

**XXI МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
ИНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦИЯ**

**«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»**

ВЫПУСК 21

31 января 2017 г.

г. Переяслав-Хмельницкий

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

Совет молодых ученых университета

Материалы
XXI Международной научно-практической интернет-конференции
**«Тенденции и перспективы развития науки и образования
в условиях глобализации»**

31 января 2017 года

Сборник научных трудов

Переяслав-Хмельницкий – 2017

УДК 001+37(100)

ББК 72.4+74(0)

Т 33

Материалы XXI Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2017. – Вып. 21. – 826 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рык С.Н. – кандидат философских наук, доцент, проректор по научной работе ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

Скляренко О.Б. – кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранной филологии и методики обучения

Коцур В.В. – кандидат политических наук, председатель Совета молодых ученых университета

Кикоть С.Н. – кандидат исторических наук, заместитель председателя Совета молодых ученых университета

Гайдаенко И.В. – кандидат исторических наук, секретарь Совета молодых ученых университета

©Совет молодых ученых университета

© ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий
государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды»

БИОЛОГИЧНИ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 635.9

Улугбек Абдумаликов, Жяхонгир Маматқодиров, Гулбахор Алижонов
(Андижан, Узбекистан)

**БИОЛОГИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ ПОЧВЫ И ЗНАЧЕНИЕ ПРЕДШЕСТВУЮЩИХ
КУЛЬТУР В СЕВООБОРОТЕ**

Введение в севооборот бобовых растений способствует росту урожайности последующих культур, улучшает качество их продукции, в частности способствует получению сильных пшеница, то есть зернобобовые культуры являются хорошими предшественниками.

По данным Андижанского научно-исследовательского института зерновых и зернобобовых культур для повышения плодородия сероземных почв Ферганской долины весьма ценным оказались корневые и пожнивные остатки гороха. Положительное действие остатков зернобобовых на плодородие почвы наблюдалось и на других зонах Узбекистана.

Ключевые слова: *севооборот, почва, земледелия, ячмень, удобрения, зернобобовые культуры, азот.*

Introduction to crop rotation legumes contributes to the yield of subsequent crops, improves the quality of their products, in particular, helps to ensure a strong wheat, ie legumes are good predecessors.

According to the Andijan Research Institute of grain and leguminous crops to improve the fertility of gray soils of the Fergana Valley were very valuable root crop residues and peas. The positive effect of legume residues on the soil fertility was also observed in other regions of Uzbekistan

Keywords: *crop rotation, soil, agriculture, barley, fertilizer, legumes, nitrogen.*

Основным источником пищи и воды для растений является почва. Земледельческой практикой и наукой разработан ряд приемов направленного регулирования питательного и водного режимов, в зависимости от свойств почв, обработкой, чередованием культур, внесением удобрений, искусственным орошением и так далее. Человек, воздействуя на почву, направленно изменяем ее плодородие.

Уровень естественного плодородия у различных почв неодинаков и зависит от многих причин. Ведущая роль принадлежит биологическому фактору. Растения создают органическое вещество, богатое азотом, фосфором, калием и другими элементами. После отмирания растительные остатки претерпевают ряд изменений под действием населяющих почву микроорганизмов.

Насыщение севооборотов различными сельскохозяйственными культурами существенно влияет на количество микроорганизмов и почвенно-микробиологические активности почвы.

Установлено, что при насыщении севооборотов зерновыми культурами и особенно при их монокультуре, например, урожай яровой пшеницы падал с 30ц/га в севообороте до 12,3ц/га при монокультуре. Биологическая активность почвы по фону удобрений N₆₀P₆₀K₆₀ и 10ц/га торфокомпоста по всем изучаемым показателям заметно снижалась по сравнению с севооборотом (табл.1)

При включении в севооборотом многолетних трав, после которых в почве остается, легкоразлагающегося органического вещества, биологическая активность почвы значительно повышается.

Интенсификация земледелия, рациональное использование земли во многих пригодно-экономических районах в полной мере возможны только при широком мере возделывании зернобобовых в севооборотах в первую очередь как па розанимающих культур. В этом

случае становится возможным насыщение севооборотов зерновыми до 80–100% без снижения продуктивности культур, возделываемых в севообороте.

В многолетнем опыте НИИ зерновых и зернобобовых культур в Андижанской области. Самая высокая биологическая активность по всем показателям отмечена в почве после многолетних трав.

Таблица 1

Влияние различных предшественников на биологическую активность сероземной почвы под озимой рожью (показатели даны в расчете на 1кг почвы)

№	Показатели биологической активности	Предшественники					НСР ⁰⁵
		Многолетние Травы	Ячмень	Озимая пшеница	Картофель	Пар	
1	Разложение целлюлозы, % разложения ткани за 30 суток	17,9	8,6	12,0	5,1	6,2	-
2	Выделение CO ₂ , мг за 24 ч	43	37	37,8	33	31	-
3	Уре азота, мг NH ₄	236	248	221	228	172	20
4	Фосфатаза мг P ₂ O ₅	239	152	144	110	99	19
5	Инвертаза, мг глюкозы	181	119	154	145	143	14
6	Дегидрогеназа мг ТФФ	6,9	4,0	5,3	3,6	3,8	0,6

Применение минеральных удобрений в описанном опыте приводило к снижению активности ферментов, принимающих участие в превращении соединений азота, одновременно усиливалось влияние предшествующей культуры на активность процессов, катализируемых пероксидазой, то есть процессов минерализации гумусовых веществ. При внесении высоких доз минеральных удобрений (N₁₂₀P₁₂₀K₁₂₀), особенно под многолетние травы, повышалась активность полифенолоксидазы, что, очевидно, было связано с поступлением в почву большого количества органического вещества и накоплением гумусовых веществ.

Зернобобовые культуры служат важным элементом совершенствования и интенсификации севооборотов. Будучи весьма активными симбиотическими фиксаторами азота воздуха, они способны на достаточно окультуренных почвах давать высокие урожаи без применения азотных удобрений. Более того, почва не только не истощается, а при благоприятных существенно обогащается органическим веществом и азотом, особенно при выращивании люпинов.

Зернобобовые культуры, как и многолетние травы, выступают в земледелии как фактор регуляции кругло – оборота азота, рационального использования природных ресурсов и процессов в интересах человека.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Берестецкий О.А., Возняковская Ю.М. «Биологические основы плодородия почвы». Монография. – М.: «Колос», 1984. – С. 219–220.
2. Вахобов А., Туркашев Л. Эликсир плодородия почвы. – Андижан: «Андижан», 1997. – 40 с.
3. Орлов В.П., Исаев А.П. и др. Зернобобовые культуры в интенсивном земледелии. – М.: «Агропромиздат», 1986. – 103 с.
4. Симс Р.У., Прайс Д.Х., Уэлли П.Э. Биосфера / Пер. с англ. – М.: «Прогресс», 1988. – 357 с.

УДК 378.091.21:572.087

*Оксана Горна, Ольга Юсупова, Тетяна Станішевська,
Альона Антоненко, Катерина Дубина, Наталія Максимів
(Мелітополь, Україна)*

ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ СТУДЕНТОК У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Визначено показники серцево-судинної системи студенток у стані спокою та під час різних видів розумового навантаження у процесі навчання. Значних відхилень у показниках гемодинаміки дівчат у процесі навчання виявлено не було.

Ключові слова: артеріальний тиск, частота серцевих скорочень, здоров'я.

Identify indicators of cardiovascular system of students at rest and during different types of mental stress in the learning process. Considerable abnormalities in the hemodynamics of girls in the learning process have been identified.

Key words: blood pressure, heart rate, health.

Згідно сучасних досліджень, захворювання серцево-судинної системи займають перше місце серед захворювань неінфекційної етіології і виступають основною причиною смертності. Стан здоров'я нації залежить від умов формування, збереження і зміцнення індивідуального здоров'я майбутнього покоління. Адаптація студентів до навчання в університеті являє собою складний соціальний психофізіологічний процес, що супроводжується значним напруженням компенсаторно-приспосувальних механізмів організму. Напруга позначається на здоров'ї, працездатності і, є визначальним в успішності студента. Період гострої адаптації припадає на перший та другий курси навчання. Психоемоціональні та розумові навантаження, недотримання режиму дня призводять до перевтоми і зриву процесу адаптації, що супроводжується вираженою картиною метаболічних змін в організмі [1, с. 8; 3, с. 245; 4, с. 25].

Таким чином, метою нашого дослідження було визначення основних показників серцево-судинної системи студентів під час адаптації до різних видів розумового навантаження у процесі навчання.

Об'єкт дослідження - функціональний стан серцево-судинної системи у студенток 17-20 років.

У дослідженні взяли участь здорові студентки 17-20 років Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Дослідження проводилось поетапно: у стані спокою (у вересні - жовтні під час звичайного процесу навчання); під час складання першого модульного контролю; в період зимової екзаменаційної сесії; наприкінці учбового року (у травні - червні, перед початком літньої екзаменаційної сесії).

Всі обстеження проводилися з добровільної згоди студенток відповідно загальним нормам біоетики.

В ході дослідження отримані середньостатистичні показники стану серцево-судинної системи (ССС). Наші дослідження показали, що частота серцевих скорочень (ЧСС), яка була зареєстрована у студенток до початку різних форм контролю знань була дещо підвищена, що є природною реакцією серцево-судинної системи на емоційний стрес. При цьому ступінь збільшення ЧСС залежить і від форми контролю і від ступеню емоційної напруги.

Найвища частота серцевих скорочень у дівчат реєструвалась до початку іспиту і складала $91,7 \pm 5,2$ уд./хв. До проведення модульного контролю, практичного заняття у першому учбовому семестрі, ЧСС відповідала нормативним показникам для даної вікової групи і складала $76,6 \pm 3,1$ уд./хв. і $73,0 \pm 2,3$ уд./хв. відповідно, у другому учбовому семестрі

до модульного контролю – 80,1 уд./хв., до практичного заняття – 73,4 уд./хв. Після проведення контролю знань, практичного заняття і модульного контролю спостерігалось деяке зниження частоти серцевих скорочень у досліджуваних.

Після складання іспиту показники ЧСС залишалися досить високими, що вказує на тривалу активацію симпатичного відділу вегетативної нервової системи внаслідок сильного емоційного напруження.

В літературі є дані про те, що після складання іспиту, фізіологічні показники не відразу повертаються до норми, звичайно, необхідно декілька днів, щоб гемодинамічні показники повернулись до вихідних величин [2, с. 197; 4, с. 25].

Показники артеріального тиску у студенток змінювалися аналогічним чином. Найвищі показники систолічного артеріального тиску у дівчат визначалися перед складанням іспиту і становили $125,6 \pm 4,3$ мм рт. ст. Після всіх форм контролю показники систолічного артеріального тиску знижувалися, проте, після іспиту вони залишалися ще на досить високому рівні. Показники діастолічного артеріального тиску у студенток найменших значень набули перед початком іспиту ($67,4 \pm 3,4$ мм рт. ст.).

Динаміка змін систолічного об'єму крові (СОК) у дівчат у різні періоди навчання свідчить, що у порівнянні зі станом спокою, СОК набуває найбільших значень (57,04 мл) під час складання екзаменаційної сесії.

Отримані результати зміни гемодинамічних показників у студенток до та після різних форм контролю вказують на те, що ступень виявлених змін залежить від форми контролю, який застосовується у навчальному процесі.

У другому семестрі навчання зміни показників ССС менш виражені, що обумовлено більшою адаптованістю студенток до умов навчання.

Показники СОК під час модульного контролю та практичного заняття набували більших значень у першому семестрі навчання і склали 55,7 мл та 54,9 мл відповідно. Протягом другого семестра ці значення знижувалися.

Хвилинний об'єм крові (ХОК) чутко реагує на зміни в організмі, якими б чинниками вони не були і є найважливішим параметром пристосувальних реакцій. Динаміка змін хвилинного об'єму крові у дівчат показує, що зміни ХОК відбуваються пропорційно зміни емоційної напруги.

Найбільші відхилення показників ХОК спостерігалися під час складання іспиту – 52134,66 мл/хв., а відновлення відбувалися не одразу. Показники хвилинного об'єму крові змінюються в залежності від семестру навчання. Так, у першому семестрі, показники ХОК напередодні модульного контролю склали 4412,22 мл/хв, а у другому – 4261,1 мл/хв.

Таким чином, отримані результати дослідження, вказують на те, що динаміка змін деяких показників серцево-судинної системи у студенток залежить від різних форм контролю знань. Модульний контроль викликає менші зміни базових параметрів системи кровообігу, ніж іспит.

Екзаменаційна форма контролю знань є сильнішим стрес-фактором і провокує найбільші зміни відповідних показників гемодинаміки в порівнянні з іншими формами контролю, що вказує на більш високу напругу функціонального стану організму.

З одного боку, іспити мобілізують студентів на більш інтенсивну навчальну діяльність, несуть контролюючу функцію, а в разі їх успішного складання є чинником, що підвищує їхню самооцінку. З іншого боку, іспити можуть чинити негативний вплив на психічне і соматичне здоров'я студентів, викликати страх, занепокоєння та інші негативні емоції. Це означає, що екзаменаційний період є критичним і складним фактором адаптації студентів, одним з варіантів стресової ситуації, що протікає в умовах дефіциту часу і характеризується сильною емоційною складовою.

Аналіз основних показників стану серцево-судинної системи у студентів дозволив зробити наступні висновки:

1. Рівень показників діяльності серцево-судинної системи у стані спокою у студенток 17-20 років відповідав віковій нормі. Частота серцевих скорочень становила $69,8 \pm 9,3$ уд./хв. Артеріальний тиск також знаходився у межах фізіологічної норми ($119,4 \pm 9,6/84,4 \pm 5,7$ мм рт. ст.).

2. Найбільші зміни в показниках ССС викликав екзаменаційний стрес. Частота серцевих скорочень підвищувалася до $90,1 \pm 5,3$ уд./хв., артеріальний систолічний тиск до $126,6 \pm 4,3$ мм рт. ст; показник діастолічного артеріального тиску знижувався до $69,7 \pm 7,3$ мм рт. ст.

Після іспиту показники ЧСС та систолічного артеріального тиску знижувалися, а діастолічний артеріальний тиск поступово підвищувався.

Під час модульного контролю та на практичних заняттях майже в однаковій мірі незначно підвищувалися показники гемодинаміки, але у другому семестрі їх вплив на стан ССС був менш помітним.

3. Значних відхилень у показниках гемодинаміки дівчат у процесі навчання виявлено не було.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Апанасенко Г. Л. Индивидуальное здоровье: в поисках сущности и критериев количественной оценки / Г. Л. Апанасенко // Довкілля та здоров'я. – 2015. – № 3. – С. 8–12.

2. Баевский Р. М. Оценка адаптационных возможностей организма и риска развития заболеваний / Р. М. Баевский, А. П. Берсенева. – М.: Медицина, 1997. – 197 с.

3. Васильев Ф.Е. Проблеми фізичного виховання студентської молоді і деякі підходи до їх вирішення / Ф. Е. Васильев, В. О. Абіх // Фізична культура, спорт та здоров'я нації /Збірка наукових праць. – Вінниця. 2006.– С. 245–248.

4. Глазков Е. О. Адаптивні можливості серцево-судинної системи організму студентів у процесі навчання у вищому навчальному закладі / Е. О. Глазков // Буковинський медичний вісник. – 2013. – Т.17, № 2 (66). – С. 25–28.

УДК 574:581.1

*Олександр Міхно, Тетяна Сіроштан
(Дніпро, Україна)*

ФОТОСИНТЕЗ ЯК ВЕРШИНА ЕВОЛЮЦІЇ

Розглянуто еволюцію форм харчування різних живих організмів. Показано цілеспрямованість еволюції як універсального типу харчування для живих організмів.

Ключові слова: біологічна роль фотосинтезу, анаеробне біологічне окислення та його еволюція, пентозофосфатні шляхи, фотосинтез і адаптація організмів до навколишніх умов життя, вплив токсичних металів і майбутнє фотосинтезу.

I. Природа – першоджерело задоволення матеріальних (сировина, ресурси) і духовних (наука, мистецтво), а також фізіологічних потреб людини.

Різні вчені дають різні цифри, але достовірно відомо, що Земля утворилася 4.5-5 млрд. років тому. Вважають, що життя на Землі виникло приблизно 3 млрд. років тому. Жива речовина постійно вдосконалювалась разом з речовиною змінювалась і Земля. Але форми життя і біосфера – це не одне й теж. Сухі дерева – це не дрова, а цегла і цемент - ще не будівля. Понад мільярд років знадобилося, щоб утворилася біосфера для цього потрібно було, щоб склався достатньо розвинений біотичний коло обіг речовин і склався максимально ефективний потік енергії в ньому. Це як стартова швидкість для космічної ракети – потрібно перемогти силу тяжіння.

Фотосинтез забезпечив новий стрибок у розвитку живої речовини і з того моменту кількість вільного кисню в атмосфері почала збільшуватись. Це змінювало характер середовища, воно ставало все більш окислюваним. Завершення біосфери, її вінець – це утворення ґрунту, вона стала цілісною і завершеною.

Автотрофні організми стали посередником між живою і неживою речовиною. По другому закону термодинаміки енергія сонячних променів повинна згасати, але рослини завдяки трансформації енергії Сонця перетворюють і покращують її.

II. Життя на Землі виникло при анаеробних умовах. Перехід до аеробного окислення – явище вторинне і пов'язане з накопичуванням O_2 в атмосфері Землі за рахунок фотосинтезу. Сучасні організми зберегли властивість обходитись без кисню, що підтверджує первинність без кисневого дихання.

Для метаболічних процесів потрібні певні умови :

1. певний субстрат і його доступність для організму;
2. здатність до їх асиміляції та наступного біосинтезу в організмі необхідних сполук;
3. наявність ферментів і їх активність, що забезпечить певний тип метаболізму.

Протобіоти в первісній без кисневій атмосфері Землі і використовували елементи мінеральних солей – нітратів, сульфатів, CO_2 , заліза та інших. Це були кемотрофні організми.

На ранньому етапі нітрати використовували як окислювачі в без кисневому середовищі. $NO_3 + 2H + 2e = NO_2 + H_2O$ Багато бактерій використовують цю схему і зараз.

Фермент цих бактерій – нітроредуктаза, який має в активному центрі молібден. Відновлення нітрату виявлено також у деяких грибів і рослин, цей процес призводить до появи NH_3 .

Бактерії *Micrococcus clenitrificans* для відновлення нітрату використовують H_2

$$2NO_3 + 5H_2 + 2H = N_2 + 6H_2O$$

Thiobacillus clenitrificans утворюють перехідні форми і окислюють сірку.

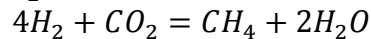
$$6NO_3 + 5S + 3H_2O = 5SO_4 + 3N_2 + 4H$$

Велике значення для окислювання має окислювач сульфат іон *Desulfobivrio deculfuricans*

$$SO_4 + 4H_2 + 2H = H_2S + 4H_2O$$

За рік таким чином виділяється багато тон H_2S

Велику роль грають метаноутворюючі бактерії. Окислюючи метан, оцтову кислоту та інші сполуки, вони утворюють CO_2 , а потім його відновлюють, використавши H_2

Це так звані хемолітотрофні гетеротрофи, вони пристосовані до мінливих умов життя.

У подальшій еволюції хемолітотрофи сприяли накопиченню та концентрації органічних речовин.

III. Пентозофосфатні шляхи

Це наступний етап в еволюції, вони виникли в процесах бродіння й еволюціонували в неокислюваний і окислюваний пентозофосфатні цикли. Вони мають суттєве значення в катаболізмі та анаболізмі – беруть участь у процесах фотосинтезу, тобто є багатьма значущими і різноплановими.

Дослідженнями В.О. Енгельгарда, О. Варбуца, Ф.Діккенса було встановлено, що молекула глюкози здатна піддаватися аеробному перетворенню без попереднього утворення молекул двох фосфотридів.

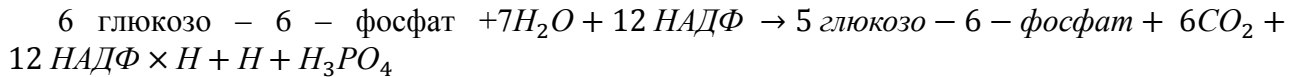
Кількість вуглеводів, що перетворюється за пентозним циклом різне і залежить від виду тканини організму та її функціонального стану. У ссавців активність пентозного циклу відносно висока у печінці, серці, надниркових залозах і в ембріональній тканині. Реакції пентозного циклу протікають у цитоплазмі клітини. На першій стадії відбуваються такі процеси : Глюкозо - 6 - фосфат + 2 НАДФ → пентозо - 5 - фосфат + 2 НАДФ × H + H + CO_2

Де НАДФ – нікотинамідаденіндинуклеотид фосфат

А НАДФ × Н - відновлена форма

Із шести молекул глюкозо 6 фосфату які вступають і пентозний цикл утворюється шість молекул рибулозо – 5 – фосфату і шість молекул CO_2 .

Сумарне рівняння перетворення глюкозо – 6 – фосфату за пентозним циклом можна подати так :

При повному окисленні 1 молекули глюкози утворюється 12 молекул відновленого НАДФ, які в процесі окислення можуть дати $12 \times 3 = 36$ молекул АТФ.

У макроенергетичних зв'язках 36 молекул АТФ зосереджено $36 \times 42 = 1512$ кДж енергії. За цим циклом розкладається невелика кількість вуглеводів. За рахунок пентозного циклу майже на 50 % задовольняється потреба організму в НАДФ × Н. Пентозний цикл забезпечує організм пентозами, необхідними для синтезу нуклеїнових кислот кофакторів ферментів.

IV. Одним з перших шляхів добування АТФ вчені вважають циклічне фотофосфорилування у сіркобактерій роду *Chromatium*, там активність хлорофілу призводить до підвищення енергетичного рівня електрону. Такі електрони можуть відновлювати азот до аміаку, або протони до газоподібного водню.

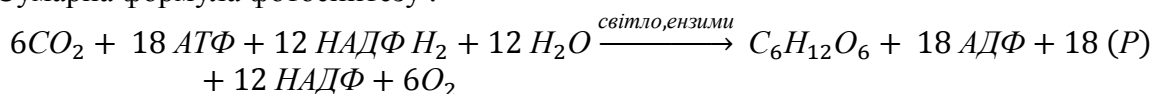
Наступна ступінь у процесі еволюції напевно було нециклічне фосфорилування такого тип, як у деяких бактерій, у цих бактерій відбувається відновлення піридиннуклеотидів (які після цього можуть бути використані у процесі біосинтезу), але донорами електронів служать молекули тіосульфату або бурштинової кислоти.

Третя ступінь – її досягли зелені водорості – властивість використовувати при фосфорилування молекули води замість тіосульфату або бурштинової кислоти. Коли вироблена була ця система, яка дозволяє отримувати необхідні електрони із молекул води, зелені рослини отримали можливість жити у всіх кутках Землі.

Молекула хлорофілу має у своєму складі атоми вуглецю і азоту, які з'єднані складне кільце, ця сполука дуже нагадує гемоглобін, але замість Fe 3+ тут Mg 2+. Молекула хлорофілу має «довгий хвіст», який представляє собою залишки фітолу – спирту, який має 20 атомів вуглецю.

Вивчення молекули хлорофілу показує, що тут перемешуються одинарні і подвійні зв'язки, це дає можливість розподіляти електрони без порушення положень атомів. Це так звана можливість хімічного резонансу, воно дає молекулі стабільність. Існує декілька модифікацій хлорофілів (a, b, c і d), які відрізняються між собою структурою і спектрами поглинання. Фотосинтезуючі бактерії мають особливий пігмент – бактеріохлорофіл. Вищі рослини і зелені водорості у якості основного пігменту мають хлорофіл a, як додаток – хлорофіл b, хлорофіл c (бурі діатомові водорості), хлорофіл d (багрянки). Більша частина молекул хлорофілу знаходиться у вигляді світлозбираючих антен, а меншість – в фотосинтетичних реакційних центрах, які беруть участь безпосередньо у хімічних реакціях. В світлозбираючих центрах вищих рослин є хлорофіли a і b, також В – каротин і ксантофіли. Комплекси, які збирають енергію передають її до молекул реакційних центрів. Існує два реакційні центри з хлорофілом Р 700 (хлорофіл а 700) – це фотосистема I, другий хлорофіл Р 680 (хлорофіл 680) – фотосистема II.

Сумарна формула фотосинтезу :

Інтенсивність фотосинтезу вимірюється в міліграмах CO_2 , асимільованого 19 мг за 1 годину, в міліграмах виділено листком O_2 .

V. Через присутність важких металів відбувається зниження інтенсивності фотосинтезу. Зони металів починають діяти з функціональними групами білків, нуклеїнових кислот, полісахаридів та інших. Опущеність рослин запобігає перегріванню при спеці, але спричиняє збиранню важких металів. Особливо небезпечний Cd (кадмій), він порушує роботу фотосистеми. Через інгібіцію активних ферментів синтезу хлорофілу та циклу Кальвіна. Опосередковано – метало індуктивний водний стрес ,закриття продихів, після чого зменшується кількість доступного CO_2 .

Токсичний вплив міді зумовлений заміщенням Mg $2+$ на Cu $2+$ у хлорофілі.

Іони Pb $2+$ і Cd $2+$ - зниження вмісту хлорофілів. Доктор біологічних наук І.К. Топчий інститут ботаніки імені М.Г. Холодного вивчав шкідливий вплив металів на рослини.

Деякі метали Co(кобальт), Cu(мідь), Mo(молібден), Zn(цинк), Ni(нікель), Mn(манган), Fe(ферум) в невеликих кількостях потрібні для росту рослин, про що ми все ж говорили. Але надлишок призводить до оборотних процесів. Біологічна функція інших важких металів Pb(свинцю), Hg(ртуті), Cd(кадмію), Bi(бісмуту) досі не з'ясована , але їх токсична дія вже при мінімальних концентраціях. Основне джерело надходження металів через ґрунт, але можливо і через листя.

Навіть якщо в найближчі 50 – 80 років людство збільшить викид CO_2 в 1,5-2 рази, екосистема Землі зможе «зманеврувати» і вижити. Найбільшу небезпеку представляє для фотосинтезу і для людини викиди важких металів, якими ми в прямому сенсі отруємомо Землю. Але й тут Земля витримає, але вже без Homo sapiens, без людини. Тому треба думати. І перший крок, який зробили цивілізовані люди на планеті - розділення викидів, в цьому напрямі і треба працювати Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Моїсеєв М. Історичний розвиток в живих системах. – К., 2010.
2. Арцишевський А. Хімія в біології – К., 1996.
3. Комманер Б. Замикаючий коло. – СПб., 2009.
4. Риклекс М. Фотосинтез в живих системах. – М, 1990.

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

УДК 574

Тетяна Лахманець
(Володимир-Волинський, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ

У статті розглядається питання щодо проблем формування екологічної культури студентів коледжу. Провідну роль у формуванні екологічної культури відіграє екологічна освіта і виховання.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна освіта, екологічне виховання, екологічні знання, екологічна свідомість.

In the article discusses about the problems of formation of ecological culture of college students. The leading role in the formation of ecological culture plays an environmental education and training.

Key words: environmental culture, environmental education, environmental education, environmental knowledge, environmental awareness.

Екологічна культура – це такий напрям людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежать нормальне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток у майбутньому. Екологічна культура має давню історію, вона є атрибутивною, тобто органічною складовою людського життя з часів його виникнення. Водночас вона – феномен ХХІ ст., коли людство дедалі більше усвідомлює необхідність перелаштування свого життя, з тим щоб воно стало безпечним, здоровим, радісним, щоб екологічна культура кожного зокрема і всіх разом стала імперативом буття.

Проблема формування екологічної культури через екологічну освіту і виховання є важливим чинником оптимізації взаємодії людського суспільства із природним середовищем. Невід’ємною складовою розв’язання цієї проблеми є фахова підготовка майбутнього спеціаліста. Оскільки екологічні проблеми залишаються одними із найактуальніших у переліку глобальних проблем людства, виникла потреба формування нового типу екологічної культури. Остання, як поняття, є досить складною категорією, що характеризує духовний зв’язок людини із природою [3, с. 29–30].

Історія людства нерозривно поєднана з історією природи. На сучасному етапі питання традиційної взаємодії людини та природи вирости в глобальну екологічну проблему. Якщо люди в найближчому майбутньому не навчатимуться дбайливо ставитися до природи – вони погублять себе. Щоб цього не трапилось, нам потрібно виховувати у молодого покоління екологічну культуру та відповідальність. І починати екологічне виховання потрібно з молодшого шкільного віку, оскільки в цей час набуті знання можуть надалі перетворитися в міцні переконання.

У зв’язку з цим все більшого значення набуває екологічна освіта та виховання підростаючого покоління, реалізація яких у вищій школі здійснюється на основі Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті, Закону України «Про вищу освіту», Державної програми «Вчитель». Тому вдосконалення навчально-виховної роботи, спрямованої на формування екологічної культури майбутніх учителів, є пріоритетом вищої педагогічної школи.

Фундаментальне право людини на гідні умови життя та безпечне навколишнє середовище задекларовано у низці державних та міжнародних документів, зокрема, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Передумовою розвитку екологічної культури є екологічні знання, усвідомлене поглиблення і використання яких із метою розумного спілкування з навколишнім

середовищем свідчить про високий рівень її розвитку. У міру того як особистість застосовує набуті теоретичні знання і примушує їх функціонувати у різних сферах пізнавальної і перетворюючої діяльності, вона має можливість з'ясувати їх дієвість та усвідомленість.

Потрібно зазначити, що у плані формування екологічно свідомої особистості велика роль належить учителю. Водночас досвід засвідчує, що практика підготовки вчителя початкових класів до екологічного виховання дітей не досить ефективна, наслідком чого є недостатньо сформована екологічна свідомість учнів. Тому проблема формування екологічної культури та свідомості студентів – майбутніх педагогів – набуває особливого значення в теорії та методиці професійної освіти [1, с. 105].

Формування екологічної культури особистості здійснюється впродовж усього життя людини під впливом виховання, життєвого досвіду, мистецтва, наукових знань, самовдосконалення.

Екологічна освіта й виховання, має на меті виховувати людину сучасну та відповідальну, здатну творчо оволодівати знаннями, розвивати інтелектуальну культуру, мобільно реагувати на зміни навколишнього середовища, прогнозувати результати діяльності, робити відповідні узагальнення та висновки.

Метою виховання на сучасному етапі розвитку суспільства є формування гармонійно розвиненої і суспільно активної особистості з науковим світоглядом, з високим моральним потенціалом, духовно багатой та фізично досконалою, яка має бажання і вміння діяти. Тому, мета екологічної освіти та виховання не обмежується формуванням системи екологічних знань. Важливим є формування екологічного мислення, свідомості екологічної культури, активної позиції щодо захисту природного середовища.

Отже, екологічна освіта й виховання не можуть зосереджуватись тільки на оволодінні екологічними знаннями чи відповідними нормами й правилами поведінки. Майбутнє вимагає, щоб освітні процеси були спрямовані на внутрішній світ особистості, вияв його в емоціях, ціннісних орієнтаціях, мотивах. Водночас помилково думати, що можна відділити інтелектуальний розвиток від емоційного. Основною метою екологічної освіти та виховання є розвиток екологічної культури особистості, важливими компонентами якої є екологічні знання, цінності, мотиви, спрямованість особистості, вміння, екологічно доцільна діяльність. Успіх розв'язання завдань екологічної освіти та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку значною мірою залежить від рівня сформованості екологічної культури, свідомості, професійної майстерності вихователя та учителя, без відповідної професійної підготовки якого завдання екологічної освіти та виховання на належному рівні вирішуватись не можуть [4, с. 37].

Готовність педагога до професійної діяльності передбачає теоретичну і практичну підготовку. Теоретична підготовка обумовлюється наявністю психолого-педагогічних і спеціальних знань стосовно особистості учня, змісту, особливостей організації навчально-виховного процесу. Практична підготовка передбачає формування відповідних умінь і навичок планування, організації, корекції педагогічної діяльності. Крім цього, ефективність виконання будь-якої роботи залежить від позитивного ставлення самого виконавця до неї, від усвідомлення її значущості, від потреби в самовдосконаленні. Чітке визначення кінцевої мети підготовки майбутнього вчителя, виділення основних особистісних якостей, найважливіших знань, умінь та навичок, необхідних для здійснення повноцінного педагогічного впливу, – важлива умова забезпечення високого рівня підготовки випускників педагогічних закладів до професійної діяльності в галузі екологічного виховання [5, с. 173].

Педагогічна готовність майбутнього учителя до екологічного виховання учнів передбачає наявність системи спеціальних психолого-педагогічних знань, умінь та навичок, мотивів, які дають змогу ефективно організовувати виховні заходи екологічного змісту. Завдання процесу підготовки вчителя полягає у: систематизації та поглибленні природничих та екологічних знань; розвитку позитивного ставлення до об'єктів природи; а також розвивати вміння оцінювати власну поведінку і діяльність у природі, передбачати можливі наслідки власних дій, приймати екологічно виважені рішення; розвивати усвідомлення

значення екологічної культури особистості та суспільства у подоланні екологічних проблем; формувати позитивне ставлення до екологічного виховання учнів та бажання здійснювати його, формувати знання про педагогічні особливості організації екологічного виховання учнів; виробляти вміння та навички організації і здійснення екологічного виховання, добору відповідних форм, методів, прийомів, засобів впливу на учнів, організації виховних заходів та оцінки власної діяльності з екологічного виховання учнів [6, с. 48-51].

Серед основних шляхів удосконалення підготовки майбутнього вчителя, варто відзначити: урахування досягнень педагогічних і суміжних наук, розробку нового змісту педагогічних дисциплін і педагогічної практики, встановлення міжпредметних зв'язків, глибоке відображення особистісного аспекту педагогічного процесу, використання різноманітних форм та методів, що забезпечують формування системи загальнопедагогічних знань, умінь і навичок, творчого ставлення до педагогічної діяльності, розробку цілісного програмно-методичного забезпечення педагогічної підготовки студентів.

Однією із передумов ефективності навально-виховного процесу є добір відповідних форм, методів, засобів навчання. Недоцільно відмовлятися від використання традиційних методів та прийомів навчання й виховання. Вони акцентують увагу на накопиченні знань, емоційно-образних почуттів, що впливає на ерудицію, компетентність особистості.

Систематизувати екологічні знання та вміння студентів, розвинути основи екологічної культури, набути студентами під час оволодіння предметами природничого та гуманітарного циклів в змозі спеціалізований курс «Основи екології», який орієнтований на формування поглибленого рівня екологічної культури, також екологічні знання студентів розширюються і поглиблюються при вивченні педагогічних наук, зокрема – методика природознавства та теорії і методики фізичного виховання, а також при вивченні інших природничих дисциплін, таких як основи початкового курсу природознавства, біологія, хімія, географія, анатомія та фізіологія, основи медичних знань.

Важливе місце у підготовці майбутнього вчителя до екологічного виховання у формуванні та удосконаленні практичних умінь і навичок має відповідним чином організована педагогічна практика. Умови, у яких проходить педагогічна практика, максимально наближені до майбутньої професійної діяльності. Студенти реалізують набуті знання та уміння в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, випробовують ефективність та дієвість засвоєних на лабораторних, практичних заняттях методів, прийомів, засобів екологічного виховання учнів, вивчають стан екологічної культури учнів, планують та організують виховні заходи екологічного спрямування, оцінюють ефективність їх впливу на учнів, оцінюють власні знання та уміння [2, с. 248].

Цими практичними навиками повинні володіти студенти нашого навчального закладу. Вони набувають цей досвід під час проходження педагогічної практики з природознавства та краєзнавства. Хорошою базою є територія коледжу – сад, клумби, де студенти починають оволодівати навиками догляду за рослинами. Це допомагає їм виробити естетичні смаки, які вони повинні донести до своїх майбутніх вихованців.

Можливості екологічного виховання молоді представлені у відкритих виховних заходах, зокрема «За здоровий спосіб життя», «М.М.Амосов – видатний український вчений, відомий громадський діяч», «Біль Чорнобиля з роками не зникає». Це своєрідні методичні рекомендації, які сприяють підвищенню екологічної культури майбутнього фахівця.

Отже, об'єктивні соціальні умови, у яких перебуває майбутній спеціаліст упродовж навчання, спонукають його шляхом порівняння, зіставлення, поглибленого аналізу і моделювання педагогічних ситуацій працювати над удосконаленням як власного практичного досвіду, так і системи відповідних теоретичних знань. Процес формування професійної готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання – складова частина всієї системи професійного навчання та виховання у педагогічному навчальному закладі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуліна О.А. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в системі вищої педагогічної освіти: Навч. посіб. / О. А. Абдуліна. – М.: Просвіта, 1984. – 208 с.
2. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. / С.Г. Карпенчук. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
3. Король А.В. Традиційні та нетрадиційні методи навчання у розвитку творчої особистості / А. В. Король, О. Король // Рідна школа. – 2000. – № 12. – С. 29–30.
4. Костицька І.М. Проблеми екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці роботи шкіл України (1970–1990 рр.): дис. канд. пед. наук / І. М. Костицька. – К., 1995. – 198 с.
5. Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: наук. – метод. центр вищої освіти, 2001. – Вип. 25. – 221с.
6. Ямщикова Н.А. Особливості рівнів розвитку екологічної культури школярів / Н.А. Ямщикова // Педагогічна освіта і наука. – 2009. – № 2. – С. 48–51.

*Оксана Нідзолік
(Коростишів, Україна)*

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РАЙОНУ ТА ЗАХОДИ ЇХ ВИРІШЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ КОРОСТИШІВСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Стаття присвячена екологічним проблем (на прикладі Коростишівського району Житомирської області). У статті розглядаються екологічні проблеми Коростишівського району та заходи їх вирішення. Узагальнено відомості про території району, які підлягають особливій охороні і входять до природно-заповідного фонду Житомирської області.

Ключові слова: екологічні проблеми, водні об'єкти, побутові відходи, вирубка лісів, заповідні території.

The article is devoted by ecological problems (on the example of Korostishev of district of the Zhytomyr area). The ecological problems of Korostishev of district and measures of their decision are examined in the article. Information is generalized about territories of district, that is subject to the special guard and included in the naturally protected fund of the Zhytomyr area.

Key words: ecological problems, water objects, domestic wastes, felling of the forests, protected territories.

Невимовно прекрасна Коростишівська земля. І скільки б ми не милувалися її краєвидами, завжди відкриваємо щось нове, а душа сповнюється, збагачується красою, добром, за що маємо бути вдячні природі. «Краса природи, – писав В. Сухомлинський, – це могутнє джерело енергії думки, це поштовх, що пробуджує і ліниву, і сонну, і енергійну думку. Перед лицем краси я бачу кожну дитину такою, якою вона є насправді, під впливом краси вона стає такою, якою повинна бути». Краса несумісна з недбальством.

На превеликий жаль, у наш час, коли, здається, всі розуміють, що таке екологія, чи не на кожному кроці бачимо сліди недбальства, бездумності, варварства відносно природи та навколишнього середовища. У найчарівніших куточках природи нашого району можна побачити багато сміття, понівечені кущі, витолочені квіти, зрубані дерева. Бездумно нищити зелене багатство – це те саме, що рубати гілку, на якій сидиш. Я впевнена, що багато людей сьогодні не розуміють всієї важливості і необхідності екологічного способу життя. Ми чуємо про різні екологічні проблеми всієї планети, але як часто думаємо: «Це далеко, це мене не стосується, у мене є вода, їжа, тепло, а екологічні проблеми – це не в моєму житті». І навіть якщо ми здорові, ситі і зігріті, це не означає, що все це зможе мати й наше майбутнє покоління. У своїй роботі хочу показати, що природа відіграє важливу роль у нашому житті, звернути увагу на екологічні проблеми нашого району.

Однією з екологічних проблем району є *утилізації відходів гранітообробної галузі*.

Коростишів – один із найвідоміших в Україні та за її межами центрів гранітодобувної й обробної промисловості. Зараз у місті та на його околицях добувають граніт, основний колір якого зумовлений кольором польового шпату – рожевого, жовтого, червоного, зеленого, сірого. Тут зустрічаються рідкісні види граніту, лабрадорит, габро. Однак каменеобробна промисловість, гранітні вироби – це не лише слава Коростишівського району. Є й зворотний бік – загроза навколишньому середовищу, яка виникає, коли під час виробництва не забезпечується належне збирання, зберігання та знешкодження виробничих відходів. У нашому районі проблеми утилізації, переробки, вторинного використання відходів каменеобробних підприємств намагаються розв'язати тим чи іншим чином. Але прості методи позитивних результатів не дають. Необхідно створювати комплексні підходи під час вирішення питань утилізації відходів каменеобробних підприємств залежно від їхнього виду, кількості, матеріалів та речовин, з яких вони складаються, типу обладнання, що передбачається для утилізації або переробки, технологій та вторинних чинників, що виникають у процесі поводження з відходами та ліквідації негативних складових саме цих вторинних чинників. Все це потребує розробки відповідної системи поводження з відходами каменеобробних підприємств. Основою масштабного переходу каменеобробних підприємств до утилізації відходів мають стати екологічно безпечні замітники традиційної первинної сировини вторинною і стимулювання впровадження екологічно безпечних технологій та виробництв, що використовують ресурсозберігаючі та енергозберігаючі технології каменеобробних підприємств, поступове згорнення екологічно шкідливих виробництв. Кардинальне вирішення проблеми сміття – рециклізація – вторинна переробка відходів. Цей спосіб не є принципово новим, проте на шляху його широкомасштабного впровадження існує чимало перешкод: сортування, відсутність стандартів, переробка, маркетинг, протиріччя між державним і приватним секторами економіки, незацікавленість підприємців змінювати ситуацію, приховані витрати тощо. Проте ці й інші перешкоди не можуть виправдовувати бездіяльність, а навпаки, мають стимулювати творчі пошуки рішень.

У даний час проблема *забруднення водних об'єктів* району є найактуальнішою, оскільки всім відомо вираз «вода – це життя». Забруднення ґрунтових вод відбувається, коли техногенні продукти, такі як бензин, масла, дорожні солі і хімічні речовини потрапляють спочатку в ґрунт, а потім у воду і роблять її небезпечною і непридатною для використання. Водопостачання населення міста Коростишева здійснюється із централізованих і децентралізованих джерел водопостачання, 57 % населення міста водозабезпечується з міського комунального та відомчих водопроводів, інша частина населення – з громадських та індивідуальних криниць. Питна вода з центрального водопроводу не завжди відповідає нормам. Джерелами забруднення є недостатня робота по обеззалізуванню, гідродари в трубах, застаріла і зношена мережа міськводозабору. У воді перевищений вміст заліза, у осаді відмічається наявність пластинок корозії металу, підвищена жорсткість води, прозорість – менше норми. Питна вода у деяких криницях не відповідає нормам:

- перевищений вміст нітритів;
- наявність нітратів, яких не повинно бути;
- вміст аміаку.

Нітрати негативно впливають на здоров'я людей: затрудняють дихання, підвищують дитячу смертність, спричиняють гастроентероколіти, токсичний шок. Для покращення якості питної води необхідно:

- покращити роботу по очищенню та дезинфекції на головних спорудах міськводозабору та розвідної мережі;
- ефективніше очищати воду від домішок заліза;
- посилити контроль по хімічним та бактеріологічним показникам води.

Ріки та озера району зазнають негативного впливу внаслідок господарської діяльності людей. У велику канаву брудних відходів та сміття перетворилась річка Левча, що тече через

місто. Рівень хімічної потреби кисню перевищує норми. Забрудненою є головна водна артерія – річка Тетерів. Основними забруднювачами є очисні споруди Коростишівського міського комунального підприємства «Водоканал», а також жителі району. Річкова вода має:

- дуже малу прозорість;
- велику мутність;
- вміст аміаку, амонію сольового (порушують роботу нервової та дихальної системи, погіршують пам'ять, знижують зір).

Протягом року у водоймах району змінюється бактеоріологічний та хімічний склад води. При перевищенні норми забруднюючих речовин вживаються заходи для зменшення їх концентрації до допустимих норм. У водоймах району низька властивість до самоочищення, низький вміст кисню, мала кількість бактерій, які здатні осаджувати зважені частинки, мала кількість двостулкових моллюсків – санітарів водойм. Для попередження забруднення поверхневих вод необхідно:

- покращити роботу очисних споруд міського комунального підприємства «Водоканал»: якісніше очищати стічні води;
- попередити вилив каналізаційних стоків від будівель місцевого населення, яке проживає поблизу водойм;
- не засмічувати береги водойм, не кидати тверді побутові відходи у воду. [4]

Одна з найважливіших і найактуальніших екологічних проблем району - *проблема утилізації та переробки твердих побутових відходів*. У місті та його околицях є стихійні несанкціоновані сміттєзвалища. Використовується контейнерний збір твердих побутових відходів. Наявні контейнери непридатні до використання. Існує проблема переробки, сортування, збирання відходів.

Також велику шкоду довкіллю завдає спалювання побутового сміття. Дим від спалювання побутового сміття їдкий, темний, густий. В результаті чого страждає населення, яке має алергічні захворювання, гине багато комах, їх личинки, лялечки, дощові черв'яки та інші дрібні тварини, які беруть участь у процесі утворення ґрунту. Для вирішення цієї проблеми необхідно викидати тверді побутові відходи на санкціоновані сміттєзвалища. [4]

Проблемою є і *вирубка лісів* на околицях міста. Вирубка лісів змінює природний ландшафт, призводить до більшої запиленості та загазованості повітря. Стан лісів погіршують хвороби та шкідливі комахи, серед яких рудий сосновий пильщик, коренева губка та багато інших. Небезпечними для лісових масивів є пожежі в літній період. Значні ділянки лісу є засмічені гілками та деревиною, що залишилася на місцях рубок, а також побутовим сміттям, яке залишають люди.

Не тільки через вплив людини знищуються дерева, а й через сильні вітри, несприятливі природні умови. Так, наприклад, у селі Більківці Коростишівського району після «візиту» сильного вітру, було знищено десятки дерев. Учні Більковецької школи вирішили відновити ліс, і з власної ініціативи насаджували нові дерева. Це ще раз доводить нам те, що кожен з нас може зробити свій внесок у покращення екологічного стану району.

Одним із проявів природозбереження є створення у районі природоохоронних територій. Зокрема в районі налічується 3 заказники, 1 пам'ятка природи та 3 парки.

У Дубовецькому лісництві ДП «Коростишівське ЛГ» знаходиться заказник місцевого значення «Конвалія», де вирощується цінна лікарська рослина для фармацевтичної промисловості з однойменною назвою. Крім конвалії, є зарості купини античної, чорниці, тонконогу, дібрової смолівки, валеріани. Метою заказника є збереження і поширення конвалії та інших рослин природним шляхом.

Смолівське лісництво ДП «Коростишівське ЛГ» - місцезнаходження заказника місцевого значення «Боброве болото». Це система боліт і озер, сполучених між собою каналами. Динаміка гідрології заказника пов'язана з життєдіяльністю поселень бобрів. Озера та болота вкриті болотними та водними рослинами. Крім бобрових, є поселення видри, ондатри, норки,

борсука, прилітає орел-зміїд. У болотах та озерах налічується 20 видів риб, плазунів, амфібій. Цей заказник має науково-пізнавальне значення.

На території Коростишівського лісництва ДП «Коростишівське ЛГ» знаходиться заказник місцевого значення «Галове болото». Болотний масив – регулятор ґрунтових вод прилеглих територій, місце поселення ондатри, бобрів, водоплаваючої та болотної птиці. Нараховується близько 30 видів риб, земноводних та плазунів. Заказник має наукове значення.

Коростишівський парк площею 12,9 га – це парк культури та відпочинку, який розташований на східній околиці міста, на лівому березі р. Тетерів. Він був заснований у 1860 р. У 1986 – 1987 роках проведено реконструкцію та збудована алея бойової слави. У 2003 р. завдяки діям місцевої екологічної програми роводилась робота по відновленню парку, гідроспоруд ще з часів графа Олізара. Другий парк – Кмитівський – заснований в II половині 18 століття. Він займає площу 9 га, складається з місцевих деревних порід віком 150-200 років. На його території знаходиться школа-інтернат. Третій парк – Грабчаковий ліс площею 200 га – знаходиться на території Кам'янобрідської сільської ради. [2, 3]

На території Коростишівського району поширені рідкісні птахи і комахи, які потребують охорони: лелека чорний, журавель сірий, пугач; сатурнія мала, шовкопряд кульбабовий парусниу Поліксена та інші.

Для вирішення екологічних проблем необхідні зусилля не лише місцевої влади, але й громадськості. Тому актуальним є питання підвищення екологічної освіченості та культури мешканців району, формування почуття особистої відповідальності за діяльність, бережливого ставлення до природи, розумного використання її багатств.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Федоренко О. І., Бондар О. І., Кудін А. В. Основи екології: Підручник / Федоренко О.І., Бондар О. І., Кудін А. В. – К.: Знання, 2006. – С. 127-135, С. 260-286.
2. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія: тлумачний словник / Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. – К.: Либідь, 2004. – 376 с.
3. Орлов О.О. та ін. Природно-заповідний фонд Житомирської області. Довідник / За заг. ред. Орлова О.О. – Житомир – Новоград-Волинський: Вид-во «НОВОград», 2015. – 404 с.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://nikolyk-l-p.korostushiv.com/wp-content/uploads/2014/03/Географія-рідного-краю.pdf>.

УДК 504.4.054

Лілія Перепелюк
(Львів, Україна)

МАЛІ РІЧКИ УМАНЩИНИ: ЗАХОДИ З ПОКРАЩЕННЯ ЇХ СТАНУ

Найбільшій трансформації й антропогенного навантаження зазнають невеликі річки, струмки, ставки. Деградація малих річок незворотна і призведе до деградації великих рік, тому проблема їх збереження та оздоровлення є однією з найгостріших для нашої держави.

Ключові слова: *гідросфера, Уманський регіон, малі річки, забруднення, екологічний стан, захист.*

The greatest transformation and human load undergo small rivers, streams, ponds. The degradation of small rivers and lead to irreversible degradation of major rivers, so the problem of preservation and recovery is one of the most critical for our country.

Key words: *hydrosphere, Uman region, small rivers, pollution, ecological state, protection.*

Нашу Землю можна називати планетою води. Вода – найпоширеніша на землі речовина. Але прісна вода становить усього 2 % від загальної кількості. І лише 1 % прісної води містять річки, озера й підземні води. Вода є основою всього живого – і людей, і тварин, і рослин. Спосіб, в який використовується вода, має величезне значення. Існують такі види використання, що виводять воду з природнього кругообігу на набагато довший час, ніж інші. Проте найгіршим є те, що майже будь-яке використання води погіршує її якість. А в якості води зацікавлений кожен з нас. Зараз відомо, що є межі повторного використання води, коли вона повертається в природу зменшеною як в кількості, так і в якості. Тому обізнаність з використанням води мусить бути значно глибшою.

Серед водних об'єктів найбільшої трансформації й антропогенного навантаження зазнають невеликі річки, струмки, ставки – водозбірні басейни, які зайняті найрізноманітнішими будівлями, сміттєзвалищами, літніми таборами для сільськогосподарських тварин, позбавлені заплави, затислі бетонними набережними і мостовими спорудами або взагалі сховані в труби, багато з них вже давно перетворилися в стічні канали з мертвою, позбавленою кисню водою. Це пояснюється не лише їх маловодністю, але й недостатньою охороною. Деградація малих річок незворотна і призведе до деградації великих річок, тому проблема їх збереження та оздоровлення є однією з найгостріших для нашої держави. Важливими для народного господарства України є малі річки, бо в їх басейнах формується біля 60% водних ресурсів. За підрахунками спеціалістів в Україні налічується більш як 71 тис. річок і струмків загальною протяжністю 248 тис. км.

Малі річки – досить болюче питання в Україні, зокрема, Черкаській області. В Україні їх вже зникло понад 20 тисяч. Інші повільно вмирають. Заплави Тясмину, Ятрані, Уманки, Синюхи, Ревухи, Конели, Вільшанки, Золотоношки безладно розорюються до урізу води. У воду зноситься мул, гноївка, мінеральні добрива, отрутохімікати.

Уманський регіон – це територія навколо міста в радіусі до 90 км. Річки, які протікають цією територією відносяться до басейну річки Південний Буг. Найбільшою притокою Ятрані є р. Уманка, що бере початок між селами Вербоватою і Пенюжковим поблизу села Верхнячка (Христинівського району). Витік річки Уманки перебуває в У-подібній долині, ширина до 800 м, глибина до 30 м. Уманка впадає в Ятрань між селами Заячківка та Коржова і разом з нею несе свої води в Синюху, яка є лівою притокою Південного Бугу. Внаслідок цього річка Уманка є річкою басейну Південного Бугу. Довжина річки Уманка близько 43 км, площа басейну становить біля 400 кв. км. На всьому шляху Уманка має близько 17 приток, найбільшими притоками є Кам'янка, Паланка і Дмитрушка. Довжина Уманки по Уманському району складає 36 км. Площа водозабору 406 км, середній нахил ріки – 1,7%, залісеність – 43%. Поповнення річки водою відбувається в основному за рахунок поверхневого стоку. Уманка належить до рівнинних річок [1].

Річка Кам'янка протікає власною долиною, у якій утворилось однойменне урочище. Вона є лівою притокою р. Уманки і належить до басейну ріки Південний Буг. Долина Кам'янки широка (від 150 м до 300 м) та порівняно глибока (від 5 м біля витоку до 40 м біля гирла), терасована і в нижній половині течії розчленована. Створення такої потужної долини для річки завдовжки близько 15 км стало можливим завдяки пухким лесовим породам. Ці породи легко піддаються водній ерозії, і тому на них швидко утворюються як глибокі долини річок, так і яружно – балкова система. У верхній течії Кам'янки у с. Родниківка, схили долини річки пологі, заплава порівняно широка (досягає 25-30 м). Русло річки має незначну звивистість, на більшій його частині створено каскад ставків. Ширина русла 0,5 і 1,5 м у верхній течії, 1-2 м у нижній; глибина близько 0,5 м.

Правою притокою Уманки є невелика річка Чиканка (або Погрібна, або Звіринець), що бере початок в західній частині міста і впадає в р. Уманку з правого берега в районі передмістя Міщанка. Довжина її 4,65 км. відстань від гирла 25,7 км. На р. Чиканці є 4 ставки, два з яких зариблені, збережені вони за заводом «Уманьфермаш». Ставки, які утворені в різні періоди в балці Чиканки знаходяться в незадовільному стані, гідротехнічні споруди

потребують ремонту. Береги ставків не дуже круті. Порівнюючи стан води Чиканки з іншими притоками Уманки спостерігаємо, що вода в ній чистіша, ніж в інших річках тому що живлення річки відбувається в основному підземними та джерельними водами. На теперішній час річка обміліла, джерела замулилися і заросли, а зі ставків тільки орендований розчищений від заростів і доглянутий. Зараз в ньому вирощують мальок коропа, товстолоба та білого амура для продажу.

Річка Олександрівка впадає в р. Уманку з лівого берега на півночі міста. Схили, балки, яри, по тальвегу якої протікає річка круті, вражені ерозією, що посилює замулення річки. Річка рівнинна, похил її незначний, течія повільна, проте в деяких місцях, де русло річки звужується течія стає стрімкою. Русло річка має звивисте нерозгалужене. Долина річки не всюди однакова, то розширюється до 100 метрів, то звужується до 2 метрів. Лівий берег річки Олександрівки крутий, а в деяких місцях простягаються тераси зайняті чималими пасовищами. Правий берег низинний, пологий вкритий чагарниками і травою. В деяких місцях Олександрівки спостерігається меандрування річки, це зумовлено рівнинністю території по якій вона протікає. Живиться річка переважно водами з джерел та боліт, а також поверхневими та підземними водами. Незважаючи на те, що вода річки Олександрівки прозора, дно її надзвичайно замулене. Влітку всю площу дна вкривають водорості.

Сучасний екологічний стан басейну річки Уманки, Кам'янки, Чиканки, Олександрівки панічний. Вода інтенсивно забруднюється відходами цукрових, цегельних заводів, побутовими відходами населених пунктів, стоками тваринницьких ферм, добривами, пестицидами, гербіцидами, найбільша доза забруднення припадає на місто Умань. У результаті діяльності людей гідросфера землі змінюється. Серед цих змін розрізняють кількісні й якісні забруднення води внаслідок антропогенного впливу. Води річок містять значну кількість нафтопродуктів, амонію, фосфору, фенолів, формальдегідів, фтору, нітритів, важких металів. Вона має великий вміст солей, що визначає твердість води. Саме твердість води визначається вмістом калію і магнію, які утворюють накип на стінках котлів, труб, батарей. Води річок змінюють свій природний запах і колір. Запах природної води (ароматний, болотний, гнилий, рибний, трав'янистий та інший) залежить від живих і вимерлих у воді організмів та впливу ґрунтів. Запах антропогенного походження визначає домінуючі речовини промислових та побутових викидів (хлорфенольний, бензиновий, хлорний). У місцях викиду стічних вод вітамінного заводу, заводу алкогольних напоїв домінує запах промислових відходів, тому є випадки заборони купання влітку в Осташівському ставку, бо вода стає непридатною для будь-якого використання [2].

Річки забруднюються і дощовими водами, що змивають територію комбінату комунальних підприємств. Адже тут зберігаються під відкритим небом десятки тон мінеральних сумішей, які використовуються взимку для боротьби з ожеледицею на вулицях. Стічні води консервного заводу викидаються в річку, але на виході біля кожного цеху встановлені захисні споруди «жироловки». Вони очищають відпрацьовані води від жирів і завислих частинок. Забруднювачем є також стічні води з ферм, які за своєю дією еквівалентні комунальним викидам міста. Особливо це забруднення велике там, де ферми побудовані прямо на берегах річки Уманки.

Можна порівняти наше ставлення до збереження водойми: правий берег покритий лісом, чудова долина, а лівий берег – обличчя людини – «господаря» – завалений сміттям, збудований кар'єр, кафе та інші джерела забруднення. Надмірне використання мінеральних добрив, зокрема, азотних, небезпечно для здоров'я людини. За результатами проведених експедиційних досліджень малими річками Уманщини нами запропоновані заходи, спрямовані на збереження водних об'єктів:

1. Рейди з розчищення та впорядкування території навколо джерел, колодязів, артезіанських свердловин.
2. Поширення різнопланової інформації (буклети, листівки, плакати тощо) про річки Уманщини та шляхи і можливості їх оздоровлення.

3. Публікації у ЗМІ матеріалів про стан водних об'єктів тієї чи іншої місцевості та шляхи покращення стану малих річок.

4. Паспортизація природних джерел, картування об'єктів забруднювачів водних ресурсів.

5. Організація громадського контролю за дотриманням Водного кодексу України окремими громадянами, установами, місцевими органами влади.

6. Проведення тематичних уроків, позакласних заходів щодо оздоровлення та відновлення окремих струмочків, джерел, малих річок.

7. Експедиції і походи малими річками Уманщини.

Одним із заходів захисту малих річок та ставків від замулення і забруднення є створення водоохоронних зон, у межах яких виділяють зони суворого обмеження господарської діяльності – прибережні смуги. Позитивно впливають також установлені в гирлах ярів мулофільтри, які затримують твердий стік і є своєрідними біологічними фільтрами.

Можна виділити такі основні напрями вирішення еколого-економічних проблем відновлення водно-ресурсного потенціалу: багаторазове використання води в замкнутих контурах її промислового споживання; повторне використання стічних господарсько-фекальних вод для поливу сільськогосподарських угідь; заміна якісних вод неякісними для промислових потреб; пониження засоленості високомінералізованих вод; заходи по економії води в промисловості, сільському господарстві та в побуті [3].

За допомогою цілеспрямованої еколого-економічної політики необхідно спонукати промислові підприємства до виробництва нешкідливої для живої природи та здоров'я людини продукції, використання незабруднюючих матеріалів у виробничих процесах та сільському господарстві. Якщо ж вода виявилась дещо забрудненою рекомендовано проводити певні заходи з метою покращення її стану: відстоювання; кип'ятіння; усунення твердості; сорбційне очищення; заморожування.

І остання порада щодо очищеної води: знайдіть у собі сили, аби споживати її протягом принаймні двох місяців, і тоді ви точно станете заповзятим прихильником ідеї доочищення води, за це «проголосують» ваше самопочуття, здоров'я та життєві сили.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Совгіра С.В. Експедиційні дослідження в системі сучасної освіти: Малі річки Уманщини: Монографія / С.В. Совгіра, О.В. Тімець. – К.: Наук. світ, 2005. – 250 с.

2. Гончаренко Г.Є., Осадчий О.С. Екологія басейнів малих річок Черкащини / Зб.наук.праць: Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України. – Суми, 2002. – С. 95-100.

3. Бровдій В.М., Гаша О.О. Екологічні проблеми України (проблеми ноогеніки): Навч. посіб. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – 111 с.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор С.В.Совгіра

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ АЛЕЛОПАТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЛІСОУТВОРЮЮЧИХ ДЕРЕВНИХ ПОРІД

Висвітлено основні положення та досягнення алелопатичних досліджень. Вказано на найважливіші перспективи проведення алелопатичних досліджень з метою впровадження результатів у лісорозведення в Степовій зоні України.

Ключові слова: алелопатія, коліни, фітонциди, гербіциди.

The main principles and attainment of allelopathics investigations are presented. The main perspectives carrying out of allelopathics investigations for the their results use in the forestry in the steppe zones of Ukraine are demonstrated.

Key words: allelopathy, kolines, phitoncides, herbicides.

Алелопатія є однією з найважливіших і характерних форм хімічного зв'язку і взаємодії рослин у фітоценозі та виступає важливим чинником, що визначає видовий склад, чисельність популяції, структуру і продуктивність рослинних угруповань. Алелопатія це своєрідний механізм виживання, який дозволяє певним рослинам конкурувати і часто шкодити сусіднім рослинам, заважаючи проростати насінню, розвиватися кореневій системі тощо [3, с. 12-28]. Алелопатами можуть бути вищі і нижчі рослини, бактерії, віруси і гриби.

Листя деяких рослин здатні виділяти сполуки або летючі речовини, які змиваючись потрапляють до ґрунту. Корені можуть виділяти у ґрунт значну кількість водорозчинних органічних сполук, які здатні поглинатися розташованими поруч рослинами, причому цей процес часто призводить до пригнічення рослин-сусідів, а іноді й до їх повної загибелі [1, с. 5].

У зв'язку з недостатньою лісистістю України, а особливо степових територій, виникає гостра необхідність збільшити площі лісових насаджень до 10 – 12 %. Створення стійких життєздатних лісових насаджень у степовій зоні України та підтримка їх життєвого стану на високому рівні являє собою складний і трудомісткий процес, оскільки ліс перебуває тут в умовах екологічної невідповідності умовам зростання [4, с. 67].

Насьогодні існує значна кількість матеріалів, рекомендацій та інструкцій щодо степового лісорозведення, зокрема підбору видів деревних порід, але водночас залишається низка питань, що є недостатньо розкритими і маловивченими. Так, наприклад, відомо, що кожна рослина у складі фітоценозу виступає одночасно донором і акцептором біологічно активних речовин. Такими речовинами можуть бути ефірні олії, органічні кислоти, алкалоїди, вітаміни, ферменти, глюкозиди, нуклеотиди, а також речовини, які за своїми властивостями подібні до гербіцидів. Кількість і склад речовин, що виділяються, а відповідно і ступінь їх алелопатичної активності, залежать від виду, сорту, органу, фази розвитку, фізіологічного стану рослини й екологічних умов. Ці речовини можуть викликати різну відповідну реакцію сусідніх рослинних видів: у одних спостерігається активізація життєвих процесів, у інших – їх гальмування або припинення, а деякі можуть залишатися інертними щодо впливу виділених у довкілля колінів.

Наразі досить ретельно вивченими є механізми алелопатичної взаємодії лікарських, декоративних та сільськогосподарських рослин, водночас, подібні дослідження щодо деревних лісоутворюючих порід є дуже малочисельні та недостатні. Тому для конструювання стійких і високопродуктивних штучних лісових фітоценозів, підбору та компонування деревних лісоутворюючих порід необхідне проведення фундаментальних

наукових досліджень, спрямованих на пізнання механізмів алелопатичної взаємодії деревних рослин.

У кожної рослини своя алелопатична сфера. Виділяючи коліни, рослини створюють своє особливе хімічне середовище, яке для інших рослин здебільшого шкідливе, але буває й корисним [2, с. 43]. Так, наприклад, для багатьох рослин властиве групове проростання насіння, кращий ріст спочатку загущених посівів. Відомо, що ялина, сосна, кедр значно краще проростають групами. Чим густішим стає стеблостій, тим більший під ним вміст колінів. Алелопатична напруженість досягає такої межі, що для одних екземплярів вміст колінів лишається оптимальним, стимулюючим, а для інших він згубний. Таким чином алелопатія посилює диференціацію, прискорює загибель частини рослин і поліпшує ріст тих, що залишаються. Відбувається природне самозріджування [1, с. 28].

Носієм алелопатичної дії є фізіологічно активні речовини – коліни, хімічна природа яких дуже різноманітна і непостійна навіть у одного виду [5, с. 22]. У процесі росту й розвитку рослини, кількість її виділень різко зростає і досягає максимуму тоді, коли рослинний організм починає відмирати. Виділення одних видів рослин можуть безпосередньо діяти на інші. Такими виділеннями можуть бути ефірні олії, органічні кислоти, алкалоїди, вітаміни, ферменти, глюкозиди, нуклеотиди, а також речовини, які за своїми властивостями подібні до гербіцидів, що застосовуються для знищення бур'янів. Такі речовини називають гальмувачами (інгібіторами), або колінами. Вони вбивають рослини або ж затримують їхній ріст, гальмують фотосинтез, отруюють інші важливі процеси життєдіяльності рослин. Відомо, що коліни діють як отрути лише у високих концентраціях, якщо їх розчинити у великій кількості води, то вони починають діяти протилежно, стають стимуляторами росту для цих рослин.

Коліни, подібно до гербіцидів, діють вибірково — при певній концентрації отруюють одні рослини і зовсім не впливають на інші. Якщо ж їхня концентрація у ґрунті досить висока, тоді вони отруюють усе, не виключаючи й ті рослини, що виділили ці коліни.

У перспективі лісорозведення важливо навчитися регулювати вміст колінів у ґрунті. Знаючи хімічну природу колінів, можна буде замінити їх хімічними аналогами і замість трудомістких процесів по виготовленню і внесенню великих мас органічних добрив обмежитися внесенням кількох кілограмів штучних колінів на гектар.

Процес створення лісових насаджень в умовах степової зони України, де екологічні умови характеризуються як несприятливі для існування лісу, є надзвичайно складним завданням, що потребує комплексного наукового підходу. Такий підхід передбачає урахування усіх факторів розвитку лісових культур. На сьогодні існує значна кількість відомостей щодо оптимізації життєвих умов деревних культур в умовах степової зони, але деякі з особливостей їх існування залишаються вивченими недостатньо. Одним з найменш досліджених питань у практичному лісівництві залишається проблема взаємовпливу рослин, що співіснують в межах одного рослинного угруповання, залишаються актуальними питання щодо врахування алелопатичних особливостей деревних культур при створенні штучних лісових насаджень різного призначення в умовах степу [4, с. 72].

Відомо, що виділеннями, які утворюються рослинами можуть бути ефірні олії, органічні кислоти, алкалоїди, вітаміни, ферменти, глюкозиди, нуклеотиди, а також речовини, що за своїми властивостями подібні до гербіцидів – коліни. Усі вони впливають на рослини та їх хімічний склад безпосередньо або через зміни екологічних факторів [5, с. 47].

Кожна рослина у природних чи штучних фітоценозах виступає водночас донором і акцептором біологічно-активних речовин. Тому кожний з рослинних організмів характеризується двома алелопатичними якостями: активністю – здатністю утворювати й виділяти коліни, і толерантністю – здатністю переносити свої власні коліни (аутолерантність) або коліни інших видів. При цьому, виділення одного виду або різних органів рослини викликають різну відповідну реакцію у видів-сусідів: у одних спостерігається активізація життєвих процесів, у інших – гальмування, треті ж залишаються

байдужими. Наприклад, водні витяжки із опалого листа липи стимулюють розвиток проростків ясеня, а коліни її коренів суттєво інгібують розвиток стрижневої кореневої системи і не впливають на ріст пагонів ясеню. Кореневі виділення берези бородавчастої пригнічують ріст і послабляють фотосинтез дуба звичайного, в'язів дрібнолистого і звичайного.

Фізіолопатичну активність і еколого-регуляторний характер виявляють зв'язані сполуки, які присутні в різних органах рослин і надходять до навколишнього середовища з кореневими виділеннями (у ґрунт, воду), з леткими сполуками надземних органів (у повітря), а також вимиваються опадами. Кількість і склад речовин, що виділяються, а відповідно і ступінь алелопатичної активності, залежать від виду, сорту, органу, фази розвитку, фізіологічного стану рослини й екологічних умов. У процесі росту й розвитку рослини, кількість виділень постійно змінюється і різко зростає, досягаючи максимуму тоді, коли рослина відмирає.

Дослідження алелопатичних особливостей рослин є важливим аспектом у вирощуванні сільськогосподарських рослин, розробці структури сівозмін і мішаних посівів, збереженні, відновленні і розведенні зникаючих рослин, створенні мішаних насаджень, визначенні умов заготівлі рослин, запобіганні ґрунтовоми у монокультурі, боротьби з бур'янами, фітопатогенними організмами тощо. До основних перспективних завдань алелопатії належать: вивчення синтезу біологічно-активних речовин у рослинах, виділення екзометаболітів, їх перетворення на шляху від рослини-донора до рослини-акцептора, дія алелопатичних речовин на рослину-акцептор.

Найважливішою перспективою алелопатії є той факт, що якщо навчитися регулювати вміст колінів у ґрунті, то найкращий врожай можна одержати тоді, коли їх кількість у ґрунті стимулює ріст рослин [6, с. 186].

Алелопатія відіграє винятково важливу роль у лісорозведенні та лісівництві, оскільки розкриває реальні шляхи управління збалансованим функціонуванням лісів, раціональним та ефективним використанням їх продуктивності, дає можливість обрати оптимальні заходи щодо догляду за існуючими природними та штучними лісовими угрупованнями.

Результати алелопатичних досліджень дадуть змогу врахувати біологічні потреби рослин, у тому числі й деревних, і тим самим домогтися підвищення продуктивності різних культур та спрощення процесів лісорозведення в умовах екологічної невідповідності умовам зростання лісу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аллелопатия и продуктивность растений: Сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1990. – 146 с.
2. Гродзинский А. М. Аллелопатия растений и почвоутомление. – К.: Наук. думка, 1991. – 432 с.
3. Иванов В. П. Растительные выделения и их значение в жизни фитоценозов. – М., 1973. – 248 с.
4. Кулик А. Ф. Аллелопатическая активность лесных насаждений Присамарья // Охрана и рациональное использование защитных лесов степной зоны. – Д.: РВВ ДГУ, 1987. – С. 67–72.
5. Матвеев Н. М. Аллелопатия как фактор экологической среды. – Самара: Самар. кн. изд-во, 1994. – 203 с.
6. Экспериментальная аллелопатия / А. М. Гродзинский, Э. А. Головкин, С. Л. Горобец и др. – К.: Наук. думка, 1987. – 224 с.

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

УДК 379.851

*Amirzhan Akhatov, Alina Apiyeva
(Astana, Kazakhstan)*

**THE ROLE OF EXPO-2017 IN DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONDITIONS OF GREEN ECONOMY**

This article is devoted to the EXPO-2017 International Exhibition and its influence on economy and tourism of Kazakhstan. This article reflects the characteristic of the event, the history and experience of similar exhibitions. The economic and social effect of an exhibition and the prospect of development of the country is considered as well.

Keywords: EXPO-2017, Astana, tourism infrastructure, Future Energy, Green Bridge, development.

Tourism is one of the leading and most dynamic industries of world economy. For rapid growth rates it is recognized as an economic phenomenon of century. Participation in the international exhibitions, such as EXPO is a unique opportunity to declare the capacity of the country to the whole world. For Kazakhstan EXPO-2017 will become a milestone event: never earlier the international exhibition of similar scales took place in the countries of the Central Asian region and the CIS.

The international specialized EXPO-2017 exhibition is the largest international action which is a symbol of industrialization and the open area for demonstration of technical and technological achievements. Carrying out EXPO -2017 will be helpful in promotion of the Republic of Kazakhstan and its capital at the international level. However the comparative analysis of experience of other countries-organizers shows that business success of this event depends, to a large extent, on the domestic market.

The efforts connected with the EXPO-2017 organization shall be directed to creation of missing tourism infrastructure, introduction of "soft" changes and the solution of the main objectives concerning increase in competitiveness of a tourist product of Kazakhstan: simplification of entrance formalities, creation of tourist and transport infrastructure, the organization of professional training and human resources development for tourism sector, a possibility of ensuring attractive prices and effective management model with a destination, etc.

In addition to the mentioned tourist projects determined by four existing system plans and the master plan, the expected development of tourist products implies the need for development of several other tourist projects of the national importance.

The decision on holding the EXPO-2017 exhibition in Astana became an important historical event for Kazakhstan. As a result of secret vote on the 152 General Assembly of the International Exhibitions Bureau the capital of Kazakhstan gathered a majority of votes, outstripped the Belgian city Liege and was announced as the host country for EXPO - 2017. The organization of the international EXPO-2017 exhibition is one of the key projects of Kazakhstan because it will stimulate further economic development of the country and promote integration of the national tourist industry into world economy, thus, will make contribution to sustainable development of tourism.

Thus, EXPO-2017 is a symbol of industrialization and the open area for demonstration of technical and technological achievements [1].

The first world EXPO was held in 1851 in London at the initiative of Prince Albert. The Crystal palace built by Joseph Paxton from iron and glass was the main sight of an exhibition. Since then, more than 150 years, the most developed countries of the world hold exhibitions of the

economic and cultural achievements which entertain the world with innovations in various areas of knowledge.

In 1928 in Paris for regulation of exhibition activities the International Exhibitions Bureau was formed. Today it is one of the oldest and representative international structures (166 countries). International Exhibitions Bureau monitors respect for the principles and tasks of world exhibitions; within international cooperation events in the educational sphere, in the sphere of innovations, meetings on exchange of opinions and development of global dialogue on universal problems are held.

Today the bureau differentiates two types of exhibitions - world and international/specialized. World exhibitions are universal, they are carried out 1 time within five years and last up to six months. Specialized exhibitions take place in a break between them and are more limited on scale and on time. Since 1851 more than 50 international exhibitions took place. Most often they passed in the USA, France, Belgium, Spain, Japan and Australia. The last universal exhibition took place in 2010 in Shanghai (China). This exhibition have several records – 192 participating countries, 528 hectares of the territory and 73 million visitors. The last specialized exhibition devoted to problems of the World Ocean took place in 2012 in a South Korean seaport Yeosu. Within three months there were 8 million visitors [2].

World exhibitions are unique on the scale, innovation and the number of visitors. In 2015 in Milan there was an EXPO «Feeding the Planet, Energy for Life». The name of EXPO-2017 is «Future Energy» – it will allow to attract the best world technologies. The exhibition will give also powerful impulse for system diversification of economy and technological upgrade of production capacities and scientific base of the country.

The exhibition will be located in the territory of 173,4 hectares, the exhibition itself will be on 25 hectares and 148,4 hectares will be used for infrastructure facilities (houses, hotels, restaurants and other). EXPO-2017 will last 93 days or 3 months - from June 10 to September 10. It is expected that more than 100 countries and 10 international organizations will participate in an exhibition. By the way, it will be the first exhibition not only in the CIS countries, but also in all Central Asian region. After EXPO-2017 the exhibition town will become residential quarters with own infrastructure, exhibition halls, offices, congress centers, museums and other objects of city and republican value will be opened. Besides, the research center will open doors for young scientists, researchers and students [3].

Talking about the advantages and benefits of this exhibition for our country, of course they are huge. For example, they are the development of infrastructure of Astana, creation of new workplaces, development of small-scale business enterprises in the city. Divided into two parts, the construction project EXPO-2017 includes exhibition and cultural halls, residential districts, places of servicing, including "shopping", social and cultural, educational and civil conveniences, parks, parkings.

For residents of the capital there will be a huge benefit in the development of infrastructure and creation of new workplaces. Also new serious boost to development will be received by small-scale business enterprises of the capital and adjacent regions - first of all, in service industry, hotel business and internal tourism.

Development of internal tourism, in turn, will lead to increase in inflow of foreign tourists. It is expected that the exhibition will be daily attended by 50 thousand tourists.

The international experts following the results of studying of the international experience of the organization of world exhibitions and the carried-out round tables determined 3 main directions of preparation of Astana for EXPO-2017:

1. Decisions in the field of energy efficiency and renewable energy resources;
2. Updating and improvement of quality of transport infrastructure and logistics;
3. Unification according to international standards of infrastructure of hotel business and service trade of the city.

Thus, it will give a powerful impulse to tourism development in Kazakhstan. The principal theme of EXPO-2017 «Future Energy» will give an impetus to development in Kazakhstan of resorts of «the fourth generation». These are the resorts designed using alternative sources of the electric power, environmentally friendly construction materials and food with preserving the virgin nature.

For the forthcoming exhibition the Program of partnership «Green Bridge» and other information and propaganda campaigns can become suitable communication tools [4].

Thus, the world community expects successful implementation of key projects from Kazakhstan: the EXPO-2017 «Future Energy» and the Program of partnership «Green Bridge» for assistance to sustainable development in the Central Asian region. Global ecological strategy was another initiative of Kazakhstan which was supported by the world community. The country must show itself and the world that it can not only declare ambitious initiatives, but also successfully implement them and be an example for other countries, having become the pioneer in transition to a green economic development in the region.

SOURCES AND LITERATURE

1. The concept of development of tourist sphere of the Republic of Kazakhstan till 2020 (Russian), May 19, 2014, №508.
2. Syzdykbayeva B. U. The global event of Kazakhstan – EXPO-2017 (Russian) //Vestnik L.N. Gumilyov. ENU. – 2013. – №1. – Page 210-216.
3. Ibrayev A. 15 facts about EXPO (Russian) [web-resource]. – Access mode: <http://www.voxpopuli.kz/post/1725/15-faktov-ob-ekspo>
4. The concept on transition of the Republic of Kazakhstan to "green economy" (Russian), May 30, 2013, № 577.

Научный руководитель – кандидат экономических наук, доцент Б.О.Сабатаева

УДК 339

*Юлія Вакула
(Володимир-Волинський, Україна)*

ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК ДОДАТКОВА МОЖЛИВІСТЬ ДЛЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

На сьогоднішній день для сільського населення немає болючішого питання, як питання виходу із стану, в який його загнали зовнішні та внутрішні чинники. У статті розкрито значення та роль зеленого туризму для розвитку українського села.

Ключові слова: *зелений туризм, рекреаційна територія, демографічна криза, етнологія, ремесло, побут.*

Today the rural population do not have painful issues as a matter of leaving the state in which he drove external and internal factors. In the article the importance and role of eco-tourism for the development of Ukrainian village.

Key words: *aggression, aggression levels, character accentuations, inadequate self-rating, pragmatism in value system, type of interrelations.*

Упродовж існування та розвитку української держави українське село завжди відіграло визначну роль, адже так історично склалося, що українці вели осілий спосіб життя, який полягав в обробітці землі та веденні домашнього господарства. Українське село повсякчас

було колискою культури, джерелом їжі для міських жителів та основною сировинною базою для багатьох галузей національного господарства.

Щороку з мапи України зникає кілька десятків сіл, а чисельність сільського населення скорочується високими темпами, причому для українського села характерне явище «старіння», адже молоді мешканці сільської місцевості часто залишають свої домівки в пошуках кращої долі у містах.

Причинами зникнення сіл та зменшення чисельності сільського населення є демографічна криза та старіння нації. Перспективні сільські мешканці переїжджають у міста через безперспективність провінції: відсутність роботи, розвалена соціальна інфраструктура [1].

Із одержанням Україною довгоочікуваної незалежності село, у якому сконцентровано значну частину потенціалу суспільства, вступило у соціально-демографічну кризу. У зв'язку з чим сільські жителі опинилися у гіршому становищі порівняно з іншими суспільними групами. Причинами такої деградаційної хвилі став перш за все занепад колективних сільськогосподарських підприємств, які були джерелом матеріального достатку більшості сільських сімей. У селян пропав інтерес до праці, немає єдиного цілого, що робило із сільського населення колектив, який мотивував народ своєю культурою, духом, традиціями та любов'ю до справи. Скоротилося державне фінансування сільських жителів, що породило безробіття, бідність, стрімкий занепад інфраструктури села.

На сьогодні для сільського населення найболючіше питання – вихід із стану, у який його загнали зовнішні та внутрішні чинники. Одним із шляхів, який веде до розвитку сільських територій, є перспектива розвитку сільського зеленого туризму як одного із факторів розширення зайнятості у сільській місцевості. Адже «родзинки» сільського туризму можна реалізувати у кожному населеному пункті.

Мешканці забетонованого та заасфальтованого, розігрітого літнім сонцем та наповненим вихлопними газами автомобілів та промисловими викидами міста, не знають куди подіти себе та своїх дітей не тільки у період відпустки чи канікул, але й у вихідні. Можна тільки від'їхати декілька кілометрів і опинитися чи то у хаті-мазанці чи у сучасному будинку з усіма благами цивілізації. Тут можна з'їсти щедрий селянський сніданок, який нічим не поступається обіді міщан, а потім походити босоніж шовковою зеленою травичкою, порибалити біля річки чи ставка, збирати ягоди чи гриби, лікарські рослини; на великі свята побачити вистави та наживо народні традиції, танці, слухати сільських музик. А з чим можна порівняти відчуття, коли своїми руками зробиш виріб під керівництвом представників народних промислів та ремесел. Хто з мешканців шумних міст коли-небудь слухав тишу? Це можна зробити тільки у селі. Ось такий короткий перелік того, що може дати стомленим від життя в урбанізованому середовищі українцям сільський зелений туризм [2].

Українське село має багаті рекреаційні ресурси, що належним чином досі ще не використовувалися. Найціннішим туристичним ресурсом села є українська природа, дефіцит спілкування, яких не вистачає більшості мешканців міст. Крім цього, українське село має багатий пізнавальний потенціал, пов'язаний з історико-етнографічною спадщиною, сільською культурою та побутом, маловідомими для міського жителя видами професійно-трудової діяльності та народними промислами. Мешканець великого українського міста має сприймати сільський побут, культуру села як захоплювальну екзотику.

У сільській місцевості зелений туризм – це додатковий прибуток, необхідний для розвитку українського села. Сільський туризм відкриває можливості як для поліпшення наповнюваності бюджетів місцевих органів самоврядування, так і для зближення міських і сільських жителів. Він розширює сферу зайнятості сільського населення, позитивно впливає на економіку та екологію сільських населених пунктів, сприяє відродженню, збереженню та розвитку місцевих народних звичаїв, пам'яток історико-культурної спадщини [3].

Кожне українське село можна перетворити на справжній туристичний рай. Суттєву роль відіграє розвиток сільського зеленого туризму у підвищенні культурно-освітнього рівня

населення. Готуючись приймати і обслуговувати відпочивальників, члени селянських родин змушені поповнювати свої знання з ведення домашнього господарства, гігієни, санітарії, приготування їжі. Сільський зелений туризм сприяє і розвитку демографічних процесів на селі, збереженню сільських населених пунктів.

Саме тому розвиток сільського зеленого туризму може стати для селянського господарства додатковим джерелом фінансових надходжень. Крім того, сільський туризм є важливим екологічним фактором, оскільки сприяє як фізичному, так і моральному оздоровленню населення. Сільський зелений туризм розширює можливості зайнятості сільського господаря не тільки у виробничій сфері, але й сфері обслуговування.

У міру нагромадження числа відпочивальників з'являється потреба в задоволенні різноманітних запитів, а це в свою чергу стимулює розвиток транспортної та розважальної сфери послуг, служби побуту, торгівлі та ін.

У сучасних умовах розвиток сільського зеленого туризму особливо бажаний. Сільський господар, отримавши певні прибутки у цій сфері діяльності, вклав кошти у підвищення рівня комунальних та побутових умов життя. Сільський зелений туризм сприятиме пропаганді української та історичної культурної спадщини, налагодженню дружніх стосунків між людьми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовський Ю.А. Спортивний туризм: Навч. посібник / Ю.А.Грабовський, Т.В.Скалій, О.В.Скалій. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 304 с.
2. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник 3-є вид., перероб. та допов. / Є.В.Панкова. – К.: Альтерпрес. 2009. – 352 с.
3. Кричало М.П. Краєзнавство і туризм: Навч. посібник / М.П.Кричало. – К.: Вища шк., 1994. – 191 с.

Науковий керівник – викладач I категорії Л.В.Павлюк

УДК 359.09

*Ігор Смирнов
(Київ, Україна)*

ЛОГІСТИКА ЗАПАСІВ ТА СКЛАДСЬКА ЛОГІСТИКА ГОТЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У логістиці гостинності важливе місце належить логістиці готельного господарства і, зокрема, логістиці товарно-матеріальних запасів (ТМЗ) та складській логістиці. Ефективне логістичне управління товарно-матеріальними ресурсами (ТМР) готельного підприємства (ГП) є суттєвим чинником зменшення його витрат, отже збільшення прибутку, а оптимальна логістична організація складського господарства ГП є запорукою його безперерійного функціонування та надання якісних послуг гостям у необхідному обсязі та на певний час як і логістика постачання, логістика товарно-матеріальних запасів та складська логістика у готельному господарстві є необхідними складськими ефективною організації логістичної служби готелів, яка, своєю чергою, є інтегральною складовою логістичної системи управління готелем.

Види товарно-матеріальних запасів (ТМЗ) у готельному господарстві. ТМЗ – засоби виробництва, що надійшли на склади готельних комплексів, але ще не залучені у процес виробництва готельних послуг. Наявність ТМЗ забезпечує відправку матеріалів у відділи і робочі місця за потребами відповідно до вимог технологічних процесів готельного комплексу (ГК). ТМЗ є матеріальними цінностями, що очікують на виробниче або особисте

споживання. ТМЗ класифікуються за двома критеріями: 1) параметрами руху матеріальних потоків, тобто за простором (місцезнаходженням) та часом; 2) функціями ТМЗ.

При цьому всі наявні в ГК ТМЗ окреслюються як сукупні (вони включають матеріали, основні та допоміжні полуфабрикати, паливо, а також запчастини для ремонту засобів виробництва). Сукупні ТМЗ ГК поділяються на виробничі та товарні. Виробничі ТМЗ враховуються в натуральних, умовно-натуральних та вартісних показниках. Це предмети праці, що надійшли в підрозділи ГК різноманітного рівня, але ще не використані та не піддані переробці.

ТМЗ ГК охоплюють їх наступні види:

1) поточні – забезпечують потреби готельного господарства між двома поставками; складають основну частину виробничих та товарних запасів, їх обсяг постійно змінюється;

2) підготовчі (або технологічні, буферні) – виділяються з виробничих за необхідності їх додаткової підготовки перед використанням у процесі надання готельних послуг (за умови їх великих обсягів);

3) гарантійні (страхові) – служать для підтримки постачання за непередбачувальних умов (форс-мажор), наприклад, несподіваної затримки чергової поставки (за нормальних умов – це недоторкані ТМЗ);

4) перехідні – до них належать залишки ТМЗ на кінець звітного періоду, призначаються для забезпечення постачання ГК в кінці звітного періоду – на початку наступного в очікувані чергової поставки.

За часом ТМЗ поділяються на такі кількісні рівні:

1) максимальний бажаний – визначається, як економічно доцільний в даному ГК рівень запасів; застосовується як орієнтир при розрахунку обсягу замовлення;

2) граничний (мінімальний) – застосовується при визначенні моменту часу надання чергового замовлення;

3) поточний – відповідає рівню ТМЗ на будь-який момент обліку; може співпадати з максимальним бажаним, граничним чи гарантійним рівнем (обсягом) ТМЗ.

Етапи управління товарно-матеріальними ресурсами (ТМР) готельного комплексу. Завдання управління ТМЗ ГК виникає, коли необхідно створити певний обсяг з метою задоволення попиту на них у заданому інтервалі часу. При цьому необхідно знати обсяг готельних послуг, що замовляється, та терміни розміщення замовлення. Попит можна задовольнити шляхом одноразового створення великого обсягу ТМЗ на весь даний період часу або шляхом створення меншого обсягу ТМЗ для кожної одиниці часу цього періоду. Ці два випадки відповідають варіантам надмірного обсягу ТМЗ (по відношенню до одиниці часу) та недостатнього обсягу ТМЗ (по відношенню до повного періоду часу). У першому варіанті потрібні вищі питомі (тобто віднесені до одиниці часу) капітальні вкладення, але дефіцит виникає рідше і частота розміщення замовлень є меншою. У другому варіанті питомі капітальні вкладення знижуються, але частота розміщення замовлень і ризик дефіциту зростають. Для будь-яких з вказаних крайніх випадків характерні значні економічні витрати, отже, рішення щодо розміру замовлення і моменту його розміщення повинно ґрунтуватися на мінімізації відповідної функції загальних витрат, що включають витрати, зумовлені втратами від надмірного обсягу ТМЗ або їх дефіциту.

Чим меншим є розмір замовлення, тим частіше потрібно розміщувати нові замовлення і навпаки: із збільшенням розмірів замовлень рівень ТМЗ підвищується, замовлення здійснюються рідше. Оскільки витрати залежать від частоти замовлень і обсягу ТМЗ, то величина запасів визначається відповідно до вимоги збалансованості між двома видами втрат. Ця засада лежить в основі побудови моделі управління ТМЗ.

Ця модель включає такі етапи управління ТМЗ ГК:

1. **Аналіз:** 1.1. Аналіз і контроль показників ефективності руху і використання ТМР у всіх ланках постачальницько-виробничо-збутової системи ГК; 1.2. Аналіз заявок, що надійшли; розробка варіантів використання товарів і матеріалів; 1.3. Аналіз і управління поточним станом ТМЗ за номенклатурою та асортиментом; 1.4. Аналіз витрат з управління

та обліку; 1.5. Аналіз потреб продуктивності праці в системі управління ТМР і ефективності обслуговування гостей; 1.6. Аналіз ефективності закупівельних операцій; 1.7. Аналіз витрат з надання послуг та їхніх цін; 1.8. Аналіз статистичних досліджень; 1.9. Аналіз виробничих можливостей постачальників.

2. Організація: 1.2. Організація процесів закупівлі і поставки ТМР; 2.2. Організація зберігання матеріалів і товарів; 2.3. Організація розподілу та обслуговування відвідувачів; 2.4. Організація поставок товарів та матеріалів; 2.5. Організація переміщення товарів та матеріалів у ході їхньої обробки.

3. Контроль: 3.1. Контроль виконання заявок; 3.2. Контроль виконання стратегічних, тактичних і оперативних планів з управління ТМР; 3.3. Контроль якості ТМР; 3.4. Контроль і активне регулювання використання ТМР.

4. Планування: 4.1. Стратегічне, тактичне, оперативне планування потреб в товарах та матеріалах; 4.2. Розробка графіків закупівлі.

5. Координація та регулювання: 5.1. Координація роботи всіх функціональних та лінійних служб; 5.2. Порівняння різних методів відвантажень; 5.3. Розробка маршрутів перевезень; 5.4. Розробка графіків та схем перевезень.

6. Дослідження: 6.1. Аналіз заявок, що надійшли; 6.2. Розробка пропозицій або варіантів використання різних матеріалів і товарів; 6.3. Оцінка вартості використання різних матеріалів і товарів; 6.4. Вдосконалення документообігу (форм документації); 6.5. Дослідження ринків збуту; 6.6. Дослідження ринків матеріалів.

ТМР є одним із найкоштовніших активів ГК, вони складають до 10 % обсягу інвестицій. Витрати ГК на ТМР класифікуються, тобто поділяються на: 1. Капітальні витрати (пов'язані з інвестиціями в ТМР); 2. Витрати на оформлення замовлень з ТМР (підготовка та оформлення заявок та закупівель); 3. Витрати із зберігання (приймання на склад, видача, внутрішньо-складські переміщення); 4. Витрати із знецінювання ТМР (зміна властивостей, фізичний та моральний знос, дрібні крадіжки); 5. Витрати із страхування; 6. Витрати з податків; 7. Витрати з розміщення замовлень; 8. Витрати з перевірки та аналізу замовлень; 9. Інші витрати (термінова закупівля, від скорочення виробництва та обсягу реалізації готельних послуг тощо).

Системи управління товарно-матеріальними запасами у готелях. Існуючі системи управління наданням готельних послуг мають такі основні недоліки: 1. Велике відхилення кошторисного планування від реального стану справ; 2. Невикористання можливостей ефективно впливати на продуктивність, терміни логістичного циклу та необхідний рівень ТМЗ; 3. Недостатня свобода дій плануючих структур у сфері логістики.

У закордонних та українських ГК ефективний час обробки напівфабрикатів складає до 20 % логістичного циклу, що свідчить про тривале знаходження напівфабрикатів у неготовому вигляді та створення великих ТМЗ з відповідними витратами. Кожний відсоток скорочення рівня ТМЗ дорівнює 10% зростання обсягу продажу (доходів). Через загострення конкурентної боротьби на ринку готельних послуг приділяється більша увага до логістики, яка може істотно підвищити ефективність ГК (на підставі зниження витрат – збільшення прибутку) шляхом: а) зниження витрат з надання та зберігання ТМЗ; б) скорочення часу постачання; в) чіткого дотримання термінів постачання; г) збільшення гнучкості виробництва, його адаптації до ринкових вимог; д) підвищення якості готельних послуг; е) збільшення продуктивності праці.

Мета логістичного управління ТМР готелю є передусім зменшення виробничих витрат, у т.ч. за рахунок оптимізації ТМЗ, кількості їх одиниць або «одиниць обліку ТМЗ» (ООТМЗ). 20 % ООТМЗ дорівнює 80 % попиту в грошовому виразі. Отже завдання стоїть у тому, щоб ідентифікувати найважливіші ООТМЗ та зосередити на них увагу менеджменту. При цьому висуваються такі питання до логістики:

1. Як мінімальний рівень ТМЗ необхідно мати ГК, щоб забезпечити необхідний рівень надання послуг?

2. У чому полягає компроміс між рівнем надання послуг та рівнем ТМЗ у логістичній системі ГК?

3. Які обсяги ТМЗ слід створити на кожній стадії виробничого процесу ГК?
4. Як знайти компроміс між обраним способом транспортування та рівнем ТМЗ?
5. Яких рівнів ТМЗ вимагає специфічний рівень обслуговування у ГК?
6. Як змінюються витрати на утримання ТМЗ залежно від кількості складів?
7. Як і де слід розміщувати страхові ТМЗ?

Виділяють такі основні системи управління ТМЗ у ГК:

1. Система з фіксованим розміром замовлення. Головним параметром цієї системи є розмір замовлення, який є фіксованим (незмінним, постійним). Отже, головним завданням системи є його визначення, для чого пропонується відома в логістиці формула Уілсона-Гаріса:

$$EOQ = \sqrt{\frac{2AB}{I}}$$

де А – обсяг готельних послуг (за певний період часу);
 В – витрати на виконання замовлення;
 І – витрати на зберігання запасу (за певний період часу).

Також розмір замовлення можна визначати за допомогою графічного (рис. 9.2) та табличного (табл. 9.3) методів.

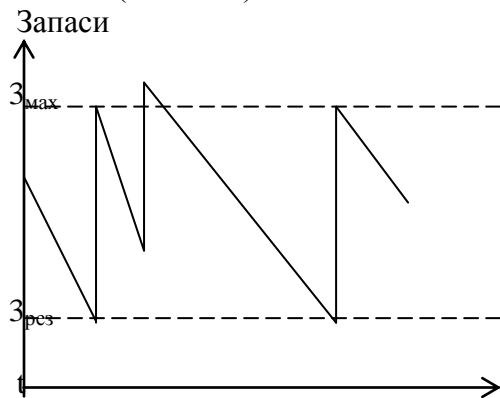

Рис. 3.9. Система управління запасами з фіксованим розміром замовлення

Таблиця 3.4. Табличний метод визначення розміру замовлення

Кількість замовлень	Розмір замовлення (одиниць)	Витрати на виконання замовлення (у.о.)	Витрати на зберігання (у.о.)	Загальні витрати (у.о.)
1	1000	25	100	125
2	500	50	50	100
3	333	75	33	108
4	250	100	25	125
5	200	125	20	145

Примітка: Оптимальний варіант виділено жирним шрифтом

Другий важливий параметр - це визначення рівня резервного запасу:

$3_{рез} = P \cdot t_3 + Q_c$, де Р - середньоденний обсяг продажу послуг;

t_3 - середній період здійснення замовлення;

Q_c - страховий (мінімальний) запас.

2. Система з фіксованим інтервалом часу між замовленням (один раз на місяць, тиждень, два тижні тощо). Основним параметром є інтервал часу між замовленнями (I), його визначають за формулою:

$$I = N \frac{S}{OP_3},$$

де N - кількість робочих днів у році;
S - потреба в готовій продукції, що замовляється (в одиницях);
OP₃ - оптимальний рівень замовлення (одиниць).

Додатковий параметр:

$P_3 = Z_{MB} - ПЗ + ОС$, де Z_{MB} – максимальне бажане замовлення, одиниць;

ПЗ – поточне замовлення, одиниць;

ОС – очікуване споживання за певний час (одиниць).

Запас

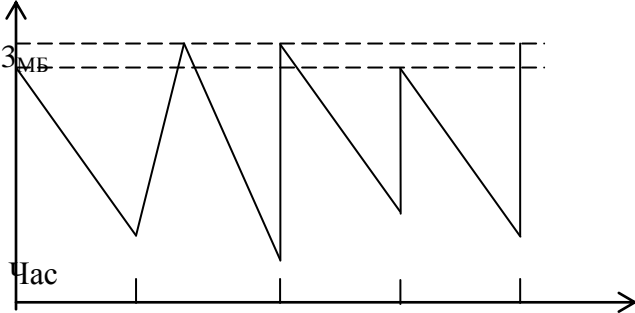

Рис. 3.10. Система управління запасами з фіксованим інтервалом часу між замовленнями

Отже, розмір замовлення розраховується таким чином, що за умови точної відповідності фактичного споживання очікуваному, постачання поповнює ТМЗ на складі до максимального бажаного рівня. Дійсно, різниця максимального бажаного і поточного рівнів ТМЗ визначає величину замовлення, необхідного для поповнення ТМЗ до максимального рівня, а очікуване споживання забезпечує це поповнення під час постачання.

До інших найбільш поширених систем управління ТМЗ належать:

1. Система з встановленою періодичністю поповнення ТМЗ до встановленого рівня, яка орієнтована на роботу ГК за значних коливань кількості гостей. Замовлення відбуваються не тільки у встановлені моменти часу, але й за досягнення ТМЗ граничного рівня. Отже: $P_3 = MB_3 - GP + OC$, де GP – граничний рівень ТМЗ, одиниць.

2. Система «Мінімум-максимум»: замовлення здійснюється не через кожний інтервал часу, а тільки тоді, коли ТМЗ на складі зменшуються до встановленого мінімального рівня. Тоді розмір замовлення (змінний) дозволяє поповнювати запаси до максимального бажаного рівня, тому основний параметр за цієї системи – це розмір замовлення, що постійно розраховується.

3. Склади - це будівлі, споруди і різноманітні пристрої у складі ГК, які призначаються для приймання, розміщення і зберігання товарів, що надійшли на них; для обробки їх та видачі напівфабрикатів (харчових продуктів для інших ресторанів; випраної на замовлення іншого підприємства білизни, почищеного обсягу з хімчистки тощо). Склади є одними з найважливіших елементів логістичної системи ГК. Необхідність у спеціально облаштованих місцях для тримання ТМЗ існує на всіх стадіях потоку матеріалів, починаючи від первинного джерела напівфабрикатів і закінчуючи клієнтом ГК. Цим пояснюється велика різноманітність складів.

Класифікація складів. Будь-який склад обробляє три види матеріальних потоків: **вхідний, вихідний і внутрішній**. Наявність вхідного потоку означає необхідність розвантаження транспорту, перевірки кількості і якості вантажу, що прибув. Вихідний потік обумовлює необхідність навантаження транспорту, внутрішній – необхідність переміщення вантажу усередині складу. Функція тимчасового зберігання матеріальних запасів означає необхідність проведення робіт з розміщення вантажів на зберігання, забезпечення

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

необхідних умов зберігання, вилучення вантажів з місць зберігання. Перетворення матеріальних потоків відбувається шляхом розформування одних вантажних партій або вантажних одиниць і формування інших (розпакування вантажів, комплектування нових вантажних одиниць та їх упакування).

Класифікація складів за різними ознаками, що залежать від призначення та спеціалізації складів, наведено в табл. 9.4.

Таблиця 3.5.

Класифікація складів за ознаками

Ознака класифікації	Вид складу
За призначенням	Виробничого призначення
	Оптові і постачальницькі (торговельних підприємств)
	Комерційні (склади відповідального зберігання)
	Перевалочні
За видам продукції, яку зберігають	Склади сировини, матеріалів, комплектуючих
	Склади незавершеного виробництва
	Склади готової продукції
	Склади зворотних відходів
	Склади тари
За функціональним призначенням	Склади зберігання, які забезпечують збереження і захист складованих виробів
	Склади комісіонування, призначені для формування замовлень відповідно до специфічних вимог клієнтів
	Склади буферних запасів, призначені для забезпечення виробничого процесу
	Спеціальні склади (митні склади, склади тимчасового зберігання, тари, зворотних відходів та ін.)
За продуктовою спеціалізацією	Вузькоспеціалізовані
	Обмеженого асортименту
	Широкого асортименту
За способами та видами зберігання	Розподілені
	Централізовані
	Відкриті
	Закриті
	Резервуари, бункери
За характером товарів	Непродовольчі
	Продовольчі
	Фармацевтичні
	Спеціальні
За типом власності	Власні склади підприємств
	Орендовані склади
	Склади логістичних посередників
За характеристиками складських приміщень	Склади класу А; А - (В ⁺); В; С; D

На складах *готової продукції* виробників здійснюється складування, зберігання, сортування або додаткова обробка товарів перед їх відвантаженням, маркування, підготовка до навантаження та навантажувальні операції.

Склади *сировини й матеріалів* споживачів приймають продукцію, розвантажують, сортують, зберігають і підготовлюють її до виробничого споживання.

Склади *оптових торговельних підприємств*, крім перерахованих вище, також забезпечують концентрацію товарів, комплектування товарів, підбір їх у потрібному асортименті, організують доставку товарів дрібними партіями як споживачам, так і наклади інших оптових торговельних підприємств, здійснюють зберігання резервних запасів.

Склади, *що перебувають у місцях зосередження виробництва*, приймають товари від виробничих підприємств великими партіями, комплектують і відправляють великі партії товарів оптовим посередникам, що перебувають у місцях споживання.

Склади, розташовані в місцях споживання, працюють із товарами виробничого асортименту і, формуючи торговельний асортимент, постачають їх у роздрібні торговельні підприємства.

Для характеристики складських приміщень застосовується міжнародна класифікація складських приміщень. Відповідно до неї склади поділяються на класи А; А - (В+); В; С; D.

Склад класу А характеризується такими ознаками:

- одноповерхова складська будівля, побудована за сучасними технологіями;
- висота стелі від 10 м;
- рівна підлога із антипиловим покриттям;
- система пожежної сигналізації та автоматична система пожежогасіння; система охоронної сигналізації та відео-спостереження;
- регульований температурний режим, теплові завіси на воротах, автоматичні ворота докового типу з гідравлічним пандусом, що регулюється по висоті, центральне кондиціонування або примусова вентиляція;
- офісні площі при складі; волоконно-оптичні канали зв'язку;
- достатня територія для відстоювання та маневрування великовантажних автопоїздів; розташування на основних магістралях, забезпечення доступного під'їзду.

Склад класу А - (В+) за функціональністю наближається до складів класу А, але поступається їм за якістю використовуваного обладнання, менш вигідним розташуванням або ж приміщення такого рівня не надають повного спектру послуг чи не повністю відповідають всім вимогам приміщень класу А.

Склад класу В має такі ознаки:

- капітальний одно- або багатопверховий будинок (реконструйовані колишні виробничі приміщення з необхідними комунікаціями та обладнанням); висота стелі від 4,5 до 8 м; підлога – асфальт або бетон без покриття; пожежна сигналізація та система пожежогасіння;
- пандус для розвантаження автотранспорту; офісні приміщення при складі; телефонні лінії; охорона по периметру території.

Склад класу С:

- капітальне виробниче приміщення або утеплені ангари; висота стелі від 3,5 до 8 м;
- підлога – асфальт або бетонні плити; ворота на нульовій позначці, автомобіль заїжджає усередину приміщення.

Склад класу D – підвальні приміщення або об'єкти цивільної оборони, неопалювані виробничі приміщення або ангари.

Кількість, склад, місткість і спеціалізація складів визначають структуру складського господарства ГК. Організація складів, їх технічне оснащення і розміщення на території ГК має істотне значення для ефективного функціонування ГК. Організація складського господарства впливає на пропускну спроможність складів, трудомісткість і собівартість складських робіт, на величину внутрішніх транспортних витрат тощо.

Звичайно склад ГК має такі зони: а) ділянка розвантаження (механізоване, ручне); б) приймальна експедиція (приймання продукції, що прибула в неробочий час); в) ділянка приймання (приймання ТМР за кількістю та якістю); г) ділянка зберігання (займає головну частину основного приміщення складу); д) ділянка комплектування (де відбувається формування вантажних одиниць, що містять підібраний відповідно до замовлення комплект напівфабрикатів).

Основні технології складських операцій у ГК включають:

1. Визначення кількості навантажувально-розвантажувальних постів на складі, при цьому враховується, що за збільшення кількості постів зменшуються черги, збільшується пропускна спроможність ділянки розвантаження. Компромісом при цьому є, коли витрати на будівництво та експлуатацію постів обслуговування транспорту будуть скоординованими з суміжними витратами на будівництво майданчиків для очікування транспорту та витратами на простій. Можливою пропозицією при цьому є об'єднання ділянок приймання і відпуску вантажів.

2. Визначення розмірних параметрів вантажних та розвантажувальних рамп (для нових складів рекомендується 6 м, між осями дверних отворів вантажних постів – не менше 3,6 м).

3. Вхідний контроль постачання ТМР на склад ГК – він є важливим, суворим, ретельним, має проводитися за документами з продажу та відправки ТМР зі складів чи на склади ГК (такими документами є замовлення – заявка, договір постачання, журнал реєстрації, замовлень (куди товарознавець записує замовлення відділів), картка незадоволеного попиту (фіксується невиконання замовлень), рахунок-фактура (на товари, куплені в інших підприємств), товарно-транспортна накладна (в 4-х примірниках), заявка на автотранспортні перевезення, пропуск на в'їзд, журнал обліку використання автотранспорту, картка обліку інвентарної тари, книга обліку виконання договорів відвантаження, книга оперативного обліку постачання ТМР). Приймання ТМР здійснюється матеріально-відповідальними особами, при цьому на кожне найменування в книзі обліку постачання ТМР відкривається окремий рахунок. Рахунки розташовуються в порядку зростання найменувань (їхніх номенклатурних номерів). Порядок приймання ТМР регламентується нормативними актами держави та умовами договорів.

Складські витрати ГК включають витрати з планування, фінансування, реєстрації та контролю ТМЗ. За відомої вартості ТМЗ можна визначити суму своєчасного фінансування. Основні види витрат при цьому - наступні:

1. Витрати на зберігання ТМР – вони дорівнюють сумі вартості складування, обробки, страхування, майнових податків і альтернативної вартості утримання ТМЗ. Також слід врахувати попередню оцінку вартості зіпсованих та застарілих ТМЗ. Чим більший обсяг ТМЗ, тим більша вартість їх зберігання. Отже, знання вартості зберігання ТМР допомагає визначити, які їх види слід тримати на складі, а які - ні.

2. Витрати на замовлення та отримання ТМР – сюди входить насамперед вартість розміщення замовлень і отримання ТМР, включаючи транспортні і офісні витрати. Для їх оптимізації необхідно зменшити кількість розміщуваних замовлень до мінімуму. Знання вартості замовлень допомагає визначити ту їх кількість, яку можна розмістити за певний термін, щоб задовольнити потреби ГК.

Між вартістю розміщення замовлення та вартістю зберігання ТМР ГК існує певний взаємозв'язок: велика кількість замовлень ТМР збільшує вартість їх знаходження в резерві, проте знижує їх загальну вартість. Економічно обґрунтований обсяг замовлення є оптимальним вартісним виразом кількості ТМР, необхідних для замовлення кожного разу та для мінімізації загальної вартості ТМЗ ГК.

Логістика товарно-матеріальних запасів та складська логістика в готельному господарстві відіграють дуже важливу роль, оскільки дозволяють забезпечити безперебійне функціонування готельного закладу та надання якісних послуг гостинності клієнтам у потрібний час у потрібному обсязі. Товарно-матеріальні запаси (ТМЗ) готельного закладу (ГЗ) поділяються за функціями на поточні, підготовчі, страхові, перехідні; за часом – на

максимальні бажані, граничні, поточні; за місцезнаходженням – на виробничі та товарні. Усі вони разом утворюють сукупні ТМЗ ГЗ. Головне завдання логістики ТМЗ ГЗ – визначити оптимальний обсяг товарно-матеріальних ресурсів з метою задоволення попиту на них у заданому інтервалі часу. Для цього використовуються такі основні системи управління ТМЗ ГЗ, як система з фіксованим розміром замовлення, система з фіксованим інтервалом часу між замовленнями, а також система з встановленою періодичністю поповнення ТМЗ до встановленого рівня та система «мінімум-максимум». Структура складського господарства ГЗ включає кількість, склад, місткість та спеціалізацію складів. Важливе значення для ефективної роботи складського сектору ГЗ має організація складів, їх технічне оснащення та технології, що застосовуються, та розміщення на території готельного комплексу. Важливим завданням логістики складського господарства ГЗ є визначення основних видів витрат та їх оптимізація з метою мінімізації фізичного обсягу та загальної вартості ТМЗ ГЗ.

*Віталій Каневський
(Володимир-Волинський, Україна)*

РОЗВИТОК ДІЛОВОДСТВА ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Дослідження розвитку діловодства та архівної справи в Україні базується на вивченні історичних джерел: статей, праць, заміток науковців. Знання історії розвитку діловодства та архівної справи допоможе краще осмислити становлення самої науки діловодство.

Ключові слова: архів, діловодство, документ, архівна справа.

The study of records and archives in Ukraine based on the study of historical sources: articles, papers, notes researchers. Knowing the history of records and archives help to better understand the formation of the science paperwork.

Key words: archive, records management, document archiving.

Зародженню архівної справи на Русі сприяла поява писемності. У міру розвитку державності та культури, вона все більше удосконалювалася. Місіонерська діяльність просвітителів IX ст. Кирила і Мефодія, становлення Київської Русі, прийняття нею в 988 р. християнства сприяли формуванню перших документних склепінь, які лягли в основу створення перших архівів Київської Русі.

До основних видів документів відносилися дипломатичні акти, адміністративні акти, договори між князями, жалувані грамоти, повідомні грамоти, побутова документація.

Особливого значення, серед зазначених документів, набули юридичні та поземельні.

До наших днів дійшло не більше півтора сотень документів, що збереглися з часів Київської Русі, найважливіший - Повість временних літ, що містить у своєму складі ряд втрачених згодом дипломатичних і юридичних документів.

У Київській Русі зароджується єдина система зберігання документів у архівах. Першими архівами Київської Русі були: Казна Княжого двору – центральний загальнодержавний архів; місцеві архіви (зберігали посадники); архіви храмів і монастирів (зберігалися особливо важливі документи).

Найбільш відомими центрами зберігання документів, крім Скарбниці Княжого двору, були:

- Софійський собор і Десятинна церква в Києві;
- Софійський собор в Новгороді;
- собори і монастирі в містах Київської Русі.

Архівні документи використовувалися в юридичній, господарській, ідеологічній сферах життя, у зовнішніх відносинах Київської Русі з сусідніми країнами, насамперед з Візантією. Документи були основою літописів, завдяки чому багато з них дійшли до нас у списках.

Розвиток архівної справи проявлявся у вдосконаленні науково-довідкового апарату та використання документів.

Першим архівним описом вважається поміщений в Іпатіївському літописі 1288 року перелік рукописів, який належав князю Володимирі Васильковичу.

У 1236-1242 в результаті нашестя татаро-монголів сталося масове знищення документів домонгольського періоду.

У XIV-XVI ст. українські землі Волині, Поділля, Київщини, Чернігово-Сіверщини опинилися під владою Великого князівства Литовського (ВКЛ). Литовська доба залишила багаті архіви центральних та місцевих установ. Особливістю державного устрою ВКЛ було зосередження центрального управління в руках великого князя. Централізація влади у ВКЛ відобразилася на архівах. Акти, видані від імені великого князя, зосереджувалися в архіві,

відомому під назвою Волинська метрика Литовська метрика (ЛМ). Характер діловодства великокнязівської канцелярії визначив склад документів ЛМ. Канцелярія встановлювала порядок видавання грамот. Виготовлену грамоту переписували і відпуск заносили до книги. Далі грамоту передавали писареві для її скріплення. За «скріпою» писаря грамота могла виходити від імені князя без його підпису. В діловодстві середньовічних установ використовувалися реєстри (реєстри) - книги з записом текстів вихідних документів, що спричинило розвиток різновидів актових книг, до яких вписували різні документи. Центральним архівом Речі Посполитої, куди після Люблінської унії (1569) увійшли українські землі, була Коронна метрика (КМ).

Архів Запорізької Січі – у широкому розумінні це увесь комплекс документів центральних і місцевих органів влади Запорозької Січі за весь період її існування (XVI-XVIII століття). З багатьох причин чимало документів не збереглися, насамперед періоду так званої Старої Січі. Частина документів, переважно дипломатичне листування, міститься в архівосховищах різних країн – Росії, Польщі, Туреччини, Швеції. У вузькому значенні, мається на увазі добре збережений комплекс джерел, утворений внаслідок діяльності Коша Нової Запорозької Січі і особливо військової канцелярії Війська Запорозького низового.

Після ліквідації Запорозької Січі (1775) архів конфісковано. Частину документів вивезено до Санкт-Петербурга, де вони, за деякими даними, і нині зберігаються (невідомо, в якій саме архівній установі), решту – до фортеці святої Єлизавети (пізніше Єлизаветград), пізніше до Катеринослава (нині Дніпропетровськ), а в 40-х роках XIX століття – до Одеси.

З ліквідацією автономії Гетьманщини та введенням загальноросійського адміністративного устрою розвиток українських архівів був тісно пов'язаний з архівним будівництвом Російської імперії. Основними осередками збору та зберігання документів кінця XVIII – початку XIX ст. були відомчі архіви намісництв, а потім губернських правлінь (документи адміністративного характеру), казенних (фінансово-економічні справи) і судових (документи судових установ) палат, які розташувалися у губернському центрі. У XIX ст. поточне діловодство канцелярій було відокремлене від архівів. Старі документи зберігалися без належного догляду та не були систематизовані. Доволі часто архівні документи знищувалися через відсутність місця для зберігання. Після реформ 60-х років XIX ст., документація ліквідованих установ концентрувалася у архівах державних установ. Місцеві документи повітових судів почали передавати до історичних відомчих архівів Росії. У ході цього процесу було ліквідовано великий масив документів.

Для періоду кінця XVIII – початку XX ст. відповідно до ієрархії та структури церковної адміністрації виділяються три групи архівів:

- а) архієреїв, які очолювали українські єпархії;
- б) консисторій;
- в) місцевих органів єпархіального управління.

У 1865 році було створено спеціальну комісію для розбору архівів духовного відомства, що сприяло систематизації та упорядкуванню документів церковних архівів. На місцевому рівні документи церков та монастирів концентрувалися у архівах духовних консисторій.

Після більшовицького перевороту на колишній території царської імперії утворилося 13 країн. П'ять з них стали незалежними. В інших, у тому числі й в Україні після ліквідації УНР, сформувалась і утвердилась радянська форма державності.

Вже 2 березня 1918 року Рада народних комісарів прийняла постанову «Про форму бланків державних установ», якою встановила новий єдиний формуляр ділового документа.

І Московська ініціативна конференція з нормалізації техніки управління (вересень 1922 року) розглянула питання про стандартизацію документів.

Лютневу буржуазно-демократична революція викликала пожвавлення національно-політичних рухів у різних національних регіонах Російської імперії, в тому числі й в Україні. Вперше за багато століть з'явилася можливість утворення української незалежної держави.

17 березня 1917 р. представники різних партій і рухів утворили всеукраїнську загальногромадську представницьку організацію - Центральну Раду, головною якої обрали М.С. Грушевського.

Центральна Рада та її уряд – генеральний секретаріат залишили значну документальну спадщину, яка налічує 49 фондів Центрального державного архіву влади та управління України. Серед цих документів найвагоміші мають Універсали Центральної Ради.

У жовтні 1918 року в результаті розвалу австро-угорської монархії до влади в Галичині прийшла Українська Національна Рада. Утворилась Західно-Українська Народна Республіка.

Наприкінці 1920 р. було встановлено радянську владу. 1 серпня 1923 р. було прийнято декрет про українізацію.

Активне здійснення українізації розпочав комісар освіти О.Шумський (1925-1927), продовжив М.Скрипник (1927-1933). По всій Україні на різних курсах організувалося обов'язкове вивчення української мови. У 1925 році українська мова була офіційно введена у діловодство. У 1927 році Л.Кагатович оголосив, що все партійне діловодство також вестиметься українською мовою.

У січні 1933 р. секретарем ЦК КП(б)У став П.Постишев, який розпочав боротьбу з проявами так званого українського буржуазного націоналізму. Майже 10-річний період українізації штучно припинився. В державному і громадському житті відновилися практика русифікації. Політика де українізації призвела до ліквідації всіх здобутків українського відродження.

У 1969-1971 рр. було розроблено і затверджено серію загальносоюзних стандартів управлінської документації. З 1972 р. почали діяти єдині правила підготовки та оформлення організаційно-розпорядчих документів і єдині правила роботи з документами.

На початок 1984 р. було розроблено і затверджено 16 УСД загальносоюзного значення, 27 державних стандартів на УСД та 26 загальносоюзних класифікаторів техніко-економічної інформації. Всього було уніфіковано понад 4,5 тис. форм документів.

У 1984-1986 рр. сформувалася цілісна система документаційного забезпечення управління, що відповідає тодішнім вимогам діловою російською мовою і стилю складання офіційних документів.

Незважаючи на ряд позитивних чинників, створення системи в роботі з документами, прискорення діловодного процесу, раціоналізація документообігу, введення Єдиної державної системи діловодства для установ, організацій та підприємств стало пріоритетним для розвитку діловодства та архівної справи в Україні створення нових архівних установ.

Висновок. Отже, досліджено основні етапи розвитку діловодства в Україні, вивчено характер кожної епохи. Уся вищезгадана інформація допомагає розширити кругозір, зрозуміти суть кожного періоду історії України, зрозуміти основні поняття з діловодства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я.С.Калакура (гол.ред.) та ін. – К., 2001. – 316 с.
2. Архівістика: Термінологічний словник / Упоряд. К.Є. Новохатського. – К., 1998.
3. Архівні установи України: Довідник Ч. 1. – К., 2005.
4. Нариси історії архівної справи в Україні: Навч. посібник для вузів / За ред. І.Б. Матяш. – К., 2002. – 567 с.
5. Хрестоматія з архівознавства: Навчальний посібник для вузів / Упоряд. Г.В. Боряк та Р.Я. Пиріг, за ред. І.Б. Матяш. – К., 2003.

Науковий керівник – викладач Н.В.Зілюк

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ

На сучасному етапі розвитку України відбувається формування та становлення нових суспільних і ринкових відносин, які визначаються зовнішніми факторами і умовами інвестиційного процесу з суттєвими змінами в структурі суб'єктів містобудівної діяльності і їх взаємозв'язків. В роботі розглянуто основні напрями містобудівної політики в перехідній період. Представлені головні принципи державного регулювання містобудівної діяльності регіону.

Ключові слова: *глобалізації містобудування, сталий розвиток, принципи державного регулювання, розвиток, модернізація сформованої системи.*

On the modern stage of development of Ukraine there is forming and becoming of new public and market relations, that is determined by external factors and terms of investment process with substantial changes in the structure of subjects of townplanning activity and their intercommunications. The basic are in process considered directions of townplanning politics in transitional period. Presented main principles of government control of town-planning activity of region.

Keywords: *globalizations of townplanning, steady development, principles of government control, development, modernisation of the formed system.*

В умовах глобалізації містобудування досліджує закономірності формування та функціонування територіальних систем різного ієрархічного рівня, розробляє принципи і критерії прийняття проектних рішень у вигляді норм проектування та концепцій містобудівних рішень, технологій та розробок проектних завдань, моделей перспективного розвитку територій.

Нинішня ситуація стає стартовою для здійснення нової містобудівної стратегії, яка передбачає взаємопов'язані переходи: від політики стримування – до стратегії розвитку великого міста на агломерації; від жорсткого функціонального розмежування – до інтегрованої планувальної структури міста; від політики масованого освоєння вільних земель на околицях – до інвестиційно-будівельної активності на всій території міста; від зовнішньої експансії – до реконструкції міста в межах освоєних територій і до збереження приміських природних ландшафтів; від пасивного обліку – до інтенсивної і продуманої реставрації пам'яток культури та архітектури, а також технічної та функціональної модернізації будівель та споруд; від механічного скорочення забруднень – до комплексного відновлення здоров'я міського середовища; від монополії небагатьох будівельних систем – до активного співіснування різних типів технології будівництва; від орієнтації на споживання – до переходу на енергозберігаючі технології, конструкції та матеріали тощо.

У містобудівників дещо інші творчі інструменти, ніж в архітекторів – об'ємного проектування (при всій спільності і схожості професій). Це території в усьому їх різноманітті, вивченість цих територій; це архітектурно-будівельні системи, інженерна і транспортна інфраструктури; це об'єкти нерухомості (кожен з яких незалежно від архітектурних достоїнств є об'єктом містобудівної діяльності).

На сьогоднішній день у містобудівній діяльності України спостерігаються позитивні зміни. У багатьох областях затверджено комплексні програми оновлення містобудівної документації, розроблено Генеральну схему планування території України та проводиться щорічний моніторинг її реалізації, прийнято ряд законів що регулюють сферу

містобудування [1, с.23]. Важливе значення має розроблення містобудівної документації з планування територій адміністративних областей.

Проте містобудівна діяльність і надалі має низку проблем. Існує певне незрозуміння з боку місцевого керівництва важливості містобудування, розроблення містобудівної документації та ведення містобудівного кадастру. У органах виконавчої влади відчувається дефіцит фінансових ресурсів та професійних кадрів, які здатні кваліфіковано виконувати цю роботу. Має місце незадоволення архітектурно-містобудівною діяльністю всіх учасників містобудівного процесу.

Основними напрямками містобудівної політики в перехідний і наступний періоди є:

- розвиток, перетворення і модернізація сформованої системи розселення та мережі міських і сільських поселень з урахуванням адміністративно-територіальної реформи;
- формування транспортно-комунікаційної інфраструктури, що задовольняє зовнішні і внутрішні потреби країни;
- творення передумов для подолання гострих проблем розвитку великих і найбільших міст в сукупності з оточуючими агломераціями;
- підвищення соціально-економічного рівня малих і середніх міст та сільських поселень;
- збереження і відновлення історико-культурної та природної спадщини;
- орієнтація на сучасну теорію містобудування, підтримка розвитку фундаментальних та прикладних наукових досліджень у цій сфері, розширення інформаційно-статистичної бази містобудівної діяльності.

При цьому вельми актуальними та пріоритетними завданнями стають:

- комплексна реформа міського землекористування на основі правил і планів правового зонування, з упорядкуванням правовідносин всіх суб'єктів, що діють у цій сфері, розвитком законодавчої та методичної баз, містобудівного кадастру міських земель;
- перехід від масованого розширення забудови на вільні території (часто у приміських зонах) до стратегії комплексної реконструкції міст, у тому числі і в першу чергу – їх центральних (із збереженням історико-архітектурної спадщини) і серединних зон, модернізації районів масової типової забудови перших років збірного житлового будівництва;
- реформа проектно-містобудівної справи з урахуванням зростаючої ролі органів місцевого самоврядування у сфері містобудування.

Від професійної та планомірної роботи з цими інструментами в кінцевому підсумку залежить розвиток міст, поселень, інфраструктури – тих самих елементів, з яких складається країна. У наступні роки роль і значущість містобудівної діяльності значно зростуть. Це буде обумовлено підвищенням ділової, соціальної та будівельної активності, ресурсної забезпеченості таких довгострокових напрямів розвитку територій і поселень, як удосконалення інфраструктури, забудова та реконструкція міст, покращення екологічного стану міського середовища, облаштування сільських населених пунктів.

Згідно законодавства, управління у сфері містобудівної діяльності здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, Мінрегіоном України, Державною архітектурно-будівельною інспекцією України, іншими уповноваженими органами містобудування та архітектури, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування [2, с. 11]. На кожному ієрархічному рівні утворено відповідний орган управління, який координує містобудівний процес: розроблення та реалізацію містобудівних проектів; визначення та відведення територій під забудову; здійснення контролю за будівництвом та прийняття об'єктів в експлуатацію [3, с. 33-39].

Головним завданням державного регулювання містобудівної діяльності є забезпечення сталого розвитку населених пунктів і територій, яка ґрунтується на п'яти головних принципах:

1. Надання розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф це злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4. Необхідно погодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ізарова І. Містобудівне право як галузь права / І. Ізарова // Право України [Текст]. – 2011. – № 7. – С. 229–234.

2. Капітальні інвестиції за січень–вересень 2014 року [Електронний ресурс] : Експрес-випуск Головного управління статистики у Закарпатській області № 281 від 24.11.2014 р. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/images/planexpres2014.htm>.

3. Ключниченко Є. Є. Соціально-економічні основи планування та забудови міст [Текст] / Є. Є. Ключниченко. – К. : Укрархбудінвест, 1999. – 348 с.

4. Ключниченко Є. Є. Управління містом [Текст] : навч. посіб. / Є. Є. Ключниченко. – К. : КНУБА, 2003. – 260 с.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Описано останні інституційні зміни в фінансуванні освітніх організацій. Встановлено, що домінуючим джерелом фінансування освітніх організацій на сьогодні залишається державне. Проаналізовано результати й узагальнено досвід фінансування освітніх організацій за кордоном. Визначено недоліки у сфері фінансування вітчизняної освіти.

Ключові слова: освітня організація, державне фінансування, приватне фінансування, витрати на освіту, державне стимулювання освіти, реформування фінансування освіти.

We describe the recent institutional changes in the financing of educational institutions. It was found that the dominant source of funding for educational institutions today is the state. The results and summarize the experience of financing educational institutions abroad. Identify gaps in the financing of national education.

Key words: educational organization, public funding, private funding, spending on education, public education incentives, reform of education funding.

Фінансування діяльності вітчизняні освітніх організації може здійснюватися за рахунок таких джерел: 1) власні кошти споживачів освітніх послуг (студентів) та їхніх батьків; 2) кошти юридичних і фізичних осіб; 3) кошти державного та місцевих бюджетів, міністерств і відомств.

В Україні фінансування освітнього сектору здійснюється переважно за кошти державного бюджету. Витрати державного бюджету України на сферу освіти впродовж 2004–2012 років зросли втричі та досягли 26,9 млрд. грн. (3,36 млрд. дол. США за курсом національної валюти в 2012 році) [3, с. 21]. У проекті держбюджету-2017 збільшено фінансування освіти на 21,1 млрд. гривень. В першу чергу таке зростання пов'язане із запланованим збільшенням заробітної плати педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів. Зокрема, з 1 травня 2016 року була піднята середня зарплата до 4 тис. 124 грн, на 1 січня 2017 року ця зарплата буде дорівнювати 5354 грн, а на кінець року – 6 тисяч [4]. Крім того, у 2015 році у 2,5 рази збільшено коефіцієнт фінансування навчання учнів із особливими потребами в інклюзивних та спеціальних класах загальноосвітніх навчальних закладів (Закон України “Про Державний бюджет України на 2015 рік”), унормовано питання оплати праці педагогічних працівників, у тому числі асистента вчителя, у класах з інклюзивним навчанням (постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2015 № 479 “Про внесення зміни у додаток 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298”) [8].

З метою підвищення автономії та фінансової самостійності вищих та професійно-технічних навчальних закладів у розпорядженні власними надходженнями та диверсифікації джерел власних надходжень у 2015 році уряд проініціював такі рішення:

1) порядок розміщення вищими і професійно-технічними навчальними закладами на вкладних (депозитних) рахунках в установах банків тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг (постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2015 № 657);

2) порядок розміщення на поточних рахунках в банках державного сектору та використання власних надходжень державних і комунальних вищих навчальних закладів, наукових установ та закладів культури, отриманих як плата за послуги, що надаються ними

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти, та здійснення контролю за використанням власних надходжень (постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 719) [8].

Про те, яке значення держава приділяє розвитку освіти, можна судити на підставі значення показника фінансування освіти у % ВВП. Законом України «Про освіту» (1996 рік) було передбачено фінансування національної освіти в розмірі не менше 10% ВВП. Не зважаючи на не, що досягти такого рівня фінансування освіти в Україні ніколи не вдавалось, його значення є достатньо високим відносно інших країн світу (табл. 1).

Табл. 1

Державні витрати на освіту та вищу освіту в Україні

Роки	Державні витрати на освіту, % від ВВП	Державні витрати на вищу освіту, % від ВВП
2000	4,2	1,3
2005	6,1	1,8
2010	7,4	2,3
2011	6,6	2,0
2012	7,0	2,0
2013 (на 01.10.2013)	7,3	2,1

Джерело: [3, с. 20]

Дані, представлені в табл. 1, свідчать про те, що вітчизняний уряд відводить освіті високе місце у розподілі державних фінансів. Проте це відносний показник і якщо врахувати, що величина ВВП України знижується, а також те, що його значення є дуже низьким – у 2016 році 134 місце серед країн світу [5], то можна стверджувати, що фінансування освіти в Україні є недостатнім, що не дозволяє забезпечити її сталий розвиток.

У 2014 р. видатки на первинну, середню та професійну освіту в Україні знизились до 4,3% ВВП. Очікується їхнє подальше зменшення до 3,7% у 2016-му, що відповідатиме середньому рівню витрат у країнах ОЕСР [1].

В Європі найвищий рівень державного фінансування освіти припадає на Скандинавські країни: Данію – 8,7 % ВВП, на Швецію – 7,0 % ВВП, Норвегію – 6,9 % ВВП, Фінляндію – 6,8 % ВВП. Порівнюючи рівень фінансування в Україні з іншими країнами видно, що він значно нижчий, ніж в скандинавських країнах, проте знаходиться приблизно на такому ж рівні, як в Польщі і Німеччині, хоча в абсолютному вираженні рівень фінансування освіти в цих країнах значно вищий.

Останнім часом у світовій практиці спостерігається все більше зростання фінансування вищої освіти приватним сектором, що пов'язано із недостатністю його фінансування державою в окремих країнах. Так, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) приватні кошти складають більше половини витрат на освіту у США, Японії, Австралії та Ізраїлі, а в Чилі і Південній Кореї складає аж 75 %, що призводить до високого рівня плати за навчання студентів. У Європі рівень даного показника є значно меншим, наприклад у Великобританії частка приватного фінансування складає 4 %, у Франції – 6 %, у Німеччині – 1 % [6, с. 24–25].

Якщо в Європі, й особливо в скандинавських країнах, роблять акцент на державному фінансуванні системи освіти, то в розвинутих країнах інших регіонів світу велика частка інших джерел фінансування вищої освіти. Так, за даними Організації економічної співпраці й розвитку (ОЕСР) в таких країнах, як США, Японія, Австралія, Ізраїль, приватні кошти складають більше половини усіх джерел фінансування вищої освіти. А в Південній Кореї і Чилі – сягають 75%. В результаті, в цих державах відзначається високий рівень цін на вищу освіту. Згідно з інформацією ОЕСР в середньому в Європі плата за навчання одного студента складала \$1 100, а в США сягала \$5 500 [2].

В нашій державі й досі відсутня практика державного стимулювання участі корпоративного сектору у фінансуванні вищої освіти: не створено реальних програм заохочення бізнесу до цього; немає податкових пільг, практики співфінансування, відсутні державні гарантії інвестицій в освіту, не запроваджено гарантування банківських кредитів на здобуття освіти. Фінансування вищої освіти з місцевих бюджетів залишається незначним [3, с. 21].

Представлена вище інформація дозволяє виокремити такі основні недоліки у сфері фінансування вітчизняної освіти: 1) державою фінансуються лише бюджетні освітні заклади, що обмежує рівноправність різних форм власності таких організацій, гарантовану законодавством України (зокрема, Конституцією України, Законом України «Про власність» тощо), та конкуренцію на освітньому ринку; 2) обсяг державного фінансування навчальних закладів залежить здебільшого від кількісних показників (статусу навчального закладу, кількісних показників науково-педагогічного складу тощо), що нівелює відповідальність таких закладів за результати своєї діяльності; 3) механізми державного фінансування переважно мають елементи директивного планування, що обмежує можливості творчого та адекватного управління фінансами конкретних освітніх організацій та стримує налагодження їх взаємодії із складовими середовища (клієнтами, споживачами, конкурентами, працедавцями тощо), а також розвиток їх ринкової орієнтації.

Розроблена Міністерством освіти і науки України «Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року» передбачає у сфері фінансування діяльності ВНЗ такі нововведення: 1) реформу фінансування наукових досліджень; 2) створення за кошти Державного бюджету єдиного відкритого реєстру наукових досліджень з відкритими фінансовим та науковим звітами; 3) унормування механізмів створення і управління ендаментами, а також оперування коштами спецфонду; 4) надання ЗВО фінансової автономії; 5) розробка нових моделей державного фінансування вищої освіти та проектів відповідного законодавства для пілотних версій; 6) реформування системи соціальної підтримки здобувачів вищої освіти; 7) запровадження обмеженої кількості академічних стипендій за видатні досягнення в навчанні; 8) запровадження системи прозорого формування і виконання кошторисів ЗВО через систему e-data.gov.ua, сприяння розгортанню системи громадського контролю за фінансами ЗВО; 9) поступове збільшення частки коштів від наукової діяльності у бюджеті ЗВО та зменшення частки надходжень від контракторів [7].

Метою реформи системи фінансування вищої освіти України є підвищення ефективності державних витрат на вищу освіту без суттєвого збільшення їх частки в консолідованому бюджеті держави з метою забезпечення потреб суспільства та економіки у фахівцях із вищою освітою і гарантованого надання особам, здатним здобувати вищу освіту, якісної освіти [7].

Деякі заходи на сьогодні перебувають на етапі впровадження. Як показують перші результати практичного впровадження заходів, направлених на реформування освіти, в тому числі і у сфері фінансів, цей процес є достатньо складним та викликає неоднозначні відгуки як зі сторони самих освітніх закладів, так і інших суб'єктів, що мають відношення до освітнього ринку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Башко В. Фінансування освіти: скільки, кому і як? 12 серпня 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/finances/finansuvannya-osviti-skilki-komu-i-yak-_html
2. Касич А. О., Циган В. А. Особливості фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу// Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" № 12, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2587>
3. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж.: аналіт. звіт / Міжнарод.

благод. Фонд «Міжнарод. Фонд дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т.В. Фінікова, О.І. Шарова. – К. : Таксон, 2014. – 144 с.

4. У проекті держбюджету-2017 збільшено фінансування освіти на 21,1 млрд гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2016/09/15/byudzhets_2017_vytraty_na_osvitu_zbilsheno_na_21_1_mlrd

5. Список стран по ВВП (номинал) на душу населения. Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

6. Стоян В. Вплив державних видатків на розвиток освітньої сфери: вітчизняні реалії та світовий досвід / В. Стоян, Х. Худа // Світ фінансів. – 2012. – Вип. 3. – С. 19 – 30; Education GPS // OECD source [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=DNK&tr=10&topic=EO>

7. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року. Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу mon.gov.ua/.../18-strategiya-reformuvannya-vishhoi-osviti-...

8. Що уряд зробив для освіти у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://itedu.org.ua/news/shcho-uryad-zrobiv-dlya-osviti-u-2015-roci>

*Наргиза Бабаева, Ализбек Мемибоев
(Коканд, Узбекистан)*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМИ РИСКАМИ

В статье рассматриваются методологические основы понятия рисков и теории управления ими. Путём анализа литературы изучается различный теоретический подход к формулировке рисков и их классификации.

Ключевые слова: *финансовые риски, классическая концепция риска, теория Найта, неопределённость, диверсификация и хеджирование портфеля, факторный и системный подход к управлению рисками.*

Methodological bases of the risks conception and the theory of managing them was learnt in this article. Different theoretical approach to the formulation of risks and their classification by analyzing the literature is being learnt.

Keywords: *financial risks, classic conception of risks, Night theory, uncertainty, diversification and hedging of portfolio, factorial and systematic approach to the management of risks.*

Проведение операций с финансовыми активами на рынке капиталов влечет за собой возникновение различных видов риска. Поэтому проблема принятия эффективных управленческих решений в условиях риска занимает одно из центральных мест в современной теории и практике банковской деятельности. Существует множество интерпретаций понятия “риск” в финансовой деятельности. Чаще всего риск объясняется как “опасность потерь” [2, 3]. Однако эта интерпретация слишком очевидна – настолько, что авторы всех публикаций пользуются ею вне зависимости от того, как звучит у них “официальное” определение риска. Кроме того, эта интерпретация не снимает вопроса об измерении риска.

Еще более его усложняет определение риска, приведенное в [3]:

“Риск – это отношение инвестора к возможности заработать или потерять деньги”. То есть риск здесь – субъективная величина, которую, таким образом, не измерить.

Пытаясь решить проблему измерения риска, многие авторы определяют его как “вероятность потерь”. Например, в [6] о риске говорится как о “вероятности неблагоприятного исхода финансовой операции”.

В [10] риск операции коммерческого банка определяется как “вероятность потери его оборотных активов и образования убытков”.

Таким образом, в повседневной жизни под риском обычно понимают возможность наступления некоторого неблагоприятного события, влекущего за собой возникновение различного рода материальных либо моральных потерь (получение физической травмы, утрата имущества, ущерб от стихийного бедствия и т.д.). Как правило, признаки и последствия таких событий известны по прецеденту.

Исследования показывают, что в настоящее время существует множество определений категории “риск”, раскрывающих ее сущность с позиции разных наук. По-разному трактуется риск и в экономических науках. Например, в экономической теории риск принято рассматривать как своего рода “отрицательный” продукт, который может быть объектом свободной купли-продажи. Как уже отмечалось, перераспределение рисков между участниками хозяйственной деятельности осуществляется с помощью различных финансовых инструментов. При этом одни участники страхуют себя от риска, диверсифицируя и хеджируя свои портфели, другие “покупают” риск, стремясь обеспечить себе более высокую доходность.

В финансовой теории риск чаще всего рассматривается как неопределенность в предсказании результата проведения операции, возможности его отклонения от ожидаемого или планируемого значения. Различные определения финансового риска можно найти в работах А.П. Альгина, И.Т. Балабанова, А.А. Первозванского, В.В. Ковалева и др., а также в трудах зарубежных ученых.

В целом общепризнано, что существование риска связано с наличием неопределенности, которая неоднородна как по форме, так и по содержанию. На бытовом уровне эти два понятия часто отождествляются.

Для более детального исследования этого сложного вопроса целесообразно использовать системный подход.

В кибернетике неопределенность интерпретируется как неудача (неуспех) в предсказании поведения некоторой системы на базе ее предполагаемых законов и доступной информации о её начальном состоянии. Таким образом, неопределенность ситуации – это, прежде всего, информационная неопределенность, например отсутствие информации о возможных состояниях системы, о внешней среде и т.д. Выделяют два класса источников информационной неопределенности: ее избыток и дефицит. Дефицит информации может порождаться ее недостоверностью, противоречивостью, искажением, невозможностью четкой интерпретации. Избыток информации порождается ее большими объемами и наличием “шума”.

Считается, что частичное (либо полное) отсутствие или избыток информации в задачах принятия решений могут порождать следующие типы неопределенности:

- неопределенность состояний внешней среды;
- неопределенность целей;
- неопределенность действий.

На наш взгляд, при проведении финансовых операций важнейшим следствием информационной неопределенности является также и временная неопределенность (т.е. неопределенность, касающаяся продолжительности операции; времени поступления информационного сигнала – например, времени покупки/продажи актива; изменения характеристик потоков платежей и т.д.).

В условиях неопределенности субъект может приступить к действию, отсрочить действие либо вообще отказаться от его реализации.

В отличие от неопределенности риск возникает только в тех ситуациях, когда субъект принимает решение действовать. Будучи неразрывно связан с действием, риск, по сути, является некоторой прогностической оценкой возможности или последствий его осуществления. Очевидно, что подобная оценка должна предварять действие.

Исследования взаимосвязи риска и неопределенности в экономике имеют давнюю историю и представляют немалый интерес. Значительный вклад в решение данной проблемы внесли А. Тюнен, Й. Шумпетер, Дж. Кейнс, Ф. Найт, Дж. фон Нейман, К. Эрроу и др.

Й. Шумпетер связывал предпринимательскую деятельность с так называемой “динамической неопределенностью”, порождаемой непрерывным развитием “хозяйственно-политической” среды и научно-технического прогресса.

Классическая концепция взаимосвязи риска и неопределенности была сформулирована Ф. Найтом (1921) в его работе “Риск, неопределенность и прибыль”. Развивая взгляды А. Тюнена, он впервые сделал попытку провести различие между категориями “риск” и “неопределенность” с точки зрения возможности их количественной оценки.

Согласно концепции Найта риск – это измеримая неопределенность: предприниматель может “предвидеть” или “угадать” некоторые основные параметры (результаты, условия) своего дела в будущем.

С точки зрения современного количественного анализа это означает, что распределение ассоциируемой с риском случайной величины известно или может быть каким-то образом определено (задано). Способ выявления вероятностей может быть относительно простым (например, по прецеденту, путем использования известного закона распределения и т.д.), или достаточно сложным, когда ситуацию приходится описывать в плохо определенных терминах, например с помощью лингвистических переменных.

Соответственно, неопределенность связана с отсутствием какого-либо способа формирования соответствующего распределения вероятностей и не поддается объективному или субъективному измерению.

Наиболее удачное, на наш взгляд, определение риска: “Банковский риск – это стоимостное выражение вероятностного события, ведущего к потерям”. Данное определение является удачным потому, что позволяет переформулировать многие положения экономических публикаций, посвященных риску, таким образом, что они избавляются от противоречий и становятся понятнее.

С экономической точки зрения рисковое событие можно представить как сложную ситуацию, искажающую ожидаемый результат и возникшую в результате наступления и взаимодействия ряда элементарных и сложных событий (меньшего порядка), повлекших данное искажение. Как видно из этой формулировки, сущность категории «риск» раскрывается с помощью двух категорий: «вероятность» и «неопределенность» и обуславливается альтернативностью и необходимостью выбора конкретного решения.

Наиболее популярными подходами к формированию классификации банковских рисков являются видовой, весовой, системный и факторный.

В зарубежной практике наиболее часто используется *видовой* подход, заключающийся в классификации банковских рисков в зависимости от сферы, где вследствие наступления данных рисков банк несет определенный ущерб, т. е. критерием построения такой классификации стали возможные причины банкротства банка. *Весовой* подход обуславливается тем обстоятельством, что любой коммерческий банк, управляя собственными рисками, резервирует определенный капитал под возможные потери. Естественно, резервный капитал распределяется по рискам неравномерно в силу того, что наступление разных рисков приводит к различным последствиям для банка. В результате банковские риски иногда классифицируются в зависимости от их удельного веса в резервном капитале банка (капитале под риском). *Системный* подход, при котором классификация банковских рисков происходит в соответствии с основными видами деятельности, внутренними и внешними бизнес-процессами банка, чаще всего используется отечественными банками.

Используя *факторный* подход, банк представляется как субъект хозяйствования, оперирующий в условиях неопределенности, подверженный влиянию как внешних, так и

внутренних факторов, соответственно и банковские риски разделяются на внешние и внутренние, с последующей их классификацией по основным рискообразующим факторам.

Вопрос о целесообразности того или иного подхода на сегодня остается открытым. Каждый коммерческий банк сам определяет оптимальную для себя классификацию банковских рисков исходя из своих специфических реалий. Главной проблемой в данном процессе является построение научно аргументированной классификации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Альгин А.П. Грани экономического риска. – М.: Знание, 1991.
2. Банки и банковские операции / Под ред. проф. Е.Ф. Жукова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997.
3. Банковская энциклопедия / Под ред. С.И. Лукаш, Л.А. Малютиной. – Днепропетровск: Баланс-Аудит, 1994.
4. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – М.: Финансы и статистика, 1996.
5. Крамер Харальд. Полвека с теорией вероятностей: наброски воспоминаний. – М.: Знание, 1979.
6. Мелкумов Я.С. Экономическая оценка эффективности инвестиций. – М.: ИКЦ “ДИС”, 1997.
7. Мой банк / Под общ. ред. С.И. Кумок. – М.: Московское финансовое объединение, 1996.
8. Норткотт Дерил. Принятие инвестиционных решений. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997.
9. Первозванский А.А., Первозванская Т.Н. Финансовый рынок: расчет и риск. – М.: Инфра-М, 1994.
10. Челноков В.А. Букварь кредитования. – М., Антидор, 1996.

*Lidia Cauș, Ion Cauș
(Chișinău, Moldova)*

CONTABILITATEA MIJLOACELOR NEPREDESTINATE ÎN ORGANIZAȚIILE NECOMERCIALE

Pentru desfășurarea activităților sale statutare organizațiile necomerciale utilizează diverse surse de finanțare. Mijloacele nepredestinate reprezintă elemente contabile importante antrenate în activitatea entităților. În practica contabilă a acestor organizații există multe probleme privind contabilizarea mijloacelor nepredestinate. În cadrul contabilității acestor elemente trebuie soluționate multiple probleme privind recunoașterea și utilizarea conturilor contabile privind evidența mijloacelor nepredestinate. În scopul soluționării problemelor menționate se recomandă: concretizarea recunoașterii și evaluării mijloacelor nepredestinate în conformitate cu specificul activității organizațiilor necomerciale, precum și reflectarea schemelor de înregistrări contabile aferente evidenței mijloacelor nepredestinate în funcție de particularitățile activității entităților necomerciale.

Cuvinte cheie: *organizație necomercială, mijloace nepredestinate, mijloace cu destinație specială, venituri, cheltuieli.*

In order to perform their statutory activities, the non-profit organizations use various funding sources. Nepredestinate means represent important accounting elements involved in the entities activity. In accounting practice of these organizations, there are many issues with bookkeeping for nepredestinate means. The process of nepredestinate means bookkeeping involves solving multiple

issues regarding recognition and the use of bookkeeping account nepredestinate means. In order to solve the mentioned problems it is recommended: the concretization of recognition and measurement of nepredestinate means in accordance with the specific activity of non-profit organizations and presentation of accounting records schemes of nepredestinate means based on specific features of non-business entities.

Keywords: *non-commercial organization, nepredestinate means, special purpose resources, income, expenses.*

În Republica Moldova organizațiile necomerciale dețin un rol important în societatea civilă, prin intermediul cărora cetățenii au posibilitatea realizării ideilor și soluționării problemelor lor. Activitatea acestora este îndreptată spre atingerea unor scopuri de utilitate publică, cum ar fi cele sociale, educaționale, filantropice etc. Aceste entități au alt scop decât obținerea profitului, iar venitul obținut se utilizează doar în scopuri statutare concrete, pentru realizarea obiectivelor organizatorice și nu poate fi distribuit fondatorilor, membrilor sau angajaților entității. Contabilitatea mijloacelor nepredestinate este specifică și implică multe particularități în cadrul organizațiilor necomerciale, care nu sunt studiate în literatura de specialitate. Reglementările contabile actuale nu stabilesc în mod explicit schemele de înregistrări contabile aferente existenței și mișcării mijloacelor nepredestinate. Această situație complică modul de evidență a mijloacelor nepredestinate în entitățile necomerciale și nu asigură în deplină măsură veridicitatea, transparența, comparabilitatea informațiilor contabile.

Mijloacele nepredestinate reprezintă o componentă importantă a pasivelor, condiționând desfășurarea activității oricărei unități patrimoniale. În conformitate cu specificul activității organizațiilor necomerciale în cadrul contabilității mijloacele nepredestinate trebuie soluționate multiple aspecte problematice care vizează recunoașterea și înregistrarea mijloacelor nepredestinate în conturile contabile. În prezent abordările contabile privind evidența acestora nu îndeplinesc necesitățile moderne ale entităților necomerciale. Contabilii întâmpină dificultăți la contabilizarea mijloacelor nepredestinate, ceea ce face dificilă gestionarea eficientă a respectivelor surse de către managementul financiar.

Organizația necomercială ține contabilitatea în conformitate cu principiile de bază și regulile stabilite în Legea contabilității, Standardele Naționale de Contabilitate (SNC), Planul general de conturi contabile, Codul fiscal și alte acte normative [1-4]. În temeiul Legii contabilității și întru perfecționarea reglementărilor contabile specifice aferente contabilității în entitățile necomerciale au fost aprobate *Indicațiile metodice privind particularitățile contabilității în organizațiile necomerciale* [5], care au intrat în vigoare din 01 ianuarie 2015, totodată fiind aprobate completări la Planul general de conturi contabile [3].

Necăutând la faptul că organizațiile sunt necomerciale, acestea au obligația în conformitate cu Legea contabilității [1] să aplice sistemul contabil în partidă dublă cu prezentarea situațiilor financiare specifice, conform formularelor din anexele la indicațiile metodice [5], care diferă după conținut și structură de cele stabilite în SNC "Prezentarea situațiilor financiare". În conformitate cu Indicațiile metodice privind particularitățile contabilității în organizațiile necomerciale [5] aceste entități trebuie să înregistreze elementele contabile conform contabilității de angajamente, să elaboreze și să aplice politici contabile proprii, să elaboreze planul de conturi de lucru. În așa mod aceste întreprinderi trebuie să parcurgă toate etapele ciclului contabil începând cu întocmirea documentelor primare și centralizatoare, evaluarea și recunoașterea elementelor contabile, reflectarea informațiilor în conturile contabile, perfectarea registrelor contabile, inventarierea elementelor contabile, bilanțului de verificare și Cărții mari, finalizând cu întocmirea situațiilor financiare.

Pentru desfășurarea activităților sale statutare organizațiile necomerciale utilizează finanțări, care includ mijloacele cu destinație specială, mijloace nepredestinate și fonduri. În entitățile necomerciale sursele de finanțare se contabilizează în baza documentelor primare, în modul

prevăzut de standardele de contabilitate [2] și de indicațiile metodice [5]. Obiectul de studiu al acestui articol constituie mijloace nepredestinate.

Mijloacele nepredestinate reprezintă active și servicii primite sau care urmează să fie primite, a căror utilizare nu este condiționată de realizarea unor misiuni speciale. În categoria mijloacelor nepredestinate pot fi incluse mijloacele primite de organizația necomercială, pentru care nu există o oarecare bază de distribuire a veniturilor pe perioade, nu sînt stabilite careva cheltuieli specifice care urmează să fie acoperite, sînt stabilite condiții de compensare a pierderilor perioadelor precedente.

În particular *mijloacele necondiționate* pot fi primite sub formă de:

- donații de la persoane fizice și organizații (cadouri, ajutoare);
- cotizații de intrare și de membru necondiționate;
- solduri ale finanțărilor neutilizate rămase la dispoziția entității;
- ajutoare financiare, subvenții de stat și alte mijloace.

Mijloacele nepredestinate pot fi clasificate după diferite criterii, fapt care influențează documentarea și organizarea contabilității în organizațiile necomerciale. În funcție de valuta în care sunt primite deosebim mijloace nepredestinate în monedă națională și valută străină. În funcție de forma în care au fost acordate mijloacele nepredestinate, acestea se clasifică în finanțări în formă monetară și nemonetară. În funcție de sursa de finanțare există mijloace nepredestinate interne (efectuate de finanțatori autohtoni) și externe (obținute de la finanțatori străini).

Procedeele de contabilizare a mijloacelor nepredestinate sunt indicate obligator în Politicile contabile proprii ale organizației în conformitate cu cerințele indicațiilor metodice [5]. În cadrul procedeele elaborate de sine stătător de entitate trebuie să fie incluse contabilizarea mijloacelor nepredestinate destinate acoperirii cheltuielilor administrative, de întreținere a organizației și a altor cheltuieli etc. Contabilitatea trebuie să asigure delimitarea și înregistrarea separată a mijloacelor nepredestinate intrate și utilizate. Existența și mișcarea mijloacelor nepredestinate sunt contabilizate la contul de pasiv 544 "**Alte datorii curente**". În conformitate cu Planul de conturi contabile [3] organizațiile necomerciale sunt în drept să elaboreze nomenclatorul subconturilor și conturilor analitice pentru fiecare cont sintetic, ce permite evidența mijloacelor nepredestinate pe surse de finanțare și direcții de utilizare.

Mijloacele nepredestinate pot fi primite sub formă de active imobilizate, stocuri, servicii, numerar sau pentru acoperirea cheltuielilor entității. Recunoașterea inițială a mijloacelor nepredestinate se efectuează în baza *contabilității de angajamente*. Mijloacele nepredestinate se recunosc în cazul existenței unei certitudini întemeiate că mijloacele vor fi primite de către organizația necomercială și valoarea mijloacelor poate fi determinată în mod credibil. Evaluarea inițială a mijloacelor nepredestinate se efectuează în funcție de forma în care acestea au fost primite. Mijloacele primite sub formă monetară se evaluează la valoarea lor nominală, iar cele sub formă nemonetară se evaluează la costul de intrare, care se determină în conformitate cu SNC, ținînd cont de regulile stabilite în indicațiile metodice [5].

Mijloacele nepredestinate ce urmează să fie primite se înregistrează:

Dt 161 "Creanțe pe termen lung", 234 "Alte creanțe curente"

Ct 544 "Alte datorii curente".

Mijloacele nepredestinate intrate efectiv se înregistrează:

Dt 111 "Imobilizări necorporale în curs de execuție"

Dt 112 "Imobilizări necorporale"

Dt 121 "Imobilizări corporale în curs de execuție", 123 "Mijloace fixe"

Dt 211 "Materiale", 213 "Obiecte de mică valoare și scurtă durată"

Dt 241 "Casa", 242 "Conturi curente în monedă națională"

Dt 243 "Conturi curente în valută străină", 246 "Documente bănești" etc.

Ct 161 "Creanțe pe termen lung", 234 "Alte creanțe curente".

Imobilizările primite sau procurate din contul mijloacelor nepredestinate se contabilizează la cost de intrare:

Dt 111 "Imobilizări necorporale în curs de execuție"

Dt 112 "Imobilizări necorporale"

Dt 121 "Imobilizări corporale în curs de execuție", 123 "Mijloace fixe"

Ct 544 "Alte datorii curente".

Mijloacele nepredestinate pot fi utilizate pentru acoperirea cheltuielilor curente, achiziționarea sau fabricarea activelor curente, procurarea sau crearea imobilizărilor necorporale și corporale, acordarea avansurilor. Înregistrările contabile se întocmesc în dependență de calea de utilizare a respectivelor mijloace.

Transmiterea în exploatare a imobilizărilor procurate sau primite din contul mijloacelor nepredestinate se reflectă:

1. la costul de intrare a imobilizărilor necorporale puse în exploatare:

Dt 112 "Imobilizări necorporale"

Ct 111 "Imobilizări necorporale în curs de execuție" ;

2. la costul de intrare a imobilizărilor corporale puse în exploatare:

Dt 123 "Mijloace fixe"

Ct 121 "Imobilizări corporale în curs de execuție".

Crearea fondului de imobilizări la suma utilizării mijloacelor nepredestinate pentru procurarea sau crearea imobilizărilor se înscrie:

Dt 544 "Alte datorii curente"

Ct 341 "Fonduri", subcontul 3412 "Fondul de active imobilizate".

Imobilizările pot fi utilizate în diferite direcții la organizarea activităților pentru îndeplinirea scopurilor statutare, pentru necesități administrative și alte direcții. Calculul amortizării imobilizărilor necorporale și corporale pe perioada utilizării lor în evidența organizațiilor necomerciale se efectuează cu ajutorul metodelor de calcul recomandate de SNC "Imobilizări necorporale și corporale", care trebuie stipulate în Politicile contabile ale entității. La contabilizarea calculului amortizării imobilizărilor primite sau procurate din contul mijloacelor nepredestinate apar particularități esențiale. Conform Indicațiilor metodice sumele amortizării calculate nu se reflectă la costuri sau cheltuieli, dar la micșorarea fondului de imobilizări.

Diminuarea fondului de active imobilizate se reflectă în mărimea amortizării calculate a imobilizărilor prin înregistrările contabile:

Dt 341 „Fonduri”, subcontul 3412 „Fondul de active imobilizate”

Ct 113 "Amortizarea imobilizărilor necorporale"

Ct 124 "Amortizarea mijloacelor fixe".

În cazul ieșirii, casării, transmiterii cu titlul gratuit a imobilizărilor înainte de expirarea duratei de utilizare se decontează valoarea contabilă a acestora prin formulele contabile:

Dt 341 „Fonduri”, subcontul 3412 „Fondul de active imobilizate”

Ct 111 "Imobilizări necorporale în curs de execuție"

Ct 112 "Imobilizări necorporale"

Ct 121 "Imobilizări corporale în curs de execuție", 123 "Mijloace fixe".

Mijloacele nepredestinate primite sub formă de active circulante se contabilizează pe măsura utilizării lor ca majorare a costurilor sau cheltuieli curente și diminuare a activelor circulante. În cazul suportării de entitate a cheltuielilor aferente mijloacelor nepredestinate se reflectă:

Dt 717 "Alte cheltuieli (cu excepția cheltuielilor din activitatea economică)"

Ct 211 „Materiale”, 213 „Obiecte de mică valoare și scurtă durată”

Ct 214 "Uzura obiectelor de mică valoare și scurtă durată".

Concomitent se înregistrează diminuarea mijloacelor nepredestinate și majorarea altor venituri curente:

Dt 544 "Alte datorii curente"

Ct 617 "Alte venituri (cu excepția veniturilor din activitatea economică)".

Mijloacele nepredestinate primite ca servicii și lucrări se contabilizează ca majorare concomitentă a costurilor sau cheltuielilor și a datoriilor curente:

Dt 717 "Alte cheltuieli (cu excepția cheltuielilor din activitatea economică)"

Dt 811 "Activități de bază"

Ct 544 "Alte datorii curente".

Totodată se majorează veniturile curente în mărimea utilizării mijloacelor nepredestinate:

Dt 544 "Alte datorii curente"

Ct 617 "Alte venituri (cu excepția veniturilor din activitatea economică)".

Contribuțiile fondatorilor și membrilor organizației necomerciale sub formă de taxe de aderare și cotizații de membru, donații și alte contribuții ale fondatorilor organizației, a căror utilizare nu este condiționată de realizarea unor misiuni speciale se reflectă ca mijloace nepredestinate:

Dt 234 "Alte creanțe curente"

Ct 544 "Alte datorii curente".

Ulterior, se înregistrează intrarea efectivă a numerarului ca micșorare a creanțelor prin formula:

Dt 211 „Materiale”, 213 „Obiecte de mică valoare și scurtă durată”

Dt 241 “Casa”, 242 “Conturi curente în monedă națională” etc.

Ct 234 “Alte creanțe curente”.

Specific pentru organizații necomerciale este că mijloacele nepredestinate neutilizate în cadrul organizației necomerciale pînă la data raportării, în special la 31 decembrie al anului de gestiune, se contabilizează prin decontarea acestora la fondul de autofinanțare:

Dt 544 “Alte datorii curente”

Ct 341 “Fonduri”, subcontul 3413 “Fondul de autofinanțare”.

Datoriile decontate în legătură cu expirarea termenelor de prescripție se înregistrează:

Dt 544 “Alte datorii curente”

Ct 617 “Alte venituri (cu excepția veniturilor din activitatea economică)”.

Informația privind soldurile și fluxul mijloacelor nepredestinate se prezintă în *Situația modificărilor surselor de finanțare*. Acest raport este specific și se întocmește doar de organizațiile necomerciale se indică soldul la începutul perioadei de gestiune, majorările și diminuările pe parcursul perioadei și soldul la sfârșitul perioadei de gestiune la mijloacelor nepredestinate.

Concluzii

În contextul celor menționate constatăm că succesul companiei depinde de corectitudinea reflectării operațiunilor în contabilitate. Mijloacele nepredestinate sunt surse de finanțare din care se formează patrimoniul organizației necomerciale, iar contabilitatea lor este specifică și implică multe particularități. Concluzionând abordările relatate deducem că informația privind existența și mișcarea mijloacelor nepredestinate este utilă, atât utilizatorilor interni, cât și utilizatorilor externi, fiind ca resurse suplimentare pentru asigurarea funcționării neîntrerupte a activității organizației. Sarcina principală a contabilității mijloacelor nepredestinate constă în gestiunea și evidența corectă a acestora. Contabilitatea mijloacelor nepredestinate este specifică și implică multe particularități în cadrul întreprinderilor necomerciale, care nu sunt studiate în literatura de specialitate. Reglementările contabile actuale nu stabilesc în mod explicit schemele de înregistrări contabile aferente mijloacelor nepredestinate. Această situație complică modul de evidență a mijloacelor nepredestinate în entitățile necomerciale și nu asigură în deplină măsură veridicitatea, transparența, comparabilitatea informațiilor contabile.

Pentru perfecționarea contabilității mijloacelor nepredestinate în organizațiile necomerciale se recomandă concretizarea recunoașterii și contabilizării mijloacelor nepredestinate în conformitate cu specificul activității entităților necomerciale. În special se recomandă schemele de înregistrări contabile aferente mijloacelor nepredestinate în funcție de particularitățile activității organizațiilor necomerciale. Stabilirea metodologiei contabilizării mijloacelor nepredestinate în organizații necomerciale prin prisma reglementărilor contabile naționale prezintă o importanță cu caracter

теоретичний і практичний, що дозволяє досягти показників ефективності діяльності суб'єкта. Пропозиції щодо вирішення проблем, згаданих вище, призводять до вдосконалення і модернізації системи обліку, що забезпечить надання об'єктивної і достовірної інформації, необхідної для прийняття рішень у сфері діяльності суб'єкта, як існуючої, так і потенційної.

BIBLIOGRAFIE

1. Legea contabilității nr. 113-XVI din 27.04.2007, republicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.27-34 din 07.02.2014, www.mf.gov.md.
2. Standardele Naționale de Contabilitate (SNC) aprobate prin Ordinul Ministrului Finanțelor nr. 118 din 06.08.2013, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 233-237 din 23.10.2013, www.mf.gov.md.
3. Planul general de conturi contabile aprobat prin Ordinele Ministrului Finanțelor nr.119 din 06.08.2013 și nr.188 din 30.12.2014, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.233-237 din 23.10.2013 și nr.11-21 din 23.01.2015, www.mf.gov.md.
4. Codul Fiscal, nr.1163-XIII din 24.04.97, www.fisc.md.
5. Indicațiile metodice privind particularitățile contabilității în organizațiile necomerciale, aprobate prin Ordinul nr.188 din 30.12.2014, Monitorul Oficial nr.11-21 din 23.01.2015, www.mf.gov.md.

УДК 343.1(478)

*Марина Кобан
(Кишинёв, Молдова)*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА

В статье изложены статистические данные о состоянии предпринимательства, представлен портрет среднестатистического представителя малого бизнеса в Республике Молдова, а также описаны некоторые барьеры на пути развития предпринимательства и предусмотренные меры для улучшения бизнес-климата в Республике Молдова.

Ключевые слова: *малые и средние предприятия, барьеры, бизнес-климат.*

The article presents statistical data on the state of small business, presents a portrait of the average representative of small business in the Republic of Moldova, and also describe some barriers to development of entrepreneurship and the measures to improve the business climate in the Republic of Moldova.

Keywords: *small and medium enterprises, barriers, business climate.*

Согласно представленному в 2015 году отчету Национального бюро статистики, в Молдове насчитывается 49 тысяч 800 малых и средних предприятий, что составляет более 97,2% всех хозяйствующих субъектов в стране. В сфере малого и среднего предпринимательства работают 281 400 человек, то есть 55,1% занятых на предприятиях республики [1, с. 1].

В среднем на 1000 жителей приходится 14 компаний малого и среднего бизнеса. Самая высокая плотность предприятий в Кишиневе – 42 компании на 1000 жителей, в то время как в сельской местности – всего 4 компании на 1000 жителей.

По направлению деятельности в 2015 году большая часть предприятий работали в следующих сферах: 19,8% – торговля, 4,2% – обрабатывающая промышленность, 3,4% – сделки с недвижимостью [1, с. 2].

По количеству числа занятых, большинство трудится в сельском хозяйстве, в среднем 12 человек в одной компании, на втором месте по численности – производство, 9 человек, на третьем – строительство, 8 человек.

Исследования, проведенные *Акулай Е.*, позволили составить портрет среднестатистического представителя малого бизнеса в Молдове [3, с. 13]. В предпринимательской среде мужчин в 2,6 раза больше, чем женщин. Эти пропорции не соответствуют гендерному составу населения Молдовы: процент женщин, вовлеченных в сферу предпринимательства гораздо меньше, чем количество экономически активных женщин – 49,4%. Общее число женщин в Молдове составляет 51,9 %. У 68% молдавских бизнесменов есть полное или неполное высшее образование, 20% являются обладателями среднего образования. Средний возраст предпринимателя в Молдове – 45 лет. Молодые люди в возрасте до 35 лет в среде малого и среднего предпринимательства составляют 23%. 63 из 100 предпринимателей в начале предпринимательской деятельности работают в качестве наемных сотрудников. Около 8% предпринимателей пришли в бизнес без предварительного опыта, среди них бывшие студенты – 4,4%, безработные – 2,4%.

Опрос предпринимателей и экспертов, позволили выявить ряд проблем и барьеров, с которыми сталкивается малый бизнес в Республике Молдова:

- неэффективное сотрудничество между предпринимателями и государственными органами;
- затрудненный доступ к финансированию;
- слабо развитая инфраструктура поддержки бизнеса;
- низкий уровень предпринимательской культуры;
- недостаточная разработка и внедрение инноваций на предприятиях;
- монополизация и недобросовестная конкуренция секторов национальной экономики;
- плохое знание рынка и возможностей экспортного доступа.

Для многих предприятий малого и среднего бизнеса в Молдове главными барьерами являются проверки деятельности предприятий и процедуры, связанные с уплатой налогов [4, с. 115].

Таблица 1

Основные барьеры на пути развития бизнеса

Барьеры	Количество респондентов, отметивших проблему, %*
Инспекции и проверки	57,1
Налогообложение бизнеса	56,3
Учет и отчетность	33
Решение вопросов в судебных органах	32,5
Авторизация	28,6
Регулирование экспорта или импорта	27
Деятельность органов поддержания общественного порядка	24,6
Ликвидация предприятия	24,6
Сертификация	24,6
Лицензирование	21,4
Регистрация бизнеса	15,1
Проблемы отсутствуют	5,6

Предприниматели считают, что главной предпосылкой решения проблемы проверок должно стать их более четкое законодательное регламентирование, а также устранение коррупции.

Для решения проблем, связанных с процедурой налогообложения, предприниматели предлагали прежде всего снизить финансовые затраты, в частности, снизить ставки таких налогов и сборов, как НДС и взносы в фонд социального и медицинского страхования.

Серьезным барьером на пути развития предприятий малого и среднего бизнеса являются процедуры учета и отчетности. Предприниматели считают, что необходимо сократить трудоемкость данной процедуры. Несмотря на то, что принимались меры по упрощению ведения бухгалтерского учета и составления отчетов, для малых предприятий, требования по этим процедурам остаются сложными и дорогими.

Также предпринимателями были отмечены проблемы, возникающие при обращении в судебные органы для решения отдельных вопросов. Улучшение качества услуг и более четкое регламентирование судебных процедур в законодательстве требуются, по мнению предпринимателей, для ослабления данной проблемы. В то же время интервью с предпринимателями демонстрируют, что они стараются, как правило, не доводить решение проблем до суда, поскольку не слишком доверяют объективности судебных решений.

Налоговая политика – один из главных методов государственной поддержки отдельных групп предприятий. За последние годы были предприняты шаги по совершенствованию налогового администрирования в Молдове. В частности, разработана и развивается система подачи электронных налоговых деклараций в режиме on-line.

В то же время, по мнению предпринимателей, налогообложение остается одним из главных препятствий для развития бизнеса. Так, согласно исследованиям проведенным Институтом экономики, финансов и статистики налогообложение является второй по значимости проблемой для предпринимателей, уступив первой место инспекциям и проверкам предпринимательской деятельности.

Исходя из этого, правительством Молдовы была разработана *Стратегия развития сектора малого и среднего предпринимательства*, в которой были обозначены следующие цели [2, с. 9]:

- регулировка нормативно-правовой базы для нужд развития малого предпринимательства.
- улучшение доступа к финансированию.
- развитие человеческого капитала путем поощрения приобретения новых навыков и совершенствования предпринимательской культуры.
- повышение конкурентоспособности малого и среднего предпринимательства и поощрение инновационных стремлений.
- содействие развитию малого и среднего бизнеса в регионах.
- разработка бизнес-партнерства.

В дополнение к этим целям были предложены дополнительные меры, способствующие улучшению бизнес-климата в Молдове [2, с. 2]:

Умное регулирование с целью предоставления малым и средним предприятиям возможности сконцентрироваться на базовых видах деятельности посредством совершенствования законодательства;

Улучшение доступа к финансированию включая доступ к рынкам рискованного капитала, а также мер, направленных на ознакомление инвесторов с возможностями, предлагаемыми малыми и средними предприятиями;

Полномасштабное использование единого рынка Европейского Союза посредством осуществления мер, направленных на взыскание долгов по трансграничным операциям;

Гармонизация политик с основными и стратегическими потребностями малых и средних предприятий;

Разработка политик по малым и средним предприятиям с учетом их сложного многоотраслевого и многопланового характера.

Несмотря на реализации некоторых мер по развитию малого и среднего бизнеса все-таки остаются еще проблемы в этой области, а именно [2, с. 8]:

- ущемление прав предпринимателей государственными органами и должностными лицами;
- невысокая эффективность реализации законодательной базы;
- несбалансированное развитие сектора малого и среднего бизнеса в территориальном аспекте;
- неэффективный диалог и сотрудничество между предприятиями и публичными органами власти;
- ограниченный финансовый потенциал государства в плане поддержки малых и средних предприятий;
- отсутствие инструментов для финансовой поддержки инновационных проектов;
- низкий уровень разработки инноваций и их освоения;
- монополизация секторов национальной экономики и нелояльная конкуренция;
- недостаточно развитая инфраструктура поддержки предпринимательства и рынка капитала;
- низкий уровень предпринимательской культуры и профессионального образования;
- недостаточные знания в отношении технологий экспорта, доступа к внешним рынкам и незначительная доля малых и средних предприятий, занимающихся экспортом;
- низкий уровень конкурентоспособности малых и средних предприятий.

Дальнейшее реализация мер предусмотренных в *Стратегии развития сектора малого и среднего предпринимательства* должна разрешить проблемы в этом секторе экономики.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Деятельность малых и средних предприятий в Республике Молдова в 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.statistica.md.
2. Стратегия развития сектора малых и средних предприятий на 2012-2020 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mec.gov.md.
3. ACULAI, E. Condițiile de creare și dezvoltare a întreprinderilor: analiză prin prisma de gen. – Chișinău: Nova-Imprim, 2009. – 92 p.
4. О состоянии малого и среднего предпринимательства в государствах – участниках СНГ (информационно-аналитический обзор). – Москва, 2013.

*Инга Которос
(Кишинёв, Молдова)*

ROLUL CONTABILULUI PROFESIONIST ÎN CONDIȚIILE TEHNOLOGIILOR AVANSATE

Multe aspecte ale vieții economice moderne au fost și continuă să fie influențate de profesia contabilă. În mod tradițional, profesioniștii contabili oferă servicii de conformare. Dezvoltarea tehnologică a simplificat însă ținerea contabilității și celelalte servicii financiar-contabile tradiționale. Ca o consecință a acestui fapt, tot mai mulți furnizori oferă servicii de consultanță financiar-contabilă care în mod tradițional erau furnizate numai de profesioniștii contabili.

Cuvinte-cheie: digitalizare; tehnologii; profesionist contabil; raportare financiară; economie digitală.

Many aspects of modern economic life have been and continue to be influenced by the accounting profession. Traditionally, accountants offering compliance. But the technological development of simplified accounting system and other traditional financial accounting services. As a consequence, more and more vendors offer accounting and financial advisory services that were traditionally provided only by professional accountants.

Keywords: digitization; technology; professional accountant; financial reporting; digital economy.

Multe aspecte ale vieții economice moderne au fost și continuă să fie influențate de profesia contabilă. În mod tradițional, profesioniștii contabili oferă servicii de conformare. Dezvoltarea tehnologică a simplificat însă ținerea contabilității și celelalte servicii financiar-contabile tradiționale. Ca o consecință a acestui fapt, tot mai mulți furnizori oferă servicii de consultanță financiar-contabilă care în mod tradițional erau furnizate numai de profesioniștii contabili.

În noul context economic complex, caracterizat prin globalizare și digitalizare, cererea pentru consultanță în afaceri este tot mai mare, oferind profesionistului contabil posibilitatea ca, fructificând avantajul relației privilegiate cu antreprenorii/ managerii, să joace rolul de consilier, confident, analist, facilitator și educator pentru clienții săi. Pe scurt, contabilii se confruntă cu o concurență importantă din partea altor furnizori de servicii pentru livrarea nu numai de consultanță de afaceri, ci și a serviciilor tradiționale.

Dezvoltarea tehnologică a transformat rapid modele de afaceri, fenomen cunoscut sub denumirea de „perturbare digitală” ca urmare a vitezei și a intensității modificărilor. Aceasta a condus la eliminarea granițelor tradiționale, ducând la globalizarea economică. Digitalizarea proceselor de afaceri a făcut ca volumul de date disponibile aproape instantaneu în întreaga lume să fie într-o continuă creștere. Mai mult, astăzi, investitorii, dar și alte părți interesate pot accesa și analiza cantități importante de informații din alte surse decât cele tradiționale, cum ar fi social media, fapt de neimaginat cu câțiva ani în urmă. Investitorii, finanțatorii, agențiile de rating, autoritățile de reglementare și managementul companiilor „consumă” tot mai multe date și informații financiare și nonfinanciare, în scopul de a lua decizii mai inteligente. Cu toate acestea, în cazul în care datele și informațiile sunt opace, nedemne de încredere, sau nu sunt utile pentru luarea deciziilor, la ce bun acest volum de date?

În același timp, tehnologia expune la noi riscuri. Erorile în date și atacurile cibernetice pot submina o afacere. Tehnologia poate spori *transparența* și *încrederea* sau o poate eroda rapid. Ce înseamnă astăzi toate acestea pentru profesia contabilă din Republica Moldova? Cum poate profesia contabilă, atât de importantă pentru interesul public, o profesie care facilitează dezvoltarea companiilor și a investițiilor și, prin extensie, contribuie la asigurarea stării de sănătate a pieței de capital și a economiei noastre, să evolueze pentru a face față noilor și diferitelor provocări ale globalizării și ale erei digitale?

În noul context economic, caracterizat prin globalizare și digitalizare, profesionistul contabil *trebuie* să dețină competențele necesare furnizării de valoare adăugată investitorilor, companiilor și instituțiilor de reglementare.

Expertiza profesionistului contabil în sintetizarea și prezentarea datelor și informațiilor face din acesta soluția ideală în asigurarea relevanței, fiabilității, transparenței și accesibilității în timp util a datelor. Tocmai de aceea credem că există anumite oportunități pentru profesionistul contabil în această lume economică, bazată pe date și informații, pentru a oferi noi abordări privind modul tradițional de raportare, inclusiv prin îmbunătățirea raportării financiare, furnizând astfel managementului companiilor, investitorilor, dar și autorităților de reglementare și altor părți interesate informații transparente și o imagine fidelă cu privire la rezultatele, situația financiară și stabilitatea unei companii.

În ceea ce privește raportările financiare, se impune implicarea profesiei în identificarea și eliminarea decalajului existent între natura afacerilor și a tranzacțiilor și tratamentul contabil conform reglementărilor contabile naționale și Standardelor Internaționale de Raportare Financiară și de contabilitate într-un mod care să asigure imaginea fidelă a situațiilor financiare. În ciuda nevoii de informații specifice afacerilor în era digitală, Standardele Internaționale de Raportare Financiară oferă încă puține informații referitoare la activele intelectuale ale unei companii și la sustenabilitate, impunându-se o evoluție a acestora. De asemenea, se constată o creștere a cererii de informații nonfinanciare.

Responsabilitatea socială, aspectele legate de mediu și guvernare fac în prezent obiectul unor rapoarte care se caracterizează însă, în marea lor majoritate, prin lipsa de relevanță și standardizare a datelor și informațiilor prezentate. Efortul de a rezolva lipsa de informații complete s-a concretizat

În combinația și integrarea raportărilor nonfinanciare cu raportările financiare, domeniul în care profesionistul contabil trebuie să se implice activ. Globalizarea economică și mișcarea instantanee a datelor favorizează efortul de a identifica un singur set de rapoarte financiare de calitate, acceptat la nivel global.

Implicarea profesiei în implementarea Standardelor Internaționale de Raportare Financiară și de contabilitate atât în sectorul economic privat (IAS/IFRS), cât și în cel public (IPSAS/IPSAS) la nivel național este un important și productiv proces care va contribui la creșterea calității sistemului de raportare, fiind un factor care să impulsioneze convergența economică a Republicii Moldova cu țările dezvoltate.

Standardele Internaționale de Raportare Financiară și de contabilitate, precum și reglementările naționale contabile joacă un rol vital în asigurarea faptului că organizațiile rămân responsabile față de toate părțile interesate.

De asemenea, credem că o altă oportunitate pentru profesionistul contabil decurge din faptul că, în contextul economic actual, activitățile bazate pe reguli, orientate spre conformare, trebuie să fie completate cu cele privind gestionarea operațiunilor interne pentru optimizarea performanței organizaționale, specifice contabilității manageriale.

Noul model de business impune ca misiunea companiei să nu fie doar de a maximiza bunăstarea acționarilor, ci trebuie să fie luate în considerare și alte părți. În aceste condiții, profesionistul contabil trebuie să fie responsabil față de interesele acționarilor, însă responsabilitatea finală este adăugarea de valoare pentru toate părțile interesate. Aceasta implică faptul că profesionistul contabil, dincolo de activitățile tradiționale de sprijin al managementului, cum ar fi planificarea și controlul, să susțină eforturile organizației de a satisface așteptările părților interesate. Aceasta se poate realiza prin furnizarea de leadership, prin implicarea în managementul strategic al companiei, prin implicare în procesul de transformare și aliniere operațională a organizației, precum și prin facilitarea învățării și perfecționării continue la nivelul organizației.

În cazul în care profesionistul contabil va fi perceput ca fiind cel care are de-a face numai cu ținerea contabilității și conformarea fiscală, alți furnizori de servicii (de exemplu, juriști/avocați, agenții de consultanță, bănci etc.) vor apărea drept concurenți în furnizarea de consultanță în domeniul legat mai mult sau mai puțin în mod tradițional de contabilitate (de exemplu, contabilitate managerială, consultanță de mediu). Profesioniștii contabili, care în prezent, conform cercetărilor, sunt consilierii preferați ai IMM-urilor, în viitor trebuie să își consolideze această poziție și să se orienteze și către companiile mari. Succesul acestui demers este condiționat de mai mulți factori, și anume nivelul perceput de expertiză, nivelul de încredere și relația personală cu proprietarul/managerul companiei.

În plus, credem că perturbarea digitală creează noi oportunități pentru profesionistul contabil având în vedere că atât organizațiile profesionistului contabil, cât și cele ale clienților sunt afectate de acest fenomen. Potențialul digital pentru profesia noastră este foarte mare. Există mai multe dimensiuni ale modului în care profesionistul contabil își desfășoară propria activitate care s-au schimbat radical și vor continua să se schimbe, revoluționând profesia. În ultimii ani, inovațiile tehnologice au variat de la calculatoare personale performante la prețuri accesibile, explozia de pachete software, internet în bandă largă accesibil aproape de oriunde, e-mail, tehnologii și aplicații mobile și, mai recent, la social media și cloud.

Aceasta înseamnă că profesia are, înainte de toate, oportunitatea de a se reinventa în economia digitală – pentru firmele și practicile profesionistului contabil, de a se transforma, iar în raport cu clienții, trecerea de la a fi concentrat pe conformare către a deveni creator de servicii de înaltă valoare. Însăși natura profesiei contabile se schimbă drastic. Dacă înainte profesia era asimilată cu „ronțăitul” cifrelor, astăzi aceasta implică mai multe abilități tehnologice și o gândire „out-of-the-box”. Există **trei direcții** principale pe care profesionistul contabil le poate pune în aplicare pentru a minimiza amenințările reprezentate de perturbarea digitală și, la fel de important, pentru a maximiza interesul sau efectele perturbării digitale.

1) remodelarea strategiei corporative ținând cont de cerințele economiei digitale;

2) reıntregirea fluxurilor de venituri prin construirea de noi surse de venit provenind din noi segmente de piață, zone geografice și modele de afaceri având în vedere că fluxurile de venituri tradiționale „seacă” – efect al perturbării digitale. Totodată, apar însă și noi oportunități generate de tendința companiilor de a-și externaliza funcțiile care nu sunt de bază.

3) calibrarea structurii costurilor – efectuarea de modificări în ceea ce privește personalul, lanțul de aprovizionare și cheltuielile generale pentru un control mai bun al costurilor și pentru a putea concura cu nou-veniții low-cost furnizori, „înarmați” digital.

Din perspectiva tehnologiilor am identificat câteva tendințe majore care pot veni în sprijinul profesionistului contabil:

1. *Tehnologiile de stocare și prelucrare a datelor* Big data și tehnologiile specifice analizei datelor au potențialul de a ajuta profesionistul contabil în a-și desfășura activitatea mai bine și cu mai puține intervenții umane, precum și în a identifica noi perspective de dezvoltare pentru companie. Totodată, datele trebuie protejate – securitatea cibernetică devine foarte importantă pentru toate afacerile.

2. *Tehnologiile care facilitează interacțiunea*. Noile modalități digitale de a interacționa – cel mai evident, folosind serviciile online mai degrabă decât telefonul sau contactul față în față – influențează modul în care companiile doresc să interacționeze cu propriul profesionist contabil și consultanții, deschizând astfel noi oportunități de piață.

3. *Tehnologiile financiare*. Tehnologiile financiare inovatoare – cum ar fi noile sisteme de plăți și platformele financiare – pot permite companiilor să reducă costurile, să își crească veniturile și să ofere noi servicii.

4. *Tehnologiile specifice inteligenței artificiale*. O mare parte dintre datele utilizate în inteligența artificială sunt „nestructurate”. Următoarea generație de tehnologii în inteligența artificială nu este programată, ci mai degrabă instruită. Astfel, în loc să descompună problema în pași precodificați, acestea vor fi înzestrate cu capacitatea de „learning by doing”, adică vor rescrie propriile coduri, de la punctul în care creatorul nu mai poate să transmită ce trebuie „să facă”. Rezultatul va fi faptul că noile tehnologii ale inteligenței artificiale vor putea gestiona volumele mari de date mult mai bine decât analistul uman și vor putea să învețe din propria experiență, ghidându-și astfel propria evoluție. În acest mediu, o parte a activităților tradiționale ale profesionistului contabil vor fi preluate de „robo-contabil”, care le va efectua în timp real pentru un cost marginal „zero”. Deși pe termen lung este foarte posibil să nu mai existe limite ale capacității de automatizare a tehnologiilor inteligenței artificiale, credem că cel mai bun model este cel care presupune parteneriatul între profesionistul contabil înzestrat cu competențele potrivite și tehnologiile inteligenței artificiale, în care fiecare să contribuie la găsirea raționamentului necesar rezolvării problemelor profesionale și de afaceri tot mai complexe.

Aceste tendințe ale tehnologiilor pot ajuta profesionistul contabil să își servească mai bine clienții și în cele din urmă să adauge mai multă valoare economiilor și interesului public.

În concluzie, putem afirma că suntem optimiști în legătură cu viitorul profesiei contabile și al profesioniștilor contabili membri ai organismelor profesionale, adică cei care dețin competențe profesionale și digitale potrivite furnizării de servicii într-o economie globală și din ce în ce mai digitală, în care datele și informațiile sunt disponibile în timp real.

În acest articol, pentru viitor am căutat atât să identificăm tendințele, să vedem modul în care se aplică profesiei noastre și să ne poziționăm pentru viitor.

SURSELE BIBLIOGRAFICE

1. Enache R. “Contabilitatea se digitalizeaza: cum va evolua expertul contabil in era mobile”, articol în revista “Legal Business”, 16 decembrie 2013.

2. Voinea Oa. “Televiziunea și Internetul manipulează pentru că n-au miros”, articol în revista “Biz”, 21 decembrie 2016.

3. Voinea Oa. “Administrarea cheltuielilor de afaceri în era digitală”, articol în revista “Biz”, 8 aprilie 2016.

*Muzaffar Kurbanov, Akhror Alijonov
(Kokand, Uzbekistan)*

THE IMPORTANCE AND BENEFITS OF SMALL BUSINESSES TODAY

В статье рассматривается роль и значение малого бизнеса в экономике. Малый бизнес и предпринимательство играет важную роль в обеспечении стабильности экономики, высоких темпов социально-экономического роста.

Ключевые слова: частная собственность, малый бизнес, предпринимательства, реформа, деловой климат, инвестиционная привлекательность.

The term small business and entrepreneurship covers a variety of definitions and measures. In Uzbekistan employment is the main used criterion for determining business size. Small business is usually defined as firms with fewer than 100 employees, but it changes according to the economic sectors, although in some sectors for example in service the number of employees must be less than 25. Small businesses play an important role in any society today, especially for the independent countries which are in transition period to market economy. Development of small business and entrepreneurship in Uzbekistan began with the privatization program of the state. Privatization give the people power and stimulate them to have their own businesses. In the first year of independency there was lack of work places and consumer products of high need. To satisfy market needs the government immediately took drastic measures to privatize state properties. And government began its privatization with small enterprises and shops. Privatization period included 5 steps. In all these steps main attention was given to develop small business and entrepreneurship in Uzbekistan.

When they are first established, they represent ways that business owners test their business ideas in a market. They survive over time provide economic stability for owners, their families, employees and for the state at the same time. Small businesses also very important with its creation jobs for workers in addition to the owner offer even more economic stability. Providing a steady source of income to business owners and employees is just one reason they are important. The importance of small business to the national economies that transform their economies into market economy is very important. When state companies privatized in most countries' economic policy began with small business.

Many businesses start as one person's idea. The creator is often an entrepreneur who spots a gap in the market or a commercial opportunity. He or she turns the idea into a marketable product or service. There are four main types of business: manufacturing, wholesale, retail and service. Some characteristics found in successful entrepreneurs, show they are: prepared to take risks; can apply innovations; active achievement; not put off by failure; self motivated; ready to the competition; find extra ways how to get consumers.

Most Uzbekistan businesses today are small. Two thirds are owned and run by one person. Nearly 80% employ less than 6 people. They are also an important source of employment. It employs more than 76% of labor force in Uzbekistan. It is from these small companies that tomorrow's big names will probably arise.

Small businesses survive and prosper for many different reasons:

- Responding flexibly to problems and challenges - in a small business there is little hierarchy or chain of command. Large businesses may have set ways of operating and establish procedures that are hard to change. Small businesses are often far more flexible. It can also reach a quick decision on whether or not it can do what is required.

- Developing personal relationships - small businesses are well placed to build personal relationships with customers, employees, and suppliers. With a small business you know who you are dealing with; you can 'put a face' to the person you are in contact with. Person-to-person interaction is as important as ever in building strong relationships.

- Small businesses are vital to the success of the economy. Not only as they provide the success stories of the future, but also because they meet local needs (e.g. hairdresser, financial

consultant, emergency plumber, accountant, car washer). They serve the requirements of larger businesses e.g. for photography services, printed stationery, catering and routine maintenance.

- Low overheads - due to the small scale of operation, small businesses have lower overhead costs. They operate in small premises with low heating and lighting costs, and limited rent and rates to pay. Low costs result in lower prices for consumers.

- Catering for limited or niche markets - large firms with high overheads must produce high levels of output to spread costs. By contrast, small firms are able to make a profit on much lower sales figures. They can therefore sell into much smaller markets: e.g. a local car washer serving a few hundred cars, a specialist jewellery maker with personal clients.

Small business played vital role to supply people with consumer goods in transition period for ex-Soviet countries. Nowadays every society knows the importance and benefits of small business and entrepreneurship. Governments' regulatory reforms play important role in the development of small business and entrepreneurship. A review of the regulations that govern the establishment of an enterprise is of particular relevance for creating a favorable regulatory environment and should be at the forefront of the overall economic policy agenda. One of the effects of such regulations is that they appear to discourage the creation of new technology-based firms and innovative start-ups which are important for employment growth, technological change and innovation. Inventiveness and innovation - small businesses are well positioned to introduce and develop new ideas. This is due to their owners not having to report or seek approval from anyone else.

The main reason many people choose to set up a small business, is because it gives them independence. They also reap the rewards for themselves; these are two powerful incentives.

Many small-scale industries are labor intensive, an important factor and a boost to employment in countries with large numbers of unemployed in times of economic distress. Small companies often lack capital and utilize more people than large-scale companies for similar production tasks. These small businesses often produce consumer products.

REFERENCES

1. Ходиев Б.Ю., Косимова М.С., Самадов А.Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик. – Т.: ТДИУ, 2010.
2. OECD, 1997, Globalisation and Small and Medium Enterprise.
3. www.stat.uz официальный веб сайт Государственного комитета статистики Республики Узбекистан.

УДК 336.143

*Вікторія Маєр
(Дніпро, Україна)*

СУЧАСНИЙ СТАН БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено стан бюджетної політики України в сучасних умовах. Визначено динаміку часток видатків на соціальну сферу, темп зростання індексу споживчих цін за 2013-2015рр.. Проаналізовано ефективність стану бюджетної політики України.

Ключові слова: бюджетна політика, державний бюджет, видатки, доходи, ВВП (валовий внутрішній продукт), індекс споживчих цін.

In the article the state budget policy of Ukraine in modern conditions. Detected particle dynamics spending on social services, the growth rate of CPI for 2013-2015. The effectiveness of state budget policy of Ukraine.

Key words: budget policy, National budget, spending, earnings, Gross Domestic Product, CPI.

За часи незалежності України вироблено певні організаційно-правові засади і методичні підходи до формування державної бюджетної політики: щороку приймається закон про державний бюджет, який став основним фінансовим планом держави, прийнято Бюджетний кодекс України, котрий за своїм змістом є фактично бюджетною конституцією України і вирішив багато питань, пов'язаних зі становленням і поступовим покращенням бюджетної системи і бюджетного процесу, зроблено певні кроки на шляху бюджетної децентралізації.

Бюджетна політика держави як важлива складова економічної політики країни є системною сукупністю цілей, включаючи пріоритетні (з точки зору національних інтересів), наукові підходи і конкретні заходи щодо цілеспрямованої діяльності держави в цілому з регулювання бюджетного процесу, управління бюджетами всіх рівнів, ефективного використання бюджетної системи для вирішення економічних і соціальних завдань країни.

Отже, як видно з цього визначення, складовою бюджетної політики є сукупність її пріоритетів або національних інтересів у цій сфері діяльності держави.

Визначна роль державної бюджетної політики в соціальній сфері, спрямованої на виконання державою її соціальних функцій, потребує детального аналізу з метою окреслення її основних тенденцій та розроблення концепції її формування та реалізації. До видатків соціального спрямування належать видатки на охорону здоров'я, освіту, духовний та фізичний розвиток і соціальний захист. Формування та реалізація бюджетної політики в соціальній сфері тісно пов'язані з рівнем державної централізації національного продукту в бюджеті та цільових фондах, а також з його подальшим розподілом. Граничний рівень показників перерозподілу ВВП через зведений бюджет і позабюджетні фонди в Україні визначається в бюджетній резолюції та фактично реалізується при формуванні доходів та видатків державного бюджету (табл. 1.).

За результатами аналізу (рис. 1.) можемо зробити висновок, що частки видатків соціального спрямування у зведеному та державному бюджетах є найнижчими за 2014-2015 рр. (55,6 % та 37,7 % відповідно). Причому таке зниження триває вже протягом досліджуваного періоду: видатки соціального спрямування зведеного бюджету знизились на 5,3 % (з 64,4 % до 59,1 %) та 3,5 % (з 59,1 % до 55,6 %) відповідно, а державного бюджету – на 6,2 % (з 47,8 % до 41,6 %) та 3,9 % (з 41,6 % до 37,7 %) у порівнянні у 2014 р. та 2015 р. відповідно. Крім того, місцеві бюджети спрямовують у соціально-культурну сферу значно більшу частку видатків, ніж державний бюджет. Це пояснюється структурою витрат місцевих бюджетів, згідно з Бюджетним кодексом України. Частка видатків соціального спрямування в місцевих бюджетах знизилася не так суттєво – на 3,8 % (з 85,5 % до 81,7 %) у 2014 р. та 0,2 % (з 81,7 % до 81,5 %) у 2015 р. [1].

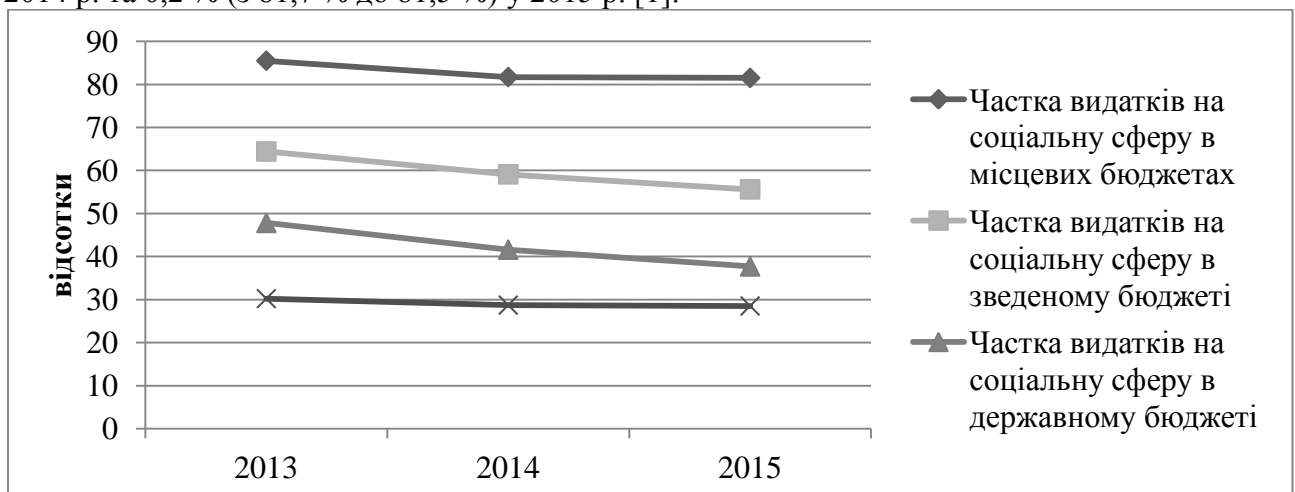

Рис. 1. Динаміка часток видатків на фінансування соціальної сфери в структурі витрат зведеного, державного та місцевих бюджетів у 2013–2015 рр.

Джерело: [1]

Таблиця 1

Дані динаміки часток видатків на фінансування соціальної сфери в структурі видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів у 2014–2015 рр.

Рік Показники	2013	2014	2015
Частка видатків на соціальну сферу в місцевих бюджетах, %	85,5	81,7	81,5
Частка видатків на соціальну сферу в зведеному бюджеті, %	64,4	59,1	55,6
Частка видатків на соціальну сферу в державному бюджеті, %	47,8	41,6	37,7
Частка перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	30,2	28,7	28,5

Джерело: [1]

Значна частка перерозподіленого ВВП спрямовується саме на фінансування соціальної сфери. Так, питома вага видатків зведеного бюджету на фінансування соціальної сфери у 2015 р. склала близько 55,6 % [1].

Індекс споживчих цін зріс за 2013-2015 роки на 48,2 пункти, що свідчить про те, що економіка проходить фазу інфляції [1]. Ціни ростуть, і споживачі вважають доцільною покупку необхідних товарів якомога швидше, щоб уникнути необхідності купити їх за вищою ціною в майбутньому. Не існує ніякого верхнього ліміту того, як високо може підвищитися ставка центрального банку, щоб перешкоджати зростанню рівня інфляції.

Україна за аналізований період має частку державних видатків на освіту на рівні 12,12 %, що майже відповідає середньому значенню для країн ЄС (12,74 %). Видатки на управління, оборону та безпеку держави зумовлені самою природою і функціями держави, необхідністю ефективної організації діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, захисту прав та свобод громадян, потребами забезпечення громадського порядку та захисту національних інтересів у міжнародному співтоваристві [1].

Доцільно відмітити, що цілі та завдання, які декларуються в основних напрямках бюджетної політики, дозволяють ідентифікувати найбільш актуальні сектори регулювання, важливість реформування яких, частіше за все, обумовлена їх недосконалістю, а тому цілком логічно, що дослідження цільових орієнтирів у бюджетній сфері дозволило виявити проблемні моменти її функціонування, головним з яких є неефективність структури видатків державного бюджету та недосконалість системи їх планування, що характеризується недовиконанням планових показників державного бюджету України, тобто у проекті державного бюджету закладено показники, які фактично не реалізуються (табл. 2).

Отже, результати проведеного дослідження свідчать, що ефективність бюджетної політики визначається її здатністю забезпечити виконання державних функцій, створити відповідні умови для стабільного розвитку економіки.

Бюджетна політика є вагомим важелем впливу, який забезпечує оптимізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів з метою регулювання соціальних і економічних процесів та забезпечення макроекономічного зростання.

Таблиця 2

Планові та фактичні показники державного бюджету за 2013-2015 роки

Показник \ Рік	2013		2014		2015	
Номінальний ВВП, млрд. грн.	1687,8	1465,2	1694,8	1566,7	1686,5	1666,2
Реальний ВВП, темп зростання, млрд. грн.	104,5	100	103	93,2	101,7	88,3
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	105,9	100,5	108,3	124,9	105,4	147,5
Індекс цін виробника (грудень до грудня попереднього року), %	106,3	101,8	108,6	131,8	107,3	151,8
Рівень безробіття населення віком 15-70 років, %	7	7,3	7,4	9,3	7,8	11,3

Джерело: [3, 4, 5]

Останніми роками бюджетна політика України поступово переорієнтовується на розв'язання економічних та соціальних проблем із використанням різних методів. Для того, щоб бюджетна політика держави була ефективною, необхідно:

- 1) утримання граничного обсягу дефіциту державного бюджету в межах 3% валового внутрішнього продукту;
- 2) скорочення боргового навантаження на економіку та управління боргом, що дасть змогу зменшити виплати, пов'язані з обслуговуванням державного боргу в найближчі роки (допустимий рівень боргового навантаження коливається у межах 22 - 60 % ВВП);
- 3) забезпечення економічно обґрунтованого підвищення розміру мінімальної заробітної плати та посадового окладу працівника першого тарифного розряду;
- 4) встановлення розміру прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення на основі зростання показників реального сектору економіки та індексу споживчих цін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко З., Юрій С. Основні напрями бюджетної політики та перспективи її розвитку / З. Бойко, С. Юрій // Економіка України. – 2008. – №39 (2854).
1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.
2. Про Національний банк України // Статистика // Макроекономічні показники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=23487024&cat_id=57896#4] — Назва з екрану.
3. Про Основні напрями бюджетної політики на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4824-17>]. – Назва з екрану.
4. Про основні напрями бюджетної політики на 2016 рік [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України № 3358-VI від 13.05.2011. – Режим доступу : [<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3358-vi>] – Назва з екрана.
5. Стефанюк, І. Б. Крисюк Н. Е. Актуальні аспекти міжбюджетних відносин у світі нової редакції Бюджетного кодексу України / І. Б. Стефанюк, Н. Е. Крисюк // Фінанси України. – 2011. – № 2 (183). – С. 86-96.

Науковий керівник – кандидат економічних наук Т.С.Дронова

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ПАТ «НОВОКАХОВСЬКИЙ ЗАВОД «УКРГІДРОМЕХ»

У статті досліджено фінансовий стан ПАТ «Новокаховський завод «Укргідромех». Визначено зовнішні та внутрішні фактори впливу на діяльність підприємства. Проведено SWOT-аналіз з метою стратегічного планування розвитку фінансової політики досліджуваного підприємства.

Ключові слова: фінансова політика, SWOT-аналіз, стратегічне планування розвитку, рентабельність, коефіцієнти маневреності, автономії, платоспроможності.

In the article the financial position of PJSC «Plant Novokakhovskiy" UkrHydroMech. "Detected internal and external factors impact on the company. A SWOT-analysis to strategic planning of financial policy of the investigated companies.

Key words: fiscal policy, SWOT-analysis, strategic development planning, profitability ratios mobility, autonomy, ability to pay.

В останні роки проблемі визначення фінансової політики надається важливе значення, приділяється велика увага з боку держави та підприємств, присвячується значна кількість публікацій.

Фінансова політика підприємства є сукупністю концептуальних положень в області управління фінансами підприємства, які орієнтують її на адаптацію до ринкових умов господарювання. Вона виробляється під впливом економічної політики держави, яка включає в даний час лібералізацію цін, регулювання ставки рефінансування та валютного курсу гривні, методи покриття бюджетного дефіциту та інше.

Найважливішою передумовою здійснення фінансової політики є вивчення факторів, що впливають на обсяги і характер формування в часі. Ці фактори можна підрозділити на зовнішні і внутрішні.

Фактори взаємозалежні між собою і впливають на результати діяльності підприємства в різних напрямках: одні – позитивно, інші – негативно.

Тому в сучасних умовах нестабільності та невизначеності особливо актуальним постає питання дослідження та врахування всіх факторів, що впливають на фінансовий стан підприємства для його успішної діяльності.

На думку Хачатрян В.В., Усова Л.С., фінансова політика підприємства залежить від багатьох як зовнішніх, так і внутрішніх факторів [5, с. 145].

До зовнішніх слід віднести:

1) залежність підприємства від економічних взаємовідносин з іншими підприємствами, щодо поставок сировини, матеріалів, інших видів ресурсів;

2) обміну технологіями;

3) експортних можливостей самого підприємства на реалізацію своєї продукції;

4) розвиток каналів товароруку;

5) податкове навантаження.

Суттєво впливають на фінансову політику підприємства такі внутрішні фактори:

1) форма власності;

2) організація управління персоналом;

3) забезпеченість основними засобами виробництва;

4) маркетингова політика підприємства.

На фінансову політику підприємств впливають також інші фактори, що диктуються тими економічними умовами, які склалися певному етапі господарського розвитку.

Тому, на мою думку, фінансова політика — це динамічний процес, що змінюється, коригується з урахуванням практичної необхідності.

Головною умовою ефективності функціонування підприємства є чітко запланований стратегічний розвиток.

Стратегічна політика підприємства є важливою, тому у фінансовому аспекті вона не тільки допомагає закріпити позиції на ринку, але й буде сприяти тенденції розвитку підприємства в цілому.

Фінансовий стан за період 2013-2015р. ПАТ «Новокаховський завод «Укргідромех» можна оцінити як задовільний. Коефіцієнт автономії збільшився на 0,3, коефіцієнт фінансової сталості – на 14,5, коефіцієнт маневреності – на 0,19. Коефіцієнт фінансової незалежності зменшився на 0,47. Це є свідченням достатнього рівня власного капіталу на підприємстві впродовж 3-х років. Платоспроможність та довгострокову фінансову незалежність гарантує коефіцієнти автономії та незалежності. Частку власних коштів, вкладених в оборотні активи розкриває коефіцієнт маневреності, який знаходиться у нормі [4].

Важливим показником є рентабельність. Рентабельність продажу збільшилася на 5,94%, рентабельність активів – на 14,74%, рентабельність власного капіталу – на 12,35%, рентабельність основних фондів – на 0,63% [4].

Рівень рентабельності дозволив підприємству направляти кошти на необхідне оновлення технологічного обладнання. Знос основних засобів зменшився на 0,1. Коефіцієнт оновлення зменшився на 0,06. Фондовіддача збільшилася на 2,7. Фондомісткість зменшилася на 0,11. Фондоозброєність збільшилася на 22,47 [4].

Основу фінансової політики розкриває її структура. Яка включає в себе: основні засоби, які збільшилися на 5161 тис.грн, збільшилась і амортизація на 360 тис.грн, власний капітал – на 37149 тис.грн, а в той же момент такі показники як, оборотні засоби зменшилися на 263 тис.грн, вартість майна була уцінена на 2535 тис.грн, необоротні активи зменшилися на 2271 тис.грн, оборотні кошти – на 263 тис.грн і власні кошти за даний період збільшилися на 37149 тис.грн. Підприємство має значний статус серед конкурентів і виконує всі зобов'язання на ринку [4].

Для планування стратегічного розвитку Публічного акціонерного товариства «Новокаховський завод «Укргідромех» (далі ПАТ «Новокаховський завод «Укргідромех») використано розширену матрицю SWOT-аналізу з метою виявлення конкурентних переваг і прийняття оптимальних рішень щодо усунення існуючих загроз підприємства.

За допомогою проведеного SWOT-аналізу підприємства оцінено поточну ситуацію, а саме: зовнішні та внутрішні фактори, визначено конкурентні переваги, виявлено недоліки, спрогнозовано тенденції стратегічного розвитку досліджуваного підприємства.

SWOT-аналіз є важливою діагностичною процедурою, своєрідною бізнес-технологією, яка містить оцінку стану підприємства, незадіяних ресурсів і загроз діяльності підприємства (табл.1).

Таблиця 1

Матриця SWOT-аналізу ПАТ "Новокаховський завод "Укргідромех"

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - великий досвід в організації виробництва механічного устаткування; - високий рівень організації управлінського обліку; - наявність висококваліфікованого виробничого персоналу; - налагоджена система постачань сировини, матеріалів і устаткування. 	<ul style="list-style-type: none"> - недостатня кількість покупців; - недостатній рівень розвитку каналів товароруку; - середня позиція в долі ринку; - стиль керівництва і компанії неадекватні ринковій ситуації; - відсутність системи стратегічного планування.

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - розширення ринку механічного устаткування; - зміна суспільних стереотипів стосовно реклами; - збільшення купівельної спроможності населення; - збільшення кількості підприємницьких структур. 	<ul style="list-style-type: none"> - уповільнення темпів економічного розвитку; - збільшення податкового навантаження; - зростання цін на метал, у зв'язку з фінансовою кризою; - політична ситуація в країні; - розвиток технології електронних комунікацій.

Джерело: власна розробка автора

Отже, матриця SWOT-аналізу показує, що підприємство ПАТ "Новокаховський завод "Укргідромех" має певні проблеми, зокрема фінансового характеру, але вони мають змогу використовуючи свої сильні сторони та можливості реалізувати певні стратегії, які дозволять позбавитись слабких сторін та уникнути можливих загроз.

Однак реалізація вказаних стратегій повинна проходити комплексно для досягнення максимального ефекту. Для того щоб реалізувати всі свої стратегії підприємствам необхідно мати високий рівень корпоративного управління. Розширену матрицю зображено в (табл. 2).

Таблиця 2

Розширена матриця SWOT-аналізу ПАТ "Новокаховський завод "Укргідромех"

Зовнішнє середовище	Можливості	Загрози
	Внутрішнє середовище	<ul style="list-style-type: none"> - розширення ринку механічного устаткування; - зміна суспільних стереотипів стосовно реклами; - збільшення купівельної спроможності населення; - збільшення кількості підприємницьких структур.
Сильні сторони	С і М	С і З
<ul style="list-style-type: none"> - великий досвід в організації виробництва механічного устаткування; - високий рівень організації управлінського обліку; - наявність висококваліфікованого виробничого персоналу; - налагоджена система постачань сировини, матеріалів і устаткування. 	<ul style="list-style-type: none"> - розширення номенклатури механічного устаткування; - розвиток системи персональних продажів для оптових покупців механічного устаткування; - збільшення виробничих потужностей по виготовленню механічного устаткування. 	<ul style="list-style-type: none"> - створення системи обліку зі зниження витрат; - застосування сировини із інших країн; - створення системи електронних продажів.
Слабкі сторони	Сл і М	Сл і З
<ul style="list-style-type: none"> - недостатній рівень покупців; - недостатній рівень розвитку каналів товароруку; 	<ul style="list-style-type: none"> - створення і поширення безкоштовних рекламно-інформаційних матеріалів про діяльність компанії та проведення рекламної 	<ul style="list-style-type: none"> - розширення каналів товароруку; - створення системи зворотного зв'язку з клієнтами компанії;

- середня позиція в долі ринку; - стиль керівництва і компанії неадекватні ринковій ситуації; - відсутність системи стратегічного планування.	компанії; - створення єдиної служби маркетингу на підприємстві; - збільшення ринкової частки компанії за рахунок створення нових виробів і завоювання нових сегментів ринку.	- розвиток технологій і продуктів без використання великої кількості енергії.
---	--	---

Джерело: власна розробка автора

За результатами проведеного аналізу, визначено пріоритети в розподілі наявних ресурсів відповідно до зовнішні можливостей і загроз підприємства ПАТ «Новокаховський завод "Укргідромех"». Проведений SWOT-аналіз показав, що на підприємство впливають наступні загрози: політична ситуація в країні, інфляція.

Підприємство має сильні сторони в іміджі та кваліфікації робочого персоналу, але існують сильні конкуренти, що впливають як на об'єм продаж так і на цінову політику. В цілому підприємство має задовільний стан, але потрібно розробляти стратегічні напрями та вдосконалювати обладнання, яке має великий знос.

Найважливіші напрями вдосконалення фінансової політики на підприємстві є наступні:

- 1) системний і постійний фінансовий аналіз їх діяльності;
- 2) організація оборотних засобів відповідно до існуючих вимог з метою оптимізації фінансового стану;
- 3) оптимізація витрат підприємства на основі розподілу їх на змінні та постійні і аналіз взаємодії і взаємозв'язку «витрати – виручка – прибуток»;
- 4) оптимізація розподілу прибутку і вибір найбільш ефективної дивідендної політики;
- 5) більш широке впровадження комерційного кредиту і вексельного обігу з метою оптимізації джерел грошових коштів і впливу на банківську систему;
- 6) використання лізингових відносин з метою розвитку виробництва;
- 7) оптимізація структури майна і джерел його формування з метою недопущення незадовільною структури балансу;
- 8) розробка і реалізація стратегічної фінансової політики підприємства.

В перспективі підприємство продовжить свою діяльність. Так, як має все необхідне для цього: рівень запасів, достатній рівень власних коштів, добре налагоджену організаційну структуру, достатній рівень капіталу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аранчій.В.І. Фінанси підприємств : Навч. посібник / В.І. Аранчій. – К.: Професіонал, 2010. – 304 с.
2. Близнюк.Л.І., Лачкова .В.І., Оспіщев.В.І .Фінанси: Підручник / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев та ін. – К.: Знання, 2006. – 415 с.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.
4. Сміда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://smida.gov.ua>. – Назва з екрану.
5. Хачатрян.В.В, Усова Л.С., Наукові знання фінансів : Підручник / В. В Хачатрян, Л. С. Усова. – К.:Знання, 2011. – 145 с.

Науковий керівник – кандидат економічних наук Т.С.Дронова

УДК 339.138+334.75+33М(575.12)

Umida Maraimova
(Andijan, Uzbekistan)

EFFECTIVE WAYS OF USING INNOVATIVE MARKETING TECHNOLOGIES IN SMALL SCALE BUSINESS

В статье рассматриваются перспективы приоритетного развития малого бизнеса и частного предпринимательства.

Ключевые слова: *бизнес, экономика, инновационный маркетинг, частное предпринимательство, предпринимательская деятельность.*

The prospects of priority development of small business are considered in this article.

Key words: *business, economic, innovation market, private business, business activity.*

Much attention has been given to develop small scale business and private enterprise in Uzbekistan since the early days of independence and it has become the most important issue to solve the vital crises problems left by former old plan based system.

There didn't use to be any private enterprises in Uzbekistan 20 years ago, whereas nowadays more than 90 per cent of all potential economic players are small scale business enterprises. Presently, 54 per cent of gross domestic product, 22 per cent of industrial products and 98 per cent of agricultural products belong to this very branch.

Although more than 54 percent of Uzbekistan gross domestic product has been produced by small scale business subjects, their share in industrial branch (21,0%), and export (18,8%) which require high technological processes is not worth required potential.

Nowadays most of small scale business subjects try to produce and offer products in great demand to the market. Yet, when this kind of products is ready to be offered need for them decreases in particular segment of the market as their life period shortens. As a result other products of quality and consumption replace them. In the regions of the republic solving these problems require developing prospective strategies of small scale business export, developing the system of producing goods in great demand based on innovative ideas about competent and export focused goods in future.

Consequently we should not be content with decreasing small enterprises expenditures but at the same time it is necessary to pay great attention to sell goods and increase their income continuously. To sell the product it is important to find new markets and new customers who can be attracted by its particular advantage. One can carry out it only with innovative marketing.

The main point of adopting innovative marketing in small scale business is that the research of innovative marketing doesn't start with a complete product but it starts with an idea of its production. While marketing innovation which has a short sense compared with innovative marketing is considered to be one of its divisions.

The aim of innovative marketing is creating a strategy of taking innovations into a market and ensuring the new product a steady place in the market and future export. That's why compared with traditional market innovative marketing involves investigating market of innovations, testing the market, analyzing the state of the market, forming the demand, and establishing market segments on modeling customer behavior. [1, pp.225]

Innovative marketing technologies help to forecast particular market segments, decrease the risk of market inaccuracies and unreal innovations by planning consumer features, cost and selling channels of innovations. The main strategy of innovative marketing is investigating and prognosticating the demand for a new product based on a thorough research of an innovation to be accepted by consumers.

Presently, implementing innovative marketing in activities of small scale business subjects is not well appreciated enough in the republic. Innovative marketing should ensure the development of innovative activities of small scale business subjects of the republic.

Consequently, successful commercialization of an innovative product requires effective use of innovative marketing technologies. If innovative marketing technologies haven't been implemented in the activities of small scale business subjects, these enterprises' innovative activities will end ineffectively. Innovative marketing deals with establishing a new product, service or technology for the market. It uses a set of means which enables a small enterprise to benefit from creating innovative product to a maximum level and evaluate it in time and properly.

If innovative marketing technologies are adopted in time and effectively they will enable to evaluate potential demand, define purposeful market segment and answer the questions, like, should we keep producing the new product, or won't it give the expected result, and so on. [2, pp.64]

The initial stage of the aim of innovative marketing is analyzing the market of large scale products, investigating the possibilities of bringing new products into the market based on establishing innovative ideas and technologies. We'd like to point out that if a small enterprise pays attention only to some of the elements of the marketing they may not succeed the expected revenue. Marketing activity should be carried out with all its elements in harmony and interdependent. It is necessary to carry out a positioning process before starting market investigation in innovative marketing that is, determining group of consumers who may need this particular product. Testing is important to introduce new product to potential consumers in the market. This testing involves carrying out marketing activities and demonstrating innovative goods in presentations. In small scale business practice innovative marketing comprises the following stages of the product life cycle on time scale: creation of a new innovative idea; holding scientific research and constructive experimental activities and coming up with experiment examples. Innovative marketing technologies help to forecast market segments, plan the price, trade channels and adventure expenditures which decreases the risk of consumers not willing to get the product.

Innovative marketing is characterized with segmenting the market, introducing and forming the nature of the product in consumers. The vital part of innovative marketing strategy is studying the need for the new product and forecasting it based on encouraging consumers to get to know the innovation deeply.

To develop service and goods trade innovative marketing urges to refrain from the ways of service which have been available since the past and requires implementing entirely new aspects of forming the cost, presentation of a product and communication.

REFERENCES

1. Evans J., Berman B. Marketing. Translated from Eng. – M.: "Ekonomika", 2009. – 125 p.
2. Karimov I.A. Our main task – is to advance progress of our Motherland and prosperity of our people. –Tashkent, "Uzbekiston", 2010. – B. 64.

ЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ

Проаналізовано стан в якому знаходиться інвестиційний процес в Україні, охарактеризовано фактори які впливають на інвестиційну діяльність. Запропоновані заходи з покращення інвестиційної діяльності в Україні.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційний потенціал, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, збалансованість, розвиток.*

The article has analyzed the state and conditions of the investing process in Ukraine. It gives the characteristic to the factors which influence the investing activity. The article proposes the measures which can improve the investing activity in Ukraine.

Key words: *investments, investment potential, investment climate, investment attractiveness, balance, development.*

Постановка проблеми. Проблему залучення інвестицій в економіку України слід розглядати в контексті особливостей трансформаційних процесів, які відбуваються в країні так і в загальносвітовому масштабі. В умовах динамічного розвитку в Україні ринкових відносин особливу значущість набуває дослідження проблеми інвестиційної діяльності як складової збалансованого розвитку СЕЕ системи, як на загальнодержавному рівні так і на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження інвестиційної діяльності зробили такі вчені як А. Водянова, А. Смірнова, М. Бутко, Н. Серьогін, М.Долішній, М.І.Диба, С. М. Макуха, О. В. Носова, І.Вахович, З. Герасимчук, А. Слівак, С. Дорогунцов та інші науковці.

Формулювання цілей. До завдань даної статті належать: з'ясувати суть поняття інвестиції, інвестиційний потенціал, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, збалансований розвиток, охарактеризувати сучасний стан інвестиційної діяльності в Україні, запропонувати шляхи покращення інвестиційної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день для динамічного розвитку економіки України необхідний значний приплив приватних інвестицій як великого корпоративного національного капіталу, так і коштів населення. Це складне завдання може бути виконане за допомогою реалізації науково обґрунтованої інвестиційної політики з врахуванням збалансованості розвитку як держави в цілому так і окремо взятого регіону. Зауважимо, що інвестиційна політика – це система довгострокових цілей, основних напрямів і заходів для забезпечення інвестиційної діяльності в інтересах економічного та соціального розвитку території. Для більш точного розуміння значення інвестиційної діяльності в концепції збалансованого розвитку нам необхідно дослідити основні поняття інвестиційної діяльності та дати визначення збалансованості та розвитку. Термін “інвестиції” походить від лат. “invest”, що означає “вкладати”. Інвестиції – це економічна категорія розширеного відтворення, яка є основним інструментом формування мікро та макроекономічних пропорцій і визначає темпи економічного росту [4, с. 7]. Український вчений Федоренко В.Г. стверджує, що “інвестиції” – це вкладення капіталу з метою його подальшого збільшення. Приріст капіталу в результаті його інвестування є компенсацією за ризик втрат від інфляції та недержання процентів від банківських вкладень капіталу [11, с. 6]. Ми можемо погодитися з думкою Ковалева В.В. який стверджує, що інвестиції передбачають заощадження, але не всі заощадження стають інвестиціями, а тільки ті, які прямо чи непрямо

використовуються для розширення виробництва, маючи на меті отримання доходу в майбутньому [5, с. 4]. Рівень ефективності реалізації інвестиційних процесів в першу чергу залежить від потенціалу певних територій (регіону), який визначається як запас його міцності у всіх аспектах, необхідних для перебігу інвестиційних процесів. Дослідник І.В. Олександренко стверджує що інвестиційний потенціал – це сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства), необхідних для забезпечення інвестиційного розвитку економіки [9, с. 81].

Кондрашова М.В. стверджує що “інвестиційний потенціал” – це показник кількісний, що враховує основні макроекономічні характеристики, насиченість території факторами виробництва (природними ресурсами, робочою силою, основними фондами, розвиненою інфраструктурою фінансового ринку) [6, с. 119]. Погоджуючись з дослідниками можна стверджувати що “інвестиційний потенціал” – це сукупність певних можливостей країни (галузі, регіону, підприємства) які характеризують насиченість території факторами виробництва. Також важливе значення має інвестиційний клімат. У класичному розумінні “інвестиційний клімат” – це такий стан інвестиційного середовища, що характеризується та оцінюється через темпи зростання валового внутрішнього продукту, існуючий рівень податків і пільг, відсоткових ставок, інфляції, тарифів і цін, валютних курсів а також правового забезпечення інвестиційної діяльності [7, с. 3]. Категорія “інвестиційний клімат” тісно пов’язана з низкою первинних та похідних категорій, однією з яких є категорія “інвестиційна привабливість”. Ми можемо визначити “інвестиційну привабливість” як сукупність об’єктивних та суб’єктивних чинників, що сприяють або перешкоджають процесу інвестування до національної економіки. Одним з визначальних чинників які впливають на інвестиційну діяльність являється процес збалансованості розвитку соціо-еколого-економічної системи.

Аналізуючи термін збалансований розвиток доцільно буде розглянути поняття збалансованість та розвиток. Так на думку науковців Горленко І. А., Руденко Л. Г., Малюк С. Н., Лебедь Н. П. “збалансованість” – “це процес відтворення визначених пропорцій, які забезпечують стабільний стан в кожний окремо взятий момент з метою досягнення прогресу розвитку, його піднесення” [3, с. 11]. Дещо іншої думки притримується науковець Степаненко А. В., він вважає, що під збалансованістю слід розуміти узгодженість і відповідність ресурсів, обсягів виробництва і суспільних потреб [10, с. 79]. Вахович І. М. зазначає: “збалансованість – передбачає збалансований розподіл фінансових ресурсів регіону на соціальні, економічні та екологічні цілі відповідно до потреб, інтересів та тенденцій розвитку кожної зі сфер” [1, с. 87]. Галушкіна Т. П., Реутова В. Є. та Кочаровська Л. М. стверджують, що “збалансованість – це пропорційність, баланс – кількісне співвідношення між елементами системи, що визначає збереження її якісних характеристик” [2, с. 72]. Отже, ми можемо стверджувати, що “збалансованість – це довготривалий процес відтворення заздалегідь визначених пропорцій та структури певної системи, який дасть змогу цій системі не лише підтримувати стабільний стан, але при сприятливих умовах розвиватися”. Медоуз Д. Х. та Медоуз Д.Л. у своїх працях чітко розмежовують поняття “росту” і “розвиватися”. “Рости” – означає збільшуватися в розмірах унаслідок поглинання чи приросту матеріалів. “Розвиватися” – означає розширювати чи реалізувати потенційні можливості, поліпшувати свій стан [8, 29]. Саме інвестиційна діяльність гармонійно входить в концепцію збалансованого розвитку, тому, що саме вона дає змогу розширювати або реалізувати потенційні економічні можливості держави, регіону в економічній складовій соціо – еколого – економічної (СЕЕ) системи.

Ефективний розвиток економіки регіону в ринкових умовах неможливий без активізації інвестиційної діяльності, істотного збільшення обсягів інвестицій в основний капітал, обрання найефективніших джерел фінансування. До головних причин, які негативно впливають на процеси інвестування в державі, слід віднести: недостатньо гнучку

амортизаційну політику; зростання цін на матеріально-технічні ресурси; високий рівень інфляції; відсутність належно обґрунтованої податкової політики; нестабільність нормативно-законодавчої бази.

Висновки. На даний час інвестиційна діяльність в Україні знаходиться у вкрай несприятливому положенні. Це пояснюється наступними факторами: наявність військового конфлікту між Україною та Російською Федерацією, відсутністю усталеної та виваженої стратегії в сфері інвестиційної діяльності, високим рівнем корумпованості органів державної влади та управління, недостатньою увагою з боку центральних органів управління на регіональні потреби. Підводячи підсумок можна сказати, що успішна реалізація інвестиційної діяльності як на місцевому так і на загальнодержавному рівні залежить від можливості створення інвестиційного клімату, що відповідає міжнародним стандартам і вимогам, які передбачають: збалансування фінансових інтересів інвесторів і соціально-економічних інтересів регіону; максимальне усунення перешкод організаційно-технічного характеру на регіональному рівні; розвиток інвестиційного ринку та сучасної фінансово-інвестиційної інфраструктури регіону; забезпечення інституційних перетворень відповідно до міжнародних стандартів; використання системи муніципальних майнових і страхових гарантій. З метою використання внутрішніх резервів для пошуку інвестиційних ресурсів доцільно вводити більш прийнятні для ринкових умов механізми залучення інвестицій, а саме: створення консорціумів, концернів, корпорацій для забезпечення кооперації виробників по всьому технологічному ланцюгу; створення муніципальних промислово-фінансових груп; створення кредитних спілок і фінансових кооперативів, які одночасно будуть і суспільними, і фінансовими організаціями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації. / Монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 496 с.
2. Стратегічні вектори регіональних трансформаційних зрушень: монографія / Т. П. Галушкіна, В. Є. Ретов, Л. М. Кочаровська; [за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. П. Галушкіної]. – Сімферополь: ПП “Підприємство Фенікс“, 2009. – 320 с.
3. Сбалансированное экономическое социальное и экологическое развитие территории (экономико – географические аспекты) / Горленко И. А., Руденко Л. Г., Малюк С. Н. – К., 1991. – 56 с.
4. Данілов О. Д., Івашина Г. М., Чумаченко О. Г.: Навч. посіб. – К.: “Видавничий дім Комп'ютерс“, 2001. – 380 с.
5. Ковалев В. В. Методы оценки инвестиционных проектов. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 270 с.
6. Кондрашова М.В. Теоретичні основи формування державної інвестиційної політики на рівні регіону // Держава та регіони. – 2008. – №2. – С. 118–121.
7. Ляпін Д. В., Москвін С. О. Методика розрахунку інвестиційного клімату в Україні // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – №7 – С.3.
8. Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л. и др. За пределами роста. – М.: Пангея, 1994. – 150 с.
9. Олександренко І. В. Оцінка інвестиційного потенціалу регіонів // Регіональна економіка. – 2009. – №3. – С. 81–91.
10. Степаненко А. В. Социально – экономическое развитие городов: проблемы комплексности и сбалансированности. – К.: Наукова думка, 1988. – С.79.
11. Федоренко В.Г. Інвестиційний менеджмент: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2001. – 350 с.

СУЧАСНА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ: МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІ

Трудова мотивація молоді є однією з найбільш актуальних проблем сьогодення. У статті розкриті основні мотиваційні аспекти трудової діяльності молоді та запропоновано шляхи для зменшення молодіжного безробіття.

Ключові слова: мотивація, ринок праці, конкурентоспроможність, мотиваційні чинники, трудові орієнтації, працевлаштування.

Labour motivation of young people is one of the most pressing problems of today. In the article the basic motivational aspects of youth work and the ways to reduce youth unemployment.

Key words: motivation, labor market, competitiveness, motivational factors, employment guidance, employment.

Сучасний етап економічного розвитку України вимагає особливої психологічної готовності до сприйняття нового, яку не може через вікові особливості поділяти більшість дорослих, а тим паче літніх людей. Цю готовність має тільки молодь з її відкритістю, схильністю до нового. Активна участь молоді в економічній реформі є надзвичайно цінною. Ставлення молодих людей до праці в даний момент – це сукупний результат попереднього історичного досвіду розвитку суспільства в усіх його сферах, у тому числі – в економічній.

Тому трудова мотивація молоді є однією з найбільш актуальних проблем, що має місце у процесі трансформації економіки та формування нового якісного стану зайнятості, притаманного ринковим відносинам. Саме зміни у ставленні до трудової діяльності ілюструють результативність перебудови форм власності та господарювання і, зрештою, дієвість ринкових механізмів. А молодь є тим механізмом, який виведе економіку на новий рівень трудових відносин [2, с. 35].

Дослідженнями стану молодіжного ринку праці, рівня економічної активності та зайнятості молоді, забезпечення її соціального захисту та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці присвячені наукові публікації С. Бандури, Л. Ващука, Д. Богині, С. Григоровича, Е. Лібанової, М. Мандибури, А. Колоди, М. Корчуна, О. Онікієнка, В. Покришука, Л. Ткаченка, Г. Ярошенка.

На їхню думку, мотивація до трудової діяльності в молоді визначається матеріальними чинниками. Встановлено, що основними стають висока оплата праці, цікава робота, можливість чогось досягти, гарна перспектива для кар'єрного зростання, для підвищення по службі, а також можливість проявляти ініціативу. У поглядах на важливі аспекти роботи виявляється й більш прагматичний підхід молодих людей – пріоритетними стають зручні години роботи, тривала відпустка. Молодь більш толерантно, порівняно зі старшими віковими категоріями, ставиться до того, що працювати не обов'язково, якщо людина не хоче. Разом з тим молоді люди вважають за справедливе диференційований підхід до оплати праці, коли одна і та ж робота, але виконана швидше та якісніше.

До основних факторів, що впливають на зайнятість молоді, відносять: освіту та професійну підготовку, оплату й умови праці, соціальну захищеність, рівень конкурентоспроможності на ринку праці, діяльність Державної служби зайнятості [2, с. 20].

Для молодих людей в Україні традиційно характерні доволі високі трудові орієнтації. За період незалежності України мало місце значне урізноманітнення сфер та форм зайнятості молоді, що посилює для неї значущість професійної підготовки, стало стимулом для підвищення особистої конкурентоспроможності на ринку праці.

У даний час в Україні налічується майже 8,6 млн. економічно активних молодих осіб віком від 15 до 35 років, що становить близько 39% усього економічно активного населення країни [3, с. 54].

Певна частина молоді намагається реалізувати власну економічну активність у тіньовій економіці. За соціологічними даними частка молодих громадян, які залучені нині до неформальної, тобто офіційно незареєстрованої діяльності, становить близько 30 %, а ще приблизно такий же відсоток молоді мають досвід такої діяльності у минулому.

Найбільш поширеними видами зайнятості молоді у неформальній економіці є виробництво, продаж і перепродаж домашньої сільськогосподарської продукції, випадкові заробітки у приватних осіб, виробництво, продаж і перепродаж промислових товарів.

Останнім часом суттєво зменшився «економічний туризм». Досить важливими джерелами доходів для молоді є також такі види незареєстрованої діяльності, як робота водієм на власному автомобілі, різні домашні ремесла, будівельні, ремонтні роботи.

За результатами соціологічне опитування можна стверджувати, що основними мотиваційними аспектами трудової діяльності молоді в умовах становлення сучасної економіки є висока оплата праці, можливість чогось досягти, гарні можливості для кар'єрного зростання, для підвищення по службі, а також можливість проявляти ініціативу, що підтвердило попередньо висловлене твердження науковців.

Проте пошуки першого робочого місця, невідповідність рівня та якості отриманої освіти професійним обов'язкам, відсутність досвіду роботи, невідповідність запитів молоді та пропозицій роботодавців посилюють напруження на ринку праці.

Недостатня увага з боку держави до таких проблем, відсутність системної програми регулювання, законодавча неврегульованість можуть стати підґрунтям для соціальних та політичних потрясінь.

Тому всім громадським об'єднанням варто працювати над цими питаннями та проблемами і шукати ефективні форми їх вирішення і, лише створивши в Україні сприятливе підприємницьке середовище, ми вирішимо багато важливих проблем, у тому числі і для розвитку економічної активності молоді та реалізації свого трудового потенціалу.

Отже, основними заходами, які повинні проводитися для посилення трудової мотивації та зменшення безробіття серед молоді, мають бути агітаційна та просвітницька роботи, зокрема:

1. Створення Молодіжної біржі праці.
2. Розроблення проєктів, орієнтованих на фінансування активних заходів сприяння зайнятості серед молоді.
3. Проведення дослідження з метою визначення спеціальностей, професійних навиків та рівня кваліфікації, якими повинні володіти випускники.
4. Включення до навчальних програм обов'язкового стажування студентів останніх курсів на підприємствах, в установах та організаціях для набуття випускниками практичного досвіду роботи.
5. Розроблення та впровадження механізму фінансової та іншої підтримки підприємств, установ та організацій, які беруть участь у реалізації цієї програми.
6. Проведення навчання з техніки пошуку роботи та розповсюдження матеріалів щодо проблем зайнятості, розширення інформаційного поля про стан на локальному ринку праці, потенційних роботодавців тощо з метою створення умов для самовизначення особи.
7. Проведення інформативних і навчальних семінарів та тренінгів щодо можливостей працевлаштування, активізації власних зусиль у вирішенні проблем зайнятості та підвищенні самооцінки.
8. Організація зустрічей з роботодавцями, які заснували власний бізнес.
9. Впровадження в програмах навчальних закладів курсів з техніки пошуку роботи та факультативних занять з організації власної справи.

10. Проведення координації міжнародної діяльності: в частині обміну студентами з метою стажування, виконання волонтерських та тимчасових робіт тощо.

Запропоновані заходи спрямовані на посилення трудової мотивації молоді, реалізацію нею свого трудового потенціалу та сприяння працевлаштуванню, запобігання безробіттю та масовій трудовій міграції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головаха Є. Політична залученість населення: поінформованість, активність, компетентність / Євген Іванович Головаха // Політологічні читання . – 2009 – №2. – С.18–27.
2. Корчун М. О. Шляхи підвищення економічної активності та зайнятості молоді на ринку / Марія Орестівна Корчун // Україна: аспекти праці. – 2008. – №1. – С. 35–39.
3. Лібанова Е.М. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН, 2010. – 248 с.

УДК 331.2 (477)

*Тетяна Плішка, Ігор Плішка
(Хмельницький, Україна)*

ОПЛАТА ПРАЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА СТИПЕНДІЇ СТУДЕНТІВ

У статті досліджується оплата праці науково-педагогічних працівників та стипендії студентів. Зроблено SWOT-аналіз заробітної плати та стипендії, визначено загрози та можливості.

Ключові слова: заробітна плата, науково-педагогічні працівники, український досвід, світовий досвід, європейська інтеграція.

In the article the salaries of teaching staff and scholarship students. Of SWOT analysis done salaries and scholarships, identified threats and opportunities.

Keywords: wages, scholars, educators, Ukrainian experience, world experience of European integration.

Європейська інтеграція вимагає переходу українських виробництва та освіти на євростандарти, потребує модернізації техніки та технологій, а це в свою чергу потребує нових знань, якостей, вмінь та навичок. Водночас рівень заробітної плати в освіті та стипендії хоч і зростають останнім часом, проте залишаються низькими. Досліджували процеси оплати праці науковці: Базилевич В.Д., Дзюбик С.А., Єременко В.Г., Кравченко К.Т., Лановик Б.Д., Мочерний С. В. та інші.

Ставки заробітної плати станом на 1.12.2016 р. були наступними: завідувач кафедри – 5140 грн. або 201 дол., професор – 4859 грн. або 190 дол., доцент – 4566 грн. або 178 дол., старший викладач – 4005 грн. або 157 дол., асистент – 3725 грн. або 146 дол., старший лаборант – 1936 грн. або 76 дол. [1]. Крім того, існують надбавки за вислугу років, науковий ступінь, вчене звання та інше. Розмір щомісячної мінімальної академічної стипендії становить для учнів професійно-технічних навчальних закладів – 415 грн.; для студентів вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації – 830 грн.; для студентів вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації – 1100 грн. [2]. Крім академічної стипендії запроваджені соціальні стипендії для пільгових категорій.

Рівень заробітної плати науково-педагогічних працівників (НПП) в Україні значно нижче ніж за кордоном. Зарплата викладачів в Канаді становить 5900-9485 дол., Італії –

3700-9118 дол., Південній Африці – 4000-9330 дол., Індії – 4000-7433 дол., США – 4500-7360 дол., Саудівській Аравії – 3700-8524 дол., Британії – 4000-8370 дол., Австралії – 4000-6100 дол., Нідерландах – 3600-7300 дол., Німеччині – 5600-6400 дол. [3]. Розмір стипендії в Україні переважно нижче ніж за кордоном. В Польщі стипендія становить 500 злотих на місяць (близько 2500 грн). В Іспанії розмір стипендії – близько 400 євро, а в іноземців – близько 1000 євро. В Тайвані бакалаври отримують 230-330 дол., а магістри – до 460 дол. Стипендія в Росії – від 1200 рублів (близько 300 грн), з хорошим рейтингом вона може подвоюватися [4].

На перспективи освітньої діяльності в Україні суттєво впливає підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. [5]. В вищій та професійно-технічній освіті продовжуватиметься впровадження Болонського процесу. Навчальні програми в вузах і ПТУ України і ЄС будуть співрозмірними. Це дозволить студентам 1-2 семестри провчитись в іншій країні. В випадку успішної реалізації Україною Болонського процесу та визнання міжнародних кваліфікацій, відпаде потреба в нострифікації дипломів.

На основі вищезазначеного було проведено SWOT-аналіз зарплати науково-практичних працівників в Україні в умовах європейської інтеграції. Сучасна зарплата науково-педагогічних працівників вище мінімальної зарплати, нараховується стаж, сплачуються податки, лікарняні, декретна відпустка та інше. Є місце легальної роботи. Слабкими сторонами сучасного рівня зарплати науково-педагогічних працівників є те, що він нижче реального прожиткового мінімуму, слабо мотивує до підвищення кваліфікації в Україні, провокує до виїзду за кордон. Перехід на євростандарти в освіті обумовлює більше можливостей працевлаштування та стажування за кордоном, перспективу переходу в Україні на єврозарплату за умови мінімізації ризиків через економічні та політичні проблеми в країні. Сучасна стипендія нижче прожиткового рівня, але є стимулом для покращення навчання.

Отже, дослідження заробітної плати науково-педагогічних працівників на основі українського та світового досвіду виявило суттєву різницю в оплаті праці викладачів та рівні стипендій в Україні та світі. В останній час здійснюється підвищення рівня оплати праці, проте він залишається низьким. Сучасна стипендія нижче прожиткового рівня, але є стимулом для покращення навчання. Перехід на євростандарти в освіті обумовлює перспективу переходу і на єврозарплату за умови мінімізації ризиків через економічні та політичні проблеми в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова КМУ від 23 листопада 2016 р. № 840 "Деякі питання оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://buhgalter.com.ua/news/oplata-praczi/postanova-kmu-vid-vid-23-listopada-2016r-840-pitannya-oplati>.

2. Постанова КМУ від від 28 грудня 2016 р. № 1047 "Про розміри стипендій у державних та комунальних навчальних закладах, наукових установах" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardndocid>

3. Сколько стоит профессор? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravmir.ru/skolko-stoit-professor>.

4. Чим живуть студенти по всьому світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/life/education/chem-zhivut-studenty-po-vsemu-miru-pochti-vse-zovut-halyavu-i-boryutsya-za-granty-587674.html>.

5. Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish>.

Ольга Процик
(Бережани, Україна)

ХАРАКТЕРИСТИКА, СУТЬ ТА ПОНЯТТЯ ЗВІТНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У сучасних умовах господарювання важливу роль відіграє звітність, яка достовірно і обґрунтовано подає інформацію про господарські засоби підприємства, результати його діяльності. З метою ефективної фінансово-господарської діяльності підприємство має вивчати, аналізувати і контролювати усю економічну інформацію, яка відображає його стан і розвиток, адже в умовах конкуренції дуже легко втратити свої позиції на ринку, що може призвести до банкрутства. Одним із основних джерел такої інформації, її базою є звітність.

Ключові слова: звітність, бухгалтерська звітність, фінансова звітність, баланс, інформація.

In the modern terms of menage an important role is played by accounting, that for certain and reasonably gives information about economic facilities of enterprise, results of his activity. With the aim of effective financially-economic activity an enterprise must study, to analyse and control all economic information that represents his state and development, in fact in the conditions of competition it is as easy as anything to lose the positions at the market that can result in bankruptcy. One of basic such information generators, her base is accounting.

Keywords: accounting, accounting control, financial reporting, balance.

У Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, а також у П(с)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності в Україні”, говориться, що “Фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період”. [6, с. 23; 8] Цей же стандарт визначає бухгалтерську звітність, як звітність, яка складена на основі бухгалтерського обліку для задоволення потреб певних користувачів, тобто, як бачимо, законодавчі акти розділяють ці два поняття, при цьому нібито виділяючи фінансову звітність як складову бухгалтерської.

До бухгалтерської звітності ставляться такі ж вимоги, що й до бухгалтерського обліку, оскільки вона є його складовою частиною. Водночас окремі з цих вимог специфічні щодо звітності. Так, достовірність бухгалтерської звітності повинна буди суворо обґрунтована звітними даними (юридичними підтвердженнями), а звітні дані – об’єктивними, реальними.

Особливістю бухгалтерської звітності є те, що вона складається тільки за даними бухгалтерського обліку, з дотриманням балансового узагальнення звітної інформації. Її ще називають фінансовою звітністю. Згідно з П(С)БО 1, фінансова звітність – бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період.

Звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік, тобто період з 1 січня по 31 грудня. Проміжна звітність складається щоквартально наростаючими підсумками з початку звітного року. Баланс підприємства складається станом на кінець останнього дня кварталу або року. Перший звітний період новоствореного підприємства може бути меншим за 12 місяців, але не може бути більшим 15 місяців. Тобто першим звітним роком є період до 31 грудня з дати набуття прав юридичної особи, а для тих, що набули цього права після 1 жовтня – по 31 грудня наступного року. Звітним періодом підприємства, що ліквідується, є період з початку звітного року до моменту ліквідації підприємства.

Метою складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності

та рух коштів підприємства.

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань щодо задоволення інформаційних потреб користувачів, звітність має відповідати певним вимогам. Залежно від потреб управління, чинних законодавчих та нормативно-правових актів можна сформулювати систему вимог до звітності (рис. 1).

Рис. 1. Вимоги до звітності

Відповідно до чинного законодавства та установчих документів, підприємства зобов'язані подавати квартальну та річну фінансову звітність органам, до сфери управління яких вони належать, власникам, органам державної виконавчої влади та іншим користувачам (податковим, фінансовим, статистичним органам, фондам, банкам).

Фінансова звітність складається на основі даних бухгалтерського обліку, за достовірність якого несуть відповідальність керівник і головний бухгалтер підприємства. Ця обставина зумовлює засвідчення даних фінансової звітності підписами керівника і головним бухгалтером. Відповідно до чинного законодавства та установчих документів вони несуть відповідальність за організацію і здійснення бухгалтерського обліку й складання фінансової звітності.

Інформація, наведена у фінансових звітах, стає необхідною для користувачів завдяки властивим їй якісним характеристикам, основними з яких є: зрозумілість, доречність, порівнюваність звітності.

Суттєвою якісною характеристикою інформації, що подається у фінансових звітах, є її зрозумілість для користувачів. З цією метою припускається, що користувачі мають відповідні знання з бізнесу, економічної діяльності та бухгалтерського обліку і прагнуть вивчати інформацію з достатньою ретельністю. Проте інформація про складові поняття, які мають бути включені до фінансових звітів у зв'язку з їх доречністю для прийняття економічних рішень користувачами, не повинна вилучатися тільки на тій підставі, що певним користувачам буде важко її зрозуміти.

Для того щоб фінансова звітність була зрозумілою користувачам, вона має містити дані про:

підприємство (повну назву, організаційно-правову форму, місцезнаходження, назву органу управління, якому підпорядковується підприємство, назву материнської компанії);

дату звітності за звітний період. Якщо період, за який складається фінансовий звіт, відрізняється від звітного періоду, передбаченого положенням (стандартом), то причини й наслідки цього можуть бути розкриті у примітках до фінансової звітності;

валюту звітності та одиницю її виміру. Якщо валюта звітності відрізняється від валюти, в якій ведеться бухгалтерський облік, то підприємство має розкрити причини цього і методи,

використані для переведення фінансових звітів з однієї валюти в іншу;

відповідну інформацію щодо звітного та попереднього періоду. Така інформація необхідна для порівняння показників у динаміці, розрахунку та аналізу зрушень у структурі, побудові динамічних рядів для потреб економічного аналізу;

облікову політику підприємства і її зміни. Підприємство має висвітлювати обрану облікову політику шляхом описів принципів оцінки статей звітності, методів обліку щодо окремих статей звітності;

іншу інформацію, розкриття якої передбачено відповідними Положеннями (стандартами).

Щоб бути корисною, інформація має бути доречною, відповідати потребам користувачів під час прийняття рішень. Інформація є доречною, якщо впливає на економічні рішення користувачів, допомагаючи оцінювати системи минулих, нинішніх та майбутніх подій, або допомагає їм підтвердити чи виправити їх минулі оцінки.

Передбачувана та підтверджувальна характеристика інформації пов'язані між собою. Наприклад, інформація стосовно початкового рівня та структури отримуваних актів має цінність для користувачів, коли вони намагаються спрогнозувати здатність підприємства вигідно користуватися можливостями та здатність реагувати на несприятливі ситуації. Та сама інформація підтверджує минулі прогнози, наприклад, щодо структури підприємства або результату запланованих операцій.

Інформація щодо фінансового стану та результатів діяльності часто використовується як основа для прогнозування майбутнього фінансового стану, результатів діяльності та інших питань (виплатою дивідендів та заробітної плати, динамікою зміни цін на цінні папери та спроможністю підприємства виконати свої зобов'язання вчасно). Щоб мати прогнозну цінність, інформація повинна набирати форми чіткого прогнозу. Проте можливість робити прогнози, виходячи з фінансових звітів, посилюється завдяки способу викладу інформації стосовно минулих операцій та подій.

На доречність інформації впливають їх характер та суттєвість. У деяких випадках достатньо самого характеру інформації для визначення її доречності. Наприклад, звітність нового підрозділу може вплинути на оцінку ризиків і можливостей, властивих підприємству, незалежно від суттєвості результатів, досягнутим новим підрозділом за звітній період.

Інформація є суттєвою, якщо її пропуск або неправильне відображення може вплинути на економічні рішення користувачів, прийняті на основі фінансових звітів. Суттєвість залежить від обсягу статті та помилки допущеної за певних обставин у зв'язку з пропуском чи неправильним відображенням. Таким чином, суттєвість скоріше виступає певним порогом, а не основною якісною характеристикою, яка має бути притаманною інформації, аби вона стала корисною.

Інформація є достовірною, коли вільна від суттєвих помилок та упередженості, і користувачі можуть покласти на неї тією мірою, якою вона відображає, або, як очікується буде відображати дійсний стан справ.

Щоб бути достовірною, інформація має правдиво відображати операції та інші події, які вона розкриває або, як очікується зможе розкрити. Таким чином, баланс, наприклад, має правдиво відображати всі операції та інші події, результатом яких є зміна активів, зобов'язань або капіталу підприємства на дату звітності, що відповідають критеріям визнання.

Корисною інформація буде для користувачів за наявності рівноваги між доречністю та достовірністю.

Фінансові звіти складає більшість підприємств у всіх країнах світу. Вигадати універсальний, який відображав би фінансове життя у всій його багатогранності поки що не вдалося. Як показує практика, оптимальним є складання кількох різних звітів, кожний з яких розкриває ту чи іншу грань діяльності установи. Однак, за весь період свого існування в історичному аспекті фінансова звітність послужила не лише знярядям фіску, але й зуміла стати найважливішим засобом контролю та управління діяльністю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бухгалтерський облік та фінансова звітність в Україні. Навчально-практичний посібник / За ред. С.Ф.Голова. – Дніпропетровськ: ТОВ «Баланс Клуб», 2000. – 768 с.
2. Бухгалтерский учет. Учебное пособие. Четвертый курс. – Днепропетровск: ООО «Баласн-Клуб», 2004. – С. 145.
3. Бухгалтерський фінансовий облік. Підручник / За ред. проф. Бутинця. Ф.Ф. – Житомир: 2000. – 608с.
4. Волинец Л. Задачи и сфера применения МСБУ 1 // Современный бухгалтер. – 2006. – №24. – С. 31-38.
5. Герасим П.М., Кізіма А.Я., Зобчук В.Д. та ін. Фінансовий облік і звітність на підприємстві різних галузей. / За ред. Хомина П.Я. – Тернопіль: Астон, 2000. – 288 с.
6. Закон України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999р. №996 - XIV // Баланс. – 13.09.1999. – №73. – С.5-9.
7. Лень В.С., Гливенко В.В. Звітність підприємства: Підруч. для студ. вузів 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 612 с.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” затверджене Наказом Міністерства фінансів України №87 від 31.03.1999 р.
9. Сопко В.С. Бухгалтерський облік: Навч. Посібник. – 3-тє вид., перер.і доп. – К.:КНЕУ, 2000. – 578 с.
10. Сухарський В.С. Економічний словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан., 2002. – 328 с.
11. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність. Підручник. – К.: Алерта, 2006. – 1080 с.
12. Хомин П.Я., Журавель Г.П. Звітність підприємств. Навч. посібник. – К.: ВД „Професіонал”, 2006. – 656 с.
13. Чебанова Н.В., Чупир Т.Я., Василенко Ю.А. Фінансова звітність підприємств. – Харків: Фактор, 2006. – 444 с.

*Гавхар Раджабова
(Коканд, Узбекистан)*

**ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ – ОСНОВНОЙ
ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ПРОГРЕССА**

Создание широких возможностей и благоприятных условий для занятия предпринимательской деятельностью сыграет важную роль в обеспечении стабильности экономики, высоких темпов роста социально-экономического роста, беспрекословного выполнения намеченных задач и последовательное продолжение реформ в сфере предпринимательства. В статье рассматриваются меры, проводимые в Узбекистане для развития предпринимательства.

Ключевые слова: *частная собственность, малый бизнес, предпринимательства, реформа, деловой климат, инвестиционная привлекательность.*

Auspicious conditions and wide opportunities to make business and entrepreneurship play an important role to support economic stability, and high growth rate of social economic growth. Carried out measures to develop entrepreneurship in Uzbekistan are given in this article.

Key words: *private ownership, small business, entrepreneurship, reform, business climate, investment mobilization.*

По инициативе и под личным руководством Первого Президента Республики Узбекистан Ислама Абдуганиевича Каримова в стране были созданы широкие возможности и благоприятные условия для развития частной собственности и предпринимательства, малого бизнеса. Благодаря дальновидной и мудрой политике, проводимой главой нашего государства на протяжении четверти века, к настоящему времени доля малого бизнеса и частного предпринимательства в валовой внутренней продукции достигла 56,5 процента. В данном секторе работает 76 процентов занятого населения, внося достойный вклад в развитие нашей страны.

Усилия, направленные на воплощение в жизнь идеи Президента И.А.Каримова «Реформа – не для реформы, а прежде всего, для человека», принятые меры к формированию социально ориентированной рыночной экономики заслуживают внимания тем, что дают возможность значительного повышения уровня и качества жизни нашего народа.

Уместно отметить, что за последние месяцы исполняющим обязанности Президента, а ныне Президентом Республики Узбекистан Шавкатом Мирзиёевым были приняты ряд постановлений и указов, предусматривающих подъем проводимых в стране широкомасштабных реформ на качественно новый уровень.

В том числе, исполняющий обязанности Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёев, (в настоящее время Президент Республики) принял указы и постановление – «О дополнительных мерах по обеспечению ускоренного развития предпринимательской деятельности, всемерной защите частной собственности и качественному улучшению делового климата», «О мерах по дальнейшему реформированию судебно-правовой системы, усилению гарантий надежной защиты прав и свобод граждан», «О программе по строительству доступных жилых домов по обновлённым типовым проектам в сельской местности на 2017-2021 годы», опубликованные в печати, и выступил с рядом законодательных инициатив.

Перечисленные юридические документы и законодательные инициативы, прежде всего, направлены на дальнейшее усиление правовой защиты частной собственности, создание благоприятных условий для малого бизнеса и частного предпринимательства и всестороннюю поддержку данного сектора экономики, повышение инвестиционной привлекательности нашей республики, защиту прав и интересов предпринимателей, дальнейшее благоустройство территорий и повышение реальных доходов населения и уровня жизни людей, что свидетельствует о подъеме государственной политики в данных вопросах на качественно новый уровень.

В целях последовательного продолжения структурных изменений во всех сферах жизни, модернизации производства, технического и технологического перевооружения, поддержки предпринимательской деятельности осуществляется масштабная работа. Стоит отметить, что в рамках реализации важнейших приоритетных направлений и задач экономической программы на 2016 год, намеченных Первым Президентом Республики Узбекистан Исламом Каримовым, за истекший период текущего года обеспечен экономический рост по всем основным показателям.

Созданные в стране широкие возможности и благоприятные условия для занятия предпринимательской деятельностью сыграли важную роль в обеспечении стабильности экономики, высоких темпов роста социально-экономического роста, беспрекословного выполнения задач, намеченных на текущий год, и последовательное продолжение реформ в сфере предпринимательства.

Развитие предпринимательской деятельности, коренное повышение конкурентоспособности экономики, усиление поддержки предприятий-экспортеров, стимулирование деятельности субъектов предпринимательства для всех нас является приоритетной задачей.

Наши общие цели, направленные на достижение прогресса страны. Повышение благосостояния народа, играют определяющее значение в деле воплощения во всех сферах

добрых инициатив. «невозможно обеспечить политическую независимость без достижения экономической независимости», говорил уважаемый Ислам Абдуганиевич Каримов. Слова Первого Президента лежат в основе таких понятий, как предпринимательство, прогресс и перспектива.

В годы независимости экономика нашей страны выросла почти в 6 раз. Доля промышленности в ней 14 процентов выросла до 34 процентов. В последние 11 лет темпы среднегодового роста валовой внутренней продукции сохраняются на уровне не ниже 8 процентов. Проводится активная инвестиционная политика, как итог с каждым годом увеличивается число наших зарубежных партнеров, сотрудничающих на основе равноправия, надежности и взаимной выгоды.

В настоящее время Узбекистан входит в пятерку государств мира с быстрыми темпами развития экономики. Успешно развиваются отрасли промышленности, в частности, нефтегазовая, химическая, автомобилестроение, сельскохозяйственное и железнодорожное машиностроение, фармацевтическая, электротехническая, текстильная промышленность, производство стройматериалов и другие отрасли.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ходиев Б.Ю., Косимова М.С., Самадов А.Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик. – Т.: ТДИУ, 2010.
2. Ферганская правда. Газета хокимията Ферганской области. 27 октября 2016 года, №22.
3. www.gov.uz официальный веб сайт правительства Республики Узбекистан.
4. www.stat.uz официальный веб сайт Государственного комитета статистики Республики Узбекистан.

УДК 311.313:339.9(477.44)(045)

*Лариса Радзіховська, Тамара Рудик
(Вінниця, Україна)*

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано поточної ситуації на ринку праці Вінницької області. Проведено кореляційний аналіз залежності зайнятості населення від зовнішньоторговельного обороту області.

Ключові слова: *зайнятість, ринок праці, імпорт, експорт, кореляція.*

The article analyzes the current situation on the labor market of Vinnitsa region. Correlation analysis of employment depending on foreign trade area is conducted.

Key words: *employment, labor market, import, export, correlation.*

На сьогоднішній день основним завданням регіональної політики є забезпечення зайнятості населення. Кількість робочих місць залежить від рівня економічної стабільності регіону і його розвитку. Не менш важливим чинником є зовнішньоторговельна орієнтація підприємств регіону. На даний час Україна виходить на міжнародні ринки і в середньому продає 50% виготовлених товарів і послуг в різні країни світу. Саме тому дослідження взаємозв'язку, а саме проведення кореляційного аналізу впливу зовнішньоекономічної діяльності підприємств на зайнятість населення є актуальним і доцільним.

Особливу увагу вивченню зовнішньоекономічної діяльності України приділяли такі науковці: Н. Анішина, Л. Антонюк, О. Варламова, І. Волкова,

О. Калініна, А. Мазаракі, Т. Мельник, Ю. Пасічна та інші. Розвитку трудового потенціалу присвятили свої наукові роботи багато вітчизняних учених, таких як: В. Костаков, Г. Сергєєва, І. Лукінов, О. Хомра та багато інших.

В процесі дослідження динаміки зайнятості населення Вінницької області на протязі 2011–2015 рр. (рис. 1), можна побачити позитивний тренд протягом 2011-2013рр., що свідчить про зростання економічної активності підприємств регіону. В 2014 році показник зайнятості спав, але у 2015 році ситуація покращилася і показник зайнятості 2015 року не тільки піднявся до рівня 2013 року, а й перевищив його. Спираючись на данні державної статистики, рівень зайнятості населення за весь період часу знаходиться в межах 615–645 тис. ос. [2].

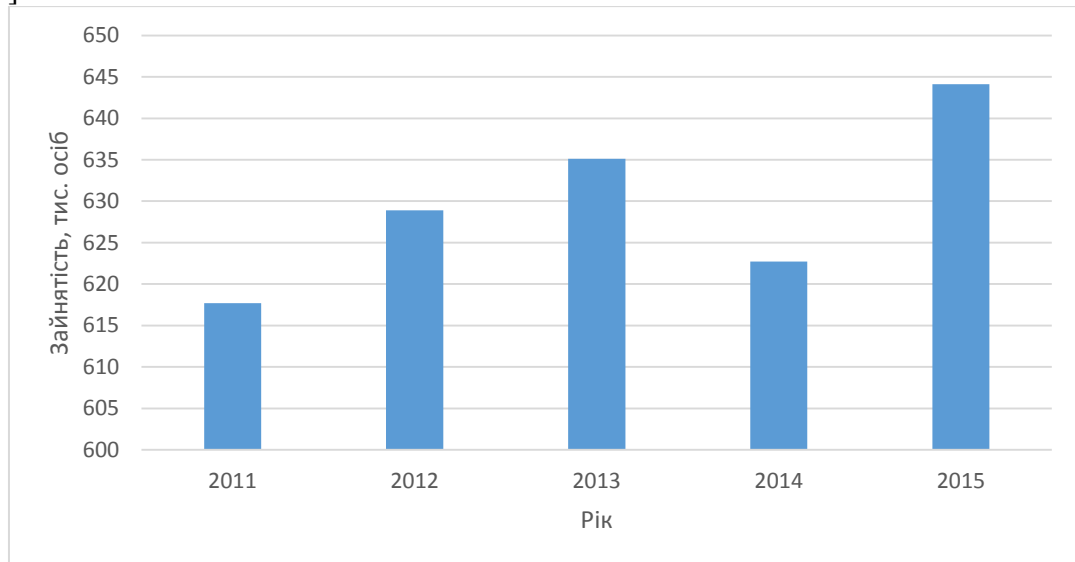

Рис. 1. Динаміка зайнятості населення Вінницької області [2]

Для детального вивчення впливу на стан зайнятості населення зовнішньоекономічної діяльності необхідно розглянути закономірності розвитку найбільш розвиненої форми міжнародних економічних відносин – зовнішньої торгівлі області. У табл. 1 наведено дані про обсяги експорту та імпорту товарів та послуг у Вінницькій області протягом 2011-2015рр.

Таблиця 1.

Загальні обсяги експорту Вінницької області, млн дол. США [1].

Рік	Експорт, всього
2011	39952,6
2012	46112,0
2013	59276,9
2014	62927,9

Таблиця 2.

Загальні обсяги імпорту Вінницької області, млн дол. США [1].

Рік	Імпорт, всього
2012	23481,2
2013	33167,3
2014	15120,9
2015	11840,2

Велику частку зовнішньоекономічної діяльності Вінницької області у сфері торгівлі забезпечує зовнішня торгівля товарами. Основу експорту товарів області традиційно становить продукція тваринного та рослинного походження, жири і олії, текстильні вироби [3].

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Одним з простіших засобів вивчення впливу зовнішньоекономічної складової на зайнятість населення є кореляційний аналіз. Побудова кореляційних зв'язків дозволяє дати кількісну характеристику та підтвердити взаємообумовленість економічних показників. Якісний аналіз взаємозв'язку між зайнятістю населення та фактором збільшення обсягів зовнішньоекономічної діяльності, що впливає на неї, дає кореляційне поле (рис. 2, 3, 4). Щільність цього зв'язку розраховується за коефіцієнтом кореляції [4].

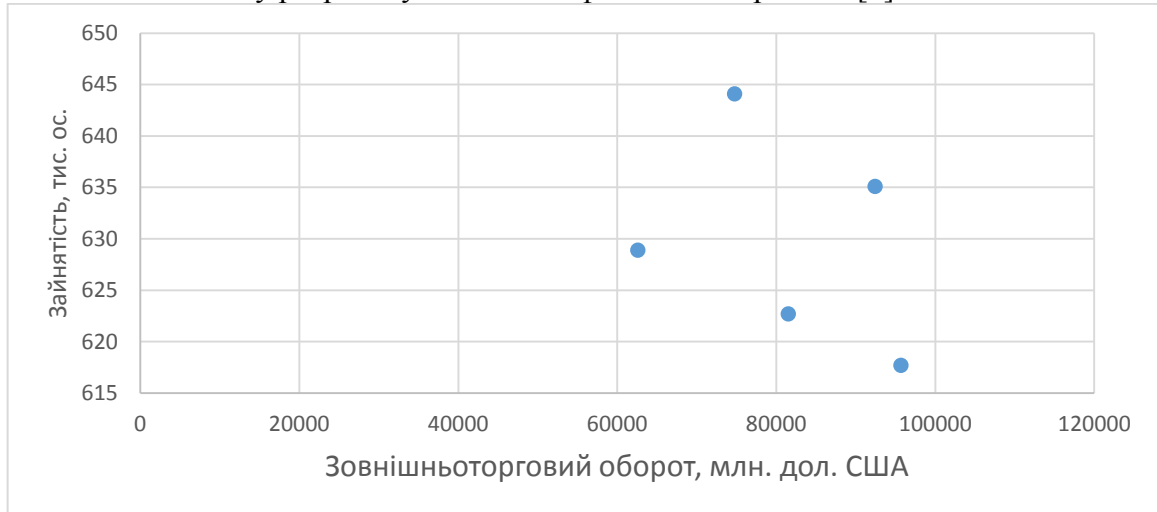

Рис. 2. Взаємозв'язок зайнятості населення та зовнішньоторговельного обороту

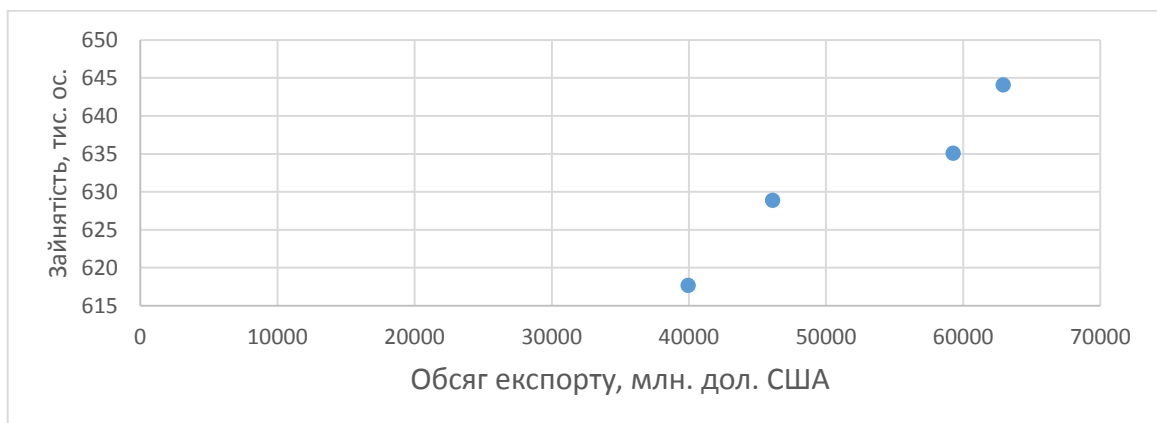

Рис. 3. Взаємозв'язок зайнятості населення та обсягу експорту

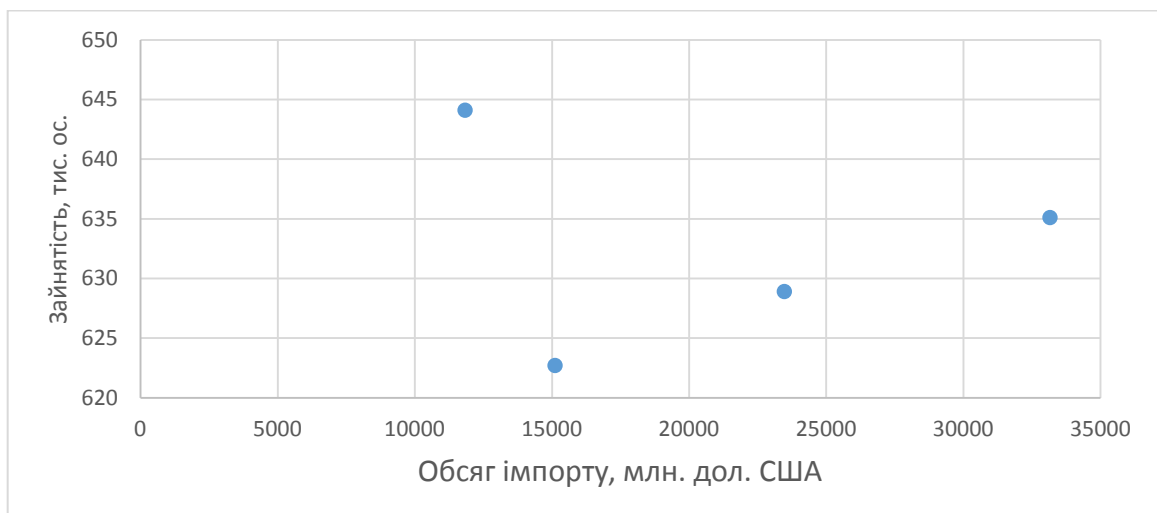

Рис. 4. Взаємозв'язок зайнятості населення та обсягу імпорту

Коефіцієнти кореляції між показниками зовнішньоторговельного обороту та зайнятості

Показник залежності	Коефіцієнт кореляції, r
Зайнятість(у) – обсяг зовнішнього товарообороту(х)	-0,16
Зайнятість(у) – експорт товарів та послуг (х)	0,93
Зайнятість(у) – імпорт товарів та послуг (х)	0,40

Дані табл. 3 свідчать, що імпорт товарів має значний вплив на показник зайнятості населення області ($r = 0,40$), при цьому залежність ринку праці від експорту товарів є досить щільною ($r = 0,93$).

Таким чином, протягом останніх декількох років зовнішньоторговельний оборот Вінницької області має тенденцію до зниження, але при цьому кількість зайнятого населення має тенденцію до росту. Це пояснюється тим, що зв'язок між зайнятістю та обсягом імпорту або зовнішньоторговельним оборотом є не щільним. При цьому експорт товарної продукції щільно корелює з зайнятістю населення в даному випадку. Однією із причин слабкої кореляції зайнятості населення з поширенням зовнішньоекономічної діяльності є наявність тіньової зайнятості та незначні темпи зміни обсягів експорту та імпорту протягом останніх років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головне управління статистики у Вінницькій області. Географічна структура експорту–імпорту послуг Вінницької області (1996–2015 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vous.vin.ua/index.php/statistical-information/4029-geograf-struktura-eksportu-importu-poslugh1996-2014.html>
2. Головне управління статистики у Вінницькій області. Основні показники ринку праці у 2000-2015 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vous.vin.ua/index.php/statistical-information/3997-2010-11-26-08-01-19.html>
3. Головне управління статистики у Вінницькій області. Товарна структура зовнішньої торгівлі Вінницької області за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vous.vin.ua/index.php/statistical-information/2976-2010-11-23-14-03-08.html>
4. Кореляційний аналіз впливу зовнішньоекономічної діяльності підприємств Миколаївської області на зайнятість населення [Електронний ресурс] / В. М. Дьоміна, І. Т. Кіщак // Mechanism of Economic Regulation. – 2012. – № 2. – С. 74-81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2012_2_8

УДК 338.24.021.8

Тетяна Сальникова
(Дніпро, Україна)

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасний стан фінансування охорони здоров'я в Україні та основні проблеми. Проаналізовано перспективи реформування фінансового забезпечення системи охорони здоров'я України. Проаналізовано можливі напрями його удосконалення.

Ключові слова: охорона здоров'я, фінансове забезпечення, багатоканальне фінансування, державно-приватне партнерство, концепція реформування, медичне страхування.

The modern condition of health protection financing in Ukraine and its basic problems are considered in the article. The perspectives of reformation of the financial providing of the Ukrainian health protection system are analysed. Possible directions of improvement of the health protection financing are considered.

Key words: *health protection, financing, multi-channel financing, public-private partnership, the concept of reforming, health insurance.*

Питання фінансування системи охорони здоров'я в Україні було і залишається актуальним, особливо з огляду на процес реформування системи охорони здоров'я, механізмів її фінансування. Для ефективного функціонування системи охорони здоров'я необхідним є її належне фінансове забезпечення, розширення джерел фінансування, надійна система страхування та стабільна економіка, впровадження сучасних методів управління системою охорони здоров'я (ОЗ).

Мета дослідження – проаналізувати перспективні напрями удосконалення фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні на сучасному етапі.

Питання удосконалення фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні досліджується багатьма вітчизняними вченими, серед яких В.І. Глухова, В.О. Зеленевиц, Ю.Б. Іванов, М.В. Шевченко, В.Ф. Москаленко, І.В. Рожкова та інші.

Охорона здоров'я є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, який має велике соціально-економічне значення і потребує підвищеної уваги до вирішення проблем, що виникають. Однак, як свідчать дані статистики, фактично частка видатків на охорону здоров'я у державному бюджеті складає близько 10% і за період з 2012 по 2015 рр. зменшилась на 1,5 %.

Основною проблемою фінансового забезпечення системи охорони здоров'я окрім обмеженості фінансових ресурсів, є їх неефективне витрачання, застаріла модель фінансування.

Крім цього, у системі фінансування галузі охорони здоров'я існують також інші проблеми:

- відсутність визначеного законодавством переліку медичної допомоги, що повинна надаватися у державних і комунальних закладах охорони здоров'я безкоштовно на кожному рівні надання медичної допомоги та при відповідному стані фінансування цих закладів;
- недостатнє фінансування галузі охорони здоров'я, яке проявляється, крім усього, ще й значними особистими видатками громадян на медичні послуги;
- відсутність зв'язків між фінансуванням державних і комунальних закладів охорони здоров'я і кінцевими результатами їх роботи;
- неможливість ефективного управління обмеженими ресурсами в умовах системи постатейного фінансування громадських лікувально-профілактичних закладів [4].

На державному рівні активно розробляється концепція реформування системи охорони здоров'я. Зокрема, розроблено Концепцію на 2017 р., зміст якої полягає у забезпеченні державного гарантованого пакета медичних послуг, існування єдиного національного замовника медичних послуг, формування конкуренції на ринку медичних послуг, формування нових механізмів оплати медичних послуг через відмову від кошторисного фінансування, а фінансування лише реально наданих послуг. Важливим напрямом концепції є посилення ролі громад, уникнення дублювання ролей держави та громад, максимальна децентралізація управління медичними закладами [6].

За три роки, починаючи з 2017 р., заплановано перевести систему ОЗ на страхову модель на базі первинної ланки вітчизняної системи, що включає поліклініки, амбулаторії, ЦПМСД. Оператором перерахування бюджетних коштів має стати прозора страхова агенція, що здійснюватиме документообіг з лікарями. Запровадження нових податків чи страхових внесків в якості додаткового джерела коштів не передбачається [7].

Як свідчить статистика, наведена на рисунку 1, протягом 2012-2015 рр., станом на 2016

р. кошти добровільного медичного страхування є найменш значними у структурі джерел фінансування системи охорони здоров'я і становлять в середньому 1,1 %.

Рис. 1. Динаміка джерел фінансування системи охорони здоров'я в Україні, млн. грн. Побудовано за даними [1, 2]

За аналізований період кошти від добровільного страхування збільшились на 274,4 млн.грн. і становлять. Кошти державного бюджету в середньому склали 55,1 %, кошти населення – 31%.

При цьому у 2017 р. заплановано збільшення фінансування з держбюджету на 6% (3,4 млрд.грн.) порівняно з минулим роком. З рисунку 2 видно, що найбільш суттєвим джерелом залишається медична субвенція, розмір якої планується збільшити на 5,3 % (2,4 млрд. грн.) (рис. 2).

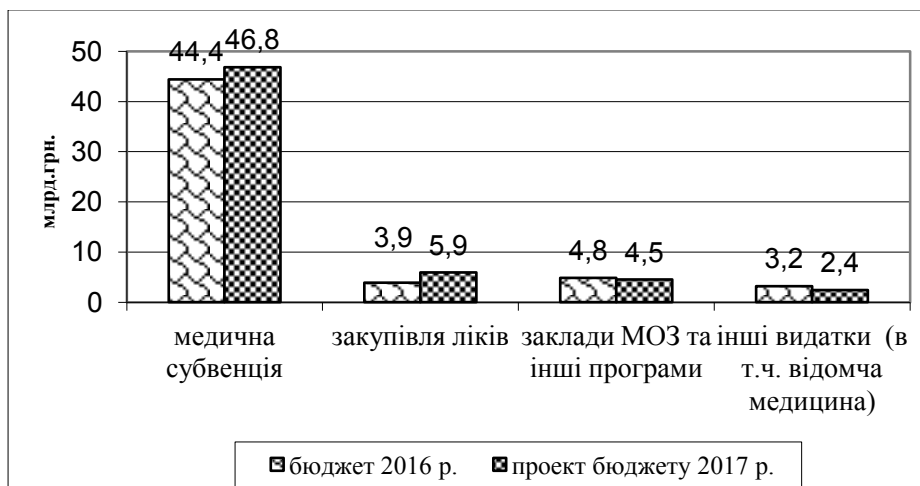

Рис. 2. Фінансування охорони здоров'я у 2017 р. порівняно з 2016 р., млрд. грн. Побудовано за даними [7]

Основними рекомендаціями, які висувають дослідники зазначеної проблеми, є перехід до системи медичного страхування та до оплати медичних послуг по факту їх надання, а не на основі статей кошторису, використання принципу багатоканального фінансування охорони здоров'я, залучення позабюджетних коштів, перехід до бюджетно-страхової форми фінансування за активної участі підприємств, організацій, із добровільним медичним страхуванням. Однак, перехід до страхової медицини повинен бути поступовим, на міцній фінансовій базі.

Ряд дослідників пропонує поділяти медичне страхування на три рівні:

- виділення коштів з бюджету на надання мінімальних гарантованих медичних послуг;
- визначення МОЗ переліку хвороб, що будуть лікуватись за рахунок бюджетних коштів;
- комерційне страхування та отримання медичних послуг через систему медичного страхування у страхових організаціях [4].

І хоча обов'язкове державне соціальне медичне страхування передбачено Законом України «Про страхування» [3], фактично воно не функціонує, адже передбачає фінансову стійкість медичних закладів, їх самостійність в управлінні фінансовими ресурсами, конкуренцію у системі охорони здоров'я тощо.

Сучасний механізм фінансування охорони здоров'я європейських країн включає в якості джерел мобілізації фінансових ресурсів оподаткування, соціальне медичне страхування, добровільне медичне страхування, оплату готівкою, внески організацій-донорів, благодійні внески.

Важливим елементом удосконалення фінансування охорони здоров'я є впровадження державно-приватного партнерства, що сприятиме залученню інвестицій у державний сектор, дозволить зменшити бюджетні витрати на утримання хворих, отримати медичним закладам додаткові надходження, підвищить конкуренцію в системі охорони здоров'я.

Нова модель фінансового забезпечення у сфері охорони здоров'я передбачає:

- підвищення результативності та ефективності здійснення бюджетних видатків: фінансово-економічне розмежування за рівнями надання медичної допомоги, об'єднання фінансових ресурсів для охорони здоров'я, запровадження договірних відносин, оплати кінцевих результатів діяльності медичного закладу;
- надання господарської автономії медичним закладам, встановлення переліку платних послуг закладами охорони здоров'я;
- створення умов для розвитку конкуренції: застосування державно-приватного партнерства, сприяння розвитку приватної практики [5].

Таким чином, можна стверджувати, що за останні роки частка видатків у бюджеті на охорону не збільшується, хоча сума видатків і збільшується, а отже, неодмінним напрямом удосконалення фінансування охорони здоров'я в Україні є множинність джерел фінансування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глухова В.І. Джерела фінансового забезпечення системи охорони здоров'я в Україні / В.І. Глухова, М.О. Булах // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – №10. – С. 760-764.
2. Держбюджет 2016: загальні показники та видатки на охорону здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/356530>
3. Закон України «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.
4. Зеленевиц В.О. Шляхи вдосконалення фінансування охорони здоров'я в Україні // В.О. Зеленевиц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/zelenevich-vo-shlyahi-vdoskonalennya-finansuvannya-ohoroni-zdorovya-v-ukrayini/>
5. Іванов Ю.Б. Особливості фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я в Україні / Ю.Б. Іванов, Ю.В. Бережна // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3493>
6. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я України. – 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://moz.gov.ua/docfiles/pre_20160205_0_dod.pdf
7. Показники фінансування охорони здоров'я в проекті Бюджету-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://moz.gov.ua/ua/portal/pre_20160927_b.html
8. Реформа фінансування медицини: що нас чекає в 2017 році? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20161002_a.html

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Визначено сутність інноваційно-технологічних конкурентних переваг та проаналізовано основні етапи їх формування промисловими підприємствами. Обґрунтовано умови успішної реалізації існуючих інноваційно-технологічних конкурентних переваг підприємства.

Ключові слова: інновації, конкурентні переваги, технологія, інноваційний розвиток, інноваційно-технологічні конкурентні переваги.

The essence of the innovative and technological competitive advantages is defined and the main stages of its formation of industrial enterprises is analyzed. The conditions of successful implementation of existing innovative and technological competitive advantages of the enterprise are substantiated.

Key words: innovation, competitive advantage, technology, innovative development, innovative and technological competitive advantages.

Сучасні темпи науково-технічного прогресу спрямовані на досягнення науково-технологічних цілей та значно впливають на функціонування ринку та його учасників. Розвиток економічної діяльності підприємства в значній мірі залежить від ефективності використання наукових досягнень, технологій, ресурсів та інновацій. Саме завдяки інноваціям та інноваційному розвитку, промислове підприємство здатне швидкими темпами досягнути розширення сфери та меж своєї діяльності, забезпечити отримання високих прибутків та підвищити загальний рівень своєї конкурентоспроможності на ринку. Особливе місце за таких умов посідають технологічні інновації, оскільки вони дозволяють не тільки модифікувати традиційні продукти, але й створювати абсолютно нові.

Володіння і використання інноваційної технології докорінно змінює зміст і характер сучасної конкурентної боротьби, спрямовуючи її у русло технологічного суперництва суб'єктів господарювання, особливо промислових підприємств.

Проблеми формування інноваційно-технологічних конкурентних переваг висвітлені в працях С. Ілляшенко, М. Кондратьєва, Е. Менсфілда, Л. Омеляновича, Л. Піддубної, А. Поручника, Дж. Сакса та інших.

Проте, не зважаючи на численні розробки, деякі теоретико-методологічні проблеми, пов'язані зі складовими формування і управління інноваційно-технологічними конкурентними перевагами підприємства і досі залишаються невирішеними.

Метою дослідження є визначення сутності інноваційно-технологічних конкурентних переваг та основних засад їх формування промисловими підприємствами.

Основними тенденціями розвитку конкурентних відносин початку ХХІ століття став перехід від цінових до інтелектуальних факторів формування конкурентних переваг. Основний акцент перейшов до інновацій, де основна увага приділяється економічному розвитку, який не може базуватися лише на багатих природних ресурсах країни й низькій вартості робочої сили. Впровадження інновацій визнається найвагомим джерелом підвищення конкурентоспроможності підприємства та забезпечення стійкого його розвитку.

Інновацією є успішне використання та впровадження нових ідей, знань, технологій. Поняття «інновації» охоплює науку, техніку, управління, економіку і зумовлено характером і якістю їх взаємодії та взаємозв'язків.

Збільшення впливу інновацій на економічну діяльність підприємства зумовило появу поняття «інноваційні конкурентні переваги».

Інноваційні конкурентні переваги – це системи і методи розробки та впровадження нових технологій, продуктів, послуг, наявність і впровадження «ноу-хау», нові підходи до збуту товарів, при ефективному використанні яких підприємство покращує свої позиції на ринку у порівнянні з конкурентами [1].

Існує багато підходів до класифікації інновацій. Теоретики та практики в сфері інноваційної діяльності поділяють їх за такими ознаками: ступінь новизни, сфера діяльності, масштаб новизни, адресат інновацій, вид одержуваного ефекту, ступінь матеріальної відчутності тощо [1, с. 207]. Однією із найпоширенішою класифікаційних ознак інновацій є виділення їх за предметним змістом або за сферою застосування:

1) продуктові – створення нових товарів, що використовуються у сфері виробництва чи у сфері споживання;

2) техніко-технологічні – нові технології виробництва традиційних, удосконалених чи принципово нових продуктів, впровадження інформаційних систем, нових джерел енергії тощо;

3) організаційно-управлінські – нові методи й форми організації всіх видів діяльності підприємства (нові методи управління персоналом, системи стратегічного планування, прогнозування, моделювання процесів виробництва, постачання, збуту, нові організаційні структури тощо);

4) ресурсні – використання поліпшених або принципово нових матеріальних ресурсів та сировини;

5) ринкові – проникнення на нові ринки чи створення нових ринків.

Всі розглянуті види інновацій впливають на конкурентоспроможність підприємства. Проте, зважаючи на технічний прогрес, який здійснює значний вплив на функціонування ринку, та зростання ролі технологічних перетворень у формуванні конкурентних переваг, можна визначити, що найвагомішим фактором підвищення конкурентоспроможності підприємства є техніко-технологічні інновації [2]. Крім того, ці інновації пов'язують між собою інші види інноваційних конкурентних переваг.

Кожне підприємство в наш час прагне розширювати сферу своєї діяльності та вийти на нові ринки. Проте з виходом за межі традиційного ринку підприємство потрапляє у середовище з вищими вимогами до суб'єктів ринку, та ширшим спектром факторів, що впливають на його економічну діяльність. В цих умовах важливим завданням виступає закріплення підприємства на ринку за допомогою формування, забезпечення та підтримання стійких конкурентних переваг.

Формування нових конкурентних переваг є найважливішим моментом у досягненні підприємством сталої конкурентної позиції на ринку. Механізм формування нових конкурентних переваг базується на ефективній взаємодії умов функціонування підприємства й факторів, що формують його ресурсний потенціал (інтелектуальний капітал підприємства, досвід і знання, унікальні навички, конкурентні можливості, ринкові досягнення тощо).

Найважливішим питанням для підприємств, які обрали шлях інноваційно-технологічного розвитку, є знання, вірне та своєчасне використання механізмів їх формування.

Пропонується застосовувати наступну послідовність етапів формування інноваційно-технологічних конкурентних переваг підприємства на ринку.

Перший етап передбачає аналіз внутрішніх факторів підприємства з метою виявлення його активів. Він складається з двох частин, які можуть бути виконані послідовно чи одночасно: аналіз наявності фінансових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів; аналіз техніко-технологічних показників підприємства.

Подібний аналіз необхідний для оцінки техніко-технологічного стану та обсягу фінансово-матеріальної бази підприємства, здійснення оцінки його інноваційної активності.

Наступним кроком є аналіз зовнішніх факторів підприємства і включає дослідження конкурентів, системи технологічних відносин та аналіз тенденцій науково-технологічного розвитку в галузі.

Характер технологічної поведінки підприємств у галузі визначається їх ресурсними потенціалами, співвідношення яких обумовлює різні типи технологічних відносин, які, в свою чергу, визначають вибір тієї чи іншої стратегії інноваційно-технологічного розвитку підприємства.

Аналіз впливу рівня технології на конкурентні позиції підприємства здійснюється з метою виявлення тих технологій, які здатні найбільш радикально підвищити конкурентну позицію підприємства або його конкурентів та змінити структуру галузі у цілому. Технології поділяються відповідно на базові, ключові і радикальні.

У підсумку дій складається огляд технологій, які використовуються як самим підприємством, так і його конкурентами, постачальниками і споживачами.

Слід зазначити, що на даному етапі підприємству необхідно акумулювати тенденції як на національному, так і на міжнародному ринку.

На третьому етапі виявляються три типи інноваційно-технологічних конкурентних переваг: 1) існуючі конкурентні переваги; 2) невикористані конкурентні переваги; 3) потенційні конкурентні переваги [3].

До інноваційно-технологічних конкурентних переваг можуть відноситись: отримання нового обладнання; впровадження нової технології виробництва; отримання патенту на існуючу технологію та/або інноваційне обладнання; відкриття нової інноваційної спеціалізації виробництва; впровадження сучасних стандартів виробництва тощо.

Завдання підприємства щодо існуючих інноваційно-технологічних конкурентних переваг є їх збереження, вдосконалення та посилення при наступній реалізації стратегії управління інноваційно-технологічними конкурентними перевагами.

Невикористані наявні та потенційні конкурентні переваги поділяються на ті, що можуть бути використані при наступній реалізації стратегії управління інноваційно-технологічними конкурентними перевагами при наявних можливостях (ресурсах) підприємства та ситуації, що склалася на ринку, та ті, що потребують відкладення.

При цьому головне завдання даного етапу – віднайти якомога більше тих невикористаних та потенційних інноваційно-технологічних конкурентних переваг підприємства, що на даний момент часу при існуючих зовнішніх факторах можуть бути використані та реалізовані підприємством.

На наступному кроці відбувається пошук підприємством шляхів для формування та перетворення невикористаних та потенційних інноваційно-технологічних конкурентних переваг у існуючі.

Для цього використовується дані аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, проведеного на попередніх етапах. Знаючи фінансові, матеріальні та інтелектуальні можливості промислового підприємства, а також технологічні традиції галузі можна визначити можливі стратегії.

Реалізація інноваційно-технологічних конкурентних переваг може бути здійснена за рахунок власних розробок нових технологій, обладнання, принципів та механізмів виробництва тощо; купівлі інноваційного обладнання в кредит; лізингу обладнання; отримання ліцензії на використання інноваційної технології виробництва тощо.

Логічним завершенням формування інноваційно-технологічних конкурентних переваг підприємства є визначення та реалізація стратегії управління інноваційно-технологічною конкурентоспроможністю підприємства на базі сформованих конкурентних переваг.

При визначенні найбільш привабливої інноваційно-технологічної стратегії підприємства дотримуються певних критеріїв, серед яких найважливішими є:

- 1) відповідність можливостям і загрозам зовнішнього середовища;
- 2) відповідність цілям підприємства і сумісність з її місією;
- 3) досягнення конкурентних переваг за рахунок використання сильних сторін підприємства і слабкості конкурентів, нейтралізації або компенсації слабких сторін підприємства і сильних сторін (переваг) конкурентів;

4) наявність необхідних ресурсів, наукового, технічного, виробничого, кадрового потенціалів;

5) досягнення балансу між усіма структурними підрозділами підприємства;

6) використання ефекту синергії інноваційної діяльності як єдиної системи.

Таким чином, було доведено, що завдяки інноваціям та інноваційному розвитку для промислового підприємства стає можливим досягнення розширення сфери та меж своєї діяльності, забезпечення прибутковості та підвищення загального рівня конкурентоспроможності на ринку. Крім того, в процесі дослідження була визначена сутність інноваційно-технологічних конкурентних переваг підприємства, проаналізовані основні етапи їх формування промисловими підприємствами та умови успішної реалізації.

Після впровадження стратегії управління інноваційно-технологічною конкурентоспроможністю підприємства важливою є оцінка реалізованої стратегії та сформованих інноваційно-технологічних конкурентних переваг, самі цим питанням будуть присвячені подальші дослідження автора.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком промислових підприємств: монографія / С. М. Ілляшенко, О. А. Біловодська. – Суми: Університетська книга, 2010. – 281 с.

2. Касьян З. Е. Аналіз та формування складових інноваційної активності підприємств легкої промисловості / З. Е. Касьян // Вісник КНУТД. – 2012. – № 2. – С.168-172.

3. Дискіна А. А. Розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності промислових підприємств / А. А. Дискіна, О. А. Семеній // Современные проблемы регионального развития: сборник статей. Т. 1. – Пловдив. – 2014. – С. 187-191.

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

*Наргиза Бабаева, Маъмура Сирожиддинова
(Коканд, Узбекистан)*

**СОДЕРЖАНИЕ И ФОРМЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ КАДРОВ ВО ФРАНЦИИ**

В статье рассматривается система повышения профессиональной подготовки управленческих кадров во Франции. Изучается деятельность высших профессиональных школ Франции и их роль в подготовке управленческого персонала.

Ключевые слова: *менеджмент, компетентность, управленческие кадры, профессиональная школа, публичный менеджмент, командный менеджмент, школа национальной администрации.*

In this article the system of managerial advanced training program in France was given. The function of high professional schools and their role in the managerial training program was learnt.

Keywords: *management, competence, managerial person, professional school, public management, command management, national administrative school.*

На рубеже XX-XXI веков мировой и отечественный менеджмент все чаще обращается к проблемам усиления значимости человека в организации и его влияния на внутреннюю и внешнюю среду. Человеческий потенциал является главным ресурсом и движущей силой организации. Его принципиальное отличие от других ресурсов заключается в том, что их ценность со временем падает, а ценность работника растет. Сложность переходного периода в экономике Узбекистана в значительной степени обусловлена недостаточной обеспеченностью кадрами, способными не только понимать природу и особенности рыночных процессов, но и организовывать эффективную деятельность деловых структур в рамках созданных механизмов функционирования рынка. Подготовка и повышение квалификации управленческих кадров выступают в качестве одного из источников повышения эффективности человеческого потенциала, позволяют целенаправленно развивать его и использовать в целях развития фирмы, отрасли, региона и государства в целом.

С переходом к рыночной экономике усилилась потребность в управленческой деятельности, что, в свою очередь, способствовало росту внимания к подготовке, переподготовке и повышению квалификации управленческого персонала предприятий, а также переосмыслению роли руководителя в обучении персонала.

В первые годы независимости Республики Узбекистан произошли существенные изменения в приоритетах управления человеческими ресурсами, связанные с ускорением технологического прогресса, глобализацией экономики и усилением конкуренции во всех отраслях жизни. В сфере бизнес образовательных технологий все большее внимание стало уделяться непрерывной подготовке управленческого персонала.

Особую значимость для органов власти приобретает оценка сегодняшнего уровня подготовки кадров управления, анализ деятельности учебно-образовательных центров, которые занимаются подготовкой и повышением квалификации руководителей и рассмотрение вопросов их взаимодействия.

Таким образом, сложившаяся в экономике ситуация требует системного рассмотрения вопросов управления обучением управленческих кадров, результатом которого станет выработка новых подходов к совершенствованию системы подготовки и повышения квалификации управленческого персонала, путём из учения опыта развитых стран.

Примечательными особенностями в сфере повышении компетентности управленческих кадров имеет Франция.

Французская деловая культура отличается высоким уровнем избегания неопределенности, что проявляется в существовании многочисленных правил и инструкций, регулирующих права и обязанности работников. Французские управленцы расценивают свою деятельность как интеллектуальный вызов, требующий применения индивидуальных умственных способностей.

Профессиональная подготовка государственных служащих и должностных лиц местного самоуправления во Франции четко разделена. Подготовку, переподготовку и повышение квалификации государственных служащих осуществляет Школа национальной администрации Франции (Ecole nationale d'administration - ENA), а подготовкой управленческих кадров местного уровня занимается Национальный институт территориальных исследований (Institut national des etudes territoriales - INET). Демократизация доступа к государственной службе, в том числе и на высших руководящих должностях, а также повышение профессионализма и качества подготовки высших руководящих кадров является фундаментальным принципом деятельности Школы национальной администрации Франции, которая была создана в 1945 году по инициативе Шарля де Голля. Исходя из этих принципов, основным заданием Школы является подготовка высших руководящих кадров государственной службы на основе таких принципов как ответственность, нейтралитет и качество исполнения.

Школа разделяет подготовку специалистов по двум основным направлениям: экспертиза и публичное управление [5].

Подготовка экспертов осуществляется во всех сферах государственной службы, таких как право, публичные финансы, экономика, европейские и международные вопросы, управления региональным развитием и электронное управление.

Публичный менеджмент включает проектный и командный менеджмент, мониторинг и оценку коллективного исполнения, управление человеческими ресурсами и кадровый менеджмент в условиях постоянных изменений во внешней и внутренней среде.

На современном этапе деятельность Школы национальной администрации Франции базируется на новом Декрете от 23 февраля 2010 года «О миссии, управлении и работе дирекции Школы национальной администрации», который дополнил уже существующие нормативные акты относительно функционирования Школы и более четко определил ее структуру, основные задачи и управленческую структуру [1].

ENA имеет 5 основных подразделений, управляемых ее директором:

- Дирекция по подготовке государственных служащих;
- Дирекция стажировок;
- Дирекция по международным отношениям;
- Дирекция по европейским вопросам;
- Генеральный Секретариат.

Сейчас в Школе работает около 220 человек. Это ее полный состав, включающий администрацию, преподавателей, техническую службу и службу поддержки и обеспечения работы ENA. Но это основной состав. В то же время ENA ежегодно приглашает около 1000 преподавателей со всего мира для проведения семинаров, круглых столов и лекций.

ENA имеет несколько научных центров, а также свои представительства по всей стране, в наиболее крупных городах. Два основных города, где расположены центры Школы и ее дирекция - это Париж и Страсбург. В Париже деятельность Школы направлена на международную деятельность, международные отношения, а также на краткосрочные научные и учебные циклы, как национальные, так и международные (от 2 недель до 2 месяцев). В Страсбурге осуществляется более длительная подготовка (от 6 месяцев до двух лет). Там также находится несколько основных научных центров Школы и ее руководство.

Международные циклы ENA осуществляются при поддержке посольств Франции в разных странах, занимающихся отбором участников и финансированием их обучения. На сегодняшний день, по данным ENA, в Школе прошло подготовку на международных циклах более 3000 государственных служащих из разных стран мира. Школа предлагает разнообразные программы для иностранных студентов. Базовым принципом международных циклов ENA является обмен опытом и мнениями между студентами разных стран [3].

В ENA также создана собственная база квалифицированных экспертов, которых насчитывается более 2000. Среди них дипломаты, члены национального Государственного Совета, префекты, государственные служащие, которые занимают высшие руководящие должности и имеют значительный опыт управления, а также профессора университетов, государственные советники по различным вопросам государственного управления и деятельности правительства, иностранные государственные служащие, преподаватели и советники разных уровней и направлений.

ENA также осуществляет активную деятельность по международной кооперации. Ежегодно Школа приглашает делегации из-за рубежа, организует образовательные и научные визиты, направляет свои экспертов в соответствующие учебные заведения в других странах для технической помощи таким учреждениям по административной модернизации, оценки потребностей правительств разных стран, осуществляет педагогические консультирование при разработке в данных учебных заведениях новейших образовательных программ для государственных служащих, помогает в разработке соответствующих методических рекомендаций и инструкций, проводит различные семинары, предлагает и помогает осуществлять стажировку в органах государственной власти и местного самоуправления Франции. Эти программы поддерживаются посольствами Франции, а также разнообразными программами международного развития.

Особое внимание уделяется жесткой системе отбора кандидатов на обучение, особенно в высших профессиональных школах. Чтобы выдержать высокий конкурс на поступление, выпускники средних школ еще год или два интенсивно занимаются на подготовительных курсах с сильным математическим уклоном, развивающих способности к абстрактному мышлению, в то время как для поступления в университет этого обычно не требуется. Считается, что кого учить — даже важнее, нежели чему учить.

Французская модель менеджмента демонстрирует сочетание сильных и слабых сторон. В частности, то внимание, которое уделяется интеллектуальным способностям управленческих кадров, помогает в реализации НИОКР, но при этом меньше подходит в ситуации, когда необходимо быстрое реагирование на быстро меняющуюся среду бизнеса на некоторых рынках, а планирование по принципу «сверху вниз» оказывается слишком громоздким. Тем не менее, французская модель менеджмента в целом гармонична и последовательна, со своей ясной логикой и правилами, понятными целями

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Декрет правительства Франции № 2010-167 от 23.02.2010 «О Миссии, управлении и работе дирекции Школы национальной администрации». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.doc>;
2. Ежегодный отчет ENA. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.ena.fr/index.php?/fr/institution/Rapport-annuel>
3. Международные циклы ENA. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.ena.fr/index.php?/En/formation/international-cycles>
4. Национальный институт территориальных исследований Франции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.inet.cnfpt.fr/fr/connaitre>
5. Национальная Школа Администрации Франции (Ecole nationale d administration – ENA). Официальный сайт. – Режим доступа: <http://www.ena.fr>

6. Грант Р.М. Современный стратегический анализ. 5-е изд. / Пер. с англ. под ред. В.Н. Фунтова. – СПб.: Питер, 2008. – 560 с.
7. Гончаров В. Руководство для высшего управленческого персонала. – М.: ИНФРА, 2002. – 548 с.
8. Веснин В.Р. Менеджмент для всех. – М.: Знание, 2003. – 173 с.
9. Румянцева З.П. Общее управление организацией. Теория и практика. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 368 с.
10. Управление знаниями в корпорациях: Учебное пособие / Под ред. Б.З. Мильнера. – М.: Дело, 2006. – 304 с.
11. Управление персоналом предприятия: Учеб. пособие для вузов / Под ред. А. Крылова, Ю.В. Прушинского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 495 с.
12. Человеческий капитал: теория и практика управления в социально-экономических системах / Под общ. ред. Р.М. Нижегородцева и С.Д. Резника. – М.: Пенза, 2008. – 394 с.

UDK 3.08;37.088.2;65

*Merey Balabekova, Makhabbat Kydyrova,
Saltanat Karimsattar, Akdidar Ergalieva
(Zhezkazgan, Kazakhstan)*

MODEL OF MANAGING THE TEACHING STAFF AS A PART OF QUALITY CONTROL SYSTEM

There is considered the concept `teaching staff` as an establishment of its qualitative and quantitative characteristics. Author of the article shows a specific study of the teaching staff, model of managing it, ways of considering teaching staff as a part of quality control system.

Keywords: *education, model, management, school administration, staff managing, teaching staff, team management.*

The realization of management functions of pedagogical staff in educational institution is considered as a simplified (through a set of actions-arrangements) and model - through a complex structure that involves the interaction of various factors of management. Such interaction is dictated by the need to ensure the optimal quality of the educational process.

We supposed that the most efficient implementation of this interaction can be presented as a model, which includes a variety of components. The organization of such a model should integrate the efforts of not only managers, also methodists, teachers, psychologists, social workers and other professionals involved in the educational process at school.

Modeling - is epistemological procedure that is carried out on the basis of abstract and logical thinking. Model thinking is creatively and constructively, as it aims to create something new, to improve the current state of the object. At the same time, it is opportunistic and realistic, "obliges not only to its vision possibilities and strengths, also its inevitable weaknesses and limitations». [1; p. 57]

In the logic and methodology of science (V.P.Kochanowsky) model is considered as "analog certain fragment of reality, causing human culture, conceptual and theoretical images", "representative", "substituent" of the original in the knowledge and practice.

In the social sciences model is understood as "a symbolic image of the structure, the type of behavior and interaction patterns in social processes». [1; p. 46]

In the context of our research model has concretely practical, not just theoretical, detached from the real content of the object, since it is related to the direct practice of administrative activity in the school, it has been tested in specific educational institutions. Forms and types of the modeling may be different. Structural-functional model responds as the task of our research [2; p.35], which

allows through the establishment of the structural similarity of the original model and based on the information about the model to obtain the necessary information about the functions of the original. Our proposed model in this thesis work is presented in the structural-graphic and descriptive text forms.

In relation to the process of designing the system intraschool management and its subsystems (our projected model refers to such) models need to perform certain functions. A.M. Moiseev includes functions of current systems of analytical description and explanations of the reasons for their lack of effectiveness, predictions of the new requirements and challenges, as well as the possible consequences of the introduction of innovations and warnings from errors, standards (norms) concerning to the old or existing models, the normative description a new type of system, a meaningful base of the project of the real system. [2; p.57-58]

Model as a sufficiently generalized representation of the norm can be modified depending on the variety of situations. Such understanding is important in relation to the conditions of different types and kinds of educational institutions, their internal, specific features that extend opportunity to the adaptation and application of our proposed model of management staff of the school-based teaching environment.

In the formation of this model, we relied on the following methodological approaches: system, optimization, communication and dialogic, student-oriented ones.

Systematic approach allows us to consider the objects as a system that focuses on the study of the integral nature of the object, to detect multiple types of links in it and mix them into a single theoretical framework.

Therefore, the system is a key concept of the approach. In its most general form, it is treated as "a set of elements that are in a relationship and connected with each other, which forms certain integrity, unity". [3; p.610]

Relying on the theoretical work of scholars such as V.G.Afanasiev, Yu.A.Konarzhovsky, V.P.Kochanowski, B.C.Lazarev, P.I.Tretyakov, E.G.Yudin and others, we took into account the following basic requirements of this approach:

- a) identification of each element depending on its place and function in the system, taking into account the fact that the properties of the whole amount of reducible to the properties of its components;
- b) an analysis of how the system's behavior is due to the peculiarities of the elements and structure as a whole;
- c) the research of mechanism of relationship, the interaction of the system and the external environment;
- g) the study of the internal structure, the hierarchy inherent in the system;
- e) consideration of the dynamism of the system, and others.

From the system analysis to describe the position of any object as a system - "means to determine its system objects, their relationships and properties». [4; p.46] We consider the school as a system that ensures its function through activities involving the activity of all its members, sub-systems.

Subsystem is the part of the system, which retains its basic quality. From this definition, we can say that each subsystem is itself a system. Consequently, management (head, administration) and controlled (refers only to teaching staff) subsystems are also quite complex systems to be included in the structure of the school as subsystems. In a base of achieved optimal result is a planned activity on the level of interaction between all the elements. Thus, the control model of secondary school teaching staff must also meet the requirements of the system.

Since every system represents great number varieties of elements connected by a common structure and organization, and for our model fundamentally important points are structuring and management. Therefore, the structure is an essential attribute of the system, it's structure and internal organization, the unity of stable relationships between the elements. The presence of the structure makes it possible to describe the system through structure. [5; p.76]

In the process of development of secondary school teaching staff management model is mainly considered the decision of optimal implementation of pedagogical conditions of management tasks.

At the same time we experienced the simulation of different systems, presented in scientific and educational literature in recent years:

- Management model: a model of administrative interaction by L.H.Aksenovskaya, reflexive school management model by T.M.Davydenko, structural-functional model of intraschool management by A.E. Kapto, model of managing the intraschool by V.N.Gurov and C.B.Stepanova, etc.;

- Model of school providing general education: modern gymnasium and adaptive school;

- Model of controlling education quality;

- Models of teaching services of school;

- Personnel management model and training of managers.

In our opinion, such model should include three components: organizational -informative, technological and professional staff.

In this strategic level of this hierarchy the basic purpose of the school, aimed at the implementation of the social order, is formulated in the recently adopted Concept of modernization of Kazakhstani education for the period up to 2020, "contemporary developing society needs modern educated, moral, enterprising people who can make their own decisions in situation of choice, capable of cooperation, characterized by mobility, dynamism, constructive, ready for intercultural interaction, have a sense of responsibility for the fate of the country for its economic and social prosperity, able not only to live in a civil society and a legal state, but also to create them".

As an object of management school requires a purposeful system in the development of forecasts and the development of management solutions through software development, complex-targeted projects, annual planning of educational institutions and plans of all school subjects and subsystems. The complex hierarchical planning structure and its focus impart controllability to objects, to the existence of a common purpose and general purpose of the whole system`s function.

In our opinion, the formation of a democratic organizational management structure allows to include with the maximum degree of responsibility of each entity in the educational system of the struggle for getting effective results management.

Evaluating the effectiveness of management can be carried out for psychological and non-psychological criteria. [6; p. 78] The psychological criteria includes: satisfaction of the membership in the workplace, the presence of an atmosphere of motivation among staff, the presence of the head`s authority and objective staff`s self-assessment. But the main factor is the personality of the leader, his leadership style and actions, as much as the head manager standing at the head of the organization's staff creates an atmosphere of motivation, productive communication, teaches staff how to use time efficiently, overcomes obstacles encountered in the development of the organization.

On the base of conducted analysis of theoretical and empirical material on the problem of optimal methods and criteria for evaluating the work of the school as a whole and with the teaching staff, in particular (V.I.Zvereva, Yu.A.Konarzhovsky, A.Akryazhevskykh, I.K.Markova, A.M. Moiseev, V.V.Serikov and D.Hawker, V.A. Levin) access to the following system of criteria was carried out by us including 3 groups of indicators:

The efficiency (quality) of school management:

- full implementation of management functions;

- optimal management structure corresponding to the goals and capabilities of the organization, the coherence of administrative commands;

- management with processes;

- the creation of the necessary conditions to ensure a positive emotional and psychological climate in school.

The effectiveness of the teaching staff work (as a group):

- the high level of development teaching staff;
- general emotional background;
- motivation of the teaching staff to productive and creative work;
- development of professional skills;
- participation in research and experimental activities;
- the adequacy of self-teaching activities and professional resources;
- professional competence (psycho-pedagogical, methodical literacy, general and professional culture).

In this way, presented by us hypothetical model of management of secondary school teaching staff is relied on the accounting the management of pedagogical conditions, which is in the central core of this model and what has to determine the mainstream, that is the strategy and style of management. At the same time, we defined the criteria for effective use of the model assuming according to the location and control system features, access to a generalized assessment of the effectiveness of an innovative educational institution and its staff.

Currently, in science and practice of the school management there were developed various models of such control. However, conducting by us analysis of proposed variants, in our opinion, does not always provide the complexity of their impact on the quality of education; it does not take into account a number of newly discovered factors and features of modern educational situations, such as those associated with the revaluation of the role of monitoring and other individual administrative functions to the detriment of social and psychological management side.

In addition, lately in the science and practice of education it is happening rethinking of those categories as the goal of education, the mission and function of the school, and others. The problem of education quality began to take the leading position.

We believe that the management of teaching staff of educational institution will be effective if it provides with a set of pedagogical conditions of such control, including:

- a combination of individually oriented, humanistic, human-centric approaches in the management of teaching staff;
- the pedagogical principle of cooperation and collaboration in the management;
- the formation of a positive psychological climate in the teaching staff;
- an ensuring conditions for professional growth of teachers.

Exploring the possibility of pedagogical management conditions, we have determined that this sphere of activity provides the greatest scope in the construction of models of effective cooperation between various school services and professionals. The basis of our model is based on the system, optimization, communication and dialogic, student-oriented approaches. Developed by us the model of management of secondary school teaching staff includes 3 components: organizational - informative, technological and professional.

LIST OF REFERENCES

1. Moiseev A.M. Deputy scientific-methodical work of school director (functions, powers, activities, technology): Allowance for heads of educational institutions. – M.: Russian Pedagogical Society, 2001. – 256 p.
2. Yasvin V.A. Educational environment: from modeling to design. – M.: Meaning, 2001. – 365 p.
3. Philosophical Encyclopedic Dictionary. – 2nd edition. – 1989. – 815 p.
4. Lazarev B.C. System development of the school. – M., 2002. – 304 p.
5. Tretyakov P.I. School: as a result of management: Practice of pedagogical management. – M: New School, 1998. – 320 p.
6. Konarzhovsky Yu.A. Management and Intraschool management. – M.: Education Center `Teaching search`, 1999. – 224 p.

ВИДИ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ СУТЬ

Статтю присвячено розкриттю видів маркетингових досліджень, а також їх суті. У статті приділяється увага теоретичному визначенню «маркетингові дослідження», їх класифікації, і специфіці їх проведення.

Ключові слова: маркетинг, маркетингові дослідження, SWOT-аналіз, інформація.

The article is devoted to the types of marketing researches and also their essence. The article focuses on the theoretical determination "marketing researches", it's classification, and specific of their realization.

Key words: marketing, marketing researches, SWOT-analysis, information.

Активізація підприємницької діяльності в Україні потребує проведення маркетингових досліджень з метою виявлення сприятливих можливостей для розвитку підприємств, їх плідної діяльності в умовах ринкового середовища і конкурентної боротьби.

Маркетингові дослідження – це комплекс різноманітних заходів по збору, обробці і аналізу інформації, які дозволяють підприємству розробляти і реалізовувати стратегію і тактику маркетингу та суттєво зменшувати невизначеність прийнятих маркетингових рішень.

Об'єктами маркетингових досліджень можуть бути категорії, процеси, явища економічного, соціального, психологічного характеру, що у сукупності представляють сутність і наслідок маркетингової діяльності підприємства на конкретному ринку.

Маркетингові дослідження – це діяльність, яка через інформацію зв'язує підприємство зі споживачами і зовнішнім середовищем.

Маркетингові дослідження необхідні для забезпечення менеджерів інформацією з метою виявлення маркетингових можливостей і розробки стратегій для використання цих можливостей. Маркетингові дослідження виконують інформаційну роль у низці ключових галузей. По-перше, вони використовуються як інформаційна база при пропозиції нових товарів. По-друге, маркетингові дослідження здатні виявити нові можливості для існуючих товарів. По-третє, маркетингові дослідження важливі для виявлення можливостей реанімації попиту, коли він падає.

Маркетингові дослідження можуть розрізнятися по сутності, об'єкту, напрямку, масштабам, строкам проведення та інші.

Всі маркетингові дослідження з певною умовністю можна класифікувати за такими ознаками:

► По відношенню до підприємства розрізняють внутрішні і зовнішні.

Внутрішні – здійснюються на самому підприємстві у відношенні таких аспектів діяльності як виробнича, інноваційна, організаційна і ін.

Зовнішні зосереджуються на дослідженні чинників макро- і мікросередовища у різноманітних маркетингових аспектах.

► По розробці стратегії проведення розрізняють первинні маркетингові дослідження і дослідження зворотнього зв'язку.

Первинні дослідження мають своєю метою вивчення такого об'єкту, який досі не брався до уваги, або ніколи не вивчався. При цьому головна увага приділяється статичному стану об'єкта, його якісним і кількісним характеристикам. Дослідження зворотнього зв'язку організуються для визначення реакції об'єкта на певні дії, тобто першочергова увага приділяється динаміці процесів або змінам, що відбуваються з об'єктом.

► В залежності від форми організації розрізняють систематичні і спеціальні дослідження.

Систематичні дослідження проводяться регулярно впродовж достатньо довгого проміжку часу. Вони частіше прив'язані до конкретних об'єктів, здійснюються спеціальними підрозділами, і власне самі є частиною стратегії підприємства.

Спеціальні дослідження є разовими заходами, що пов'язані з вивченням таких факторів, значущість яких зростає настільки, що потребує обов'язкового їх врахування в формуванні стратегій підприємства. Це можуть бути або нові фактори, або вже відомі, але такі, що змінилися настільки, що змінюється характер їх впливу на діяльність підприємства.

► За методами збору інформації розрізняють кабінетні та польові, та змішані дослідження.

Кабінетні дослідження – спрямовані на вивчення вторинної інформації, або інформації, яка вже існує по проблемі, що вивчається. Дослідник проводить дослідження “в кабінеті”.

Польові дослідження – при їх здійсненні дослідник максимально наближається до об'єкту дослідження, тобто використовуються методи безпосереднього збирання інформації.

Змішані дослідження – це ті, що поєднують риси кабінетних і польових.

► В залежності від цілей, які переслідуються маркетинговими дослідженнями, розрізняють комерційні і некомерційні дослідження.

Комерційні дослідження мають своєю метою досягнення комерційного прибутку. Некомерційні мають на меті досягнення соціальних або суспільних цілей. Можливо, щоб дослідження, які проводяться з некомерційною метою, у подальшому стати комерційними.

► За формою організації розрізняють дослідження, що проводяться власними силами, і дослідження, які провадять спеціалізовані організації [1, с. 277].

Щоб виконувати своє призначення маркетингові дослідження повинні забезпечувати керівництво підприємство для прийняття рішень.

У сучасній концепції маркетингу вивченню ринків надається особливе значення. Дослідження слугують за основу для формування стратегії підприємства та тактики проведення цілеспрямованої товарної політики.

Метою будь-якого маркетингового дослідження є оцінка існуючої ситуації (кон'юнктури) і розробці прогнозу розвитку ринку. Програма такого комплексного вивчення залежить від особливостей товарів, характеру діяльності підприємства, масштабу виробництва експортних товарів та ряду інших чинників. Використання маркетингових досліджень широко варіюється в залежності від виду організації та типу необхідної інформації. Дослідницькі відділи створюються здебільшого у великих фірмах.

Щоб ефективно функціонувати в маркетингових умовах слід отримувати адекватну інформацію до та після прийняття рішень. Достовірна інформація дозволяє маркетингологам вирішувати такі задачі:

- отримувати конкретні переваги над конкурентами;
- знижувати ступінь фінансового ризику;
- стежити за реакцією споживачів та зовнішнім середовищем;
- координувати підприємницьку стратегію;
- підвищувати ефективність маркетингової діяльності тощо.

Під маркетинговими дослідженнями зазвичай розуміють впорядкований систематизований процес збору, обробки, аналізу та формування об'єктивної інформації з метою прийняття конкретних ефективних управлінських рішень. Загалом у маркетингових дослідженнях можна виокремити два головних напрямки:

- дослідження характеристик та параметрів ринку (зовнішні маркетингові дослідження);
- дослідження власних можливостей та перспектив підприємства, як реальних, так і потенційних (внутрішні маркетингові дослідження) [2, с. 119].

Результати маркетингових досліджень зазвичай оформлюються у вигляді звітів та подаються керівництву підприємства для подальшого прийняття нового управлінського рішення або внесення коректив до вже прийнятого раніше.

Одним із варіантів проведення маркетингового дослідження із всеохоплюючим характером є здійснення фахівцями підприємства або залученими зі сторонніх організацій фахівцями SWOT-аналізу. Його проведення включає в себе дослідження сильних сторін та слабких сторін власне самого підприємства, а також аналіз ринкових можливостей та загроз. Таким чином, SWOT-аналіз виконує функції як внутрішніх маркетингових досліджень, так і зовнішніх досліджень, тому є досить дієвим і ефективним методом проведення маркетингових досліджень [3, с. 608].

Маркетингові дослідження слід розглядати як елемент постійно діючого інтегрованого інформаційного процесу, що заснований на причинно-наслідкових зв'язках.

Проведення будь-якого маркетингового дослідження зазвичай включає такі етапи:

- Формулювання предмета маркетингового дослідження та здійснення підготовки до його проведення.

- Аналіз вторинної маркетингової інформації.

- Збір цільової (первинної) оперативної інформації.

- Здійснення аналізу зібраної первинної інформації та вторинної інформації з урахуванням надходження в процесі додаткових даних.

- Підготовка та розробка звіту про результати дослідження, який має містити основні висновки та рекомендації, сформульовані на основі даних проведеного дослідження [4, с. 645].

Кваліфіковані маркетингові дослідження характеризуються використанням наукових методів аналізу, ретельністю спостереження, чітким формулюванням гіпотез та використанням наукових методів прогнозування та тестування.

Проведення маркетингових досліджень вимагає творчого підходу до вирішення проблем, комбінування різних методів збору та аналізу даних та виправдання витрат на збирання та аналіз інформації цінністю отриманих результатів.

У процесі маркетингових досліджень важливу роль відіграє вичерпна, достовірна та релевантна інформація, яка є не менш важливим ресурсом і об'єктом управління, ніж персонал, фінанси, матеріальні ресурси тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беляевский И.К. Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз: Учеб.пособие. – М.: Финансы и статистика, 2001. – С. 277-303.
2. Войчак А.В. Маркетингові дослідження: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисциплін / А.В. Войчак. – К.: КНЕУ, 2001. – 119 с.
3. Армстронг Г., Котлер Ф. Маркетинг. Загальний курс, 5-те видання: Пер з англ.: Учеб. пос. – М.: Видавничий дім "Вільямс", 2001. – 608 с.
4. Балабанова Л.В. Маркетинг: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 645 с.
5. Гаркавенко С.С. Маркетинг: Підручник. – К.: Лібра, 2002. – 712 с.
6. Гончарук Я.А. Маркетинг / Я.А. Гончарук, А.Ф. Павленко, С.В. Скибінський. – К.: КНЕУ, 2002. – 314 с.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент Б.А.Оксентюк

БІБЛІОГРАФІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ВТОРИННО-ДОКУМЕНТАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Бібліографічна інформація – це інформаційний ресурс про окремий документ. Бібліографічна інформація представляє собою загальні ознаки і властивості пошукових документів. Бібліографічна інформація в порівнянні з документом, розповсюджується в усній формі і зберігається не тільки у пам'яті, а й на матеріальних носіях. Вона представляє не тільки такий документ, але також його фрагмент, що отримує самостійний зміст, комбінації будь-яких документів і фрагментів.

Ключові слова: бібліографічна інформація, інформація, документи, ресурси, форми, елементи, формат, рекламна бібліографія, функції.

Bibliographic information - a resource on a separate document. Bibliographic information represents general features and properties search documents. Bibliographic information over the document, circulated orally and persists not only in memory but also on physical media. It is not only a document, but also fragment that gets its own meaning, a combination of any documents and fragments.

Key words: bibliographic information, information, documents, resources, shape, elements, format, advertising bibliography, function.

У подальшому бібліографічна інформація буде розглянута, як окремий вид соціальної інформації. Коротко можна зазначити, що бібліографічна інформація користується ознаками і властивостями пошукових документів.

Бібліографічна інформація збирається з окремих елементів, і називається дискретною. В ході руху бібліографічна інформація може бути окремим документом і неодноразово приймати різні форми, а саме явні або приховані.

Бібліографічна інформація в якості особливого різновиду відносять до складу вторинно-документальної інформації, тобто інформації, створеної під час аналітико-синтетичної обробки первинних документів [1, с. 25].

Також бібліографічна інформація визначається поняттям бібліографічне повідомлення. Воно збирається з бібліографічних записів. І саме О. Коршунов винайшов цю теорію про бібліографічну інформацію. Елементами внутрішньої структури є комунікативна, оцінна та пошукова. Бібліографічна інформація є сукупністю бібліографічних записів, кожна з них описує інші інформаційні ресурси.

На сьогоднішній день бібліографічна інформація подає дані, з електронних джерел. Електронна бібліографічна продукція знаходиться майже на всіх сайтах бібліотек. У цьому середовищі вона існує у формі електронного ресурсу.

Також можна вважати, що інформаційна бібліографія є загальноновизнаною. Бібліографія – це система, функціонування бібліографічної інформації та підготовки [2, с. 125].

Під час виготовлення електронного інформаційного ресурсу складається питання про формування елементів бібліографічного опису. Щоб запровадити в автоматизовану систему потрібно представити її у форматі. Формат – це елементні дані, подані у схемі в електронному середовищі, яка кодується за допомогою знаків-маркерів.

Отож, бібліографічну інформацію можна розділити на дві частини: організовану і розсіяну. Організована частина створена як бібліографічний посібник: списки, покажчики та огляди, бібліотечні каталоги і бібліографічні картотеки, бази даних. Розсіяна являє собою бібліографічні відомості, а саме: рекламні повідомлення, бібліографічні спрямовування на

документи або згадки на окремі документи. Відповідно від форм збереження й передачі бібліографічну інформацію ділять на письмову та усну.

Усна інформація передається по каналах і зберігається в особистій пам'яті. Ця бібліографічна інформація змінюється дуже широко. Як правило вона, неповна і має багато помилок, тому що усне слово вимовляється швидко. Спірним виділенням рекламної бібліографії є безперечне існування рекламної бібліографічної інформації [3].

Якщо зробити висновок з вище сказаного про бібліографічну інформацію, і все, що ми знаємо про неї з праць інших авторів, то можна доводити, що бібліографічна інформація є різновид вторинно-документальної інформації, яка набувається з наступних загальних ознак:

1. Бібліографічна інформація вторинна в своєрідному бібліографічному сенсі. Вторинність бібліографічної інформації дає про себе знати таким чином, що дана інформація необхідна споживачеві лише, як спосіб пошуку первинних документів.

2. Деякі бібліографічні повідомлення будучи елементарним осередком бібліографічної інформації, що забезпечує ідентифікацію документа, здійснюються не зважаючи на те, де вони знаходяться.

3. Бібліографічна інформація, що знаходиться у формі бібліографічного посібника, має інтегральну якість відображення формальної та змістової структур різних документних масивів і потоків. Ця якість охоплює вдосконалення наступної основної суспільної функції бібліографічної інформації – комунікативної.

4. Бібліографічній інформації, притаманний комплексний інформаційний зміст, він включає не тільки бібліографічну, але і художню, публіцистичну, первинну наукову та інші види інформації. Дана інформаційна комплексність дає змогу бібліографічній інформації вдало виконувати свою третю основну суспільну функцію – оцінну. Зазначимо, що друга, третя і четверта сутності, вузько пов'язані з початковою та загальною сутністю бібліографічної інформації і видає його розвитку, конкретні вказівки на рівні реалізації загальних соціальних функцій бібліографічної інформації.

5. Найсуттєвіша сутність бібліографічної інформації – її подвійність, відображає відносини "документ – споживач інформації". На цьому ґрунтується відмінність між пошуковою та комунікативною функцією бібліографічної інформації.

6. Не відмінною, але практичною є дуже вагома сутність бібліографічної інформації її внутрішня організованість за чіткими правилами. Це стосується не лише до бібліографічних записів, але і до способів їх групування бібліографічних посібниках, до реферування і анотування, до створювання додаткових вказівок.

Отже, складений перелік, не висвітлює всіх істотних якостей бібліографічної інформації. Їх розвиток буде продовжуватися. Важливо зазначити, що ні одне з якостей, викладених вище та взятих окремо, не дає змоги розкрити в цілому специфіку бібліографічної інформації, так як вони дуже часто присутні й в інших об'єктах в системі документальних комунікацій. Специфіку бібліографічної інформації в загальному розширює тільки сукупність, системної єдності усіх її якостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ломачинська І.М. Бібліографознавство: навч. посіб. / І.М.Ломачинська. – К.: Ун-т «Україна», 2004. – 300 с.
2. Швецова-Водка Г.М. Вступ до бібліографознавства: навч. посіб. / Г.М.Швецова-Водка. – К.: Кондор, 2004. – 216 с.
3. Кушнарєнко Н.М. Наукова обробка документів: підручник / Н.М.Кушнарєнко, В.К.Удалов. – К.: Вікар, 2006. – 328 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

Науковий керівник – викладач О.О.Подворнюк

ІНТЕГРУВАННЯ ТОВАРНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню і розробці методичних рекомендацій щодо формування товарної стратегії підприємства як складової частини його маркетингової товарної стратегії. В роботі уточнено понятійний апарат теорії товарної стратегії, визначено місце товарної стратегії в маркетинговій стратегії підприємства, досліджено механізм інтегрування товарної стратегії підприємства.

Ключові слова: стратегія марки, стратегічне управління, товарна стратегія підприємства, поведінка споживача.

The thesis is devoted to the theoretical and methodical recommendations, concerning formation of brand strategy of the enterprise – producer as a component of its marketing product strategy. A more precise definition is given to the theory of brand management in this paper. There defined the place of brand strategy in marketing strategy of the enterprise and there defined the mechanism of its integration into product strategy of the enterprise.

Key words: brand strategy, mechanism of brand using, strategic brand management, product strategy of the enterprise, the behavior of the customer, loyalty to the brand.

Товарна стратегія підприємства поряд із ціновою, стратегією розподілу і просування складають стратегічний комплекс маркетингу підприємства. Крім того, в структурі стратегічного плану з маркетингу, товарна стратегія є визначальною. Разом з тим в науковій літературі з маркетингу відсутня єдина класифікація товарних стратегій підприємства.

Значна кількість науковців вказує на стратегію якості товару. Це стосується Ламбена Ж.-Ж, Мак-Дональда М., Завгородньої А.А. та Ямпольської Д.О. Крім цього, Куденко Н.В. наводить цілі маркетингової товарної політики, які визначають відповідні товарні стратегії, серед яких є підвищення конкурентоспроможності, що теж пов'язано із забезпеченням якості товару. А Дойль П. наводить цілу низку стратегічних рішень, а саме стосовно експлуатаційних характеристик товару, його конструкції, особливостей подання, розмірів, що теж впливає в кінцевому рахунку на рівень якості продукції.

Разом з тим, не можна погодитися з товарними стратегіями які пропонує Балабанова Л.В. Матриця Мак-Кінзі скоріш передбачає використання комплексу маркетингових стратегій (товарних, цінових, розподілу та просування), які дозволяють досягти відповідних цілей: захисту позицій чи вибіркового зростання, збору врожаю чи елімінації. Теж саме можна сказати і про товарні стратегії в залежності від ступеня диференціювання товарного асортименту. Стратегії що пропонує професор Балабанова Л.В., в межах цієї групи, а саме стратегія концентрації, диференціювання та позиціонування належать до базових конкурентних стратегій підприємства на ринку [1, с. 89]

Викликає сумнів віднесення до товарної, стратегії виробництва стандартного або спеціалізованого товару, що пропонують Завгородня А.А. та Ямпольська Д.О. На думку авторів, “стратегічний вибір між виробництвом стандартної продукції чи спеціалізованої пов'язаний з вирішенням питання – виробляється товар для всіх, або для конкретного споживача” [3, с. 28]. А це пов'язано скоріш із вибором цільового ринку підприємства і відповідно, з використанням диференційованого чи недиференційованого маркетингу.

Низка авторів (Котлер Ф., Дойль П. та інші) зазначає необхідність стратегічних рішень щодо упаковки товару, але на наш погляд, відокремлювати їх у стратегію упаковки недоцільно [5, с. 129].

Визначити оптимальний склад та класифікацію товарних стратегій підприємства можна, на наш погляд, спираючись на перелік інструментів, які наводять Ф. Котлер, А.Ф. Павленко та А.В. Войчак у складі товарної політики. Згідно працям цих авторів, до товарного комплексу маркетингу належать: номенклатура товару, якість, дизайн, характеристики, торговельна марка, упаковка, розміри, обслуговування, гарантії, можливості повернення [5, с.149]. Разом з тим не всі рішення стосовно використання цих інструментів знаходяться в площині стратегічного маркетингу. На нашу думку, рішення стосовно дизайну, характеристик, розмірів, упаковки частково розглядаються в процесі розробки інноваційної стратегії, а частково вирішуються на рівні управління якістю.

Проведений аналіз існуючих поглядів та їх узагальнення дозволяють запропонувати наступну класифікацію можливих товарних стратегій підприємства, завдяки яким реалізується його маркетингова товарна політика.

Таблиця 1.1

Запропонована класифікація товарних стратегій підприємства

Товарні стратегії підприємства	Їх різновиди
Асортиментні стратегії	- розширення товарного асортименту - скорочення товарного асортименту - підтримання існуючого товарного асортименту
Інноваційні стратегії	- стратегія створення нового товару - стратегія імітації - стратегія модифікації - стратегія модернізації
Стратегії забезпечення якості	- стратегія вдосконалення якості товару - стратегія підтримання якості товару - стратегія зниження (фальсифікація) якості
Стратегії марки	- стратегії марки відносно міжнародних ринків - стратегії відносно портфеля марок - стратегії марки залежно від її життєвого циклу

Різновиди асортиментних стратегій підприємства добре розроблені Ф. Котлером, а саме в межах розширення товарного асортименту він пропонує *стратегію витягування товарної лінії вниз, витягування вгору і в двох напрямках*. Крім того, він виділяє оновлення товарної лінії, хоча на наш погляд це рішення належить до інноваційної стратегії.

Стратегія скорочення товарного асортименту деякими авторами зазначається як стратегія елімінації товару. Це пов'язано з тим, що основною метою застосування цієї стратегії є виведення з асортименту збиткових позицій товару. Інша мета може диктуватися необхідністю скорочення витрат підприємства.

Стратегія підтримання існуючого товарного асортименту обирається в тих випадках, якщо підприємство вирішує, що на даний час його асортимент є оптимальним.

Інноваційні рішення щодо товару, детально розглянуто професором Кардашем В.Я. [4], проф. Ілляшенко С.М. [3], німецькими вченими Діхтлем Є. та Хершгеном Х. і Ламбенем Ж.-Ж..

Стратегія створення нового товару передбачає створення та виведення на ринок нових товарів, які зазвичай створюють нові ринки.

Стратегія імітації обирається у випадку, коли підприємство не претендує на роль першовідкривачів, а обирає шлях імітації найбільш вдалих товарів конкурентів.

Стратегія модифікації – це розвиток товару, що передбачає зміну його властивостей і призводить до підвищення чи зниження якості.

Стратегія модернізації передбачає поліпшення і розвиток товарів в межах його існуючих властивостей.

Стратегії забезпечення якості: стратегія вдосконалення якості товару, стратегія підтримання якості товару, стратегія зниження (фальсифікація) якості.

Отже, розгляд положень теорії стратегічного управління показав, що незважаючи на значну кількість наукових досліджень, їх автори не мають єдиної точки зору щодо визначення сутності понять “стратегія підприємства ” і “маркетингова стратегія підприємства”. Разом з тим, аналіз існуючих визначень “маркетингова стратегія”, дозволив зробити висновок, що їх автори роблять наголос на спрямованості дій фірми щодо створення власних конкурентних переваг на цільових ринках.

Крім того, маркетингова стратегія і загальна стратегія підприємства розрізняються об'єктами планування. Часові характеристики маркетингового стратегічного планування, тобто період планування, не є жорстко фіксованими і залежить від специфіки маркетингової діяльності, але у будь-якому випадку, незалежно від галузі в якій функціонує підприємство, часові об'єкти загальнофірмового стратегічного планування перевищуватимуть період часу, на який розробляється маркетингова стратегія.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанова Л.В. Маркетингова товарна політика в системі менеджменту підприємств: навч. посіб. / Л.В. Балабанова, О.А. Бриндіна. – К. : ВД „Професіонал”, 2016. – 336 с.
2. Борзаковська Л.В. Деякі аспекти маркетингової товарної політики промислового підприємства у сфері інновації / Борзаковська Л.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/borzakovska-l-v-deyaki-aspekti-marketingovoyi-tovarnoyi-politiki-promislovogo-pidpriemstva-u-sferi-innovatsiy/>
3. Ілляшенко С.М. Маркетингова товарна політика : підручник / С.М. Ілляшенко. – Суми : Університетська книга, 2015. – 234 с.
4. Кардаш В.Я. Маркетингова товарна політика: Навч.-метод. посібник. – 3-тє вид. доп. та перероб. – К.: КНЕУ, 2016. – 248 с.
5. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. / Ф. Котлер. – М. : Прогресс, 2010. – 944 с.
6. Кучеренко В.Д. Маркетингова товарна політика: підручник / В.Д. Кучеренко, Н.Б. Ткаченко – К. : КНТЕУ, 2015. – 185 с.
7. Неріцина Н.І. Маркетингова товарна політика : навч.посібник. / Н.І. Неріцина. – К. : НАУ, 2012. – 217 с.
8. Трішкіна Н.І. Визначення ефективності товарної політики підприємства оптової торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/55.pdf
9. Шканова О.М. Маркетингова товарна політика : навч. посіб. / О.М. Шканова. – К. : МАУП, 2013. – 160 с.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, професор Р.В. Федорович

ОРГАНІЗУВАННЯ ЗБУТУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВО-ЗОРІЄНТОВАНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Статтю присвячено питанням організування збутової діяльності підприємств в сучасних умовах розвитку економічних відносин. У роботі поглиблено теоретико-методичні положення щодо формування збутової політики підприємства, які дозволяють структурувати її складові та визначити перспективні напрями розвитку. Подальшого розвитку отримали методичні положення та принципи формування і використання вторинних структур у збуті, які допомагають розширити та доповнити первинну структуру збутової організації у пріоритетних для підприємства аспектах.

Ключові слова: збутова діяльність, збутова політика, маркетинг, продаж, організування збутової діяльності, принципи організування, організаційна структура управління, реструктуризація підприємства.

The article is dedicated to the issues of organization of distribution activities of enterprises under the present conditions of the development of economic relations. In the thesis the notion of distribution interrelated with other economic notions has been defined. The theoretical and methodical propositions regarding the enterprise distribution policy development which allow for structuring its constituents and defining long-term development directions have been deepened. Methodical propositions and principles of the development and utilization of secondary structures in distribution which support expanding and supplementing the primary structure of distribution organizations in the enterprise prioritized aspects have been further developed.

Key words: distribution activities, distribution policy, marketing, sale, organization of distribution activities, principles of organization, administration organization structure, enterprise restructuring.

Значні зміни в збутових організаціях як в промисловості, так і в торгівлі зумовлені глобалізацією, інтернаціоналізацією, диверсифікацією, а також появою нових засобів масової інформації. Світова комп'ютерна мережа інтернет різко зблизила виробника та кінцевого споживача і призвела до необхідності поступового зменшення чисельності працівників в галузі збуту, а також їх перекваліфікації. Все більшого масштабу у світі набуває продаж стандартизованих виробів (запасних частин, товарів з каталогів тощо) через продаж по інтернету (E-Commerce). Через це в збутових відділах спостерігається явище звуження (Lean-Selling), тобто скорочення чисельності працівників через використання в збутовій діяльності нових технологій. Ще одним наслідком появи нових засобів масової інформації є перенесення акценту виробниками продуктів відомих у світі марок з торгівлі на прямий збут. Таким чином, торгівля змушена знаходити нове позиціонування своїх послуг. Як захисну реакцію зі сторони торгівлі можна розглядати спроби великих торгівельних компаній (концепція Karstadt) до створення власної системи продажу через інтернет.

Ще одним важливим чинником зміни збутової стратегії є концентрація в багатьох галузях. Зміна стратегії відбувається, як правило, в напрямі роботи із ключовими споживачами. Методи роботи зі споживачами стають складнішими. Від працівників, задіяних у збуті, вимагається високий професійний рівень. Зростають вимоги до гнучкості структур та рівня інструментарію, що використовується.

У зв'язку з високим рівнем конкуренції на світових ринках спостерігається скорочення життєвого циклу товарів. Тому на перший план виходять такі стратегічні величини, як вчасність і швидкість у збутовій діяльності (Time to Market). Згідно нових умов досвід та

мистецтво продажу окремих працівників збуту повинні підпорядковуватись політиці іміджу підприємства та правилам роботи в групах, проектах.

Все більшого значення набуває прямий маркетинг, продаж по телефону та через інтернет тощо. Майбутнє у збуті належить управлінню збутом за допомогою систем.

Отже, враховуючи сучасні особливості розвитку світової економіки, можна виділити такі тенденції розвитку збуту:

1. Стратегічне розширення збутової організації, створення збутових представництв в країні виробника і за кордоном, зміцнення внутрішньої і зовнішньої збутових служб, Key Account Management, системи сервісного обслуговування покупців.
2. Зміцнення позицій на ринку за допомогою використання вертикального маркетингу, побудови франчайзингових систем.
3. Підвищення ефективності збуту через використання комп'ютерних систем управління.
4. Впровадження нових форм роботи з клієнтами за допомогою використання сучасних засобів масової інформації (інтернет).
5. Збільшення обсягу збуту через залучення нових покупців і/або через розширення купівельного потенціалу наявних покупців.
6. Робота по залученню головних покупців конкурентів, а також захист від аналогічної тактики зі сторони конкурентів.
7. Відмова від нерентабельних покупців, передоручення функцій роботи з такими покупцями торговельним партнерам.
8. Зміни в структурі постійних покупців, наприклад, шляхом розширення частки збуту середнім покупцям.
9. Налагодження контактів з новими збутовими партнерами, відсіювання неефективних збутових партнерів, робота з торговельними представниками.
10. Підвищення ступеня задоволення покупців.
11. Зміцнення контактів з покупцями на основі довготривалих стосунків.
12. Зміцнення надійності системи доставки товару споживачеві, дотримання обсягу і терміну доставки через удосконалення системи складування, транспортування та виготовлення товару.

Розглянуті тенденції знаходять своє відображення у формуванні цілей збутової діяльності. Для їх досягнення в умовах конкуренції необхідний правильний вибір і систематичне використання певних інструментів. Набір таких інструментів становить маркетинговий та збутовий інструментарій, який ієрархічно підпорядковується підприємницьким заходам, тактиці, стратегії і, нарешті, політиці підприємства. У теорії і на практиці добре зарекомендувала себе і широко використовується схема чотирьох „P“ (Product, Place, Price, Promotion) [1, с. 149]. При цьому деякі автори обґрунтовують використання трьох інструментів:

- продуктова, дистрибуційна, комунікаційна політика, або
 - політика пропозиції, дистрибуційна політика, комунікаційна політика [2, с.34],
- або п'яти інструментів (в торговельних підприємствах додається ще інфраструктурна політика) [3, с. 39].

Ефективність використання маркетингових інструментів залежить від вибору інструментів, способу, обсягу, частоти та місця їх використання, а також комбінації інструментів (синергічні ефекти). У даному дослідженні, з огляду на тематику роботи, нас цікавить збутова політика як інструмент маркетинг-міксу.

Отже, управління збутом знаходиться перед необхідністю вирішення складних завдань в області збутових стратегій, нових збутових технологій, засобів комунікації та управління персоналом. У центрі нових збутових стратегій є кооперація із збутовими партнерами в процесі створення якості та вартості товару, інтеграція покупців, кооперація збуту з іншими областями підприємства. Від правильного формування структур, інформаційних та комунікаційних каналів, залучення людських ресурсів залежатиме ефективність управління

збутом. Як в жодній іншій області підприємства, управління збутом вимагає професійного відчуття ситуації, масштабне мислення та інтегроване вирішення проблем.

Враховуючи сучасні особливості розвитку світової економіки, визначено тенденції розвитку збуту, які знаходять своє відображення у збутовій політиці. Збутова політика складається із збутової системи, політики продажу, політики збутових каналів та збутової логістики. Кожен із елементів збутової політики представляє собою складну систему інструментів.

Управління збутом знаходиться перед необхідністю вирішення складних завдань в області збутових стратегій, нових збутових технологій, засобів комунікації та управління персоналом, та, перш за все, формування структури управління збутом. Від правильного їх виконання та залучення відповідних людських ресурсів залежатиме ефективність управління збутом, у зв'язку із чим постає питання детальнішого аналізу теоретичних та практичних аспектів формування структур управління збутовою діяльністю підприємств.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гірченко Т. Д. Маркетинг: Навч. посібник / Т. Д. Гірченко, О. В. Дубовик. – К.: «Фірма «ІНКОС»», Центр навчальної літератури, 2007. – 255 с.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга. 5-е европейское издание / Ф. Котлер, Г. Армстронг. – М.: Из-во Диалектика-Вильямс, 2012. – 752 с.
3. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа, 12-е издание [Текст] / А.А. Томпсон-мл, А.Дж. Стрикленд III. – М.: «Вильямс», 2010. – 928 с.: ил. – ISBN5-8459-0407-2.
4. Харчук Т. В. Шляхи виходу підприємства на зовнішні ринки [Електронний ресурс] / Т. В. Харчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №8 – С. 12-16. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/APE/2009_8/12-16.pdf

Науковий керівник – кандидат економічних наук О.І.Краузе

УДК 339.92

*Тарас Демкура
(Тернопіль, Україна)*

РОЗВИТОК ІНТЕГРОВАНИХ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ КОМПАНІЙ МЕРЕЖЕВОГО МАРКЕТИНГУ

Розглянуто основні особливості маркетингових комунікацій компаній мережевого маркетингу. Проведено дослідження на предмет з'ясування відношення дистриб'юторів компаній мережевого маркетингу до мотиваційних програм. Запропоновано напрями розвитку маркетингових комунікацій зазначеними програмами.

Ключові слова: *інтернет-продаж, інтегровані маркетингові комунікації, мережевий маркетинг, маркетингові комунікації, інструменти маркетингових комунікацій.*

The main features of marketing communications of network companies are generalized. The research of the attitude of distributors of network marketing companies to motivational programs is conducted. The author has provided the main areas of marketing communications development with these programs.

Key words: *internet-sales, integrated marketing communications, network marketing, marketing communications, marketing communication tools.*

В умовах інтенсивної конкуренції, значних темпів поширення інформації на одне з перших місць виходить проблема побудови ефективних та результативних маркетингових комунікацій. Аналіз основних положень та найбільш вагомих результатів, сформованих в рамках комунікаційних теорій (загальна теорія комунікації, теорія масової комунікації, теорія інформаційного суспільства), поведінкових теорій (теорія мотивації, теорія когнітивного дисонансу, теорія диференціальних емоцій) та теорій маркетингу (загальна теорія маркетингу, теорія бренд-менеджменту, теорія маркетингу взаємовідносин, теорія маркетингових комунікацій) дозволив уточнити поняття маркетингові комунікації та визначити їх як постійно діючий процес взаємодії між учасниками маркетингової системи, в основі якого знаходиться діалоговий обмін інформацією з допомогою маркетингових комунікаційних інструментів та з використанням різних (особистих та неособистих) каналів передачі заради досягнення як економічних, так і соціальних цілей.

Зміни соціального, економічного та конкурентного середовища сприяли появі нової концепції маркетингових комунікацій – інтегрованих маркетингових комунікацій, під якими слід розуміти об'єднання зусиль господарюючого суб'єкту з формування та реалізації багатоканальної синхронізованої системи взаємодії з різними цільовими аудиторіями (як внутрішньою, так і зовнішньою) через поєднання як безпосередніх, так і опосередкованих інструментів для створення вищої цінності та отримання синергетичного ефекту.

Формування ІМК в значній мірі залежить як від ряду зовнішніх факторів (економічний стан, культурні традиції, рівень конкуренції тощо), так і внутрішніх (мета та стратегія компанії ресурси, відношення покупців до компанії та її продукції).

Компанії мережевого маркетингу мають свої специфічні особливості, що стосуються як бізнес-моделі в цілому, так і підходу до формування маркетингових комунікацій, що базується на принципі дуплікації або експоненціального розвитку. Особливості здійснення комунікацій стосуються в зазначених компаніях перш за все одержувачів інформації, в якості яких виступають як потенційні та існуючі споживачі продукції та послуг, так і дистриб'ютори. Специфічною є і мета зазначених компаній – залучення до співпраці певної кількості дистриб'юторів та за рахунок цього досягнення якомога більшого інформаційного охоплення. Як зазначає Томаш Мурас, голова Ради директорів УАПП: «Головна мета MLM – компаній – створення економічного активного середнього класу» [5]. Реалізація цієї мети в значній мірі обумовлюється підприємницьким кліматом в країні, відношенням суспільства до підприємництва. Певні особливості притаманні і маркетинговим комунікативним інструментам, основними з яких є особистий продаж та матеріальне, представлене маркетинг-планом та моральне стимулювання.

На початку 90-х років ХХ століття в Україні почав активно розвиватися багаторівневий мережевий маркетинг. Сьогодні, згідно даних Української Асоціації Прямого Продажу (УАПП), нараховується близько 250 компаній, які здійснюють діяльність у галузі прямого продажу товарів і послуг в Україні. З них біля 50 компаній є офіційно зареєстровані в Україні, решта – не мають своїх офіційних представництв та діють лише через дистриб'юторів. Визначити точну кількість компаній не видається можливим, на думку експертів УАПП, так як компанії прямого продажу в Україні реєструються як певні суб'єкти господарської діяльності і, відповідно, не виділені в офіційній статистиці. Близько 75% всіх компаній прямого продажу в Україні – компанії мережевого маркетингу відомих брендів, що генерують більшу частину товарного обороту.

За даними УАПП на кінець 2014 р. обсяг продажу товарів компаніями мережевого маркетингу склав 4,8 млрд. грн., обсяг податків, сплачених в бюджети різних рівнів склав 900 млн. грн. Для порівняння, аналогічно в Європі обсяг продажу компаній MLM склав 12 млрд. дол. Однак, 76% товарів, що реалізуються в Європі, вироблені в цих країнах. На ринку ж України представлені в переважній більшості іноземні компанії, що реалізують свою продукцію. Українські компанії MLM представлені в незначній кількості (за оцінками експертів УАПП, їх кількість складає близько 35 компаній) та є маловідомими.

З метою з'ясування відношення споживачів до компаній мережевого маркетингу та на основі цього розробки заходів щодо покращення їх комунікативної діяльності в 2015 р. нами було проведено дослідження методом глибинного інтерв'ю з дистриб'юторами 7 компаній (по 6 чоловік з кожної). Для отримання більш достовірної інформації дистриб'ютори кожної компанії були представлені особами з досвідом роботи 3-8 місяців та 8-14 місяців. Компанії, які приймали участь в інтерв'ю – ТОВ «Amway Ukraine», ДП «Avon Cosmetics Ukraine», ДП «Faberlic-Ukraine», ТОВ «Herbalife Ukraine», ТОВ «Mary Kay Limited», ДП «Oriflame Cosmetics Ukraine», ТОВ «Tahitian Noni International Ukraine».

В процесі інтерв'ю нами ставилося завдання з'ясування загальних тенденцій на ринку прямого продажу, репутації компаній MLM серед населення, стереотипів, що склалися в сфері прямих продаж, мотивів, що ними керуються клієнти на початку співробітництва та в процесі співробітництва, а також відношення до мотиваційних програм, що пропонуються компаніями.

Результати глибинного інтерв'ю засвідчили результативність комунікативних програм MLM – компаній та в цілому позитивне відношення до них дистриб'юторів.

Однак при з'ясуванні причин відмови дистриб'юторів від співробітництва з компаніями були зазначені як зовнішні, так і внутрішні причини, які, на нашу думку, повинні бути враховані в процесі формування маркетингових комунікацій компаніями в майбутньому.

Серед основних зовнішніх причин були зазначені:

- економічна ситуація, що визначає купівельну спроможність населення;
- підтримка зі сторони держави підприємства;
- конкуренція як зі сторони ритейлу, так і Інтернет-продажу.

Внутрішні причини відмов, що пов'язані безпосередньо з діяльністю компаній можна класифікувати наступним чином:

- завищені очікування (відсутність розуміння на старті про необхідність постійної підтримки бази клієнтів, недостатнє знання продукції на перших етапах);
- психологічна напруженість, пов'язана з постійною необхідністю доводити свою кваліфікацію, так як у випадку призупинки діяльності, а також у випадку не проходження наступної ланки плану всі досягнення «згорають» і все необхідно «починати з нуля», щорічна перереєстрація;
- необхідність вкладати власні кошти, обумовлена високою вартістю входження в бізнес, обов'язковою закупкою товару на значну суму, обов'язкові регулярні щомісячні замовлення. Крім того, на думку дистриб'юторів, бонуси краще було б отримувати у вигляді грошових виплат, а не продукції компанії;
- організаційні моменти – необхідність великого одноразового замовлення; замовлення додому на презентації незнайомих людей;
- відсутність стабільності, а саме відсутність фіксованих виплат;
- недостатня увага до навчання з питань сегментації ринку, пошуку клієнтів тощо.

На основі з'ясованих причин вважаємо за необхідне більш активно розвивати комунікативну діяльність зазначених компаній за наступними напрямками: покращення роботи щодо підвищення рівня освідомленості через проведення іміджевої реклами, PR-заходів та розвитку SMM; з метою залучення до співпраці – використовувати системний підхід в процесі навчання та внести зміни щодо стимулювання дистриб'юторів, виокремивши в окрему групу покупців; для утримання дистриб'юторів – здійснювати розвиток програм лояльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Демкура Т.В. Засади функціонування та особливості маркетингової комунікативної політики компаній мережевого маркетингу / Т.В. Демкура // Вісник ТНЕУ. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – Вип. 1. – С. 100-110.

2. Дж. Бернет Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход / Дж. Бернет, С. Мориарти. – СПб.: Питер, 2001. – С. 41, 104.

3. Зундэ В.В. Интегрированные маркетинговые коммуникации: тенденции формирования, факторы и приоритеты развития в условиях ситуации современного экономического кризиса / В. В. Зундэ // TERRA ECONOMICUS. №1-2. – Т.7. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/integrirrovannye-marketingovye-kommunikatsii-tendentsii-formirovaniya-factory-i-prioritety-razvitiya-v-usloviyah-situatsii>

4. Окландер М. А. Маркетингові комунікації промислових підприємств в умовах інформаційної економіки: Монографія/ М.А. Окландер, І.Л.Литовченко, М.І. Ботушан – К.: Знання, 2011.

5. Офіційний сайт Української Асоціації Прямих Продажів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.udsa.org.ua/>.

6. Рижкова Г.А. Особливості і перспективи комунікацій в Україні / Г. Рижкова // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – №1(7).

УДК 005

*Назарій Зеленько
(Володимир-Волинський, Україна)*

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ПАБЛІК РІЛЕЙШІНЗ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

Ще донедавна маловідоме і неприйнятне для колишньої радянської політичної культури й ментальності поняття паблік рілейшн з останніми роками буквально увірвалося в наше життя. З'явилися перші книжки на цю тему, друкуються статті й матеріали на сторінках часописів та газет, проводяться окремі семінари, влаштовуються презентації. Вже навіть заснована Українська асоціація паблік рілейшнз. Весь цивілізований світ не тільки звик до нього, але й перетворив паблік рілейшнз на ефективно працюючу науку і мистецтво досягнення порозуміння та злагоди між різноманітними суб'єктами публічного життя громадського суспільства.

Ключові слова: паблік рілейшнз, принципи ПР, громадськість, громадська думка.

More recently, an obscure and unacceptable for the former Soviet political culture and mentality of the concept of public rileyshns with recent years, literally stormed into our lives. The first book on the subject, publishes articles and materials on the pages of magazines and Newspapers, hold special seminars, arranged the presentation. Have even founded the Ukrainian Association of public relations. The entire civilized world not only got used to it, but also turned the public relations in efficiently running the science and art of achieving understanding and agreement between the diverse actors of the public life of civil society.

Key words: public relations, principles of PR, public opinion.

Зв'язки з громадськістю (англ. public relations, PR) – мистецтво досягнення взаємопорозуміння та згоди між людьми, соціальними групами, класами, націями, державами на основі цілеспрямованого формування громадської думки та управління нею [2, с. 14].

У вузькому розумінні – це систематична діяльність компанії, що спрямована на зміну переконань, ставлення, думок та поведінки різних груп людей (цільових груп) стосовно компанії, її продуктів, послуг, а також конкретних проблем, ідей та дій.

Піар як рід занять і професія пройшов великий шлях розвитку. Мистецтвом переконувати людей і впливати на їхню поведінку тисячоліттями керувались державні та політичні діячі. Пам'ятники, піраміди, статуї, храми, живопис, пам'ятки писемності прославляють героїчні діяння полководців, вождів, підносячи їх публіці, як богів чи подібних до богів. Промови вождів – зразок красномовства, готувалися із застосуванням риторики (ораторського мистецтва) як одного з основних засобів переконання.

Великий внесок в розвиток піар принесла така країна, як США. Тут була створена перша фірма з надання спеціальних послуг клієнтам «Паблісіті-бюро». З появою на горизонті Айві Роберта Лі піар знайшов новий зміст. Його діяльність гідно оцінена наступними поколіннями професіоналів з паблік рілейшинз, які нагородили його званням «батько нової професії» [2, с. 85].

Термін “піар” з’явився у вжитку українців відносно недавно. Як і будь-яке іноземне слово, воно стало модним. Попит на послуги зростає з кожним роком.

Значний поштовх до розвитку піар на Україні дало створення в 1995 р. Української асоціації зі зв'язків із громадськістю, яку наступного року прийняли до складу Європейської асоціації PR, а також регіональну асоціацію в Східній Україні. У 1997 р. відкрито першу українську приватну PR-агенсію [1, с. 25].

Але позитивні тенденції сучасного українського PR-ринку доповнюються рядом проблем:

1) брак програм навчання PR-спеціалістів практично в усіх вітчизняних ВНЗ призводить до того, що отримувати освіту доводиться на тренінгах або у спеціалізованих бізнес-школах. Тому ряди вітчизняних PR-спеціалістів поповнюють фахівці з інших споріднених сфер діяльності;

2) робота в умовах дефіциту рекламного бюджету, тобто вкладання грошей в пряму рекламу, яка часто дратує, лякає споживача;

3) необхідність постійного пристосування багатьох PR-технологій під особливості вітчизняного ринку. Всі прийоми сучасного PR, потрапили до України із Заходу або з Росії, непогано себе зарекомендувавши.

Однак, варто зважати на те, що вітчизняна аудиторія має свій менталітет, а тому багато програм потрібно доопрацьовувати та впроваджувати з урахуванням особливостей українського споживача.

Стрімке зростання популярності PR в Україні зумовлене як активним впровадженням західних зразків ведення бізнесу та політики (зовнішній чинник), так і усвідомленням вітчизняною елітою необхідності застосування конкурентоспроможних технологій у багатьох сферах життєдіяльності суспільства (внутрішній чинник). Водночас таке впровадження має певні проблеми в Україні, зокрема неготовність ринку до широкого запровадження PR взагалі, відсутність адаптованої до вітчизняних умов моделі впровадження, недостатня науково-теоретична й практична бази та ін.

Український PR-ринок знаходиться на стадії активного розвитку, постійно наростаючими темпами збільшується кількість PR-операторів і, що особливо важливо, серед них збільшується частка українських PR-компаній. Досить істотно на український PR-ринок вплинула економічна криза, але фахівці вважають, що саме вона допомогла ринку стати більш структурованим і професійним, а завдяки існуючому досвіду вітчизняні PR-агентства зможуть подолати труднощі та вийти на світовий рівень.

Отже, можливими шляхами подолання проблем розвитку ПР на Україні можуть бути:

1) Створення програм навчання для вишів, формування нового покоління піар-фахівців;
2) Доопрацювання програм та впровадження їх з урахуванням особливостей українського споживача;

3) Проведення тренінгів, які допоможуть дати базові навички ПР спеціаліста;

4) Невід'ємним етапом підготовки для успішного старту випускників ВУЗів – спеціалістів з пiар є стажування. Навчання в університетах потрібно доповнювати практичним досвідом.

5) Вдосконалення не лише нормативно-правової бази, а й наявних етичних принципів та положень.

6) В Україні відсутнє чітке регламентування PR-діяльності, не має конкретного закону про паблік рiлейшнз або будь-якого нормативу, який регламентує саме PR-діяльність. Тому потрібно розробити нормативну базу.

7) Дослідження та аналіз українського PR-ринку, може допомогти подальшій трансформації комунікаційній індустрії та повинно сприяти виходу вітчизняного PR на новий, якісний рівень розвитку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус В. С. Зв'язки з громадськістю (паблік рiлейшнз) в економічній діяльності: Навч. посіб. / В.С. Білоус. – К.: КНЕУ, 2005. – 275 с.

2. Житарюк М.Г. Реклама і зв'язки з громадськістю: конспект лекцій. Навчальний посібник / М.Г. Житарюк. – Вінниця, 2013. – 105 с.

3. Лук'янець Т.І. Рекламний менеджмент. Навч. посіб. / Т.І. Лук'янець. – К.: КНЕУ, 1998. – 276 с.

4. Королько В, Некрасова О. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи: методика, практика / В. Королько, О. Некрасова. – Києво-Могилянська академія, 2009. – 231 с.

5. Маркетингові комунікації: підручник / О.М. Король, Н.М. Герасименко, С.О. Піханова та ін; під ред. О.М. Короля. – Хабаровськ, 2007.

Науковий керівник – викладач О.О.Подворнюк

УДК 339.13

*Олена Максимлюк
(Тернопіль, Україна)*

ТОВАР ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ КОМПЛЕКСУ МАРКЕТИНГУ

Статтю присвячено розкриттю суті маркетингової товарної політики, а також її складових. У статті приділяється увага теоретичному визначенню «маркетингової товарної політики», їх класифікації, і специфіці їх проведення.

Ключові слова: *маркетинг, маркетинг-міх, товарна політика, товар.*

The article is devoted to disclosing the essence of marketing commodity policy and its components. The article focuses on the theoretical definition of "marketing product policy", their classification and specifics of their conduct.

Key words: *marketing, marketing-mix, product policy, product.*

Маркетингова діяльність підприємства базується на орієнтації потенційних споживачів, а також на комплексному дослідженні діяльності компанії. Тому доцільно розглянути поняття маркетингу і його суть.

Ф. Котлер визначив що: “Маркетинг – вид людської діяльності, направлений на задоволення потреб за допомогою обміну» [4].

Маркетинг – це соціальний процес, метою якого є одержання за допомогою прямого обміну або ринку необхідних товарів і послуг як для окремих індивідів і соціальних груп, так і на рівні підприємства [7].

Маркетингова діяльність підприємства починається з розробки «маркетинг міксу» – це комплекс методів та способів впливу на споживачів цільового ринку, для того щоб компанія змогла досягти поставлених цілей.

Термін – «marketing mix» в теорію маркетингу вперше (в 1964 році) було введено Нейлом Борденом, професором із Гарвардської школи бізнесу. Ним була розроблена так звана концепція «4P»: Product, Price, Place, Promotion [8, с. 122].

Маркетинг – мікс – це система засобів маркетингу або сукупність прийомів і методів, конкретний інструментарій, який використовується фірмою для досягнення поставленої мети, вирішення відповідних завдань [1, с. 168].

Розробка маркетингового комплексу вимагає знання ринкових законів, основ стратегічного управління, вміння системно мислити і аналізувати тенденції, що сформувалися на ринку [6].

Таким чином, вихід підприємства на ринок майже завжди пов'язаний з розробкою маркетинг-міксу, що включає набір факторів маркетингу, за допомогою яких фірма досягає своїх цілей.

Оптимальний маркетинг-мікс становить таку комбінацію маркетингових інструментів, завдяки якій забезпечується досягнення окреслених цілей за раціонального використання наявних коштів бюджету маркетингу. Відносна значущість кожного окремо взятого елемента маркетингу залежить від різних чинників, таких як тип організації, вид товару, поведінка споживачів.

До «маркетинг мікс» входять такі складові: товар, місце, просування і ціна.

Всі елементи комплексу взаємопов'язані й оцінка продукту при виборі здійснюється по всім компонентам комплексу. Кожний з елементів включає самостійний комплекс заходів, реалізація яких формує відповідну політику в комплексі маркетингу [9].

На рис. 1. детально зображено основні складові комплексу маркетингу.

Рис. 1. Основні складові комплексу маркетингу [2, с. 75].

Товар – це продукт, що пропонується на ринку для продажу і задоволення потреб потенційного споживача.

Романов А. Н. дає наступне визначення товарної політики: товарна політика підприємства – це сукупність заходів, коли один чи декілька товарів використовуються, як основні інструменти виробничої та збутової діяльності підприємства.

Войчак А.В., розглядаючи товарну політику, зазначає її як комплекс заходів, у межах яких один чи кілька товарів використовують як основні інструменти виробничо-збутової діяльності фірми». І якщо зробити аналіз даного визначення, то можна прийти до висновку, що товарна політика має за мету пошук ідеї і створення особливого, унікального товару.

Отже, сама ж суть маркетингової товарної політики полягає в тому, щоб створити, сформуванати та сприяти підтримці оптимальної асортиментної структури товарів, беручи до уваги поточні та майбутні цілі підприємства.

Маркетингова товарна політика передбачає виконання таких заходів як:

- розробка товару (створення нових чи модифікація існуючих);
- обслуговування товару (забезпечення сталості відповідних характеристик товару, що користується попитом);
- елімінування (зняття товару з виробництва) (рис. 2.):

Рис. 2. Структура маркетингової товарної політики [5, с. 64].

До основних цілей при розробці нового або ж при вдосконаленні існуючого товару відносять зростання доходів та прибутку, вихід на нові ринки збуту, досягнення конкуруючих переваг, посилення уваги, а також розширення та зростання частки ринку, що вже існує.

Коли проводиться вже саме обслуговування товару то до цілей відносять: стабільне отримання доходу та прибутку, утримання стабільних характеристик продукції, що постійно користується попитом споживачів.

Вже в процесі зняття товару з виробництва підприємство прагне втримати дохід на існуючому рівні, знизити витрати на виробництво та обіг продукції, на яку знижується попит і оптимізувати асортимент товару.

Таким чином можна сказати, що товарна політика є невід’ємною складовою зовнішнього середовища компанії, від особливостей виробничої, комерційної і маркетингової діяльності. Тому якщо на підприємстві немає точно сформованої товарної політики, то це може вплинути на нестабільність товарного асортименту, втрату конкурентних позицій, а також втрата контролю за комерційною ефективністю товарів.

До основних складових маркетингової товарної політики відносять:

- створення оптимізованого асортименту товарів та його оновлення,
- товарну марку,
- якість продукції,

- упаковку,
- дизайн,
- міру відповідності критеріям споживачів.

Єрмошенка М. М. складові маркетингової товарної політики подає наступним чином (рис. 3.):

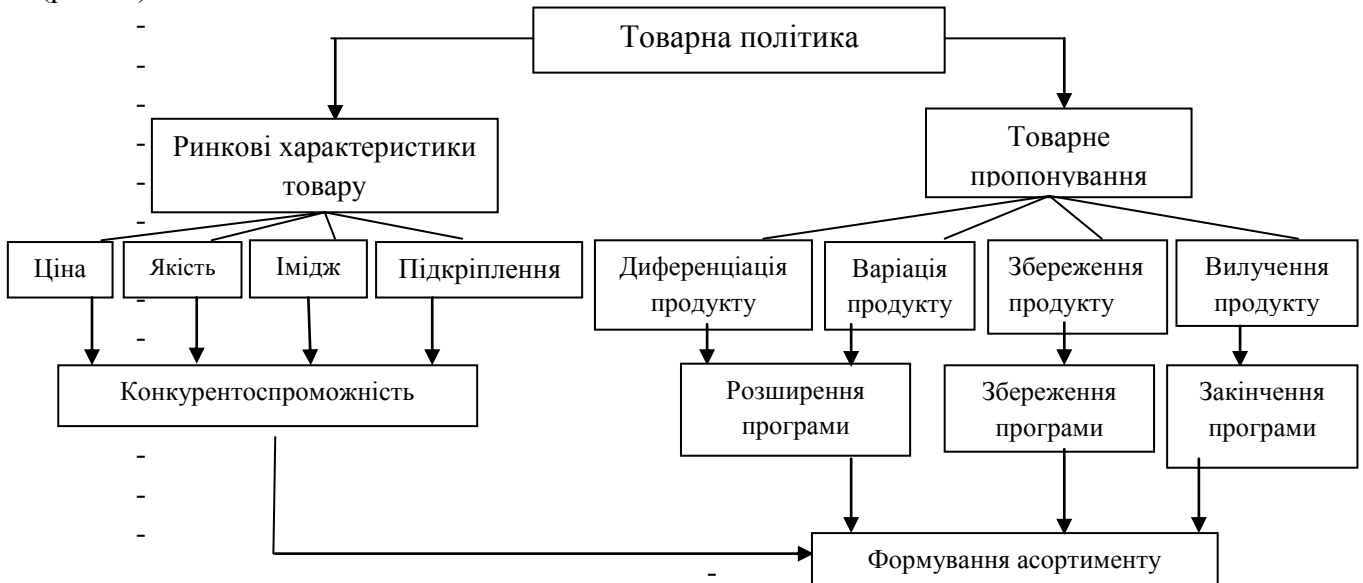

Рис. 3. Основні складові маркетингової товарної політики [3, с. 164].

Отже, з усього вище викладеного можемо зробити висновки, що важливим критерієм успішного функціонування підприємства є товарна політика, а особливо знання та розуміння кожної її складової окремо та у сукупності. Тому важливо приділяти увагу не лише самому товару, але і його оформленню, торгівій марці і дотриманню товарної стратегії підприємства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бутенко Н.В. Основи маркетингу. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004.
2. Гаркавенко С. С. Маркетинг. Підручник. Вид. 7 / С. С. Гаркавенко. – К.: Лібра, 2010. – 712 с.
3. Єрмошенка М. М. Маркетинг для магістрів: навч. посіб. / М. М. Єрмошенка, С.А. Єрохіна. – Том 1. – К. : Національна академія управління, 2007. – 604 с.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. – М.: «Прогресс», 1992.
5. Петруня Ю. Є. Маркетинг: навч. посіб. / Ю. Є. Петруня. – К. : Знання, 2007. – 325 с.
6. «Пятый элемент» комплекса маркетинга [Электронный ресурс]. – Режим доступа: iptv.com.ua
7. Романов А. Н. Маркетинг: Учебник / А.Н. Романов, Ю.Ю. Корлюгов, С.А. Красильников и др. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/137996>
8. Старостіна А.О., Зозульов О.В. Маркетинг: Навч. посібник. – К.: Знання-Прес, 2003.
9. Електронний ресурс. – Режим доступу: uk.m.wikipedia.org/wiki/Маркетинг-мікс

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент Н.М.Голда

КОМУНІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА НА РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

У статті охарактеризовано ринок сфери послуг та маркетинг у цій сфері. Вказано на необхідність застосування комунікаційної системи в сфері послуг.

Ключові слова: послуга, комунікації, комунікатор, комунікаційна система, адресати комунікацій, маркетингові комунікації, ринок.

Сфера послуг і маркетинг у цій сфері в цивілізованих країнах зростають дуже швидко.

Темпи розвитку бізнесу в Україні стрімко зростають, а з ними і потреби: підприємців у транспортних засобах, будівельній і вантажній техніці, виробничому обладнанні; споживачів – банківських, освітніх, туристичних послугах та інших [1, 331].

Функціонування ринку послуг неможливе без ефективних комунікацій. Підприємство, що реалізує послуги, взаємодіє зі своїми клієнтами, банками, страховими компаніями, іншими виробниками послуг і з різними контактними аудиторіями. Тому суб'єкт бізнесу повинен весь час дбати про формування та підтримання іміджу своєї справи на загальносуспільному рівні і на рівні потенційної клієнтурі.

Комунікаційну систему сфери послуг утворюють заходи, спрямовані на встановлення і підтримання відносин суб'єкта бізнесу з адресатами комунікацій (цільовими аудиторіями), її основними компонентами є комунікатор (відправник інформації), адресат (особа, яка приймає інформацію), безпосередня інформація (об'єкт комунікації, про якого повідомляє комунікатор).

Суттєвою проблемою для підприємства сфери послуг є організація системи комунікацій, оскільки пропоновані ним послуги не мають матеріально-речової форми, а тому не відчутні для споживача. У зв'язку з цим особливого значення набуває чіткий опис послуг, технології їх надання переваг, які отримує клієнт унаслідок їх споживання.

Просування послуг на ринок – сукупність дій, заходів, які використовує продавець послуг з метою підвищення попиту на них, активізації, розширення обсягів їх збуту.

Загалом комунікаційні системи виробника послуг скеровані на всіх основних адресатів комунікації: організації, фірми, конкретних споживачів, від реакції яких залежить досягнення ним своїх цілей.

Найважливішими адресатами комунікаційної системи суб'єкта бізнесу на ринку послуг є:

- а) співробітники суб'єкта бізнесу на ринку послуг;
- б) потенційні споживачі, або цільовий ринок;
- в) комерційні посередники;
- г) контактні аудиторії;
- г) виробники послуг;
- д) органи державної влади і місцевого самоврядування. [2, с. 64-65].

Значення маркетингових комунікацій для успішного просування багатьох видів послуг полягає в інформуванні споживачів про користь, яку вони отримують від купівлі послуги. Особливо цінний аргумент інформаційних звернень в умовах постійного стресу та напруженого ритму життя – рекламні повідомлення про високу якість обслуговування та ввічливість персоналу. Крім того, споживачі краще запам'ятають інформацію, якщо рекламні звернення будуть супроводжуватися графічним зображенням – персоніфікованим образом послуги. Це може бути персонаж із реального життя (турист із фотоапаратом, що завжди подорожує разом з туристичною компанією «САМ») або казковий образ (лисичка – корпоративний герой мережі магазинів «Фокстрот»).

У більшості випадків рекламна підтримка послуг відбувається за допомогою прийомів, подібних до тих, що застосовуються для рекламування матеріальних товарів.

Інша форма маркетингових комунікацій, пропаганда, відіграє основну роль у стратегії просування некомерційних (неприбуткових) послуг і деяких професіональних організацій. Некомерційні (неприбуткові) організації, такі як Фонд «Анти-СНІД», Спілка захисту прав споживачів, Конференція громадських організацій інвалідів України, мають використовувати пропаганду для поширення інформації про себе.

Внаслідок того, що споживачі більше довіряють пропаганді (ніж рекламі), багато служб використовують анонси (public service announcements – PSAs). Саме тому, що PSAs – це безкоштовний канал комунікації з цільовою аудиторією, (неприбуткові) організації базують на них свої медіа-плани. Проте, як зазначають вчені, використовуючи анонси організація навряд чи зможе контролювати ефективність повідомлень оскільки достеменно невідомо, хто читає ці повідомлення і час та тривалість контактів з ними.

Проте вплив наведеною недоліку використання анонсів, справедливий для реклами кінця ХХ століття, дедалі більше нівелюється практикою розвитку комунікацій в Україні. З одного боку, стрімке зростання кількості різноманітних каналів масової інформації та все більша їх спеціалізація і концентрація на вузькому сегменті аудиторії. З другого – зниження ефективності прямої реклами. Названі причини змушують і комерційні і некомерційні організації дедалі частіше звертатися саме до пропаганди та інформаційних анонсів, розміщених у спеціалізованих виданнях, тобто націлених на обраний рекламодавцем сегмент аудиторії [1, с. 350].

Комунікації – це ефективне спілкування з фактичними чи потенційними покупцями продукції, тобто ефективна передача відповідних повідомлень і образів цільовому ринку, необхідний напрям маркетингової політики. Але в Україні більшість підприємців ототожнюють поняття маркетингу з політикою комунікацій. Насправді, комунікації не є найважливішою складовою комплексу маркетингу. Вони є лише додатковим напрямом маркетингової діяльності, який дозволяє збільшити обсяги реалізації лише за умов, коли всі інші складові комплексу маркетингу (продукт, ціна та система збуту) є конкурентоспроможними.

Тому потрібно розуміти, що ніяка реклама, зв'язки із громадськістю та акції не переконують споживачів придбати непотрібний товар за високими цінами.

Як не бажано перебільшувати роль комунікацій у контексті маркетингу загалом, так само неправильним буде недооцінювати важливість здійснення комунікацій.

Навіть якщо підприємство виробляє хороший товар, якому властива конкурентоспроможна ціна і розповсюдження за допомогою вдало налагодженої системи розподілу, тим не менше, таке підприємство також має реалізовувати політику комунікацій.

Це пов'язано з тим, що кожна людина здійснює вибір того чи іншого товару суб'єктивно.

На основі вище сказаного можна зробити висновок, що фундаментальні дослідження дають підставу стверджувати – 50% споживачів не куплять товарів, якщо не знають нічого про фірму виробника; 90% споживачів не куплять товарів, якщо не знають нічого про ці товари і не можуть дізнатися. Проте, майже напевно, що другий купить товар, якщо має позитивні відгуки від референтного оточення про цей товар, а що п'ятий придбає продукцію, якою користуються відомі люди і схвально відгукуються про неї.

Тому здійснення комунікацій на нинішній день є незаперечною потребою [3, 220-222].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Маркетинг: Підручник / В.Руделіус, О.М.Азарян, Н.О.Бабенко та ін.; Ред.-упор. О.І.Сидоренко, Л.С. Макарова. – 3 вид. – К.: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент – освіти в Україні», 2009. – 648 с.
2. Апопій В.В., Олексин І.І., Шутовська Н.О., Футало Т.В. Організація і технологія надання послуг: навч. посіб./ За ред. В.В.Апопія. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с. (Альма-матер).
3. Гірченко Т.Д., Дубовик О.В. Маркетинг: Навч. посібник. – К.: «Фірма «ІНККОС», Центр навчальної літератури, 2010. – 255с.; 16с.іл.

МАРКЕТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті висвітлено існуючі підходи відносно розвитку процесу глобалізації бізнесу та визначено особливості його прояву на сучасному етапі. Розкрито суть поняття стратегії, а також конкурентної боротьби за умов глобалізації бізнесу, з'ясовано переваги та недоліки певних підходів щодо формування підприємства. Вивчено особливості галузевого формування маркетингових стратегій на підприємстві та фактори впливу на конкурентні маркетингові стратегії українських підприємств.

Ключові слова: глобалізація, стратегії, маркетинг, товар, ціна, просування, бізнес.

Для кожного підприємства, що розвивається рано чи пізно настає момент, коли його починають не задовольняти характеристики вітчизняного ринку, політичний клімат чи економічні умови в державі, тому само собою виникає питання виходу підприємства на зовнішні ринки. Для України це доволі актуальне питання, але нестача фінансових засобів, ганебний стан основних засобів, невідповідність продукції міжнародним стандартам, а також застарілість технологій, є, для багатьох підприємств, одними з основних причин, що перешкоджають виходу на закордонні ринки. Але в Україні існують підприємства, продукція та послуги яких є конкурентоздатними не тільки на вітчизняному ринку, а потенціал виробництва перевищує внутрішні потреби країни. Тому для збільшення обсягу продажу продукції та більш ефективного використання виробничих потужностей цим підприємствам необхідно шукати нові ринки збуту. Кампанії, що вирішила вийти на іноземний ринок, необхідно взяти до уваги існування безлічі обмежень і перешкод у міжнародній торгівлі - як у країні, на ринок якої вона збирається вийти, так і в своїй власній. До таких обмежень належать: митні тарифи (фіскальні і протекціоністські), валютний контроль із боку держави, ряд нетарифних бар'єрів [1]. Маркетинг на міжнародній арені є дуже складним, тому що охоплює не тільки збут, але і інші сфери діяльності підприємства, в тому числі виробництво, НДВКР, постачання, фінанси і т.п. крім того тут необхідне глибоке розуміння соціально-економічних та національно-культурних умов, що склалися в країні, де підприємство має намір здійснювати свою діяльність. Можуть мати місце різниця в каналах розповсюдження, методах транспортування та зберігання, законодавчому та юридичному забезпеченні, митних правилах. Всі ці особливості значно підвищують загальний комерційний ризик підприємницької діяльності на міжнародному ринку. Тому підприємству необхідно дуже ретельно обміркувати стратегію виходу на зовнішні ринки [2].

Глобалізація бізнесу, посилення конкуренції, підвищення ролі споживача у формуванні попиту на товари, широке включення українських підприємств у міжнародний поділ праці висувають нові вимоги до системи управління підприємствами та використання інструментів стратегічного менеджменту і маркетингу для досягнення конкурентних переваг і довгострокового успіху [6].

Необхідність перебудови діяльності підприємства на основі стратегічного управління зумовлена змінами в зовнішньому середовищі і, насамперед, зростанням його невизначеності, а також змінами в організації великих підприємств у результаті їх концентрації і диверсифікації. Ігнорування нових обставин, що виникають унаслідок посилення глобалізації, може призвести до значних негативних наслідків. Тому постає гостра потреба у дослідженні процесу глобалізації бізнесу, аналізі впливу факторів його розвитку на зміну як макро-, так і мікроекономічних процесів, конкурентного середовища, розробці маркетингових заходів підприємства та їх адаптації в умовах розвитку глобалізації.

Сучасна наука і практика постійно висувають низку нових вимог, щодо методології та методичного забезпечення конкурентоспроможності підприємств та їх продукції в умовах

розвитку глобалізації. Одним з інструментів вирішення цієї проблеми є адекватний вибір, розробка і реалізація конкурентної стратегії, що забезпечує стійке і довгострокове фінансове становище підприємства у відповідній галузі.

Проте ціла низка проблем теоретичного, методологічного і практичного характеру щодо формування конкурентних маркетингових стратегій (КМС), функціонування і розвитку підприємства в умовах конкурентного середовища потребують подальшого вивчення. Оскільки дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі маркетингу впродовж останніх десятиліть були присвячені лише окремим процедурам, вивченню окремих проблем без визначення і обґрунтування концептуальних основ, нормативних і прикладних елементів технології вироблення маркетингових рішень, у них недостатньо відображені теоретичні основи маркетингової орієнтації управління, не виявлений взаємозв'язок сучасної парадигми управління і стратегічного маркетингу. Крім того, не має єдиної думки щодо розуміння основної концепції маркетингу, не завершено оформлення ролі маркетингу в розробці конкурентної стратегії підприємства [5, с. 32-37].

Подальшого розвитку потребують і систематизація зарубіжного досвіду в галузі стратегічного менеджменту і маркетингу, методологія оцінки та вибору маркетингової стратегії (МС) саме з урахуванням динамічного розвитку процесу глобалізації бізнесу, а також питання пошуку конкурентних переваг для успішного функціонування підприємства в сучасних умовах. На сьогодні ці проблеми є актуальними і практично значущими, як в усьому світі, так і в Україні [7].

Аналіз основних характеристик прояву розвитку процесу глобалізації бізнесу на макрота мікрорівнях, дав можливість зробити ряд висновків методологічного характеру, на основі яких було побудовано подальший аналіз поставленої проблеми [3].

До них, перш за все, слід віднести твердження про те, що рішення, які приймаються в галузі макроекономічної політики будь-якої окремої держави все в більшій мірі обмежені і залежать від діяльності та становища на глобальних фінансових ринках, інтересів та думок міжнародних інвесторів і пріоритетів найбільш "сильних" держав. Тобто, в умовах розвитку процесу глобалізації щодо прийняття макроекономічних рішень варто говорити про появу принципово нової матриці обмежень, які пов'язані, перш за все, із самою глобалізацією, та матриці свобод, яка залишає певну відносну незалежність, простір певної свободи для макроекономічних рішень на національному рівні. Прояв факторів розвитку процесу глобалізації на мікроекономічному рівні має об'єктивний вплив та наслідки щодо попиту і пропозиції.

Аналізуючи розвиток глобалізації на сучасному етапі, фахівці доводять, що міжнародний бізнес є потужним інструментом економічної інтеграції країни у світову економіку, і відповідно, інструментом глобалізації як такої. Міжнародний бізнес як цільова детермінанта у вигляді прибутку реалізується через конкурентні переваги підприємства при виході за межі національних кордонів, використовуючи такі додаткові економічні можливості, як ресурсні особливості зарубіжних ринків, їх місткість, правові, економічні, соціокультурні, демографічні особливості інших країн, специфіка міждержавних політичних і економічних взаємовідносин тощо. Оскільки за таких умов реалізується значний комплекс взаємовідносин економічного, валютно-фінансового, правового, політичного, етичного характеру тощо, при цьому суттєвого впливу набуває саме міжнародне середовище.

Середовище, в якому діє підприємство, розглянуто як унікальну комбінацію факторів, що перебувають у постійному русі, оскільки залежно від рівня розвитку економіки, відбувається і зміна параметрів цих елементів [8].

На основі вище сказаного можна зробити висновок, що підприємство, яке формує свою маркетингову стратегію в умовах глобалізації бізнесу і враховує при цьому особливості глобалізації на макроекономічному рівні, може обґрунтовано підвищити ефективність свого маркетингового комплексу, якщо при його формуванні будуть враховані досліджені автором теоретичні аспекти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Маркетинг: Учебник для вузов / Н.Д. Эрнашвили, К. Ховард, Ю.А. Цыпкин и др.; Под ред. Н.Д. Эрнашвили. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 623 с.
2. Алексунин В.А. Международный маркетинг. Учебное пособие. – М.: Издательский Дом “Дашков и Ко”, 2000. – 160 с.
3. Верба В.А., Загородніх О.А. Проектний аналіз: Підручник. – К.: КНЕУ, 2000. – 322 с.
4. Федько В.П., Федько Н.Г., Шапор О.А. Маркетинг для технических вузов. Серия “Учебник для технических вузов”. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 480 с.
5. Дмитрук М. Стратегічний маркетинг: данина моді високих понять чи інструмент конкурентної боротьби?.. // Маркетинг і реклама. – 2003. – №5-6. – С.32-37.
6. Немцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент: Навчальний посібник. – К.: ТОВ “УВПК “ЕксОб”, 2001. – 560 с.
7. Дроздова Г.М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – 172 с.
8. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.

УДК 35.071(477)

*Олексій Орлов
(Рівне, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОЇ ШКОЛИ МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ

Проаналізовано основні європейські системи менеджменту, охарактеризовано особливості управлінської діяльності. Запропоновані заходи з покращення процесу формування власної школи управління в Україні.

Ключові слова: управління, школа управління, менеджмент, принципи, результативність, мотивація, ресурси, контроль, потенціал.

The basic school management, describes the features of management. The proposed measures to improve the process of forming its own school management in Ukraine.

Key words: management, school management, principles, performance, motivation, resources, control capacity.

Постановка проблеми. В ринкових умовах господарювання важливого значення набуває результативність управлінської діяльності, особливо це важливо для країн які перебувають в стані трансформаційних процесів в національній економіці. Управлінська діяльність в Україні потребує змін в підходах до формування власної національної школи менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження національних шкіл менеджменту зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Хміль Ф.І., Завадський Й.С., Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Уляченко О.В., Пушкар Р.М., Пертті Порреніє, Патрік Рікар та інші науковці.

Формулювання цілей. До завдань даної статті належать: з'ясувати суть поняття управління, охарактеризувати особливості німецької системи менеджменту, шведської системи менеджменту, фінської системи менеджменту, французької системи менеджменту, запропоновані заходи з покращення процесу формування власної школи управління в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкових відносин менеджмент активно проникає на підприємства які здійснюють господарську діяльність. Підприємства в свою

чергу активно використовують його напрацювання з метою досягнення ефективної побудови організаційної структури підприємства, знизити трудомісткість виробничих процесів, оптимізувати чисельність апарату управління, покращити мотиваційний механізм на підприємстві, удосконалити процес контролю на підприємстві. У найширшому розумінні поняття "управління" – це цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт управління за допомогою певної системи методів і технічних засобів з використанням особливої технології для досягнення поставленої мети.

У кожній країні формується власна національна система менеджменту, яку використовують різні організації. Це зумовлено історичними особливостями розвитку нації, культурою, традиціями, суспільно-економічним устроєм держави, менталітетом населення, домінуючими релігіями, територіальним розміщенням тощо. Тому окремі елементи менеджменту, які є надзвичайно ефективними в одній країні, можуть виявитись зовсім непридатними для застосування в інших країнах [3, с. 315]. Часто витоки нового лежать не в національно-культурних особливостях тієї або іншої країни, а зумовлюються об'єктивною логікою науково-технічного прогресу [6, с. 28]. Слід підкреслити, що сьогодні відбувається взаємне збагачення підходів (моделей) у менеджменті. Багато з японського досвіду управління використовується, наприклад, у США та Західній Європі. Відмінності у практиці менеджменту в різних країнах стають менш очевидними [4, с. 45]. Провідні вчені, зокрема Хміль Ф.І., Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. виділяють наступні основні європейські школи менеджменту: німецьку, шведську, фінську та французьку.

Особливості німецької системи менеджменту.

Під керівництвом Р.Хена в Академії управлінських кадрів у Вад-Гарцбурзі розроблялась модель управління – "модель Гарцбурга". Її запровадження на підприємствах Німеччини дало високі результати. Згідно з цією моделлю головним завданням у плануванні є визначення цілей та встановлення конкретних завдань працівникам підприємства. У німецьких компаніях до генерального менеджменту, у більшості випадків, залучаються лише ті працівники, які вже увійшли до складу керівних органів фірми [8, с. 5]. Особлива роль відводилася у "моделі Гарцбурга" організуванню, під час якого формувались високі вимоги до працівників підприємств, які фіксувались у посадових інструкціях. Ця модель ефективна лише в умовах суворой дисципліни, кваліфікації персоналу, виконання структурованих завдань,

Особливості шведської системи менеджменту.

Найбільш важливими елементами "шведської моделі" є політика солідарної заробітної плати, управління службою працевлаштування (біржею праці) і активна участь профспілок у здійсненні політики зайнятості, система перепідготовки кадрів, система соціальних гарантій для працівників, що звільняються [2, с. 599]. Шведські менеджери всіх рівнів управління найважливішим вважають розв'язання проблем матеріального забезпечення своїх підлеглих. Загалом шведську систему менеджменту характеризують такі особливості: 1) Шведський менеджмент є похідним системи змішаної соціально спрямованої економіки. 2) "Шведська модель" акцентує значну увагу на неперервному підвищенні кваліфікації та професійних навичок представників керуючої і керованої систем організації. 3) Мотивування персоналу в організації розглядається як необхідна умова досягнення її цілей. 4) Основою системи мотивації є тарифікація робіт, високий рівень заробітної плати працівників, використання доплат, надбавок, премій.

Особливості фінської системи менеджменту

Найвідомішими авторами сучасного фінського менеджменту є Тімо Санталайнен, Пертті Порреніє, Йоуко Х. Ніссена та ін. Вони сформуvalи концепцію менеджменту, яка спрямовує управління на результативність. Управління за результатами еволюційно змінило систему управління за цілями. Фінський менеджмент, базуючись на концепції управління за результатами, значну увагу концентрує на визначенні ключових результатів; відповідній організації роботи з високим рівнем делегування повноважень та відповідальності; мотиваційних механізмах, закладених у самій системі; контролюванні поточних і кінцевих,

планових та випадкових результатів; серйозному ставленні до регулювання. У системі управління за результатами персонал є пріоритетним ресурсом, який володіє значним потенціалом, здібностями, прагненням до самореалізації та здатний самостійно формувати засоби для досягнення ключових показників. У цій системі також виділено новий тип орієнтованого на результативність керівника [3, с. 348].

Особливості французької системи менеджменту.

Управління, на думку французьких економістів, починається з виконання елементарних завдань і завершується визначенням основних напрямів розвитку фірми. Принципи управління французьких компаній ґрунтуються на командному дусі, високій мотивації та широких можливостях, які мають працівники. Використовують децентралізований прозорий менеджмент [5, с. 56- 57]. Традиційно французький менеджмент виокремлює запрограмовані і незапрограмовані (структуровані, неструктуровані) варіанти рішень. У французькому менеджменті виділяють основні та додаткові функції за принципом їх обов'язковості у діяльності підприємств. Основні функції реалізуються на всіх підприємствах. При цьому їхня значущість залежить від специфіки організації. Основою французького менеджменту є виділення специфічних етапів і рівнів процесу управління, використання нестандартних підходів до розгляду основних та додаткових функцій менеджменту [3, с. 352-353].

Підсумовуючи ми можемо стверджувати, що у нинішній практиці європейського менеджменту важливе значення має вдосконалення організаційних структур управління. Посилення ролі кадрових служб у європейському менеджменті засвідчує високий службовий статус керуючих людськими ресурсами. На багатьох підприємствах Німеччини, Іспанії, Франції, Великобританії та Італії вони входять до комітетів управління [1, с. 207]. Отже, **західноєвропейський менеджмент розвивається** у руслі загальних тенденцій, характерних для менеджменту загальносвітового явища: підвищення ролі людського фактора в управлінні та виробництві, реалізація відносин лідерства в колективі, застосування "м'яких" способів впливу на людей.

Отже, ми можемо стверджувати, що для створення та реалізації "власної" моделі менеджменту, яка дасть можливість у конкретних умовах економічного розвитку України отримати найвищий результат, необхідно: 1) систематично вивчати прогресивну управлінську практику вітчизняних підприємств. При цьому особливу увагу необхідно приділяти культурним і соціально-історичним факторам, що зумовили або вплинули на розвиток ефективних управлінських систем; 2) вивчати передову управлінську практику за кордоном. Головне при цьому – зрозуміти принципи, покладені в основу систем управління компаніями, ефективність управління якими є безсумнівна; 3) на основі перших двох пунктів створення системи управління тим чи іншим об'єктом. Тут важливо підкреслити саме створення, а не запозичення, необхідно прагнути до систем, які переважають вже існуючі за низкою параметрів, а також систем, що передбачають очікувані зміни у світовому науково-технічному та бізнесовому середовищі [3, с.45-46]. "Японська промисловість нічого не запозичила у Заходу в цілісному та незмінному вигляді. Все цінне вона переймає, вдосконалює і лише після цього впроваджує", – підкреслює К.К. Цзе [7, с. 237].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глухов В.В. Основи менеджменту / В.В. Глухов. – 3-е вид. – СПб: 2008. – 608 с.
2. Завадський Й.С. Менеджмент. Підручник. Т. 2. / Й.С.Завадський. – К. Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 642 с.
3. Кузьмін О.Є. Основи менеджменту: Підручник / О.Є.Кузьмін, О.Мельник. – К.: "Академ-видав", 2004. – 414 с.
4. Пушкар Р.М. Менеджмент: теорія і практика. Підручник [2-ге вид., перероб. і допов.] / Р.М.Пушкар, Н.П.Тарнавська. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 352 с.
5. Патрік Рікар. Менеджмент по-французьки / Патрік Рікар // Галицькі контракти. – 2005. – №35. – С. 56-57.

6. Ульяченко О.В. Зарубіжний досвід розвитку менеджменту як інструменту управління підприємствами / О.В.Ульянченко // Економіка та держава: Міжнародний науково-практичний журнал. – 2007. – №1. – С. 28.

7. Цзе К.К. Методы зффективной торговли: (Опыт "Лучшей торговой фирмы года"): Сокр. пер. с англ. / К.К.Цзе. – М.: Экономика, 1988. – 337 с.

8. Шиллинг. Где куются менеджеры / Шилинг // За рубежом. – 1995. – №31. – 8-14 дек. – С.5.

УДК 339.13

*Ірина Охват
(Тернопіль, Україна)*

УДОСКОНАЛЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В СФЕРІ ПОСЛУГ

У даних тезах розглядається маркетингова діяльність у сфері послуг. З'явилося багато нових послуг, які користуються високим попитом на вітчизняному та світовому ринку. Тому функціонування ринку послуг в різних країнах є досить перспективним. Цей напрям швидко розвивається і зараз займає важливе місце серед елементів вітчизняного та світового ринку.

Ключові слова: *маркетинг, сфера послуг, ринок, нематеріальна діяльність, споживачі.*

In these theses considered marketing activities in the service sector. There are a lot of new services that in high demand in domestic and global marker. That's why markets of services in different countries are perspective. This area is highly developing and now takes significant place in global and domestic market.

Key words: *marketing, service industries, market, intangible activities, consumers.*

Сфера послуг – це сукупність галузей національної економіки, що спеціалізуються на наданні комерційних, професійних і споживчих послуг. У той же час маркетинг визначається, як система управління діяльністю фірми з розробки, виробництва і збуту товарів або надання послуг на основі вивчення ринку і реальних запитів і потреб покупця.

Маркетинг послуг – це галузь сучасного маркетингу, наукова дисципліна, яка вивчає особливості маркетингової діяльності підприємств, залучених до надання послуг.

Інтерес до маркетингу послуг почав зростати з середини 1970-х рр. і не згасає дотепер. Послуги поступово приходять на зміну товару, як основі споживчого попиту. На початку 1990-х рр. послуги приватного та державного секторів становили приблизно дві третини валового національного продукту в промислово розвинених країнах. Завдання маркетологів у сфері послуг полягає в тому, щоб надати пропозицію, яка створить для споживача вигоди та цінність, принесе задоволення та матиме якість, яка його задовольнить [1, с. 896].

Оцінка якості послуг включає наступні етапи: формування переліку показників якості послуг, визначення відносної значущості кожного показника для формування загальної оцінки рівня якості послуг та надання їм відповідних коефіцієнтів, визначення інтегральної оцінки якості послуг. Вважається, що на всіх етапах оцінки якості послуг доцільно застосовувати метод експертних оцінок [3, с. 227].

Послуга – це будь-який захід, або вигода, які одна сторона може запропонувати іншій і які, в основному, невідчутні і не призводять до привласнення чого-небудь. Виробництво послуг може або не може бути пов'язаним з товаром в його матеріальному вигляді. Дуже важливим є визначення особливостей послуг. Треба зазначити, що послуги містять ознаки, які суттєво відрізняють їх від товарів. Послуги є результатом різних видів людської

діяльності, їх можна визначити як нематеріальну діяльність, яку організація-виробник може запропонувати споживачу за гроші або інші цінності.

Сфера послуг на сьогодні характеризується високими темпами розвитку, поступово займаючи домінуюче становище у світовій економіці, що зумовлює необхідність значної уваги маркетингової наукової спільноти до даної сфери дослідження. Крім того, динамічні зміни у сучасному світі і в даній сфері зокрема призводять до швидкого старіння наявних наукових підходів і, відповідно, відкривають нові горизонти для подальших досліджень і розробок.

При реалізації комплексу маркетингу в сфері послуг, слід розрізняти два його напрями. Перший напрямок – це внутрішній маркетинг, проведення якого передбачає особливе увагу, контроль керівництва компанії над якістю пропонованих послуг, діяльністю працівників, які її надають. Якщо підприємство заявляє про якість своїх послуг, то її працівники повинні прикладати всі зусилля на досягнення і підтримання заявленого рівня якості.

Другим напрямком маркетингу в сфері послуг є двосторонній маркетинг, що припускає наявність двох сторін продавця і покупця. Слід пам'ятати про те, що сприйняття клієнтом якості пропонованої послуги багато в чому залежить від якості взаємодії з ним продавця, в тому числі, і під час післяпродажного обслуговування. Тільки враховуючи обидва напрями маркетингу в сфері послуг, компанія може домогтися лояльності споживачів і позитивних результатів своєї діяльності.

Маркетинг послуг як галузь маркетингової теорії є сферою наукової діяльності для значного числа науковців по всьому світу. Основоположниками сучасної теоретичної парадигми вважають наступних західних науковців: Дж. Ратмел, П. Енгліє, Є. Ланжеару, К. Гронгрус, М.Д. Бітнер, Ф. Котлер, К. Лавлок, В. Зейтхамл та інших. Серед українських науковців, які працюють в даній сфері, варто виділити досягнення Мальченко В.М., Ткаченко Л.В., Шканової О.М., Оболенської Т.Є., Романенко Л.В., Івченко О.А., Шульгіної Л.М. та інших. Втім не зважаючи на значних інтерес до даної наукової тематики, надзвичайно динамічний розвиток сфери послуг зумовлює необхідність у постійному переосмисленні наявних теоретичних положень та їх адаптацію до нових умов господарювання.

Світова організація торгівлі виділяє понад 600 видів послуг. Звичайно, подібне різноманіття послуг підвищує актуальність питання класифікації послуг. На сьогодні розроблені різноманітні підходи до класифікації послуг, які різняться за критеріями класифікації, ступенем деталізації та призначенням. Найвідоміша класифікація послуг розроблена К. Лавлоком і побудована за двома критеріями: ступінь відчутності послуг і об'єкт, на який вони спрямовані.

Активний розвиток сфери послуг став важливою характеристикою минулого століття. Сьогодні третинний сектор економіки вносить вагомий внесок в збільшення добробуту багатьох країн, перш за все країн «золотого мільярда». В середньому близько 70% ВВП розвинених країн проводиться в секторі послуг, причому темпи зростання цього сектора (16% в рік) набагато вищі за темпи зростання сфери торгівлі (лише 7% в рік).

Варто зазначити, що сутність, склад і значення окремих елементів комплексу маркетингу сильно відрізняються у різних видів послуг. Враховуючи різноманіття послуг, практично неможливо розробити які-небудь універсальні правила формування, підтримки та удосконалення комплексу маркетингу з метою забезпечення високого рівня конкурентоспроможності сервісної організації. Втім з іншого боку, подібна ситуація вимагає застосування творчих здібностей маркетингологів в процесі здійснення професійної діяльності, а значить створює умови для розвитку та росту. У знаходженні балансу між цими двома показниками і пролягає шлях до успіху сервісного підприємства.

На сьогоднішній день пріоритетне значення набув ринок послуг. Торгівля товарами і торгівля послугами тісно пов'язані між собою. Останнім часом ринок послуг є сферою економіки, яка відіграє значну роль в економічному розвитку багатьох країн світу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 896 с.
2. Лавлок К.М. Маркетинг послуг: персонал, технологи, стратегії / К.М. Лавлок. – Изд. дом "Вильямс", 2005.
3. Васюткіна Н.В. Маркетинг: навч. посіб. / Н.В. Васюткіна. – К.: Європ. Ун-т., 2007. – 227 с.
4. Конопляникова М. А. Відділ маркетингу в структурі організації: призначення, функції і завдання / М. А. Конопляникова // Маркетинг в Україні. – 2003. – №1. – С. 44-48.
5. Парсяк В.Н.. Маркетинг: від теорії до практики: навч.посіб. / В.Н. Парсяк, К.: Наук. думка, 2007. – 256 с.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент Б.А.Оксентюк

УДК 338/2

*Марія Саєнсус, Ганна Карнаухова
(Одеса, Україна)*

**ВИКОРИСТАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ В УПРАВЛІННІ МАТЕРІАЛЬНИМИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНИМИ ПОТОКАМИ**

Мета роботи – розглянути вплив процесів глобалізації на фактори, що визначають тенденції і напрямки розвитку логістики. В роботі йдеться про зв'язок цільової орієнтації логістики в залежності від проблем підприємства, виникаючих у його зовнішньому і внутрішньому середовищі.

Ключові слова: логістика, управління, ланцюжок поставок, інформаційні системи, інформаційні технології,

The purpose of the paper – consider the impact of globalization on the factors that determine the trends and directions of development of logistics. The paper refers to the connection target orientation depending on logistics company problems in its external and internal environment.

Key words: logistics, management, supply chain, information systems, information technology

Завдання реалізації функцій логістики вимагають постійної її адаптації до умов організації бізнесу. Розвиток бізнесу відбувається на тлі макроекономічних тенденцій, загальна спрямованість яких пов'язана як з укрупненням масштабів діяльності, з екстраординарними змінами в техніці і технологіях, що призводять до забезпечення інтенсивного росту знань, віртуалізації економіки, до високого ступеня мобільності факторів виробництва, праці, капіталу, інформації, так і з посиленням впливу наукової і інноваційної діяльності на виробничі процеси.

Логістика стала високорозвиненою сферою економіки і бізнесу, включаючи сферу постачання, виробництва, збуту і доставки продукції. Це стало можливим завдяки появі та розвитку нових господарських відносин, які виникли між виробниками, постачальниками і споживачами наукоємної продукції зі спільного управління процесами поставок ресурсів на базі застосування новітніх інформаційних технологій.

Світові ринки тривалий час були розділені державними, політичними, економічними та інформаційними бар'єрами, географічною віддаленістю. Саме ці бар'єри визначають бар'єри існуючих ринків «старої» економіки. «Нова» економіка характеризується додатковим ефектом, що виникає від усунення географічних, галузевих і внутрішньокорпоративних перешкод – через системну інтеграцію, яка виступає заставою, головною умовою технологічної безпеки. Сучасні масштаби інтеграції раніше конкуруючих корпорацій і транспортних компаній викликані потребою в зниженні невизначеності та ризиків при взаємодії в ланцюгах поставок. Сутність процесу глобалізації полягає в ускладненні

взаємозв'язків між державами, формуванні глобального ринку товарів, робочої сили, капіталів, інформаційних технологій, в інтернаціоналізації капіталу і посилення конкуренції на світових товарних ринках за контроль над природними ресурсами і інформаційним простором. Тенденція глобалізації проявляється в формуванні світового економічного простору, створенні об'єднаних товарних і фінансових ринків, глобальних комунікаційних мереж, глобальних інтернаціональних мереж.

Мета – аналіз методології трансформації форм логістики в сучасних умовах, визначення підходів до процесу їх створення.

У сучасних умовах діапазон видів діяльності, які охоплює логістика, постійно розширюється та включає не тільки внутріфірмову, а й міжфірмову логістичну координацію та інтеграцію. У сучасних умовах дуже важливим є вивчення ринку постачання ресурсів, контроль матеріалів й готових виробів, удосконалення систем матеріально-технічного та інформаційного забезпечення підприємств на основі логістичного підходу. Такий підхід до управління підприємством базується на формуванні та впровадженні у виробничу діяльність, на основі використання різноманітних мікрологістичних систем, сучасних зарубіжних концепцій – “Just-in-time”, “Kanban”, “MRP” для планових та контролюючих потокових процесів. В основу покладено розуміння того факту, що для будь-якого підприємства центральним є питання прибутковості у результаті найкращого задоволення потреб споживачів. Недостатність науково-методичного забезпечення щодо використання логістичних систем в управлінні підприємством, потреба у належному вирішенні вище окреслених питань та розширення діапазону наукового пошуку у цій сфері зумовили актуальність теми, визначили її мету, завдання та очікувані практичні результати.

Незважаючи на велику кількість досліджень і публікацій щодо формування і використання логістичних систем в управлінні підприємством, питання їх використання все ще залишаються дискусійними. Ця проблема знайшла висвітлення у працях науковців: Д. Бауерсокса, Джонсона Дж. С., Вуд Д. Ф., Вордлоу Д. Л., Мерфі-мол. П. Р., Уотерса Д., Майкла Р. Ліндерса, Харольда Е. Фірона, М. Крістофера, Г. Зоммерера, А. А. Колобова, Л. Б. Міротіна, В. И. Сергеева, А.А. Смахова, И. Е. Тишбаєва, О. Бурдяка, Є. Крикавського, К. Ковтуна, Р. Ларіної, В.Ніколайчука, Г.Плахути, Б.Плоткіна, О. Тридіда ,

В. Смиричинського, та інших.

Визнаючи важливість фундаментальних теоретичних і емпіричних наукових досліджень, слід відзначити відсутність комплексного розгляду проблем організації логістичної діяльності в умовах трансформації сформованої системи відносин в економіку з ринковими пріоритетом споживача, з формуванням глобального інформаційно-телекомунікаційного середовища і інтеграції економічних процесів. Відсутній також єдиний підхід до вирішення ряду принципових теоретичних і концептуальних питань, що стосуються систематизації факторів розвитку логістики, термінологічного апарату, наукової класифікації логістичних систем, теоретико-методологічних питань формування систем в логістиці.

Системоутворююча функція виявляється в тому, що логістика забезпечує формування господарських зв'язків між постачальником, посередниками і споживачами, сприяє пересуванню матеріальних ресурсів у просторі й часі через проміжні пункти до місць їх кінцевого призначення тощо. Інтегруюча функція: 1) сприяє об'єднанню окремих потокових процесів в єдиний наскрізний потік матеріалів та інформації, що пронизує підприємства сфери виробництва и обігу; 2) забезпечує узгодження інтересів усіх учасників процесу руху матеріалів, дозволяє здійснити перехід від часткових завдань до загальної оптимізації; 3) за її допомогою можна також визначити інтегральні показники для полегшення розрахунку.

Регулююча функція логістики полягає в своєчасному виявленні «вузьких місць» у процесі переміщення потоків матеріалів та інформації й перерозподілі зусиль учасників при виконанні ВРТС-робіт, формуванні запасів, транспортуванні продукції від початкових до кінцевих пунктів. Регулююча функція є однією із найважливіших. Виходячи з поняття зовнішньоекономічної діяльності, саму міжнародну логістику варто розглядати як систему, ціль якої – доставка товарів і виробів, інформаційних і матеріальних потоків у задане місце, у потрібній кількості й асортименті, у максимально можливому ступені підготовлених до

виробничого або особистого споживання при заданому рівні витрат у як на території певної країни, так і за її межами. [5]

На наш погляд, перелік факторів, що визначають тенденції і напрямки розвитку логістики в умовах неоекономіки, дещо змінилися з точки зору пріоритетності та наданої сили впливу кожного з них. Вплив процесів укрупнення масштабів ведення бізнесу, викликаних процесами глобалізації є незаперечним. Також очевидна трансформація логістичної діяльності під впливом інформатизації суспільства та домінування ринку споживача. Однак, розглядаючи розвиток логістики як методології управління потоковими процесами в складних господарських системах, необхідно здійснити конкретизацію факторів, що впливають на концептуальні положення сучасної логістики, і виділити фактори, що впливають на використовуваний логістичний інструментарій.

Науково-технічний прогрес створює зовнішні передумови для інноваційних якісних змін у технології логістики зовнішньоекономічної діяльності й ініціює процес виробництва нової або модернізацію старої продукції. А маркетинговий компонент внутрішнього середовища, на підставі аналізу необхідності і своєчасності змін, формує завдання для виробничого сектора по кількісних і якісних показниках випуску продукції. Елементи зовнішнього мікросередовища і галузеві особливості виробництва у сукупності з факторами зовнішньої системи логістики впливають на процес управління функціонуванням системи внутрішньої логістики. Циклічний характер економіки й індивідуалізація продукції сприяють формуванню нових потреб, реалізованих через досягнення НТП, що вимагає нових інвестицій в інновації і, як наслідок, продовження логістичного процесу. [3] Логістика виступає як певна виробнича інфраструктура економіки. Вона базується на чіткій взаємодії попиту, поставок, виробництва, транспортування і розподілу продукції. Логістика починається з первинних джерел сировини або вироблення напівфабрикатів, продовжується в обігу матеріалів і напівфабрикатів у рамках виробничого процесу підприємства і завершується доставкою готової продукції споживачу для досягнення економічних цілей підприємця. [4]

Водночас значне коло питань, які стосуються транспортних вантажно-розвантажувальних робіт, економіко-математичного моделювання щодо визначення ефективності логістичних потоків, використання логістичних систем в управлінні матеріальними та інформаційними потоками досліджено недостатньо.

На практиці не завжди вдається скористатися ефектом від об'єднання технологічно взаємопов'язаних підприємств в один логістичний ланцюг. Це пов'язано з тим, що поки що слабо відпрацьовані форми та методи взаємодії підприємств, які формують логістичну систему. На відміну від вітчизняних підприємств, підприємства з іноземним капіталом, у стадіях виробництва яких присутня зовнішня логістика, досягли певного успіху у створенні логістичних систем. Підвищення ефективності управління матеріальними потоками має практичний інтерес для української економіки, що дасть можливість підприємствам нашої країни ефективно діяти як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Таким чином, актуальність даної роботи полягає в необхідності грамотного впровадження на підприємстві системи логістики при усіх проблемах та умовах сьогодення. Адже для успішного функціонування фірми необхідне налажене управління системою логістики.

Існуючі нині системи постачання, виробництва та збуту продукції не задовольняють ринкового попиту. Зруйнована колишня система розміщення та розподілу продуктивних сил, і ще не замінена новою. Не налагоджено відповідних господарських зв'язків, тому ще триває спад виробництва і ситуація на ринку дещо песимістична. Можна, звичайно, посилатись на об'єктивні й суб'єктивні чинники цього, проте як можна виправдати те, що, скажімо, транспортні витрати в собівартості продукції. Отже, резерви економічного зростання слід шукати насамперед серед найбільших статей витрат.

Зміна технології виробництва продукції, організаційної політики компанії в умовах ринку, вимог споживачів, поведінки конкурентів і умов ринку призводять до необхідності перегляду існуючої системи логістичної діяльності. Частота і періодичність таких змін визначається оточуючими умовами ринку і можливостями самої системи, в зв'язку з чим

повинна здійснюватися діяльність по перегляду існуючої логістичної системи і формування нової.

Логістичні системи є штучно створеними системами, тобто являють собою продукт людської діяльності і, як наслідок, процес їх формування має певну частку суб'єктивізму. Однак вплив людського фактора на процес формування логістичної системи не виключає дію об'єктивних сил і факторів. Створення даної системи можливо тільки на діалектичному поєднанні об'єктивних закономірностей і суб'єктивних бажань. Але на наш погляд, обов'язковою умовою якісного та ефективного процесу створення логістичної системи є дотримання наступних принципів, які можна визначити як принципи формування логістичної системи, крізь призму яких в даній роботі буде розглянута процедура створення логістичної системи: 1) принцип цілеспрямованості; 2) принцип емерджентності; 3) принцип функціональності; 4) принцип комплексності. Принцип цілеспрямованості означає, що і процес формування, і процес функціонування логістичної системи повинні бути підпорядковані певним цілям. Спочатку вивчається і визначається та сукупність цілей, яка впливає на взаємодію елементів даної системи і яка зачіпає такі визначальні аспекти, як задоволення попиту на ринку, кількість структурних підрозділів та підприємств, що входять в логістичну систему. Обмеженнями при цьому виступають рівень рентабельності, забезпеченість матеріальними, трудовими і фінансовими ресурсами. Мета формування логістичної системи повинна характеризуватися змістом і тимчасовим періодом. Зміст мети може визначатися конкретною характеристикою, а також динамікою даної характеристики або відношенням двох характеристик. Слід враховувати, що цілепокладання в мікро- і макрологістичних системах матиме істотну відмінність. Логістична система на рівні підприємства має на меті координування всіх видів діяльності - маркетингової, виробничої, фінансової, збутової, закупівельної і т.д., для забезпечення результативності діяльності даного підприємства. Отже, можна констатувати, що формування мікрологістичної системи обумовлює дію, головним чином, економічних чинників, що пояснює домінування економічних цілей при формуванні даного системного утворення. Економічні цілі спрямовані на отримання максимально можливого прибутку в ринкових умовах.

У зв'язку з цим цільова орієнтація логістичної системи може варіюватися в залежності від розв'язуваних підприємством проблем, які можливо подолати за допомогою створення мікрологістичної системи, наприклад, мінімізація рівня витрат системи в цілому або на рівні її структурних елементів, максимізація рівня продажів, підвищення рівня прибутковості реалізації та т.д. Формування макрологістичних систем може відбуватися під впливом факторів, що не мають економічного характеру, в зв'язку з чим, цілі макрологістичних систем в процесі їх формування можуть мати не тільки економічний характер. Однак, створюючи такі системи, обов'язково зіставляються вигоди і витрати на їх формування, і, як наслідок, в більшості випадків формування макрологістичних систем має на меті мінімізацію (оптимізацію) сукупних витрат конкретної території. Принцип емерджентності передбачає, що якість, властивість, якими не володіють окремі об'єктні елементи системи, виникає тільки в возникает только в процессе взаимодействия этих элементов.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Канчавели А. Д. Стратегическое управление организационно-экономической устойчивостью фирмы. Логистико-ориентированное проектирование бизнеса / А.Д. Канчавели, А. А. Колобов, И. Н. Омельченко [и др.]. – М.: МГТУ им. Баумана, 2001. – 600 с.
2. Джонсон Дэвид Современная логистика, 7-е издание / Дэвид Джонсон, Дональд Ф. Вуд, Дэниел Л. Вордлоу, Поль Р. Мерфи-мл. / Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2002. – 624 с.
3. Сергеев В.И. Логистика и бизнес: учебник / В.И. Сергеев. – М.: ИНФРА-М., 2001. – 608 с.
4. Сергеев В. И. Логистика снабжения: учебник / В. И. Сергеев, И. П. Эльяшевич. – М.: Юрайт, 2014. – 522 с.

ПРИКЛАДНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕДІА ПРАВА ЯК ПОНЯТТЯ ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВА

Проаналізовано соціально-комунікативне значення та функції медіа права. Запропоновано авторську дефініцію прикладних характеристик медіа права як поняття журналістикознавства.

Ключові слова: мас-медіа, медіа право, соціальні комунікації, прикладні характеристики медіа права.

The article deals with the social and communicative meaning and functions of the media law. An author's definition of application characteristics of the media law as a concept of journalism is presented.

Keywords: mass media, media law, social communications, application characteristics of the media law.

Інтенсивність впливу мас-медіа на суспільство, його постійність та багатогранність [11, с. 203] спонукають до обґрунтування журналістикознавчих концептів, що відображають аксіологічні виміри діяльності ЗМІ та механізмів її регулювання, зокрема правових. Питання тим більш важливе, що правознавчий категоріальний апарат не вповні відбиває ціннісні аспекти мас-медійної практики і є недостатнім для розкриття комунікативних питань. Поняттям, що фіксує означені змісти є «прикладні характеристики медіа права», які об'єднують його субстратно-структурний і функціональний зрізи з утвердженням перфекціоністської моделі ЗМІ.

У подальшому враховуємо, що *прикладні характеристики* складноорганізованої системи включають визначені її структурно-функціональними властивостями *наслідки дії* на інші системні утворення, корелятивні досягненню бажаного стану *об'єкта* й реалізації корисної *мети*.

Зважаючи на те, що об'єктом впливу медіа права є ЗМІ, наведемо їх перфекціоністські функціональні визначення, корелятивні досягненню суспільно значущої мети [5, с. 51].

Згідно усталених у журналістикознавстві точок зору, основними *функціями* мас-медіа визнаються: організаторська, виховна, пропагандистська, котрпропагандистська, соціологічна, інформування, артикуляції, соціалізації, критики та контролю, кореляції, обслуговування, розважання, реклами (А.З. Москаленко) [5, с. 172–176]; інформативна, регулююча, виховна, навчальна, розважальна (Т.О. Приступенко) [7, с. 14]; інформаційна, соціального зв'язку, забезпечення спадкоємності (утвердження тих чи інших культурних зразків, забезпечення спадкоємності традицій, підтримка спільності соціальних цінностей); мобілізаційна (артикуляція тих чи інших цілей та консолідація соціальних груп у вирішенні соціально вагомих завдань), рекреативна (розваги, зняття соціальної напруги), політична («владна»), пропагандистська, комунікативна, науково-освітня, поведінково-формуєча, соціалізуюча, світоглядна та ціннісно-орієнтуюча (Н.М. Шеремко) [12, с. 282–283], а основним соціальним призначенням – «всезагальне благо» [8], «загальногромадський добробут» [2, с. 182], утвердження добра та справедливості [5, с. 91, с. 160], слугування інтересам демократії [3, с. 162], забезпечувані *професіоналізмом, відповідальністю* моделлю діяльності ЗМІ [3, с. 163; 4, с. 171–173; 5, с. 81–85, с. 150–158, 160–163; 6, с. 3–4; 7, с. 26; 8; 9].

Значна частина наведених принципів може бути реалізована шляхом саморегулювання мас-медійної спільноти, однак у багатьох випадках взаємодія мас-медіа та суспільства потребує додаткових регулятивних механізмів, зокрема правових.

Щодо системи права подібне регулювання є *функцією* – на прямому впливу на суспільні відносини [10, с. 28]: *регулятивно-статичним*, спрямованим на їх упорядкування і закріплення, *регулятивно-динамічним*, зорієнтованим на їх поступальний розвиток, *охоронним*, пов'язаним із витісненням відносин, що не відповідають суспільним цінностям [1, с. 106–107].

Отже, функції медіа права визначаються його сутністю та соціальним призначенням, необхідністю регулювання мас-медійної діяльності з метою якомога повнішої реалізації перфекціоністської моделі ЗМІ.

Відповідно, прикладні характеристики медіа права, засновані на здатності останнього сприяти утвердженню моделі вільних, відповідальних, професійних мас-медіа, можуть бути визначені як зумовлені внутрішніми, органічними особливостями медіа права як соціального утворення його зовнішні вияви (властивості), корелятивні: 1) забезпеченню *свободи діяльності* мас-медіа на етапах одержання, виробництва та поширення інформації; 2) *упередженню зловживань* ЗМІ правом на свободу слова; 3) створенню гарантій *соціально-юридичної відповідальності мас-медіа* у випадку делікту чинних норм медіа права; 4) моделюванню перфекціоністських функціональних характеристик мас-медіа як соціально-відповідальнісного інституту; 5) забезпеченню конструктивної, правової, здійснюваної на засадах *справедливості*, взаємодії ЗМІ та суспільства, держави та ЗМІ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гусарев С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія держави і права : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – К. : Всеукраїнська Асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 270 с.
2. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Д. Мак-Квейл ; [Пер. з англ. О. Возьна, Г. Сташків]. – Львів : Літопис, 2010. – 538 с.
3. Моральний кодекс, ухвалений Товариством професійних журналістів США 21 вересня 1996 р. / Москаленко А. Теорія журналістики : навч. посіб. / А. Москаленко. – К. : ЕксОб, 2002. – С. 162–165.
4. Москаленко А. Вступ до журналістики / А. Москаленко. – К. : Школяр, 1997. – 296 с.
5. Москаленко А. Теорія журналістики : навч. посіб. / А. Москаленко. – К. : ЕксОб, 2002. – 334 с.
6. Подолян М. П. Першооснови журналістської творчості : конспект лекцій / М. П. Подолян. – К. : ЦВП, 1997. – 74 с.
7. Приступенко Т. О. Теорія журналістики : етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації / Т. О. Приступенко. – К., 2004.
8. Свободная и ответственная пресса : общий доклад о средствах массовой коммуникации / Комиссия по вопросам свободы прессы в США ; пер. с англ. Н. Евдокимовой ; науч. ред. М. Макеенко. – М. : ВК, 2005. – 132 с.
9. Сиберт Ф. Четыре теории прессы / Ф. Сиберт, У. Шрамм, Т. Питерсон. – М. : Национальный институт Пресс, ВАГРИУС, 1998. – 223 с.
10. Трофимова М. П. Функции юридической ответственности : дис. ... к. ю. н. : 12.00.01 – теория права и государства / М. П. Трофимова. – Саратов, 2000. – 186 с.
11. Фінклер Ю. Е. Мас-медіа як соціальний інститут : особливості взаємин з владою : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.08 – журналістика / КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут журналістики / Ю. Е. Фінклер. – К., 2004. – 441 с.
12. Шеременко Н. М. Соціальні функції українських мас-медіа: політологічний дискурс / Н. М. Шеременко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 36. – С. 281–291.

ACTUALITATEA ȘI IMPORTANȚA PROBLEMEI DELINCVENȚEI
ÎN RÂNDUL MINORILOR

Deși există o multitudine de studii elaborate de cei mai buni specialiști și există, de asemenea, inițiate diverse programe de prevenire a delincvenței juvenile, totuși suntem martori la o creștere nedorită a acestui fenomen social. Delicvența juvenilă este încă o problemă socială reală pentru generația următoare. Diminuarea și controlul delincvenței juvenile, ca un fenomen ce are consecințe multiple atât la nivel macro și microsocioal, cât și la și la nivel individual, poate fi realizată numai după înțelegerea și explicarea etiologiei, a dinamicii și evoluția comportamentului delincvent dublat de predicția / prognoza referitor la evoluția ulterioară a acestui fenomen.

Cuvinte cheie: delincvență, minor, prevenire, program, rată, prognoza.

Although there are a multitude of studies elaborated by the best specialists and there are also initiated various programs to prevent juvenile delinquency, we are witnesses to unwanted growth of this social phenomenon. Juvenile delinquency is still an actual social problem for the next generation gap. The decreasing and control of juvenile delinquency as a phenomenon that has multiple consequences both at macro and microsocioal as well as at and individual level and It can be achieved only after understanding and explaining the etiology, dynamics and evolution of criminal behavior doubled by the prediction / forecast related to the further evolution of this phenomenon.

Keywords: delinquency, minors, prevention, program, rate, forecast.

Delicvența juvenilă în societatea contemporană, chiar cu unele deosebiri de la o țară la alta, prin frecvență, tendințe și forme de manifestare, continuă să trezească interes sporit în diverse ramuri ale științei, precum ar fi dreptul, psihologia, pedagogia, sociologia ș.a.m.d.

În explicarea problematicii abordate în cadrul acestui articol este imperioasă conceptualizarea fenomenului de *delincvență*. De aceea, în studiul explicațiilor teoretice, privind delicvența juvenilă pornim de la paradigmele explicative ale devianței enunțate de teoriile sociologice fundamentale.

Astfel, în sens larg, *devianța* include toate abaterile de la comportamentul acceptat și dezirabil, inclusiv încălcările legii penale, provocând probleme sociale și stări de inadaptare. Prin devianță se înțelege orice conduită, gest sau manifestare care încalcă normele scrise sau nescrise ale societății sau ale grupului social particular din care face parte persoana care a avut o astfel de conduită [2, p. 36]. Se afirmă că indivizii care încalcă aceste reguli se opun comportamentului majoritar conformist, dovedindu-se astfel că devianța socială este în esență nonconformistă.

Devianța este „o proprietate formală a situațiilor și sistemelor sociale, [...] un pattern al încălcării normei, [...] un construct de tipul stigmatului, o etichetă atribuită în anumite momente unor categorii comportamentale care devin depreciate, discreditate și adesea excluse”. După Durkheim, „delictul este ceva normal, întrucât o societate lipsită de el este practic imposibilă”. Una din funcțiile devianței ar fi aceea de a produce schimbarea. Putem accepta diferențierea între devianța primară, adică „diferențierea marginală, temporară și puțin semnificativă” și devianța secundară – „de substanță, centrală și cuprinzătoare” [6, p.168-169]. Devianța negativă – delicvența, o putem defini ca „fărădelege, vină sau neglijare a datoriei”, sancționată negativ de către sistemul legislativ [ibidem, 169].

Sociologia devianței consideră că nici o acțiune sau conduită umană nu este, în mod inerent, prin ea însăși deviantă, ci este calificată ca atare de normele și valorile grupului de referință, care impun standarde de apreciere și legitimitate pentru actele și comportamentele socialmente acceptabile sau indezirabile [2, p. 66]. În acest sens, devianța nu este echivalentă cu absența

normelor (anomia sau dezorganizarea socială), ci cu adaptarea unor norme incompatibile cu standardele de moralitate, normalitate sau raționalitate ale societății în ansamblul ei, cu modelul ei cultural-normativ dominant (sociotipul sau personalitatea de bază), dar compatibile cu cele valorizate pozitiv de un anumit grup social (subcultură), definit prin caractere culturale distincte.

În conformitate cu scopul prezentei lucrări, nu toate formele de devianță interesează, ci doar delincvența juvenilă – fenomen cu implicații negative atât pentru societate, cât și pentru destinul ulterior al tinerilor. În limbajul comun, cât și în cel științific, câmpul semantic al conceptului de delincvență deseori se suprapune cu cel al termenilor devianță și criminalitate. În accepțiunea prezentului demers, în ansamblul formelor de devianță se include și delincvența care cuprinde atât totalitatea delictelor (acte nepermise de lege și sancționate printr-o pedeapsă corecțională) și crimelor (violare a legii penale, dar și cele mai grave infracțiuni din încălcările aduse legii), incluzând, astfel, în înțelesul ei criminalitatea (totalitatea faptelor criminale considerate într-o societate), cât și contravențiile și chiar unele acte de încălcare a normelor morale (cerșetoria, vagabondajul, prostituția, actele săvârșite de minorii ce nu răspund penal).

O altă problemă care se ridică privind delincvența în rândul minorilor este legată de necesitatea utilizării acestui termen în loc de alți termeni consacrați juridic și folosiți pentru adulți care încalcă normele juridico-penale. Acest termen provine de la cuvântul francez *delinquance juvenile* care, la rândul lui, se originează în latinescul *delinquere juvenis* și el desemnează ansamblul abaterilor și încălcărilor de norme sociale, *sancționate juridic*, săvârșite de minorii până la 18 ani.

Ponderea importantă a tinerilor în structura actuală a societății contemporane, ca și contribuția lor tot mai marcantă în diferitele domenii ale vieții economice, sociale și spirituale revigorează discuțiile și controversele mai vechi și mai noi, privind statutul și rolul acestei categorii de vârstă extrem de mobilă și creatoare. Adolescenții reprezintă o categorie socială supusă diferitelor determinări biopsihice și socio-culturale, dar care se individualizează printr-o serie de trăsături de vârstă, gândire, aptitudini, mentalități și comportamente.

În funcție de aceste caracteristici delincvența juvenilă este „un fenomen deosebit de complex, incluzând o serie de aspecte și dimensiuni de natură statistică, juridică, psihologică, sociologică, prospectivă, economică și culturală [1].

- *dimensiunea statistică* evidențiază starea și dinamica delincvenței în timp și în spațiu;
- *dimensiunea juridică* evidențiază tipul normelor juridice violate prin acte și fapte antisociale, pericolozitatea socială a acestora, gravitatea prejudiciilor produse, modalitățile de resocializare a persoanelor delincvente;
- *dimensiunea psihologică* ce evidențiază structura personalității individului delincvent și individului normal, motivația și mobilurile comiterii delictului, atitudinea delincventului față de fapta comisă;
- *dimensiunea sociologică* centrată pe identificarea, explicarea și prevenirea socială a delictelor și crimelor, în raport cu multiple aspecte de inadaptare, dezorganizare și devianță existente în societate și cu formele de reacție socială față de diferite delict;
- *dimensiunea economică* evidențiază consecințele directe și indirect ale diferitelor delict din punct de vedere material și moral;
- *dimensiunea prospectivă* evidențiază tendințele de evoluție în viitor a delincvenței.

O altă problemă a acestor preocupări este caracterizat de delincvența juvenilă, determinată de implicarea din ce în ce mai mare a minorilor în comiterea faptelor antisociale, de vârsta tot mai scăzută a participanților proveniți din această categorie, de efectele faptelor lor în plan individual și social.

Fenomenul de delincvență juvenilă, se manifestă în prezent în Republica Moldova cu o intensitate sporită. Statisticile elaborate de care au început să fie prezentate opiniei publice, sunt revelatoare în această privință, ele demonstrând o creștere a frecvenței delincvențelor comise de către minori și mai ales, o intensificare sporită a gravității acestor delict. Totodată, Republica Moldova rămâne pe o treaptă înaltă în ce privește ponderea minorilor în totalul persoanelor acuzate.

O creștere, a numărului de cazuri infracționale în care sunt implicați minorii, ne arată și datele statistice afișate de către Portalul Guvernamental al datelor deschise pentru anul 2015. [4] Conform acestora au fost săvârșite 722 de infracțiuni cu implicarea minorilor, cu 5, 25 % mai mult comparativ cu anul precedent- 686 cazuri. Dacă este să analizăm tipurile de infracțiuni, în care au fost implicați minorii, atunci se constată o creștere a *furturilor* cu circa 12, 27 %, comparativ cu anul precedent. O creștere semnificativă se atestă și la alte tipuri de infracțiuni precum *infracțiunile legate de droguri* cu 25 % și infracțiunile săvârșite în *stare de ebrietate* 42,86 %.

În Republica Moldova studiile de specialitate atrag atenția asupra faptului că ne aflăm în fața unui fenomen social ce capătă amploare și pare să depășească eforturile specialiștilor angrenați în prevenirea și diminuarea delincvenței juvenile.

Din perspectiva abordării delincvenței juvenile, există două aspecte importante care trebuie luate în considerare: vârsta celor implicați și problemele care conduc, inevitabil, la manifestări delincvente [1, p.16].

Potrivit unui studiu realizat de către Institutul de Reforme Penale din Republica Moldova , cel mai mult contribuie la săvârșirea infracțiunilor și a altor fapte antisociale de către copii este venitul redus al familiei; supravegherea defectuoasă a copiilor din partea familiei, părinților/lipsa de disciplină; familia dezorganizată, abuzul părinților de alcool, substanțe; cercul de prieteni cu comportament antisocial; probleme comportamentale. Părinții au enunțat că violența în familie (82%), venitul redus al familiei (79%), abuzul părinților de alcool, substanțe (78%), familie dezorganizată (70%) sun cei mai frecvenți factori ce duc la intrarea copilului în conflict culegea, urmați de separarea de un părinte sau ambii (63%) și neglijența părinților sau/ lipsa de interes (63%). Fiiind puși în situația de a identifica care sunt factorii și circumstanțele ce contribuie cel mai mult la săvârșirea infracțiunilor de către copii/semenii lor, copii au optat pentru răspunsul ”părinții nu sunt acasă” (58%), consumul de alcool (30%) și prelucrarea modelelor negative din familie (29%) ca fiind cele mai întâlnite cauze ale comportamentului delincvent [3, p.8].

O caracteristică specifică a delincvenței minorilor și tinerilor, este gradul mare de latență pe care îl posedă (nu sunt descoperite și înregistrate toate delicturile acestei categorii de vârstă). Din această cauză nivelul real al criminalității contingentului juvenil este de 2-3 ori mai mare decât cel înregistrat. Considerăm că imposibilitatea determinării situației reale a delincvenței juvenile este completată și de inexactitatea parametrilor demografici ai populației, ținând cont de faptul că un număr mare de cetățeni sunt emigrați peste hotarele republicii. Ba mai mult, analiza în dinamică a diverselor surse confirmă lipsa transparenței între datele oferite și metodele folosite în distribuirea acestor date pe grupuri de vârstă.

După câștigarea independenței, Republica Moldova s-a confruntat cu profunde transformări politice, economice, sociale, culturale, care, pe componenta infracționalității s-au materializat în apariția unui mediu social care a facilitat menținerea și creșterea procentului delincvenței în general și mai ales a celei juvenile în special. Fenomenul este valabil pentru toate statele, fie ca sunt ele puternic dezvoltate economic fie că sunt angrenate într-un amplu proces de restructurare economică asemeni statelor din estul Europei, din care face parte și țara noastră. Diferența este redată de faptul că în statele aflate în plină tranziție de la un sistem (politic, economic, social) la altul fenomenul infracționalității găsește un mediu prielnic pentru dezvoltare.

Din acest motiv, tratarea și prevenirea infracționalității, implică în mod direct responsabilități la toate nivelele sociale, de la legislativ pâna la executiv, având în vedere faptul că sărăcia, crizele economice și sociale nu generează de la sine asemenea fenomene criminalitatea (totalitatea infracțiunilor săvârșite pe un anumit teritoriu și într-o anumită perioadă) având o etiologie mult mai complexă, iar profilaxia sa presupune cooperarea tuturor entităților care au tangență cu acest fenomen (de la instituții de stat pâna la ONG-uri). Pe de altă parte are loc și un proces invers, fenomenul delincvenței afectând procesele economice și sociale. Se intră astfel într-un cerc vicios cu blocaje majore la nivelul acestor procese. Abandonul școlar sporit, lipsa de viziune a familiei, disfuncțiile înregistrate în funcționarea instituțiilor responsabile de protecția copilului, lipsa componentei societății civile care să ajute familia, toate acestea corelate cu existența unui control

social redus generat de situația de anomie indusă de fenomenul tranziției a dus la o escaladare a acestui proces confirmat de creșterea în fiecare an a numărului total de infracțiuni și infractori.

Realitatea practică, precum și studiul literaturii de specialitate relevă faptul că fenomenele sociale, regăsite în conținutul conceptelor de devianță, delincvență, infracționalitate, criminalitate, preocupă tot mai intens nu numai specialiștii în domeniu, ci și factorii politici, guvernamentali, opinia publică, în general, atât pe plan intern, regional, cât și internațional. Asemenea preocupări sunt pe deplin justificate, dacă se are în vedere faptul că urmările acestor fenomene, mai ales ale celor care intră sub incidența delincvenței, infracționalității și criminalității afectează, în cel mai înalt grad, valorile fundamentale ale societății, pe un plan mai larg, și ale persoanelor direct vizate, pe unul mai restrâns, respectiv drepturile și libertățile fundamentale ale omului, existența și buna funcționalitate a societății democratice și instituțiilor statului său de drept.

Nejunsurile inerente crizei socio-economice, care completează dificultățile de dezvoltare a personalității, de adaptare și integrare socială, sporesc evident vulnerabilitatea generației tinere și amplifică riscul depravării. Incapacitatea unora dintre minori de a atinge standardele impuse de societate se manifestă sub forma delincvenței juvenile. Problemele delincvenței juvenile au o identitate proprie. Cu repercursiuni dezastruoase pentru societate în ansamblu, acest fenomen este de o actualitate stridentă, având dimensiuni și implicații profunde, deosebit de sensibile la procesele schimbărilor sociale [5].

În ultima perioadă s-au cristalizat și structurat noi fundamente cu potențial favorizant pentru fenomenul infracționalității: explozia necontrolată de așa-numite surse de informare (presă scrisă, audio, vizuală), care în loc să contribuie la diminuarea fenomenului nu au făcut altceva decât să se constituie în vehicule motivaționale pentru proliferarea de acte delincvente, este vorba aici de impactul internetului asupra evoluției psiho-sociale a minorului precum și faptul că mass-media a renunțat, din motive comerciale, la funcția de educare în schimbul celei de informare (indiferent de impactul informațiilor transmise). Astfel avem de-a face cu emisiuni TV care prezintă un exces de violență fără a lua în calcul efectul asupra psihicului minorului și a implicațiilor legate de evoluția socială a acestuia, avem de-a face cu site-uri la care accesul este foarte facil și care promovează și încurajează actele delincvente etc. Orientările psiho-sociale în domeniul delincvenței juvenile, indiferent de caracterul și conținutul diferitelor sale abordări, susțin ideea principală conform căreia delincvența juvenilă se datorează incapacității de adaptare satisfăcătoare la mediu a minorilor, datorită unor tulburări de natură psiho-patologică provocată de un ansamblu de factori, de care familia este, în cea mai mare parte, responsabilă, dar nu trebuie omise și alte aspecte precum cele enumerate anterior și anume: presa și internetul.

Toate aceste lucruri multiplică o serie de fenomene și procese disarmonice și disfuncționale, susținute de aspectele de anomie și patologie socială, problemele educării, adaptării și mai ales promovării tinerilor, care devin extrem de presante și dificile, nerezolvarea lor putând determina apariția unor fenomene de frustrație, inadaptare, înstrăinare și delincvență în rândul anumitor tineri și adolescenți.

Identificarea unor mijloace adecvate de control și prevenire a fenomenului delincvenței presupune o cunoaștere clară a cauzelor acestuia. Astfel, rezolvarea acestor probleme ale tinerilor, presupune adoptarea unei legislații satisfăcătoare în diferite domenii (familie, învățământ, muncă, religie etc.), și, de asemenea presupune cunoașterea, evaluarea, explicarea și determinarea cauzelor și condițiilor care generează sau favorizează manifestări antisociale și apoi elaborarea unor modele etiologice și predictive care să cuprindă complexitatea factorilor delictogeni.

În Republica Moldova fenomenul minorului aflat în conflict cu legea a devenit un domeniu de interes pentru sociologi, juriști, asistenți sociali, psihologi, pedagogi. În ultimii ani, e în curs de desfășurare procesul de reformare a justiției juvenile. Un moment de mare interes îl constituie sistemul european de funcționare a instituțiilor sociale în vederea prevenirii și diminuării delincvenței juvenile.

În acest context, apare necesitatea de a propune spre cercetarea o abordare sistemică contrar celei fragmentare existente, fapt care ar trebui să dinamizeze instituțiile sociale deja existente în Republica Moldova în vederea prevenirii și diminuării fenomenului delinvenței juvenile.

Prin urmare, actualitatea temei este determinată de:

- creșterea numărului infractorilor, precum și diversificarea infracțiunilor săvârșite de către minori;

- situația anomică din Republica Moldova preia un caracter de continuitate în rezultatul activității delictogene a minorilor și tinerilor ca subiecți ai conduitei delincvente ce prezintă o evoluție ascendentă atât în ce privește amplitudinea, cât și vizibilitatea.

- necesitatea constituirii unei metodologii și a unei metode implicate în cercetarea delinvenței juvenile în scopul identificării particularităților infracțiunilor săvârșite de către minori, a factorilor ce contribuie la orientarea minorilor spre un comportament în dezacord cu legea și a condițiilor de prevenire și combatere a criminalității minorilor;

- apariția în Republica Moldova a unor noi servicii promovate atât prin intermediul organismelor statale, cât și în sectorul nonguvernamental (ofițeri de probațiune, centru de plasament pentru minori etc.).

BIBLIOGRAFIA

1. Banciu D., Rădulescu S. Introducere în sociologia delinvenței juvenile. Adolescența – între normalitate și devianță. – București: Editura Medicală. 1990.
2. Banciu D., Rădulescu S. M. Evoluții ale delinvenței juvenile în România. – București: Editura Lumina Lex, 2002.
3. Dolea I., Zaharia V. Situația actuală privind prevenirea delinvenței juvenile în Republica Moldova. – Chișinău, 2014.
4. http://date.gov.md/ckan/dataset/4699-delicventa-juvenila/resource/41b4fc48-8f06-4387-b724-9d659f87c917?inner_span=True (vizitat 27. 12. 2015).
5. <http://irp.md/news/517-rata-infracionalitii-juvenile-n-republica-moldova-i-unele-ri-ale-europei-dup-anii-90-i-pn-n-anul-2010.html> (vizitat 19. 12. 2015)
6. Oxford Dicționar de Sociologie. – București: Editura Univers Enciclopedic, 2003.
7. Rotari O. Delinvența juvenilă: probleme actuale și căi de soluționare. – Ch.: ULIM (Tipogr. Foxtrot SRL), 2010.

ІСТОРИЯ / ИСТОРИЯ

УДК 993(29.297)

Баян Ахатаева
(Астана, Казахстан)

САНЖАР АСФЕНДИЯРОВ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ИСЛАМ ДІНІ

Берілген мақалада ХХ ғ. бірінші жартысындағы көрнекті қазақ зиялысы, қоғам қайраткері, тарихшы ғалым Санжар Асфендияровтың ислам дінін маркстік тұрғыдан қарастырған зерттеулері берілген.

Кілт сөздері: Санжар Асфендияров, ислам, көшпелі мал шаруашылығы, дін, қоғамдық-экономикалық формация, діни-саяси жүйе, Құран.

This article presents a study of Islam in the position of Marxism of outstanding Kazakh public figure, representative of intellectuals, scientists historian of the early twentieth century - Sanjar Asfendiyarov.

Keywords: Sanjar Asfendiyarov, Islam, nomadic, agriculture, religion, society, economic system, political and religious system, the Koran.

Санжар Жапарұлы Асфендияров (20.10.1889, Ташкент – 25.02.1938, Алматы) – еліміздің тарихына революционер, белсенді қоғам қайраткері, I дүние жүзілік соғысының майдан шебінде болған кәсіби әскери дәрігер, Қазақстан тарихының күрделі мәселелерін зерттеген белгілі дарынды ғалым-тарихшы, профессор, педагог ретінде кірді.

Әкесі Сейітжапар (Жағыпар, Сейітжағыпар) – сұлтан, Әбілқайыр ханның үлкен ұлы Айшуақ ханның ұрпағынан тараған патша әскерінің полковнигі шенінде отставкаға шыққан, жарты ғасырдан астам уақыт Түркістан өлкесінде қызмет еткен қазақ қайраткері, анасының есімі – Гүландам Қасымова (кейбір гипотезалар бойынша Кенесары Қасымовтың ұрпақтарынан тараған [1]).

Асфендияровтың атқарған қызметтері әрқашанда Қазақстандағы және Орта Азиядағы әлеуметтік-экономикалық және мәдени өзгерістермен байланысты болды. Басқарушы қызметтер атқара жүріп, ол қазақ халқының тұрмыс ерекшеліктерін, Шығыс халықтарының тарихы мен мәдениеті қазақ халқының қоғамдық өміріндегі исламның ролін, жалпы ислам діні мен көшпелі шаруашылық арасындағы байланысты терең зерттеген, және оларға ғылыми негіздеме берген санаулы ғалымдардың бірі. Бұл салада оның «Әлеуметтік төңкеріс және мұсылман елдері», «Ислам және көшпелі шаруашылық», «Ташкент қаласындағы мұсылман жұмысшы депутаттарының кеңесі туралы» атты бірнеше ғылыми мақалалары жарық көрді.

Санжар Асфендияров ислам дінін пайда болу тарихы мен көшпелі шаруашылықпен байланысын маркстік ілім тұрғысынан зерттеген іргелі тарихшы ғалым. «Ислам дінінің пайда болуы туралы ақпаратты ғылыми негізделген маркстік зерттеулер ғана бере алады» дейді ғалым [2].

Қандай да болмасын дінінің пайда болу себебін Асфендияров сол дін пайда болған қоғамның қоғамдық-экономикалық құрылымымен тығыз байланыстыра қарастырады: «Исламның капиталисттік дәуірден бұрын пайда болғаны анық. Мәселенің күрделілігі де сол, яғни, қандай да бір қоғамның, әсіресе, Шығыс елдерінің капиталисттік дәуірге дейінгі нақты тарихи дамуы мәселелерінде. Сонымен қатар, исламның басқа да діндер сияқты ұзақ тарихы бар, бірнеше тарихи кезеңдерден өткен, бірқатар кейінгі кезең тарихи қабаттарымен көмкерілген. Қазіргі кездегі ислам мен Мұхамедтің кезеңіндегі исламның арасындағы айырмашылық жер мен көктей, ортақ белгілері жоқтың қасы. Демек, исламның негізі қаланған қоғамның қоғамдық-экономикалық формациясына, оған сипат беретін өндіріс

тәсілдері мен қалыптасқан таптық қарым-қатынасқа ғана сараптама жасамай, күллі Таяу Шығыс тарихын тұтас қарастыру қажет...» [3].

Яғни, ғалымның пайымдауынша исламның пайда болуына себеп болған сол дәуірдегі қоғамдық-экономикалық құрылым, ал, пайда болғаннан кейін қоғамның қоғамдық-экономикалық формацияларына сай өзгерістерге ұшырып отырған. «Негізінде, - деп жазады Санжар Асфендияров, - діни-саяси жүйе ретінде ислам біраз кейінірек, тек VII ғ. соңы мен IX ғ. басында қалыптасты. Дерек көзінің басым бөлігі – тарихшылар, Құран сүрелерін айтушылар, заңгерлер және «хадистер» мен пайғамбар «сүннеттері» осы кезеңге тән». Яғни, ғалымның пайымдауынша исламның пайда болуы кезеңі мен саяси-діни жүйе ретінде қалыптасуының арасындағы уақыт алшақтығы оның алғашқы болмысын тым көмескілендіріп жіберген. Сол себепті еуропалық зерттеушілер мұсылман дәстүрлерімен көмкерілген діннің негізін тануда ауытқушылықтар жіберді. Ал, мұсылман схоластарының көзқарастарын біз «шығыстанушылардан», ал олар буржуазиялық ғалымдардан алады».

Бұл ислам туралы түсініктің пайда болған кездегісінен әлдеқайда жаңғыруына алып келгендігінің айғағы.

Нәтижесінде, «Мұхамед дәуірінен келе жатқан, құраннан тікелей негіз алатын сынды сипат берілген исламның біртұтас діни-философиялық жүйесі құрылған» деп жазады Санжар Асфендияров.

VII ғ. (исламның пайда болу кезеңі) араб қоғамының қоғамдық-экономикалық құрылымының дамығандығын ескерсек, демек, ислам сауда капиталының идеологиясы іспетті болғанын байқауға болады.

Ислам діні пайда болған Аравияның физикалық-географиялық жағдайы шөлді және жартылай шөлді аймақтарды қамтиды, бұл жердің мәдени кеңістігі тек солтүстігі мен оңтүстік бөлігінің белгілі бір мөлшерінде ғана таралған, қалған бөліктерінде майда оазистер орналасқан. Жергілікті жердің табиғаты, климаты сол жерде өмір сүретін халықтың шаруашылығын анықтауда үлкен роль атқарады.

Араб жартылай аралдарының бұл мәдени аймақтарымен байланысты семиттік тайпалардың көшпелі мал шаруашылығынан отырықшы егіншілікке көшуі турасында иудейлік және христиандық аңыздар бар. Осыған орай, Ф.Энгельс К.Маркске жазған хатында «...Осыдан шығатын қорытынды, еврейлер де басқалары сияқты бедуиндік тайпа болған, бірақ кейін егіншілік және жергілікті жағдайдың арқасында олардан ерекшеленіп, олармен қайшылыққа түсті». Оған берген жауабында К.Маркс «Сенің арабтар мен еврейлер туралы хатыңды қызыға оқыдым. Барлық шығыс тайпаларында отырықшылық бір жағынан, екінші жағынан көшпелі тұрмыс салты арасындағы ортақ арақатынасты байқауға болады» [4]. Бұл ескертпелер исламның туу туралы сұраққа жауап беруге негіз бола алатындығын ғалым баса айтады.

Кез-келген қоғамда белгілі бір шаруашылық негізгі болады да қалған шаруашылық түрлерінің орны мен маңызын анықтайды. Арабиядағы негізгі шаруашылық түрі көшпелі мал шаруашылығы болған, яғни көшпелілер жалпы тұрғындардың 60-70 пайызын құраған. К.Маркстың пайымдауынша көшпелілер саудаға мұқтаж, әсіресе айырбас сауда олардың арасында жақсы дамыған. Исламның негізін осы 6-7 ғасырлардағы нақты тарихи жағдайда орын алған қоғамдық-экономикалық үрдістерден іздеу қажет.

Біз қарастырып отырған кезеңнен көшпелі мал шаруашылығының шөл далаларда мал басы мен малшылардың тым көбейіп кетуінен туындаған дағдарыс болған. Ал, егер көшпелі мал шаруашылығы экономиканың негізгі саласы екендігін ескерсек, бұл дағдарысқа жалпы экономикалық сипат берді деуге әбден болады. Осы нақты тарихи үрдістер Мұхамедтің өмір сүрген уақытымен тұспа-тұс келеді. Шөл далада тайпалар арасында жайылым жерлері үшін қырқысулар көп болған. Тіпті кейбір тайпалардың тіршілік көзі қарақшылық болған. Елде ашаршылық өршіп, тіпті кейбір тайпалар арасында қолдан адам санын азайту, мысалы, жаңа туған қыз баланы тірілей құмға көму сынды жайттар орын алған. Бұл да Мұхамед дәуірінде адам санының тым көбейіп кетуінің бір көрінісі.

Яғни, Санжар Асфендияров ислам дінінің пайда болу алғышарттары ретінде араб қоғамындағы түптеп келгенде көшпелі мал шаруашылығы түрткі болған ішкі қайшылықтардан көреді. Мұхамед дәуірін зерттеуде сол дәуірге тиісті еш дерек жоқ, деректердің қайнарына жақыны тек құран ғана. Оны да молдалар да, діндарлар да, еуропалық шығыстанушылар да барынша бұрмалаған. Одан бері, дерек көзі ретінде аңыздарды, өлең жолдарын, ақындардың шығармаларын алуға болады. Құран туралы көптеген дүниелер жазылған. Исламтанушылардың көпшілігі құранның шын мәнінде 7 ғ. тән екендігін айтады. Әрине, Мұхамедтің сауаты болмағаны, құран ол өмірден озғаннан соң жинақталғаны, оның жөнделуі, толықтырылуы, өзгертілуі, оның кейбір бөліктерінің жоғалуы әбден мүмкін деген болжамдар жасауға негіз болатындығын көрсетеді ғалым. Құранды мұқият сараптағанда онда нақты діни дүниетаным, діни жүйе жоқ деп пайымдаған. Құранды Санжар Асфендияров діни тараптан емес, оның мазмұнындағы Мұхамед кезеңінің әлеуметтік қарым қатынастар туралы ақпарат көзі ретінде қарастырған. Сол кезеңдегі әлеуметтік қайшылықтар нәтижесінде аштықтың салдарынан өз балаларын өлтіру, қайыршылар мен жетімдер саны көбейуі, саудада не болса содан «жеу», таразыдан жеу сынды жағдайлар былай да қиын заманды одан әрі күрделендірген.

Осы келеңсіздіктерге сай, мысалы қарақшылыққа байланысты «...олар сенен табысың туралы сұрайды. Айтыңдар табысым Алланы және оның елшісінің құзырында, құдайдан қорқындар, өзара бейбіт өмір сүріңдер, құдай мен оның елшісіне бағыныңдар» (алтыншы бөлім), табысты бөлуге байланысты «Біліңіздер, Сіз не алсаңыз да оның бестен бір бөлігі құдайға, оның елшісіне, туыстарына және байғұс саяхатшыларға тиесілі...» (бесінші бөлім), саудаға байланысты «Таразылағанда адал болыңдар... Құдайдан қорқындар, сонда бақытты боласыңдар» (үшінші бөлім), «құдай саудада пайданы қолдайды, бірақ үстемақыға қарсы» (екінші бөлім) т.с.с. Сонымен қатар құран аяттары сол кезде қоғамда дендеп орын алған жетімдік, оларды жарылқау, өз балаларын өлтірмеуге «өз балаларыңды кедейліктен қорқып өлтірмеңдер, біз сіздерге де оларға да қажетті қоректі береміз. Бұл шын мәнісінде үлкен күнә» деп шақырады.

Қорытындылай айтқанда, Санжар Асфендияровтың пайымдауынша құран аяттары сол кезеңдегі араб тайпаларының әлеуметтік, экономикалық қарым қатынасы туралы шынайы дерек беретін бірден бір шынайыға жақын дереккөзі. Исламның пайда болуының алғышарттары сол қоғамдағы қоғамдық-экономикалық қатынастар.

ДЕРЕККӨЗДЕР

1. Айбын. Энциклопедия / Бас ред. Б.Ө.Жақып. – Алматы: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы: Бас редакциясы, 1998 жыл. ISBN 5-89800-123-9, 2011. – 880 бет. ISBN 9965-893-73-X
2. Санжар Асфендияров. Шығармалары. Төрттомдық шығармалар жинағы. II том / құрастырғандар: Х.М.Әбжанов, А.Ә.Жүнісбаев. – Алматы: «Ел-шежіре». – 2014. ISBN 978-601-7317-82-9 Т2:-376 б. – 26 бет.
3. Санжар Асфендияров. Шығармалары. Төрттомдық шығармалар жинағы. II том / құрастырғандар: Х.М.Әбжанов, А.Ә.Жүнісбаев. – Алматы: «Ел-шежіре» – 2014. ISBN 978-601-7317-82-9 Т2:-376 б. – 25 бет.
4. Санжар Асфендияров. Шығармалары. Төрттомдық шығармалар жинағы. II том / құрастырғандар: Х.М.Әбжанов, А.Ә.Жүнісбаев. – Алматы: «Ел-шежіре», - 2014. ISBN 978-601-7317-82-9 Т2:-376 б. – 27 бет.

Жанна Далакьян
(Ташкент, Узбекистан)

РАЗВИТИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

В данной статье раскрывается история развития узбекской науки и образования. Описан вклад представителей джадидизма в создание условия для воспитания и образования молодежи, а также научные труды представителей интеллигенции того времени

Ключевые слова: наука, образование, джадидизм, культура, новометодные школы.

This article is devoted to the history of development of Uzbek science and educational. Described the deposition of representative of Djadids in creating of condition for upbringing and education of youths, also given science works of representatives of intelligence of that time.

Key words: science, education, Djadids, culture, newmethod schools.

В конце XIX – начала XX в. в социальной структуре узбекистанского общества происходят серьезные изменения. На арену общественно-политической жизни региона выступают новые слои, прослойки и группы, качественно меняются старые, уже функционирующие в ней. Эти изменения были продиктованы существенными переменами как в окружающем мире, так и в самом узбекистанском обществе. В данной статье речь пойдет о таком значительном слое общества, как национальная интеллигенция, которая в соответствии с изменившимся политическим и экономическим статусом Туркестана претерпела серьезные качественные изменения. Выполняя свое общественное предназначение – лидера общества, молодая национальная интеллигенция проявила себя в этот период в новых сферах деятельности: реформировании школьного образования, издании учебников, научной и популярной литературы, создании национальной печати, просветительстве, организации помощи нуждающимся соотечественникам, политике. С полной самоотдачей она посвятила себя служению Родине, просвещению своего народа, борьбе за вывод его на путь прогресса и независимости.

Передовая национальная интеллигенция в лице ее лучших представителей – джадидов, болеющая за судьбы своего края и его народов, прекрасно понимала это. Она знала, что путь к прогрессу нации, ее возрождению, к освобождению от колониального гнета, пробуждению национального самосознания лежит через просвещение народа, воспитание нового, образованного поколения. Джадиды активно выступали за реформирование мусульманского школьного образования: введение в мактабах новых методов обучения, преподавания естественных дисциплин, использование в преподавании наглядных пособий, улучшение гигиенических условий в школах и т. д.

В 90-х годах XIX в. их стараниями в крае начинают создаваться новометодные школы. В Ташкенте первую такую школу открыл в 1904 г. видный деятель джадидского движения Мунаввар-Кори Абдурашидханов. Она была открыта в Шейхантаурской части старого города, в махалле Тарнаубаши. В школах для мальчиков преподавали: Коран, историю ислама, нравоведения, основы шариата, узбекский, арабский языки, арифметику, природоведение, географию. Для девочек преподавали: Коран, богослужение, богословие, чтение, правописание (примечательно, что девочек в новометодных школах учили не только чтению, но и письму), арифметику, географию, рукоделие и основы гигиены.

В 1921 г. в Ташкенте действовало 12 новометодных школ, где обучалось 1010 человек, в том числе 6 школ в Шейхантаурской части, 3 – в Сибзарской и 3 – в Беш-Агачской части. Все учредители и преподаватели этих школ были лицами духовного звания, воспринявшими новые веяния времени: Абдулла-Кори Сагдулла Ахунов (махалля Арнакуча), Ишан-Ходжа

Ханходжаев (махалля Диванбеги), Низам-Кори мулла Хусаинов (махалля Гишт-мечеть), Агзамхан Абдурашидханов (махалля Дархан), Юсуп Магзун-хан Магомедов (махалля Ката-Терек), Исмадулла-Кори мулла Султанов (махалля Тарашкал), Гани-хан Ибадуллаханов (махалля Мазар-хан), Сабир-хан Шакирджанов (махалля Тахтапуль), Иноят-Кори домолла Мирзаджанов (махалля Байкун), мулла Абдулла Ибрагим Тюрязев (махалля Кук-мечеть), мулла Наджиметдин Шамсутдинов (махалля Кук-мечеть).

Новометодные школы постепенно завоевали признание родителей, стремившихся дать детям хорошее образование, понимавших, что процесс обучения в новых школах идет быстрее и дети легче усваивают знания. Однако реакционная часть духовенства враждебно встретила создание русско-туземных, а тем более новометодных школ. Поскольку видела в них конкурентов для мактабов, действовавших при мечетях. Священнослужители внушали своим прихожанам, что, отдавая детей в новые школы, они рискуют дать им недостаточное мусульманское религиозное воспитание и вырастят безнравственное поколение. Поэтому многие, особенно состоятельные родители, учили детей по новому методу дома параллельно с обучением в старометодных школах или после обучения в новометодных школах отдавали их еще на год в старометодные «для укрепления в религиозных обрядах». Это в известной мере объясняло незначительные темпы роста числа новометодных школ при неуклонном расширении сети старометодных школ. Так, в 1916 г. в Туркестане было 7290 старометодных школ и 39 новометодных. Не способствовал их росту и отказ колониальной администрации разрешить преподавание в новометодных школах русского языка из-за боязни конкуренции русско-туземным школам. Русский язык преподавался только в некоторых новометодных школах повышенного типа.

Преподавание в новометодных школах затруднялось и отсутствием учебников на узбекском языке. Первое время преподаватели использовали учебники на татарском языке, издававшиеся в Казани и Оренбурге. Но постепенно этот пробел начинает восполняться усилиями лучших туркестанских педагогов новометодных школ и активными деятелями джадидской интеллигенции. В 1902 г. были изданы: букварь «Устоди авваль», написанный практикантом Ташкентской учительской семинарии Саид-Расуль Саидазизовым, и хрестоматия для русско-туземных и новометодных школ Туркестанского края, составленная учителем Али-Аскаротом Калининым. В 1907 г. Мунаввар-Кори Абдурашидханов издает учебник «Адиби авваль». Надо отметить, что это была первая книга, выпущенная открытой в старгородской части г. Ташкента литографией купца Гулям-Хана Арифджанов. В 1912 г. в Ташкенте издаются учебники Абдулла Авлони «Адабиётг», «Биринчи муаллим» и «Книга для чтения для новометодных и русско-туземных школ» учителя Серкибая Акаева, а в Коканде – учебник «Туркча коида» учителя Мухаммедамина Мухаммедкаримова. В эти же годы выходят в свет учебники, подготовленные самаркандским учителем Абдукадыром Абдушукуровым, широко известным под именем Абдукадыра Шакури, и лидером туркестанских джадидов Махмудходжой Бехбуди.

Помимо учебников, в исследуемый период в крае издается на узбекском языке большое число переводной и оригинальной литературы, преимущественно научно-популярного характера. Первую книгу на узбекском языке. «Календарь на 1871 год», подготовил и издал тиражом 500 экз. Шагимурат Ибрагимов. Он же издал календари на 1872 и 1873 гг. После этого число выпускаемой на узбекском языке литературы начало неуклонно расти. Назовем наиболее интересные издания. В 1875 г. предприниматель Н.М. Бахтиаров опубликовал свою брошюру «Банковские операции», которая свидетельствовала об интересе нарождающейся узбекской буржуазии к кредитной системе и работе банков. В 1886 г. широко известный купец Сеид-Гани Сеидазимбаев издал брошюру о своем конском заводе. В этом же году переводчик Самаркандского областного правления Шер-Али Лапин выпустил карманный русско-узбекский словарь на 4 тыс. слов, а в 1901 г. выходит шестязычный «Словарь на сартовском языке, с объяснением русских, арабских, персидских, тюркских и индийских слов в мусульманской транскрипции», составленный известным просветителем Исхак-ханом.

В 1904 г в Кагане была издана «История Бухары» Мухаммада Наршахи – первая литографированная публикация исторического источника. В 1910 г. вышла книга Худоятбека Юргули Атаева «Вниманию туземцев-шелководов», которая пользовалась большой популярностью у специалистов по шелководству. В 1914 г. по заказу Махмудходжи Бехбуди была издана карта Туркестанского края.

Публиковались на узбекском языке также книги и брошюры по наиболее актуальным для того времени вопросам, переведенные с русского языка, - «О вреде наркотиков», «О причинах заболеваний риштой», «Практическое руководство оспопрививания», «О проказе», «О холере», «Спутник врача в Средней Азии» и многие другие. В 1908 г. в Самарканде была издана в переводе Коканбая Абдулхалыков книга Л.Ламстрита «Пчела и улей». По свидетельству современников, она была образцом изящного литографированного издания с превосходно отпечатанными иллюстрациями .

В исследуемый период на арене общественной жизни появляется и национальная печать, которая особенно ярко иллюстрирует процесс становления новой национальной интеллигенции. Первая газета на узбекском языке начала издаваться в Туркестане в 1870 г. в виде приложения к русской газете «Туркестанские ведомости» под названием «Туркестанская газета». Выходила она 4 раза в месяц: 2 раза на узбекском языке и 2 раза на казахском языке. С января 1883 г. она стала самостоятельным изданием и выходила еженедельно только на узбекском языке. С 1887 г. она получила название «Туркестанская туземная газета» («Туркистон вилояти газетаси»). Издавалась до 1916 г. Первым редактором был Шагимурад Ибрагимов, затем редакторами были Мулла Алим Махмудходжа, Н.П. Остроумов и др. Эта газета была официальным органом колониальной администрации.

Национальные газеты и журналы прогрессивного направления начали издаваться в начале XX в. Их издателями и редакторами были видные представители национальной интеллигенции. В июле 1906 г. в Ташкенте вышла газета «Таракки», издателем и редактором которой был Саид-Измаил Габбитов. За свою «противоправительственную публицистическую деятельность» в ноябре 1906 г. газета была закрыта, а ее издатель решением Ташкентского окружного суда оштрафован на крупную сумму. В феврале 1907 г. по ходатайству военного губернатора Сырдарьинской области он был выслан из края . Помимо газеты «Таракки», в Ташкенте издавались: с сентября по декабрь 1906 г. газета «Хуршид» (издатель и редактор Мунаввар-Кори Абдурашидханов), с декабря 1907 г. по февраль 1908 г. – газета «Шухрат» (издатель и редактор Абдулла Авлони), с февраля по май 1908 г. – газета «Осиё» (издатель и редактор А.Бектемиров). В Самарканде с апреля по октябрь 1913 г. выходила газета «Самарканд», а с августа 1913 г. по июнь 1915 г. – журнал «Ойна». Издателем их был Махмудходжа Бехбуди. Практиковались и издания группой лиц на паях, как, например, газета «Бухоро-и Шариф», издававшаяся в Бухаре в 1910 г. Гиясом Хасановым, Мирзой Юсуф-заде и доктором Мирзой Сираьхуровым, или газета «Садои Туркистон», выпускавшаяся в Ташкенте в 1914 г. частным присяжным поверенным Убайдуллою Ходжаевым, переводчиком окружного суда Хасан-Ходжи Ходжаевым, купцом Абду-Хакимом Сарымсаковым, преподавателем новометодной школы Мунаввар-Кори Абдурашидхановым.

Все это свидетельствует о том, что в начале XX в. национальной интеллигенцией края был накоплен значительный опыт издания национальной прессы, сформировался сильный редакторский корпус, сложились значительные авторские силы, в числе которых были Абдурауф Фитрат, Ашурали Зохири, Обиджон Махмудов, Ходжи Муин Шукрулло, Гази Юнусов, Ахмад Заки Валиди Тоган, Лазиз Али-заде, Мухтар Бакиров и др. Появление национальной периодической печати имело большое общественно-политическое, просветительское и культурное значение. Она пропагандировала в массе читателей передовые прогрессивные идеи, распространяла новые знания, стимулировала развитие узбекского языка.

Из среды национальной интеллигенции выдвинулась целая плеяда ярких, одаренных просветителей и активных образованных политических деятелей – Махмудходжа Бехбуди, Мунаввар-Кори Абдурашидханов, Убайдулла Ходжаев, Ташпулатбек Норбутабеков, Ислом Шоахметов, Миродил Мирзаахметов, Ахмад Заки Валиди Тоган, Обиджон Махмудов, Абдурахман-бек Уразаев и многие другие. Достаточно сказать, что в составе Временного правительства первой национальной республиканской государственности – Туркистон Мухторияти все его восемь членов были блестяще образованные люди, причем пятеро из них – юристы.

Прогрессивная национальная интеллигенция, возглавив движение за экономическое освобождение своего народа, его демократические свободы, приобщение к интеллектуальному прогрессу и процветанию, поиск путей его политического освобождения, внесла в это дело свой весомый вклад, который требует еще дальнейшего глубокого изучения и всестороннего освещения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Граменицкий С.М. Очерк народного образования в Туркестане // Сборник материалов для статистики Сырдарьинского областного статистического комитета. – Ташкент, 1896. – Т. V. – С. 44.
2. Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. – Ташкент, 2000. – С. 84.
3. Хасанов Б.В. Национальная интеллигенция Узбекистана и исторические процессы 1917-начала 50-х годов. – Т., 2002. – С. 10.
4. Бабаджанов Б.М. Журнал «НАQIQAT» как зеркало религиозного аспекта в идеологии джадидов. – TIAS Central Eurasian Research Series. – Токио, 2002. – С. 12.
5. Мустафаева Н.А. Основные направления и проблемы культуры Узбекистана в 20-30 гг. XX века в историографии периода // Автореф. дис...канд. ист. наук. – Т., 1999. – С. 27.

*Абдувахаб Мадаминов
(Фергана, Узбекистан)*

АМИР ТЕМУР ДАВРИДА ФАН, МАДАНИЯТ ВА ТАЪЛИМ МАСАЛАЛАРИ

Ушбу мақолада дунё тарихида салмоқли из қолдирган соҳибқирон Амир Темур ҳақида, А.Темур даврда маънавий ҳаёт, илм – фаннинг ривожланиши илмий – назарий жиҳатдан таҳлил этилган.

Таянч иборалар: А.Темур, марказлашган давлат, маданият, маънавият, илм-фан, маънавий мерос, мустақиллик, “Темур Тузуқлари”.

In this article scientific and theoretical on significant impact of Amir Temur in the history of the world, spiritual life, development in science in Amir Temur's reign was analyzed.

Key words: A.Temur, centralized state, culture, spirituality, science, cultural heritage, and independence, "Temur Tuzuklari".

Мустақилликка эришганимиздан кейин ажодлар меросини тиклашга, миллий ва диний қадриятларнинг тарихий илдизларини ўрганишга муваффақ бўлдик. Истиклол йиллари халқимиз бу меросдан бахраманд бўлиб, миллий ўзлигини англашга оид жиҳатларини ҳам англаб олдилар. Бугунги обод турмуш йилида улардан, айниқса миллий ва диний қадриятлардан унумли фойдаланиш муҳимдир. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов Маънавий ва маданий бойликларни шарқлаб, бизнинг қадимий ва гўзал диёримиз нафақат Шарқ балки жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири

бўлганлигини таъкидлаб, шундай деган эдилар: “Мамлакатимиз худудида мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий-маънавий обида умумжаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО руйхатиға киритилгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди”. [3, с. 30]

Дунё тарихида салмоқли из қолдирган соҳибқирон Амир Темур жаҳон тарихчиларининг диққатини узоқ йиллардан бери ўзига жалб этиб келади. Чунки унинг шаҳсиятиға нисбатан турлича қарашлар: бунёдқорми ёки бузғунчи, истелочими ёки ҳалоскор тарзидаги мунозара ва бахсли фикрлар олимларни ҳамиша изланишга даъват этиб келди. Ва ниҳоят Соҳибқироннинг ҳаққоний тарихини яратилишиға олиб келди.

Бугунги кунда яратилган Амир Темур ҳақидаги илмий асослар асосида Амир Темурнинг маънавий қиёфаси исломий ахлоқ-одоб ва шариат қонун – қоидалари асосида шаклланганлигининг гувоҳи бўламиз. Темур замонасининг маънавий ҳаёти ҳақида сўз юритар эканмиз, аввало феодал тузуми ҳуқумронлик қилган жамият шароитидаги дунёқараш ҳуқумрон эканлигини унутмаслик керак. Мўгулларнинг босқини асрлар давомида шаклланиб келган маънавий ҳаётни анчайин дағаллаштириб қўйди. Зулум ва шавқатсизлик халқни тинқасини қуритган эди.

Юртининг ўтмишдаги шон – шуҳрати ва доврўғини қайта тиклаш, босқинчилар асоратидан ҳалос этишни ўзининг маънавий бурчи деб билган Амир Темур улуғларнинг кўрсатма ва васиятларига доимо амал қилиб иш тутди.

Темур даврда маънавий ҳаёт, илм – фан ғоят даражада ривожланди.

Шарафиддин Али Яздий “Зафарнома” асарида Амир Темурнинг олим – уламолар билан бўлган суҳбатларидан бирини келтиради. Амир Темур йиғилганларға қарата мурожаат қилади: “Фан ва диннинг машҳур кишилари билан подшоҳларға ёрдам бериб келганлар, сизлар эса менға нисбатан бундай қилмаяпсизлар. Менинг мақсадим мамлакатда адолат ўрнатиш, тартиб ва тиншлиқни мустаҳкамлаш, фуқаронинг турмуҳини яхшилаш, юртимизда қурилишни кучайтириш, давлатимизни ривожлантиришдир. Сизлар бу ишларни амалға оширишда менға ўз маслаҳатларингиз билан кўмаклашишингиз керак. Мамлакатнинг аҳволи, девоннинг суистеъмол қилинганлиги ва қилинаётганлиги, оддий одамларнинг жойлардаги ҳокимлар томонидан қисиб қўйилиши каби ҳоллар ҳаммадан кўра сизларға аёндр. Шулар ҳақида маълумот берсангизлар, бу каби адолақиз ишларни бартараф этуви ҳамда шариат ва қонунларға мувофиқ шора – тадбирларни айтсангизлар яхши бўлурди”. У ўз айтганларига амал қилиб, лавозимларини суистеъмол қилган ўғли Мироншоҳни ва набираси Пирмуҳаммадни халқ олдида қаттиқ жазолайди, сўнгра Мироншоҳни лавозимидан ҳам пастлатган.

“Темур тузуклари”да таъкидланишича Амир Темур ўзи босиб олган ерлардаги аҳолини қийнамади, уларға нисбатан ноҳақлик қилмади, аксинча халқни яхши яшаши учун кўплаб чора – тадбирларни амалға оширди. Бунга мисол тариқасида шуни айтиш мумкинки, босиб олинган юртлардаги гадоларни тиланчилик билан кун кечиришларини истамади, уларни қорнини тўйғазди ва мана шу еган овқатларини оқлаш учун уларға мос иш билан таминлашларини буюрди. Босиб олинган жойлардаги халқни таламади, аксинча уларни кўплаб солиқлардан озод қилди ва улардан солиқ олишда солиқ йиғувчиларни ҳалол бўлишларини буюрди. Бундан биз Темур ўзи забт этган юртлардаги халққа нисбатан адолатли бўлганини, уларни дини ва иркидан қатъий назар бирдай муносабатда бўлганлигини кўрамыз. Бундай ишлар ҳамма ҳуқумдорларнинг қўлидан келавермаганлиги тарихдан бизға маълум. Бундай йўл маънавий етук, чинаккам инсоний фазилат эгаларига ҳос эканлигини тарих яна бир бор бизға исботлаб берди. Амир Темур ўғитлари келажак авлоднинг тарбияси, одоб ахлоқи, Ватанға бўлган эътиқодини чуқурлаштиришға уларнинг баркамоллигиға катта таъсир кўрсатиши муқаррар.

Амир Темур ўз ўғитларида ҳаттоқи, оила қуришни ҳам давлат аҳамиятиға молик деб билади.

Биз аждодларимиз тарихини яхши ўрганишимиз ва уларнинг қилган ишларидан ўзимизға керакли ҳулосаларни чиқаришимиз керак.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Амир Темур - фахримиз, ғуруримиз. – Т., 1996.
2. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
3. И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – Б. 30.
4. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т., Ўзбекистон, 2015.

УДК 93:347.156

*Тлеген Садыков, Арай Жакиянова
(Астана, Казахстан)*

ДӘСТҮРЛІ АУЫЗША ТАРИХТАҒЫ ӘЙЕЛ ТҰЛҒАСЫНЫҢ СИПАТЫ

Мақалада дәстүрлі ауызша тарихтағы әйел тұлғасының сипаты бейнеленген. Тарихта ерекше рөл атқарып, аттары аңызға айналған әйелдердің есімдері берілді.

Ключевые слова: *әйел, қазақ ханымы, ана, дәстүрлі қазақ қоғамы, ауызша тарих, шежіре.*

The article reflects the character of a woman in traditional oral history. Named the legendary names of the women who have played a special role in the history

Keywords: *woman, kazakh ruler, mother, traditional kazakh society, oral history, genealogy.*

Отандық тарих ғылымында үлкен ғылыми зерттеулерді қажет ететін тың тақырыптардың бірі ел тарихындағы қазақ әйелдерінің алатын орны болып табылады. Әсіресе, қазақ халқының басына ауыр күн туған XVIII-XIX ғасырдағы қазақ ханымдарының қазақ хандығының өміріне ықпалы зор болғандығын тарих беттері айғақтайды.

Дәстүрлі қазақ қоғамында әйел мәртебесінің биіктігі ең алдымен – әйелдердің құрметтелуінен, екіншіден – құқық берілуінен, үшіншіден қорғалуынан танылады.

Дәстүрлі ауызша тарихында алтын әріппен жазылатын аналарымыз, аруларымыз баршылық. Қазақ қоғамының даму тарихына үнілсек, аналарымыздың, аруларымыздың ұрпақ тәрбиесімен қатар, ұлт тағдырында айрықша орнын алғандығын байқауға болады. Қазақ әйелдері тарихта ерекше рөл атқарып, аттары аңызға айналған әйелдердің есімдері атадан-балаға беріліп, негізінен, ауызша деректерде сақталған.

Бұрынғы ескі сөз халық шежірелері де ел анасы болған, ерге ақылшы, екі елдің арасын қосуда ақылдылығы, даналығымен ел аузында есімі сақталған аналар туралы тарихта айтылып отыратын болған. Әсіресе елге келін болып түскен, елді өсірген аналардың аты даңқты болған. Жақсы ана болатындай қыз тәрбиелеп өсіру – тым арғы замандардан – сақ дәуірінен сақталып келе жатқан игі дәстүр. Түркі дәуірінде де, қазақ заманында да солай болды. Құмай-ана, Тумарыс ана, одан соңғы тарихи эпос жырлардағы Құртқа ана, Гүлбаршын ана. Жиренше шешеннің жары әрі ақылшысы Қарашаш ана, Домалақ ана, Қызай ана, Болған ана, Айша бибі [3, б. 26].

Қазақ халқының шежірелік құрылымындағы ру-тайпалардың құрамындағы бөлімдер мен бөлімшелерге, тармақтарға көңіл аударсақ, Аналар есімдерінің рулық тармақтарға берілу жолдары әртүрлі болғанымен, бір ортақ нәрсе бар. Оған – руға есімі берілген аналарымыздың бәрінің ақылды, көріпкел, кемеңгер, сабырлы, салмақты және тағы осындай жақсы қасиеттерді иеленген тұлға болуы жатады. Ауыз әдебиетінің мәліметтері мен шежірелік материалдарға сүйенсек, Кіші жүздегі Кете тайпасының атауы – Кете бике анамыздың есімімен байланысты. Әлімнің ішіндегі Қаракесек тайпасында Қасай, Шектіде – Жекей деген тармақтар бар. Шежірелерде Қасай мен Жекейдің апалы-сіңілі қыздар болғандығы туралы айтылады. Найманның Матай тайпасында – Қызай, Қаракерей

тайпасында – Мұрын атты рулық бөлімдердің бар екені белгілі. Домалақ ананың қыздары болыпты. Бірінің есімі – Күнбибі, екіншінің есімі – Жүзей екен. Күнбибі анамыз Қызай деп аталып, одан тараған ұрпақтар қызайлар деп аталып кетіпті [4, б. 55-56]. Қытайдағы қазақ ақындары жырлаған «Есенкелді» тарихи жырында Ұлы жүз, үйсін елінің биі – Бәйдібек байдың қызы Күнбүбі мен орта жүз, найман елі, Матайдың шөбересі Шағырдың үйлену тойы суреттеледі. Күнбүбі жастайынан шарапатты, білгір болғаннан соң елге танымал бола бастайды. Мекені – Алтай жағындағы, Алатаумен іргелес жатқан Қызай тауы. Жырдың сюжеті тарихи аңызға құрылған:

Жататын ұлы жүзге үйсін қандай?!

Үйсіннің туажаты – Бәйдібек бай.

Күнбибі – Бәйдібектің күндей қызы.

Атанған кейін келе анам Қызай.

Кіреді орта жүзге найман елі,

Найманның туажаты Матай еді.

Матайдың шөбересі Шағыр ерге,

Бәйдібек тойын жасап, қызын берді - деп суреттеледі [2, б. 315-316].

Есімдері аталған Аналарымыздың асыл қасиеттері ғана олардың есімдерін ру тармақшасына бергізіп, олардың есімдерін мәңгіге қалдырып отыр. Бұл да халқымыздың аналарға деген сый-құрметтерінің бірі деп білеміз.

Дәстүрлі қазақ қоғамында белгілі мемлекет қайраткерлері мен тарихи тұлғалардың қасында, ерін сыйлаған, отбасының жылуын кетірмеген, өрісін кеңейткен, елдің нағыз ұйытқысы бола алған аналарды да айта аламыз [1, б. 71]. XVIII ғасырдағы тарихимызда Кіші жүздегі Әбілқайыр ханның әйелі – Бопай ханымның ақылдылығы мен парасаттылығы жөнінде орыс деректерінде де көп баяндалады. Уәли ханнан кейін елді он үш жыл билеген, бірнеше тілді озық меңгеріп, өлең жазумен айналысқан, шығыс тарихы мен философиясын оқып білген, халықтың құрметіне бөленіп, қазақ халқының бірінші ғалымы, әлемге танымал тұлға Шоқан Уәлихановты тәрбиелеген Айғаным ханымды ерекше атауға болады. Кенесары ханның қарындасы Бопай 600 адамдық ерекше топты басқарып, ағасының ірі шайқастарына қатысты және өзі де жау тылына партизандық жорық жасайтын. Бопай Кенесарының барлық кеңестеріне қатысып отырған, ал Кенесары Бопайдың ақыл-кеңестеріне құлақ асқан. Жәңгір ханның жұбайы Фатима ханым мұсылманша және еуропаша терең білім алып, тәрбиеленген зиялы, ақылды әйел болған. Фатима ханым Жәңгір ханның кеңесшісі, әрі оның барлық бастамаларында қолдаушысы болды. Хан ордасының салуына ықпал етті. Жәңгір хан ашқан мектепте сабақ та берді. Ақылды, зейінді, мейірімді Зере немерелерінің ішінде Ибраһимді ерекше жақсы көріп, оны Абай деп еркелеткен. Зере әже Абай өміріне, ақындығына игі әсерін тигізген. Асыл сөздері кейінгі ұрпаққа әлсін-әлсін жеткен дала аналары арысы Айпара әжеміден бастап Зере, Ұлжан, Сары апан, Тайбала, Ботантай аналарымыздың Абайдай ұланның тәрбиесіндегі орны оқшау [4, б. 229].

«Ел қормалы – ер Абылай» жырында «Ғалдан мен Абылай қазақ-қалмақ арасын жауластырмауға келіседі. Әмірсамен Абылай қол алысып, достасады. Кетерінде тату-тәтті көрші өтудің куәшісі ретінде Ғалдан хан Гүлдежау деген қызын Абылайға ұзатады. Ел іші тынышталады.

Жауласпауға бұдан соң

Қазақ, қалмақ

Әмірсамен, Абылай

Достыққа ант байлапты.

Ғалдан хан бір қыз тартыпты -

Гүлдежау атты айтулы.

Хадишаны қосыпты

Еліне аман қайтуға» - дейді тарихи жырда [2, б. 88-89].

Қазақ-қалмақ жаугершілік заманында да қалмақ тарапынан бейбіт келісімнің бекіту шарты есебінде қыз беріліп, саяси байланыстарды құдандалық, туыстық арнаға салуға бет бұрған жақтары болған.

Қыз-келіншектердің ар-намысын, абырой-беделін ресми билікпен пен заң, салт-дәстүр күші қорғады. Қазақ хандары мен сұлтандарының, билері мен батырларының, тархандарының аналары, жарлары, әпке-қарындастары, қарапайым қыз-келіншектер мемлекеттік тәуелсіздікті сақтауға, ұлт-азаттық қозғалысына, елшілік ынтымақты нығайтуға, саналы ұрпақ тәрбиелеуге баға жетпес олжа салды.

Анаға құрмет, жарға жанашырлық, қызға қамқорлық – иманы ұйыған ұлтымыздың басты ұстанымдарының бірі болды. Өз болмысына даналық мінез бен ізгі қасиеттерді жия білуі қазақ әйелін құрметті етті. Ол құрметке лайық болды және құрметтелді де.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ахметжанова А.Т. Қазақстан тарихындағы әйел-тұлғалар // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. – 2014. №4 (75). – Б.70-76.
2. Бабалар сөзі: Жүз томдық: Тарихи жырлар. – Астана: «Фолиант», 2006. – Т.29. – 400 б.
3. Алпысбес М. Шежіредегі дәстүрлі қазақ әйелі: ұлттық тарих жасаудағы ана болмысы // Қазақ әйелі: өткені, бүгіні, болашағы: дөңгелек үстел материалдарының жинағы. – Астана, 2013. – 146 б.
4. «Қазақ хандығы тұсындағы ханымдар мен арулар»: халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары / (даярлаған Д.Қамзабекұлы). – Астана: «Форма Плюс» баспасы, 2015. – 304 б.

УДК 796:03:94(477)

*Наталія Соколова
(Київ, Україна)*

ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОГО ГІМНАСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті, на прикладі Новоросійського університету, аналізується відношення українського студентства до занять спортом на початку ХХ ст. Встановлено, що студентське гімнастичне товариство Новоросійського університету діяло не регулярно, на відміну від подібних спортивних організацій, створених в стінах Київського та Харківського університету. Взагалі, на початку ХХ ст. в Одесі спорт не набув такої популярності, як в інших містах Російської імперії.

Ключові слова: *гімнастичне товариство, студенти, спорт, університет, фізичне виховання.*

In the article, on the example of the Novorossisk university, attitude of the Ukrainian student is analysed toward going in for sports at the beginning XX of century. It is set, that student gymnastic society of the Novorossisk university operated not regularly, unlike the similar sport organizations created in the walls of the Kyiv and Kharkiv university. In general, at the beginning XX of century in Odesa sport did not purchase such popularity, as in other cities of the Russian empire.

Key words: *gymnastic society, students, sports, university, physical education.*

В сучасній системі вищої освіти невід'ємною частиною є фізичне виховання, що має сприяти оздоровленню та повноцінному розвитку молоді. Проте, українське студентство не проявляє належної зацікавленості до занять фізичною культурою, які не асоціюються у них із заходами, направленими на укріплення здоров'я. Здачу нормативів і виконання фізичних

вправ студентська молодь сприймає як безглузду трату часу. Тому, перед науковцями стоїть важке завдання – змінити ставлення українських студентів до дисциплін фізкультурно-оздоровчого напрямку і мотивувати їх до занять спортом. У вирішенні даної проблеми допоможе історична національно-освітня спадщина початку ХХ ст., що містить низку прогресивних ідей в галузі фізичного виховання студентської молоді. Адже, на початку позаминулого століття саме студенти виступають ініціаторами створення перших спортивних гуртків у межах вищих навчальних закладів, своїми силами вони залучатимуть спонсорів та проводитимуть різноманітні спортивні свята.

Наприкінці ХІХ ст. в українському суспільстві відбувається переосмислення значення спорту в житті людини. Раніше заняття фізкультурою сприймалися як засіб підготовки молоді до майбутньої військової служби, а також були необхідною частиною «джентльменського» виховання. Тепер же фізична культура розглядається не лише як засіб збереження і зміцнення здоров'я громадян, а й перетворюється на важливий елемент соціального життя народу. Українська молодь із задоволенням займається різними видами спорту, бере участь у внутрішніх та міжнародних змаганнях і всіляко сприяє популяризації та розвитку фізичної культури.

Активізації спортивного життя в українських вишах сприяли встановлені Міністерством народної освіти «Тимчасові правила організації студентських установ у вищих навчальних закладах відомства Міністерства народної освіти» від 22 грудня 1901 р., які дозволяли відкриття студентських науково-літературних, мистецьких й спортивних гуртків, їдалень, бібліотек і читалень [1, с. 172].

Проте, перші спроби студентів організувати спортивні гуртки зазнали невдач. Університетське керівництво, налякане студентськими виступами та безладами кінця ХІХ ст., не поспішало приймати рішення про створення студентських організацій ненаукового напрямку. Революційні події 1905 р. змусило російську владу піти на поступки і повернути університетам автономні права. В 1907 р. в правилах для студентів з'являється стаття, що дозволяє створення студентських організацій, в тому числі й спортивного напрямку [3, с. 312]. Впродовж декількох років в українських університетах розпочинають роботу спортивно-гімнастичні гуртки – в Університеті св. Володимира (1905), Імператорському Новоросійському університеті (1910), Імператорському Харківському університеті (1912), Київському політехнічному інституті (1913).

Студентське гімнастичне товариство при Імператорському Новоросійському університеті створено 2 липня 1910 р. із метою надати студентству можливість присвячувати дозвілля гімнастичним вправам, що послідовно й гармонійно розвивають фізичну силу [5, с. 3]. Для досягнення мети передбачалось проводити заняття з гімнастики, фехтування, верхової їзди, рухливих ігор та екскурсії. Паралельно, планувалось проведення засідань для вирішення теоретичних питань фізичного виховання.

Ініціатором створення товариства був екстраординарний професор кафедри цивільного права В. Курдиновський, якого й обрали головою гуртка. Заступником призначено студента І. Черторизького [5, с. 12].

Членами товариства могли бути студенти та викладачі університету. Статут товариства поділяв членів на дійсних та почесних. Дійсними представниками товариства, які отримали право голосу на Зборах, мали можливість стати студенти та співробітники Новоросійського університету за протекцією двох членів гуртка. Після закінчення навчального закладу дійсні члени могли залишитись у складі товариства, але без права голосу [5, с. 5–6]. Почесні члени обирались серед осіб, котрим хотіли висловити вдячність зі їх діяльність чи допомогу [5, с. 6].

В матеріальному плані, товариство існувало за рахунок членських внесків, пожертв від приватних осіб та установ, а також за відсотки недоторканого капіталу меценатів [5, с. 4]. Діяльність товариства контролювалась університетським керівництвом, котре отримувало щорічні звіти від Правління гуртка [5, с. 10].

Нажаль, нам мало що відомо про діяльність даного студентського гуртка. На сторінках тогочасної преси – «Краса та сила», «Спорт та ігри», «Російський спорт», «До спорту» ми зустрічаємо інформацію про діяльність студентських гуртків при Київському та Харківському університетах, але не Новоросійського. Можна зробити припущення, що студентське товариство при Імператорському Новоросійському університеті діяло не регулярно.

Крім того, в 1912 р. в журналі «Російський спорт» з'явилась цікава замітка про стан розвитку спорту в Одесі. В ній наголошується на тому, що Одеса за своїми спортивними здобутками відстала від багатьох імперських міст – Києва, Харкова, Риги. Популярності серед населення набули лише футбол (в місті створено одну з найпрофесійніших футбольних ліг країни), лаун-теніс та сокольська гімнастика. Одеській молоді радили самоорганізуватись і створити гуртки із легкої та важкої атлетики [4, с. 14]. Сама місцева влада також сприятиме розвитку спорту серед молоді. На території Ботанічного саду виділено земельну ділянку для облаштування майданчиків із гри у футбол, баскетбол, лаун-теніс, крокет та ін. Наприклад, в травні 1914 р. за ініціативи Одеського учбового округу проведено дводенні олімпійські ігри, в програмі яких значились ходьба, гімнастика, біг, п'ятиборство, вільні вправи, вправи на снарядах та ігри – теніс, крокет, кеглі, баскетбол і футбол [2].

Отже, на початку ХХ ст. в Україні активно розвивається студентський спорт, при університетах створюються спортивно-гімнастичні гуртки. Не виключенням став і Імператорський Новоросійський університет, де в 1910 р. організовано студентське спортивне товариство з метою популяризації спорту серед студентів та співробітників закладу. Проте, діяльність гуртка не була такою успішною як в Київському та Харківському університетах. Взагалі, на поч. ХХ ст. в Одесі популяризовані лише такі види спорту як футбол, лаун-теніс та сокольська гімнастика. Місцева влада приділяє увагу розвитку спортивного життя, але головний акцент робився на популяризації фізичної культури серед учнівської молоді.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Журнал Министерства народного просвещения. – 1902. – Ч. СССXXXIX.
2. Золочевский В. Становление физкультурно-массовой работы с студенческой молодежью в Украине в начале ХХ века / В. Золочевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/1789-stanovlennja-fizkulturno-masovoyi-roboti-iz-studentskoju-moloddju-v-ukrayini-na-pochatku-hh-stolittja.html>
3. Приходько Г. І. Діяльність студентських спортивних гуртків і товариств вищих освітніх закладів України на початку ХХ ст. / Г. І. Приходько // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2012. – № 34/35. – С. 311 – 315.
4. Спорт в Одессе // Русский спорт. – 1912. – № 52.
5. Устав студенческого гимнастического общества при Императорском Новороссийском университете. – Одесса, 1910. – 12 с.

**ПАМ'ЯТКА АХІТЕКТУРИ ТА САДОВО-ПАРКОВОЇ КУЛЬТУРИ –
МАЄТОК ПОМІЩИКІВ ДАХОВСЬКИХ В СЕЛІ ЛЕСЬКОВОМУ**

У статті йдеться про історичну долю маєтку польського роду Даховських, який був збудований і протягом десятиліть існував у селі Леськовому Черкаської області.

Ключові слова: Леськово, палац, Даховські.

The article talks about the historical fate of the estate Polish family Dahovskyh, which was built and for decades existed in the village Leskovka Cherkasy region.

Keywords: Les'kove, Palace, Dahowski

Метою даного дослідження буде історичний розвиток охарактеризувати стан архітектурної споруди-резиденції польського пана Тадеуша Даховського, який запроваджував фільваркову систему господарювання в с. Леськове (Черкаська область).

Актуальність даної розвідки полягає в тому, що вивчення локальної історії конкретного маєтку збагачує історію всієї держави, а також допомагає культурному розвитку місцевості маєтку, яка на даний час забута і закинута.

Вік маєтку складає близько 150 років. До його комплексу входить замок, територія з листяним парком на лівому березі річки Конелки і хвойною частиною парку на правому березі річки, гребля з водосховищем та «Острів Коханья», сад, землі сільськогосподарського призначення.

Засновниками садиби є чотири покоління польських поміщиків Даховських, які володіли Леськове та іншими селами з 1870-х років до 1917 року.

Перша черга маєтку в стилі тюдорівської готики зведена в кінці 1860-х на початку 1870-х років братами Карлом та Казімежем Даховськими, друга частина - на зламі XIX і XX століть в новому європейському стилі останнім володарем помістя Тадеушем Даховським [1].

За англійським стилем навколо палацу розкинувся ландшафтний парк, а огорожі були виключно зелені – з низького охайно підрізаного живоплоту. Площа парку тоді займала кілька десятків гектарів (зараз територія садиби нараховує майже 90 га). Навколо замку було розбито великі клумби – зараз їх не знайти. Зараз в парку пусто – а колись його алеями їздили вершники з мисливськими собаками. Трохи нижче розташовувався великий став з рукотворним острівцем посередині – який називається Островом Любові, на манер уманської «Софіївки».

Крім власне палацу збереглися флігелі, будинок для прислуги (він розташований найближче до замку), вази для квітів (щоправда, вже в тріщинах), сторожка, залишки стаєнь. Парк прикрашали скульптури, зараз від них лише кілька побитих постаментів. Вази теж скоро знищать погодні умови.

Асиметрія, зубці-мерлони на даху і баштах, враження, неначе в одну взяли й спресували як мінімум дві будівлі. На старих фото помітно, що раніше споруда була ще й різнокольоровою, а не просто-цегляною, як зараз. На головній, квадратній вежі колись піднімався залізний флагшток, на якому розвивався на вітру прапор Даховських – для селян з Леськової це було знаком, що пани вдома. Ще одна вежа, на цей раз кругла в плані, з балконом, увінчувала фасад палацу-замку з боку парку, поблизу одного з входів до замку. Від вежі починалися кам'яні сходи до парку. Вони все ще помітні, але стан їх, на відміну від стану будівлі, вкрай катастрофічний, а замок знаходиться під охороною військової частини. Незадовго до Першої світової війни тодішній власник маєтку, Тадеуш Даховський, здійснив

невелику перебудову комплексу, добудувавши в лівій частині невелике квадратове у плані крило з маленькими бічними вежами [2].

Найцінніші предмети, які прикрашали замок, походили з колекції родини Володковичів (невістка Марія). Вони прикрашали великий салон, який складався з двох з'єднаних частин, більшої та меншої. Особливо розкішним видавався малий салон, який було оздоблено фризом з рослинними мотивами. Побідне різьблення вкривало всю стелю цього покою. В її центрі була багата розетка, з якої звисала розкішна порцелянова люстра [3].

По центру стіни в великому салоні було вмонтоване велике люстро з рамою, прикрашеною стилізованим листям аканту. Під дзеркалом стояла ренесансна скриня, вкрита багатим різьбленням, а на ній – валика ваза півметрової висоти. Поруч стояли предмети з порцеляни, не менш цінні, але менш масштабні. Було ще два бронзові канделябри висотою майже в метр у вигляді жіночих фігурок. Біля дзеркала висіли полотна: "Nenufary" Юзефа Хельмонського (Josef Chelmonski), "Відпочинок патриція" Генріка Семирадського. В кімнаті було чимало вазонів.

Напроти вікна в більшому салоні знаходився камін з білого мармуру, декорований рельєфами і двома бічними волютами. Камін прикрашав бронзовий годинник, два канделябри і дві вази. Над камином висіло велике венеційське дзеркало. Спеціальне місце займала колекція столової порцеляни: миски, тарілки, супниці тощо. Ще одне люстро, цього разу в барочній оправі, висіло напроти каміну [2].

В кімнаті знаходилася статуя гладіатора, а також кілька старовинних картин. М'які меблі походили з кінця ХІХ ст. Підлога була паркетною.

Чимало цінних предметів зберігалось також в кабінеті з світлими стінами і фризом з рослинними та пташиними мотивами. Люстра тут була виконана в стилі голландських свічників. В куті кімнати стояла висока вузька пічка, викладена білими кахлями. Підлога й тут була паркетна, але про це можна було й не здогадатися: підлогу повністю вкривав східний килим. Серед меблів привертала увагу барокова шафа і вкритий різьбою комод, два цінних ампірних столики, декоровані бронзовими деталями, та кілька більш мініатюрних предметів. Під вікнами знаходилося велике сучасне (тим часам) бюро, а в центрі кімнати – софа і два м'яких крісла в стилі Наполеона ІІІ. На комоді – мармурова статуетка римського патриція – чомусь ця тема була близька власникам Леськового. Стіни тут, як і в інших приміщеннях, були прикрашені старовинними картинами [3].

Їдальня оформлена в зовсім іншому стилі, ніж попередні кімнати – в стилі модерн, і звідси можна припустити що її оформлення довелось на часи коли Тадеуш Даховський затіяв свою переробку батьківського замку. Стіни оббиті дерев'яними панелями з вертикальним малюнком, шпалери з вертикальними ж смугами, на підлозі паркет у французьку "ялинку", бронзова люстра того ж стилю з кришталевими підвісками [3].

Головними меблями їдальні були два буфети, обидва з досить багатим різьбленням, правда зовсім іншого, ніж кімната, стилю, стилю ренесанс. На буфетах стояло столове срібло. Над буфетом, що трохи менше, висіло величезне дзеркало. Посеред кімнати стояв обідній стіл і оббиті шкірою стільці.

Бібліотеку оздоблював фриз з картин-тондо та стилізованих рослинних композицій поміж тондо. Книги на полицях високих закслених шаф тут були головним чином нові і більшим ступенем художні, а не наукові. Проте на різних мовах: були польські, англійські, німецькі, французькі книжки. Для особливо цінних паперів і документів в стіні була влаштована спеціальна шафа. В центрі бібліотеки стояв стіл з кріслами [2].

Відомо, що в палаці зберігалася велика колекція старовинних тканин. Для них була відведена окрема кімнатка. Ванна кімната магнатів розташовувалася на третьому, останньому, поверсі.

З 1934 р. в палаці влаштували піонерський табір, через десятиліття тут розмістили санаторій для психічнохворих (охоронці тут плуталися і називали хворих то офіцерами, то солдатами, інші джерела згадують туберкульозників, в 1950-х тут начебто був санаторій

Уманської дивізії, отже, військові зайняли садибу ще тоді). З 1970-х в споруді був склад медикаментів. Зараз, ще з 1992 р., це військовий об'єкт у відомстві Маньківської військової частини. Вже років з десять, як в Леськівському замку зацікавлені еліти України, які мріють про власну садибу – та повертаються ні з чим. Пам'ятка входить до обласного реєстру національної спадщини, а, отже, за законом не підлягає орендуванню чи продажу.

За незалежності України, палац служив військовим складом. Отож, палац протягом свого існування просто виживав в екстремальних умовах.

Отже, замок Тадеуша Даховського на даний час перебуває в аварійному стані. Даний маєток відноситься до семи чудес Черкащини і якщо не почати реставрацію найближчим часом то це культурне надбання буде втрачено. Зробивши територію рекреаційною зоною, кошти з якої можна було б залучати до процвітання села, в якому знаходиться замковий комплекс.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Leskowa / Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1884. – Т. V : Kutowa Wola – Malczyce. – S.156.

2. Криниця С. «Леськівське диво» або принади заборонених атракцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://haidamac.org.ua/2010/02/leskivske-dyvo-abo-prynady-zaboronenyh-atraksij/>

3. Падецький К. Монастирищенський замок-привид військові ховають від очей журналістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pres-centr.ck.ua/politics/1218/>

4. Леськове / Замки та храми України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.castles.com.ua/leskowe.html>

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Р.А.Сегеда

*Нодиржон Холмирзаев, Мухтасар Усмонова
(Фергана, Узбекистан)*

ЎЗБЕКИСТОНДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Статья посвящена состоянию системы высшего образования в Узбекистане, а также его роли в обеспечении развития страны. Также анализируются ожидаемые результаты в системе образования будущего.

Ключевые слова: *высшее образование, глобализация, контракт, инновация.*

In this article there is given the conditions of higher education system, the role of higher education in the development of the country and the innovations may be occurred in the sphere near future.

Keywords: *higher education, globalization, tuition fee costs, innovation.*

Мустақилликнинг ўтган даври – тарих учун бир лаҳза, бамисоли осмон кенгликлариди чакнаган чақин кабидир. Бироқ истиқлолнинг мураккаб, долғаларга тўла, зиддиятли бир пайтида халқимиз бой маънавиятини, мислсиз иқтидорини, бекиёс иродасини намоиш қила олди. Айни ана шу муддатда мамлакатимизда амалга оширилган ишлар салмоғи ва қўлами билан бир неча ўн йилликларга тенг келади.

Мустақилликнинг илк кунлариданоқ мамлакатда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш, иқтисодий барқарорликка эришиш, собиқ иттифоқ бир-бирига улаб ташлаган моддий занжирлар узилгач, уларнинг ўрнини қоплайдиган янги имкониятларни излаб топиш лозим

эди. Энг мушкул пайтларда аҳолини ижтимоий муҳофазалаш билан бирга жаҳон ҳамжамиятига йўл қидириш, дунёни ўрганиш, ўз имкониятларини олам аҳлига кўрсатиш сингари тажрибамизда кўрилмаган, машаққатли вазифаларни ҳам уддалаши керак эди. Маълумки, мустақил тараққиёт ўз қобиғига ўралиб яшаш эмас, аксинча, жаҳон андозаларига мос равишда қадам ташлаш, дунёдаги ривожланган, обрўли мамлакатлар билан тенгма-тенг туриб гаплашиш, ўз мавқеи ва нуфузини топа билиш каби оғир масалалар ечимини ҳам такозо этар эди.

Ўзбекистон аҳли бу йўлдаги ғовларни, турли-туман қийинчиликларни, табиий ва сунъий тўсиқлар, қарама-қаршиликларни катта сабот ва ирода кучи билан енгмоқда. Бу халқимизнинг маънавий қудратидан, унинг руҳий жихатдан мустаҳкам эканидан далолат беради.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида ўзимизга хос ва мос таълим тизимимизни шакллантириш энг муҳим вазифалардан бири бўлди. Мамлакатмизда “Таълим тўғрисида”ги қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” каби таълимга оид қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Ушбу қонун ҳужжатлари мамлакатимизда собиқ иттифокдан қолган таълим тизимини ислох этишга асос бўлди.

Ўзбекистон мустақил давлат сифатида ўз ички ва ташқи сиёсатини амалга ошира бошлаган даврдаёқ олий таълимга ҳам алоҳида эътибор қаратиб, уни сиёсатнинг устивор йўналишларидан бири деб билди. Чунки, ўз олдига ривожланиш, тараққиётга эришиш каби буюк мақсадни қўйган ҳар қандай инсон сингари давлат ҳам бусиз ўзининг миллий тараққиётини, жамиятда яшаётган инсонлар ҳаётининг гуллаб-яшнашини, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни тасаввур қила олмайди.

Мустақилликнинг илк йилларидан олий таълим соҳасига оид давлат сиёсатини белгилаб берган қонундан, ҳозирги амалдаги қонунгача бўлган даврнинг ўзида мамлакатимизнинг олий таълим соҳасида муҳим ишлар амалга оширилди. Буни ҳатто нуфузли ҳисобланадиган Бутунжаҳон Банки ҳам эътироф этганлиги маълум. Маълумотлардан шу нарсани англаш мумкинки, Ўзбекистон Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатлари ичида таълимга энг катта эътибор қаратган давлатдир. Буни олий таълим соҳасидаги давлат олиб бораётган сиёсатдан ҳам англаб олишимиз мумкин.

Республика олий таълим тизимидаги ўзгаришлар, олий ўқув юр்தларини дунёдаги тегишли таълим соҳалари билан яқинлаштиради. Таълим соҳасидаги ҳар бир ютуқ глобал ўзгаришларга ўзининг таъсирини кўрсатиши мумкин. Лекин, миллий таълим тизими ҳар бир халқнинг миллий-маънавий қадриятларидан узулиб қолмаслиги учун, ёшларда миллий ғояни чуқур ўргатиш, уларда ўзига бўлган ишонч ва эътиқодни мустаҳкамлаш, ҳар бир профессор-ўқитувчи кафедра, деканат, факультетларнинг, олий таълим муассасаси илмий жамоатчилигининг муқаддас бурчи бўлмоғи лозим.

Шунингдек, миллий олий таълим билан боғлиқ ўзгаришлар давлат сиёсати билан боғлиқ ҳолда, миллий манфаатларга хизмат қилмоқда. Мамлакатда эркин ва фаровон ҳаёт қурилишига қаратилган миллий ғоя мақсадлари билан муштарак ҳолда тегишли шарт-шароитлар яратилди.

Истикболда олий таълим ривожиди ҳам айрим илмий хулосаларни бериш мумкин. Вақт ва замон ўзгариши билан бугунги бозор иқтисодиёти талабларидан олий таълимда тайёрланаётган мутахассис кадрларга бўлган талаблари ошиб боради. Олий таълимда хусусий тармоқ ҳам кириб келади. Бу унда рақобат муҳитини шакллантиради. Бу давлат сектори билан хусусий секторнинг олий таълимда ўқиётган мутахассис кадрларга бўлган талабларни ҳам оширади. Улар ўртасидаги ўзаро шартнома, ҳамкорлик тизимини, таксимот ва ишга олишни аниқ мақсадли йўналтиришга олиб келиши мумкин.

Истикболда олий таълим тизимида ижтимоий-гуманитар блок фанларини ўқитишни янада такомиллаштиришга талаб ошиб боради. Бунда кўпроқ анъанавий ўқитиш услублари ўрнида замонавий ўқитиш услубларига бўлган эҳтиёжнинг кучайиб боришидир. Бу ғарб давлатлар тажрибасини ҳисобга олиш билан бирга бир томонлама ёндошув, улардан нусха,

андоза олиш амалиёти ўзини оқламайди. Ўзига хослик, миллий ривожланиш модели олиш таълим тизимида ҳам сақланиб қолади.

Хулоса сифатида айтиш жоизки олиш таълимда глобаллашув жараёни, ўзаро таъсир ва боғлиқлик ошиб боради. Умуман, олиш таълим етказиб берган юксак малакали кадрларнинг дунё олдида турган муаммоларни ҳал этишдаги роли ошиб боришини кузатиш мумкин.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Мустақил Ўзбекистон тарихи. – Т.: Шарқ, 2000.
2. Давлатов М.Ш. Ўзбекистон давлатининг олиш таълим соҳасидаги сиёсати ва унинг ривожланиши. – Т., 2007.
3. Йўлдошев Ж. Ўзбекистон Республикаси таълим тараққиёти йўлида. – Т.: Ўқитувчи, 1994.

*Нодиржон Холмирзаев, Улугбек Эргашев
(Фергана, Ўзбекистан)*

ЎЗБЕКИСТОН “МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ” ДЕМОКРАТИК ПАРТИЯСИНИНГ ЁШЛАРГА ОИД СИЁСАТИ: ҲОЛАТИ ВА ИСТИҚБОЛИ

В статье анализируются важные направления государственной молодежной политики и роль политических партий в этом процессе.

Ключевые слова: молодежное крыло, национальное возрождение демократической партии, электорат, национальная гордость, Народное слово.

The important directions of the state youth policy and the role of political parties in the discussion.

Keywords: the youth wing, national revival Democratic Party, the electorate, the national pride, the People's words.

Мамлакатимиздаги яна бир сиёсий партия – Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясининг дастурида ёшлар масаласи алоҳида ўрин эгаллайди. Партия сафига ёшларни кенгроқ жалб қилиш мақсадида партиянинг “Ёшлар қаноти” фаолият олиб боради. Партия ёшларнинг тадбиркорлик фаолиятига қизиқишини кучайтириш, уларга ўз бизнесини ташкил этиш учун иқтисодий ва ҳуқуқий шароитлар яратиш йўлида қатор вазифаларни амалга оширмоқда.

Айтиш жоизки, партия “Ёшлар қаноти”нинг Таъсис Конференцияси 2009 йилнинг 15 апрел куни бўлиб ўтган. Партия сафидаги 120 мингга яқин аъзолардан 49 127 (42,3%) нафарини ёшлар ташкил этади. Партиянинг устувор вазифаси мамлакатда иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши, инсонга сармоя киритиш ҳисобидан фаровонлик ва аҳоли турмуши сифатини оширишга йўналтирилган ижтимоий соҳани ислоҳ қилиш бўйича амалга оширилаётган ўзгаришлар жараёнида ўз роли ва аҳамиятини кучайтиришдан иборат. Бу борада партия болаларнинг уйғун ривожланишига қаратилган таълим жараёни сифатини ошириш, жумладан, уларда иқтисодий кўникмаларни, тадбиркорлик қобилиятларини ҳосил қилиш, иқтисодий ривожланишнинг янги, илғор усулларини тезда ўзлаштириш лаёқатини шакллантириш алоҳида аҳамиятга эга, деб ҳисоблайди.

Замонавий фикрлай оладиган ва билимли, жамиятда муносиб ўрин эгаллашга қодир ёшларни тайёрлаш муҳимдир. Тадбиркорлик маданиятини шакллантириш партиянинг устувор вазифаларидан биридир.

ЎзМТДП “Ёшлар қаноти”нинг асосий мақсадлари: эркин бозор иқтисодиётига асосланган очик, ҳуқуқий демократик давлат куриш, адолатли фуқаролик жамиятини

шакллантириш, эл-юрт турмуш даражасини тараққий топган давлатлар даражасига кўтариш, мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олишида ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш; ёшларнинг онгига миллий истиқлол ғоясини сингдириш, уларда жамиятимиз тараққиётига тўсиқ бўлаётган турли хил ғоявий таҳдидларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш, миллий урф-одатлар, қадриятлар ва анъаналаримизни эъзозлаш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тили, урф-одатлари ва анъаналарига ҳурмат билан қараш, ватанпарвар, мустақил ва эркин фикрга эга истеъдодли ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ёшларимизда мамлакатимизда амалга оширилаётган барча соҳалардаги ислохотларга нисбатан дахлдорлик туйғусини шакллантиришга йўналтирилган кенг кўламли тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб боришдир.

“Ёшлар қаноти” “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига ўтиш” тамойилига ҳамда миллий анъаналарга ва умуминсоний қадриятларга асосланган ҳолда адолатли фуқаролик жамиятини шакллантиришда ёшларни фаол иштирок этишга чақиради. У барча бўғинлардаги партия органларига сайланиш, ҳокимият вакиллик органларига номзодини кўрсатиш, партия йиғилишларида муҳокама қилинаётган масалалар юзасидан фикр-мулоҳазалар билдириш, таклифлар киритиш, дастурий мақсадларни ҳаётга тадбиқ этиш жараёнларида бевосита ёшларнинг фаол иштирок этишини таъминлашга интилади. Ёшлар орасида яратувчанлик ғояларини илгари суради ҳамда уларни ҳаётга татбиқ этиш юзасидан амалий таклиф ва мулоҳазалар ишлаб чиқади.

Партия “Ёшлар қаноти” томонидан ёшларни Ватанга муҳаббат, ўз халқига садоқат руҳида ҳар томонлама баркамол қилиб тарбиялаш, йигит-қизлар онгида миллий қадрият ва анъаналар ҳақида кенг тушунчалар уйғотиш мақсадида турли миллат вакиллари ўртасида дўстлик, тотувлик ва ўзаро бирдамликка қаратилган “Баркамол ёшлар – обод Ватан келажаги” шиори остида минтақавий ёшлар форумлари, ёшларни соғлом турмуш талаблари асосида тарбиялаш, спортга жалб этиш ва улар ўртасида соғлом муҳит яратишга қаратилган “Миллий халқ ўйинлари” фестиваллари доимий равишда ўтказилиб келинмоқда. Партия “Ёшлар қаноти” томонидан ёшларда бугунги кун сиёсий жараёнларига нисбатан дахлдорлик ҳиссини уйғотиш, уларнинг сиёсий онги ҳамда тафаккурини ривожлантириш ва бойитишга қаратилган “Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги тинчликпарвар сиёсати”, “Ёт ғояларга қарши курашишда миллий ғоянинг аҳамияти”, “Глобаллашув жараёнида Ўзбекистон ёшларининг ўрни”, “Экология ва ёшлар”, “Миллий қадриятлар – миллий манфаатлар асоси” мавзуларида турли илмий-амалий конференциялар, семинарлар, давра суҳбатлари ташкил этилмоқда.

“Ёшлар қаноти” етакчилари ва аъзоларининг сиёсий билимини янада ошириш, етакчилик маҳоратини шакллантириш, партия ғоясини тарғиб қилишда ёшлар билан ишлашнинг янги механизмларини ишлаб чиқиш, ўзаро тажриба алмашишнинг янги усулларида фойдаланиш мақсадида “ЎзМТДП фаолиятини янада кучайтиришда ёшларнинг ўрни ва роли” мавзусидаги ёзги ва қишки ўқув-семинарлари ташкил этилиб келинмоқда.

Ёшлар ўртасида ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, жамиятда Конституция ва қонунларнинг устувор бўлишига эришиш, демократик жамиятни барпо этишда ёшларнинг иштирокини таъминлаш борасида мунтазам равишда “Конституция – инсон ҳуқуқлари ва давлат суверенитетининг кафолатидир” мавзусидаги мақолалар танлови ташкил этилмоқда.

Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясининг дастурида ҳам ёшларнинг ижтимоий соҳадаги сиёсатига алоҳида ўрин берилади. Ёшлар – бу мамлакат келажаги, жамиятнинг таянчи ва ажралмас қисми, у табиий равишда катта авлод ўрнига келади. Партия ёшларнинг салоҳиятини Ватанга хизмат қилишга йўналтиришни ўз вазифаси деб билади. Мазкур вазифани самарали ҳал этиш учун ёшларнинг ўзини кўрсатиши учун шарт-шароитларни доимий равишда яхшилаш зарур. Партия ушбу талабга жавоб берадиган қонун лойиҳаларини қўллаб-қувватлайди. Партия ёшлар кўпроқ талаб этиладиган соҳаларни ривожлантириш мақсадида ёшлар сиёсатининг долзарб муаммоларини ўрганиш ва муҳокама

қилиш билан боғлиқ тадбирларда фаол иштирок этади. Партия, шунингдек ёшлар ўртасида гиёҳвандликнинг тарқалишига қарши, болалар жиноятчилиги ва уни келтириб чиқарувчи сабаблар, бошқа салбий ҳолатларга барҳам бериш йўлида фаол кураш олиб боради.

Партия ёшларга оид сиёсатида жиддий муносабатда бўлар экан, ёшлар ўзининг ижтимоий ҳуқуқлари ва ижодий имкониятларини амалга оширишида ижтимоий адолат принципларига оғишмай амал қилишига умид қилади. Ёшларни ҳар томонлама камол топтириш, барча тоифадаги ёшларнинг таълим олиш, меҳнат қилиш, маданият, спорт билан шуғулланиш, уларга тиббий хизмат кўрсатилиши ва ижтимоий қўллаб-қувватланиши имкониятларини кенгайтириш борасидаги саъй-ҳаракатларни қўллаб-қувватлайди. Иқтисодиётнинг барча соҳаларида ёшларнинг ишга жойлашиши ва бандлиги масалалари ижобий ҳал этилишига кўмаклашишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Ўзбекистон халқининг тарихий, маданий ва маънавий мероси асосида ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ёшларга юксак ахлоқий хусусиятларга эга бўлган ҳар бир шахсга хос бўлган бурч, тўғрилиқ, ўз Ватанига муҳаббат ва садоқат ҳиссини сингдиришга доимий равишда ҳаракат қилади. Ёшларни ватанпарварлик, миллий ғояга содиқлик руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбида миллий ғурур уйғотиш, ёшларнинг замонавий билим, касб-кор ва мутахассисликларни эгаллашга рағбатлантириш, иқтидорли, истеъдодли ёшларни аниқлаш ва қўллаб-қувватлашнинг давлат ҳамда нодавлат тизимларини ривожлантириш, таълим тизимини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари такомиллаштирилишига эришиш, нафақат ёшлар ва болаларнинг Конституция ва қонунларда белгиланган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шунингдек уларни маънавий-ахлоқий таҳдидларнинг, диний экстремизм, маҳаллийчилик, худбинлик, боқимандалик ва лоқайдликнинг, бойлик орттириш, зўравонликнинг салбий таъсиридан муҳофаза қилиш, балки уларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги фаол иштирокини ҳам ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ёш авлодни миллий маънавий-тарихий, қадриятларимизга ҳурмат руҳида ва ўтмиш меросимизнинг ҳақиқий билимдони, замонавий билимлар эгаси қилиб тарбиялаш масалалари ҳам партия дастурида аниқ белгилаб қўйилгандир.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Ўзбекистонда сиёсий партияларнинг ёшларга оид сиёсати бугунги кунда муҳим ижтимоий-сиёсий воқеаликка айланган. Бу ҳолат бугунги кунда парламентда олиб борилаётган фаол сиёсий ҳаракатларда ўз аксини топмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир //Халқ сўзи. – 2009 йил. – 6 декабрь.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги қонуни.

3. Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясининг Дастури.
<http://new.uzmtdp.uz>

Нодиржон Холмирзаев
(Фергана, Узбекистан)

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИСЛОҲОТЛАР

В статье анализируется суть реформы в системе образования в годы независимости, а также деятельность этой системы.

Ключевые слова: *система высшего образования, Конституция, Закон об образовании, испытание творческий экзамен, школа, академия, гимназия.*

The essence of the reform in the education system in the years of independence, as well as spoke about the activity of this system.

Keywords: *In higher education, the Constitution, the Law on Education, the test creative examination, the school, the Academy, Gymnasium.*

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига кўра, ирки, миллати, жинси, ижтимоий мавқеи, мулки, диний эътиқодидан қатъий назар, ҳар бир Ўзбекистон фуқароси олий ўқув юртларида ўқиш ҳуқуқига эга. Олий ўқув юртларида таълим давлат ҳисобидан ва шартнома асосида амалга оширилиши мумкин. Олий ўқув юртларига кирувчилар танлаган мутахассислигига оид фанлар, она тили ва адабиёт, шунингдек, чет тилларидан умумлашган тест топширадилар. Ижодий характердаги Олий ўқув юртларида (консерватория, санъат, жисмоний тарбия, журналистика) тестдан ташқари ихтисосликдан ҳам имтиҳон топширилади.

Маълумки олий таълим тизими мамлакат ижтимоий-иқтисодий, ғоявий-маданий ҳаётининг муҳим тармоғидир. Таълим асослари Ўзбекистонда унинг Конституцияси ва «Таълим тўғрисида»ги Қонун билан кафолатланган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1992 йил 2 июлдаги қарорига асосан «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни амалга кирди. Ушбу қонун 1997 йил 29 августда янги таҳрирда қабул қилинди.

Таълим соҳасидаги мазкур дастурул амалда Республикада таълимнинг жамиятни ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маданий ривожлантиришнинг устивор соҳаси эканлиги эътироф этилгани ҳолда таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий тамойиллари, таълим тизими ва бошқаруви тартиби, таълим-тарбия ходимларининг ҳақ-ҳуқуқлари, вазифалари, масъулиятлари, мақсадлари белгилаб берилди.

Халқ таълими ходимлари ҳаётида муҳим аҳамиятга молик ушбу Қонун халқ таълими соҳасини барча йўналишларда такомиллаштириш, ривожлантириш ишларига катта йўл очди.

Олий ўқув юртлари мамлакат таълим тизимида етакчи бўғиндир. Чунки олий мактаб Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамловчи миллий бойликнинг ўсишига имкон яратувчи, кучли, қатъиятли мутахассислар шу бўғинда тайёрланади.

Олий таълим университетларда, институтларда ва бошқа таълимга дахлдор муассасаларда амалга оширилади.

Маълумки, шўролар ҳукумати даврида ҳукмрон тузум ўзининг жаҳонда энг инсоний, энг одил ва энг демократик, энг саводхон жамият барпо этгани билан мақтаниб, бутун жаҳонга жар солар эди. «Дунёдаги энг ўқимишли мамлакат», «олий маълумотли мутахассислар сонига кўра жаҳондаги биринчи давлат» деган сохта таърифлар расмий ва мақтанчоқ мафкура орқали кенг ташвиқ қилинарди.

Сиртдан қараганда, ҳақиқатан ҳам манзара шундай эди. Собиқ СССРда юзлаб университет ва институтлар, олий ва ўрта махсус билим юртлари минглаб илмий-тадқиқот муассасалари фаолият кўрсатарди. Лекин улар, сон ва миқдор жиҳатидан кўп бўлгани билан жаҳоний андозалар даражасида эмас эди. Бунинг асосий сабабларидан бири коммунистик

жамиятда ҳамма нарса, жумладан илм-фан, мактаб-маъориф тизимининг ҳам ўша ёлгон ва ўлик ғояларга қурбон қилинганида эди. Совет Иттифоқини таназулга олиб келган сабаблардан бири ҳам шунда деб ҳисоблаш мумкин.

Шунинг учун Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач, ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳалари сингари таълим соҳасини ҳам тубдан ислоҳ қилиш вазифаси жамият олдида кўндаланг бўлди. Чунки шўро ҳукумати миллий кадрлар тайёрлаш масаласида риекорона сиёсат олиб борарди. Энг нуфузли, жаҳон мезонларига жавоб берадиган мутахассислар етиштирадиган ўқув муассасалари аксарият Марказда – Россияда жойлашган бўлиб, иттифоқдош республикалар, хусусан Ўрта Осиё минтақасидан бу даргоҳларга санокли вакилларгина қабул қилинар, бундай имконият чегараланган эди, натижада миллий республикаларда ноёб ихтисосга эга мутахассислар етишмайди, деган муаммо сунъий равишда вужудга келтирилиб, бу юртларга минг-минглаб «ўз одамлари» жўнатилар эди.

Шу боис истиқлолнинг дастлабки кунлариданок халқ таълими тизимини жадал ислоҳ қилишга киришилди. Бир қатор ўқув юртларининг мақоми, дастурлари ва таълим услублари бутунлай ўзгартирилди. Энг замонавий, шу пайтгача бўлмаган энг зарур ихтисосликлар бўйича алоҳида университет ва институтлар, жумладан, Мудофаа вазирлиги қошида Ҳарбий академия, Ички ишлар вазирлиги қошида Ички ишлар академияси, Банк-молия академияси, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, Тошкент авиация институти, Навоий тоғ-кончилик институти каби ўнлаб янги ўқув муассасалари ташкил этилди.

Айни пайтда халқ таълими тизимини ҳам тубдан ислоҳ қилиш бошланди. Илғор мамлакатларнинг тажрибалари асосида ва чет давлатлар билан ҳамкорликда кўплаб лицей ва гимназиялар очилди. Мажозий қилиб айтганда, Ўзбекистонда лицейдан тортиб академиягача бўлган замонавий, янги таълим тизими вужудга келтирилди.

Илмий ва маърифий ишлар халқ ҳаётига тобора чуқурроқ кириб бора бошлади. Бу мамлакат аҳолиси онги ва дунёқарашини кенгайтиришда катта аҳамият касб этди. Бевосита меҳнат жараёни билан боғлиқ одамлар энди илмий янгиликлардан доимо ва ўз вақтида хабардор бўлиб бордилар. Янгидан-янги илмий-техникавий ишланмалар, ихтиролар яратилган жойида тезроқ ишлаб чиқаришга жорий этилиш имконлари вужудга келди.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки мустақиллик йилларида таълим соҳасини ислоҳ этиш учун катта ишлар амалга оширилиб, иттифоқ даврида йўл қўйилган айрим камчиликларни бартараф этиш учун дастлабки қадам ташланди ва замонавий таълим тизимини яратишга киришилди.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Мустақил Ўзбекистон тарихи. – Т.: Шарқ, 2000.
2. Давлатов М.Ш. Ўзбекистон давлатининг олий таълим соҳасидаги сиёсати ва унинг ривожланиши. – Т., 2007.
3. Йўлдошев Ж. Ўзбекистон Республикаси таълим тараққиёти йўлида. – Т.: Ўқитувчи, 1994.
4. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Мустақил Ўзбекистон тарихи. – Т.: Шарқ, 2000.

*Нодиржон Холмирзаев
(Фергана, Узбекистан)*

ЎЗБЕКИСТОНДА ПАРТИЯЛАРНИНГ ЁШЛАРГА ОИД СИЁСАТИ: ҲОЛАТИ ВА ИСТИҚБОЛИ

В статье рассмотрены важные направления государственной молодежной политики и роль политических партий в этом процессе.

Ключевые слова: молодежное крыло, электорат, национальная гордость, народное слово.

The important directions of the state youth policy and the role of political parties in the discussion.

Keywords: the youth wing, the electorate, the national pride, the People's words.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан буён юртимизда том маънодаги миллий давлатчилик тикланиб, ўзига хос ва ўзига мос тараққиёт йўлидан ривожланиб бормоқда. Мустақиллик йилларида ўзбек давлатчилигини янада тараққий эттиришнинг сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий асослари яратилди. Мамлакатимизда ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти тармоқларига бўлиниши ўз самарасини бермоқда. Самарали ишлайдиган икки палатали парламент шакллантирилиб, фаолият кўрсатмоқда. Сиёсий партияларнинг давлатни бошқариш ва жамиятни ислоҳ қилишдаги роли кучайиб бормоқда. Олий Мажлис Қонунчилик палатасида партия фракцияларини фаоллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жамиятни янада демократлаштириш, мамлакатни модернизациялаш ва ислоҳ қилишда, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишда, уларнинг хоҳиш-иродасини ифодалашда сиёсий партиялар ғоят муҳим ўрин тутмоқда. Сиёсий партияларнинг жамият ва давлат бошқаруви соҳасидаги роли ва ваколатларини янада ошириш учун кенг имкониятлар яратилган.

Ана шу жараёнда сиёсий партиялар фаолиятида ёшларнинг ўрни алоҳида эканлиги эътиборга моликдир. Сиёсий партиялар миллий ғоя асосида ҳамда буюк келажак йўлида мамлакатимизда амалга ошираётган улуғвор ишларда ёшлар ҳам интеллектуал салоҳиятларини намоён этмоқда. Айтиш жоизки, юртимизда демократик жараёнлар босқичма-босқич ва изчил ривожланиб бориб, демократик кадриятлар одамлар, айниқса, ёшлар онгига мустаҳкам ўрнашмоқда. Сиёсий партияларнинг жамият ҳаётидаги ўрни ва роли ошган сари унда “Ёшлар қаноти”нинг қанчалик мустаҳкамланиб бораётгани амалда ўз самарасини кўрсатмоқда. “Бугун ҳеч кимга сир эмаски, биз яшаётган ХХІ аср – интеллектуал бойлик ҳукмронлик қиладиган аср. Кимки бу ҳақиқатни ўз вақтида англаб олмаса, интеллектуал билим, интеллектуал бойликка интилиш ҳар қайси миллат ва давлат учун кундалик ҳаёт мазмунига айланмаса – бундай давлат жаҳон тараққиёти йўлидан четда қолиб кетиши муқаррар,— деб таъкидлайди биринчи президентмиз Ислоҳ Каримов. Буни чуқур англаб олган давлат, бундай хулосани чиқарган, халқаро ҳамжамият ва тараққий топган мамлакатлар қаторига кўтарилиш учун ҳаракат қиладиган жамият, биринчи навбатда, бугун униб-ўсиб келадиган фарзандларининг ҳар томонлама баркамол авлод бўлиб ҳаётга кириб боришини ўзи учун энг улуғ, керак бўлса, энг муқаддас мақсад, деб биледи”.

Айтиш жоизки, мамлакатимизда сиёсий партияларнинг ёшларга оид сиёсати бугунги кунда ғоят муҳим аҳамият касб этади. Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон мустақилликка эришган дамларданоқ мамлакатимизда ёшлар масаласига давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилган. 1991 йил ноябрь ойида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги қонуни бу борадаги ҳуқуқий пойдеворни мустаҳкамлаган. Мазкур қонунда ёшларни ҳуқуқий ва ижтимоий муҳофаза қилиш қонуний кафолатланган, дейиш мумкин.

Мамлакатимизда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишнинг ҳуқуқий кафолатлари сиёсий партиялар фаолиятида ҳам ўз аксини топаётир.

Ушбу қонунда қайд этилишича, давлат халқ манфаатларини кўзлаб, "Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида"ги қонунга асосланиб, республика ёшларнинг ижтимоий ҳамда маънавий камол топиши учун шарт-шароит яратиб беришга қаратилган ёшларга оид сиёсатни ишлаб чиқади ва уни амалга оширади. Ёшларга оид сиёсат Ўзбекистон Республикаси давлат фаолиятининг устивор йўналиши бўлиб, унинг мақсади ёшларнинг ижтимоий шаклланиши ва камол топиши, ижодий иқтидори жамият манфаатлари йўлида имкони борича тўла-тўқис рўёбга чиқиши учун ижтимоий иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан шарт-шароит яратиш ҳамда уларни кафолатлашдан иборат. Зеро, мамлакатимизда ёшларга оид давлат сиёсати қатор қоидаларга асосланади. Чунончи миллати, ирки, тили, дини, ижтимоий мавқеи, жинси, маълумоти ва сиёсий эътиқодидан қатъий назар ёшлар тўғрисида ғамхўрлик қилиш, ёшларни ҳуқуқий ва ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилиш, миллий, маданий анъаналарнинг авлоддан авлодга ўтиши, авлодларнинг маънавий алоқаси, ёшларнинг ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, ёшлар тегишли қонунлар доирасида ўз манфаатларини амалга ошириш йўлларини эркин танлаб олишларига кафолат бериш, жамиятни ривожлантиришга, айниқса республика ёшлари ҳаётига оид сиёсат ва дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда ёшларнинг бевосита иштирок этишлари шулар жумласидандир.

Мамлакатимиз ёшлари белиланган тартибда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва шахсий ҳуқуқ ҳамда эркинликлардан тўлиқ фойдаланишлари ҳам мумкин. Шу билан бир қаторда юртимизда ёшлар орасида одоб-ахлоқни бузишга, шу жумладан зўравонликни, ҳаёсизликни ва шафқатсизликни ташвиқот қилишга қаратилган ҳар қандай ҳатти-ҳаракатлар таъқиқланади.

Истиклол йилларида юртимизда истеъдодли ёшларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. "Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида"ги қонунда мамлакатимизда давлат ташкилотлари ҳамда жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар истеъдодли ёшларни аниқлашда ва уларнинг ижодий камол топишида кўмаклашишлари шарт эканлиги аниқ белгиланган. Ана шу мақсадда Ўзбекистон Республикасида фан ва техника, иқтисодиёт, бошқарув, санъат соҳаларида истеъдодли ёшларни қидириб топишни, уларни муҳофаза қилиш ва қўллаб-қувватлашни амалга оширишда моддий-техника базалари билан таъминланган давлат муассасалари, жамоат бирлашмалари ва комиссиялар фаолият кўрсатиши алоҳида қайд этилган. Шу билан бир қаторда ёшларни ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилиш жисмоний, ақлий, ахлоқий жиҳатдан ўсиши, камол топиши ҳам доимий эътибордадир.

Сиёсий партиялар фаолиятида ёшларнинг ўрни қай даражада эканлигини уларнинг ҳаракат дастурларида ҳам кузатиш мумкин. Ёшлар ватанпарварлик руҳида камол топишида ҳам бу саъй-ҳаракатлар ўз самарасини кўрсатмоқда. Кўп миллатли мамлакатимизда миллий ғоя ижтимоий ва миллатлараро тотувликни мустаҳкамлашда асосий йўналишга айланиши, жамият ва давлат қурилишида ишончли пойдевор бўлиб хизмат қилиши ёшлар фаолиятида ҳам яққол кузатилмоқда. Бу масала айниқса ёшлар онгида мустаҳкамланишига замин яратмоқда. Шу ўринда айтиш жоизки, юртимизда ёшларга оид сиёсат тегишли тартибда давлат дастурлари асосида рўёбга чиқарилади. Давлат дастурининг ишлаб чиқилишидан ва рўёбга чиқарилишидан кўзланган асосий мақсадлардан бири – ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлашдир. Бунда уларнинг инсоний қадр-қимматини, ўзига хос иқтисодий, сиёсий, ижтимоий-маданий манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлайдиган шарт-шароитлар яратишга алоҳида эътибор қаратилади. Ёшларга оид Давлат дастурини рўёбга чиқаришда мулкчиликнинг туридан қатъи назар корхоналар, жамоат ташкилотлари, сиёсий партиялар ҳам иштирок этадилар. Мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган сиёсий партиялар фаолиятида ҳам ушбу масалаларга алоҳида эътибор қаратилаётганини ижобий баҳолаш мумкин.

Юкорида таъкидлаганимиздек, “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги қонунида ёшларни, ёш оилаларни ижтимоий муҳофаза қилиш, ёшларнинг жамоат уюшмалари, ташкилотларини қўллаб-қувватлаш, ташаббускорлигини рўёбга чиқаришга ёрдам кўрсатишга алоҳида эътибор қаратилган. Бунда айниқса ёшларнинг ўзини ўзи бошқариш шаклларини ривожлантириш масаласи муҳим ўрин тутди. Шу жиҳатдан ёшларга оид давлат сиёсати сиёсий партиялар фаолиятида яққолроқ намоён бўлаётир. Мазкур қонунда, давлат ёшларнинг иқтисодий мустақиллигини, халқ хунармандчилиги ва хунармандчилик касб-кори билан шуғулланишини, ёшлар корхоналари фаолиятини қўллаб-қувватлаши ва ривожлантириши белгилаб қўйилган. Ишловчилар рўйхат таркибининг камида 75 фоизини 30 ёшгача бўлган фуқаролар ташкил этадиган мактаб ўқувчилари, ўрта махсус билим юрларининг ўқувчилари, олий ўқув юрлари кундузги бўлимларининг талабалари, илмий-тадқиқот, инновация ва жорий этиш ишлари олиб бориш учун ёш олимлар томонидан ташкил этилган корхоналар, шунингдек ёшлар ташкилотлари тузган ҳамда рўйхатини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайдиган ёшларга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи ва хизматларни кўрсатувчи корхоналар учун ҳуқуқий кафолатлар ҳамда имкониятлар яратилган экан, бу сиёсий партияларнинг ёшларга оид сиёсатида ҳам ўз аксини топаётир. Зеро, республика ёшларининг фуқаролик, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқ ҳамда эркинликларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш, шунингдек уларнинг фаоллиги ва ташаббускорлигини ривожлантириш ҳар бир сиёсий партиянинг асосий мақсадларидан бирига айланиб бораётганини мазкур партияларнинг “Ёшлар қаноти” фаолиятида ҳам кузатиш мумкин.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Ўзбекистонда сиёсий партияларнинг ёшларга оид сиёсати бугунги кунда муҳим ижтимоий воқеликка айланган. Буни республикада фаолият кўрсатаётган сиёсий партияларнинг ёшларга оид мақсад ва вазифалари мисолида яққол кўриш мумкин.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир //Халқ сўзи. – 2009 йил. – 6 декабрь.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги қонуни.

*Ahror Yusupov, Bahodir Nomonov
(Kokand, Uzbekistan)*

CULTURE DURING THE KHANATE TIMES

This article is written about culture during the Khanate times and diplomatic trade connections with countries. The culture of Temurids

Key words: *culture during the Khanate times, diplomatic connections, Constructing during the Khanates, Poets in the Khanate times.*

The classical level of culture became world-famous during the Temurids in Central Asia. The country experienced the arduous processes of feudalism during the Shaybonids and Ashtarkhanids period (XVI-XVIII centuries). The development of artisanship and crafts helped expand the transit and home trade in the XVI century. During that time there existed more than sixty kinds of crafts. Central Asia had diplomatic trade connections with India, Iran, Balkh, Russia, Turkey and other countries. Science and education flourished very much in Maverannahr in the XV-XVI centuries. Literature, history, architecture and fine arts passed the level of development in its own way. The

literary anthology “Muzakkir ul-akhhbob” by Khasan Bukhoriy Nisoriy (1566) and “Tazkiratush-shuaro” by Mutribiy (1604) are excellent sample for it. In this encyclopedic anthology there are creative works and biographies of more than a hundred literary representatives. The development of crafts and trade has had its positive hand on the expansion of social circle of scientific and educational personnel. It is reported that once the thinker Zayniddin Vosifiy was in Samarqand in 1512 witnessed the active participation of shoe-makers, poets, traders and common people in diverse literary occasions and activities. Most of them writing poems show that the people of those times were of culturally high standard. It is typical of those times that most of the literary and historical works were written in Uzbek. “Nukhratnoma” by an unknown author, the “Shaybonids” by Mukhammad Solikh were written in Uzbek. Besides that the great historian Sharofuddin Ali Yazdi’s historical works, especially “Zafarnoma”, “Muntahabi jomi va tovorih shohiy” dedicated to Ulughbek were translated into Uzbek. Numerous branches of science progressed. In 1693 Amin Akhmad Roziy compiled geographic-biologic dictionary “Haft iqlim”-seven climates. The world map compiled by Mutribiy was post-scripted to it. In 1541Mukhammad Khusain as-Samarkandiy wrote his scientific work on medicine and pharmacology. He worked under auspices of the oculist shah Ali ibn Suleyman Navruz Akhmadjon, made a brochure about the diseases “Tabiblik dasturul-amali”. The works Navbakiy of Bukhara informs us that this type of art was also in its bloom. Moreover Sulton Ali Mashkhadiy, Mir Ali Khirviy, Makhmud Ali Shikobiy contributed to the art of calligraphy. In 1586 Darvesh Muhammad Bukhariy wrote some works on the theory of calligraphic arts. Moreover many handwritings were decorated with miniatures and pictures. Historical works such as “Fatkhname” Tarikhi Abdulkhayrhoneiy, works by Navoi are good examples for them. Financial culture of Central Asia were depicted in the miniatures and the artists did their best to describe the events realistically. Jaloliddin Yusuf, Keldi Mukhammad and other artists contributed much to the profession of arts. During the Khanates constructing perfected, many public buildings (caravansarays, bridges, sardobas (special building with a well), bath-houses, roofed bazaar places and other trading rows) were erected. The history of monumental buildings, appearances changed trade-unions of craftsmen appeared. The city of Bukhara was packed with ten-metre high wall, new gates were built, national architectural traditions were used in building grand constructions (Egyptian Arabian madrassah , Khodja Zayniddin columnal mosque). Monumental buildings were also built outside the city (Chorbakr). Jome mosques were built luxurious like a palace, madrassah with foyer and towers, the yards were surrounded with porches and special small rooms on four sides. Kukaldosh madrassahs in Bukhara and Tashkent are to to eyewitness that.

Small plant-ornamented patches were used to decorate the buildings. The methods of ornamenting the walls with embroideries were developed during the Temurids, carving on tomb-stone progressed to high standards. (the Shayboniy tomb-stone and the tomb-stone on Abu Said’s grave in Childukhtaron). So unrepeatable branches have been keeping its secrets perfectly.

Though there were a lot of controversies between khanates and emirate, peasantry, artisanship, trades continued to some extent. Science, literature, art developed most among the authoritative palace representatives; both religious and secular works were written. Though those times history-writing depicted the almanac of those times khanate and emirate political events, they are of importance as they express the spirit of that period. The works “Gulshan-ul-milk” by Mukhamad Yakub “Tarixi Amir Nasrullo” by Mukhamad Mir Olim, “Tarixi amir Khaydar” by Mulla Ibodulla and Mulla Mukhammad Sharif, “Muntahabut tavorix” by Mukhammad Khakimjon Tura are worth paying attention to.

The climate of literary Kokand was enriched with a lot of poets and poetesses. The Kokand khan Umarkhan wrote gazelles under the penname of “Amiriy”. His wife Mokhlaroyim wrote poems under the penname of “Nodira” in Uzbek and under the of “Maknuna”, “Komila” in Persian tajik. Whwn her husband passed away, Nodira interfered in state affairs, fulfilled vital activities to improve the country’s social l state, to enliven the cultural life. She built madrassahs, caravansarays, shopping lines, roads. She gathered the talented creators such as Uvaysiy, Mahzuna. That is the time when the poets such as Fazliy Namangoniyy Mushrif, Mushfiqiy did literary works. While

Mushfiqiy was awarded the title of ‘‘Malikush –shuaro’’ Fazliy Namangoni headed the Kokand poets. With the order of Umarghan the collection ‘‘Majmuat –ushshuoro’’ was compiled by Fazliy and Mushrifiy. At that period Khudayorkhon’s palace arch different complexes in Khiva were erected

The source that informs about one of the poets of those times Turdi Fargoni is the works of that very poet As an aksakal (prominent experienced person) of the tribe ‘yuz’ he ran his creative works at Abdulazizkhan’s palace and later was expelled from the palace .

Born in the late XVIII century the poet Makhmur lived in a very difficult condition and served as palace soldier in left the palace. He could not get on well with the statesmen and palace poets and left the palace. He died in the village of ‘‘Hapalak’’ gained fame. Through the end of the XVIII century beginning of the XIX century Mukhammad Sharif, known through the penname Gulkhaniy, wrote wonderful lyric poems, fables. His work ‘‘Zarbulmasal’’ characters were birds, through them he exposed of the wrong deeds of the palace aristocracy. Another poet Goziy from Kokand unmasked all the wrong deals nobility and religious experts in the s of the XIX century, a poet from Shakhrisabz translated well-known ballads in Indian and Persian literature ‘‘Chor Darvesh’’ and ‘‘Tutiname’’ into Uzbek. The nation’s ballads ‘‘Yusuf and Akhmad’’ came into being. Pun-makers and puppet-showers would stage on in city squares, exposing and laughing off the greediness of the rich and palace authorities. At the time there were two kinds of schools in Central Asia: the lower-school and higher-madrassah.. Elementary school taught primary education and religious texts would be learnt. In madrassahs theology would be taught as well as Arabic grammar, the art of speech, algebra and basics of ‘‘handasa’’ Besides Khofiz, Bedil, Navoi works would be learnt.

The poets, statesmen of those times deeply understood music.

The names of those who contributed a lot into musical art Mavloni Mukhammad Muganni, Movloni kavkabi, Khudja Mukhammad, Rizo Samarqandiy reached us. The architectural construction volume and their trimming beauty excel. Registan square of Samarqand took shape at that time. Front part of Sherdor madrassah has the picture of a couple lions depicted with colorful patches. Tillaqori madrassah means ‘‘trimmed with gold’’. The walls finely worked out with wonderful ornaments and the inner walls are decorated with gold decorations.

The end of the XVIII century and the beginning of the XIX century architecture catches eyes with its cozy buildings, sometimes freeness from being trimmed. Kahnates and emirate architecture and construction wxcels by freeness from finished touches. Fergana houses were large and with porches, embroidered shelved, carved ornamental, the ceilings with embroidered design and the beautifully viewed porches with columns, the walls with ‘giri’ and ‘‘islamic’’ style (special decoration style) and carved decorations were indigenous to Samarqand and Bukhara houses. Khiva houses were built in outer and inner shape, the porches looking inside, the columns were decorated with carvings, complex-shaped embroideries.

REFERENCES

1. Бобобеков Х. Қўқон тарихи. – Т., ‘‘Фан’’, 1996. – 149 б.
2. Бобобеков Х. Қўқон тарихи. – Т., ‘‘Фан’’, 1996. – 150 б.
3. Бобобеков Х. Қўқон тарихи. – Т., ‘‘Фан’’, 1996. – 155 б.
4. Бобобеков Х. Қўқон тарихи. – Т., ‘‘Фан’’, 1996. – 150 б.
5. Бобобеков Х. Қўқон тарихи. – Т., ‘‘Фан’’, 1996. – 162 б.
6. www.ovoza.com.
7. www.ovoza.com.
8. Бобобеков Х. Қўқон тарихи. – Т., ‘‘Фан’’, 1996. – 211 б.
9. www.ziyonet.uz.
10. www.ziyonet.uz.

УДК 07.00.01

Севара Юсупова, Зарина Насырова
(Андижан, Узбекистан)

МОЛОДЁЖЬ УЗБЕКИСТАНА – ЖИЗНЕННАЯ ПОЗИЦИЯ

В статье рассматривается тот факт, что молодёжь – это будущее нашей страны. От того какой мы её воспитываем, зависит успех достижения поставленных высоких целей.

Ключевые слова: молодёжь, воспитание, образование, политика, нравственность, родина.

In article is considered the future of our country. What we nurture, the success of achieving the set high goals.

Keywords: young people, education, formation, politics, morals, native land.

Молодёжь Узбекистана жизненная позиция, социальные ориентиры как подчёркивал первый президент Узбекистана Ислам Каримов, молодёжь – это будущее нашей страны, её опора и надежда. От того какой мы её воспитаем, зависит успех достижения поставленных высоких целей [1, 77]. Именно поэтому в нашей стране придаётся такое огромное внимание повышению социально-политической активности молодёжи страны, усилению её материальной и моральной поддержки.

Жизненная позиция молодёжи служит важной платформой для осознания и реализации своей роли и назначения в жизни. Результаты опроса за годы независимости общественного мнения показали, что определяющей характеристикой общественно – политического портрета современной молодёжи Узбекистана является её отношение к независимости как высшей ценности, поддержка курса реформ, осуществляемых в стране. Позволяет отметить высокий уровень её образования. Основными жизненными установками молодых узбекистанцев является получение образования и профессии, самосовершенствование. Каждый второй опрошенный считает, что это важно для занятия достойного места в жизни.

Социальная ценность высшего образования остаётся у молодых людей страны приоритетом. Среди наиболее привлекательных для молодёжи специальностей на сегодняшний день находятся профессии педагога, экономиста, медика, а также инженера, юриста и др. Следует отметить и возросший уровень знания современной молодёжи изучение языков.

Следует особо отметить очень важный момент – всё большую ценность в глазах молодёжи страны приобретает такое качество, как высокая нравственность. Основные качества, которые молодое поколение связывает с понятием нравственности, это – честность, хорошее знание истории своего народа, чистота души, уважение национальных традиций, развитое чувство национальной гордости, скромности, национальная и религиозная толерантность, неприятие экстремизма. У нашей молодёжи страны высоко развито чувство любви и преданности Родине. Патриотизм ассоциируется у молодёжи с любовью к Родине, самоотверженным служением Родине, готовность к её защите. При этом молодые люди в целом достаточно чётко характеризуют свою позицию как истинных патриотов. Духовное и национальное самосознание молодёжи Узбекистана формируется на базе её убеждений, вера в светлое будущее страны.

Результаты всех исследований констатируют достаточно высокое знание молодыми узбекистанцами Конституции страны и основных правовых кодексов. Образование и работа, по мнению большинства молодёжи, являются факторами, способствующими росту заинтересованности молодых людей в повышении своей правовой культуры.

Этим можно сделать вывод, что Узбекистан – государство с великим будущим.

В странах мира, какой бы системе они не принадлежали и на каком бы уровне развития они не находились, молодёжь занимает особое место. Это предопределяет ведение работ с молодёжью с учётом её особого положения и ответственности.

Формы работы с молодёжью могут быть различными – проведения вечеров отдыха, лекций, дискуссий, круглых столов, форумов по актуальным вопросам; организация лагерей, походов, ознакомительных поездок; клубная работа, создание клубов по интересам; оказание помощи молодёжи в получении образования, поддержка молодых дарований путём назначения им специальных стипендий; помощь молодым семьям, содействие молодым специалистам в трудоустройстве; организация языковых курсов, курсов по изучению истории и культурного наследия, ознакомление с культурными ценностями других народов; информационная работа, информирование молодёжи о деятельности молодёжных организаций.

Вышеприведённое выборочное перечисление даёт понять, насколько ответственным в современных условиях является работа с молодёжью. И те органы и организации, которые ведут эту деятельность, должны понять, что только при сотрудничестве этих органов и организаций как между собой, так и другими общественными и государственными органами и организациями даёт вероятность достижения положительного результата.

При работе с молодёжью также надо учитывать и исходить как из местных условий, так и из того, с какой частью молодёжи ведётся эта работа и для каких целей и задач.

Например, для организации досуга и культурно-просветительской деятельности в условиях стран с множеством национальностей, населяющих эти страны, одним из предпочтительных вариантов является клубная работа. Само это понятие предполагает как фиксированное индивидуальное членство, так и контролируемое их количество. При необходимости члены клуба могут быть внутри клуба разделены по тематическому принципу или по интересам. В этом случае участникам клуба могут быть неограниченное количество лиц, и при этом сами члены будут получать наибольшее удовлетворение как своих духовных запретов, так и хорошей организованностью своего досуга.

Сами клубы могут называться по – разному, важно то, чтобы в молодёжных клубах, центрах и организациях ведение дела было поставлено по клубной системе.

Если в той или иной секции клуба количество участников достигает того предела, при которой плодотворная работа затруднена, то и эта секция может быть разделена на две и более групп. Обычно количество участников хорошо работающих секций по тематическому принципу или по интересам – это 30-40 человек. Только в таких коллективах происходит хорошее взаимопонимание между руководителями и участниками руководители быстрее вникают в проблемы участников, создаётся особая атмосфера доверия как между руководителями и участниками, так между самими участниками.

В условиях Узбекистана такие молодёжные клубы должны быть созданы во всех областях и районах Республики. Эти клубы (сети клубов) в подавляющем большинстве должны заниматься культурно-просветительской деятельностью. Так как культура знание особенностей культур народов, населяющих данное государство, осознание гражданами государства себя частью культуры данного государства предопределяет крепость этого государств. Если проследить по истории происхождение и прекращение деятельности разных государств, то видно, что в этих процессах большую, а может быть и главную, роль играла именно культура этих государств. В большинстве выживали те государства, у которых более развитая культура противопоставляется иной культуре, даже в случае завоевания этих стран, они благодаря своей более развитой культуре, со временем ассимилируют своих завоевателей.

Помимо молодёжных клубов в существующих национально-культурных центрах должны создаваться молодёжные секции, а где они созданы – практически начать свою деятельность культурно-просветительской направленности. Если по документам молодёжные секции есть у всех национально-культурных центров, то реально работающих – единицы.

Поэтому, где они существуют, надо оживить их работу. Для этого молодежи этих секций надо дать больше самостоятельности, а может и больше прав.

В тех национально-культурных центрах, где молодежные секции показали себя с хорошей стороны, эти секции можно преобразовывать в молодежные клубы (центры) с возможностью открытия субсчета в банке.

Это, во-первых, дало бы почувствовать молодежи доверие к ним со стороны своих национально-культурных центров, во-вторых, была бы более хорошей школой воспитания будущих лидеров национально-культурных центров из среды молодежных активистов.

Создание в Республике Узбекистан сети молодежных клубов, оживление работы молодежных секций национальных культурных центров и постепенное преобразование их в молодежные клубы и центры востребует создание государственного или иного органа с широкими полномочиями. Он может быть, например, назван как «Координационный центр молодежных клубов и организаций Республики Узбекистан», «Национальный центр молодежной информации» или по другому. Все молодежные клубы, центры и организации Республики Узбекистан должны быть вовлечены в деятельность этого органа в форме членства или в другой форме. Например, в этом органе может предусматриваться ассоциированное членство, участие в деятельности органа в качестве наблюдателя и другие. В необходимых случаях могут быть соответствующие договоры и соглашения о сотрудничестве.

Этот координирующий орган нужен для ведения более широкой молодежной политики в молодежных организациях, для направления усилий молодежных организаций в интересах государства как в данный момент, так и в перспективе.

Координирующий орган должен:

- изучать общие проблемы молодежи;
- собирать, анализировать и распространять молодежную информацию;
- укрепить связи с молодежными организациями и клубами Республики Узбекистан и обеспечить обмен информацией между этими организациями;
- оказать содействие и информационную помощь в создании и развитии молодежных клубов и организаций, представлять их интересы в государственных и общественных организациях Республики Узбекистан;
- разрабатывать предложения и рекомендации по текущей деятельности и а перспективу молодежным клубам и организациям Республики Узбекистан;
- проводить семинары и конференции по культуре народов, населяющих Республику Узбекистан и другие.

Если государство сейчас будет вести серьезную молодежную политику, ориентированную на подрастающее поколение, то в недалеком будущем эта молодежная система (сеть молодежных клубов, центров и молодежных организаций) будет, во-первых, самофинансироваться, во-вторых, постоянно самопроизводить тот слой, тот фундамент образованных и культурных людей, которые обеспечат не только мир и спокойствие, но будут гарантами сохранения самой государственности Республики Узбекистан и приближения её великой будущности. Ведь именно сегодняшней молодежи жить в великом будущем и развивать государство, ведь именно она – наша надежда.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Каримов И.А. Ташкент: Маънавият, 2008. – 77 с.

ПОЛИТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК 327.8(5-191.2)

Салима Омаиш
(Астана, Казахстан)

БАТЫСТЫҢ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДА «ЖҰМСАҚ КҮШ» САЯСАТЫН ҚОЛДАНУ
ҮЛГІЛЕРІ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ МЫСАЛЫНДА

Орталық Азия аймағы әлемдік жетекші акторлардың қызығушылығын тудыра алатын аймақ. Оның геосаяси орналасуы, энергоресурстық шикізаттарға бай болуы, сыртқы күштердің тартылуына ықпал етеді. Бұл мақалада «жұмсақ күш» саясатының мәні білім беру саласына қатысты талқыланады.

Кілттік сөздер: Орталық Азия, АҚШ, Еуропалық Одақ (ЕО), Ресей, жұмсақ күш, білім беру, ресурстық орталық, геосаясат, стратегия.

Central Asia is a region that can encourage the interest of the leading actors of the international arena. The geopolitical location of the region, the availability of raw materials and rich energy resources, is one of the reasons for the involvement of external forces. In this article will be explained the meaning of the policy of "soft power" in the field of education.

Keywords: Central Asia, USA, European Union (EU), Russia, soft power, education, resource center, geopolitics, strategy.

1980 жылдардың соңында Дж. Най ойлап тапқан «жұмсақ күш» термині – мемлекеттің басқаларды өз қалағанын жасауға күш қолданусыз көндіре алу қабілеті дегенді білдіреді [1]. Қазіргі таңда, шетелдік саяси пікірталастарда кеңінен қолданылады.

Дж. Най «жұмсақ күш» дегенде белгілі бір жағдайлар, құбылыстар немесе іс-әрекет қалпына және т.с.с. байланысты тартымдылықты айтады [2, 9 б]. Бұл тұрғыда, тартымдылық үлгісі мәжбүрлеу және күшпен бағындыру әдістеріне қарсы келеді.

«Жұмсақ күш» арқылы Орталық Азия мемлекеттеріне әсер етуге ұмтылатын мемлекеттер баршылық. Мысалы, АҚШ, Ресей, Еуропа Одағы, Қытай, Иран, Түркия, Үндістан, Жапония және т.б.

А.М. Горчаков атындағы жария дипломатия Қоры Орталық Азияға қатысты 2014 жылдың қаңтар айында жасалған мақалалар сұранысы бойынша: Ресейде 488, Еуропада 676, АҚШ 760, АТМА 23 мақала жариялымы табылған [3]. Бұл сандар Орталық Азияны зерттеуде осы мемлекеттердің қызығушылықтары қаншалықты жоғары екендігін көрсетеді. Ресей Федерациясында халықаралық істерге байланысты Ресей кеңесі (РСМД), осы аймақ бойынша кешенді баяндама және жұмыс дәптерін жасаумен айналысады.

ОА аймағында гранттар беру арқылы «жұмсақ күшті» іске асыратын еуропалық және американдық қорлар мен мемлекеттік емес ұйымдар жұмыс атқарады. Олардың ішінде: USAID, Сорос қоры, IREX, К. Аденауэр қоры, Ф. Эберт қоры, Erasmus Mundus, Гете институты, академиялық ұтқырлық бойынша неміс қызметі (DAAD) және т.б. [4]. USAID келесі бағыттар бойынша бағдарламаларды жүзеге асырады: денсаулықсақтау саласында (ең алдымен ЖҚТБ және туберкулез секілді ауруларға қарсы күрес); демократияның дамуы, адам құқығы және жергілікті өзін-өзі басқару; қоршаған орта және климаттың өзгеруі; экономикалық даму және сауда саласы.

Еуропа Одағы білім беру, адам құқығына байланысты бағдарламалардың маңыздылығын түсіне отырып, өзі үшін экономикалық тиімді жобаларға қаражатын жұмсайды. Осылайша, Орталық Азияға көмек стратегиясында 2007-2013 жылдар аралығында ЕО Қазақстанмен қарым-қатынасының дамуына 531 105 397 еуро жұмсады. Олар келесідей бөлінді: адам құқығы және демократияның дамуы – 83 536 309 еуро, білім беру – 89 618 457 еуро, Қазақстандағы бизнестің дамуы – 109 880 866 еуро, транспорттық желілердің және энергошикізаттардың дамуы – 131 766 778 еуро, табиғатты қорғау қызметі және су – 52 905 656 еуро, жалпы қауіпсіздік мәселелеріне қарсы тұру – 63 397 330 еуро [5].

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

АҚШ Орталық Азияда «жұмсақ күш» саясатын білім беру, мәдени және ағартушылық бағдарламалары арқылы іске асырады. Олардың ішінде:

- Ағылшын тілін оқыту орталықтары;
- Студенттермен алмасу бағдарламалары;
- Жалпы білім беретін мектептерде оқу-әдістемелік бағдарламасын жетілдіру бағдарламалары;
- Университет оқытушыларының біліктілігін арттыру үшін бағдарламалар;
- Түлектер арасындағы байланысты сақтайтын бағдарламалар;
- АҚШ-та білім алу мәселелері бойынша консультациялар бағдарламасы.

Сол сияқты, Германия мен Қытай студенттер мен мектеп оқушылары арасында алмасу жүргізу, Гете және Конфуций Институттарын ашу арқылы саясатын жүргізеді. Сонымен қатар, АҚШ білім беру саласындағы жеке бағдарламалардан бөлек, АҚШ және қазақстандық жоғары білім беру жүйесін синтездеу арқылы Алматыда Қазақ-Америка Университетін (ҚАУ) құрды. ҚАУ Американдық колледждер және университеттер қауымдастығының мүшесі болып табылады. Жалпы алғанда, кейбір сарапшылардың пікірінше, Ресей ұзақ уақыт бойындағы Орталық Азия елдерінен шыққан азаматтарға білім беру қызметтерін ұсынуына қарамастан, әлі күнге дейін осы салада АҚШ пен Еуропаға орын беріп келеді.

АҚШ Білім саласындағы жария дипломатиясын іске асырудағы қолданылатын тетіктердің бір түрі – ресурстық орталықтар. Орталық Азия бойынша олардың орналасу динамикасын 1-кестеде көре аламыз.

1 кесте: АҚШ Орталық Азиядағы ресурстық орталықтары (бұқаралық ақпарат құралдарының орталықтары есепке алынбаған)

Мемлекет	Жария дипломатияның ресурстық орталықтары
Қазақстан	22 ресурстық орталықтар: 11 «Америка бұрыштары» негізгі облыс орталықтарында, 5 EducationUSA орталықтары (Ақтөбе, Алматы, Астана, Қарағанды, Шымкент), Алматыдағы IREX өкілдігі, халықаралық білім беру бойынша Американдық кеңес орталықтары (ACCELS) Астанада және Алматыда, американдық Бейбітшілік корпусы, Алматыдағы қазақ-американдық университет (ҚАУ).
Қырғызстан	15 ресурстық орталықтар: Бишкектегі елшілік, 5 «Америка бұрыштары» (Қаракөл, Қант, Талас, Джалал-Абад, Баткен), 4 EducationUSA орталықтары (Бишкек, Қаракөл, Нарын, Ош), Американдық кеңес кеңселері және Бишкектегі IREX, Бейбітшілік корпусы. Бишкектегі ОА американдық университеті және Токмақ қаласындағы ОА халықаралық университеті.
Тәжікстан	9 ресурстық орталықтар: Душанбедегі елшілік, 5 «Америка бұрыштары» (Душанбе, Худжанд, Хорог, Куляб, Курган-Төбе), 2 EducationUSA орталықтары (Душанбе, Худжанд), Американдық кеңес орталықтары және Душанбедегі IREX, «Америка даусы» (Voice of America) бағдарламасы тәжіктер түсінетін парсы тілінде жүргізіледі.
Түркіменстан	5 ресурстық орталықтар: елшілік, Ашхабадтағы америка орталығы, 3 «Америка бұрыштары» (Түркіменабад, Дашағұз, Мары), оларға EducationUSA, IREX және американдық кеңестер ресурстары біріктірілген.
Өзбекстан	1 ресурстық орталық: EducationUSA орталығы және Ташкенттегі АҚШ елшілігі жанындағы ақпараттық-ресурстық орталық. Радио «Америка даусы» бағдарламасын өзбек тілінде хабар жүргізеді.

Орталық Азия елдерінде АҚШ ресурстық орталықтардың дамыған желілеріне ие. Соладың ішінде, ең алдымен, «Америка бұрыштары» (American Corners). Алған олар 1990 жылдары Ресейде құрылған (алғашында ақпараттық-білім беру орталығы ретінде). Тек 2000 жылы бағдарлама концепциясы және American Corners бренді пайда болды.

2002 жылы АҚШ мемлекеттік департаментінің қоғаммен байланыс жөніндегі басқармасы «бұрыштардың» желісін ұлғайтуды ұсынды. Ол КСРО бұрынғы мемлекеттерін, Орталық-Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Еуропа елдерін, Орта және Қиыр Шығыс мемлекеттерін қамтуы тиіс етін. Қазіргі таңда әлем бойынша 400 аса «Америка бұрыштары» жұмыс жасап жатыр, оның 24 Орталық Азия аймағында [6].

Қазақстан Республикасында Орталық Азияның басқа мемлекеттерімен салыстырғанда Америкамен салыстырғанда, Ресейдің ресурстық орталықтары көптеп келеді. Бірақ соның өзінде Қазақстан АҚШ-тың «жұмсақ күш» жария дипломатиясын іске асырудағы алдыңғы мемлекеттерді бірі. Қырғызстан мен Тәжікстанда шетел орталықтарының белсенді қызметі ешбір кедергіге ұшырамайды, ол жергілікті үкіметтің шет елдерден қандай да болмасын көмекке зәрулігінен көрініс табады. Түркіменстан мен Өзбекстанның, салыстырмалы түрде жоғары дәрежедегі жабық саясат ұстануы, кедергілер келтіреді. Түркіменстан Ниязов дәуірінен бері келе жатқан саясатты жаңа басшылықтың ауыстыру есебінен, қазіргі таңда сыртқы әлемге біртіндеп ашылу үрдісін көрсетіп келеді. Ал Өзбекстанда 2005 жылдардан бері (әндіжан оқиғаларынан кейін) қандай да болсын американдық ресурстық орталықтар туралы айту қиын. Құрама Штаттардың барлық ақпараттық жұмысы Ташкенттегі елшілік жұмысымен шектеледі.

Қорытындылай келе, «Жұмсақ күш» саясаты Орталық Азияға қатысты сыртқы және ішкі акторлармен қолданылады. Қатысушылар әртүрлі стратегияларды қолдану арқылы түрлі халық топтарына әсер етеді. Ресей өз алдына мақсат етіп, орыс тілді аудиториямен жұмысты қояды; АҚШ жастарға назар аудара отырып, интернет-технологияларды пайдалануға көңіл бөледі; АҚШ және ЕО бағдарламалардың әртүрлілігіне негізделіп, экологиялық, денсаулықсақтау мәселелерін қозғайды; ал Қытай тіл мен мәдениетті алға шығарып, ресми арналар негізінде әсер етуді жөн көреді; ЕО пен Қытай көп жағдайда «жұмсақ күшті» өзінің экономикалық қызығушылықтарын қанағаттандыруда қолданады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ

1. Nye J. S. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone, Oxford University Press, 2002.
2. Nye J. Soft Power and Higher Education. 2004. EDUCAUSE. Mode of access: <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/FFP0502S.pdf>
3. Фонд публичной дипломатии им. А.М. Горчакова. Публикации по ЦА. – Режим доступа: <http://gorchakovfund.ru/search/?searchid=2070088&text=%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D0%90%D0%B7%D0%B8%D1%8F&web=0>
4. Власов А. Россия и Центральная Азия: упущенные возможности и новые перспективы / Российский совет по международным делам. – М.: РСМД, 2013. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1392#top
5. Delegation of European Union to Kazakhstan. Overview. Mode of access: http://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/projects/overview/index_en.htm
6. American Corners in the World. – http://www.americancorner.hu/htmls/american_corners_in_the_world.html], 29 July 2010.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

CZU 343.131(477)

*Stela Gavajuc, Olga Postolachi
(Bălți, Moldova)*

**IMPORTANȚA JUDECĂȚII ÎN PRIMĂ INSTANȚĂ CA TEMELIE A UNUI PROCES
PENAL ECHITABIL ÎN SISTEMUL JUDICIAR AL REPUBLICII MOLDOVA**

Procedura penală dispune de trei faze esențiale, și anume: urmărirea penală, judecata, și punerea în executare a hotărârilor judecătorești definitive. Judecata în primă instanță este recunoscută a fi a doua fază a procesului penal, datorită examinării probelor administrate de către părți, în condiții de contradictorialitate; soluționând conflictul de drept penal pentru constatarea vinovăției persoanei și stabilirea unei pedepse. Faza judecării în primă instanță se conduce de anumite principii proprii doar ei, care constituie baza legală ce guvernează întreaga activitate desfășurată în fața instanței din momentul parvenirii cauzei penale și pînă la soluționarea ei definitivă.

Cuvinte-cheie: *Judecată, proces penal, cauză penală, vinovăție, pedeapsă.*

Criminal procedure has three essential phases, namely: criminal prosecution, judgement and enforcement of the final judgements. The trial in the first instance is known as being the second phase of the criminal process, due to the proof examination administered by each of the sides in adversarial conditions; in order to solve the settled criminal conflict, to establish the guilt of the person and to determine a chastisement. The trial in the first instance is guided by several principles of its own, which constitutes the legal basis governing the entire activity before the court regarding a certain criminal conflict from the moment of its receipt until the moment of establishing a chastisement.

Keywords: *Trial, criminal prosecution, criminal conflict, guilt, chastisement.*

Dreptul procesual penal este activitatea reglementată de lege, desfășurată într-o cauză penală, de către organele judiciare (...) în scopul tragerii la răspundere penală a persoanelor vinovate de săvârșirea lor [1, p. 14], pentru ca orice persoană care a săvârșit o infracțiune să fie pedepsită potrivit vinovăției sale, și nici o persoană nevinovată să nu fie trasă la răspundere penală [2, p. 4].

Procesul penal în republica Moldova, inclusiv și cel din prima instanță se supune următoarelor exigențe:

1. Normele de procedură penală trebuie să constituie un ansamblu funcțional, deoarece o normă echivocă ar deveni o sursă de greșeli, care, în practică, ar cauza erori judiciare grave.
2. Dreptul procesual penal este un drept formalist, care trebuie să asigure respectarea legii procesual- penale în îndeplinirea justiției penale.
3. Celeritatea procesului penal este un deziderat esențial pentru realizarea finalității procedurii penale.
4. Certitudinea și inevitabilitatea represiunii penale este unul din scopurile de care un proces penal echitabil nu se poate abține.
5. Procesul penal trebuie să fie echitabil, fapt ce presupune separarea funcțiilor judiciare; art.19, 25, 26 C.pr.pen. au fost instituite anume în scopul de a exclude orice risc de parțialitate a justiției; activitate finalizată prin adoptarea unei hotărâri susceptibile de executare coercitivă.
6. Procesul penal urmărește scopurile de protejare a persoanei, societății și statului de infracțiuni, reprezentînd în acest sens o sursă de stabilitate și vigilență socială [3, p. 9].

Procedura penală dispune de trei faze esențiale, și anume: urmărirea penală, judecata, și punerea în executare a hotărârilor judecătorești definitive. Judecata începe odată cu investirea instanței de judecată cu atribuții funcționale și cuprinde toate activitățile procesuale ce se desfășoară

în condițiile de pînă la momentul rămîinerii definitive a hotărîrii judiciare: parțială, integrală, de achitare ori de condamnare; în conformitate cu prevederile art. 65 C.pr.pen. [2, p. 39]

Judecata, ca fază distinctă a procesului penal, se declanșează din momentul parvenirii cauzei în instanță, și durează pînă la rămîinerea definitivă a hotărîrii penale [4, p. 16]. Ori, judecata în primă instanță este recunoscută a fi a doua fază a procesului penal, datorită examinării probelor administrate de către părți, în condiții de contradictorialitate [4, p. 15]; soluționînd conflictul de drept penal pentru constatarea vinovăției persoanei și stabilirea pedepsei penale, ori, în caz contrar, reabilitarea persoanei prin sentința de achitare [5, p. 96]. Importanța deosebită pe care o are faza de judecată în desfășurarea procesului penal a fost remarcată de toți autorii de specialitate care, univoc au recunoscut judecătii locul central pe care îl deține în înfăptuirea justiției penale [1, p. 447]. Prin aceasta nu se subminează importanța urmăririi penale, ci se pune accent pe faptul că rezolvarea conflictului de drept penal și stabilirea vinovăției celui dedus justiției rămîne a fi prerogativa exclusivă a instanței de judecată [1, p. 449]. În literatura de specialitate s-a arătat că deși judecata este faza centrală și cea mai importantă în complexul activităților procesual-penale, ea nu este și caracterizantă pentru procesul penal, însușita de caracterizantă aparținînd fazei de urmărire penală. Judecata are ca sarcină numai soluționarea procesului, fără a realiza cele dispuse prin hotărîrea adoptată [4, p. 16]. Obiectul judecătii este, de altfel, soluționarea cauzei în mod definitiv, ceea ce presupune pronunțarea de către instanță a unei hotărîri legale și temeinice, susceptibile a fi pusă în executare, în scopul realizării depline și definitive a sarcinilor justiției penale [4, p. 18]. În conformitate cu prevederile C.pr.pen. judecarea cauzei penale poate trece prin anumite trepte, fiecare realizîndu-se în fața altei instanțe, de un grad diferit: judecata în fond, în apel și în recurs [2, p. 206].

Faza judecării cauzei în primă instanță se conduce de anumite principii proprii doar ei, și anume: nemijlocirea, publicitatea, oralitatea și contradictorialitatea; ele constituind baza legală ce guvernează întreaga activitate desfășurată în fața instanței din momentul parvenirii cauzei penale și pînă la soluționarea ei definitivă. De altfel, principiile enumerate mai sus sunt apreciate drept garanții ale legalității, obiectivității și a imparțialității fazei de judecată, asigurînd realizarea consecventă a judecătii sub toate aspectele ei [4].

În calitatea sa de condiție generală a judecării cauzei, nemijlocirea presupune efectuarea acțiunilor procesuale direct în fața judecătorului, sau după caz a completului de judecată. Specialiștii în domeniu au subliniat că nemijlocirea dintre judecător și probă este o cerință esențială, indispensabilă actului de justiție propriu-zis [7, p. 53]. În acest sens, alin.(1) art.314 C.pr.pen. statuează obligația instanței de a cerceta nemijlocit, sub toate aspectele probele prezentate de părți, sau administrate la cererea acestora [8, p. 21]. Conform principiului nemijlocirii instanța readministrează probele ce au fost administrate în faza urmăririi penale, cu posibilitatea de a dispune, la cererea părților administrarea de noi probe. Ori, convingerea judecătorului nu se poate întemeia decît prin perceperea directă a probelor; numai pe cele „văzute și auzite în mod nemijlocit” [7, p. 53]. Nemijlocirea poate fi totală sau parțială, astfel este totală acea nemijlocire prin care judecata are loc de la început și pînă la sfîrșit în fața unuia și aceluiași judecător fie complet de judecată; și în cadrul unei ședințe continue, fără a admite careva întreruperi sau judecarea altor cauze în răstimp [9, p. 227]. Nemijlocirea parțială se realizează pe cale de excepție în cazul comisiilor rogatorii, atunci cînd proba este obținută de un alt organ decît acel care soluționează cauza penală. Excepții de la principiul nemijlocirii mai întîlnim și în cazul în care a) inculpatul nu este prezent la ședința de judecată și prezența lui nu este obligatorie, fie acesta se sustrage; judecata în contumacie fiind o excepție și de la principiul contradictorialității în procesul penal, b) în cazul delegării.

Principiul nemijlocirii are o latură esențială, și anume: organele judiciare penale sunt obligate să încerce stabilirea faptelor în așa fel încît conținutul probelor să dispună de cît mai puține verigi intermediare; altfel zis, gradul de veridicitate a faptelor este invers proporțional cu distanța față de izvorul probei [7, p. 52]. Aici se mai exprimă cerința ca, instanța de judecată care urmează să soluționeze cauza penală să ia cunoștință direct și nemijlocit de întregul material probator administrat, precum și de cererile, demersurile părților din proces, depuse personal sau prin

apărătorii lor, și de concluziile procurorului [1, p. 447]. În același rînd, pentru ca întreaga activitate de judecată să-și găsească deplina aplicare prin principiul nemijlocirii, acesta trebuie să îndeplinească următoarele cerințe: 1. Continuitatea ședinței de judecată, adică rezolvarea cauzei penale într-o singură ședință, la un singur termen de judecată și 2. Unicitatea completului de judecată, esența căruia constă în aceea că o hotărîre legală și temeinică asupra fondului cauzei o pot da doar judecătorii care au perceput în mod nemijlocit toate probele administrate în legătură cu rezolvarea acțiunii penale și a acțiunii civile din cadrul procesului penal [10, p. 94]. Cerința unicității completului de judecată este consacrată în art.31 C.pr.pen care prevede că, pe tot parcursul judecării cauzei, completul de judecată format în condițiile legii trebuie să rămînă același [7, p. 54].

Oralitatea ședinței de judecată, principiu prevăzut de către legiuitor la art.314 C.pr.pen. [2, p. 172], se situează în opoziție cu faza urmăririi penale în care predomină forma scrisă, și reprezintă regula de bază potrivit căreia întreaga fază de judecată se desfășoară prin viu grai al părților din proces, cu scopul de a convinge instanța judiciară de veridicitatea argumentelor lor. Oralitatea este indispensabilă stabilirii adevărului în sensul că, în lipsa ei, cerința publicității ședinței de judecată ar fi imposibil de realizat; fiind de altfel ireconciliabile și principiile nemijlocirii și contradictorialității. O excepție de la acest principiu o prezintă activitatea grefierului care presupune consemnarea în scris a tuturor acțiunilor procesuale desfășurate de către instanță în fața sa, a declarațiilor inculpatului, martorilor, etc.

Ca principiu general al judecării cauzei, contradictorialitatea constă în faptul ca toate probele administrate să fie cercetate și supuse discuției și ca ele să reflecte poziția procesuală opusă a părții acuzării și părții apărării. În literatura de specialitate contradictorialitatea a fost recunoscută unanim ca mijloc de chezașie pentru aflarea adevărului datorită faptului că grație ei judecata devine o luptă deschisă, dusă prin mijloace egale pentru aflarea adevărului. Esența procesului contradictorial constă în separarea funcțiilor de acuzare, apărare și soluționare a cauzei, între instanța judecătorească și părți. Confruntarea dintre acuzare și apărare generează o dispută, o luptă de opinii, o competiție; altfel zis, un duel verbal dintre părți. În procesul contradictorial judecata este liberă întru aprecierea probelor și tragerea concluziilor cu privire la aflarea adevărului. Instanța este imparțială, independentă de concluziile și argumentele părților, dar și de instanțele ierarhic superioare; acționînd cu precădere în numele legii și oglindind doar voința celei dintîi [6, p.64]. Ca excepție de la principiul contradictorialității procesului penal, judecarea cauzei în contumacie prezintă anumite particularități [6, p. 65], după cum urmează: neprezentarea inculpatului la un termen de judecată, în funcție de motiv generează una din cele două categorii de consecințe, prevăzute la alin.(4) și (5) art.321 C.pr.pen., și anume: 1. Amînarea ședinței pînă la dispariția motivelor întemeiate. 2. Amînarea ședinței cu dispunerea aducerii silite. Instanța este în drept să-i aplice din oficiu o măsură preventivă care va asigura prezența lui în instanță. Ori, legiuitorul a prevăzut și cauzele cînd judecata poate avea loc în lipsa inculpatului, și anume: 1. Cînd inculpatul se ascunde de la prezentarea în instanță. 2. Cînd inculpatul, fiind în stare de arest, refuză să fie adus în fața instanței, pentru judecarea lui; și refuzul său este confirmat de către apărător. 3. La examinarea unor cauze privind săvîrșirea de infracțiuni ușoare, cînd inculpatul solicită examinarea cauzei în lipsa sa.

Dacă absența părților de regulă nu constituie impediment întru normala desfășurare a examinării cauzei penale, cu excepția prezenței părții civile, a cărei prezență este obligatorie și în lipsa căreia acțiunea civilă rămîne nesoluționată, acordîndu-i-se ulterior dreptul de a disjunge acțiunea civilă într-un dosar separat, atunci prezentarea procurorului în ședința de judecată, spre exemplu, este obligatorie, în lipsa acestuia judecata se amînă. Neprezentarea apărătorului în instanță generează un șir de efecte după cum urmează: 1. Amînarea ședinței, în caz de imposibilitate de a-l înlocui cu un alt apărător. 2. Amînarea ședinței cu propunerea de a alege un alt apărător dacă participarea apărătorului este imposibilă pentru o perioadă mai mare de 15 zile. 3. Amînarea ședinței cu adoptarea încheierii de a desemna un alt apărător din oficiu, dacă inculpatul refuză a-și alege un alt apărător, iar legea procesual-penală prevede participarea lui obligatorie [2, p. 45]. De asemenea, modificarea învinuirii în ședința de judecată se admite în numai 2 cazuri: 1. Dacă în acest mod nu se agravează situația inculpatului [2, p. 171] 2. Dacă nu se lezează dreptul inculpatului

la apărare, potrivit principiului *non reformatio in pejus* [2, p. 176]. Prin urmare, inculpatului nu i se poate incrimina nimic mai mult decât ceea ce se conține în actele procedurale de bază prin care se exercită funcția de acuzare în procesul penal. Acuzarea poate fi modificată în ședința de judecată în sensul agravării numai în condițiile art.326 C.pr.pen. [2, p. 177] și numai de către acuzatorul de stat. Instanța, la cererea procurorului, amână examinarea cauzei penale pe termen de până la o lună, termen care poate fi prelungit de instanță până la 2 luni.

Publicitatea ședinței de judecată presupune asigurarea accesului liber în sala de ședințe la locul de desfășurare a ședinței de judecată oricărei persoane care nu are vreo calitate procesuală în cauza dedusă judecării [11, p.21]. Aceeași regulă dă naștere la obligația acestor persoane de a respecta ordinea și solemnitatea ședinței de judecată, ori garanții procesuale în acest sens au fost instituite prin prisma art.316 alin.(1)-(4) C.pr.pen. și art.18 C.pr.pen. Astfel în cuprinsul art.18 alin.(2) C.pr.pen. sunt statuate următoarele: “Accesul în sala de ședințe poate fi interzis presei sau publicului, prin încheiere motivată, pe parcursul întregului proces sau al unei părți din proces, în interesul respectării moralității, ordinii publice și a securității naționale, când interesele minorilor sau protecția vieții private a părții o cer; sau în măsura considerată strict necesară de instanță, când, datorită unor împrejurări speciale, publicitatea este de natură a prejudicia interesele justiției”; iar la alin.(2) indice 1 legiuitorul stipulează obligativitatea desfășurării cauzei penale în ședință închisă, atunci când calitatea de victimă sau martor o deține o persoană sub vârsta de 18 ani. Rațiunea acestei prevederi este evidentă, ori, s-a menționat în literatura de specialitate precum că prin aceste norme legale legiuitorul ține să protejeze normala dezvoltare psihică a victimei/martorului minor, a cărui capacități intelective și volitive nu sunt pe deplin încă dezvoltate, iar prezența persoanelor străine cauzei penale i-ar putea stingheri și mai mult [12, p. 254]. În același scop C.pr.pen. prevede obligativitatea participării unui psihopedagog la judecarea cauzelor cu minori [7, p. 48].

RESURSE BIBLIOGRAFICE

1. Sedlețchi I., Roman D., “Drept procesual penal, partea generală”, ed. Cartier Juridic. – Chișinău, 2005. – 958 p.
2. Codul de Procedură penală al RM din 12 iunie 2003, online: <http://lex.justice.md/md/326970/>, 18.10.2016, 16:09
3. Udrioiu M. „Fișe de drept procesual penal partea generală”, ed. UJMAG, 2016, 414 p.
4. Gavajuc S. „Nemijlocirea și contradictorialitatea- principii specifice judecării cauzei penale.”, conf.șt.int.(2007;Bălți)., online://http://tinread.usarb.md:8888/tinread/fulltext/anuar/anuar_2008..pdf., 18.10.2016., 16:37
5. Rusu V., Gavajuc S., „Dicționar de drept procesual-penal”, ed. Pontos. – Chișinău, 2012. – 248 p.
6. Rusu V. „Particularități ale judecării cauzelor cu minori.”, ed. Pontos. – Chișinău, 2004. – 84 p.
7. Gavajuc S. „Principiul nemijlocirii ședinței de judecată, regula specifică judecării cauzelor în cadrul procesului penal.” // *Legea și Viața*. – Nr.6. – Iulie 2009.
8. Gavajuc S. „Aprecierile Probelor în cadrul judecării în primă instanță a cauzelor penale” // *Legea și Viața*. – Nr.2. – Februarie 2010.
9. Gavajuc S. “Pronunțarea primei instanțe prin sentință aspra temeiniciei oricărei acuzații în materie penală- garanție a realizării drepturilor persoanei al un proces echitabil”, în Conferința științifică internațională “Declarația Universală a drepturilor Omului în decurs de 60 ani” Ed. Pontos. – Chișinău, 2009. – P.223-231.
10. Neculcea M., Ușvat L. „Drept procesual penal”, ed. Concordia, Arad 2007.– 309 p.
11. Gavajuc S., “Publicitatea ședinței de judecată și nemijlocirea- cerințe de bază ale activității judiciare în cadrul procesului penal” Rezumatele comunicării sesiunii_a_5_a_din_octombrie.2011;online://www.docstoc.com/docs/132134139/REZUMATELE_COMUNICARI_I_SESIUNII_A_5_A_OCOMBRIE_2011 vizitat 13. 01.2013
12. Pîrlițanu S.; Teză de Doctorat „Judecata în primă instanță în procesul penal al Republicii Moldova”; XI - 3.218; 650760 B.C.U. Iași, 2009; 367 p.

ПРОБЛЕМИ ПРОХОДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ (НЕВІЙСЬКОВОЇ) СЛУЖБИ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ

З огляду взятих на себе зобов'язань, Українська держава будує свою правову систему, ґрунтуючись на принципі, згідно якого кожна людина визнається найвищою соціальною цінністю. Однак незважаючи на це, наша держава проводить чітку правову політику стосовно виконання людиною та громадянином конституційних обов'язків, які повинні виконуватися, оскільки тільки у такому разі реалізуються суспільні інтереси (статті 17, 23 Основного Закону України).

Частина 4 статті 35 Конституції України [1] встановлює, що ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У вказаній частині цієї статті міститься також важливий припис, який закріплює право, яке безпосередньо стосується військової служби та військового обов'язку, а саме право на альтернативну (невійськову службу), на розвиток якого ще у 1991 році прийнято Закон «Про альтернативну (невійськову) службу» та до якого приблизно раз у два роки вносяться зміни, які спрямовані на удосконалення проходження такого виду служби.

Але, не дивлячись на це, на шляху до належної реалізації права на альтернативну (невійськову) службу стоїть ціла низка перешкод, серед яких застаріле та непослідовне законодавство, що регулює проходження такої служби та встановлює юридичну відповідальність за порушення у сфері її проходження, непоширеність належних практик, а також недостатня всеохоплююча науково-експертна розробка цього інституту.

Йдеться про те, що Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2] безнадійно застарів (не дивлячись на те, що зміни до цього Закону вносяться кожного року) та створює велику кількість перешкод на шляху до якісного реформування військової сфери. У зв'язку з недоліками цього Закону (як в принципі і багатьох чинних українських законодавчих актів) виникають складні правові конфлікти у сфері соціального захисту та реалізації прав військовослужбовців. Не виключенням з цього приводу стало навіть право на свободу совісті. Так, у частині 5 статті 6 зазначеного Закону вказано, що «особам, релігійні переконання яких перешкоджають проходженню строкової військової служби, надається право на проходження альтернативної (невійськової) служби відповідно до Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу» [3].

Таким чином, *правом на альтернативну службу* в контексті приписів цього Закону можуть користуватися лише особи, які призиваються на строкову військову службу, а особи, що проходять військову службу за контрактом цим правом користуватися не можуть. Проте виникає питання стосовно того, що робити у тому випадку, коли релігійні переконання у військовослужбовця було сформовано під час проходження військової служби? Здається, що право на свободу совісті при проходженні військової служби повинно розглядатися значно ширше та охоплювати собою випадки виникнення релігійних переконань при проходженні військової служби. Закон повинен передбачити, що у тому випадку, коли релігійні переконання виникли під час проходження строкової військової служби, такий військовослужбовець повинен бути звільнений з військової служби та направлений на проходження альтернативної (невійськової) служби. Що стосується осіб, які проходять військову службу за контрактом, то набуття відповідних переконань повинно бути підставою для розірвання контракту про проходження військової служби.

Крім цього, таке вузьке та однобічне розуміння права на альтернативну службу названим Законом, а також недостатня розробленість відповідних конституційних положень породжує й інші проблеми у цій сфері. Слід зазначити, що гуманізація українського законодавства спрямована на створення умов, за яких кожний громадянин мав би змогу виконувати покладені на нього обов'язки. У зв'язку з цим, у частині 4 статті 35 Конституції України чітко встановлено, що ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

На перший погляд це положення дійсно сприяє тому, що громадянин України, який має релігійні переконання та підлягає призову на строкову військову службу, не буде ухилятися від неї, а натомість буде проходити альтернативну (невійськовою) службу. Проте, у цій сфері виникають правові конфлікти, що пов'язані з недостатньою урегульованістю на рівні чинного законодавства питань, що пов'язані з альтернативною службою, що призводить до неправильного уявлення про неї як громадянами, що підлягають призову на військову службу та які мають відповідні релігійні переконання, так і розробниками нормативно-правових актів, що не сприяє створенню нормативних гарантій реалізації цього обов'язку. Особливо це стосується *спотворення розуміння юридичної відповідальності* громадян, які проходять альтернативну службу.

Так із вищевказаної конституційної норми є не зрозумілою юридична природа альтернативної служби, у зв'язку з чим її у переважній більшості розуміють саме як право на альтернативну службу. Саме таке її розуміння призвело до того, що Закон України «Про альтернативну (невійськовою) службу» [3], розглядаючи її теж як право, фактично не встановлює спеціальної юридичної відповідальності за ухилення від неї. Також названа відповідальність не прописана в Кодексі України про адміністративні правопорушення, в Кримінальному кодексі України. Єдиною можливою санкцією для осіб, що ухиляються від альтернативної служби або порушують інші вимоги, які висуваються до осіб, що її проходять є положення частини 3 статті 8 Закону України «Про альтернативну (невійськовою) службу»: «У разі ухилення громадянина від проходження альтернативної служби або вчинення інших дій, передбачених частиною першою цієї статті, місцева державна адміністрація може скасувати своє рішення про направлення його на альтернативну службу, про що протягом п'яти календарних днів у письмовій формі повідомляє громадянина і військовий комісаріат, після чого громадянин підлягає призову на строкову військову службу на загальних підставах».

Таким чином, громадянин, який проходять альтернативну службу, буде ухилятися від проходження альтернативної служби; брати участь у страйках; займатися підприємницькою діяльністю; навчатися в закладах освіти, крім середніх або вищих закладів освіти з вечірньою або заочною формами навчання; відмовлятися від місця проходження альтернативної служби, визначеного відповідним структурним підрозділом місцевої державної адміністрації фактично позбавляється права на проходження альтернативної служби та підлягає призову на строкову військову службу на загальних підставах.

При цьому під ухиленням від проходження альтернативної служби вважається: неприбуття без поважних причин на місце проходження альтернативної служби, зазначене у направленні, або прибуття із запізненням більше ніж на три календарні дні; самовільне припинення виконання службових обов'язків; несвоєчасне (пізніше ніж за п'ять календарних днів) повідомлення відповідному структурному підрозділу місцевої державної адміністрації про надання відпустки з ініціативи власника або уповноваженого ним органу, а також про попередження власником або уповноваженим ним органом щодо звільнення у зв'язку з ліквідацією, реорганізацією або репрофілюванням підприємства, установи, організації.

Але проблема полягає у тому, що такий громадянин не може проходити військову службу (це суперечить його переконанням). У зв'язку з цим, він буде, як правило, ухилятися

й від проходження військової служби або неналежно ставитися до її проходження. Ця санкція базується на неправильному уявленні про альтернативну службу виключно як права громадян. Право – це міра можливої поведінки, а отже, громадянин реалізує його за власним бажанням. У нього є можливість вибору – не тільки реалізувати або не реалізувати це право, а також коли він почав його реалізовувати, в будь-який час відмовитися від подальшої реалізації. Саме на таких засадах побудовано Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» [3].

З огляду на це, є абсолютно неприпустимим положення Закону про те, що громадянин, у разі ухилення від альтернативної служби, направляється на військову службу. У цьому випадку слід розуміти, що недисциплінованість громадянина не може нівелювати його стійкі релігійні переконання, які, як вказано в Конституції [1] та Законі України «Про альтернативну (невійськову) службу» [3] прямо суперечать виконанню військового обов'язку. Таким чином складається ситуація, відповідно до якої, громадяни України, які підлягають призову на строкову військову службу і особисто заявили про неможливість її проходження як такої, що суперечить їх релігійним переконанням, документально або іншим чином підтвердили істинність переконань та стосовно який прийнято відповідні рішення, починають проходити альтернативну службу. Проте немає жодної гарантії того, що серед таких громадян не буде недисциплінованих осіб. Відповідно такі особи також мають релігійні переконання, що суперечать військовому обов'язку. Але, чинне законодавство, за дії, які є проявом, передусім, недисциплінованості, можуть направлятися за рішенням місцевої державної адміністрації на призов проходження строкової військової служби на загальних підставах, тобто виконувати військовий обов'язок.

Такий вид юридичної відповідальності громадян України, що проходять альтернативну службу, по-перше, суперечить приписам чинного законодавства, відповідно до яких у таких громадян мають місце релігійні переконання, що суперечать виконанню військового обов'язку. З огляду на це можна вбачати логіко-юридичну помилку законодавця, яка полягає в тому, що створюються юридичні підстави направляти на військову службу осіб, що мають такі переконання, що суперечить суті військової служби. Йдеться про поєднання двох несумісних обставин. По-друге, застосування такого виду юридичної відповідальності буде призводити до збільшення правопорушень серед військовослужбовців. Адже якщо громадянин України, проходячи альтернативну службу, ухиляється від неї, то проходячи військову службу, він теж може почати від неї ухилятися, або неналежним чином ставитися до виконання своїх службових обов'язків, що призведе до притягнення його до юридичної відповідальності.

У зв'язку з цим, слід передбачити на законодавчому рівні інші санкції за ухилення від альтернативної служби, оскільки наявність такої санкції спотворює саму ідею альтернативної служби, буде негативно відбиватися на процесі проходження військової служби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 28 червня 1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті обґрунтовано розмежування “військового злочину” від “воєнного злочину”. Визначено які дії вважаються воєнними злочинами. Проаналізовано реформування механізму розслідування воєнних злочинів у міжнародному публічному праві. Надано юридичну оцінку створення Генеральною Асамблеєю ООН дорадчого органу – спеціальної групи стосовно розслідування воєнних злочинів у Сирії.

Ключові слова: *військовий злочин, воєнний злочин, Генеральна асамблея ООН, дорадчий орган, Римський статут, Статут ООН.*

The article determined what actions are considered war crimes. Analyzed the reform of the mechanism to investigate war crimes in international law. Provided legal assessment of the creation by the UN General Assembly deliberative body of the special unit for investigation of war crimes in Syria.

Key words: *war crime, war crime, the General Assembly of the United Nations, a deliberative body, the Rome Statute, the UN Charter.*

*Протягом останніх 5 тисяч років відбулося приблизно 14 тисяч війн,
у яких загинуло приблизно 5 млрд людей*
Міжнародний Комітет Червоного Хреста

Міжнародні відносини навряд чи є випадковим змішанням різнорідних ліній співробітництва держав та їх змагання на міжнародній арені. Скоріше це система економічних, політичних, воєнних, ідеологічних, правових, дипломатичних та інших зв'язків та взаємовідносин між державами, що застосовуються у комплексі. Тому одна із проблем, яка постійно виникає перед державою у його зовнішній діяльності стосується способів його впливу на світ, його стан, на розвиток міжнародної ситуації, на хід подій, поведження інших суб'єктів світових відносин. Цей вплив повинен здійснюватися таким чином, щоб держава, забезпечуючи свої інтереси, не спонукала до несприйнятливої до неї реакції інших держав. Йдеться про вибір тих чи інших зовнішньополітичних інструментів, важелів впливу, використовуючи які, держава була б спроможна досягти оптимальних для себе результатів у існуючих міжнародних умовах [1, с. 47].

Останні світові події у сфері міжнародних збройних конфліктів зумовлюють удосконалення механізму розслідування воєнних злочинів (англ. war crime). Останні на сьогоднішній день є збірним поняттям у міжнародному праві, об'єднують сукупність суттєвих порушень правил ведення бойових дій, т.з. “закону війни”, норм та принципів міжнародного гуманітарного права, що проявляється у свідомому та грубому порушенні законів та звичаїв війни. М.А. Таубе (юрист-міжнародник, державний діяч) позначав, що правом війни є сукупність правил, яких дотримуються сторони, що воюють. Сьогодні воєнний злочин є одним з міжнародно-правових злочинів (злочинів за загальним міжнародним правом), до яких у більшості випадків належать злочин геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії. Відповідно до статті 8 Римського статуту [2] воєнними злочинами є: грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-які із діянь проти осіб чи майна, що користуються міжнародним захистом, які застосовуються до міжнародних збройних конфліктів: умисне вбивство; тортури чи нелюдське поведження, включаючи біологічні експерименти; умисне завдання сильних

страждань чи нанесення важких тілесних ушкоджень; незаконне, безглузде та значне за обсягами знищення чи привласнення майна, що не викликане воєнною необхідністю; примушування військовополоненого чи іншої особи, яка користується міжнародним захистом, служити у збройних силах ворожої сторони; умисне позбавлення військовополоненого чи іншої особи, яка користується міжнародним захистом, права на справедливий та звичайний судовий процес; незаконне обмеження свободи; взяття заручників та ін.

Для того, щоб полегшити та прискорити справедливий та незалежний кримінальний розгляд згідно з нормами міжнародного права у національних, регіональних та міжнародних судах чи трибуналах, під юрисдикцію яких підпадає вчинення цих злочинів, головний дорадчий, директивний та представницький орган Організації Об'єднаних Націй, що створений у 1945 році згідно зі статутом Організації Об'єднаних Націй – Генеральна асамблея ООН, яка складається з 193 членів ООН і є форумом для багатостороннього обговорення всього спектру міжнародних питань, прийняла рішення утворити спеціальну групу для збору, об'єднання, зберігання та аналізу фактичних даних про воєнні злочини та порушення прав людини, які здійсненні під час конфлікту у Сирії, що затверджене Резолюцією про створення механізму розслідування воєнних злочинів у Сирії від 21 грудня 2016 року. Таке рішення підтримали 105 держав, проти виступили 15 держав, включаючи Російську Федерацію, Китай та Сирію, вважаючи, що Генеральна Асамблея ООН перевищує свої повноваження та відповідні дії можна кваліфікувати як вторгнення у внутрішні справи держави [3], що є прямим порушенням принципів міжнародного права, а саме пункту 7 статті 2 Статуту ООН, у якому йдеться про те, що ООН не має права втручатися у справи внутрішньої компетенції будь-якої держави.

Однак, надаючи юридичну оцінку створення вказаної інституції, слід звернути увагу на те, що стаття 7 Статуту ООН містить положення про те, що “допоміжні органи, які вважаються необхідними, можуть впроваджуватися згідно зі Статутом ООН”. Більш того, у статті 22 Статуту ООН чітко прописано, що Генеральна Асамблея уповноважена утворювати такі допоміжні органи, які вона вважає необхідними для здійснення своїх функцій. Таким чином, на основі міжнародних документів можна стверджувати те, що утворення Генеральною Асамблеєю ООН допоміжного органу — спеціальної групи для збору, об'єднання, зберігання та аналізу фактичних даних про воєнні злочини та порушення прав людини не суперечить нормам міжнародного права, але додержання механізму утворення такого органу залишається відкритим питанням, адже у Статуті ООН такий механізм не прописаний.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Давыдов Ю.П. Норма против силы. Проблемы мирорегулирования / Ю.П. Давыдов [Отв.ред. В.А. Кременюк]. – М.: Наука, 2002. – 287 с.
2. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588
3. Генасамблея ООН приняла резолюцию о создании механизма для расследования военных преступлений в Сирии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://so-l.ru/news/show/22_12_2016_09_03_genassambleya_oon_prinyala_rezolyu

УДК 342.7.

Олексій Навроцький
(Харків, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

У статті наведено погляди вчених стосовно визначення адміністративно-правових гарантій. Надано власне визначення адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини. Адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини запропоновано поділити на дві групи: нормативно-правові та організаційно-правові адміністративні гарантії.

Ключові слова: права дитини, забезпечення прав дитини, адміністративно-правові гарантії, нормативно-правові гарантії, організаційно-правові гарантії.

The article presents the views of scientists regarding the definition of administrative-legal guarantees. This own definition of administrative-legal guarantees of the rights of the child. The administrative-legal guarantee of the rights of the child proposed to be divided into two groups: regulatory and legal administrative safeguards.

Key words: child rights, child rights, administrative and legal safeguards, legal safeguards and legal guarantees.

Під час становлення України як правової держави, побудови в ній громадянського суспільства, адміністративне право відіграє роль однієї з провідних галузей права. Як і в кожній демократичній державі, ця галузь не тільки регулює суспільні відносини у сфері здійснення державою своїх повноважень та завдань і функцій державного управління, а й виконує специфічну системоутворюючу функцію у всій сфері публічного адміністрування. Саме тому, серед різноманітних заходів реалізації та захисту прав дитини в Україні провідне місце займає їхнє адміністративно-правове забезпечення, яке найяскравіше проявляється у відносинах з органами публічного адміністрування. Тобто основна увага щодо забезпечення прав дитини повинна приділятися означеним органам.

При розгляді адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні, які є особливим об'єктом публічного адміністрування, важливе місце посідає висвітлення загального питання про поняття та систему гарантій забезпечення прав громадян України взагалі та прав дитини зокрема, а також доречним є визначення загального поняття про види гарантій, урахування значення конституційно-правових гарантій (як базових та універсальних гарантій, які походять від Основного Закону нашої держави) та встановлення особливих рис адміністративно-правових гарантій (як галузевих та похідних від універсальних) забезпечення прав дитини в Україні.

Важливість цього питання пояснюється, передусім, тим, що урахування умов сьогодення, перманентний прояв фінансових та економічних криз, вплив процесів глобалізації на всі сфери суспільного та державного буття, постає питання про недостатність та недосконалість декларативного підходу стосовно гарантій забезпечення прав громадян взагалі та прав дитини зокрема. У цьому разі є важливим та необхідним забезпечення достатнього рівня правового, економічного, соціального, культурного, екологічного, інформаційного, фінансового розвитку суспільства, надійного, справедливого та незалежного юридичного захисту прав дитини.

О.А. Михайлюк зазначає, що гарантії – це встановлені законодавцем і закріплені у Конституції обов'язки держави забезпечувати і захищати проголошені в Основному Законі прав і свободи людини [1, с. 9]. К. Г. Волинка під гарантіями прав і свобод людини розуміє сукупність конкретних нормативно - правових засобів загальнообов'язкового характеру,

завдяки яким можливе найбільш повне і всебічне забезпечення ефективного здійснення, охорони і захисту прав і свобод людини. Вона вважає, що вони призначені для надання кожній особі рівних юридичних можливостей для набуття, реалізації, охорони і захисту прав і свобод [2, с. 10]. Ю.М. Тодика вказує на те, що гарантіями є вся сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, що спрямовані на фактичну реалізацію прав і свобод громадян, відвернення умов та перепон їх неповного чи неналежного здійснення та захист прав від порушень [3, с. 182]. Л.Г. Шукліна встановлює, що гарантії – це умови і засоби, які реально забезпечують людині можливість користуватися правами та свободами й неухильно виконувати покладені на неї обов'язки [4, с. 41]. А. Матвієнко зазначає, що гарантії являють собою систему соціально-економічних, політичних, організаційних і юридичних умов, за допомогою яких особа реалізує свої права і гарантовані законом інтереси [5, с. 25]. Вчені-конституціоналісти О.Г. Кушніренко та Т.М. Слінько вказують на те, що під гарантіями необхідно розуміти умови, прийоми, способи і засоби, за допомогою яких забезпечується реалізація прав та свобод [6, с. 123]. П.М. Рабінович та М.І. Хавронюк визначають гарантії як умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону та захист прав людини, є запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав і свобод [7, с. 266]. М.М. Гуренко під гарантіями розуміє передбачені Основним Законом та галузевим законодавством України засоби, методи і механізми, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод людини і громадянина [8, с. 35]. Також у науці висловлюється думка про те, що під гарантіями слід розуміти певні умови й засоби, що впливають на процес здійснення прав й свобод громадян, прискорюючи його розвиток [9, с. 200]. Є. В. Білозьоров позначає, що гарантії прав і свобод людини як загальне поняття являють собою основні умови, засоби та способи, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої можливості [10, с. 13].

У зв'язку з цими факторами важко говорити про єдину завершену систему адміністративно-правових гарантій. Поряд з цим, можна визначити основні напрями та головні форми адміністративно-правового гарантування прав і свобод людини і громадянина. Специфіка такого роду гарантій визначається головним чином предметом адміністративного права, а також його методом. Як відомо, предметом адміністративного права є суспільні відносини, що формуються в ході забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також у процесі державного і самоврядного управління у сферах соціально-економічного й адміністративно-політичного розвитку та охорони громадського порядку [11, с. 73].

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні поділяються на дві групи: нормативно-правові та організаційно-правові адміністративні гарантії.

Отже, адміністративно-правові гарантії забезпечення прав дитини в Україні являють собою багатогранне явище, яке охопити єдиним визначенням доволі важко. Адже позначені гарантії стосуються різноманітних явищ суспільного та державного життя різної спрямованості та неоднакової дії, які мають різне наповнення та зміст. Вони являють собою фактори, що впливають на процес здійснення прав дитини, гальмуючи чи, навпаки, прискорюючи його, створюючи сприйнятливі умови для їх забезпечення. Їх об'єднує єдине призначення, яке полягає у забезпеченні чіткої реалізації прав дитини.

Нормативно-правові гарантії забезпечення прав дитини закріплені в нормативних актах адміністративного законодавства України. Тобто – це сукупність адміністративно-правових норм, за допомогою яких забезпечується права дитини.

Організаційно-правові адміністративні гарантії виступають як комплекс (система) засобів реалізації діяльності органів публічного адміністрування, що спрямовано на створення сприятливих умов для реального користування дитиною своїми правами. Через

такі гарантії відбувається усунення та недопущення можливих причин та ускладнень неповного чи неналежного здійснення прав дитини та захист таких прав від порушень. У контексті організаційно-правових адміністративних гарантій необхідно розглядати засоби (механізм, який забезпечує кожній дитині можливість користуватися правами), що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав дитини в діяльності органів публічного адміністрування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Михайлюк О.А. Проблеми забезпечення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні : автореф. дис. ... канд.юрид.наук / Інститутзаконодавства ВРК. – К., 2007. – 22 с.
2. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 „Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень” / К. Г. Волинка; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 16 с.
3. Тодыка Ю.Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.
4. Шукліна Л.Г. Юридичні гарантії прав, свобод й обов'язків людини і громадянина в Україні (конституційно-правовий аспект) / Л.Г. Шукліна // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2004. – Вип. 236. – С. 39-43.
5. Матвієнко А. Методи та форми конституційно-правового забезпечення прав та свобод людини та громадянина / А. Матвієнко // Юридична Україна. – 2004. – № 12. – С. 25-28.
6. Конституційне право України у запитаннях та відповідях: навч. посібник / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько. – Х.: Майдан, 2012. – 330 с.
7. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : навчальний посібник / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 345 с.
8. Гуренко М.М. Деякі аспекти розуміння гарантій прав і свобод людини та громадянина / М.М. Гуренко // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. – 2002. – Вип. 3. – С. 33-41.
9. Колективні політичні права і свободи людини та громадянина в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / Є.І. Григоренко, Я.О. Григоренко, В.І. Козлов, Л.В. Новікова, О.С. Передерій; за ред. Л.В. Новікової. – Х.: ХНУ, 2013. – 352 с.
10. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 „Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень” / Є. В. Білозьоров; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2008. – 16 с.
11. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Т.1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.

ЮРИСДИКЦИОННЫЙ ПОРЯДОК РАЗРЕШЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ СПОРОВ

В статье рассматривается юрисдикционный способ разрешения земельных споров. Дана классификация земельным спорам в зависимости от способа их разрешения. В статье идет речь о распространении практики создания специализированных судов по разрешению земельных споров.

Ключевые слова: земельный спор, юрисдикционный, механизм, разрешение споров

The article discusses the jurisdictional method of resolving land disputes. Classification of land disputes in according to the method of their resolution. The article deals with the spread of the practice of creating specialized courts for resolution of land disputes.

Keywords: land dispute, jurisdictional, mechanism, dispute resolution

Под земельным спором в теории земельного права понимают конфликт по поводу права на земельный участок, предоставления и изъятия земель, нарушения имущественных прав субъектов земельных правоотношений, разрешаемые компетентными государственными органами в порядке, предусмотренном законодательством. Статья 1 Кодекса Республики Беларусь о земле определяет земельный спор как неразрешенный конфликт между субъектами земельных отношений [1]. Земельные споры обычно связаны с возникновением, изменением и прекращением прав на землю, возмещением затрат, возникающих в связи с земельными отношениями. Отличительной чертой земельных споров является их содержание, заключающееся в предмете и основании спора, которые неразрывно связаны со спецификой общественных отношений, регулируемых земельным законодательством. Предметом земельных споров являются земельно-правовые отношения или отношения, связанные с использованием и охраной земель, а также любая конфликтная ситуация, связанная с земельным участком, его границами, размерами и др. Сторонами в споре выступают собственники земельных участков, землевладельцы, землепользователи, а также граждане, юридические лица, нарушившие их интересы, органы государственной власти и управления, органы местного управления и самоуправления. Необходимо отметить, что основным и обязательным участником земельных споров является лицо, которое может обладать субъективным правом на землю [2, с. 327].

В Республике Беларусь земельные споры разрешаются местными исполнительными комитетами в соответствии с их компетенцией и (или) в судебном порядке [1]. Земельные споры, связанные с правом частной собственности на земельные участки, с наследованием земельных участков, споры между участниками совместного домовладения, лицами, имеющими капитальные строения (здания, сооружения) в общей собственности, и споры, связанные с возмещением убытков, разрешаются в судебном порядке (юрисдикционном порядке).

Механизм разрешения земельных споров зависит от того, к какой группе отнесены земельные споры. В земельно-правовой практике обычно выделяется два вида земельных споров:

1) земельные споры между землепользователями по поводу пользования и владения землей (о признании прав на земельный участок; об определении порядка пользования земельным участком и др.);

2) имущественные споры, связанные с земельными отношениями (о возмещении правомерных и неправомерных убытков; о выкупе земельного участка) [3, с. 379]. Кроме того, интересной представляется классификация земельных споров, предложенная

В. Романовым, который предлагает разделить такие споры на три группы. К первой группе ученый относит земельные споры, связанные с нарушением или оспариванием прав граждан, юридических лиц на землю, включая право владения, пользования, распоряжения землей. Ко второй группе – земельно-имущественные споры, связанные не только с нарушением земельных прав, но и с возмещением убытков, вреда, вызванных этими нарушениями. К третьей группе – имущественные споры, возникающие из земельных отношений и касающиеся пользования и распоряжения землей [4, с. 23].

Наиболее часто в практике общих судов встречаются следующие земельные споры: о признании недействительным решений исполнительных и распорядительных органов о предоставлении земельных участков пожизненное наследуемое владение, аренду, признании недействительными государственных актов на земельный участок, признании недействительной государственной регистрации возникновения права пожизненного наследуемого владения, аренды земельного участка; между гражданами по искам о разделе, определении порядка владения (пользования) земельным участком; о признании права собственности на земельный участок; об устранении препятствий в осуществлении права собственности, владения земельным участком и др. [5, с. 24].

Правила рассмотрения земельных споров в судах устанавливаются гражданским и хозяйственным процессуальным законодательством Республики Беларусь. При рассмотрении земельных споров юрисдикционным способом применяются все наиболее общие процессуальные правила, как и по спорам, вытекающим из иных правоотношений. Подача обращений в суд, связанных с земельными спорами, должна соответствовать установленной законом процедуре [3, с. 384]. Например, решение суда о принудительном изъятии земельного участка за нарушение законодательства об охране и использовании земель, как правило, принимается на основании материалов, свидетельствующих, что после получения письменного предписания от государственного органа (должностного лица), осуществляющего государственный контроль за использованием и охраной земель, собственник земельного участка не принял мер к устранению в установленный срок допущенных нарушений законодательства об охране и использовании земель.

Как уже упоминалось выше, законодательством Республики Беларусь установлено, что защита нарушенных прав может осуществляться и в административном порядке. Земельные споры рассматриваются областными, Минским городским, городскими (городов областного подчинения), районными, сельскими и поселковыми исполнительными комитетами по заявлению одной из заинтересованных сторон [1]. Необходимые для разрешения земельного спора материалы подготавливаются вышеперечисленными исполнительными комитетами либо специально образованными комиссиями местных исполнительных комитетов. Комиссия создается на постоянной основе на основании решения соответствующего исполнительного комитета. Заседания комиссии проводятся по мере поступления поручений местного исполнительного комитета о рассмотрении земельного спора. Однако стоит отметить, что комиссия не является юрисдикционным органом. Основными задачами комиссии являются: подготовка материалов для рассмотрения земельных споров местным исполнительным комитетом; подготовка проекта решения местного исполнительного комитета по земельному спору [6, с. 54]. По общему правилу земельный спор должен быть рассмотрен не позднее одного месяца со дня поступления заявления, а спор, который не требует дополнительного изучения и проверки, – не позднее пятнадцати дней. Решение, принятое исполнительным комитетом, должно предусматривать порядок его исполнения и меры по обеспечению восстановления нарушенных прав землепользователей, которое не позднее пяти рабочих дней направляется каждой из сторон, которая участвовала в земельном споре.

В настоящее время в юридической литературе все чаще приходится сталкиваться с предложениями о создании специализированных судов по разрешению земельных споров [7, с. 54]. Отдельные авторы считают необходимым, наряду с созданием

специализированных земельных судов, формирование особого земельно-процессуального права [8, с. 24]. В этой связи представляет интерес зарубежный опыт. Специализированные суды по разрешению земельных споров доказали свою эффективность в Великобритании, Германии, Дании, Кипре, Швейцарии, Турции, США и ряде других государств. Например, в США основную часть земельных споров рассматривают суды общей юрисдикции (районные, окружные, апелляционные). В то же время в некоторых штатах функционируют специальные судебные органы, призванные решать земельные споры. Например, в Бостоне (штат Массачусетс) в 1898 г. Был основан специализированный суд по разрешению земельных споров. Его особенностью является то, что помимо судей в данном органе работают также инженеры, геодезисты, специалисты по недвижимости и др., помогающие суду более качественно и квалифицированно отправлять судопроизводство [9]. Так, в статье 59 Кодекса о судостроительстве и статусе судей Республики Беларусь содержится норма, которая предусматривает возможность создания в системе хозяйственных (экономических) судов специализированных земельных судов [10]. Полагаем, что создание специализированных судов по разрешению земельных споров не является оправданным и приведет к финансовым затратам.

В заключение можно сделать вывод, что земельные споры занимают значительное место среди иных споров, что говорит о росте значения земли и ее ресурсов в стране. Но разрешение земельных споров является весьма затруднительным процессом. Это связано, прежде всего, с несовершенством законодательства, нехваткой судебной практики по данным видам споров. В то же время практика разрешения споров показывает, что, несмотря на наличие всевозможных альтернативных способов разрешения споров, участники земельных споров выбирают в основном традиционную процедуру разрешения компетентными государственными судами. Установление в национальном законодательстве единого судебного порядка позволило выработать в правовой науке правовое определение понятия «разрешение земельных споров». На наш взгляд, данное понятие можно определить как деятельность судов, урегулированную нормами земельного, гражданского и процессуального права, направленную на устранение разногласий между участниками споров, препятствующих реализации субъективных земельных прав и интересов, а также на определение, восстановление нарушенных прав либо уяснение прав и обязанностей сторонами спора.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кодекс Республики Беларусь о земле : Кодекс Респ. Беларусь, 23 июля 2008 г. № 425-З : в ред. Закона Респ. Беларусь от 18 июля 2016 г., № 403-3 // Консультант Плюс : Беларусь [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2017. – Дата доступа : 17.01.2017.
2. Болтанова, Е. С. Земельное право : учебник / Е. С. Болтанова. – М. : РИОР, 2009. – 357 с.
3. Демичев, Д. М. Земельное право: учебник / Д. М. Демичев. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2012. – 488 с.
4. Романов, В. Споры, возникающие из земельных отношений / В. Романов // Российская юстиция. – 1990. – № 8. – С. 22–31.
5. Поправкин, А. Споры о применении земельного законодательства: практика общих судов / А. Поправкин // Юстиция Беларуси. – 2009. – №7. – С. 23–27.
6. Правовое регулирование споров в сфере природопользования и охраны окружающей среды : пособие для магистрантов, обуч. по спец. 1-24 81 05 «Правовое обеспеч. альтернативных способов урегул. конфликтов и споров»/ Авт. колл.: Н. А. Шингель, И. С. Шахрай, А. Г. Авдей, О. В. Мороз; под ред.: У. Хелльманна, С. А. Балашенко, Н. А. Шингель. – Минск : Изд. центр БГУ, 2016. – 183 с.

7. Тоточенко, Д. А. О подведомственности и подсудности споров о правах на земельные участки / Д. А. Тоточенко // Арбитражный и гражданский процесс. – 2015. – № 5. – С. 51–55.

8. Дискусар В. М. Земельные суды – в России? / В. М. Дискусар // Российская юстиция. – 2000. – № 11. – С. 24–29.

9. О специальных судах по разрешению земельных споров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hay-book.ru/blog/o_specialnykh_sudakh_po_resheniju_zemelnykh_sporov_v_ssha/2014-12-03-133. – Дата доступа: 17.01.2017.

10. О судоустройстве и статусе судей: Кодекс Респ. Беларусь, 29 июня 2006 г. № 139-З : в ред. Закона Респ. Беларусь от 22 декабря 2016 г., № 13-З // Консультант Плюс : Беларусь [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2017. – Дата доступа : 17.01.2017.

Научный руководитель – кандидат юридических наук, доцент А.Г.Авдей

УДК 719.4:72.01

*Ігор Черняк
(Львів, Україна)*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ МІСТОБУДІВНИХ АНСАМБЛІВ

Розглянуто міжнародні та національні правові аспекти збереження містобудівних ансамблів. Досліджено трансформацію підходів та сформульовано вимоги до їх збереження.

Ключові слова: містобудівний ансамбль, об'єкт культурної спадщини.

We consider international and national legal aspects of the preservation of urban ensembles. Transformation approaches studied and formulated requirements for their preservation.

Keywords: urban ensemble, an object of cultural heritage.

Постановка проблеми. В епоху глобалізації постіндустріальна цивілізація усвідомила високий потенціал історичної культурної спадщини, необхідності її збереження та ефективного використання як одного з важливих ресурсів світової економіки. Будь-які втрати у цій сфері відбиваються на всіх галузях життя нинішнього та майбутніх поколінь, приводять до збідніння суспільства в цілому. Вони не можуть бути відновлені чи компенсовані. Основою розвитку може бути лише накопичення та збереження культурних цінностей. Серед останніх значну роль мають питання збереження великих і малих містобудівних ансамблів, об'єктів історичних міських ландшафтів.

Трансформації, які відбуваються в історичних поселеннях спричиняють різнопланові дискусії щодо містобудівних та архітектурних підходів до збереження та розвитку їх містобудівних ансамблів. Паралельно відбувається динамічна зміна доктрини міжнародного співтовариства щодо системних підходів та методів збереження історичних міст та їх містобудівних ансамблів.

Мета статті. Національне пам'яткоохоронне законодавство та практика його впровадження в Україні потребують системної актуалізації та адаптації до міжнародних стандартів збереження та інтеграції об'єктів культурної спадщини. З цією метою необхідно здійснити аналіз та співставлення концептуальних підходів, стандартів та методів національного та міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень. Ансамбль в розумінні, яке сформувалось в класичній і сучасній архітектурі це система будівель, споруд та відкритих просторів, закономірно і гармонійно організована в відповідності життєвими потребами та світосприйманням

суспільства. Наукове та енциклопедичне трактування поняття "ансамбль" (від фр. ensemble – цілісність, зв'язність, єдність) достатньо різнопланове, від – "гармонійна узгодженість кількох різнорідних об'єктів, просторових осередків, форм і мотивів"[1]), "гармонійна єдність просторової композиції будівель, інженерних споруд, монументального живопису, скульптури і зелених насаджень."[2], до – "композиційно цілісна група споруд"[3], "сукупність будівель, споруд та ін., що є частинами одного цілого" [4].

Головними засобами формування ансамблю є: погодженість масштабу, співпорядкованість головних та другорядних компонентів, використання естетичних якостей ландшафту та ужиткового мистецтва, доступність візуального сприйняття загальної об'ємно-просторової композиції [5].

Різні аспекти охорони і збереження ансамблів та об'єктів містобудівної спадщини висвітлені у працях: Ю.Асєєва, В.Вечерського, О.Годованюка, Б.Колоска, С.Крижицького, Г.Логвина, І.Могитича, Г.Петришин, О.Пламєницької, Л.Прибеги, П.Ричкова, О.Ремешило-Рибчинської А.Рудницького, В.Тимофієнко, Т.Трегубової, Ю.Хохла, В.Чепелика, В.Ясієвича.

В той же час теоретичні узагальнення та практичні рекомендації щодо формування та розвитку містобудівних ансамблів населених пунктів України повинні мати чітке законодавче та нормативне визначення, що дозволило б регулювати питання їх формування, розвитку, реставрації та реконструкції у межах правового поля і, що найважливіше, забезпечило б збереження та охорону не тільки для ансамблів (комплексів) які мають у своєму складі пам'ятки і складають мізерну долю від загальної кількості, але й для містобудівних ансамблів які творять середовище малих, середніх та великих поселень країни.

Основна частина. Відносини, що стосуються історичного середовища населених місць, їх містобудівних ансамблів та культурної спадщини регулюються в Україні на законодавчому та нормативному рівні. Базовими є закони "Про охорону культурної спадщини [6], "Про охорону археологічної спадщини"[7] та ратифікована Законом України у 1988р. "Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини" (1972р.).

Питання планувальної та архітектурної організації містобудівних ансамблів, збереження традиційного характеру архітектурного середовища регулюються також законами "Про основи містобудування" (1992р.), "Про архітектурну діяльність" (1999р.), "Про генеральну схему планування України" (2002р.), "Про стимулювання розвитку регіонів" (2005р.), "Про будівельні норми" (2009), "Про регулювання містобудівної діяльності (2011р.).

Окремі положення охорони та збереження об'єктів культурної спадщини та їх ансамблів визначаються у Постановах Кабінету Міністрів України, зокрема: від 12 серпня 1992 р. № 466 "Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання", від 26 липня 2001р. " Про затвердження Списку історичних населених місць України", від 28 грудня 2001 р. N 1768 "Про затвердження Порядку укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини", від 13 березня 2002 р. N 316 "Про затвердження Порядку видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою на території України", від 13 березня 2002 р. N 318 "Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць", від 9 вересня 2002 р. N 1330 "Про затвердження Комплексної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003-2010 роки", від 27 грудня 2001 р. № 1760 "Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, від 24 липня 2003 р. N 1149 "Про затвердження Типового положення про державний історико-культурний заповідник",

Територіальне містобудівне проектування, проектування містобудівних ансамблів, історичних населених місць та зон охорони об'єктів культурної спадщини регулюється Державними будівельними нормами, зокрема ДБН 360-92**, ДБН Б 1.1-13-2013, ДБН Б 1.1-14-2013, ДБН Б 1.1-15-2013. Окремо слід виділити ДБН Б 2.2-2-2012 та ДБН Б 2.2-3-2008 які встановлюють порядок розроблення науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури і містобудування та порядок розроблення історико-архітектурних опорних планів та документації для визначення історичних ареалів населених місць України.

Звертає на себе увагу те, що нормативне чи законодавче визначення понять "ансамбль", "містобудівний ансамбль", архітектурний ансамбль" у національному праві відсутнє, хоча сам термін вживається у декількох законах. Так у Законі України "Про охорону культурної спадщини" слово "ансамбль" вживається 23 рази як уточнення поняття "комплекс" дослівно вживається словосполучення "комплекс (ансамбль)" споруд, об'єктів культурної спадщини, пам'яток здебільшого в контексті правового регулювання історико-культурних заповідників чи заповідних територій. Закон України "Про основи містобудування" визначає головними напрямками містобудівної діяльності "...формування містобудівних ансамблів і ландшафтних комплексів" та "... формування і реконструкція містобудівних ансамблів, кварталів, районів і ландшафтних комплексів....".

Законодавчо в Україні, окрім вимог охорони об'єктів культурної спадщини, закріплено лише вимоги щодо "збереження традиційного характеру середовища окремих пам'яток та їх комплексів (ансамблів)". З цією метою навколо них мають встановлюватись зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару.

З метою захисту традиційного характеру середовища населених місць вони заносяться до Списку історичних населених місць України і в них визначаються території історичних ареалів – "частини населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку" [8].

Як бачимо національні правові, нормативні та методичні підходи є статичними та обмежуються, на жаль, загальною констатацією потреби збереження культурної спадщини та традиційного характеру історичних населених пунктів, без акцентування чи диференціації уваги на ансамблевості їх характеру, без визначення критеріїв щодо регламентації цієї процедури. Відсутні зрозумілі механізми і правила визначення та структуризації містобудівних та архітектурних ансамблів, які потрібно зберегти. Містобудівна практика методом спроб та помилок активно шукає відповіді на запитання: де у населеному пункті межі сформованих ансамблів, в яких параметрах можливий подальший розвиток ансамблю конкретної площі чи вулиці і у якій мірі можливе втручання у сформовані ансамблі окремих вулиць, площ, відкритих та громадських просторів міста. Які нормативні критерії визначення цінності їх складових елементів. У цьому контексті постає необхідність, як мінімум, імплементувати у національну нормативну базу наявні теоретичні та практичні напрацювання з охорони, збереження та інтеграції містобудівних ансамблів.

Сучасна система міжнародно-правової охорони культурних цінностей формується Організацією Об'єднаних Націй і доповнюється діяльністю ряду спеціалізованих неурядових установ. Це передусім Міжнародний центр вивчення та відновлення культурної спадщини (ICCRUM, 1956р.), Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць (ІКОМОС, 1965р.), Міжнародна рада музеїв (ІКОМ, 1946р.), Міжнародна спілка архітекторів (МСА, 1948р.) які опрацювали систему рекомендацій, хартій та декларацій з питань збереження та інтеграції містобудівних та природних комплексів різних націй світу.

Норми ООН чи не вперше у 1962р. у "Рекомендаціях щодо охорони краси та характеру ландшафту та місць" [9] сформулювали розуміння необхідності передбачення особливих положень для забезпечення охорони міських ландшафтів і місць, яким зазвичай загрожує

найбільша небезпека. Рекомендовано здійснювати спеціальний захист не тільки стосовно окремих пам'яток, але й забезпечувати його щодо інших компонентів їх ансамблю та на підступах до них. Проектування усіх типів громадських та приватних споруд повинне здійснюватися у цих межах з дотриманням встановлених естетичних вимог щодо самих будівель та їх гармонії з оточенням, характер якого бажано зберегти. Водночас при цьому слід уникати поверхової імітації традиційних та мальовничих форм.

Поняття "монументальна пам'ятка" конкретизується у 1964р. у Венеційській хартії [10] і трактується у ній як окремий архітектурний твір, так і фрагмент міського чи сільського ландшафту, що засвідчує певну цивілізацію, певну фазу значного еволюційного процесу або певну історичну подію. Таким чином нове розуміння розширює предмет охорони та захисту до рамок, в яких ми сьогодні визначаємо ансамбль. Одночасно хартія акцентує поширення прийнятих визначень не тільки на видатні твори, але й на скромні зразки творчості, які з часом набули культурної значущості.

Нормою визначаються наступні положення:

- зберігання монументальних витворів (ансамблів) передбачає й зберігання безпосереднього оточення, якщо воно відповідає масштабів монументального витвору;
- якщо існує традиційне безпосереднє оточення, воно зберігається, а все нове будівництво, усі знесення та всі перетворення, які могли б змінити співвідношення об'ємів та кольорів, забороняються;
- метою втручання є збереження і унаочнення естетичних та історичних цінностей монументального витвору (ансамблю), і ґрунтується воно на шанобливому ставленні до старовинної субстанції та автентичних документів;
- реставрація закінчується тоді, коли починається гіпотеза; щодо таких гіпотетичних відтворень наздогад, то всі доповнення, необхідність яких визнано з естетичних чи технічних міркувань, мають вирізнятися в архітектурній композиції і носити відбиток нашого часу.

Окремо у Венеційській хартії акцентується потребу шанувати гідні внески всіх епох у створення монументального витвору, тому що досягнення єдності стилю не є метою збереження і реставрації. Елементи, які мають замінити втрачені частини, повинні гармонійно входити до загальної композиції, відрізняючись водночас від оригінальних частин, аби реставрація не призвела до фальсифікації документа мистецтва та історії.

Наступним кроком у розвитку теорії охорони культурної спадщини як елементу містобудівних ансамблів була фіксація у 1972 році [11] тезису про те, що охорона і збереження культурного та природного спадку повинні розглядатись як один з суттєвих аспектів планування на національному, регіональному та місцевому рівнях. В цьому підкреслюється важливість зв'язку між районом який регенерується та розвитком прилеглих територій. Рекомендація стала кроком вперед до становлення міжнародної доктрини історичних місць, визначивши властиву спадку культурну та просвітницьку цінність "яка ґрунтується на тому, що вони є пам'ятками певного середовища, форми архітектури і урбанізму, які відображають людську особистість та її масштаби".

Зростаюча турбота з приводу небезпеки знеособленого містобудування і його впливу на старі міські центри чи райони кристалізувала концепцію щодо ролі історичних ансамблів у сучасному житті (Найробі. 1976) [12]. **Міські ансамблі та оточуюче їх середовища уже трактуються як "єдине ціле, рівновага та особливий характер якого залежать від синтезу його складових елементів і яке включає діяльність людей, а також будівлі, структуру простору та оточуючої зони"**. У цьому контексті загальним принципом визначається, що історичні або традиційні ансамблі та їхнє середовище складають незамінну загальнолюдську спадщину.

Історичні або традиційні ансамблі та їхнє середовище потребують активного захисту від будь-яких пошкоджень, зокрема від тих, що виникають внаслідок неналежного використання, недоречних добудов, нетактовних або позбавлених смаку перетворень, які знецінювали б їхню автентичність. Так само слід приділяти велику увагу гармонії та

естетичному сприйняттю, що виникають внаслідок зв'язності або контрастів різних елементів, які складають ці ансамблі і створюють для кожного з них особливу атмосферу.

В умовах сучасної урбанізації, яка супроводжується значним збільшенням масштабу та щільності забудови, ризик безпосереднього руйнування ансамблів подвоюється ризиком, при цьому цілком реальним, опосередкованого їх спотворення через сусідство або візуальне сприйняття нових кварталів. Архітектори та урбаністи повинні дбати про види на монументальні витвори та ансамблі або такі, що відкриваються з них, а також про те, щоб історичні або традиційні ансамблі гармонійно включалися у сучасне життя.

Крім такого архітектурного узагальнення необхідне поглиблене вивчення соціальних, економічних, культурних і технічних даних та структур, а також більш широкого містобудівного або регіонального контексту. У студіях по можливості слід аналізувати населення, його економічну, соціальну і культурну діяльність, способи життя та соціальні відносини, а також земельні проблеми, оснащення міста, стан дорожньої мережі, комунікаційні мережі, взаємовідносини із оточуючою зоною.

Особливу увагу слід приділити регламентації та контролюванню нового будівництва з тим, щоб його архітектура гармонійно включалася у просторові структури та атмосферу історичних містобудівних ансамблів. З цією метою будь-якому новому будівництву має передувати аналіз міського контексту не лише для того, щоб визначити загальний характер ансамблю, а й для того, щоб проаналізувати його доміканти: гармонію висот, кольори, матеріали та форми, сталі ознаки у побудові фасадів та покрівель, співвідношення зведених об'ємів та просторів, а також їхні середні пропорції та розміщення будинків. Особливої уваги потребує розмір парцел, оскільки будь-яка реорганізація їх несе з собою ризик ефекту маси, несприятливого для архітектоніки ансамблю.

Надзвичайно важливим є запобігти розриві соціальної тканини внаслідок здійснення охоронних заходів. З метою уникнення змін населення у будинках чи ансамблях, які реставруються, що можуть завдати шкоди найменш забезпеченим мешканцям, слід передбачити заходи які дозволили б мешканцям зберегти своє житло та свої торговельні й ремісничі приміщення, не змінюючи спосіб життя та традиційні заняття, наприклад, сільські ремесла, невеличкі сільськогосподарські виробництва, рибальство тощо.

Наведений вище різноплановий аналіз ризиків та детальний опис регламентацій дій щодо збереження структури та атмосфери історично сформованих ансамблів у Рекомендаціях ООН 1976 року не втратили своєї актуальності для України у 2013 році.

У контексті розвитку концептуальних засад містобудування відбулось осмислення народного досвіду та традицій як складової буття народу в сталому природному середовищі. (Стокгольм, 1998р.) [13]

Стокгольмська хартія визначає, що охорона архітектурної і містобудівної спадщини має здійснюватися з усвідомленням неминучості змін і розвитку суспільства та глибокої пошани до народних культурних традицій, що склалися історично. Проведення сучасних робіт на традиційних спорудах, ансамблях чи поселеннях має базуватися на повазі до культурних цінностей і традиційного характеру об'єктів. Тільки інколи традиційну спадщину можуть репрезентувати окремі споруди; доцільно охороняти об'єкти традиційної архітектурної спадщини в системі ансамблів чи поселень, які розкривають характер відповідного регіону. Традиційна архітектурна спадщина органічно пов'язана з відповідним культурним та національним ландшафтом, що необхідно враховувати при розробці містобудівних охоронних заходів. **Охорона традиційної спадщини не обмежується збереженням форми, конструкції, матеріальної пластики споруд і організації простору, але й включає функціональні процеси, побут, звичаї, пов'язані з відповідними об'єктами. Сучасні заходи щодо охорони традиційних споруд мають здійснюватися у спосіб, який забезпечує збереження цілісності історично сформованого середовища й культурного національного ландшафту.**

Зміни, що зазнала традиційна споруда протягом існування, необхідно охороняти як важливі сліди історії. Відповідність усіх складових традиційної будівлі певному історичному періоду не може вважатися метою реставрації.

Бачення та цілі охорони містобудівної спадщини зазнали подальшої адаптації до вимог нового тисячоліття у Кракові [14] та Ризи [15]. Краківська хартія визначила метою охорони пам'яток архітектури в міському середовищі збереження їх автентичності та інтегральності, включно з внутрішнім простором, вистроєм і декором, згідно з первісним задумом

Реконструкції великих частин будинку (чи ансамблю) "в його історичному стилі" треба уникати. Якщо для вживання споруди необхідно виконати більші просторові чи функціональні частини – вони повинні проектуватися в дусі сучасної архітектури. Реконструкція цілої споруди, знищеної під час збройного конфлікту чи стихійного лиха, є прийнятною лише з огляду на виняткові суспільні чи культурні мотивації, пов'язані з ідентичністю всієї спільноти.

Історичні міста і села в територіальному контексті становлять істотну частину нашої універсальної спадщини і повинні сприйматися як цілість, утворена з простору і об'єктів людської діяльності, яка постійно перебуває в процесі еволюції і змін. Тому охорона мусить бути звернена до морфологічної, функціональної і структурної цілісності, як частини території і оточуючого її ландшафту. Споруди що творять історичні терени, не обов'язково мусять мати свою архітектурну цінність, але зберігаються з огляду на вирізняючі просторові, технологічні, пластичні та колористичні характеристики, які органічно пов'язують їх.

Визнаючи, що більшість міжнародних засад установлених основоположними документами ООН та ІКОМОС заперечують історичну реконструкцію як виняток розглядаються випадки коли реконструкція необхідна для продовження існування ансамблю визначного місця; коли ансамблю має незавершений вигляд у результаті руйнувань чи привнесених змін; коли реконструкція повертає ансамблю його культурну значимість або має компенсувати трагічні втрати, що сталися у висліді стихійних чи скоєних людьми лих; за неодмінної умови, що реконструкція має проводитися без кон'юнктури чи завдання шкоди збереженим автентичним руїнам, і що будь-яка реконструкція має чітко відрізнятися від автентичних пам'яток, бути необхідною для забезпечення збереженості (консервації) та експонування ансамблю визначного місця;

При цьому слід пам'ятати, що копіювання культурної спадщини в принципі є підміною свідчення минулого; кожен архітектурний витвір та містобудівний ансамбль має відображувати той час, коли він створений з докільям нові будівлі можуть підтримувати контекст історичного середовища,

Проблеми співіснування культурної спадщини та сучасної архітектури розглянуті у Віденському меморандумі [16] 2005 року в ухваленні якого брали участь понад 600 провідних фахівців з 55 країн світу.

Меморандум зосереджує увагу на впливах розвитку архітектури на загальний стан історичного міського ландшафту, який має унікальне значення для збереження містобудівних ансамблів та культурної спадщини. Поняття історичного міського ландшафту, яке використовується щораз активніше, сягає за межі традиційних термінів, таких як "історична центри", "ансамблі" або "оточення", які часто використовують у хартіях та законах про охорону культурної спадщини задля більш широкого територіального та ландшафтного контексту.

Історичний міський ландшафт набуває свого виняткового та загальнолюдського значення в послідовному розвитку через процес урбанізації, об'єднаних топографічних умов із навколишнім середовищем та точного визначення економічних та соціокультурних цінностей, які мають відношення до суспільства.

Захист та збереження характеру історичного міського ландшафту включає в себе окремі монументальні пам'ятки, які можна знайти в переліку тих, що підлягають захисту, а також

ансамблі та їх унікальне оточення, фізичне, функціональне та видиме, матеріальне та асоціативне, з історичною типологією та морфологією.

Існуючі історичні міста, їх містобудівні та архітектурні ансамблі, особливо ті, що входять до Списку всесвітньої культурної спадщини, потребують особливої політики планування та управління містом, для якої збереження культурної спадщини є головною метою. В цьому процесі автентичність та інтеграція історичних міст, які визначаються за різними чинниками, не повинні піддаватися ризику.

Майбутнє нашого історичного міського ландшафту залежить від взаєморозуміння між вищими посадовими особами, які відповідають за містобудівну політику, забудовниками міста, архітекторами, спеціалістами з охорони, приватними власниками, інвесторами та зацікавленими громадянами, що співпрацюють для збереження міської спадщини, враховуючи при цьому модернізацію та розвиток суспільства, а також культурні та історичні традиції.

Основними положеннями розвитку історичних міст та їх містобудівних ансамблів є наступні концепції Віденського меморандуму:

- етичні норми і вимоги високоякісного проектування та його коректного підходу до історико-культурного контексту – це передумова процесу сучасного планування та архітектури;

- в історичних містах та містобудівних ансамблях особлива увага повинна приділятися якійсь архітектурі, зокрема необхідно звертати увагу на об'єми та висоту забудови. Важливим чинником для розвитку нового будівництва є мінімізація прямого впливу на такі важливі історичні елементи, як значні споруди та археологічні культурні шари.

- просторову структуру в історичних містах необхідно підсилювати через міське планування, оскільки історичні споруди є ключовими елементами відродження історичних міст: проектування в міському середовищі має висвітлювати специфічні історичні, соціальні та економічні компоненти і передавати їх наступним поколінням;

- збереження об'єктів культурної спадщини, в тому числі містобудівних ансамблів, включає в себе організацію громадських просторів, при цьому особливу увагу слід приділяти функціональності, масштабу, матеріалам, освітленню, облаштуванню вулиць, рекламі та озелененню.

- містобудівна інфраструктура у зонах охорони має вживати всіх заходів, щодо дотримання характеру історичної тканини, забудови та контексту, а також пом'якшувати негативні ефекти від транспортного навантаження та паркування.

- види міста, дахи, ландшафти, в тому числі історичні завершення будівель – історичне розпланування (парцеляція), основні візуальні осі та типи є невід'ємними частинами самобутності історичного міського ландшафту. Що стосується реновації, то історичний вигляд дахів та ділянок (парцеляція) є базою для планування та проектування.

Головний принцип полягає в тому, що масштабність та проектне рішення мають відповідати історичному розплануванню (парцеляція), кожному окремому типу архітектури, тоді як знищення внутрішньої планувальної структури вартих охорони об'єктів забудови ("фасадизм") не є належним засобом структурного втручання.

Висновок.

Проведений аналіз засвідчує статичність та відсутність у національному законодавстві нормативного опрацювання питань регулювання та захисту містобудівних та архітектурних ансамблів. Національне законодавче та нормативне поле потребує адаптації наявних положень та концепцій міжнародного пам'яткоохоронного права до національних умов, поширення та сприяння їх реалізації за допомогою розробки та прийняття політик та законів на їх підтримку. Не менш важливою є параметризація правил ідентифікації компонентів містобудівного ансамблю, основ їх інтеграції, охорони, збереження та розвитку, прийняття містобудівних нормативів в узгодженості з міжнародними правовими стандартами.

Необхідно якомога швидше розробити національну методологію визначення предмету охорони містобудівних ансамблів, створити більш ефективну систему їх захисту із врахуванням додаткових чинників інтеграційних впливів (розвиток, модернізація, інвестиції, громадська думка і тд.). Існує нагальна необхідність розробки моделей аналізу розвитку містобудівних ансамблів історичних міст які покажуть наслідки (матеріальні і нематеріальні) різних типів втручання у їх планувальну, архітектурно-просторову та композиційну структуру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тимофієнко В. Архітектура і монументальне мистецтво. Терміни та поняття. – К.: Головкивархітектура, 2002.
2. Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / За ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985.
3. Словник іншомовних слів / за ред.. О. С. Мельничука. – К., 1974.
4. Словник української мови: в 11 томах. – 1970, Т.1.
5. Волошин В.Ф., Зельтен Н.А. Словарь архитектурно-строительных терминов. – Мн.: Выш. шк. 1990.
6. Закон України "Про охорону культурної спадщини" Офіційний вісник України від 21.07.2000. – 2000. – № 27.
7. Закон України "Про охорону археологічної спадщини" Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004. – №26.
8. ДБН Б.2.2-3-2012 "Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту", 2012, Київ, Архбудінформ.
9. Рекомендації щодо охорони краси та характеру ландшафтів та місць. XII сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО, 11 грудня 1962р. Париж. /Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К.: Видавництво АртСк, 2002.
10. Міжнародна хартія "Про збереження та реставрацію монументальних пам'яток і визначних місць", II Міжнародний конгрес архітекторів, 25-31 травня 1964р., Венеція / Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К.: Видавництво АртСк, 2002.
11. Рекомендація про охорону культурного і природного спадку на національному рівні. XVII сесія Генеральної конференція ЮНЕСКО, Париж 1972р. / Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К.: Видавництво АртСк, 2002.
12. Рекомендація щодо охорони історичних або традиційних ансамблів та їхньої ролі у сучасному житті. XIX сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО, 26 жовтня – 30 листопада 1976р., Найробі / Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К.: Видавництво АртСк, 2002.
13. Міжнародна хартія з охорони традиційної архітектурної спадщини. Стокгольм, 1998р. / Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К.: Видавництво АртСк, 2002.
14. Міжнародна хартія з охорони та реставрації архітектурно-містобудівної спадщини. Міжнародна конференція "Краків 2000" 26 жовтня 2000р., Краків / Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К.: Видавництво АртСк, 2002.
15. Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини. Міжнародна конференція ICCROM, 23-24 жовтня 2000р. Рига / Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К.: Видавництво АртСк, 2002.
16. Всесвітня спадщина та сучасна архітектура – управління історичним міським ландшафтом. Міжнародна конференція під патронатом ЮНЕСКО, 12-14 травня 2005р.

Ion Ciobanu
(Бельцы, Молдова)

UNELE ASPECTE PRIVIND SECURIZAREA VOTULUI ELECTRONIC

Sistemul electoral desemnează ansamblu normelor juridice, articulate și ierarhizate, avînd ca obiect de reglementare dreptul de a alege deputați și senatori în organele reprezentative ale puterii, dreptul de a fi ales în aceste organe și – acolo unde o asemenea posibilitate este prevăzută – dreptul de a revoca pe cei aleși, precum și principiile sufragiului, modul de organizare și desfășurare a alegerilor și de stabilire a rezultatelor votării.

Cuvinte-cheie: *sistem electoral, drepturi electorale, listă electorală, norme electorale, carte de alegător, e-voting, registru electronic.*

The electoral system includes an overview of juridical, articulated and prioritized norms, having as object of regulation the right to choose deputies and senators in representative bodies of power, the right to be chosen in these bodies and, in those cases where such a possibility is provided, the right to revoke the elected ones, as well as the principles of ballot, the organization, the elections and the establishment of voting results.

Key words: *electoral system, electoral rights, electoral list, electoral act, bullet, e-voting, electoral register.*

În articolele științifice precedente am abordat formarea bazei organizațional-tehnologice a alegerilor, precum și modalitățile de votare curente în Republica Moldova¹. De asemenea, am reflectat metodele, instrumentele și tehnologiile informaționale care sunt utilizate de guvernarea electronică. Astfel, subiectul necesar pentru următoarele studii din acest domeniu ar fi analiza gradului de sucirizare a votului electronic după modelul electoral estonian.

Actualmente, sistemele de votare electronică au început să câștige popularitate, dorind să înlocuiască metode tradiționale de votare. Așadar, votul electronic la distanță a fost deja utilizat, la un anumit nivel, în peste 20 de țări, iar câteva țări au analizat posibile implementări a acestuia². Este necesar de menționat că țara care a implementat votul electronic la nivel național cu succes este Estonia.

În procesul evoluției procesului electoral, este relevant de împărtășit experiența Estoniei, care din 2005 (la alegeri locale) a implementat votul electronic. Estonia a devenit primul stat din lume care a organizat votarea electronică juridic recunoscută. În anul 2000, autoritățile estoniene au decretat că accesul la internet este un drept al omului.

În anii 2014, 2015, în procesul votării fiecare al 3 cetățean a votat cu ajutorul votului electronic. Încrederea populației estoniene în sistemul de votare electronic este destul de mic. Una din cauze fiind credibilitatea și securitatea sistemului de votare.

¹ **Ciobanu Ion.** Unele considerații privind implementarea accesului electronic la oficialii aleși prin vot electronic. În: mat.conf. șt.-practice intern. CONTRIBUȚIA TINERILOR CERCETĂTORI LA DEZVOLTAREA ADMINISTRAȚIEI PUBLICE, 2015, p. 99-107. ISBN 978-9975-115-62-9.; **Ciobanu Ion.** Garantarea dreptului de vot și de a fi ales în Republica Moldova. În: mat.conf. șt. intern. *Colloquia professorum: tradiții și inovare în cercetare științifică*, ed. a IV, 2014, p. 48-52. ISBN 978-9975-50-136-1.; **Ciobanu Ion.** Unele considerații privind implementarea votului electronic în sisteme electorale contemporane, În: Mat.conf. șt. Coord. Academia Română-filiala Cluj, Institutul de Istorie George Barițiu, Departamentul de Cercetări Socio-Umane, În mat.conf.intern. *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*, Cluj-Napoca: Limes & Argonaut, 2015, p. 14-28, 489 p. ISBN 978-973-726-925-6, ISBN 978-973-109-574-5.

Ciobanu Ion. Asigurarea și garantarea bunei guvernante prin conexiunea democrației digitale la necesitățile societății civile. Implementarea E-votului în Republica Moldova. În mat. Conferinței științifico-practice internaționale: **Consolidarea administrației publice locale: instrumente și mecanisme** din 3-4 decembrie 2015, Chișinău: S.n. (Garomomt-Studio), 2015. p. 86-93, 268 p. ISBN 978-9975-115-86-5.

²Mihkel Solvak, Kristjan Vassil, „E-voting in Estonia: Technological Diffusion and Other Developments Over Ten Years (2005-2015), 2016, pag. 46.

Actualmente, Estonia investește cca. 50 de milioane de euro, anual, pe cercetări din domeniul tehnologiei informației. Sistemul electoral Estonian se bazează pe doi piloni: primul este cardul de identitate care este emis pentru fiecare estonian de la vârsta de 15 ani, iar al doilea pilon este infrastructura tehnologică, denumită X-Road și care conectează bazele de date publice și private în serviciul digital al țării. Fiecare card de identitate național este prevăzut cu funcționalități criptografice. Cu aceste carduri, cetățeanul estonian poate să se înregistreze pe site-uri folosind autentificarea TLS pentru a semna diverse documente. În ziua votului, alegătorii își folosesc cardul de identitate pentru a se autentifica la servere și pentru a-și exprima opțiunea electorală.

Sistemul de vot electronic folosește următorul concept. Semnătura digitală stabilește identitatea alegătorului, iar o parolă pentru enciptare protejează caracterul secret al votului. Odată ce s-a stabilit eligibilitatea alegătorului, semnătura este îndepărtată iar buletinele de vot anonime sunt enciptate. Apoi, voturile sunt stocate pe un alt server care le deciptează și le numără.

Alegătorul începe procesul în momentul în care accesează aplicația și își introduce cardul ID, tastând PIN-ul asociat parolei de autentificare folosită pentru a stabili o conexiune TLS.

Serverul confirmă eligibilitatea votantului pe baza parolei publice și returnează lista candidaților. Alegătorul alege una din opțiuni și tastează apoi PIN-ul său. Votul enciptat este transmis către server care apoi îi returnează clientului răspunsul că votul său a fost validat sau nu. Alegătorii pot să voteze de mai multe ori în timpul procesului electoral, dar numai ultimul vot este luat în considerare.

Așadar, fiecare card de identitate conține două parole, una pentru autentificare și una pentru semnăturile digitale. Certificatele care fac legătura între identitatea deținătorului de card și aceste parole sunt stocate atât pe card dar și într-o bază de date. Cardul nu permite exportarea acestor parole iar toate operațiunile criptografice sunt procesate intern. Ca o măsură de siguranță, fiecare parolă este asociată cu un cod PIN care autorizează fiecare operațiune. Estonienii pot să semneze documente electronic și cu ajutorul telefoanelor smart dacă sunt dotate cu un card SIM special. Cca. 9% din voturi au fost exprimate la europarlamentare cu ajutorul telefoanelor mobile³.

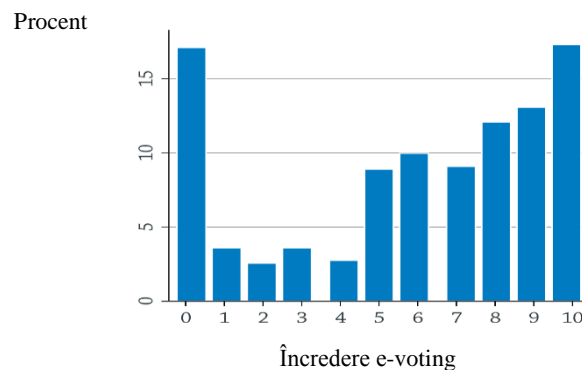

Figura 1. Distribuția de încredere în e-voting, anii 2013-2015
(0 – nu au încredere; 10 – încredere totală)⁴.

Pentru identificare se folosesc electronic ID card cu chip care permite cetățenilor să se identifice și să semneze digital documente sau de a efectua acțiuni online⁵. Fiecare card are atașat 2 PIN-uri de securizare a accesului la informație personală. Primul pPIN, din 4 cifre, folosit la autentificare personală, al doilea, din 5 cifre, pentru semnătura mobilă. Aceasta permite sistemului să aibă un nivel înalt de securitate. Posibilitatea folosirii e-votului în Estonia se bazează pe

³ <http://europolitics.ro/zona-euro/sistemul-electoral-din-estonia-explicat-pas-cu-pas-de-ce-in-romania-nu-se-poate/> (vizitat la 14.12.2016)

⁴ Mihkel Solvak, Kristjan Vassil, „E-voting in Estonia: Technological Diffusion and Other Developments Over Ten Years (2005-2015)”, 2016, pag. 134.

⁵ Ibidem, p. 16.

folosirea internetului și utilizarea cardurilor de identificare digitală cu chip (digital ID card). Aceste carduri permit cetățenilor utilizarea semnăturii digitale și folosirea a serviciilor online private și guvernamentale ce necesită autentificare securizată. De asemenea, ele permit cetățenilor să voteze electronic legal, având un sistem de securitate la un nivel înalt. Participarea în votarea electronică necesită un calculator cu conexiune la internet și „smart-card reader”. Începând cu anul 2011, în Estonia, cetățenii pot face autentificarea electronică cu ajutorul „Mobile-ID”, care necesită o cartelă SIM specială ce certifică de securitate și 2 PIN coduri. Cu ajutorul „Mobile-ID”, cetățenii pot oficial să se autentifice doar folosind telefon mobil.

E-voting este disponibil în perioada de votare, în avans, prin web-site gestionat de Comitetul Național Electoral Estonian (2005-2011). Pentru a vota online, oamenii trebuie să introducă cardul de identificare digitală în smart reader conectat la calculator și internet. Următorul pas, necesită descărcarea aplicației de votare, care este un program independent pentru e-voting estonian. Folosind digital ID card și primul PIN code, format din 4 cifre, utilizatorul poate să se identifice în sistem, după ce sistemul verifică dacă alegătorul este eligibil să participe în alegeri. Dacă este eligibil, atunci sistemul e-voting afișează lista candidaților pentru votare.

După ce alegerea era făcută, alegătorul indică al doilea PIN, format din 5 cifre, pentru a vota. Dacă totul este introdus corect, votul este primit și transmis spre server unde va fi înregistrat în timpul apropiat.

Actualmente, nu există o opinie unanimă privind funcționalitatea votului electronic. Pe de o parte, există cercetători sceptici ai implementării E-votingului/I-votingului din rațiuni de securitate și legitimitate reduse a procesului electoral, iar pe de altă parte asistăm la un progres tehnologic considerabil care ar putea revizui radical mecanismele și instrumentele exercitate în procesele electorale.

Prin urmare, unii autori sunt de părerea că deși votul electronic la distanță ar ușura sarcina exprimării preferințelor politice pentru o parte dintre alegători, cu siguranță, dacă procedura respectivă nu ar fi opțională, ar îngreuna-o pentru categorii socio-demografice determinate (bătrâni, grupuri ce nu beneficiază de educație, alte grupuri defavorizate)⁶.

Ne raliem, însă, opiniei cercetătorilor Alvarez, Hall și Trechsel⁷ care, referindu-se la cazul Estoniei, au invocat trei dimensiuni fundamentale de bună funcționare a sistemului electoral estonian:

1. Dimensiunile și caracterul centralizat al politicii estoniene.
2. Intensitatea confruntărilor politice conflictuale relativ mici în Estonia.
3. Evidența electorală precisă (registru electoral este cuprinzător, iar structura buletinului de vot - simplă).

Desigur, nu putem ignora și cadrul legal estonian explicit, dar și infrastructura telecomunicațiilor modernă. În același context, autorii Igor Boțan, Corneliu Gurin și Elena Prohnițchi Potrivit unei analize a votului pe Internet în Estonia, sînt necesare patru premise pentru desfășurarea cu succes a votului electronic: 1) acces la Internet a populației; 2) un cadru legal care să reglementeze activitățile legate de Internet; 3) o cultură politică favorabilă utilizării internetului pentru activități politice; 4) existența cărților de identitate cu un grad mărit de securitate, necesare pentru identificarea digitală a alegătorului⁸.

⁶ Stoica Virgil, [Gherasim-Proca](#) Ovidiu, *Guvernanta electronica. De la promisiuni teoretice la realitati empirice*. Iași: Editura: [Universitatea Al. I. Cuza Iași](#), 2014, p. 150 ISBN:978-606-714-001-9

⁷ Stoica Virgil, [Gherasim-Proca](#) Ovidiu, op., cit. p. 169-170. Citat Alvarez R. M., Hall T. E., Trechsel A. H. *Internet Voting in Comparative Perspective. The Case of Estonia*. PS, Political Science & Politics, 42 (3), 2009, 497-505.

⁸ Boțan Igor, Gurin Corneliu, Prohnițchi Elena. *Votarea peste hotare: Practici internaționale și recomandări pentru Republica Moldova*. Studiu analitic. Chișinău, 2010. p. 27. [online] <http://www.e-democracy.md/files/votarea-peste-hotare-2010.pdf> (vizitat 28.10.2015)

BIBLIOGRAFIA

1. Boțan Igor, Gurin Corneliu, Prohnițchi Elena. Votarea peste hotare: Practici internaționale și recomandări pentru Republica Moldova. Studiu analitic. Chișinău, 2010. p. 27. [online] <http://www.e-democracy.md/files/votarea-peste-hotare-2010.pdf> (vizitat 28.10.2015)
2. Ciobanu Ion. Unele considerații privind implementarea accesului electronic la oficialii aleși prin vot electronic. În: mat.conf. șt.-practice intern. CONTRIBUȚIA TINERILOR CERCETĂTORI LA DEZVOLTAREA ADMINISTRAȚIEI PUBLICE, 2015, p. 99-107. ISBN 978-9975-115-62-9.;
3. Ciobanu Ion. Garantarea dreptului de vot și de a fi ales în Republica Moldova. În: mat.conf. șt. intern. *Colloquia professorum: tradiții și inovare în cercetare științifică*, ed. a IV, 2014, p. 48-52. ISBN 978-9975-50-136-1.;
4. Ciobanu Ion. Unele consideratii privind implementarea votului electronic în sisteme electorale contemporane, În: Mat.conf. șt. Coord. Academia Română-filiala Cluj, Institutul de Istorie George Barițiu, Departamentul de Cercetări Socio-Umane, În mat.conf.intern. Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane, Cluj-Napoca: Limes & Argonaut, 2015, p. 14-28, 489 p. ISBN 978-973-726-925-6, ISBN 978-973-109-574-5.
5. Ciobanu Ion. Asigurarea și garantarea bunei guvernante prin conexiunea democrației digitale la necesitățile societății civile. Implementarea E-votului în Republica Moldova. În mat. Conferinței științifico-practice internaționale: Consolidarea administrației publice locale: instrumente și mecanisme din 3-4 decembrie 2015, Chișinău: S.n. (Garomomt-Studio), 2015. p. 86-93, 268 p. ISBN 978-9975-115-86-5.
6. Mihkel Solvak, Kristjan Vassil, „E-voting in Estonia: Technological Diffusion and Other Developments Over Ten Years (2005-2015), 2016, pag. 46-57.
7. <http://europolitics.ro/zona-euro/sistemul-electoral-din-estonia-explicat-pas-cu-pas-de-ce-in-romania-nu-se-poate/>(vizitat la 14.12.2015)
8. Stoica Virgil, Gherasim-Proca Ovidiu, Guvernanta electronica. De la promisiuni teoretice la realitati empirice. Iași: Editura: Universitatea Al. I. Cuza Iasi, 2014. – p. 150. ISBN:978-606-714-001-9.

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізований вплив глобалізаційних процесів, що розгортаються у світі сучасного мистецтва та місце українського мистецтва у світовому культурному просторі.

Ключові слова: мистецтво, історія, інформація, культура, комунікації, традиції.

The influence of globalization processes unfolding in the world of contemporary art and place of Ukrainian art in the global cultural space.

Keywords: art, history, information, culture, communications, traditions.

У науковий обіг поняття «глобалізація» ввійшло в останній чверті ХХ ст. На думку деяких учених, котрі вважають, що основним чинником її розвитку стала науково-технічна революція, особливо розквіт світової системи інформації, поширення Інтернету, який усунув перешкоди на шляху розповсюдження будь-якої інформації.

Українська культура також зазнає змін під час глобалізації. Національно-культурні центри і осередки стають менш цікавими для молоді, помітна динаміка розповсюдження іноземних мов в багатьох сферах українського життя, особливо у комунікативній. І хоч українська мова набуває вагомого статусу, в інформаційній сфері, а особливо рекламній галузі, добре проглядається вплив інших мов та використання іноземних слів. Останнім часом поширена тенденція просування так званого західного способу життя, який передбачає і запозичення західних цінностей. Поряд з іншими можна побачити розповсюдження американської культури. У своїй статті «Глобалізація і проблема національних цінностей» Дж. Бязрова [1] наголошує, що в процесі глобалізації в сфері культури саме США нав'язує свої цінності всьому світу.

На нашу думку носієм впливу інших культур є молодь України. Молоде покоління старається перейняти і внести в нашу культуру деякі свята, звичаї інших народів, які вважають цікавими для себе. Наприклад, відоме американське свято Хелловін, тепер і в Україні набуває популярності, хоча й не має ніякого відношення до наших традицій. Або ж свято всіх закоханих – День Святого Валентина, що існує в нашій країні лише з початку 90-х років минулого століття. Отже, дослідження впливу глобалізації на культуру та мистецтво України є актуальною.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Розробкою глобалізаційної проблематики займались С. Б. Кримський, В. Л. Іноземцев, В. І. Толстих, О. С. Панарін, В. Г. Табачковський, А. В. Толстоухов, П. Бьюкенен, Л. Харрісон, С. Хантінгтон, В. Білий та інші.

Мета статті: дослідити глобалізаційні процеси, які впливають на тенденції, що відбуваються у мистецькому просторі сьогодення. На розвиток мистецьких явищ сучасності впливають як об'єктивні явища глобалізації, що виявляються у взаємозалежності мистецтва та соціального й науково-технічного розвитку людства, так і політична стратегія неолібералізму, завдяки якій мистецтво стає знаряддям багатих країн у змаганнях за право домінування на світовому культурному просторі. Азербайджанським філософ і художник Теймур Даїмі вважає, що «глобалізація як легітимна експансія однополярного англосаксонського світу – це світоглядний кошмар...», її суть «в агресивно-нав'язливому експорті постмодернізму в світ, розповсюдженні по всій планеті гнійного ментального вірусу»

під прикриттям зовнішньо бездоганих ідеологічних лозунгів (демократії, плюралізму, свободи» [1].

Під впливом глобалізації зміни також відбуваються у сучасному українському образотворчому мистецтві. До поширення глобалізації головною тенденцією цієї галузі був так званий “рух до реалізму”. Митці прагнули до найдокладнішого опису спостережених явищ, без ідеалізації. Схильність до реалізму простежується ще з ранніх етапів розвитку образотворчого мистецтва. Найстаріша українська ікона і стінопис були фактично творами реалізму, лише що він був підпорядкований певній формі й усталеного сюжету в композиції.

У розвитку української культури на перше місце висувався побутовий жанр, який безпосередньо відображав життя народу; історичний жанр, що висвітлював інтерес до минулого, до національно-визвольної тематики. Відчуття природи як важливого чинника в понятті «батьківщина» було основою формування пейзажного жанру. Унікальний жанр «народної картини» в образах «Козака Мамая» та «Козака з бандурою» були знаковими для українського мистецтва. Сучасне образотворче мистецтво змінилося під впливом глобалізації. Негативними наслідками цих явищ є уніфікація культурно-історичних форм, нівеляція цінностей, відділення знаків від ціннісних смислів, наслідком чого стає тотальна симулякрізація культурного простору, втрата суб'єктної ідентичності (історичної, національної, етнічної, особистісної)» [2].

З одного боку митці намагаються відповідати уподобанням західних стандартів, опановуючи переважно стилі, що є визнаними у світі. Нині в їх роботах ми можемо побачити все більше проявів різних течій так званого “альтернативного” мистецтва від експресіонізму до неокласицизму, протилежних реалізму. Це не є дивним, бо переважно твори, що враховують світові смаки, є більш прийнятними для суспільства: саме вони займають почесні місця у різних конкурсах, здобувають схвалення публіки. Частина митців успішно пов'язує традиційні українські мотиви з новими напрямками, таким чином розкриваючи унікальність нашої культури у спосіб, зрозумілий усім іншим в світі. Але з іншого боку, тим самим порушується цілісність і самобутність українського мистецтва, що в подальшому може призвести до втрати його унікальності. Проте в Україні є прояви образотворчого мистецтва, якими можна пишатися без “модифікацій” під сучасне суспільство. Одним з таких є петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне народне малярство, що свого часу вразило увесь світ.

Р. Ганкевич у статті «Глобалізація АРТУ» АБО «QUO VADIS ARS?» зауважує, що розвиток інформаційних технологій, нових засобів інформації спонукає нову генерацію митців до експериментів з комп'ютером, відео-матеріалом, цифровими технологіями.

Мистецтво замість унікальних творів почало із конвеєрною швидкістю продукувати товар, ставши віртуозним інструментом маніпулятивного впливу на позасвідомість. На думку Пітірима Сорокіна, «як комерційний товар для розваг, мистецтво все частіше контролюється торгівельними ділками, комерційними інтересами та віянням моди» [4]. Він слушно зазначає, що подібне мистецтво створюється лише заради релаксації, споживацтва, розваг та задоволення. Воно покликано заспокоювати хворобливу нервову систему та стимулювати сексуальну енергію. Масова індустрія зорієнтована насамперед на попит споживача, вона не розрахована на створення істинних, вічних цінностей.

Із появою технологічного прогресу збільшилось сприяння розвитку та становлення традиційного мистецтва засобами та методами культурної індустрії. Доступність інформації та швидкість її передачі збільшило попит на продукти культурної сфери та прискорило процеси культурних подій. Сучасні технології пливають, без винятку, на всіх членів суспільства, у якому ми живемо, а отже і на формування творчих персоналій. Індустрія мистецтва зорієнтована насамперед на попит споживача, не підтримує створення істинних, вічних цінностей. Світом впевнено крокує мистецтво «поп-арту».

На думку відомого європейського куратора, теоретика та критика сучасного мистецтва Акілле Боніто Оліва, «саме поп-арт і став результатом того, що прийнято називати

глобалізацією в мистецтві... У цьому сенсі мистецтво Америки, від «живопису дії» й через поп-арт до мінімалізму, продовжує дюшанівську лінію в мистецтві, яка звільняється тут від своєї ідеологічної складової та стає лабораторним експериментуванням з матеріалами з метою створення об'єктивно нової художньої мови" [5].

Класичні естетичні орієнтири проголошуються застарілими, прекрасне вже не є пріоритетом для митця, а скоріше навпаки – воно є вектором, що віддаляє нас від актуальної сучасності, лише занурюючи у минуле, до якого немає вороття. Потворне, примітивне, деструктивне, руйнівне – ось невеликий перелік домінант сьогодення, розрахованих на так звану «обдаровану меншість».

Отже, під час глобалізації простежується тенденція зближення народів у культурному плані, що сприяє утвердженню культурної одноманітності, тоді як багатоманітність відступає на задній план. Розвиток інформаційних технологій, нових засобів інформації спонукає нову генерацію митців до експериментів з комп'ютером, відео-матеріалом, цифровими технологіями, відкидаючи академізм на задній план.

Таким чином, щоб традиційне народне мистецтво не лише не зникло, зметене уніфікацією та не знайшовши свого місця у житті постіндустріального суспільства, а змогло розкритись по-новому, керуючись високими творчими критеріями та залишаючись універсальною мовою, що промовляє до душі кожного українця, митець повинен відчувати внутрішню відповідальність за ті ідеї, які він несе у цей світ через свої роботи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Теймур Дайми. Анатомія глобалізації: експансія мертвого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kultura.az/articles.php?item_id=20110527052702341&sec_id=22
2. Устюгова Е. Н. Глобалізація і культура: історический контекст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academyrh.info/html/ref/20051205.htm>
3. Бязрова Дж.Б. Глобалізація і проблема національних цінностей / Дж. Б. Бязрова // Філософія і общество. – 2004. – №1. – С. 62–70.
4. Питирим Сорокин. Современный кризис в западных изящных искусствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istu.ru/unit/epign/siip/arisp/3754/>
5. Акилле Бонито Олива. Искусство между идентичностью и гомогенностью [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xz.gif.ru/numbers/56/8/>
6. Міщенко Г. Кітч як вислід глобалізації. / Г. Міщенко // Народне мистецтво. – 2007. – № 1-2. – С. 22-23.

УКД 659.12

*Мирослава Воропай, Станіслав Потанін, Руслана Хиневич
(Київ, Україна)*

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ СТВОРЕННЯ

Соціальна реклама спрямована на виховання суспільства і на досягнення суспільно корисних цілей. В даній статті розглядаються різні види соціальної реклами та особливості їх використання. При створенні соціальної реклами фахівець-дизайнер має можливість не тільки проявити свій творчий потенціал, а ще й висловити свою думку стосовно злободенних проблем суспільства.

Ключові слова: реклама, соціальна реклама, виховання суспільства, види соціальної реклами.

Social advertising aimed at achieving socially useful purposes. This article discusses the different types of social advertising and especially their use. When you create a social advertising designer has the opportunity not only to express their creativity, but also to express their views on topical issues of society.

Key words: *advertising, social advertising, education society, types of social advertising.*

Кожного дня ми стикаємося з величезною кількістю інформації у вигляді реклами. За визначенням Вікіпедії, реклама – це напрям в маркетингових комунікаціях, в рамках якого проводиться поширення інформації для залучення уваги до об'єкта рекламування з метою формування або підтримки інтересу до нього [1].

Однак, рекламу варто розглядати і як елемент національної культури, один з основних механізмів її формування. Причому, виникаючи як феномен масової культури, реклама здатна у своїх найкращих творчих проявах формувати духовну культуру в найвищому сенсі [2]. Щоб це сталося, суспільство має приділяти увагу рекламній діяльності, регулювати й удосконалювати її за допомогою ефективних законів, суспільної думки, що виражається вільно, підтримувати соціально корисні й обмежувати деструктивні тенденції.

У свою чергу, всередині реклами поряд з класичною комерційною рекламою існує особливий напрямок – соціальна або гуманітарна реклама. Вона виходить за рамки економічних завдань, спрямована на досягнення благодійних та інших суспільно корисних цілей таких як:

- популяризація здорового способу життя серед населення;
- підтримка незахищених верств населення;
- боротьба із забрудненням навколишнього середовища;
- популяризація громадських організацій і фондів, метою яких є допомога оточуючим людям, зокрема дітям [1].

Соціальна реклама дозволяє виховати суспільство і звернути його увагу на недоліки, проблеми або ж важливі події, яких людина в повсякденному житті намагається уникнути. Цей вид реклами представляє громадські або державні інтереси і, як правило, орієнтований не на вузьку цільову групу споживачів, а на аудиторію, об'єднані переважно за своїм соціальним статусом, або на все суспільство, або його значну частину. Найчастіше замовниками такої реклами виступають державні інститути і громадські організації. Залежно від поставлених цілей, соціальна реклама може вирішувати такі основні групи завдань:

- Формування громадської думки.
- Залучення уваги до актуальних проблем суспільного життя.
- Стимулювання дій щодо вирішення проблем суспільного життя.
- Підтримка державної політики.
- Зміцнення інститутів громадянського суспільства.
- Демонстрація соціальної відповідальності бізнесу.
- Формування нових типів суспільних відносин.
- Зміна поведінкових моделей в суспільстві [3].

Виходячи з перерахованих вище цілей, можна зробити висновок, що соціальна реклама є важливою категорією рекламної індустрії, так як спрямована на увагу і виховання суспільства.

Виділяють такі види реклами в засобах масової інформації:

- Радіо (ролики, рідше «джинса» – «на правах реклами»).
- Друкована (реклама в пресі та інша: принти, листівки, наклейки, візитки).
- Інтернет-реклама (реклама в мережі Інтернет: текстові блоки, банери, контекстна реклама, реклама в блогах, реклама на мапі та ін.)
- Телевізійна (відеоролик в рекламному блоці, рекламна пауза, текст в рухомому рядку, телеоголошення, віртуальна реклама) [1].

Щоб серед великої кількості рекламної продукції, яку ми бачимо щодня, виділити саме соціальну рекламу необхідно врахувати кілька факторів. В першу чергу – в якому вигляді найкраще її подати.

Реклама на радіо не є актуальною, так як мало хто в сучасному суспільстві слухає радіо. Однак і цим методом не варто нехтувати. Цікаві соціальні історії, історії життя певних людей або ж короткі вислови, які виділяють і акцентують увагу на заданій проблемі можуть зачепити слухача і змусити його замислитися. Гарним прикладом є соціальна реклама проти куріння розроблена агенцією "omn" в 2010 р.: на початку аудіозапису лунає важке дихання людини, з кожним разом воно стає все важчим і звучить текстова частина: «Ні, він не помирає. Він курить і завжди так дихає». Потім фонове тяжке дихання переходить в кашель і голос говорить: «Хоча ні, жартую, помирає». Ця соціальна реклама отримала декілька нагород на міжнародних фестивалях. Фонове дихання, яке переходить в кашель, звучить страхотливо, що справді заставляє замислитись над даною проблемою. Автори змогли досягти яскравого впливу на емоції слухача, що зробило цю рекламу дієвою.

Друкована реклама використовується повсюдно і у величезній кількості. На жаль, в нашій країні мало виробників хочуть платити за хороший дизайн в рекламі, тому на вулицях розміщена маса непотрібної плакатної інформації. У такому обсязі людина найчастіше губиться і не звертає уваги на важливі для соціуму речі. Друкована соціальна реклама повинна виглядати незвичайною, змістовною, і не насиченою деталями. Таким чином, можна зосередити увагу людей саме на хорошому дизайні даної реклами. Яскравим прикладом є проект «Опустіть вашу зброю» - робота Miami Ad School. У США порівняли кількість вбитих військових під час останньої іракської компанії (4491 осіб з 2003 по 2014 рік) і кількість загиблих під час ДТП, викликаних використанням мобільних телефонів за кермом (33 000 за той же період). На плакатах зображені різні види вогнепальної зброї викладені з телефонів. Центральна композиція, сірий фон та відсутність великої кількості тексту дає змогу зосередити увагу на виниклій проблемі в суспільстві. Плакат чітко і лаконічно передає суть проблеми.

Реклама на телебаченні та в інтернеті є найбільш вигідною, так як людина розслаблена і краще сприймає інформацію в домашніх умовах. Найкращим способом подачі інформації в даному випадку є соціальний відеоролик. Відеоролик – це нетривала за часом художньо складена послідовність кадрів [4]. Зйомками таких роликів займаються креативні агенції або ж приватні особи. Для найкращого сприйняття людиною даного ролика він повинен бути художньо знятий і з яскравим емоційним забарвленням. Для того щоб людина замислилася, необхідно вказати причину і наслідки рекламованої проблеми. Варто згадати відеоролик знятий в 2010 р Фондом Олени Пінчук «АНТИСНІД», присвячений боротьбі зі СНІДом. У цьому ролику чітко показана причина і наслідки. Сам ролик знятий в яскравих тонах з глибоким емоційним забарвленням. Він простий і лаконічний за манерою подачі самої проблеми, що дає людині будь-якого віку можливість розглянути, зрозуміти і перейнятися цією ситуацією.

У повсякденному житті людина найчастіше зайнята своїми особистими проблемами, які не стосуються інших, але часто зустрічаються люди з однаковими проблемами, ситуаціями або ж хворобами. Часом ці люди не в силах поодиноці справлятися з цим і їм необхідна увага суспільства. Прокидаючись щоранку і проводячи свій день мало хто замислюється про проблеми екології, забруднення навколишнього середовища, військової обстановки в світі. Всі ці моменти, весь «бруд світу», який суспільство старанно намагається не помічати здатна висловити соціальна реклама. З її допомогою можна змінювати думку суспільства, акцентувати увагу на певних проблемах і змушувати людей вирішувати або ж допомагати вирішенню цих проблем.

Фахівцю дизайнеру ця сфера цікава, насамперед, можливістю проявити творчий потенціал і продемонструвати нетривіальність підходів у створенні образів соціальної реклами. Обираючи тему для проектування зі сфери соціальної реклами, дизайнер має

можливість у ній реалізувати себе не лише як хороший фахівець-графік або рекламист, а й як особистість, як небайдужий, активний, думаючий член суспільства, котрий має можливість висловити свою думку стосовно злободенних проблем суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
2. Скляренко Н. Соціальна реклама в контексті дизайну. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Дизайн» денної та заочної форм навчання / Н. Скляренко, О. Романюк. – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – 232 с.
3. Подготовка электронной публикации и общая редакция: «Индустрия рекламы» [Електронний ресурс] / [А. Агеев, А. Мудров, В. Мейер та ін.] – Режим доступу до ресурсу: <http://adindustry.ru/doc/1132>.
4. Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

УДК 658.512.23

*Максим Довгало
(Минск, Беларусь)*

ИННОВАЦИИ В ДИЗАЙНЕ СТЕНДОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ВЫСТАВОК

В данной работе рассматривается как технологические инновации влияют на восприятие, формы, конфигурации и дизайна промышленных стендов. Приведены примеры использования инновационных технологий в создании эксклюзивных дизайн – решений выставочных стендов на выставках: Cebit 2014 (стенд компании Vodafone); Cebit 2007 (стенд компании O2); Cebit 2013 (стенд компании IBM).

Ключевые слова: *дизайн, технологии, Экспо дизайн, стенды, промышленность, выставки.*

This study examines how the technological innovations influence the perception of a shape, configuration and design of industrial exhibition booths. There are examples of the use of innovative technologies when creating exclusive designs of booths at trade shows, such as Vodafone booth at the Cebit 2014 show, O2 expo booth at the Cebit 2007, and IBM booth at the Cebit 2013.

Keywords: *Design, Technology, Exposition Design, Exhibition Booths, Industry, Exhibitions, Trade Shows.*

Выставочный стенд – это ограниченная площадь, выделенная компании для представления своих товаров и услуг на выставке. Выставочные стенды служат для привлечения к себе внимания потенциальных клиентов. Составляющей любой крупной промышленной выставки является стенд, и от того насколько удачными или неудачными окажется их дизайн – решение, зависит в конце концов успех самой выставки.

Стенды промышленных выставок являются продуктом своего времени и его технологических инноваций, они демонстрируют основные тенденции как технических, так и эстетических предпочтений. «Авторская идея, сформированная без опоры на современные технологии, рискует остаться неосуществимой» [2, с. 49].

При создании выставочных стендов, дизайнеры используют всю палитру возможностей, как конструктивно – технологических, так и структурных, цветографических, пластических технологий для наиболее полного раскрытия и представления продукции, демонстрируемой на выставках.

Особую роль при создании выставочных стендов дизайнеры отводят использованию новейших разработок в различных областях науки. Они обеспечивают возможность отражать новейшие технологические возможности и позволяют максимально расширять восприятия цвето – визуальной информации.

Образ современного стенда создается на основе новейших разработок в области промышленного дизайна и различных инновационных открытий в науке и технике. Инструментами, создающими образ промышленного выставочного стенда, являются: различного рода экранные поверхности, голографические изображения и различные световые эффекты, технологические разработки, позволяющие создавать различные конфигурации стендов, начиная от жестких структурных композиций, где сам образ проявляется в представляемой структуре, до эфемерных, возникающих в пространстве образов, позволяющих создавать различные эффекты присутствия посетителя выставки в заданной дизайнером среде.

Совокупность всех этих факторов используются для создания целостных, будоражащих воображение дизайн – решений стендов, которые являются доминантами во всех экспозициях промышленных выставок. «Суммируя сказанное, можно констатировать, что промышленная выставка – это обобщающий показатель развития научно – технических достижений» [1, с. 3].

Постепенно стенды промышленных выставок из чисто функциональных задач начали все более часто ставить перед собой культурно - эстетические задачи, и как результат – многие стенды на современных промышленных выставках, кроме решения чисто функциональных выставочных требований, ставят перед собой цель создание промышленного стенда, как инновационного пространства, с применением всех новейших достижений в различных областях науки и техники, которые своим характером, образно – художественным решением наиболее полно представляют продукцию фирм и компаний, где образно-художественное решение стенда ставится во главу угла, когда стенд предстает как целостный арт – объект, выступающий как символ, знак компании.

Приведем несколько примеров использования инновационных технологий, в создании эксклюзивного дизайн – решения выставочных стендов:

1. Выставка Cebit 2014, стенд компании Vodafone (рис. 1).

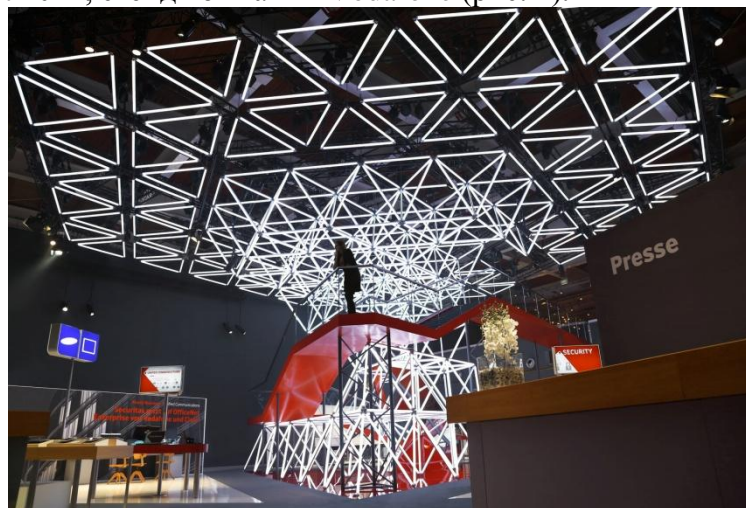

Рис.1 Выставка Cebit 2014, стенд компании Vodafone

Образно художественное решение данного стенда выполнено с использованием модульной системы Grid. Данная технология реализуется при помощи специального оборудования представленного компанией Kinetic Light, которое позволяет создавать в заданном программой алгоритме разнообразные динамические композиции с различной конфигурацией формы и цвета.

Главной достопримечательностью данного стенда является трехмерная световая скульптура, которая символизирует сеть Vodafone. Данная конструкция представляет из себя многоуровневую систему сложно расположенных геометрических структур, которые меняют цвет и динамику расположения элементов конструкции в пространстве, а также, имея звуковую программу сопровождения, создают многообразные световые и цветовые эффекты, напрямую связанные с их музыкальным сопровождением.

2. Выставка Cebit 2007, стенд компании O2 (рис. 2).

Рис. 2 Выставка Cebit 2007, стенд компании O2

Данное образно-художественное решение стенда компании O2 представляет огромное, заполненное различной информацией пространство, а над ним как на небосводе возвышается почти скульптура из 28000 световых пятен. Стенд является ярким примером использования инновационных технологий в создании дизайн – образа. Суть концепции – создание открытого, прозрачного и легкого пространства среди шума и суеты выставки.

Структура потолка набрана из конструкций media cloud, которая представляет из себя свисающие RGB светодиоды различных длин, каждая из которых программируется с помощью компьютера для получения динамического изображения. Они в своей массе, образуют экранную диодную поверхность, имитирующую движение облаков. Стенд совмещает в себе скульптурные и мультимедийные возможности. С их помощью можно создавать различные графические и динамические эффекты. Предусмотрена также возможность изменения композиции и ее конфигурации. Таким образом, на потолке данного стенда может подаваться абсолютно любая информация вплоть до световых эффектов.

3. Выставка Cebit 2013, стенд компании IBM (рис. 3).

Рис. 3 Выставка Cebit 2013, стенд компании IBM

Стенд компании IBM на данной выставке не столь интересен своей конфигурацией, а интересен с точки зрения взаимодействия человека с виртуальным пространством.

Используя проекцию изображения на трех плоскостях, и их синхронизацию с действиями актера создается впечатление, что человек руководит окружающей его обстановкой, меняет и трансформирует ее. Окружающая реальность реагирует на малейшие движения актера на импровизированной сцене.

На данной презентации создаются очень эффектные и наглядные образы взаимодействия человека с виртуальным миром. Посетителям наглядно демонстрируются достижения компании IBM за последние годы и спектр услуг, которые данная компания оказывает. Все вышеперечисленное создает интересный и запоминающийся образ, привлекающий посетителей выставки к данному стенду.

В заключении стоит сказать, что инновационные технологии позволяют дизайнеру по – новому взглянуть на выставочный стенд не только как на объект утилитарный, но и на объект дизайн – деятельности, который предстает перед нами как целостный арт-объект, мультимедийное пространство, которое часто не имеет конструктивной структуры. Цель его – создать иллюзию и удивить посетителей выставки. В проектировании данных стендов задействованы передовые технологии (голограммы, кинетический свет, проекции и др).

Выставочный стенд, выступает как символ, знак компании, привлекающий внимание посетителей выставки, дает информацию о его тематике и направленности, и помогает выгодно представить продукт его конечному потребителю.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Куклинов, А.А. Отраслевая промышленная выставка как объект художественного конструирования: автореф. дис. ...канд. искусствоведения: 17.00.06 / А.А. Куклинов; Всесоюзный научно – исследовательский институт технической эстетики. – М., 1990. – 16 с.

2. Литвинов, В.В. Практика современной экспозиции 2010 путеводитель по выставочному дизайну / В.В. Литвинов.– 2-е изд. – М.: Издательство Монография, Рудизайн 2009. – 400 с.

УДК 7.045 (447.84)

Оксана Дячок
(Тернопіль, Україна)

ХУДОЖНІЙ РОЗПИС ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ КАТЕДРИ

У статті досліджується мистецтво розпису Тернопільського Домініканського храму, пам'ятки архітектури XVIII століття. Проведений аналіз розписів Тернопільського кафедрального собору з точки зору відповідності їх іконографії.

Ключові слова: храм, пам'ятка архітектури, бароко, розпис, ікони, іконографія.

The article investigates the art of painting of Ternopol's Dominicans temple, the architectural monument of XVIII century. There was made the analysis of paintings of Ternopol cathedral in terms of compliance with their iconography.

Key words: Church, a monument of architecture, baroque, paintings, icons, iconography.

Мистецтво українського сакрального зодчества вже давно привертає увагу духовних осіб, дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних. Зокрема, таких як митрополит А. Шептицький, науковці та мистецтвознавці - І. С. Свенціцький, П. М. Жолтовський, Я. Й. Креховецький, Д. В. Степовик, Припачкин І. [5] Н. Федорів Ю.[13], Квич Л., Тивонюк Б., У публікаціях істориків, архівістів, мистецтвознавців, краєзнавців, журналістів ми бачимо висвітлення окремих аспектів щодо історії Тернопільської катедрі. Серед них – Л.Бойцун [1, 2], О.Глубіш [3, 4], І.Дуда, О.Субтельний [6], Б.Новосядлий, Н. Шподарунок [4] та ін.

Проте, висвітлення особливості розпису Тернопільського Домініканського собору з точки зору відповідності їх іконографічному зображенню до сьогодні не висвітлено.

Метою статті є аналіз розписів Тернопільського кафедрального собору з точки зору відповідності їх іконографії.

Катедральний Собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці є одним із духовних символів Тернополя, містяни називають його катедрою. Храм XVIII століття є пам'яткою архітектури пізнього європейського бароко.

За свою довгу історію він був у центрі усіх історичних та політичних подій міста, костел не раз був спаленим, розстріляним із гармат у часи воєн, у храмі – пам'ятці зодчества був розміщений склад, а внаслідок переобладнання костелу під міську художню галерею у 1978 році було остаточно знищено унікальні фрески. Із настанням незалежності України, з відродженням духовності у суспільстві собор знову почав використовуватись за призначенням. Відновлений храм став окрасою міста, одним із головних у Тернополі осередків греко-католицької віри, центром духовного становлення, просвіти і культури [1, 2].

Над сучасним оздобленням Катебри працювали багато високопрофесійних художників, іконописців, різьбярів, майстрів різця й пензля: Георгій Журавський, Валерій Лебедь, Петро Шевців, Іван Галишин, Богдан Панчишин, Ігор Зелінко, Михайло Николайчук, Борис Рудий, Андрій Бурбела та його сини – Микола, Іван і Григорій та інші майстри.

Сьогодні потужна позитивна енергетика, духовний затишок і комфорт, унікальна барокова архітектура та високопрофесійний, глибоко художній розпис приваблюють віруючих та гостей міста до Катедрального собору [3, с.127-263].

Розпис притвору виконали тернопільські художники під керівництвом Івана Галашина. Зустрічає відвідувачів напис «Остерігайся злого, твори добро». У притворі зображені духовні символи – чаша із Святим Агнцем та Євангеліє. Вони спонукають вірян до просвітництва Христової науки, та приймати Пресвяту Євхаристію. Поруч зображені дві букви грецького алфавіту – Альфа і Омега, які символізують, що Бог є початком і кінцем Буття. З правої сторони притвору розташоване старовинне розп'яття, а під ним у шамотній півкруглій посудині – свячена вода. Поруч розташовано «Кredo життя» - текст духовних настанов, датовані 1692 роком із церкви Святого Павла міста Балтимора (США) [5, с.129].

У лівій частині притвору розміщено барельєф Пресвятої Богородиці 1860 року. Тут же знаходяться ще дві ікони – маленької Пресвятої Богородиці із своєю матір'ю Анною, а також святого Йосифа. Поруч розміщений образ святого апостола Юди Тадея та ікона із сюжетом, де ангел сповіщає Пречистій Діві Марії, що вона буде матір'ю Спасителя. У притворі зображений також маленький Ісус з хрестом у руках – символом своїх мук та терпінь.

Стеля хорів розписана львівським майстром Петром Шевцівом. На ній зображено образ Святої Покрови Богородиці, яка покриває своїм омофором Україну. Традиційні типи зображення Богородиці в Україну були занесені з Візантії. Богородиця зображена в повний зріст. Її голову і верхню частину фігури покриває величезний чотирикутний плат - мафорій. Нижня туніка Діві Марії - доходить до підлоги. Її шати пофарбовані в блакитний і червоний кольори. Перший показує чистоту і непорочність, а другий - символізує, що плоть і кров від неї запозичив Ісус Христос, щоб прийти на землю в людському образі. В руках Божої Матері знаходиться покривало - омофор, яке вона простягає над усією землею. Богородиця зображена в оточенні ангелів.

Під ним – монументальний розпис Богдана Панчишина, де зображено видатних постатей України із апостолом Андрієм Первозванним в центрі. Він приурочений до 2000-ліття християнства. На картині - король Данило, гетьман Петро Калнишевський, філософ Григорій Сковорода, перший президент Михайло Грушевський, провідник ОУН Степан Бандера, співачка Соломія Крушельницька, Глава УГКЦ Любомир Гузар, Папи Римського Івана Павла II, блаженних Йосафати Гордашевської та Зиновія Ковалика та інших видатних постатей. По краях зображено собор Святого Юра у Львові та собор Святої Софії у Києві. Ці

розписи символізують, що саме під покровом Богородиці творилася історія України, показана єдність держави.

На правій стіні хорів намальований образ святого Іллі, зображеного на горі Фавор, якому крук приносить хліб, а також святий Юрій Побідоносець авторства Б. Панчишина. Святий Юрій є однією з найвідоміших постатей в християнському світі, його історія надихала митців протягом століть. Святий є також покровителем України. На іконі він зображений сидячим на білому коні у червоному плащі і вбиває списом змія, символізуючи перемогу над дияволом.

Арку над хорами розмалював Петро Шевців, а дерев'яне обрамлення лоджії із барельєфом царя Давида виконав тернопільський скульптор Борис Рудий. Давид зображений в оточенні ангелів, він грає на гуслах, адже у своїх псалмах він любив прославляти Бога під супровід музики.

Центральні вхідні двері, які відділяють притвор від храму виконані у вигляді арок, заповнені вітражем із зображенням Діви Марії та барельєфною різьбою. Зверху над аркою зображені два ангели та ініціали Богородиці. Зображення ангелів зустрічаються в інтер'єрі собору багато разів, виконані різними художниками і в різних техніках.

Бокові нави розписані тернопільськими художниками Ігорем Зілінко та Михайлом Миколайчуком у вигляді стереозображення – охоплюють верхні частини стін і стелі. Картини із сюжетом Старого і Нового Завітів відображають земний шлях людини і її гріхопадіння: Адама і Єву у Райському саду, сцену вигнання із раю. У верхній частині розпису зображено Пресвяту Богородицю з Ісусом, як символ надії повернення Божої ласки через покаєння. Тут же у бокових навах намальовано сюжет про «Мідного змія», картина «Притча про десять дівиць», прихід євреїв у землю обітовану, зображення «Милосердного самарянина». У правій наві є сюжет хрещення Іваном Хрестителем Ісуса Христа в річці Йордан та хрещення українського народу в Дніпрі. Таким чином художник показав поєднання українських традицій з християнством. Усі біблійські сюжети, зображені у навах, є традиційними, символічними.

Головну наву храму відділяють від бокових колони з арками, на них зображені жінки, яких у християнському світі вважають святими. Це – Свята Параскевія, Свята Великомучениця Катерина, Свята Великомучениця Варвара, Свята Ксенія Римлянка Свята Тереза. Як бачимо, святі жінки, які займають гідне місце у християнському світі зображені у Тернопільському храмі. Автором розписів є художники із Берестечка Андрій Бурбела з синами.

У центральній частині храму на плафоні, який має загальну площу 800 м² зображені основні сцени з життя Ісуса Христа – Преображення та Воскресіння. Ікона Воскресіння Хрестове зображує Ісуса в білосніжному плащі, в оточенні золотого сяйва і з білою хоругвою із червоним хрестом у руці. Це найбільш поширений іконописний тип – де зображається, як Христос стоїть на відваленому гробовому камені, поряд – два Ангела як свідки Воскресіння і символи чеснот [8, 10]. На іконі Преображення Господнього зображено євангельська подія, яка сталася з Ісусом Христом і його учнями: Іоанном, Петром та Яковом. Центром ікони є Ісус Христос, що стоїть на горі. Преображенне тіло Спасителя сяє, як сонце, а одяг його білий, як світло. Апостоли, засліплені х Божественним сяйвом, зображені в досить різних ракурсах. По боках від Христа зображені пророки Мойсей та Ілля, що височіють над хмарами. Мойсей символізує світ померлих, а Ілля – світ живих, свідків преображення Сина Божого.

Автор розписів є столичний митець Георгій Журавський. Площа виконаних художніх робіт становить 650 м². Розписи виконані у стилі бароко доповнені псевдоліпкою, яка гармонійно доповнює композицію. На арках зображені чотири Євангелісти з Євангелієм в руці – Матей, Марко, Лука та Іван із своїми символами, відповідно – крилаті ангел, лев, віл, орел. Ці образи закріпились в богослов'ї з часів Ієроніма, а починаючи з VII століття таке їхнє трактування у християнстві стає обов'язковим [8].

Над вікнами, по краях плафону зображено ангелів із символами терпінь Христа-Відкупителя людського роду. На одному символі – підписи трьома мовами (латинській, грецькій та єврейській) «Ісус Христос – цар юдейський», на інших – терновий вінок, чаша, сповнена терпінь та знаряддя, якими Ісуса прибивали до хреста. Поруч зображені батьки Богородиці – святі Анна та Йоаким.

Полотно центрального плафону і стіни центральної нави розділяє ніжно-блакитна смуга. Цей колір вважається кольором Богородиці і нагадує пояс Богородиці, на якому написано дві молитви – «Достойно єсть» і «Богородице Діво, радуйся».

Центральну наву (Храм вірних) від бокових розділяють масивні колони, які уособлюють стовпи церкви. На них розміщено постаті святих, на яких, як на атлантах, базується Церква духовна. Образи святих виконані у повний зріст, постаті потужні, великі, як і належить тим, хто на своїх плечах тримає усю Церкву. Це - Святі Кирило і Мефодій, Свята княгиня Ольга і Святий князь Володимир, Святі Антоній та Теодозій Печерські, Святі Борис і Гліб, патріарх Йосиф Сліпий і митрополит Андрей Шептицький, Блаженний священномученик Миколай Чернецький та Святий священномученик Йосафат Кунцевич. Усі ікони на стовпах виконували художники Андрій Бурбела з синами. Життєпис святих подано українською та англійською мовами. Біля кожного святого є молитва, а також опис його життя.

Найголовнішою іконою святилища є запрестольна ікона Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці. Вона виконана у бароковому стилі художником Валерієм Лебедем. На ній зображена Богородиця в оточенні ангелів, яка дарує світові маленького Ісуса, що однією рукою тримається за матір, іншою – благословляє їх. Голову Мадонни і Дитятка оточують золоті німби – символи святості і вічного щастя. Біля ніг Матері Божої зображений місяць, завітчаний білими ліліями – символом чистоти і невинності, навколо німбу над головою – дванадцять зірок (як описано у святому Письмі). З рук спливає проміння Божої Ласки [4, с. 189].

Під образом Богородиці зображена ікона «Тайна вечеря». На ній Ісус Христос ламає хліб і подає вино дванадцятьом апостолам. На відміну від традиційних ікон тут не робиться акцент на зраду Іудою. Група тернопільських художників три роки працювали над картиною. Дванадцять апостолів, обличчя ангелів змальовані з реальних персонажів тернопільських представників духовенства, художників, артистів, парафіян собору. Цей прийом викликав багато критики та обговорень [4, с. 189].

У святилищі зображено багато ангелів, які прославляють Бога із різними символами в руках. Зокрема – Ісус зображений в образі ягняти, якір – як символ християнства і риби. Разом ці слова формують «Ісус Христос – Спаситель». Євангеліє в обрамленні винограду і пелікан, який роздирає собі груди та власною кров'ю годує пташенят символізує образ Євхаристії. Виконані вони художником Валерієм Лебедем. Орнаменти у трикутниках виконані художником Михайлом Лисаком та художнім колективом Петра Шевціва.

Одним із елементів святилища є червоний пояс, який розділяє його стіни і плафон. Червоний – колір Христа, на ньому написана молитва «Отче наш». Напис грецькою мовою, що в перекладі означає «На многії літа Владико» розміщено над тронем для єпископа, намісника Бога на землі.

Під куполом святилища з правої сторони зображений сюжет біблійної сцени, у якій дванадцятилітній Ісус навчає людей. Художник розпису Михайло Лисак. Навпроти – робота Ярослава Новака «Введення в Храм Пресвятої Богородиці». Над балконами стінопис святих Івана Златоуста та Василя Великого.

На плафоні святилища розміщене поясне зображення Ісуса Спасителя із відкритим Євангелієм в оточенні ангелів. Із одягу на ньому синій гаматій і червоний хітон. Синій – символ небесного, червоний – людська сутність, мученість, царственість. Цей одяг символізує гармонію небесного, духовного і земного. Навколо голови Спасителя зображено німб – сяяння світла і Божественної слави. Аналізуючи символіку жестів, бачимо, що руки Ісуса підняті вгору, що говорить про мольбу про мир. На сторінках Євангелії, яку тримає

Ісус, написано: «Прийдіть, благословенні Отця мого, візьміть у спадщину Царство, що було приготовлене вам від створення світу». Ікону Спасителя можна віднести відразу до двох іконографічних типів – Спас Пантократор та Спас в Силах, адже він зображений в оточенні ангелів «Сил Небесних» [8, 10]. Автором розписів є Валерій Лебедь. Образ Пантократора доповнюють ікони Святих Петра і Павла, авторства Ярослава Новака.

Отже, розписи собору Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці виконані відомими майстрами у різних стилях, що іноді викликає запитання, проте, не применшує їх художньої цінності. Більшість розписів храму є канонічними, з точки зору іконографії - традиційними, та, подекуди, художники дозволили собі більш вільне трактування образів Святих. Проте, це також символічно, адже Біблія написана із багатьох книг Старого і Нового Завітів, їх писали різні автори у різний час, та усі вони творять цілісну картину – Святе Письмо. Так можна сказати і про Тернопільський храм, що різноманітні стилі його розпису створюють духовний ансамбль собору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойцун Л. Домініканський костюм у Тернополі / Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. – Т. 3 : П – Я. – С. 521.
2. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ: Історико-краєзнавчі замальовки. – Т., 2002.
3. Бобров Ю. Основы иконографии древнерусской живописи. – СПб.: Аксиома, Мифрил, 1996. – 256 с, ил. (Малая история культуры) ISBN 5-86457-024-9
4. Глубіш О. Симфонія Катедрального собору: минуле і сучасність // о. Глубіш О., Шподарунок Н. – Т. : Джура, 1999. – 115 с.
5. Глубіш О., Новосядлий Б., Шподарунок Н. Катедра // (автори текстів); Шподарунок Н. (упорядник). – Т. : Джура, 2009. – 377 с.
6. Дуда І. Тернопіль. 1540-1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина I/ І.Дуда. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. – 296с.
7. Жолтовський П. Український живопис XVII – XVIII ст. / П. Жолтовський. – К. : Наук. думка, 1978. – 327 с.
8. Кондаков. Иконография Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа. Лицевой иконописный подлинник. Том 1. – СПб., Комитет попечительства русской иконописи. 1905. Репринт М. «Паломник». 2001.
9. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони / Я. Креховецький. – Львів, 2000. – С. 80.
10. Лазарев В. Н. Візантійський живопис / В. Н. Лазарев. – М. : Искусство, 1986. 13. Кондаков Н. П. Иконография Богоматери / Н. П. Кондаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iconart.info/book_contents.php.book_id=33
11. Припачкин И. А. Иконография Господа Иисуса Христа. –М., Изд-во «Паломникъ», 2001. – 224 с.: ил. ISBN 5-87468-110-8.
12. Степовик Д. Історія української ікони X-XX ст. / Д. Степовик. – К. : Либідь, 2004. – 436 с.
13. Федорів Ю. Пояснення Церковних Богослужень і Святих Тайн / Ю. Федорів. – Львів : Свідчадо, 2006. – 156 с.
14. Языкова И. К. Богословие иконы / И. К. Языкова. – М. : Изд-во Общедоступного Православного университета, 1995. – С. 88.

УДК 75/76(477.87)''19/20'':7.071.1(477.87)Микита

Гейза Дьєрке
(Львів, Україна)

ОБРАЗНО-ПЛАСТИЧНІ ПОШУКИ ВОЛОДИМИРА МИКИТИ У НАТЮРМОРТАХ 1960 – ПОЧ. 1970-Х РР.

Проаналізовано натюрморти Володимира Микити 1960– поч. 1970-х рр. Виявлено стильові інспірації та образно-пластичні особливості творів.

Ключові слова: натюрморт, образно-пластична концепція, стильові інспірації, традиції закарпатської художньої школи.

Analyzed lifes Volodymyr Mykita early 1960. 1970s. Discovered stylistic inspiration and figurative features plastic works.

Keywords: still life, figurative and plastic concept, style inspirations and traditions of Transcarpathian school of art.

Постановка проблеми. Творчість Володимира Микити (нар. у 1931 р.) – академіка Академії мистецтв України, народного художника України, лауреата Національної премії ім. Т. Г. Шевченка – одне з найбільш яскравих і репрезентативних явищ закарпатського образотворчого мистецтва другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. Сформована під впливом модерністичного досвіду, у його сприйнятті крізь творчість А. Ерделі, Ф. Манайла, Е. Кондратовича, та етнокультури Карпат, вона охопила основні етапи розвитку закарпатського художнього осередку у другій половині ХХ – на поч. ХХІ ст., продемонструвала стійкість регіональних традицій в умовах радянської цензури і соціокультурних трансформацій останніх десятиліть, утілила типологічні риси самобутнього феномену, означуваного поняттям «закарпатська художня школа». Вагомою часткою багаторічного доробку митця стали натюрморти, становлення концепції котрих припадає на 1960–1970-ті рр.

Аналіз досліджень та публікацій. Попри те, що твори В. Микити є класикою українського живопису, на сьогодні не існує жодного фундаментального наукового дослідження, яке б висвітлювало доробок митця. Переважна частина публікацій має художньо-критичний (Г. Островський /1974, 1979, 1982, 1983, 1996/ [1; 5; 10], О. Воронова /1982/ [6], З. Куторга /1974/ [7], В. Мартиненко /1970, 1980, 1991/ [9], О. Федорук /1988, 2000, 2001, 2002, 2003, 2005, 2006, 2011/ [2; 14–16], Л. Біксей /1991/ [4], І. Поп /1997/ [11], М. Приймич /2005, 2006/ [12], О. Сидор-Гібелінда /2008/ [3], М. Сирохман /2016/ [13]) або ж публіцистичний характер (М. Галас, С. Гапак, В. Гарагонич, Ю. Зейкан, М. Кочіш, І. Кочура, Л. Лещенко, В. Мишанич, М. Нейметі, Л. Соломко, Ю. Стан, І. Чендей, М. Шутко та ін.). Недостатньо дослідженим залишається ранній період творчості художника.

Мета статті – виявити інспірації та провідні спрямування образно-пластичних пошуків Володимира Микити у натюрмортах 1960-х – поч. 1970-х рр. Проаналізувати вплив ранніх образно-пластичних знахідок на подальшу творчість майстра.

Виклад основного матеріалу. Кількісно натюрморти становлять незначну частку доробку В. Микити 1960-х – початку 1970-х рр. Тенденція не видається випадковою з огляду на те, що у закарпатському живописі жанр був «найменш задіяним», а інтерес до нього поглибився лиш у міжвоєнні роки [8, с. 11]. За зауваженням І. Луценка, найактивніше до натюрмортів зверталися А. Ерделі, Й. Бокшай, Е. Грабовський [8, с. 11]. Згодом – А. Коцка, у декоративних колірно-асоціативних композиціях 1950-х – поч. 1960-х рр. Поодинокі натюрморти, переважно квіткові композиції, увійшли до доробку А. Борецького («Натюрморт на тлі вікна», 1940-і рр.; «Польові квіти», кін. 1950-х рр.; «Півонії», кін. 1950-х – поч. 1960-х рр.). Колірно дзвінкі декоративні твори на обласних художніх виставках експонував Е. Кондратович («Натюрморт з тюльпанами», 1969). Постановки із квітів та

предметів домашнього вжитку писав Г. Глюк («Квіти», 1954; «Натюрморт», 1958). Натюрморти, уподібнені вівтарям зникаючого верховинського побуту, у 1970-х створив Ф. Манайло.

З молодшого покоління митців у період творчого становлення В. Микити натюрмортом захоплювалася Е. Медвецька («З мого вікна», 1969; «Натюрморт» [10]). Виразні композиції з дерев'яного начиння верховинських хиж та розмаю квітів на тлі стилізованих гір писав А. Шепя («Натюрморт із соняхами», 1960-ті рр.; «Натюрморт», 1960–1970-ті рр. та ін.). На ґрунті кубістичного формотворення гуцульські мотиви утілював Ф. Семан («Гуцульський натюрморт», 1960-ті рр.). Квіткові постановки з майстерною партитурою увиразнених темним контуром локальних колористичних площин залишив В. Габда («Польові квіти», 1954; «Цикламени», 1969; «Цинії у синьому глечуку», 1970). Щедробарв'я святкового столу віддзеркалило у стилізованих натюрмортах І. Ілька («Святковий стіл», 1966; «Святкова вечеря», 1967). У вільній широкій манері низку квіткових композицій створив А. Кашшай («Натюрморт з червоними герберами», кін. 1960-х рр.; «Натюрморт з хризантемами», 1967 та ін.). Характерними рисами закарпатського натюрморту стали звернення до народної теми, виразність кольору, ритму, композиції, увага до формально-пластичних завдань.

У перших, виконаних олією на картоні, натюрмортах Володимира Микити, що експонувалися на Обласній звітній виставці молодих художників у клубі Спілки («Квіти на драбині», 1959), Х Обласній виставці художників Закарпаття (1959) («Натюрморт», 1958) та Республіканських художніх виставках у Києві 1959–1961 рр. («Кімнатні квіти», 1959; «Весняне вікно», 1961), помітні напружені пошуки: образу, композиції, імпресійних колористичних співзвуч.

У найбільш ранньому із творів – «Натюрморті» (1958), що зберігається в Ужгороді у родині Вартів, автор наче випробовує можливості колірної маси, широким скульптурним мазком моделює об'єм, контуром означає абрис, сягає гармонії соковитих рефлексів, підкреслює самоцінність площин. Вибудовує лаконічну, не позбавлену ердєлівських ремінісценцій, конструктивну композицію: виноградне гроно, яблуко, груша, склянка води на нейтральному тлі.

Пленерна дзвінкість барв та корпусне письмо приваблюють у «Квітах на драбині» (1959) – першій спробі екстер'єрних, «дворових» (визначення художника) [13, с. 20] робіт. У «Весняному вікні» (1961), написаному у вільній широкій манері, зі збереженням конкретності натурного мотиву, з'являється мотив лімінального простору, межі між домом і докільцям, поширений у пізніших творах митця («Кактуси», 1976; «Запізніла весна», 1997; «Весняне вікно», 1998; «Золотий дощик», 2000; «Топінамбур», 2002; «Натюрморт на коляди», «Вікно в сад», 2008; «Верховинська атрибутика», 2011; «У вікна», 2014).

Образно вмотивоване поєднання натюрморту та краєвиду зустрічаємо у «Початку весни» (1971), де хатні квіти, парость у склянці й скресаюча крига між ще застиглих берегів символізують зв'язок природного та людського світів. Зіставлення природи й простору оселі, природи і мистецтва, минувшини і сучасності, спомину та дійсності увійшло у полотна Володимира Микити наступних років («Зів'ялі хризантеми», 1976; «Пам'яті мамки», 1983; «В пам'ять», 1985; «Готика», 1989; «Великодній натюрморт», 1993).

Найвищого художнього узагальнення майстер сягає у натюрморті «Незабаром весна» (1973), де оповиті надвечір'ям глечики із паростками символізують архаїчний мікрокосм у коловерті часів. Утіленню задуму слугують мерехтлива поверхня, поєднання коричневих та синіх, тонально зближених глибоких барв, розрідження та згущення фарбової маси, що асимілюють ґрунт у кольороструктуру полотна.

У натюрморті «Тиша» (1972) сутінково-утаємнічені кременець, годинник, букет хризантем, книга та окуляри, що наче зійшли з більш раннього портрету батька (1954), зливаються в образ спливання років.

Висновки. Назагал, 1960-ті – початок 1970-х рр. у творчості В. Микити стали періодом формування авторської концепції «сміслового» натюрморту, найінтенсивніший розвиток

якого припав на 1990–2000-і рр. На зламі 1950–1960-х у композиціях майстра простежують імпресіоністичні відгуки А. Шепи, постімпресіоністичні впливи А. Ерделі, відображені у вагомій матеріальності та самоцінності предметів верховинського побуту інспірації Ф. Манайла. З огляду на властивий закарпатському малярству народномистецько-модерністичний синтез, вважаємо не випадковим, що пошуки В. Микити зреалізувалися саме у цій, сповненій сміливих формально-стильових шукань, етномаркованій, образно-стильовій площині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Владимир Микита : каталог виставки / [Вступ. ст. Г. Островського, сост. М. Маркеева]. – М. : Советский художник, 1982.
2. Володимир Микита : альбом / [Авт. і упоряд. проекту О. Юрченко-Микита ; вступ. ст. О. Федорука]. – К. : Артанія Нова, 2006. – 208 с. : іл.
3. Володимир Микита : альбом / [Передм. О. Сидор-Гібелінда]. – Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2008. – 248 с. : іл. – (Сер. «Палітра Закарпаття»).
4. Володимир Микита : каталог / [Вступ. ст. Л. Біксей]. – Ужгород, 1991. – с. 2–3.
5. Володимир Микита : каталог виставки творів живопису у виставковому залі СХ УРСР / [Вступ. ст. Г. Островського]. – К. : б.в., 1979. – 25 с.
6. Воронова О. Мудра простота / О. Воронова // Закарпатська правда. – 1982. – 4 липня.
7. Куторга З. Верность теме : Художник В. Микита / З. Куторга // Искусство. – 1974. – №5. – С. 19–22.
8. Луценко І. В. Живопис Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. : жанри та художньо-стилістичні особливості : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 07.00.05 / Луценко Ігор Вікторович. – Львів : ЛНАМ, 2014. – 16 с.
9. Мартиненко В., Романишин М. Зрілість митця / В. Мартиненко, М. Романишин // ОМ. – 1980. – № 3. – С. 20–21.
10. Островский Г. Человек на земле : [О В. Миките] / Г. Островский // Творчество. – 1974. – № 7. – С. 17–19.
11. Поп І. Володимир Микита / І. Поп // ОМ. – 1997. – № 2. – С. 52–54.
12. Приймич М. Творчість – кредо Володимира Микити / М. Приймич // Володимир Микита : каталог ювілейної виставки творів: живопис. – Ужгород, 2006. – С. 2–3.
13. Сирохман М. Шлях до вершин, що триває... / М. Сирохман // Музей народного життя Володимира Микити : альбом. – Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2016. – 188 с. : іл. – С. 5–20.
14. Федорук О. Велич, краса Володимира Микити / О. Федорук // ОМ. – 2011. – № 2. – С. 84–85.
15. Федорук О. Відкритий до світла свого краю / О. Федорук // Микита Володимир. Альбом. – Ужгород – Київ, 2001. – С. 2.
16. Федорук О. Хвала тобі, людино! / О. Федорук // Володимир Микита : [Альбом]. – К. : Артанія Нова, 2006. – С. 2–3.

Весняне вікно (1961)

Весняне вікно. 1998. к/темп. 70*50.1

CLOSE

Початок весни (1971)

Початок весни. 1971. п/власна техніка. 70*50. Вл.

CLOSE

Тиша (1972)

Тиша. 1972. п/власн. техн. 75*59. Вл. музею автора

CLOSE X

Незабаром весна (1973)

Незабаром весна. 1973. п/власн. техн. 55*70. Пр. власність.1
Фотн 4 з 81

CLOSE X

УДК 347.782: 81`42(477.8)

Еріка Микула
(Львів, Україна)

**ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО ЗАКАРПАТТЯ
У МИСТЕЦТВОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ
1950-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х РР.**

Проаналізовано художньо-критичне та історико-мистецтвознавче осмислення традицій образотворчого мистецтва Закарпаття у вітчизняному мистецтвознавчому дискурсі 1950-х – першої половини 1980-х рр. Простежено формування концепту «закарпатська художня школа».

Ключові слова: мистецтвознавчий дискурс, методи мистецтвознавчого аналізу, критерії оцінки мистецького твору, регіональні художні традиції, закарпатська художня школа.

Artistic and critical as well as historical understanding of fine art traditions of Transcarpathia in 1950s – early 1980s have been analyzed. Concept formation of "Transcarpathian art school" has been studied.

Keywords: the discourse of art, art analysis techniques, evaluation criteria of artistic creation, regional artistic traditions, Transcarpathian art school.

Постановка проблеми. Невід’ємною частиною мистецтвознавства як комплексної галузі наукового знання є вивчення еволюції мистецтвознавчої та художньо-критичної думки, що відображають властиві часу естетичні пріоритети, формують інтерпретаційне поле, у якому розгортається взаємодія художників і публіки, безпосередньо чи опосередковано впливають на творчість митців. Актуальним питання лишається щодо регіональних художніх осередків, зокрема закарпатського, осмислення розвитку якого у 1950-х – першій половині 1980-х рр. віддзеркалило втрати і здобутки вітчизняної культури радянських десятиліть.

Аналіз досліджень та публікацій. За роки державної незалежності України вітчизняними науковцями (О. Федоруком, О. Петровою, Г. Скляренко, І. Павельчук, І. Небесником, І. Небесником /мол./, О. Гаврош, І. Луценком та ін.) відкрито раніше табуйовані сторінки закарпатської образотворчості й повернено чимало забутих імен, однак мистецтвознавчий дискурс 1950-х – першої половини 1980-х рр. не постав предметом окремого дослідження й узалежнився історіографічними оглядами у контексті інших питань (О. Гаврош, І. Небесник, І. Небесник /мол./, І. Сіксай). Не висвітлено становлення та трансформацію засадничого щодо регіональної образотворчості концепту «закарпатська художня школа».

Отже, **метою** пропонованої статті є виявлення предметно-методологічної специфіки осмислення еволюції закарпатського образотворчого мистецтва у художньо-критичному та історико-мистецтвознавчому дискурсі радянських десятиліть та аналіз критеріїв оцінки мистецьких творів.

Виклад основного матеріалу. Повоєнні роки на Закарпатті позначені суперечливістю мистецьких тенденцій та їх артикуляції на шпальтах періодичних видань.

Початок подарував надії: у березні 1946 р. розпочало роботу Ужгородське художньо-промислове училище, у серпні – Закарпатське обласне відділення Спілки художників УРСР. Обласні виставки відбувалися щороку, закарпатські живописці експонувалися у Києві та Москві. А. Ерделі оголосив набір до вимріяного ним мистецького вишу. В Ужгород приїздили відомі майстри, невідомий інтерес етнокультура та образотворче мистецтво краю викликали у І. Грабаря, М. Глуценка, Т. Яблонської, В. Касіяна, О. Шовкуненка.

Водночас, до художників висувалися вимоги соцреалістичного відображення дійсності. Властивий закарпатському живопису модерністичний пошук розцінювався як «формалізм», а підживлююче його звернення до етнотрадицій розглядалося осібно, у протиставленні «буржуазності» та «космополітизму». Як наслідок, у цілісній образно-пластичній концепції крайового малярства виник драматичний злам, що позначився на долях і творах митців. Частина з них на пожертву офіційним приписам створювала «соцреалістичні» полотна. Інші присвятилися пейзажу – найменш ідеологізованому жанру живопису. У роботах окремих майстрів спостерігалось збіднення пластичної мови, втрата образної достовірності, надмірна декоративність чи натуралізм [2, с. 74].

Тоталітарний тиск посилювався наприкінці 1940-х рр. Опікуючись «ідеологічною надійністю» керівних кадрів у галузі культури, радянська влада розпочала усунення представників закарпатської інтелектуальної еліти з адміністративних посад. Так, у лютому 1947 р. від керівництва Ужгородським художньо-промисловим училищем, а в березні 1949 р. – Закарпатським обласним відділенням СХУ відсторонили А. Ерделі. Критика за «формалізм», «ескізність, манірність і стилізаторство» не обійшла творів митця.

Орадянщення торкнулося художньої критики. Професійне висловлювання нестерпно звузилося, зневолилося соціологізованими критеріями, або ж набуло функції самозахисту майстрів. Так, у статті «Художники-патріоти» (1946) А. Коцка – учень А. Ерделі і степендіат Академії св. Луки у Римі – відчайдушно обстоював самотність крайового малярства та його естетичних засад. Постаючи на захист учителя, відзначав, що «копіювання природи – не головна мета мистецтва», а пейзажі А. Ерделі, «подані естетично», відображають «розвинутий і вибагливий смак» митця [4].

У лабетах обставин, зі сподіванням забезпечити простір власної творчості, дописи із закличками відобразити «велич соціалістичної дійсності», розкрити «героїчний трудовий пафос на будівництві нової сталінської п'ятирічки», створити полотна «гідні сталінської епохи», публікувало чимало закарпатських майстрів. Уславлення соціалістичного сьогодення, пропагування традицій російського академічного живопису, імперсоналізація художньо-критичних нарисів продовжилися у першій половині 1950-х рр.

Мистецтвознавче осмислення стильової своєрідності закарпатського живопису розпочалося за часів «відлиги» – на тлі неофольклорно-модерністичного ренесансу у художніх осередках Києва, Львова, Харкова, Одеси й виставок закарпатців у Києві та Москві (1956). Серед тих, хто спричинився концептуалізації крайових мистецьких процесів – львівський мистецтвознавець Г. Островський, київські дослідниці В. Мартиненко та Л. Попова, російські науковці В. Курильцева, Н. Знаменська, О. Воронова, завідувач Виставкової зали московського ЦБХ киянин В. Цельтнер (Павлов). Усі вони відвідували Закарпаття, вивчали культуру регіону, спілкувалися з корифеями, сповістили про успіхи молодих митців. Акцентуючи на творчості старшої генерації, особливостями закарпатського малярства визначали: «романтичний символізм у трактуванні природи й народного побуту» (В. Мартиненко) [6, с. 12], розкриття «поетичної сутності світу», асоціативність, епічність (О. Воронова) [1, с. 6, 11], монументальність (Л. Попова, В. Цельтнер) [10, с. 132, 139–140], увагу до «техніки, структури та фактури малярства», самотність «композиційно-кolorистичного мислення» (В. Мартиненко) [6, с. 12], декоративність, «виразність та інтенсивність кольору» (Г. Островський) [9, с. 23], стильову єдність (Г. Островський [9, с. 24]; В. Мартиненко [6, с. 12]; О. Воронова [1, с. 6]; Л. Попова, В. Цельтнер [10, с. 136]), зв'язок з етнокультурою, народним мистецтвом, фольклором Карпат (В. Курильцева [5, с. 32], В. Мартиненко [6, с. 12]). Новаційною стала думка, що у міжвоєнний період у Підкарпатті сформувалася «школа живопису <...>, зі своїми традиціями <...>, зі спадкоємністю перших поколінь, зі своєю організацією <...>, навчальним закладом <...>, відмітними особливостями» (Г. Островський, 1966) [9, с. 24].

Розвиток концепту закарпатської художньої школи віднаходимо у праці Г. Островського (1974) [7] – підсумку шукань науковця попередніх десятиліть. Зокрема

мистецтвознавцем підкреслено оригінальність крайової мистецької традиції, її глибоку відмінність «як від угорського, так і від чехословацького мистецтва», чітку й визначену національну своєрідність [7, с. 63–64]. Наголошено, що «вирішальна перевага живопису», насамперед пейзажу-картини [7, с. 129], лишається «незаперечним фактом» й прикметою крайового мистецтва наступних років [7, с. 78, 132, 151]. Попри ідеологічні обмеження й зумовлені ними компромісні зауваження, що головні здобутки закарпатців полягають не в образно-пластичних новаціях, а в «істинності і достовірності», критично-реалістичному осмисленні дійсності [7, с. 88], у монографії вказано на сезанівських витоки творчості А. Ерделі [7, с. 60, 62], експресіоністичні інспірації [7, с. 88], синтетизм та епічність стилю Ф. Манайла [7, с. 94], алегоризм і символізм полотен Е. Кондратовича [7, с. 71]. Подібні зміни «регістрів»: офіційного, ідеологічно заангажованого та сповненого тонких спостережень й розрахованого на вдумливого читача, зустрічаємо у роздумах Г. Островського про творчість інших митців [7, с. 98–99; 102–104; 115–116].

3-поміж розвідок радянського періоду, у котрих закарпатський живопис розглянуто у річищі загальнонаціональних тенденцій – стаття Г. Юхимця (1987) [13]. Зокрема автором зазначено, що «у повоєнне десятиліття звернення до традицій народного мистецтва було характерним переважно для живописців Закарпаття» – А. Ерделі, Й. Бокшая, Е. Кондратовича, А. Коцки, які «внесли новий, свіжий струмінь і активізували творчі шукання інших митців у бік посилення емоційності, декоративності кольору», монументальності, епічності, символічності, ритмічної організації площини [13, с. 42, 50, 52–54]. Підкреслено поживлення «творчого використання традицій народного мистецтва» на початку 1960-х рр. [13, с. 45].

Середина 1980-х позначена дискусією з питань розвитку закарпатської художньої школи: її здобутків, втрат і шукань. Поштовхом стала виставка молодих живописців у кінотеатрі «Комсомолец» (м. Ужгород, вересень 1981 р.), до обговорення якої долучилися журналісти, мистецтвознавці, члени обласної організації СХУ [3; 11; 12]. Активізації дебатів сприяла стаття Г. Островського «Справжнє мистецтво і підробки» (1986), у якій мистецтвознавець вказував на появу полотен, «виконаних досить грамотно, але <...> вторинних і неоригінальних, які вже вкотре експлуатують багаторазово апробовані прийоми і вирішення» [8], стереотипізацію теми «свят», втрату глибоких драматичних інтонацій, притаманних А. Ерделі, Ф. Манайлу, А. Коцці, Е. Кондратовичу, В. Микиті, іншим представниками старшої та середньої генерації митців [8]. Аналізуючи еволюцію пейзажного жанру, «який завжди займав дуже значне місце в творчості закарпатських художників», критик наголошував на «епігонській “продукції”», у якій «істинна, висока краса підмінюється салонною красивістю, свіжість і глибина переживання – “товарним виглядом”, реалізм і самотність образотворчої мови – догоджанням не дуже вибагливим смакам» [8]. Наскрізно у публікації стала думка про необхідність збереження спадкоємності поколінь.

Гідне місце в осмисленні еволюції закарпатського мистецького осередку посів регіональний художньо-критичний дискурс – підживлюваний інтенсивним художнім життям обласного центру, спілкуванням з провідними науковцями (Г. Островським, В. Мартиненко, В. Цельтнером /Павловим/ та ін.), порадами митців. Авторами художньо-критичних відгуків, що супроводжували діяльність Закарпатської організації Спілки художників УРСР, виступали мистецтвознавці О. Чернега-Балла, Г. Рижова, О. Приходько, В. Ковач, директор Закарпатського обласного художнього музею ім. Й. Бокшая В. Дегтярьов (1981), наукові співробітники ЗОХМ Л. Біксей, Н. Дегтярьова, Ю. Іванина, О. Опаленик, Е. Паловци, Л. Реззова та ін. Позначені розумінням мистецької специфіки краю, написані на належному професійному рівні, огляди творчих зустрічей, ретроспективних, періодичних, персональних та обмінних виставок, міжнародних пленерів публікували республіканські та регіональні видання («Образотворче мистецтво», «Культура і життя», «Закарпатська правда», «Молодь Закарпаття», «Kárpáti Igaz Szó»).

Відзнакою доби стала увага до художнього життя з боку журналістів та письменницької спільноти. Низку змістовних нарисів про крайове малярство опублікували журналісти Ю. Зейкан, В. Фединишинець, М. Барат, Л. Балла. Яскраві літературні образи мистецького Закарпаття створив відомий письменник, кіносценарист І. Чендей.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що упродовж 1960–1980-х рр. у вітчизняному мистецтвознавстві сформувався стійкий інтерес до розвитку закарпатського художнього осередку, набув визнання й розгорнутого осмислення концепт «закарпатської художньої школи». Переважну частину художньо-критичних та мистецтвознавчих публікацій об'єднали утвердження своєрідності регіональної образотворчості, безперервності її традицій, акцентування на декоративізмі крайового малярства, його закоріненості в етнокulturі Карпат. З-поміж негативних рис низки тогочасних розвідок – соціологізованість оцінки художніх творів, звужене потлумачення реалізму, призвичаєння закарпатського живопису до східноукраїнських мистецьких вимірів, редукція його модерністичних витоків, суголосності сакральному мистецтву Срібної землі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воронова О. Художники Закарпаття / О. Воронова // Искусство. – 1975. – 10. – С. 6–14.
2. Гаврош О. І. Побутовий живопис Закарпаття повоєнного десятиліття : особливості трансформації жанру в умовах соціалістичного реалізму / О. І. Гаврош // Вісник ХДАДМ. – Харків : ХДАДМ, 2013. – № 1. – С. 70–74.
3. Зейкан Ю. Творчий пошук чи художні забави? / Ю. Зейкан // Закарпатська правда. – 1981. – 18–19 вересня.
4. Коцка А. Художники-патріоти / А. Коцка // Закарпатська правда. – 1945. – 6 квітня.
5. Курильцева В. Йосиф Йосифович Бокшай / В. Курильцева. – М. : Сов. художник, 1962. – 63 с.
6. Мартиненко В. Ернест Конратович / В. Мартиненко. – К. : Мистецтво, 1973. – 22 с.
7. Островський Г. Образотворче мистецтво Закарпаття / Г. Островський. – К. : Мистецтво, 1974. – 200 с.
8. Островський Г. Справжнє мистецтво і подробиці / Г. Островський // Закарпатська правда. – 1986. – 14 вересня. – № 213 (13146).
9. Островский Г. Художники Закарпаття / Г. Островский // Искусство. – 1966. – № 5. – С. 20–25.
10. Попова Л. И., Цельтнер В. П. Коцка Андрей Андреевич / Л. И. Попова, В. П. Цельтнер // Очерки о художниках Советской Украины. – М. : Сов. художник, 1980. – С. 128–143.
11. Приходько Е. Без сюрпризов и открытий : [Заметки о выставке молодых художников в залах Закарпатского музея народной архитектуры и быта] / Е. Приходько // Закарпатская правда. – 1982. – 28 февраля.
12. Чернега-Балла О. До молодих вимогливо і чуйно / О. Чернега-Балла // Закарпатська правда. – 1981. – 29 листопада.
13. Юхимець Г. М. До проблеми використання образів та традицій народного мистецтва в сучасному українському станковому живописі / Г. М. Юхимець // Мистецтво і життя : Зб. ст. / [Редкол. : Ю. В. Белічко та ін.]. – К.: Мистецтво, 1987. – С. 35–58.

Анатолій Орлов
(Брест, Беларусь)

**ЖИВОПИСНЫЕ РЕКВИЗИТЫ САДОВОДСТВА И ОГОРОДНИЧЕСТВА
НА ПОЛЕСЬЕ. АНАЛИЗ ЯВЛЕНИЯ И ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ ПРАКТИЧЕСКОГО
ПРИМЕНЕНИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА.
ПОИСКИ НАЦИОНАЛЬНОГО СТИЛЯ**

Столинские народные торговые писанные маслом таблички-«тикеты» для продажи семян с изображением овощей, цветов и пряных трав. Их товарно-практическая и эстетически-художественная ценность в контексте народной сельской культуры полесского региона 50-80-х годов. Анализ явления и возможные пути практического применения в условиях современного общества, поиски национального стиля.

Ключевые слова: *торговые реквизиты, народное инсцитное искусство, агротуризм, поиски национального стиля.*

Stolin popular shopping oil painting signs - "tiketki" for the sale of seeds, with a picture of vegetables, flowers and herbs. Their inventory practical and aesthetic and artistic value in the context of rural folk culture of the region polis'ky 50's - 80's. Analysis of the phenomenon and possible practical applications in today's society, the search for national identity.

Keywords: *shopping signs, folk insitny art, agrotourism, searches of national style.*

Полесье – уникальный регион с неповторимой агрокультурной, исторической и географической ситуацией, с незапамятных времен обжитый людьми. Тиховодная Припять с ее многочисленными притоками недаром получила название «Европейской Амазонки». Эта река издревле служила путем «из варяг в греки» – была универсальной транспортной артерией, обеспечивающей пути сообщения и расселения древнеславянских племен.

Условия культурного пограничья, мирное многовековое сосуществование архаических традиций, привели к ряду неповторимых культурных феноменов – это и школа полесской народной иконописи, и ветковский растительный стиль рукописной книги, богатое орнаментальное ткачество, домовая резьба по дереву, шедевры фольклора и многое другое.

В экспедиции по юго-западному полесью осенью 2011 года, на рынке Давид-городка, автором статьи были обнаружены образцы Полесской народной живописи – писанные маслом по дереву рекламные таблички-этикетки «бел. – цікеткі», пример миниатюрной наивной живописи, с оригинальными изображениями овощей, цветов и пряно-ароматических трав. Будучи на то время художником-педагогом в Брестском техническом университете, автор приобрел коллекцию в несколько сотен образцов – в качестве наглядного методического материала для работы по живописи и цветоведению со студентами.

Данные образцы торговых реквизитов, имеют большую научную культурно-историческую и эстетическую ценность. Несомненно, это уникальное явление и коллекционный материал, требующий всестороннего изучения. В последние десятилетия промысел по изготовлению этикеток прекратился, что связано с приходом компьютерной факсимильной копировальной техники, которая быстро и дешево воспроизводит штампованные фото цветов, трав и овощей. Еще 15-20 лет назад с этими табличками торговали семенами на рынках в Минске и областных городов республики. На сегодняшний день эстетической и практической ценности в этикетках местное население не видит. Это ушедшее культурное явление и регионы, где сохранились эти артефакты, требуют незамедлительного всестороннего изучения, мер по спасению, изучению и бережному сохранению. Это достойная задача, ведь подобные шедевры живописи – настоящее достояние нашей национальной культуры, замечательные образцы художественной самоидентификации и прекрасная эстетическая подсказка в поиске национального стиля. Что

поражает и восхищает – эти шедевры делал простой народ, и даже в такой вещи как торговая этикетка вышел на прекрасный эстетический уровень.

Давид-городокские мастера наглядно «иллюстрировали» свою продукцию при продаже семян небольшими фанерными этикетками с рисунками цветов и овощей. Тут невозможно было обойтись условными росписями, как на местечковых сундуках. Требовалась конкретность, точность, но при этом и привлекательность. Поэтому, помимо прикладной ботаники, в данном явлении мощно выявляется народная звучная трактовка. Наверняка здешние мастера порой практиковались в натуральных этюдах прямо на своих огородах. Местный художник редко показывает цветок или плод в ракурсе, чаще изображение иллюстрируется сверху или сбоку, как можно более наглядно, при этом точно прорисовывается характерная форма листьев или лепестков в их бесконечных вариациях. Колера не локальные, как на сундуках, а с тонкими переходами оттенков, которые отображают не столько светотеневую лепку, сколько используются как прием импрессионистической игры цвета. На узкой фанерке цветок показывается буйно, вместе со стеблем и листьями, занимая почти весь фон. Это придает изображению ощущение жизненности. По характеру давид-городокские росписи последних десятилетий чем-то напоминают известные жостовские (Россия), и этому есть конкретное объяснение: известные мастера (например, Д. Цубер) хорошо информированы про достижения соседних народов в этой отрасли, и жостовские росписи с их звонкостью, декоративностью и узнаваемостью импонируют им своей стилистикой. Торговля имела комплексные атрибуты – все функционально и эстетически дополняло друг друга – расписная шильдочка-этикетка в холщовой мешочке с семенами, мерный стаканчик-ставок и деревянная ложечка. Цветы и овощи как правило изображены на сочном небесно-голубом фоне, их характерные черты выбраны и акцентированы объемно и со вкусом. Малозначимые детали плода или цветка поданы условно, их плоскостное решение не мешает цельному восприятию. Таблички имеют оптимальный прямоугольный размер, максимально 12x18 см и не менее 7x10 см. Они легкие, 150 табличек весят не более полукилограмма, удобно ложатся в холщевые шитые мешочки с семенами и большей частью лакированы, чтобы предотвратить неизбежное стирание с ходом времени. Малый размер этикеток, диктуемый утилитарными соображениями приводит к виртуозно сделанным частым обрезами изображения, что не мешает, даже напротив, акцентирует рекламируемый цветок или плод. Феноменальная притягательность, обаяние этих табличек в их психологической концентрированности, сосредоточенности простого человека на красоте. Их виртуозность в способности нашего народа уложить свое восхищение и радости бытия, праздничное мировоззрение в утилитарно малый удобный формат, изобразить узнаваемый овощ или цветок ёмко и красиво. Здесь можно провести аналогию с японскими гравюрами, где на малом формате, посредством обреза и концентрации берут главное и талантливо целостно подают его, насыщая изображение ясным праздничным мировосприятием.

Некоторые таблички весьма стары и возможно еще довоенного происхождения. Массовое появление и закладка традиций торговых этикеток восходит к началу прошлого века, известный пик приходится на 50-70е годы. Продавцы семян, торговавшие по всей стране, заказывали этикетки у мастеров-односельчан. Эти замечательные предметы совсем недавно бытовали на рынках Давид-городка и Гольшан, но из-за процессов глобализации в последние 10 лет здесь они исчезли из обихода.

Автора статьи интересует выделение художественно-стилистических особенностей «этикеток» для применения данного материала в современной художественной практике: в сувенирной росписи, в рекламе упаковок для продажи семян, оформлении ресторанов народной кухни и иных видах дизайна. И прежде всего: при разработке «национального стиля» в области монументально-декоративной росписи, а так же, возможное применение в благоустройстве агро-усадеб.

Так, например, этот материал уже сегодня может послужить достойным эталоном в производстве сувенирной продукции в национальном стиле. В советское время, в результате нескольких лет работы народного мастера Д. Цубера на Пинской сувенирной фабрике, были произведены уникальные экспериментальные образцы лакированных панно, подносов и шкатулок с применением художественно-стилистических особенностей давид-городокской этикеточной росписи. Дальнейшая терпеливая работа промышленности с народными мастерами могла бы принести свои результаты, однако натуральный путь развития народной традиции из-за своей относительной длительности оказался для советской конвейерной фабрики неприемлем.

Художественно-стилистические приемы, найденные в рекламных этикетках, замечательно подходят для дизайна не только традиционных сувенирных вещей – хлебниц, декоративных досок и солонок. Эти артефакты могут так же использоваться для оформления рекламы агро-этно-продукции и даже монументально-декоративной росписи при благоустройстве агро-эко-усадеб, создание которых в Беларуси набирает силу на сегодняшний день. Анализируя оформление этих ансамблей, мы, как художники, наблюдаем проблему стандартизации и шаблонности данного процесса. Необходимо дельное конструктивное предложение на предмет того что, как и зачем делать.

Если рассматривать вопрос агротуризма, то его условно можно разделить на 2 группы – рекреационный и познавательный. С первым все ясно, так как он подразумевает наличие, простейших услуг по отдыху и оздоровлению. Со второй более разнообразной и интересной группой услуг, судя по рекламным материалам, хозяева усадеб необходимой компетенцией не обладают. Налицо малоинтересная культурная программа, ограничивающаяся велосипедной прогулочной, шашлычной поляной и сеновалом, в совокупности с эклектичным, оторванным от исторического наследия региона художественным оформлением. Не используется в полную силу историческая память конкретного места, хотя в целом тенденция к улучшению этого направления намечена и пока только набирает обороты.

Познавательный туризм или этно-туризм по форме и содержанию должен стать определяющим направлением в республиканской программе по возрождению села. Сюда входит соответствующее содержанию оформление, основанное на изучении архитектурного наследия, культурных традиций, бытовых процессов и трудовых навыков региона. Культурный потенциал традиционных решений оформления среды проживания непременно влияет на духовный комфорт людей, корректирует многие функции села и сельской местности, наполняет жизнедеятельность более глубоким смыслом и содержанием, качественно развивает и облагораживает условия человеческой жизни и труда. Практика подсказала, что воспроизведение принципов органичного бытования наших предков создает эстетическую гармонию в результате создания объектов, созвучных с духовным миром человека и природой.

Исходя из поставленных целей и задач, с 2015г. по настоящее время, продолжается оформление 2-х образцовых агроусадеб в д. Хиляки Малоберестовицкого района Гродненской области и д. Дубок Брестского района Брестской области.

Наша задача, как коллектива художников-экологов – создание эталонной самодостаточной базы, действующего очага культуры, основанного на национальных традициях, на примере дизайна этих двух туристических объектов, с применением соответствующих художественно-стилистических наработок. Цель – добиться посильного улучшения среды обитания через оформление в национальном стиле. Мы объединяемся с подобными энтузиастами для обмена позитивным опытом. Здесь важен комплексный, уважительный подход к имеющемуся природному ресурсу: земле, воде, дереву, камням, а так же к объектам садово-паркового искусства, которые интересуют нас, как историко-культурное наследие.

Наше предложение – создание коллегиального совета с соответствующим юридическим статусом и полномочиями из специалистов по разработке облика образцовой усадьбы белорусского полесья. Совет и поддержка компетентных людей будет способствовать эстетически грамотному оформлению этого подворья с характерными для региона элементами (архитектура, резьба, ворота, резные камни, столбы, малые архитектурные формы, элементы декора и т.д.).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Дранько-Майсюк, Мастоцтва 1/95, "Настуркі майго дзяцінства".
2. Марчук Г. Ласточки над горыню / Г.Марчук // Беларусь Сегодня [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа: <http://www.sb.by/post/94147/> – Дата доступа: 04.09.2013.
3. Ракава Л.В. Гісторыя на градках: агародніцтва на Беларусі / Л.В.Ракава. – Мінск: Беларусь, 2008. – 144 с.
4. Сахута Я.М., Беларускае народнае мастацтва / Я.М. Сахута. – Мінск: БелЭн, 1997. – 287 с.
5. Починова Н.В. Белорусская народная декоративная роспись / Н.В.Починова. – Минск: Выш. шк., 2005. – 174 с.
6. Зиновьев А. Дело мастера. Очерки. – Минск, 2013. – С.103-108.
7. Канцедикас А. Искусство и ремесло (к вопросу о природе народного искусства). – Москва, 1977. Изобразительное искусство.

УДК 784.1

*Наталія Піж'янова
(Умань, Україна)*

КОНЦЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОХМАТІВСЬКОГО ХОРУ В КИЄВІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджується концертна діяльність Охматівського хору в Києві на початку ХХ століття. Узагальнено результати наукових розвідок вчених, що займалися дослідженням творчої діяльності Порфирія Демуцького.

Ключові слова: *Порфирій Демуцький, хоровий спів, Черкаський регіон, творча співпраця.*

The article has been dedicated the concert activity of Ohmativsky choir in Kyiv in early XX century. The results of scientists' researches, which refer to the investigation of Porfyrii Demutsky's creative activity have been summarized in the article.

Key words: *Porfyrii Demutsky, choir singing, Cherkassy region, creative collaboration.*

Охматівський хор під орудою П. Демуцького був одним з перших сільських хорів, що розпочали активну концертну діяльність і як наслідок – популяризацію народного пісенного виконавства. Відгуки ж сучасників П. Демуцького [7, 12] дають нам змогу зрозуміти, що технічна сторона виконання народних пісень була доведена до перфекції. Увага до художнього виконання, різноманітність репертуару, наявність власного виконавського стилю, сценічні костюми артистів, монументальна кількість учасників колективу, а також наявність гастрольних турне та щорічних звітних концертів засвідчує про те, що Охматівський сільський хор під орудою П. Демуцького був одним з перших автентичних колективів, що розпочали становлення на шлях професіоналізації народного пісенного мистецтва. Саме тому, концертна діяльність Охматівського хору під орудою П. Демуцького є науково цікавою.

Слід відмітити й те, що організація концертів була достатньо проблематичною. Враховуючи політичну складову, проведення таких заходів було достатньо сміливим рішенням: „Доходило до того, що треба було для дозволу концерту представити печатні екземпляри того, що малося співати” [1]. У процесі організації концерту доводилося заручатися підтримкою окремих посадових осіб, як, наприклад, генерал Драгоміров, з яким про виступ хору домовлявся відомий політичний діяч Є. Чкаленко [1]. Про ці концерти відомий політичний діяч Є. Чкаленко зазначав [1]: „Спів хору робить чаруюче враження своєрідністю, оригінальністю і неподібністю до європейського чи церковного співу. Велике діло робить добродій Демуцький, шкода, що на всю Україну він майже самотній”.

Нам вдалося віднайти документально підтвержені свідчення про чотири поїздки до Києва: у 1901 році в листуванні між М. Лисенко та П. Демуцьким [2]); у 1903 році [3], у 1904 році (листування М. Комарова та П. Демуцького [2]); у 1911 році (за свідченням Х. Забудської, артистки хору у якої М. Васильчук брав інтерв'ю про діяльність хору [4]).

М. Лисенко, ще у 1897 році [5; 6] оцінив майстерність хору керованого П. Демуцьким. Він так охарактеризував виступ хору: „Розворушили Ви мене, старого. Хто ж краще за народ заспіває пісню народом створену” [5]. За результатами виступу Охматівського хору отримав настільки схвальну оцінку, що вже у 1901 році [6] М. Лисенко виконував роль акомпаніатора хору П. Демуцького під час концерту: „Не находимо слов, щоб достойно подякувати Вам, що не поцуралися нами – сіряками – і скрасили нашу пісню своєю чудовою грою...в блискучій залі, на очах всякого панства ми почували себе під Вашим рідним і родинним захистом, смілишали і, як могли, прославили свою пісню...” 17 лютого 1901 р., Охматів [6].

Додаткові відомості про вищезгаданий концерт 3 лютого 1901 (ювілейний вечір О. Пчілки) року містяться в архівних матеріалах: „Вчора був надзвичайний вечір, прямо сенсаційний. У комерческій залі давав концерт П. Демуцький зі своїм хором. При небувалому натопті публіки сімдесят душ...чудово співали українські пісні. Та як співали! Я нічого кращого не чув, та й кияни у котрих є М.Лисенко і бувають найкращі українські трупи, кажуть, що кращого співу ще не було. Видно, що П.Демуцький вибрав найкращі голоси з свого здорового хору. Близько десятка номерів було виконано цим оригінальним хором, і кожен номер викликав справжню бурю оплесків” [7]. Ми звернули увагу на те, що у своїй праці „...” Леопольд Яценко пише: „один з концертів Охматівського хору, який відбувся в 1900-х роках у Києві. То були пам'ятні гідні моменти в історії української культури. Найбільша у Києві концертна зала була переповнена...У тоні цієї розмови цієї публіки, звичайно стриманому, тоді чулося щире очарування, вирази подиву злітали французькою, німецькою, англійською мовами, не говорячи вже про російську. Це був правдивий тріумф народного артистичного хисту. Настрій аудиторії був піднесений, поважний, урочистий, який буває тоді, коли її покорає справді велике мистецтво” [8; 9].

20-го грудня 1903 року в залі Купецького зібрання (тепер Київська філармонія) з ініціативи Літературно-Артистичного товариства відбувся концерт на честь 35 річного ювілею творчості М. Лисенка. Було чимало пропозицій від хороших капел, що мали б за честь віддати данину шані композиторові. Проте в програмі святкового концерту зазначено лише три хори-виконавці: хор із села Охматів під керуванням Порфирія Демуцького, робітничий хор під орудою о. Кирила Стеценка та капела на чолі з Я. Яциневичем [9]. Ці дані додатково підтверджують виключне значення Охматівського хорового колективу у розбудові українського народного хорового мистецтва, оскільки, хор П.Демуцького був єдиним народним хором удостоєним честі виступати на ювілеї М. Лисенка. У даному контексті варто відмітити й високу оцінку виступу: „Спасибі Вам, Порфирію! Навіть і мене, старого кобзаря, зворушили Ви своїм хором”, – дякував своєму учневі М. Лисенко [10].

Про ще один Київський концерт відомо з листа М. Комарову [11] у якому П. Демуцький згадує про запланований концерт в Києві 23 квітня 1904. Із зазначеного джерела [11] відомо, що були проведені два концерти у Комерційній залі й у Театрі писемності, які, за своїм призначенням, були благочинними. Відомо, що на концерт поїхало більше 100 учасників

колективу. У листуванні з М. Комаровим П. Демуцький про той концерт згадував: „Перший концерт у купеческій залі дав людей багато, а другий в театрі Грамотності – був битком набитий. Співали щиро, і приймали нас щиро, більше ніж ми того варті були” [11].

Концертна діяльність Охматівського хору мала значний вплив, оскільки, як зазначав Порфирій Демуцький у своїй автобіографії [2]: „Захват співаків і аудиторії був надзвичайний, а через ті концерти, що єднали всіх селянських мешканців, набували з кожним роком все більшої популярності [14; 15]. Саме концертна діяльність Охматівського хору під орудою П. Демуцького сприяла налагодженню творчих зв'язків з провідними музичними діячами [13], що в подальшому переймали окремі прийоми Охматівського хору та поширювали їх через виконавську діяльність своїх колективів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Одеська національна бібліотека ім. М. Горького. Відділ рідкісних видань та рукописів. ф. 28/2. Листування П. Демуцького – М. Комарова. 69-73 арк.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. 50, опис 502. curriculum vitae.
3. Яків Яциневич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://mubis.com.ua/index.php/calendar?view=person&id\[0\]=23](http://mubis.com.ua/index.php/calendar?view=person&id[0]=23). – Назва з екрану.
4. Василенко З. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка / З. Василенко. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 90.
5. Лисенко О. Спогади сина про батька/ О. Лисенко. – К.: Муз. Україна. – вид. 5. – 1991. – 366 с.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Листування Демуцького з Лисенко /1888, 1901/ Ф.1, опис №42107-42108.
7. Одеська національна бібліотека ім. М. Горького. Фонд рідкісних видань та рукописів. ф. 28/9. Листи Є. Чикаленка до М. Комарова. 52-54 арк.
8. Квітка К. Порфирій Демуцький / К. Квітка // Вибрані статті. – Ч. 2. – К. : Муз. Україна, 1986. – 120 с.
9. Ященко Л. П. Д. Демуцький: нарис про життя і творчість / Л. Ященко. – Київ : Держ. ви- давництво образотв. мистецтва і муз. літератури. - 1957. – 42 с.
10. Рибаків М. Невідомі та маловідомі стрінки історії Києва/ М. Рибаків [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ua.abslib.com/ukr-istoriya/34272-1-nevidomi-malovidomi-storinki-istorii-ki-ea-633-kniga-yavlyua-soboyu-svo-ridniy-zbirnik-istoriko-kra-znavchih-peredmova-k.php> - Назва з екрану.
11. Одеська національна бібліотека ім. М. Горького. Відділ рідкісних видань та рукописів. ф. 28/2. Листування П. Демуцького - М. Комарова. 69-73 арк.
12. Одеська національна бібліотека ім. М. Горького. Відділ рідкісних видань та рукописів. ф. 28/2. Примітки М. Комарова про діяльність Охматівського хору. 74-75 арк.
13. Пиж`янова Н. В. Діяльність Порфирія Демуцького в Києві у 1917–1927 роках / Н. В. Пиж`янова// Народознавчі зошити (серія мистецтвознавча). – 2015. – № 1. – С. 1321 – 1326.
14. Бенч О. Творчість Порфирія Демуцького, Василя Верховинця, Ярослава Барнича в контексті народного хорового виконавства/ О. Бенч// Науковий вісник Одеської національної музичної академії ім. А. В. Нежданової. – Одеса: Друкарський дім. – Вип. 10. – С. 9–18.
15. Квітка К. Порфирій Демуцький / К. Квітка // Вибрані статті. – Ч. 2. – К. : Муз. Україна, 1986. – 120 с.

*Хавасхан Салиева
(Коканд, Узбекистан)*

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСВЯЩЕННЫЕ ТРАДИЦИОННЫМ РОСПИСЯМ УЗБЕКИСТАНА

В статье дано краткий обзор научных работ роспись по дереву – один из видов декоративно-прикладного искусства Узбекистана, имеющий давние традиции, развитую художественную систему и множество локальных интерпретаций.

In this article is given the short review of tree draw as one of the forms of decorative art of Uzbekistan.

Как объект научных интересов, роспись изначально рассматривалась в основном в трудах архитекторов, этнографов и археологов (Б. Веймарн, В. Воронина, Г. Гаганова, Н. Головина, Я. Гулямов, Б. Денике, Б. Засыпкин, А. Зайнутдинов, А. Писарчик). В частности, среди довоенных изданий следует упомянуть фундаментальное исследование Б. Деннике «Архитектурный орнамент Средней Азии» (1939 г.), в котором отдельная глава посвящена стенным росписям в архитектуре Средней Азии с XII по XVII вв.

Тенденция рассмотрения искусства росписи в архитектуроведческом аспекте сохраняется и в первые послевоенные десятилетия. В 1950–1970-х гг. вопросы, связанные с архитектурным декором, рассматривались в исследованиях М. Булатова, Н. Немцевой, Ю. Шваб, Л. Маньковской, Х. Пулатова, П. Захидова, И. Архарова, А. Балаева, В. Бартольда, А. Бернштама, И. Бородиной, В. Булатовой, В. Ворониной, В. Лаврова, М. Массона, В. Нильсена, А. Писарчик, Ю. Заднепровского, Б. Засыпкина, С. Круковской, Н. Прибыткова, И. Ноткина, В. Карнакова и мн. др. Отдельно следует упомянуть труды Г. Пугаченковой и Л. Ремпеля, имевшие общеметодологическое значение для исследования архитектурного декора Узбекистана. В частности, это фундаментальный труд Л. Ремпеля «Архитектурный орнамент Узбекистана» (изданный в 1961 г., он сохраняет свою научную ценность и в наши дни), а также коллективная монография «Резьба и роспись по ганчу и дереву» под редакцией Л. Ремпеля, в которой впервые была сделана попытка обобщить основные тенденции исторического развития, специфику функционирования этих видов искусства в XX веке, особенности технологии и орнаментального декора, рассмотреть творчество ведущих мастеров как представителей локальных центров.

С середины 1950-х гг. архитектурный декор становится объектом специальных искусствоведческих исследований, предпринятых учеными НИИ искусствознания. Акцент в данной серии сделан на изучение творчества мастеров, представлявших ту или иную школу росписи. Первым изданием серии стал альбом «Хивинский узор», вышедшая в свет в 1957 г. (автор вступительной статьи А. Морозова); здесь рассматривалось творчество художника-орнаменталиста Абдуллы Балтаева. В 1958 г. выходит в свет альбом «Ташкентская роспись. Из альбома народного мастера Алимджана Касымджанова». В монографиях Д. Фахретдиновой и С. Булатова на общем фоне развития декоративно-прикладного искусства Узбекистана сделана попытка обзорно проследить развитие орнаментальной росписи Узбекистана с конца XIX до 70–90-х гг. XX в., выделить локальные школы и наиболее яркие индивидуальности, в творчестве которых нашли отражение специфические художественные особенности. К первой группе научных работ относятся также статьи А. Хакимова, Г. Бабаджановой, И. Аведовой, Р. Фатхуллаева, опубликованных в различных журналах и иных изданиях. Они предоставляют общую информацию. Так, среди журнальных статей, посвященных месту традиционного декоративного искусства в современной архитектуре, следует отметить статью Г. Бабаджановой в журнале «Маскан» («Жизнеспособность») (1991 г.). Построив статью в форме диалога с архитектором

Б. Чуховичем, автор прогнозирует в ней расцвет декоративного искусства в будущем. Особо следует выделить раскрытие Г. Бабаджановой философско-эстетической семантики среднеазиатского традиционного орнамента на примере творчества У. Тохирова. Можно отметить также статью С. Давыдова, посвященную пейзажным мотивам в архитектурном декоре (1990 г.); она отличается оригинальностью аналитических выкладок, глубоким знанием традиционного народного искусства. Вопросы истории орнамента в культуре ислама, семантика и эволюция мотивов, а также развитие искусства орнамента как профессионального вида творчества, рассматриваются в ряде статей Э. Гюль.

Среди учебных пособий, изданных за последние 25 лет, самым объемным является книга С. Булатова «Халк амалий санъати» (1991 г.). Компилятивное по своему характеру, оно не представляет особой ценности для искусствоведов, являясь переводом на узбекский язык известных исследований по всем видам декоративного искусства. В обширной монографии К. Акиловой «Народное декоративно-прикладное искусство Узбекистана XX в.» (2005 г.) упомянуты фамилии известных мастеров ферганской росписи Саидумара и Саидахмада Махмудовых, а также дается краткая справка о творчестве их отца М. Наркузиева, как яркого представителя ферганской школы орнаментальной росписи.

В 2005 г. вышло в свет справочное издание «Ремесленники Ферганской долины» где в числе прочей содержится информация о мастерах росписи по дереву. Однако данное издание, содержащее вводную статью Е. Лузановой по ремеслам всех трех республик, чьи территории занимают части ферганской долины, карту и список мастеров, не претендует на характер научного исследования; кроме того, информация по интересующему нас вопросу крайне ограничена. Так, хотя в статье отмечено, что в наши дни росписью по дереву в долине занимаются многие мастера, тем не менее, в справочной части, относящейся к Узбекистану, указаны лишь две фамилии: Дилмурод Даминов (с. Турткул) и Аскарбек Акпаров (Наманган).

Обзор имеющейся научной и научно-популярной литературы дает возможность заметить, что вопросы, связанные с развитием традиционной орнаментальной росписи Узбекистана, анализом творчества ведущих мастеров этой школы, путями ее эволюции и этапами развития, локальными художественными особенностями, сложившимися уже в XX в., остаются практически неизученными в современном искусствознании.

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГІКА

УДК 510.1+51(07)

*Нигорахон Абдуллаева, Ахмаджон Ахлимирзаев,
Туланбой Ибайдуллаев, Туланмирза Нишоннов
(Андижан, Узбекистан)*

**РЕСПУБЛИКАМИЗ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИНИНГ
МЕРОСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ**

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси таълим муассасаларида математика фанини ўқитиш жараёнида шарқ алломаларининг математика фани бўйича бой меросларидан қачон, қайерда ва қандай фойдаланиш мумкинлиги ёритиб берилган. Шунингдек, мақолада хозирги замондошларимизнинг математика фанига қўшган хиссаларидан фойдаланиш йўллари ҳам келтириб ўтилган.

Калим сўзлар: Алгебра, тенглама, квадрат илдиз, функция, тригонометрия.

In this article, it is described when, where and how can it be used eastern scholars rich heritages in teaching the science of mathematics in educational establishments of the Republic of Uzbekistan. As such, it is given in article present contemporary persons who contributed their contributions for the science of mathematics and using ways of them.

Keywords: Algebra, equation, square root, function, trigonometry.

*“Буюк тарихга эга бўлган халқнинг маънавияти ҳам буюк бўлади”
И.А.Каримов*

Республикаимиз мустақилликка эришгандан сўнг барча соҳаларда бўлгани каби таълим соҳасида ҳам муҳим ислохотлар амалга оширилди. Бу даврда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” республикаимизда жаҳон андозаларига мос рақобатбардош мутахассисларни тайёрлашни кўзда тутди. Бундай мутахассисларни тайёрлаш учун замин республикаимиз таълим муассасаларида барча фанлар қатори математика фанини ўқитиш жараёнида яратилади.

Республикаимиз таълим муассасаларида математикани ўқитиш жараёнида Шарқ алломалари ва ўзбек математикларининг илмий меросларидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Бу ўқувчиларни математикага бўлган қизиқишларини янада орттиришда, уларнинг онгига миллий истиқлол ғоясини сингдиришда ва маънавиятини шакллантиришда асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи президенти Ислон Абдуғаниевич Каримов ташаббуси билан кўхна ва навқирон Самарқанд шаҳрида 2014 йилнинг 15-16 май кунлари бўлиб ўтган “Ўрта асрлар шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги рўли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференцияда илгари сурилган ғоялар ҳам бунга яққол мисол бўла олади.

Дарҳақиқат, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўхна тарихий ёдгорликлар маънавиятни шакллантиришдаги асосий мезонлардир.

Ота-боболаримиз томонидан асрлар давомида яратилган илмий мерослар, асарлар халқимиз, давлатимиз томонидан асраб-авайланиб, сақланиб, ўрганилиб келинаётганлигини келажакимиз ворислари бўлган ўқувчиларга ҳам етказиш, алломаларнинг илмий мерослари билан уларни мунтазам таништириб боришимиз шартдир. Зеро, А.Қодирий айтганидек, “Мозийга қайтиб иш кўрмоқ ҳайрлидир”.

Айтиб ўтилган бу вазифаларни амалга оширишда республикаимиз таълим муассасаларида ўқитиладиган математика фани ҳам алоҳида ўринга эга. Чунки, математика фани қадимий ва доимий навқирон фан сифатида кишилик жамияти пайдо бўлгандан бошлаб ривожланиб,

тараққий этиб келмокда. Ҳозирги кунда бирон бир соҳа йўқки, унга математика ва математик методлар кириб бормаган бўлса. Математиканинг бу даражада юксалиб бораётганлигида, албатта, ўтмиш аждодларимизнинг, шу жумладан, ал-Хоразмий, Беруний, ал-Фарғоний, Али Қушчи, ал-Коший, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек ва бошқа аждодларимизнинг хизматлари буюк еканлигини таъкидлаймиз.

Албатта, буюк алломаларимизнинг мерослари ҳақида ўқувчиларга ҳар бир дарсда айтиш имконияти йўқ. Лекин имконият бор бўлганда албатта бундан фойдаланиш керак.

Масалан, ўқитувчи “Санок системалари”, “Натурал сонлар ва улар устида амаллар”, “Алгебраик ифодалар”, “Бир номаълумли биринчи даражали тенгламалар”, “Чизикли тенгламалар системаси”, “Квадрат тенгламалар”, “Квадрат тенгламага келтириладиган тенгламалар”, “Илдизлар устида амаллар”, “Иккинчи даражали тенглама қатнашган тенгламалар системаси”, “Энг содда иррационал тенгламалар” мавзуларини ўтишда ҳар гал Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмийнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятига тўхталиши ва уни ўз вақтида аниқ фанлар учун мустаҳкам асос яратганини фахр билан айтиши керак. Биргина “алгебра” сўзининг ўзи ал-Хоразмийнинг “Китобул-мухтасар фи хисоб ал-жабр вал-муқобала” асаридан олингани унинг математика фанига буюк хисса қўшганини кўрсатади. Бундан ташқари ал-Хоразмий ўша машҳур барчамизга маълум бўлган Пифагор теоремасини исботини ўзига хос усулда кўрсатиб берганини ҳам таъкидлаб ўтиш лозим.

Иррационал сонлар мавзусини ўтишда ўқитувчи Абу Райҳон Беруний ўзининг машҳур “Қонуни Маъсудий” асарида айлана узунлигининг ўз диаметрига нисбати иррационал сон эканлигини таъкидлаганини, яна шу асарда функция тушунчасини ўрганишдаги эркли ўзгарувчи ва эрксиз ўзгарувчиларнинг ўзгариши ораликлари, функциянинг ишоралари, энг катта ва энг кичик қийматлари таърифларини келтирганлигини айтиб ўтиш керак. Бундан ташқари Абу Райҳон Беруний ўзининг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарида шахматнинг кашф қилинганлиги ҳақидаги ривоят билан боғлиқ биринчи ҳади $b_1 = 1$ махражи $q = 2$ бўлган геометрик прогрессиянинг биринчи 64 та ҳадининг йиғиндисини ҳисобланишини, яъни

$$q^k - 1 = 1 + q + q^2 + \dots + q^{k-1}$$

бўлишини исбот қилганлигини айтиш керак. Беруний ўз асарларида нисбатлар назарияси ва пропорция бўйича тушунчаларни ҳам берган. Беруний ўзининг шох асари “Қонуни Маъсудий” да икки бурчак йиғиндиси ва айирмасининг синуслари, иккиланган ва ярим бурчакнинг синуслари ҳақидаги теоремалар билан тенг кучли бўлган ватарлар ҳақидаги теоремалар исботини берган, синус ва тангенслар жадвалини тузган, синуслар теоремасини ўзига хос усулда исботлаб берган. Беруний доирага ички чизилган кўпбурчакнинг томонини топиш билан ҳам шуғулланган. У тўртбурчакларни турларга бўлиб ҳар бирига таъриф берган.

Шарқшунос Карл Эдуард Захау Берунийга шундай таъриф берган: ”Дунёда тоғлар кўп, лекин улар орасида шунчалик юксак бир чўққи борки, бу чўққини инсоният ҳеч қачон забт этолмайди. Бу - Берунийдир.” Америкалик фан тарихчиси Сартон эса XI асрни ”Беруний асри” деб таърифлайди. Булардан Берунийнинг математика соҳасига жуда катта хисса қўшганини англаш мумкин.

Натурал сондан илдиз чиқариш ва илдизлар кўпайтмасини топиш мавзуларини баён қилишда Ғиёсиддин Жамшид ал-Кошийнинг хизматлари ҳақида гапириш керак. Яъни у натурал сондан илдиз чиқаришнинг умумий усулини беради. У $\sqrt[n]{a^n + r}$ илдизини тақрибан $a + \frac{r}{(a+1)^n - a^n}$ га тенг деб олади, бунда $a \in \mathbb{N}$ ва $r < (a+1)^n - a^n$. У илдизлар кўпайтмасини умумий кўрсаткичга келтириш қоидаси

$$\sqrt[n]{a} \cdot \sqrt[k]{b} = \sqrt[kn]{a^k} \cdot \sqrt[kn]{b^n} = \sqrt[kn]{a^k \cdot b^n}$$

ни баён этган. Бундан ташқари у π сонини тақрибий қийматини топиш билан ҳам шуғулланган. У $\sqrt{2}$, $\sqrt{6}$, $\frac{1}{\sqrt{3}}$ сонларини 10^{-9} гача аниқликда ҳисоблаган.

Мусбат ва манфий сонлар ҳақида тушунчалар беришда бу тушунчаларни буюк олим Али Қушчи «Китоб-ил-Муҳаммадия» асарида берганлигини таъкидлаш керак. Циркул ва чизғич ёрдамида яшагга доир масалалар кўрилаётганда эса бундай масалалар билан Абул Вафо Бузжоний шуғулланганлиги ва у ҳақида ўзининг «Хунармандлар геометрик яшашлардан нималарни билишлари зарур?» номли китобида баён қилганлигини айтиш мақсадга мувофиқдир. Абул Вафо айлананинг марказини топиш усулини ҳам берган. Бундан ташқари берилган кесмани тенг уч қисмга бўлиш масаласи билан ҳам шуғулланган.

Геометрия фани ва унинг амалий аҳамияти ҳақида гап борганда Аҳмад ал-Фарғонийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида тўхталиб, у томонидан 861 йилда Қоҳира яқинидаги Рафто оролида “Нилометр”ни (яъни «Нил-ўлчагич») Нил дарёси сув сатҳини белгиловчи ускуна ясалганини, бу қурилма илмий-техник ва меъморий жиҳатдан ғоят мукамал ҳисобланганини, ҳамда ўзида ноёб геометрик ечимларни мужассам этганлигини ўқувчиларга ғурур билан етказиш керак.

Тенгламалар ва уларни ечишда геометрик усулларни кўллаш ҳақида гап борганда Умар Хайём ҳаёти ва ижодий фаолиятига тўхталиш керак.

Арифметик амаллар, уларни ўнлик позицион санок системасида бажариш қоидалари ҳамда сонларни даражага кўтариш ва илдиз чиқариш амалларини ўргатиш жараёнида булар билан шуғулланган Насриддин Тусийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида тўхталиш лозим.

Тригонометрик функцияларни астраномияга татбиқи ва қийматлари жадваллари ҳақида гап борганда Муҳаммад Тарағай Улуғбек ҳаёти ва ижодий фаолиятига алоҳида тўхталиш керак.

Дунё тан олган математик олимлар ал-Хоразмий, ал-Фарғоний, Улуғбек, Али Қушчи ва бошқалар бизнинг юртимиз фарзанди эканлигидан фахрланган ҳолда улар бошлаган ишлар ҳозирда ҳам давом этаётганлигини ғурур билан айтиш мумкин.

Хусусан, олий математика таркибида ўқитиладиган еҳтимоллар назарияси ва математик анализ фанлари ва уларни математик фанлар орасидаги ўрни ҳақида гап борганда албатта Т.А.Саримсақов ва С.Х.Сирожиддиновлар ҳақида тўхталмасдан иложи йўқ. Улар Ўзбекистонда эҳтимоллар назарияси ва математик статистика фанининг асосчилари сифатида тан олинган.

Дифференциал тенгламалар бўлимини ўқитишда М.С.Салоҳиттидов, Т.Ж.Жўраев, Ш.О.Алимов, Н.Ю.Сатимов, А.А.Агзамовларнинг, алгебра ва функционал анализ бўлимини ўқитишда эса Ш.А.Аюповларнинг ижодий фаолияти ҳақида мукамал тўхталиб, улар Ўзбекистонда математика фанининг ривожига катта хисса қўшган ва дунё ҳамжамияти тан олган математиклар эканлигини зўр ифтихор билан айтиш зарур.

Шундай қилиб, биз ушбу мақолада республикаимиз таълим муассасаларида математикани ўқитишда буюк алломаларимиз ва замондошларимизнинг математика фани бўйича илмий меросларидан қачон ва қаерда фойдаланиш мумкинлиги ҳақида фикр юритдик. Таълим жараёнини бундай ташкил қилиш ўқувчилар ва талабаларнинг маънавиятини янада юксалишида, уларни келажакда малакали, етук инсон бўлиб етишишларида муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. А. Агзамов таҳрири остида. Ёш математик комусий луғати. – Тошкент: “Педагогика”, 1985.
2. М. Аҳадова. Ўрта Осиёлик машхур олимлар ва уларнинг математикага доир ишлари. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1983.
3. Х. Назаров, Қ. Остонов. Математика тарихи. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1996.
4. С. Аҳмедов ва бошқалар. Беруний асарларида мактаббоп масалалар. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1975.

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЯ

Статья посвящена вопросам информационной компетентности учителя. Рассматривается компонентный состав и уровни владения ИК. Раскрываются основные элементы формирования ИК.

Ключевые слова: информатизация, компетенция, интеграция, инновационные технологии, качества личности.

Article is devoted to information competence of the teacher. We consider the component composition and levels of ownership of information competence. It reveals the main elements of the formation of information competence

Keywords: information, competence, integration, innovative technologies, personality traits.

В настоящее время процесс информатизации проявляется во всех сферах человеческой деятельности. Так использование современных информационных технологий является необходимым условием развития более эффективных подходов к обучению и совершенствованию методики преподавания.

Эффективность применения ИТ в обучении прямо пропорциональна качественному методическому обеспечению и достаточно высокому уровню сформированности и развития информационной компетентности преподавателя.

В научной литературе можно встретить достаточно много определений термина «информационная компетенция». В каждом из них в зависимости от области научных знаний ученые акцентировали тот или иной аспект данного вида компетенции. В частности, в своем исследовании О.Б. Зайцева дает достаточно общее определение и трактует информационную компетенцию как сложное индивидуально-психологическое образование на основе интеграции теоретических знаний, практических умений в области инновационных технологий и определённого набора личностных качеств [1, с. 9].

А.Л.Семенов определяет информационную компетенцию как новую грамотность, в состав которой входят умения активной самостоятельной обработки информации человеком, принятие принципиально новых решений в непредвиденных ситуациях с использованием технологических средств [2, с. 112]. А.Г.Пекшева определяет информационную компетенцию как «совокупность умений и навыков получения и обработки информации» [3, с. 88].

С.В. Тришина дает следующее определение информационной компетенции: «...это интегративное качество личности, являющееся результатом отражения процессов отбора, усвоения, переработки, трансформации и генерирования информации в особый тип предметно-специфических знаний, позволяющее вырабатывать, принимать, прогнозировать и реализовывать оптимальные решения в различных сферах деятельности» [4, с. 31].

Д.М. Грицков, П.В. Сысоев, М.Н. Евстигнеев определяют информационную компетенцию как «владение новыми информационными технологиями, понимание диапазона их применения в образовательном процессе, а так же критическое отношение к распространяемой информации».

В исследованиях О.В.Акуловой информационная компетенция понимается как базовая компетенция, являющаяся основой интеграции социальной, личностной, познавательной, предметно-деятельностной компетенций, которая обеспечивает профессиональную мобильность человека и опирается на универсальное умение работать с разными источниками информации [5].

Компонентный состав информационной компетенции поразному представлен в работах исследователей из различных областей научного знания. В частности, С.В. Тришина выделяет следующие компоненты:

1) когнитивный – процесс анализа, переработки, получения, передачи, прогнозирования, предоставления, отбора и хранения информации. Иными словами, это знание и корректное применение информации в профессиональной деятельности;

2) ценностно-мотивационный – создание мотивационных ценностей, проявление интереса к овладению и использованию информации, способствующее расширению знаний, самосовершенствованию личности, а в последствии и передачесуммы знаний;

3) технико-технологический – работа с информацией при помощи информационных технологий. Компьютер становится главным средством работы с информацией для учебной цели;

4) коммуникативный – использование языков (или других знаковых систем) для установления, поддержания общения и передачи информации, овладение средствами общения (вербального, невербального);

5) рефлексивный – самосознание и самооценка личности, влияние на мнение других. Этот компонент способствует осознанию своего назначения в информационном обществе, происходит саморегуляция профессиональной деятельности – все сторонний анализ результатов [4, с. 44].

Одним из важных показателей информационной компетенции является владение информационно-коммуникационными технологиями. Обычно при исследовании проблем формирования конкретной компетентности выделяются три уровня владения информационными компетенциями:

Базовый – на данном уровне накапливаются базовые знания, умения и навыки, необходимые для знакомства с компьютерной грамотностью; применение информационных технологий на данном уровне минимально (владение общими приемами создания, редактирования, сохранения, копирования и переноса информации в электронном виде, представление информации средствами презентационных технологий, освоение навыков поиска информации в сети Интернет и т.д., выбор способа сетевого взаимодействия (или их комбинации), наиболее соответствующего характеру проблемы и позволяющего выработать пути ее решения наиболее оптимальными способами);

Технологический (на данном уровне информационные технологии становятся инструментом в осуществлении прикладной деятельности (оценка потенциала Интернет-ресурсов, степени их интерактивности и информативности с позиций целевой предметной области; анализ программных средств и ресурсов сети глобальной компьютерной сети с учетом основных технологических, экономических, эргономических и технических требований; оценка качества, средств и форм представления в глобальной сети Интернет программно-технологического и информационного обеспечения и др.);

Практический (профессиональный) - на данном уровне целесообразно говорить о создании новых инструментов для осуществления информационной деятельности [7].

Современный педагог, вне зависимости от его предметной специализации, должен органично использовать все преимущества информационных технологий в обучении «своей» дисциплины и должен воспитывать у учащихся потребность применять эти технологии на практике. Основными элементами процесса формирования ИК являются:

- умение применять информационные технологии для демонстрации печатных и графических документов;

- умение использовать информационные технологии для демонстрации аудио- и видео материалов на уроке;

- умение создавать презентации;

- умение систематизировать и обрабатывать данные с помощью таблиц, технологических карт;

- умение строить сравнительные таблицы и выявлять закономерности с помощью компьютера;
- умение применять информационные технологии для моделирования процессов и объектов, выполнения чертежей и эскизов;
- умение использовать компьютерное тестирование;
- умение использовать сеть Интернет для решения педагогических вопросов, сбора информации, участия в телеконференциях, доступа к научным, педагогическим, методическим данным.

Исходя из реалий современного информационного общества, очевидно, что для достижения определенного уровня информационной компетентности специалисту необходимо постоянно приобретать новые знания и умения в сфере информационно-коммуникационных технологий; развивать свои коммуникативные и интеллектуальные способности; осуществлять интерактивный диалог в едином информационном пространстве.

Для повышения уровня своей информационной компетентности человек информационного общества должен прежде всего уметь систематизировать полученную информацию и знания, выделять действительно важное для себя. Ему необходимо ориентироваться в потоках разнообразной информации, выявлять и отбирать известную и новую, оценивать значимую и второстепенную.

Формирование информационной компетентности (ИК) на современном этапе развития образования следует рассматривать как одну из приоритетных задач профессиональной подготовки будущего педагога, как интегративное качество личности, являющееся результатом отражения процессов отбора, усвоения, переработки, трансформации и генерирования информации в особый тип предметно-специфических знаний, позволяющее вырабатывать, принимать, прогнозировать и реализовывать оптимальные решения в различных сферах деятельности, в том числе и учебной.

ИК – одна из ключевых компетентностей, имеющая объективную и субъективную стороны. Объективная сторона выражается в требованиях, которые социум предъявляет к профессиональной деятельности современного педагога. Субъективная сторона ИК определяется через индивидуальность учителя, его профессиональную деятельность, особенность мотивации в совершенствовании и развитии педагогического мастерства. Формирование ИК предполагает:

- освоение знаний и умений из области информатики и информационно-коммуникационных технологий;
- развитие коммуникативных способностей;
- умение ориентироваться в информационном пространстве, анализировать информацию.

Формирование ИК учителя является важной составляющей его профессионализма. Системное, целостное представление об информационной компетентности, выделение ее структуры, обоснование критериев, функций и уровней ее сформированности, позволяет целенаправленно и эффективно организовать учебный процесс в рамках образовательной деятельности, повысить уровень предметно-специальных знаний, принимать эффективные решения в учебной работе, целенаправленно и системно развивать ученика.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Зайцева О.Б. Формирование информационной компетентности будущих учителей средствами инновационных технологий / Автореф. дис. канд. пед. наук. – Брянск, 2002. – 25 с.
2. Семёнов А.Л. Роль информационных технологий в общем среднем образовании. – М.: Изд-во МИПКРО, 2000. – 210 с.

3. Пекшева А.Г. К вопросу о подборе технологии представления контента учебно-методического комплекса «Методика обучения информатике на предпрофильном этапе» // Информатизация образования – 2008: Материалы междунар. науч.-практ. конф. – Славянск-на-Кубани, 2008. – С. 100–103.

4. Тришина С.В. Информационная компетентность как педагогическая категория // Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – 10 сент. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>.

5. Акулова О. В. Компетентностный подход в информационном обществе: тенденции и проблемы. – Режим доступа: ftp://lib.herzen.spb.ru/text/akulova_6_17_16.pdf.

6. Полякова Р.Ф. Развитие информационной компетенции учителя.

*Нигора Адизова, Нурзода Тошева
(Бухара, Узбекистан)*

БОШЛАНГИЧ СИНОФЛАРДА БЎШ ЎЗЛАШТИРУВЧИ ЎҚУВЧИЛАР ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ АМАЛИЙ АСОСЛАРИ

Ватанимиз истиклолга эришгач, у хақиқий маънодаги иқтисодий ривожланишига юз тутди: ободончилик, халқ фаровонлиги йилдан-йилга яхшиланмоқда, иқтисодий кўрсаткичларда ижобий-позитив силжишлар кўзга ташлана бошлади. Мустақиллик йилларида амалга оширилган тадбирлар натижаси ўлароқ ўқитувчилар фаолиятида ижодий ўзгаришлар содир бўлди: ўқитувчиларнинг амалий фаолиятида педагогик технология ўзига муносиб ўрин эгаллай бошлади, таълим жараёнига интерфаол усуллар кириб келди, илғор ўқитувчилар тажрибасида ўқув предметларини ўзлаштириш муаммоси аста-секин бўлса-да, кўзга ташлана бошлади. Ўқувчиларимиз жаҳон олимпиадаларида қатнашиб фахрли ўринларни эгаллашмоқда, ривожланган мамлакатларнинг университетларида ўзбекистонлик ёшларнинг ўқишлари учун грант-ўринлар ажратиш тажрибаси қарор топди. Мамалакатимизнинг иқтисодий тараққиётида, жамият аъзоларининг фикрлашида, тарбияловчиларнинг педагогик маҳоратида, ёшларнинг фан, техникага чанқоқлигида пайдо бўлган туб ўзгаришлар ўзлаштириш технологияси учун шарт-шароит яратди.

Болалар умумий ўрта таълим мактабларида ҳозирги замон фани, техникаси, технологияси, фикрлашининг умумий асосларини ўрганати, ишлаб чиқариш тамойиллари билан танишади. Умумий ўрта маълумот мажбурий, шу билан бирга, барча ўқувчилар учун умумий бўлса-да, уни мактаб ўқувчиларининг ҳар бири ўз индивидуал лаёқатлари даражасида эгаллашади. Ўқувчиларга таклиф қилинадиган маълумот мазмуни ва уни ўрганишга қўйиладиган талабларнинг бир хиллигига қарамасдан, болалар ўзлаштиришида ҳар хиллик пайдо бўлади. Тасаввур қилинг: бир хил хомашё, бир хил талаб ва стандартларга қарамасдан, ишлаб чиқариш корхоналари ҳар хил сифатга эга истеъмол товарлари тайёрлай бошласа, бозор фаолиятига путур етади. Бу охир оқибатда жамиятнинг иқтисодий таназзулга юз тутишига олиб келади.

XX аср мактаби маълумот мазмунини ўзлаштиришдаги ана шу ҳар хилликка сабр-тоқат билан чидаб келди. Ҳамма учун маълумот мазмунининг бир хил белгиланганлиги, мактаб жамоаларининг барчаси учун талабнинг бир хиллиги, давлат таълим стандарт (ДТС)ларининг тайёрланганлигига қарамасдан, болалар ўзлаштиришидаги ҳар хиллик ҳам амал қилмоқда. Маълумот мазмунини ўзлаштиришдаги ҳар хилликни хастпўшлаш учун «сеҳрли таёқча»-улгурмайдиган болаларга «қоникарли баҳо қўйиш» тажрибаси ҳали ҳам давом этмоқда. Хўп, шундай экан, ўқувчилар ўзлаштиришидаги ҳар хилликни батараф этиш, уларни паст ўзлаштиришдан ҳимоя қилиш имкониятлари борми?

Педагогик изланишларда тадқиқотчиларнинг диққат марказида юқори натижалар билан барча ўқувчиларнинг ўқиш-ўрганиши масаласи турди. Шунга кўра болаларнинг

Ўзлаштиришда юқори кўрсаткичларга эришишларини таъминлайдиган таълим тизимини асослашга ҳаракат қилинди.

Ўзлаштириш методикаси тарғиботчилари билимларни ўзлаштиришнинг усуллари турли-туманлиги, ўқувчиларнинг ўқиш-ўрганишга лаёқатларининг ҳар хиллигига боғлиқ, деган ғояга асосланишган эди. Ҳақиқатдан ҳам бир типдаги мактабда, масалан, бошланғич синфларда ёки умумий ўрта таълим мактабларида, бир хил қийинлик ва мураккабликдаги маълумот мазмуни ўрганилади, дастур ва дарсликлар ҳам деярли бир хил, бир хил ўқув соатлари ажратилади, синф жамоасида таълим таъминоти ва гигиеник шарт-шароит барча ўқувчиларга бирдай, таълимнинг давомийлиги, восита ва усуллар, ташкилий шакллари қабул қилинган стандартлар даражасида. Шу ўхшашликларга қарамасдан синф жамоасини ташкил этган ўқувчиларнинг билими, кўникма-малакалари, ижодий фаолият тажрибаси ва табиат, жамият, онг ҳодисаларини эмоционал баҳолаши ҳар хил.

Ўзлаштириш муаммоси долзарб, шу билан бирга жуда кўп омили педагогик ҳодисадир. Бу омилларни қисқача тавсифлаймиз.

Ўқув материалларини болаларнинг турли даражада ўзлаштириши. Ўқув материали синф жамоаси аъзоларининг ҳар бири учун бир хил ахборот ташиша-да, уни болалар ўз реал ўқув имкониятлари дорасида ўрганади. Болаларнинг реал ўқув имкониятларининг ҳар хиллиги ўзлаштириш даражаларининг ҳам ҳар турли бўлишига сабаб бўлади. Бундан ўқув предметларини ўзлаштириш учун ўқувчиларга индивидуал муносабатда бўлиш зарур, деган хулоса келиб чиқади.

Ўқув материалларини ўзлаштириш жараёнида таълим темпининг турли-туманлиги. Бир ўқувчи ахборотларни тез, иккинчиси ўртача, учинчиси секин қабул қилади. Анъанавий таълимда ўқитувчи барча ўқувчига бир хил темпда ишлашни таклиф қилади. Янада аниқроқ айтганда, ўқитувчи ўзлаштириш темпини ўртамиёна ўқувчига мослайди. Ўртача темп секин ўзлаштирадиган ўқувчиларга оғирлик қилса, тез, ишчан, серғайрат ўқувчиларни зериктиради. Ҳар бир ўқувчининг ўзига мос темп танлаш ўзлаштириш омили деган хулосани чиқаришимиз учун имконият беради.

Болалар ўзлаштиришининг характери. Бир ўқувчи кўргазма қурол воситасида ўқув материални пухта ўзлаштиради. Чунки бундай ўқувчиларда кўрув уқуви юқори ривожланган. Бир ўқувчи мустақил ишлаш, топшириқ ва муаммоларни мустақил бажариш йўллари билан билимларни асосли ўрганади. Бинобарин, бу тоифага кирган ўқувчиларда фикрлаш шакллари ҳар томонлама ривожланган. Синф жамоасида эшитган ахборотларни атрофлича эса олиб қоладиган ўқувчилар ҳам топилади. Таълим ўқувчиларнинг ахборотларни қабул қилиш характериға қанча мос бўлса, у шунча самарали амал қилади. Ўқув материалига педагогик ишлов бериб, уни болаларнинг қабул қилиш ўзлаштириш характериға мослаш яна бир педагогик талаб саналади.

Ҳозирги пайтда дунё илм-фани хазинасида ўзлаштириш муаммосини тадқиқ қилишга оид қатор ёндашувлар мавжуд. Булар қуйидагилар:

Ўқувчиларни гомоген гуруҳларга жамлаб ўзлаштиришга эришиш. Бу тамойил иқтисодий жиҳатдан ривожланган Ғарб мамлакатлари педагогик амалиётида шаклланган бўлиб, унинг ривожланишида Ж.Кэррол, Б.Блум ва бошқа олимларнинг хизматлари бор. Гомоген гуруҳларни шакллантиришда болалар ўқув фаолиятининг ушбу характерли томонлари ҳисобга олинади: ўқувчиларнинг ишлаш темпи. Одатда ўқувчиларнинг ишлаш темпи учта шкалага ажратиб ўрганилади: тез, ўртача, секин. Гомоген гуруҳда тез ёки ўртача, ёхуд секин темп билан ишлайдиган ўқувчилар тўпланади, ўқувчиларнинг билим даражалари. Болалар ўзлаштириш даражасига қараб аъло, яхши, қониқарли баҳоларга ўқийдиган ўқувчилар жамоаларига бирлашади. Бундан аъло, яхши, қониқарли баҳоларга ўқийдиган ўқувчиларнинг гомоген жамоалари шаклланади; болаларнинг ўқиш-ўрганиш қобилияти. Гомоген жамоаларини ташкил этишнинг бу ўлчови бўйича ўқувчиларни яна уч тоифага ажратиш мумкин: талантили ўқувчилар, одатдаги ўқувчилар, ўқиш-ўрганиш лаёқати паст ривожланган болалар.

Муаллифларнинг ёзишича, мактаб дастурлари, давлат таълим стандарти (ДТС)лари даражасидан паст ўзлаштиришнинг қатор сабаблари мавжуд: аввало паст ўзлаштириш ўқувчининг ўзига (диққат, иродани тўплаб кунт билан ўқимаслик) ота-оналарга (болаларнинг ўқув ишларини доимий кузатиб турмаслик, мустақил ўқиш, уй вазифаларини бажариш учун шароит яратиб бермаслик), қолаверса, ўқитувчига (виждонан дарс ўтмаслик, ўқув йилининг бошида диагностик-ташхислаш таҳлилини бўш ўтказиш), боланинг шахсий ҳаётида юз берган янгиликка (болалар кўчада ахлоқан заиф ўқувчилар билан “дўстлашиб” қолиши ҳам мумкин) боғлиқ.

Паст ўзлаштирувчи ўқувчиларни қониқарли, ҳатто яхши баҳоларга ўқишларини таъминлаш мумкин. Бунинг учун қатор шартларга риоя қилишга тўғри келади: ўқув йили бошида диагностик таҳлилни пухта ўтказиш (ақлан заиф ўқувчилар бўлса, уларни махсус мактабларга жўнатиш), ота-оналарнинг болалар таълими ва тарбиясига мажбурият ҳиссини ошириш (ота-оналар ўртасида педагогик ташвиқотни кучайтириш), мактаб ўқитувчиларини ўқувчиларнинг ўзлаштиришига йўналтириш (жонбозлик, ижодкорлик билан ишлайдиган ўқитувчиларни шу тоифадаги жамоаларга бириктириб қўйиш), ортиқча вақт ажратиб, қўшимча машғулотлар ўтказиш (Бундай ишни бошқа вариантларда ҳам ташкил этиш мумкин: энг паст ўзлаштирадиган ўқувчиларга энг таланти болаларни репититор қилиб бириктириб қўйиш; ўқув материалларини ўзлаштиришни кичик улушларда ташкил этиш ва ш.к.).

Ўзлаштирмаслик дастлабки кўриниши-қисқа муддатли, ахён-ахёнда ўзлаштирмаслик ўқув предметининг бирор мавзуси ёки бўлими доирасида учрайди. Ўзлаштиришда орқада қолишнинг бу кўриниши бир неча ўқув машғулоти мобайнида тугатилади. Бунда ўқувчиларнинг умумий тараққиётида кемтик, етишмовчиликлар учрамайди, болалар ўқиш-ўрганишга ижобий муносабатда бўлишади. Ўзлаштиришдаги бу камчилик ўқув юмушларини намунали режалаштирмаслик, гоҳо-гоҳо ўйинқароқлик қилиш, мавзуга оид таъриф, қоида, аниқликларга етарли диққат қилмаслик оқибатида юз беради. Қисқа муддатли, эпизодик ўзлаштирмасликни ўқувчиларнинг қизиқишларини ошириш, мавзулар бўйича топшириқ, муаммоларни ташкил этиш, мавзу юзасидан тарихий маълумотлар бериш, болаларнинг ўқув-билув жараёнида фаоллигини ошириш йўллари билан бартараф этса бўлади.

Ўзлаштирмасликнинг навбатдаги кўриниши ўқув чоракларидан биронтасида бир неча ўқув материали доирасида юз беради. Ўзлаштириш жараёнидаги бундай камчиликлар ақлий меҳнат, шунингдек, ақлий фаолият усулларидан унумли фойдалана олмаслик, фаолиятни ташкил этишда етишмовчилик, ўз кучи ва лаёқатига ишонмаслик каби сабабларга кўра рўй беради. Болаларга ақлий меҳнат ва ақлий фаолият усулларини ўргатиш, иродани тарбиялаш, кунт билан ўқиш-ўрганиш йўллари ўргатилса, билим, фаолият усулларидаги бундай нуқсонлар камайтиради. Шундай қилиб, ўзлаштириш бўйича олдинги ўқув чорагида йўл қўйилган камчиликни навбатдаги ўқув чорагида йўқотса бўлади.

Ўзлаштирмасликнинг навбатдаги яна бир кўриниши икки ёки ундан ортиқ ўқув чорагига тўғри келади. Билим, малакалардаги бу камчиликлар қатор мавзулар, ўқув предметларининг икки ёки ундан ортиқ бўлимлари доирасида юз беради. Ўзлаштиришдаги камчиликни бутун ўқув йили мобайнида тугатиш мумкин. Ўқув меҳнатини ташкил этишдаги камчиликлар, паст темпда ишлаш, ўқув предмети ёки унинг бирор бўлимига салбий муносабатда бўлиш кабилар ўзлаштиришдаги камчиликнинг пайдо бўлишига олиб келади.

Ўзлаштирмасликнинг кейинги тури икки йил бир синфда ўқиш деб юритилади. Икки йил бир синфда ўқиш ёки синфда қолдириш ўзига хос қатор белгиларга эга: болаларнинг умумий тараққиёти ўзлаштирувчи ўқувчиларга нисбатан орқада қолади: ўқувчилар ўрганилаётган ҳодисанинг асосий белгиларини ажратиша олмайди: бундай болаларда билиш мустақиллиги паст ривожланган бўлади: ўқув меҳнати малакалари, шунингдек, ақлий фаолият усуллари етарли даражада ривожланмайди: болаларда ўқув предметларига, шунингдек, ўқитувчига салбий муносабатда бўлиш мойиллиги кучлилик қилади: бундай ўқувчилар чидаш билан ўқув қийинчиликларини бартараф этиб, энгга олишмайди, уларда кунт билан ўқиш ва дарс

тайёрлаш одатга айланмайди. Шу хусусиятга эга ўқувчиларни икки йил бир синфда ўқитиш, таълим мазмунини иккинчи марта такрорлашга тўғри келади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Куронов М. Узбекистон умумий урта таълим мактабларида миллий тарбиянинг илмий-педагогик асослари: Пед. фанл. докт. ... дисс. – Т.: Т.Н. Кори Ниёзий номли УзПФТИ, 1998. – 314 б.
2. Краевский В.В. Методология педагогического исследования. – Самара: СамГПИ, 1994. – 91 с.
3. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания обучающихся. – М.: Педагогика, 1991. – 238 с.
4. Загвязинский В.И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука. – Тюмень, 1990. – 99 с.

*Динара Алдабергенова
(Зырян, Казахстан)*

ОБУЧЕНИЕ СИСТЕМЫ 12-ЛЕТНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ»

В данной статье рассматриваются вопросы об обучении и внедрении в учебно-воспитательный процесс программы в системе 12-летнего образования по специальности музыки.

This article addresses questions about studying and implementing the educational process in the system 12-year education majoring in music.

Жаңа экономикалық және әлеуметтік-мәдени жағдайларға сәйкес Қазақстанда жоғары білімді дамыту бойынша жүргізіліп жатқан шаралар мамандар даярлау сапасын арттыруды, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған жаңа технологиялық білімді дамытуды, жоғары оқу орындары зерттеулерінің әлеуметтік сала мен экономиканың қажеттіліктерімен тығыз байланысын орнатуды, білім беру мен ақпараттық технологияларды жетілдіруді, бірінғай ақпараттық білім ортасын қалыптастыруды, білім беру процесін оқу-әдістемелік және ғылыми тұрғыдан қамтамасыз етуді көздейді [1].

Бәрімізді бүгінгі таңда алаңдататын мәселе - сол ұрпақтың сапалы білімді игеруі. Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Білімді, сауатты адамдар-бұл ХХІ ғасырда адамзат дамуының негізгі қозғаушы күші» деуінің өзі-үлкен көргендіктің белгісі. [1].

Өзекті мәселе-жас ұрпақтың Елбасы бастаған көш-керуенге кідіріссіз ілесуі. Ілесе алмаса-бізге сын. Тобықтай түйінді тарқатып айтқанда халқымыздың тағдыры- жас ұрпақтың қолында. Оларды жігерлендіру, жаңа бағыт, үлкен серпін әкелу-ұстаздар, бұл сіздердің жауапкершіліктеріңіз ұлы ойшыл Жалал-ад-дин Рулш былай деген екен: «Сен бұл өмірге мақсатты тіршіліктерді тындыруға келдің және алдағы міндетің де сол. Егер осыны орындамасаң, онда ештеңе істемегенің». Осы сөз - әрбір ұстазға арнап айтылғандай. Ұстаз-бұл тек тәрбиеші ғана емес, сонымен бірге дос, біздің қоғамымыздағы білікті тұлғаны биікке көтеретін адам. Озық ойлы білімдар адам заманның, қоғамның дамуына, өзгеруіне өз үлесін қосады. Соңғы жылдары жеке тұлғаны қалыптастыруды дамыту және оған жан-жақты терең білім беру мақсатында жүйелі жұмыстар атқарылып, мемлекеттік стандарт талаптарына сай бақылау тәсілдерін қолдануымыз көңілге қуаныш ұялатады. Өйткені қазіргі кезеңде білім беру жүйесінің ең басты мәселесі – шәкірттің білім сапасының деңгейін халықаралық дәрежеге жеткізу.

Осыған орай мемлекеттік білім беру саясатының бағытында мектеп баланың дамуын жүзеге асырып, тұлғаның қабілеттілігін ескеріп, бір қалыпта қалыптасуын қамтамасыз етуі керек. Адам баласына шын мәнінде білімді болуы үшін үш қасиет: жан-жақты білім, ойлауға дағдыланғандығы және сезім дарқандығы қажет. Әрбір оқушының өн бойына осы қасиеттерді сіңіріп, жаңашыл үрдіспен еңбек ететін болсақ, бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыруда өз шешімін табады. Ісмер ағаштан бір затты қырып жасаудан бұрын оны жоңғылап алатыны сияқты, мұғалім де оқушыға өзінің тәлімдерін үйретуден бұрын оның бойындағы білім алуға деген талпынысты оятып алуы қажет. Ұлтты жаңа интеллектуалды белеске көтеру туралы Ел президенті қабылдаған үндеуге сәйкес жүргізіліп жатқан білім беру жүйесіндегі деңгей биік болуы үшін мұғалім әрбір сабағын өзіндік ойы, шиеленісуі мен шешімі бар өнер шығармасындай ойластырып, дайындауы қажет.

12 жылдық жалпы орта білім тұжырымдамасына сәйкес Республика мектептерінде музыканы оқытуды үш негізгі бағыт бойынша жүргізу жоспарланып отыр. Ол мектептің ұсынысы бойынша таңдау курстарын оқыту, ақпараттық жұмыс және кәсіби бағдарлау орталықтарының диагностикалық және кеңес беру қызметінен тұрады. Музыканы оқытудың негізгі мақсаты оқушылардың қабілеттері мен білім деңгейіне сай болашақ мамандығын таңдауына көмек беру, қолдау жасау. Қазір мектептерде оқытылып жүрген таңдау курстары негізінен бір ғана мақсатта оқушы шығармашылығын дамытуға немесе белгілі бір пәннің мазмұнын тереңдетуге ғана бағытталған. Ал музыканы оқытуда берілетін таңдау курстары оқушы танымын, шығармашылығын дамытуды, белгілі бір кәсіп саласы туралы мағлұматтар берумен қатар нақты кәсіби дағдыларды игеру барысында оқушының өз таңдауының дұрыстығына немесе бұрыстығына көз жеткізуге көмектесетіндей болуы шарт. Осыған орай біз қолданыстағы таңдау курстарының мазмұнын, оқыту технологияларын толығымен қайта қарап, жаңа талаптарға сай қайта дайындауымыз қажет [2].

Музыка пәнін оқыту арқылы – бұл оқушыны өзінің кәсіби жолын саналы таңдауға дайындау жүйесінің ең басты бөлігі. Бұл мектептердегі оқу жоспарын шартты түрде басты үш бөлікке бөлуге болады.

1-бөлік – жалпы білім беретін базалық пәндер (мемлекеттік міндетті стандарт аясында оқытылатын пәндер жиынтығы);

2-бөлік – жалпы орта білім деңгейінде бағдарлы оқытылатын пәндер (белгілі бір бейін бойынша бағдарлы пәндер жиынтығы);

3-бөлік – таңдау принципі бойынша оқытылатын міндетті элективті курстар.

Бірінші екі бөліктің мазмұны мемлекеттік стандарт деңгейінде анықталады. Ал соңғы бөлік мазмұны оқушылардың таңдауына сәйкес мектептің ресурстық мүмкіндігі аясында шешіліп жүр. Соңғы жылдары оқушының өзіндік танымын дамыту мақсатында олардың шығармашылықпен жұмыс жасауына көңіл бөлуде. Бірақ бұл шараға барлық оқушы тартылмай, дарынды балалармен жұмыс бағдарламасы аясында шектеліп отыр. Ал, 12 жылдық жалпы орта білім тұжырымдамасында оқушының жеке ізденушілік мәдениетін қалыптастыруға нақты орын берілуі көңіл қуантарлық жағдай. Яғни, 12 жылдық мектепте оқушының жеке ізденушілік және шығармашылық дамуын қамтитын оқу жоспарының төртінші бөлігі міндетті болады. Оқушының ізденушілік мәдениетінің ерте бастан қалыптасуы – оның өз бетінше білім алу нәтижелілігінің кепілі болмақ.

Таңдау және даралау – оқушыға курстар тізбесін ұсыну арқылы оның өз қабілеті мен болашақ мамандығына сәйкес таңдау жасауына мүмкіндік туғызу. Оқу үрдісін жеке тұлғаға бағдарлаудың тиімді жолы бейіндік оқыту. Себебі, музыканы оқыту барысында басты мақсат оқушының қабілеті мен бейіміне сәйкес оның білімге сұранысын жан-жақты қанағаттандыру болып табылады. Қарапайымдылықтан күрделілікке ұмтылатын болсақ, онда жеке тұлғаның талпынысын оятып, ұстаз бен шәкірт арасындағы байланысты нығайтуға болады.

Білім беру барысында оқушының жеке тұлға ретіндегі ерекшеліктерін ескеру-баланың өзін-өзі дамыту мәселесін оңтайлы шешуге мүмкіндік береді. Орыстың ұлы педогогы В.А.Сухомлинский «Мектептің басты міндеті-әрбір адамның дарындылығын ашу, оны

толыққанды шығармашылық, еңбек жолына бағдарлау. Әрбір оқушының қайталанбас дарынын дәл басып табу, аша түсу, қастерлеу, бұл-тұлғаны адамзат қадір-қасиетінің өркендеуінің жоғарғы деңгейіне дейін көтеру деген сөз», - деп атап көрсетеді [3].

Қазіргі таңдағы оқыту мақсаты – оқушының танымдық тәжірибесін ескере отырып, жеке тұлға ретінде дамуына оң ықпал, көмек көрсету.

Әлемдік білім кеңістігіндегі озық тәжірибеге негізделген 12 жылдық білім беруге көшудегі негізгі нысана-адамзат тарихында уақыт озған сайын өзектілігі арта түсетін білімді де білікті, тәжірибелі де текті ұрпақ қалыптастыру. Ұлтымызды дәріптейтін, рухымызды биіктетіп, ұлттық сенімімізді жігерлендіретін ұрпақтың болашағы – бізге, яғни ұстаздарға үлкен міндет. Ол үшін музыка мұғалімнің кәсіби біліктілігін жаңа бағытта арттырып, білім мазмұнын жаңартып, тиісті әдіс-тәсілдерді қолданып, әдістемелік негіздерді қалыптастыру керек. Өйткені білім әр адамға өмір бойы қажет екенін өмір тәжірибесі дәлелдеп отыр.

«Мұғалім өз ісіне деген сүйіспеншілікті оқушыға деген сүйіспеншілікпен ұштастыра алғанда ғана шын мәніндегі мұғалім болмақ» деген екен бір ғалым.

Еліміздің білім беру жүйесін жетілдіруде көзделіп отырған мақсаттардың ең негізгісі-әрбір жеке тұлғаға білім арудың өмірлік жолын еркін таңдауына мүмкіндік туғызу. Сындарлы ойлайтын, өз мүмкіндіктеріне сенімді; әр түрлі әлеуметтік және өндірістік проблемаларды өз бетінше шешуге қабілетті тұлғаны дайындау үшін оқытудың сапасын жетілдіру аса маңызды мәселе болып табылады. Осы мақсатта білім негіздерін өз еркімен үйренетін, іс-әрекет мақсатын, міндетін, түрін, тәсілін, жағдайын өзінше түсініп, алған білімін өмірде қолдана алатындай жағдайға оқушыны жеткізуіміз керек. Оқытудың ұтымды технологиясын пайдалану арқылы шәкірттің тұлғалық болмысын дамытуға мүмкіндік туады.

Бүгінгі күні білім сапасы үлкен мәселе болып тұрғаны шындық. Білім сапасы – мұғалімдер жұмысының көрсеткіші және мұның бәрі пәндік олимпиададан, ғылыми жоба жарыстарынан көрініс табады. Осы жерде ұлтымыздың ұлы ұстазы Ахмет Байтұрсыновтың «Ең әуелі мектепке керегі – білімді, педогогика, методикадан хабардар, оқыта білетін мұғалім. Екінші, керек құралдар, құралсыз іс істелмейді» [4] деген сөзі ойға оралады. Бұл өткен ғасырдың басында айтылғанымен, жүз жыл өтсе де бағыт – бағдар болып тұр.

Кез-келген білім бағдарламасының табысты орындалуы мұғалімге байланысты. Оның кәсіби шеберлігі нысаналы бағдарламаны да, оқу жоспарын да биік деңгейде жүзеге асыруға ықпал ете алады, ал кәсіби дәрменсіздігі істі құлдыратады.» [5] делінген ҚР-сы орта білім беру жүйесі дамуының мемлекеттік тұжырымдамасында. Орынды айтылған пікір жеке тұлғаны тәбиелейтін адам – мұғалім, мұғалімге сенім білдірмесе, оқу игі жеміс бере алмайды, сондықтан қоғамымыз мұғалімге үлкен сенім артып отыр.

Жеке тұлғаны қалыптастыруда әрбір ұстаз шәкіртпен ынтымақтастықты орнатып, шығармашылық негізде әрекет ету керек және мына мәселелерге назар аударған жөн:

- 1.Тұлғаның қалыптасып, өз бейнесін табуы, даралық, руханилық болмысын танытуы;
- 2.Оқушы тұлғасына қолдау көрсету және өзін-өзі қорғауға ұмтылдыру;
- 3.Тұлғаны түсіну, салауатты өмір мен өзіндік қатынастың негізін қалау;
- 4.Жаңа ақпаратты талдай отырып, терең меңгеруге, маңызын анықтай алуға мүмкіндік жасау;
- 5.Өзіне қарама-қарсы идеяларды жоққа шығаруға емес, түсінуге ұмтылуды нұсқау.

Осы жайттарды ескере отырып, оқушының жеке тұлға ретінде дербес өзіндік әлеміне бойлату арқылы өзін-өзі дамытуға, өз мүмкіндіктерін таныттырып, оны жүзеге асыруға, өз жан дүниесінің мәнділігін сезіндіруге бағыттайтын әрбір ұстаз өз қызметін үлкен сеніммен атқарғаны жөн. Себебі мұғалім ең жауапты міндетті орындайды – ол адамды қалыптастырады. Мұғалімі қандай болса, шәкірті де сондай сенім жүгін көтереді.

Мұғалім болу, сөз жоқ, ұлы қызмет. Жас ұрпақтың үміт-арманын, болашағын көтеруді алдына мақсат етіп қоя білген ұстаз білімді, ізденімпаз және жаны таза болуы қажет. Ұлы жазушы Мұхтар Әуезовтің «Алдыңғы жақсы артқы жасқа тәлім айтпаса, ел болғаның қайсы» [6] дегендей, әрбір ұстаздың мақсаты – ерік – жігері мықты, адамгершілік деңгейі жоғары,

сапалы білім беру арқылы Қазақстанның болашағына сай келетін ұрпақты тәрбиелеу. Яғни бүгінгі өмір талабына сәйкес білім берудің жаңа мазмұнын, оқытудың басым бағыттарын нысанаға ала отырып, барынша дамыған, алдыңғы қатарлы 50 мемлекеттің қатарына қосылуы және әлемдік білім беру кеңістігіне енуді жүзеге асыру қажет. Өркениетті ел қатарына қосылудың кілті – білімде болса, білімнің көзі – мектепте екенін ұмытпайық. Мемлекеттің болашағы, үміті мен сенімі – жас ұрпақ тәрбиесіне үлкен жауапкершілікпен қарау, заман талабына лайықты мұғалімнің қызмет етуі қоғам дамуын алға бастайды.

Қоғамда халықты қалқан тұтатындар бар, халыққа қалқан болатындар бар. Халыққа қалқан болатындар халықтың аяғына үзенгі болып, ұрпағының еңсесін биіктеткісі келеді. Осы жандар-Ұстаздар, ақыл да, парасат та, даналық та ұстаздан жеткен. Ендеше, еңсені биіктетіп, еліміздің болашағы үшін ұлт мақтанышына айналар ұрпақты жетектеп, ұлы Абай айтқандай: «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға» [7] деген ой иірімі ұрандарыңызға айналып, адамзат құндылығы-білім екенін көрсету жолында еш аянбаңыздар. Біліктілік пен шеберліктеріңізді ұштастырып, «ұлы болу оңай емес, ал ұлылардың ұрпағы болып қалыптасу одан да қиын» деген қағиданы іске асырып, өсіп келе жатқан жас ұрпақты әлемді мойындататын рухани биікке көтеру- біздердің міндетіміз. Олай болса мектептегі музыка пәні арқылы оқушыға 12 жылдың білім беру жүйесі арқылы жан - жақты жетілген, білімді де тәрбиелі жеке тұлғаны қалыптастыруға болатындығына сенімдеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2004. – 132 б.
2. Абдуллин Э. Б., Николаева Е. В. Теория музыкального образования: учебник для студ. Высш. Пед. Учеб. Заведений. – М., 2004.
3. Сухомлинский В.А. Балаға жүрек жылуы. – А., 1976. – 223 б.
4. Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 301 б.
5. Қазақстан Республикасы Жоғарғы білім беру тұжырымдамасы / Егемен Қазақстан, 18.08, 2005.
6. Әуезов М.Абайтанудан жарияланбаған материалдар. – Алматы, 1988. – Б.133-136.
7. Абай Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы. – Т.2: Өлеңдер мен аудармалар, 2005. – 336 б.

УДК 37.01

*Іван Алмашій
(Мукачево, Україна)*

ІДЕЇ ПРИРОДОВІДПОВІДНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Окреслено основні педагогічні прийоми у пізнавальній екологопросвітницькій діяльності учнівської та студентської молоді. Вказано на важливість інформаційної складової у формуванні екологічної культури молоді.

Ключові слова: формування екологічної культури, молодь, освіта, виховання.

The importance of functioning of different regional civil organizations has been shown, as well as their influence on Youth ecological upbringing, which makes possible to them as a subject of social and pedagogical activity. The system of Youth ecological culture formation by these organizations with the usage of educational techniques has been proposed.

Key words: the formation of ecological culture, youth, education, messenger.

Ми визначаємо екологічну культуру як морально-духовну сферу життєдіяльності людини, що характеризує своєрідність його взаємодії з природою і включає в себе систему

взаємопов'язаних елементів: екологічна свідомість, екологічне ставлення і екологічну діяльність. В якості особливого елемента виступають екологічні інститути, покликані підтримувати і розвивати екологічну культуру на рівні суспільної свідомості в цілому й конкретної людини зокрема.

У психолого-педагогічній науці питанням етимології терміну екологічна культура займалися В. П. Іванов, М. В. Межуєв, В. Г. Табачковський та ін., на сучасному етапі його розглянуто в працях В. С. Крисаченко, В. О. Хвіст, В. М. Логвиненко.

Мета. Розглянути ідеї природо відповідного виховання молоді з використанням «Екологічного календаря».

Сучасний виховний ідеал екологосвідомого громадянина держави передбачає втілення в собі багатства відроджених вітчизняних культурно-історичних, народознавчих, природовідповідних традицій та орієнтації на загальнолюдські ідеали.

Тому найважливішим показником рівня культури суспільства слід вважати не тільки ступінь її духовного розвитку, але і то, наскільки морально населення, наскільки впроваджені екологічні принципи в діяльності молоді по збереженню і відтворенню природних багатств.

Сьогодні в усьому світі дедалі більше уваги приділяють питанням охорони та збереження навколишнього середовища. Для поглибленого вивчення й дослідження питань, що стосуються довкілля, необхідно орієнтуватися в екологічних датах та природоохоронних акціях. Саме в цьому контексті доцільно користуватися екологічним календарем актуальних екологічних подій і дат, пов'язаних з ними [2].

У відповідності до «Екологічного календаря» доцільно проводити екологоспрямовані заходи з молоддю:

- Всесвітній день лісів (21.03). Цього дня проводять заходи щодо висаджування дерев, привертають увагу громадськості до нагальної необхідності збільшувати зелений покрив Землі. Пересаджування з розсадника ялинок у горщики для новорічних свят. Отримаючи на таку ялинку, ми збережемо від вирубування найкрасивіших і найздоровіших дерев ліс, при цьому маємо екологічно чисту ялинку вдома чи на підприємствах.

- Всесвітній День води (22.03). Світ повинен усвідомити проблему стрімкого вичерпання питної води. Організація заходу насамперед спрямована на усунення чинників забруднення водою. А саме виставка міні-проектів, які можуть бути реалізовані освітньо-виховними інститутами (громадськими організаціями, вищими навчальними закладами, загальноосвітніми школами).
- Всесвітній день здоров'я (7.03). У довкіллі людини відбуваються зміни, що шкідливо впливають на людей.

- День Землі (22.04). Засновано з метою привернення уваги людства до проблем планети, пов'язаних з діяльністю людей.

- Друга субота травня – Міжнародний день перелітних птахів. Цього дня заохочують захищати птахів і привертають увагу громадськості до їх потреб.

- День довкілля (5.06). Люди всього світу занепокоєні стрімким зростанням екологічних проблем.

- День зеленого споживання (28.09). Необхідність розвивати у людей усвідомлення важливості повторного використання та утилізації відходів.

- Всесвітній день тварин (4.10). Проводять спеціальні заходи, спрямовані на інформування громадськості щодо проблем тварин, заохочення людей замислитися над природним зв'язком між людьми й тваринами.

- Всесвітній день гір (11.12). Цього дня наголошують на захисті та розвитку гір.

При цьому необхідно щоб вихованець усвідомив норми і правила поведінки у системі «природа-людина». Для цього проводять ряд настановних бесід. Другим етапом є дія при якій вихованець не тільки є виявлення ставлення вихованця до норм і правил поведінки. На цьому етапі педагогам слід потурбуватися, щоб вихованець не тільки зрозумів та усвідомив вимоги норм і правил поведінки, а й прийняв їх посередництвом власної емоційної сфери.

Третім етапом є формування поглядів і переконань. Це викликає необхідність не тільки у сприйнятті та засвоєнні цих норм, а й у перетворенні їх в особисте надбання, що слугуватиме керівництвом до відповідних вчинків у житті. Для того щоб певна засвоєна норма перетворилася у переконання, необхідно, щоб вона пройшла через особисте горнило особистості вихованця, тобто через його такі дії, які вимагатимуть прояву його чіткої позиції [1, с. 420].

Четвертим етапом є сприяння вихованцеві у само формуванні ним доцільної спрямованості згідно з внутрішньо закладеними його потенційними можливостями.

В подальшому є доцільним формування методичних рекомендацій до екологоспрямованих заходів у відповідності «Екологічному календарю».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пальчевський С. С. Педагогіка: Навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.
2. Всеукраїнська екологічна ліга. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ecoleague.net/forumy-konferentsii-kruhli-stoly-seminary/ekolohichniy-kalendar. – Екологічний календар. – Мова укр.

ӘОЖ 54(075.3)

*Акмаржан Байтханова, Алтынай Сарыбасова
(Шымкент, Казахстан)*

МҰҒАЛІМНІҢ САБАҚҚА ДАЙЫНДАЛУ ЖҰМЫСТАРЫ

Білім беретін орындардың аса жауапты міндеті- оқушылардың ғылым негіздерімен терең және берік қаруландыру табанды және жемісті білім алуға оқушылардың ынтасын арттыру, оларды өздері алған білімдерді практикада қолдана білуге үйрету және дағдыландыру болса, осы орайда мұғалімнің жауапкершілігі, оның сабақтар жүйесінде даярлануы оқу жұмысын ұйымдастыру үшін аса зор мәні бар. Жақсы жоспарланған мұғалімнің нәтижелі даярлығын бейнелейтін сабақ сыныптағы оқу жұмысын ойдағыдай өткізудің ең жақсы кепілі болады.

Сабаққа мұқият дайындалу, оны мазмұнымен ұйымдастыру әдістемесін ұйымдастыру әрбір мұғалімөзінің ең басты міндетім деп сезінуі тиіс.

Егер сабақ көңілсіз өтсе, мұғалімдер сабақты босаң және енжарлықпен өткізсе, онда, сөз жоқ, бұл мұғалімдердің сабаққа дайындалу ісіне немқұрайлықпен қарауы, сабаққа деп бөлінген 45 – минуттолық әрі жан-жақты пайдалануға деген оның ұмтылышының жоқ екендігінде деп қарауға болады. (Осы орайда айта кетуге болады: 40-жыл мұғалім болсаңда 45-минут сабағына әзірленуді ұмытпа!)

Мұғалімнің сабаққа дайындалуы – аса жауапты іс. Мұғалім өзі оқытатын пәнді қанша жақсы білгенмен, егер ол сабақтар жүйесі жөнінде тыңғылықты жұмыс істемесе және сабаққа жеке даяаланып отырмаса, оның сабақ оқытуында кешіліктер болмақ. Бұл – педогогтік стажы бар көп мұғалімдергеде қатысты.

Әрбір мұғалімнің сабаққа дайындалу жөніндегі талап, педогогикалық процестің күрделілігін туғызады. Соған сәйкес мұғалімнің сабаққа әзірленуі барысында төмендегідей сұраққа жауап беруі керек:

1. Сабақтың мақсаты қандай?
2. Оқушылардың қандай жаңа білімдер алуы қажет және олар практика жүзінде нені үйренеді?
3. сабақта айтылатын ойдың бастысы қайсы?
4. бұл ойлар қандай жүйемен баяндалмақ?
5. олар қандай жолмен негізделмек?

6. қандай қорытындылар керек?
7. сабақта қандай әдістермен құралдар пайдаланылмақ?
8. оқушылардың білімін тексеру үшін оларға қандай бақылау сұрақтарын беру керек?
9. оқушылар алған білімдерін пысықтау және практикада қолдану мақсатында қандай жаттығулар беру керек?

10. үй тапсырмасына нені беруге болады және оны қалай тапсыру керек?

Озық тәжербиелі мұғалімдер сабаққа белгілі бір тиянақты жүйемен даярланады дедік. Ол төмендегі кезеңдерден құралады:

А) алдағы оқу тоқсанына оқу материалын жоспарлау.

Б) өтілетін сабақтың табыстарымен кемшіліктерін есепке ала отырып, келесі тақырыпты белгілеу.

В) кезекті сабақтың жоспарын жасау.

Оқу жұмысының мазмұнын ойластырып алу сыныпта оқу материалын өтудің бірізділігі жөнінде айқын да анық түсінік құрып алу деген сөз. Сондықтан мұғалімнің оқу бағдарламасымен жүргізетін жұмысы оларға оқу тоқсанында белгіленген материалдың өтілуін қысқаша жоспарлап алу болып табылады. Бұлай ету оларға әр тақырып не тақырыпша шеңберінде сабақтарды неғұрлым айқын жоспарлауға мүмкіндік береді.

Мектепте оқу материалы әрбір жарты жыл бойынша жоспарланады. Бұндай жоспардың түрін күнтізбелік (календарный) жоспар деп атайды. Күнтізбелік жоспар жүйесіне белгілі бір тоқсан шінде өтетін тақырыптар енгізіледі.

Тақырыптық жоспарлау – белгілі бір пәнге қатысты оқытудың барлық формаларының бірлігі мен байланысының көрінісі.

Ол мұғалімге бір сабақтан келесі сабаққа өту барысында дидактикалық мақсаттарды анықтауда бірізділікпен жүйелікті анықтауға септігін тигізеді. Оқу материалының мазмұндағы негізгі оқу әрекеттерін белгілеуге, пәнаралық байланысты орнықтыруға, оның барысында пайданылатын көрнекіжәне техникалық құралдарын ойластыру, сонымен бірге нақтылы тақырыптарды оқыту нәтижелерін алдын-ала болжауға мүмкіндік береді.

Тәжербиелі мұғалім тақырыпты зерттегенде оқу материалын оқып біледі, осы тақырып бойынша өткен оқу жылында жүргізілген сабақтардың тәжербиесін ескереді, жеке сабақтарға арналған тақырыптың мазмұнын жоспарлайды және сабақта тек білімділік міндеттерді ғана емес, сол сияқты тәрбие міндеттерінің шешілуін де белгілейді.

Сабаққа осындай жүйемен даярлануда мұғалімдер оқушылардың оқу еңбегін жақсы ұйымдастыруды, әрбір жеке оқушыға зейін қойып, сезімталдықпен қарайтын болады, соның арқасында оларға жоғарғы сапада білім беріп жеке басын нәтижелі тәрбиелеуге қолжеткізеді. Себебі, сабаққа тұтас тақырып бойынша даярлану белгілі бір оқу материалн мектепте өту үшін жақсылап жоспарлау ғана емес, сол сияқты оқушылардың ұжымдық және дара жүргізетін оқу жұмысын, сабақ үстінде оқушылардан сабақ сұрауды және артта қалушыларға көмек көрсетуді күні бұрын ескеруге мүмкіндік береді.

Оқу бағдарламасының тараулары бойынша сабақтардың тақырыптарын жасап болғанан кейін, іле – шала мұғалім алдағы әрбір сабақтың мазмұнын мен ұйымдастыру әдістемесін толық ойластырып алады.

Жеке сабақтардың жоспары - әрбір мұғалімнің жеке сабақ құжаты. Ол мұғалімнің тақырып жөнінде алдын-ала қандай жұмыс жүргізетіндігімен анықталады. сондықтан тиімді жасалған жоспар – тиімді өткен сабақ болып табылады.

Қазіргі кезде мектеп тәжербиесінде қалыптасқан мұғалімнің жекежоспррының үлгісі төмендегідей.

1. оқу бағдарламасының тарауы бойынша сабақтың күні мен реттік саны анықталады.
2. сабақтың тақырыбы.
3. сабақтың мақсаты.
4. сабақтың құрылымы немесе дидактикалық кезеңдері.
5. сабақтың мазмұны.

6. оқыту әдіс – тәсілдері.
7. сабақ құралдары.
8. үй тапсырмасы.
9. қорытынды, сабақтың аяқталуы.

Сабақтың анағұрлым негізгі бөлігі- оның төртінші және бесінше кезеңі болып табылады.

Сабақтың әрбір құрамды буынына немесе дидактикалық элементтеріне мұғалімнің жұмсайтын уақытын көрсетудің мәні зор. Содан кейін барып оның қалған буындары мен мазмұны ашып көрсетіледі. Сабақты бұлай жоспарлауға мұғалімге сабақ барысын нәтижелі ұйымдастыруға қолайлы жағдай туғызады.

Одан әрі қарай оқушылардың тәжерибиелік жұмыстарын ұйымдастыру тәсілдері қарастырылады. Оқыту әдістерін қолдану нақты атап көрсетіледі.

Н.К.Крупская мұғалімдердің назарын тапсырманы орындау жөнінде оқушыларға мұқият түсіндіру жұмыстарын ұйымдастыруға,оның мақсаты түсінікті болуына, бұл мақсат оларды рухтандыратындай дәрежеде болуына аударады. « ең қызық тапсырма – дейді ол, - аланың өз бетінше өз бетінше жұмыс істей алуын барыша дамытып, оның ойын оятатын тапсырма екендігі мәлім» - деген тұжырымдама жасайды.

Сонымен бірге Н.К.Крупская мұғалімдердің сабаққа әзірлену барысында оқушылардың үй тапсырмасында теңестірушілік жол берілуге болмайтындығы олардың назарын баса аударады. «тапсырманы дараландыру керек, оқушының олқы жерлерін, оның білімі мен дағдыларының жиынтығын есепке алу қажет, сабаққа күштірек оқушыларға берілетін тапсырмалар оларды тым алға сүйреп әкетпей, олардың алған білімін тереңдете, оның сапасы жақсартыла түсетін болсын» - дейді ол.

Сабақ жоспарлары мұғалімнің жоспарды жасап сол жоспар бойынша сабақты өткізгеннен кейін, оған талдау жасайды. Жоспар қаншалықты сәтті орындалды және мақсатқа қалай қол жеткізеді септігін тигізеді. Мұғалімсабаққа мұқият әзірленбейінше жақсы сабақ беруге болмайды. Сабаққа әзірленуге кірісе отырып озық мұғалімдер программамен зер салып танысады, әдістемелік және педогогикалық әдебиеттерді оқиды, фактілерді, мысалдарды оқу құралдарын іріктеп алады. Мұның бәрі мұғалімнің оқу сабақтарына перспективалық даярлығын білдіреді.

В.А.Сухомлинский «балаларға жүрек жылуы» кітабында ұстаздарға кеңес ретінде былай деген: «балаға оқуда ой – еңбегінің шаттығын, табыс қуаныш беріңіздер» осы сөздеріне ол мұғалімді баланың жақсы оқу тілеген бала тіршілігінің мән – жайын, балақуаныш дүниесін нұрландыратын шырақ деп атайды. Білім беру ісіндегі осындай іс-әрекеттерді атқару үшін мұғалімдерден өз ісіне мұқияттылықты талап етеді. Нағыз өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге ие бола алады. Ал білікті маман, білгір ұстаз болу үшін кө ізденіс керек екені және даусыз. өйткені әр оқушының жүрегіне жол таба білу оны қызықтыру ойландырып сөйлете білу мұғалімнің міндеті.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Тәрбие құралы» журналы. – 2002. – №5.
2. «Бастауыш мектеп» журналы. – 2003. – №7.
3. «Қазақстан мектебі». – 1998. – №1.

ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМДА ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

В этой статье приводятся материалы о педагогических навыках в процессе обучения студентов экологии и формировании у них знаний в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: экология, презентация, мотивация, технология, знание, преподаватель.

Institutions of higher education in the teaching environment in this article to make sure students with knowledge and skills mention pedagogical skills.

Keywords: *ekologiy, presentation, motivation, technology, teacher.*

Ҳозирги экологик таълим соҳасида рўй бераётган ижобий ўзгаришлар “Қадрлар тайёрлаш миллий дастури” талаблари асосида олиб борилмоқда.

Ҳар томонлама етук қадрлар тайёрлаш энг муҳим ва масъулиятли вазифадир. Айниқса, экологик таълим бераётган олий ўқув юртида педагоглар, профессор ўқитувчилар зиммасига масъулиятли вазифалар юклайди, бу эса ўқитувчи касбининг масъулиятлилиги ва шарафлилигини кўрсатиш билан бирга унинг жамият тараққиёти олдидаги масъулиятини янада теранроқ хис этишга олиб келади.

Экологик таълим беришда тизимли, технологик ёндашув кенг қўлланилмоқда, бу эса кафолатланган натижаларни бериши характерлидир. Шунинг учун ҳам педагог ўқитувчи экологик жараённинг моҳияти, мақсади, вазифаларни яхши билиши, уни анъанавий ўқитиш тизимидан фарқлаб, фанда мотивацияни ҳосил қилган холда ўқувчиларга индивидуал ёндашувни ташкил этиш керак.

Натижада экологик таълим соҳасида иш олиб борган мутахассислардан янги педагогик технологияларнинг экологик тарбия беришда замонавий ўқитиш методикаси тажрибаларидан яхши хабардор бўлишини, жараёнида эса янги ғояларни топиб дарс ўтишга ундайди.

Экологик таълимда юқори сифатларга эришишда ва малакали педагоглар тайёрлашда ўқитувчи тажрибаси, билим даражаси, касбий маҳорати муҳим омиллардан биридир. Экологик таълимда қадрлар тайёрлашда икки муҳим жиҳатга эътибор қаратилмоқ керак.

1. Келажакда бўлғуси мутахассисларнинг касбий тайёргарлигига
2. Унинг педагогик нуқтаи назардан тайёргарлигига

Ватанимизда қабул қилинган муҳим ҳужжатлар “Қадрлар тайёрлаш миллий дастури”, таълим тўғрисидаги қонунларда ҳам ҳозирги даврда экологик таълим ўқитишда илғор педагогик технологиялардан ва интерфаол методлардан фойдаланиш зарурлиги кўрсатилган.

Экологик таълимни ўқитишдан кўзланган мақсад ўқувчиларга билим, малака, кўникмалар беришгина эмас, балки ўқувчиларда мавзуга нисбатан қизиқиш – мотивация ҳосил қилиш уларда ички имкониятлардан фойдаланиш қобилиятларини ўстиришдан иборат. Шундагина замонавий талабларга жавоб бера оладиган етук мутахассисни, билимли, тажрибали ва малакали ўқитувчиларни тайёрлаш мумкин.

Экологик таълимни берувчи қадрлар тайёрлашга масъул ўқитувчи тажрибали, замонавий ўқитиш технологиялардан хабардор, техник воситалардан, ўз ўрнида дарс мақсади ва мазмунига қараб самарали фойдаланган мутахассис бўлмоғи талаб этилади.

Экологик таълимда янги ўқитиш жараёнини лойихалаштириш учун ички муҳим омилларга эътибор қаратилиши лозим.

1. Экологик таълим берувчи ва таълим олувчининг ўзаро ҳамкорликдаги фаолияти:

2. Екологик таълим бериш жараёнида ўқув материаллардан; кўргазмалилик асосида маълум кетма – кетликда фойдаланиш.

Екологик таълимни амалга оширишда ўрганилаётган мотивацияни ошириш, мантикий фикрлашга ва ўз фикрини ифода этишга ўргатиш ўқитишнинг долзарб мақсадларидан биридир.

Екологик таълимни ўқитишда талабани ёки мактаб ўқувчиси бўлишидан қатъий назар ўқитувчи ўз махоратидан келиб чиққан ҳолда янги ўқитиш усулларни топиб кучли билим бермоғи лозим. Қуйидаги усуллар екологик таълим жараёнида самарали бўлиши мумкин.

1. Презентация – ўқув материалларнинг дарс жараёнига киритиш босқичи.

2. Ўрганилаётган екологик таълим материалларнинг машқ қилиш.

3. Екологик таълим нуқтаи назардан вазифалар асосида таълим олувчида кўникмалар ҳосил қилиш.

Биринчи босқичда ўқув материали маъруза, хикоя, турли кўргазмалилик асосида намоёйиш қилиш, тушунтириш орқали ўқув жараёнига киритиши зарур. Бу босқичда техник воситалардан ва бошқа кўргазмалиликдан екологик материалдан ўқув мақсадига мос равишда фойдаланиш тавсия этилади. Ушбу босқичнинг асосий мақсади ўрганилаётган екологик материални тушуниб олиш ва маълум тушунчаларга эга бўлиш бу ерда “Braem stavning” (мияга хужум) усулидан фойдаланиш зарур.

У презентация босқичида ўқувчиларнинг билим олишлари пассив яъни (тинглаш ва тушуниб олиш) шаклига эмас, балки фаол равишда кечишини таъминлаш технологик ёндашувда жуда катта рўл ўйнайди..

Ўқув материалга нисбатан мотивация ҳосил қилиш, кўргазмалилик асосида мавзуни қисқа, лўнда қилиб тушунтира олиш талаб этилади. Ўқувчиларда екологик материалларнинг тушуниб олиш жараёнида унга нисбатан ўз фикрини ифодалаш ҳам ушбу екологик материални чуқур ўзлаштиришни кафолатлайди.

Иккинчи босқичда асосий эътибор екологик таълим материалини нуқт фаолияти турли (гапириш, тинглаш, тушунтириш, ўқитиш, ёзиш) да машқ қилиш яъни турли машқлар бажариш, кузатиш, ўстириш каби жараёнлар ташкил этиши мумкин. Берилган топширик ҳамда машқларни бажариш жараёнида кўргазмалилик, екологик материаллардан фойдаланиш ўқувчиларда шу мавзуга ишга нисбатан қизиқиш, истак, хошиш яъни мотивацияси ўстириши ёрдам беради.

Амалий лаборатория машқ бажариш жараёнида дифференциал ва индивидуал ёндашув, таъим олувчи шахс (ўқувчи талаба) шахсий хусусиятига қобилятини ҳисобга олиш ва шунга кўра машқ турларнинг осонлаштириш ёки мураккаблаштириш зарур. Агар таълим олувчининг билиш даражаси паст бўлиб машқларнинг бажариш унинг учун қийинчилик туғдирса, у холда ўқувчи талабада унга нисбатан қизиқиш ва ўз кучига ишонч йўқолади. Шунинг учун ҳам фикримизча индивидуал ёндашув энг мақбул таълим усули ҳисобланади.

Учинчи босқичда ўрганилаётган екологик материални екологик вазифтларда қўллаш орқали екологик кўникмалар ҳосил қилиш босқичи ўқувчилардан екологик фаолликни талаб этади.

Ўқитувчи олдиндан тайёрлаб қўйилган, екологик вазиятларга асосланган тапшириқларни беради, ўқувчилар эса ўрганилаётган екологик материалларни екологик вазиятларга мос равишда қўллаш орқали амалий, баҳс, гуруҳ – гуруҳ, жуфт – жуфт бўлиб ишлаш каби екологик таълим шакллари тарзида ва муаммоли вазифаларни “давра столи” техникаси каби усуллардан фойдаланиш таълим олишга етказиш мумкин.

Ўқувчиларнинг билиш фаолиятини оширишга қўйилган белгига алоҳида эътибор қаратилиши мақсадга мувофиқ.

1. Екологик таълимни лойихалаштиришда ўқув мақсади ўқувчилар индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган холда 4 ёки 5 кишилик гуруҳларга тақсимланади.

2. Ўқитувчи ҳар бир кичик гуруҳда уларни тинглаши, бошқариши ва назорат қилиши керак.

3. Дарс компонентларини дарсдан олдин ҳар бир элементнинг пухта ўйлаб режалаштириш, ўқувчи томонидан ўзлаштириш усули, воситаси, машқ тизими, кетма – кетлиги, эришилган натижани кўра билиш, белгилашни талаб этиш керак.

4. Рухий жихатдан бир – бирига яқин бўлган таълим олувчининг сони жихатидан тенг бўлган кичик гуруҳлар шакллантириши муҳим.

5. Гуруҳларда ҳал этиш учун топширилган вазифалар мохиятидан келиб чиққан мақсадларни аниқлаб олиш.

6. Гуруҳлар томонидан ғояларни ишлаб чиқишни шакллантириш.

7. Топшириқлар ечиш юзасидан танқидий мулоҳазалар юритиш, улар асосида хулосалар чиқариш.

Хулоса ўрнида таъкидлаш керакки, юқорида тўхталиб ўтилган экологик таълим бериш технологиялари таълим олишда экологик билим, кўникмани самарали шаклланишига хизмат қилади.

УДК 378.147

*Олександр Бігун
(Володимир-Волинський, Україна)*

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВОЇ ГРИ ЯК ЗАСОБУ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано особливості використання ділової гри з метою формування комунікативної компетенції та професійної адаптації майбутніх учителів англійської мови. Автори розглянули методичну та практичну цінність використання ділових ігор на уроках іноземної мови, обумовили необхідність та актуальність даного напрямку роботи.

Ключові слова: комунікативна компетенція, комунікативний підхід, принцип ситуативності, ділова гра.

The article deals with business (simulation) games as an effective method of the development of future English teachers' communicative competence and their further professional establishment. The authors elicited the methodological and practical value of the usage of business games at the English lesson, predetermined the necessity and urgency of this activity.

Key words: communicative competence, communicative approach, situational principle, business (simulation) game.

Мета вивчення іноземних мов на сучасному етапі визначає відповідні підходи до організації навчально-виховного процесу, а саме: особистісно орієнтований, компетентнісний та діяльнісний. Це означає, що методика навчання іноземної мови має комунікативну спрямованість і передбачає активну діяльність, у центрі якої знаходиться студент як суб'єкт навчання, а зміст навчання охоплює соціально та особистісно значущі складові його майбутньої професійної діяльності.

Діяльнісна спрямованість навчання іноземної мови потребує зміщення акценту на розвиток іншомовної комунікативної компетенції в єдності усіх її складових (мовної, мовленнєвої, соціокультурної та навчально-пізнавальної).

Принцип ситуативності є провідним і вказує на необхідність організації навчання у природних для спілкування умовах. Формування комунікативної компетенції можливе за умови моделювання у навчальному процесі типових ситуацій реального спілкування, що виникають у різних сферах життя і стосуються різних тем. У зв'язку з цим навчальну діяльність студентів доцільно організовувати таким чином, щоб вони виконували вмотивовані дії з мовленнєвим матеріалом для вирішення комунікативних завдань, спрямованих на досягнення цілей професійного спілкування [2].

Одним з ефективних шляхів формування комунікативної компетенції за допомогою активізації навчання є технологія ділових ігор, що дозволяє безпосередньо включити процес навчання іноземної мови у модель майбутньої фахової діяльності студентів.

Гра – це вид діяльності, який безпосередньо своїм процесом викликає інтерес учасників. Як зазначав Ю. Пассов, на основі гри відбувається активізація резервних можливостей студентів, що співвідноситься з принципами ситуативного навчання. Грі притаманна емоційність, творчість, суперництво та наявність прямих або опосередкованих правил [5, с. 86].

Доцільність використання ділових ігор у вищій школі обґрунтували наступні дослідники: М. Бірштейн, Я. Бельчиков, А. Вербицький, В. Єфімов, М. Кларін, О. Парубок, П. Підкасистий, П. Щербань та інші. Значення ігрової діяльності у процесі навчання іноземної мови підкреслювали відомі вітчизняні і зарубіжні методисти: І. Зимня, О. Леонтьєв, Ю. Пассов, М. Скаткін, Н. Складенко, Г. Лозанов, Rewell J., Taylor J., Byrne D. та інші.

У ділових іграх моделюються ситуації, наближені до реальної професійної діяльності. Ділова гра характеризується наступними загальними рисами:

- 1) типовість ситуацій, що відображаються у ділових іграх;
- 2) відсутність повної інформації, прийняття рішення в умовах невизначеності;
- 3) динамічність процесу управління грою;
- 4) наявність діючих осіб у системі управління: гравців, які виконують ролі посадових осіб, гравців-експертів і гравців-організаторів, які готують матеріали для ділової гри і контролюють хід гри;
- 5) наявність правил гри.

Основні інтереси майбутніх учителів іноземної мови зосереджені на сфері їхньої майбутньої професійної діяльності, і вони частіше за все розглядають іноземну мову як засіб розширення своїх професійних умінь.

Ділова гра передбачає спільну діяльність, тому в ній знімається суперечність між колективним характером майбутньої професійної діяльності та індивідуальним характером засвоєння знань.

Технологія ділових ігор спрямована на удосконалення професійного спілкування і має ряд особливостей:

1. Ділова гра повинна базуватися на мовному матеріалі, що відображає конкретну ситуацію спілкування у професійній сфері (наприклад, у форматі викладач-студент).

2. У діловій грі переважає момент самоосвіти. Участь студентів в організації та проведенні ділової гри активізує їх розумову діяльність, підвищує творчу активність, тому що дозволяє їм практично застосувати свої знання іноземної мови у професійно наближених ситуаціях.

3. Суттєвий момент у діловій грі – її проблемність. Звичайно, і у професійній сфері є ряд типових ситуацій, однак тут частіше виникають проблемні ситуації, що вимагають оперативного вирішення. Велику методичну цінність представляють ділові ігри, що стимулюють виникнення все нових і нових ситуацій спілкування. Такі ділові ігри дозволять залучити якомога більшу кількість студентів до активної участі [1].

4. У діловій грі одними з провідних є принципи спільної діяльності і діалогічного спілкування учасників. Учасники самостверджуються не тільки як особистості, але і, перш за все, як фахівці у своїй галузі професійної діяльності.

Відповідно до класифікації форм взаємодії, можна виділити наступні типи ділових ігор: гра-співробітництво (наприклад, досягнення домовленості між вчителем та учнем); гра-змагання (наприклад, підготовка і обговорення відкритого уроку вчителями); гра-конфлікт (наприклад, бесіда вчителя-предметника з батьками невстигаючого учня). Кожен тип гри відрізняється специфікою цілей, на досягнення яких спрямовані зусилля її учасників [4, с. 126].

Успіх проведення ділової гри залежить, в першу чергу, від чіткого моделювання елементів змісту та реалізації поставленого завдання. На тренувальному етапі студент повинен оволодіти навичками вербального оформлення комунікативних намірів, необхідних для реалізації поставлених цілей комунікації. На етапі реалізації викладач визначає мету комунікації, ролі та рольові відносини учасників спілкування, уточнює завдання кожного комуніканта, дає завдання з оцінки результатів ділової гри студентам, які не є активно залученими до даного виду діяльності [6, с. 27].

У ході проведення ділової гри викладач виконує роль «адміністратора»: спрямовує спілкування, виводить його з глухого кута, створює нові проблеми, змінює напрям гри за допомогою введення нових учасників тощо.

На етапі оцінювання викладач вислуховує думку «групи експертів», які стежили за ходом гри, але не брали участі у ній: чи досягнуто мети гри, які інші більш ефективні шляхи досягнення тих же цілей можливі і т. п. Далі викладач сам підводить підсумок, надає безпосередню оцінку діям учасників комунікації.

Варто зазначити, що така форма роботи потребує неабиякої уваги як від викладача, так і від студентів. Перш за все, необхідно узгоджувати проведення ділових ігор на заняттях з іноземної мови з навчальним та особистісним досвідом студентів. Доцільним є їх проведення на старших курсах навчання у ВНЗ, коли студенти вже оволоділи відповідними іншомовними вміннями та навичками і здобули базові професійні знання. Зокрема, перспективним у даному питанні є курс «Іноземна мова за професійним спрямуванням» [8].

Задля формування здатності студентів до професійно спрямованого спілкування діловими іграми слід надавати нестандартності та проблемності. Для їх проведення необхідно ретельно підбирати тематику та матеріали (тексти, аудіо- або відеоматеріали), які б порушували актуальні проблеми професійного характеру та підштовхували учасників гри до конструктивної дискусії. Ролі та функції гравців повинні адекватно відображати реальну картину професійної діяльності, що моделюється у грі. За умови вдалого розподілу ролей кожен студент може повною мірою самоствердитися. У свою чергу, правила гри повинні містити конкретну характеристику реальних процесів і явищ, які мають місце у змодельованій ситуації [7].

Ділові ігри базуються на принципі самоусвідомлення, самопізнання, вірі у власні можливості. Вони закладають основи моральної та етичної поведінки у сфері подальшої професійної діяльності. Відтак, уважаємо, що участь у ділових іграх, у першу чергу, надає змогу студентам адекватно оцінити власні можливості, з'ясувати рівень теоретичних знань та практичних умінь, чому сприяє спільна з викладачем заключна рефлексія.

Наведемо приклад ділової гри запропонований нами студентам 3 курсу навчання спеціальності «Початкова освіта» на занятті з іноземної (англійської) мови за професійним спрямуванням. Мета гри: розвиток у студентів навичок аналізу конфліктних ситуацій на уроці, визначення їх видів та формування умінь їх розв'язання.

Business game «At the English Lesson»

1. Brainstorming activity about possible problems that can appear at the English lesson: e.g. a few students haven't done their homework, one student is late, students have no textbooks, students aren't listening attentively etc.

2. Divide the class into 4 groups.

3. Each group is given a card with a situation.

4. Students discuss their problems in groups and elaborate possible solutions (the more they have, the better it is).

5. Each group explains to the other ones what their problem is and possible solutions are put forward.

6. The opponents agree or disagree.

7. As a result, the recommendations for a future teacher are made.

8. Finally, each groups makes a dialogue to demonstrate the situation practically.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що у процесі навчання іноземної мови засобами ділової гри забезпечується формування комунікативної компетенції студентів. Окрім знання мови, обмеженого рамками спеціальності, студент отримує можливість розвивати свою особистість, формувати необхідні не лише для професійної роботи, але і для повсякденного життя навички спілкування з іншими людьми. Ділова гра виступає у навчальному процесі не лише засобом навчання і контролю, а також засобом активізації навчальної діяльності та підвищення рівня мотивації студентів до майбутньої професійної діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Квасова О. Г. Використання проблемних комунікативних ситуацій у навчанні іноземному спілкуванню студентів 2-4 курсів філологічних факультетів / О. Г. Квасова // Іноземні мови. – 1999. – № 1. – С. 32-33.
2. Костюкевич О. В. Формування комунікативних навичок на уроках іноземної мови – веління часу / О. В. Костюкевич // Англійська мова та література. – 2015. – № 1-3. – С. 7-10.
3. Науменко Т. М. Шляхи активізації мовленнєвої діяльності на уроках англійської мови / Т. М. Науменко // Англійська мова та література. – 2007. – № 4. – С. 5-8.
4. Пасічник О. Особливості використання ділових ігор на заняттях з іноземної мови у ВНЗ / О. Пасічник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – 2014. – Вип. 30. – С. 125-127.
5. Пассов Е.И. Коммуникативные упражнения / Е.И. Пассов. – М: Просвещение., 1997. – 99 с.
6. Фатеева В. Г. Особливості діалогічного мовлення у формуванні іноземної професійно-орієнтованої комунікативної компетенції студентів ВНЗ / В. Г. Фатеева // Гуманітарний вісник НУК. – № 4. – С. 26-29.
7. Щербакова М. В. Дидактичні ігри у навчанні іноземному спілкуванню / М. В. Щербакова // Вісник ВГУ, Серія лінгвістика та міжкультурна комунікація. – 2002. – № 2. – С.111-115.
8. Hutchinson T. English for Specific Purposes: A learning-centred approach / Hutchinson T., Waters A. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 183 p.

Марко Бондарев
(Шостка, Україна)

ГРУПОВА РОБОТА НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ

Стаття розповідає про ефективність введення групової роботи учнів для засвоєння нових знань та навичок на уроках інформатики в відміну від індивідуального опрацювання нового матеріалу. Докладно розповідається про прийоми і методи колективного способу навчання та етапи проведення уроку з використанням технології групового навчання.

Ключові слова: *групова робота учнів, урок інформатики, колективний спосіб навчання, структура групових способів, ефективність навчання.*

It is told in the article about the efficiency of the introduction of the group pupil's work for the development of new knowledge and skills at the Information Technologies lessons in contrast of the individual learning of the new material. It is told in details about techniques and methods of the collective way of studying and the stages of the lesson with using the technology of the group studying.

Key words: *the group pupil's work, the lesson of International Technologies, the collective method of studying, the structure of the group methods, the efficiency of studying.*

Урок – форма організації навчального процесу, з метою оволодіння учнями досліджуваним матеріалом (знаннями, навичками, вміннями, морально-естетичними і світоглядними ідеями). Урок відіграє провідну роль у розвитку і формуванні особистості. Тому урок повинен мати свою єдину внутрішню логіку, яка визначена певними дидактичними цілями, засобами, прийомами і методами навчання.

Одна з головних завдань вчителя в ході уроку – спонукати учнів до активної, інтенсивної діяльності. Дуже часто на уроці вчитель пояснює матеріал, а учні слухають, думають і засвоюють. Але чи все? Може бути це тільки ілюзія, тільки видимість активної роботи всіх учнів? Як це перевірити? Під час закріплення матеріалу учитель встигає найчастіше опитати лише кількох учнів, як правило, найактивніших і підготовлених, а ті, хто не зрозумів «ховаються» за їх спинами. Де ж вихід? Використовуючи роботу в групах на уроці можна активізувати діяльність учнів. Уміння працювати в команді стає важливим в сучасному діловому суспільстві, живучи в інформаційному, комп'ютерному світі діти часто не володіють необхідними комунікативними вміннями і навичками [3]. Учні різного віку люблять уроки нетрадиційної форми. Тому на пропозицію попрацювати в групах реагують дуже позитивно. Багатьом здається, що працювати разом легше, ніж одному. Досвід показує хибність цієї думки. І тільки від вчителя залежить, як зробити так, щоб працюючи в групах, всі учні не тільки успішно засвоїли матеріал, але і розвинули навички міжособистісного взаємодії.

Організаційна структура групових способів навчання може бути комбінованою, тобто містити в собі різні форми: групову (коли один навчає багатьох), парну, індивідуальну [1, с. 142]. При цьому домінуюче значення має саме групове спілкування.

На уроках інформатики і ІКТ ми, вчителі, досить часто застосовуємо різні форми групової роботи [4]. Для того щоб учні могли працювати в групах учитель повинен враховувати темп роботи, сумісність і здатність до навчання учнів, а також необхідно навчити їх працювати один з одним в парі. При такій роботі учні, зазвичай сидять за однією партою, об'єднуються в пари і можуть навчати і контролювати один одного. Цей прийом ми використовуємо для якісного виконання домашнього завдання учнями. Після вивчення теми, що включає в себе великий обсяг теоретичної інформації, учням пропонується підготувати перевірені завдання по темі (розробити тести, скласти кросворди, зашифрувати визначення і т.д.). На уроці учні розбиваються на пари і обмінюються завданнями. Кожен виступає в ролі вчителя і учня.

Після того як учні навчилися працювати в статичних парах можна об'єднувати їх в групи, що складаються більш ніж з двох учнів. У незнайомому вчителю класі можна сформувати групи, використовуючи результати анкетування. Питання анкети складаються так, щоб легко було визначити тих, кому буде комфортно працювати в одній групі.

Робота в групах може бути двох видів – єдиної і диференційованою. При єдиній роботі всі групи виконують однакові завдання, при диференційованій – різні групи виконують різні завдання, в рамках загальної для всіх теми. При вивченні теми «Основи програмування» можливо запропонувати учням різних груп вирішити одну і ту ж задачу використовуючи різні засоби мови програмування. Коли всі групи впоралися із завданням, вони обмінюються ними по локальній мережі всередині одного кабінету або між кабінетами. Розбирають всі запропоновані рішення, виставляють бали за запропонованими критеріями і в кінці уроку вибирають оптимальний спосіб вирішення. У тому випадку, коли на уроці необхідно вивчити великий теоретичний матеріал, то роботу в групах можна побудувати по-іншому, використовуючи деякі прийоми і методи колективного способу навчання (КСН). Це вимагає великої підготовчої роботи. Вчителю необхідно не тільки глибоко вивчити матеріал підручників і великої кількості додаткових джерел, а й сформулювати завдання для кожної групи, маршрутну і технологічну карти. Тому знайомство з елементами технології КСН краще провести заздалегідь, до уроку. Робота на такому уроці проходить в кілька етапів.

1 етап. Учні розбиваються на групи, отримують завдання і починають працювати над темою групи за планом вказаною в технологічній карті, в динамічних парах. Хочеться сказати, що при такій формі проведення уроку засвоєння учнями нових знань відбувається не тільки з особистого інтересу, а з урахуванням подальшої спільної роботи.

2 етап. На другому етапі проходить робота між групами. Алгоритм переміщення учасників групи і номери тем, які вони повинні пояснити, вказані в маршрутній карті, що отримується кожною групою. На пояснення нового матеріалу і складання стислого конспекту з питань відводиться певний час. Облік і контроль виконання завдань ведеться в тому ж маршрутному листі. Робота вважається завершеною, коли кожен учень класу повністю вивчив теми всіх груп.

3 етап. Завершує роботу рефлексія, - це дуже важливий етап уроку [2, с. 74]. Необхідно, щоб кожен учень адекватно оцінив свій внесок в роботу групи, в досягнення поставлених на початку уроку цілей, ефективність роботи групи. До цього не можна ставитися формально, якщо ми хочемо, щоб така форма роботи застосовувалася на уроках.

У деяких школах України вже протягом декількох років використовуються елементи технології групового навчання, і зараз вже можна говорити про ефективність і результативність даного методу. Групова форма навчання дає можливість диференціації та індивідуалізації навчальної роботи. На таких уроках активізується прагнення до пізнання нового, кожен учень відчуває себе відповідальним за результат роботи групи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дьяченко В.К. Нова дидактика / В.К. Дьяченко. – М.: Народна освіта, 2001. – 496 с.
2. Маралів В.Г. Основи самопізнання і саморозвитку. Навч. посібник для студентів пед. навч. закладів / В.Г. Маралів. – К: Видавничий центр «Академія», 2004. – 256 с.
3. Короткий психологічний словник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psy-link.ru/slovar_k (дата звернення: 22.01.2014).
4. Педагогічний словник.

УДК 378.14

*Денис Борисенко
(Харків, Україна)*

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТУВАННЯ ДИЗАЙН-ПРОДУКТУ

Стаття присвячена розгляду ролі візуалізації в ході сучасного проектування дизайн-продуктів легкої промисловості. Основну увагу в роботі акцентовано на особливостях процесу проектування із застосуванням віртуальних моделей. Виділено можливості візуалізації та їх вплив на творчу розробку моделей дизайн-виробів.

Ключові слова: *візуалізація, дизайн-продукт, дизайнер, 3D-проекткування, 3D-редактор, пресет, аватар.*

Article is devoted to consideration of a role of visualization during modern designing of design-products of light industry. The main attention in work is focused on features of process of designing using virtual models. Possibilities of visualization and their influence on creative development of models of design-products are allocated.

Key words: *visualization, design-product, designer, 3D-design, 3D-editor, preset, avatar.*

Розробка дизайн-продукту на сьогодні характеризується впровадженням нових підходів, методології та інструментів, інноваційних технологій та програмних засобів. Перед розробником дизайн-моделі з'являються унікальні можливості програмної візуалізації

об'єкту у віртуальному просторі. В цих умовах дизайнер не обмежує творчий потік ідей з одночасною швидкою їх реалізацією. Творча ідея набирає просторової візуалізації з практичним аспектом можливого майбутнього промислового виготовлення [2, с. 126]. Таким чином, ще на пошуковому етапі проектування дизайн-продукту вже відсіюються технічно неможливі шляхи рішення, ідеї, які не представляють цікавості для подальшого промислового виготовлення. Але виявленні такі рішення можуть бути збереженні в базах даних для подальшого їх розвитку, застосуванні в інших напрямках роботи над моделлю – підборі композиційного рішення внутрішніх елементів, текстури та фактури матеріалу, колористичного рішення, оформлення тощо. Тому кожна ідея користувача сучасних програмних засобів становить потенційну важливість, яка організовує створення власних бібліотек образів, замальовок та просторових заготовок поряд з традиційним набором примітивів, параметрів інструментів та інших характеристик програми.

Візуалізація або англomовний її заміник – «рендерінг», займає важливу роль при розробці моделей дизайн-продукту, наданні природного вигляду, передачі властивостей матеріалів, які застосовуються, впливу зовнішніх факторів, світло-тіньове та колористичне рішення та інше. Все це прораховується автоматизованому режимі комп'ютером для більшості стандартних матеріалів. Дизайнеру залишається лише реалізувати новий шлях варіативного рішення моделі і тим самим розробити концептуальний напрямок, який буде базовим для модельного ряду або одиначної моделі дизайн-продукту. Також на початковій пошуковій стадії можливо обмежитися не лише новацією в конструкційному рішенні, композиційному розміщенні елементів на базовій моделі, а й більш глибоко «зануритися» в творчий аспект розвитку – створенні нових текстур та фактур матеріалів, конструктивних елементів дизайн-моделі, технологічних особливостей з'єднання деталей тощо.

Розглянемо більш детально процес проектування швейного виробу та візуалізаційні особливості віртуальної моделі. Вже активно залучаються в процесі виготовлення дизайн-продукту швейної галузі програмні продукти, перш за все, при побудові базових конструкцій, їх моделюванні до зазначених вимог моделі та роздруківці завдяки автоматизованій системі проектування. Частково залучають фахівцями при творчому пошуку програмні засоби для створення графічних об'єктів – цифрове оформлення ескізів, модельного ряду, розробка фірмового стилю тощо. З появою більш досконалих комплексних програмних засобів для 3D-проектування з'явилися можливості одночасної роботи як з об'ємними, так і плоскими об'єктами. Розробка спеціалізованих досконалих 3D-редакторів акцентує увагу дизайнерів на оптимізації творчого етапу проектування, на якому відбувається колосальна аналітична діяльність, синтез наявних рішень з новими тенденціями та ідеями розробника, створення концептуальних позицій в формоутворенні, конструюванні, технічній обробці або матеріальному забезпеченні. Все це в традиційних умовах вимагає значних часових затрат та роботи цілого підрозділу кваліфікованих працівників. Але в умовах сучасної конкуренції, розвитку технологій, програмні засоби зменшують затрати на прототипування та макетування, підбір конструкції, матеріалів та технології і, навіть, дозволяють частково виконати віртуальне випробування моделі. Високий рівень сучасної візуалізації, який забезпечується вже на сьогодні існуючою значною кількістю параметричних систем рендерінгу, активізує заміщення віртуальним проектуванням традиційних форм отримання прототипів швейних виробів в матеріалі. Повноцінне врахування всіх можливих дефектів майбутнього дизайн-виробу без матеріального виготовлення не можливо, але відбір найбільш широко розповсюджених проблемних рішень досягається при програмному застосуванні нових віртуальних інструментів, візуалізації матеріалів та їх поведінки в динаміці. Візуалізація є програмним «замінником» оцінки дизайн-моделі в практичних умовах експлуатації на художньо-композиційне, конструктивне, технічне рішення, здійснення випробувань в динамічних позах з різними впливами зовнішніх факторів, світло-тіньової моделіровки, текстурним, фактурним та колористичним рішенням матеріалу, виявленням областей прилягання та натягування матеріалу. Все це ще не весь

перелік можливих моделюючих ситуацій у віртуальному просторовому середовищі спеціальних програм, які може залучати дизайнер у відповідності до вимог проектування, майбутньої експлуатації, наявності визначеної матеріальної бази, промислових чи індивідуальних умовах виготовлення, технологій, замовлення.

Завдяки візуалізації в ході навчальних завдань майбутні дизайнери можуть іммерсивно опанувати методи конструювання різних видів швейних виробів, здійснювати конфекціонування, розробку технологічних процесів майбутнього виготовлення, підбір технології виготовлення в залежності від умов експлуатації, матеріалів або задуму розробника. Особлива роль у візуалізації віртуальних дизайн-об'єктів відводить саме художньому проектуванню, яке завдяки програмним засобам набуло просторового розв'язання, розгляду форми та її композиції з різних ракурсів та освітлення, конструкційного та колористичного рішення. Студенти мають можливість цілковитого переходу від творчого рішення загальної форми дизайн-продукту до дрібних деталей, як пояси, кармани, застібки, застосування фурнітури та оздоблення. При цьому, досягається комплексне вирішення всіх елементів, розробка авторських форм та колористичного рішення фурнітури, її розташування та функціональні конструктивно-декоративні або декоративні властивості, чітке розуміння їх важливості при створенні цілісного образу майбутнього дизайн-продукту. При візуалізації відбувається стрімкий перехід від звичайних примітивів з частковим не зрозумілим функціональним значенням до завершеного продуманого дизайнерського рішення, в якому враховуються основи композиційної рівноваги, пропорційного розв'язання, виділення композиційного центру при цілісності форми та зосередження на відповідному головному напрямку творчого рішення. Створення композиційно-організованої форми майбутньої дизайн-розробки в ході просторової візуалізації здійснюється за рахунок не лише автоматизованих моделей прорахунку моделі, а й інтерактивному пошуку користувача необхідних умов із залученням параметричних маніпуляцій, насамперед, зміни характеристик матеріалу, її параметрів трансформації – супротиву розтягненню, згинанню, коефіцієнти деформації, демпінгу, тертя та інші. Кожний параметр трансформації суттєво впливає на візуалізацію відображення матеріалу, а їх комплексне врахування реалізує застосування відповідно існуючих усереднених характеристик текстильних матеріалів через наявні програмні «пресети» (preset).

Створення нових «пресетів» є технічним підходом до розробки дизайн-продукту через підбір сировинної бази, базових характеристик візуалізації текстильного матеріалу, який буде застосовуватися в майбутній проектованій моделі. Маніпулювання параметрами матеріалу в області «пресету» кардинально змінює творчий аспект проектування. Користувач-розробник завдяки програмним засобам може одразу отримати модельний ряд дизайн-продукту на базі одної конструктивної основи, але з різним параметричними властивостями рішення матеріалу. При критичних позиціях параметрів створених шаблонів матеріалу моделі будуть суттєво відрізнятися по формоутворенню та експлуатаційним характеристикам, що надає можливість дослідження впливу матеріалу на важливі модельні особливості. Таким чином сучасні програмні засоби з візуалізацією дозволяють не лише розробляти швидкі та якісні варіативні ряди дизайн-рішення, а й залучати їх при аналізі моделей-аналогів, дослідження властивостей майбутніх моделей-прототипів та моделей-пропозицій. Враховуючи можливості просторового рішення, аналіз підібраних моделей-аналогів також буде включати розробку віртуальної моделі-аналогу на базі інформаційних ресурсів ракурсного представлення та об'єднання їх в цілісну систему. Її рішення стане конструктивною базовою моделлю для подальших трансформацій, моделювання, видозміни основних елементів та можливої розробки власної авторської форми на досвіді ґрунтовного вивчення наявних моделей.

Візуалізація є ефективний засіб віртуального прототипування та проектування сучасних дизайн-продуктів та окремим етапом розробки інформаційного контенту [1, с. 371]. Його унікальність віртуальної матеріалізування об'єкту вирішується одночасно на автономному та

адаптивному рівнях. В умовах першого зазначеного рівня, автономного, користувач-розробник цілковито оптимізує процес проектування завдяки проходженню традиційних етапів розробки об'єкту та використовуючи програмні «прискорювачі», якими є автоматизовані моделі візуалізації, створенні «пресети» та інші параметри в залежності застосування спеціальних програмних засобів. Дизайнеру не потрібно постійно настроювати загальні показники при виборі звичайних найбільш розповсюджених умов візуалізації, що дозволяє сконцентруватися на більш важливі композиційні, конструктивні та технологічні особливості рішення майбутнього дизайн-продукту. Автономний рівень добре підходить до швидкої розробки та запуску дизайн-продукту на існуючій базовій моделі в промислове виробництво. Адаптивний рівень є більш творчий, орієнтований на розробки перспективних напрямків модного рішення, пошуку нових концепт-ідей, формоутворень, конструктивних рішень. Він вимагає більшої затрати часу на виставлення параметричних показників, необхідних варіативних умов для кожного елементу дизайн-продукту. Поєднання можливостей цих режимів візуалізації створює швидко реагуючу модель варіативних параметричних трансформацій об'єкту, який розробляється дизайнером. Стираючись на границі фізичних обмежень проектування, програмні засоби віртуалізації не зупиняють творчу «лавину» ідей розробника та організовує динамічну систему постійних трансформацій, «вливань» нових рішень в збережені базові проекти або авторські пропозиції [3, с. 20]. Візуалізація змінює процес роботи над графічними начерками, традиційними ескізами, природньо реалізує глибину погляду, прозорість в тих місцях, де вона враховується розробником, інтенсивність світла, рішення тіні, особливостей застосування матеріалу, його слою, товщини та необхідної багат шаровості, поводження при згинаннях, розтягуванні та на самій моделі-аватарі. Застосування вже присутніх нормативних моделей-аватарів та можливість їх локальної видозміни значно спрощує процес проектування, максимально приближає до індивідуальних характеристик замовника або базової параметричної моделі в дизайн-колекції.

Підсумовуючи сучасні можливості візуалізації можливо виділити декілька найбільш важливих напрямків її застосування при розробки швейного виробу, яка дизайн-продукту, а саме:

- інноваційний трьохвимірний аналіз наявних моделей-пропозицій дизайнером з врахуванням більшої кількості параметричних характеристик, розширення ракурсного рішення;
- розробка швидких концептуальних віртуальних моделей на базі графічних ескізів;
- розробка повноцінних дизайн-моделей, підготовлених до промислового виробництва;
- розробка рекламного інформаційного контенту, передпоказових віртуальних демонстрацій для оцінки та прогнозування можливої реалізації матеріальних виготовлених зразків;
- дослідження композиційних, конструктивних, технологічних особливостей рішення моделі на базі віртуальних прототипів;
- дослідження експлуатаційних характеристик нових дизайн-продуктів, впливу зовнішніх факторів;
- розробка нових матеріалів, конструкцій та технологій виготовлення дизайн-продукту та інші.

Візуалізація на сьогодні не лише створення віртуального прообразу дизайн-продукту, а є фактичним результатом майбутнього виготовлення, можливістю побачити без матеріальних затрат кінцевий продукт проектування та продемонструвати його колективу фахівців для оцінки конструкції та технічних умов виготовлення, підбору матеріалу; замовнику або широкій аудиторії для визначення попиту та об'ємів можливої практичної реалізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Никулова Г. А. Средства визуальной коммуникации – инфографика и метадизайн / Г. А. Никулова. А. В. Подобных // Образовательные технологии и общество. – 2010. – Том 13. – №2. – С. 369-387.
2. Пятко Л. А. К вопросу о формировании ассоциативно-образного мышления студентов-дизайнеров / Л. А. Пятко // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – №2. – С. 125-128.
3. Третьякова З. О. Компьютерное моделирование в дизайне / З. О. Третьякова, К. О. Глазунов // Education. – 2015. – №10. – С. 20-21.

УДК 373.015.31:502

*Анастасія Варениченко, Надія Косач, Ганна Гріднєвська
(Мелітополь, Україна)*

ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОДОЛАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

У статті висвітлена роль екологічної культури в сучасних реаліях суспільства. Наголошено на значенні і важливості виховання екологічної культури з початкової ланки освіти, через використання компетентнісно- та особистісно зорієнтованих технологій в позакласній роботі.

***Ключові слова:** екологічна культура, екоцентричний світогляд, компетентнісно- та особистісно зорієнтовані технології, позакласна робота.*

The article highlighted the role of environmental culture in the modern realities of society. Emphasized the importance of education and the importance of ecological culture of primary level education through the use competency- personality oriented technologies and in extracurricular activities.

***Key words:** ecological culture, ecocentric outlook, competency- personality oriented technology, extracurricular activities.*

В епоху цивілізаційних зрушень людство досягло небачених результатів, але водночас страждає хитка рівновага в природі, планета “працює на межі” своїх біологічних можливостей, існує загроза для подальшої підтримки життєдіяльності людства.

Проблеми скорочення ресурсів планети та погіршення якості умов довкілля, що визначають стабільність існування живих істот, стали серйозними екологічними викликами сьогодення, які спонукають світову спільноту шукати нових шляхів просвіти та виховання людства. Стає пріоритетним формування суспільної свідомості, екоцентричного світогляду населення, формування екологічної компетентності та екологічної культури. Наукова еліта та лідери країн сподіваються, що екологічно, психологічно та морально підготовлена молодь зможе зупинити нищення та надмірні витрати ресурсів природи, скоригувати і навіть покращити екологічну ситуацію [2, с. 45].

Це важливе завдання держава делегує шкільній екологічній освіті, яка має допомогти підростаючому поколінню усвідомити економічну, політичну та екологічну взаємозалежність сучасного світу, життєву необхідність гармонізації відносин у системі “природа-суспільство-особистість”, підвищити почуття персональної відповідальності за екологічно безпечний розвиток країни та повинна націлюватися на формування екологічно свідомого, поінформованого, компетентного та активного громадянина.

Сучасна школа з початкової ланки, має впроваджувати нові підходи до навчання, що мотивують та розвивають ініціативу, творчість, креативність, громадянську активність, виробляють відповідні засадам сталого розвитку стратегії поведінки .

Запорукою успішного втілення цих завдань є впровадження в шкільну практику інноваційних, інтерактивних, компетентнісно- та особистісно зорієнтованих методів, форм і технологій освіти. На нашу думку, позакласна робота з учнями з використанням такого її виду як виховні заходи еколого-орієнтованого спрямування є дієвим освітянським інструментом всебічної підготовки покоління майбутнього до соціально бажаної, економічно життєздатної та екологічно збалансованої поведінки і діяльності [3, с. 23]. Під час впровадження виховних заходів відбувається становлення активного екоцентристського світогляду та громадянської позиції, опанування цілісних екологічних знань і довікллязберігаючих вмінь, набуття екологічно-зорієнтованих цінностей і соціалізація особистості, тому ми зосередили зусилля на розробці технології впровадження виховного заходу для учнів початкової школи.

Нами була розроблені технології організації виховних заходів “Подорож до лісового царства”, “Природні ліки рідного краю”, “Живимо з природою в дружбі”, “Шануємо природу разом!” метою яких було: сформувати поняття – “природа” як естетична, екологічна, моральна цінність; навчити встановлювати зв’язки у природі, формуючи цілісне уявлення про світ; закріплювати вміння учнів групувати і порівнювати об’єкти живої на неживої природи, робити висновки; розширювати світогляд учнів; розвивати пізнавальну активність учнів, увагу та мислення, уміння бачити прекрасне; збагачувати словниковий запас; прищеплювати дбайливе ставлення до природи та речей, створених людиною, прагнення цінувати та прикрашати навколишнє середовище; виховувати повагу до старших, почуття відповідальності за свої вчинки; залучати учнів до джерел народної мудрості [1, с. 10].

Таким чином, формування екологічної культури молодших школярів найефективніше проводити за допомогою виховних заходів, під час яких формуються навички соціальної та екологічної відповідальності, толерантності, соціального партнерства, екозбалансованого споживання, охорони та збереження компонентів довкілля.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Букреєва Н.А. Години спілкування. 1 клас. / Букреєва Н.А., Володарська М.О., Настенко А.І., Пілаєва О.М., Полуніна С.М. – Х.: Вид. група “Основа”, 2012. – 103 с.
2. Формування екологічної культури школярів / В.Д. Мелаш, Вельчева Л.Г., В.В. Молодиченко. Навчальний-методичний посібник – Мелітополь: вид-во “Мелітополь”, 2008. – 148 с.
3. Тарасенко Г.С. Навчаємо пізнавати природу. Позакласна виховна робота з молодшими школярами. – Х.: Вид. група “Основа”, 2008. – 204 с. – (Серія “Виховання в школі”).

УДК 159.923.5

Олена Ващенко, Ольга Мілько
(Київ, Україна)

ВПЛИВ ЖИТТЄВОГО СЕРЕДОВИЩА НА СТАН ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті охарактеризовано чинники впливу життєвого середовища на психічне здоров'я молодшого школяра, а також розглянуто їх розподіл на групи за певними характерними ознаками, а саме: внутрішні та зовнішні чинники.

Ключові слова: життєве середовище, внутрішні чинники, зовнішні чинники, психічне здоров'я, молодший школяр.

The article describes the impact of habitat factors on the mental health of primary school children; their division into groups according to certain characteristics (internal and external factors) was outlined as well.

Key words: living environment, internal factors, external factors, mental health, primary school children.

Життєве середовище включає в себе досить широкий спектр чинників, які впливають на психічний розвиток дитини. Воно може включати, зокрема, специфічне фізичне оточення, в якому живе конкретний індивід (сільська місцевість або міські умови, велике чи маленьке місто з характерною для нього архітектурою, гірський ландшафт або рівнинна територія), а також те, чи живе дитина разом з батьками у власному будинку або в маленькій кімнатці, чи живе постійно і на одному місці або часто переїжджає та ін. Все це не може не позначатися на її індивідуальному психічному стані, на формуванні специфічних для неї стереотипів сприйняття навколишнього середовища.

Велике значення мають також фактори і нормативи організації конкретного соціокультурного оточення, або специфічної соціоекологічної «ніші», що визначають загальний уклад і ритм життєдіяльності, характер організації взаємин, ритуали і традиції всередині спільноти, до якої належить дитина від народження. Загальновідомим є вплив на дитину найближчого соціального оточення (сім'ї, виховно-освітніх, культурних установ) щодо формування її індивідуально-психологічних і особистісних проявів. Всі перераховані чинники середовища в сукупності з генетично успадкованими утвореннями та конкретно-історичними соціокультурними умовами виховання мають принципове значення для правильного психічного розвитку молодшого школяра [1].

Таким чином, на психічне здоров'я дітей впливає велика сукупність чинників життєвого середовища, які можна класифікувати за певними ознаками. За місцем розташування виокремлюють дві великі групи – внутрішні і зовнішні чинники. Розглянемо зовнішні, до яких належать ті, які безпосередньо знаходяться в середовищі, що оточує дитину. У свою чергу їх поділяють на природні, планетарні та суспільні, які можна представити у вигляді певних складових.

Реальне зовнішнє суспільне психічне середовище має багато кіл впливу: первинне (сім'я, шкільний клас, група за інтересами, друзі тощо), вторинне (школа, село, місто та ін.), розширене (етнічна група, велика соціальна група, релігійна спільнота тощо), широке (суспільство загалом), глобальне (вся планета) Загалом до суспільних потрібно зарахувати економічні, соціальні, політичні, духовні, екологічні та інші чинники, кожен з яких можна розкласти на ще менші складові [10].

Найближчим оточенням дитини є сім'я. Як унікальне соціальне утворення, сім'я виконує певні соціальні функції: генеративну (відтворення людей), рекреативну (взаємодопомога різного роду, організація дозвілля), комунікативну, регулятивну, економічну і таку, що відповідає за первинну соціалізацію дитини. Коли визначають поняття сімейного середовища, то мають на увазі досить широкий клас явищ. Це і фізична структура, і розмір

житлового простору, і специфіка організації соціального простору, що характеризує особливості взаємин між членами конкретної сім'ї. В дослідженнях науковців підкреслюється, що сімейна середа – надзвичайно динамічна система, яка перебуває в постійній зміні, обумовленій насамперед змінами в цілісній суспільній системі. Звертається також увага на те, що сучасна сім'я все більш втрачає атрибутику відкритої системи [4].

Якщо спеціально торкатися проблеми «виховних» можливостей сімейного середовища в процесі психічного розвитку дитини, то певний науковий і практичний інтерес викликають результати деяких емпіричних досліджень, присвячених психологічному впливу на дитину певних чинників, зокрема її фізичного оточення (природного та штучного), її життєвого середовища. Дослідженнями встановлено, що місце розташування, розмір і просторове розміщення житла, як і кількість проживаючих в ньому людей, опосередковано (але часто цілком однозначно) позначається на характері організації соціального простору і часу в міжособистісних відносинах, що складаються між членами конкретної сім'ї, а отже, непрямым чином, і на певних стилях і тактиках виховних впливів, що обумовлюють процес формування внутрішнього психологічного і особистісного стану дітей [11].

Певний психологічний «слід» в індивідуальному розвитку дитини може залишати навіть ландшафт місцевості, в якій вона живе, архітектура і дизайн її будинку або квартири, специфіка організації життєвого середовища з точки зору ступеня відкритості впливам із зовнішнього світу. Істотний виховний вплив може чинити кількість і розташування кімнат у будинку (квартирі), а також можливість з боку дитини мати в будинку свою особисту і контрольовану тільки нею територію. В цьому випадку необхідно згадати про так званий ефект «навченої безпорадності», виявлений при вивченні не тільки людей, але і тварин. Науковці довели, що якщо дитина протягом тривалого часу перебувала в умовах повної відсутності особистої території і була позбавлена можливості персонально відповідати за неї, тобто знаходилася в умовах територіальної депривації, то вона «навчається» бути безпорадною і в усіх інших ситуаціях, демонструючи невпевненість, страх і безініціативність при необхідності приймати самостійні рішення і відповідати за них [11].

Таким чином, актуальною є проблема створення якісно-кількісного просторово-часового оптимуму в організації сімейного життєвого середовища (фізичного та соціального), необхідного і достатнього для здорового і повноцінного фізичного і психічного розвитку дитини. Об'єктивна ситуація свідчить скоріше про загальну тенденцію (принаймні, на даний конкретно-історичний момент) до скорочення простору життєвого середовища для сучасної дитини (особливо для дітей з великих міст і нових мікрорайонів) що супроводжується, як правило, негативними для психічного розвитку дитини наслідками.

Дослідження науковців, присвячені проблемам соціальної та психологічної депривації, переконливо демонструють факт, що дефіцит спілкування з батьками, недолік близьких в просторовому відношенні (фізичному і психологічному) тактильних і емоційно насичених контактів з ними є безпосередньою причиною затримок фізичного і психічного розвитку дитини, деструкції під час формування психофізичних процесів, обумовлює раннє формування негативних особистісних утворень (страхів, невротичних і психопатологічних комплексів, психологічних захистів і комунікативних бар'єрів, загальних деструктивних тенденцій та ін.). Усі ці прояви негативно впливають на характер всього подальшого життєвого шляху дитини і загальний стиль (швидше за все захисний) її соціоекологічної адаптації та життєзабезпечення [11].

Про роль школи щодо формування психічного здоров'я молодших школярів написано численні статті та монографії, автори яких нерідко є педагогами і психологами. Це показник того, що проблема психічного благополуччя дітей, а вірніше – його відсутності, є актуальною. Її актуальність підтверджується даними про стан нервово-психічного здоров'я дітей.

Як правило психологічний дискомфорт в школі проявляється в погіршенні успішності дітей. Відомий педагог В. Сухомлинський зауважував, що у 85% всіх невстигаючих дітей головна причина відставання у навчанні – поганий стан здоров'я і невпевненість, породжувана частими докорами в школі і вдома. Він також звертав увагу на те, що

педагогіка, побудована на примусі, породжує у всіх учасників педагогічного процесу тривожність, страх виявитися неспроможними або осміяними. Прагнення до домінування, владолюбство нерідко служать виправданням самих благих педагогічних намірів.

Причина прогресуючої невротизації школярів, на думку багатьох авторів, полягає в тому, що значну частину свого життя дитина проживає в стресогенному середовищі. Хворобливі переживання дитини у зв'язку з принизливими епітетами, страхом виявитися неспроможною на тлі знижених функціональних можливостей і велике навчальне навантаження сприяють формуванню хворобливих порушень психіки. З цієї причини істотна частка дитячих неврозів має дідактогенну природу.

На думку дослідників Т. Данцевої, А. Захарова, за останні десять років серед спостережуваних ними дітей «відзначається неухильне зростання важких і затяжних депресивних станів, виразно пов'язаних зі шкільним навчанням, а саме з неадекватністю виховних заходів, несправедливим ставленням вчителя, в тому числі заниженням оцінок, застосуванням фізичного та психічного насильства». Якщо ще п'ять-вісім років тому такі стани зустрічалися одинично, то протягом останніх двох-трьох років психіатри спостерігають десятки дідактогенних депресій, названих так через їх тісний зв'язок зі шкільним фактором, а точніше – з «фактором вчителя» [5; 6].

Незважаючи на накопичені вітчизняною педагогічною наукою сучасні технології та методи викладання, в більшості шкіл домінує авторитарний стиль навчання, якому притаманні стресова виховна стратегія формування особистості, деспотизм і придушення природної активності дитини.

Напруженість, емоційний дискомфорт, відсутність зміни форм навчальної діяльності призводять до зниження працездатності, гасять інтерес до навчання і спотворюють формування особистості дитини. Діти, яких учитель весь час засуджує, сварить, прагнуть уникати контактів зі своїм наставником, намагаються привертати якомога менше уваги, віддають перевагу пасивним формам роботи. Недалекоглядна тактика вчителя обертається не тільки частковим, але і повним виключенням молодшого школяра з навчальної діяльності, сприяє деформації її характеру, формуванню таких рис, як боязкість, пасивність, прихованість.

Існують об'єктивні дані про те, що в класах, де працює авторитарний, недобррозичливий педагог вище захворюваність і число знову виникаючих неврологічних розладів, ніж у класах, де працює спокійний, толерантний педагог. Так, наприклад, В. Пахальян наводить результати опитування дітей з різних регіонів щодо того, у якого вчителя вони найбільше хотіли б навчатися. Одне з перших місць зайняла відповідь учнів різних вікових категорій: «У такого, який би не кричав». Детально аналізуючи наслідки цього поширеного в школах явища, автор справедливо зауважує, що крім почуття страху, образи, здивування, злості подібне спілкування «викликає у дитини сильне гальмування в корі головного мозку, в результаті чого свідомість дитини виявляється нездатною до формування точних понять». Для авторитарного педагога командний і гучний голос один з основних способів показати свою перевагу над підопічними, підвищити свій соціальний статус. Між тим найкомфортніший для людини рівень шуму – 10 дБ. Так дзюрчить струмок і шумить листя. Звичайна розмова спокійним тоном – це 40 дБ, 70 дБ – це гранично допустимий тиск звуку, який не впливає негативно на організм людини [9].

Акцент на доброзичливе, поважне і справедливе ставлення до учня – важлива складова профілактики порушень як у стані здоров'я дітей, так і педагогів. Крім того, питання забезпечення емоційного комфорту дитини в школі повинні зайняти своє місце при проведенні підвищення кваліфікації вчителів і бути одним з важливих критеріїв при оцінці проведених в школах інноваційних перетворень шкільної освіти [7].

Науковці доводять, що «відкритий» і «закритий» типи цілісної шкільної системи являють собою два різних полюса на континуальній шкалі психолого-педагогічних цінностей; в більш широкому контексті вони відбивають дві різні життєві філософії, два погляди на людину та її можливості, дві широко відомі традиції в історії людинознавства – оптимістичну і песимістичну. При безпосередній організації навчально-виховного процесу в

конкретній соціоекологічній шкільній системі та чи інша прийнята за основу орієнтація починає спрацьовувати на всіх поверхах, на всіх рівнях шкільної екосистеми (соціальному, організаційному, міжособистісному, індивідуально-психологічному, фізичному), визначаючи характер всієї системи виховних і дидактичних впливів, опосередковано через них впливаючи на психологічні наслідки і результати цих впливів [7].

Отже, здорова особистість дитини формується у двох соціальних інститутах: сім'ї та школі. На сьогоднішній день школа не повністю реалізує головну мету виховання – формування здорової особистості, здатної зберегти своє здоров'я, а отже існує необхідність у залученні родини до вирішення проблеми формування здорового способу життя школярів. Перед тим, як займатися проблемами формування здорового способу життя молодших школярів, необхідно вивчити ставлення сім'ї до цієї проблеми: як батьки піклуються про своє здоров'я та здоров'я дітей, чи вміють і прагнуть дотримуватися правил здорового способу життя, наскільки вони обізнані з цих питань, чи дотримуються певних моделей здорового життя. Тому одним з завдань сучасної початкової школи є активна просвітницька робота з батьками [2; 3].

Слід зазначити, що зміни в стані психічного здоров'я дітей знаходять своє відображення не тільки у відповідних проявах основних властивостей нервових процесів, але й у динаміці особистісних властивостей та інтелектуальної діяльності. Щодо учнів початкової школи, то педагога повинні цікавити не наявні клінічні захворювання дитини, а невеликі, в основному функціональні відхилення, які впливають на процес формування дитячої особистості та навчальну діяльність, але підлягають корекції завдяки психолого-педагогічним заходам та сприяють формуванню в молодших школярів навичок психічного здоров'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрос М.Є. Психічне здоров'я особистості: психологічне консультування керівників шкіл [Текст] // Освіта і управління. – Том 2. – 1998. – Ч. 2. – С.64
2. Баєва Т. Формування здорового способу життя в особистісно-орієнтованому виховному процесі життя / Т. Баєва // Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – С. 172–173.
3. Ващенко О.М. Умови збереження психічного та соціального здоров'я дитини в родині / О.М. Ващенко, К.І. Волинець, Т.І. Кравченко // Оздоровче виховання молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи. – Х.: Ранок, 2015. – С. 21-25.
4. Гуров В.Н. Теория и методика социальной работы с семьей: Монография. – М. – Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 1998. – 232 с.
5. Данцева Т.Д. Проблема психологічного здоров'я в контексті розвитку особистості [Електронний ресурс]: 2014. – Режим доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua/archive.pdf>
6. Захаров А.И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка. – СПб: Питер, 1997. – 345 с.
7. Как обеспечить психическое здоровье школьников? [Електронний ресурс]: 2014. – Режим доступу: http://www.profiz.ru/sec/5_2009/psychic_zdorovje_shkolnik/
8. Моніторинг і оцінка діяльності з формування здорового способу життя / [О.М. Балакірева, О.О. Яременко, Р.Я. Левін та ін.]. – К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2005. – 152 с.
9. Пахальян В.Э. Развитие и психологическое здоровье [Текст] / В.Э. Пахальян. – СПб.: Питер, 2006. – 240 с.
10. Хухлаева О.В. Формирование психологического здоровья младших школьников: диссертация ... доктора педагогических наук: 13.00.01, 19.00.07. / О.В. Хухлаева. – М., 2001. – 299 с.
11. Черноушек М. Психология жизненной среды / М. Черноушек. – М.: Мысль, 1999. – 174 с.

УКД 37.018.1:37.013.43-057.874«7124»

Маріанна Горват
(Мукачево, Україна)

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті порушено проблему виховання емоційної культури молодших школярів у сім'ї. Розглянуто педагогічні помилки які роблять батьки при виховання своїх дітей та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: родинне виховання, сім'я, емоційна культура, молодші школярі, норми моралі.

The article deals with the problem of education emotional culture of junior schoolchildren in the family. Considered pedagogical mistakes that parents make when up bringing their children and suggested ways of solving them.

Key words: family education, family, emotional culture, junior schoolchildren, moral norms.

Концепція родинного виховання його завдання в різні історичні періоди та при різних суспільних умовах зовні залишалися незмінними, тому, що вони включали формування суспільних цінностей. Усвідомлення обов'язків перед сім'єю, виконання їх є важливим критерієм культури сімейних стосунків.

Культура людини виявляється не лише в інтелектуальному розвитку, але і в глибині та багатстві її емоціонального світу. Пізнаючи життя, спілкуючись, працюючи, кожен переживає радощі і печалі, захоплення, гнів. Нові умови суспільного і особистого життя породжують в людині нові почуття. Емоціональна культура запорука багатства духовного життя особистості, вона збуджує енергію в людині, надихає її на творчість, на подвиги.

Емоційна сфера має величезне значення для людини. Однак це значення не завжди усвідомлюється особою, а ще частіше не визначається нею. Проводячи бесіду за прочитаним твором учні аналізують особливості поведінки та риси характеру позитивного та негативного героя оповідання. При аналізі коли вчитель задається питанням які риси характеру вони хотіли б наслідувати називають силу, волю, розум. А почуттів соромляться, вважають що емоції треба стримувати, приховувати. Емоціональність, чуйність вважається слабкості людини. Найглибше виявляє себе людина в почуттях. Недаремно видатний педагог К. Ушинський підкреслював: «Ніщо – ні слово ні думка, ні навіть вчинки наші не виявляють так яскраво і вірно нас самих і наше ставлення до світу, як наші почування» [4, с. 117].

Відсутність почуттів, їх обмеженість образно називають емоційним авітамінозом. На основі емоційної нерозвиненості емоційний авітаміноз раціоналізм перетворюється в егоїзм. Почуття треба виховувати, вчити дітей чуйності, доброзичливості, формувати у них емоційну чутливість. Особливе місце мають почуття у сімейних взаєминах. Адже саме з сім'ї дитина виносить зразок поведінки членів сім'ї. Саме алгоритм поведінки з однолітками діти приносять із сім'ї. Про значення сім'ї В. Сухомлинський писав: «Суспільство – це величезний дім, споруджений з маленьких цеглинок – сімей. Міцні цеглинки – міцний дім, крихкі цеглинки – це небезпечно для суспільства явище. А крихкість ця полягає найчастіше у безвідповідальності». Саме в сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини – культурної особистості [7].

Правильно побудована емоційна атмосфера в сім'ї сприяє пізнанню дитиною всіх сфер земного буття. Учений Г. Беленька зазначає: «В сім'ї закладаються основи моральності, формуються норми поведінки, збагачується внутрішній світ, розвиваються індивідуальні якості особистості. Сім'я сприяє не тільки формуванню, а й самоствердженню особистості, стимулює її соціальну, творчу активність, розкриває індивідуальність. Саме в сім'ї відбувається перехід від біологічної до соціальної істоти» [3].

Сім'я – найважливіша інституція соціалізації дітей. Вона є об'єктом вивчення багатьох наук – педагогіки, психології, соціології, історії, права та ін. Кожна з них вивчає різноманітні сторони її функціонування, доводить її роль у розвитку суспільства загалом та особистості зокрема. Проблеми ролі сім'ї у розвитку та формуванні особистості досліджували і тепер досліджують знані педагоги та психологи. Вплив сім'ї на формування особистості знаходимо в працях В. Сухомлинського, А. Макаренка, С. Русової, М. Стельмаховича та багатьох інших. Серед сучасних досліджень варто виокремити дослідження М. Машовець, Г. Беленької, О. Кононко.

Метою статті є на основі аналізу сучасних наукових досліджень окреслити особливості впливу сім'ї на емоційний розвиток особистості.

Сім'я це маленький колектив, первинний осередок нашого суспільства. Сила й краса його міцності, в характері стосунків між ними. Важливо, щоб духовний світ самих батьків був багатий високими почуттями, світлими і радісними переживаннями. Пізнана в дитинстві радість дає людині силу і насагу в житті. Радісні і світлі переживання сприяють розвитку оптимістичного світосприймання.

Емоційний досвід, як показують психолого-педагогічні дослідження, нагромаджується з самого дитинства. Розвиток і осмислення його триває протягом всього життя особи. Кожний вік дитина вимагає особливого підходу до виховання почуттів.

Особливістю сприймання учнів початкової школи є емоційність та відкритість до нового. Вони радіють сонцю, квітам, новій іграшці, вбранню. На основі такого емоціонального ставлення виникають естетичні переживання. Вони виявляються в потягу до яскравого, в захопленні, милуванні красивим.

Важливо, щоб змалку діти переживали естетичні почуття, викликані ставленням до них дорослих. В учнів початкової школи необхідно розвивати потребу робити добро, піклуватися про менших та старших. Часто оточена в сім'ї дитина гіпер-турботою та гіпер-любовою позбавлена цієї можливості. Учень зникає до того, що він в центрі уваги, що все краще призначено йому. Це породжує егоїзм, інтолерантність. Щоб запобігти формуванню егоїстичних почуттів, дитину треба залучати до домашніх справ, давати їй посильні доручення. При цьому важливо наголошувати на моральних та естетичних мотивах: «Прибери в кімнаті, щоб було приємно мамі». Задоволення від доброго вчинку сприяє морально-естетичному розвитку дитини.

Саме в школі, розширюється коло їх взаємин і створюються сприятливі умови для формування у них почуття гуманізму та колективізму. Важливим періодом виховання в колективі є період навчання в школі, де діти набувають досвіду спілкування, взаємоповаги, де закладаються вміння дружити. Коли приходить дитина зі школи і хвалиться своїми досягненнями не зайве би було спитати, а як справилися його друзі із цим завданням. Дитина в такому разі вчиться думати не тільки по себе, а й про інших.

Сучасні дослідники висловлюють думку про те, що емоціонально збіднене дитинство, позбавлене ласки, доброти, негативно позначається на загальному, особливо моральному, розвитку. Де немає любові там проростає коло жорстокості, агресивності, замкненості, відчуженості. Для того щоб формувати позитивні якості молодшого школяра необхідно знати, що хвилює дитину, до чого вона байдужа. Саме готовність молодших школярів до співчуття та співпереживання, яка лежить в основі їх дружби, становить фундамент виховання всіх людських почуттів. Позбавлення дітей цього віку товариства ровесників, перешкоджаючи їх спілкуванню, батьки негативно впливають на моральне становлення їх особистості.

Іноді діти повернувшись додому зі школи хочуть поділитися радісною звісткою як для них здається дуже важливою. Наприклад син хвалиться своїй мамі що їх клас переміг у футбол. А мама незадоволено дорікає йому що він не виконав уроки. І зникає радість від перемоги. Наступного разу дитині не захочеться поділитися своїми досягненнями. Підростаючи такі діти прагнуть вирватися з сім'ї і потім забувають батьків.

Фундамент емоціональної культури закладається змалку. Але проводячи дослідження ми помітили що батьки роблять ряд помилок. Одна з них пов'язана з тим, що вони вважають за потрібне обмежувати дітей у їх правах, встановлюють багато заборон які б стримували їх від асоціальних форм поведінки. Для дитини як для людського індивіда існують моральні та естетичні норми поведінки. Тому, навчаючи її треба не просто забороняти, наприклад сперечатися із старшими, а сприяти засвоєнню моральних принципів. Тоді поведінка дітей буде не просто результатом заперечення їх бажань, а виразом внутрішніх потреб вести себе згідно з нормами моралі, людяності, толерантності.

Також важливим є навчити дитину керувати своїми негативними емоціями, знижувати напруженість в конфліктних ситуаціях. Негативні емоції шкодять здоров'ю. Отже, емоційна культура необхідна людині. Без неї неможливий гармонійний розвиток особистості.

Аналіз наукової літератури з проблеми емоційного виховання особистості в сім'ї засвідчує зацікавленість до неї представників науки та практики. Проте вирішення її залишається нерозв'язаним, оскільки змінюється суспільство, змінюються взаємовідносини сім'ї та суспільства, відповідно змінюються проблеми, які вимагають розв'язання. Наукова публікація не вичерпує всіх проблем і завдань, дотичних до цієї теми. Перспективними можуть бути також дослідження удосконалення системи педагогічної просвіти сучасних сімей, підготовка молоді до усвідомленого батьківства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Каган В. Е. Воспитателю о сексологии / В. Е. Каган. – М. : Педагогика, 1991. – 256 с.
2. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О.Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
3. Социальная педагогика: курс лекцій (введение в профессию “Социальный педагог”, основы социальной педагогики, основы социально-90 Віра Корнят, Марія Павленко педагогической деятельности). [Галагузова М. А., Галагузова Ю. Н., Штинова Г. Н., Тищенко Е. Я., Дьяконов Б. П.] – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 416 с.
4. Д. Ушинський про сімейне виховання. / Упорядник Губко О.Т. – К.: Радянська школа. – 1974. – 148 с.
5. Яковенко С. І., Психолого-педагогічні проблеми статевого виховання молодших школярів / С. І. Яковенко, Т. С. Гурлева // Початкова школа. – 1990. – № 10. – С. 12–18.

УДК 378

*Алла Григорян
(Вовчанськ, Україна)*

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ

Основну увагу в статті акцентовано на формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Компетентнісний підхід виступив освітньою відповіддю на актуальні потреби сучасного суспільства, особливо ринку праці. Така відповідь й пов'язувалась з набуттям особистістю необхідних життєвих компетентностей.

Ключові слова: компетенція, компетентність, інформаційні технології.

The main attention in the article is paid to a formation of professional competence of future specialists. The competence approach had made an educational response to the current needs of modern society, especially for the labour market. This answer was associated with the attainment by the personality all the necessary life competencies.

Key words: competence, competency, information technology.

На сучасному етапі становлення України, потреби її розвитку, вимагають від навчальних закладів всіх рівнів освіти підготовки висококваліфікованих фахівців, які відповідають сучасним вимогам соціально-економічної ситуації на ринку праці, де безумовно попит мають спеціалісти здатні до управління на різних рівнях і в різних сферах, яким притаманні такі якості як компетентність, ініціативність, комунікабельність, толерантність, працездатність, адаптованість та інші. За таких обставин педагогічним колективам необхідно здійснювати перехід до нового покоління галузевих стандартів освіти, на основі компетентнісного підходу.

Застосування компетентнісного підходу до створення галузевих стандартів освіти ні в якому разі не змінює традиційну для вітчизняної освіти систему «знання, уміння, навички», а створює передумови для більшого та гнучкого наближення результатів освіти до потреб та вимог ринку праці, подальшого розвитку освітніх технологій та системи освіти в цілому. Формування нової системи професійної освіти в Україні не означає недосконалість попередньої, а в умовах коли вимоги та потреби ринку інтелектуальної праці швидко змінюються, система професійної освіти повинна надавати можливість студентам отримувати не тільки теоретичну, але й ґрунтовну практичну професійну підготовку.

Поняття «компетенція» і «компетентність» це дійсно не нові поняття в педагогічній науці.

У словнику «Тлумачний словник педагога» компетентність (від лат. *Competens* – належний, відповідальний) визначена як сукупність знань та умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію. Європейські експерти пропонують таку структуру компетентності: знання, пізнавальні навички, практичні навички, відношення, емоції, цінності та етика, мотивація.

Формування професійної компетентності майбутніх фахівців необхідно завжди розглядати з урахуванням принципу єдності свідомості і діяльності: професійна свідомість розглядається як теоретична готовність спеціаліста до професійної діяльності, яка обумовлює професійну діяльність як практичну готовність спеціаліста до виконання професійних обов'язків.

Ознаками готовності до професійної діяльності студентів можуть бути:

- позитивне ставлення до обраної професії;
- наявність спеціальних знань, умінь, навичок;
- сформованість професійно-важливих якостей;
- сформовані навички самостійної творчої роботи, оволодіння методами наукового пізнання, здатність до інноваційної діяльності;
- наявність здібності до професійної діяльності;
- готовність до постійного саморозвитку та самоосвіти;
- сформованість відповідних психологічних якостей особистості, рис характеру, що формують особливий стиль професійної діяльності.

Реалізація особистісно-орієнтованого професійного навчання з його індивідуалізованими формами сприятиме переходу від масово-репродуктивної до індивідуально-творчої моделі підготовки майбутніх спеціалістів. Таким чином, формування компетентності входить у загальний контекст формування особистості. Тому важливим аспектом розуміння компетентності є її оцінно-світоглядна спрямованість, що характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності в системі суспільного розвитку праці.

У професійній підготовці спеціалістів медичного профілю є необхідність виділяти насамперед компетентність в питаннях етики та деонтології, як особливий вид компетентності, який передбачає стійку здатність фахівця виконувати передбачені кваліфікаційною характеристикою види діяльності.

Компетентність в питаннях етики та деонтології включає:

- сумлінне виконання своїх обов'язків щодо роздачі лікарських препаратів і здійснення маніпуляцій, та лікарських призначень;
- зібраність і врівноваженість при виконанні професійних обов'язків;
- мати професійний зовнішній вигляд, спілкуватись з пацієнтами «зрозумілою» мовою;
- культуру службових відносин у колективі та з родичами хворих;
- збереження професійної таємниці.

Отже, формування компетентності, тобто застосування знання та вміння в реальній життєвій ситуації, є однією з найбільш актуальних проблем. Формування професійних компетенцій майбутнього молодшого спеціаліста нині вимагає від навчального закладу принципово нового підходу: інтеграції професійної освіти, практичної діяльності та нових інформаційних технологій і передбачає вдосконалення технології навчання та виховання, що базується на використанні спеціального інформаційного та методичного забезпечення. Стрімкий розвиток сучасних інформаційних засобів безперечно впливає і на систему підготовки молодших спеціалістів.

Застосування інформаційних технологій на заняттях при підготовці майбутніх спеціалістів сприяє важливому підвищенню рівня пізнавальної самостійності, високому ступеню наочності й безперервному самоконтролю, засвоєнню знань та умінь, формуванню необхідних професійних компетенцій. Сучасні педагогічні програмні засоби дають можливість втілювати в практику індивідуалізацію професійного навчання. Використання на заняттях технології мультимедіа сприяє підвищенню якості професійної підготовки за рахунок поєднання всіх можливих впливів на студентів одночасно графіки, тексту, звуку і зображення. Для підвищення ефективності навчання конкурентоспроможних фахівців в умовах інформаційного суспільства, формування професійних компетенцій у майбутніх фахівців, актуальним нині стає використання електронних підручників, які доповнюють традиційні форми навчання. Дуже важливою, навіть невід'ємною складовою у формуванні професійних компетенцій є безпосереднє спілкування студентів з хворими, що сприяє глибшому розумінню вже на практиці основних принципів медичної етики та деонтології.

Отже, сучасна професійна освіта повинна забезпечувати виконання низки завдань, зокрема, економічний успіх країни, сталий розвиток суспільства. Ці завдання можливо реалізувати через таку підготовку майбутніх фахівців, яка відповідає запитам сучасного ринку праці. Основна увага у навчальних закладах повинна приділятися розвитку особистості студента, його комунікативній підготовленості, формуванню професійних компетенцій, здатності здобувати і розвивати знання, мислити і працювати по новому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Драч І.І. Компетентнісний підхід як засіб модернізації змісту вищої освіти. Проблеми освіти: Наук. 36/кол. авт. – К: інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – 2008. – Вип. 57. – С. 44–48.
2. Заніна І.В., Меньшикова Н.П. Основи педагогічної майстерності / Серія "Підручники, навчальні посібники". – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2003. – 288 с.
3. Кодяюк Я.П. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх педагогів як пріоритет модернізації вищої освіти України. Компетентнісний підхід у сучасній освіті; світовий досвід та українські перспективи. За заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – С. 10–11.
4. Овчарук О. Компетентність як ключ до оновлення змісту освіти // Директор школи. Україна. – 2005. – №3–4. – 9 с.
5. Соколова І. Професійна компетентність вчителя: проблема структури та змісту// Неперервна професійна освіта: теорія і практика: наук.-метод. журнал. – 2004. – Вип.1.
6. Радзівська І.В. Формування професійної компетентності медичних сестер. // Проблеми освіти. – 2008. – №57.
7. Тлумачний словник педагога [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://metodichni_materiali/tlumachnij_pedagoga/ Дата звернення: 20.01. 2017

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І-ІІ РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

У статті розглянуто особливості формування професійних компетенцій студентів вищих навчальних закладів І-ІІ рівня акредитації під час становлення нової освітньої системи. Обґрунтовано значення різних форм і методів організації практичної підготовки молодших спеціалістів для розвитку у них свідомого ставлення та зацікавлення обраним фахом, оволодіння сучасними технологіями виробництва й новітніми прийомами організації праці в галузі їх майбутньої професії.

Ключові слова: *практична підготовка, професійні уміння та навички, тематичні екскурсії, науково-дослідницька робота, навчально-виробнича практика, дипломне проектування.*

Peculiarities of students' professional training in higher educational institutions accreditation levels 1-2 during the formation of a new educational system are studied in the article. It was substantiated the meaning of different forms and methods of organization the practical training of junior specialists for the purpose of forming their conscious attitude and interest in chosen profession, mastering new production methods and ways of work organization in the field of the future profession. The importance of thematic excursions, professional competitions, research works, training and professional practices, a diploma project as a means for forming professional skills, making independent decisions during the work in the real market and industrial conditions is also shown in the article.

Keywords: *practical training, professional skills, thematic excursions, research works, training and professional practices, a diploma project.*

Нині в Україні триває становлення нової освітньої системи. Це супроводжується суттєвими змінами в змісті і завданнях освіти. Так одним з головних завдань, визначених у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») та Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту» є формування освіченої, творчої особистості, що вміє самостійно й критично мислити, приймати нестандартні рішення, працювати в різних ситуаціях, та створення умов для формування різноманітних компетенцій, зокрема професійних. Саме тому невід'ємною частиною цілісного освітнього процесу є практична підготовка студентів. Адже, згідно з Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, метою практики є оволодіння студентами сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них, на базі одержаних у ВНЗ знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності [1, с. 28].

Саме тому пріоритетним напрямком освітньої діяльності нашого коледжу є практична підготовка студентів, яка, мабуть, найефективніше забезпечує формування професійних умінь і навичок молодшого спеціаліста. Набуття цих умінь та навичок студентами відбувається поетапно, безперервно та системно.

Однією з особливостей ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації є вивчення, поряд зі спеціальними, загальноосвітніх дисциплін, що дозволяє викладачам почати підготовку студентів до набуття ними професійних вмінь та навичок, а студентам отримати повну загальну середню освіту.

Тому й починається практична підготовка студентів зі звичайних лабораторних та практичних занять, що передбачені навчальними програмами.

Саме на лабораторних та практичних заняттях студенти набувають навиків роботи з різноманітним обладнанням, специфічними приладами та матеріалами, що суттєво впливає на формування професійних умінь, навичок та забезпечує розвиток критичного мислення, самостійності, старанності, вміння спостерігати, порівнювати, аналізувати, прогнозувати, робити висновки.

Ще одним напрямком практичної підготовки студентів, що забезпечує розвиток свідомого ставлення до майбутньої професії, зацікавлення обраним фахом є проведення тематичних екскурсій на підприємства, вибір яких залежить від спеціалізації, обраної студентами. Так, екскурсії на ТОВ «Білоцерківський молочний комбінат» (с. Томилівка, Білоцерківського р-ну, Київської обл.) та ПрАТ «ЖЛК-Україна» (м. Біла Церква, Київської обл.) для студентів спеціальності 181 «Харчові технології» спеціалізації «Зберігання, консервування та переробка молока» мають на меті ознайомити з технологією виробництва морозива, масла, кисломолочної продукції. Екскурсія на ПАТ «Миронівський м'ясопереробний завод «Легко» (м. Миронівка, Київської обл.) для студентів спеціальності 142 «Енергетичне машинобудування» спеціалізації «Монтаж і обслуговування холодильно-компресорних машин і установок» та спеціальності 181 «Харчові технології» спеціалізації «Зберігання, консервування та переробка м'яса» знайомить з сучасним холодильним обладнанням та обладнанням для переробки м'яса. Для студентів спеціальності 211 «Ветеринарна медицина» спеціальності «Ветеринарна медицина» екскурсія до Навчально-науково-дослідного центру Білоцерківського національного аграрного університету (м. Біла Церква, Київської обл.) дозволяє ознайомити з методиками діагностування та лікування захворювань сільськогосподарських тварин і домашніх улюбленців.

Таких екскурсій можна перелічити багато та, щоб вони виконали свою роль, враження потрібно «закріпити». Для цього студенти готують повідомлення, доповіді, фото- чи відеозвіти, які презентують на конференціях, під час засідань круглих столів, під час участі у конкурсах, студентських наукових семінарах, тощо.

Для оволодіння студентами сучасними методами, формами організації праці в галузі їх майбутньої професії на відділеннях проводиться також велика кількість конкурсів. Це і «Кращий за професією» серед студентів всіх спеціалізацій, конкурс на кращі знання охорони праці на технологічному відділенні, «Кращий слюсар» та «Кращий токар» - у студентів холодильно-технологічного відділення.

Важливою складовою практичної підготовки студентів є науково-дослідна та творчо-пошукова робота, яка включається в загальні плани навчально-виховної роботи коледжу та циклових комісій. У нашому коледжі існує два напрямки науково-дослідної роботи: I – науково-дослідна робота студентів, яка включається в навчальний процес, II – науково-дослідна робота, яка виконується в позаурочний час.

Науково-дослідна робота студентів, яка включається в навчальний процес, передбачає:

- ✓ вивчення теоретичних основ, методики, постановки, організації і виконання наукових досліджень, планування і організації наукового експерименту, обробки статистичних даних;
- ✓ виконання завдань, лабораторних робіт, курсових і дипломних проектів (робіт), які містять в собі елементи наукових досліджень та конкретних нетипових завдань науково-дослідного характеру під час виробничої або навчальної практики.

Науково-дослідна робота студентів, яка виконується в позаурочний час, проявляється у таких формах:

- ✓ участь студентів у роботі секцій МАН (студенти I та II курсів), у наукових конференціях, проектах, предметних олімпіадах, що проводяться в коледжі та наукових підрозділах університету, а також міських, всеукраїнських, міжнародних;
- ✓ робота в студентських наукових гуртках та участь студентів у предметних тижнях, декадах, тощо, індивідуальна робота або робота у складі творчих колективів при виконанні наукових досліджень в рамках вітчизняних або міжнародних проектів, грантів тощо.

Невід'ємною частиною професійної підготовки молодших спеціалістів є й студентські практики. За змістом і метою, згідно з Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, виділяють навчальні практики та виробничі [1, с. 28]. Навчальні практики покликані ознайомити студентів зі специфікою майбутньої спеціалізації, сформувати первинні професійні уміння й навички зі спеціальних дисциплін, забезпечити оволодіння робітничою професією. До навчальних належить практика на отримання робітничої професії у студентів всіх спеціалізацій, слюсарна та механічна – у студентів спеціальності 142 «Енергетичне машинобудування» спеціалізації «Монтаж і обслуговування холодильно-компресорних машин і установок», у студентів спеціальності 211 «Ветеринарна медицина» спеціалізації «Ветеринарна медицина» навчальними є практики із спеціальних дисциплін (тваринництво, анатомія, хірургія, акушерство, епізоотологія тощо). Під час проходження навчальної практики студенти під керівництвом відповідальних спеціалістів виготовляють різноманітні стенди, тренажери, макети для подальшого їх використання на лабораторних та практичних заняттях, відновлюють деяке обладнання, створюють експонати для музеїв коледжу. Так студенти та викладачі відділення «Ветеринарна медицина» самотужки створили і забезпечили цікавинками музей патологічної анатомії, а студенти спеціальності 142 «Енергетичне машинобудування» спеціалізації «Монтаж і обслуговування холодильно-компресорних машин і установок» поповнюють експонатами технічної творчості музей історії коледжу та різноманітні міські, регіональні, всеукраїнські виставки.

Виробничі практики забезпечують ознайомлення з виробничими процесами, технологічними циклами виробництва тієї чи іншої продукції безпосередньо на підприємствах і відпрацювання набутих під час навчальних практик умінь і навичок уже в ролі працівника конкретного підприємства. До виробничих належать технологічна та переддипломна практики. Технологічна практика забезпечує закріплення теоретичного матеріалу отриманого при вивченні певних спецдисциплін за допомогою конкретних дій та надбання первинного практичного досвіду. Переддипломна практика, що проводиться з метою узагальнення і вдосконалення знань, умінь та навичок, оволодіння досвідом для підготовки майбутнього спеціаліста до самостійної трудової діяльності за обраним фахом, є останньою цеглиною формування професійних компетенцій.

Базами технологічної та переддипломної практик є найкращі підприємства, організації та установи міста, області та інших областей України, профіль діяльності яких відповідає спеціальності (спеціалізації) навчання студентів. Наприклад: ТОВ «Глобинський м'ясокомбінат» (м. Глобине, Полтавської обл.), ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (м. Миронівка, Київської обл., м. Канів, Черкаської обл.), Компанія «Комплекс Агромарс» (с. Гаврилівка, Вишгородського р-ну, Київської обл.), ПАТ «Білоцерківський консервний завод» (м. Біла Церква, Київської обл.), ПАТ «Оболонь» (м. Київ, м. Фастів), АТ «Ощадбанк» (м. Біла Церква, Київської обл.) та інші.

Навчальний заклад зацікавлений в укладанні довгострокових угод про співробітництво з цими підприємствами, що гарантує: наявність місць проходження практик для студентів, можливість стажування майстрів та викладачів, які є керівниками практик для ознайомлення з сучасним обладнанням та технологіями виробництва, наявність можливого місця роботи випускників. Та, на превеликий жаль, останнім часом така форма співпраці унеможливується через часті зміни форм власності, або зміни керівництва, чи через економічну нестабільність підприємства. Ще однією складністю організації виробничих практик на передових підприємствах України є забезпечення студентів житлом та харчуванням. Адже більша частина підприємств, які є потенційними базами практик, не надають житло не тільки студентам, а й своїм працівникам, так само - не забезпечують і обідами, та й, у складних умовах становлення нашої держави, далеко не кожна родина здатна оплатити проживання та харчування дитини 4–8 тижнів у іншому місті (регіоні), коледж також не має потрібних коштів. Неприємним є і те, що підприємства, на яких встановлено сучасне обладнання, побоюючись конкуренції, тримають у таємниці технологічні схеми

виробництва і не погоджуються надавати практикантам потрібну для оформлення щоденників-звітів та дипломних проектів інформацію.

Особливою формою практичного навчання є дипломне проектування, що за змістом та метою належить до науково-дослідницької практики. Завданнями даної форми практичного навчання є систематизація, закріплення і розширення теоретичної підготовки, отриманої за освітньо-професійною програмою підготовки фахівця, практичне використання цих знань при вирішенні конкретних виробничих питань у певній галузі професійної діяльності та визначення відповідності рівня підготовки випускника вимогам освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця, його готовності та спроможності до самостійної роботи в умовах ринкової економіки, сучасного виробництва, прогресу науки та техніки. Формою звіту є дипломний проект, збір матеріалів для якого проводиться студентами під час проходження переддипломної практики. На цьому прикладі яскраво продемонстровано принципи поетапності, безперервності та системності формування професійних умінь та навичок при підготовці майбутнього спеціаліста.

Висновки. В умовах сучасної економічної нестабільності завданням кожного навчального закладу є прагнення до формування фахівців із широким кругозором, творчим мисленням, практичним складом розуму, здатних забезпечити високий рівень розвитку виробництва і побудувати екологічно стабільне суспільство. Тому правильна організація професійної підготовки студентів, модернізація всього навчального процесу вкрай важливі.

Усі форми діяльності навчального закладу направлені на розвиток знань, умінь та навичок студентів, оволодіння майбутніми спеціалістами досвідом самостійної трудової діяльності за обраним фахом. І проведення лабораторних та практичних занять, тематичних екскурсій, фахових конкурсів, науково-дослідницької роботи, навчально-виробничої практики, співпраця вищого навчального закладу з підприємствами – є факторами, що взаємно доповнюють один одного, розширюють, поглиблюють, об'єднані спільною метою і є невід'ємною складовою професійної підготовки повноцінного, самостійного, креативного, вправного спеціаліста.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України / Інформаційний вісник ВНЗ – 2003. – С. 28–37.
2. Чебукіна В.Ф. Особливості організації практичної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах I – II рівня акредитації // В. Ф. Чебукіна // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. – 2013. – № 3(4). – С. 204–211.
3. Електронний ресурс. – Режим доступу: www.osvita.ua.

УДК 376.1

*Станіслав Дейнека, Інна Дейнека
(Ніжин, Україна)*

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ЗАГАЛЬНОТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Розглядається роль мотивації у навчанні студентів, методи і прийоми її підвищення під час вивчення загальнотехнічних дисциплін.

Ключові слова: навчання, мотивація, діяльність, інтерес, методи мотивації.

It discusses the role of motivation in the studying of students, methods of its increase during general technique study.

Key words: studying, motivation, activity, interest, the methods of motivation.

Хоча вступ до вищого навчального закладу – це самостійний і свідомий вибір молодшої людини, але не завжди він веде до бажання вчитися і наполегливо здобувати знання, вміння і навички, які вимагаються навчальними програмами навчальних дисциплін

Всупереч народному прислів'ю « Можна привести коня до води, але не можна змусити його питися», викладач повинен не тільки привести студента до джерела знань, а й організувати роботу так, щоб він захотів сам узяти ці знання. Студенти мають усвідомлювати, що матеріал, який викладається при вивченні загальнотехнічних дисциплін, знадобиться їм не лише для розвитку їхньої загальної технічної культури, але й безпосередньо у практичній діяльності. Навіть той, хто не пов'язує своє майбутнє з технікою повинен зрозуміти, що без знання даних дисциплін він не зможе бути успішним у житті.

Розвинена і сформована особистість – це активний творець свого життя. Особистість формується суспільством, а людина, пізнаючи закони суспільства, діючи активно і цілеспрямовано, може впливати на нього і самому творити себе [4].

Однією з найнеобхідніших умов виховання людини відкритого суспільства є розвиток її унікальності та індивідуальності. Реалізація цього неможлива без правильної мотивації навчання та розвитку інтересу до нього.

Навчальний процес – це не тільки процес засвоєння знань, оволодіння вміннями й навичками, але й процес виховання особистості кожного студента, розвитку його суспільно-соціальної й творчої активності.

Зрозуміло, що персональний вектор розвитку кожного студента не завжди збігається з напрямком руху у велику науку. Але із задоволенням і користю вчитися здатні всі. Бо якщо в у студентів є бажання і інтерес до навчання, то вони можуть реалізувати свої здібності у вивченні різних предметів, якщо будуть зацікавлені у їх вивченні.

Підвищення якості навчання у вищих навчальних закладах є найбільш важливою проблемою освіти на сучасному етапі. Головна функція будь-якої дидактичної системи (результативність її дії) – стимулювання і доведення якості пізнавальної активності тих, хто навчається до рівня самоосвіти та здатності самореалізувати цей принцип на певному етапі навчання [1, с. 4].

Мотивація навчання – проблема, що проходить через усю історію освіти і не втратила актуальність й сьогодні.

Цілком справедливо відзначав В. О. Сухомлинський: «Найстрашніше лихо для суспільства, якщо молодій людині не хочеться знати».

Власне тому проблема формування мотивації навчання як одного із основних напрямків педагогічної діяльності викладача на шляху оптимізації навчання і виховання студентів за останні роки стала об'єктом пильної уваги науковців. Тому актуальність вивчення проблеми мотивації навчання є незаперечною.

Згідно досліджень психологів, структура діяльності має такий вигляд: потреби – мотив – мета – засоби (умови) – планування – реалізація плану – контроль – корекція – рефлексія [8, с. 244]. Дослідження вчених довели, що до числа чинників, які впливають на результативність діяльності є мотивація.

В сучасному словнику-енциклопедії (УСЕ), рекомендованому Міністерством освіти України (лист № 1593 від 16.12.1998р.) слово «мотивація» трактується так:

- психічний регулюючий механізм, який приводить в дію механізм поведінки особи і скеровує її на досягнення визначеної мети;
- стан внутрішнього напруження, який спонукає особу до дії, що робить можливою зменшення цього напруження;
- відносно тривала тенденція прагнення до досягнення визначеної мети;
- може мати свідомий чи підсвідомий характер [2, с. 148].

Отже, мотивація – загальна назва процесів, методів, засобів спонукання студентів до продуктивної пізнавальної діяльності, активного засвоєння змісту освіти.

Як сформувати повноцінну мотивацію – цей чудовий механізм навчального пізнання? Пошуками відповідей на це запитання займалися й займаються багато хто с педагогів та психологів.

Як зазначає Г. Апостолова, навчальний матеріал учитель повинен подати так, щоб дитина «захоплювалась ним усім серцем».

Зробити це викладач загальнотехнічних дисциплін може, використовуючи різноманітні форми й методи організації роботи, створюючи атмосферу зацікавленості кожного студента як у власній роботі, так і в роботі всього колективу групи; а також за допомогою стимулювання студентів до використання різноманітних способів виконання завдань на занятті без побоювання помилитися, одержати неправильну відповідь.

Обговорювати з студентами наприкінці кожного студента не лише те, «про що дізналися» (що опанували), але й те, що сподобалося (не сподобалося) та чому; що хотілося б виконати ще раз, а що зробити по-іншому. Оголошуючи завдання для самостійного опрацювання, викладач повинен повідомити не лише зміст та обсяг, але й давати докладні рекомендації щодо раціональної організації навчальної роботи, яка забезпечить якісне виконання отриманих завдання.

Отже, мотивація навчання при вивченні загальнотехнічних дисциплін – це система пізнавальних мотивів, тобто сукупність, комплекс усіх спонукань до знань, допитливості, пізнавальної потреби, навчальної діяльності, зацікавленості до наукового пізнання та пошуку істини.

З огляду на вищезазначене можна визначити декілька способів та методів мотивації інтересу студентів до вивчення загальнотехнічних дисциплін:

1. Використання ефекту подиву.
2. Створення проблемної ситуації.
3. Евристична бесіда.
4. Використання аналогії, порівняння, протиставлення.
5. Створення ситуації зацікавленості.
6. Пізнавальні ігри.
7. Використання навчальних дискусій.
8. Створення ситуації вільного вибору учнями навчального завдання.
9. Створення ситуації емоційно-моральних переживань.
10. Створення ситуації захопленості.
11. Використання методу аналізу життєвих ситуацій.
12. Створення на заняттях ситуації успіху.
13. Формування в студентів мотивів обов'язку і відповідальності у навчанні.
14. Використовування спостережень, наслідування, виміру, експерименту.
15. Використання практичних задач.
16. Використання наочності.
17. Використання інноваційних технологій.

Звичайно, можна говорити про важливість того, що вивчається, для загального розвитку студентів та про екзаменаційні вимоги. Але головне – показати студентам, що тема, яка розглядається, тісно пов'язана з іншими предметами та має прикладний характер.

Розвиток у студентів стійкого інтересу до вивчення загальнотехнічних дисциплін – процес багатогранний і тривалий. Викладачі ВНЗ повинні більш глибоко та активно вирішувати завдання формування пізнавального інтересу студентів до навчання в умовах швидкого розвитку науки і техніки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Атаманчук П.С. Дидактика фізики в умовах Євроінтеграції // Вісник Чернігів. держ. педагогічн. ун-ту імені Т.Г. Шевченка. Вип.46. Серія «Педагогічні науки». – Чернігів: ЧДПУ, 2007. – № 46. – Т. 1. – С. 3-9.

2. Ваврук Е.М. Про мотивацію та мотиви навчання математики // *Didactics of mathematics: problems and investigations*. – Issue № 24. – 2005. – Р.146-153.

3. Кальницька К.О. Теорія мотивації А. Маслоу // *Практична психологія та соціальна робота*. – 2008. – №3. – С.36-40.

4. Костишина Г.І. Формування навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих технічних навчальних закладів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / ТДПУ ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2003. – 20 с.

5. Олексєєнко В.М. Інноваційні підходи в організації навчальної діяльності майбутніх інженерів // *Теорія і практика управління соціальними системами*. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – №3. – С.32-41.

6. Педагогічна майстерність : [підручник] / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. / За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : Вища школа, 2004. – 442 с.

7. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2005. – 239 с.

8. Шарко В.Д. Мотиваційний аспект методичної підготовки вчителя фізики сучасної школи // *Вісник Чернігівського держ. педагогічного університету*. Вип. 23. Серія «Педагогічні науки». – Чернігів: ЧДПУ. – 2004. – №23. – С.244-251.

УДК 001.8:394

Віра Дубик
(с. Вишнопіль, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ, ЯКІ МИ ВИКОРИСТОВУЄМО У ЖИТТІ

У статті наведено дослідження для шкільного експерименту по виявленню вітамінів, якості меду, риби, сметани, наявності у продуктах харчування пектинових речовин, соланіну. Ці дослідження є надзвичайно важливими у житті.

Ключові слова: *хімічний експеримент, реакція, вітаміни, школярі.*

The article describes researches for a school experiment to identify vitamins, qualities of honey, fish, sour cream, presence of pectin and solanine in food products. These researches are very important in life.

Key words: *chemical experiment, reaction, vitamins, students.*

У вивченні хімії як експериментально-теоретичної науки головне місце належить хімічному експерименту. М.В. Ломоносов сказав: «...Хімії в жодному разі навчитися неможливо, не убачивши самої практики й не беручись за хімічні операції».

Проведені учнями хімічні експерименти, лабораторні дослідження, практичні роботи є джерелом нових знань і засобом формування в учнів практичних умінь і навичок. При цьому активізується розумова діяльність учнів, розвиваються пізнавальні здібності, спостережливість, вміння робити узагальнюючі висновки, що сприяє формуванню наукового світогляду школярів [1]. Адже хімія – це природнича наука, яку неможна успішно засвоїти, не використовуючи свої знання на практиці. І в першу чергу піклуватися про здоров'я. На своїх уроках я намагаюся не просто дати учням суму знань з предмета, але й сформувати в них логічне мислення, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки з раніше вивченим матеріалом, аналізувати, порівнювати, досліджувати, узагальнювати. Найважливішою умовою підвищення пізнавальної активності учнів, є на мій погляд, використання в процесі навчання конкретних прикладів, що ілюструють практичне значення хімічних знань. Тому і підбираю цікаві завдання, хімічні експерименти які пов'язую із життям, проводжу дослідження, широко використовую на уроках метод навчальної дискусії,

що ґрунтується на висловлюваннях учених, різних гіпотезах, припущеннях, в які вкладено ту чи іншу проблему.

Наприклад, під час вивчення тем, звертаю увагу на їх значення в життєдіяльності людини. Проводжу хімічні дослідження по виявленню їх у продуктах харчування. Проведення таких досліджень підвищує інтерес школярів до предмета. Такі спостереження показують і на відкритих методичних об'єднаннях, організують відкриті уроки та майстер-класи.

Під час таких уроків, школярі вчаться правильно формулювати проблему, вибирати важливе з другорядного. У зв'язку з цим можна виділити такі етапи їх роботи:

- Вивчення реальної ситуації, реакція учнів на цю ситуацію;
- Виконання хімічного експерименту, обговорення результатів експерименту;
- Прийняття науково обґрунтованого рішення.

Велике значення в підготовці учнів до прийняття рішення має його обговорення в колективі, обміркування в ході дискусії не лише якісної, але й кількісної інформації. А для цієї суми знань, вони використовують інформацію з підручників, додаткової літератури, хімічних експериментів, Інтернету.

Тому, пропоную кілька хімічних експериментів, які можна використати під час вивчення тем, або під час проведення позакласних заходів.

Тема: Вітаміни

Вітаміни – органічні речовини, що надходять в організм людини з їжею і забезпечують нормальний обмін речовин, його фізіологічне функціонування. Більшість вітамінів доповнюють склад ферментативних систем, що беруть участь в вуглеводневому, жировому, білковому та інших видах обміну [2].

Мета: навчити учнів виявляти вітаміни в біологічній рідині та продуктах харчування.

Якісна реакція на вітамін А

Вітамін А в чистому вигляді або у вигляді провітаміну А (каротину) міститься в наступних продуктах: риба, жир, олія, печінка яловича, перець червоний, морква, шавель, зелена цибуля, помідори, абрикоси, масло коров'яче, сметана, сир, яблука. Вітамін А відноситься до групи жиророзчинних вітамінів. Тому він засвоюється краще і швидше, якщо овочі, що містять цей вітамін приймають у поєднанні з чим-небудь жирним (масло, сметана, олія та ін..)

Якісна реакція на вітамін РР

Вітамін РР – безпосередньо впливає в організмі на процеси окислення. Якщо дитина відчуває нестачу цього вітаміну, то стає слабкою, млявою, швидко втомлюється, легко збуджується. Цей вітамін є у сухих дріжджах, крупа гречана, хліб пшеничний, м'ясо і риба, квасоля, крупа вівсяна, картопля, хліб житній, капуста, куряче яйце, коров'яче молоко.

Дослід №1

До 2 мл насиченого розчину вітаміну РР додати кілька крапель 1% розчину FeCl_3 . Спостерігається поява зеленого забарвлення [4].

Якісна реакція на вітамін В₂

Вітамін В₂ дуже важливий в період зростання людини. Цей вітамін міститься у сухих дріжджах, яйце куряче, сир, гречана крупа, вівсяна крупа, м'ясо, риба, капуста.

Дослід №1

У пробірку відібрати 1мл розчину вітаміну В₂, 0,5мл HCl (конц.) і додати гранулу цинку. Водень, що виділяється, реагує з вітаміном В₂ і рідина поступово стає рожевою, а потім знебарвлює киснем повітря.

Якісна реакція на вітамін С

Вітамін С відіграє важливу роль як антиоксидант, активуючи обмін клітин і захищаючи їх. Добре відома дія вітаміну С на відновлення ушкоджених стінок кровоносних судин.

Дослід №1

Налийте в пробірку 1мл слабо-рожевого розчину калій перманганату. Якщо ви використовуєте живі рослини, то розітріть досліджуваний матеріал у ступці з кварцовим

піском. Поступово додайте 5мл 2%-го розчину хлоридної кислоти. Профільтруйте розчин. Одержаний фільтрат наберіть у шприц і додайте до розчину по краплинах калій перманганат, злегка помішуючи розчин голкою шприца. Не струшуйте! Продовжуйте доти, поки розчин калій перманганату не знебарвиться.

Аскорбінова кислота є сильним відновником і тому знебарвлює розчин калій перманганату. Струшування розчину може спричинити окиснення аскорбінової кислоти киснем повітря [3].

Як провести аналіз меду

У складі натурального меду міститься близько 75% глюкози й фруктози, 1% сахарози і 18% води, а також ферменти, вітаміни, органічні кислот, мінеральні солі, дубильні й ароматичні речовини.

Фальшивий мед може містити цукор, патоку, крейду, борошно, крохмаль та ін. Домішки речовин, нерозчинних у воді, знайти легко. Для цього в невелику пробірку, склянку набирають пробу меду з дна посудини й достають дистильовану (можна й просто кип'ячену) воду, щоб співвідношення меду й води за об'ємом 1:1. Коли мед розчиниться у воді, нерозчинні домішки будуть добре помітні на дні склянки або на поверхні розчину. Щоб знайти домішку крохмалю, додають до розведеної у воді проби меду кілька крапель спиртової настойки йоду. Якщо суміш посиніє крохмаль присутній. Для виявлення домішки крейди у пробу меду капають оцтову кислоту. Якщо суміш «скипає» через виділення вуглекислого газу має місце домішка крейди. Домішка патоки виявляється, якщо до розчину проби меду додати чотирикратний об'єм етилового спирту або грілки. Чистий мед дасть прозорий розчин, а мед з крохмальною патокою стане молочно-білим; при відстоюванні така суміш буде розшаровуватися, а на дні з'явиться напіврідкий прозоро-білий декстрин. Якщо домену підмішана цукрова патока, додавання декількох крапель 3%-го розчину аргентум-нітрату зумовить виділення білого осаду аргентум-хлориду. (Зрілий) натуральний мед майже у півтора рази важчий за воду (його густина – 1,4 г/мл). На холоді або при довгому зберіганні він зацукровується рівномірно, утворюючи дрібні кристалики глюкози. Якщо в банці меду з'явилися великі кристали, це вказує на наявність сахарози.

Пектинові речовини

Пектинові речовини це колоїдні сполуки, що дають желатиноподібні осад. Ці речовини представлені різними сполуками. Один з них є нерозчинний пропектин, який входить до складу клітинних оболонок. У процесі дозрівання плодів відбувається збільшення кількості гідратопектину. Розчинний пектин міститься у клітинному соку. Пектинові речовини містяться в рослинах, головним чином у коренях (буряк, морква, турнепс), у плодах (яблука, апельсини, вишня, агрус, суниця) та в стеблах (ревінь). Пектин при кип'ятінні з цукром та органічними кислотами утворює осад – желе. У кондитерському виробництві на цій властивості плодівих та ягідних соків, що містять пектин, ґрунтується приготування варення, мармеладу й пастили.

Дослід №1

20мл досліджуваного соку нагрівають на водяній бані до 70 – 80 °С, потім дають гарячий свіжоприготовлений сироп з 60 частин цукру, 20 частин води на 0,8 частини оцтової кислоти при ретельному перемішуванні та залишають на 3 години. Якщо присутня достатня кількість пектинової речовини, то утворюється щільний мармелад, що нагадує студінь. За густиною цього желе можна судити про желеподібну здатність пектинового препарату.

Соланін

Соланін – $C_{44}H_{71}O_{15}$ – отруйна речовина, що міститься в картоплі та інших рослинах родини пасльонових. Він належить до групи глікозидів. У бульбах картоплі соланін міститься в невеликій кількості, близько 0,012%, набагато більше його в паростках, ботвинні та насінні цієї рослини.

Дослід №1

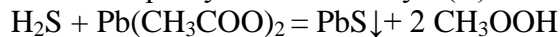
З бульби картоплини робиться кілька зрізів товщиною близько 1 мл. Зрізи поміщають в порцелянову чашку. На зрізи наносять, по краплині, спочатку концентровану оцтову кислоту

(80 – 90%), а потім концентровану сульфатну кислоту (90 -96%) і, нарешті, кілька краплин 5%-го гідроген пероксиду. Майже негайно в місцях зрізу, що містить соланін, з'являється інтенсивне темно-малинове або червоне забарвлення. Особливо багато соланіну накопичується зазвичай у периферії бульби в перших десяти рядах клітин, що розташовуються під шкіркою або на ділянках тканини біля бруньок. Дуже незначна кількість соланіну міститься й у камбіальному шарі картоплини. Тому на зрізі бульби можна спостерігати лише тоненьку забарвлену смужку.

Ця реакція є якісною й може лише вказати, багато чи мало соланіну міститься в бульбах картоплини.

Досліджуємо якість риби

До шматочка жареної або замороженої риби притисніть шматочок універсального індикатора, змочений у дистильованій воді. Якісна риба має нейтральне або слабко кисле середовище. Залишіть невеликий шматочок свіжої риби в закоркованій пробірці поза холодильником. Через день опустіть в пробірку смужку фільтрувального паперу, змочену в розчині плюмбум (II) ацетату $Pb(CH_3COO)_2$ так, щоб вона не торкалась риби, закрийте пробкою. Для приготування розчину плюмбум (II) ацетату візьміть чверть скляної лопаточки солі і додайте 1 – 2мл дистильованої води. Якщо через 15 хвилин папір потемніє, виходить риба зіпсувалася. У разі зіпсування риби білок, що розкладається, виділяє сірководень H_2S , який починає реагувати з плюмбум (II) ацетатом з утворенням чорного осаду PbS .

Отруйний газ H_2S виділяється в разі псування е тільки риби, але й будь-яких продуктів, що містять білок, наприклад м'яса, яєць. Хіміки називають сірководень газом із запахом тухлих яєць.

Як відрізнити вершкове масло від маргарину?

До складу маргарину, згідно з технологічними умовами входить крохмаль (0,2%), на відмінно від вершкового масла.

Нагрійте маленький шматочок маргарину і шматочок вершкового масла в пробірках до плавлення. Водний шар, що утвориться знизу під шаром жиру, відберіть піпетками, помістіть в інші пробірки й додайте стільки ж дистильованої води, нагрійте до кипіння. Після остигання додайте 2-3 краплі розведеного водою спиртового розчину йоду. Посиніння ви помітите тільки в одній пробірці з надписом «маргарин». Якщо ви помітите посиніння і в другій пробірці, це означає, що у вершкове масло було додано маргарин.

Досліджуємо якість сметани, майонезу, йогурту.

У підписані пробірки покладіть по одній краплі сметани, майонезу, йогурту. Додайте 1 – 2мл дистильованої води, розмішайте, капніть 2 – 3 краплі розведеного водою спиртового розчину йоду. Якщо з'явиться синє забарвлення, це означає наявність крохмалю, що не повинен входити до складу цих продуктів. У цей спосіб ще у XIX столітті контролери викривали на ринках любителів «підгустити» сметану.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левашов А.С. Цікава хімія / А.С. Левашов. – Івано-Франківськ.: 2004. – 196 с.
2. Цветков Л.А. Эксперимент по органической химии / Л.А. Цветков. – М.: Просвещение, 1973. – 183 с.
3. Степанова Н.А. Роль химического эксперимента / Н.А. Степанова // Журнал "Химия в школе"– № 4. – 2003 р.
4. Чертков И.Н. Химический эксперимент с малым количеством реактивов / И.Н. Чертков., Л.Н. Жуков. – К.: 1989. –130 с.

РЕАЛІЗАЦІЯ ГРАФІЧНОГО МЕТОДУ В НАВЧАННІ ФІЗИКИ ЗАСОБАМИ МУЛЬТИМЕДІА

У статті розглядаються електронні освітні ресурси, які можуть бути використані для реалізації графічного методу в навчанні фізики, зокрема мультимедіа і Web-сервіси. У висновку зазначено ті проблеми, які виникають під час застосування ІКТ, зокрема мультимедіа-засобів, у навчанні фізики і тому вимагають надалі ретельного дослідження.

Ключові слова: сучасні електронні освітні ресурси, мультимедіа, Web-сервіси, графічний метод, інтерактивне відео.

The article is devoted to some modern electronic educational resources which realize graphics method in teaching physics, in particular multimedia and Web services. At the end of article it set those problem questions that appear during using of ІКТ, in particular multimedia means at studying physics, and that's why they are needed to serious investigation.

Key words: Modern electronic educational resources, multimedia, Web services, graphics method, interactive video.

Постановка проблеми. Створення глобального інформаційного простору забезпечує людині не тільки ефективну інформаційну взаємодію за допомогою знакових систем (мови, графіки, цифр, літер, образів, тощо), але і можливість використовувати інтернет-ресурси, освітні платформи, програмовані засоби, мови програмування, тощо для задоволення власних інтересів, особистісного та професійного зростання. Впливаючи на всі сфери життя суспільства, цей чинник створює одну з принципових суперечностей в освіті, зокрема у ВНЗ I-II рівнів акредитації техніко-технологічного спрямування, між традиційною системою підготовки майбутніх фахівців та потребою сучасного інформаційного суспільства в інноваційних підходах до формування ЗУН, які не виключатимуть попередні знахідки педагогічної науки, а адаптуватимуть передовий педагогічний досвід до умов розвитку високотехнологічного суспільства (створення адаптивної моделі організації навчання).

Метою статті є аналіз сучасного інформаційного середовища у контексті оптимізації навчального процесу з фізики та реалізації графічного методу, як методу наукового пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і експериментальним дослідженням використання засобів інформаційно-комуніційних технологій у навчанні, зокрема фізики, присвячені праці Ю.П. Бендеса, С.П. Величка, М.І. Жалдака, Ю.О. Жука, В.Ф. Заболотного, А.П. Касперського, М.Т. Мартинюка, Ю.І. Машбиця, О.П. Пінчук, Ю.С. Рамського, В.П. Сергієнка, А.М. Сільвейстра, Н.Л. Сосницької, С.П. Стецика, В.І. Сумського, Б.А. Суся, М.І.Шута та ін.

Сучасне інформаційне середовище навчання фізики реалізується на засадах інтеграції спеціалізованих програмно-інструментальних засобів і освітнього контенту, є основою відносин та інтерактивного спілкування суб'єктів освітнього процесу – викладачів і студентів [4]. Розвиток глобальної інформаційної мережі Internet, Web-технологій та вирішення питання аутсорсингу інформаційно-технологічних (ІТ) послуг, зокрема для системи освіти, сприяє тому, що електронні освітні ресурси нового покоління – це відкриті освітні мультимедіа системи, у створенні та оновленні яких може приймати участь будь-яка зацікавлена особа.

Мультимедіа - це система комплексної взаємодії візуальних і аудіоефектів під управлінням інтерактивного програмного забезпечення з використанням сучасних технічних

і програмних засобів, які об'єднують текст, звук, графіку, фото, відео тощо в одному цифровому відтворенні [1].

Мультимедіа для студентів є практичним інструментом отримання та контролю знань, розвитку креативного мислення, когнітивних навичок, інформаційної й інформатичної компетентностей, мотиваційної і надалі ціннісної сфери особистості, забезпечення комунікації між учасниками навчального процесу, набуття навичок самостійної та науково-дослідницької діяльності. Для викладачів - це потужне джерело обміну професійним досвідом і «професійного зростання», створення ефективних електронних методичних ресурсів.

Мультимедійні технології дозволяють замінити майже всі традиційні технічні засоби навчання. Здебільш вони виявляються більш зручними і ефективними [1]. Освітні ресурси нового покоління забезпечують навчання фізики значно досконалішими способами реалізації таких методів фізики як експериментальний, графічний, осцилокопичний та інші, навички застосування яких у навчанні майбутніх техніків-технологів є ключовими.

Одним із найважливіших питань під час вивчення фізики є використання графічної репрезентації фізичних процесів. Загально визнано, що побудова та аналіз функціональних залежностей – це проблемне завдання не тільки для учнів загальноосвітніх шкіл. Рівень графічної культури студентів технічних і технологічних ВНЗ, які мають досвід вивчення «Вищої математики», «Нарисної геометрії». також виявляється недостатнім.

Графічна культура є віддзеркаленням особистих досягнень людини в області засвоєння графічних методів, засобів і технологій перетворення і застосування інформації у процесі навчальної, виробничої та творчої діяльності. Важливим показником сформованості графічної культури, на думку В. Сидоренка, має стати прагнення та здатність до використання графічної інформації в навчальних та практичних ситуаціях. При цьому важливе місце вчений відводить рівню сформованості графічних знань і вмінь, які можуть виступати засобом нового пізнання [2].

Саме тому для досягнення навчальних цілей у процесі здобуття майбутніми фахівцями фізичних знань є оволодіння графічним методом вивчення фізичних явищ за допомогою сучасного інформаційного середовища. Відтворений на екрані засобами ПЕОМ графічний образ функціональних залежностей між фізичними величинами завдяки свої виразності, динамічності, реалістичності (побудова графічної залежності одночасно з демонстрацією фізичного процесу) сприяє формуванню цілісної системи універсальних знань, умінь і навичок, що і визначає якість змісту освіти.

На даний момент викладачам ВНЗ, вчителям загальноосвітніх шкіл пропонується великий вибір ППЗ, Web-ресурсів, цифрових лабораторій, які дозволяють реалізувати графічний контент у навчальному процесі з фізики. Серед них:

1. Цифрові лабораторії «PHYWE», «Einstein», «LabDisc», «Архімед», «Нау-ра», L-мікро, «NOVA5000», які набули розповсюдження в Україні та за її межами, дозволяють проводити демонстраційний експеримент, дають можливість розміщувати дані і результати обробки (графічний образ) в інформаційні середовища, у тому числі і середовища дистанційного навчання.

2. Інтерактивні симуляції проекту Physics Education Technology (PhET), Virtual Amrita Laboratories Universalizing Education (рис.1), віртуальна лабораторія VirtuLab (рис.2), Єдина колекція цифрових освітніх ресурсів ресурсів-<http://school-collection.edu.ru/catalog/> та ін.

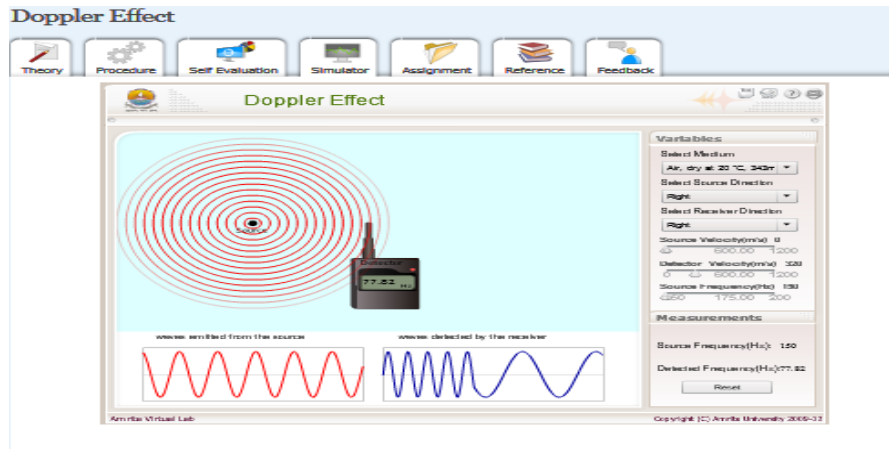

Рис.1. Інтерактивна симуляція «Ефект Доплера».

3. Тестові комплекси Sphinks, HotPotatoes для створення інтерактивних тренувально-контрольних завдань різних типів та ін.

4. Програмні середовища GEOGEBRA, MATLAB, Lab VIEW, MathCad, Multisim, DERIVE, GRAN 3D, графічні редактори PowerPoint, Adobe Photoshop, Blender.

5. Навчальні програми ФІЗИКОН «Відкрита фізика», «Жива фізика» («Interactive Physics»), освітній комплекс «ІС:Школа. Фізика», навчально-методичний комплекс «еФізика».

Крім вище зазначених ресурсів на допомогу викладачу приходять хмарні технології. Вони дозволяють колективно вирішувати проблеми, що виникають у процесі навчання, а саме, сумісне редагування документів (наприклад, за допомогою сервісу *Google Document*), обговорення навчальних проектів (наприклад, за допомогою *Google mail*, *Blogger*, *Google Cloud Connect*, *Google Drawings* та ін.), ведення семінарів (вебінарів) та Веб-конференцій (наприклад, за допомогою *Google Wave*, *Google Groups*, *Groups* та ін.), супроводження дистанційного навчання (наприклад, за допомогою *Google Wave*, *Google Groups*, *Gmail*, *Google Sites*, *Blogger* та ін.) та ін [3].

Завдяки сучасним Web-сервісам (конструктори інтерактивного відео, сервіси для побудови діаграм, створення слайд-шоу, конструктори опитування та ін.) стала можливою ефективна організація самостійної роботи з фізики. До таких ресурсів відносяться theLearnia, Zaption, Movenote, Rich Chart Live, Piecolor, Simpoll, Vialogues, Capzles, Zentation та ін. Користуючись ними, створюють мультимедійні інтерактивні уроки, відкриті онлайн-курси на основі існуючих інтернет-ресурсів (при цьому пошук проводиться на базі YouTube, Vimeo, PBS, Nat Geo, TED Discovery, NASA, Edutopia, CrashCourse) або власних презентацій, відео, фото, документів. До таких лекцій можна додавати звуковий коментар, графічний матеріал, контрольні вправи різного виду, зокрема з одним або множинним варіантом відповіді, з розгорнутою відповіддю, проводити опитування, робити позначки (рис.2). Розроблений урок можна розмістити у відеохостинги YouTube, Vimeo та ін. Особливо цінним є те, що, працюючи над такими уроками або онлайн-курсами, студенти мають можливість самостійно перевіряти свої знання, а за необхідності повторити вивчений курс і знову відповісти на контрольні питання.

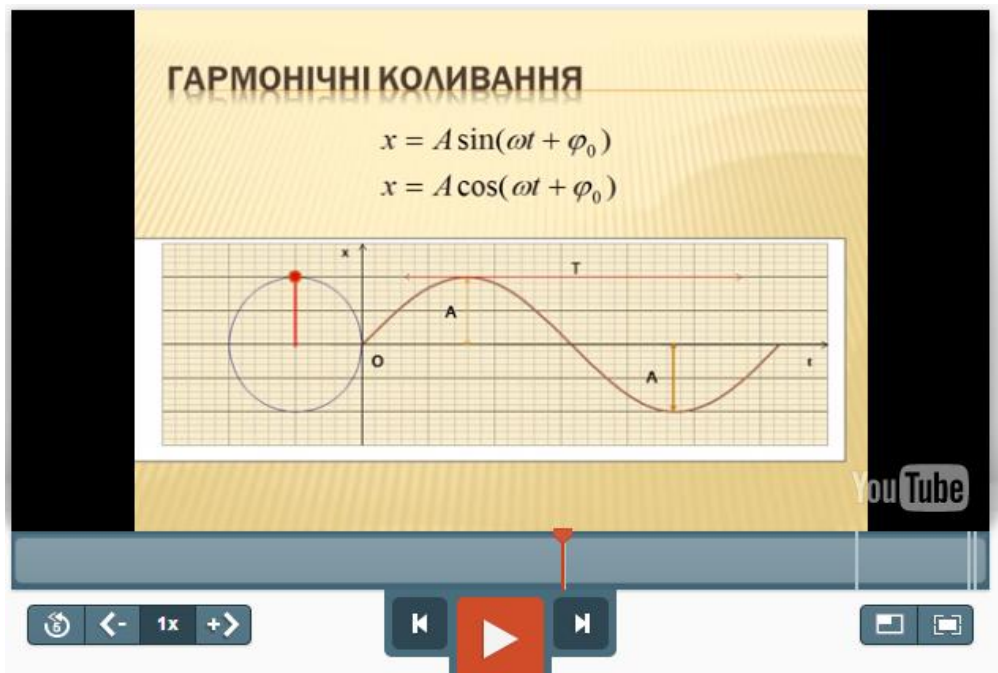

Рис.2. Інтерактивний урок «Гармонічні коливання».

Висновки. Окреслені нами електронні освітні ресурси та Веб-сервіси не вичерпують всі можливості сучасних інформаційних технологій для створення навчального середовища з фізики, зокрема реалізації графічного методу, як методу наукового дослідження. Але потрібно відмітити декілька проблемних питань, які виникають під час застосування електронних цифрових ресурсів у навчанні фізики. Серед них – майже повна відсутність класифікації та бази цифрових освітніх ресурсів, Web-сервісів для організації та підтримки професійної діяльності вчителів та навчального процесу, методики їх використання, англomовний інтерфейс переважної кількості електронних ресурсів. Ці проблеми повинні бути поштовхом для подальших досліджень з боку педагогів, психологів, філологів, дидактів, фізіологів та представників галузі ІКТ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мультимедійні системи як засоби інтерактивного навчання: посібник / ав.: Жалдак М. І., Шут М. І., Жук Ю. О., Дементівська Н. П., Пінчук О. П., Соколюк О. М., Соколов П. К. / За редакцією: Жука Ю. О. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 112 с.
2. Нищак І.Д. Інженерно-графічна культура вчителя технологій як професійний феномен / І.Д. Нищак // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету: імені Т.Г. Шевченка: Серія «Педагогічні науки». – Чернігів. – 2015. – Вип. 124. – С. 186–188.
3. Сороко Н.В. Використання веб-технологій у професійній діяльності вчителів філологічної спеціальності [Текст] / Н. В. Сороко // Комп'ютер у школі та сім'ї : науково-метод. журн. – 2014. – № 1. – С. 33-37.
4. Тукало М. Віртуальні інформаційні засоби для інтернет-підтримки навчального хімічного експерименту в профільній школі / М Тукало // Наукові записки: збірник наукових праць. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Вип. 6. Ч. 2. / М-во освіти і науки України, Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка ; [голов. ред. С. П. Величко]. – Кіровоград , 2014.– С.108-116.

УДК 002

*Жанна Жамалиева, Игорь Скоромный
(Талдыкорган, Казахстан)*

ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ КОЛЛЕДЖА

В статье рассказывается о формировании компетентности у студентов и преподавателей в условиях современности, повышения эффективности учебного процесса путем применения информационных технологий.

Ключевые слова: *информатизация, учебный процесс, студент, преподаватель, обучение.*

The article is told about forming competence in students and teachers in conditions of modernity, raising the effectiveness of studying process by means of application of informational technologies.

Keywords: *information, educational process, student, teacher, teaching.*

Современный мир вступил в эру информационного общества, где информатизация всех сфер жизни выступает одним из главных факторов жизни. Основной целью информатизации системы образования является создание единой информационно-образовательной среды в РК, в которой интеграция информационных и коммуникационных технологий призвана обеспечить необходимый уровень образовательного процесса, сформировать информационную культуру будущих профессионалов и создать основу для межкультурной и языковой коммуникации.

Объективно происходящий процесс информатизации общества существенным образом влияет на цели и содержание образования, предъявляет новые требования к преподавателю, профессиональной подготовке специалистов в области использования средств информационных технологий.

Основой глобального процесса информатизации общества является информатизация образования. При этом она должна опережать информатизацию других направлений общественной деятельности, поскольку именно в процессе обучения формируются социальные, психологические, общекультурные предпосылки информатизационного общества. Новые потребности общества и личности определили информационную компетенцию как одну из базовых, ключевых.

Большой вклад в формирование кадрового потенциала республики вносит система технического и профессионального образования. С каждым годом реформированию, дальнейшему развитию этой системы уделяется все большее внимание.

Главной целью профессионального образования должно оставаться обеспечение гарантированных конституционных прав и интересов граждан на общедоступность профессионального образования в соответствии с государственными образовательными стандартами, потребностей населения в образовательных услугах с учетом состояния и тенденций развития рынка труда.

Сегодня среднее профессиональное образование становится многоуровневой системой, которая обеспечивает преемственность между различными ступенями профессионального образования.

Компьютеризация профессионального образования является одним из главных аргументов в совершенствовании подготовки специалистов технического и профессионального образования в условиях всеобщей компьютеризации производств. Будущие специалисты должны органично вливаться в профессиональную деятельность не затрачивая время на доучивание и переучивание требований производства.

В связи с этим рано или поздно перед каждым техническим профессиональным учебным заведением, колледжем встает проблема: насколько востребованы специалисты, которых он выпускает, каково качество профессиональной подготовки выпускников, каково качество образования, ибо от этого зависит его внутренняя образовательная политика.

Проблема качества образования студентов, необходимость его повышения является общей педагогической проблемой. Студенты колледжа – это будущие специалисты среднего звена. От нас, преподавателей, во многом зависит успешность процесса обучения и качество образования будущего специалиста. Образование, которое студенты получают в колледже, отразится на процессе формирования культуры, процессе вливания их во взрослую жизнь.

Получение образования высокого качества – необходимое условие его профессиональной компетентности и личностного развития. Качество образования определяется не только глубиной и прочностью знаний, но и уровнем личностного, духовного развития молодых людей, их интеллигентностью.

В колледже проводится большая работа по внедрению информационных технологий в учебный процесс. Важное значение придается вопросу внедрения дистанционного обучения. Работает центр компьютерной поддержки, который осуществляет и сопровождает все виды работ в данном направлении.

Колледж ищет подходы к созданию системы обучения, которая удовлетворяла бы каждого обучающегося в соответствии с его склонностями, интересами и возможностями, стимулировала находчивость и сообразительность, способствовала глубокому творческому усвоению изучаемого материала и развитию интеллекта. Обучающийся должен учиться сам, преподаватель же выполняет роль координатора познавательной деятельности студента. Он координирует, консультирует и контролирует его знания. Именно так происходит учебный процесс в колледже во время занятий по кредитной технологии.

Разнообразие форм и методов проведения современных уроков повышает эффективность учебного процесса, положительно влияет на конечный результат обучения. Студенты живо реагируют на обучение, если его преподносят в форме, имеющую прямое отношение к их личному опыту, обществу, в котором они живут, их познавательным и профессиональным интересам.

Профессиональная компетенция специалиста связана с принципом учета специальности. Повышение и углубление профессионально значимой лексики, обсуждение способов и средств ее выражения, возможность использования в речи при обсуждении проблем избранной специальности призвана решать дебатная технология. Дебатная технология широко применяется на уроках преподавателями колледжа.

Разнообразие форм и методов проведения современных уроков повышает эффективность учебного процесса, положительно влияет на конечный результат обучения.

Сегодня знания из цели образования становятся его компонентом, а их главное назначение – быть средством деятельности.

В системе подготовки и обучения будущих специалистов мастера производственного обучения играет ведущую роль. Вызвать интерес к избранной профессии, заинтересовать обучающихся в приобретении знаний зависит от профессионализма мастеров производственного обучения. Мастер современного учебного заведения – это человек который любит свою профессию, владеет методикой обучения и воспитания. Это прежде всего требовательный, справедливый, постоянно совершенствующий знания по профессии человек.

Качество образования зависит от многих факторов. Некоторые из них зависят от методической службы, некоторые от самих педагогов. Качество образования может быть повышено за счет изучения психологических свойств студентов, особенностей восприятия, воспитания ценностного отношения к образованию, улучшения материально-технической базы.

Широкое применение информационных технологий и их проникновение во все сферы жизни общества является тенденцией мирового развития. Этот процесс требует не только подготовки достаточного количества квалифицированных специалистов, но и повышения общего уровня компьютерной грамотности.

В настоящее время в РК осуществляется государственная программа по обучению населения компьютерной грамотности. Государство выделило большие средства, чтобы приобщить население страны к работе на компьютерах.

Знание и умение работы с современной компьютерной техникой определяют как компьютерную грамотность (техническая сторона работы). Но основное отличие грамотности от компетентности в том, что грамотный человек владеет знаниями, а компетентный – реально и эффективно может использовать знания в решении практических задач.

Из вышесказанного можно определить основное содержание информационной компетентности в которой сочетаются информационно-технологические и информационно-технические компоненты:

- владение конкретными навыками по использованию технических устройств (от телефона до компьютерных сетей);
- способность использовать в своей деятельности компьютерную информационную технологию;
- умение извлекать информацию из различных источников (как периодической печати, так и электронных коммуникаций);
- владение основами аналитической переработки информации;
- умение работать с различной информацией;
- знание особенностей информационных потоков в своей предметной области.

В связи с информатизацией учебно-производственного процесса в колледже происходят существенные изменения в преподавательской деятельности, месте и роли преподавателя в учебном процессе, его основных функциях. В качестве первостепенных можно отметить следующие изменения:

- усложнение деятельности по разработке курсов;
- необходимость специальных навыков и приемов разработки учебных курсов;
- усиление требований к качеству учебных материалов;
- возможность обратной связи преподавателя с каждым обучающимся (при дистанционном обучении).

Использование современных технологий в образовательных программах предоставляет более широкие и доступные пути получения образования. Поэтому естественным является вопрос о наиболее эффективных способах создания и применения электронных учебников. При создании электронного учебника должны использоваться все возможные средства мультимедиа, звук, клип и т.д.

Как любой учебник электронный должен давать информацию, закреплять знания на практических занятиях и выполнять аттестацию обучающихся. Подача информации в электронном учебнике по сравнению с обычным печатным изданием может быть более наглядной. Так, например, в учебниках по географии, истории, естественным наукам можно вставить видеоклипы, которые дают возможность посещать такие места, которые они в реальной жизни не смогли бы посетить. По черчению в печатном учебнике имеется готовый чертеж, а в электронном учебнике можно показать построение чертежа в движении. Преимущество электронного учебника заключается в наглядности информации. В учебнике могут присутствовать тесты, контрольные работы, самостоятельные работы, при выполнении которых студенты получают оценку.

Кроме этого могут быть решения и ответы, которые могут быть доступны естественно после получения оценки, чтобы обучающийся смог посмотреть правильный ответ и правильное решение задач.

Для создания электронного учебника необходимо как минимум знание предмета, по которому пишется этот учебник и знание программного обеспечения, т.е. необходима работа предметника и программиста.

Ясное понимание существа возможностей компьютера дает в руки аппарат для профессионального образовательного и самостоятельного обучения. По существу, компьютер дает нам: большой объем предоставления информации, а при объединении в сети – оперативность и неограниченный доступ к текстовой информации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы. – Астана, 2016.
2. Хуторской А.В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения. – СПб.: Питер, 2004. – 541 с.; ил. – (Серия "Учебное пособие").
3. Бершадский М.Е., Гузев В.В. Дидактические и психологические основания образовательной технологии. – М.: Центр, «Педагогический поиск», 2003.

УДК 378.147:001.895

*Ірина Жовтоніжко, Наталя Фролова
(Харків, Україна)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У роботі визначено сутність поняття «педагогічна технологія» та науково обґрунтовано необхідність впровадження інноваційних педагогічних технологій у процес професійної підготовки майбутніх фахівців.

***Ключові слова:** інноваційні педагогічні технології, процес професійної підготовки, майбутні фахівці, вищий навчальний заклад.*

In this paper the essence of the concept of "educational technology" and scientific necessity of introduction of innovative educational technologies in the training of future specialists.

***Keywords:** innovative educational technology, process training, future professionals, university.*

Сучасне українське суспільство перебуває на стадії інтенсивних соціально-економічних перетворень, при цьому високу наукову і практичну значущість мають педагогічні інновації, спрямовані на модернізацію сучасної вищої освіти, підвищення її якості та підсилення практичної спрямованості професійної підготовки майбутніх фахівців для забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. Окрім того, нині гостро постає питання не тільки про підвищення стійкості та конкурентоспроможності освітніх установ, а й про зміну існуючої освітньої моделі.

Аналіз моделей навчання показав, що інноваційні освітні технології та методи є більш ефективними в порівнянні з традиційними. Сучасна система вищої освіти в Україні знаходиться на стадії динамічного оновлення, імпульсом якого виступили, з однієї сторони, процеси реформування суспільства в цілому, а з іншої – логіка розвитку самої освітньої системи. Освітня система вже сьогодні повинна готуватися до організації освітніх систем майбутнього. Готовність викладача до впровадження нововведень у навчальний процес в основному визначається тією базою, яка закладається в період його навчання у вищому навчальному закладі. Тому, для того, щоб освітня система була ефективною, вона також повинна змінюватися, погодившись з тенденціями, що визначають розвиток практики

загальної освіти. Ефективність розв'язання даних проблем у більшості випадків забезпечується впровадженням у освітній процес інноваційних педагогічних технологій та активних методів навчання. Тому проблема використання інноваційних педагогічних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців набуває сьогодні особливої актуальності.

Аналіз останніх науково-педагогічних досліджень та публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми, свідчить про те, що питання впровадження інноваційних педагогічних технологій у освітній процес вищої школи перебувають у колі уваги широкого загалу авторитетних учених і педагогів-практиків. Найбільш активно в цій сфері працюють дослідники Г. Бойченко, А. Гуревич, М. Гуслова, М. Кларін, Б. Ліхачов, В. Міхелькевич, О. Окунєва, Г. Панфілова, В. Сластьонін, Ф. Талізїна, А. Факторович, В. Чет, П. Ерднїєв, М. Шаталова, Ф. Янушкевич та інші. Проте, надалі залишається повністю невирішеним завдання впровадження інноваційних педагогічних технологій у навчальний процес вищої школи.

Поняття «педагогічна технологія» у науково-педагогічній літературі трактується як тип організації навчального процесу, що за рахунок інтеграції теоретичного знання і практичного досвіду дозволить вирішити проблеми гуманізації освіти (А. Факторович [8]); як сукупність принципів, методів, способів, що застосовуються педагогом на основі власної особистісно-професійної компетентності, культури та діяльності (С. Вітвицька [1]); як система (сукупність) засобів і методів організації та управління навчально-професійним процесом, що дозволяють успішно реалізувати поставлені освітні цілі (В. Чет [9]); як поєднання засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання, спосіб досягнення педагогічних цілей, які передбачають створення унікального простору людських відносин, що виникають між викладачем та студентом (Є. Рапацевич [6]).

Таким чином, педагогічна технологія передбачає поєднання застосування методичних принципів і розробок; алгоритм діяльності та особистий педагогічний досвід, що дозволяє викладачеві передбачити різноманітні прояви освітніх ситуацій, видозмінювати стереотипні педагогічні моделі на основі високої майстерності, методологічної культури, авторської інтерпретації теоретичних установок. Зокрема, діяльність викладача повинна базуватися на професійних педагогічних і психологічних знаннях та вміннях, а також особистісних творчих, культурних, професійно-діяльнісних характеристиках кожного студента.

З науково-педагогічних джерел та власного досвіду роботи відомо, що педагогічна технологія дозволяє попередньо проектувати навчально-професійний процес вищої школи. Таким чином, у своїй педагогічній роботі ми керувалися концепцією С. Вітвицької, на основі якої педагогічна технологія об'єднує у собі поєднання таких аспектів, як:

- науковий (педагогічна технологія – елемент педагогічної науки, що проектує педагогічні процеси в педагогічних системах);
- процесуально-описовий (опис, алгоритм процесу, сукупність цілей, зміст методів і способів для досягнення гарантованих результатів, запланованої мети);
- процесуально-діяльнісний (здійснення технологічного процесу, функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних, педагогічних прийомів) [1, с. 151].

Окрім того, згідно думки А. Факторович, «реалізація педагогічної технології вимагає високого рівня розвитку теоретико-методологічної (здатність проектування освітнього процесу, його цілісного бачення, рефлексії, конструювання) і технологічної (робота в умовах конкретної освітньої ситуації) культури педагога» [8].

Як відомо, на сьогодні у процесі професійної підготовки вищих навчальних закладів поряд з традиційними формами та методами навчання необхідне впровадження інноваційних технологій, спрямованих на формування професійних здібностей та вмінь майбутніх фахівців. Зокрема, у науково-педагогічних джерелах зазначено, що педагогічними інноваціями є «нововведення в педагогічну діяльність, зміни у змісті та технології навчання, що мають за мету підвищення їх ефективності» [6, с. 198].

Аналіз науково-педагогічних праць [2; 3; 4; 5; 7] показав, що до основних інноваційних педагогічних технологій можна віднести такі як:

- інформаційно-комунікаційні технології (вплив мультимедійних технологій на інтеграцію різних предметних областей, зокрема використання електронної навчально-методичної літератури, відеолекцій, комп'ютерної перевірки знань тощо);
- особистісно-орієнтовані технології (розкриття професійно-особистісного потенціалу кожного студента на основі врахування його індивідуальних уподоб та суспільних вимог до професійної підготовки);
- технологія проектного навчання (створення умов для самостійного набуття знань, вмінь та навичок);
- технологія проблемного навчання (поєднання систематичної самостійної пошукової діяльності студентів із засвоєнням ними готових знань);
- технологія критичного мислення (розвиток критичного мислення студентів за допомогою їхнього інтерактивного включення у освітній процес, а також формування здатності ставити нові запитання, відпрацьовувати різноманітні аргументи, приймати незалежні продумані рішення);
- технологія модульного навчання (передбачає представлення змісту навчання в логічно закінчених інформаційних блоках (модулях) у відповідності з поставленими дидактичними завданнями);
- технологія концентрованого навчання (характеризується тим, що студенти безперервно протягом декількох днів або тижнів займаються вивченням однієї дисципліни);
- технологія дистанційного навчання (створення активного спілкування між викладачем і студентом за допомогою спеціалізованого інформаційно-освітнього середовища, орієнтованого на засіб обміну інформацією на будь-яких відстанях через мережу Інтернет);
- технологія імітаційно-моделюючого спрямування (впровадження імітаційних ігор, ділових та рольових сценаріїв, пов'язаних з набуттям досвіду вирішення професійних особистісних завдань і ситуацій);
- кейс технологія (аналіз ситуацій професійного спрямування).

Зокрема, у своїй педагогічній роботі ми звертаємо особливу увагу на проведення занять з використанням інноваційних методів та прийомів навчання. Тобто проведення інтерактивних лекцій, а саме використання методу «питання-відповідь»; проведення коротких презентацій, підготовлених студентами, які розкривали б одне з питань, поставлених в даній темі; тестування; впровадження в ході практичних занять таких форм роботи як «круглий стіл», «майстерня», де студенти в ході обговорення вирішують важливі проблеми спеціальності на основі власних самостійних напрацювань; проведення диспутів, дискусій, аналізу педагогічних ситуацій; перетворення самостійної роботи студента, виконання індивідуального науково-дослідного завдання, як обов'язкової складової вивчення даної дисципліни; використання на заняттях презентацій, публікацій, web-сайтів, підготовлених студентами; використання в навчально-професійному процесі вищої школи рольових і ділових ігор, кейс-методів, «мозкової атаки», які сприяють розвитку активності, творчості, креативності майбутніх фахівців; проведення майстер-класів, тренінгових занять; широке використання мультимедійних засобів у процесі читання лекцій і проведення практичних занять, електронних і різних видів опорних конспектів лекцій, надання студентам навчальної інформації на електронних носіях, Інтернет-пошук тощо; використання елементів імітації, рефлексії, релаксації в ході окремих практичних занять; використання нових підходів до контролю та оцінювання досягнень студентів.

Таким чином, застосування інтерактивних педагогічних технологій навчання в освітньому процесі вищої школи потребує ґрунтовного дослідження в напрямку: відбору змісту навчального матеріалу з навчальної дисципліни, придатного для використання інтерактивних технологій; відбору організаційних форм навчання, які сприяють

використанню інтерактивних технологій; раціонального поєднання з традиційними технологіями в умовах організації навчально-професійного процесу.

Узагальнюючи вищесказане, необхідно наголосити, що навчально-професійний процес вищої школи, вимагає раціонального використання традиційних методів навчання, розробки нових педагогічних технологій. Оскільки використання традиційних форм навчання, спрямованих на самостійну навчально-пізнавальну діяльність студентів, а також впровадження інноваційних та інформаційних технологій підвищить репродуктивний рівень, творчий і дослідний потенціали майбутніх фахівців.

Окрім того, використання інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі вищої школи надає можливість значно підвищити якість професійної підготовки майбутнього фахівця, забезпечить його конкурентоспроможність на світовому ринку праці.

Необхідність впровадження інноваційних педагогічних технологій в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців викликана потребою часу, а також спонукає до подальших наукових розробок цієї багатогранної проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
2. Гуслова М. Н. Инновационные педагогические технологии : учебное пособие для студ. учреждений сред. проф. образования / М. Н. Гуслова. – 4-е изд., испр. – М. : изд. центр «Академия», 2013. – 288 с.
3. Михелькевич В. Н. Инновационные педагогические технологии : учебное пособие / В. Н. Михелькевич, В. М. Нестеренко, П. Г. Кравцов. – Самара : СГТУ, 2004. – 91 с.
4. Осмоловская И. М. Инновации и педагогическая практика / И. М. Осмоловская // Народное образование. – 2010. – № 6. – С. 182–188.
5. Панфилова А. П. Инновационные педагогические технологии. Активное обучение : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. П. Панфилова. – М. : изд. центр «Академия», 2009. – 192 с.
6. Педагогика : большая современная энцикл. / сост. Е. С. Рапацевич. – Мн, 2005. – 720 с.
7. Скрипко Л. Е. Внедрение инновационных методов обучения: перспективные возможности или непреодолимые проблемы? / Л. Е. Скрипко // Менеджмент качества. – 2012. – № 1. – С. 76–84.
8. Факторович А. А. Сущность педагогической технологии // Педагогика / А. А. Факторович. – 2008. – № 2. – С. 19–27.
9. Чечет В. В. Генезис методов обучения и педагогических технологий / В. В. Чечет // Народная osveta. – 2004. – № 8. – С. 11–16.

Файзулло Касимов, Мавлуда Касимова
(Бухара, Узбекистан)

МАТЕМАТИКАДАН ИЖОДИЙ ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИНИНГ МЕТОДИК ХУСУСИЯТЛАРИ

В этой статье говорится о методах решения творческих заданий в начальных классах.

This article about illumination creative tasks in elementary schools.

Инсон фаолиятининг қайси соҳаси, хоҳ моддий ишлаб чиқариш, хоҳ фан жумбоқларини ҳал қилиш ёхуд таълим-тарбияни ҳал қилиш бўлмасин, уларнинг маркази, шу билан ҳаракатлантирувчи кучи “топшириқ”ларда акс этади.

“Топшириқ” атамаси мазмунан бой, кенг тушунча бўлиб, у “вазифа” атамасига адекват категориядир. Унинг турли маънолари бор. Топшириқ бу –

- восита (С.Л.Рубинштейн);
- мақсад (А.Н.Леонтьев);
- муаммоли ҳолат (Я.А.Пономарёв);
- таълим воситаси (Н.Ф.Тализина);
- онгда пайдо бўлган тўсиқ (Л.М.Фридман);
- ўқув материалининг шакли (О.Р.Розиқов).

“Топшириқ” тушунчасининг бу маъноларидан бирортасини ҳам инкор қилиб бўлмайди. Зеро, муаллифларнинг ҳар бири “топшириқ” тушунчасининг маълум бир нуқтаи назарини инобатга олиб, унга таъриф беришган.

Ўқитиш ва ўрганиш жараёнларига тадбиқ қилиб, ўқувчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси, ижодий фаолият тажрибаси, табиат, жамият, онг ҳодисаларига муносабатини шакллантириб, инсон шахсини ривожлантиришга йўналган топшириқларни “ўқув топшириғи” деб тушунамиз.

“Ўқув топшириғи” атамаси психология, дидактика ва математика фанлари соҳасида қўлланадиган умумий, мазмундор, кўп қиррали категориядир. Ундан таълимнинг барча бўғинларида (мактабгача таълим, бошланғич таълим, умумий ўрта таълим, коллеж ва ҳ.к.), ўзлаштиришнинг барча босқичларида (ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш, такрорлаш ва малака ҳосил қилиш, билим ва малакаларни умумлаштириш, таълим натижаларини назорат қилиш ва ҳ.к.) фойдаланилади. Ўқув топшириқларнинг нимага (ўрганилган билим ва тафаккурга) мўлжалланганлигини инобатга олиб, уларни иккига ажратиб ўрганамиз: қайта эсга тушириш (хотира)га мўлжалланган ва ижод қилиш (тафаккур)га оид топшириқлар.

Ўқувчилар фаолиятига кўра ижодий топшириқларни уч гуруҳга ажратиб таҳлил қилиш мумкин. Булар ижодий мустақил иш, ижодий машқ, ўқув муаммоларидир.

А. Ижодий мустақил иш ижодий топшириқларнинг бошқа турларидан икки жиҳати билан фарқ қилади: оператив (зудлик билан) ташкил этиш имконияти борлиги ва ўқув-билув фаолиятини давом эттириш имкониятига эгаллиги. Бинобарин, ижодий мустақил иш таълимнинг шундай воситасики, уни таълимга татбиқ этиш йўли билан

–ўқиш, ўрганишга иштиёқ давом эттирилади, дарс доирасида ҳосил қилинган мотивларнинг давом этиши таъминланади;

–ўқувчиларни билишга, билим, малакалар доирасини кенгайтиришга олиб келади;

–ўрганилаётган ўқув материали устида ўқувчиларнинг ўз фаолиятларини мустақил давом эттиришга замин тайёрлайди;

–ўқувчилар фаолиятига раҳбарлик қилишни маълум даражада осонлаштиради.

Ижодий характердаги мустақил ишларни таълимга татбиқ қилишда: топшириқни тузишда риюя қилинган тартибни «аниқлаш ёки фаолиятни амалга ошириш тамойилини ажратиш», қайд қилинган тамойилга риюя қилиб топшириқни бажариш, уни бажаришда

эришилган натижани эслаб қолиш, агар зарур бўлса, натижани синфдошлари билан ўртоқлашиш, уни ўқитувчига айтиб бериш шартларига риоя қилинади.

Б. Ижодий машқ. Ҳар доим билимларни эсга тушириб машқ қилдириш таълимда ўқувчиларнинг зерикишига сабаб бўлади. Машқ қилиш жараёнида ўқувчиларнинг зерикишини бартараф этиш учун ижодий машқлардан фойдаланилади. Хўп, ижодий машқни қандай тушуниш керак?

Ижодий машқ ноижодий машқдан икки хил хусусиятига кўра фарқ қилади: ўрганилган билимларни янги-янги ўқув ҳолатларида синаб кўриш; ўрганилган билимлар доирасини кенгайтириш. Кейинги хусусият дидактикада кумуляция ҳодисаси сифатида қаралади: Кумуляция ҳодисасига кўра, ўқувчи олдин ўрганилган ўқув материалига такрорий қайтиб келганда, ўз тушунчаси доирасини янги билимлар, тасаввурлар, фактлар, боғланишлар билан бойитади.

Ижодий машқлар тренировка қилишга мўлжалланган машқлардан фарқли ўлароқ ҳам хотирага, ҳам тафаккурга мослаб тузилади. Бинобарин, ўқувчи мавзу доирасида ўрганилган билим, фаолият усуллари такрорий ишлатиш билан бирга қўшимча ахборот, фаолият усуллари ҳам ижодий ўрганади.

Мисол келтираамиз.

Топшириқ. Ўқувчи олти хонали сонни ўқимоқчи бўлди. Қараса минглар синфидаги сон энг катта жуфт рақамдан бошланган ва кетма-кет камаювчи жуфт сонлардан иборат. Бирлар синфидаги рақамлар кетма-кет келувчи тоқ сонлардан иборат бўлиб сон энг кичик тоқ сон билан тугаган. Ўқувчи қайси сонни ўқимоқчи бўлди?

Ўқувчи учун янги ўқув ҳолати – минглар ва бирлар синфи билан хаёлан ишлаб машқда айтилган рақамларни топиш ҳамда ўз тушунчаси доирасида машқда айтилган олти хонали сонни излаш тажрибасини кенгайтиришдир. Ўқувчининг фикрлаш тартибини келтираамиз: Минглар синфида сон қуйидагича аниқланади. Энг катта жуфт рақам 8, 8 дан кейин кетма-кет камайиб келадиган иккита жуфт рақам – 6 ва 4. Минглар синфи 8, 6, 4 рақамларидан иборат. Бирлар синфи кетма-кет камайиб борувчи тоқ сонлардан тузилган, шунингдек, бу синф энг кичик тоқ сон (1) билан тугалланиши топшириқ шартида кўрсатилган. Демак, бирлар синфидаги сон 5, 3, 1 рақамларидан тузилган. Минглар ва бирлар синфидаги рақамларни тартиби билан ёзиб чиқамиз: 8, 6, 4, 5, 3, 1. Ўқиладиган сон: 864531 (Саккиз юз олтмиш тўрт минг беш юз ўттиз бир).

Машқнинг самарадорлиги у ёки бу ижодий машқни таълимга татбиқ қилиш билан эмас, аксинча, шундай машқлар тизимини бажариш билан изоҳланади. Масалан, шундай ижодий машқлар тизими берилган бўлсин.

а) Бир хил рақамлардан тузилган барча икки хонали сонларни ортиб бориш тартибида ёзинг.

Ечим: 11, 22, 33, 44, 55, 66, 77, 88, 99.

б) Бир хил рақамлардан тузилган барча икки хонали сонларни камая бориши тартибида ёзинг.

Ечим: 99, 88, 77, 66, 55, 44, 33, 22, 11.

в) Тушириб қолдирилган сонларни ўз ўрнига қўйиб, мисолларни бажаринг:

$$8+2x2=12 \quad 8+2x3=14 \quad 8+2x4=16$$

$$8+2x5=1 \quad 8+2x1=? \quad ?=1x2+1$$

Бажарилган мисолларнинг барчаси учун умумий қонуниятни айтинг.

В. Ўқув муаммолари – «ўқув топшириқлари мажмуи бўлиб», уларни ижодий топшириқлар тизими шаклида тасаввур қилиш мумкин. Масалан, ўн ичида рақамлаш мавзуси доирасида 1-синф ўқувчилари учун қуйидагича муаммони қўйса бўлади.

Ўқув муаммоси – Осмонда бир нечта ғоз қатор бўлиб учмоқда. Улардан бири иккитасининг ўртасида: бири олдинда иккитаси кейинда; бири орқада, иккитаси олдинда. Осмонда нечта ғоз учмоқда?

Ҳар бир ўқув муаммосини бажариш ва унда яширинган муаммони англаш қатор фаолият усуллари ишлатишни тақозо қилади: осмонда учаётган ғозлар қаторини тасаввур қилиш

(1); улардан бирининг иккита ғоз ўртасида эканлигини фаҳмлаш (2); бир ғознинг олдинда, иккитасининг кейинда эканлигини билиш (3); бири орқада, иккитасининг олдинда учаётганини тушуниш (4). Муаммони ўзаро боғланган занжир қисмлари шаклида тасаввур қилса бўлади.

Ўқув муаммосини англаш, тушуниш ва бажариш ўзаро дахлдор ўқув ҳолатлари шаклида ривожлана боради: ғозларнинг қатор бўлиб учиши. Бу ўқувчиларнинг фазовий тасаввурлари билан алоқадор; бир ғознинг икки ғоз ўртасида учаётган ҳолати. Бу ғозлар миқдорига ўқувчилар диққатини тортади; бир ғоз олдинда, икки ғознинг кейинда учаётганини фаҳмлаш. Бу учаётган ғозлар миқдорини янада аниқлаштиришни англатади: учаётган ғозларнинг бири орқада, иккитаси олдинда учаётганини тушуниш. Бу ғозларнинг умумий миқдорини аниқлаш ва ечимга келишни таъминлайди. Ўқувчилар фикрлашини рақамлар билан белгилаймиз.

1) Осмонда бир неча ғоз учмоқда (учаётган ғозлар миқдори номаълум).

2) Бир ғознинг иккита ғоз ўртасида учаётганлиги маълум (берилган миқдор: 1 ғоз ўртада, бошқа ғозларнинг миқдори номаълум).

3) Бир ғознинг олдинда, иккитасининг кейинда учиши (маълум - 1 ғоз олдинда, номаълум - кейинда учаётган ғозлар миқдори)

4) Бир ғознинг орқада, бошқа ғозларнинг олдинда учаётгани маълум, номаълум-олдинда учаётган ғозлар.

Юқоридаги муаммони қуйидаги шаклда ёзиш мумкин: $X=1+1+1=2+1=1+2=3$

Келтирилган ҳолатларнинг ҳар бирида ўқувчи $1+1+1=3$ ёки $2+1=3$; ёхуд $1+2=3$ тенглигига дуч келади. Бинобарин, асосий муаммо уч ўқув топшириғидан иборат бўлиб, турли кўринишларда берилган нисбатлар қўйилган асосий муаммо – осмонда ҳаммаси бўлиб нечта ғоз учаётганлигини аниқлаш имкониятини беради. Юқорида келтирилган далиллардан қуйидагича методик хулосалар чиқарилади.

Муаммоли ҳолат кенг методик ҳодиса бўлиб, у ўзига топшириқларни ҳам, топшириқларни бажараётган субъект – ўқувчиларни ҳам қамраб олади. Муаммоли ҳолатда фаолият кўрсатадиган ўқувчи фаол фикрлайди, ўзида мавжуд билим, тажрибани мустақил ишлатади, ечимга мустақил етиб келади. Ўқув муаммоси уни англаган, тушунган ўқувчи учунгина муаммо саналади. Ўқув муаммосини субъект учун муаммоли ҳолатга айлантириш мақсадида унинг таркибида икки ёки ундан ортиқ топшириқ келтирилади. Агар ўқувчи муаммони тушуниш учун берилган топшириқларнинг бирортасини тушунмаса (масалан, бир ғознинг олдинда, иккитасининг кейинда учаётган ҳолати), иккинчи ҳолатга (масалан, бир ғознинг орқада, икки ғознинг олдинда учаётган ҳолати) ўтилади. Ўқув ҳолатларининг биридан иккинчисига ўтиш, қўйилган асосий муаммони тушунишни таъминлайди. Гарчанд, топшириқдан топшириққа ўтиш кўп вақтни тақозо қилса-да, таълимда нуқсонлар бир қадар камаяди. Бу муаммоли таълимнинг ўзига хос самарадорлигидир.

Математика дарсларида қўлланиладиган ижодий топшириқларнинг методик хусусиятларини янада ойдинлаштириш учун қуйидаги жадвални келтираамиз:

Математикадан ижодий ўқув топшириқларининг турлари

Ижодий топшириқ турлари	Ижодий топшириқларнинг ўзига хос хусусиятлари	Ижодий топшириқларнинг ўқув фаолиятида бажарадиган вазифаси
Ижодий мустақил иш	Ўқув-билув фаолиятининг эвристик лаёқатини ўстириш	Ўрганилаётган мавзу доирасида билув фаолиятини давом эттиришни таъминлаш
Ижодий машқ	Ўрганилаётган ҳодисани янги ахборотлар билан кенгайтириш	Ўрганилган билимларни янги-янги ўқув ҳолатларида ишлатиш
Ўқув муаммоси	Бир мақсадга йўналтирилган комплекс ўқув топшириқлари тизими	Мавзу доирасида янги билим, фаолият усулларини топиш

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bikbayeva N. U. va boshqalar Boshlang'ich sinfda matematika o'qitish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 1998.
2. Bikbayeva N. U. va boshqalar 4-sinf matematika darsligi. – T.: O'qituvchi, 2014.
3. Rayhonov Sh. va boshqalar Boshlang'ich sinf larda harakatga doir masalalar. – Buxoro: Durдона, 2015.

Fotima Komilova
(Andijon, O'zbekiston)

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR TARBIYASIDA MUSIQIY VA ESTETIK TARBIYANING UZVIYLIGI

Musiqqa madaniy hayotimizda keng o'rinni egallagan, inson shaxs xususiyatlarini shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadigan san'at turidir. Bolalar nafosat hissini, san'at sirlarini tushunishni va qadrlashni, san'atdan bahramand bo'lishni oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida, mashg'ulotdan tashqari vaqtlardagi kichik ko'ngilochar musiqiy o'yinlar jarayonida o'rganadilar. Musiqqa inson hayotiga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega va axloqiy-jismoniy, nafosat tarbiyasining muhim vositasi hisoblanadi. Inson musiqqa bilan ona allasi orqali tanishib, umri davomida undan zavq topadi. Musiqqa, ohang, kuy, qo'shiqdan ozuqa olish, bolani yuksak madaniyatli, sof qalb egasi, go'zallikni his eta oladigan bo'lib tarbiyalanishiga xizmat qiladi. Bugungi kunda O'zbekistonning har bir viloyat va tumanlarida musiqqa maktablari ochilgan bo'lib, bolalar o'zlari qiziqqan san'at turlaridan bilim olishga, musiqqa asboblarida chalishga, kuylashga o'rganmoqdalar. Bu esa bolalarda estetik xis-tuyg'u va kreativlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Musiqqa mashg'ulotlarida milliy musiqqa meroslaridan to'laqonli foydalanish va bugungi zamonaviy asarlarni o'ziga xos ko'rinishlarini musiqqa mashg'ulotlarida qo'llash, tarbiyachi va musiqqa rahbarining ish mazmunini va uslubini yangilashni talab etadi. Buning uchun musiqqa tarbiyachisi o'z kasbini puxta bilishi, bolalarni sevishi, pedagogika, psixologiya, bolalar fiziologiyasi, musiqqa o'qitish metodikasi kabi fanlardan chuqur bilimga ega bo'lishi lozim. Yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalashda murabbiylarimiz ayniqsa musiqqa tarbiyachisi yetakchi bo'lib hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi hayotida boshlang'ich mashg'ulot hisoblangan musiqqa tarbiyachisib - rahbarining faoliyat miqyosi kengdir. Bu hozirda ishlayotgan tarbiyachilardan ish mazmuni va uslubida yangilanish jarayonini talab etadi. Musiqqa tarbiyachisi mashg'ulot jarayonida qo'shiq kuylash, musiqqa tinglash, musiqqaga mos bolalar cholg'u asboblaridan jo'r bo'la olish, musiqiy ritmga harakatlar bajarish kabi mashg'ulot faoliyatlarida bolalarni musiqqaga qiziqtira olishi, musiqiy qobiliyatlarini o'stirishga harakat qilish lozim. Chunki, u bolalarga tez ta'sir eta oladigan ta'lim-tarbiya vositasidir. U tarbiyalanuvchilarni shaxs bo'lib shakllanishi uchun ommaviy va axloqiy tomondan ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham, musiqqa mashg'ulotlari, avvalo, tarbiya mashg'uloti deb ataladi. Musiqqa mashg'uloti samaradorligini oshirish uchun musiqqa rahbari - tarbiyachisidan shijoatli mehnat, o'z kasbiga, sohasiga, mehr-muhabbatda bo'lish, shuningdek, doimo bilimni yangilab, boyitib borishi davr talabi hisoblanadi. Musiqiy tarbiyani amalga oshirishda bolalarni, nafaqat, musiqiy asarni tinglash, balki kichik musiqqa asbobida ijro etishga, musiqani emotsional va ruhan idrok etish hissi tarbiyalanib borishi kerak. Bolalar musiqani qo'shiq kuylash jarayonida eshitadilar, qoidaga ko'ra, musiqqa rahbari qo'shiq o'rtg'atishdan avval, bolalarga uni o'zi ijro etib beradi. Bolalarning musiqani eshitish va idrok etishlari uchun bu juda kamlik qiladi. Shuning uchun musiqqa rahbari qo'shiqni o'zi qayta – qayta ijro etishi so'ngra, bolalar bilan ham birgalikda qaytarib ijro etishi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasasi yoshidagi bolalarni vokal-xor malakalarini: 6 turga bo'lish maqsadga muvofiqdir:

1. Sozlanish.

2. Mashg'ulotda qo'shiq kuylash holati.

3. Ashulachilik nafasi.

4. Ovoz hosil qilish.

5. Ansambl.

6. Talaffuz kabilar bilan tanishtirish o'ziga xos dolzarblik kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida musiqa rahbari bolalarni o'zlari kuylaydigan qo'shiqlaridan sekin-asta murakkabroq kuy va qo'shiqlarni tinglashga o'rgatishi kerak. Shuning uchun ham musiqa rahbarining o'zi talab darajasida musiqani ijro eta olishi va qo'shiq kuylay olishi zarur. Afsuski, hozirgi paytda hamma musiqa rahbarlari ham bunday imkoniyatga ega emaslar.

Lekin metodik jihatdan mahoratli musiqa rahbari turli texnik vositalar, audio tasmlar, musiqiy markazlar va kompyuterlardan foydalangan holda bolalarni yuqori emotsional holatda musiqa eshitishlarini tashkil eta oladi, ya'ni zamonaviy musiqa madaniyati musiqa rahbari barcha imkoniyatlardan foydalangan holda bolalarning musiqani asl mohiyatini tushunishlari, ma'nosini anglashlari uchun mavjud bo'lgan texnik va ko'rgazmali qurollardan samarali foydalana olishi lozim. Lekin shuni inobatga olish kerakki, magnitofon yordamida eshitilgan asarga nisbatan musiqa rahbarining o'zi ijro etgan musiqiy asar bolalarda ko'proq taassurot qoldiradi. Agar musiqa rahbari musiqiy asarni avval o'zi ijro etib, so'ngra magnitofonda qo'yib bersa natija nisbatan yuqori darajada bo'lishi mumkin.

Boshlang'ich mashg'ulotlarda musiqa tinglashning vazifalari ikkita asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi:

1. Har xil mazmundagi va har xil mualliflar asarlari bilan tanishish, musiqiy zahira to'plash. Musiqiy termin va tushunchalarni o'zlashtirish, asosiy musiqaning ifodalovchi vositalari haqida, musiqiy asar elementlari haqida boshlang'ich tushunchalarni egallash ko'pincha katta va maktabga tayyorlov guruhlarida amalga oshirilishu mumkin.

2. Musiqa mashg'ulotlarini metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish, mashg'ulotlarda tinglanadigan, kuylanadigan asarlarning musiqiy tuzilishi, badiiy-g'oyaviy mazmuning jihatlari birini to'ldirishi maqsadga muvofiqdir.

Kichik guruh bolalariga avvalo, sozlanish, ovoz hosil qilish mashqlari o'tkaziladi. O'rta va katta gurux bolalari bilan musiqa mashg'ulotida sozlanish, qo'shiq kuylash holati, jarayoniga tayyorgarlik, nafas olish, ovoz hosil qilish mashqlari o'tkaziladi.

Tayyorlov guruhlarida vokal-xor malakalari bilan tanishtirish to'laligicha amalgam oshirilishi mumkin:

- mashg'ulotda qo'shiq kuylash holati; ashula aytishga nafasni rostlash; ovoz hosil qilish; sozlanish; ansambl hosil qilish; talaffuz kabilar bilan tanishtirish o'ziga xos dolzarblik kasb etadi. Musiqa mashg'ulotlarida, bolalarni bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil etish, musiqa rahbari va guruh tarbiyachisining o'zaro hamkorlik faoliyati bo'lib hisoblanadi. Bu esa, bolalarda jo'rovov bo'lib kuylashiga bo'lgan qiziqishini orttirish va vokal-xor malakalari turlarini o'rganishiga xizmat qiladi. Musiqa tinglash jarayonini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

1. Tinglanadigan asar haqida musiqa rahbarining kirish so'zi (bunda, musiqa rahbari bolalarga musiqiy asar mualliflari haqida, asarning yaratilish tarixi haqida so'zlab beradi).

2. Musiqa rahbari yoki magnitofon ijrosida asarni tinglash.

3. Tinglangan asarni suhbat-bahs yo'li bilan musiqiy va badiiy-g'oyaviy jihatdan oddiy tahlil qilish.

4. Musiqiy asarni bir butunligicha qaytadan tinglash hamda asar haqida bolalarning umumiy taassurotlari yuzasidan yakuniy xulosa chiqarish. Yuqorida keltirilgan bosqichlarga amal qilgan holda, mavzu jihatidan bolalar hayotiga oid bo'lgan, turli harakterdagi musiqa asarlarini tinglab va bu asarlarni yaratgan kompozitorlarning hayoti va ijodi to'g'risida qisqacha ma'lumotga ega bo'lish maqsadga muvofiqdir.

Bolalar mashg'ulotlarining musiqa tinglash qismida quyidagi ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar:

- Musiqiy asarni diqqat bilan jimlikni saqlagan holda tinglash.

- Musiqiy asarni tinglaganda asar mazmuni va harakterini anglash;

– musiqaning ifoda vositalari, janrlar (qo‘shiq, raqs, marsh), tembrlar haqida oddiy tushunchaga ega bo‘lish;

– erkaklar, ayollar, bolalar va aralash xor ovozlari, yakkanavozlarni eshita olish hamda bir-biridan farqlay olish;

– milliy cholg‘ularni, orkestr turlarini, musiqa janrlarini bir-biridan sekin-asta farqlashlashga harakat qilishlari o‘rgatilib boriladi. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, bolalar o‘zi tinglagan asarlari haqidagi taassurotlarini rasm chizish orqali ham aks etishlari yaxshi natijalar beradi. Musiqa rahbari bolalarning tasviriy faoliyati natijalariga asoslanib ularning fikrlashi, idrok etishi, tafakkuri, ongi qay darajada shakllanganligini baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Musiqa tinglashning yana bir muhim shartlaridan biri, musiqiy asarni tinglash jarayonida guruhda sokinlik, tinchlik bo‘lishi lozim. Musiqani diqqat bilan, jimlik sharoitida tinglashga o‘rganish yoshlikdan boshlanadi bu esa bolada estetik dunyoqarashni shakllantiradi. Har qanday sohada ko‘nikma va malakalarni oshirish uchun takrorlash o‘ta muhim shart hisoblanadi. Musiqa tinglashda ham eshitilgan musiqiy asarni qayta-qayta tinglab turish, ushbu asarni yaxshiroq tushunish va o‘zlashtirishga imkon yaratadi. Eng asosiy talablardan biri shundaki, bola tinglangan asar haqida o‘z taassurotlarini aytib bera olishi ijobiy natija sanaladi. Har bir bolaning o‘z fikr-mulohazalarini bayon qilishi eshitilgan asar haqidagi taassurotlar ko‘lamini kengaytiradi. Masalan, musiqa tinglashda «Bu qo‘shiqni bilasizmi? Birinchi marta qaerda eshitgansiz? Qo‘shiq sizga yoqdimi? Qo‘shiqning ma’nosini tushuntirib bera olasizmi?»kabi savollar orqali bolalarni yanada diqqat bilan tinglashga, ularni o‘zlari e’tibor bermagan ayrim jihatlarini idrok etish va anglashga, mustaqil fikr yuritishga odatlantirib boriladi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqa tinglashni ahamiyatini baholash murakkabdir. Musiqiy tinglash mashg‘ulot mazmunining asosini tashkil qiladi. Bolalar asar tinglash jarayonida yakkanavoz va jo‘rnavozlikni ajrata bilishlari, ansambl va orkestr ijrosini farqlay bilishlari, sozlar va cholg‘ular tembrini ajrata olishlari, o‘zbek, qardosh va jahon xalqlari bastakorlari asarlaridan namunalar tinglay olishni sekin-asta, oddiydan-murakkabga tomon qoidasi orqali amalga oshiriladi.

Musiqa tinglash mashg‘ulotlari barcha faoliyat turlarini bajarish jarayonida, bolalarda musiqaviy obrazlari vositasida hayotni, borliqni estetik idrok eta olish, anglash va bilish qobiliyatlari rivojlanib boradi. Musiqa tinglash mashg‘ulotning boshidan oxirgacha amalga oshiriladigan faoliyat turidir. Qo‘shiqda esa, avval eshitib idrok etib, so‘ng o‘rganib kuylaydilar. Raqsga tushganda ham musiqani tinglab uning badiiy ifodasini raqs harakatlari bilan tasvirleydilar. Musiqa tinglashga doir asarlar shakl va janr jihatidan xilma-xil bo‘lmog‘i lozim. Aynan musiqa tinglash vositasida bolalar turli o‘zbek xalq cholg‘u sozlari, o‘zbek xalq musiqasidan namunalar («Chertmak», «Bahor» «Uchala qiz», «Alla», «Dilhiroj») kabi asarlar bilan shuningdek, bolalar kompozitorlari va bastakorlar hayoti va ijodi, milliy musiqa an’analari kuy va qo‘shiqlari bilan tanishadilar.

Mashg‘ulot mazmuni bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘rgazmali qurollar, musiqa obrazlarini ifodalovchi badiiy suratlar, plakatlar texnika vositalari, didaktik o‘yinlardan foydalanish lozim. Musiqiy uquvi bo‘sh bo‘lgan bolalar har tomondan jarangdor ovozlarni eshitib ularga taqlid qilib, chiroyli, sof intonatsiyada kuylashga harakat qiladilar. Ovoz sozlashni primar tovushlardan (mi₁, fa₁, sol₁) boshlab, yelkani ko‘tarmasdan nafas olishga ahamiyat berish o‘z vaqtida qo‘shiq kuylash samaradorligini yanada oshiradi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni ovozi o‘zlariga xos juda mayin va yoqimli tembrga ega bo‘ladi. O‘tirib va turib kuylaganda gavdani to‘g‘ri tutish, so‘z o‘rtasida nafas olmaslik uchun rejaga solish, unli va undosh tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish hamda bolalar ovozini parvarish qilish tavsifa etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. – Toshkent, “Ma’naviyat”, 2008.
2. Abdurahmonova X.Sh. Bolalar bog‘chasida musiqiy o‘yinlar va bayram ertalıkları. – T.: O‘qituvchi, 1993.
3. Akbarova R.T. Nafosat tarbiyasida uzvuylik. Boshlang‘ich ta’lim jurnali. – 1999.– 5-son.

4. Акбарова Р.Т. Специфические черты музыкально-танцевальной культуры Узбекистана. – Т.: Укитувчи, 1998.
5. Aruxtin O.K. Tasviriy san'at darslari va samaradorligii oshirish omillari. – Toshkent, 1990.
6. Мактабгача тарбия педагогикаси. В.И.Логинова, П.Г.Саморуковалар тахрири остида. – Т.: Ўкитувчи, 1991.
7. Комарова Т.С. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию. – М.: Просвещение, 1991.
8. Омонуллаева Д. Назаров Ф. Бурхонов Д. Болалар богчасида мусиқа. – Т.: Ўкитувчи, 1990.
9. Vetlugina N.A. Bolalar bog'chasida estetik tarbiya. – Toshkent: "O'qituvchi", 1997.
10. Sakulina N.P., Kamarova T.S. Bolalar bog'chasida tasviriy faoliyat. – Toshkent: "O'qituvchi", 1996.

УДК 159.923.2:37.015.31: [17.022.1] «187/19»

*Олена Корж
(Полтава, Україна)*

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Характеризуючи особливості науково-педагогічної спадщини авторів та зміст джерел другої половини ХІХ – початку ХХ століття, слід вказати, що загальна еволюція теоретичних основ історико-педагогічного дослідження здійснювалась не лише шляхом механічної диференціації тематики праць та накопиченням знань про школу та педагогічні погляди діячів, а й через докорінну трансформацію уявлень про місце освіти в житті кожної особистості, державному розвитку тощо.

Ключові слова: національна самосвідомість, релігійне виховання, моральне виховання, педагогічні системи, духовне виховання.

Describing the features of the scientific and educational heritage authors and content sources of the late nineteenth - early twentieth century, indicate that the overall evolution of the theoretical foundations of historical and pedagogical research carried out not only by mechanical differentiation topics of jobs and the accumulation of knowledge about school and pedagogical views of figures, but through a radical transformation of ideas about the place of education in the life of every individual, national development and so on.

Key words: national identity, religious education, moral education, educational system, spiritual education.

Спробу обґрунтувати науково-педагогічні засади формування релігійно-національної самосвідомості українців уперше зробили видатні українські педагоги з діаспори С. Русова та Г. Ващенко. Національна та релігійна самосвідомість в Україні тривалий час залишалася для науковців забороненою проблемою для дослідження.

У педагогічній спадщині С. Русової, фундатора національної системи виховання в Україні, чільне місце посідає проблема духовного розвитку та релігійного виховання. Релігійне виховання, на її погляд, є важливим засобом духовного розвитку [9, с. 40]. Педагог висловлює першу педагогічну заповідь духовного розвитку – релігійний інстинкт потрібно підтримувати і виховувати [9, с. 49]. За С. Русовою, є нахил уявляти активною ту ідеальну людину, яка живе в її думці. Особистість відчуває, що десь повинно існувати «таке «Я», що відповідає всім рисам ідеалу – милосердю, любові, красі, правді, і присутність якого дає дитині бажання якомога ближче стати до цього майже реального ідеалу» [9, с. 40].

Професор Г. Ващенко у своїх працях багато уваги приділяв проблемам виховного ідеалу як меті виховання. В основу виховного ідеалу він поклав загальнолюдські та національні цінності, моральні закони творення добра і боротьби зі злом, за побудову справедливого ладу, виплеканого на любові та красі. Ці моральні цінності Г. Ващенко виводить з християнської віри і релігії. Зведений ним виховний ідеал українця ґрунтується на двох головних принципах: виховання людини на засадах християнської моралі та на здобутках духовності українського народу. Власне ці принципи склалися упродовж століть і є традиційними в житті та побуті українського народу. Традиційними в українського народу є працелюбність, правдивість, жертвна любов до України, людяність, щирість і гостинність, вірність і відданість, оптимістичність, замилювання до краси і мистецької творчості, до музики, співу, танців; вірність у коханні, статева стриманість і здоровий сімейний побут тощо. Ці риси є основою української ментальності [1, с. 15-17].

Теоретичну основу дослідження становлять наукові положення філософії, етнопсихології та історії педагогіки про те, що українцям були притаманні певні особливі риси світогляду й менталітету, які враховувала українська система виховання і в якій релігійно-національне виховання склало ідеологічну основу. Вони сформульовані в працях учених Я. Коменського, Г. Песталоцці, Ф. Фребель, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинського, Ю. Дзеровича, Я. Яреми, М. Галушинського, В. Сухомлинського, О. Кульчицького, О. Вишневського, С. Гончаренка, І. Мірчука.

Всесвітньо відомі педагоги Я. Коменський, Г. Песталоцці, Ф. Фребель надавали аспекту виховання особливої значущості, вбачали в ньому невичерпне джерело морально-етичного виховання. У поглядах на моральне виховання відчувається вплив християнської етики, часто звертаються до «святого письма», цитують й переказують «святих отців» церкви. Моральні якості: помірність у їжі й питві, охайність, повага до старших, шанобливість, правдивість, справедливість, благодійність, звичка до праці, стриманість, терплячість, делікатність, готовність служити старшим, витонченість манер, гідність, витриманість, скромність – це кодекс гуманістів й поборників загальнолюдського братства і мирної праці.

Ж.-Ж. Руссо метою виховання визначає не підготовку фахівця в певній галузі практичної чи теоретичної діяльності, а високий і нормальний розвиток природних та духовних властивостей людини. Розвинена людина зуміє потім оволодіти будь-яким фахом. Вона не тільки має знання та гуманні почуття, а й здібності до праці, і то не лише розумової, але й фізичної [6, с. 45-48].

В основі педагогічної системи К. Ушинського лежить ідея народності. Під народністю Ушинський розумів своєрідність кожного народу, зумовлену його історичними та географічними умовами. Характерною рисою для народності, в розумінні Ушинського, є громадськість. Він був переконаний у тому, що народна ідея виховання вимагає широкої громадської атмосфери навколо себе і не може бути здійснена без залучення найширших громадських сил. Він вважав, що основними завданнями народної школи у вихованні особистості є виховання патріотизму засобами рідної мови, яка не тільки виражає духовні якості народу, а й являється найкращим його наставником, що вчив народ ще тоді, коли не було ні книжок, ні школи [11, с. 79-92].

О. Сухомлинська накреслює шляхи духовного виховання дітей, прилучення їх до християнства. Це насамперед – національні свята, звичаї, обряди, традиції українського народу, які «ваблять своєю красою або своєю архаїчною наївною простотою, такою близькою до душі» [10, с. 37].

О. Вишневський перекидаючи місток у наше сьогодення, автор пише: «Якщо ж ідеться про майбутнє життя дитини у вільному суспільстві, про її здатність визначати свою поведінку, то домінантою тут стає сумління. А сумління – серцевина Душі, яку неможливо осягнути раціоналістичним мисленням. Тут не обійтись без віри, волі і розуму самої дитини. Звідси визнаємо божественне начало в людині, її право на участь у власному вихованні. Отож проблема методів постає в цілком іншому ракурсі. З одного боку, це переоцінка

відомих методів виховання – в бік демократизації, а з другого, – шлях до душі дитини, її участі в духовних відправах, в молитві, в добродійності. Мусимо зробити «прорив» у наукових засадах педагогіки, як, зрештою, і в нашій свідомості, і визнати, що нею можуть бути лише чисті джерела, незабруднені анти-християнськими цінностями» [2, с. 56].

Ю. Дзерович, як єдино можливий фундамент виховних технологій пропонує християнське вчення. Лише християнство володіє відповідним і достатнім арсеналом виховних засобів і найбільш досконалим ідеалом – прикладом для наслідування, що органічно поєднує у собі людську і надприродну сутність. Тільки воно розглядає людину в усій повноті та цілісності, її душу і тіло. Принагідне зазначимо, що згідно православного віровизнання людина складається з тіла, душі та духу. Найвищу позицію займає дух. Душа людини – це своєрідна сила, котра покликана керувати тілом. Сферами її прояву є думки, почуття і бажання [4, с. 48]. Християнське виховання, опираючись на етику, лейтмотивом, якої є любов до ближнього, «умертвіння і дух жертвовності», виступає чи не єдиною теорією, що здатна виховувати непересічні особистості, «повні щирої посвяти і безінтересовної жертви на престолі любові до батьківщини». Такі ж думки висловлює і А. Шептицький, котрий наголошує, що християнські ідеали та мораль вимагають від людини ґрунтовної праці у напрямі самовдосконалення [5, с. 372].

Я. Ярема приділяє вивченню й висвітленню українського світогляду та духовності. Релігійність кожного народу є своєрідною, має свої специфічні форми вияву, які є надбанням культури етносу і входять як неодмінна складова до її цілісного вираження. Лише за умови свідомого входження індивіда в життя етносу, сприйняття як своєї всієї його культури він може розгорнути свої здібності, здобути власну самостійність, жити в істині своєї віри [13, с. 19].

Освіта за М. Галущинським має пов'язати всі порозділювані частини народу в одне духовне ціле, тобто дбати про вироблення сильного почуття національної єдності. Вона має дбати про взаємний обмін культурного доробку та його вплив на душу поодиноких частин. Вона має об'єднувати навколо національного почування в народі серед чужого моря і переважаючого впливу чужої культури. Одним словом: вона має стати охоронним засобом у щоденній роздвоєній праці й у щоденній боротьбі за існування національного організму» [12, с. 10].

На думку І. Мірчука, пошук життєвої правди, її суть ніколи не знаходить свого вислову в чистій абстракції, а прагне виявитися практично в чуттєво-релігійному наставлянні життя, в етичному ладі, в трактуванні світових подій. Якраз ці чинники приносять із собою сильніший зв'язок із національними моментами, ніж це буває за абстрактних, відірваних від життя спекуляцій європейського мислення. Для того, аби правильно пізнати основні елементи українського світогляду, Мірчук звертає увагу на засади психічної структури українців, їм притаманна значна перевага чуттєвого елемента, емоційного над розумовим, раціональним. Первісне відчуття, сильно закорінене в глибинах душ, є основним мотивом усієї їхньої діяльності [8, с. 27].

С. Гончаренко вважає моральне виховання одним із найважливіших напрямів виховання, що полягає «в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології» [3, с. 216]. Тому національно-релігійне виховання буде являти собою процес цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття і формування поведінки людини відповідно до етичних норм релігії.

Основну увагу у своїх працях О. Кульчицький звертає на проблеми української людини, української духовності. Добре знаючи культуру й історію України, він прагнув пояснити суть людської особи, її походження, самозвершення і призначення. У своїй праці «Риси характерології українського народу» О. Кульчицький зазначає, що таким чином, розглянувши основні причини формування українського національного характеру, «виявляють у своєму діянні збіжність, конвергенцію, виробляючи таким чином приблизно

спільну для всіх українців психіку, інші чинники розбіжністю, дивергенцією свого діяння в більшій чи меншій мірі спричиняють дивергенцію національного типу та типи регіональні чи культурно-територіальні» [7, с. 717]. Таким чином, приходиться до висновку про формування релігійно-національної свідомості є основною запорукою успішного існування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонова Н.В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917-1920 рр. – О.: Принт-Мастер, 2002. – 206 с.
2. Андрухів І.О. Основи християнської моралі: Посібник для учнів молодшого та середнього шкільного віку. – Івано-Франківськ, 1996. – 183 с.
3. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації підготовки вчителя до формування виховуючих відносин з учнями: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 230 с.
5. Васькович І. Шкільництво в Україні (1905-1920 рр). – Тернопіль: Мандрівець, 1996. – 359 с.
6. Вихрущ А.В. та ін. Основи християнської педагогіки. – Т.: Освіта, 1999. – 168 с.
7. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1995. – 237 с.
8. Генік Л.Я. Релігійно-моральне виховання молоді в навчально-виховних закладах Східної Галичини (кінець XIX – початку XX стст.). – Івано-Франківськ, 2000. – 271 с.
9. Грушевський М. Духовна Україна. – К.: Либідь, 1994. – 560 с.; Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2013. – 1(54). – 195 с.
10. Гупан Н. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) – Дис...докт.пед.наук. – К., 2001. – 493 с.
11. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Упор.: Л.Д. Березівська та ін. – К.: Науковий світ, 2003. – С.13-29.
12. Історія Товариства «Просвіта» у Львові // Життя і знання. – 1934. – Ч. 4. – Додаток. – С. 107–108., с. 107.
13. Кравець В. Історія української школи і педагогіки: Курс лекцій. – Тернопіль, 1994. – 359 с.

*Козимжон Косимов
(Фергана, Узбекистан)*

ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НОАНЪАНАВИЙ ИМКОНИАТЛАРИ

Статья посвящена некоторым аспектам создания электронных учебных пособий, которые по мнению авторов имеют ряд особенностей и преимуществ в качестве инновационных разработок.

Ключевые слова: *электронное учебное пособие, информационные и педагогические технологии.*

The article is devoted to some aspects of the creation of electronic textbooks, which according to the authors have a number of features and benefits as the innovative developments.

Keywords: *electronic textbook, information, and educational technology.*

Кейинги ўн йилликлар мобайнида дунё тараққиётида туб ўзгаришлар содир бўлди. Бу ўзгаришлар таълим жараёни ривожига ҳам ўз аксини топмоқда. Натижада бугунги ўқувчиларни бундан чорак аср илгариги ўқувчиларга тенглаштириб бўлмайди. Гап шундаки, яқин ўтмишда барчамиз зарур маълумотларни асосан ўқитувчидан ёки тегишли дарслик ва ўқув қўлланмалардан олганлигимиз ҳали эсимиздан чиққани йўқ. Телевидение орқали ҳам санокли телеканалларни кўришдан бошқа чорамиз йўқ эди. Радио тўлқинларининг эса жуда чекланган частоталар орқали эфирга хабарлар тарқатгани бугунги авлод вакиллари учун тушдек туюлса ажабмас. Бугун эса бу борадаги вазият тамоман ўзгарди. Таълим соҳасига замонавий ахборот ва педагогик технологияларнинг кенг жорий этилаётгани, Ўзбекистоннинг ҳам жаҳон ахборот алмашинув тизимига жадал кириб бораётгани бу борадаги имкониятларни тобора кенгайтирмоқда. Натижада таълимда сифат ва самарадорликка эришиш учун замон талабларига жавоб бера оладиган ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш кундалик заруратга айланмоқда. Айтиш лозимки, ушбу зарурат туфайли бугунги кунда Ўзбекистонда бу йўналишда бир қатор ибратли ишлар амалга оширилмоқда.

Маълумки, таълимда юксак сифат ва самарадорликка эришиш ғоят мураккаб ва глобал муаммо бўлиб, уни ҳал этиш бугун соҳа ходимларидан катта фидойиликни, ўз ишига нисбатан ўта масъулият билан ёндашув, пухта билим ва малакани талаб қилади. Шу маънода ушбу муаммо кенг қамровли ўзаро ҳамкорликда амалга ошириладиган вазифадир. Бунга эришишнинг муҳим йўлларида бири, бизнингча, замонавий электрон ўқув қўлланмаларини яратиш ва улардан кенг фойдаланишни йўлга қўйишдан иборат.

Электрон ўқув қўлланма бирон-бир ўқув фани ёки курсини чуқур ўрганиш мақсадида компьютер техникаси ёрдамида тайёрланадиган ва машғулотлар чоғида фойдаланиш учун мўлжалланган дарс ишланмалари мажмуидир. Амалда электрон ўқув қўлланмаларни истаган фан бўйича тайёрлаш мумкин. Улардан кенг фойдаланиш эса мазкур фан асосларини янада чуқурроқ ва пухтароқ ўрганиш ҳамда ўзлаштириш имконини беради. Бунинг учун, албатта, электрон ўқув қўлланмани замонавий педагогик технологиялар талаблари асосида тайёрлашга жиддий эътибор қаратиш лозим.

Фикримизнинг моҳияти тушунарлироқ бўлиши учун ижтимоий фанлар туркумига кирувчи “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” фанини ўрганиш мақсадида тайёрланадиган электрон ўқув қўлланма мисолида баён қилишга уриниб кўрамиз.

Шундай қилиб, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда ижтимоий фанларни ўқитишга жиддий эътибор қаратилаётганлиги, хусусан, Республикамиз Президенти ташаббуси билан “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” фанининг барча таълим муассасалари ўқув режаларига киритилиши алоҳида эътиборга молик бўлди. Чунки мураккаб давр эркин ва мустақил фикрлайдиган, дунёдан огоҳ бўлиб яшайдиган, ўз халқи ва ватанини чин дилдан севадиган инсонларни вояга етказишни талаб қилмоқда. Мазкур ўқув фани эса айнан ана шу мақсадларга хизмат қилади.

Инсоният тарихи шундан далолат берадики, жамият тараққиётининг туб бурилиш давларида истиқлол ғояси сингари илғор қараш ва таълимотларга ҳар қачонгидан кўра кўпроқ эҳтиёж сезилади. Ҳозирги даврда ана шу эҳтиёжни инобатга олган ҳолда миллий истиқлол ғоясининг маъно-мазмуни, уни халқнинг қалби ва онгига сингдириш йўллари, бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси, турли марказлар ўртасида авж олиб бораётган ахборот урушлари ҳамда ғоявий курашлар таҳлилига бағишланган рисола ва тўпламлар чоп этилмоқда. Икки қутбли дунёнинг барҳам топиши, мустақил тараққиёт йўлини танлаган халқлар ва давлатлар сафининг кенгайиши даври учун бу ҳол табиий, албатта. Айни пайтда ушбу адабиётлар, албатта, истиқлол мафкурасининг фан сифатидаги асосий тушунча ва тамойилларини акс эттириши билан бирга, миллий ғоя тарғиботи жараёнида ҳам муҳим ўрин тутати ва пировард оқибатда таълим сифати ва самарадорлигига таъсир кўрсатади.

Шунингдек, ўз-ўзидан равшанки, “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” фани ҳам ўзгармас қарашлар мажмуасидан иборат эмас, балки у ҳам ижодий фандир. Бинобарин, ушбу фан асослари, унинг назарий муаммолари ва долзарб жиҳатларини

Ўрганиш борасидаги изланишлар давом эттирилиши табиий. Чунки у муайян халқ ва давлат ривожі ҳамда ижтимоий тараққиётига хос бўлган хусусиятларни ўзида акс эттиради. Халқ ва давлат ривожі эса диалектик бир бутун жараён сифатида узлуксиз равишда янгича сифат касб этиб боради. Демак, миллий истиқлол ғояси тамойиллари бизни доимо жамият тараққиётига дахлдор бўлган бу хусусиятлар ҳақида ўйлаш ва уларни англашга даъват этиб туради. Айниқса, мустақилликка эришган халқ ва давлатнинг дадил, ишончли одимларини кўра олмайдиган, унинг миллий-маданий қадриятларига тош отиш, диний қадриятларини тескари ташвиқот қилиш орқали фуқаролар бирлиги ва жипслигига путур етказишни ният қилиб олган кучлар фаоллашиб қолган дамларда миллий истиқлол ғояси асосидаги мафкуравий тарбия ҳар қачонгидан кўра зарурдир назаримизда. Чунки фақат шу йўл билан кишиларда окни қорадан, дўстни душмандан, ростни ёлғондан ажрата оладиган зарур мафкуравий иммунитетни шакллантириш мумкин бўлади. Бунинг эса йўллари ва усуллари кўп. Чунончи, оммавий суҳбатлар уюштириш, аҳолининг барча қатламлари орасида маънавий эҳтиёжларни батафсил ўрганиш, ижтимоий турмушдаги муаммоларни вақтида ҳал этиш, қарияларимизнинг доно ўғитларидан, миллий урф-одат ва қадриятларимизнинг тарбиявий имкониятларидан унумли фойдаланиш, муқаддас динимизнинг инсонпарварлик моҳиятини кенгроқ тарғиб этиш, бунга таълим муассасалари, ахборот воситаларини фаол жалб қилиш шулар жумласидандир.

Бундан ташқари, ўқувчи-талабалар қалби ва онгига миллий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойилларини сингдиришда замонавий, таъсирчан ва самарали воситалардан фойдаланиш тўғрисида ҳам қайғуриш ғоят зарурдир. Яъни, шундай усул ва воситаларни топиш ҳамда миллий ғоя тарғиботида қўллаш лозимки, токи ўқувчи ёшларнинг барча қатламлари уларга нисбатан бефарқ қарай олмасин. Бунинг учун, албатта, айрим анъанавий, айтиш мумкинки, сийқаси чиққан усуллар ўрнига янгича, қизиқарли, ноанъанавий усуллардан фойдаланишга эътиборни қаратиш керак. Назаримизда ана шундай усуллардан бири миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишнинг электрон қўлланма усулидир. Агар шундай қўлланма ёрдамида машғулотлар ва тушунтириш ишлари олиб борилса, мафкуравий таълим ва тарбиянинг самарадорлиги катта бўлади. Чунки бу усулнинг бир қатор афзал томонлари бор. Аввало, бундай ёндашув анъанавий усулларга хос зерикарлиликка барҳам беради. Зеро, электрон қўлланмада мультимедия ва анимация унсурларидан, миллий истиқлол ғояси тушунча ва тамойилларига мос тарихий лавҳалар акс эттирилган суратлар, юрт ва Ватан озодлиги мадҳ этилган қўшиқлардан унумли фойдаланилади. Бу ғояларни тушунтиришда ранг-баранг эффектларни қўллаш эса уларнинг ўқувчилар қалби ва онгига сингишини тезлаштиради ва осонлаштиради.

Ҳозирги пайтда ушбу йўналишдаги изланишларда юқоридаги каби унсурларнинг етишмаётгани уларнинг таъсирчанлигини сусайтирмақда. Айрим электрон қўлланмалар фақат матнни кўчириб, катталаштирилган ҳолда кўрсатишдан иборат бўлиб қолган бўлса, айримлари эса турли видеолавҳалардан иборат видеофильм бўлиб қолган. Албатта, уларнинг ҳар бири муайян бир даврада ўзига хос таъсир кучига эга бўлиши мумкин. Аммо уларни замонавий педагогик технология талабларига тўлиқ жавоб беради дейиш қийин.

Биз қайд этаётган электрон ўқув қўлланма эса замонавий педагогик технология талабларига тўлиқ мос келади. Матнларни ўқиш учун танланган овозлар, ўқув материалларини ифодалашда қўлланган турли усуллар миллий истиқлол ғояси тушунча ва тамойилларининг ўқувчилар хотирасида муҳрланиб қолишига ёрдам беради.

Электрон ўқув қўлланмада миллий истиқлол ғояси бўйича чоп этилган муҳим адабиётлар матнини хотирага кўчириб қўйиш ўқувчининг фан асосларини ўрганиш имкониятларини янада кенгайтиради. Буларнинг барчаси тарғибот ишида таъсирчан усуллардан фойдаланиш талабларига ҳам мос тушади. Электрон ўқув қўлланмадан фойдаланиш ўқувчининг компьютер саводхонлигини ошириш учун ҳам хизмат қилишини инобатга олсак, масаланинг муҳимлиги янада ойдинлашади. Унда масофавий таълим имкониятларининг мавжудлиги ҳам ушбу изланишларнинг бугунги кундаги аҳамиятини яна бир бор намоён этади.

Таълимда сифат ва самарадорликка эришишда ушбу инновацион усулдан табиий фанларни ўқитишда қўлланиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Буни “Физика” фани бўйича тайёрланадиган электрон қўлланманинг афзаллиги ва қулайлиги мисолида фикр юритиб кўрайлик. Масалан, радиоактивлик ҳодисасини ўрганиш ҳамиша ўқувчи ва талабаларда муайян қийинчиликларни туғдириб келганлиги барчамизга аён ҳодиса. Зеро, ушбу ҳодисанинг ўта мураккаблиги боис машғулот чоғида унинг содир бўлиш жараёнини кузатиш мумкин эмас. Компьютер техникаси эса бунга осонгина имкон яратиб беради. Яъни анимация унсурларини қўллаш ёрдамида қай тарзда радиоактив элементдан альфа, бетта ва гамма нурларининг ажралиб чиқишини моделлаштириш мумкин. Бу эса ўз навбатида ўқувчи учун, шубҳасиз, ушбу физик ҳодисани янада чуқурроқ ўрганиш имконини беради.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, айниқса, техник фанларни ўрганишда электрон ўқув қўлланмалардан фойдаланишнинг аҳамияти жуда катта. Бундай дейишимизнинг асосий боиси шундаки, ҳар қандай ишлаб чиқариш жараёни мураккаб ҳодиса бўлиб, уни фақат матн кўринишида баён қилинган назарий ўқув материаллари ёрдамида ўрганиш мушкул иш. Ёки мазкур жараённи амалга оширишда бевосита ёхуд билвосита иштирок этадиган техник воситалар хусусида ҳам худди шундай фикрни айтиш мумкин.

Масалан, цемент ишлаб чиқаришнинг саноатда тутган ўрни беқиёс эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Бироқ бу жараён жуда мураккаб бўлиб, уни назарий жиҳатдан ҳам пухта ўрганиш осон иш эмас. Цемент ишлаб чиқарувчи комбинатга амалиёт ўташ мақсадида ташриф буюришчоғида ҳам талаба ушбу жараён тўғрисида тўлиқ тасаввур ҳосил қилади, деб бўлмайди. Чунки цемент ишлаб чиқариш махсус печларда жуда юқори ҳарорат остида содир бўладиган жараён бўлганлиги боис уни оддий кўз билан кўриш ва кузатиб туришнинг мутлақо иложи йўқ. Шунинг учун мультимедия ва анимацион усуллар ёрдамида яратилган электрон ўқув қўлланма ушбу жараённи аниқ-равшан кўргазмалари равишда ўрганиш имконини беради. Бунда, айтайлик, печь ичида 1000 градус иссиқликда қандай жараён кечиши, 3000 градус ҳарорат ҳолатида эса нима содир бўлиши шундоққина ўқув қўлланма кадрларида кўриниб туради. Оқибатда уни “томоша қилиб” ўрганаётган талаба гўёки ўша печнинг ичига кириб, ўз кўзлари билан кўргандек тасаввур ва тушунча ҳосил қилади, десак ҳам муболаға бўлмайди.

Бинобарин, замонавий ахборот технологияларининг таълим сифати ва самарадорлигини оширишдаги роли ва аҳамияти жуда катта. Шундай экан, бу имкониятлардан унумли фойдаланиш ҳар томонлама етук мутахассис кадрлар тайёрлашнинг муҳим талабларидан биридир.

УДК 37.035.6

*Валентина Криворучко
(Гадяч, Україна)*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

У статті розглядається стан національно-патріотичного виховання молоді як об'єктивна необхідність на сучасному етапі, зокрема у навчальних закладах культури і мистецтва, специфіка яких дозволяє реалізувати таке виховання повною мірою.

Ключові слова: *культурно-мистецькі навчальні заклади, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, засоби реалізації національно-патріотичного виховання.*

This article speaks of national-patriotic education of young people as of objective need of nowadays, especially at the schools of arts, specific of which allow us fulfill it in the full

Key words: *the schools of culture and art, the national-patriotic conception of children's and youth education.*

Україна ось уже третій рік переживає дуже непрості і доленосні події, зумовлені збройним протистоянням на Сході. Ці події засвідчують життєву необхідність активізації національно-патріотичного виховання молоді, бо це, без перебільшення, питання національної безпеки.

У контексті цих нових викликів, що постали перед країною, на навчальні заклади покладається особлива роль, тому що саме вони є найактивнішими осередками національно-патріотичного виховання. За результатами психолого-педагогічних досліджень, достеменно встановлено, що від 40% загального обсягу виховних впливів на особистість людини здійснює освітнє середовище, в якому вона перебуває. А культурно-мистецькі навчальні заклади взагалі мають у рази вищі можливості, ніж будь-який інші. Хоч, на жаль, є дуже багато підстав стверджувати, що до певного часу наша культура прямо чи опосередковано потрапляла у сферу впливу іншої держави. Мається на увазі, що українцям завжди послідовно і методично прищеплювався комплекс меншовартості, а в питаннях культури насамперед: мова, естрада, кіно – якість російського культурного продукту порівняно з українським апріорі вважалася вищою.

Як зазначає письменниця О.Забужко, «ми називаємо це інформаційною війною, коли український інформаційний простір... почали наповнювати російським продуктом» [1]. Тож сьогоднішнє збройне протистояння – це продовження культурницької, інформаційної агресії – її сучасна фаза. Постає риторичне питання: а чи є у нас гідна відповідь на таку інформаційну агресію? Чи можемо аргументовано протистояти такій інформаційній війні?

Безумовно, сьогодні рівень патріотизму нашого суспільства значно зріс, шкода тільки, що надто високою ціною.

Ось дані соціологічних досліджень, які засвідчують, що рівень патріотизму значною мірою змінюється залежно від соціально-політичної ситуації. За даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова у кінці 2013 на початку 2014 року, «95 відсотків жителів усіх регіонів України сприймають її своєю Батьківщиною. 84,5 відсотків респондентів вважають себе патріотами України. Зокрема, в західному регіоні – 94 відсотка в центральному – 88,5 відсотків, у східному – 81 процент, у південному – 72 відсотки» [2]. Що ж на думку респондентів зможе консолідувати націю? Одним із важливих об'єднавчих чинників у суспільстві може слугувати збереження культурної та історичної спадщини, що підтверджується даними соціологічних досліджень, що наводить Центр Разумкова. Так, на запитання «Який із п'ятьох зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту?» 8,1 відсотка респондентів відповіли – «Знання і розуміння української культури та мови», 11,5 відсотків – «Спільна культурна й історична спадщина» [2].

Статистика переконливо свідчить, що практично 20 відсотків від усіх об'єднавчих факторів можна забезпечити саме у навчальних закладах культурно-мистецького профілю, які порівняно з іншими ВНЗ мають безмежний потенціал, зважаючи на специфіку галузі.

Що ж до засобів, якими можна здійснювати такий виховний вплив, то їх запропоновано у Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, яку було прийнято у березні 2015 року відповідно до рішень Колегії Міністерства освіти і науки України [3]. Вона складає півсотні сторінок, та якщо узагальнено, то ідеєю цього документа є наступна цитата: «...Нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості».

Унікаючи торкатися тут політичних питань, все-таки можна припустити, що даний документ є безпосередньою реакцією на політичну ситуацію в країні. Прикро, що він з'явився в Україні лише на 24 році її незалежності. А оскільки відомо, що різниця між поколіннями складає 25 років, то парадокс якраз і полягає в тому, що покоління, яке виростало у часи незалежності, можна назвати «втраченим». Це зовсім не значить, що в цей час не було виховної роботи, але була вона несистемною, розпорошеною. До сьогодні українська освіта не мала переконливої традиції виховання патріотизму в дітей та молоді (у

попередні часи взагалі боялися та уникали терміну “національний” через його схожість до «націоналістичний», а “патріотичне виховання” сприймали винятково в етнопольовому вимірі – часом скочувалися до «шароварщини» і, на жаль, до сьогодні нею хворіємо).

По суті, Концепція національно-патріотичного виховання – не нова. За останні 20 років видано цілу низку різноманітних освітніх концепцій, проте жодна з них не була розгорнута і не втілювалася в конкретні кроки через різні уявлення правлячих еліт про ідеологію і напрями розвитку освіти.

На сьогодні ж, коли існує пряма загроза денационалізації та втрати державної незалежності, виникає нагальна необхідність переосмислення і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді.

Ось кілька практичних засобів реалізації Концепції у ВНЗ культурно-мистецького профілю:

Усі дисципліни навчального плану – і зокрема – гуманітарного циклу мають величезний виховний потенціал: українська мова, українська література, географія, людина і світ, основи правознавства, народознавство, художня культура. Особлива увага МОНУ – на історію України та захист Вітчизни. Дисципліни професійно орієнтованого циклу теж містять неабиякі можливості національно-патріотичного виховання: історія української музики, історія мистецтв, історія костюма, історія театру, історія декоративно-прикладного мистецтва, історія свят і обрядів.

Особливу увагу в культурно-мистецьких навчальних закладах слід звернути на репертуарну політику. Це зовсім не значить, що російські класичні твори мусимо повністю винищити і ліквідувати (на відміну від політики тієї ж РФ: згадаймо хоча б події з українською бібліотекою у Москві). Але ми просто зобов'язані звести їх до мінімуму і ретельно відбирати їх за ідейно-тематичним та художнім критеріями. Це один бік медалі. Але є й зворотній. Відбираючи українську тематику, важливо не зловживати болючими темами. Зрозуміло, що такі як Майдан, Небесна Сотня, АТО – «безпрограшні» з точки зору актуальності теми. Але дуже небезпечно зводити до них. Заходи на такі теми мусять бути не плакатними, пафосними, а максимально проникливими, вивіреними.

Не останню роль у національно-патріотичному вихованні молоді у ВНЗ має виконувати дотримання єдиного мовного режиму, культивування поваги до державної символіки, формування культури поведінки та професійної етики майбутнього працівника сфери культури і мистецтва.

Варто наголосити на ще один виховний вплив, регламентований Концепцією: виховання «усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю». Британський педагог і філософ Джон Локк зазначав, що однією з основних свобод є свобода мати обов'язки, а ті, хто цього не розуміють, приречені на вічну незрілість. Від рівня роботи викладачів культурно-мистецьких ВНЗ, та й усіх інших навчальних закладів, значною мірою залежить формування громадянської зрілості у молоді (студенти за віком якраз знаходяться на етапі становлення осмисленої життєвої позиції). А одноразовою акцією чи заходом цього досягнути не можна – це процес довготривалий, адже людина не народжується з почуттям усвідомлення себе громадянином і патріотом власної держави. Вона повинна пройти складний шлях розвитку, набути досвіду, щоб стати носієм ціннісних пріоритетів. І від викладацького складу у цьому плані дуже багато залежить: які пріоритети ними пропонуються, і що із запропонованого візьмуть випускники у практику власного життя та професійної діяльності. Громадянська позиція кожного викладача – це важливий критерій для студента.

У реалізації принципів Концепції національно-патріотичного виховання навчальні заклади культури і мистецтв, можна сказати, у привілейованих умовах, та саме тому і ступінь відповідальності на них вищий. Викладачі – ті, хто несе професійну і громадянську відповідальність за настрої у стінах навчального закладу. Саме педагоги визначають, що робити, аби розумного, інтелектуального і патріотичного було більше. Саме педагоги

повинні бути генераторами світла для своїх студентів. Ось що про нашу місію говорить відомий режисер Олекса Кравчук, «...сьогоднішня війна – це відсутність культурної політики за 24 роки. І можна говорити про реформи, можна говорити про все, що завгодно, але якщо ми не будемо говорити про культуру – не буде нічого... Коли іде війна – треба дбати про культуру, тоді війна піде на задній план» [4].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. "Саме ми, слабкі й боягузливі, маємо зупинити цю війну". – [Електронний ресурс] // Українська правда [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2014/09/18/180597/>
2. Який із п'ятьох зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту? [Електронний ресурс] // Центр Разумкова [веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.ucerps.org/ukr/socpolls.php?cat_id=31
3. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. – [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/06/16/nacziionalno-patriotichne-vixovannya/>
4. Відновить культуру і тоді війна відійде на другий план, – український режисер. – [Електронний ресурс] // 24 канал [веб-сайт]. – Режим доступу: http://24tv.ua/vidnovit_kulturu_i_todi_viyna_vidiye_na_drugiy_plan__ukrayinskiy_rezhiser_n629421

УДК 371.311.4

*Марія Кузьма-Качур
(Мукачєво, Україна)*

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ ФАСИЛІТАЦІЇ НА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРУПОВОЇ РОБОТИ

У статті розглянуто проблему педагогічної фасилітації в контексті педагогічного супроводу навчально-виховного процесу. Автором проаналізовано підходи до розуміння сутності поняття фасилітація, визначено особливості фасилітативної взаємодії суб'єктів навчання в порівнянні з традиційним навчанням.

Ключові слова: *інтерактивне навчання, фасилітація, педагогічна фасилітація, викладач-фасилітатор, групова робота.*

In this article, the problem of teacher facilitation in the context of pedagogical support of the educational process is considered. There are analyzed the approaches to understanding the essence of the concept of facilitation, defined features fasilitativnogo interaction study subjects in comparison with the traditional.

Key words: *interactive learning, facilitation, pedagogical facilitation, teacher and facilitator, group work.*

Одним із аспектів сучасної вищої освіти, що впливає на якість навчання і підготовку спеціалістів у тій чи іншій сфері професійної діяльності є використання в освітньому процесі різноманітних інноваційних, активних та інтерактивних методів навчання. Впровадження інтерактивного навчання є одним з основних засобів покращення підготовки студентів у сучасних вищих навчальних закладах. Ефективність інтерактивного навчання підтверджується дослідженнями багатьох науковців (І.Богданової, І.Дичківської, О.Євдокімова, О.Кіяшко, О. Комар, О.Пехоти, С.Сисоєвої та ін.).

Інтерактивне навчання передбачає використання:

- дискусій, метою яких є досягнення максимально можливої згоди учасників з обговорюваної проблеми, пошук істини чи оптимального її вирішення. У процесі дискусії активізується досвід студентів, формується рефлексивне критичне мислення, розвиваються комунікативні компетенції;

- ігрових методів навчання як одного з видів діяльності студентів, форма розвитку специфічних видів поведінки. У вищих навчальних закладах використовуються декілька видів ігор: навчальні (дидактичні), дослідницькі, ділові;

- методів групового розв'язку творчих (винахідливих) завдань, які спираються на діяльність створених малих груп. Всім групам пропонується виконати одне й теж саме творче завдання.

Організація діяльності студентів у групах передбачає різні способи. Часто вживаними у практиці навчання студентів є запропоновані І.Дичківською: індивідуально-груповий, позиційної та конвеєрної взаємодії [2]. Для прихованої координації діяльності студентів у групах використовують метод фасилітації.

У науково-педагогічній літературі фасилітація трактується як:

- полегшувати, допомагати, сприяти (англ. facilitate) [3];

- це організація процесу колективного розв'язання проблем у групі, який керується фасилітатором (ведучим, головуєчим). Це одночасно процес та сукупність навичок, які дозволяють ефективно організувати обговорення складної проблеми без втрат часу та за короткий термін виконати усі заплановані дії з максимальним залученням учасників процесу [5];

- допомога дитині в процесі розвитку, полегшує «важку роботу зростання» (К.Роджерс) [4];

- це допомога нейтральної сторони, завдання якої – полегшення взаємодії всередині групи (Т.Гура) [1].

Помилково вважати, що фасилітатор – це головуєчий. Головуючий не є фасилітатором, якщо не організовує ефективного обговорення проблеми групою і не сприяє її розв'язанню. Фасилітатором може бути й незалежна людина, запрошена сформованими групами для підвищення ефективності, раціоналізації процесу вирішення проблеми (досягнення домовленості).

Розглядаючи сутність «фасилітації», «фасилітатор» в об'єктиві освітнього середовища, виникає потреба розуміння і усвідомлення категорії «педагогічна фасилітація». На думку науковця Т.Гури «педагогічна фасилітація – це якісно прогресивний метод, який відповідає сучасним запитам педагогічної практики щодо підвищення рівня навчання» [1]. Дослідження науковця показали, що студент засвоює рівно стільки, скільки у нього виникає запитань, тобто наскільки він був активний в навчально-виховному процесі. У трактуваннях сутності означених категорій знаходимо спільну думку науковців про те, що в основі лежить взаємодія між учителем та учнем, викладачем та студентом, яка базується на засадах гуманізму, суб'єкт-суб'єктних відносинах, толерантності.

Беззаперечним нині є той факт, що процес підготовки фахівця потребує постійного оновлення залежно від замовлень суспільства. На відміну від традиційного навчання, яке характеризується єдністю наказової ззовні навчальної програми, фронтальним спілкуванням, стандартними тестами академічних досягнень, інтерактивне здійснюється за такими взаємопов'язаними напрямками: створення психологічного клімату довіри між викладачами і студентами, забезпеченням співпраці, актуалізацією мотиваційних ресурсів для пізнання і формування умінь і навичок, розвитком у

викладачів особливих особистісних установок, найбільш адекватних принципам гуманізації та гуманітаризації освіти. За традиційної системи навіть емоційний і логічно побудований викладу навчального матеріалу не дає передбачуваного бажаного результату, якщо студенти є пасивними слухачами. Змінивши традиційні підходи до організації навчання на більш демократичні, які б сприяли творчому засвоєнню необхідної інформації, викладач виступає

фасилітатором, тобто тим, що формує у студентів уміння міркувати, шукати нові шляхи розв'язання проблем як у вже відомому, так і у новому навчальному матеріалі.

На думку К.Роджерса, «педагог-фасилітатор стосовно учня виступає в одній з особливих і найбільш важливих педагогічних позицій: контактує з особистістю учня, створює умови для його особистісного зростання. При цьому, на відміну від позицій учня і вчителя в традиційній системі освіти (де позиції учня і вчителя схематичні і формальні), в клієнтцентрованій педагогіці – учень і вчитель відкриті один до одного аж до глибоких особистісних рівнів» [4]. Педагог-фасилітатор повинен вміти будувати взаємини зі студентами, підтримувати конструктивне обговорення дослідження (проблеми), не йти на конфронтацію сам і перешкоджати розгортанню деструктивних висловлювань, фіксувати всі пропозиції для консенсусу. Фасилітатор не пропонує готових рішень, не нав'язує своїх думок, а забезпечує вибір теми і питань для обговорення, організацію процесу діяльності, створює творчу, позитивну атмосферу.

Ефективність навчально-виховного процесу студентів значно зростає при дотриманні учасниками певного алгоритму дій. Е.Девидсон виділяє три рівні групового процесу діяльності:

– перший рівень відображає загальну мету, яку повинна досягти група у процесі фасилітації. Прикладом може бути підготовка до проведення семінарського заняття, розробка плану дій, розв'язання конфліктної ситуації;

– другий рівень – рівень методів. Можливі такі методи фасилітації: технологія «Open Space», технологія «Інтернаціональне кафе», динамічна фасилітація, класичний мозковий штурм, метод «Дельфі», стратегія Уолта Діснея, технологія «ідея-лог», «Саміт позитивних змін» та ін.;

– третій рівень – мікропроцеси або окремі техніки, пов'язані з мислительними операціями.

Наведемо приклад використання фасилітації при вивченні дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство». Тема заняття: «Методика формування природничих понять».

Питання для обговорення: розробка оптимального алгоритму дій у процесі формування понять (до конкретної теми з природознавства).

Завдання: скласти схему формування поняття «тварини».

План роботи в групі (по-кроково):

1 крок – міркування щодо розв'язку проблеми (вправа «Трейлер»);

2 крок – заохочення до обговорення пасивних студентів, фіксація їх думок (письмово чи усно);

3 крок – глибока дискусія, аналіз, узагальнення пропозицій усіх учасників процесу (можливо вправа «World-safe»). Всі отримані пропозиції фіксуються у таблиці.

4 крок – використання інтерактивних методів максимального діалогу в групі, обговорення та вибір домінуючої пропозиції (вправа «ІДЕА-лог»). У таблиці залишаються найбільш цілеспрямовані та обгрунтовані ідеї.

5 крок – формування пропозицій щодо розв'язання передбачуваного завдання.

Таким чином, метою використання методу фасилітації є активізація навчально-виховного процесу у відповідності потенціалу кожного студента. Формування педагогічної фасилітації студентів сприяє розвитку суб'єкт-суб'єктних відносин: ведення діалогу, гуманізації міжособистісного спілкування, активізації засобів ігрового моделювання тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гура Т. В. Педагогічна фасилітація – механізм розвитку лідерського потенціалу студентів в умовах технічного університету / Т.В.Гура. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/18065/1/TIPUSS_2014_3_Hura_Pedahohichna.pdf, вільний – Назва з екрану

2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Зайцева Н.А. Помочь решить проблему или как не прошляпять решение. Фасилитация как технология // Отель. – 2012. – №10. – С. 24-28.
4. Роджерс К. Р. Свобода учиться / К. Роджерс, Дж. Фрейберг – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
5. Фасилітація. «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Фасилітація>, вільний – Назва з екрану

УДК 377.4

Владислава Любарець
(Київ, Україна)

ВЧИТЕЛЬ У ПРОЦЕСІ ПРОФІЛІЗАЦІЇ СТАРШОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто роль вчителя у процесі профілізації загальноосвітнього навчального закладу. Означено основні вимоги до компетентності викладача та володіння ним організаційними формами, методами, прийомами, засобами, які забезпечить задоволення основних задач профільного навчання.

Ключові слова: вчитель, профільне навчання, школа, освіта.

The article examines the role of the teacher in the process of forming educational institution. Above fundamental requirements for the competence of the teacher and possession of organizational forms, methods, techniques, that will provide satisfaction of basic tasks of profile studies.

Key words: teacher, specialized education, school, education.

Упровадження профільної старшої школи є однією зі стратегічних ліній освітянської політики в Україні. Перехід до профільного навчання ставить цілу низку нових вимог до вчителя.

Відомо, що головною метою профільного навчання є забезпечення умов для якісної освіти старшокласників відповідно до їхніх індивідуальних нахилів, можливостей, здібностей і потреб, підготовка учнів до свідомого вибору своєї майбутньої професії чи подальшого навчання, формування інтелектуального та культурного потенціалу особистості [2, с. 106].

Гриневиц зазначила, що вже у 2020 році для успішного працевлаштування будуть потрібні такі навички, як уміння вирішувати складні завдання, критичне мислення, креативність, емоційний інтелект тощо [3].

Саме інноваційна діяльність педагогів стає на сьогоднішній день основним напрямом реалізації модернізаційних реформ в освіті й одним із суттєвих напрямів переходу до моделі інноваційного розвитку України в цілому. Вимоги, висунуті до вчителів відповідно до стандартів профільної освіти, містять інноваційні компоненти на основі компетентнісно-орієнтованого підходу.

Проблемами профільної школи опікуються чимало дослідників: В. Андрущенко, Н. Бібік, Є. Бачинська, І. Гришина, М. Корець, І. Назімов, О. Савченко, В. Ярошенко.

Ефективність профільного навчання, вирішення завдань з формування компетентності самовизначення старшокласників буде здійснюватись ефективно лише за умови правильного та якісного вибору вчителем організаційних форм, методів, прийомів, технічних засобів, об'єктів конструювання, засобів праці, спеціальних навчальних посібників тощо [2, с. 107].

Сучасний учитель повинен уміти сам і навчити учнів творчо опановувати знання, застосовувати їх у конкретних навчальних і життєвих ситуаціях, критично осмислювати

здобуту інформацію, володіти вміннями й навичками саморозвитку, самоаналізу, самоконтролю та самооцінки. Учитель має оволодіти всіма складовими професійної компетентності, зокрема когнітивно-технологічною, методичною, комунікативно-ситуативною, ауто-психологічною, кооперативною, валеологічною, загальнокультурною тощо, а також способами мотивації діяльності, навичками формування необхідних компетенцій для здійснення професійного самовдосконалення на засадах компетентнісного підходу.

Погоджуємося з вченим В. Кохан, що профільне навчання у старшій школі варто розглядати як педагогічно організований процес, під час якого необхідно використовувати різні типи методів [2, с.107]:

1) загально дидактичні – пояснювально-ілюстративні (бесіди, лекції, розповіді, екскурсії), репродуктивні (робота з технічною літературою, інструктаж, маніпулятивні, збирання виробів за зразком, виготовлення по пам'яті, збирання об'єкта за кресленням), проблемного викладу, частково-пошукові (чорний ящик, випадковий пошук, евристичні бесіди, проблемні завдання, спонукаючі запитання), дослідницькі (спостереження, аналіз-синтез, абстрагування, узагальнення, аналогія та ін.);

2) специфічні – методи навчання проектуванню та конструюванню, прийом вирішення технічних суперечностей, метод спонукаючих запитань та ін.;

3) стимулюючі – створення ситуації змагань, створення ситуації успіху, пізнавальні та комп'ютерні ігри тощо.

На нашу думку, для профільної школи потрібен учитель-творець, що має власні ідеї, здатний розробити авторські програми як для профільних предметів, так і для елективних курсів та зуміти реалізувати їх у практичному викладанні. Це має бути людина, здатна приймати відповідальність за рівень соціальної зрілості випускників і формування запиту на професійну діяльність, людина, що має високий фах (як відомо, учні можуть вибачити вчителю багато недоліків, але не вибачають непрофесіоналізму), широку ерудицію, наукову компетенцію, високий інтелектуальний потенціал.

Окрім власних знань з предмета викладання, вчитель повинен володіти методичними прийомами (не секрет, що є вчителі, які знають свій предмет, але не можуть донести свої знання до учнів), і методами організації пізнавальної діяльності учнів (бути режисером уроку). На уроці і в позаурочний час він має вміти організувати дітей на пошуково-дослідницьку роботу, що зміцнює їх інтерес до предмета.

Особливо гостро це питання стоїть у профільних класах, де дітям надається право вибору профілю і альтернатива у елективних курсах. Тож вчитель має бути ще й хорошим психологом, володіти емпатичним розумінням, конгруентністю, комунікабельністю, фасилітаційними здібностями, вміти знаходити контакт з дітьми. Тільки в такому випадку вчитель профільної дисципліни зможе бути організатором пошукової роботи, бути наставником, консультантом, тьютором. Він піднімає вихованця по сходинках професійного зростання від стадії виявлення професійної спрямованості до рівня становлення професійних планів, початкової професійної компетентності, яка набувається випускником при засвоєнні змісту профільної (допрофесійної) підготовки або в системі «школа – вуз», або у виборі профілю і майбутньої спеціальності в межах обраної професії.

Багатоаспектність завдань старшої школи стає актуальною проблемою фахової та особистісної готовності вчителя до організації профільного навчального процесу. Якість профільної освіти вимірюється якістю наявних технологій профільного навчання і готовністю вчителя до постійного самовдосконалення: зміни педагогічної технології, удосконалення форм і методів роботи, впровадження передового педагогічного досвіду та ін. [1, с.188]:

Профілізація старшої школи може відбутися тільки за умови відповідного кадрового забезпечення. Сучасна профільна освіта потребує здатних до самореалізації, саморозвитку і функціонування у нових соціально-економічних умовах компетентних педагогів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кода С.В. Сучасні підходи до організації профільного навчання старшокласників в умовах реформування освіти. / С.В. Кода // Вісник Глухівського педагогічного університету . Серія : Педагогічні науки. Випуск 12 – Глухів: ГДПУ, 2008. – С.183-188.
2. Кохан О.В. Особливості профільного навчання технологій у старшій школі / О.В. Кохан // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік . – К. : Інститут педагогіки, 2016. – С.107-108.
3. Реформа школи: Які зміни чекають на середню освіту в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/statji/reforma-shkoly-yaki-zminy-chekaiut-na-seredniu-osvitu-v-ukraini-362536.html>

УДК 378.016

Аліна Любима, Марина Тетерева
(Київ, Україна)

МАСОВІ ОНЛАЙН-КУРСИ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ

У статті розглянуто МООС (MassiveOpenOnlineCourses) як окрему форму навчання, основні характеристики МООС та особливості впровадження відкритих онлайн-курсів в освітній процес.

Ключові слова: масові відкриті онлайн-курси, змішане навчання, освітні технології.

In the article the MOOC (MassiveOpenOnlineCourses) as a separate form of education, the main characteristics and features of the MOOC implementation of open online courses in the educational process.

Key words: massive open online course, blended learning, educational technology.

Масові відкриті онлайн курси (МООС – MassiveOpenOnlineCourses) є одним з найважливіших і найсуперечливіших явищ в освіті одночасно. Ставлення освітян до МООС доволі суперечливе: – знаходяться і прихильники, і противники даного педагогічного інструменту. В той час як одні говорять, що це справжній переворот в освіті, інші вважають, що онлайн- курси неефективно спрощують процес навчання.

Найбільш відомими платформами масових онлайн курсів є Coursera, Udacity та edX. 3 жовтня 2014 року в Україні стартувала платформа *Prometheus* для розміщення масових онлайн-курсів. На даний момент на платформі *Prometheus* вже розмістили свої курси викладачі Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського та Національний університет «Києво-Могилянська академія», але багато інших навчальних закладів теж проявляють неабияку цікавість до даного питання [5].

МООС – це дистанційний навчальний курс, орієнтований на велику кількість віддалених один від іншого студентів. Термін «масовий відкритий дистанційний курс» запропонували Б. Алексанр і Д. Кормье в результаті роботи над курсом «Connectivism & Connective knowledge» у 2008 році. Тут Massive (масовий) – для великої кількості учасників; Open (відкритий) – безоплатний, для всіх бажаючих; Online (дистанційний тип) – вивчення матеріалу, контроль і консультації проходять в мережі Інтернет; Course (курс) – має відповідну структуру, правила роботи, загальні та індивідуальні цілі [1].

На нашу думку причин появи МООС в освітньому просторі є декілька.

1 причина. Широке усвідомлення проблем в освіті різного діапазону в своїх масштабах: від необхідності своєчасних інновацій до крайніх категорій докорінних змін через «деградації» та «трикутник смерті» в освіті. [2, с. 22]

2 причина. Необхідність отримання знань, на базі постійно зростаючого обсягу інформації, що ускладнює можливість перевірити достовірність і цілісність її. А тому ставить учня (в широкому сенсі) в положення відбору та фільтрації матеріалів необхідних для кожного особисто.

3 причина. Можливість масового підключення до глобальних інформаційних ресурсів виявляє потребу в створенні нових авторитетних форм надання інформації.

Отже, в навчальному процесі інструменти МООС можуть бути дуже корисними. Оскільки містять багату колекцію відео-лекцій, учбових та контрольних завдань, чудових комп'ютерних демонстрацій природних явищ та лабораторних дослідів, які створені видатними ученими видатних університетів світу.

Можна виділити наступні *позитивні* моменти при впровадженні даної технології в освітнє середовище навчальних закладів:

1) Використання матеріалів з МООС дозволить викладачу звільнити частину часу від одноманітної роботи та приділити його складним питанням дисципліни або для індивідуальної консультації.

2) Значно розширює кількість дисциплін, які можуть бути викладені в університеті (або в іншому навчальному закладі).

3) Студенти отримують можливість у повній мірі використовувати гарантовано високоякісні навчальні ресурси (наприклад, від провідних університетів та науковців).

4) Забезпечення якості змісту навчання в умовах скорочення за навчальним планом аудиторних годин.

5) Подолання внутрішнього психологічного бар'єру спілкування, можливість самостійно розподіляти власний час (економія часу).

До *негативних* моментів відносяться такі:

1) згідно зі статистичними даними, повністю самостійно онлайн-курси успішно завершують лише 10% зареєстрованих користувачів.

2) не розвиває здатності студента чітко й образно висловлювати свої думки, істотно обмежує можливість усного мовлення.

3) Коефіцієнт утримання знань при дистанційній формі навчання без наставника (викладача), що сидить поруч, в 3-4 рази нижчий ніж при контактному навчанні.

4) Студент не відчуває аудиторії, а викладач не має змоги вчасно втрутитися в навчальний процес і надати необхідну допомогу.

Таким чином ми опиняємося перед ситуацією, що стан в освіті заснований на класичних методах вже не відповідає сучасним запитам суспільства, а новітні технології ще не довели свою здатність конкурувати зі звичною системою освіти, але, звичайно, мають перспективи як цікавий та оригінальний і доступний інструмент. Тому найкращим і оптимальнішим рішенням може стати використання *змішаної системи* навчання.

Сьогодні, використання онлайн-курсів в навчальних планах допоможе частково вирішити задачу індивідуалізації освітніх траєкторій та розширити кількість вивчених дисциплін, при цьому використовуючи меншу кількість ресурсів. Найбільш оптимально використовувати МООС в навчальних закладах як невід'ємну частину змішаного навчання (*blended-learning*) на основі масового впровадження електронних технологій в саму *організацію* навчального процесу. Змішане навчання базується на гнучкому комбінуванні (в різних пропорціях, в залежності від характеру дисципліни) аудиторних та онлайн-занять.

Переваги такого змішаного виду навчання доволі очевидні. Це

- Якісна освіта в умовах малого аудиторного навантаження.
- Точніша кількісна оцінка знань студентів.
- Збільшення частки індивідуальної роботи зі студентами.
- Можливість використовувати навчальні матеріали кращих світових університетів, поєднувати кілька джерел.

Крім очевидних переваг, потрібно вказати і на недоліки такого змішаного навчання:

- Залежність від технічних засобів. Нажаль, не всі учбові заклади в країні мають достатню кількість аудиторій з потрібним оснащенням.
- Високий поріг цифрової грамотності. Це відноситься як до студентів так і до викладачів.
- Вмотивованість до самостійного навчання та опрацювання матеріалу.

Наскільки викладачі і, головне, студенти готові до впровадження дистанційної освіти, вивченню дисциплін за онлайн-курсами та засвоєнню матеріалу за змішаною методикою. З метою з'ясування цього питання в Київському державному коледжі туризму і готельного господарства було проведено анкетування студентів 1-4 курсів. Всі респонденти були розбиті на дві категорії: студенти спеціальностей пов'язаних з ІТ та студенти інших спеціальностей. Всього понад 80 осіб.

Загалом отримано, що 46,5 % опитаних знайомі з поняттям відкритих онлайн-курсів, але якісь конкретні платформи відомі лише 10% студентів. Неабияку зацікавленість виказали учасники опитування до можливості додаткової освіти з отриманням відповідного сертифікату дистанційно, а саме 67,4 %. При цьому з іншого боку 76,7% вважають навантаження та програму навчання в коледжі достатньою. На протязі місяця студенти коледжу було запропоновано скористатись завданнями та матеріалами дистанційного навчання на базі програми moodle з різних дисциплін. Після опитування виявилось, що лише 30% за даний період відвідали даний сайт.

Наглядними виявилися відповіді студентів на питання, пов'язані зі:

1. Станом використання КТ в навчальному процесі
2. Необхідність впровадження сучасних іт-технологій
3. Можливість і бажання навчатись дистанційно
4. Важливість вивчення іт для подальшої професії.

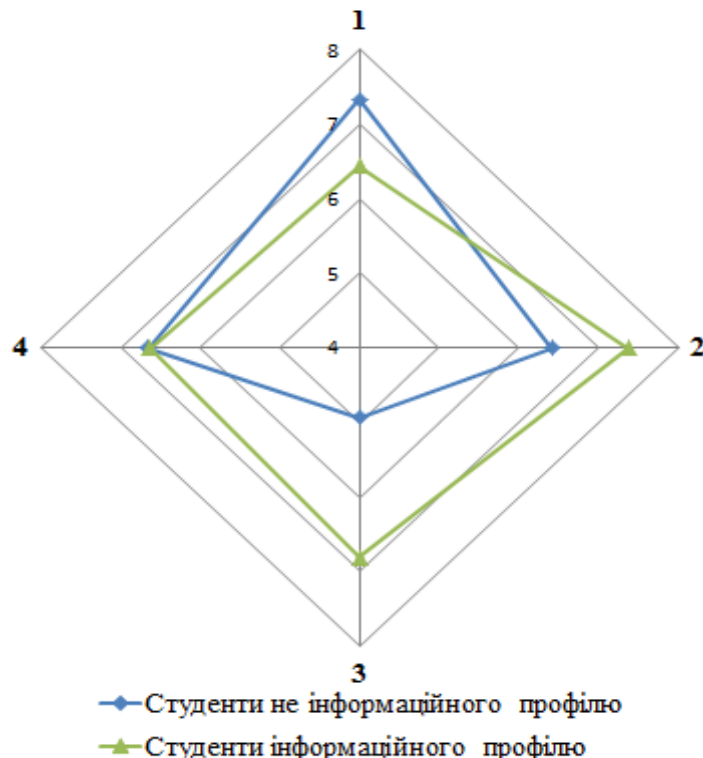

Рис. 1. Результати анкетування студентів КДКТГГ: 1- стан використання КТ в навчальному процесі; 2 - необхідність впровадження сучасних іт-технологій; 3 - можливість і бажання навчатись дистанційно; 4 - важливість вивчення іт для подальшої професії

Результати показали, що для подальшої професії важливість вивчення іт майже однакова (7 балів). Але студенти іт-профілю для яких стан КТ є недостатнім в навчальному процесі,

вважають за потрібне впровадження сучасних технологій більш необхідним та готові навчатись самостійно дистанційно без роботи в аудиторії з викладачем. Що наглядно відображено на Рис. 1.

МООС – це нова освітня технологія для нашої країни. Доступність, оригінальність і перспективність сучасних методик навчання ставить дистанційну форму навчання, наприклад Moodle, в один ряд з класичною подачею матеріалу. Форма навчання перспективна і має право на існування, не змінюючи, а доповнюючи собою класичну освіту.

Звичайно, ніякий дистанційний курс не замінить «живого» спілкування з викладачем. Тому при побудові навчального процесу з використанням МООС необхідно враховувати наступні вимоги:

- В залежності від специфіки закладу, доступних ресурсів і можливостей кожен навчальний заклад має сам вирішити необхідність та пропорції впровадження даної технології в освітній процес.

- Метою слід вважати не заміну традиційних методів освіти, а розширення кількості доступних способів отримання знань, творчих методичних інструментів, технологій та досвіду інноваційного навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бугайчук К. Л. Масовий відкритий дистанційний курс: поняття, особливості проведення та перспективи використання в системі МВС [Електронний ресурс] / К. Л. Бугайчук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2011. – №6(2011). – Режим доступу до журн.: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/issue/view/47#.UiMDvzbIYIQ>.

2. Мазуров А. Ю. Массовые открытые онлайн-курсы в контексте современного образовательного процесса в сфере высшего образования / А. Ю. Мазуров // Открытое дистанционное образование. – 2015. – №1(57).

3. Хусиянов Т. М. Основные характеристики массовых открытых онлайн-курсов (МООС) как образовательной технологии / Т. М. Хусиянов // Наука. Мысль: электронный периодический журнал. – 2015. – №2.

4. Нилова С. В. Массовые открытые онлайн-курсы в образовательном процессе университета / С. В. Нилова // Образовательные технологии и общество. – 2014. – №2. – Т.17.

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prometheus.org.ua/>

6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.coursera.org/>

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.udacity.com/>

*Абдувахаб Мадаминов
(Фергана, Узбекистан)*

ЁШЛАРНИ КОМИЛ ИНСОН СИФАТИДА ТАРБИЯЛАШ МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ АСОСИЙ МАҚСАДИ

Ушбу мақолада ёшларни комил инсон сифатида тарбиялаш миллий ғоянинг асосий мақсади эканлиги илмий – назарий жиҳатдан таҳлил этилган.

Таянч иборалар: шахс, индивид, комил инсон, маънавий ва жисмоний мукаммаллик, миллий ғоя, тарбия.

In this article scientific and theoretical analysis the training the youth as a perfect person is the main objective of the national idea was described

Key words: person, individual, perfect person, spiritual and physical perfection national ideology, upbringing.

Комил инсон ғояси ҳам миллий, ҳам умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзодга хос энг юксак маънавий ва жисмоний баркамолликни мужассам этган, уни ҳамиша эзгуликка ундайдиган олижаноб ғоядир. Бу ғоя ҳам миллий, ҳам умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзотга хос энг юксак маънавий ва жисмоний мукамалликни ўзида мужассам этган, уни ҳамиша эзгуликка ундайдиган олижаноб тушунчадир. Бу тушунча мавзунинг, чуқур ўрганишни талаб этувчи масаладир.

Ўзбекистон ўз истиқлолига эришганидан сўнг жамият маънавий ҳаётини соғломлаштириш ва ривожлантириш, инсон омилига катта эътибор бериш мамлакатимиз олдида турган энг асосий вазифалардан бири сифатида кун тартибига қўйилиши ҳам мозийнинг кўп асрлик сабоқларига, жамият олдида кўндаланг турган янги вазифаларни ҳал этишга оқилона ёндашишнинг кўринишидир. Миллий ўзликни англаш жамиятимиз ҳаётида рўй берган маънавий ўзгаришларнинг асосидир. Миллий ўзликни англаш ҳам шахснинг, халқнинг маънавий камолоти билан боғлиқ. Миллий ўзлигини, ўз манфаатларини, ўз мамлакати тараққиёти истиқболини чуқур, ҳолисона англаган инсон ва халқгина кенг ривожланиш имкониятларига эга бўла олишини тарих сабоқлари ҳар доим исботлаб келган.

Комил инсон ғояси нафақат алоҳида шахсларни, балки бутун-бутун халқларни юксак тараққиёт сари етаклаган, уларни маънавият ва маърифат соҳасида тенгсиз ютуқларга илҳомлантирган. Комилликни орзу қилмаган, баркамол авлодларни вояга етказиш ҳақида қайғурмаган халқнинг, миллатнинг келажаги йўқ. Бундай халқ ва миллат таназзулга маҳкум.

Жамият тараққиётидаги юксалишлар, тараққиёт имкониятлари, комил инсон шахсининг шаклланиши муайян маънавий муҳит ва имкониятлар билан боғлиқ бўлган. Кўп жиҳатдан ижтимоий турғунлик ҳолатлари, иқтисодий, сиёсий инқирозлар маънавий бухроннинг натижаси тарзида намоён бўлади. Шунинг учун жамият тараққиётидаги тушкунликлар ва юксалиш сабабини ижтимоий, иқтисодий, сиёсий омиллар билан бир қаторда кишилар онги, эътиқоди, дунёқараши, комиллик даражасидан ҳам излаш керак. [5, с. 18]

Миллий ғоямизнинг асосий мақсадларидан бири – ҳар томонлама комил инсонни тарбиялашдан иборат. Комил инсон эса, бу – озод шахс, эркин фикр этувчи, ўз халқининг идеаллари учун курашувчи инсон, ўз Ватанига ҳалол хизмат қилувчи кишидир. Комиллик – меҳр-мурувват, адолат, тўғрилиқ, виждон, ор-номус, ирода, тadbиркорлик, матонат каби кўплаб асл инсоний хислат ва фазилатларнинг мажмуидир.

Комил инсон ғояси ва уни амалга оширишга бўлган интилишлар инсоният цивилизациясининг маъно-мазмунини ташкил қилади.

Тарихга назар кўрсаткичи инсоннинг эзгуликка, ижтимоий бахт-саодатка, гуманистик ғояларга муносабатида ҳамда уларга асосланган амалий фаолиятида намоён бўлади. Яъни жамиятнинг умумий ривожига, инсоният цивилизациясига ижобий таъсир кўрсатувчи комиллик мезони инсонни, шахсни баркамол қилиш орқали жамиятни бахтли, саодатли қилишдан иборат бўлиб келган. Инсондаги комиллик, энг аввало, унинг фикр, тафаккур ва амалий фаолият эркинлигини англашидадир. Шу маънода, буюк юнон файласуфи Суқротнинг: “Ўзлигингни англа!”,-деган даъвати ҳам инсоннинг ўз насл-насабини, ҳаёт мазмунини, кишининг келажак авлодлар олдидаги маъсулият ва мажбуриятини англашга қаратилган чақириқдир.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислон Каримов миллий истиқлол ғояси ва мафқурасининг бош мақсадини қуйидагича таърифлайди: “Халқни буюк келажак ва улуғвор мақсадлар сари бирлаштириш, мамлакатимизда яшаётган миллати, тили ва динидан қатъий назар, ҳар бир фуқарони ягона Ватан бахт-саодати учун даимо масъулият сезиб яшашга чорлаш, аждодларимизнинг бебаҳо мероси, миллий кадрият ва анъанларимизга муносиб бўлишга эришиш, юксак фазилатли комил инсонларни тарбиялаш, уларни яратувчилик ишларига даъват қилиш, шу муқаддас замин учун фидойиликни ҳаёт мезонига айлантириш – миллий истиқлол мафқурасининг бош мақсади”

Комил инсон ғояси ҳам миллий, ҳам умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзодга хос энг юксак маънавий ва жисмоний баркамолликни мужассам этган, уни ҳамиша эзгуликка

ундайдиган олижаноб ғоядир. Дархақиқат, ҳар бир давлат ўз фуқаролари билимли, ҳақ ҳуқуқини танийдиган, маънавий баркамол, танийдиган, маънавий баркамол, бир суқ билан айтганда комил инсон бўлиб вояга етиши ҳақида қайғуради. Юртбошимиз бу хусусида шундай дейди: “Биз комил инсон тарбиясини давлат сиёсатининг устувор соҳаси деб эълон қилганмиз”

Комил инсон деганда биз, аввало, онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, ҳулқ-атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз. Келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол наслни тарбиялаб етиштиришга интилиш бизнинг миллий хусусиятимизга хосдир. Фақат чинакам маърифатли одамгина инсон кадрини, миллат кадриятларини, ўзлигини англаш, эркин ва озод жамиятга яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон эгаллаши учун фидойилик билан курашиши мумкин.

Инсоният тарихидан маълумки, комиллик сифати фақатгина инсонга нисбатан қўлланилади. Зеро, ер юзидаги тирик мавжудодлар орасида инсон ақл заковат, тафаккур ва тасаввур, ғоя ва орзуларга эга, уларни амалга ошира оладиган зотдир. Инсоннинг комиллик даражасига етаолиши – бу шунчаки орзу эмас, балки, унинг эзгуликка хизмат қилиши, илмларни ўзлаштириши ва ривожлантириши, эзгу ишлар қилиш жараёнида эришилиши мумкин бўлган аниқ ҳодиса ёки олий даражадаги маънавий юксаклик ҳисобланади. Шундай экан, узлуксиз таълим бериш, мақсадли тарбиялаш орқали комиллик сифатларига эга бўлган баркамол инсонларни вояга етказиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10. – Т.: Ўзбекистон, 2002.
2. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч қудратимизга, ҳамжихатлигимиз ва қатъий иродаимизга боғлиқ. Т. 12. – Т.: Ўзбекистон, 2004.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
4. Каримов И.А. Тинчлик ва осойишталик барча ютуқ ва марраларимизнинг асосидир // www.uza.uz 10.05.2013.
5. Исоқов Б. “Авесто” да инсон ва миллий кадриятлар // Авесто ва унинг инсоният таракқиётидаги ўрни. Халқаро илмий анжуман материаллари. – Тошкент-Урганч: Фан, 2001.

*Абдувахаб Мадаминов
(Фергана, Ўзбекистан)*

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЁШЛАРНИНГ ТАЪЛИМ – ТАРБИЯ СИФАТИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Ушбу мақолада олий таълим муассасаларида ёшларнинг таълим – тарбия сифатини ошириш масаласи атрофлича таҳлил этилган.

Таянч иборалар: ёшлар, ёшлар сиёсати, таълим-тарбия, инсон тафаккури, демократик жамият, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, ахборот технологиялари.

In this article increasing of the quality of education –upbringing of youth thoroughly in institutions of higher education was analyzed.

Key words: youth, policy of youth, education and upbringing, thinking of human, democratic society, "National training program", and information technology.

Хозирги кундаги маънан етук талаба - ёшлар ҳамда маънавий баркамол шахсни тайёрлаш масаласи ҳукуватимиз сиёсатининг ўзак тамойилларидан бири ҳисобланади.

Мамлакатимизда баркамол авлодни тарбиялаш ва ватанимиз тараққиёти учун керакли кадрлар қилиб тарбиялаш муҳим ўрин тутлади.

Демократик жамият қуришнинг долзарб муаммоларидан бири - инсон тафаккури ва маънавиятини ўзгартиришдир, айниқса, ёшлар тафаккури ва маънавиятини ўзгартиришдир. Янгича тафаккурнинг пайдо бўлиши, инсоннинг бугунги тараққиётдаги ўрни ва ролини англаш жамиятнинг демократик тамойилларга асосланиб ривожланишининг муҳим омилига айланди. Ҳар бир давлатнинг асосий бойлиги - бу инсон, инсон фаолиятидир. Шундай экан, давлатнинг бойлиги ва қудратини оширишнинг асосий йўли - ҳар бир талабанинг ижодий қобилиятларини оширишдир. Бугунги кунда таълим учун сарфланган маблағлар оддий харажат эмас, балки жуда тез равишда иқтисодий даромад келтирувчи инвестициялар ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг саъй-ҳаракати билан мамлакатимизда қабул қилинган "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" ҳам ана шу мақсадга хизмат қилади.

Бугунги кунда таълим ва тарбиянинг муҳим вазифаларидан бири бу - дунёнинг глобаллашуви ва ахборот коммуникацияларининг ривожини билан боғлиқлигидир. Ҳозирги кунда ҳар қандай мамлакат тараққиётини ахборот технологияларисиз тасаввур этиш мумкин эмас.

Ахборот технологияларининг ривожланиши даврида таълим – тарбия, янги педагогик технологиялар соҳасида янги вазифалар қўйилмоқда.

Бугунги кунда уяли телефонларнинг яратилиши, компьютер тармоғининг барпо этилиши дунё интеграциясининг жадаллик билан ривожланишига олиб келди. Интеграция жараёни ижобий маънога эга, шунинг билан унинг бошқа томонини ҳам кўра билиш керак. Яъни, интеграция жараёни айрим шахсларда, ўз Ватани, халқи, тили ва миллий анъаналарга нисбатан ҳурматсизлик кайфиятини шакллантириши мумкин. Ушбу тенденцияни, талаба ва ўқувчиларни ўқитишда, албатта, инobatга олмоқ керак. Бугунги ахборот “портлаши”, глобаллашуви шароитида таълим – тарбия жараёнини самарали ташкил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Миллий истиқлол ғояси талаба-ёшлар ижтимоий тафаккурида тобора мустаҳкам ўрин эгаллаб бормоқда.

Жамиятнинг демократик ривожланиши даврида талаба-ёшлар ният, мақсадларнинг уйғунлиги ҳолатининг пайдо бўлиши мамлакатимизда демократик жамият қуриш учун маънавий – мафкуравий муҳит яратмоқда. Ушбу шароитда мустақил Ўзбекистон жамияти олдида турган вазифалардан бири-миллий ғояни талаба-ёшлар онгига сингдириш, уларнинг эътиқодига айланттиришдан иборатдир.

Мамлакатимизнинг миллий тараққиёт йўлидаги бош ғояси – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Шунингдек, бу ғоя бизнинг азалий орзу – умидларимиз, интилишларимиз, бунёдкорлик фаолиятининг мазмун – моҳиятини ҳам белгилаб беради. Ана шу эзгу ғояларни талаба-ёшлар онги, шуурига сингдириш, уларнинг эътиқодига айланттириш энг муҳим вазифаларимиздандир.

Миллий ғоя ва миллий мафкура концепциясида ҳам ушбу масалага эътибор қаратилган.

Миллий ғоя ва миллий мафкурани талаба- ёшлар онгига сингдириш мақсадида қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Махсус дарслар ташкил этилмоқда, миллий истиқлол ғояси ва миллий мафкурани тарғиб этиш бўйича оммавий ахборот воситаларда алоҳида рукнлар ташкил этилмоқда.

Аммо уларнинг самарадорлик ва фойдалилик даражаси қай аҳволда? Нима учун ўтказилаётган тадбирлар кўзланган мақсадга эришишга имкон бермаяпти? Айрим фуқароларда жамиятда содир бўлаётган ўзгаришларга нисбатан ижтимоий қизиқишнинг сустлиги сабаблари нимада? Албатта, бу саволларга лўнда, мантиқан тўғри жавобни айтиш жуда қийин. Қолаверса, фикрлар хима-хиллиги мавжуд бўлган ҳозирги даврда, фуқарода тафаккур эркинлиги учун шарт-шароит яратилган бир пайтда у ёки бу масала бўйича барчанинг фикри ҳам бир хил бўлиши мумкин эмас.

Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, ҳозирги пайтда миллий ғоя ва мафқурани талаба-ёшлар ижтимоий онгига сингдиришга халақит бераётган бир неча омилларни кўрсатиб ўтсак мақсадга мувофиқ бўлади.

Биринчидан, айрим ёшларимизда ижтимоий фаолликнинг етишмаётганлиги;

Иккинчидан, аҳолининг барча қатламлари тенг равишда бу жараёнга тортилмаганлиги;

Учинчидан, миллий ғоя ва мафқурани ёшлар онгига мустаҳкамроқ сингдиришга соғлом эҳтиёжларнинг етишмаётганлигини ҳам таъсир этмоқда. Соғлом эҳтиёжнинг йўқлиги эса ёшларда эришилган даражада ва мавжуд ҳолатдан қониқиш ҳиссини пайдо қилади. Мавжуд ҳолатдан қониқиш эса шахсда ўзини-ўзи ривожлантириш, ўзини-ўзи намоён этишга рағбат бермайди.

Ҳозирги пайтда миллий ғоя ва мафқурани талаба-ёшлар ижтимоий онгига сингдиришда билимдон ёшларни қўллаб қувватлаш уларни жамиятда ўз ўрнига эга баркамол авлод қилиб тарбиялаш, талабаларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказишни ташкил этиш, ёшлар дунёқараш доирасини кенгайтириш, мустақил фикрлаш ва ишлашни ривожлантириш, маънавий баркамол авлодни тарбиялаш ишини мустаҳкамлаш, иқтидорли талабалар фаолиятини ташкил этиш ва кўмак бериш ҳамда тавсиялар бериш, бундан ташқари телевидение ва оммавий ахборот воситалари мутахассисларини жалб этган ҳолда талаба-ёшлар билан янада кўпроқ сиёсий, ижтимоий-иқтисодий соҳаларда кенг қамровли суҳбат, учрашувлар ўтказилиб, талабалар ота-оналари билан чамбарчас боғлиқликда талаба-ёшларда миллий ғоя ва миллий мафқурани уларнинг онгига сингдиришда фаол иштирок этмоғимиз лозим.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Ҳар қандай миллатнинг равнақи, умумбашарият тарихида тутган ўрни, мавқеи ва шуҳрати бевосита ўз фарзандларининг ақлий ва жисмоний етуқлигига боғлиқдир.”

Шундай экан, таълим жараёнида интерактив методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларни ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Ваҳоланки, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчиларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар эса уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда ўқувчининг шахсан ривожланиши, шаклланиши, билим олиши, тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик функциясини бажаради.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислоҳ Каримов айтганидек, “Миллий мафқура, авваламбор, ўзликимизни, муқаддас анаъналаримизни англаш туйғуларини, ҳалқимизнинг кўп асрлар давомида шаклланган эзгу орзуларини жамиятимиз олдида бугун қўйилган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши шарт”.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
2. Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т., 2011.
3. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбек, 2001.
4. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: “Шарқ”, 1998.

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті осмислюється значення та місце художньо-естетичної діяльності як засобу подолання технократизації свідомості сучасної людини, аналізуються сучасні підходи до гуманітаризації суспільства та освіти.

Ключові слова: художньо-естетична діяльність, художня педагогіка, гуманітаризація.

The article analyzes the place of artistic and aesthetic activities for the modern person, the approaches to the humanization of society and education.

Key words: artistic activities, art education, humanitarization.

У доповіді міжнародної комісії освіти для XXI століття «Освіта: Прихований скарб», представленої в ЮНЕСКО, вказано на необхідність запобігання основних суперечностей, які стануть загальносвітовими викликами XXI століття. Серед зазначених автори виділяють протиріччя між духовним і матеріальним світом людини: «Человечество нуждается в идеале и моральных ценностях. Нет более благородной задачи, стоящей перед образованием, чем пробудить у каждого, с учетом его традиций, убеждений (при полном уважении плюрализма) подъем духа и мысли...» [6, с. 19]. Технократизація свідомості, яка є ознакою XXI століття, потребує для людини своєрідної «гуманітарної компенсації». Серед пріоритетних стратегій подолання цих негативів – відродження культурної функції освіти та реанімація гуманітарного знання, оскільки гуманітарна освіта завжди звернена до людини, до її емоційної сфери.

Гуманітаризація освіти вимагає орієнтованості на розвиток творчого мислення особистості, на «...подолання основного пороку старої школи – її знеособленості;... ..вихід на емоційну сторону душі людини і психологічний комфорт.» [9, с. 25]

Аналіз доробків художньої педагогіки (О. Рудницька, Г. Шевченко, Л. Масол, О. Щолокова, О. Хижна) дозволяє визначити художньо-естетичну діяльність як спеціально організований процес, спрямований на створення педагогічних умов, що сприяють формуванню досвіду емоційно-ціннісного й творчого відношення до дійсності.

Синкретичність художньо-естетичної діяльності (М. Каган) обумовлює асимілювання в ній особливостей власної художньої творчості суб'єкта та аспектів емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього. Зміст і форма організації процесу художньо-естетичної діяльності є своєрідним утворенням за умов специфічних якостей, властивих художній діяльності: образності, асоціативності, емоційності, діалогічності, суб'єктивності. Невід'ємними властивостями художньо-естетичної діяльності є образність, суб'єктивність, особливий емоційно-образний характер дій.

Художньо-естетичній діяльності властива та ж структура, що й будь-якій діяльності. Але при цьому в ній зберігається своєрідність і специфіка, яка зумовлена так званим «художнім початком». Виходячи з цих позицій художньо-естетичну діяльність можна розглядати як аспект педагогічної. Такий ракурс вивчення дозволяє трактувати її як один із основних видів людської діяльності, що входять в структуру педагогічної діяльності, але мають свою специфічну організацію.

Структура як художньої, так і педагогічної діяльності визначається через три елементи: суб'єкт, наділений активністю, що спрямовується на об'єкт; об'єкт, на який спрямована активність суб'єкта; активність, яка виражається в тому чи іншому способі оволодіння об'єкта суб'єктом. (М. Племенюк). Аналіз використовуваних засобів дозволяє стверджувати,

що художньо-естетична та педагогічна діяльність є і духовно-практичним, і духовно-теоретичним видами діяльності, а також одночасно і продуктивним, і споживчим.

Найважливішою характеристикою художньо-естетичної діяльності є зв'язок творчості і мислення, що проявляється в осмисленні цілей і завдань художньо-естетичного процесу, усвідомленні існуючих художніх закономірностей дійсності, вмінні реалізовувати найближчі і перспективні завдання творчої практики. Дослідники єдині у виявленні таких специфічних особливостей художньо-естетичної діяльності як наявність художніх здібностей субєкта, синкретизм (інтегративність), особистісний тип відображення дійсності. Деякі автори відносять до таких особливостей також свободу вибору мети, високий ступінь ризику невдачі, рефлексивність, емоційний настрій, який є обов'язковим «фоном» цієї діяльності. [5]

Синкретизм художньо-естетичної діяльності пояснюється її інтегративністю. Як специфічний прояв він органічно включає в себе пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну, перетворювальну і комунікативну види людської діяльності, які в даному випадку є її структурними компонентами.

Найчастіше в дослідженнях застосовується поняття емерджентності по відношенню до художньо-естетичної діяльності, що означає виникнення у цілому нової якості, які відсутні у його складових. Синонімом цієї якості є «художність» або «образність».

Художність – це специфічна властивість художньо-естетичної діяльності, що визначається як прояв сутності мистецтва – художнього відображення всього існуючого різноманіття об'єктивної реальності. Художність є фундаментальним початком в плані організації, властивостей, форм, характеру художньо-естетичної діяльності.

Поряд із такою якістю як «художність» у дослідженнях можна також виділити «раціональність» як властивість художньо-естетичної діяльності. Вона являє собою логічно обґрунтовану сукупність певних, історично вироблених стандартів і еталонів щодо художніх цінностей, загальноприйнятих уявлень про художньо-естетичну діяльність. Її сутність зводиться до практичної значущості, відповідності зазначеній меті і свідомим адекватним діям у досягненні цієї мети.[1]

Оскільки в мистецтві будь-який твір має суто персоніфікований характер, то можна трактувати одну з провідних особливостей художньо-естетичної діяльності як особистісний тип відображення навколишньої дійсності. Ця особливість сприяє кардинальному поділу наукової та художньо-естетичної діяльності. В науці емоції не є значущим компонентом наукового продукту. У той же час у художньо-естетичній діяльності емоційний момент є ключовою характеристикою і суб'єкта, і об'єкта цієї діяльності.

Художньо-естетична діяльність передбачає наявність свободи вибору жанру, сюжету, стилю створюваних творів. Наукова ж діяльність завжди обмежена «просторовими і часовими рамками».

Серед особливостей художньо-естетичної діяльності в дослідженнях можна виділити таку як «висока ступінь ризику невдачі» [5, с. 12]. Створюваний художній образ завжди є суб'єктивним і за своєю природою неконкретним, на відміну від результатів будь-якої практичної роботи. За цих обставин, в процесі сприйняття художнього образу завжди є ризик його нерозуміння, невизнання. Але ця особливість властива суто професійній художньо-естетичній діяльності.

Одним із найважливіших принципів художньо-естетичної діяльності є принцип взаємозв'язку естетичного та етичного. Формуванню моральних орієнтирів сприяє розвиток почуття емпатії в процесі виявлення художніх виразних засобів.

Аналіз сутності художньо-естетичної діяльності як суспільного явища, її особливостей, а також зіставлення її з педагогічною діяльністю дозволяють з'ясувати умови її впливу на становлення та гармонійний розвиток особистості.

Висновки. Система художньо-естетичної освіти спрямована на реалізацію потенціалу мистецтва для формування інтелектуально-творчого та духовно-морального початку особистості. Динаміка художньо-естетичної освіти обумовлена цим фактором при збереженні традицій гуманітарної та художньої освіти.

У ролі ключового поняття художньо-естетичної освіти виступає художньо-педагогічний процес. Це спеціально організований, естетично і змістовно наповнений вплив з метою послідовного, різнобічного розвитку та досягнення запланованих результатів мистецької освіти.

Художньо-педагогічний процес особливим чином пов'язаний з художньо-естетичною діяльністю студентів, яка розуміється як забезпечення передачі світового художнього досвіду людства, створення оптимальних умов для творчого розвитку, і надання можливостей креативного самовираження.

Така діяльність передбачає не тільки обмін необхідною естетичною інформацією. Тут маються на увазі відносини, що сприяють осмисленню взаємозв'язків мистецтва з життям соціуму, різноманітними явищами художньої культури. В цьому випадку можна говорити про художньо-педагогічне спілкування, що представляє собою синтез художньо-творчої та художньо-педагогічної діяльності та здійснюється в нерозривній єдності.

Вирішення проблем сучасної художньо-естетичної освіти є можливим при зверненні до історично сформованого підходу до формування гармонійно розвиненої особистості, реалізації концептуальних ідей педагогіки мистецтва і принципів розвиваючого навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л. Л. Художественно-эстетическое образование в профильной школе: эволюция и перспективы развития: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Алексеева Людмила Леонидовна, Москва, 2009. – 416 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічна сутність гуманітаризації шкільної освіти [Текст]. / Гончаренко С. У., Мальований Ю. І. // Рідна школа. – 1994. – № 10. – С 30-33.
3. Зязюн І. А. Естетичні регулятиви педагогічної майстерності / І. А. Зязюн // Педагогічна майстерність як система професійний і мистецьких компетентностей :зб. матеріалів VII пед. мистец. читань пам'яті професора О. П. Рудницької [за ред. О. М. Отич]. – Чернівці, 2010. – С. 17–37.
4. Зязюн І. А. Ціннісний потенціал професійних якостей учителя // Розвиток психологічної готовності педагогів до творчої професійної діяльності: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн [за наук. ред. Е. О. Помиткіна]. – К., 2010. – С. 5–14.
5. Новиков А. М. Методология художественной деятельности / А. М. Новиков. – М. : «Эгвес», 2008. – 72 с.
6. Образование: сокрытое сокровище (Learning: The Treasure Within): Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века [Электронный ресурс] / UNESCO, 1996. – 42 с. URL: <http://www.ifap.ru/library/book201.pdf>.
7. Освітні технології: навч.-метод. посіб. для студ. ВНЗ / Пехота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М. [та ін.]; за заг. ред. О. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 514 с.
8. Отич Олена Миколаївна. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: дис... д-ра наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. М. Отич, К., – 2009. – 459 с.
9. Племенюк М. Г. Художественная деятельность как фактор развития гуманистической культуры личности будущего учителя: автореф дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» [Электронный ресурс] / Племенюк Марина Георгиевна, Комсомольск-на-Амуре, 2002. – 226 с. URL: <http://www.ifap.ru/library/book201.pdf>.
10. Рубан Ю. Г. Концептуальні засади гуманітарного розвитку України: стратегічні пріоритети державної політики / Юрій Рубан //Стратегічні пріоритети. – 2009. – №3 (12). – С.5-10.
11. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. П. Рудницька – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
12. Щолокова О. П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя: монографія / О. П. Щолокова. – К. : ІЗМН, 1996. – 173 с.

Мавжуда Мамажоновна, Расулжон Хомитов
(Фергана, Узбекистан)

ЁШЛАР ЭКОЛОГИК АХЛОҚИЙ НОРМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ДИДАКТИК МАСАЛАЛАРИ

Ушбу мақолада ёшларда экологик ахлоқий нормаларни шакллантиришнинг педагогик дидактик масалалари таҳлил этилган.

Таянч иборалар: маънавий ахлоқий табиий қобилиятлар, имконият, маҳорат, экологик вазият.

Pedagogic-didactic issues on building up an ecological educational norms in young.

Key words: *spiritual and moral natural ability opportunity class environmental situation.*

Ҳозирги даврда экологик вазият глобаллашуви ижтимоий ҳаётнинг барча томонларини қамраб олиши билан “оммавий таъсир” эффектига эга, яъни истисносиз ҳамма демографик қатламлар тақдирига тааллуқлидир. Шунинг учун оилада, мактабгача муассасаларда, умумтаълим мактабларида экологик ахлоқ ва маданиятни тарбиялаш масаласи долзарблигини йўқотган эмас.

Ёшларда экологик маънавий-ахлоқий нормаларни шакллантириш ғоят мураккаб масаладир. Чунки, шахс ирсий қобилиятига, рефлексив имкониятига асосланувчи ижтимоий-биологик индивидуалликни, табиий қобилиятларини назарий билим, амалий кўникма, маҳоратга айлантиришда тизимли таълим-тарбия олиб бориш ўта муҳим аҳамиятга эга. Жумладан, экологик таълим ва тарбия фаолияти, унинг объекти инсон ботинидаги табиий ва ижтимоий алоқалар тизими, яъни унинг ички маънавий экологик дунёсини шакллантиришдир. Табиийки, ташқи уйғунликка, яъни инсоннинг ўраб турган ижтимоий ва табиий муҳит билан ўзаро алоқаларида монандликка эришилсагина, ботиний уйғунликка ҳам эришилади. Масалан, об-ҳаво одамларнинг аҳволига ва уларнинг саломатлигига таъсир қилади. Ҳавонинг ҳарорати ва намлиги инсон организмнинг нафас олиш, юрак фаолияти, қон айланиши ва тери қоплами билан боғлиқ бўлган иссиқлик алмашинуви шароитини белгилаб беради. Иссиқлик алмашинуви нерв системаси орқали бошқариладиган модда алмашинуви жараёни билан узвий боғлиқлиги ҳақидаги дастлабки билимлар инсон амалий ҳаётини оқилона ташкиллаштиришга асос бўлади.

Атмосфера ҳавосининг ифлослантирилиши, касаллик келтириб чиқарувчи бактерия ва вирусларни тарқатувчи объектга айлантирилиши, бактерия ва вирусларнинг ҳаёт фаолияти ҳаво ҳарорати ва намлигига боғлиқлиги, инсон нормал ҳаёт кечириши учун ҳар бир даврнинг ўз физиологик ва морфологик кўрсаткичлари ўртача мароми бўлиб, улардан чекиниш одамлар организмидеги ноҳуш ўзгаришларга олиб келади”. Шу боис инсон дунёқарашини ҳамда фаолиятини экологиялаштириш инсонни табиат билан уйғунлаштиришнинг асоси ҳисобланади ва экологик ахлоқ нормаларини шакллантиришни ёшлик даврларидан бошлаш зарурлиги тўғрисидаги хулоса юзага келади. Ушбу ҳақиқат педагогика амалиётида экологик таълим ва тарбия услубияти “инсон-табиат” муносабатларини уйғунлаштириш масаласига эмас, балки таъқиқлар ҳамда кўрсатмалар тизимини инсоннинг табиатга нисбатан ўзини тутишига жорий этишга йўналтирилиб, шакл мазмундан устунлик қилиб қолган эди.

Ёш авлодда экологик тарбияни йўлга қўйиш ва унда қутилган самарага эришиш педагогик талаблар, қоидалар, усулларсиз мумкин эмаслиги аён. Педагогик жараённинг экологик мақсади – шахснинг атроф дунё билан уйғун муносабатлари учун зарур хислатлар тизимини шакллантириш ва ривожлантиришни назарда тутати. Шу маънода экологик таълим ва тарбия тизими экологик инқирозларнинг туб сабабларини жамиятнинг техник-технологик ривожланишидан эмас, балки шахснинг ўз ички инқирозиде яширинган маънавияти билан боғлиқлигини кўрсатишдан иборат.

Дунёни ўзгартириш, инсоннинг табиатдан устунлиги ғояси муайян тарихий даврларда жамият тараққиёти учун катта роль ўйнайди. Айтганда, технологиялар мураккаб табиат тизимларини, биринчи навбатда, энг мураккаб табиий мавжудот сифатида инсон ва жамиятнинг омон қолишини гумон остида колдирган табиий жараёнларга бу қадар чуқур кириб бормагунича, у мақсадга мувофиқ бўлган эди. Аммо, инсоният ҳаётининг ҳозирги босқичидаги экологик вазият инсоннинг ўзини тубдан ўзгартиришни талаб қилмоқда. Бунда мақсад инсон фаолиятининг асосий йўналишларини ўзгартириш эмас, балки жамият ва табиатнинг ўзаро муносабатларида уйғунликни тиклаш ва сақлаб қолиш каби ҳаётий муаммони ҳал қилишдир.

Муаммо ечимининг биринчи шarti, “ижтимоий-табиий муҳит билан оқилона муносабат ўрнатадиган яхлит шахс бўлмоғи лозим”. Инсоннинг табиат билан мувофиқлашган ўзаро таъсирида атроф муҳитга авайлаб муносабатда бўлишига, унинг маънавий дунёсини такомиллаштириш орқали эришиш мумкин. Чунки, инсон оламнинг чексиз алоқалари билан боғланган таркибий қисми бўлиб, ундан ажралса ёки боғлиқлик бузилса, инсон ва жамият инкирозга ва ҳатто ҳалокатга учраши мумкин. Буни оқилона-ҳиссий тушунишни қарор топтириш учун инсоннинг табиат билан уйғун муносабатини шакллантиришга йўналтирилган таълим-тарбия тизимида анъанавий педагогик-дидактик тажрибани сақлаб қолиб, янги технологияларни жорий қилиш, яхлит тузилма сифатида қарор топтириш имконини берадиган ягона восита сифатида идрок этмоқ керак.

УДК 371.31.1

*Барно Матқаримова
(Фергана, Ўзбекистан)*

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ КОММУНИКАЦИОННЫХ НАВЫКОВ

В этой статье рассматриваются проблемы формирования коммуникационных навыков на первичном этапе обучения.

Ключевые слова: технология, перевод, общество, специалисты, ученики, студенты, текст, инновации, образование, обучение, методы, интеграция, преподаватель, время и обучение.

This article discusses the problems of formation of communication skills in the primary stage of education.

Key words: technology, translation, society, specialists, pupils, students, text, innovation, education, training, methods, integration, teacher, time, and training.

Формирование навыков общения на иностранном языке начинается с понимания. Затем происходит усвоение нужной лексики и умение использовать ее в нужной речевой ситуации. Формирование навыков диалогической речи труднее, чем монологической. Поэтому важно правильно сформировать умение вести диалог.

По теме «Знакомство» в игру можно ввести сказочные персонажи. При этом многократное повторение фраз типа «как тебя зовут» не становится бессмысленным. Нужны специальные методические приемы, чтобы добиться количественной речевой активности детей в ситуации с диалогической речью. Если диалог не заинтересовал всех детей, то задание поставлено не верно. Нужно выработать у детей привычку к соучастию в беседе, что является важным качеством. Коммуникативная ситуация включает в себя:

- мотив, цель общения, цель речевой деятельности;
- описание обстановки, ролей участников, исполнение тех ТК, которые необходимо выработать;

- образец выполнения речевой деятельности.

Например: нужно отработать просьбу «дай мне, пожалуйста, Мишку, ответ: у меня нет Мишки.

Можно: использовать игры «покупатели-продавцы», «дежурный в детском саду».

Необходимо, чтобы в игру включались все дети.

При общении, у детей формируются навыки слушания.

Дети меняются ролями. Такая коллективная ситуация позволяет решить учебную задачу, тренировать исполнение определенных конструкций, заставляет всех быть внимательными и активными.

Существуют разные типы вопросно-ответных ситуаций. Вопрос можно задать со следующими целями:

1. подтверждение или отрицание полученной информации;
2. необходимость совершенствования какого-либо действия;
3. причина чего-либо;
4. обещание;
5. высказывание, заключающее в себе отрицание;
6. качество.

Ответная реплика, таким образом, содержит в себе сообщение о качестве (эта машинка маленькая? нет, она большая); о принадлежности (это твоя папка? нет, это ее); о месте положения (книга на полке? нет, она на столе) и т.д.

Нужно создать ситуацию-игру, в которой ребенку, для выполнения игрового действия, необходимо что-либо спросить или узнать. Существует несколько видов игр для создания таких ситуаций:

- «найди вещь»;
- «угадай, кто я?»;
- загадки про то, что находится в комнате.

Важно, чтобы в результате коллективного общения все дети получили результат.

Все диалоги для образца учитель вначале разыгрывает с куклами. Дети должны овладеть достаточным языковым материалом, чтобы в различных ситуациях выбирать нужные решения. Игровые правила должны исключать возможность механического повторения высказываний. Так же важно выработать интерес к играм. Выбор языковых средств. Интерес к игре должен обеспечиваться с помощью ярких ситуаций.

Из вышесказанного можно сделать вывод о том, что в формировании коммуникативных навыков больше внимания следует уделять диалогической речи, т.к. она более трудная, чем монологическая. Так же необходимо выработать у учеников желание сотрудничать, что явится залогом успешной коммуникации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Верисокин Ю.И. Видеофильм как средство повышения мотивации школьников при обучении иностранному языку // ИЯШ. – 2003. – №5. – С.31-34.
2. Егоров О. Коммуникативная функция учебного занятия // Учитель. – 2001. – №1. – С.52-54.
3. Колесникова И.Л., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков. – СПб: Изд-во «Русско-Балтийский информационный центр «БЛИЦ»», «Cambridge University Press», 2001. – С.150-151, 161, 90-91.

БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Таълим ва тарбия технологияси ёшлар билан тарбиявий ишларнинг гоёси, мазмуни, таркибини эмас, балки бу соҳадаги ҳукумат ишлаб чиққан мақсад ва вазифаларни самарали амалга ошириши билан шуғулланади. Тарбиялаш технологияси мўлжалланган мақсадга самарали эришувни таъминловчи воситалар мажмуасидир. Шу боис профессор-ўқитувчилар учун ҳар томонлама ривожланган юқори интеллектуал ва маънавий баркамол фуқаро шахсини шакллантиришга қаратилган тарбиялаш технологияларини эгаллаш долзарбдир.

Калим сўзлар: таълим, тарбия, технология, жараён, восита, шакллантириши, баркамол, интеллектуал, маънавий баркамол, ижодий фикрлаш, педагогик жараён.

The main task of education and upbringing technology is not to change the structure but its aim to fulfillment the tasks of our government . Upbringing technology is the tie of successful achievement of common tasks. Professor- teachers must to learn new technology of upbringing in order to prepare high intellectual and morally prepared generation of youth.

Основная цель технологии образования и воспитания не изменение состава, а это есть цель выполнения задач поставленных правительствам в этой области. Воспитательная технология является проводником успешного достижения общих целей. Профессорско-преподавательскому составу необходимо овладеть технологиями воспитания, с целью подготовки высоко интеллектуального и морально подкованного поколения молодежи.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури"нинг босқичма-босқич муваффақиятли амалга ошириш кўп жиҳатдан ўқитувчиларнинг фаолиятига, уларнинг касбий маҳоратларини оширишга боғлиқдир. Соғлом ва ҳар томонлама баркамол авлодни етиштириш узлуксиз таълим тизимида меҳнат қилаётган ўқитувчиларнинг савиясига, тайёргарлигига ва фидойилигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқдир.

Мустақил Ўзбекистоннинг келажаги бўлган авлодни тарбиялаш нозик, ниҳоятда катта дикқат-эътиборни талаб қиладиган, масъулиятли жараёндир.

Тарбиялаш технологияси – нисбатан янги атама бўлишига қарамай, ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. Тарбиялаш технологияси ёшлар билан тарбиявий ишларнинг гоёси, мазмуни, таркибини эмас, балки бу соҳадаги ҳукумат ишлаб чиққан мақсад ва вазифаларни самарали амалга ошириши билан шуғулланади. Тарбиялаш технологияси мўлжалланган тарбиявий мақсадга самарали эришувни таъминловчи воситалар мажмуасини кўриб чиқади. Шу боис профессор-ўқитувчилар учун ҳар томонлама ривожланган юқори интеллектуал ва маънавий баркамол фуқаро шахсини шакллантиришга қаратилган талабаларни ҳукумат сиёсатига мувофиқ тарбиялаш технологияларини эгаллаши долзарбдир.

Ёшларнинг иқтидори ва билимга чанқоқлиги - айнан шулардан маънавиятга эришиш ва уни ривожлантириш бошланади.

Замонавий тарбиялаш технологияси - ҳар томонлама ёндашувни амалга оширади ва қуйидаги мажбурий талабларга риоя қилади;

1. Тарбияланувчиларга 3- йўналиш бўйича таъсир этилади - тафаккурига, сезгиларига ва хулқига.

2. Тарбия (ташки педагогик таъсир) ва ўз-ўзини тарбиялашнинг узвийлиги туфайли ижобий натижага эришилади.

3.Тарбия жараёнида иштирок этувчи барча восита ва тадбирларнинг мувофиқлаштирилиши; ижтимоий институтлар, бирлашмалар, оммавий ахборот воситалари, адабиёт, санъат, оила, мактаб, ҳуқуқ тарғибот идоралари, жамоалар - ҳар томонлама ёндашувнинг зарурий шартидир.

4.Шахснинг маълум сифатлари амалдаги тарбиявий ишлар мажмуи орқали ҳосил қилинади. Бу ишлар яққол кўринишдаги кўп ёқлик бўлиши, бир вақтнинг ўзида ақлий, жисмоний, хулқий, эстетик ва меҳнат тарбиясини узвийлиги асосида олиб бориши зарур.

5. Ҳар ёқлама яхлит тарбиявий ёндашув тарбиячининг тизимли муносабатини ва бошқарувини тақоза қилади. Бошқарув тарбия жараёнида иштирок этувчи ташқи ва ички омилларни ва уларнинг ўзаро таъсирини инобатга олгандагина муваффақиятли бўлиши мумкин. Шу боис, у омиллар ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиши зарур.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да замонавий педагогик технологияларни жорий қилиш ва ўзлаштириш зарурлиги кўп марта такрорланиб, уларни ўқув муассасаларига олиб кириш зарурлиги ўқтирилган.

Республикамизнинг таниқли олимлари илмий асосланган, минтақамизнинг ижтимоий-педагогик шароитига мослашган педагогик технологияларни яратиш ва уларни таълим-тарбия амалиётида қўллашга интиломқдалар.

Ўқув-тарбия ишлари жараёнида талаба ёшларни ижодий фикрлашга, ўзгарувчан вазиятларга ўргатиш, эркин рақобат асосида фаолиятни ташкил этиш ҳамда талабаларни ахборот технологиялари, электрон дарсликлар, версиялар ва мультимедиалардан амалий машғулотларда фойдаланиши муҳимдир. Бу эса талабаларда мустақиллик, эркин фикрлашни тарбиялашни, ўқув фаолиятини таҳлил қилишни, истиқболда касбий маҳорат ва компьютер саводхонлигини орттириш бўйича режаларини аниқ белгилашига эришишни уларнинг ички эҳтиёжига айлантириш талаб этилади.

Инновацион технологиялар таълим-тарбия жараёнининг бир тизимга солинган илмий-назарий ва методик асосланган янги шакл, усул ва воситаларининг мажмуидир. Бунда янги мазмун, шакл, усул ва восита уйғунлигида мақсад, вазифа, фаолият ва педагогик натижа яхлитлиги таъминланади, ҳамда ўқув мақсадларига эришишни кафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндашув, энг аввало, тасвирлаш эмас, балки лойиҳалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини берувчи амалий кўрсатмали тузилмада ўз ифодасини топади.

Таълим технологияси репродуктив дарс беришга асосланган бўлиб, ундаги ўқув жараёни талабаларга типик ҳолатлардаги ҳаракатларни эгаллашга йўналтирилган. Ўқув материаллари машғулот мақсадидан келиб чиқиб, модулларга бўлинган ва талабаларнинг ўқув жараёни аниқ саволларга конкрет жавоблар топишга қурилган бўлиб, саволлар ва жавоблар ўзаро узвий боғлиқликда бўлиши натижасида бир бутунликни ташкил қилади.

Янгича ёндашув, янгича фикрлаш асосида ўқитиш жараёнида талабалар фаолиятининг самарали шакл ва услублари, уларни мустақил ишларини ташкил қилиш керак..

Инновацион технологиялар асосида баҳс-мунозара дарслари, ақлий хужум ўйинларидан кенг кўламли билим, тажриба ва мустақилликка асосланган ҳолда машғулотлар ташкил этилса, қуйидаги натижаларга эришилади:

- машғулотлар давомида талабаларнинг мустақиллиги, ихтиёрийлиги ва эркинлигига эришилади;
- талабалар ўз фикр ва қарашларини ҳимоя қилишга ўрганадилар, уларни бошқаларга етказиш маҳоратини эгаллайдилар;
- талабалар жамоа фикрига таянишга, уни ҳурмат қилишга ўрганадилар ва уларда ўзаро ҳурмат ҳисси ортиб боради;
- талабалар ўқув фанига доир материаллар билан мустақил ишлашга, изланишга, ўқитишнинг самарали шакл ва услубларидан ижодий фойдаланишга одатланиб боради;

- талабаларда билимларни мустақил эгаллаш, ижодий фикр юритиш ва эркин фикрлаш малакалари шаклланади;

- ўқув машғулотларида ахборот технологияларидан фойдаланишга, ўзаро фикр алмашишга, педагогик фаолиятни танқидий таҳлил қилиш ва таққослашга ўрганадилар.

Бугунги кунда таркиб топган таълим ва тарбиянинг энг муҳим элементлари қадимдан шаклланиб келган ва ўзининг аҳамиятини ҳозирда ҳам йўқотмаган. Таълим ва тарбия мақсади, мазмуни, шакллари, услуб ва воситалари педагогикада таълим-тарбия жараёнларини таҳлил қилиш учун қўлланиладиган анъанавий категориялар бўлиб ҳисобланади. Айнан, шу категориялар маълум бир предмет, мутахассислик ёки ихтисослик бўйича ўқув тарбиявий жараёни ташкил қилувчи педагог фаолиятининг предмети сифатида юзага чиқади.

Педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқув мақсадларига эришишни қафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндашув, энг аввало, тасвирлаш эмас, балки лойиҳалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини берувчи амалий кўрсатмали тузилмада ўз ифодасини топади.

Мақсадга йўналтирилганлик, оралиқ натижаларни ташҳисли текшириб бориш, таълимни алоҳида ўқитиш лавҳаларига ажратиш каби усуллар ҳозирги кунга келиб қайта-қайта такрорлаш мумкин бўлган таълим технологияси ғоясида мужассамланган.

У асосан ўз ичига қуйидаги омилларни олади;

- таълим ва тарбияда умуммақсаднинг қўйилиши;
- тузилган умуммақсаддан аниқ мақсадга ўтиш;
- ўқувчиларнинг билим даражасини дастлабки (ташҳисли) баҳолаш;
- бажариладиган ўқув тадбирлари мажмуаси (бу босқичда ўқувчилар билан мулоқат асосида таълимга жорий тузатиш) киритилиши лозим
- натижани баҳолаш.

Педагогик технологияда тизимли ёндашиш, унинг таркибидаги ўқувчи фаолияти, таълим-тарбиянинг мақсади, мазмуни, охирги натижа даражаси педагогик диагностика заруратини оширади. Педагогик технологияда тизимли ёндашиш, унинг таркибидаги ўқувчи фаолияти, таълим-тарбиянинг мақсади, мазмуни, охирги натижа даражаси педагогик диагностика заруратини оширади.

Зеро, педагогик технологияда кимни ўқитиш, нима учун ўқитиш мақсади устувордир. Шу нуқтаи назардан педагогик диагностикада боланинг қобилияти, лаёқати, йўналганлигини аниқлаш ва унинг фаоллигини ошириш тавсиясини яратиш масалалари ҳал этилади. Таълим-тарбия жараёнида тизимли ёндашиш, педагогик технологиянинг моделини яратиш имкониятини беради. Педагогик жараёни моделлаштириш у ёки бу жараёни тизимли ва бир бутунликда ўрганиш категориясидир.

Педагогик жараёнда айрим дарс, тарбиявий тадбирларни моделлаштириш, ҳар бир воситани ўз ўрнида қўллаш кенг жорий этилмаган.

Шундай қилиб, олий ўқув юртларида инновацион технологияларни қўллаш талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш, ўқув машғулотлари самарадорлигини, ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлиги, ўқитишда масофавий таълим ва компьютер саводхонлигини орттиришга замин тайёрлайди.

АДАБИЁТЛАР

1. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т., 2007.
2. Маҳкамова М.Ю. Педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. – Т., 2012.

МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається художня культура як один із факторів розвитку людини, формування її свідомості, творчого потенціалу, як засіб підвищення ефективності праці. Розкривається стимулюючий вплив мистецтва на здібності людей, особливо школярів, на їх загальний розвиток, підвищення успішності, що знаходить підтвердження у світовій педагогічній практиці.

Ключові слова: художня культура, смислоутворюючий чинник, стимулюючий вплив, засіб підвищення ефективності праці, світова педагогічна практика.

In the article the art culture is one of the factors of human development, the formation of human consciousness and creativity as a way of improving the work. The stimulating effect of the art reveals the abilities of people, especially students and their overall development, improving their progress, which is confirmed in the world pedagogical practice.

Key words: art culture, meaningful factor, stimulating effect, way of improving the work, world pedagogical practice.

Розвиток людини – надзвичайно складний процес, в якому беруть участь багато факторів. Серед них помітну роль відіграє і художня культура – специфічна сфера діяльності з різнорідними і неоднозначними зв'язками з багатьма сферами суспільного життя. Розвиваючись під безпосереднім впливом ідеологічних і соціально-економічних процесів, художня культура, в свою чергу, має на них суттєвий вплив, і передусім тоді, коли вона виступає ефективним засобом формування людини.

Соціальна значущість мистецтва визначається рівнем впливу художніх образів на внутрішній світ людини, на всі напрямки її соціальної діяльності. Найталановитіший дослідник цієї проблеми – Л. С. Виготський відзначав, що мистецтво втягує в коло соціального життя найінтимніші і найособистіші складники нашої істоти. Для цього мистецтво володіє значним арсеналом специфічних засобів, відсутніх в інших формах людської свідомості. Ідеологічні аспекти в художньому творі, будучи органічно вплетеними в тканину живих, зримих художніх образів, впливають на свідомість людини непомітно, як і на розум, почуття, волю.[1]

Характеризуючи цей феномен, Ф. М. Достоєвський відзначив, що в процесі спілкування з мистецтвом художні враження, „поступово нагромаджуючись, пробивають з розвитком серцеву кору, проникають у серце, в його сутність, і формують людину”. Передаючи людині цілісний конкретно-почуттєвий соціальний досвід, мистецтво використовує феномен емоційної пам'яті людини, яка в багато разів сильніша за раціональну. Емоційна пам'ять надзвичайно тривала і формується як „пам'ять серця” без усякого заучування. [2, с.33-39]

Сприйняті і засвоєні художні образи стають мотивуючою силою людської поведінки, смислоутворюючими чинниками життя людей. Художня культура поєднує їх спільністю відношень до соціальних цінностей.

„... Художні творіння, – підкреслював основоположник теорії психоаналізу З.Фрейд, – даючи привід до спільного переживання високо поцінованих відчуттів, викликають почуття ідентифікації, яких так гостро потребує культурне оточення. А коли твори мистецтва „відображають досягнення цієї культури”, то вони „вражаюче нагадують про її ідеали”. [3, с. 50]

Безсумнівно, характер впливу художньої культури на думки, почуття і поведінку людей не слід спрощувати. Віддача тут не завжди пряма. Одна людина після контакту з художнім твором може відразу ж безпосередньо відчути на собі його вплив, друга буде довго роздумувати, поступово засвоюючи почерпнуте з нього, у третьої той же твір мистецтва залишить ледь помітний слід у душі. Четверта взагалі залишиться байдужою до сприйнятого. До того ж, на думку Л. Виготського, „мистецтво ... ніколи прямо не народжує з себе тієї чи іншої практичної дії, воно лише готує організм до цієї дії”.

Звичайно, впливову дію мистецтва можна спостерігати під час його сприймання: багатолюдна аудиторія в театрі, наприклад, за словами М. В. Гоголя, спроможна „раптом потрястись одним потрясінням, заридати одними слізьми і засміятися одним всезагальним сміхом”. Однак значно глибіннішими є „наслідки впливу” мистецтва, коли воно здатне схилити людину до рішучих вчинків і навіть змінити її життя, а по відношенню до суспільства – викликати значні переміни в настроях, переконаннях і діях тих чи інших соціальних груп. Встановлення гармонії між запитами і потребами людини, з одного боку, і її ідейно-моральним розвитком, з іншого, значною мірою залежить від художньої культури. Науковцями доведено тісний зв'язок між прихильністю людини до мистецтва і сформованістю її ідейно-моральних позицій.

Значний науковий та практичний інтерес становлять дані про стимулюючий вплив мистецтва на здібності людей, особливо школярів, на їх загальний розвиток, підвищення успішності. З великим навантаженням у школі краще можуть впоратися діти з розвиненими художніми інтересами. Згідно з висловленою гіпотезою, перш ніж учень візьметься за вивчення основ різних наук, його мозок має досягти певного рівня розвитку. Це відбувається лише за умови постійних сенсорних впливів. І ось тут найважливішу роль відіграє художнє виховання.

Подібні припущення знаходять підтвердження у світовій педагогічній практиці. Наприклад, у ряді шкіл Угорщини незначне збільшення навчального часу на музичне виховання (2-3 години щотижня) привело до значного поліпшення всього навчального процесу. Успішність учнів таких шкіл із загальних дисциплін була якіснішою, ніж у звичайних середніх школах. Угорські вчені пояснювали цей феномен тим, що щотижневі мелодійні і ритмічні вправи впливають на центральну нервову систему і особливо на нервові центри кори головного мозку. Внаслідок цього вищий рівень розвитку дітей виявляється не лише у сфері музичних навичок: вони й загалом володіють кращою здатністю реагувати, їхня повсякденна діяльність більш координована. Учасники угорського експерименту прийшли до висновку про те, що музично-естетичний розвиток людини сприяє формуванню волі, уваги, спостережливості, пам'яті, уяви, мислення, тобто найважливіших якостей особистості.

Раніше вважалось, що причини підвищення продуктивності праці зумовлювались фізичними можливостями робітника, навичками його рухливості. У сучасному ж виробництві інтелектуальна сторона трудового процесу значно важливіша, а в багатьох випадках вирішальна. Особиста культура робітника стає основним фактором зростання продуктивності праці, її ефективності й якості. Науково-технічний прогрес висуває абсолютно інші вимоги до робітника, різко відмінні від традиційних уявлень, усталених в епоху планування екстенсивної економіки. Сучасному виробництву необхідні робітники-особистості з широтою світогляду, багатою структурою потреб, з розвинутою уявою, постійним прагненням до самовдосконалення не лише фахового, але й загальнокультурного. І тут також надзвичайно велика формуюча роль художньої культури.

Слід підкреслити, що впливові мистецтва властива відносна „невідчутність”, точніше – не негайний впливовий результат: коли людина опановує художні цінності, неможливо відчути віддачу відразу ж, оскільки накопичення особою духовного потенціалу відбувається поступово. Але рано чи пізно прихований вплив художньої культури обов'язково виявиться в духовному розвитку, а через нього – і в зростанні ефективності діяльності людини,

зокрема й трудової. Цей вплив вдається зафіксувати масовими соціологічними дослідженнями.

У різних сферах суспільного виробництва виявляються межі, за якими навіть для власного економічного ефекту вигідніше зосереджувати капітал не стільки в матеріальному виробництві, скільки у сфері духовного розвитку працюючих, а роль художньої культури тут важко переоцінити. Ця важлива обставина повертає до себе зростаючу увагу науковців і практиків у різних країнах планети – від Західної Європи до Північної Америки й Азії, де все частіше в мистецтві вбачається важливий засіб підвищення ефективності праці. Можливості мистецтва у розвитку творчого потенціалу людини активно досліджуються вченими США, Японії, Франції та інших країн.

Соціокультурні цілі суспільства з розвитком у ньому художньої культури постійно змінюються й ускладнюються. Зміст цих цілей пізнається лише в результаті ретельного аналізу. Художнє життя суспільства визначається найширшим спектром різноманітних духовних потреб та інтересів, а також множинністю зовнішніх по відношенню до художньої культури обставин. І ці зовнішні обставини, і зміна духовних потреб, і саме художнє життя, в свою чергу, впливають на людину, сприяючи формуванню її свідомості і діяльності. Підвищення складності цих процесів, зумовлених, крім усього іншого, різноманітністю прямих і зовнішніх зв'язків, вимагає визначення цільових орієнтирів перспективного розвитку в даній сфері.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Психология искусства. – Мн.: Современное слово 1998. – 480 с.
2. Проблема человека в творчестве Ф.М. Достоевского // Философия и культура. – Днепропетровск: ДГУ, 1997. – С. 33-39.
3. Мудрість віків: вибр. Афоризми / Упоряд. М. О. Пушкаренко. – К.: Богдана, 2009. – С. 50.
4. Рудницька О.П. Світоглядна функція мистецтва // Мистецтво та освіта. – 2001. – №3.
5. Гіптерс З. Мистецтво як засіб художньо-естетичного виховання / З. Гіптерс // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 60–63.
6. Дружинин В. Н. Интеллект и продуктивность деятельности: модель интеллектуального диапазона / В. Н. Дружинин // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – №2. – С. 61-70.

Науковий керівник – викладач вищої кваліфікаційної категорії В.І.Гайдученко

*Maftuna Najmiddinova
(Andijon, O'zbekiston)*

QO'G'IRCHOQ TEATRINING BOLALAR HAYOTIDAGI O'RNI

Barkamol shaxs tarbiyasida uzluksiz ta'lim o'zining alohida xususiyatlari, shakllari bilan ajralib turadi. Maktabgacha ta'lim esa uzluksiz ta'limning asosiy poydevori hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tamonlama jismonan sog'lom, aqliy tafakkurini rivojlantirish ijodiy qobiliyatlarini o'stirish biz yoshlarning ham maqsadimiz hisoblanadi. Shu o'rinda maktabgacha yoshdagi bolalarning tarbiyasida mehnatsevarlik, ijodiylikning uzviyligi alohida ahamiyatga egadir. Ya'ni, turli tabiiy tashlandiq ashyolardan buyumlar yasay olish, hunarmandchilik sirlarini egallash, o'yinchoqlar tayyorlash ko'nikma va malakalarini egallash, bolalarni ijodiy o'yinlari uchun ko'rgazmali qurollarni yasash texnologiyasi, qo'g'irchoq teatri uning turlari, qo'g'irchoqlarni yasash, applikatsiyada qo'llaniladigan tabiiy materiallar bilan tanishtirish, o'simlik urug'lari va barglaridan applikatsiya qilish, gazlama bilan ishlash,

kashtachilik, zardoʻzlik, yumshoq oʻyinchoq tikishga oʻrgatish, bolalarda ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha taʼlim muassasasi tarbiyalanuvchilari faoliyatlarida axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish ijodiy mehnatga tayyorlash-kelajak avlodning taʼlim-tarbiyasiga qoʻyiladigan muhim vazifalardan biridir.

Bolalarni ijodiy mehnatga tayyorlash qiziqish va dunyoqarashlarini oʻstirish, oʻziga ishonch imkoniyatlarini yanada oshirilishida, qoʻl mehnati asosiy oʻrinni egallaydi. Qoʻl mehnati jarayonida bolalar asosan tashlandiq (keraksiz, chiqindi) materiallardan, sunʼiy xom-ashyolar bilan ishlash koʻnikmalari hosil qilinadi. Asosan bolalarning yoshi va guruhlariga qarab ilk mehnat tushunchalari hamda qoʻgʻirchoq yasash jarayonlari tarbiyachi-pedagog tomonidan oʻrgatilib boriladi.

Tarbiyalanuvchilarni qoʻgʻirchoq yasashga oʻrgatishda quyidagilar muhim oʻrin tutadi:

- yasalayotgan qoʻgʻirchoq turi va uning oʻziga xosligi haqida dastlab ogʻzaki tushuncha berish;
- kerakli jihozlar, ulardan toʻgʻri va ehtiyotkorona foydalanish haqida tarbiyachi eslatmasi;
- asosiy ishni boshlash, har bir harakatlar ketma-ketligi oldidan tarbiyachining amalda koʻrsatmasi;
- har bir tarbiyalanuvchilarning xatti-harakatini kuzatish;
- oʻz vaqtida ragʻbatlantirib borish.

Ushbu jarayonni amalga oshirishda quyidagi talablarga rioya qilish maqsadga muvofiqdir:

Qoʻgʻirchoqning turi, nomi, shakli, hajmi va ishlatilishi toʻgʻrisida dastlabki tushunchalarning berilishi;

bolaning bemaʼlol harakat qilishi va yasashi uchun qulay shart-sharoit yaratilishi;

bolalarning oʻyinchoq yasashlari uchun kerakli materiallarning hozir boʻlishi;

tarbiyachi har bir harakatni tushuntirgan holda yasab koʻrsatishi;

tayyor qoʻgʻirchoqlar namuna sifatida koʻrsatilishi;

qoʻgʻirchoq milliylikka yoʻgʻrilgan, anʼanalarni saqlab qolgan, oʻzbekona turmush tarzini oʻzida aks ettirgan boʻlishi lozim;

qoʻgʻirchoq bolaga jarohat etkazmaydigan, oʻynash uchun qulay, bola sogʻligʻiga zararsiz, bejirim tayyorlanishi kerak;

qoʻgʻirchoq bolaning qiziqishlariga mos kelishi, har xil oʻyinlarda foydalana oladigan, ijodkorlikka undashihi lozim;

qoʻgʻirchoqning tashqi koʻrinishi samimiy, xushchaqchaq boʻlishi maqsadga muvofiqdir.

ish jarayonida estetik didga eʼtibor qaratish;

bolalarning jismoniy rivojlanganligini eʼtiborga olish;

bolada yasagan qoʻgʻirchoqga nisbatan muhabbat hissini uygʻotish, mehnatning natijasidan quvonish, masʼuliyatli boʻlishga oʻrgatish;

oʻrtoqlari bilan hamkorlik qilish, oʻzaro yordamlashishni qaror toptirish;

yasalayotgan qoʻgʻirchoq bolaning yosh va bilim saviyasiga mos boʻlishi, uning tashqi qiyofasi tasviridan bola zavqlanishi lozim;

qoʻgʻirchoqqa berilgan ranglarning turli-tumanligi, kiyimining

bejirimligi, yasaliishining soddaligi bola ruhiyatiga katta taʼsir koʻrsatadi.

Tajriba-sinov ishlari davrida maktabgacha katta yoshdagi bolalarda qoʻgʻirchoq teatri vositasida axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi -bolalar ijodiy mehnatidan unumli foydalaniladi.

Ushbu jarayonda bolalar yapaloq (tekis) qoʻgʻirchoqlar, qoʻlqopli qoʻgʻirchoqlar, qutili qoʻgʻirchoqlar, qoʻlga kiyib oʻynatiladigan qoʻgʻirchoqlarni yasashda faol ishtirok etib, tarbiyachi koʻrsatmalari asosida muayyan bilim, koʻnikmalarga ega boʻldilar. Shuningdek, tarbiyachilar uchun sim (trostovne) bilan boshqariladigan qoʻgʻirchoqlar, ip (marionetka) bilan boshqariladigan qoʻgʻirchoqlar, aktyori koʻrinadigan (planshetnsh) qoʻgʻirchoqlar, soyali (tenevoy) qoʻgʻirchoqlar, niqobli (maska-shou) qoʻgʻirchoqlarni yasash boʻyicha muayyan koʻrsatmalar berilsa ularning oʻz faoliyatlarida foydalanishlari uchun imkoniyat yaratiladi. Quyida bolalar teatrlarining ayrim turlarini

keltirib o'tamiz.

Maktabgacha ta'lim muassasalari sharoitida turli qo'g'rchoq teatri turlaridan mashg'ulotlar jarayonida, bolalarni bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil qilishda keng ko'lamda foydalanish mumkin.

Teatr bu yunoncha (tiyation)so'zidan olingan bo'lib-tomoshaxona degan manoni bildiradi. Jajji kichkintoylarimizning sevimli tomoshasi bu- qo'g'irchoq teatridir. Bu teatr orqali bolalar o'zlariga yaqin va tanish bo'lgan o'yinchoqlarni, ayiqcha quyuncha, kuchukcha kabi qahramonlarni jonliligi, harakat qilish va gapirish bolalarni o'ziga rom etadi. Bu teatr bolalarga katta hursandchilik va quvonch bahsh etish. Bu teatr nafaqat ko'ngil ochish uchun, balki tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan ham ajralib turadi. Tayyor kichik qo'g'irchoqlar yoki bolalar tomonidan yasalgan qo'lqop, qog'ozli, tekis (yapaloq), porolonli qo'g'irchoqlar shular jumlasidandir.

Magnitli teatr- mavzuga moslangan holda hikoya yoki ertak qahramonlari, personajlariga mos qog'irchoqlar tanlanadi. Ularning ostiga magnet kesimi o'rnatiladi. So'ngra, moslashtirilgan stol ustida metall (magnet tortadigan) o'rnatiladi. Ko'rinmaslik uchun ustiga mato tortiladi. Ushbu teatrdan asosan qarama-qarshi 2-3 ta bolaga mo'ljallanishi mumkin. Bolalar navbat bilan harakatlantirishi, qo'g'irchoqlar bir-biriga qarab harakatlanishi, bir-biridan qochishi (quvlashi) mumkin. Magnet teatri uchun qo'g'irchoqlar yasalganda matoning silliqiligi, ularning chiroyliligi, pishiqroq, bolalarni diqqatini tortadigan, chidamliroq bo'lishiga ahamiyat berish maqsadga muvofiq.

Barmoq teatri.

Qog'ozdan odam va hayvonlarning kichik tasvirini barmoqlarga kiyib olinadigan tarzda yasash tavsiya etiladi. Qo'g'irchoqlarni silindr, konus, quti shaklida ham tayyorlab, bezash uchun esa turli gazlama, matolar, qiyqimlardan foydalanish mumkin. Gazlamaning sitilib ketmaydigan xili tanlanadi va teskari tomonidan tikilib, so'ng ag'darib, kerakli joylari tikiladi. Barmoq teatrlarining boshqa teatrlardan farqi shundaki, unda ertak qahramonlari barmoqlarga kiyilgan holatda rol ijro etadilar. Teatr- ko'rsatuvchining barmog'laridagi o'yinchoqlar to'g'ri keladigan loyiq bo'lishi zarur. Barmoq teatri qo'g'rchoqlaridan bolalarning barmoqlariga ham mos keladigan qilib tikilishi maqsadga muvofiqdir.

Bunda bolalar faqatgina tomoshabin emas, balki bevosita ana shu jarayonda o'zlari ham ishtirok eta oladilar.

Qo'lqopli qo'g'irchoqlar-bu bolalar qo'lga kiyib ushlagan holda stol teatrlarida foydalanadilar, tarbiyachilar bolalarda yanada yaqqol tushuncha hosil qilish uchun teleekran orqali bolalarga namoyish etiladigan "oqshom ertaklari"ko'rsatuvidagi qo'g'irchoqlarning xatti-harakatlarini ko'z oldilariga keltirishlari mumkin. Qahramonlarni eski qo'lqoplardan tayyorlasa bo'ladi. Agar eski qo'lqop bo'lmasa uni tikish mumkin. Bolalar ertak qahramonlarni o'zlari yasay olishlariga o'rgatiladi.

Kerakli jihozlar: tabiiy (uy) sharoitidagi tashlandiq (ishlatilmayotgan) qo'lqoplar, uzun paypoqlar, qaychi, 'nina, ip; paxta (paralon yoki material qirqimlari bo'lishi ham mumkin), bezash uchun tabiat materiallari, elim (PVA).

Tayyorlash jarayoni: qo'g'irchoqni tayyorlash jarayonida qo'lqopning qismlari (ma'lumki, qo'lqop beshta barmoqqa moslangan) ertak uchun tanlangan qahramonlarga qarab olib tashlanadi. Ammo, olib tashlangan qismlari ham keraksiz emas, balki ulardan dum, qo'l-oyoq qismi uchun foydalaniladi. Uzun paypoqlardan esa ilonni yasash mumkin.

1-ko'rinish. Qo'lqopning ikki chekka qismi qolib, o'rtadagi uch qismi olib tashlanadi. Undan mushuk, it, bo'ri, cho'chqa kabi hayvonlarni yasash mumkin.

2-ko'rinish. Qo'lqopning ikki chekka va o'rtasidagi qismlari olib tashlanadi. Qirqilgan joyi tikib qo'yiladi. Undan quyuncha yasash mumkin.

3-ko'rinish. Qo'lqopning faqat o'rtadagi qismi qirqib tashlansa, undan echkini yasash mumkin.

Shuningdek, har bir qirqib o'rni tikilgan qo'lqopning ichi paxta (paralon yoki material qirqimlari bo'lishi ham mumkin) bilan to'ldiriladi. Har bir hayvonning tashqi ko'rinish xususiyatiga qarab bezak beriladi. Bundan tashqari bolalar qo'g'irchoqlarni qo'llariga kiyib harakatlantirishlari uchun qo'lqopga maxsus moslama tikish ham mumkin.

4-ko‘rinish. Uzun paypoq ichi ham paxta (paralon yoki material qirqimlari bo‘lishi ham mumkin) bilan to‘ldiriladi. Plonning tashqi ko‘rinish xususiyatiga qarab bezak beriladi. Plonning bosh va bel qismiga sim o‘rnatib, uni o‘ynatish mumkin.

Qutili qo‘g‘irchoqlar. Qutili qo‘g‘irchoqlar ham oddiy sharoitda yasash mumkin bo‘lgan qo‘g‘irchoqlardir. Bu ayniqsa, bolalarning ijodiy faoliyati uchun juda qiziqarlidir.

Kerakli jihozlar: tabiiy (uy) sharoitidagi tashlandiq (ishlatilmayotgan), lekin butun qutilar (gugurt, choy va boshqa narsa-buyum qutilari), qaychi, bezash uchun rangli qog‘ozlar, elim.

Tayyorlash jarayoni: masalan, xo‘rozni yasash uchun katta-kichik o‘lchamda uch xil quti olinadi. Dastlab katta quti, o‘rta va yana sal kattaroq qutilar birin-ketin joylashtiriladi. So‘ngra yupqa qog‘ozdan xo‘rozning toji, ikki yon boshiga qanotlari, ko‘zi, qoshi dum qismi, og‘zi yasaliib, yopishtiriladi. Maktabgacha ta‘lim muassasalarida qo‘g‘irchoq teatrini tashkil qilishda quyidagilarga ahamiyat berish zarur. Birinchi navbatda ertak bilan tanishib chiqiladi. Ertakning voqea bo‘lgan joylari, sahna ko‘rinishlari eskiz qilinadi. Bu eskiz qo‘g‘irchoq teatri "tili"da dekoratsiya eskizi deyiladi.

Masalan: uy, daraxt, stol, stul va hokazo narsalar bunga misol bo‘lishi mumkin. Qahramonlarni esa bitta-bitta o‘rganilib, xarakterlari va ularga xos obrazlar yaratiladi.

Tarbiyachi pedagoglarimiz ushbu faoliyatni yanada samaraliroq, qiziqarliroq bo‘lishini ta‘minlash maqsadida bolalar bilan birgalikda harakatlarini differensial uzviy bog‘langan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Куцакова Л.В. Конструирование и ручной труд в детском саду. – М.: «Просвещение», 1990.
2. Мавлонова Р.А. Меҳнат тарбияси. – Т.: Ўқитувчи, 1999.
3. Хасанов Р., Эгамов Х. Тасвирий санъат дарслари. – Т.: Ўқитувчи, 1995.
4. Перевертень Г.И. Самоделки из текстильных материалов. – М.: «Просвещение», 1990.
5. Жамоллидинова О. Катта боғча болаларини халқ хунармандчилигига ўргатиш бўйича иш дастури. – Т., 1996.
6. Учинчи мингйилликнинг боласи. – Т.: Маърифат-мададкор, 2002.
7. Давидчук А.И. Что можно сделать из природного материала. – М.: «Просвещение», 1990.
8. Караманенко Т.Н., Караманенко Ю.Г. Кукольный театр дошкольникам. – М.: «Просвещение», 1982.
9. Максимова М.В. Азбука вязания. – Т.: Меҳнат, 1994.

QO‘SHIMCHA ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. «Маърифат» газетаси. 1997 йил 1 октябрь
2. Ўзбекистон Республикаси мактабгача тарбия Концепцияси. – Тошкент, 1992.
3. Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим муассасалари тўғрисида. – Низом, 1995.
4. Мавлонова Р. ва бошқалар. Педагогика. – Т.: «Ўқитувчи», 2002.
5. Хасанбоева О. Педагогика тарихидан хрестоматия. – Т.: «Ўқитувчи», 1993.
6. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: «Просвещение», 2000.
7. Educational Psychology: A Tool for Effective Teaching. Chapter One. Martin, Jay. The Education of John Dewey. (2003). Columbia University Press

Научный руководитель – Ф.М.Комилова

**ELEMENTELE CHEIE ALE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI FINLANDEZ:
FENOMEN AL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI MONDIAL**

În articolul „Elementele cheie ale învățămîntului finlandez: fenomen al învățămîntului mondial”, autorii Ilie Nasu și Tatiana Panco descriu elementele de bază ale sistemului de învățămînt din Finlanda, care, conform reitingului internațional, se prezintă ca unul din cele mai rezultative sisteme de învățămînt din lume.

În majoritatea sa, școala finlandeză exclude/ignoră tradiționalismul școlilor europene, utilizînd în schimb, un proces de învățămînt strict individualizat / diferențiat, îmbinat cu înalta responsabilitate a profesorului, elevului pentru destinul viitorului cetățean al țării.

Paradoxal, dar rezultatele obținute de elevii școlii finlandeze par incredibile cînd conștientizezi că procesul de evaluare este practic exclus pe parcursul întregii vieți școlare, doar la 16 ani o examinare, care și aceia se desfășoară liniștit, fără stres și emoții negative... fără camere de luat vederi, verificări și securitate sporită – ceia ce se practică, din păcate, în Republica Moldova.”

Cuvinte cheie: educație, școală, proces de învățămînt, elevi, evaluare, responsabilitate.

In his article " The phenomenon of the Finnish Education -- the Key Elements" the authors Ilie Nasu and Tatiana Panco describe the basic elements of the educational system in Finland, which according to the international rating is presented as one of the most efficient educational systems in the world.

For the most part the Finnish school excludes / ignores the traditionalism of the European schools, proposing instead a strictly individualized / differentiated educational process, combined with the high level of the responsibility of the student's teacher for the destiny of the future citizen of the country.

Paradoxically, the results achieved by the students of the Finnish school seem incredible when one realizes that the evaluation process is practically excluded in the course of the school life; there is only an exam at the age of 16, and even then it is conducted peacefully, without stress and negative emotions ... without surveillance cameras, checks and enhanced security - which, unfortunately, is practiced in the Republic of Moldova.

Keywords: education, schools, educational process, students, evaluation, responsibility.

1. Cuvînt introductiv. Corespunzător reitingului mondial efectuat de

Economist Intelligence Unit sistemul de învățămînt finlandez este recunoscut ca cel mai efectiv sistem din lume: elevii din Finlanda au demonstrat cel mai înalt nivel de cunoștințe în ceercetarea internațională PISA: ei au demonstrat că sunt cei mai intensivi cititori ai planetei, dețin locul 2 la științe și locul 5 la matematică.

Încredibil, dar, demonstrînd așa rezultate înalte, elevii finlandezi sunt preocupați de studii cel mai puțin timp, statul finlandez cheltuie sume mult mai modeste comparativ cu alte țări- un fenomen pedagogic, economic, social!!!

2. Țara Finlanda. Una din cele mai nordice țări din lume (după Islandia).

Suprafața – 337 032 km². Lungimea Sud – Nord: 1160 km. Lățimea Est – Vest: 540 km. Densitatea populației: 16 persoane la km². Populația: mai mult de 5 000 000 de locuitori. O treime din suprafața țării se află după Cercul Polar.

Mai mult de 9% din suprafața țării (În unele raioane – 50%) este acoperită cu apă 60 000 de lacuri. La Sud vara soarele luminează – 17 ore, după Cercul Polar – 24 ore (73 zile). Zăpada se

menție: la Sud – 5 luni, la Nord – 7 luni. Temperatura medie: februarie – (-3, -14), iunie – (+13, +17).

3. Structura sistemului de învățământ (Conform clasificării ISCED, 1997).

Educația preșcolară 0 – 5 ani;

Instruirea preșcolară 6 ani;

Școala generală obligatorie 7 – 16 ani;

Școala medie (liceu) sau învățământul profesional 17– 19 ani;

Studiile superioare (I treaptă) – Bacalavr 20 – 24 ani;

Studii superioare (II treaptă) – Magistru 25- 26 ani;

Doctorat.

4. Principiile de bază.

1. Egalitatea: Toate școlile se bucură de același respect. Toate obiectele sunt de aceeași importanță. Toți părinții sunt egali. Toți elevii sunt egali – nu se admite clasificarea, divizarea elevilor în elevi „buni”, „puternici”... „slabi”... – fiecare elev cu potențialul său este respectat și este important pentru școală, societate. Toți profesorii sunt, deasemenea, egali – fiecare contribuie la formarea viitorilor membri ai societății. Toți actorii școlii: elevi, părinți, profesori sunt egali în drepturi, se bucură de autoritate și respect.

2. Statul asigură totul: Elevii primesc gratuit de la stat toate cele necesare pentru a învăța: rechizitele școlare, inclusiv Laptop, tablete, ciupici, prosop pentru duș după educația fizică...

Prânzul cu meniu individualizat îl așteaptă la masa sa în cantină pentru ora stabilită. Toate excursiile, activitățile extrașcolare sunt finanțate de către stat.

Elevii, care locuiesc mai departe de 2 km de sunt asigurați cu transport gratis, inclusiv taxi.

3. Elevul – personalitatea centrală: Fiecare elev studiază și se dezvoltă în ritm individual – practic fiecare elev *învață în mod* individualizat. Profesorul este persoana de susținere, de motivare a elevilor. După necesitate pot fi organizate activități adăugătoare de repetare, corecție în grupe mici sau individuale.

Lucrul adăugător cu repetitori în afara școlii nu se practică – totul este asigurat de către profesorii școlii în cadrul lecțiilor.

4. Pragmatic Absolvenții școlii sunt pregătiți pentru viață și nu pentru examene! Sistemul finlandez de învățământ pregătește absolventul pentru VIAȚĂ!!! Elevii claselor a 1-a – a VI-a nu sunt notați. Elevii claselor a VII-a – IX-a se bucură de note verbale: f. bine, bine....

Elevii școlii finlandeze nu susțin examene – un singur examen – la finele școlii medii! Rezultatele nu sunt importante! Nimeni nu raportează nimănui rezultatele! Lucrări de control – foarte rar – decide profesorul. Elevii studiază de ce vor avea nevoie în viață! (logaritm, sincrofazatron.. Nu! Procentul impozitului, site-internet, prețul mărfii după reducere.. – DA!

5. Încredere. Programa de studii este unică! Fiecare pedagog decide individual ce metodă, principiu va folosi. Nimeni nu controlează. Inspectori, direcții de învățământ nu există. Elevul decide singur cu ce se va ocupa, profesorul consultă. Timpul este utilizat rațional.

6. Învață cel ce dorește să învețe. Pedagogul doar stimulează, orientează, susține.

Orientarea de bază – practica vieții (... nu toți vor construi avioane, cineva trebuie să conducă și autobuze.). Lucrul cel mai important este de a „găsi” locul viitor al elevului în viață. Prin discuții, testări elevii sunt selectați în cei ce vor pleca în liceu sau la profesie. Un specialist aparte - „profesorul viitorului” – contribuie esențial la această orientare a elevilor pe câmpul de viață. Regimul școlar este obligatoriu pentru toți elevii - toate orele vor fi asistate. Nu înveți – vei fi repetent. Repetențierea nu afectează pe nimeni: nici pe profesor, nici pe elev, nici pe părinte, nici școala... Clasa a 10-a un an suplimentar, nu obligatoriu, pentru a se pregăti mai bine pentru etapa următoare de studii-liceul.

7. Independența. Crezul fiinilor - școala pregătește elevul pentru o viață de succes! Profesorul nu povestește materialul nou - totul este în manual. El consultă, stimulează elevul la învățare. Fiecare elev de sine stătător acumulează cunoștințe. Elevul este orientat să știe a folosi cele necesare pentru

a căuta/găsi informația de care are nevoie. Conflictul elevii le rezolvă singuri - o pregătire către o activitate practică în societate.

5. Generalități:

1. **Organizarea.** Școala finlandeză este UNICĂ!, dar organizată - DIFERIT.

Primul sunet – prima zi de studii a anului școlar, organizată tradițional în diferite țări, în Finlanda nu există. Începutul anului de studii – 6-8 august. Sfârșitul anului de studii – finele lunii mai. Vacanțe: 3-4 zile toamna, 2 săptămâni la Crăciun. Februarie – 1 săptămână – toți pe schiuri, 1 săptămână - la Paște. Săptămâna de lucru de 5 zile. Vinerea – zi scurtă. Cea mai mare școală are 960 elevi. Cea mai mică – 11 elevi.

2. **Conținuturi.** Clasele I-a și a II-a : limba (finlandeză), citirea, matematica, științele naturii, religia (după credința sa) sau „Despre viață” pentru cei indiferenți față de religie, muzica, desenul, munca și cultura fizică. **Concomitent pot fi studiate câteva discipline.**

Casele a III-a și a IV-a : Încep a studia l. engleză, în cl. a IV-a , la alegere, adăugător se studiază: franceza, suedeza, germana sau rusa. La alegere: utilizarea computerului, lucrul cu lemnul, activitatea corală, instrumentele muzicale – în 9 ani de studii elevul practică toate instrumentele muzicale.

Clasa a V-a: biologia, geografia, fizica, chimia, istoria. **Toate lecțiile sunt promovate de același profesor!** Cultura fizică: 1-3 ori în săptămână. Dușul după lecția de cultură fizică este obligatoriu! Profesorii specialiști pentru fiecare obiect școlar – începând cu clasa a VII-a.

Clasele a VII-a - a IX-a: Limba și lit. finlandeză, suedeza, engleza, matematica, biologia, geografia, fizica, chimia, bazele sănătății, religia sau „Despre viață”, muzica, desenul și artele, cultura fizică. La alegere: munca (fără divizare: băieți, fete) – bucătărie, menaj, prelucrarea lemnului, în cl. a IX-a , 2 săptămâni la locul de muncă - practica la întreprinderi.

3. **Evaluarea.** Sistemul de evaluare este de 10 puncte. Elevii claselor I-a –

a III-a nu sunt notați. Elevii claselor a IV-a – a VI-a se notează doar cu note verbale: f. bine, bine, suficient, slab. Notele nu influențează reputația profesorului, școlii, elevului. Notele verbale sunt un indicator pentru elev de a tinde la mai mult. Toate școlile sunt conectate la sistemul electronic de stat „Wilma” , care permite ca părinții, personalizat, să aibă acces la agenda elevului. Se scriu notele, absențele, descrierea vieții elevului. În această agendă pedagogul, medicul, lucrătorul social, „profesorul viitorului” scriu informație pentru părinți.

6. Totul într-o frază!

- Învățământul finlandez este asigurat de stat la 100%;
- Planul național de studii – doar recomandări generale pentru profesor;
- Toți profesorii în mod obligatoriu au calificativul MAGISTRU;
- 66% din absolvenții școlii de bază urmează studiile în colegiu;
- 93% din finlandezi absolvesc școala medie;
- Toți copiii: mai inteligenți, mai puțin inteligenți, studiază în aceeași clasă;
- Orientarea de bază – dezvoltarea la maxim posibil a potențialului copilului. Însușirea maximală a materialului – la dorința și posibilitatea elevului, doar pentru candidații de studii liceale;

- 30% din elevii școlii profită de ajutor suplimentar în cei 9 ani de studii;

- Diferența dintre elevii „puternici” și cei „slabi” – cea mai mică în lume;

- Statutul profesorului este echivalent cu cel al juristului, al medicului.

- Salariul profesorului – aproximativ 5000 euro lunar cu impozit (30%);

- Plată adăugătoare pentru munca pedagogică nu există;

- Profesorul se află în școală 4 ore și 2 ore săptămânal sunt consacrate pentru perfecționare.

7. Până la mici detalii!

- Uniforma școlară nu este. Încălțăminte de schimb - Da!

- La lecții elevii se așază unde le este comod: jos, divan, covor...

- Lucrul „la tablă”, interogarea elevilor - nu se practică!

- Lucrul pentru acasă – foarte rar!

- Lectia poate fi în curtea școlii, la iarbă verde... – profesorul decide singur.
- Elevul primește totul de la școală! Inclusiv ștergar, ciupici pentru bazin.
- În cantina școlii elevul se așază ca și în clasă – la locul său!!!
- Meniul – personalizat! Elevul alege din timp bucatele pe Internet.
- Școala este fără gard, fără pază. Intrarea conform orarului. Lacat electronic.

8. Avem părerea că:

- Școala finlandeză asigură elevilor o viață fără stres, liberă, plăcută, interesantă, avînd în perspectivă mai multe oportunități.
 - Evaluarea, examenele nu mai prezintă stres pentru elev, părinte, societate. Copilul este responsabil de destinul său.
 - Liniștiți, fericiți, înțelegători, copiii finlandezi citesc cărți, privesc filme fără traducere în limba finlandeză, se joacă la calculator, călătoresc, compun muzică, piese teatrale, cîntă, se bucură de viață! și dovedesc să învețe și să devină cetățeni destoinici ai țării Finlanda!

SURSĂ INFORMATIVĂ

1. Site-ul Ministerului Educației și Culturii Finlandei: <http://www.minedu.fi/OPM/?lang=en>

*Мавжуда Низматова, Сафия Ходжаева
(Бухара, Узбекистан)*

ТАЛАБАЛАРДА ОГОҲЛИК ВА ФИДОЙЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Шахс руҳиятида огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Шуни таъкидлаб ўтиш зарурки, ҳар бир шахсда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришнинг руҳий асослари шу вақтга қадар тўла ишланмаган.

Айрим руҳшунослар, шу жумладан, умумий руҳшунослик дарслигининг муаллифлари болалар шахсини ривожлантиришнинг руҳий шарт-шароитлари масаласида огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришнинг аҳамиятини умумий режада таъкидлайдилар. Жумладан, П.И.Иванов ўзининг “Психология дарсиғи”да шахснинг индивидуал хусусиятлари, умуман, фидойлик ҳақида гап юритиб, “фидойлик шахснинг энг яқин аниқ муҳити бўлибгина қолмай, балки шахсни тарбиялайди ҳам. Киши характерининг керакли ижобий хислатларини тарбияламоғи зарур деб уқтиради.

Талабаларни билим асослари билан курулантириш бевосита ўқитувчининг раҳбарлигида олиб борилади. Шуни айтиш лозимки, баъзи ўқитувчилар талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш, уларни дарс тайёрлатиш тадбирларига, аудиториядан ташқари тарбиявий ишларга қатнаштиришдан иборат, деб тушунадилар.

Бу фикр тарафдорларининг қарашлари нотўғридир. Маълумки, тарбиянинг ҳар қандай қисми олий мактабда ўқитиладиган фанлар мазмунига сингдирилган бўлади. Шунинг учун талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш даставвал, фан асосларини ўрганиш орқали амалга оширилади. Демак, олий мактабда ўқитиладиган барча фанларнинг мазмуни ёрдамида огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш ҳисобга олинади. Огоҳлик ва фидойликка нисбатан тўғри муносабат ва унинг шаклланиши фақатгина огоҳлик ва фидойлик ҳақидаги билимларнинг илмийлиги ҳам унинг ҳаётийлигига боғлиқ ҳолдагина эмас, балки, шу билан бирга, ўқитувчиларнинг ўқув-тарбия воситаларини тўғри танлаб олишлари билан ҳам таркиб топади.

Талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришдек олижаноб вазифани амалга ошириш, биринчи навбатда, фан асосларини ўзлаштириш негизида олиб борилади. Шунинг учун олий мактабда талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш

барча воситалар ичида, бизнингча, энг муҳим “Ҳарбий педагогика ва психология асослари” фанини чуқур ўзлаштириш жараёни ҳисобланади.

Ҳақиқатдан ҳам, ўқитувчининг ўз мутахассислиги бўйича берадиган дарсларида талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришни тўла малга ошириши унинг шу соҳада олган билимларига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Шунини айтиш керакки, “Ҳарбий педагогика ва психология асослари” фани мавзуларининг мазмунида талабаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш масалалари чуқур ўрин эгаллаган. Дарҳақиқат, ватанпарварлик огоҳлик ва фидойликни талаб этади. Шунинг учун ҳам огоҳлик ва фидойлик маданиятининг хусусиятларидан бири ватанпарварликдир.

Ватанпарварлик талабаларининг ўз она-Ватани тақдирига ғамхўрлик қилиш демакдир. Ҳақиқий ватанпарвар ўз она-Ватани, халқининг гуллаб яшнаши, эркинлиги учун курашади. Шунинг учун ҳақиқий ватанпарварлик-бу фидойлик ҳамдир. Талабаларнинг ватанпарварлик тарбияси, огоҳлик ва фидойлик билан узвий боғлиқдир.

Демак, она-Ватанимизнинг тақдирини, даставвал, бутун меҳнаткаш халқнинг тақдирини. Бунинг учун кураш ҳар бир кишининг фидойлик бурчидир. Ватанпарварлик бу кишининг ахлоқий хусусиятларидир, ўз она-Ватанининг муносиб фуқароси бўлиши учун тинмай интилишидир. Шунинг учун қадим вақтлардан бери ватанпарварлик асосида ўз Ватанини севиш тушуниланган.

Ватан тушунчаси ёрдамида биз нимани тушунаемиз? Ватан деганда биз туғилиб вояга етган, маълум географик муҳитга эга бўлган жойни кўз олдимишга келтираемиз. “Ҳарбий педагогика ва психология асослари” фанининг амалий машғулотида “Кўп миллатли ҳарбий жамоанинг шаклланиши ва жипслигининг психологик асослари”ни ўрганиш мавзуси алоҳида ўрин олган. Шундай экан, огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришда талабаларда миллатлараро тотувликни ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Шундай қилиб, олий мактаб фаолиятида миллатлараро тарбиянинг хусусиятлари қуйидагича намоён бўлади:

1. Талабаларни миллатаро ҳамкорлик руҳида тарбиялашда улар эътиборини, албатта бир миллатнинг иккинчи бир миллатдан фарқ қиладиган урф-одатлари, миллатига хос хусусиятларига эмас, балки, бир мақсад учун бирлаштирадиган ва яқинлаштирадиган умумий анъаналарга қаратиш.

2. Талабаларни миллатлараро ҳамкорлик руҳида тарбиялашга бағишланган суҳбатларда турли миллат халқларининг ҳаётдан мисоллар келтириш, уларнинг тинчлик, меҳнат, озодлик, тенглик, қардошлик ва бахт-саодат учун олиб бораётган курашларини кўрсатиб ўтиш.

3. Дунёдаги барча миллат халқларининг бирдамлик учун курашлари натижасида миллатлар ўртасида вжудга келган янги умумий хусусият ва анъаналарни талабалар онгига сингдириш, миллатлараро ҳамкорлик тамойилларининг талаби эканлигини уқтириш. Масалан, ўзбек халқининг меҳмондўслиги ва ота-оналарини ҳурмат қилишлари сингари миллий анъаналари билан таништириш.

4. Талабаларни ҳар бир миллатнинг ўзаро дўстлиги, қардошларча муносабати, бир-бирларини қўллаб-қувватлаши, ўзаро ҳурмат руҳида тарбиялаш ва бошқалар.

Огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш жамият учун меҳнат қилиш, шахсий манфаатни умуманфаатга бўйсундириш, бир-бирларига беғараз ва ўртоқларча ўзаро ёрдам беришни талабалар онгига сингдириш кўзда тутилади.

Огоҳлик ва фидойлик ўз моҳияти эътибори билан салбий иллатларга бутунлай қарама-қаршидир. Огоҳлик ва фидойлик жамият ва унинг манфаатини ўзида ифода этади.

Олий мактаб талабаларини аудиториядан ташқари ишлар жараёнида огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришнинг хилма-хил йўл ва воситалари мавжуд. Чунончи, уларни ижтимоий-фойдали меҳнатга қатнаштириш, спорт мусобақалари, саёҳат, мунозара ва конференциялар, гуруҳ соатлари, гуруҳ мажлиси, огоҳлик ва фидойлик маданияти ҳақидаги суҳбатлар ўтказиш, олий мактаб радиоси ва эшиттиришлари, деворий газетаси сингари

олий мактабда олиб борадиган иш турлари талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришнинг энг асосий воситалари бўлиб ҳисобланади.

Талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш, уларнинг олган билимларини амалий ҳаётга ўтказиш жуда аҳамиятлидир. Маълумки, гуруҳ раҳбари ва олий мактаб маънавий-ахлоқий ишлар бўйича ректор ўринбосари билан талабалар ўртасида турли мавзуларда мунозаралар ўтказиб туришни режалаштириш мақсадга мувофиқдир.

Фидойлик бу ўз туғилиб ўсган юрти остонаси, маҳалласи, оиласи ўзи яшаётган жойини асраб-ардоқлаб ҳурмат қилиши, ўз юртига содиқ бўлиши, уни кўз қорачиғидай асраши лозим. Ватан учун жонини фидо қилган авлод-аждоқларииз, ота-боболаримиз, ўз Ватани учун жонини фидо қилган. Элим деб, юртим деб, куйиб яшаган. Биз ҳам улар каби Втан учун курашиб фидойи бўлишимиз шарт. Юрт учун ёниб яшамоғимиз керак ва унга фидойи ўғил қизлар бўлиб етишимиз керак.

Ўқитувчи талабалар диққатини қуйидагиларга қаратиши керак. Умум манфаат билан шахсий манфаат маъносини тушуниш ва шу йўл орқали ҳар бир талаба ўзининг ҳиссасини жамият умумманфаатига қўшиши зарур. Бу билан у жамиятнинг қудратини мустаҳкамлаш, бойитиш ишига ўз ҳиссасини қўшади. Талабанинг ҳиссаси жуда кичикқўринади, ҳамма ирмоқлар йиғилиб дарё ҳосил қилганидек, кўпчилик туфайли мушкул ишлар осон бўлади. Биз умумманфаат йўлида қанча хизмат қилсак мамлакатимиз қудрати шунчалик ортади.

Талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришда қуйидаги мавзуларда суҳбатлар ўтказиш мумкин:

1. Огоҳлик ва фидойлик қандай бўлиши керак?
2. Бурчни қандай тушуниш керак?
3. Терроризмга қарши курашни қандай тушунасиз?
4. Огоҳликни қандай тушунасиз?
5. Фидойликни қандай тушунасиз?

Талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришда олий мактаб радиоси муҳим аҳамиятга эга . чунки талабалар фаолиятидаги ўзгаришлар, бўлиб ўтган воқеалар ва амалага оширилиши зарур бўлган вазифаларни радио орқали тарғиб қилишга ва унинг мазмунини талабалар онгига сингдиришга хизмат қилади.

Радио орқали энг яхши тажрибалар намуна сифатида кўрсатилиб, унга ҳамма талабаларнинг эргашishi лозимлигини уқтирилиб борилади.

Радио эшититириш материаллари ичида олий мактаб янгиликлари жуда аҳамиятга эга. Бу эшититиришда талабаларнинг дарсга тайёргарлиги ва унга бўлган муносабати, берган жавоблари ҳамда илғор талабалар фаолияти ёритилади.

Олий мактаб талабаларида огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришда маънавият соатлари асосий воситалардан бири ҳисобланади. Ҳар бир гуруҳ раҳбари талабаларни ватанимизнинг муносиб кишилари қилиб вояга етказиш ва тарбиялашда маънавият соатида ҳар доим ўринли фойдаланишга ҳаракат қилади.

Гуруҳ раҳбари ташкил этадиган маънавият соатидан талабаларнинг огоҳлик ва фидойлик, ўртоқларча ўзаро ёрдам руҳида тарбиялаш масаласида фойдаланиш мумкин. Бунинг учун гуруҳ раҳбарлари билан суҳбат олиб борилади, уларнинг тарбиявий ишлари огоҳлик ва фидойлик маданияти нуқтаи назаридан ўрганилади. Шундан кейин гуруҳ раҳбари талабаларни огоҳлик, ўртоқларча ўзаро ёрдам руҳида тарбиялаш ҳақидаги билим ва тушунчаларини кенгайтириш йўли билан уларда фидойлик ҳиссини таркиб топтириш мақсадида гуруҳ соати учун мавзулар белгиланади.

Талабалар огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш мақсадида маънавият соатлари учун қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

1. огоҳлик, фидойлик –маънавият мезони.
2. ватанни севмоқ иймондандир.
3. огоҳлик ва фидойлик ҳар бир талабанинг бурчи.

Гуруҳ маънавият соатларини ўтказишда қуйидагиларга эътибор берилади:

1. Гурух соатларида ўтказиладиган суҳбат мавзулари ўқув йилининг бошида белгиланади ва гурух бурчагига осиб қўцилади.

2. Мавзулар талабаларнинг хошиши билан белгиланиб, гурух раҳбари билан айрим фан ўқитувчилари томонидан маслаҳат бериб борилади.

3. Талабаларнинг белгиланган мавзу бўйича ёзма иши камида ўн кун илгари гурух раҳбарининг тасдиғидан ўтказиш учун берилади. Гурух раҳбари дастур билан танишиб чиққанидан кейин гурухдаги фаол талабалардан бир нечтасига танишиб чиқиш учун беради. Улар ўз мулоҳазаларини ўртоқларига айтадилар.

4. Гурух соаида белгиланган мавзу юзасида суҳбат ўтказган талабадан кейин қоида бўйича суҳбат матни билан танишиб чиққан талабалар ўз мулоҳазаларини баён қиладилар. Гурух раҳбари эса, суҳбат матнида фойдаланилган адабиётлар ойнома ва рўзномалар мақоласи юзасида тушунча беради ва ўтказилга суҳбатга якун яасайди.

Огоҳлик ва фидоийлик маданият даставвал кишининг умумий мақсад йўлида биргалашиб меҳнат қилишида намоён бўлади. Бизда ҳар қандай онгли ижодий меҳнат, шунингдек, қишлоқ хўжалиги ва саноат соҳасидаги меҳнат кишиларнинг билими, ақл – идроини иродасини ишга солиш орқали бажарилади.

Огоҳлик ва фидоийлик маданияти талабаларнинг дўстлашишига, бирлашишига кучли таъсир кўрсатади ва шу билан бирга барча талабаларнинг бир бирлаврит билан жипслашувига ёрдам беради. Шуни айтиш керакки, талабалар бажарадиган ишнинг, вазифанинг мақсади қанчалик аниқ бўлса, уларнинг ўзаро алоқаси ва бирлиги шунчалик кучайиб боради.

Талабалар бирор ишни фидоийлик билан бажариши уларда қаноат ҳосил қилади, гурух жамоаси олдида ўз бурчини ўтагани билан қувонади. Бинобарин, талабаларда меҳнатга, умумхалқ ишига қизиқиш кучаяди, янгича ишлаш ва яшаш, ўқиш ва ўрганишни ҳаётий зарурият сифатида тобора чуқур англай боради. Умуман олганда талабаларни ижтимоий – фойдали меҳнатга жалб этиш уларга ҳозирги замон меҳнат маданиятининг синалган йўллариини ўргатиш йўли билан уларда меҳнатга нисбаттан тўғри муносабатда бўлиш меҳнат аҳллариини ҳурматлаш, меҳнат қилиш орқали завқ шавқ олишга алоҳида эътибор берилади. Бу талабаларда меҳнатсеварлик, ўз ишини устаси ижодкори бўлиб тарбияланишига катта таъсир кўрсатади. Олий мактабда талабаларни ижтимоий –фойдали меҳнат қилишга жалб этиш фидоий бўлиб меҳнат қилишга, меҳнат билан маданий дам олиш йўллариига ҳам алоҳида эътибор берилади.

Талабаларга меҳнат ҳақидаги билим ва тушунчаларни сингдиришда меҳнатнинг таги роҳат эканлиги, меҳнат, фақат меҳнатгина одамнинг ҳамма орзу-умидларини рўёбга чиқариши мумкинлиги тушунтирилади. Талабаларни меҳнатга ўргатиш ва меҳнатга нисбатан тўғри муносабатда бўлишда ҳар қандай меҳнатнинг ҳам кадрланишига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

Талабалар огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантиришда ўқитиш жараёни билан бирга аудиториядан ташқари ишларнинг аҳамияти бениҳоят муҳимдир. Чунки, талабаларни аудиториядан ташқари ишлар ёрдамида огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантириш масаласи, юқори таъкидлаганимиздек, катта имкониятларга эга. Биз аудиториядан ташқари ишларни турли йўналишлари ва воситаларидан талабаларда огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантириш мақсадида фойдаланамиз, бу шакл ҳамда воситаларга мос келадиган мавзулар белгилаймиз ва уларнинг мазмуни аниқланади.

Олий мактабнинг асосий вазифаси талабаларга фан асосларини чуқур ўргатиш жараёнида, уларда огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантиришдир. Олий мактаб ана шу вазифаларни, асосан, муваффақиятли амалга оширмоқда. Лекин бу соҳада, хусусан, огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантириш борасида ҳали кўп камчиликлар бор.

Огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантиришга доир айрим тадбирлар юзаки, таъсирсиз ўтказилмоқда. Огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантиришнинг аниқланган маълум усуллари ва воситалари шаклланмаган ва бу масала тизимга етарли баҳо

хам берилмайди. Талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришга имкон берадиган умумпедагогик ва услубий адабиётлар етарли даражада ишланмаган.

Талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш оилада бошланади ва бу тарбиянинг бошланғич қисмлари юзага келади, сўнгра унинг асоси мактабда, олий таълимда амалга оширилади. Олий мактабда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш профессор-ўқитувчилар раҳбарлигида олиб борилади. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш ўқитувчининг тажрибаси ва педагогик маҳоратининг юксак бўлишини талаб этади. Бу шарафли ишда ўқитувчининг ахлоқий сифати ва педагогик маҳорати, яъни унинг илмий педагогик ва ахлоқий обрўси, сўзи билан ишининг бирлиги назарий билимга эга ва талаба руҳиятини яхши билиши катта аҳамиятга эгадир.

Шу нарса характерлики, мамлакатимиздаги олий мактабларнинг ўқув режалари, ўқув дастурлари, дарсликлар, барча ўқув тарбия ишлари талабаларга пухта билим бериш билан бир қаторда уларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришда ҳам катта таъсир кўрсатади.

Талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришда тарбиянинг турли формаларидан, усулларидан, илмий билимларни тарғибот қилиш воситасидан фойдаланиш зарурдир.

Олий мактабни биттириб, ҳаётга йўлланма олган баъзи ёшлар жамоа бўлиб ҳаракат қилиш, ўртоқларча ўзаро ёрдамлашишни ҳали-ҳали ўзларига одат қилиб олмаганлар. Улар сўзда фидойман дейдилару амалда ундай эмаслар. Демак, олий мактабларда огоҳлик ва фидойлик тарбияси етарли даражада олиб борилмаётир.

Огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришнинг асосий вазифаси, талабаларга жамоанинг ижтимоий манфаати билан шахсий манфаатнинг фарқини тушунтириш ва ижтимоий манфаатни юқори қўйиб, фидойи бўлиб яшаш ва меҳнат қилишга ўргатишдир. Олий мактабни битирган ҳар бир ўғил ва қиз фидойлик учун курашишни билсин, халқимизга ёт бўлган эгоизм кўринишларига қарши кескин зарба берсин деган маънони англатади.

Олий мактаб талабаларида огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришда барча фанлардан илмий томондан асосланган билимлар берилади, талаба томонидан бу билимларни ўзлаштириб олиш унинг меҳнат фаолиятида катта аҳамиятга эгадир.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришда олий таълим мазмун-моҳияти билан катта имкониятларга эга.

Огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш асосида талабаларда Ватанга муҳаббат, миллий ғурур, юрт тинчлиги, юксак ахлоқий фазилатлар, инсонпарварлик туйғулари муҳим мезонларидан бўлиб ҳисобланади.

Талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш таълим-тарбия жараёнига яхлит ва тизимли ёндашувни талаб этади.

Бу борада қуйидаги тавсияларни тақдим этиш мумкин:

- Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни ҳамда “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” асосида талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришнинг мақбул тизимини ишлаб чиқиш ва ҳаётга жорий этиш;

- ҳақиқий ватанпарвар ва инсонпарвар, бор имкониятни юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги йўлида хизмат қилишдан аямайдиган маънавий баркамол инсонни шакллантиришга диор методик мажмуалар, ахборот-кўргазмали материаллар яратиш;

- олий таълим фанлари мазмунига огоҳлик ва фидойлик сингдириш;

- талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантиришга қаратилган илғор педагогик технологияларнинг замонавий метод ва усулларини излаб топиш ва амалиётга жорий этиш;

- талабаларда огоҳлик ва фидойлик маданиятини шакллантириш даражалари ҳамда маънавий шаклланиб бориш мониторингни яратиш. Ўқитувчилар томонидан берилаётган

билимнинг талабалар томонидан қай даражада ўзлаштирилаётганлигини доимий назорат қилиб бориш;

- олий таълим жараёнида талаба шахси, маънавиятини шакллантиришда узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш;

Талабаларда огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантиришни мунтазам равишда такомиллаштириш.

Талабаларнинг психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантиришга қаратилган машғулотлар уюштириш.

Талабаларда огоҳлик ва фидоийлик маданиятини шакллантириш жараёнида меҳнатсеварлик фазилатини ривожлантириш, айниқса, меҳнат қилишга ўргатиш.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Ортиқов Н. Миллий ва умуминсоний кадрятлар асосида ўқувчи шахсини ахлоқий шакллантириш: Пед.фанл.докт. ... дисс. – Т., 2012. – 305 б.

2. Отамуродова Р. Талаба-ёшларнинг маънавий тарбияси // Халқ таълими ж., 2015. – 6-сон. – 26-28 б.

3. Рахимов Ш. Талабаларда огоҳлик ва фидоийликни шакллантириш. – Т.: Фан, 2013.

*Гулбахор Ниязова, Дилбар Эшова
(Бухара, Ўзбекистан)*

ЁШЛАРНИ МЕХНАТГА ОНГЛИ ВА ИЖОБИЙ МУНОСАБАТДА БУЛИШ РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ

Меҳнат – шахс ва жамиятнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини кондиритиш учун зарур булган ижтимоий маҳсулотларни етиштиришга қаратилган фаолиятдир. Меҳнат – инсон фаолиятининг тарихан вужудга келган дастлабки тури булиб, одам яшашининг асосий ва биринчи шартидир. Меҳнат туфайли одам хайвонот дунёсидан ажралиб чиқиб, онгли мавжудодга – одамга айланди.

Меҳнат шахснинг ривожланиш шартидир. Одамнинг психик жараёнлари фақат фаолият жараёнида вужудга келади. Шунинг учун фаолиятнинг турли қурилишларини урганиш кенг психологик аҳамиятга эгадир. Одамнинг ҳаёт кечириш ва билиш фаолиятининг асосий шарти булган одам фаолияти одамнинг узини пайдо булиши ва ривожланиши ҳамдир. Меҳнат жараёнида одам уз табиатини узгартирди.

Инсоннинг онгли ва мақсадга қаратилган меҳнат фаолияти ҳар вақт маълум мотивларнинг булишини такозо қилади ва у одамни маълум фаолиятга йуналтиради.

Меҳнат фаолияти узига ҳос хусусиятга эгадир. Меҳнат фаолиятининг ҳамма турлари (аклий, жисмоний, ижтимоий фойдали меҳнат) бир-бирларига таъсир қилади, бир-бирини тулдирди, бу билан одамнинг меҳнат фаолияти тулакони була боради.

Меҳнат фаолияти инсон онгини ҳар томонлама шакллантиради. Ҳар томонлама ривожланиш шахсни тарбиялашнинг асосий шарти шахснинг онгли активлигидир. Психологик тадқиқотларнинг курсатишича, одам бирор мақсадни кузлаб меҳнат қилса, бу меҳнатнинг самарасини олдиндан тасаввур қилса, уша меҳнат унумли булади. Меҳнатда ўқувчи шахсининг характери ва иродаси тарбияланади кузатувчанлиги, диккати ривожланади, анализ ва синтез қилишга урганади, умумлаштирадига таккослайди. Меҳнат ёшларни зийрак булишга, фаросатлик, эпчиллик, ихчамлик каби сифатларини, ҳаёлини устиради.

Меҳнат фаолияти ўқувчининг ахлоқий ривожланиши ва мукаммаллашишида катта аҳамиятга эгадир. Меҳнат болаларни жисмонан чиниктиради, эстетик дидлари, нерв системасини мустаҳкам булишини таъминлайди.

Таълим – тарбия жараёни одамни ижтимоий фойдали меҳнатнинг ҳар хил турлари учун зарур булган билимлар, малака ҳамда куникмалар билан қуроллантиради. Маълумки инсон уз табиати жихатидан меҳнат фаолияти билан шугулланмай яшай олмайди. Уқувчи шахси таркиб топишининг йулларидан бири – меҳнат фаолиятидир.

Меҳнат фаолияти фақат шахсни тарбиялайди деган умумий ҳулоса чиқариб булмайди, тугри, меҳнат барча шароитларда ҳамиша шахсни таркиб топтиради, аммо бу ерда гап умуман шахсни таркиб топиши тугрисида эмас, балки шахсни муайян ҳислатларига, сифатларига, жамиятга, жамоага, дунёқараш ва эътиқодларига муносабатларини тугри йуналтирган мажмуага - системага эга булган мустақил жамият кишининг шахсини таркиб топтириш ҳақида боради. Меҳнат жараёни шахсни меҳнатсеварлик, фаоллик, озодалик каби меҳнатга булган муносабатни ифодалаш ҳисларини таркиб топтиришга, кийинчиликларни енга олиш фазилатларини, куч-ғайратини, активлик, катъийлик каби муайян мақсадни кузлаш ҳисларини устиришга; ялқовлик, лоқайдлик, пассивликка барҳам бериш каби ёш авлодни ҳар томонлама етук, барқамол тарбиялашга қаратилгандир.

Инсон шахсини етук, барқамол тарбиялаш воситаси булган меҳнатни моҳияти унинг мактаб уқувчиси ёки ёшлар ҳаётида қандай урин тутганлиги эмас, балки уқувчининг, ёшларнинг – энг муҳим ижтимоий тушунча муносабатини қандайлигидан, қандай характерда эканлигидан, уқувчининг меҳнат жараёнида қатталар ва уртоқлари билан қандай муносабатда булишларидан иборатдир.

Ёшларни меҳнатга ижобий муносабатда булиш, жамиятга ҳурмат, уз ҳатти-харакатларини керакли тарзда йулга солиш ва тузатиш жараёнларини таркиб топтириш-буларнинг ҳаммаси ҳар қандай меҳнат жараёнида ҳам эмас, балки маҳсус уюштирилган, муайян таркибларда амалга оширадиган меҳнат фаолиятидагина юз беради. Шунинг учун ёшларни, уқувчиларни, болаларнинг меҳнат тарбиясини тугри уюштириш – тугри ташкил қила олиш шу қадар муҳимдир. Меҳнат тарбиясининг муваффақияти қуп жихатдан уқувчи шахсини таркиб топтириш муваффақиятига боғлиқдир. Меҳнат тарбияси тажрибалари, педагогик-психологик изланишларга доир материаллар меҳнатни ҳақиқатдан ҳам тарбия олишига айлантирадиган қуйидаги шартларни ифодалаб бериш имконини яратади:

I. Уқувчилар меҳнати ижтимоий фойдали булиши керак. Ёшлар ва уқувчилар уз меҳнатининг муайян ижтимоий қийматга, ижтимоий аҳамиятга эга эканлиги, кишиларга, жамиятга, жамоаларга фойда келтиришини англаб етмоги лозим. Бу мактаб фойдасига қилинган меҳнат – мактабни жихозлаш, қулланма-дарсликларни таъмирлаш, мактаб ҳовлисини ободонлаштириш, қукаламзорлаштириш ва ҳк. Бирок, шуни назарда тутиш лозимки, уқувчилар фақат уз умуммактаб жамоаларининг фойдаси учунгина эмас, балки жамият фойдаси учун қилинадиган меҳнатда ҳам иштирок этишлари лозим. М: уқувчиларнинг умум шахар, туман микёсидаги жумаликларда иштирок этиши ёки умумхалқ ёки маҳаллалардаги ҳашарларда иштирок этишининг тарбиявий аҳамияти бекиёсдир.

II. Ижтимоий қийматга эга булган фойдали маҳсулот меҳнат натижаси булиши.

Уқувчи уз меҳнатини яққол ва аниқ қуриши лозим. Шу муносабат билан уқувчини уз меҳнати натижаларининг ижтимоий вазифаси билан муфассал таништириш, уқувчига унинг меҳнатини қимга кераклигини қурсатиш жуда муҳим. М: уқувчилар томонидан темир-терсак, қозғалдиқлар ва унинг натижасини билиш ёки жамоа ҳужалиқларида сабзавот-мева териш...

III. Уқувчиларнинг меҳнати жамоа меҳнати булмоги керак. Жамоа меҳнати-умумий меҳнат вазифаларини биргалиқда бажарадиган, умумий мақсад, умумий вазифалар билан бирлашиб қилинадиган меҳнатдир. Мана шундай меҳнатгина уқувчиларнинг, ёшларнинг уз ҳатти-харакатларини жамоа иродасига буйсундира олиш сифатларини тарбиялайди. Меҳнат фаолияти жараёнида шахсий ютуқларгина меҳнат манбаи булса, жамоатчилик сифатларини таркиб топтириш учун асос булмайди. Жамоа билан амалга ошириладиган иш, юмуш меҳнатнинг умумий натижалари, уқувчиларнинг (инсонларнинг) ҳар бирини қурсатқичларига бевосита боғлиқ булади.

Укувчининг меҳнати ташаббускор ва ижодий меҳнат булиши керак. Мана шунда меҳнат ишнинг ижодий томонига кизикадиган, шунчаки бир фойдали иш қилишга эмас, балки янгиликка, уз ташаббусини намоён қилиш имкониятларини қидиришга интиладиган усмирлар ва юкори синф укувчиларининг ёки психологик хусусиятларига мос булади. Укувчилар, ёшлар орасида шунга эришиш керакки, ёшларнинг узлари меҳнат вазифаларини хал қилишнинг энг яхши усулларини қидириб топсинлар, узлари уз фаолиятларини режалаштирсинлар, тайёргарлик курсинлар.

IV. Меҳнат жараёнида айниқса ёшлар, укувчилар уз-узини уюштириш ва мустақил меҳнат қилишнинг ҳар хил шакллари қуллашлари лозим. Гап факат укувчиларнинг ташкилотчилик малакаларини ҳосил қилишдагина эмас, балки уз-узини уюштиришнинг мустақилликка раҳбарлик қилиш ва бўйсунуш малакаларини, ижодий ташаббусни, маъсулият ҳамда жамоат манфаатларини, ижодий ташаббусни, ҳис қилиш сифатларини тараккий эттиришга ёрдам беради.

V. Укувчиларнинг меҳнати уларнинг узлари учун кизикарли булиши лозим. Айниқса, кичик мактаб укувчиларининг меҳнати бевосита кизикишларга асосланади, лекин укувчиларни кизикарли булмаган меҳнат билан шугулланишга ҳам одатлантириш аҳамиятлидир.

VI. Укувчиларнинг меҳнати уларнинг кучига яраша булмоғи лозим. Меҳнат укувчиларни хаддан ташқари қуч сарф қилишга, жуда толиқиб қилишга олиб бормаслиғи лозим. Меҳнат боланинг кучига, жисмоний ривожланишига, ёшига мос булса, унда бола муваффақиятга эришади, аксинча у мос булмаса, у бола психикасига каттик таъсир қилади, бола уз кучига ишончли йукотади, ҳатто кучи етадиган ишни бажаришдан ҳам бўйин товлайди.

VII. Укувчиларнинг меҳнати таълим фаолияти билан боғлиқ булиши яхши натижа беради, чунки уларнинг назарий олган билимлари билан меҳнат фаолиятларини узвий равишда шундай боғлаш зарурки, уларнинг меҳнати биология, кимё, геометрияни билишни, чизмалар қизиш ҳамда уларни тушуниб ола билишни талаб этсин.

VIII. Укувчиларни меҳнат билан жазолашга ва меҳнати учун жазолашга асло йул қуйиб булмайди. Чунки бола унга қуч сарф қилади, машаққат чекади...

IX. Укувчидан ишни шунчаки бажаришини эмас, балки, асбоб-ускуналарга, материалларга, меҳнат қуроқларига эҳтиёткорлик билан муносабатда булишини талаб этиш зарур. Бу шартларга амал қилиш - бола учун меҳнат фаолиятининг кизикарли фаолиятга айланишига имкон яратади. Уларда зур маънавий қонқиқ хисларини уйғотади, меҳнат жараёнида укувчилар тугри ижтимоий ҳатти-ҳаракатларнинг амалий тажрибасини эгаллайдилар. Инсон шахсининг шаклланиши болани меҳнатга булган ижобий муносабати орқали пайдо булади. Ёшлар меҳнат қилиш орқали уз-узини англайди, уз меҳнати самарасини қуриш эса уни меҳнатга ижобий муносабатини шакллантиради.

К.Д.Ушинский «Меҳнатнинг психологик ва тарбиявий аҳамияти» мақоласида шундай дейди: «Меҳнатнинг моддий самаралари одамзод муқидир: лекин меҳнатнинг қучи, маънавий ҳаётбахш қучи, одамзод қадри-қийматини манбаи булиб хизмат қилади, шу билан бирга одоб-ахлоқ ва бахт саодат манбаи булиб, ҳам хизмат қилади. Ишлаётган қиши учун қилинадиган шахсий меҳнатгина шундай ҳаётбахш таъсир қурсатади. Меҳнатнинг моддий самараларини тортиб олиш, мерос қолдириш, сотиб олиш мумкин лекин меҳнатнинг ички, маънавий, ҳаётбахш қучини тортиб олиш ҳам, мерос қолдириш ҳам Қолифориянинг жами тилосини қориб сотиб олиш ҳам мумкин эмас. Бу қуч меҳнат қилган қишида қолади. (Танланган педагогика асарлар, Укув педагогика давлат нашрети 1959. 153 б)».

Демак ёшлар бажарадиган меҳнат жиддий меҳнатга ҳавас қилиши лозим, бундай меҳнатсиз одам инсон шаънига ярашадиган ҳаёт қечира олмайди ҳам. Меҳнат одамнинг тугма эҳтиёждир. Лекин шариятга қараб тевақат атрофда ёшларга қурсатиладиган таъсирларга қараб бу эҳтиёж жуда тез авж олиши ёки қуниб қилиши мумкин.

Ёшларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаш энг муҳим вазифалардан биридир. Бунинг учун:

1-дан, уларни ёшлигидан бошлаб ёш хусусиятларнига хос меҳнат турларини бажаришга ургатиш;

2-дан, ёшларни меҳнатини сиртдан назорат қилиш;

3-дан, меҳнат анжомларидан фойдаланиш малакасини хосил қилиш

4-дан, уларни асраб-авайлаб сақлашга ва ундан фойдалангандан кейин уни жой-жойига қуйишга одатлантириш;

5-дан, уз меҳнатини маҳсули ва ундан фойдаланишга ургатиш;

6-дан, катталар меҳнатига таклид қилиш ва уни хурматлаш;

7-дан, уз ва жамият мулкани авайлашга ургатиб бориш муҳимдир.

1. Ёшларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаш ва уни жаҳон андозалари даражасига етказиш ҳозирги замон талабидир.

2. Ёшларимизни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаш янги асосларда, яъни 1-дан миллий кадриятларимиз заминидан ва 2-дан, ривожланган мамлакатлар тажрибасидан узини оқилона жаҳон андозаларини намунасида йулга қуйиш лозим. Чунки меҳнатсеварлик - маънавий тушунча бўлиб у субъект - объект муносабатларида шаклланади ва натижалари намоён бўлади. Лекин, объект субъект муносабатлари - қобилият ва имкониятларига боғлиқ. Шундагина субъект-объект муносабатларини шахсда маълум, узидан меҳнатсеварлик сифатини акс этирувчи таркибий қисимларини шаклланишига имкон беради.

Жаво Жавобгарлик, сабр-тоқат, интизом, маданий ҳулқ, узаро ёрдам сифатларини, ташаббускорлик, мустиқлик, топшириқларни сифатли бажариш, фахм-фаросатлилик - меҳнатсеварлик даражаси миёридир. Ривожланган мамлакатларнинг меҳнатсеварлик тарбияси буйича андозаларни узбек миллий кадриятлари билан қарама-қарши эмас, аксинча умумийлига эга.

Умумжаҳон андозаларида меҳнатсеварлик тарбияси - шахс ривожланиши жамият мақсад ва вазифаларининг марказидир; жамиятни муваффақиятли моддий ва маънавий ривожланиши ҳар бир шахснинг шаклланганлик даражаси билан боғлиқ; жамият узининг ҳар бир аъзосига узини лаёқати, имконияти, қобилиятларини юзага чиқаришга шарт-шароит яратиш берсагина, у демократик инсонпарварлик жамиятидир. Ҳар бир фуқаро жамиятидан олибгина қолмай, бериши ҳам керак, яратилган имкониятлардан фойдаланиб бор лаёқати ва қобилиятини ишга солиши, узига мос, қодир бўлган қасбга танлаши, меҳнат қилиб жамиятни моддий, маънавий ривожига ҳисса қўшиши лозим деган тезисларга асосланади.

Узбек миллий педагогикасидаги меҳнатсеварликка – бойлик ва бахт манбаи; меҳнат туфайлигина эл олдида хурматга сазовор бўлиш; қўлинг ва ақлинг етган қасбни танла, уни эъзозла, меҳнатда сабрли ва қаноатли бўл; меҳнатни яхши ёмони бўлмайди, бу одамнинг узига боғлиқ; меҳнатсеварликни бола дастлаб оилада урганади, меҳнатсеварлик тарбиясига қавму-қариндош, маҳалла, ёшу қарилар ҳисса қўшадилар, меҳнат сирларини устоздан урганади, устоз отангдан улуғ деган тезисларни талқин қилади.

Меҳнатсеварлик тарбиясини амалга оширишда бир тарафдан қўвчиларнинг имконият, лаёқат ва қобилиятлари ҳисобга олинса; иккинчи томондан унинг эҳтиёж – мотивлари тизимидан қелиб чиқиш мақсадга мувофиқ .

Меҳнатсеварлик тарбиясини амалга оширишда 1-дан, умумжаҳон педагогик андозаларидан, 2-дан, узбек халқи педагогик кадриятлари манбаларидан қелиб чиқиш барқамол шахсни шакллантиришнинг узига хос ва мос томонларини фойдаланишидир.

АДАБИЁТЛАР

1. М.Г.Давлетшин таҳририда «Ёш психологияси ва педагогик психология». – Т., «Уқитувчи», 1974.
2. В.А.Крутецкий. Педагогик технология асослари. – Т., «Уқитувчи», 1976.
3. Халқ таълими журнали. – 1998. – №3.
4. «Умумий психология, ёш психологияси ва педагогик психология курси», 1982.
5. Э.Гозиев. Психология. – Т., «Уқитувчи», 1994.
6. «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» Авлоний.

РАЗРАБОТКА КОМПЛЕКСА ЗАНЯТИЙ ПО РАЗВИТИЮ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ

В статье раскрыто содержание формирующего этапа эксперимента по развитию лидерских качеств студентов педагогических специальностей. Построенная многоуровневая система подготовки лидеров эффективно обеспечивает развитие лидерских качеств студентов, а обеспечение психолого-педагогического сопровождения напрямую связано с проявлением лидерства в группах обучающихся.

Ключевые слова: лидер, лидерские качества, развитие, педагогические технологии.

Maintenance of the forming stage of experiment on development of leader qualities of students of pedagogical specialties is exposed in the article. The built multilevel system of preparation of leaders provides development of leader qualities of students effectively, and providing of психолого-педагогического accompaniment is straight related to the display of leadership in the groups of student.

Keywords: leader, leader qualities, development, pedagogical technologies.

Целью формирующего этапа нашего исследования мы определили разработку программы по развитию лидерских качеств. Занятия проводятся один раз в неделю, в экспериментальной группе. Программа ориентирована на студентов старших курсов. Условно можно выделить этапы этой работы, задаваемые нашим актуальным пониманием развития лидерских качеств студентов. С применением игровых инновационных педагогических технологий подготовки педагогов-лидеров. Каждое упражнение педагогически инструментировалось в направлении мотивообразования лидерской позиции участников. Подчеркивалось значение того или иного умения для работы лидера, упражнение повторялось до закрепления, варьировалось в зависимости от успешности его выполнения каждым участником занятия.

В календарно-тематический план программы по развитию лидерских качеств вошли следующие разделы и темы, которые могут быть дополнены: вводное занятие; «Кто такой лидер?»; практическое занятие «Как стать лидером?»; итоговое занятие.

Вводное занятие разрабатывалась с той целью, чтобы оценить способность человека быть лидером с использованием следующих методик:

- методика Р.С. Немова «Способность к лидерству»;
- 16-ти факторный опросник Кеттелла;
- модифицированная методика «Ценностные ориентации» М. Рокича.

Тема «Кто такой лидер?» позволяет ознакомить студентов экспериментальной группы с базовыми знаниями о лидерских качествах. По данной теме вначале занятия проводится ознакомительная лекция-беседа о лидерских качествах, необходимые в будущей профессиональной деятельности. Содержание беседы следует построить таким образом, чтобы рассмотреть вопрос о том, насколько студенты знают себя, свои чувства и эмоции. Что значит знать себя, чувствовать, что происходит внутри себя, уметь прислушаться к своим эмоциям и чувствам, к своей интуиции, четко и ясно представлять, чего ты хочешь, поскольку это неотъемлемое качество лидера. Это помогает ориентироваться в жизни и понимать других людей, это помогает не упустить свой шанс, распознав подходящую возможность.

Другим немаловажным качеством лидера является готовность к риску. Это одно из лидерских качеств, которое присуще многим современным лидерам. Причиной, объясняющей, почему настоящие лидеры не боятся рискнуть и изменить свою жизнь,

является понимание, что за непроявленную инициативу порой приходится платить немалую цену. Потому люди, стремящиеся упреждать события, всегда готовы пойти на риск.

Настоящий лидер, прежде всего, должен быть уверенным в себе. Высокий и адекватный уровень самооценки лидера в совокупности с уверенностью в себе помогают ему в необходимых случаях рисковать, в критических ситуациях повышают его смелость и решительность. Уверенность в собственных силах позволяет лидеру расширять пределы своих возможностей и приобретать новый жизненный опыт. Эту теорию в 1981 году обосновал Б. Басс, который проанализировал ведущие исследования в области лидерских качеств и подтвердил, что чувство уверенности в себе у лидера на порядок выше, чем у тех, кто за ним следует [1, 65].

Лидер – это носитель норм и ценностей объединения людей, поэтому его мировоззрение, его действия должны быть согласованы с общечеловеческими нормами морали: честностью, справедливостью, надежностью, ответственностью и последовательностью в действиях и поступках. Для адекватной ориентации в ситуации у лидера должна быть активная жизненная позиция. Это необходимое лидерское качество, которое позволяет лидеру всегда находится в гуще события, узнавать обо всем из первых уст и быть более информированным.

Инициативные и активные люди не ждут, пока кто-то другой вызовет в них желание работать. Они знают, что только на них лежит ответственность убедить себя оставить привычную зону комфорта. И они делают самомотивацию регулярной практикой. Вот, что говорил Теодор Рузвельт, один из инициативных и величайших людей 20 века, наделенный массой лидерских качеств: «В биографии нет ничего выдающегося и блестящего, кроме того, что я действительно делал то, что, по моему убеждению, нужно было сделать... И когда у меня складывалось однозначное мнение о нужности осуществить что-то, я действовал».

Знания о себе, своих чувствах и эмоциях станут основой для развития управленческих и организационных лидерских качеств. Умение притягивать к себе людей (идеями и мыслями, идеалами, умением убедить человека) и создавать команду последователей и единомышленников – это качество, которое определяет успешность становления индивида в роли лидера [2, 73]. Постановка общих целей и ценностей и контроль над приверженностью последователей этим целям являются одними из главных лидерских качеств.

Способность организовать коллектив на решение поставленных задач – это одно из фундаментальных организационных качеств лидера. Оно состоит из умения распределять обязанности между членами коллектива, способности воодушевлять и мотивировать группу на выполнение задач и функций, координировать работу и т. д.

Человек, который ведет за собой группу, просто обязан знать куда идти. Наблюдательность, видение перспективы деятельности своей группы, перспективы, коллектива, который следует за ним – одно из самых важных организационных качеств лидера.

Лидеры – это зачастую участники сложных процессов, они находятся на «арене», где действует большое множество всевозможных сил, которые порой находятся за границами его знаний и контроля. Поэтому организационный лидер должен чувствовать ситуацию, уметь быстро в ней сориентироваться и принять единственно правильное решение. Нежелание лидера оказать своему единомышленнику и последователю поддержку в случае, когда она очень нужна и он способен ее предоставить, в большинстве случаев, лишает его последователей и статуса лидера. Люди уважают такого лидера, который никогда не забывает об их интересах. Если вы сконцентрированы на том, что вы можете дать своим последователям, а не на том, что можете от них получить, те будут уважать и любить вас, а это сделает ваши взаимоотношения длительными и более прочными.

Психологические и социальные лидерские качества являются также необходимыми и важными в становлении лидерских качеств. Таким важным качеством лидера является коммуникабельность, умение быстро налаживать контакты с людьми и уверенно чувствовать

себя в коллективе. Сложно представить лидером человека, который при общении испытывает застенчивость.

Лидер координирует взаимоотношения в коллективе, поэтому в оценке поступков и действий других людей должен быть справедлив, объективен и непредвзят. Лидер представляет общие интересы, поэтому способность их отстаивать во внешних инстанциях и брать всю ответственность за корпоративную деятельность является важным качеством лидера. Умение создавать условия для самореализации своих последователей – это такое лидерское качество, которое является основой формирования доверия последователей к лидеру и готовности следовать за ним.

Практическое занятие «Как стать лидером?» состоит из игр и упражнений на развитие коммуникативных способностей. Игра «Аукцион идей» проводится с целью оценить причины успеха и неуспеха всех участников. Упражнение («Коммуникация») моделирует коммуникативную сторону общения и дает анализ трудностей процесса коммуникации, особенностей коммуникативных процессов и понимания других людей.

Игра «Интервью» в ходе группового анализа позволяет фиксировать закономерности создания эмпатийного фона общения; необходимость обмена равнозначной информацией; необходимость фиксации реальных жизненных и деловых интересов собеседника, вокруг которых он готов общаться.

При проведении упражнения «Спич на 1,5 минуты» используется методика «трех зеркал». В ходе анализа результатов проведенного упражнения рассматриваются особенности перцептивных процессов, успехи и трудности участников (что помогает и мешает в общении), строится совместными усилиями схема «Гений общения».

Результатом проведения занятия «Как стать лидером?» должно стать способствование развитию лидерских качеств студентов и решение следующих задач по развитию организационных, лидерских, творческих способностей. Для достижения выдвинутых нами цели и задач мы составили комплекс деловых игр, в который вошли игры на развитие:

- лидерских способностей («Геометрические фигуры», «Лидер»);
- творческих способностей («10 коротких советов», «Артистизм», «Это хорошо, это плохо», «Эмпатия»).

Упражнения и опросные методики позволяют выявить лидерский потенциал участников и отработать элементы лидерской деятельности. Данный уровень подготовки позволяет стимулировать лидерство по всем критериям: мотивационному (показатели: интеграция интересов группы, расширение коммуникативных контактов); статусному (показатель: эмоциональный статус лидера); интерактивному (показатели: влияние на ведомых, решение конфликтов, эмоционально-волевое воздействие, психологический такт); деятельностному (показатель: организация взаимодействия).

Следующая ступень (уровень) подготовки лидеров интрагрупповой уровень. Его целью является подготовка лидеров к работе в группе, формированию коллектива, оптимизации психологического климата. Целью деятельностного уровня подготовки лидеров является приобретение знаний и умений по организаторской деятельности, по вариантам принятия решений. Используются активные формы обучения: деловые и инновационные игры, решение педагогических и организаторских задач, дискуссии, семинары и др. Ознакомление с алгоритмами принятия решений в этих формах обучения лишает их жесткости, оставляет пространство для импровизации.

В организаторской деятельности процесс развития лидерского потенциала строится поэтапно от фронтальных форм, через дифференциацию к индивидуализации. Задачей педагога на каждом этапе является обеспечение включенности каждого студента в организаторскую деятельность, позволяющую в данный конкретный момент наиболее полно раскрыться его лидерским возможностям, знаниям, умениям и, одновременно, реализовать «зону ближайшего развития» его лидерского потенциала. Педагог создает ситуации, стимулирующие лидерство и лидеров, и обеспечивает включение их в ситуации, в которых

они могут проявить свои организаторские способности.

Построенная многоуровневая система подготовки лидеров эффективно обеспечивает развитие лидерских качеств студентов, а обеспечение психолого-педагогического сопровождения напрямую связано с проявлением лидерства в группах обучающихся. Рассматривая формирование психолого-педагогической готовности лидера как функцию педагогического стимулирования лидерства, мы отмечаем, что она не является единственным условием формирования лидеров.

Проведенное нами эмпирическое исследование по проблеме развития лидерских качеств у студентов педагогического вуза показали важность и развития лидерских качеств будущих педагогов в современной системе образования. В нынешних условиях динамических изменений в жизни общества, и особенно, в сфере инновационных внедрений в систему образования, проблемы развития лидерских качеств у студентов педагогического вуза приобретают особую значимость. Педагогическое руководство этой деятельностью должно быть максимально задействовано.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Bass, B. Stogdill's handbook of Leadership / B. Bass. – N. Y., 1981.
2. Моделирование педагогических ситуаций: Проблемы повышения качества и эффективности общепедагогической подготовки учителя / под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1981.

УДК 37.015.3

*Оксана Петрів
(Бережани, Україна)*

ТИП ТЕМПЕРАМЕНТУ І ОРГАНІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ

У поданій статті розглянуто особливості організації пізнавальної діяльності студентів аграрного закладу освіти із врахуванням певного типу темпераменту і визначені умови індивідуального підходу в процесі навчання.

Ключові слова: *темперамент, психологічна характеристика, індивідуальне розходження, типи темпераменту, особистість.*

У природі не існує абсолютно однакових людських особистостей – особистість кожної людини неповторна. Однак, людина не народжується готовою особистістю. Нею вона стає поступово. Уже з раннього дитячого віку у неї спостерігаються свої індивідуальні особливості психіки. Ці особливості дуже консервативні і стійкі. Змінюючись набагато повільніше, ніж відомі нам властивості особистості (погляди і переконання, риси характеру, здатності), вони утворюють своєрідний психологічний ґрунт, на якому згодом у залежності від його особливостей виростають визначені індивідуальності. Такими стійкими і притаманними людині від народження психічними якостями є властивості темпераменту.

Основна відмітна ознака темпераменту в тому, що його прояви характеризують динаміку окремих психічних процесів і динаміку всієї психічної діяльності в цілому. Індивідуальні особливості динаміки психічної діяльності обумовлюють також темперамент і інші психічні властивості.

Поняття «діяльність студента» є інтегрованим, бо його зміст поєднує в собі різні види діяльності студентів: учбову, пізнавальну, професійно-трудову, фізкультурно-оздоровчу, художню, науково-дослідну, громадсько-політичну, спілкування, побутову та ін.

Провідну роль у розв'язанні завдань професійної підготовки студентів, становлення

особистості майбутніх фахівців відіграє процес навчання у вищій школі. Процес навчання – це спеціальна форма передачі та засвоєння суспільно-історичного досвіду, яка становить складну єдність діяльностей вченого-викладача і студента, спрямованих на досягнення загальної мети – опанування студентами науковими знаннями, вміннями і навичками та різнобічним розвитком майбутніх фахівців як особистостей. Навчальна діяльність викладача зазвичай називається викладанням, а учбова діяльність студента – учінням (вишколом, навчанням).

Навчання студента ми будемо розглядати як складний процес учбової діяльності, в якій відбувається контрольоване засвоєння когнітивного і соціально-професійного досвіду (насамперед у вигляді інтелектуальних операцій і теоретичних понять), необхідних способів дій, які реалізуються через вміння. Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн розглядали учіння як процес набуття знань, умінь і навичок, тоді як розвиток – це набування здібностей, нових якостей. [10, 154]. Учіння (научіння) – процес набуття і закріплення (або зміна наявних) способів діяльності індивіда. Результатом учіння є елементи індивідуального досвіду (знання, вміння і навички) [26, 144].

Головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості, а одним з пріоритетів державної політики є особистісна орієнтація освіти.

Необхідність індивідуалізації навчання на даному етапі розвитку нашого суспільства спричинена прагненням суспільства до найбільш раціонального використання потенційних можливостей кожної людини, що пов'язане з виявленням та максимальним розвитком її здібностей і нахилів, зі всебічним та гармонійним розвитком особистості та задоволенням її інтересів і потреб. В педагогічній діяльності висока ефективність навчання і виховання досягається завдяки всебічному знанню студентів з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей.

В психолого-педагогічній літературі під індивідуалізацією навчання розуміють принцип організації такої системи взаємодії між учасниками процесу навчання, за якої якнайповніше враховуються і використовуються індивідуальні особливості кожного, визначаються перспективи подальшого розумового розвитку й гармонійного вдосконалення особистісної структури, відбувається пошук засобів, які компенсували б наявні вади і сприяли формуванню індивідуальної особистості [4, 13].

Питання індивідуалізації навчання повною мірою стосується і вищої аграрної освіти. Навчальний процес в аграрному закладі освіти потрібно перебудувати таким чином, щоб готувати конкурентоспроможного фахівця, здатного жити і творити в сучасному суспільстві, вчитися самому протягом всього життя.

Сьогодні, як ніколи, викладач повинен навчитися бачити в студентові особистість, розуміти всю складність і багатогранність її структури, враховувати його вікові та індивідуальні особливості, виявляти у студента спадкові, набуті та зростаючі здібності й можливості, створювати максимально сприятливі умови для їх розвитку, розрізняти багатозначність його вчинків і дій, різноманітність почуттів, емоцій, мотивів. Тільки за таких умов викладач може по-справжньому ефективно керувати процесом навчання, розвитку і виховання студента як особистості, контролювати цей процес і вносити відповідні стимули й корективи [26, 62].

Індивідуальність виражається в індивідуальних особливостях. Виникнення індивідуальних особливостей пов'язане з тим, що кожна людина проходить свій власний шлях розвитку, набуваючи на ньому найрізноманітніших типологічних особливостей вищої нервової діяльності. Останні впливають на своєрідність утворюваних якостей. До індивідуальних особливостей належать своєрідність відчуттів, сприймання, мислення, пам'яті, уяви, особливості інтересів, нахилів, здібностей, темпераменту, характеру особистості. Індивідуальні особливості впливають на розвиток особистості; вони в значній мірі обумовлюють формування всіх якостей [4, 15].

В студентські роки особливо інтенсивно формуються індивідуальні особливості. Хоч формування особистості починається в молодшому шкільному віці, але її становлення відбувається якраз в цей період переходу від юності до дорослості. Тут одержують повну визначеність особливості темпераменту і характеру людини, загальна спрямованість особистості [14, 16]. Розглянемо вплив темпераменту на успішність навчальної діяльності студентів.

Темперамент – це вроджені форми поведінки, які проявляються в динаміці, тонусі, врівноваженості людських реакцій на життєві впливи. Розрізняють чотири основних типи темпераменту: холеричний, сангвінічний, меланхолічний та флегматичний. Фізіологічною основою темпераменту є особливості нервової системи.

Тип нервової системи, а значить, і темперамент не є незмінним, хоч і заданий людині від народження. Він може змінюватись з віком і під впливом виховання. Крім того, лише деякі люди є «чистими» представниками типів темпераменту. У більшості ж спостерігається сполучення рис одного темпераменту з деякими рисами іншого.

У кожного студента свій тип темпераменту і викладач має враховувати це, але слід пам'ятати, що темперамент не визначає здібності й талановитість людини. Великі здібності зустрічаються однаково часто при будь-якому темпераменті. Не можна ставити питання: який з темпераментів кращий? Кожен з них має свої позитивні й негативні сторони. Пристрасть, активність, енергія холерика, рухливість, живість і чуйність сангвініка, глибина і стійкість почуттів меланхоліка, спокійність та відсутність поспішності флегматика – ось приклади тих цінних якостей особистості, схильність до яких пов'язана з певним типом темпераменту. Але не кожний холерик енергійний і не кожний сангвінік чуйний. Ці якості треба виховати в собі, а темперамент лише полегшить чи ускладнить це завдання. Холеріку легше, ніж флегматику, виховати в собі швидкість та енергію дії, тоді як флегматику легше виховати витримку та холонокровність [23, 229].

Існують чотири шляхи пристосування темпераменту до вимог діяльності, в тому числі і навчальної.

Перший шлях – професійний добір, одне з завдань якого – не допустити до даної діяльності осіб, що не мають необхідні властивості темпераменту. Даний шлях реалізують лише при доборі на професії, що ставлять підвищені вимоги до властивостей особистості.

Другий шлях пристосування темпераменту до діяльності полягає в індивідуалізації людини вимог, які ставляться до людини, умов і способів роботи (індивідуальний підхід).

Третій шлях полягає в подоланні негативного впливу темпераменту за допомогою формування позитивного відношення до діяльності і відповідних мотивів.

Четвертий, основний і найбільш універсальний шлях пристосування темпераменту до вимог діяльності, – формування її індивідуального стилю. Під індивідуальним стилем діяльності розуміють таку індивідуальну систему прийомів і способів дії, що характерна для даної людини і забезпечує досягнення успішних результатів діяльності.

Темперамент накладає відбиток на способи поведінки і спілкування. Наприклад сангвінік майже завжди ініціатор у спілкуванні, він відчуває себе в компанії незнайомих людей невимушено, нова незвичайна ситуація його тільки збуджує, а меланхоліка навпаки лякає, бентежить, він губиться в новій ситуації, серед нових людей. Флегматик також із трудом сходиться з новими людьми, свої почуття виявляє мало і довго не розуміє, що хтось шукає приводу познайомитися з ним. Він схильний любовні відносини починати з дружби і зрештою закохується, але без блискавичних метаморфоз, оскільки в нього уповільнений ритм почуттів, а стійкість почуттів робить його однолюбом. У холериків, сангвініків, навпаки, любов виникає частіше з вибуху, першого погляду, але не настільки стійка.

Продуктивність навчальної діяльності тісно зв'язана з особливостями темпераменту. Так, особлива рухливість сангвініка може принести додатковий ефект, якщо робота жадає від його частого переходу від одного роду занять до іншого, оперативності в прийнятті рішень, а одноманітність, регламентованість діяльності, приводить його до швидкого стомлення.

Флегматики і меланхоліки, навпаки, в умовах строгої регламентації і монотонної праці виявляють велику продуктивність і опір втомі, ніж холерики і сангвініки.

У поведінковому спілкуванні можна і потрібно передбачати особливості реакції осіб з різним типом темпераменту і адекватно на них реагувати.

Підкреслимо, темперамент визначає лише динамічні, але не змістовні характеристики поведінки. На основі того самого темпераменту можлива і "велика" і соціально незначна особистість.

Властивості темпераменту – один з регуляторів стилю діяльності. Відношення між властивостями темпераменту й ефективністю дій зв'язано з умовами, у яких ці дії відбуваються, а також зі структурою самих дій. Установлено відсутність залежності між рівнем досягнень, тобто кінцевим результатом дій і особливостями темпераменту: якщо діяльність протікає в умовах, які можна визначити як нормальні. Таким чином, незалежно від ступеня рухливості або реактивності, у нормальній, не стресовій ситуації, результати діяльності в принципі будуть однаковими, оскільки рівень досягнень буде залежати від інших факторів, особливо від рівня мотивації і здібностей. Але від особливостей темпераменту залежить спосіб здійснення самої діяльності. У залежності від сили нервової системи залежить стиль роботи студентів. "Сильні" – для них характерна мала схильність до втоми, надають перевагу заняттям у колі друзів, від легких завдань переходять до складного. Витрачають мало часу на підготовку, виправлення і доповнення роблять у ході роботи, у них гарний розподіл уваги на різну діяльність. Письмова мова в них коротка, перевагу надають усному мовленню. У ситуаціях напруги спостерігається розширення обсягу розумової діяльності. "Слабкі" – велика стомлюваність, перерви в роботі, потреба в повній тиші, у відпочинку. Від важких завдань переходять до легших. Їм необхідна тривала підготовка, виправлення вони роблять у ході перевірки. За нову роботу беруться, тільки завершивши почате. Заздалегідь планують, хочуть зробити роботу заздалегідь. У їхній письмовій мові переважають складні конструкції. Надають перевагу писемній мові. Під впливом напруги обсяг розумової діяльності звужується; більше часу витрачають на підготовку і контрольні дії. Загальна тривалість виконання завдання збільшується. Педагог повинний організувати роботу так, щоб учні могли виконувати поставлені перед ними завдання у відповідному їм стилі діяльності. Таким чином, саме темперамент і, насамперед сила і рухливість нервових процесів впливають на формування визначеного стилю діяльності.

Динамічні риси виступають не тільки в зовнішній манері поведінки, не тільки в рухах - вони проявляються також у розумовій сфері, у сфері спонукання, у загальній працездатності. Природно, особливості темпераменту позначаються в навчальних заняттях і в праці.

Потрібно мати на увазі, що розходження по темпераментах – це розходження не за рівнем можливостей психіки, а по своєрідності її проявів.

Потрібно також враховувати, що існують вікові особливості темпераменту: у кожному віці – своя специфіка активності, емоційності та моторики. Так, у молодшому шкільному віці характерні риси активності – легкість пробудження інтересу, готовність звернути увагу на будь-які зовнішні подразники і недостатня тривалість стану зосередженості – пов'язані з відносною слабкістю, чутливістю нервової системи дітей. І емоційність у цю пору життя, і моторика, звичайно ж сильні, ніж, скажемо, у підлітковому, а тим більше в юнацькому віці. Ознаки того або іншого типу темпераменту людини не можуть розглядатися у відриві від її віку і завжди виступають на відповідному «віковому фоні».

Темперамент кожної людини формується в процесі її індивідуального розвитку. Формування перебуває під постійним впливом зовнішніх умов її життя і виховання. Залежно від характеру зовнішніх впливів тимчасові нервові зв'язки, що утворюються при цьому, в одних випадках можуть маскувати природні риси типу, в інших – змінювати їх або закріплювати.

Темперамент у студентів коледжу є характеристикою тільки динаміки їх психічної діяльності, їх поведінки, а не її змісту, ступеня розвитку. Студенти, що однаково успішно

навчаються, можуть бути неоднаковими за своїм темпераментом.

Це говорить про те, що при кожному типі темпераменту можна розвинути, сформувати суспільно корисні властивості особистості (Теплов). Але конкретні способи їх формування істотно залежать від основних рис типу їх темпераменту. Тому на них треба зважати в індивідуальному підході до студентів в процесі їх навчання та виховання, у керівництві формуванням їх характеру [15, 34].

В педагогічній діяльності висока ефективність навчання і виховання досягається завдяки всебічному знанню учнів (студентів) з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей, в тому числі і темпераменту.

Темперамент у студентів технікуму є характеристикою тільки динаміки їх психічної діяльності, їх поведінки, а не її змісту, ступеня розвитку.

Одним з шляхів пристосування темпераменту до вимог діяльності, в тому числі і пізнавальної, є формування індивідуального стилю діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Альбуханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
3. Белоус В. В. К исследованию влияния типов темперамента на эффективность индивидуальной и совместной деятельности // Вопросы психологии. – 1986. – №3. – С.34.
4. Белоус Б.Б. Темперамент и деятельность. – Пятигорск, 1990. – 264 с.
5. Возрастная и педагогическая психология. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. А. В. Петровского. – М.: Просвещение, 1973. – 288 с.
6. Васецька Т.М. Особливості впливу темпераменту на індивідуально-психологічний стиль учбової діяльності // Психологія. Збірник наукових праць: НПУ імені М.П. Драгоманова. – К., 1999. – Вип.№1(8). – С. 23 -31.
7. Володько В. М. Індивідуалізація й диференціація навчання: понятійно-категорійний аналіз // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 9–17.
8. Гамезо М. В., Герасимова В. С., Горелова Г. Г., Орлова Л. М. Возрастная психология: личность от молодости до старости: Учеб. пособие. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 272 с.
9. Голубева Е.А., Рождественская В.И. О психологических проявлениях свойств нервной системы // Вопросы психологии. – 1976. – №5.
10. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
11. Гуревич К.М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы. – М., 1970. – 262 с.
12. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психология высшей школы: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.
13. Егорова М. С. Психология индивидуальных различий. – М., 1997. – С. 38-47, 54-57.
14. Зайченко І. В. Педагогіка. Навч. посіб. для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – Чернігів, 2003. – 528 с.
15. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І. А.Зязюна. – К.: ВІПОЛ, 2000. – С.11-57.
16. Кант Иммануил, Сочинения (Антропология). – М., 1966. – С.534-540.
17. Кречмер Эрнст, Строение тела и характер. – М., 1993. – С. 182-193.
18. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. – Казань, 1969. – 289 с.
19. Кон И. С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
20. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 486 с.

21. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. – К.: ЕксОб, 2003. – 304 с.
22. Максименко С. Д. Общая психология. – К.: «Ваклер», 2000. – 596 с.
23. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія. – К.: МАУП, 2000. – 604 с.
24. Мерлин В. С. Очерк теории темперамента. – М.: Просвещение, 1964.
25. Небылицын В. Д. Основные свойства нервной системы человека. – М.: Просвещение, 1966.
26. Немов Р. С. Психология. – М.: Просвещение, 1990. – 489 с.

УДК 635.914:5:371

*Любов Підан
(Умань, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ КІМНАТНИХ РОСЛИН У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

У статті висвітлено важливість кімнатних рослин у закритих приміщеннях школи. Наведено важливі функції, які вони виконують. Описано теми шкільного курсу біології, географії, екології, які тісно пов'язані із наявністю кімнатних рослин.

Ключові слова: кімнатні рослини, функція, біологія, географія, екологія.

The article highlights the importance of houseplants in indoor premises of school. Important functions which they perform are given. Topics of school courses in Biology, Geography and Ecology closely connected with the presence of houseplants are described.

Key words: houseplants, function, Biology, Geography, Ecolog

Чисте повітря – це основа здоров'я людини. Так говорять не лише екологи, а й медики, вчителі, і люди всіх професій. Адже повітря, як природна суміш газів, що дає життя на землі всьому живому. Без повітря – не було б життя. Саме тому актуальною темою по очищенню повітря, особливо у закритих приміщеннях є використання кімнатних рослин різних екологічних груп.

Кімнатні рослини, їх зелень і свіжість, завжди додають тепло і затишок оселі, підкреслюють гостинність господарів і приносять яскраву вишукану живу ноту в будь-який інтер'єр. Ці милі квіти створюють позитивний настрій своєю красою, очищають забруднене повітря, зволожують його, позбавляють від багатьох мікроорганізмів, вірусів, бактерій тощо [1]. До того ж, здорові, доглянуті і сильні рослини дають заряд енергії та бадьорості, покращують ауру в приміщенні. Кімнатні рослини – сама доступна краса класної кімнати, будинку, офісу.

Квіти і зелень відіграють важливу роль в естетичному вихованні підлітків. Догляд за рослинами привчає дітей до відповідальності, самостійної праці, розвиває їх естетичні нахили, вчить самостійно і бережно відноситися до живого організму [2].

Темою нашої школи впродовж багатьох років, було і є використання здоров'язберігаючих технологій під час навчання та виховання підлітків. Продовжуючи працювати над цією загальношкільною темою, ми вирішили дізнатися про позитивний вплив кімнатних рослин на школярів.

Метою дослідження було: залучити учнів до роботи щодо озеленення приміщення; викликати інтерес до рослинного світу; розширити знання про кімнатні рослини, їх практичне значення для людини; розвивати пізнавальний інтерес, практичні навички у вирощуванні і догляді кімнатних рослин; виховувати дбайливе ставлення до природи; здійснювати екологічну освіту та виховання особистості.

Як показали дослідження учених, кімнатні рослини виділяють більше 300 летких речовин, які здійснюють позитивний вплив на людський організм. Більшість рослин володіють фітонцидними властивостями, тобто здатні вбивати бактерії і затримувати зростання шкідливих мікроорганізмів, вірусів, тощо [3]. До таких рослин з сильною фітонцидною дією відносяться хлорофітум, аспарагус, монстера. Доведено, що хлорофітум – це природний очисник повітря «живий кондиціонер». Ця рослина здатна за добу очистити повітря від наявності різних мікробів. Сансев'єрія здатна підвищувати імунітет, охороняти від застуди. Кактуси – знижують електромагнітне випромінювання у кімнаті [4].

Сучасний кабінет біології – це великий живий куточок школи, де зібрана колекція кімнатних рослин. За результатами власних спостережень, досліджень проведення уроків природознавства у 5 класі, біології у 6-11, географії 6-10 класі та екології не можливе без використання кімнатних рослин. За допомогою живих рослин учні мають на уроках і в позаурочний час такі можливості:

- розглянути під мікроскопом форму і розміри клітини;
- детально ознайомитися із зовнішньою будовою рослини;
- здійснювати фізіологічні дослідження: транспірація, дихання та ін;
- досконало вивчити типи корневих систем;
- порівняти форму і розміри листків;
- вказати вегетативні і генеративні органи;
- розрізнати типи суцвіть;
- описати будову квітки;
- самостійно спробувати вегетативно та статеву розмножувати рослини;
- отримати знання про використання рослин із лікувальною метою;
- дізнатись про походження рослини та її батьківщину;
- скласти екологічну роль рослин в природі;
- передбачити наслідки від їх активного знищення рослин;

Узагальнення та закріплення отриманих знань і вмінь на уроці у вигляді практичної діяльності учнів дає повноцінні знання на все життя.

Отже, значення кімнатних рослин у процесі вивчення природничо-географічних дисциплін дуже велике.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Приходько С. Н. Цілюща флора у вашій кімнаті / С.Н. Приходько. – К.: Наукова думка, 1990. – 192 с.
2. Кімнатні рослини у навчально-виховному процесі з біології: навч. посіб. / М.М. Барна, Л.С. Барна, О.О. Семенів, Г.Ф. Яцук. – Тернопіль, 2006. – 160 с.
3. Сележинський Г. В. Прекрасні супутники наші / Г.В. Сележинський. – К.: Молодь, 1989. – 56 с.
4. Азбука квітника / Л.С. Сироватська, А.В. Гречишкін, Є.Ш. Білорусець та ін. – К.: Урожай, 1993. – 98 с.

УДК 37.02:39:784.4=161.2(477)

Володимир Радкевич
(Коростишів, Україна)

**ВИКОРИСТАННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО МИСТЕЦТВА НА ЗАНЯТТЯХ
МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
I-II РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ**

Мета статті – пошук і визначення необхідних шляхів у навчальному процесі майбутніх вчителів початкових класів, які призведуть до удосконалення методики вивчення національного фольклору на заняттях музичного виховання у студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації.

Ключові слова: педагогічна діяльність, фольклор, інновація, творчість, мистецтво.

An aim of the article is a search and determination of necessary ways in the educational process of future teachers of initial classes, that will result in the improvement of methodology of study of national folklore on employments of musical education for the students of higher educational establishments of I-II of levels of accreditation.

Key words: pedagogical activity, folklore, innovation, work, art.

*Фольклор – „своєрідний конденсат духовної історії людства.”
А.І.Іваницький*

Сучасні демократичні процеси національного відродження викликали значні зміни в житті українського народу, оновленні усіх сфер його діяльності, поглиблюючи тим самим комплекс вимог до культурологічної та професійної підготовки майбутніх учителів на заняттях музичних дисциплін у студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації як передумови успішного забезпечення навчального процесу й виховання підростаючого покоління.

В умовах розвитку національної освіти, коли пріоритетного значення набуває підготовка нової генерації педагогічних кадрів, особливо актуально постає питання підвищення інтелектуального рівня особистості та її виховання на національному підґрунті. Наявність знань пісенної фольклористики стає показником рівня освіченості сучасної молоді людини, майбутнього педагога.

Підготовка студентів з погляду досліджуваної проблеми є одним із найважливіших завдань Коростишівського педагогічного коледжу. Вона зумовлена як професійними вимогами – необхідністю формування у майбутніх учителів організаційно-методичних навичок для залучення підростаючого покоління до невичерпної скарбниці свого народу, так і необхідністю вирішення проблем сьогодення, які пов'язані з навчанням і вихованням школярів.

Визначаючи рівні сформованості національного світогляду майбутніх учителів початкових класів засобами кращих зразків народного мистецтва, ми враховуємо перелічені нижче критерії, а саме: ступінь розвиненості художньо-творчих, педагогічних, методичних, комунікативних умінь відповідно до світоглядної зрілості вихованців; адекватність навчально-виховної діяльності національним світоглядним уявленням, поглядам, ідеалам, переконанням; художньо-естетична орієнтація музично-виконавської діяльності на основі музичного фольклору. Ось чому доцільність залучення національної фольклорної спадщини з її колосальним значенням етнічних, різножанрових першоджерел для розвитку і створення духовної культури можна правомірно вважати не тільки правильною, а й конче необхідною у часі.

Наразі все більшої актуальності набувають питання формування професійних якостей майбутніх учителів початкових класів, які зумовлюють потребу пошуку інноваційних

підходів до фахової підготовки студентів педагогічного коледжу, оновлених форм і механізмів взаємодії теорії і практики. Адже професійна підготовка майбутнього вчителя відповідатиме сучасному рівню тоді, коли зміст, форми й методи педагогічної, методичної, зокрема музичної підготовки будуть орієнтовані на формування висококваліфікованої особистості педагога, його фахових знань і умінь.

Виховання національної музичної культури засобами фольклорного мистецтва полягає не у вимогах механічного засвоєння студентами народних надбань цінностей і традицій старших поколінь, а в створенні відповідних навчальних умов з багатим емоційно-культурним потенціалом.

У цьому ракурсі на передній план виступає виховна спрямованість навчального матеріалу, використання у навчально-виховному процесі кращих зразків вітчизняного мистецтва. Як специфічний канал поширення емоційно-творчого досвіду людства, український музичний фольклор, впливаючи на особистість, активізує сферу її почуттів, створює природне підґрунтя для виховання повноцінно творчої, духовно багатой, національно визначеної, професійної особистості. Тобто, за допомогою фольклорного мистецтва, викладачі музичних дисциплін формують високу духовність національно орієнтованої студентської молоді, якій належить передати пісенне джерело свого народу наступним поколінням. Звідси, власне, і випливає те значиме місце викладачів циклової комісії музичного виховання з методикою Коростишівського педагогічного коледжу у проведенні конкретних методологічно спрямованих заходів для підвищення рівня професійної й національно-музичної вихованості молодих фахівців. Таким чином, звернення до витоків народного мистецтва, творче впровадження в навчально-виховну практику педагогічного коледжу скарбів народної творчості – провідна лінія національної спрямованості в системі кваліфікованої підготовки майбутнього вчителя.

Для забезпечення всебічних ґрунтовних знань викладачі використовують системний, комплексний, діяльнісний, особистісний, культурологічний підхід. Кожен педагог намагається викладати музику в контексті інших наукових і художніх знань, в руслі системного підходу з озброєння студентів не лише фактичними теоретичними знаннями, а й методологічними, тобто знаннями про найважливіші елементи понять і структурні зв'язки між ними. Адже в галузі мистецьких занять системний характер розумової діяльності студентів відбувається у вигляді асоціативних зв'язків між видами мистецтва, засобами художньої виразності, стильовими напрямками тощо. Така методологія передбачає триєдність музики, слова і руху як засобу формування особистості. Іншою складовою частиною методики є сольфеджіо й імпровізація. Передбачається виховання у студентів почуття ладового мислення методом ладової сольмізації. В основі методичної системи лежить також принцип елементарного музикування з використанням різних видів музично-сценічної діяльності. При цьому планомірно й системно впроваджується в навчальний процес виховання молоді в національному колориті.

Працюючи за інноваційними технологіями особливу увагу приділяємо інтерактивному навчанню. Інтеграція занять музики з комп'ютерними технологіями дозволила зробити процес навчання більш візуальним, а відтак, цікавим, якісним, яскравим, творчим.

У контексті прогресивних методів музичного навчання і виховання викладачі коледжу значну увагу приділяють впровадженню розробок нових інтерактивних методик музичного виховання, заснованих на народній музиці. Розробляють та впорядковують затверджені на засіданнях циклової комісії апробовані оптимальні способи взаємопов'язаної діяльності викладача й студентів, спрямовані на розв'язання навчальних завдань.

Поряд із стислим викладом теоретичного матеріалу на заняттях із музичних дисциплін до кожної теми пропонуємо систему різнорівневих форм контролю набутих знань і практичних умінь: контрольні, тестові запитання, творчі, мета яких – спрямувати студентів на самостійний пошук, сприяти розвитку його творчого, аналітичного мислення. Це є продуктивним підходом у навчальному процесі, адже наразі теоретичні знання з фольклору сприймаються студентами легко, просто і доступно. Тому особливу роль відводимо народній

музиці, яка несе в собі відбиток історичної долі, національної свідомості, що є найважливішою і найглибиннішою ознакою за природою культури особистості. Вона правомірно може вважатися інтегральним фактором соціалізації, а значить, має силу впливати на індивідуальний результат опанування культурними цінностями суспільства.

Тим паче, не можемо ігнорувати гострий факт у питаннях оцінного ставлення частини молоді до первинного джерела – фольклору. Нерозуміння, небажання слухати, а часом і пряма відмова вивчати народну пісню – усе це зафіксовано в результатах анкетування, яке проводили студенти не тільки в школах під час проходження практики, а й серед одногрупників коледжу.

Проаналізувавши опитування, виявляємо ті негативні фактори, що впливають на низький рівень обізнаності молоді з фольклорним мистецтвом:

- брак знань про автентіку (автоматично сприймається як „самодіяльний народний” фольклор);
- часом примусове залучення молоді до фольклору;
- досить незначна „пропаганда” істинно народного фольклору у засобах масової інформації;
- мала кількість фоно-, відео архівів, „живого” звучання кращих зразків автентичного фольклору.
- орієнтир молоді на західно-європейські стандарти (музику);
- постійне звернення до народної пісні саме через її обробку, низькопробне аранжування.

Формуючи музичний смак у студентів, викладачі педколеджу навчають їх умінню відрізнити справді прекрасне в музиці від потворного, умінню отримувати насолоду від музики й знаходити джерело духовного збагачення. Наші студенти усвідомлюють, що музичний смак не з'являється сам собою, його слід виховувати і розвивати. Для цього необхідно слухати хорошу музику, вчитися розуміти її зміст та мову.

Щодо зацікавлення вихованців автентичним фольклором, пропонуємо:

1. В атмосфері добра, взаєморозуміння давати доступну інформацію про традиції та звичаї народу, його пісенну культуру, поєднавши науково-професійне з популярним.
2. Використовувати міжпредметні зв'язки. Музичний фольклор поєднувати з історією, українською мовою та літературою, прикладним мистецтвом тощо.
3. Організовувати ансамблі автентичного співу серед студентів та викладачів.
4. Влаштовувати концертні виступи з елементами обрядового дійства.
5. Проводити „живі заняття” – запрошувати солістів, гуртів, що співають в автентичній манері.

Удосконалюючи навчально-виховний процес у педагогічному коледжі, слід звернути увагу на дуже важливий момент: якщо молодь не цікавиться національною пісенно-обрядовою творчістю, то у неї не вихована потреба розуміти, любити й належним чином оцінювати найдосконаліші форми цього мистецтва. Примусове ж знайомство молоді з фольклором сприймається як „виховання палицею”. І тут справа зовсім не в інших музичних уподобаннях. Студентам необхідна кваліфікована допомога для розвитку їхніх дещо спрощених уявлень про національну обрядову музику.

Взаєморозуміння і контакт – тільки таким чином можна вплинути на свідомість, естетичне чуття молоді. Тож, для ефективного вирішення цих нагальних завдань необхідна послідовність і перспектива у викладанні, зважений підхід до виховання музично-педагогічної культури студентів.

Педагогічна діяльність викладачів музики в коледжі направлена не лише на пропаганду та доцільність використання пісенних першоджерел у навчальному процесі, а й на те, щоб поєднувати у своїй роботі народну пісенність з сучасними формами музичного виховання. Використання на практиці саме таких „поєднаних” прийомів сприяє вихованню майбутнього вчителя народною піснею без „примусу й насильства”. А це вимагає формування особливих підходів у роботі, оскільки зміна стереотипу ставлення сучасної молоді до прадавньої пісні може відбутися лише за умови переведення студентів з позиції об'єктів, які лише

сприймають та запам'ятовують, до позиції суб'єктів, які активно включаються у визначений об'єм роботи (ознайомлення, аналіз, вивчення та виконання пісень). Ставши суб'єктом діяльності, студенти мають можливість розмірковувати, висловлювати власні судження, робити висновки, залишаючи по собі реальні як індивідуальні, так і колективні результати (це і ансамблевий, і сольний, хоровий спів та гра на музичних інструментах).

На кожному занятті музики розвиваємо емоційну сферу студентів, художньо-творчу активність, здатність до розуміння і переживання музики. Сприймаючи фольклорний зразок у першоджерелі, студент автоматично долучається до вікопомних духовних цінностей. Як показує практичний досвід, саме такий підхід у роботі з молоддю є значно результативнішим, повнішим за своїм змістом, краще збагачує їх мистецькі орієнтири, ніж зробили б це найрізноманітніші наукові системи та теорії. Зразки народно-пісенного мистецтва, що використовуються в роботі нашими викладачами музики, стають надбанням власного досвіду вихованців, прилучаючи студентів до особливого світу художньої реальності, збагачують їх глибинними знаннями про народ, його історію, шляхи розвитку тощо.

Усвідомлюючи, що вміння слухати і чути музику не є вродженою властивістю, розвиваємо пізнавально-творчі можливості вихованців у цілеспрямованому аналізі та виконанні музичних творів, бо лише власна діяльність є запорукою глибоких переживань, естетичної насолоди, високих художніх смаків і переконань якраз на національному ґрунті. Важливою умовою вважаємо саме „живу” подачу музичного матеріалу, ту, яку можна відчутти, коли студент особисто є активним учасником, а не стороннім споглядачем, де він, виконуючи вказівки педагога, включається в безпосереднє творення разом із викладачем, вишуковуючи найоптимальніші прийоми та методи для успішної роботи.

Практика показує, що глибоко усвідомлюють і аналізують твори лише ті студенти, які мають міцні теоретичні знання, тверді переконання та ідеали. У виховному аспекті важливо акцентувати на тому, що під час слухання і виконання фольклорних творів не тільки змінюються, а й відшліфовуються смаки й симпатії національного колориту. Наводимо характеристику функцій типових завдань діяльності та формування відповідних умінь на основі національного фольклору:

- підбір акомпанементу до будь-якої української народної пісні;
- гармонізація мелодії чи басу головними тризвуками;
- логіка ладових тяжінь в мажорі та мінорі в народних ладах;
- особливості та вплив народно-пісенної творчості на розвиток інструментальної та вокальної музики;
- значення музичного фольклору у процесі виховання дітей та формування їх духовної культури;
- специфічні особливості фольклору, жанрова систематизація, манера виконання пісень різних жанрів, принципи будови народної пісні;
- аналіз пісень різних циклів, обрядів;
- спів народних пісень без супроводу музичного інструмента;
- жанри народної творчості та знання народної пісні як джерела хорового мистецтва;
- розробка сценаріїв свят та розваг з використанням національних та місцевих традицій;
- пісенно-ігровий, музично-танцювальний український фольклор;
- український танець.

Необхідно максимально використовувати резерви навчально-пізнавальної, пошуково-дослідницької, педагогічної діяльності для реалізації мети і завдань щодо удосконалення національно спрямованої орієнтації наших випускників; ширше включати до програм музичних дисциплін зразки національного пісенно-обрядового фольклору; здійснювати взаємозв'язок студентів коледжу з фольклорними колективами, працівниками культури та мистецтва шляхом розширення спільної діяльності з представниками цих закладів для вивчення традиційного фольклору саме свого краю, фото- та відео архівів. Молоді вчителі, студенти-практиканти мають збирати і записувати народні пісні, легенди та інші зразки

пісенного і музично-поетичного фольклору, тим самим сприяючи відродженню і поширенню народного мистецтва. Серед чинників, що підвищують емоційне сприйняття музичного мистецтва, особливого значення набуває народно-пісенна творчість рідного краю. Вона логічно повинна посідати вагоме місце у вихованні студентської молоді. Як особливий канал поширення емоційно-творчого досвіду людства народно-пісенне мистецтво, впливаючи на особистість, активізує сферу її почуттів, визначає форму соціальної поведінки.

Широке залучення здобутків української народної культури до професійної підготовки вчительських кадрів з урахуванням регіональних особливостей дозволить їм ширше використовувати пісенні та поетично-творчі зразки пісенно-обрядової спадщини свого краю в навчально-виховній роботі з учнівською молоддю. Організація та проведення за оригінальними сценаріями навчальних і позаурочних виховних заходів із залученням народознавчих матеріалів та окремих зразків місцевої музично-поетичної творчості – головний напрямок роботи сучасних педагогів. Матеріал, що містить у собі перлини вітчизняної музичної спадщини з відгомонам історії рідного краю, має стати основним чинником у формуванні національної свідомості як молодих учителів, так і їх вихованців. Тобто морально здорове покоління можна виховати лише шляхом залучення студентської молоді до вивчення, засвоєння національних (а саме пісенно-обрядових) зразків та застосування їх у навчальній і практичній діяльності.

Попри вагомий теоретичний та практичний внесок викладачів циклової комісії музичного виховання з методикою Коростишівського педагогічного коледжу у розв'язання окресленої проблематики, все ж бракує більш системного дослідження методичних засад формування теоретичних знань та набуття практичних навичок і умінь у студентів вишів I-II рівнів акредитації шляхом інтерактивних методик. Потребують подальшого вивчення й питання комплексного використання українського музичного фольклору як доміанти теоретичного навчання студентів. Становить проблему недостатність репертуарних збірок, методичних посібників, у яких було б здійснено адаптацію й систематизацію зразків українського музичного фольклору, розкрито його значення у формуванні базових теоретичних знань майбутніх учителів початкових класів засобами українського фольклору.

Подальша перспектива полягає у розробці педагогічної моделі для формування теоретичних знань майбутніх учителів на основі українського музичного фольклору. У зв'язку з цим набуває актуальності питання щодо впровадження експериментальних методик, які б сприяли глибшому засвоєнню музично-педагогічних знань на основі комплексного вивчення національного матеріалу, а також практичної підготовки щодо його використання. Це дозволить активізувати пізнавальну діяльність майбутніх вчителів початкових класів, розвинути їх музично-естетичні уявлення, підвищити загальний рівень музично-естетичної культури, спрямувати відповідним чином їх моральні переконання. Загалом же розробка теорії і методики мистецького навчання – надзвичайно важливий напрям модернізації сучасної музичної педагогіки і потребує подальших новітніх засобів, підходів та перспективних інтерактивних технологій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богданова О. Фольклористика в системі середньої ланки музичної освіти / О. Богданова // Історія, фольклор, теорія музики. – Вип. 1. – К, 2004. – С. 1-5.
2. Бондаренко Ю.І., Пасічник Є.А. Школа: Проблема ментальності та національної свідомості // Слово і час. – 1993. – № 6. – С. 70-77.
3. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору // Слово і час. – 2003. – №9. – С. 17-23; № 10. – С.41-49.
4. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – С. 328.

*Муқаддас Рахманова
(Ташкент, Узбекистан)*

ЁШЛАРГА ОИД ДАВЛАТ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ

Мақолада ёшларни турли маънавий ва мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қилишда оммавий ахборот воситаларининг ўрни ҳақида ёритилган.

В статье освещены вопросы значения средств массовой информации в защите молодежи от различных духовных и идеологических угроз

Инсоният ҳаётида ғоят улкан ўзгаришлар юз бераётган бугунги кунда мамлакатимиз мустақил тараққиётининг туб моҳиятини одамларга тушунтириш, уларнинг жамиятимизда амалга ошириладиган ислохотларни қўллаб-қувватлашларига эришиш, жамоатчиликда ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришларга нисбатан позитив муносабатларни шакллантириш, кишиларга етказиладиган ахборот оқимини миллий тараққиёт манфаатларига мос ўзганга йўналтириш, фуқароларни ёт мафкураларнинг зарарли таъсиридан ҳимоялаш долзарб вазифалардандир. Бу борадаги ишлар самарадорлигини таъминлашда ОАВ алоҳида ўрин тутди. Шунинг учун ушбу йўналишдаги назарий ва амалий масалаларни кенг илмий тадқиқ этиш, бунда аввало мазкур масалалар билан боғиқ асосий тушунча ва категориялар моҳиятини атрофлича ёритиш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳозирги даврда ёш авлодимиз маънавий оламнинг дахлсизлигини асраш учун таълим-тарбия жараёнида нималарга асосланиш ва нимага эътибор қилиш керак, деган савол файласуфлар, гуманитар фан вакиллариининг диққат марказидадир. Фикримизча ёшларнинг фикр тарбиясига эътиборни қаратиш улар маънавий оламнинг дахлсизлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Ёшларнинг ахборот оқимига муносабатини шакллантириш фикр тарбиясининг бир йўналишидир. Ота-оналар, устоз ва мураббийлар илм ва тарбия бериш жараёнида ёшларга фикр ва билим ўртасидаги фарқни тушунтиришлари, фикрларни солиштиришга, уларни турларга ажратишга ўргатишлари лозим. “Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио-телевидение, матбуот, интернет каби воситалар орқали ҳам ахборот ва маълумотларни олмоқда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад–муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди.”¹ – деб ёзади Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов

Информацион таҳдидлар инсоннинг ижтимоий онгини нотўғри шакллантириш ва шу тариқа ўзлигига эга бўлмаган оломонни таркиб топтиришни кўзлайди. Информацион таҳдидлар ахборот хуружи сифатида ҳам талқин қилинади ва шахсни ўзи истаган тарзида шакллантиради ва муаммолар гирдобига ташлайди. Натижада фуқароларнинг ижтимоий онги заҳарланиб, жамиятда ижтимоий хасталик вужудга келади.

Ҳозирда турли усулларда олиб бориладиган мафкуравий тарғибот ва ташвиқотларнинг асл мақсади-инсон қалби ва онги учун курашга қаратилган. Бу кураш натижасига кўра учта асосий босқичдан иборат; биринчиси – муайян ахборот инсон томонидан қабул қилинмайди. Иккинчиси – ахборот инсон онгида маълумот сифатида сақланиб қолиши ва у бундан бошқа бир масала юзасидан қарорлар қабул қилишда солиштирувчи манба сифатида фойдаланиш мумкин. Учинчиси – ахборот фикр ёки ғоя сифатида инсон қалбини эгаллаши, маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айланиши ҳамда бу унинг амалий фаолияти асосини ташкил қилувчи омил бўлиб қолиши мумкин. Ахборот учинчи ҳолатда инсонни ҳаракатга

¹Каримов. И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т. . Маънавият. 2008. 114-б.

даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучини тўла намоён этади. Ҳозирда ахборот хуружлари ҳақида кўп гапирилаётган бўлсада, мутахассислар томонидан мазкур тушунчага ҳали тўлик таъриф берилганича йўқ. Бунинг устига, ҳатто соҳа тадқиқотчилари, мутахассислар ҳам “ахборот уруши” деган жумланинг қачондан муомалага киргани ва ахборот-қурол сифатида илк бор қачон фойдаланилгани ҳақида бир тўхтамга келгани йўқ.

Глобаллашув шароитида ОАВнинг ўрни ҳақида гап кетар экан, масаланинг яна бир муҳим жиҳатиға эътибор қаратилиши лозим. И.А.Каримов таъкидлаганларидек, “Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио-телевидение, матбуот, интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмоқда. Жаҳон ахборот майдони кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизни онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма деб, бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди. Нега деганда, биз юртимизда очиқ ва эркин демократик жамият қуриш вазифасини ўз олдимизга қатъий мақсад қилиб қўйганмиз ва бу йўлдан ҳеч қачон қайтмаймиз”.

Ҳозирги кунда, интернет тармоғидан фойдаланувчилар сонининг асосий қисми ёшлар бўлгани учун “номақбул” ахборот хуружидан сақланишимиз керак. Чунки, бундай маълумотлар миллий кадриятларимизга, урф-одатимизга, ўсиб келаётган авлоднинг маънавий дунёсига, тарбиясига салбий таъсир кўрсатади. Айрим ёшлар беихтиёр ахборот олиш, шунингдек, тарқатиш субъектига айланганини сезмаган ҳолда, интернетдан видеоларлар ва миллий маънавиятимизга тўғри келмаган маълумотларни кўчириб олиб, дўстларига тарқатмоқда. Глобаллашув жараёнида ахборот хуружи ёшларимизнинг онгига, жамият тараққиётга, миллий менталитетимизга таҳдид солмоқда. Бундай салбий ҳолатларнинг олдини олишда давлатимиз, жамият ва фуқаролар манфаатларидан келиб чиққан ҳолда юртимизда ахборот-коммуникация соҳасида қатор қонунлар қабул қилинди ва ишлаб чиқилмоқда. Мисол учун, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 10 та қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2 та фармон, 9 та қарорлари ва Вазирлар Маҳкамасининг 27 тадан ортиқ қарорлари қабул қилинди. Хусусан, ушбу қонунларда уруш, зўравонлик ва терроризмни, шунингдек, диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғояларини тарғиб қилиш, миллий, иркий, этник ёки диний адоват кўзгатувчи ахборотларни тарқатиш, порнографияни тарғиб этиш каби мафкуравий таҳдидларга сабаб бўладиган ҳолатларнинг олдини олишга қаратилган тамойиллар акс этган³.

“Кимки ахборотга эга бўлса, у дунёга эгалик қилади” деган фикр бугунги кунда ҳар томонлама эътироф этилган. Шундай экан, ўқувчи-ёшларимизда ахборотлар олами имкониятларидан оқилона фойдаланиш малакасини шакллантириш ҳаётий аҳамиятга эга.

Очиқ ахборот коммуникацияси жараёнида ёшлар онгига таъсир этаётган ёт ғояларга қарши ҳимоя воситаларини ишлаб чиқишдан аввал ёшларнинг ижтимоий ҳулқида кўзга ташланадиган энг муҳим ҳолатлардан бири ташвишланиш, нимадандир чўчиш ва шу туфайли ижтимоий муносабатлардан ўзини олиб қочишга интилиш ҳисларининг намоён бўлишидир. Чунки агар психологик ҳимоя ҳолатининг моҳиятидан келиб чиқадиган бўлсак, бу шахс ички кечинмаларини ифодаловчи шундай ҳолатки, унда одам ички руҳий мўтадилликни асраш учун ўзидаги хавотирланиш, кўрқув ва ҳадиксирашларини босишга, улардан ҳалос бўлишга интилади.

Доимий ахборот оқими вужудга келтираётган муҳитда миллий кадриятлар, азалий анъаналар заволи топишининг олдини олиш мақсадида ахборот хавфсизлигини таъминлаш керак. Хорижий телеканалларда нима намоёиш этилса ёки Интернетда нима тарғиб қилинса, барчасини қабул қилавериш асло мумкин эмас. Биз улар орасидан имон-эътиқодимиз,

³Оммавий ахборот воситалари тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни (янги таҳрири). Ўзбекистон Республикасининг оммавий ахборот воситалари тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатлари. – Тошкент: O'zbekiston, 2007. – Б. 5.

анъана-ю кадрийларимизга мос келадиганларинигина саралаб олмоғимиз шарт. Бу мақсадга эса ёшларимизга телевидение ва Интернетдан оқилонга фойдаланиш йўлларини ўргатиш, уларнинг мазкур ахборот манбаларидан фойдаланишларини назорат қилиб бориш орқалигина эришиш мумкин.

Оммавий ахборот воситалари жамиятга тез таъсир этувчи куч эканлигини инобатга олган ҳолда, шуни таъкидлаш жоизки, ёшларни турли маънавий ва мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қилишда ушбу кучга суяниш ва ундан самарали фойдаланиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
2. Каримов И.А. Она юртимиз бахту истиқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўзбекистон, 2015.
3. Информация. Дипломатия. Психология. – М.: Известия, 2002.
4. Каримов С., Ўразов Ш., Саматов Х., Абдувоҳидов С. Оммавий маданият – миллий маданият кушандаси. – Самарқанд.: Zarafshon, 2015.
5. Оммавий ахборот воситалари тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни (янги таҳрири). Ўзбекистон Республикасининг оммавий ахборот воситалари тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатлари. – Тошкент: O'zbekiston, 2007. – Б. 5.

*Хавасхан Салиева
(Коканд, Ўзбекистон)*

МЫСЛИТЕЛИ ВОСТОЧНОГО РЕНЕССАНСА О РОЛИ СЕМЬИ В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ

В статье дается анализ мыслей Абу Наср Фараби, Ибн Сина, Абу Райхан Беруни о нравственном воспитании, его значение в обществе и воспитании ребёнка.

Analysis of thoughts of Abu Nasr Farabi, Ibn Sina, Abu Reyhan Beruni about moral education and its significance in the society and in training child is given in this article.

Семья – это совокупность близких родственников живущих вместе (муж, жена, родители, дети). Семья – самое главное в жизни для каждого из нас. Это близкие и родные люди, те, кого мы любим, с кого берём пример, о ком заботимся, кому желаем добра и счастья. Именно в семье мы учимся любви, ответственности, заботе и уважению. Семья – это круг людей, которые тебя любят и уважают и никогда не оставят в беде, будут с тобой в радости и горести всегда.

История вопроса о влиянии семьи на воспитание ребенка уходит своими корнями в глубокую древность. Семейному воспитанию уделяли в своих трудах внимание такие учёные как Абу Наср Фараби, Абу Али ибн Сина (Авиценна), Абу Райхан Беруни и другие.

Фараби, рассматривал вопросы нравственности и тесно связывал с интеллектуальными качествами человека, с его «разумностью», и поэтому рассматриваемые им этические понятия воплощают в себе не только определенные нормы и правила нравственных отношений, но и в некоторой степени результаты разумной деятельности людей в течении всей истории их существования. Естественное свойство человека, этические нормы и правила Фараби выводит из опыта повседневной общественной жизни человека. Этические категории по его мнению не являются для него чем-то божественным, заранее установленным, а возникает из отношений между людьми. Они могут изменяться и развиваться.

Все свойства и состояния человека, Фараби разделяет на естественные (врожденные) и приобретенные, путем личного опыта, в процессе жизненной практики. К природным, он относит некоторые биологические, физические и психологические свойства, вытекающие из них интеллектуально-нравственные качества.

Нравственное воспитание, Фараби не мыслит без интеллектуальных способностей. Поэтому он требует органического сочетания ума, научной зрелости и высоких моральных качеств. Фараби был великим гуманистом, будущее общества он представлял без войны, нищеты и эксплуатации, мечтал о всеобщем счастье, торжестве справедливости, равенства, дружбе, взаимопомощи, взаимопонимании.

Этические воззрения Ибн Сино вытекают из его общеполитических и философских идей, которые показывают всю глубину мысли великого ученого и их прогрессивную направленность. Вопросы этики и нравственности занимают большое место в творчестве Ибн Сино. Этику и нравственность он относил к практическим наукам. Ее значение – познание зла и добра, по поведению и делам людей.

В научно-педагогических идеях Ибн Сино одно из центральных мест занимают мысли нравственном воспитании. Как бы развит ни был человек умственно и силен физически, он по мнению Ибн Сино, не может быть полноценным членом общества и принести ему пользу, если его знания не озарены нравственными нормами. Он справедливо ставил вопрос, о разностороннем развитии личности, о единстве умственного, нравственного и физического воспитания. Нравственность с точки зрения Ибн Сино, не врожденное свойство человека, а основной предмет воспитания и его результат.

Целью нравственного воспитания он считал, подготовку такого человека, который должен жить не только для себя, но и для других. Этот идеал можно осуществить тогда, когда обеспечивает формирование в людях такие качества: эмоциональность, истинная дружба, верность, твердая воля и твердый характер, любовь к труду.

Основными методами нравственного воспитания, по его мнению, беседовать наедине с детьми, начинать с рассказов, легенд. Беседовать спокойно, без крика, не задевая личность ребенка. Беседы не должны быть назойливыми и не надоедали ребенку, не обижали его.

Беруни считал «драгоценнейшим даром жизни», товарищество и самовыручка. «Если при рождении ребенок ослаблен, но с каждым днем изменяется, пока он не достигнет четырех лет – называемых годами воспитания, тогда астрологи выясняют, выживет ли он или нет, и если они считают, то он достаточно силен, то можно приниматься за его воспитание». По его мнению, семья как ячейка общества является неотделимой составной частью общества. И жизнь общества характеризуется теми же духовными и материальными процессами, как и жизнь семьи. Чем выше культура семьи, следовательно, тем выше культура всего общества. Общество состоит из людей, которые являются отцами и матерями в своих семьях, а также их детей. В этой связи очень важны роли отца и матери в семье, а в частности воспитательная функция семьи. Ведь от того, как родители приучают своих детей к труду, уважению к старшим, любви к окружающей природе и людям, зависит то, каким будет общество, в котором будут жить наши дети. Семейные традиции, моральные принципы, педагогическое мастерство родителей являются необходимыми условиями формирования нравственных убеждений ребёнка.

Выше сказанных можно сделать вывод, что мыслители Восточного ренессанса Фараби, Ибн Сина, Беруни высоко ценили роли семьи в нравственном воспитании.

УДК 37:17.035.3: 316.722(045)

*Карлыгаши Сарбасова, Жанар Саймбетова
(Астана, Казахстан)*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА В СОДЕРЖАНИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье представлены теоретические результаты исследования проблемы формирования этнокультурной компетентности будущих педагогов в условиях полиязычного образования. Цель статьи – провести анализ современного состояния процесса формирования этнокультурной компетентности будущего педагога, изучить ее структуру и пути формирования. Авторами статьи проведен анализ и синтез исследуемых понятий и их существенных характеристик, на основе которых сформулированы авторские определения дефиниций “этнокультурная компетентность”.

Ключевые слова: этнокультурное образование, этнический компонент, этнокультурный компонент, полиязычное образование.

The article presents the theoretical results of the research problems of formation of ethnocultural competence of future teachers in the conditions of polylinguism. The purpose of the article – to analyze the current state of the process of formation of ethnocultural competence of the future teacher, to study its structure and way of formation. The authors analyzed and studied the synthesis of concepts and their essential characteristics, which are formulated on the basis of the author's definition of the definitions "ethno-cultural competence".

Keywords: ethno-cultural education, the ethnic component, ethno-cultural component, multilingual education.

В условиях глобализации мирового сообщества этнический феномен продолжает оставаться одной из первостепенных проблем полиэтнических государств. В решении проблем межэтнических отношений приоритетную роль играет образование.

В конце XX века перед полиэтническими государствами встала проблема выбора направленности образования, поиска инновационных образовательных парадигм, отвечающих запросам современного демократического общества в условиях глобализации.

Реформирование системы образования в ведущих странах мира в условиях полиэтнического государства предусматривает воспитание поликультурной личности.

Арсенал мировой педагогической науки располагает теориями поликультурного (мультикультурного, многокультурного), этнокультурного, межкультурного и глобального образования, цели которых в той или иной мере отвечают задачам культурного плюрализма в воспитании и образовании подрастающих поколений. Анализ указанных концепций позволяет выявить сущность каждого подхода к целенаправленному воспитанию индивида. Определим их основную направленность в воспитании личности, т.к. каждое из них имеет свои особенности.

Поиски модели национального образования в странах СНГ привели к разработке теории этнокультурного образования. Отметим, что в педагогических исследованиях последних лет на постсоветском пространстве замечена тенденция на активное изучение этнокультурных проблем. Это объясняется ценностным образовательно-воспитательным потенциалом этнокультуры, ее гуманистической парадигмой, способной воспитать молодое поколение в духе толерантности и уважения к этническим особенностям разных народов и ростом национального самосознания народов. По выражению Т.В. Поштаревой, «быть этнокультурно компетентным – это значит признавать принцип плюрализма, иметь знания о других народах и их культурах, понимать их своеобразие и ценности» [1].

С точки зрения ученых (А.Ю.Белогуров, Ж.Ж.Наурызбай, М.Х.Балтабаев,

Ш.М.Мухтарова, А.Б. Панькин, К.Ж.Кожаметова, М.Е.Ержанов, Г.В. Палаткина, Г.Ф. Хасанова, А.К.Шаповалов и многие др.) этнокультурная направленность образования играет главенствующую роль в социализации и этнизации личности.

Этнокультурное образование выполняет множество функций в решении насущных социальных проблем современного общества в условиях интеграции и глобализации. Нами выделены три основные функции этнокультурного образования:

- проблема сохранения, трансляции и развития национально-культурного своеобразия этносов и этнической идентификации личности как субъекта определенного этноса;
- духовно-нравственная позиция личности, ее установки и убеждения;
- решение проблемы межкультурного общения народов и их представителей.

На основе анализа литературы по соответствующей тематике мы сделали вывод, что «понятие этнокультурное образование» используется в двух значениях: в широком и узком.

В широком значении понятие «этнокультурное образование» интерпретируется как близкое по смысловому значению к полиэтническому, т.е. изучающее этнические культуры многих народов, населяющих государство, в совокупности. В узком интерпретировании понятие «этнокультурное образование» рассматривается исследователями как культура родного этноса (моноэтнокультурное или национально-ориентированное).

По мнению большинства российских и отечественных исследователей, этнокультурный компонент представляет собой начальную ступень в системе поликультурного образования. В содержании образования этнокультурный компонент рассматривается учеными как неотъемлемая часть поликультурного образования, способный вывести личность на познание мировой культуры.

Поликультурное образование – сложное многоаспектное понятие, имеющее различные подходы к решению проблем этнокультурного разнообразия. В работах по проблемам поликультурного, мультикультурного, многокультурного образования, данные понятия рассматриваются как идентичные, но имеющие разное лингвистическое происхождение: «много» – русского, «мульти» – латинского «multum», «поли» – греческого «πολι». Таким образом, семантика двух понятий несет одинаковую смысловую нагрузку, а использование в научных работах той или иной терминологии имеет свои основания.

Вместе с тем, на наш взгляд, каждая из рассматриваемых теорий, выражает различную степень реализации принципа многообразия в системе образования с учетом локальной и глобальной масштабности социума. В связи с этим мы придерживаемся позиции совместимости трех пересекающихся концепций – этнокультурного (Ж.Ж.Наурызбай, Ш.М.Мухтарова, М.Х.Балтабаев, В.К.Шаповалов, М.Р.Кудаев, З. К.Дахужева и др.), поликультурного (Дж.Бенкс, Г.В.Палаткина, Г.Д.Дмитриев, А.Ю.Белогуров, Л.Л.Супрунова, З.А.Малькова и др.) и глобального образования (Р.Хенви, Э.Боткин, Р.Л.Гарсиа, А.Л.Лиферов и др.), у каждой из которых есть свой акцент. Так, концепция этнокультурного образования реализуется, прежде всего, с учетом национально-культурных особенностей нациеобразующего этноса. Концепция поликультурного образования удовлетворяет потребности полиэтнического общества граждан, а концепция глобального образования призвана обеспечить взаимодействие народов на основе глобальных общечеловеческих ценностей. Согласимся, что данная градация, в сущности, может быть условной, поскольку все перечисленные концепции имеют одну цель – формирование поликультурной личности. Объединяющим началом данных концепций служит этнический компонент образования, который, по сути, может быть этнокультурным, поликультурным, межкультурным (интеркультурным). Мы обосновываем сказанное тем, что Дж. Бенкс использует понятие «этнический компонент» в контексте концепции поликультурного образования, а Ж.Ж.Наурызбай вводит понятие «поликультурная личность» во взаимосвязи с концепцией этнокультурного образования. К тому же опираемся на градацию компонентов образования, предложенную Ф.Г.Ялаловым [2].

Межкультурное взаимодействие разных народов, неизбежность которого очевидна в процессе глобализации, должна быть основана на многовековых традициях бережного отношения к национальным культурам. Эти требования к содержанию образования в высшей школе в условиях интернационализации помогут студенческой молодежи определиться в выборе духовно-нравственных ценностей человечества, локальное измерение которых реализуется в национальной форме.

Итак, дискуссии о роли этнического компонента в образовании в современных условиях не дают полного и однозначного разрешения сложной дилеммы: каким должно быть соотношение глобального и локального, общечеловеческого и национального?

Определенный интерес представляет модель соотношения этнического и поликультурного компонента в содержании образования, представленная в работе Е.А.Ангархаевой. По ее мнению, этнический компонент представляет ядро этнокультурного образования и направлен на формирование этнической идентичности субъекта этноса. Выходу в мировое образовательное пространство способствует поликультурный компонент. Исследователь также подчеркивает, что структурные компоненты (этнический или этнокультурный и поликультурный) диалектически взаимосвязаны [3].

В определении соотношения этнического компонента с другими компонентами образования в нашем исследовании важен теоретико-методологический тезис, обоснованный О.Д.Мукаевой о взаимосвязанности процессов этнизации, интеграции и глобализации. По ее мнению, «первоначальное и фундаментальное – это этнизация. А вторая – от этнизации к мультикультурному воспитанию...» [4].

Итак, на основе анализа зарубежного опыта эткополикультурного, и глобального образования мы сделали вывод, что педагоги мирового сообщества имеют альтернативы в разработке содержания образования с учетом социальных, региональных, государственных, языковых, конфессиональных и других особенностей стран и регионов в условиях глобализации образовательного пространства.

Осмысливая теоретические подходы ученых разных стран, можно выделить основные направления в понимании соотношения локальных и глобальных культур: ассимиляция, национальная изоляция и равноправный диалог.

И только диалог культур и народов несет в себе идею содружества и сохранения этнического разнообразия народов. Диалог равноправный, направленный на развитие национальных культур, обогащение мировой культуры национально-культурным разнообразием. В таком случае в выигрышном положении будут и локальное, и глобальное.

Все это приводит к выводу, что перспективы функционирования ЭК как специфической части образования для каждого народа кроются в сохранении и развитии этнического феномена культуры, который при правильной его ориентации, позитивно отражается на формировании личности в межкультурном диалоге и сотрудничестве.

Парадигмы современного образования не должны быть национально «обезличенными», а, перенимая положительный зарубежный опыт, демонстрировать миру и свои культурные национальные достижения.

Итак, выявление генезиса и современных тенденций в развитии этнического компонента в содержании ВПО в Казахстане и за рубежом привели нас к следующим выводам [5]:

1. Изучение генезиса формирования этнического компонента в содержании ВПО на примере казахского народа убедило в состоятельности нашего определения исследуемого феномена как результата роста национального самосознания народа. Фольклор, традиции, обычаи, наследие жырау, акынов и просветительская деятельность первой казахской интеллигенции – бесценный духовный пласт национальной культуры казахского народа, заложенный в основу формирования этнического компонента в содержании ВПО.

Осмысление поставленных образовательной системой задач приводит к заключению, что этнический компонент в содержании образования в целом является одним из решающих факторов, который отражается на формировании гражданской, этнической идентичности

школьника, его ориентацией на поликультурность. При этом отмечена недостаточная трансляция идей поликультурности и регионализации образования в педагогический процесс школы, особенно таких аспектов, как воспитание культуры межнационального общения и толерантности.

2. Изучение зарубежного опыта формирования этнического компонента в содержании образования подчеркивает актуальность проблемы в поликультурном обществе. Идеи культурного плюрализма Дж. Бенкса, Д.Хупса, В.К. Шаповалова, Г.В.Палаткиной, Г.Д.Дмитриева и других ученых основаны на том, что познать самого себя, свою культуру можно только через взаимодействие с другими представителями человечества и их культурами. Учет этнокультурного фактора в образовании необходим как первый шаг к познанию этнического плюрализма и роли родной культуры в общечеловеческой цивилизации.

Анализ зарубежного опыта по исследуемой проблеме показал, что этнокультурные проблемы воспитания в цивилизованном обществе рассматриваются в контексте поликультурной педагогики.

Данные выводы способствуют развитию инновационных подходов к разработке концептуальных основ формирования этнического компонента в содержании высшего педагогического образования, которые мы освещаем в следующей главе.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

- 1 Поштарева Т.В. Формирование этнокультурной компетентности // Педагогика. – 2005. – №3. – С.35 -42.
- 2 Ялалов Ф.Г. Этнодидактика. Монография. – М.: ГИЦ ВЛАДОС, 2002. – 151 с.
- 3 Ангархаева Е.А. Этнокультурное образование как детерминант личностного развития учащихся (региональный аспект): дис. ... канд. пед. наук. 01. – Иркутск, 2003. – 21 с.
- 4 Мукаева О.Д. От этнического к мультикультурному воспитанию // Этнопедагогика в системе образования. – 2005. – № 4. – С.32 -33.
- 5 Мухтарова Ш.М. Педагогическая этика межэтнического общения. – Караганда: Типография “Санат-Полиграфия”, 2005. – 149 с.

*Диана Смаилова, Медет Сирлибаев, Диана Керимова
(Павлодар, Казахстан)*

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье рассматриваются современные подходы к развитию речи детей в условиях модернизации системы дошкольного образования Республики Казахстан. Проанализированы основные формы работы по развитию речи детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: *развитие речи, коммуникативная компетентность, связанная речь, дошкольник, подходы.*

The article modern approaches to the development of children's speech in the modernization of the system of preschool education of the Republic of Kazakhstan. Analyzed the main forms of work on language development of preschool children.

Keywords: *language development, communicative competence, connected speech, preschool child, approaches.*

Целью работы педагога по развитию речи детей дошкольного возраста является становление начальной коммуникативной компетентности ребенка. Реализация данной цели

предполагает, что к концу дошкольного возраста речь становится универсальным средством общения ребенка с окружающими людьми: старший дошкольник может общаться с людьми разного возраста, пола, социального положения. Это предполагает свободное владение языком на уровне устной речи, умение ориентироваться на особенности собеседника в процессе общения: отбирать адекватное его восприятию содержание и речевые формы. Вовремя полученное дошкольное образование имеет жизненно огромное значение, как для каждого ребенка, так и для благополучия страны. Учитывая, что вопросы развития детей дошкольного возраста неразрывно связаны со стратегией национального развития и являются неотъемлемой частью государственной политики, возникает необходимость разработки стандартов как вектора модернизации системы дошкольного образования Республики Казахстан [1, с. 18]. Коммуникативная компетентность дошкольника проявляется в возможности посредством речи решать задачи в условиях разных видов деятельности: бытовой, познавательной, игровой, учебной, трудовой и т.д. При этом ребенок ориентируется на особые условия ситуации, в которой протекает деятельность.

В Государственном общеобязательном стандарте дошкольного образования Республики Казахстан одной из ведущих задач дошкольного воспитания выделено: осознание роли родного языка, как одного из фундаментальных и универсальных аспектов культуры, основания всех структур сознания, а, следовательно, и всей человеческой жизни вообще [2, с. 36]. Для достижения ребенком коммуникативной компетентности воспитатель помогает ее становлению посредством решения задач по развитию разных сторон речи ребенка во всех возрастных группах: развитие связной речи, развитие словаря, освоение грамматически правильной речи, освоение звуковой культуры речи, подготовка к обучению грамоте. Построение образовательного процесса должно основываться на адекватных возрасту формах работы с детьми. Выбор форм работы осуществляется педагогом самостоятельно и зависит от контингента воспитанников, оснащенности дошкольного учреждения, культурных и региональных особенностей, специфики дошкольного учреждения, от опыта и творческого подхода педагога.

Ведущей формой работы по развитию речи детей является образовательная ситуация. Образовательная ситуация предполагает участие небольшой подгруппы детей: от трех до восьми в зависимости от желания детей и особенностей содержания ситуации. В образовательном процессе есть возможность организации нескольких образовательных ситуаций с одним дидактическим средством (сюжетной картиной, игрушкой, книгой, природным материалом), но с целью решения постепенно усложняющихся задач познавательно-речевого характера. Педагогом может быть организовано множество образовательных ситуаций, направленных на решение постепенно усложняющихся задач: научить способам доброжелательного делового общения с собеседником, научить задавать вопросы, выстраивая их в логической последовательности, учить обобщать полученные сведения в единый рассказ, учить способам презентации составленного текста.

Всякая задержка, любое нарушение в ходе развития речи ребенка отражаются на его деятельности и поведении. Плохоговорящие дети, начиная осознавать свой недостаток, становятся молчаливыми, застенчивыми, нерешительными, затрудняется их общение с другими людьми (взрослыми и сверстниками) [3, с. 108].

Обследование речи дошкольников специалистами логопедами в разных регионах нашей республики показало, что у значительного количества детей зафиксированы различные речевые дефекты. Неговорящий, полуторагодовалый - двухлетний ребенок (который приходит в детский сад) уже не удивляет воспитателей. И из этого вытекает, что большинство детей дошкольного возраста нуждаются в своевременной квалифицированной помощи со стороны специалистов, педагогов-воспитателей и родителей.

Речевая запущенность ярко проявляется при поступлении детей в школу. Здесь выявляются серьезные речевые проблемы, которые тормозят процесс обучения. По данным ведущего невропатолога, доктора медицинских наук И.С.Скворцова в некоторых первых

класах насчитується до 85-90 % дітей з різними мовними відхиленнями і патологією. Таке положення справ привело до того, що багато шкіл змушені активно привертати увагу до роботи з дітьми початкового рівня спеціалістів-логопедів.

Конечно, мовне розвиток дитини завжди знаходився і знаходиться під контролем педагогів дошкільних освітніх закладів. Проводиться велика робота з розвитку мови дітей. Однак практичні працівники все частіше і частіше стали відзначати, що бажаного і бажаного результату вони не досягають.

Щоб позитивно впливати на якісне і своєчасне мовне розвиток дошкільників, надати кваліфіковану допомогу, максимально попередити можливі відхилення в розвитку їх мови, необхідно зрозуміти причини, які різко знижують рівень мовного розвитку дітей.

За думкою педагога-психолога Т. Гризик, причини можна розділити на три групи: 1-я – пов'язані зі здоров'ям дітей; 2-я – педагогічні причини; 3-я – соціальні причини [4, с. 78]. Подібне поділ дуже умовно, так як всі причини тісно пов'язані між собою.

Важким умовою для формування зв'язної мови дошкільника є оволодіння мовою як засобом спілкування. За даними Д.Б. Ельконіна, спілкування в дошкільному віці носить безпосередній характер [5, с. 3].

О.М. Ельцова відзначає, що для розвитку ігрового спілкування використовується ігрова навчальна ситуація (ІОС). Всі якості і знання формує не сама ІОС, а те чи інше конкретне зміст, яке спеціально вноситься педагогом. Види ігрових навчальних ситуацій можуть бути: ситуація-ілюстрація, ситуація-оцінка і т.д. [6, с. 97].

А.Г. Арушанова пропонує як форму мовного розвитку дітей – сценарій активізує спілкування – навчання ігровому (діалогічному) спілкуванню. Така форма включає розмови з дітьми, дидактичні, подвижні, народні ігри; інсценування, драматизації, дослідження предметів і т.д. Ситуація спілкування – це спеціально проектується педагогом або виникає спонтанно форма спілкування, спрямована на тренування дітей в використанні засвоєних мовних категорій. Ситуації спілкування можуть бути: побутово-лексичними, вербально-оцінними, прогностичними, колізійними, описовими в залежності від поставленої мовної задачі. При їх організації частіше за все педагог «іде від дітей», тобто знаходить ці ситуації в дитячій діяльності і використовує їх для розвитку мови дитини. Прикладами ситуацій спілкування на розвиток комунікативних умінь можуть бути: «Що не так?» (мета: тренувати дітей в умінні порівнювати форму привітання з ситуацією її використання: кожне привітання доречно в тій чи іншій ситуації: вранці не скажеш «добрий вечір»; не можна сказати «привіт» тому, хто старший за віком або мало знайомий); «Усмішка» (мета: тренувати в використанні при привітанні засобів невербального спілкування: подивитися людині в очі і усміхнутися, щоб він зрозумів: йому радіє, привітають саме його); «Рукопожаття» (мета: тренувати дітей в використанні форм жестового привітання). Саме в таких видах дитячої діяльності мова виконує всі свої різноманітні функції, несе основне навантаження при розв'язанні практичних і пізнавальних завдань. Прикладами спеціально організованих ситуацій спілкування можуть бути ігри-вікторини:

- «Придумай загадку» (тренування дітей в описі предметів, вигаданні загадок);
- «Хто краще знає свій місто» (тренування в сприйнятті і складанні описових розповідей про місця і пам'ятники міста);
- «З якої казки речі» (тренування в розвитку пояснювальної мови);
- «Магазин чарівних речей» (тренування в використанні засобів мовної виразності).

Така форма мовного розвитку дошкільників як гра спонукає дітей до вступлення в спілкування, є мотивом до комунікативної діяльності. Бизикова О.А. пропонує

игры с готовыми текстами: подвижные «Король», «Коршун», «Змея», «Лиски» и др.; дидактические «Я садовником родился», «Краски», «Смешинки» и др. (освоить разнообразие инициативных и ответных реплик, приобщиться к выполнению основных правил ведения диалога); дидактические игры, предполагающие диалогическое взаимодействие, но не содержащие готовых реплик: «Кто кого запутает», «Поручение», «Похожи – не похожи», «Угощайся пирожком», игры с телефоном «Вызов врача», «Звонок маме на работу», «Бюро добрых услуг». Кузеванова О.В., Коблова Т.А. приводят примеры разных форм работы для речевого развития дошкольников: литературно-музыкальные праздники, фольклорные ярмарки, игры-драматизации, разные виды театров, агитбригада, социальные акции, речевые газеты, книги самоделки, проблемные ситуации, посиделки, логоуголок, интерактивные речевые стенды, календарь событий и др. Поздеева С.И. отмечает, что при организации любой образовательной ситуации, любого занятия в дошкольном образовательном учреждении педагогу важно:

- во-первых, продумывать организацию разных способов взросло-детской и детской совместности;
- во-вторых, видеть ресурсы разных этапов занятия для развития коммуникативной компетентности детей [7, с. 188].

Активную речь детей, по мнению М.И. Лисиной, также стимулирует возможность перевоплотиться с помощью костюмов и грима, использование декораций, сюрпризных моментов и другое.

Для этого можно использовать драматизации, разыгрывая или отдельные эпизоды, или сказки полностью. В начале обучения детям предлагают короткие и знакомые сказки («Курочка Ряба», «Репка», «Колобок», «Теремок»), где дети могут сами проявить инициативу, приняв на себя понравившуюся роль и разыграв действие без помощи педагога.

Новые сказки, потешки, стихотворения педагог рассказывает сам, демонстрирует игрушки и предоставляет детям возможность самим произвести с ними действия. Так постепенно усложняется речевой материал, дети учатся владеть речью как средством воздействия на партнера по общению, осознают значение сказанных слов, интонации, темпа речи, модуляции голоса [8, с. 10].

Развитию речи в детских садах уделяется большое внимание: проводятся занятия по расширению словаря, формированию фразовой речи, обучению пересказу. Все это дает положительные результаты, но они касаются преимущественно количественной стороны речи. Подлинного же ее развития не происходит.

На занятии ребенок, подчиняясь взрослому, произносит и запоминает отдельные слова и фразы, однако, как правило, почти не использует их в активной речи, а вне занятий речевое общение детей между собой и с окружающими взрослыми крайне скудно. Не отрицая необходимости специальных занятий по развитию речи, следует отметить: их эффективность находится в прямой зависимости от того, как ребенок будет включать в активную речь полученные навыки.

Таким образом, различные формы работы организации развития речи дошкольников, формирования коммуникативной компетентности детей, будет достигаться если:

- дети совместно решают интересную и значимую для них учебно-игровую задачу, выступая помощникам по отношению к кому-то;
- обогащают, уточняют и активизируют свой лексический запас, выполняя речевые и практические задания;
- педагог выступает не жёстким руководителем, а организатором совместной образовательной деятельности, который не афиширует своё коммуникативное превосходство, а сопровождает и помогает ребёнку стать активным коммуникатором.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Дошкольное воспитание и обучение. Основные положения ГОСО РК 1.001-2009. – Астана, 2009. – С. 1.
2. Послание Президента страны Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстан – 2030» «Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» // Казахстанская правда. – № 11.10.1997.
3. Государственная программа развития образования в Р.К. на 2011-2020 // Казахстанская правда. – № 14.12.2010.
4. Ушакова О., Струнина Е. Методики выявления уровня речевого развития детей старшего дошкольного возраста // Дошкольное воспитание. 1998. – № 9. – С. 71-78.
5. Гризик Т. Речевое развитие современного ребенка // Детский сад от А до Я. – 2005. – № 2. – С. 5-7.
6. Эльконин Д.Б. Детская психология. – М.: Просвещение, 1990. – 348 с.
7. Федоренко Л.П. Закономерности усвоения родной речи. – М.: Просвещение, 2004. – 159 с.
8. Лисицина М.И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками // Вопросы психологии. – 1999. – № 4. – С.18-21.

УДК 378.147

Ірина Совтус, Надія Корнісік (Ковель, Україна)

Ніна Троцюк (Ківерці, Україна)

Тетяна Свінцицька (Умань, Україна)

НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ У МЕДИЧНОМУ КОЛЕДЖІ ЯК ДІЄВИЙ ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються нестандартні форми проведення заняття у медичному коледжі. Основна увага приділена характеристиці нестандартних форм навчання, які активізують навчально-пізнавальну діяльність студентів, розвивають їх творчу самостійність, навчають роботі з різними джерелами знань.

Ключові слова: *нестандартні форми проведення заняття, активізація пізнавальної діяльності, лекція, практичне заняття, викладач, студенти, медичний коледж.*

Non-standard forms of conducting a lesson in a medical college are represented in the article. The main accent is made on characteristic of non-standard forms of teaching, which activate educationally cognitive activity of the students, develop their creative independence, teach how to work with different sources of knowledge.

Key words: *Non-standard forms of conducting a lesson, activation of educationally cognitive activity, Lecture, practical study, teacher, students, medical college.*

Одним з пріоритетних завдань підготовки майбутніх медичних працівників на сучасному етапі розвитку системи вищої освіти є активізація навчально-пізнавальної діяльності, розвиток творчих здібностей студентів, готовність до самостійної постановки проблем, їх вирішення, творчого осмислення здобутого досвіду з подальшим використанням його у нових професійних ситуаціях. Творчий характер педагогічної діяльності, який підносить нестандартність підходів і рішень у стандарт, вимагає професійної готовності і компетентності викладачів при здійсненні ними навчально-виховного процесу. Ефективність навчального процесу багато в чому залежить від вміння викладача правильно організувати заняття і вибрати ту чи іншу форму проведення заняття.

Високо оцінює роботу викладача відомий вчений Іван Андрійович Зязюн. Зокрема дослідник пише: «Викладання у професійному навчальному закладі – це і мистецтво, і наука. Мистецтво тому, що кожне заняття неповторне. Його хід, емоційне забарвлення, використовувані засоби залежать від цілого ряду факторів, багато з яких важко передбачити. У цьому розумінні викладання чимось подібне до творчості художника, письменника, поета, від яких вимагається глибоке знання життя, людської душі, вміння співпереживати особистості. Але разом з тим це і наука, в основі якої є об'єктивні закони, що забезпечують процес цілеспрямованого розвитку особистості професіонала» [3, с. 430].

Від професіоналізму медичної сестри, фельдшера, акушерки залежить довіра і ставлення пацієнта та його родини до конкретної лікарні в місті, в області, довіра до всієї системи медичного обслуговування.

Пріоритетною вимогою при організації навчання студентів-медиків має виступати постановка запитань дослідницького характеру і залучення їх до розвитку клінічного мислення [10, с. 127]:

Очевидно, що такий тип навчального процесу, за якого майбутні фахівці одержують знання в готовому вигляді, не відповідає сучасній теорії навчання, суттєво гальмує розвиток самостійного мислення, творчої пізнавальної активності студентів. У зв'язку з цим виникає необхідність навчити кожного студента творчо і самостійно мислити, ефективно реагувати на нестандартні професійні ситуації, вирішувати найрізноманітніші завдання.

В сучасних умовах перед викладачем поставлена задача підсилення індивідуального підходу, розвиток творчих здібностей майбутніх спеціалістів, стимулювання до практичної і пізнавальної діяльності, без якої немає руху вперед до оволодіння знаннями [19].

Пізнавальна активність – це інтелектуально-емоційне відображення процесу пізнання, прагнення студента до навчання, до виконання індивідуальних і загальних завдань, інтерес до діяльності викладача, інших студентів, до своєї майбутньої професійної діяльності, без якого немає руху вперед. Таким чином, в основі пізнавальної діяльності лежить пізнавальний інтерес [2, с. 247].

Пізнавальний інтерес з погляду психології являє собою сукупність психічних процесів, дуже важливих для розвитку особистості, а з погляду педагогіки – це форма прояву пізнавальних потреб, що забезпечують спрямованість особистості на усвідомлення нею способів діяльності, які сприяють більш повному і глибокому відображенню дійсності [18, с. 389-393]

Багато педагогів підкреслювали певну роль особистості викладача у навчанні. Так, К.Д. Ушинський писав: «Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна утворити характер». Отже, тільки педагогічна творчість викладача, його прагнення до наукової самореалізації, постановка ним нестандартних творчих задач здатні надихнути, зацікавити студентів та вплинути на розвиток їх творчих здібностей [9].

Кожен викладач намагається віднайти саме ті стандартні і нестандартні форми проведення заняття, які нададуть можливість студенту отримати глибокі та міцні знання, сприятимуть розвитку вмінь та навичок, навчать застосовувати їх на практиці.

За визначенням Б.Т. Ліхачова, **форма навчання** – цілеспрямована, змістовно насичена та методично оснащена система пізнавального та виховного спілкування, взаємодії, відносин викладача і студентів. Реалізується як органічна єдність цілеспрямованої організації змісту навчання, засобів і методів [8].

Одинична та ізольована форма навчання (лекція, практичне заняття тощо) має власне навчально-виховне значення і забезпечує засвоєння студентами конкретних фактів, узагальнень, висновків, відпрацьовування окремих умінь і навичок. Система ж різноманітних форм навчання, що дозволяє розкрити цілісні розділи, теми, теорії, концепції, застосувати взаємозалежні вміння й навички, має загальне навчально-виховне значення, формує у студентів системні знання й особистісні якості. Необхідність системної залежності та розмаїтості форм навчання обумовлена своєрідністю змісту освіти, а також особливостями

сприйняття та засвоєння навчального матеріалу студентами. Зміст науки і особливості рівня знань студентів вимагають відповідної, адекватної форми навчання, визначають її характер: місце у процесі навчання, змінну тривалість, рухливу структуру, способи організації, методичне обладнання. Різні сполучення цих компонентів дають можливість створювати розмаїтість і різноманіття навчальних форм.

Форма організації навчання (від лат. «forma» – зовнішній вигляд, зовнішній обрис) – це зовнішнє вираження узгодженої діяльності між викладачем і студентами, що здійснюється у встановленому порядку і режимі, втілюється у різних формах організації навчальної діяльності студентів [10, с. 126].

Теоретичні і практичні дослідження вказують, що в умовах використання інформаційних технологій основні форми роботи студентів, такі як лекційні та практичні заняття, самостійна робота, практична робота студентів на клінічних базах, виробнича практика, набувають нового змісту та сутності. Згідно з цими формами навчання студентів у медичному коледжі обґрунтовано і визначено модульну структуру педагогічної технології: модуль 1: лекційні заняття; модуль 2: практичні заняття; модуль 3: самостійна робота; модуль 4: клінічна практика; модуль 5: виробнича практика [15].

У медичному коледжі поряд із традиційними формами та методами навчання активно впроваджуються нестандартні варіанти: ділова гра з моделюванням професійних ситуацій, інтегровані заняття, круглі столи, прес-конференції, заняття типу КВК, заняття-конкурси, рольові ігри, заняття-конференції, інтегровані заняття тощо.

Існують різні класифікації форм організації навчального процесу, але всі вони зводяться до структури навчального спілкування або дидактичних цілей і задач. Усі форми можна розділити на загальні та конкретні.

До форм організації навчальної діяльності студентів (ФОНД) традиційно у педагогіці належать [10, с. 126-127]:

- фронтальна – спільна діяльність студентів для реалізації навчальних завдань. Студенти під керівництвом викладача одночасно виконують спільну для всіх роботу, обговорюють, порівнюють та оцінюють її результати. Це сприяє формуванню довірливих стосунків між педагогом та студентами, стійких пізнавальних інтересів;

- групова – передбачає поділ студентів на групи для розв'язання однакових чи різних завдань. Кількість студентів у групах має становити 3-6 осіб. Робота в групі формує колективну відповідальність та індивідуальну допомогу кожному як з боку викладача, так і з боку однокласників;

- індивідуальна – передбачає постановку перед кожним студентом спеціально дібраного відповідно до рівня його підготовки і навчальних

Індивідуальні, фронтальні форми навчання є традиційними, а колективні – принципово новими в сучасній освіті. Пошук інновацій у формах навчання привів до появи так званих нестандартних занять.

Нестандартне заняття – це імпровізоване навчальне заняття, яке має нестандартну (невстановлену) структуру. Ця структура складається з двох головних компонентів: моделі (опис границь дії, наближеність її до дійсності) та безпосереднього самого процесу проведення [17, с. 530].

Таке заняття складається з 4 фаз. Вони є наступними:

1. Фаза підготовки – на цій фазі здійснюється знайомство з вихідною ситуацією, правила дій, розподіл ролей і ситуацій.
2. Фаза вияснення додаткових питань.
3. Проведення самого нестандартного заняття.
4. Фаза підведення підсумків, тобто фаза рефлексії.

Нестандартні заняття спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, бо вони глибоко зачіпають емоційно-мотиваційну сферу, формують дух змагальності, збуджують творчі сили, розвивають творче мислення, формують мотивацію

навчально-пізнавальної та майбутньої професійної діяльності. У них незвичайні задум, організація, методика проведення. Тому багато педагогів (Підкасистий П.І., Підласий І.П., Бондарчук Е.І. та Бондарчук Л.І., Аксьонова О.В.) вбачають у них прогрес педагогічної думки, правильний крок у напрямку демократизації навчання.

Для нестандартних занять характерною є інформаційно-пізнавальна система навчання – оволодіння готовими знаннями, пошук нових даних, розкриття внутрішньої сутності явищ через диспут, змагання. На такому занятті викладач може організувати діяльність групи так, щоб студенти по можливостях працювали самостійно, а він керував цією діяльністю, забезпечуючи її необхідними дидактичними матеріалами.

Нестандартне заняття пробуджує та утримує інтерес до навчання, найбільш повно враховує особливості, нахили, здібності кожного студента. У ньому поєдналися елементи традиційних занять – сприймання нового матеріалу, засвоєння, осмислення, узагальнення – але у незвичайних формах. «Не вчи камінь котитися, просто прийми перешкоду – і він сам скотиться», – писав український просвітитель-гуманіст, філософ, поет і педагог Григорій Савич Сковорода. У цій цитаті розкривається основа великого мистецтва формування й розвитку особистості з природними задатками та здібностями, яка не терпить насильства, яка прагне зрозуміти себе, випробувати в різних видах діяльності, розвинути власні обдарування, йде шляхом самовдосконалення. Завдання викладача – створити на занятті умови, за яких природні здібності студента знайдуть шлях до зовнішнього вияву.

Навчальна лекція (лат. «lectio» – читання) – логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмета, ілюстрований за необхідності наочністю та демонструванням дослідів.

Традиційна вузівська лекція має ряд недоліків, а саме: привчає студентів до пасивного сприйняття чужих думок, механічного записування слів лектора; гальмує самостійне мислення студентів; зменшує прагнення студентів до самостійних занять [4]. Зазначені недоліки значною мірою можуть бути здолані при вживанні нетрадиційних видів читання лекцій, наприклад проблемних лекцій, бінарних лекцій, лекцій-провокацій, лекцій-конференцій, лекцій-консультацій і ін. Зрозуміло, що всі вони приводять до зміни ролі і функції викладача [1, 4].

У зв'язку з цим актуальність застосування нетрадиційних методів навчання, зокрема проблемних лекцій, очевидна [7, 14].

Існує значна кількість різних видів лекцій. В основу класифікації лекцій покладена різні ознаки, а саме: дидактичну мету лекції, спосіб викладу навчального матеріалу.

1. За дидактичною метою О. Алексюк, Т. Галушко, З. Курлянд класифікували лекції на: вступні, тематичні, настановні, оглядові, заключні лекції.

2. За способом викладу навчального матеріалу виокремлюють такі види лекції: інформаційні, проблемні лекції, лекції-візуалізації, бінарні лекції, або лекції-дискусії, лекції із заздальгідь запланованими помилками, лекції-консиліум або конференції (О. Алексюк).

Інформаційна лекція. Зміст лекції безпосередньо передається викладачем у готовому виді через монолог. Це найбільш поширений вид лекції, оскільки вимагає незначної кількості часу на підготовку. Інформаційна лекція оптимальна тоді, коли матеріал знаходиться у різних літературних джерелах, які недоступні студенту, важкий для розуміння, або зовсім новий.

Проблемна лекція належить до активних методів навчання. На відміну від інформаційної лекції, на проблемній лекції нове подається як невідоме, яке необхідно «відкрити». Викладач, створивши проблемну ситуацію, спонукає студентів до її розв'язання, крок за кроком підводячи до цілі. В умові поданої проблемної задачі є суперечності, які потрібно знайти і розв'язати. Проблемні лекції сприяють розвитку теоретичного мислення, пізнавального інтересу до предмета, забезпечують професійну мотивацію, корпоративність.

Таким чином, знання, засвоєні студентами під час проблемних лекцій, стають надбанням студентів, тобто якоюсь мірою знаннями-переконаваннями; глибше запам'ятовуються і легко актуалізуються (повчальний ефект); гнучкіші і володіють властивістю перенесення в інші ситуації (ефект розвитку творчого мислення); вирішення проблемних завдань виступає своєрідним тренажером у розвитку інтелекту (розвиваючий ефект); зазначена лекція підвищує інтерес до змісту і підсилює професійну підготовку (ефект психологічної підготовки до майбутньої діяльності) [5].

Лекція-візуалізація – результат пошуку нових можливостей реалізації принципу наочності. Викладач на такій лекції використовує демонстраційні матеріали, форми наочності, які не лише доповнюють словесну інформацію, а й самі виступають носіями змістовної інформації. Підготовка такої лекції полягає у реконструюванні, перекодуванні змісту лекції або її частини у візуальну форму для подання студентам через технічні засоби. Читання її зводиться до вільного, розгорнутого коментування підготованих матеріалів. У візуальній лекції важливі візуальна логіка, ритм подачі матеріалу, його дозування, майстерність і стиль спілкування викладача з аудиторією.

Лекцію-візуалізацію найкраще використати на етапі введення слухачів у новий розділ, тему або дисципліну. Основні труднощі даного типу лекції полягають у виборі та підготовці системи засобів наочності, дидактично обґрунтованій режисурі процесу її читання з урахуванням психофізіологічних можливостей слухачів, рівня освіченості та професійної приналежності [11, с. 80].

Бінарна лекція, або лекція-дискурс – це виклад матеріалу у діалозі двох викладачів. Застосовується бінарна лекція у медичній освіті як спроба реалізації міжпредметних зв'язків при вивченні найбільш важких проблем. Лекція буде ефективною, якщо лектори володіють інтелектуальною і особистісною сумісністю, розвинутими комунікативними вміннями, здатні до швидкої реакції та імпровізації.

Високий ступінь активності викладачів на лекції вдвох викликає як розумовий, так і поведінковий відгук слухачів. Крім того, слухачі одержують наочне уявлення про культуру дискусії, способи ведення діалогу, спільного пошуку та прийняття рішень.

Спеціальним завданням лекції вдвох є виховний вплив на аудиторію за допомогою демонстрації ставлення викладачів до об'єкта висловлювання. Така лекція проявляє особистісні якості викладача як професіонала в своїй предметній галузі, і як педагога, значно яскравіше та глибше, ніж будь-яка інша лекція. Підготовка та читання лекції вдвох висувають підвищені вимоги до підбору викладачів. При виконанні цих вимог лекція вдвох покликає у студентів довіру, прийняття подібної форми роботи [11, с. 81].

Реалізуються два варіанти такого типу лекції.

1. Моделюються реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома спеціалістами. Перевагами такої лекції є актуалізація наявних у студентів знань, необхідних для розуміння теми, створення проблемної ситуації, розгортання системи доведення тощо. На такій лекції виховується культура дискусії, вміння вести діалог сучасного пошуку і приймати рішення.

2. Два викладачі одного навчального предмету одну тему. Один викладач пояснює основний навчальний матеріал, другий задає проблемні запитання, акцентуючи увагу на головних моментах теми, активізуючи при цьому мислення студентів, залучаючи їх до розмірковувань лектора.

Лекція із заздальгідь запланованими помилками передбачає визначену кількість типових помилок змістового, методичного, поведінкового характеру, список яких викладач дає студентам на початку лекції. Завданням студентів є фіксування цих помилок на полях конспекту впродовж лекції. На розбір помилок викладач відводить 10-15 хвилин. Така лекція одночасно виконує стимулюючу, контрольну і діагностичну функції.

У медичному ВНЗ матеріалом для такої лекції можуть стати помилки медичних

працівників (діагностичні, поведінкові, етичні та ін.).

На *лекції-консилиумі або конференції* викладач пропонує студентам письмово поставити йому запитання. Студенти формулюють запитання у письмовій формі і передають їх викладачеві. Така лекція читається як зв'язний текст, у процесі якого даються відповіді на запитання. Її доцільно проводити на початку теми для виявлення інтересів групи або потоку, їх установок, можливостей; в середині – для залучення студентів до вузлових моментів курсу і систематизації знань; у кінці – для визначення перспектив розвитку засвоєного змісту; перед екзаменом для узагальнення розділу, теми або курсу в цілому. Запитання повинні бути проблемними, виходити за межі навчальної програми з даного навчального предмету, для їх висвітлення потрібно використовувати додаткову літературу

Лекція-бесіда, або «*діалог з аудиторією*», найбільш поширена і порівняно проста форма активного залучення слухачів в навчальний процес. Вона припускає безпосередній контакт викладача з аудиторією, її перевага полягає в тому, що вона дозволяє привертати увагу слухачів до найбільш важливих питань теми, визначати зміст і темп викладу навчального матеріалу з урахуванням особливостей аудиторії. Участь студентів в лекції-бесіді забезпечується питаннями до аудиторії, які можуть бути як елементарними, так і проблемними. Питання можуть як упереджати інформаційний блок, так і резюмувати зміст блоку.

Лекція-дискусія припускає організований викладачем вільний обмін думками в інтервалах між логічними розділами лекції.

Лекція-консультація проводиться, коли тема носить суто практичний характер. Після короткого викладу основних питань теми студенти ставлять викладачеві питання, які не повинні виходити за рамки учбової програми. Відповідям на них може відводитися до 50 % навчального часу. У кінці заняття проводиться невелика дискусія – вільний обмін думками, який підсумовує викладач.

У практиці вищого медичного закладу особливе місце займає *клінічна лекція*, яку застосовують у таких випадках:

- якщо з'явилися нові наукові досягнення або напрями в науці, які не ввійшли у навчальні підручники;
- з метою внесення корекції у зміст навчального матеріалу підручника;
- при наявності різних підходів до проведення діагностики чи лікування хвороби, у яких студентам важко самотійно розібратися.

Лекція головним чином використовується при висвітленні теоретичних питань. Для прикладного використання теоретичних знань необхідно використовувати практичні та інші форми навчання.

Практичне заняття – форма навчального заняття, за якої викладач організовує детальний розгляд окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує уміння та навички практичного їх застосування через індивідуальне виконання завдань.

У вищому медичному навчальному закладі на практичне заняття відводиться значна частина часу. Воно забезпечує відпрацювання маніпуляційних навичок, умінь володіння технікою і апаратурою, методикою прийняття практичних рішень в реальних умовах, проведення клініко-діагностичних досліджень, диференційну діагностику тощо.

Практичні заняття проводяться у навчальному медичному закладі або в клінічних закладах, де студенти проходять практику, вчать розв'язувати специфічні завдання.

Практичні роботи, які проводять у вищому навчальному закладі, поділяють на такі групи (Б. Мокін, В. Пап'єв, О. Мокін) [10, с. 138]:

1. Ознайомчі практичні роботи. Вони передбачають формування вмінь і навичок користування приладами, пристроями, необхідними для виконання різних видів практичних робіт.

2. Підтверджуючі практичні роботи. Виконуючи їх, студент отримує підтвердження

правильності викладених на лекціях теоретичних знань.

3. Частково-пошукові практичні заняття. На таких заняттях студенти мають більше можливостей для творчої роботи. У методичних вказівках до такої роботи вказана лише мета, наявне оснащення, порядок його взаємодії, а також план досліджень та орієнтовний перелік питань. Деталізацію плану дослідження і визначення повного переліку питань, які необхідно дослідити, виконує сам студент.

4. Дослідні практичні роботи. У таких роботах студентам задають тільки мету дослідження; усі інші етапи її виконання вони планують самі. Цей вид доручають бригадам під керівництвом студентів з яскраво вираженими творчими здібностями. За такого виду роботи студенти витрачають багато часу на підготовку теоретичних та експериментальних досліджень, що передбачає відповідне оцінювання.

Викладач повинен володіти різними методичними прийомами проведення заняття [10, с. 141-143]:

1. Якщо тема складна і група недостатньо підготовлена до її обговорення, то краще всього почати заняття з аналізу схеми ООД, яку виконує студент під керівництвом викладача. При цьому викладач дає відповідні пояснення, навідні запитання, пропонує схожі схеми, з допомогою яких студенти розв'язують симуляційну клінічну ситуацію даного практичного заняття.

Одним із сучасних інноваційних методів навчання практичним навичкам студентів-медиків є використання симуляційних технологій. Переваги методу полягають у безпеці для пацієнта, можливість відробки навички необмежену кількість раз до її повного засвоєння, достовірне зниження кількості лікарських помилок при виконанні маніпуляції у хворого. Якість навчання студентів з використанням фантомів та муляжів зростає на 40%. Організація навчально-тренінгових центрів практичної підготовки в структурі медичних ВУЗів одна із основних задач медичної освіти в Україні [20].

2. Викладач може вдатися і до такого методичного прийому. Він доручає всій групі розв'язати одну симуляційну ситуацію з використанням схеми. Один із студентів починає розв'язувати задачу, інші контролюють його за схемою до цієї ситуації, складеною викладачем. У медичному ВНЗ важливо використовувати групове обговорення розв'язання клінічної ситуації, адже медичний працівник повинен уміти правильно формулювати свої думки, обґрунтовувати прийняті рішення. Після обговорення можна переходити до самостійного розв'язання даної симуляційної клінічної ситуації.

3. У випадку, якщо студенти добре підготувалися до заняття і самостійно виконали домашнє завдання, їм відразу пропонується самостійно приступати до виконання подібних задач, з опорою на схеми. Після виконаної клінічної ситуації студенту необхідно повідомити про отримані результати, при цьому один із студентів виступає з усім повідомленням, а інші перевіряють його за схемою. Робота над розв'язаннями симуляційних клінічних задач повинна супроводжуватися наочним матеріалом (рентгенограмами, слайдами та ін.).

Відпрацювання навичок на фантомах і муляжах є стимулом до засвоєння як практичних так і теоретичних знань, усвідомлення життєвої необхідності знання конкретної навички, бачення можливості реального навчання навичці. Симуляційне навчання ні в якому разі не заміняє, а тільки доповнює підготовку до реальної клінічної практики і гарантує безпечну для пацієнта можливість навчання молодих спеціалістів і медичних сестер окремим навичкам [20].

4. Використання ігрових ситуацій. Студенти розв'язують навчальні задачі в ігровій ситуації, при цьому один бере на себе роль пацієнта, а інші – медичного працівника. «Пацієнт» моделює захворювання і анамнез, «медики» на основі опитування і огляду (за можливості) виставляють діагноз. Умовою правильного проведення такої ігрової ситуації є використання схем, що слугує орієнтиром правильного прийняття рішення.

5. На самостійну роботу студентів відводиться основна частина часу практичного

заняття. На деяких практичних заняттях, наприклад: 1) з теми хірургії «супровід хворого», цей етап можна розділити на такі під етапи: робота в палаті, участь у перев'язках; 2) з теми внутрішніх хвороб: «клінічне обстеження хворого», рекомендується студентам звертатися до схем.

б. Підводяться підсумки заняття у формі обговорення клінічних ситуацій. Для перевірки кінцевого результату практичного заняття викладач, з метою економії часу, підбирає подібні клінічні ситуації, які студенти розв'язують вдома.

Зразок методики проведення практичного заняття не є уніфікованим, однак сприяє формуванню у студентів грамотного професійного мовлення, що безпосередньо пов'язане становленням клінічного мислення.

Важливу роль в удосконалюванні методики навчання відіграє впровадження у практику практичних занять нетрадиційних методів активного навчання. Найбільш ефективними серед них є ігрове проектування й аналіз конкретних ситуацій (кейс-метод) [12, 13].

При ігровому проектуванні відтворюється процес створення або вдосконалювання умовного або модельованого об'єкта. В основі технології проведення таких занять лежать три стрижневих елементи: 1) механізм визначення функціонально-рольових інтересів учасників ігрового проектування; 2) алгоритм розробки проекту; 3) механізм «експертної оцінки» проекту або ігрового «випробування проекту в дії».

Кейс-метод ґрунтується на принципах, які фактично змушують переглянути роль викладача і студента. Зобов'язання викладача при застосуванні кейс-методу полягає в тому, щоб створити у навчальній аудиторії такі умови, які б дозволили розвинути у студентів вміння критично мислити, аналізувати, спонукати їх до того, щоб у процесі дискусії поділитися власними думками, ідеями, знаннями та досвідом. Зобов'язання студента полягає в тому, щоб, збагачуючи своєю творчою енергією навчальний процес, прийняти на себе частку відповідальності за його результативність. При цьому студенти повинні усвідомлювати, що викладач знаходиться в аудиторії для того, щоб, допомогти їм, і вони мають скористатися цим у повній мірі, проте основна відповідальність за те, чого вони навчилися, лежить на них [6].

Кейс-метод є дуже ефективним у розвитку навичок ідентифікації фахових проблем, систематизації і аналізу викладених фактів та розробки альтернативних рішень. Творче і аналітичне мислення стає необхідною рисою сучасного медика за умов зростання конкуренції.

У найбільш загальному вигляді процес розробки будь-якого кейсу може бути представлений як такий, що передбачає проходження таких етапів, як: підготовка загального плану кейсу; проведення досліджень, необхідних для підготовки кейсу; написання вихідного варіанта кейсу; обговорення кейсу з фахівцями і редагування; підготовка нотаток для викладачів щодо того, яким чином доцільно презентувати кейс; презентація кейсу в навчальній аудиторії і редагування як самого тексту, так і нотаток для викладачів, якщо це є необхідним; розповсюдження кейсу.

Даючи студентам завдання у формі кейсів, ми відкриваємо їм значно більшу можливість поділитися своїми знаннями, досвідом і уявленнями, тобто навчитися не тільки у викладача, а й один в одного.

Такий метод піднімає впевненість студентів у собі, у своїх здібностях. Студенти активно вчаться слухати один одного і точніше висловлювати свої думки. При застосуванні кейс-методу формуються такі навички, як спостереження, відбір даних, ідентифікація проблеми, розробка щодо прийняття альтернативних рішень, спілкування, мотивація [16].

Практичні заняття проводять відповідно до розробленого тематичного плану у робочій навчальній програмі. Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі, практичних задачах різної складності, наочному матеріалі, методичних вказівках.

Саме нетрадиційні заняття містять в собі елементи майбутніх технологій, які при групуванні їх у певну систему, що ґрунтується на глибокому знанні потреб, інтересів та здібностей студентів, можуть стати дійсно інноваційними [21].

Наведемо приклади найбільш поширених форм нестандартних занять:

1. *Рольова гра*. На занятті обговорюються ті чи інші проблеми, студенти вчаться доводити правильність своєї думки і робити висновки. Розігрування конкретної життєвої ситуації за ролями допомагає студентам виробити власне ставлення до неї, набути досвіду шляхом гри, сприяє розвитку уяви та навичок критичного мислення, вихованню здатності знаходити й розглядати альтернативні можливості дій, співчувати іншим. У ході навчальної гри у студента виникає мотив, суть якого полягає в тому, щоб успішно виконати взяту роль. А це передусім означає успішно відтворити діяльність, до якої ця роль його зобов'язує. Відповідно до мотиву формується мета – пізнати систему дій, необхідну для успішного виконання ролі. Таким чином, система дій у грі виступає, як мета пізнання і, як усяка мета, стає безпосереднім змістом свідомості студента. Проте, значення навчальної гри цим не вичерпується. Все, що може допомогти успішно виконати роль (знання, уміння, навички), має для студента особливе значення і якісно інакше ним усвідомлюється. Наприклад, при вивченні такої важливої теми, як «Медсестринський процес». Для здійснення медсестринського процесу важливе значення має уміння студентів знаходити інтегрований підхід до пацієнта враховуючи його фізіологічні, психологічні, емоційні та соціальні потреби, розглядати пацієнта як не окрему людину, а в поєднанні його з сім'єю, наявності здорового мікроклімату, його соціальним забезпеченням, звичками та стилем життя. Навчальна гра дає змогу кожному студенту відчувати себе суб'єктом педагогічного (медсестринського) процесу. Виявити і розвинути свою особистість, придатність до професійної діяльності. Серед найрізноманітніших форм організації занять найбільше зацікавлення у студентів викликають ігри, ігрові ситуації, оскільки саме вони наближають навчальний процес до реального життя, сприяють формуванню практичних умінь і навичок, забезпечують практичну спрямованість навчання.

2. *Дослідницьке заняття та практичні роботи*. Їхня мета полягає в одержанні навчальної інформації з першоджерел. Ці заняття розвивають спеціальні вміння й навички, стимулюють пізнавальну активність та самостійність. Студенти вчаться працювати з медичними документами, підручниками, періодичною пресою.

Основні правила дослідницького заняття:

1. Тема такого заняття визначається викладачем, виходячи з того, що вона викликає різні думки серед дослідників.

2. Всі студенти медичної бригади (підгрупи) включаються в роботу на занятті, пасивних немає.

3. Під час проведення такого заняття необхідно виробити його регламент, що полегшить роботу викладача і студентів.

4. Така форма заняття дозволяє всім студентам ознайомитись із різними поглядами на проблему набагато ефективніше, ніж це можна зробити під час звичайного заняття.

3. *«Круглий стіл»*. Проходить як рівноправний обмін думками між студентами і запрошеними експертами. Така атмосфера досягається у разі ґрунтовної підготовки. Ефективність роботи підсилиться, якщо в якості експерта виступає спеціаліст, що має особливу думку з обговорюваної проблеми. У цьому випадку за відведений час і в живому спілкуванні можна досягти очікуваних результатів.

4. *Інтегровані заняття*. Вони дозволяють глибше опанувати тему, яку вивчаємо. На такому занятті кожен викладач-предметник намагається подати суть того, що вивчається, зі своєї, специфічної для кожного предмета, точки зору. Не останню роль відіграє й оригінальність самої форми проведення. Студентів відразу ж зацікавлює присутність кількох викладачів. Матеріал краще сприймається короткочасними повідомленнями, відмінними за формою викладу та джерелом подачі. Особливість спілкування зі студентами кожного

окремого викладача перетворює заняття на евристичну бесіду з глибоким та детальним поясненням незрозумілих понять. Інтегровані заняття за змістом поділяються на три категорії: а) вступні – до вивчення певного розділу; б) вивчення нового матеріалу; в) підсумкові. Інтегровані заняття, які проводять у відповідних кабінетах, дають можливість студентам більш глибоко зрозуміти практичне застосування вивченого. Використання інтегрованих занять приносить користь не лише студентам, а й самому викладачу. Спілкуючись з колегами, відкриваєш нові факти, іноді більш глибоко задумуєшся над питаннями, на які раніше майже не звертав уваги. Участь у підготовці та проведенні таких занять з колегами збільшує багаж знань, дає можливість відчувати інтеграцію між науками, жодна з яких не може існувати відокремлено від інших, від самого життя.

5. *«Мозковий штурм»*. Мета – отримати від студентів максимум ідей для розв'язання проблеми. Обговорення починається з виступу студента, який за кілька хвилин має запропонувати власний спосіб розв'язання проблеми. Запропоновані студентом ідеї в обмежений час обмірковуються усіма учасниками семінару. Відтак виступає інший студент і пропонує іншу ідею або розвиває попередню. Кожен учасник семінару може висловлювати власні думки.

6. *«Акваріум»*. Цей вид діяльності на занятті допоможе вдосконалити навички роботи в малих групах. Після того, як викладач об'єднав студентів у дві-чотири групи та запропонував завдання для виконання і необхідну інформацію, одна група сідає в центр аудиторії та утворює своє маленьке коло. Студенти цієї групи починають обговорювати запропоновану викладачем проблему. Групі, що працює, для виконання завдання необхідно прочитати вголос ситуацію та обговорити її у групі, використовуючи метод дискусії. Усі інші студенти мають тільки слухати. Після закінчення 3-5-ти хвилин інші студенти обговорюють, чи була думка групи аргументованою.

7. *Театральна (театралізована) вистава*. На відміну від рольової гри, вистава передбачає більш чіткий сценарій, який регламентує діяльність студентів безпосередньо на занятті та збільшує їхню самостійність під час підготовки сценарію. Театралізовані вистави спрямовані на те, щоб викликати інтерес до навчання. Вони опираються на образне мислення, фантазію, уяву студентів.

8. *Спецсемінар*. До цього виду заняття залучаються студенти на старших курсах з метою спілкування з провідними дослідниками в певній науковій галузі чи професійній сфері. Спецсемінар привчає студентів до науково-професійної творчості.

Для викладача сьогодні важливо постійно вдосконалювати власні знання про методи навчання, впроваджувати у власну викладацьку практику новітні освітні концепції, йти в ногу з часом [18, с. 389-393].

Розуміємо, що ми готуємо фахівців для нашої держави, яким будемо довіряти своє здоров'я. Їх рівень підготовки повинен відповідати світовим стандартам, їхні можливості – це обличчя нашого навчально-виховного процесу, віддзеркалення нашої педагогічної діяльності. Тільки від глибоких теоретичних знань викладачів, їхнього досвіду, творчості, впровадження сучасних методик залежить активність студентів під час навчально-виховного процесу, а це сприяє становленню майбутніх фахівців охорони здоров'я.

К.Д. Ушинський писав: «Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна утворити характер». Отже, тільки педагогічна творчість викладача, його прагнення до наукової самореалізації, постановка ним нестандартних творчих задач здатні надихнути, зацікавити студентів та вплинути на розвиток їх творчих здібностей. Педагогічна майстерність викладача якраз і полягає в тому, щоб таке важливе завдання як активізація пізнавальної діяльності, формування професійних мотивів навчання фельдшерів, акушерок, медичних сестер, вирішувати за допомогою використання вдало підібраних і продуманих нестандартних форм проведення заняття, елементів сучасних навчальних технологій, індивідуального підходу до студентів, диференціації, створення сприятливих умов для виконання навчальних завдань.

Отже, нестандартні заняття створюють мотивацію до розвитку в студентів таких індивідуальних якостей, як відповідальність за доручену ділянку роботи, дисциплінованість, розумну ініціативність, цілеспрямованість у досягненні мети, креативність, тобто здатність до нестандартного, оригінального і швидкого мислення та поведінки, здатність знаходити неочікувані рішення в, здавалося б, безвихідній ситуації, не втрачаючи при цьому вміння володіти собою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бордовская Н. В. Педагогика: учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб.: Питер, 2000. – 304 с.
2. Жигір В. І. Професійна педагогіка : навч. посіб. / В. І. Жигір, О. А. Чернега; [за ред. М. В. Вачевського]. – К. : Кондор, 2015. – 336 с.
3. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / Іван Андрійович Зязюн. – Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
4. Казданян С. Ш. Проблемная лекция как словесный метод нетрадиционного обучения в вузе / С. Ш. Казданян // Проблемы и перспективы развития образования в XXI веке: профессиональное становление личности (философские и психолого-педагогические аспекты): материалы Международной научно-практической конференции, 10-11 апреля 2011 года. – Пенза; Ереван; Прага: Научно-издательский центр «Социосфера», 2011. – С. 233-238.
5. Ковальчук О. Л. Проблемно орієнтована лекція-конференція з елементами випереджаючого навчання та візуалізації за темою «Синдром абдомінального болю у дітей» у додипломній підготовці лікарів [Текст] / О. Л. Ковальчук // Медична освіта. – 2015. – №1. – С. 55-59.
6. Ковжого С. О. Сучасні освітні технології та методи їх використання в навчальному процесі / С. О. Ковжого, А. М. Полежаєв, С. А. Тузіков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NMIW_2008/Pedagogica/28601.doc.htm
7. Компетентностно-ориентированное обучение в медицинском вузе: учебно-методическое пособие / [А. И. Артюхина, Н. А. Гетман, М. Г. Голубчикова и др.]; под ред. Е. В. Лопановой. – Омск: ООО «Полиграфический центр КАН», 2012. – 198 с.
8. Лихачев Б. Т. Педагогика: Курс лекций [учеб. пособие для студентов педагог, учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК] / Б. Т. Лихачев. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юрайт. – М., 2001. – 607 с.
9. Ліневич К. А. Роль викладача у розвитку творчих здібностей студентів – майбутніх медичних сестер / К. А. Ліневич // Науково-практична конференція з міжнародною участю «Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи», Житомир 24 жовтня 2014 р. / За ред. В.Й. Шатила. – Житомир: ТОВ 555, 2014. – С. 90-92.
10. Максименко С. Д. Педагогіка вищої медичної освіти [текст]: підручник / С. Д. Максименко, М. М. Філоненко. – К.: Кондор-Видавництво, 2014. – 288 с.
11. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник О. В. Малихін, І. Г. Павленко, О. О. Лаврентьєва, Г. І. Матукова. – Київ: КНТ, 2014. – 262 с.
12. Мизовець І. О. Кейс-метод (case study) як форма інтерактивного навчання / І. О. Мизовець, І. М. Совтус // Збірник тез та доповідей науково-практичної конференції «Інноваційні технології в навчально-виховній роботі медичних коледжів», Ковель-Чернівці 3-4 травня 2012 р. / За ред. Л. О. Музичук. – Ковель, 2012 р. – С. 42-47.
13. Мизовець І. О. Педагогіка в медсестринстві. Кейс-метод (case study) як форма інтерактивного навчання майбутніх медиків / І. О. Мизовець, І. М. Совтус // Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи [Текст]: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 20-21 жовтня 2016 р.; м. Житомир / М-во охорони здоров'я України, Житомирський ін-т медсестринства. – Житомир: ТОВ 505, 2016.
14. Мухина С. А. Современные инновационные технологии обучения / С. А. Мухина, А. А. Соловьева. – М. : ГЭОТАР-МЕДИА, 2008. – 360 с.

15. Петюренко А. Технологія формування готовності студентів медичних коледжів до використання інформаційно-комп'ютерних технологій у професійній діяльності [Текст] / А. Петюренко // Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. В. В. Радул [та ін.]. – Кіровоград : КДПУ, 2010. – Вип. 87. – С. 134-138.

16. Пішак В. П. З досвіду застосування кейс-методу та проактивної презентації при читанні лекційного матеріалу/В. П. Пішак, О. І. Захарчук, М. І. Кривчанська // Медична освіта. – Т.: Укрмедкнига, 2013, N 1. – С.16-20.

17. Подласый И. П. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. – М.: Гуманит. изд. центр, ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.: ил.

18. Совтус І. М. Розвиток творчої пізнавальної активності студентів на практичних заняттях з основ медсестринства / І. М. Совтус, Н. М. Корнісік // Наукові дослідження і їх практичне застосування. Сучасний стан і шляхи розвитку 2009: збірник наукових праць по матеріалах міжнародної науково-практичної конференції. Том 5. Педагогіка, психологія і соціологія. – Одеса: Черноморье, 2009. – С. 61-67.

19. Совтус І. М. Роль сучасних інформаційних технологій при викладанні медичних дисциплін у підвищенні ефективності навчання і формуванні професійних якостей студентів медичного коледжу шляхом розвитку творчої пізнавальної активності [Текст] / І. М. Совтус, Н. В. Троцюк // Концептуальні засади інноваційних підходів в сучасній науковій теорії та практиці: матеріали між народ. наук.-практ. конф., 28 жовтня 2016 р.; м. Кривий Ріг / м. Кіровоград / [ред. кол.: В. Рижиков (голова) та ін.]; Міжнародна академія інноваційних технологій. Науково-дослідний центр інноваційних технологій. – Науково-дослідний центр інноваційних технологій, 2016. – N 2 (12). – 232 с.

20. Тутченко М. І. Симуляційні технології в навчанні студентів-медиків практичним навичкам [Текст] / М. І. Тутченко, Я. М. Сусак // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії : Науково-практичний ж-л. – 2013. – Т. 13, N 1. – С. 326-327.

21. Чубенко В. А. Інноваційні підходи до викладання дисциплін фізико-математичного циклу в вищих медичних та фармацевтичних навчальних закладах I-II рівнів акредитації / В. А. Чубенко // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної інтернет-конференції, присвяченої Дню коледжу. – Черкаси, 2014. – С. 53-56.

*Нургуль Султанова, Динара Алдабергенова, Акадиль Карибжанов,
Берикболат Табигат, Айгерим Болатбек
(Семей, Зырян, Казахстан)*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

В данной статье рассматриваются теоретические основы исследования педагогического мастерства учителя музыки и внедрении в учебно-воспитательный процесс

Ключевые слова: педагогическое мастерство, профессиональное мастерство, компоненты и виды педагогического мастерство.

This article discusses the theoretical foundations of the research excellence of music teacher and introduction in educational process

Бүгінгі жоғары білім берудің көп деңгейлі құрылымы, жоғары оқу орнының халықаралық білім беру жүйесіне жоспарлы интеграциялануы және оларды қоғамның талаптарына сай басқару мәселелері білім беру саласына жаңа тәсілдерді енгізуді талап етуде. Білім саласына ендірілетін жаңалықтың қайсыбірі болмасын арнайы даярлықты талап

етеді. Білім берудің мазмұнын модернизациялау, педагог мамандарды даярлаудың мазмұны мен құрылымын саралап қайта ой-елегінен өткізу оқытудың ғылымилық дәрежесін жоғарылатуды, болашақ мамандардың жан-жақты дамуына жағдай жасауды көздейді.

Педагогикалық шеберлік дегеніміз болашақ мұғалім тұлғасының жеке дара, психологиялық, интеллектуалды күштері мен қабілеттерінің өзін-өзі іс жүзінде көрсетуінің процесі. Шығармашылық шеберлік ізденіс процесі арқылы жүзеге асырылады.

Ал, **кәсіби шеберлік** –мамандығы және өзін-өзі ұйымдастыру шеберлігін қалыптастыратын тұлғаның қасиеттерінің жиынтығы.

Педагогикалық шеберліктің құрылымы: [1. 23].

-гуманитарлық бағыттылығы: қызығушылықтар, құндылықтар, идеялар;

-кәсіби білімдері;

-педагогикалық қабілет: коммуникативтілік, перцептивті қабілеттер, динамизм, эмоционалды тұрақтылық, креативтілік;

-педагогикалық техника: өзін-өзі бағдарлау.

Педагогикалық міндеттерді шешуде қарым-қатынас жасай алу (дидактикалық біліктілік, ұйымдастырушылық қабілет, контактiлi қарым-қатынас жасау зор роль атқарады. Педагогикалық қарым-қатынас педагогикалық кәсіби мәдениетті қалыптастырады. Ал, педагогикалық шеберлік –педагог тұлғасының іс-әрекет барысында дами бастайды.

Кәсіби-педагогикалық мәдениеттің құрылымы төмендегідей негізгі үш топқа бөлінеді:

1. аксиологиялық компонент

– адами құндылық қасиеттердің жиынтығы. Олар объективті (тарихи тұрғыда қалыптасқан). Бірақ адамның оларды игеру барысында олар субъекткеайналады.

- элеуметтік кәсіби құндылықтар. (нормалардың, ережелнрдің идеялардың жиынтығы).

- Жеке кәсіби мақсаттар, міндетте, маманның дүниетанымдық көзқарасы.

2. Технологиялық компонент

- кәсіби іс-әрекеттің технологиясы. Кәсіби іс-әрекеттің тұтас жүйеде жүзеге асуы.

3. Жеке шығармашылық компонент

- маманның психологиялық саланы меңгеруі. Бұнда тұлғаның кәсіби түрде ойлау қабілеттілігімен анықталады: жоғары белсенділік, жауапкершілік, ұйымдастырушылық қабілет, өзінің мінез құлқын бағалау. Сондай ақ болашақ маманның шығармашылық ерекшелігі айқындалады.

Мұғалімнің педагогикалық мәдениетін қалыптасруы үшін педагогикалық шеберлік, педагогикалық компетенттілік [2] т.б. қасиеттер де қалыптасуы керек. В.М. Шепель компетенция шеңберіне адамның білім, ептілік, тәжірибе теориялық дайындығын кіргізеді.Педагогикалық психологияда “компетенттілік” педагогикалық әрекетті жүзеге асырудағы білімі, дағдысы, ептілігі деген пікір қалыптасқан деп өзіндік тұжырымдама жасайды.

Музыка мұғалімнің педагогикалық шеберлігін зерттеудің теориялық алғышарттарының бірі өз сүйіп таңдаған мұғалім мамандығының білімді, жаңашыл, ізденімпаз ұстаз ауылына іс-әрекетімен де өнеге үлгісімен де білім мен мәдениет таратады, оның өз ортасының алдыңғы қатарлы азаматы болуы -өмір талабы. Мұғалімнің біліктілігін арттыруды ұдайы, үздіксіз ұйымдастыру –оның кәсіби деңгейіне теориялық біліміне байланысты. . Қандай мамандық болсын өзіне тән ерекшеліктері бар. Музыка пәні мұғалімнің де жеке тұлға, ерекше ерекшіліктері бар. Негізгі міндет: оқу – тәрбие жұмысын атқарып, оқушылардың көзқарастарын, сендіруіне, қажеттілігіне мұратын қалыптастырады. Ол жай ғана білікті адам емес, өз пәнің жақсы меңгеріп және жоғары тұлғалы дәрежелі мұғалім болу керек. Қоғамнің дамуына байланысты мұғалімнің де мұраты өзгеріп, халықтың мәдениеті мен идеологиясына байланысты. Сондықтан, мұғалім жан-жақты білімділігі, жан-дүниесіне, ақыл ойы, жылы жүзі, өнегесі балалардың музыка сабағына қызығушылығын

арттырып, олардың бұл іске белсене араласу дағдысын қалыптастырады. Мектептегі музыка сабағының пән ретінде музыка мұғалімі тағдырын шешетін негізгі тұлға [3] деп айтуға халқылымыз.

Музыка мұғалімі өз сабағын шығармашылықпен ұйымдастыра отырып, әрбір сабақтың оқу-тәрбиелік міндетін, оның мақсатын алдынала бағдарлай біліп, қажетті әдіс-тәсілдерді таба білу, оқушылардың белсенділігін арттыру үшін өз сабағына балалардың музыкалық мәдениеттілігін қалыптастыратын, рухани байытатын құрал ретінде қарау мәселерін сезіне білуге дағдылануы тиіс.

Дауысымен, аспаппен жақсы меңгеру, дирижерлік шеберлікті жетілдіре отыра, музыка-теориялық дайындығы, халықтың мәдениетін, тарихын білу, музыка тілінің заңдылықтарын, ерекшеліктерін білу қажет.

Мұғалім жұмысында ұйымдастырушылық қабілеті үлкен рөл атқарады. Музыкалық іс-әрекеттің барлық түріне балаларды еліктіріп әкету үшін мұғалім өзі отты, жігерлі болуы тиіс.

Әр мұғалімнің музыкалық шығарманың терең мазмұнын талғампаздық көзқараспен түсініп, өмірге аса маңызды мәселе екендігі туралы ойын дамыта отырып, оның ішіндегі халықтың асыл мұраларын балаға үйрету негізгі міндет. Музыкалық бейнелер, суреттемелер, оның көрнекілік сөзі, әсерлі әуені, сүйеге, еңбекке, саналы тәртіпке, жақсы әдет-ғұрыпқа, әдептілікке, ынтымаққа, достыққа тәрбиелеу музыка мұғалімнің негізгі міндеті.

Мұғалімнің тұлғасы сабақ үстінде жан-жақты әр қырынан байқалады. Ол шығарманы орындап, ән айтып қана қоймай, ол шығармалар туралы, композитор туралы әңгіме жүргізу, пікір алысу, музыканың әсер ету күшінің мүмкіндігін жеткізе түсуге жағдай жасайды.

Балалар – біздің қуанышымыз, үмітіміз, болашағымыз. Бүгінгі мектептің алдына қойылып отырған міндеті жеткеншек ұрпаққа идеялық саяси, мәдени, еңбек, адамгершілік және эстетикалық тәрбие берудің сапасын арттыру. Оқушыларға көркемдік білім беру мен эстетикалық тәрбиені халықтың ұлттық мәдени мұрасымен байланыстыра отырып айтарлықтай жақсарту. Әсемдік сезімін дамыту, көркемдік талғамын тәрбиелеу, өнер шығармаларын сүйіп, туған табиғатын, оның байлығын қастерлеп, бағалай білуге қабілеттерін қалыптастыру қажет.

Мұғалім шығармашылығы, оның ұстаздық шеберлігі, тапқырлығы мектеп табалдырығынан алғаш аттаған күннен бастап қалыптаса бастайды. Өз ісінің білгірі, шебер педагог болу үшін әр мұғалім өзінің бойындағы жетістіктер мен кемшіліктерді дұрыс бағалап, өзін-өзі тәрбиелеуге міндетті.

Жоғарыда айтылғандай, музыка мұғалімі аспапта ойнауды меңгеріп білу. Біріншіден – мұғалім өзі орындаса сыныпта (класста) сезімталдық атмосфераға жағдай жасалады; екіншіден – мұғалім өзі орындаса, кез келген жерде тоқтап, кей үзінділерді қайталауға мүмкіндік, тіпті, кей тактілерді қайталап шығарманың басына оралуға болады; үшіншіден – мұғалім өзі аспапта ойнаса, өзі әндетсе оқушыларға қандай үлгі, өнеге, өзім музыканы орындауға үйренсем, білсем деген үміт туғызады.

Музыка бағдарламаға сүйене, мұғалім өз сабағында оқушыларға музыкалық шығарманы терең түсінуге көмектеседі, өнер қасиеттерін білуге тәрбиелейді, музыка туралы білімін арттырып, шығарманы мәнерлеп орындауға дағдыландырады. Шығармашылық қабілеттерін дамытып, көркемдік талғамын тәрбиелеп музыкаға деген қажеттілігін сезеді.

Бүгінгі күнде педагогика жолында психологтардың ізденісінде музыка мұғалімінің іс-әрекетінде келесі маңызды жақтарды атап өтуге болады [4]:

1) ізденіс – музыкалық шығармаларды басқа өнер түрлерінің шығармаларымен талдау; әріптестерінің, оқушыларының тәжірибесін зерттеп, өзінің жұмысын талдау; ғылыми, әдістемелік әдебиеттерін зерттеп өз жұмысында қолдану;

2) жобалу – жоспарлау, өнегелі – эстетикалық тәрбие мәселесін шешу жолдарын қарастыру икемділік-дағдыларын қалыптастыру, олардың музыкалық және шығармашылық дамуын шешетін оқу-тәрбие мақсаттарын бөлуі;

3) конструкциялық – сабақтарды, сыныптан тыс жұмастарды құрастыру, балалардың белсенділігін арттырып көңіл аудару, құрал-әдістарын үйлестуі жолдарын шешу;

4) қатынастық – (коммуникативное) – силастық пен сенімділік негізінде оқушылармен қарым-қатынасын тұрақтылығын және беделін арттыру. Қабылдалған шығарманы мұғалім ордай ғана шектелмей, ол туралы әңгіме айта білу, композиторға, музыкаға деген өзінің көзқарасын жеткізу. Оқушылардың сезімталдық қуанышын арттыру үшін мұғалім жылы сөзбен, лебізімен, қолдаумен жетістіктерін қадағалау;

5) ұйымдастырушылық – оқу-тәрбие мақсаттарын тәжірибелі шешу. Ұйымдастырушылық мұғалімнің жұмысында үлкен орын алады, өз күш-қуатымен еліктеу, оқушыларды әр-түрлі музыкалық іс-әрекеттерге қатыстыру.

Мұғалімнің жоғары біліктілігі, артистілігімен өз жұмысында педагогикалық процесті нақты өнер мейрамын айналдырады. Сондықтан, мұғалімнің тұлғасы музыка тағдырын оқулық пән ретінде анықтайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Таубаева Ш.Т. Передовой педагогический опыт: от теоретического осмысления к практике. – Алматы: РИК, 2007. – 122 с.

2. Каримбаева Б.Ш. Психологические аспекты в выборе профилизации обучения в общеобразовательной школе // Материалы республик. науч.-практ. конф. «Профильное обучение учащихся». – Тараз, 2006. – С. 97–101, 162.

3. Қазақ мәдениеті :энциклопедиялық анықтамалық / [бас.сарапшы Әшірбек Сығай]. – Алматы, 2005.

4. Сұлтанова Н. К. Музыка сабағын жоспарлау және моделдеу. Оқу-құралы. Шәкәрім атындағы МУ – Семей. 2016.

*Нигора Ташланова
(Фергана, Узбекистан)*

РАЗВИТИЕ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Задача развития активности и творчества студентов является одной из самых важных задач в подготовке высококвалифицированных специалистов в высших учебных заведениях. В условиях бурного развития науки, быстрого роста производства и его непрерывного переоснащения важное значение имеет активность самого специалиста, умение его творчески подходить к решению задач, поставленных наукой, производством и жизнью. Поэтому высшая школа призвана воспитать у молодых специалистов стремления к постоянному обогащению и обновлению приобретенных знаний, способность видеть перспективы развития отрасли и в целом экономики страны, квалифицированно решать задачи новой техники и технологии, а также управления производством.

Качество знаний студентов, теоретическая вооруженность молодых специалистов, развитие у них активности, самостоятельности, творчества зависят, прежде всего от того, как организован учебный процесс, какими новыми методами учебной работы пользуются преподаватели и студенты в педагогическом процессе. Поэтому повышение активности, развитие творчества студента требует дальнейшего совершенствования содержания, формы и методов обучения на основе новых педагогических технологий с применением достижений современных информационных технологий.

Проблемы активизации учебной деятельности студента требует соблюдения определенных педагогических условий. Такими условиями являются:

- обеспечение единства образовательной воспитывающей и развивающей задач процесса обучения;

- создание благоприятной учебной атмосферы;

- организация научного поиска и обеспечение эмоциональности обучения;

- динамичность, разнообразие методов, приемов и средств обучения, направленность их на развитие активной, исследовательской деятельности студентов;

- педагогически правильное использование принципов дидактики: научности, связи теории с практикой, активности и сознательности, индивидуального подхода и другие;
- обеспечение регулярности, повышение эффективности контроля и оценки знаний студентов, (текущего, промежуточного и заключительного контроля) умений и навыков;
- систематическое, целенаправленное, педагогически правильное использование современных методов новой педагогической, информационной технологий, использование электронных анимационных методов обучения;
- повышение наглядности лекционных, практических и лабораторных занятия;
- ориентирование студентов на систематическую самостоятельную работу над материалом внеаудиторных занятий и правильная организация их самостоятельной работы (графики сдачи рефератов, домашних индивидуальных заданий и т.д.)

Обучение – процесс взаимодействия между преподавателем и студентом. Оно будет эффективным только тогда если и студент, и преподаватель проявят высокую активность. При этом активность студента является решающим. На основе новых педагогических технологий активность студента повышает эффективности учебного процесса. Для того чтобы активно действовать в усвоении знаний, формировании умений и навыков, студент должен быть вооружен всеми методами новой педагогической технологии, приемами различных деловых игр.

Студент должен уметь учиться, организовать свою самостоятельную работу, научиться элементам научного исследования, вооружаться методами ведения научных поисков и т.д.

Особое внимание необходимо уделять самостоятельной работе творческо-исследовательского характера. К таким работам относят задания, связанные с постановкой эксперимента, проектированием приборов, макетов, установок. Таким образом, самостоятельная работа – важный метод обучения, предполагающий индивидуальную активность самих обучаемых при закреплении полученных знаний, навыков, умений и при подготовке к занятиям.

К основным условиям эффективной организации самостоятельной работы следует отнести:

- творческий, исследовательский характер самостоятельной работы;
- формирование потребности в самостоятельном пополнении знаний;
- индивидуализация заданий по самостоятельной работе;
- методическое руководство организацией самостоятельной работы.

Для решения вышеперечисленных задач требуется систематическая работа преподавателей с первокурсниками на своих лекциях, семинарах, практических и лабораторных занятиях.

Преподаватель на первых же занятиях с первокурсниками дает советы, как слушать лекции по данному предмету, выборочно поверяет конспекты, лабораторных занятиях учит приемам работы над первоисточниками, со справочниками и другими печатными изданиями, формирует навыки самостоятельного выполнения лабораторно-практических заданий.

Опыт показывает, что каждый преподаватель может вести разнообразную работу на своих занятиях по выработке у студентов навыков систематической самостоятельной работы, творческого подхода к учебной работе и развитию интереса к научным исследованиям.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – С. 143.
2. М.Х.Тўхтажўжаева, Нишонова и др. Педагогика. – Ташкент, 2010. – С.112.
3. Утёмов В. В., Зиновкина М. М., Горев П. М. Педагогика креативности: Прикладной курс научного творчества: Учебное пособие. – Киров: АНОО «Межрегиональный ЦИТО», 2013. – 212 с.
4. В.Каримова Педагогика. Психология. Учебное пособие. – Ташкент, 2012. – С.46.

Нурзода Тошева, Нигора Адизова
(Бухара, Узбекистан)

ШАХС БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

В данной статье отражены возможности развития познавательной деятельности учеников начальной школы, дан анализ процесса развития данной деятельности учащихся, определены его основные педагогические направления.

Ключевые слова: начальное обучение, познавательная деятельность ученика, деятельность учителя, педагогические технологии, субъект, процесс обучения, возможности познания, учебная ситуация, дидактический подход, психологический подход, психолого-педагогические свойства.

The article analyzes the opportunities to develop the process of acquiring knowledge of pupils in primary education, making foundations for the further stages of education and the role of pupils as the main subject of educational process.

Key words: primary education, the process of student's cognition, pedagogical technologies, subject, the process of education, the opportunities of knowledge academic situation, didaktik approach, psychological approach, psychological and pedagogical peculiarities.

Ўқувчилар билиш фаолиятининг жадаллик даражаси ўқитувчининг иш усуллари ва методлари таъсиридир. Шу билан бир қаторда, мазкур даража ўқитувчи педагогик маҳоратининг кўрсаткичи сифатида ҳам намоён бўлади. Ўқитишнинг фаол методлари сирасига ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини жадал ривожлантиришга хизмат қиладиган методларни киритиш мумкин. Мазкур методлар ўз навбатида ўқувчиларни интилувчанлик билан билим олишга ундайди.

Педагогик амалиётда билимларнинг манбаидан келиб чиққан ҳолда ўқитиш методларини таснифлаш тажрибаси мавжуд. Улар сирасига:

- Билимларни сўзлар воситасида тақдим этиш методи; ҳикоя, маъруза, суҳбат, ўқиш, ўқитувчининг баёни кабилар;

- Кўргазмали ўқитиш методи; табиий тарзда намоёиш қилиш, слайдлар орқали намоёиш қилиш, бошқа кўргазмали воситалар ва тажрибалар орқали намоёиш қилиш;

- Амалий методлар; амалий ишлар ва дастлабки лаборатория ишлари.

Мазкур методларнинг ҳар бири жуда фаол ва нисбатан фаол бўлиши мумкин.

Билимларни сўзлар воситасида тақдим этиш методи қуйидагича ташкил этилади.

Мунозара методи саволлар ёрдамида вужудга келтирилиб, ўқувчилардан мустақил фикрлашни талаб қилади. Ўқитувчи муайян ўқув вазиятларида ўқувчиларнинг ўз фикрларини эркин баён қилишлари ва синфдошларининг фикрларини диққат билан тинглашга эришиш мақсадида мунозара методидан фойдаланади.

Ўқувчилар билан мустақил ишлаш методи эса, янги ўқув материалининг мантиқий мазмунини уларга тўлиқ етказиш мақсадида қўлланилади. Бунда ўқувчиларга ўқитувчи сўзлаб берган воқеа-ҳодисаларнинг режасини тузиш вазифаси топширилади. Улар томонидан тузилган режалар эса ўз навбатида ўқитувчи томонидан чуқур таҳлил этилади, унинг ютуқ ва камчиликлари кўрсатилади. Мазкур режадан фойдаланган ҳолда ўқувчилар ўқув мавзусини муваффақиятли ўзлаштирадилар, уй вазифаларини сифатли бажарадилар. Ўқувчиларда конспектлар, ҳикояларнинг режаларини тузиш, саволларга жавоб бериш, ўқиган адабиётларини шарҳлаш, ўқилган матндан асосий фикрни излаб топиш, луғатлар билан ишлаш кўнималари жадал тарзда шаклланади. Қўшимча адабиётлар ўқиш жараёнида ўқувчиларда табиат қонунларини тушунишга хизмат қиладиган назарий ҳамда образли тафаккур ривожланади. Дарсликлар ва қўшимча адабиётлар билан ишлаш кўникмасини

мустаҳкамлаш мақсадида ўқитувчи ўқувчиларга турли-туман тадрижий тарзда мураккаблашиб борадиган саволлар бериши керак.

Синфда ўқувчилар матнларни ўқишга эмас, балки уларни сўзлаб беришга ҳаракат қилишлари лозим. Шундагина ўқувчилар матнни таҳлил қилиш ва у ҳақидаги ўз фикрларини баён этиш кўникмасига эга бўладилар. Бунинг натижасида ўқувчиларда мустақил фикрлаш кўникмалари ва оғзаки нутқ ривожланади. Шу тарзда ташкил этилган ўқув вазиятларида ўқувчилардаги уятчанлик, ўз фикрини баён қилишдан тортиниш каби салбий хусусиятлар аста-секин чекина бошлайди.

Дидактик материаллар билан мустақил ишлаш методи асосида бошланғич синф ўқувчиларининг мустақил ишларини қуйидагича ташкил этиш мумкин.

Ўқувчилар олдида ечиш учун муайян ўқув топшириғи қўйилади. Ўқитувчи мазкур топширикни ҳар бир ўқувчи онгига етказишга ҳаракат қилади. Бунда ўқитувчи қуйидаги талабларга амал қилиши лозим:

- ўқувчилар матнни кўргазмали тарзда идрок этишларига эришиш;
- топширикни ёзиб олишлари учун ўқувчилар имкон қадар кам вақт сарфлашларини таъминлаш. Бунинг учун ёзув дафтари ва компьютер экранидан фойдаланиш бир қадар қулайлик туғдиради.

Аксарият ўқитувчилар бундай вазиятларда тарқатма дидактик материаллардан ҳам фойдаланадилар. Бундай воситаларни шартли тарзда уч турга бўлиш мумкин:

- Дарсликдаги матнни жадвал ёки режа тарзида ифодалаш ҳақида топширик ёзилган тарқатма материаллар.

- Расм мазмунини сўз орқали ифодалаш ҳақида топшириқлар ёзилган тарқатма материаллар.

- Мустақил кузатиш, намоиш қилинган кўргазмали восиларни кузатиш ҳақида топшириқлар ёзилган тарқатма материаллар. Ўқувчиларнинг мустақил ишлари учун танланган дидактик материаллар идрок этилиш ва фикрлашга ундаш мақсадида кўра ўқитувчи олдиндан изоҳламай туриб янги билимларни ўқувчиларга тақдим этишдан иборат.

Ўқувчиларнинг мустақил ишлари учун мўлжалланган дидактик материаллар билимлар ва кўникмаларни мустаҳкамлаш ҳамда қўллашни кенгайтириш мақсадини назарда тутаяди. Жумладан:

- 1) фикрлашга ундовчи саволлар ёзилган карточкалар.
- 2) ҳисоблашга оид вазифалар ёзилган карточкалар.
- 3) расмлар воситасида бажариладиган саволлар ёзилган карточкалар.

Ўқувчиларнинг мустақил ишлари учун мўлжалланган дидактик материаллар билимлар ва кўникмаларни назорат қилиш мақсадини назарда тутаяди. Масалан, мазмунан мавҳум расмлар чизилган карточкалар. Улар бир неча вариантларда тақдим этилади. Масалан, бутун синф учун 3-4 та вариантни қўллаш мумкин. Бундай карточкалардан индивидуал топшириқлар сифатида фойдаланилади. Улардан ўтилганларни такрорлаш ва билимларни мустаҳкамлаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Тест топшириқлардан индивидуал тарзда ва бутун синф ўқувчилари учун бирваракайига фойдаланилади. Бугунги кунда тест топшириқларидан фойдаланган ҳолда ўқувчиларнинг ўзлаштириш ва билиш имкониятларини аниқлашда самарали усул сифатида эътироф этилмоқда. Бироқ, тестлардан фойдаланиш билан боғлиқ бир қатор камчиликлар ҳам мавжуд. Чунки ўқувчилар баъзан саволларга тахминан жавоб беришга интиладилар. Иккинчи томондан тест ёрдамида ўқувчиларнинг ўзлаштириш ва билиш имкониятларини аниқлашда уларнинг оғзаки ва ёзма нутқларига оид кўникмалар аниқланмай қолади.

Ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини ривожлантиришга йўналтирилган ўқув вазиятларида муаммоли баён қилиш методидан фойдаланилади. Мазкур методнинг асосини ўқув жараёнида муаммоли вазиятларни ҳосил қилиш ташкил этади. Бошланғич синф ўқувчилари далиллар ва ҳодисаларни изоҳлаш учун зарур бўлган фаолият усулларини ўзлаштирмаган бўладилар. Шунинг учун ҳам, улар муайян муаммоли вазиятнинг ечимини

таъминлайдиган фаразларини илгари сурадилар. Мазкур метод ўқувчиларда ақлий фаолият усуллари, таҳлил қилиш, умумлаштириш, қиёслаш, оммалаштириш, сабаб-оқибат боғланишларини асослаш кўникмаларини шакллантириш имконини беради.

Муаммоли ёндашув методи ўзида мантикий фикрлаш операцияларини мужассамлаштиради. Чунки бундай операциялар қўйилган муаммоларнинг тўлақонли ечимини топиш учун муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бир қаторда мазкур метод ўзида қўйидагиларни ҳам мужассамлаштиради:

- муаммоли саволларни илгари суриш;
- ўқитувчи баён қилган фикрлар асосида муаммоли вазиятни вужудга келтириш;
- муайян савол доирасида ифодаланган қарама-қарши фикрлар асосида муаммоли вазиятни вужудга келтириш;
- муаммоли вазиятни вужудга келтиришга хизмат қиладиган тажрибалар ва ахборотларни намойиш қилиш;
- билиш вазифаларини ечиш кабилар.

Ушбу методдан фойдаланиш жараёнида ўқитувчининг ўрни ўқув жараёнида муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини бошқаришдан иборат.

Мантикий ва ҳисоблашга оид топшириқларни мустақил ечиш методидан фойдаланиш жараёнида барча ўқувчилар топширилган вазифалардан келиб чиққан ҳолда мантикий ҳамда ҳисоблашга оид топшириқларни намунага қараб ёки ижодий тарзда ечадилар. Бирок, мураккаб, ижодий характерга эга бўлган топшириқларни ҳар доим ҳам кучли ўқувчилар ечадилар. Намуна асосида ечиладиган репродуктив характердаги топшириқларни эса бўш ўзлаштирувчи ўқувчилар ечадилар. Ўқувчиларнинг ўзлари бунга алоҳида эътибор қаратмайдилар. Ҳар бир ўқувчи ўз имкониятлари ва лаёқатларига кўра ўқитувчидан топшириқ олади. Бундай шароитда ўқувчиларнинг ўқув жараёнига бўлган қизиқишлари пасаймайди.

Кўргазмали методлар қисман изланувчилик характерига эга бўладилар. Мазкур методдан фойдаланиш жараёнида ўқитувчи синфдаги ўқувчилар ишига раҳбарлик қилади. Ўқувчиларнинг ишларини шу тарзда ташкил этиш натижасида улар топшириқларнинг бир қисмини ўзлари мустақил излаб топган ҳолда бажарадилар. Бундай шароитда ўқитувчиларнинг янги материални тушунтиришга қадар тажрибалари намойиш қилинади. Ўқувчилар эса кузатиш ва муҳокама қилиш йўли билан муаммоли топшириқларни ечадилар.

Амалий методлар ҳам қисман изланувчилик ва кўргазмалилик характерига эга. Бундай вазиятда ўқувчилар муаммоли топшириқларни ечиб, билимларни қисман мустақил изланиш йўли билан эгаллайдилар. Улар ўз тажрибаларини ҳар томонлама муҳокама қилиш орқали ҳам янги ахборотларни ўзлаштирадилар. Мустақил амалий ишларга қадар ўқувчилар мақсаддан хабардор бўлсаларда, кутилаётган натижалар ҳақида тасаввурга эга бўлмайдилар.

Шу билан бир қаторда ўқувчилар билиш фаолиятини ривожлантиришда оғзаки суҳбат ва оғзаки баён методларидан ҳам фойдаланилади. Мазкур методдан фойдаланиш жараёнида ўқув материалларини муайян изчилликда баён қилиш режаси тузилади. Бу жараёнда аниқ далиллар танлаб олинади, ўзаро қиёсланади, бу соҳадаги ахборотлар умумлаштирилади. Шунингдек, ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини бошқариш усуллари билан фойдаланилади. Жумладан, ўқув материалларини идрок қилиш ва уларнинг қизишларини уйғотиш босқичида ўқувчиларнинг ўқув материалларини билишга бўлган интилишлари ва билиш фаолиятини жадаллаштирувчи характерга эга. Улар:

а) янгиликларни қабул қилиш усули. Ўқув материаллари мазмунига қизиқарли маълумотлар, далиллар, тарихий маълумотлар, ўзбек халқининг ижтимоий тажрибалари, маънавий-ахлоқий тушунчалар уйғунлаштирилади;

б) маъно юклаш усули. Бундай ёндашув асосида сўзларнинг маъносини очиш орқали ўқувчиларнинг қизиқишларини уйғотиш имконияти намоеён бўлади;

в) жўшқинлик усули. Жараёнлар ва ҳодисаларни ўрганишни таъминлаш мақсадида ўқувчиларнинг билиш фаолиятида жўшқинлик ва ривожланишни таъминлаш;

г) ахамиятлилик усули. Ўқув материалларини уларнинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ахлоқий ахамиятини ўқувчиларга англаш ҳолда ўргатиш.

Ўрганилган материалларни ўзлаштириш босқичида ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини жадаллаштириш усулларига қуйидагилар киради:

а) эвристик усул. Ўқувчиларга қийин саволлар берилиб, улар ёрдамида таълим олувчилар жавобларга яқинлаштириладилар; мунозарали масалалар муҳокама қилиниб, ўқувчиларга ўз фикрларини асослаш ҳамда исботлаш кўникмлари шакллантирилади;

б) изланувчилик усули. Амалга оширилган кузатишлар, адабиётларнинг таҳлил ва тажрибаларига асосланган ҳолда ўқувчилар билиш вазифаларининг ечими асосида ўз хулосаларини шакллантирадилар.

Эгалланган билимларни қайта тиклаш босқичида ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини ривожлантириш усулларига табиийлаштириш усули киради. Бу жараёнда табиий буюмлар ва коллекциялар ёрдамида ўқувчилар томонидан ўқув вазифалари бажарилади.

Амалий тажрибалар шуни кўрсатадики, ўқувчилар ўзига хосликлари билан боғлиқ тарзда ўқитувчи томонидан таклиф қилинган вазиятларга турлича муносабатда бўладилар. Бундай шароитда ўзига хос ёндашув тарзда ахборотлар ўқитувчидан ўқувчиларга эмас, балки ўқувчилардан ўқитувчига қараб ҳаракатланиши лозим. Бундай дарснинг таркиби танлов вазиятига асосланган ҳолда аниқланиши лозим. Ўқувчи муайян ўқув материали доирасида ўқув топшириғининг мақсадини аниқлаши мумкин. Ўқув вақти ҳам ўқувчиларнинг ўз фаолиятларига бўлган муносабатларининг кўрсаткичлари сифатида намоён бўлади. Улар топшириқларни ўз имкониятларига қараб танлаш кўникмасига ҳам эга бўлишлари талаб этилади.

Ўқувчилар учун муваффақият вазиятининг афзаллиги шундаки, бу жараёнда ўқитувчи ҳар бир ўқувчининг мустақил ишини таҳлил қилар экан, унинг ютуқ ва камчиликларини аниқ кўради ва таъкидлаб кўрсатади. Шу асосда ўқувчилар фаолиятининг истиқболли йўналишларини ва келажакда улар бажарадиган топшириқларнинг мазмунини ҳам аниқлайди. Бунинг натижасида ўқувчиларнинг кучли жиҳатлари ривожланишини таъминлайди. Чунончи, фикрлаш тарзининг ўзига хослиги, топшириқларни бажаришга ўзига хос тарзда ёндаша олишлари, қатъияти кабиларни.

Ўқитувчиларнинг ўқувчилар билиш фаолиятларини ривожлантирувчи вазиятларни ҳар томонлама таҳлил қилишлари муҳим ахамиятга эга. Ўқув вазиятини таҳлил қилиш учун ўқитувчи биринчи навбатда мазкур жараёни ҳар томонлама ўрганиши лозим. Ушбу ўқув вазиятлари биринчи навбатда бошланғич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятларини самарали тарзда ривожлантиришга йўналтирилиши керак. Ўқув вазияти таҳлили натижалари истиқболда ўқитувчи фаолиятида ўқувчилар билиш фаолиятини ривожлантиришнинг турли вариантларини қўллаш имконини бериши керак. Ўқув вазиятларини таҳлил қилишнинг мураккаблиги шундаки, ўқитувчининг фаолияти муайян вақт доирасида амалга ошади. Чунки ўқув жараёнида ўқув вазияти учун маълум вақт ажратилади. Муайян ўқув вазияти олдида қўйилган вазифаларни ечиш учун сарфланадиган вақт ҳар доим ўқитувчилар томонидан чегараланади. Шунинг учун ҳам, белгилаб қўйилган вақт ичида ўқитувчи кучли босим остида фаолият кўрсатади. Бу ўз навбатида ўқув вазияти таҳлилининг мураккаблаштиради. Ўқув вазиятининг уйғунлашлик ва мураккаблик характеридан келиб чиққан ҳолда ўқувчиларнинг турли хатоларга йўл қўйиши табиий ҳолатдир. Бундай хатолар авваламбор зарур илмий-амалий воситалар мавжуд бўлмаганда содир бўлади. Ўқув вазиятини таҳлил қилиш жараёнида ўқитувчи қуйидагиларга амал қилиши лозим:

- Ўқувчиларнинг ахборотларни ўзлаштиришга муносабатлари ва билимларининг мавжуд даражаси;
- Ўқувчиларда мавжуд бўлган ўқув кўникмалари ва малакаларининг даражаси;
- Ўқитувчи билан ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорликка кириша олиш даражаси;
- Ўқитувчининг ўқувчилар билан ва ўқувчиларнинг ўзаро мулоқотга киришиш услублари;

○ Синфдаги ўқувчилар орасидаги ўзаро муносабат ва ҳамкорликнинг характери.

Ушбу кўрсаткичларнинг барчаси ўқувчилар билиш фаолиятларининг ривожланишига муайян даражада таъсир кўрсатади, унинг ўқув жараёни ва атрофдагиларга бўлган муносабатини белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 176 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” // Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б. 31.
3. Сафарова Р., Мусаев У.Қ., Мусаев П. ва бошқ. Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим стратегияси муаммолари ва таълим мазмунининг янги моделлари, уларни татбиқ этиш йўллари. – Т.: Фан, 2005. – 255 б.
4. Воробьев Г. Г. Школа будущего начинается сегодня. Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 239 с.
5. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – СПб.: Союз, 1999. – 339 с.
6. Абдуллаева Қ.А., Сафарова Р.Ф. ва бошқ. Бошланғич таълим концепцияси // Бошланғич таълим ж. – Т., 1998. – №6. – Б. 12-18.
7. Аверин В. А. Психическое развитие детей младшего школьного возраста: Учеб. Пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2000. – 64 с.

УДК 377.5.091.12.011:004.9(477)

Юлія Туманова
(Конотоп, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Представлено реалізацію інформаційного середовища для підтримки навчального процесу технікуму. Показані задачі, які необхідні для реалізації інформаційного середовища та результати їх вирішення.

Ключові слова: система дистанційного навчання, інформаційне середовище, Moodle, Інтернет-технології, комп'ютерні технології, методичні матеріали.

In the article the implementation of the information environment to support the learning process of the technical college is presented. A showing of tasks that need to implement the information environment and the results of their decision are displaying.

Key words: Distance education, information environment, Moodle, Internet technologies, computer technologies, methodical materials.

Особливістю навчального процесу в технічному вищому навчальному закладі (ВНЗ) є постійне збільшення кількості інформації, яку потрібно засвоїти студенту за семестр. Це спричиняє збільшення об'єму дисципліни за рахунок додавання нових розділів, введення нових дисциплін, переміщення дисциплін із старших курсів на молодші тощо. А це все збільшує аудиторне навантаження як на студента, так і на викладача. Просте перенесення частини об'єму дисципліни на самостійну роботу тільки ускладнює проблему, оскільки без застосування додаткових організаційних заходів з моніторингу такої роботи вона перетворюється на пасивне виконання завдань без чіткої мотивації до цього з боку студента.

З іншого боку, постійне наростання інформації потребує неперервної модифікації, починаючи від навчальних планів, навчальних та робочих програм і закінчуючи методичним

забезпеченням, що вимагає значних часових та матеріальних затрат на переробку, підготовку та видавництво [1].

Тому актуальним є використання сучасних інформаційних технологій та засобів для підтримки навчального процесу у ВНЗ. Одним з різновидів таких засобів є системи дистанційного навчання (СДН). Сукупність СДН, комп'ютерних та комунікаційних засобів формує високотехнологічне інформаційне середовище (ІС), яке дає змогу розширити різноманіття форм придбання знань і умінь, необхідних для ефективної професійної та соціальної діяльності майбутнього фахівця. Застосування такого інформаційного середовища у традиційному навчальному процесі ВНЗ дасть змогу: структурувати методичні матеріали відповідно до навчальної програми кожної дисципліни; надати студентам актуальні методичні матеріали, незалежно, де вони знаходяться в певний час; автоматизувати процедури контролю знань (поточний, семестровий, підсумковий); надати студентам засоби для самоконтролю знань у вигляді тестів, питань для рефлексії, контрольних завдань тощо; надати студентам засоби спілкування з викладачем: обговорення завдань між собою у вигляді форумів, онлайн – занять, індивідуальні та групові консультації у чатах; студентам самостійно працювати з навчальними матеріалами у такому режимі й обсязі, який підходить безпосередньо їм; підвищити мотивацію студентів до навчання, оскільки робота з ІС дасть змогу відчувати, що ефективність вивчення дисципліни значною мірою залежить від того, наскільки регулярно він займається; запровадити систему заохочень для студентів: накопичення балів за проходження інтерактивних лекцій, творчі завдання для мікрогруп на вікі-сторінках.

Дистанційні курси, на яких побудовано дистанційне навчання, мають низку позитивних характеристик: гнучкість, актуальність, зручність, модульність, економічна ефективність, раціональність, інтерактивність, діагностичність, географічна необмеженість.

Платформа дистанційного навчання Moodle, яка є предметом розгляду дослідження, за великою кількістю критеріїв, є лідером серед подібних програм. Крім того, вона підтримується і постійно розвивається величезним та стійким міжнародним співтовариством. Але не зважаючи на простоту веб-інтерфейсу, оволодіння системою дистанційного навчання вимагає певного навчання як викладача-тьютора так і слухачів [4, с. 60].

Система дистанційного навчання Moodle дозволяє організувати чітку систему рольового доступу до ресурсів, достатня захищеність якої захищає від перегляду небажаними користувачами тих даних, які для них не відведені. Moodle має велику кількість контролюючих модулів та надає можливість здійснити аналіз участі й активності окремих слухачів курсу, аналіз часу, відведеного на роботу з матеріалами; оцінку того, опанування яких елементів курсу викликало у групі (або даного слухача) окремі труднощі; дозволяє швидко надати допомогу під час навчальної роботи слухачів в мережі Інтернет.

Обов'язковими елементами у структурі дистанційного курсу є:

- *Вступ до курсу* – інформаційна сторінка курсу (презентація курсу), що відкрита для всіх бажаючих;
- *Автори курсу* – сторінка, яка відкрита для всіх бажаючих та характеризує викладачів як особистостей;
- *Новини курсу* – відкрита сторінка для всіх бажаючих;
- *Навчальна програма курсу* – сторінка містить основні складові курсу і відкривається лише для слухачів курсу, допущених до навчання;
- *Головна сторінка тижневого заняття* (типова для всіх розділів) – відкривається лише для студентів, допущених до навчання.

Створення дистанційного курсу – це складний процес, який вимагає високоякісної командної роботи (методиста, викладача-предметника, тьютора).

Інформаційне середовище майбутнього викладача технічних дисциплін повинно ґрунтуватися на навчальних планах з їх подальшою деталізацією до рівня навчальних дисциплін. Розроблена структура повинна без значних затрат модифікуватися при зміні навчальних планів. Наступним етапом є організація доступу з чіткою диференціацією прав

користувачів різних типів (адміністратори, лектори, студенти, гості). Однак, розроблене таким чином інформаційне середовище принесе відчутний ефект лише тоді, коли буде здійснено вибір стратегії наповнення дисциплін та її реалізація. Тобто, для побудови ефективного інформаційного середовища в технічному вищому навчальному закладі необхідно в повному обсязі виконати всі вищезазначені етапи.

У Політехнічному технікумі Конотопського інституту СумДУ в 2016 році розпочато впровадження інформаційного середовища. Віртуальне навчальне середовище (ВНС) реалізовано у вигляді веб-сайту, який є доступний як з мережі INTERNET, так і з локальної мережі технікуму (див.рис.1).

The screenshot shows the Moodle website interface. The main header is 'Дистанційне навчання ПТКІСумДУ'. On the left, there are two main menu sections: 'НАВИГАЦІЯ' (Navigation) and 'КЕРУВАННЯ' (Management). The 'НАВИГАЦІЯ' section includes links to 'На головну', 'Інформаційна сторінка', 'Сторінки сайту', and 'Мої курси'. The 'КЕРУВАННЯ' section includes links to 'Головна сторінка', 'Редагувати', 'Редагувати параметри', 'Користувачі', 'Фільтри', 'Звіти', 'Резервна копія', 'Відновлення', 'Банк питань', and 'Керування сайтом'. The main content area is titled 'Новини сайту' and features a 'Додати нову тему' button and a 'Анулювати підписку' link. Below this is a message from Oleksii Boychenko dated Friday, 9 December 2016, 9:46 PM. The message discusses a problem with Moodle access and provides instructions for students. On the right side, there are sections for 'РОЗКЛАД' (Schedule) and 'НОВИНИ ТЕХНІКУМУ' (Institute News). The 'РОЗКЛАД' section includes links to 'Розклад занять технікуму' and 'Розклад замін технікуму'. The 'НОВИНИ ТЕХНІКУМУ' section includes a message about the New Year and a link to 'Детальніше'.

Рис. 1. Головна сторінка веб-сайту Політехнічного технікуму Конотопського інституту СумДУ

Розміщена на веб-сайті навчальна дисципліна (електронний курс) є структурованим набором електронних навчально-методичних матеріалів, підготовлених автором курсу (лектором), а також навчальних та контролюючих засобів, що функціонують з використанням стандартних компонентів і сервісів (таких, як вбудована система тестування, автоматичний підрахунок результатів тестування, глосарії тощо), реалізованих у ВНС. Як платформу для створення ВНС вибрано систему дистанційного навчання Moodle. Вибір Moodle ґрунтувався на таких міркуваннях, а саме: ця система дистанційного навчання поширюється на умовах *GNU GPL* ліцензії – тобто це безкоштовний програмний продукт з відкритим кодом, який можна модифікувати відповідно до власних потреб. На відміну від більшості безкоштовного програмного забезпечення для Moodle добре організована система технічної підтримки та існує велика кількість документації, зокрема і українською мовою [2].

Слід також зазначити, що система дистанційного навчання Moodle спроектована з урахуванням досягнень сучасної педагогіки: акцент зроблено на взаємодію між студентами та викладачами, реалізовані різноманітні засоби обговорення: спеціалізовані форуми і чати.

Структура ВНС Політехнічного технікуму КІСумДУ є деревоподібною. У корені дерева є категорії курсів. У кожному курсі відображені напрями, за якими готують спеціалістів. У межах кожного напрямку реалізовано перелік дисциплін. У кожному дистанційному курсі розміщені такі матеріали: опис дистанційного курсу, мета та завдання курсу, програма курсу, критерії оцінювання знань і умінь студентів з дисципліни, інформаційні ресурси, термінологічний словник (глосарій), перелік розділів та ін. (див. рис. 2).

Також тут повинні бути розміщені навчально – методичні матеріали. Насамперед рекомендовано розміщати конспекти лекцій, методичні розробки автора дисципліни. В інформаційних ресурсах розміщуються посилання на електронні підручники, які є в

бібліотеці технікуму, університету або в мережі Інтернет та посилання на Інтернет-ресурси з цієї дисципліни (спеціалізовані сайти, журнали, форуми тощо).

Крім інформаційних ресурсів, обов'язковим елементом дисципліни є глосарій основних термінів. Цей елемент має можливість використовувати гіперпосилання для автоматичної прив'язки до ресурсів, створених у форматі html та текстових ресурсів.

The screenshot shows a web interface for a distance course. At the top, there's a breadcrumb trail: 'На головну > II курс > ІГ'. Below this are three main sections: 'НАВІГАЦІЯ' (Navigation) with a tree view of the course structure, 'КЕРУВАННЯ' (Management) with options like 'Редагувати параметри' and 'Фільтри', and a central content area. The central area is titled 'Опис дистанційного курсу' and contains a welcome message, tutor details, and a list of resources. On the right, there are three widgets: 'ПОШУК НА ФОРУМАХ' (Search on forums) with a search box and 'ЗАСТОСУВАТИ' button; 'ОСТАННІ НОВИНИ' (Latest news) with a 'Додати нову тему...' button; and 'НЕЗАБАРОМ' (Upcoming) with a 'Перейти до календаря...' button. At the bottom right, there's a timestamp: 'Доступно з Monday 9 January 2017 8:05 PM'.

Рис. 2. Вигляд дистанційного курсу у віртуальному навчальному середовищі Політехнічного технікуму Конотопського інституту СумДУ

Для обговорення студентами між собою та з викладачем задач дисципліни, отримання консультацій передбачено такі ресурси, як форуми. Для всієї дисципліни є загальний форум, також можна організувати форуми з окремої теми. Для спілкування студентів між собою та з викладачем в онлайн можна використовувати чат.

Таким чином студенти отримують: методичне забезпечення, впорядковане і розбите на фрагменти згідно з робочою програмою дисципліни; засоби спілкування та обговорення задач дисципліни з викладачем та між собою.

Для викладачів ВНС забезпечило: засоби для розроблення сучасних інтерактивних електронних курсів; можливість публікації електронних навчальних видань; можливість автоматизовано проводити поточний, модульний та семестровий контроль; засоби для планування, організації та контролю самостійної роботи студентів; можливість проведення моніторингу активності студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Створення електронних навчальних дисциплін у віртуальному навчальному середовищі Львівської політехніки: Посібник / Укл.: Д.В. Федасюк, Л.Д. Озірковський, В.М. Якубенко. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 60 с.

2. Мясникова Т.С., Мясников С.А. Система дистанционного обучения MOODLE. – Харьков, 2008. – 232 с.

3. Прокопенко І. Ф. Інформатизація вищих педагогічних навчальних закладів – як мрії перетворити на дійсність / І. Ф. Прокопенко, В. Ю. Биков, С. А. Раков // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2003. – № 2. – С. 3-6.

4. Відкрита та дистанційна освіта: від теорії до практики: збірник матеріалів Всеукраїнської електронної науково-практичної конференції, 25-27 жовтня 2016 р. [ред. кол.: Олійник В.В. (гол. ред.) та ін.]. – К. : ДВНЗ «Ун-т менеджменту освіти» НАПН України, 2016. – 112 с.

УДК 371.31.1

Мухлиса Турсунбоева
(Фергана, Узбекистан)

НОВЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В этой статье рассматриваются системы и методы инновационных технологий в преподавании английского языка с помощью интернета и компьютерных технологий.

Ключевые слова: технология, педагогика, общество, специалисты, ученики, инновации, образование, обучение, методы, преподаватель, время, обучение, компьютер и интернет.

This article discusses the systems and methods of innovative technologies in teaching English with the help of the Internet and computer technology.

Keywords: technology, education, society, experts, students, innovation, education, training, methods, teacher, time, training, computer, internet.

Правительство Узбекистана четко осознает, что развитие любой страны тесно связано с широтой и доступностью образования, поэтому создана собственная модель образования. По инициативе Президента Республики Узбекистан И.А.Каримова был принят комплекс мер, направленных на повышение престижа образования, разработан ряд программ, связанных с воспитанием молодежи. Указы Президента стали практическим шагом в реализации нового подхода к подготовке специалистов на более высоком качественном уровне.

В последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в школе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры школьников, обучение практическому овладению иностранным языком.

Задача учителя состоит в том, чтобы создать условия практического овладения языком для каждого учащегося, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому ученику проявить свою активность, своё творчество. Задача учителя – активизировать познавательную деятельность учащегося в процессе обучения иностранным языкам. Современные педагогические технологии такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий, Интернет – ресурсов помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учётом способностей детей, их уровня обученности и т.д.

Формы работы с компьютерными обучающими программами на уроках иностранного языка включают:

- изучение лексики;
- отработку произношения;
- обучение диалогической и монологической речи;
- обучение письму;
- отработку грамматических явлений.

Возможности использования Интернет – ресурсов огромны.

На уроках английского языка с помощью Интернета можно решать целый ряд дидактических задач: формировать навыки и умения чтения, используя материалы глобальной сети; совершенствовать умения письменной речи школьников; пополнять словарный запас учащихся; формировать у школьников устойчивую мотивацию к изучению английского языка. Кроме того, работа направлена на изучение возможностей Интернет-

технологій для розширення кругозору школьників, налаживати і підтримувати делові зв'язки і контакти со своїми сверстниками в англоязычних країнах.

Учащиеся можуть приймати участь в тестуванні, в вікторинах, конкурсах, олімпіадах, проводимих по мережі Інтернет, переписуватися со сверстниками з інших країн, брати участь в чатах, відеоконференціях і т.д. Учащиеся можуть отримувати інформацію по проблемі, над якою працюють в даний момент в рамках проекту. Це може бути спільна робота узбецьких школьників і їх зарубіжних сверстників з однієї або декількох країн.

Нові інформаційні технології в навчанні англійському мові.

Содержательна основа масової комп'ютеризації освіти, безумовно, пов'язана з тим, що сучасний комп'ютер представляє собою ефективне засіб оптимізації умов умовного праці взагалі, в будь-якому його прояві. Р. Вільямс і К. Маклі в своїй статті "Комп'ютери в школі" пишуть: "Єсть одна особливість комп'ютера, яка відкривається при використанні його як пристрою для навчання інших, і як помічника в отриманні знань, це його недушевність. Машина може "дружелюбно" спілкуватися з користувачем і в певні моменти "підтримувати" його, однак вона ніколи не проявить ознак подразливості і не дасть почувствувати, що їй стало нудно. В цьому сенсі використання комп'ютерів є, можливо, найбільш корисним при індивідуалізації певних аспектів викладання".

Основна мета вивчення іноземної мови в середній школі – *формування комунікативної компетенції*, всі інші цілі (навчальна, виховна, розвиваюча) реалізуються в процесі виконання цієї головної мети. Комунікативний підхід передбачає навчання спілкуванню і формування здатності до міжкультурному взаємодію, що є основою функціонування Інтернету.

Першорядне значення надається розумінню, передачі змісту і вираженню значення, що мотивує вивчення структури і словника іноземної мови, які служать цією метою. Таким чином, увага учнів зосереджується на використанні форм, ніж на них самих, і навчання граматиці здійснюється косвенним чином, в безпосередньому спілкуванні, виключаючи чисте вивчення граматичних правил.

Оволодіння комунікативної і міжкультурної компетенцією неможливо без практики спілкування, і використання ресурсів Інтернет на уроці іноземної мови в цьому сенсі просто незамінно: віртуальне середовище Інтернет дозволяє вийти за часові і просторові межі, надаючи користувачам можливість автентичного спілкування з реальними співрозмовниками на актуальні для обох сторін теми.

Навчання аудіюванню, читанню, письму з допомогою Інтернету

Інтернет – чудовий засіб для отримання інформації про останні події в світі. Таким чином, можна з допомогою Інтернет перетворити класну кімнату в агентство новин, а своїх учнів – в першокласних репортерів. Такий вид діяльності підійде для старших класів, так як включає в себе об'ємне читання і мистецтво інтерпретації, вільну мову.

Можливо запропонувати учням працювати по двоє або по троє, досліджувати статті, охоплюючі всі сторони життя: передовиці, спорт, погоду, культуру... Перевагою такої роботи є повна залученість всього класу в поєднанні з диференціацією завдань: сильні учні можуть зайнятися дослідженням більш складних статей, в той час як більш слабким можна поручити звіт про погодні умови або щось інше з області культури.

Навчання письму

Спілкування в віртуальній реальності здійснюється з допомогою електронної пошти, Інтернет, як засіб комунікативності

В настоящее время приоритет отдается коммуникативности, интерактивности, аутентичности общения, изучению языка в культурном контексте, автономности и гуманизации обучения.

Коммуникативный подход – стратегия, моделирующая общение, направленная на создание психологической и языковой готовности к общению, на сознательное осмысление материала и способов действий с ним, а так же на осознание требований к эффективности высказывания.

Одним из новых требований, предъявляемых к обучению иностранным языкам с использованием Интернет-ресурсов, является создание взаимодействия на уроке, что принято называть в методике *интерактивностью*.

Обучая подлинному языку, Интернет помогает в формировании умений и навыков разговорной речи, а также в обучении лексике и грамматике, обеспечивая подлинную заинтересованность и, следовательно, эффективность. Более того, Интернет развивает навыки, важные не только для иностранного языка. Это, прежде всего, связано с мыслительными операциями: анализа, синтеза, абстрагирования, идентификации, сравнения, сопоставления, вербального и смыслового прогнозирования и упреждения и т.д. Таким образом, навыки и умения, формируемые с помощью Интернет-технологий, выходят за пределы иноязычной компетенции даже в рамках “языкового” аспекта. Интернет развивает социальные и психологические качества обучающихся: их уверенность в себе и их способность работать в коллективе; создает благоприятную для обучения атмосферу, выступая как средство интерактивного подхода.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Астафурова Т.Н. Стратегии коммуникативного поведения в профессионально-значимых ситуациях межкультурного общения (лингвистический и дидактический аспекты). – М., 1997. – 325 с.
2. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж: Истоки, 1996. – 238 с.
3. Халева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчика). – М.: Высшая школа, 1989. – 238 с.
4. Щеколдина, А.В. Формирование иноязычных дискуссионных умений как компонента интерактивной компетенции у студентов неязыковых вузов (на материале английского языка). – Волгоград, 2005. – 182 с.

*Гулжахон Умарова, Лайло Очилова
(Бухара, Узбекистан)*

SODDA VA MURAKKAB MASALALARNING YECHILISHINI KOMPYUTER VOSITALAR YORDAMIDA TUSHUNTIRISH

В этой статье процесс построения системы учебных задач рассматривается как специфическая форма конструктивного процесса.

Ключевые слова: учебная задача, системы учебных задач, повышение значимости усвоения содержания образования .

2-sinfдан boshlab sodda va murakkab masalalar yechish ketma-ket tartibda berib boriladi. Eng avvalo o'quvchilar o'qituvchining topshirig'i bilan amaliy xarakterdagi mashqlarni bajaradilar.

Masalan, 30 ta cho'pga 70 ta cho'pni qo'shganda nechta cho'p bo'ladi, degan o'qituvchining savolini o'quvchilar bevosita cho'plar orqali bajaradilar. O'qituvchi rahbarligida o'quvchilar masalada berilganlarni elementar mulohazalarga ajratadilar.

- masalada berilganlar yoki bizga nimalar ma'lum degan savol qo'yadi;
- masalada savoli yoki nimani bilish kerak;
- kerakli amalni bajarish;
- masalaning javobini keltirib chiqarish;

Bundan keyin o'quvchilar masalalar yechishda sonli berilganlarni tasvirlovchi rasmlardan foydalanadilar. Masala yechish malakalari rivojlangan sari o'quvchilar tushunadigan predmet va hodisalar orasidagi bog'lanishga doir masalalarni yecha boshlaydilar.

Ma'lumki dars samaradorligini oshirishda ko'rgazmali qurollardan shuningdek tarqatmali materiallardan foydalanishning ahamiyati kattadir. Chunki tarqatmali materiallar o'quvchilar bilimni oshirish va o'qituvchi mehnatini samarali qilish usullaridan biri hisoblanadi. Hozirgi paytda o'qitish metodlarini o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv jarayonidagi kompleksvazifalarni hal qilishga qaratilgan o'zaro bog'langan faoliyat usullari sifatida baholaydilar. [4, 10-11 b]

Noma'lum qo'shiluvchi qatnashgan masalalarni yechishga muhokama qilishdan foydalanish kerak. Bunday masalalarni qiynalmasdan yechishi uchun o'quvchilarning o'zlariga kuzatish asosida masalalarni mustaqil tuzdirish kerak.

Masalan, noma'lum songa 30 qo'shildi va 80 hosil qilindi. Noma'lum sonni toping.

Noma'lum sonni x bilan belgilaymiz, uni o'quvchi tushuntirib $x+30=80$ ni hosil qiladi.

- misolda nima ma'lum? (2-qo'shiluvchi va yig'indi)
- nima noma'lum? (1-qo'shiluvchi)
- noma'lum qo'shiluvchi 30-qo'shiluvchida hosil bo'lgan son (80)
- partaga 80 ta uchburchak qo'ying, 80 soni qanday hosil bo'ldi? (noma'lum songa 30 qo'shildi va 80 soni hosil bo'ldi)
- shu 30 ta uchburchakni oling, nechta uchburchak bo'lgan? (50)
- uni qanday bildingiz (80 dan 30 ni ajratdik)
- biz nimani bildik, 80 dan uchni ayirdik, (1-qo'shiluvchini topdik).

Yangi masalalarni yechishda bilimlarni amaliyotga qo'llash va o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning matematikadan bilim va malakalarini tekshirishning usullari xilma-xil bo'lib, ular o'quvchilarning og'zaki yoki yozma bayon qilishi, masala yoki misol yechishi, aniq bilimlardan foydalanib chizish, o'lchash, laboratoriya ishlarini bajarilishi kabilar orqali aniqlanadi.

Masalalar yechishning boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan u yoki bu nazariy materiallarni o'zlashtirish jarayonidagi muxim rolini ta'kidlab, programmada shunday deyiladi: "Natural sonlar arifmetikasi va nolni o'rganish maqsadga muvofiq masalalar va amaliy ishlar sistemasi asosida tuziladi. Bu degan so'z xar bir yangi tushunchani tarkib toptirish xar doim bu tushuncha ahamiyatini tushuntirishga yordam beradigan, uning qo'llanishini talab qiladigan u yoki bu masalani yechish bilan bog'lanadi".

Arifmetik amallarning mazmunini, amallar orasidagi bog'lanishlarni, amal komponentlari bilan natijalari orasidagi bog'lanishlarni ochib berishda, xar xil miqdorlar orasidagi boglanishlar bilan tanishishda mos sodda masalalardan foydalaniladi (echilishi uchun bitta amal bajarish talab qilinadigan masalalar sodda masalalar jumlasiga kiradi).

Sodda masalalar o'quvchilarni matematik munosabatlar bilan tanishtirishning muhim vositalaridan biri bo'lib xizmat kiladi. Sodda masalalardan ulushlar, qator geometrik tushunchalar va algebra elementlarini o'rganishda ham foydalaniladi.

Sodda masalalar o'quvchilarda murakkab masalalarni yechish uchun zarur bo'ladigan bilimlar, malakalar va ko'nikmalarni tarkib toptirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. yechilishi uchun bir nechta o'zaro bog'liq amallarni bajarish talab qilinadigan masalalar murakkab masalalar deyiladi. Sodda masalalar kabi murakkab masalalar ham, bilimlarni o'zlashtirishga, olingan bilimlarni mustahkamlash va mukammallashtirishga xizmat qiladi.

Sodda va murakkab masalalar bolalarning fikrlash qobiliyatlarini rejalashtirishning foydali vositasi bo'lib, odatda, o'z ichiga "yashirin informatsiyani" oladi. Bu informatsiyani qidirish masala yechuvchidan analiz va sintezga mustaqil murojaat qilish, faktlarni taqqoslash, umumlashtirish va

hokazolarni talab qiladi. Bilishning bu usullarini o'rgatish matematika o'qitishning muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Masalalar yechish orqali o'quvchilarda ushbu malakalar tarkib topmog'i lozim.

1. Masalani tinglashni o'rganish va uni mustaqil o'qiy olish. Masala ustida ishlash uning mazmunini o'zlashtirishdan boshlanadi. O'quvchilar hali o'qish malakasiga ega bo'lmagan dastlabki vaqtlarda ularni o'qituvchi o'qib beradigan masala tekstini tinglashga, shartning muhim elementlarini tovush chiqarib ajratishga o'rgatish kerak. Shundan keyin masala shartini yaxshiroq o'zlashtirish maqsadida, har bir o'quvchi masala matnini tinglabgina qolmay, balki masalani mustaqil o'qib chiqishi zarur;

Masala teksti o'qituvchi yoki o'quvchilar tomonidan bir-ikki marta o'qiladi, ammo bunda bolalarni masala matnini bir marta o'qishdayoq uning mazmunini tushunib olishga asta-sekin o'rgata borish kerak.

2. Masalani dastlabki analiz qilish (ma'lumni noma'lumdan ajarata olish malakasi). Ma'lumni noma'lumdan, muhimni nomuhimdan ajratish, masalada berilganlar bilan izlanayotganlar orasidagi bog'lanishni ochish - bu eng muhim malakalardan biri, bunday malakaga ega bo'lmay turib, masalalarni mustaqil yechishga o'rganib bo'lmaydi.

3. Masalani qisqa yozish malakasi. Masala teksti ustida og'zaki ishlagandan keyin uning mazmunini matematik terminlar tiliga o'tkazish va qisqa yozuv shaklidagi matematik strukturasi belgilash kerak (rasmlar, chizmalar, sxemalar, jadvallar).

Shuni nazarda tutish kerakki, barcha hollarda ham qisqa yozuvni bajarish bilan bir vaqtda masala shartining tahlili ham amalga oshiriladi. Aslini aytganda, qisqa yozuvning vazifasi shundan iborat. Haqiqatan ham masala shartining qisqa yozuvi o'quvchilar xotirasiga tayanch bo'lib, son ma'lumotlarni tushunish va ajratish imkonini beradi, shu bilan birga ularning ratsional yozilishi masalada nima berilgan va nimani izlash kerakligini bayoniy tushuntirish imkonini yaratadi.

4. Sodda masalalarni yechishda amal tanlashni asoslab berish va murakkab masala tahlilini amalga oshirish, so'ngra yechish rejasini tuzish malakasi. Oldin sodda masalani yechishda amal tanlash masalasini qarab chiqishga to'xtalamiz. Bu malaka birinchi sinfdan boshlab tarkib topa boshlaydi, ikkinchi va uchinchi o'quv yillarida yanada rivoj toptiriladi, ya'ni ba'zi tanish masalalarga nisbatan amal tanlash ishini bajarish asosi o'zgartiriladi.

Murakkab masalani yechishda masalani tahlil qilish malakasi asosiy ahamiyatga ega. Boshlang'ich matematika o'qitish metodikasiga oid qo'llanmalarda masalani tahlil qilishning analitik va sintetik usullari qaraladi.

Masalaning sintetik tahlili deyilganda mulohazalarning shunday rivoji tushuniladiki, bunda ikkita son ma'lumotni birlashtirish natijasida bu ma'lumotlardan nimani bilish mumkinligi aniqlanadi, shundan keyin yangi topilgan ma'lumot bilan boshqa ma'lumot birlashmasiga o'tiladi va masala savoliga javob topilguncha shu ish davom ettirilaveradi.

Masala tahlilining analitik usuli shunday mulohazalar zanjiridan iboratki, bu zanjir boshida masalada berilgan savol turadi. Masala savoliga javob topish uchun zarur ma'lumotlar tanlanadiki, bu ma'lumotlarni boshqa ma'lumotlardan foydalanib topish mumkin.

5. Yechimni bajarish, uni o'qituvchi talabiga mos qilib rasmiylashtirish va masala savoliga javob berish malakasi. Sodda masalalardan boshlaymiz. Sodda masala arifmetik usul bilan ham, algebraik usul bilan ham yechish mumkin. Bu o'rinda masalalarni arifmetik usul bilan yechish haqidagina so'z boradi, masalani algebraik usulda yechish keyinroq alohida qaraladi.

6. Masala yechimini tekshira olish malakasi. Masala yechimining tekshirish quyidagi usullarda qo'llaniladi:

a) Olingan javob bilan masala sharti o'rtasida moslik o'rnatish.

b) Teskari masala tuzish va yechish

v) Masalani boshqa usullar bilan yechish

g) Javobning chegaralarini aniqlash (javobni chamalash).

d) Grafik tekshirish

7. Masalalar ustida ishlashda ma'lum sistemani belgilash va uni joriy qilish malakasi.

Oquvchilarning masalalar echish malakasini oshirishda zamonaviy komp'yuter texnologiyalardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

Biz quyida masalar echish jarayonini taqdimotlar asosida o'qitish uslubiyotini keltiramiz.

Birinchi sinf matematika fanidan taqdim etilgan adabiyotlar masalalar quyidagi shakllarda berilgan:

Masala sharti ekranda paydo boladi. Shartni o'quvchilarga yaxshiroq tushunturish uchun adabiyotda berilgan rasmlardan foydalanildi. Oquvchilarga nimani topish kerakligi tushutirib bo'lingach, masalani yechishga o'tamiz. Keyingi slaydda masalani yechimi berilgan. Bunda o'quvchilar birinchi sinfda sanashni yaxshi bilishlarini hisobga olib xar bir parrandani ekranga sanashdagi raqami berilgan xolda aloxida chiqarib jami nechta parranda borligini aniqlaymiz. Bunday

Rasm bo'yicha masala tuzing va yeching:

Katakda jami 4 ta tovuq va 5 ta jo'ja bor. Hammasi bo'lib kattakda nechta parranda bor?

Masalani yechilishi:

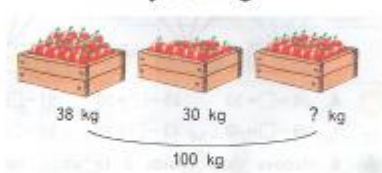

$$4 + 5 = 9 \text{ ta}$$

Javob: Ja'mi 9 ta parranda bor.

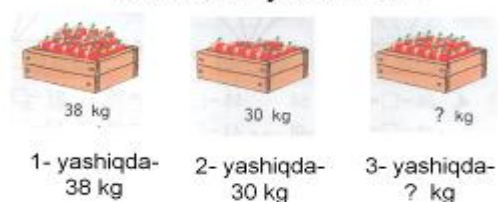
Taqdimotda bu masalada masala shartini o'quvchilar yordamida tuzib bo'lingandan so'ng o'qituvchi tomonidan tayyorlangan masala sharti paydo bo'ladi. Masala shartini tushunturib bo'lgach uni yechish usuli keyingi slaydda namoyish etiladi. Bu slaydda har bir yashikda necha kilogramm sabzi borligi ekranda paydo bo'ladi, keyin ja'mi maxsulotdan borini ayirish yo'li bilan masala javobi aniqlanadi.

Rasm bo'yicha masala tuzing va yeching:

3 ta yashiqda jami 100 kg sabzi bor. Birinchi yashiqda 38 kg, ikkinchi yashiqda 30 kg sabzi bor. Uchunchi yashiqda necha kg sabzi bor?

Masalani yechilishi:

$$100 - 38 - 30 = 32 \text{ (kg)}$$

Javob: 3-yashiqda 32 (kg)

O'quvchilarga masala ishlash qiziqarliroq bo'lishi uchun masala shartlarida ularga tanish bo'lgan vositalardan foydalanilgan. Masalan, "Qushlar uchun bolalar ikki kunda 28 ta uycha yasashdi. Ular 8 ta uychni ilib qoyishdi. Bolalar yana nechta uychni ilishlari kerak?". Bu masalani yanada qiziqarliroq qilib yechish uchun biz o'quvchilarga quyidagicha taqdimotni taklif etamiz:

Qushlar uchun bolalar ikki kunda 28 ta uycha yasashdi. Ular 8 ta uychani ilib qoyishdi. Bolalar yana nechta uychani ilishlari kerak ?

Yechish: $28 - 8 = 20$ (ta)

Javob: 20 (ta) uycha ilish kerak.

Karim 6 sm uzunlikdagi kesma chizdi. Akrom esa uni 1 sm ga uzytirdi. Qanday uzunliqdagi kesma hosil bo'ldi?

Yechish: $6 + 1 = 7$ (sm)

Javob: Uzunligi 7 sm kesma

Birinchi sinfda o'quvchilarga geometriya elementlari ham tushuntiriladi va mavzularga oid masalalar taklif etiladi. Yuqorida berilgan slaydda avval masala sharti ekranda paydo bo'ladi va chizg'ich yordamida kesma chiziladi. Ikkinchi kesmani o'quvchilar ajratishlari oson bo'lishlari uchun rangini qizilda chiziladi. Masalaning javobi rasmda xam ko'rinib turadi va daftarga qanday yechilishini ozish uchun yechim aloxida ko'rsatiladi.

Ikkinchi sinf boshida o'quvchilarga birinchi sinfda o'tilgan mavzularni yodga olish uchun sodda masalalar beriladi. Masalan, "Duradgorda ikki taxta bor: birining uzunligi 6 dm ikkinchisi undan 3 marta uzun. Ikkinchi taxtaning uzunligi qancha?" Bu masalaning taqdimotida avval masala sharti beriladi, keyin 6 dm kesma chiziladi. Unga 3 marta uzun kesma uzunligini aniqlash uchun avval uchta shunday kesma chizamiz, keyin uzunligini aniqlash uchun har bir kesma uzunligini qo'shib chiqamiz. Natijada 18 dm javobga kelamiz. Keyin xuddu shu masalani arifmetik yo'l bilan yechishni ko'rsatamiz: $6 \cdot 3 = 18$ (dm). Javoblarni solishtirgan bir xilligini ko'ramiz.

Masalani yeching.

Duradgorda ikki taxta bor: birining uzunligi 6 dm ikkinchisi undan 3 marta uzun. Ikkinchi taxtaning uzunligi qancha? Masalaga doir chizma chizish mumkin:

O'quvchilar qo'shish, ayrish, ko'paytirish amallarini yanada yaxshiroq o'zlashtirishlari maqsadida quyidagi masala taklif etiladi: "Ota donasi 9 so'mlik konfetdan 3 ta sotib oldi, yonida yana 45 so'm qoldi. Otaning qancha puli bo'lgan?" Bu masala yechimini ikki xil usulda keltirilgan. 9 so'mlik konfetdan 3ta olganini biz $9+9+9=27$ yoki $9 \cdot 3=27$ (so'm) sarflaganini aniqlab olamiz. Otaning qancha puli bo'lganini aniqlash uchun 2-ishda $45+27=72$ (so'm) amalni bajaramiz. Demak, javob 72 so'm.

Xar bir o'quvchi :

- Boshlang'ich sinflarda matematika bo'yicha masalalarni yechishga o'rgatishga oid dastur izoxining asosiy qoidalarini;
- Boshlang'ich sinflarda matematika kursida o'tiladigan oddiy va murakkab masalalarni;
- Boshlang'ich sinflarning matematika kursida matnli masalalar funksiyasini,
- Masalalarni yechishga o'rgatishga oid turli xil usullarni (yuzma - yuz suxbat, ko'rgazmali

vositalardan foydalanish);

BILISHI KERAK:

Shuningdek, har bir o'qituvchi;

- Har qanday masala o'quvchilar bilan yuzma - yuz tahlil etishi;
- O'quvchilarga masalani turli yo'llar bilan yechish mumkinligini tushuntira olishi;
- Mashg'ulotning turli bosqichlarida masalani yechishning turli yozma shakllaridan maqsadli foydalana olishi;
- Masala yechimini tekshirishni turli yo'llaridan foydalana olishi;
- Masalalarni yechishni o'rgatish mashg'ulotini ishlab chiqa olishi;
- Boshlang'ich sinflar uchun matematika kursi bo'yicha har qanday masalani yecha olshi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Матвеева Н.А. Методические приёмы обучения составлению текстовых задач: Математические задачи в начальной школе // Нач. шк. –2003. – №6. – С.41-45.
2. Qosimov F.M. Boshlang'ich sinf matematika darslarida ijodiy topshiriqlar tizimi (monografiya). – T.: Fan va texnologiya, 2011. – B. 156.
3. Янгабаева Е. Теория и практика обучения математике младших школьников Узбекистана. Диссертация в виде научного доклада на соискание учёной степени доктора педагогических наук. – Т., 2006. – 95 с.
4. Boshlang'ich ta'lim jurnali. – 2005 yil. – 4-son. – 10-11 betlar.

УДК 378.015.311:159.952.13(045)

*Лариса Фоменко
(Харків, Україна)*

ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНТЕРЕС» У РІЗНИХ НАУКАХ

У статті на основі змістовно-термінологічного аналізу інформаційно-довідкової літератури розглянуто різні підходи до тлумачення поняття «інтерес», висвітлено філософський, соціологічний, педагогічний і психологічний аспекти досліджуваного поняття.

Ключові слова: *інтерес, спрямованість, потреби, особистість, діяльність.*

On the basis of content-terminology analysis of reference literature different approaches to the interpretation of the term "interest" are considered, the philosophical, sociological, pedagogical and psychological aspects of the concept are highlighted.

Keywords: *interest, focus, need, individual, activity.*

В умовах сучасних інтеграційних і глобалізаційних процесів в освіті, стрімкого розвитку інформаційних технологій та охоплення ними практично всіх галузей людської діяльності, особливої уваги потребує підготовка педагогічних кадрів, здатних до професійного саморозвитку, самовдосконалення, навчання протягом життя. Одним із ключових завдань у цьому контексті виступає розвиток когнітивного інтересу майбутніх учителів у системі вищої педагогічної освіти, який є могутньою рушійною силою активізації пізнавальної діяльності студентів, надає можливість відчувати радість від творчої діяльності, отримати задоволення від навчання.

Проблема формування та розвитку інтересів, їх значення в освітньому процесі привертала увагу дослідників у різні періоди становлення психолого-педагогічної науки. Останнім часом над проблемою працювали вітчизняні (М. Агапова, А. Алексюк, І. Бех,

Н. Бібік, Н. Бойко, В. Вербицький, С. Гончаренко, Л. Кацова, О. Киричук, В. Кобаль, Л. Крамаренко, В. Лозова, В. Мадзігон, В. Онищук, В. Радул, О. Савченко, В. Сухомлинський, А. Штифурак, С. Шумигай та ін.) та зарубіжні (С. Ананьїн, Ю. Бабанський, Л. Виготський, У. Джеймс, В. Загвязінський, К. Ізард, А. Маслоу, Н. Морозова, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, М. Сміт, Л. Фрідман, І. Хофман, Г. Щукіна та ін.) психологи та педагоги. У своїх роботах вони висвітлювали теоретичні та методологічні питання розвитку інтересу, його впливу на результативність навчальної та професійної діяльності.

Дослідження проблеми розвитку когнітивного інтересу студентів вищих навчальних закладів нерозривно пов'язане із розумінням суті поняття «*інтерес*». Як свідчить аналіз інформаційно-довідкової та наукової літератури, єдиного тлумачення цього поняття на сьогоднішній день немає.

Метою статті є змістовно-термінологічний аналіз інформаційно-довідкової літератури для визначення різних підходів до тлумачення поняття «*інтерес*».

Слово «*інтерес*» походить від латинського *interest*, що в перекладі означає «мати значення, важливо» і тлумачиться у словниках як «особлива увага до чого-небудь, бажання дійти до суті, дізнатися, зрозуміти» [7], «те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; прагнення, потреби», «зацікавлення, захоплення кимось, чимось» [2]. Тобто суть поняття розкривається через спрямованість особистості на певний об'єкт або предмет з метою його пізнання.

Вивчення інформаційно-довідкової літератури з різних галузей діяльності дозволило нам виділити різні підходи до визначення поняття «*інтерес*». У філософії «*інтерес*» розглядають як спрямованість особистості (позитивну чи негативну) на створення та використання матеріальних та духовних цінностей [18, 19, 20]. Інтереси людські, разом з потребами та цінностями, виступають рушійною силою історичного процесу, лежать в основі будь-яких форм суперництва, боротьби й співпраці між людьми [17, 20]. Філософський аспект поняття «*інтерес*» розкривається через зв'язок людини і суспільства, її ролі в історичному процесі.

Виходячи з вищезазначеного, можемо стверджувати, що інтерес є явищем соціальним. Притаманний соціальним суб'єктам (індивіду, класу, суспільству) він стає реальною причиною, рушійним фактором соціальних дій, які формують мотиви і стимули, ідеї та емоції окремих індивідів, соціальних груп, класів [1, 3, 20], виступає як об'єктивне ставлення соціального суб'єкта до суспільних умов, яке відбиває спрямованість позиції та поведінки при обранні чи створенні умов задоволення своїх потреб, для реалізації мети подій [12, 14, 20], його зміст визначається матеріальними умовами життя людей, місцем, яке вони посідають в історично-конкретних виробничих відносинах [4, 15]. Таким чином, інтерес як соціальна категорія виступає основою вивчення об'єктивних причин діяльності соціальних суб'єктів для задоволення певних потреб.

Психологічний аспект поняття «*інтерес*» проявляється у дослідженні інтересу як особистісного утворення, що формується під впливом *потреб*, і забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності й цим сприяє орієнтуванню, ознайомленню з новими фактами, кращому відображенню дійсності [4, 8, 21], або *емоцій*, і забезпечує спрямованість людини на певний об'єкт чи певну діяльність, викликану позитивним, зацікавленим ставленням до чогось, когось [9, 16], і стає *мотивом* діяльності, обумовленим пізнавальною потребою людини, який виявляється в емоційній забарвленості процесу пізнання [13].

У педагогічній літературі поняття «*інтерес*» розглядається як:

- позитивний емоційний стан, що є одним із провідних мотивів навчання і сприяє засвоєнню знань, навичок і вмінь [6];
- активна пізнавальна спрямованість людини на той чи інший предмет або явище дійсності, пов'язана зазвичай з позитивним емоційно забарвленим відношенням до пізнання об'єкта або до оволодіння тією чи іншою діяльністю [10, 11];

- один з найістотніших стимулів набуття знань, розширення кругозору [4];
- форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і тим самим сприяє орієнтації, ознайомленню з новими фактами, більш повному й глибокому відображенню дійсності [4, 5].

Проаналізувавши різні визначення поняття «*інтерес*» у педагогічних енциклопедіях і словниках, приходимо до висновку, що розкриття його суті у педагогіці проводиться в тісному взаємозв'язку з психологічною природою означуваного поняття на основі емоцій, мотивів, стимулів і потреб особистості.

Таким чином, змістовно-термінологічний аналіз інформаційно-довідкової літератури дозволив нам розкрити різні підходи до тлумачення поняття «*інтерес*» і показав, що інтерес є невідокремленою частиною структури особистості, що спрямований на задоволення її потреб, виступає рушійною силою розвитку особистості й суспільства в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Большой энциклопедический словарь (БЭС) / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://slovonline.ru/slovar_ctc/b-9/id-23584/interes.html
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. – М.: НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. / С. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.
6. Козяр М.М. Науково-педагогічний словник [текст] : / М.М. Козяр, І.М. Козловська – Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2011. – 216 с.
7. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – Режим доступа : http://slovonline.ru/slovar_ojegov_shvedova/b-9/id-10852/interes.html
8. Психологический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Авт.-сост. В.Н. Копорулина, М.Н. Смирнова, Н.О. Гордеева – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 640 с.
9. Психологічний Словник / Авт.-уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова / За ред. Н.А. Побірченко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf
10. Рапацевич Е.С. Педагогика. Современная энциклопедия / Е.С. Рапацевич; под общ. ред. А.П. Астахова. – Минск: Современная школа, 2010. – 720 с.
11. Словарь-справочник по педагогике / Авт.-сост. В.А. Мижериков; Под общ. ред. П.И. Пидкасистого. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.
12. Словник основних термінів з курсу «соціологія» для студентів усіх спеціальностей / К.А. Агаларова, В.В. Бурега, Г.–М. Саппа; під заг. ред. проф. Буреги В.В. – Х.: НТУ «ХПІ», 2015. – 44 с.
13. Словник психологічних термінів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uadoc.zavantag.com/text/15779/index-1.html>
14. Соціологія: словник термінів і понять / Є.А. Біленький, В.М. Дебой, М.А. Козловець, А.А. Котвицький, І.В. Саух, В.О. Федоренко, В.О. Цибульський, В.О. Жаловага / за заг. ред. Є.А. Біленького і М.А. Козловця – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
15. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В. Радуга. – К.: «ЕксОб», 2004. – 304 с.
16. Термінологічний словник / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://posibnyku.vntu.edu.ua/psihologiya/slov.htm>
17. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.

18. Філософський енциклопедичний словник / Гол. редкол. В.І. Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
19. Філософський словник / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://5ka.at.ua/load/filosofija/filosofskij_slovník_slovník/66-1-0-9370
20. Філософський словник соціальних термінів / Ред. рада В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, В.Г. Кремень та ін. – 3-тє вид., доп. – Х.: «Р.И.Ф.», 2005. – 672 с.
21. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2007. – 640 с.

УДК 373

*Лола Халмаматова, Насиба Арипова, Дониёр Тожибоев
(Ташкент, Узбекистан)*

ИСТОРИЧЕСКОЕ СТАНОВЛЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

В данной статье глубоко изучена история становления и развития педагогической науки на территории современного Узбекистана. В том числе рассмотрены некоторые аспекты государственной политики по реформированию системы образования в стране.

Ключевые слова: история педагогики, развитие и этапы становления педагогики, развитие педагогической мысли и школы.

This article deeply studied the history of the formation and development of pedagogical science in the territory of modern Uzbekistan. Including some aspects of the state policy on reforming the education system in the country.

Key words: history of pedagogy, pedagogical development and the stages of formation, development of educational thought and schools.

Воспитанием подрастающего поколения люди занимались изначально: с тех пор, как возникло человечество. Однако как целенаправленный процесс воспитание берет свое начало тогда, когда в результате общественного разделения труда появляется особая профессия – педагогов, воспитателей, учителей.

Развитие педагогической мысли в обширном регионе (Иран, часть Средней Азии, Сирия, Египет и Северная Африка), завоеванном в VII-VIII вв. арабами, отмечено печатью ислама. Духовные ценности, заключенные в Коране, определяли религиозные и нравственные принципы воспитания и образования. Эволюция культуры, образования, педагогической мысли исламского средневекового мира прошла ряд этапов. В раннюю эпоху (VII-X вв.) проблемы воспитания в исламском мире не рассматривались. Первые трактаты по воспитанию появляются в XI в. (Авиценна, Абу Хамид аль-Газали и др.). Время своеобразного восточного ренессанса наступило в IX - XII вв. Вырос престиж знаний.

Открывает список ученых-энциклопедистов исламского мира основатель арабской философии Абу-Юсуф Якуб ибн-Исхак Кинди (801-873). Он выдвинул концепцию четырех видов интеллекта: актуального, потенциального, приобретенного и проявляющегося. Считая науку выше религии, Кинди полагал, что при воспитании надо формировать не мусульманский фанатизм, а высокий интеллект.

Высоко чтит арабский мир ученого и философа ал- Фараби (870-950). Аль-Фараби глубоко и оригинально видел ряд существенных педагогических проблем. Противник клерикализма, он утверждал, что лишь безумцы могут полагать, что высшее благо находится вне существующего мира. Цель воспитания, по Фараби, – подвести человека к этому благу через поощрение стремления совершать добрые дела. Осознать, что именно является добрым

или злым, помогают знания. Фараби предложил систему приемов воспитания добродетелей. Приемы делились на "жесткие" и "мягкие". Если воспитанник проявляет желание учиться, трудиться и совершать добрые поступки, уместны мягкие методы. Если же подопечный педагога злобен, нерадив, своенравен, вполне оправданны наказания – "жесткое" воспитание.

Более чем в ста пятидесяти трактатах другого выдающегося мыслителя Востока, ал-Бируни (970-1048), во множестве разбросаны важные плодотворные педагогические идеи: наглядности и системности, развития познавательных интересов обучения и др. Бируни утверждал, что главная цель воспитания – нравственное очищение – от бесчеловечных обычаев, фанатизма, безрассудства, жажды властвовать.

Произведения ученых-энциклопедистов средневекового Востока помимо философского содержания являли собой образец прекрасно составленных учебников. Так, проявляя интерес к процессу обучения и, в частности, обучению математике, Бируни создал трактат под названием «Тафким», означающий «вразумление начаткам звездочетства». Эта работа служила своеобразным интегративным курсом по математике, астрономии и географии и была предназначена для первоначального приобретения знаний о мире. Она была долгое время одним из самых популярных учебников, дававшим возможность обучающемуся при ответе выбрать из нескольких вариантов любой по своему усмотрению или дать свободный ответ на поставленный вопрос. Рассматривая функции воспитания, Бируни утверждал, что главной его задачей является очищение души и мыслей от дурных наклонностей, от устаревших обычаев, фанатизма, покорности страстям, борьбы за власть, что делает людей слепыми перед истиной.

Арабский писатель Мухаммед ибн Сух-нун (817-880) в трактате "Поведение учителя" советовал наставникам избегать вспыльчивости, не превращать физическое наказание в избиение. Так, в соответствии с традицией, число ударов ограничивалось тремя. Подчеркивалось, что недопустимо физическое наказание детей до 10 лет, а также поручение наказывать старшему ученику. В городах и крупных селениях существовали частные религиозные школы начального обучения (китаб).

Заметные изменения в деле высшего образования произошли в XI-XII вв., когда появились новые учебные заведения такого образования – медресе. Первая подобная школа была создана в 1055 г. в Багдаде. Медресе затем распространились по всему исламскому миру. Самой знаменитой была медресе Низамейи в Багдаде (основана в 1067 г. политическим деятелем аль-Муль-ком).

В первых медресе преподавали грамматику, право, философию. Здесь получали не только религиозное, но и светское образование. Постепенно программа расширялась: изучали и комментировали труды древнегреческих, иранских и индийских авторов. Идеи и практика воспитания и образования исламского мира во многом предвосхитили школьно-педагогические достижения Европы и нередко являлись эталоном для Запада.

Педагогические взгляды представителей движения джадидов. Джадидизм, возникший, как просветительское движение на рубеже XIX-XX веков и ушедший в глубь истории в конце 20-х годов минувшего столетия, когда советская власть начала искоренять «старую» интеллигенцию, и уничтожила всех, кто был причастен к идеям джадидизма, до сих пор вызывает большой интерес не только в Средней Азии, но и далеко за ее пределами. Этот все возрастающий интерес объясняется тем, что идеи, провозглашенные, но не до конца претворенные в жизнь джадидизмом, имеют актуальное, не потерявшее свою остроту значение в нынешнем Узбекистане, достигшем независимости, о чем мечтали и ради чего вели свою просветительскую деятельность джадиды.

С первых дней обретения статуса суверенного государства, Республикой Узбекистан важнейшей задачей, поднятой на уровень государственной политики, явилось возрождение того огромного, бесценного духовного и культурного наследия, которое, в течение многих веков создавалось нашими предками.

В прошлом прогрессивными педагогами и видными мыслителями выдвинуто немало плодотворных педагогических идей; изучение их педагогического наследия способствует повышению педагогической культуры учителя, предостерегает от рецептурного подхода к вопросам педагогической теории и практики. Изучение истории педагогики играет большую роль в повышении педагогической культуры учителя, способствует вооружению его педагогическим мастерством, передаёт лучшие традиции гуманистической педагогики и тем самым помогает учителю в его повседневной деятельности. Когда педагог строит учебно-воспитательный процесс, воздействуя на личность ребенка, он должен учитывать множество параметров: эмоционально-психологическое состояние, общий уровень культурного и возрастного развития, сформированность отношений, духовное и интеллектуальное развитие и др. В итоге на основе внешних проявлений формируется первоначальное представление о личности формирующегося ребенка, которое во многом определяет характер педагогического воздействия.

С приобретением Республикой Узбекистан статуса независимости, все сферы нашей жизни стали претерпевать глубокие изменения. Эти изменения потребовали адекватной перестройки всей системы образования, изменение целей, задач, содержания деятельности образовательных учреждений и органов управления ими.

В своей книге «Узбекистан: свой путь обновления и прогресса» Президент Республики Узбекистан И.А. Каримов пишет, что «...конечной целью должно стать построение сильного демократического правового государства и гражданского общества, с устойчивой рыночной экономикой, открытой внешней политикой. Только такое общество может гарантировать достойную жизнь народа Узбекистана, его права и свободу, обеспечить возрождение национальных традиций культуры, духовно-нравственное развитие человека как личности. Эти задачи невозможно выполнить без учителя, без новой национальной школы».

За годы независимости в вопросах народного образования произошли большие изменения. Принят ряд документов по образованию. Среди них первая Конституция (8 декабря 1992 г.), Закон «Об образовании» (1992, 1997 гг.), «Национальная программа по подготовке кадров» (1997 г.).

Эти документы перед работниками образования поставили задачи: изменить содержание работы средней школы, создать национальную школу, которая будет строить учебно-воспитательную работу на основе общечеловеческих ценностей и национально-культурных традиций исторического опыта узбекского народа.

Закон «Об образовании (1997 г.), принятый на 9 сессии Олий Мажлиса, определил целью образования развитие интеллектуального и научного потенциала республики, формирование всесторонне развитой свободной личности, осознающей ответственность перед обществом, семьей, государством.

Идеи И.А. Каримова о создании суверенного, демократического, правового государства, основанного на принципах гуманизма нашли, воплощение в статьях закона «Об образовании». В ней названы «Основные принципы государственной политики в области образования», гуманистический, демократический характер обучения и воспитания; непрерывность и преемственность образования; научность, светский характер системы образования; общедоступность образования в пределах государственных стандартов; поощрения образованности и таланта и другие.

В Республике впервые разработана, не имеющая прецедента новая модель системы подготовки кадров, которая вобрала в себя соответствующий опыт развития стран, учла собственные недостатки и проблемы в этой сфере, национальные особенности. Ее значение и специфическое своеобразие в том, что в ее структуре, в качестве основополагающих компонентов включены такие, как личность, непрерывное образование, наука, производство, государство и общество. Программа отражает новый подход к формированию модели подготовки кадров, в ней раскрываются как система в целостном виде, так и ее компоненты в отдельности, их цели, функции, направления условия, этапы реформирования – системы

непрерывного образования, а также результаты, ожидаемые от реализации «Национальной программы».

Отличие новой структуры непрерывного образования в том, что в неё введено добровольно-обязательное трехлетнее обучение, предусматривающее приобретение специальности, и общего среднего образования в профессиональных колледжах, или получения углубленной подготовки в академических лицеях (после 9 класса).

В систему высшего образования введена двухуровневая подготовка специалистов: бакалавриата и магистратуры.

Анализ выступлений и работ Президента Республики И.А. Каримова, Закона «Об образовании», национальной программы по подготовке кадров, позволяет определить основные направления и проблемы педагогической науки в условиях независимости. Приоритетными направлениями и проблемами педагогической науки являются:

Разработка общественных и конкретно педагогических целей, концепций и технологий обучения и воспитания для всех возрастных этапов формирования человека;

Педагогические аспекты демократизации и гуманизации системы образования; поиск эффективных путей духовно-нравственного воспитания, развития духовной культуры, гражданского становления личности;

Ныне, когда в Республике Узбекистан происходит коренное реформирование сферы образования, реализуется в жизнь «национальная модель», создание эффективной целостной системы подготовки высококвалифицированных кадров на уровне развитых демократических государств, отвечающей требованиям высокой духовности и нравственности является актуальным вопросом времени.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная программа подготовки кадров // Олий таълим Меъёрий хужжатлари / Академик С.С. Гуломов таърири остида. – Т.: “Шарқ”, 2001. – Б. 18-52.
2. “Закон об образовании” Республики Узбекистан // Олий таълим Меъёрий хужжатлари / Академик С.С. Гуломов таърири остида. – Т.: “Шарқ”, 2001. – Б. 3-18.
3. “Баркамол авлод йили” давлат дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлари тўғрисида: ЎЗР Президентининг Фармойиши. 2009 йил 9 декабрь // Халқ сўзи. – 2009. – № 238. – декабрь. – 1 б.

УДК 378.147

*Валерій Харківський
(Харків, Україна)*

ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

У статті автором розглянуто дефініції понять «правова компетентність» та на основі даного аналізу уточнено авторське його визначення. Доведено необхідність врахування правової компетентності у професійній діяльності фахівців різних спеціальностей.

Ключові слова: компетентність, правова компетентність, особистість, правове поле, результат, характеристики.

In the article the author considers the definitions of the terms "legal competency" and on the basis of this analysis, specifies the author's definition. The necessity of taking into account legal competence in professional activity of specialists of different specialties.

Key words: competence, legal competence, personality, the legal field, the result characteristics.

В Україні становлення поняття „компетентність” у своїх роботах досліджували, як вітчизняні Н. Бібік, Г. Єльнікова, І. Єрмаков, О. Овчарук, А. Харківська, І. Булах, О. Пометун, О. Савченко, С. Клепко, О. Бігич, О. Бірюк, Л. Хоружа, так і зарубіжні науковці – І. Зимня, В. Кальней, А. Хуторський, В. Шадриков, С. Шишов, Н. Гришанова, Л. Луценко, О. Субетто, Ю. Татур.

Компетентність фахівця включає професійні знання, вміння і навички, досвід роботи у певній виробничій галузі виробництва, соціально-комунікативні й індивідуальні здібності особистості, що забезпечують самостійність у здійсненні професійної діяльності [1].

Зазначимо, що феноменологія правової компетентності особистості досліджується багатьма сучасними дослідниками (В. Варуков, Т. Волох, О. Панова, В. Персицька, В. Олейник). У табл. 1. наведено кілька визначень поняття «правова компетентність» даних різними вченими.

Таблиця 1.

Дефініції поняття «правова компетентність»

№	Науковці	Визначення
1	І. Огороднійчук [7]	система правових знань, переконань, навичок, досвіду, механізму дії права і правових технологій, що дозволяють особистості орієнтуватись у правовому полі;
2	Ю. Новгородська [6]	інтегральна професійно-особистісна характеристика, яка відображає високий рівень оволодіння компетенцією в сфері трудового права, а також комунікативні здібності та особисті якості керівника, які забезпечують нормативно-правове врегулювання ситуацій в управлінні персоналом закладу; високий рівень правових знань, умінь та навичок;
3	Я. Кічук [4]	складна особистісно-професійна якість, змістовим ядром якої є ціннісне ставлення до професійної діяльності, компетенції: «знати», «вміти», «досягати», «відповідати»;
4	А. Кімберг [2]	здатність людини ефективно вирішувати проблеми правовими засобами, які виникають у житті;
5	Н. Кисла [3]	наявність системи професійно-правових знань чинного законодавства; усвідомлення сутності права та механізмів його дії; вміння мислити правовими категоріями; доречно використовувати набуті правові знання у професійній діяльності, досягати ефективного результату нормативно-правовим способом;

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

№	Науковці	Визначення
6	Юридична психологія [9]	правильне розуміння юридично значимих ситуацій та прийняття правомірних рішень;
7	І. Романова [8]	комплексна характеристика соціальної дії, в якій в єдності виявляються знання, навички, цінності, особисті установки і свобода поведінки;
8	Л. Клос, Н. Микитенко «Правове забезпечення соціальної роботи» [5]	сукупність якостей, що відображають ступінь кваліфікації, рівень правових знань, умінь і навичок, готовності та здатності, пов'язані із здійсненням правової діяльності.

Нижче, у табл. 2 наведено диференціацію основних ознак поняття «правова компетентність».

Таблиця 2

Диференціація ознак поняття «правова компетентність»

№	Ознаки	Науковці							
		І. Огороднійчук	Ю. Новгородська	Я. Кічук	А. Кімберг	Н. Кисла	Юридична психологія	І. Романова	Л. Клос, Н. Микитенко
1	система правових знань	+				+			
2	інтегральна професійно-особистісна характеристика		+	+					
4	наявність системи професійно-правових знань	+				+			
5	комплексна характеристика соціальної дії							+	
6	сукупність якостей								+

Відповідно до аналізу ознак поняття «правова компетентність», можемо сказати, що більшість науковців визначає її як систему правових знань, умінь, навичок та цінностей й особистісну характеристику.

Отже, проаналізувавши науково-педагогічну та правову літературу, ми дійшли висновку, що правова компетентність є особистісною характеристикою, яка становить систему правових знань, переконань, навичок, досвіду, механізму дії права і правових технологій, що дозволяють особистості орієнтуватись у правовому полі.

Також зазначимо, що правова компетентність у сучасному світі є невід'ємною складовою професійної компетентності фахівців, рівня сформованості та дієвості їхньої правової свідомості і культури, громадянської зрілості.

Аналіз теоретичних джерел [2; 3; 4; 7 та ін.] дозволив зробити висновок, що *правова компетентність* виявляється у здатності здійснювати конкретну практичну діяльність на правових засадах; у розумінні правових принципів діяльності всіх учасників процесу і способів правового регулювання їх відносин.

Отже, проаналізувавши науково-педагогічну, правову та спеціальну літературу, під час нашого дослідження ми з'ясували: правова компетентність інтегральна професійно-особистісна якість, що зумовлює можливість доречно використовувати набуті правові знання, вміння та навички, приймати правомірні рішення, досягаючи при цьому ефективного результату нормативно-правовим способом.

Правова компетентність, як і будь-яка інша, формується лише в діяльності особистості. Необхідним і достатнім ступенем сформованості їхньої правової компетентності є стартовий поріг, що зумовлює визнання її домінантою не процесуальні, а результативні характеристики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / Акад пед наук України, головний ред В Г Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Кимберг А. Н. Правова освіта і громадянська свідомість / А. Н. Кимберг // Проблеми правової освіти в контексті модернізації загальної освіти : матеріали Всеросійск. навч.-практ. конф. – М., 2002. – С. 50–53.
3. Кисла Н. І. Правова компетентність як основа професійного росту майбутнього вчителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/education/39479/
4. Кічук Я. В. Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутнього соціального педагога в умовах університетської педагогічної освіти: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Я. В. Кічук ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2010. – 40 с.
5. Клос Л., Микитенко Н. Правове забезпечення соціальної роботи. Курс лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studme.com.ua/1584072013165/sotsiologiya/pravovoe_obespechenie_sotsialnoy_raboty.ht
6. Новгородська Ю. Правова компетентність як важлива складова управлінської діяльності майбутнього керівника дошкільного навчального закладу / Ю. Новгородська // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. – 2013. – Вип. 29. – С. 101-106. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2013_29_22
7. Огороднійчук І. А. Формування правової компетентності майбутніх інженерів: автореф. дис ... канд. пед. наук / І. А. Огороднійчук. – Одеса : Б. в., 2012. – 20 с.
8. Романова І. А. Компетентнісний підхід до правової підготовки студентів / І. А. Романова // Педагогіка та психологія [зб. наукових праць]. – 2008. – Вип. 33. – С. 26-35.
9. Юридична психологія: підручник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072034224/psihologiya/yuridichna_psihologiya

*Замира Хужаниёзова, Динара Атаджанова
(Ургенч, Узбекистан)*

ТАЛАБАЛАРНИНГ АХБОРОТЛАР БИЛАН ИШЛАШ КЎНИКМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Бугун информацион технологиялар ҳаётимизда мустаҳкам ўринга эга бўлиб, компютер саводхонлиги кўрсаткичи эса кўп ҳолларда инсоннинг юқори савиясини белгилаб берадиган омилга айланиб бормоқда. Таълим тизимини барча қатнашувчиларидан компютерда, интернет билан ишлаш талаб қилинмоқда. Ишлаб чиқариш жараёнида эса компютер технологияларидан фойдаланишни билмайдиган мутахассисни яхши мутахассис дейиш қийин.

Инсон фаолиятининг барча соҳаларини автоматлаштириш, компютерлаштириш жараёни жадал бормоқда. Жаҳон “ўргимчаги” – Интернетни пайдо бўлиши том маънода глобаллашув

жараёнини тезлаштирди. Булар асосида жамиятни ўзига хос хусусиятлари пайдо бўлди. Бу ўзига хослик катта хажмдаги маълумотларни ишлатишга асосланган интеллектуал меҳнатни ўсишига сабаб бўлмоқда.

Информацион технологияларнинг ривожланиши инсонлардан ахборот ва коммуникацион технологияларни чуқур билишларини талаб этади. Шунинг учун ҳам замонавий жамиятни ҳозирги эҳтиёж имконияти бу технологияларни имкониятларини чуқур ҳис этиш ва уларни бизнесда, техникада, ишлаб чиқаришда, бошқаришда, ўқув технологияларида қўллаш учун жамиятнинг ахборот ва коммуникацион технологиялари боғлиқлиги даражаси ошиб бормоқда.

Жамиятни ахборотлаштириш учун албатта биринчи навбатда малакали мутахассислар керак бўлади. Демак, анъанавий йўл билан ўқитиладиган ўқув жараёни эмас, балки ўқитишни ҳам ахборот технологиялари асосида қайтадан кўриб чиқишни талаб этади.

Бунда В.Г.Кинелевни куйидаги фикрни келтириш мумкин: «Юқори сифатли таълим учун етарли шарт-шароитлар яратиш билан боғланган приоритетлари орасида авваламбор, таълим моҳиятини фундаменталлаштириш, яъни таълимда эффектив педагогик инновация ва ўқув жараёнида янги ахборот ва коммуникацион технологияларни қўллаш киради» [2].

Таълим моҳиятининг фундаменталлаштириш уни табиий, илмий ва гуманитар ташкил этувчилар орасида ягона бирлиги асосида ташкил этиш керак. Юқорида айтилганларнинг барчаси умуман олганда бутун жамиятни ахборотлаштиришга олиб келади.

А.Тулуповнинг “Интернетга ин қурган ўргимчаклар” номли асарида ахборотга “Ахборот- психологик қуролдир. Бу бутунлай янги турдаги қурол бўлиб, у оммавий ахборот воситалари, компьютер ўйинлари, интернет тизими ёрдамида инсон онги орқали унинг дунёқарашига таъсир кўрсатишига мўлжаллангандир” [1].

Интернет тизимидан ҳар хил мақсадда, танишиш, маълумот олиш, ахборот алмашиш, тил ўрганиш, бекорчиликдан вақтни ўтказиш учун фойдаланилмоқда. Бу эса мақсадларни ҳилма-хиллигидан ахборотга қабул қилиш ва узатишни турлича бўлишига олиб келади. Натижада талабаларнинг билиб билмасдан ҳар –хил носоғлом қарашларга эга бўлган сайтларга, ижтимоий тармоқларга кириб қолишини кўришимиз мумкин.

Ҳозирги кунда олий таълим тизимида талабалар маълумотларнинг катта қисмини интернет тармоғидан олишга ҳаракат қилишмоқда. Интернет тармоғи энг оммабоп ва тезкор ахборот тарқатиш воситасига айланди. Мамлакатимизда ҳам интернетдан, шу жумладан, ижтимоий тармоқлардан фойдаланувчиларнинг аксариятини ёшлар ташкил этади.

Шу ўринда профессор А.Мавруловнинг куйидаги фикрларини айтиб ўтиш ўринлидир.: “Маънавий таҳдидлар инсонни, унинг дунёқараши, руҳияти, маънавий оламини мутлақо ўзгартириб юборади, инсонни реал дунёдан виртуал дунёга ўтишини тезлаштиради. Реал дунё бу – ўзида инсон ҳаёти ва борлигини, тарихи, бугуни, ҳаракати, янгиланиши, доимо эзгуликка интилиши, курашлари-изтироблари, орзу-умидларини акс эттиради. Виртуал дунё бу - инсон руҳиятида ҳали тўла англаб этилмаган қандайдир ғайриодатий ўзгаришлар ва зўриқишлар маҳсули бўлиб, турли тубанликларни яратиш эрки сифатида таассурот уйғотади”.

Бизнингча, ахборотлар каналларни кўплиги, маълумотларни, фан, техника, технологияларни жадал ривожланаётган бир пайтда инсон онгини егаллашга интилиш тобора кучаяётган ҳозирги шароитда ёш авлодни ахборотлар хуражидан, интернетнинг салбий таъсиридан, ижтимоий тармоқлардаги салбий ахборотлардан асраш энг муҳим вазифа бўлиб қолмоқда.

Олий таълим тизими талабалари юртимизни, давлатимизнинг ривожлантирувчи асосий куч ҳисобланади. Уларнинг ахборот маданиятига катта эътибор бериш керак. Уларда миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳамоханг маънавиятни шакллантириш, бу орқали интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш лозим. Бунинг учун куйидагиларни амалга оширишга эътибор қаратиш лозим:

- Талабаларни тарбия жараёнида, маънавий-маърифий тадбирлар орқали ижтимоий тармоқлари фаолияти билан таништириб бориш;
- интернетда, шу жумладан, ижтимоий тармоқлардан ишлаш жараёнида билдириладиган фикр-мулоҳазаларни ишончли ва ахлоқий меъёр қоидаларига риоя етган ҳолда баён этишга ўргатиш;
- таълим жараёнида, профессор-ўқитувчилар томонидан фанларни ўзлаштириш учун бериладиган топшириқларни бажаришда таълим порталларида тақдим этиладиган фойдали natlib.uz, book.uz, bookstore.uz, infolib.uz, eduit.uz, kitob.uz, teater.uz, ziyonet.uz.
- сайтларидан самарали фойдаланишни тушунтириш лозим;
- Ўзбекистонда ишлаб чиқилган ижтимоий тармоқларда ахборот хавфсизлиги таъминланганлигини, сайтларнинг доимий назорати олиб борилишини, чет эл сайтларидан қолишмаслигини тушунтириб, амалий мисолларда кўрсатиб бориш;
- чет эл ижтимоий тармоқларида бизнинг миллий менталитетимизга тўғри келмайдиган салбий томонларни тушунтириб бориш;
- ёшларни салбий ахборотлар таъсиридан ҳимоялаш;
- ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш маҳоратини ошириш;
- интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш;
- ёшларни компьютер саводхонлиги бўйича билимларини оширишда уларнинг ахборотларни мазмун моҳиятини, воқеа-ҳодисаларини таҳлил қилиш малакасини шакллантириш
- ахборот жамият ва давлат манфаатларига мос бўлган ахборотларни ишонарли, тез қабул қилинадиган шаклда бериш;
- миллий оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада такомиллаштириш, уларга ишончни ошириш.

Интернетдан ахборот қабул қилиш ва узатиш маданиятини шакллантириш орқали ёшларимизнинг ахборот хуружларидан сақланишига замин яратган бўламиз.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, инсоннинг ёшлик даври ҳаётини ҳодисаларга турлича ёндашувлар, иккиланишлар, аниқ позиция, муносабатнинг этишмаслиги каби ҳолатлар таъсирида кечади. Бу даврда ёшларнинг дунёқараши шаклланишини, келгусидаги ҳаётини ёълини белгилаб олишда ташқи омилларнинг, айниқса унга бевосита таъсир кўрсатадиган оила, таълим муассасаси ва жамиятнинг ўрни катта бўлади. Инсон икки томонлама, зиддиятли, ҳатто олий даражада қутбий мавжудотдир. У илоҳий ва ҳайвонийликка, юқори ва пастга, еркин ва тобелликка, юксалиш ва тубанлашишга ҳам, соф муҳаббат ва фидойиликка ҳам, улкан ёвузлик ва чексиз ғафлатга ҳам мойилдир. Унинг қалбида икки куч – яхшилик ва ёмонлик жиҳатларининг доимий кураши давом этади. Мана шундай вазиятда нафақат инсон, у ҳаёт кечирадиган ижтимоий муҳит, жамиятнинг ўзи ҳам курашлардан холи бўла олмайди.

Шундай экан интернетни чеклаб, ёпиб қўйиш ёки ахборотларни олишни тақиқлаш билан муаммоларни ҳал қила олмаймиз. Ёшларимизни аждоқларимиз яратган бой маънавий мерос, миллий ва маънавий қадриятлар асосида тарбиялашимиз керак.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Тулепов А. Интернетга ин қурган ўргимчаклар. – Т.: “Моварауннаҳр” нашриёти, 2014.
2. Кинелев В.Г. Для решения проблем современного образования необходимо объединить возможности мирового сообщества // Информатика и образование. – 2003. – №2.
3. Мадаминов И.И. Ёшларнинг интернет ҳамда ижтимоий тармоқлардан нотўғри фойдаланишининг салбий оқибатлари. “XXI аср глобал хусусиятлари ва ўзгаришларининг таълим – тарбия жараёнига таъсири муаммолари” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Т., 2003.

*Замира Хужаниёзова, Азамат Рустамов
(Ургенч, Узбекистан)*

TALABALARNING AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MEZONLARI

Bizning davrimizda barkamol shaxsni shakllantirish ta'lim jarayonining asosiy vazifasi sifatida qaralmoqda. Chunki zamonaviy jamiyatda shaxsni shakllantirish uchun axborot kanallari juda ko'p bo'lib, ularni hammasi ham mutaxassisning shaxsini shakllantirishda ijobiy ta'sir qilmaydi. Ta'lim bu insonda insoniylikni tarkib toptirishdir.

“Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” da ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmish mafkuraviy qarashlaridan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasidagi yuksak ma'naviy-axloqiy talablarga javob beradigan, yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yaratish asosiy maqsad qilib qo'yilgan. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati uzluksiz ta'lim tizimining insonni intellektual va ma'naviy-ahloqiy jihatdan tarbiyalash imkoniyatlariga tayanish maqsadga muvofiqligini ifoda etib, har tomonlama barkamol shaxs – fuqaroni shakllantirishni nazarda tutadi.⁹

Ta'limning ma'naviyatni tarkib toptirishdagi ahamiyati uni qadriyatli bilimlarni uzatish va uning asosida insonda qadriyatli munosabat, qadriyatli xulq-atvorni shakllantirish o'rni beqiyosdir. Ana shu ta'lim – tarbiya jarayoni natijasida axborot madaniyati shakllana boradi.

O'z-o'zini mustaqil ravishda yuksaltirish va rivojlantirish inson malakasini oshirishda va butun umr davomida uni boyitishga ko'maklashadi. Bunda hozir rasmiy va norasmiy ta'lim olish turlari, o'zaro aloqaga kirishishi va yaqinlashishiga yordam beradi, ya'ni axborot madaniyatini doimiy o'sishida yoki rivojlanishida qo'llab-quvvatladigan universal ijtimoiy-madaniyat insitutlarning paydo bo'lishi bilan belgilanadi.

Shaxsni shakllantirishga nisbatan axborot madaniyati bilim olishga bo'lgan imkoniyat, ilmiy muammosini echish uchun ko'maklashadigan informatsion doirada kuzatiladi. Bunda ma'lumotdan foydalanuvchi ma'lumot bilan o'zaro aloqaga qandaydir bir sotsial rol shaxssiz bajaruvchi sifatida emas, balki o'z fikr yuritish jarayoniga aktiv refleksiya qodir bo'lgan o'z individual ijodiy tanloviga ega bo'lgan shaxs sifatida chiqadi. Axborot madaniyatining doimiy muammosi bu - shaxsning mustaqil rivojlanishidagi doimiy va sistematik muammasi hisoblanadi, ya'ni “butun umrga bo'lgan ta'lim emas, balki butun bir umr orqali olinadigan ta'lim”dir, bu muammo bizning hozirgi zamonaviy jamiyatimizda ham faol uchraydi.

Axborot madaniyatining mezonlari “past “ , “yuqori” ifoda sifatida baholanish mumkin:

Bundan kelib chiqqan holda shunday fikrga borishimiz mumkinki, yuqori axborot madaniyati o'z ichiga 2 ta bosqichni oladi:

1. Insonda bor bo'lgan bilimlarni adekvat tarzda shakllantirish
2. SHakllangan tasvirlarni ifodalash, ya'ni, insoniy intellektni shakllanadigan va shakllanmaydigan tarkibiy qismlar orasida muvozanat saqlay olishi.

“Past” darajasi esa axborotlarni topish, lekin ularni tizimlashtira olmaslik, o'rnida foydala olmaslik bilan belgilanadi.

Bunday me'yor shaxsning uyg'un rivojlanishi aspektlaridan biri hisoblanadi.

Rossiyalik olim A.P.Suxonovning fikricha, axborot madaniyatini ma'lumotlarning etarli muhim bo'lgan hajmini, qadr-qimmatini, ijtimoiy ma'nolilik statusi, madaniy-ma'rifiy qadriyat, ularning ko'pligi va qulayligi, yuqori estetik darajada bo'lishi sifatida oladi¹⁰. Axborot madaniyati tizimli tuzilishga ega bo'lib, unda tizimni hosil qiluvchi yadro mavjud. U jamiyatning rivojlanish

⁹ O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» // Barkamol avlod – O'zbekiston tarqqiyotining poydevori. – T.: O'zbekiston, 1997. – 31-60 b.

¹⁰ Сухонов А.П.. Основы информационной культуры.: учеб. пособие. – М.: Изд-во МИПКРО, 2008. – 156 с.

darajasi va karakteri bilan bog`langan insonlarning informatsion faoliyati hisoblanadi. Bu faoliyat insonlarning ehtiyojlari bilan bog`liq ravishda ikki tomonlama jarayon sifatida ko`riladi: bir tomondan, bu ishlab chiqariladigan va yig`ilgan ma`lumotdan foydalanishdir, ikkinchi tarafdan – uni yaratish va turli xil moddiy ma`lumot saqlash, mustahkamlashdir.

SHaxsning axborot madaniyati mezonlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ✓ ma`lumotga bo`lgan ehtiyojini adekvat shaklida rivojlantirish,
- ✓ butun bir ma`lumot resurslar orasidan o`ziga kerak ma`lumotni izlash yo`lini samarali bajarish yoki amalga oshirish,
- ✓ ma`lumotni qayta ishlash yoki yangi sifatlisini yaratish,
- ✓ axborot qidirish tizimlaridan individual foydalanish,
- ✓ ma`lumotni to`g`ri baholab tanlash,
- ✓ informatsion muloqot qurish qobiliyati
- ✓ kompyuter savodxonligi

SHaxsning axborot madaniyatining mezonlari o`z o`rnida tabiatni va ijtimoiy faoliyatni anglash deb ko`rilishi mumkin. Ular aks etadigan obektlarni o`zlashtirish uchun maxsus vositalarni rivojlanish darajasining ko`rsatgichlari hisoblandi. Jamiyatning hayoti faoliyatida bu turli xil yo`llarda amalga oshiriladi.

Bizningcha shaxsning axborot madaniyati dunyoni anglab etish jarayoniga ko`maklashadi. Ikkinchidan, u eng faol tarzda insonga uning madaniy haqiqatni anglashida, insoniyating o`zi ishlab chiqargan boyliklarni qo`lga kiritishda yordam ko`rsatadi. Uchinchidan, axborot madaniyati voqelikning o`zi sifatida alohida bir shaxsni davlat bilan yoki butun bir dunyo bilan muhim tarzda bog`lovchi madaniy borliqning bevosita qadr-qimmatini sifatida ko`riladi.

SHaxsning axborot madaniyati faoliyatga texnologik, tashkiliy ishlab chiqarish, boshqaruv, ishlab chiqaruvchilarning mehnat jarayonida og`zaki muloqot axboroti va boshqalarga ko`maklashadi. Asosan jamiyatda o`z o`rnini topish, egallagan mutaxassisligiga oid muloqotni amalga oshirishda, mutaxassis sifatida o`zining taraqqiy qildirishda, fan va texnologiyani oxirgi yutuqlari, yangiliklari, ixtirolari, qzgarishlari to`g`risidagi ma`lumotlarni olib bilishga, ularni qayta ishlab amaliy faoliyatga chiqara olishga yordam beradi. Bunga emperik va nazariy bilimlarni kiritishimiz mumkin¹¹.

Zamonaviy informatsion jamiyatda barcha turdagi ta`lim oluvchilar axborot madaniyatiga ega bo`lib, DTSdagi malaka talablarini bajarish uchun qodir bo`lishlari lozim:

- ✓ Mustaqil ravishda zarur bilimlarga erishish yo`li bilan o`zgaruvchan hayot vaziyatlariga osonlik bilan moslasha olish;
- ✓ Ma`lumotlar bilan to`g`ri ishlash;
- ✓ Mustaqil tarzda tanqidiy fikr yuritish, axborotlarni mohiyatini anglash,
- ✓ Egallangan axborotlardan o`qish va mehnat faoliyati muhitida qaerda va qanday qilib foydalanish;
- ✓ yangi g`oyalarni yaratish qobiliyati,
- ✓ badiiy o`ylash;
- ✓ turli-xil ijtimoiy guruhlarda kirishuvchan bo`lish,
- ✓ turli-xil sohalarda fikr almashgan holda ish yuritish;
- ✓ O`z odob-ahloqini, idrok va madaniyat darajalarini rivojlantirish ustida mustaqil ishlay olishi.

SHaxsning axborot madaniyatini baholashda chegaralangan talab qo`yish qiyin sanaladi. Sabab axborot madaniyati informatsion jarayonlar va aloqalar tabiatida to`liq tushunchaga ega bo`lishni o`z ichiga oladi.

¹¹ Хуторской, А.В. Дидактическая евристика. Теория и технология креативного обучения. – Москва, Изд-во МГУ, 2003. – 112 с.

Jamiyatga yo`naltirilgan ma`lumot sferasi intilishlari, qiziqishlari, dunyoqarashi, qadr-qimmatga ega bo`lishida rivojlangan ma`lumot refleksi va shuningdek informatsion xulq-atvor va ijtimoiy informatsion faoliyati namoyon bo`ladi¹².

Insoning ma`lumot madaniyatining eng muhim elementlaridan biri - bu informatsion resurlarga ega bo`lishidir. Buni shaxsni mustaqil tarzda axborotni qo`lga kiritish qobiliyati deb tushunsak bo`ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, shaxsning axborot madaniyatini mezonlarini axborotlarni saralay olishi, ulardan o`rinli foydala olishi, ta`lim jarayonida yoki kasbiy faoliyatini undan samarali foydalana olishi, boshqaruv, texnologik boshqaruv, tizimli faoliyat turlarida amaliy faoliyatga chiqara olish qobiliyati bilan o`lchashimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O`zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» // Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: O`zbekiston, 1997. – 32 b.
2. Сухонов А.П. Основы информационной культуры: учеб. пособие. – М.: Изд-во МИПКРО 2008. – 156 с.
3. Хуторской, А.В. Дидактическая евристика. Теория и технология креативного обучения. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 112 с.
4. Брановский Ю., Беляева А. Работа в информационной среде // Высшее образование в России. – 2002. – № 1. – С. 81-87.

*Замира Хужаниёзова, Шахноза Якубова
(Ургенч, Узбекистан)*

BO`LG`USI MUTAXASSISLARNI KASB FAOLIYATINI TEXNOLOGIYALASHTIRISH ASOSLARI

Tarbiyachi kasb faoliyatini texnologiyalashtirishning ma`naviy – axloqiy asoslari ana shu safarbarlikda, o`zini bag`ishlay olishda, o`z tashvishi bilan emas, o`zgalar dardi, xalq va Vatan dardi bilan yonib yashashida. Tarbiyachi faoliyati uning faol harakati, tashkilotchiligi bilan cheklanishi mutlaqo mumkin emas. Tarbiyachining kasbiy faoliyatiga xos fidoyilik, ya`ni o`z bilimi va tajribasini yoshlarning farovon hayot yo`lini belgilab berishga yo`naltira olsa, alloma G`azzoliy tabiri bilan aytganda, haqiqiy ustozlik maqomiga ega bo`ladi. Ustoz – murabbiy chinakam donishmand darajasidagi inson hisoblanadi. Demak, har qanday ilmli, bilimli, tajribali odam ham donishmand bo`la olmas ekan.

Tarbiya ishi serqirra va murakkab jarayon bo`lgani bois, uning kafolatli natijasi birdaniga emas, balki oylar va yillar davomida ko`zga ko`rinadi. Tarbiya printsiplariga muvofiq, erishiladigan samaradorlik aqliy hamda ma`naviy-axloqiy tarbiya bilan bevosita bog`liq.

Tarbiyaviy ishlar reja-dasturi istiqbolli xarakterga ega bo`lib, tarbiya muassasasining nizomi va me`yoriy hujjatlari asosida bir necha yilga mo`ljallab tuzildi. Istiqbolli reja-dastur asosida bir yillik tarbiyaviy ishlar rejasi va tarbiya oluvchilarning o`z-o`zini boshqarish qo`mitasining faoliyati ishlab chiqildi. Reja, tarbiyalanuvchilar guruhi yoki sinfnining xarakter xususiyatidan kelib chiqib, milliy va umuminsoniy tarbiyaning barcha turlarini o`z ichiga qamrab oldi. Har bir tarbiya mavzusi yuzasidan aniq muhlat belgilandi, ijro etuvchilar va uning natijasi haqidagi ma`lumot ko`rsatildi.

Ta`lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishda o`qituvchi - tarbiyachi o`zining pedagogik mahoratini ko`rsata olsa, ta`lim va tarbiya jarayonini san`at darajasiga ko`tara olsagina, uning ishi samarali, unumli va kafolatli bo`ladi. Aksincha, “texnologiya”ni ta`lim-tarbiya jarayoni tuzilmasiga

¹²Брановский Ю., Беляева А. Работа в информационной среде//Высшее образование в России. – 2002. – № 1. – С. 81-87.

tatbiq eta olmagan mutaxassis an'anaviy pedagogika asosida faoliyat yuritgan bo'lib, bu jarayon o'quvchi va talabning ijtimoiy faolligini ta'min etishda muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkinligini tadqiqot kuzatuvlari mobaynida aniqladik. To'g'ri, an'anaviy yondashuvlardan voz kechish mutlaqo mumkin emas. Ammo bugungi tezkor davr, globallashuv ta'lim-tarbiyaga har qachongidan ham faol va mas'uliyat bilan yondashishni taqozo etadi. An'anaviy pedagogika asosida zamonaviy pedagogikani takomillashtirish davr talabi hisoblanadi.

SHu nuqtai nazardan, bizningcha, Texnologiya - tarbiyaviy jarayonni tashkil etish va amalga oshirishda rioya qilinishi zarur bo'lgan pedagogik talab, yo'l-yo'riqlar va metodlar yig'indisidir. Tarbiya texnologiyasi esa, muayyan g'oya va maqsad asosida o'quvchi-talabada zarur sifat hamda fazilatlarni shakllantirish jarayonidan iborat.

Qo'yilgan talablarga izchil amal qilish ish mazmuniga salmoqli ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyachi kasb faoliyatini texnologiyalashtirishda asosiy e'tibor tarbiyalanuvchi shaxsida ijobiy fazilatlarni shakllantirishga erishishdan iborat. Tarbiya jarayonining yana bir murakkablik jihati shundaki, bu borada har kimning ilmi boshqa va unga amal qilishi boshqa. Har kim ham tarbiya ilmini amalda to'liq qo'llay olmasligi yoki ilmini boyitib borgan bilan uni tarbiya oluvchiga etkazib berolmasligi mumkin. Demak ilmli bo'lish uchun ham ilm kerak. Ayniqsa, tarbiya ilmiga ilmsiz emas, ilmga chanqoq inson intiladi.

Tadqiqotga oid tahlillarimiz shuni ko'rsatdiki, aqlli shaxs nafaqat ilmli, bilimli, balki egallagan ilm va bilimni ezgulik, yaxshilik, mehr – muruvvat uchun safarbar qila olsagina, u ma'naviy etuk shaxs hisoblanadi.

Biz tomondan ishlab chiqilgan tarbiyachi shaxsining kasbiy faoliyat professiogrammasida tarbiya ishi bilan shug'ullanuvchi mutaxassisga yot bo'lgan odatlar bejiz ko'rsatib o'tilmagan. Chunki, o'smirlik yoshigacha bo'lgan bolalar o'zining tarbiyachisiga, ya'ni ustoziga taqlid qiladi. Bu jarayonda til va dil birligi, ibrat-namuna juda qadrlanadi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda shakllanayotgan milliy tarbiyashunoslik nazariyasi va amaliyotida innovatsion yondashuvlar, izlanishlar, tadqiqot muammolariga oid echimlar, ilmiy-amaliy tavsiyalar namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqot kuzatuvlari shuni ko'rsatdiki, aksariyat holda talabaga tegishli bilimlar berishga erishiladi, ammo ularning tanlagan kasblariga bo'lgan munosabatiga deyarli e'tibor qaratilmaydi. SHunga ko'ra o'tiladigan har bir dars mavzusini kasbiy ko'nikmalar va kasb amaliyoti bilan bog'lab olib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Tahlillar jarayonida mutaxassis tomonidan dars maqsadini qo'yilishida aniqlik, izchillik va uyg'unlik etishmasligi ma'lum bo'ldi. An'anaviy yondashuvlar asosida dars maqsadining belgilanishi aniqlikdan ko'ra umumiylikka xos bo'lib, bunda maqsadlar bir-birini izchil to'ldirmaganligi, ayniqsa, tarbiyaviy maqsadning qo'yilishi ikkinchi darajaga o'tib ketganligi kuzatildi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayoniga tatbiqidani ma'lumki, har bir darsning rejalashtirilishi maqsadlar katalogining aniq ishlab chiqilishi bilan bog'liq. Bu jarayon o'qituvchi faoliyatining qay darajada texnologiyalashganligi, ya'ni ta'lim texnologiyasi talablariga javob bera olishi bilan bog'liq.

Zamonaviy darslar va unga qo'yilgan talablarda darsning tarbiyaviy maqsadi ta'limiy maqsadidan kam mavqega ega bo'lmaydi. Chunki ta'lim-tarbiyaning birligi printsipi aynan tarbiyaviy maqsad va shu bilan birgalikda maqsadlar uyg'unligi echimida o'z e'tirofini topadi. An'anaviy pedagogikaga xos ta'lim maqsadlarining belgilanishi ham, o'z navbatida, an'anaviy yondashuvga xos bo'lib, o'quvchi-talaba olgan bilimlarini xotirada saqlab qolishi va kerak vaqtda, ayniqsa, sinov (imtihon) jarayonida qaytadan so'zlab berishi lozim. Ammo o'qituvchi an'anaviy ta'lim maqsadiga muvofiq o'quvchi-talabning o'zlashtirish darajasi va uning samaradorligini oldindan aytib bera olmaydi.

Garchi an'anaviy ta'lim va uning metodikasi bo'yicha mamlakatimizda kerakli tajriba to'plangan bo'ls-da, ammo uning davr talabidan kelib chiqqan ob'ektiv imkoniyatlari cheklanib borayotganligi ko'zga tashlanmoqda. Texnologik yondashuvni tatbiq etish esa, qo'yilgan o'quv

maqsadlariga erishishni kafolatlaydi. Ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar bir-birini to'ldiradi.

Demak, o'qituvchi, ayni paytda, tarbiyachi sifatida ta'lim va tarbiya sohasiga texnologik yondashuvni, ya'ni zamonaviy pedagogik texnologiyaning o'ziga xos printsiplari, metod va usullarini puxta egallashi, pedagogik amaliyotga tatbiq etishi hamda uning takomillashuviga o'z hissasini qo'shishi lozim. SHunga muvofiq, bu o'rinda o'qituvchining tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishga qo'shgan hissasi bilan tarbiyachi mutaxassisning kasbiy faoliyatini texnologiyalashtirishni integratsiyalash dolzarb muammo ekanligi aniqlandi.

O'z navbatida, e'tiqodli insonning g'oyasi uning dunyoqarashi, bilimi, madaniyati hamda kasb-kori bilan bog'liq bo'lib, fikrlash tarzida namoyon bo'ladi. Kundalik harakat, intilish, faollik hamda ehtiyoj shaxsning ma'naviy-axloqiy xususiyatlarida aks etib, ayni paytda, uning e'tiqodi mazmunini tashkil etadi. E'tiqod mohiyatiga mos keladigan manfaat tor doiradagi ehtiyoj, ya'ni nafsga tobe ko'rinishdagi sub'ektiv muammolardan holi bo'ladi. Uzluksiz zanjir reaksiyasiga o'xshash bu jarayonning qaytar aloqa mexanizmiga xos mustahkam bo'g'inlari (halqalari) e'tiqodga aylangan g'oya ko'llamining kengayishiga olib keladi va ezgu fikr takomillashib boradi.

Bundan ko'rinib turibdiki, innovatsion va faoliyat yondashuvlar asosida kasbiy faoliyatga oid tegishli tarbiyachi kasb faoliyatini texnologiyalashtirishning ma'naviy-axloqiy asoslari to'g'ri yo'lga qo'yilsa, tarbiya jarayoni sifati va samaradorligi 10-12 foizga oshadi va ta'lim-tarbiya jarayonida kafolatli natijani qo'lga kiritishga olib keladi.

YAngilikni farqlash va tarbiyachini ijodiy mahsuli o'laroq yangicha yondashuvlar, o'zi tomonidan yaratilgan, tatbiq etilgan yangilikka nisbatan mualliflik faoliyatini belgilaydi. Tarbiya va ta'lim ishida mutaxassis o'ziga maqbul yo'lni tanlaydi. Muloqot va munosabatlar me'yorini ta'min etadigan surat (temp), qo'llanilayotgan metodlarga ko'ra bir xil andozada kechmaydi. O'zining rang-barangligi bilan ajralib turadi. O'quvchi va talaba uchun ustoz-murabbiy tarbiya darsini nimadan boshlab va tarbiya oluvchini qanday qilib, mavzu maqsadlari asosida yo'naltira olishi har doim innovatsion yondashuvlar asosida amalga oshadi.

Xullas, tarbiya – shaxsni aniq maqsad sari yo'naltirish jarayoni bo'lib, tarbiyachi faoliyatini texnologiyalashtirish, avvalo, aqliy zukkolik, o'z-o'ziga bo'lgan talabchanlik va ibrat-namunadan boshlanadi. Bu xususiyatlarni fazilat darajasida ko'ra bilish tarbiyachining bilimi, fe'l-atvori, muomalasi, yurish-turishi, kiyinishi, nutq madaniyati va o'quvchilarga bo'lgan munosabatida yuzaga chiqadi. Tarbiyachi-o'qituvchining obro'-e'tibori nafaqat o'zini, balki barkamol avlod tarbiyasi va mamlakat kelajagini ham belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: SHarq, 1997. – 64 b.
2. Терехина Л.А. Формирование педагогической культуры будущего учителя в процессе общепедагогической подготовки. – М.: Педагогика, 1996. – 216 с.

Зулфия Хусанова
(Андижан, Узбекистан)

ДАРС ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Мақолада олий таълим муассасалари ўқув жараёнида қўлланиладиган инновацион педагогик технологияларни “Иқтисодиёт назарияси” фанига тадбиқ этиш, мисоллар билан кўрсатилган.

Калим сўзлар: интеллектуал, таҳлил, муаммо, рефлексиялаш, синтез, кейс, муаммоли вазият, мультимедия.

In article the higher educational establishment is used in process of study pedagogical of technology in “Economics theory” subject is been shown.

Key words: Intellectual, analysis, reflection, synthesis, keys, situation of problem, multimedia.

Ҳозирги даврда замонавий таълимнинг асосий вазифалардан бири атроф-олам воқеа-ҳодисаларини билиш орқали мустақил таҳлил қила оладиган шахсни камол топтиришда намоён бўлади. Бу мақсадга, албатта, талабаларнинг билиш фаоллигини ошириб бориш орқали эришиш мумкин. Чунки инсон ҳамиша ўзини қуршаб турган олам ҳақида тобора кўпроқ билишга интилиб келган.

Давлатнинг ривожланиши унинг интеллектуал салоҳиятига боғлиқ. Интеллектуал салоҳият халқаро андозалардаги замонавий тараққиётни таъминлай оладиган мустақил фикрли, малакали, билимли, юксак инсоний фазилатларга эга кадрларнинг мажмуидир. Давлатимиз мустақилликни қўлга киритган дастлабки кунлардан оқ интеллектуал салоҳияти юқори кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилган давлат сиёсатини юритиб келмоқда. Бу йўлда амалга оширилган асосий вазифалардан бири мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришга асос бўладиган янги таълим тизимининг ташкил этилишидир. 1997 йил 29 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” уни амалга ошириш учун ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда. [1, с. 176]

Ўқув жараёнига инновацион педагогик технологияларини жорий қилиниши таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган ўқитувчиларни ўқитиш жараёнида тренинглар, очик мунозаралар, якка тартибда, жуфтликда, кичик гуруҳлар ва жамоада ишлашни ташкил қилган ҳолда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш ҳамда педагогик жараёнга янгича ёндашувни талаб қилади.

Ўқитувчиларда кенг миқёсда фикрлаш, кенг доирада лаёқатлилиқ, юксак малака ва маҳоратни шакллантириш, шунингдек, назарий ва амалий машғулотлар, тренинглар, мустақил таълим турлари бўйича билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш, шунингдек уларни ўзларининг педагогик фаолиятларида интерфаол услублардан самарали қўллай олишларини таъминлаш ҳозирги куннинг асосий масалалардан биридир.

Педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ташкил этиладиган машғулотларида фойдаланиладиган услубларни ҳар бир профессор-ўқитувчи ўзи ўқитаётган фани ёки предметининг мазмуни, мақсади, шу билан бирга, шароити, тингловчиларнинг имконияти ва эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ўзгартириши ёки ўқиш жараёнида ўрганган технологиялар асосида ўзининг янги муаллифлик технологияларини яратиши ва улардан фойдаланиши мумкин.

Таълимнинг бугунги вазифаси: ўқувчиларни кун сайин ошиб бораётган ахборот - таълим муҳити шароитида мустақил равишда фаолият кўрсата олишга, ахборот оқимидан оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборатдир.

Замонавий педагогик технологиялар ва интерфаол усулларни дарс жараёнларида қўллай олиш педагогика ва психология фанларига оид билимларини янада мустаҳкамлаш ва олган билимларини ўқув-тарбия жараёнига қўллай олишларига эришиш, шунингдек, уларга педагогик маҳорат сирларини очиб бериш, педагогик ва ахборот технологияларни амалиётга жорий этишда педагог-ўқитувчиларнинг касбий малакаси ва маҳоратини оширишга амалий ёрдам кўрсатади.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, кўплаб асосий методик инновациялар таълимнинг интерфаол методларини қўллаш билан боғлиқ. Интерфаол ва интерактив сўзлари бир хил маънода бўлиб, интерактив сўзи инглизча «inter» - «биргаликдаги» ва «act» - «ҳаракатланиш» сўзларидан олинган. Интерактивлик биргаликда ҳаракатланиш ёки суҳбат, диалог режимида нимадир (масалан, компьютер) ёки кимдир (ўқитувчи) билан бўлиш демакдир. Бундан келиб чиқадики, интерактив таълим – аввало диалогли таълим бўлиб унинг давомида ўқитувчи ва ўқувчи, ўқувчи ва компьютер ўзаро ҳамкорлиги амалга оширилади. [2, с. 180]

Интерфаол усуллар ёрдамида дарсни ташкил этиш натижасида талабалар томонидан дарсни ўзлаштириш юқори бўлиши ўтказилган тадқиқотларда ўз исботини топган.

Табл.1

Психологик илмий тадқиқотларда исботланган маълумотлар:

Ахборот узатиш усули	Қайта тиклаш қобилияти	
	3 соатдан кейин	3 кундан кейин
Оғзаки	25 %	10-20 %
Визуал	72 %	10 %
Визуал + оғзаки	80 %	65 %
Фаоллаштириш	90 %	70 %

Иқтисодиёт фанларини ўқитишда хусусан, семинар ва амалий машғулотларда талабалар билимини баҳолаш, фаоллаштириш учун “Синквейн”, Т-СХЕМА, “SWOT-таҳлил”, “Ассесмент” методи, “Кейс” усулларида самарали фойдаланиш мумкин.

Масалан: “Иқтисодиёт назарияси” фанидан “Ишлаб чиқариш омиллари ва унинг натижаси” мавзусидаги семинар машғулотида “Синквейн” техникасидан фойдалансак қисқа вақт ичида гуруҳ талабалари билимини баҳолаш имкониятига эга бўлишимиз мумкин.

“Синквейн” сўзи французча сўздан олинган бўлиб, “беш мисрадан иборат шеър” таржимасини беради. Амалиётда “Синквейн”: мураккаб ахборотларни синтезлаш қуроли ва тушунчалар захирасини баҳолаш воситаси, ижодий ифодалилик воситаси сифатида жуда фойдалидир. “Синквейн” таянч касбий тушунчалар ва ахборотларни рефлексиялаш, синтезлаш ва умумлаштиришда тезкор восита ҳисобланади.

“Синквейн” (5 қатор) техникаси.

Мақсад – категорияга характеристика бериш.

Синквейн схемаси:

1- қатор – тушунча

2- қатор – тушунчани тавсифловчи 2 сифат

3- қатор – ушбу тушунча вазибалари тўғрисидаги 3 та феъл

4- қатор – ушбу тушунча моҳияти тўғрисидаги 4 сўздан иборат сўз, сўз бирикмаси

5- қатор – ушбу тушунча синоними.

Мавзу: “Ишлаб чиқариш омиллари ва унинг натижаси”

“Синквейн” техникаси

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength) – кучли томонлари

W – (weakness) – заиф, кучсиз томонлари

O – (opportunitu) – имкониятлари

T – (treat) – тўсиқлар

Намуна: Тадбиркорлик фаолиятининг кучли ва кучсиз томонлари, ички имкониятлари ҳамда тўсқинлик қилувчи ташқи хавфларни ушбу жадвалга туширинг.

Табл.2

“SWOT-таҳлил”

S – <u>кучли томонлари</u>	W – <u>заиф, кучсиз томонлари</u>
Қонун билан ҳимояланган.	Маблағларини таваккалчиликка асосланиб сарфлайди, шунинг учун инкирозга учраши эҳтимоли юқори.
O – <u>имкониятлари</u>	T – <u>тўсиқлар</u>
Эркин фаолият юртва олиши, фаолият турига тегишли имтиёзларга эга бўлиши, хорижга чиқиш имкониятлари кенгайиши...	Кучли рақобатчилик, солиқ ставкаларининг ўзгариши, ўз ҳақ-ҳуқуқларини билмаслик

“Ассесмент” методи.

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент”дан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин. [3, с. 180]

«Рақобат ва унинг хусусиятлари» мавзусида ассесмент намунаси.

<p style="text-align: center;">ТЕСТ</p> <p>Номукамал рақобат назариясининг ижодкори ким? А) Генри Форд Б) Жоан Робинсон В) Самуэл Гомперс Г) Адам Смит</p>	<p style="text-align: center;">МУАММОЛИ ВАЗИЯТ</p> <p>“Баҳор” ва “Шаббода” кафе кўшни. “Баҳор” кафе менюдаги таомларнинг турини кўпайтириб нархларни пасайтирди. “Шаббода” кафе нархларни пасайтира олмайди, таннархга тўғри келмайди. Савол: “Шаббода” кафе қандай йўл тутиши керак?</p>
<p style="text-align: center;">СИМПТОМ</p> <p>Бозорга киришда қўйиладиган тўсиқларга кўра рақобат бозорлари қандай турланади?</p>	<p style="text-align: center;">МОСИНИ ТОПИЎГ</p> <p>1) Нисбатан арзонроқ нархда сотиш 2) Бозорда фақат битта сотувчи бор 3) Пулнинг қадрсизланиши 4) Кўплаб харидор ва сотувчилар А) Монополия Б) Демпинг В) Мукамал рақобат Г) Инфляция</p>

Интерфаоллик таълим доирасида принципаал янги ходисадир, шу туфайли таълим олувчи:

- таълим жараёнининг ҳамма субъектлари билан, фақатгина ўқитувчи билан шахсий муносабат йўлидагина эмас, балки бошқа талабалар, маъмурият билан ҳам ўзаро фаол ҳаракатда бўлиши мумкин;

- мультимедиа объектларини таҳлил қилиш жараёнида уларнинг мазмунини, шаклини, ўлчам ва ранглари динамика равишда бошқаришни, турли тарафдан уларни кузатишни, бошқа шунга ўхшаш ҳаракатларни қайта таъминлашни, кўпроқ аниқ кўрсатувга эришиш учун ҳоҳлаган жойидан тўхтатиб ва давом эттира олиш мумкин бўлади.

Шундай қилиб, интерфаоллик фақатгина ахборотларни пассив қабул қилиш учунгина эмас, балки ўрганилаётган объектлар ёки жараёнларда ва виртуал моделларнинг ўзаро ҳаракатларида мультимедиа моделлари хусусиятларини фаол тадқиқот қилиш учун ҳам имконият яратиб беради. Интерфаоллик даражаси қанчалик юқори бўлса, таълим жараёни ҳам шунчалик самарали бўлади.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. И.А. Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 176 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида” Қонуни. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997. – 9-сон.[1]
3. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Ҳайъат йиғилишининг 2013 йил 9 декабрдаги “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёни ва ўқув-услугий фаолиятни модернизациялаш ҳамда инновацион таълим технологияларини жорий этилишини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 8/4 сонли қарори.
4. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: Молия, 2003. – 192 б.
5. Ишмухамедов Р., Абдукодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2008. – 180 б. [2, 3]
6. www.ziyounet.uz кутубхонаси
7. www.uforum.uz форуми

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ
СЕРЕДНІМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТОКУ ХХ СТОЛІТТЯ
(ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)**

У статті здійснено огляд історіографічних джерел з проблеми становлення та розвитку системи управління середніми навчальними закладами України протягом другої половини ХІХ – початку ХХ століття. З'ясовано, що більшість із них тільки опосередковано стосуються досліджуваної теми у контексті розвитку освіти, мають фрагментарний характер, потребують всебічного аналізу, перевірки і зіставлення фактів, об'єктивного та неупередженого висвітлення подій.

Ключові слова: *гімназія, громадськість, з'їзд вчителів, інспектор, інструкція, народне училище, недільна школа, положення, система управління середніми навчальними закладами, статут, товариство грамотності.*

This article provides an overview of the historiographical sources of problems of management and development of secondary educational institutions of Ukraine during the second half of XIX - early XX century. It was found that most of them only indirectly to study topics in the context of education are fragmented, requiring comprehensive analysis, verification and comparison of facts, objective and impartial coverage.

Keywords: *gymnasium, public rally teachers, inspector, instruction, public schools, Sunday school, position control system of secondary schools, charter company Literacy.*

Подальший шлях розвитку суспільства – шлях реформ. Демократичні зміни, що відбуваються в Україні, потребують пошуку нових ефективних шляхів вдосконалення різних сторін життя суспільства, його соціальних інститутів, у тому числі і системи управління освітою. Нині система управління середніми навчальними закладами зазнає модернізації, успіх якої значною мірою залежить від раціонального використання всіх її підрозділів з врахуванням історичного досвіду. Без ретельного і всебічного вивчення повчального досвіду становлення системи управління середніми навчальними закладами, жодні перетворення сьогодні не пройдуть успішно, або ж будуть незавершеними, і на них чекатиме доля окремих освітніх реформ другої половини ХІХ століття. У контексті зазначеного вище, набуває актуальності дослідження становлення та розвитку системи управління середніми навчальними закладами в Україні в ХІХ – на початку ХХ ст.

Наукову основу історико-педагогічного дослідження становить історіографія, яка забезпечує вивчення теоретичних засад порушеної проблеми, доведення її наукової новизни. За більш загального підходу, історіографія – це аналіз досліджень певного хронологічного періоду з певного питання [1, с. 72].

Мета статті полягає в здійсненні огляду історіографічних джерел з проблеми становлення та розвитку системи управління середніми навчальними закладами України.

Питання управління загалом та освітою зокрема перебували у зоні уваги багатьох дослідників. Наявні у науковій літературі праці, що стосуються теми нашого дослідження, умовно поділяються на три групи. Перша група – це праці, написані сучасниками подій, що мали місце у ХІХ початку ХХ століття. Друга група – праці, присвячені аналізу особливостей становлення та розвитку середніх навчальних закладів. Третя група – дослідження сучасних науковців, які звертаються до розгляду різних аспектів управління середніми навчальними закладами освіти.

Вивчення питань, пов'язаних із розвитком середньої школи, особливостями системи управління цими навчальними закладами розпочалося ще наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

До праць першої групи слід віднести роботи Г. Фальброка та В. Чарнолуського [8], С. Рождественського [6]. При цьому можна вести мову про різницю у підходах до висвітлення порушених питань. Так, С. Рождественським систематизовано велику кількість фактичного матеріалу, який стосується різних галузей освіти. Він розкрив урядову діяльність у галузі освіти загалом і середньої школи зокрема, в контексті діяльності міністрів народної освіти, що очолювали цю установу протягом 1802 - 1902 рр. Висновки на основі цього узагальнення мають велике значення для виявлення спрямованості та змісту освітніх реформ. Однак автор залишає поза увагою вплив педагогічної громадськості на реалізацію управління шкільною освітою. Г. Фальброк, В. Чарнолуський, навпаки, основну увагу приділяють висвітленню ролі громадської ініціативи в системі управління шкільництвом, насамперед діяльності земств, піддаючи діяльність уряду та міністерства народної освіти гострій критиці. Ґрунтовним джерелом з питань управління освітою є праця міністра народної освіти О. Головніна «Записки для немногих», у якій висвітлюється стан управління освітою у 60-х роках XIX ст. на центральному, окружному та місцевому рівнях. У праці О. Окольського «Об отношении государства к народному образованию» розглядаються відносини народної освіти і держави у період з XVIII ст. до 70-х років XIX століття. Аналізу ролі земств у розвитку управління освітою присвячена праця російського педагога П. Каптерєва «История русской педагогики». Значну увагу він приділив громадському руху в управлінні середньою школою. Значна кількість статей з освітніх проблем надрукована в «Журнале Министерства народного Просвещения» (1834-1917), а також у журналі «Світло». Вивченню діяльності земств в управлінні школами протягом другої половини XIX – початку XX ст. присвячені праці Я. Абрамова, І. Белоконського, Б. Веселовського, С. Вітте, С. Звягинцева, М. Корфа, С. Русової. Усі зазначені роботи містять погляди конкретних осіб на специфіку урядової політики в галузі управління школою.

До праць другої групи слід віднести роботу С. Мединського «История Русской педагогики до Великой Октябрьской социалистической революции» (1938), у якій автор аналізує стан школи російської імперії у період реакції 70-80 рр. XIX століття. На той час до складу імперії входило 80% українських земель. Історії середньої школи в другій половині XIX століття присвячена праця В. Смирнова «Реформа начальной и средней школы в 60-х годах XIX века» (1954). [7]. Автор висвітлює сутність статутів, які регулювали управління середніми закладами, характеризує зміст поглядів громадськості того часу. Дослідники М. Константинов і В. Струминський акцентують свою увагу на такій ланці управління початковою школою, як шкільні батьківські комітети, яким надавалося право спостерігати за загальним порядком навчальних закладів. До складу цих комітетів входили члени, обрані батьківськими зборами кожного класу терміном на один рік, голова обирався загальношкільними зборами. На педагогічну раду покладено обов'язок обговорення пропозицій загальношкільних і класних батьківських зборів та комітетів [4, с. 101]. Проблема взаємодії земських органів управління та державних органів управління початковою освітою висвітлена Б. Веселовським у праці «История земства за сорок лет»; визначено внесок кожної із сторін у його розвиток. Уперше роль міністерства народної освіти в системі державного управління розглядається в монографічному дослідженні М. Єрошкіна, на сторінках якого обґрунтовано самостійне значення управлінських проблем, розкрито організаційні засади, напрями діяльності державних установ [3].

За роки незалежності України вийшла друком низка видань та дисертаційних досліджень, в яких здійснено огляд різних аспектів управління загальною середньою освітою, аналіз законодавчих документів. Цікаві матеріали містяться в «Нарисах історії українського шкільництва 1905 – 1933рр.» (1996), підготовлених під керівництвом О. Сухомлинської. У праці Л. Березівської «Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті» (2008) висвітлено спроби реформування шкільної освіти наприкінці XIX початку XX століття. Діяльності українських Громад, що виникли у середині XIX століття і зробили значний внесок у реалізацію державно-громадського управління загальною середньою освітою присвячено праці Н. Побірченко «Педагогічна і науково-просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX - на початку XX століття» (2000). Узагальненню

проблеми функціонування та управління нетрадиційних освітніх закладів другої половини XIX - початку XX століття присвячено роботу Н.Коляди «Розвиток недільних шкіл в Україні» (2007). У роки незалежності України посилились дослідницькі роботи присвячені різним формам громадського прояву в управлінні освітою. Так у 2008 році побачила світ монографія Л. Гаєвської «Державно-громадське управління загальною середньою освітою в Україні (друга половина XIX – початок XX століття). Особливу увагу привертає дисертація Р.Гавриш «Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережжі України в 1865-1919 роках» (1998). Дослідниця розкрила діяльність земств з підготовки запровадження системи загальної освіти, проаналізувала їх значення в управлінні шкільними справами. До аналізу досвіду залучення громадськості до державного управління освітою на теренах Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. звертаються Л. Прокопенко та В. Денисюк виокремлюючи в цьому процесі кілька напрямів. Перший напрям – період підготовки та впровадження освітньої реформи 1860-х рр., коли уряд уперше звернувся до вивчення й урахування думки громадськості під час розробки засад управління навчальними закладами. На відміну від дореформеної епохи, «коли влада була інтровертною і лише інформувала суспільство про свої рішення, тепер вона стає екстравертною і намагається вступити в діалог, заручитися підтримкою суспільства» [5]. Другий напрям – досвід залучення органами державного управління освітою педагогічної громадськості до розроблення програм і методик викладання гімназійних предметів. Ця практика була скасована, коли міністерство народної освіти очолив Д.Толстой з приходом якого починають запроваджуватися загальнодержавні навчальні програми [2, с.20]. Третій напрям – досвід створення училищних рад для керівництва початковою школою. «Положення про початкові народні училища» від 14 липня 1864 р. надавало право на відкриття таких закладів не лише урядовим відомствам, а й земствам, сільським та міським товариствам, приватним особам. Четвертий напрям – використання практики діяльності батьківських комітетів при гімназіях, запроваджених ліберальним міністром народної освіти І. Толстим.

Підсумовуючи огляд історіографічних джерел з проблеми становлення та розвитку системи управління середніми навчальними закладами України протягом досліджуваного періоду, можна зазначити, що більшість із них тільки опосередковано стосуються досліджуваної теми у контексті розвитку освіти, мають фрагментарний характер, потребують всебічного аналізу, перевірки і зіставлення фактів. Автори не ставили за мету проаналізувати систему управління середніми навчальними закладами, окреслити її структуру та ієрархічні залежності. Тобто повного комплексного висвітлення в науковій літературі ця проблема до цього часу не набула. Тому подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення етапів становлення та розвитку системи управління середніми навчальними закладами України у другій половині XIX – на початку XX століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барбіна Є. Професійна майстерність учителя в історії педагогічної думки // Рідна школа. – 1998. – № 2. – С.72.
2. Гольдин Ф.Л. Прогрессивная педагогическая мысль юга Украины второй половины XIX – начала XX века. – О.: Одесский гос. Ун-т, 1965. – 79 с., С.20–25.
3. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России: [учебник для студентов высш. учеб. заведений по специальности «Историко-архивоведение»]. – М.: Высш. шк., 1983. – 352 с.
4. Константинов Н.А. Очерки по истории начального образования в России / Н.А.Константинов, В.Я.Струминский. – М.: Учпедгиз, 1949. – 207 с.
5. Прокопенко Л. Досвід розвитку державно-громадського управління освітою в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. / Леонід Прокопенко, Володимир Денисюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.driddy.dp.ua/vidavnistvo/2011/2011_2\(9\)/11.pdf..](http://www.driddy.dp.ua/vidavnistvo/2011/2011_2(9)/11.pdf..)

6. Рождественский С.В. Историографический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802 – 1902 гг. – СПб.: Издание Мин. народ. просвещения, 1902. – 786 с.
7. Смирнов В.З. Реформа начальной и средней школы в 60-х годах XIX в. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1954. – 311 с.
8. Фальброк Г.А. Народное образование в России / Г.А.Фальброк, В.И.Чарнолуцкий. – СПб., 1899.

*Дилбар Эшова, Гулбахор Ниязова
(Бухара, Узбекистан)*

ИСКУССТВО И ТЕХНОЛОГИЯ ВОСПИТАНИЯ

На практике теория осуществляется с помощью технологий. Легко установить, что означает слово «технология», образованное от латинских слов «техне» – искусство, мастерство, ремесло и «логос» – наука. В производственном процессе технология – это система предложенных наукой алгоритмов, способов и средств, применение которых ведет к заранее намеченным результатам деятельности, гарантирует получение продукции заданного количества и качества. Все современные производства основываются на технологиях. Технология – концентрированное выражение достигнутого уровня производства: это и способ, и результат внедрения научных достижений. «Любая деятельность может быть либо технологией, либо искусством. Искусство основано на интуиции, технология – на науке. С искусства все начинается, технологией заканчивается, чтоб затем все началось сначала».

Пока технология не создана, господствует индивидуальное мастерство. Но рано или поздно оно уступает место «коллективному мастерству», концентрированным выражением которого и является технология. Сравним деятельность, основанную на индивидуальном мастерстве, с деятельностью, основанной на технологии:

Индивидуальное мастерство	Общая технология
1. Процесс выполняется работником от начала до конца	1. Процесс расчленяется на части, каждый работник выполняет свою часть работы
2. Необходимо знание всей системы, всех тонкостей процесса	2. Необходимо знание той части процесса, которую выполняет работник
3. Нужно все делать самому	3. Внедряются «готовые» разработки, освобождающие от необходимости все делать самому
4. Процесс длительный	4. Процесс намного ускоряется
5. Продукт качественный	5. Продукт не менее качественный
6. В основе интуиция, чувство, опыт	6. В основе научный расчет, знание
7. Продукция лимитируется возможностями производителя	7. Продукция не лимитируется возможностями отдельных производителей, возможно массовое производство

Нынешнему виноделу, скажем, или сапожнику необязательно знать все тонкости всего процесса: для получения качественного продукта он лишь не должен нарушать

установленную на его участке технологию и добросовестно выполнять свою часть работы. Когда отдельный человек выполняет свою часть трудовых операций, это имеет и преимущества, и недостатки. Последние проявляются в ограничении творчества: эта особенность технологических производств существенно снижает возможности их применения в интеллектуальных видах труда. Впрочем, и здесь находятся пути для преодоления технологических ограничений.

До последнего времени «интеллектуальные производства», в числе которых и воспитание человека, обходились без понятия технологии, оставляя за ней область материального производства. Современная педагогическая теория, «созревшая» для технологического подхода в воспитании, признает его целесообразность и рационализм, не соглашаясь, впрочем, с механическим переносом производственной технологии в школу.

Воспитательный процесс мы уже рассматривали как производственный. Действительно, логика школьного воспитания и логика производства не так уж далеки друг от друга. Школе, как и производству, общество диктует социальный заказ. Внеи, как и на производстве, предполагается наличие определенной материальной базы, соответствующей специфике тех задач, которые стоят перед нею. На осуществление этих задач направлен воспитательный процесс – аналог производственного процесса. Основа его – воспитательная деятельность педагогов, связанная с планированием предполагаемого ими результата и способов его достижения, с моделированием этих способов, осуществлением разработанных планов и моделей управлением деятельностью и поведением людей, реализующим эти планы. При этом управленческая деятельность педагогов, как и производственников, осуществляется на основе информационных потоков, характеризующих состояние системы и! эффективность ее функционирования.

В школе, как и на производстве, есть целая система стимулов, используя которые педагога направляют и корректируют воспитательный процесс. Школе, как и производству, присуща определенная коммуникативная сеть, используя которую педагоги получают информацию (о детях, об эффективности оказываемых на них влияний), необходимую для того, чтобы принимать решения по управлению воспитательными процессами т. д. Эффективность этого процесса в школе зависит от окружающей среды, от воздействия различных ее компонентов: семьи, детского сада, внешкольных учреждений, дополняющих воспитательное влияние школы на детей, от тех общих воспитательных воздействий, которые оказывают государство и его институты на все подрастающее поколение и отдельные его возрастные группы. Эффективность деятельности школы, как и деятельности производства, оценивается по качеству выпускаемой ею «продукции». В школе это уровень знаний, умений и навыков школьников, их готовность к самостоятельной жизни, труду, продолжению образования, к семейной жизни, разумному проведению досуга. Таким образом, школьная воспитательная система, как и система производства, включает поставленные обществом цели, материальную базу, необходимую для их осуществления, совокупности процессов, направленных на решение учебно-воспитательных задач, коллектив работников, эти процессы организующих и управляющих ими через различную по своему характеру деятельность, а также коммуникационную сеть, обеспечивающую работников необходимой информацией.

Проникнув в педагогический лексикон, понятие технология вызвало к жизни новые направления в педагогической теории и практике. Особенным технологическим радикализмом отличаются некоторые западные воспитательные системы, распространяющие концепции «точной педагогики». Однако для разработки технологии воспитания, опираясь на которую каждый педагог мог бы формировать отвечающую всем требованиям идеальную личность, еще очень далеко. Сегодня можно говорить только об элементах технологии воспитания использование которых делает воспитательный процесс более эффективным. Простая и ясная процедура на производстве, технология в школе приобретают такие сложные и неожиданные признаки, что говорить об адекватной производственной

технологизации воспитания невозможно.

1. В отличие от производственных процессов процесс воспитания имеет целостный характер, его трудно разорвать на операции, осуществлять педагогические воздействия в виде мелких шагов или последовательного формирования отдельных качеств.) Воспитательные воздействия осуществляются не по последовательно-параллельной схеме, а комплексно.

2. С учетом этого крайне осторожно и взвешенно должен решаться вопрос о привлечении к воспитанию лиц, владеющих отдельными «технологическими операциями» – методикой формирования отдельных качеств. Личность, повторим в очередной раз, не формируется «по частям». И только личность создает личность. А поэтому воспитатель поставлен перед необходимостью вести технологический процесс от начала и до конца, Здесь мы имеем и всегда будем иметь дело с индивидуальным мастерством, опирающимся на общую технологию.

За технологией в области воспитания фактически остаются общие для всех воспитателей этапы (рубежи), которые необходимо преодолеть на пути формирования всесторонне и гармонически развитой личности. Выделить их, указать пути достижения – задача науки. При технологическом решении проблем воспитания каждый воспитатель обязан пройти канонический путь достижения цели, контролируя и корректируя результаты в заранее определенных «узловых точках». Между этими «точками» каждый действует творчески, в зависимости от конкретных условий и имеющихся возможностей.

Идея целостности воспитательного процесса в практической технологии осуществляется через комплексный подход. Комплексность означает единство целей, задач, содержания, методов и форм воспитательного воздействия и взаимодействия. Острая необходимость в таком подходе возникла в связи с тем, что и в теории воспитания, и в практике воспитательной работы школы процесс воспитания в последние десятилетия фактически рассматривался как сумма частных процессов, входящих в его структуру.

Современные технологии воспитания осуществляют комплексный подход, выполняя обязательные требования:

1. Воздействуют на воспитанников по трем направлениям – на сознание, чувства и поведение.

2. Положительный результат достигается при органичном слиянии воспитания (внешнего педагогического воздействия) и самовоспитания личности.

3. Единство и координация усилий всех имеющих отношение к воспитанию социальных институтов и объединений, средств массовой информации, литературы, искусства, семьи, школы, органов правопорядка, коллективов и групп – неперемное условие комплексного подхода.

4. Заданные качества личности формируются через систему конкретных воспитательных дел. Эти дела должны иметь подчеркнuto комплексный характер, требующий одновременного осуществления задач умственного, физического, нравственного, эстетического и трудового воспитания в органически слитом процессе. Крупные недостатки воспитания в прошлом как раз и были следствием изолированного решения задач: нравственное воспитание недостаточно осуществлялось в трудовом и эстетическом, умственное – в физическом и нравственном трудовое – в умственном и т. д. Теория воспитания состояла из фактически оторванных друг от друга блоков – умственного, нравственного и т. д. воспитания, что уже само по себе создавало прецедент некомплексного решения воспитательных задач, нацеливало практику на упрощенный подход.

5. Комплексный подход предполагает системный подход к процессу воспитания и управлению им. Управление может быть успешным лишь тогда, когда будут учтены действующие в воспитании внешние и внутренние факторы и взаимосвязи между ними. Для этого необходимо иметь четкое представление об этих факторах и характере их влияния.

К числу главных факторов относятся: а) сложившийся образ жизни школьника, который может содействовать развитию заданных качеств или (при определенных условиях)

противодействовать ему; б) условия жизни, которые содействуют становлению определенного образа жизни в рамках различных регионов (традиции, нравы, обычаи ближайшего окружения школы, национальные особенности, особенности природной среды); в) средства массовой информации и пропаганды; г) уровень развития и условия жизни коллектива, непосредственно влияющие на личность школьника (воспитательные системы, сложившиеся в нем, общественное мнение, ценностные ориентации, нравственные нормы, психологический климат; д) нормы взаимоотношений, сложившиеся в первичных коллективах, положение школьника в системе коллективных отношений; е) индивидуальные и личностные особенности воспитанника.

При комплексном подходе к формированию целостной личности должна быть учтена совокупность всех этих условий. Благоприятные для личности и общества изменения в результатах воспитания достигаются не только благодаря прямому воздействию на ту или иную сферу психики формирующейся личности, но и при изменении внешних условий, которые препятствуют развитию нежелательных отклонений от нормы и сводят к минимуму отрицательные влияния.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Никишина И.В. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе. – Волгоград: Учитель, 2008. – С. 19.
2. Малафеев, Н.Н. Интегрированное обучение в России: задачи, проблемы и перспективы.
3. Зверев, И.Д. Максимова, В.Н. Меж предметные связи в современной школе. – М.: Педагогика, 1981. – 160 с.
4. Зорина, Л.Я. Интегрированные предметы естественнонаучного цикла / Современная дидактика: теория – практике / Под научной редакцией И.Я.Лернера, И.К. Журавлёва. – М.: ИТП и МИО РАО. 1993. – С. 125-140.
5. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под ред. академика РАО Л.И. Пискунова. – 2-е изд. испр. и дополн. – М.: ТИ Сфера, 2001. – 512 с.

УКД 37.01

*Ніна Юринець
(с. Верба, Україна)*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО КОМПЕТЕНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

У статті висвітлено роль інноваційних технологій для розвитку комунікативної компетентності школярів на уроках української мови та літератури. Подано методичні рекомендації для формування комунікативно компетентного випускника загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: комунікативні компетентність, інноваційні технології.

In the article the role of innovative technologies for the development of communicative competence of students in the classroom Ukrainian language and literature. Posted guidelines for forming communicatively competent graduates of the institution.

Key words: communicative competence, innovative technologies.

Сучасний урок – це урок демократичного спрямування. Його проводять не так для учнів, як разом з ними. Його характеризує не навчання словом, а навчання, організоване справою.

Сьогодення вимагає переосмислення пріоритету методів, прийомів та видів навчальної діяльності, розширення їх методичної палітри. Основна мета навчання української мови полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатого мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), тобто забезпечує належний рівень комунікативної компетенції [1].

Останнім часом учені почали виділяти компетентність як окремих підхід до навчання мови. Компетентісний підхід забезпечує формування низки компетенцій, якими має оволодіти кожний мовець. У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти виділяють загальні компетенції (знання світу, соціокультурні знання, практичні вміння і навички) та лінгвістичні, комунікативні. Психологічні аспекти проблеми формування мовленнєвої компетенції відображені в працях Л.Щерби, Л.Виготського, М.Жинкіна, І.Синиці. Педагогічні і методичні питання її формування розробляли й сучасні вчені: В.Бадер, О.Біляєв, Т.Ладижинська, М.Пентилюк, Л.Мацько, Г.Шелехова, В. Мельничайко, А.Курінна, Н.Голуб, М.Василик, О.Паршикова.

Комунікативна компетентність характеризується цілою низкою інших здібностей людини, що виявляються у швидкості, глибині та міцності оволодіння засобами і прийомами діяльності, таким як:

- умінням слухати, сприймати і відтворювати інформацію;
- вести діалог; брати участь у дискусіях;
- вести переговори;
- уміння переконувати і відстоювати свою точку зору, тобто спілкуватися.

Формування комунікативної компетенції ґрунтується на таких пріоритетних принципах, як гуманізація, демократизація навчально-виховного процесу, заміна авторитарної педагогіки педагогікою толерантності [3; с.13].

Актуальність обраної проблеми в тому, що саме вона забезпечує розвиток комунікативних здібностей, пізнавальну активність, інтелектуальну спроможність, суб'єктивність мислення, ініціативність, мовленнєву активність, дослідницькі уміння та навички самостійної роботи.

Інноваційна значущість проблеми полягає у постійному русі вперед, бажанні змін, оновленні, поєднанні сучасних технологій та класичної методики викладання української мови та літератури.

Практичне значення проблеми підтверджує те, що саме вміння спілкуватися, критично мислити, приймати рішення є складовими моделі сучасного випускника [4, с. 13]. Держава хоче отримати не «нашпигований» знаннями об'єкт, а високоосвічену, самодостатню, успішну, конкурентоспроможну особистість, яка вміє спілкуватися, критично мислити, знає своє життєве призначення, володіє різноманітними компетентностями (див. рис.1).

Рис.1. Випускник

Активні методи, форми та прийоми роботи, які використовують на уроках української мови та літератури для формування комунікативної компетенції:

Проблемні

• Пошук, самостійна робота, власні висловлювання, аналіз здобутої інформації, її оцінка.

- Проблемна лекція, проблемний семінар.
- Розумовий штурм.
- Робота в парах.

Дискусійні

- Семінар-дискусія.
- Діалогічне спілкування.
- Ігрові ситуації.
- Групова робота: малі групи, перехресні групи, пари.

Ігрові

- Ділова гра.
- Рольова гра.
- «Займи позицію».

Неігрові

- імітаційні вправи;
- ситуативне моделювання;
- «Перевтілення»;
- «Перейменуй» [2, с. 12].

Одним з кращих прикладів формування та розвитку комунікативних компетенцій на уроці української літератури є використання інтерактивних методик.

Види інтерактивних вправ:

Мотивація

1. Запитання.
2. Незакінчене речення.
3. «Мої думки».
4. «Як захистити...»

Представлення теми

1. «Мікрофон».
2. «Знайомство».

Надання інформації

1. Бесіда.
2. Робота в парах.
3. Набір карток.
4. Робота з підручником.
5. Мікрофон.
6. Гра-експромт «Танкер».
7. Мозковий штурм.
8. Робота в зошитах.

Інтерактивна вправа

1. Незакінчене речення.
2. Власний кодекс.
3. Есе.
4. Дискусія.
5. Ажурна пилка.
6. Робота в групах.
7. «Коло ідей».
8. Рольова гра.

9. Графічна модель.
10. Скласти інсценівку вивченого твору.
11. Робота з картками.
12. Придумати інший початок або кінець твору.
11. Сформулювати ідею твору у вигляді прислів'я.
13. Зверніть увагу.
16. Ситуативне моделювання.
17. Діалог автора з персонажем.

Підбиття підсумків.

1. Відповідь на запитання.
2. Найбільш переконливі аргументи.
3. Консенсус.
4. Коментарі спостерігачів.
5. Взаємооцінювання.
6. Самооцінювання.
7. Оберіть необхідне. Аргументуйте вибір.

Велику увагу варто приділяти дискусіям різних типів, опорним схемам, таблицям, взаємозапитанням у вигляді конкурсу «Так чи ні?», прийому «Вірю-не вірю».

Впевнена, що такий прийом як створення «реклами» творів когось із авторів також має свою вагу. (Учні готують презентацію одного з творів і рекламують його перед аудиторією).

З метою підвищення мовленнєвої компетентності учнів варто використовувати такі методи, за допомогою яких розвивається інтерес до предмета: ігри, вікторини, творчі роботи, інтегровані уроки, випереджальні завдання.

Такі матеріали активізують творчу роботу учнів на уроках української мови, дозволять глибше вивчити тему, підвищать якість знань, покращать атмосферу в колективі, розвинуть взаєморозуміння, стимулюватимуть творчий пошук, а головне – в учнів викличуть бажання вчитися, підвищать емоційний настрій.

Уроки літератури – це імпровізація. Без творчого пошуку, гри, фантазії, уяви, не можна обійтися. Творча атмосфера спонукає до глибокого вивчення художнього твору, навчає мислити, разом знаходити істину, ставати комунікативно розвиненими і вихованими особистостями. Завдання вчителя – оригінально мислити, аналізувати і сприймати художній твір разом з учнями. Тому для розвитку комунікативної компетенції варто практикувати такі прийоми роботи:

1. Читати голосами героїв казок та інших художніх творів: «Голоси літературних героїв».
2. Застосовувати прийом: «Я – диктор», «Я виступаю на трибуні».
3. Розповідати від імені літературного героя.
4. Відтворити епізод із твору («Живі малюнки»), стати у відповідну позу, надати обличчю потрібного виразу, уявити одяг героїв. Інсценування з допомогою пантоніми або з допомогою цитат.
5. Усно змалювати за спостереженням («Уяви»).
6. Намалювати ілюстрації до твору, що відповідають авторському опису («Вибір ілюстрації»).
8. Описати художню деталь.
9. Заповнити таблицю характеристики літературного образу («Прокрустове ложе»).
10. Занотувати в зошит важливі запитання, які постають під час читання («Ланцюжок»).
11. Розповісти про найпам'ятніший день у житті літературного героя («Один день з життя героя твору»)
12. Дати друзям поради від імені літературного героя («Дружня порада»).
13. Зробити висновок: «Добре – погано».
14. Провести тестування перед вивченням важких для розуміння творів
15. Знайти та виправити помилки («Так – ні»).

Отож, стараюся дотримуватися мети сучасної освіти, яка чітко визначена у « Національній доктрині розвитку освіти» та Державному стандарті базової та повної середньої освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гляненко К. Формування комунікативних здібностей учнів на уроках української мови і літератури [Електронний ресурс] / К. Гляненко. – Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internet-konferentsiya-2014/section-2/1239-rozvitok_komunikativnix_zdibnostej_uchniv_na_urokax_ukra%D%87nsko%D0%87_movi
2. Калюжна О. Завдання для розвитку творчих здібностей школярів на уроках мови та літератури / О. Калюжна // Дивослово. – 2009. – №5. – С.11-13.
3. Степаненко Н.С. Мовна, мовленнєва і соціальна природа комунікативності / Н.С. Степаненко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 16. – С.13-14.
4. Шиян Т.О. Формування мовленнєвої культури молоді / Т.О.Шиян // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 14. – С.2-5.

УДК 371.31.1

*Феруза Юсупжорова
(Фергана, Узбекистан)*

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПАМЯТИ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ

В этой статье рассматривается проблема развития памяти на начальном этапе обучения.

Ключевые слова: технология, перевод, общество, специалисты, ученики, студенты, текст, инновации, образование, обучение, методы, интеграция, преподаватель, время и обучение.

This article discusses the problems of developing memory in the primary stage of education.

Key words: technology, translation, society, specialists, pupils, students, text, innovation, education, training, methods, integration, teacher, time, and training.

Все мы прекрасно знаем, что одно из важнейших качеств, способствующих успешной учебе – это память. Каждый из нас по своему школьному опыту знает, что тем детям, которые хорошо и быстро запоминали материал, учиться было легче.

Безусловно, хорошая память – не единственное условие успешной учебы, но без нее учиться очень трудно. К счастью, память можно развивать и улучшать. Память развивается с детства, чем раньше, тем лучше. И один из способов развития памяти – это заучивание стихов.

К сожалению, учебный материал в учебниках по обучению грамоте и далее по литературному чтению практически не имеют в своём составе стихов для заучивания и поэтому нам пришла мысль самой составить список стихов, которые наши дети будут изучать в 1 и 2 классе. Авторств стихов я осознанно не давала, так как мы просили детей самостоятельно или с помощью родителей узнать автора стиха (приучали работать с информационными источниками) и это получалось практически у всех детей. И хотим отметить, что детям интересно учить стихи и учат они с удовольствием. За 1 класс дети в среднем выучивают 30 стихов. За второй столько же. Стихи распечатываем на принтере и раздаём домой. Плюсов у такого вида деятельности много, минусов мы не отметили никаких. Далее в 3 и 4 классе в учебниках появляется стихов побольше, и мы стараемся выучить все стихи по программе. Плюс детям даётся задание самостоятельно выучить стих по какой либо

тематике. И в наших школах есть такой вид творческой работы, как самостоятельное сочинение стихов на какую либо тему, или про какой-нибудь персонаж из проходимого по программе произведения. Это даётся легко, так как дети приучены к такой работе.

Детская память очень восприимчива, все заученное в детстве мы помним до глубокой старости. Когда ребёнок учит стихотворения, он совершенствует свою речь, расширяется его кругозор и словарный запас, формируется общий уровень культуры.

А спустя некоторое время полезно повторять ранее изученные стихи. Такой приём заставляет ребёнка достать из своего «сундучка» знания, а это развивает долговременную память.

Очень хорошо сочетать чтение стихов и какие-то движения. Тогда ребенку можно напомнить движение, а он вспомнит слова сам. Причем, движения можно подбирать любые, главное, чтобы было легко и интересно.

Такие небольшие стихи - физминутки развивают память детей и координацию движений. Практически под любое детское стихотворение можно подобрать простые движения, которые помогут легче запомнить слова и порядок строк.

Дети легко запоминают динамичные стихи, с простыми конкретными словами, потому что так им легче создать образ предмета. Очень хорошо, когда в стихотворении много существительных и глаголов. Это создает ощущение действия.

Прежде чем давать детям стихи для заучивания, я попросила родителей найти в интернете и прочих источниках информацию о том, как правильно и продуктивно заучивать стихи младшим школьникам. Вот что мы обнаружили:

Визуальный

Этот метод часто путают с простым показом книжных иллюстраций. Однако это не одно и то же. Иллюстрация нужна абсолютно всем детям, так как школьникам присуще наглядно-образное мышление. А картинный план, который появляется на глазах у ребенка одновременно с чтением стихотворения, особенно необходим тем, у кого ведущей является зрительная память.

Итак, после рассмотрения иллюстраций к стихотворению, мы даём ребёнку установку на запоминание.

Двигательный

Опять же, после проведения предварительной работы, мы даём ребенку установку на запоминание. Затем предлагаем ему взять большую толстую нитку и «смотреть из стихотворения клубочек». Вместе с ним, ритмично, мы как бы «наматываем» строчку за строчкой на «катушку» в нашей голове. Намотали? А теперь рассказываем снова и разматываем, а потом снова наматываем.

Затем мы прячем ручки вместе с клубочком за спину и «наматываем понарошку». Тут основной принцип в том, что ребенку - кинестетику (то есть такому, которому нужно не только посмотреть, но и потрогать), мы даем необходимую для запоминания опору - подкрепляем запоминание двигательным актом.

Слуховой

Это самый распространенный метод. Его обычно используют в детских садах. Мы говорим ребенку, что сейчас вместе будете учить стихотворение наизусть. Пусть он включит в голове магнитофончик, который будет записывать, а потом воспроизводить стихотворение. Сначала он послушает вас. Потом вы повторите этот отрывок вместе. Потом он один повторит, а за ним снова вы. Здесь обязательно нужно обратить внимание на то, что в данном методе вы опираетесь не на строчку, как в двух предыдущих, а на сочетание двух или четырех строк объединенных рифмой. Идет слухоречевая опора на рифму. Этот метод является оптимальным для детей с одноименным ведущим типом памяти. Таким ребятам два вышеописанных способа заучивания не только не помогают, но порой даже мешают запоминать стихотворение. Так, разучивается каждый куплет, а потом читается все стихотворение целиком.

Логический

Не у многих школьников ведущая – логическая память, но есть и такие. Для них предлагается следующий метод. После предварительной работы, мы читаем первые строки произведения, а потом останавливаемся и предлагаем ребёнку своими словами рассказать, что было дальше, как он запомнил. С того места, на котором он остановился, снова читаем строку произведения, а потом снова предлагаем рассказать, что было дальше. Мы побуждаем ребенка опираться на смысловые связи. Во второй раз, после нашего прочтения четверостишия, пусть он вспомнит, как говорит автор, какими словами, об этом явлении или событии.

В процессе работы ребёнок пользуется простейшими приёмами заучивания – читает несколько раз, пытается воспроизвести текст сначала небольшими частями, затем объединяя эти части в достаточно крупные отрывки и, наконец, полностью. В этом случае полезно объяснить ему, что одни приёмы более эффективнее, чем другие, и натолкнуть его на мысль о необходимости сравнивать их между собой и отбирать лучшие. Например, попытки самому воспроизвести материал дают лучший результат, чем многократное повторение по книге. Надо помочь ребёнку самому в этом убедиться. Так начинается столь важная работа по формированию учебных действий.

Кроме того, при заучивании наизусть перед ребёнком впервые встаёт задача самоконтроля: выучил или нет. На первых порах она решается просто: сумел повторить всё точно – выучил, не сумел, – значит, не выучил. Важно, чтобы ребёнок вообще понял необходимость проверять себя. Однако он должен понять и то, что между хорошо подготовленным и вообще не выученным заданием имеется ряд состояний, когда урок выучен нетвёрдо и один раз удаётся воспроизвести безошибочно текст, а другой раз нет. Надо дать первокласснику самому убедиться, что правильное однократное воспроизведение ещё не гарантия того, что он сможет завтра на уроке правильно повторить стихотворение.

Таким образом, на примере заучивания стихотворения можно показать ребенку все основные элементы новой для него учебной деятельности: и наличие учебной задачи, и работу над материалом с помощью различных приёмов, и необходимость контроля за достигаемым результатом.

Более того, это благоприятная возможность и для того, чтобы приучать ребёнка работать старательно, не отвлекаясь, приучать к затрате усилий и напряжению, связанному с учением, и усидчивости.

Чтобы разобраться в большом по объёму и сложном материале, необходимо проводить активную мыслительную обработку материала, в результате которой наступает запоминание без специальных на то усилий.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

4. Верисокин Ю.И. Видеофильм как средство повышения мотивации школьников при обучении иностранному языку // ИЯШ. – 2003. – №5. – С.31-34.

5. Егоров О. Коммуникативная функция учебного занятия // Учитель. – 2001. – №1. – С. 52-54.

6. Колесникова И.Л., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков. – СПб: Изд-во «Русско-Балтийский информационный центр «БЛИЦ»», «Cambridge University Press», 2001. – С. 150-151, 161, 90-91.

7. Лукьянчикова Н.В. Обучение иностранному языку на начальном этапе обучения // Начальная школа. – 2001. – №11. – С. 49-51.

8. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: Учеб. для студентов высших учебных заведений. – М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2001. – Кн.1. Общие основы. ПО. – 576 с.

9. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях: Пособие для учителей и студентов пед. вузов. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 2000. – 232 с.

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923

Світлана Алмаші
(Мукачєво, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА
У ПРОЦЕСІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються психологічні засади формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя ще під час навчання у вузі. Розглядаються компоненти професійно-педагогічної комунікативності. Представлені результати емпіричного дослідження.

Ключові слова: комунікативність, комунікативна компетентність, комунікативні здібності, професійні якості вчителя.

The psychological backgrounds of communicative competence of future pedagogues during their studies in the University are reviewed in the article. The components of professional pedagogical intercourse are reviewed. The results of the empiric research are represented in the article.

Keywords: communication, communicative competence, communicational abilities, professional features of a teacher.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти України характеризуються орієнтацією на входження у світовий освітній простір. Цей процес супроводжується суттєвими змінами в психологічній теорії та практиці. Адже, змінюється освітня парадигма: зміст, підходи, відношення, стиль, мислення педагога. І саме це вимагає не тільки розширення, уточнення категоріального апарату педагогічної психології, але і нового підходу до підготовки педагогічних кадрів, зокрема підготовки їх до інноваційної діяльності.

Проблемою психологічної готовності до інноваційної діяльності займалися багато науковців, а саме, це дослідження таких психологів, як: В.Борєв, А.Брудний, А.Деркач, В.Кан-Калик, А.Коваленко, О.Леонтьєв, А.Назаретян, В.Петренко, Є.Селезньов, В.Степановський, О.Тихомиров, Ю.Шерковін, Г.Балл, О.Бондаренко, Ж.Вірна, О.Дусавицький, М.Заброцький, Г.Костюк, В.Клименко, О.Леонтьєв, С.Максименко, Ю.Машбиць, Н.Чепелева та інші [1, с. 35]. Як приклад міждисциплінарного підходу до проблеми готовності до інноваційної діяльності можна навести роботи педагогів, серед яких: Л.Кондрашова, В.Моляко, М.Сметанський, Т.Суценко, Г.Тарасенко та інші. Однак, незважаючи на чисельність наукових розробок з питань готовності до інноваційної діяльності, проблема комунікативної підготовки педагога у процесі інноваційної діяльності ще не була предметом спеціального дослідження саме у процесі первинної професіоналізації.

Успішність інноваційної діяльності передбачає, що педагог усвідомлює практичну значущість різних інновацій у системі освіти не лише на професійному, а й на особистісному рівні. Готовність до інноваційної педагогічної діяльності формується не сама по собі, не у віртуальних розмірковуваннях, а під час педагогічної практики, акумулюючи все накопичене на попередньому етапі, сягаючи завдяки цьому значно вищого рівня. Це означає, що кожен попередній рівень такої готовності є передумовою формування нових.

Проте, однією з найважливіших умов формування психологічної готовності особистості до інноваційної діяльності у вузі є відповідний рівень сформованості її структурних компонентів. Аналізуючи психолого-педагогічну літературу, можна спостерігати різноманітність поглядів на компонентний склад психологічної готовності особистості до інноваційної діяльності [2, с. 24].

На нашу думку, модель готовності до інноваційної діяльності можна розглядати через призму готовності до професійної діяльності, яка є вимогою сьогодення. Виходячи з цього,

ми виокремлюємо наступну структуру готовності студентів педвузів до інноваційної діяльності: наявність мотиваційного, когнітивного, комунікативного, емоційного-вольового та рефлексивного компонентів. У професіях соціономічного типу особливо важливий високий рівень комунікативної підготовки, тобто комунікація виступає одним з головних засобів професійної діяльності, без якого не можуть бути вирішені її завдання.

Розвиток комунікативної компетентності займає особливе місце в підготовці майбутніх педагогів. Психологічними особливостями комунікативної підготовки педагога у процесі інноваційної діяльності є: теоретична підготовка в області міжособистісного пізнання, міжособистісних відносин; законів логіки і аргументації; професійна підготовка, в тому числі мовного етикету; впровадження комунікативних технологій.

Результати дослідження. Дослідження психологічних особливостей комунікативної підготовки майбутнього педагога проводилось на базі Мукачівського державного університету. Вибірку склали студенти педагогічного факультету зі спеціальністю «Початкове навчання» МДУ у складі 75 осіб. У дослідженні приймали участь студенти 3-х (30 студентів), 5-х (25 студентів), курсів та студенти 2 курсу (за скороченою програмою навчання) в кількості 20 осіб.

Передбачалось, що найбільший рівень розвитку комунікативної компетентності повинні показати студенти 2-го курсу (за скороченою програмою навчання), адже вони включені в інноваційний (інтерактивний) процес під час навчання у вузі, складовою якого є комунікація. А також студенти-випускники, які максимально наближені до майбутньої професійної діяльності.

З метою дослідження рівня розвитку комунікативних вмінь майбутніх вчителів початкових класів, нами був проведений тест діагностики комунікативних та організаторських здібностей (КОС). Даний тест дає можливість визначити рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей.

Для виявлення динаміки та основних тенденцій при підготовці майбутніх вчителів порівнюємо розвиток комунікативних здібностей та організаторських здібностей протягом всього навчання. Показники динаміки розвитку комунікативних здібностей протягом всього навчання представлені у рис. 1.

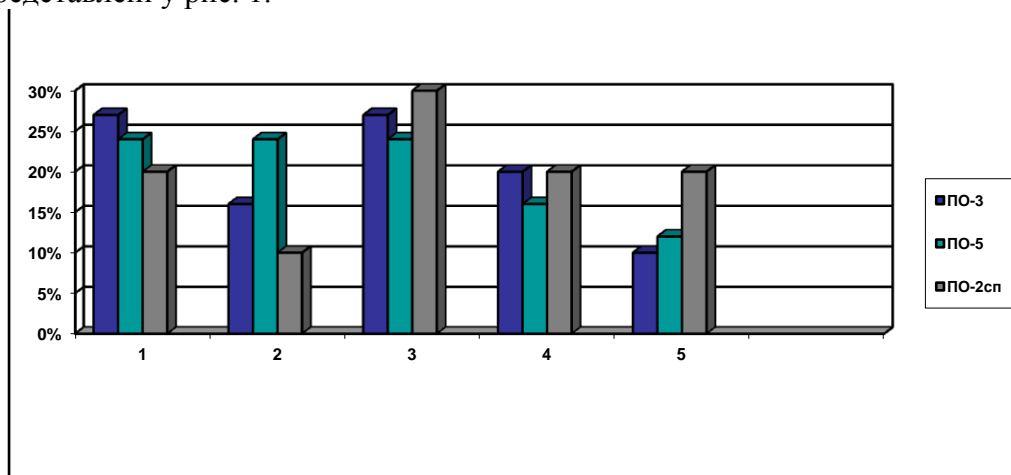

Рис. 1. Розвиток комунікативних здібностей студентів спеціальності «Початкове навчання»

Примітка: 1 – низький рівень, 2 – нижче середнього, 3 – середній, 4 – високий, 5 – дуже високий.

Показники динаміки розвитку організаторських здібностей протягом всього навчання представлені у рис. 2.

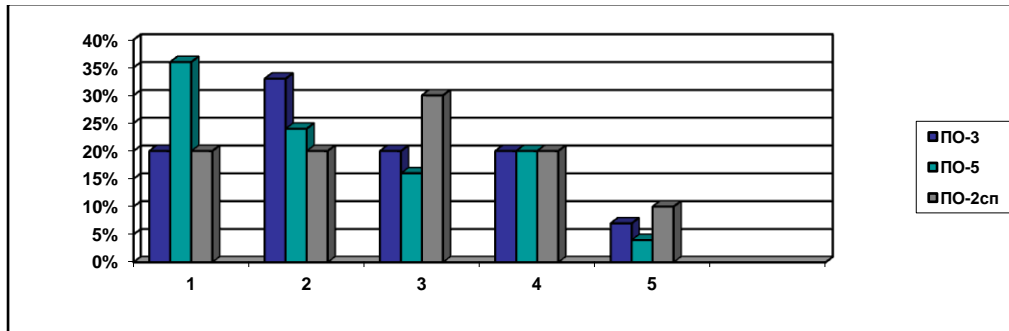

Рис. 2. Розвиток організаторських здібностей студентів спеціальності "Початкове навчання"

Примітка: 1 – низький рівень, 2 – нижче середнього, 3 – середній, 4 – високий, 5 – дуже високий.

Узагальнюючи представлені результати відмітимо наступні тенденції.

1. Протягом навчання у вищому навчальному закладі студенти характеризуються зниженням рівнів прояву комунікативних здібностей, тобто існує негативна тенденція щодо формування даних здібностей. Зокрема, високий рівень розвитку комунікативних здібностей у студентів третього курсу – 30% (10% дуже високий рівень, 20% високий рівень); у студентів п'ятого курсу – 28% (12% дуже високий рівень, 16% високий рівень).

2. Порівнюючи показники розвитку комунікативних та організаторських здібностей, бачимо, що рівень розвитку організаторських здібностей дещо нижчий. Зокрема, середній рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей у студентів третього курсу – 27% та 20% відповідно, у студентів п'ятого курсу – відповідно 24% та 16%.

3. Для випускників характерним є дуже висока частка низького рівня як комунікативних так і організаторських здібностей (низький рівень комунікативних здібностей у студентів третього курсу – 43% (27% низький рівень, 16% нижче середнього), п'ятого – 48% (24% низький рівень, 24% нижче середнього); низький рівень організаторських здібностей у студентів третього курсу – 53% (20% низький рівень, 33% нижче середнього), п'ятого – 60% (36% низький рівень, 24% нижче середнього).

4. Порівнюючи результати студентів – випускників та студентів другого курсу (за скороченою програмою навчання) за даними показниками, можемо побачити наступне. У студентів, які навчаються за скороченою програмою навчання, рівні вираженості показників набагато кращі у порівнянні зі студентами 5-го курсу, зокрема низький рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей у студентів 5 курсу 48% та 60% відповідно, 2сп - відповідно 30% та 40%; показники середнього рівня у студентів 5 курсу (24% та 16%), у студентів 2сп – по 30%, високий рівень прояву у випускників – 28% та 24%, у 2сп – 40% та 30% відповідно. Це можемо проінтерпретувати включеністю студентів 2 курсу (за скороченою програмою навчання) в інтерактивний процес, складовою якого є комунікація.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, результати проведеного дослідження свідчать про незадовільний стан готовності майбутніх вчителів до професійної діяльності і необхідність корекції та психологічного супроводу цього процесу під час навчання у вузі. Адже, комунікативні й організаційні схильності є потрібним компонентом і передумовою розвитку здібностей у тих видах діяльності, які пов'язані із спілкуванням між людьми, з організацією колективної праці. Вони – важливий ланцюжок у розвитку педагогічних здібностей. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у впровадженні інноваційних форм та методів роботи у вузі з метою розвитку комунікативної підготовки майбутніх педагогів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Заброцький М.М. Комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування / М. Заброцький, С. Максименко. – К., 2000. – 178 с.

2. Семиченко В.А. Психологія спілкування / Валентина Анатоліївна Семиченко. – М., 2007. – 248 с.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті узагальнено і проаналізовано вітчизняні та зарубіжні наукові підходи до розуміння феномену професійної кар'єри. Описані характерні ознаки терміна «професійна кар'єра» у соціально-психологічному аспекті.

Ключові слова: професійна кар'єра, кар'єра особистості, професійна діяльність, наукові підходи, соціально-психологічні науки.

The article summarizes and analyzes the national and foreign scientific approaches to understanding the phenomenon of professional career.

Key words: professional career, personality career, professional activities, scientific approaches, social and psychological sciences.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями у нашій країні стали актуальними питання, пов'язані з плануванням та реалізацією професійної кар'єри особистості. Сучасним підприємствам та організаціям необхідно максимально ефективно організовувати свою роботу. Для цього, перш за все, необхідно забезпечити максимальне розкриття людського потенціалу. Для досягнення успіху у професійній діяльності фахівець має бути конкурентоспроможним на ринку праці та вміти реалізувати свої здібності, можливості, потреби. У науковій літературі просування у професійній сфері позначають терміном «кар'єра».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблемою сутності кар'єри займалися західні (Дж.Л. Гібсон, Дж. Гордон, Р. Дафт, Л. Джуелл, Д.Х. Донеллі, Х.Д. Кауфман, К.Е. Крам, С. Паркінсон, Д.В. Тідеман, Д.С. Фельдман, Т.П. Ференц, Д.Т. Халл), російські (О.С. Віханський, Д.М. Гвішиані, А.О. Деркач, В.Ю. Іконніков, В.Е. Каган, Є.Н. Комаров, О.Г. Молл, В.А. Поляков, М.В. Сафонова, С.І. Сотнікова, Г.М. Толстая, А.А. Ушаков, В. Чикер та ін.) та українські (І. Бондаревська, О.І. Бондарчук, Л.М. Карамушка, С.Д. Максименко, М.С. Лукашевич, А. Поплавська, О.П. Щотка) вчені.

У працях вітчизняних науковців розглядаються такі питання: залежність успішності професійної кар'єри від рівня професійної зрілості (І.А. Зязюн, М.П. Лебедик, В.Г. Левченко, В.В. Радул), професіоналізму (В.В. Рибалко, О.В. Романова, В.А. Дьяченко, Н.В. Гузій, Н.І. Мазур), професійної культури (О.І. Киричук, Л.В. Кондрашова, Н.Г. Ничкало, О.Я Савченко та ін.) фахівця.

Мета написання статті: теоретичний аналіз та узагальнення вітчизняних та зарубіжних наукових підходів до розуміння феномену професійної кар'єри

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існують різні підходи до розуміння сутності професійної кар'єри. Багатогранність даного феномену зумовило його дослідження науковцями в різних галузях наукового пізнання, зокрема в філософії (В.В. Давидов, І.Ю. Кушнарьова, В.С. Лазарев, Р.Х. Шакуров), соціології (М.І. Дряхлов, А.І. Кравченко, Є.А. Охотський, В.В. Щербін), політології (Р.Г. Григорян, Г.І. Дьомін), економіці (Д. Беккер, Й. Бен-Порет, М. Благу, В.В. Гончаров, В.І. Курбатов, Р. Лейярд, Дж. Мінцер, Ш. Розен, І.М. Сленков, Ф. Уелч і тд.) тощо. Тому, для повного розуміння варто проаналізувати особливості вивчення професійної кар'єри в різних аспектах (філософському, соціологічному і тд.).

У філософії кар'єра розуміється як процес, проходження, послідовність станів систем [6]. У якості детермінант успішності професійної кар'єри розглядають такі підструктури

людини: біологічну (задатки), психологічну (здібності, мотивація, характер), соціальну (моральні якості особистості).

У межах економічного підходу існує ряд напрямів розуміння поняття «кар'єра» як: поступове просування службовими сходами; зміна навичок, здібностей, можливостей і розмірів винагороди, пов'язаних з діяльністю працівника; це й суб'єктивні судження працівника про своє трудове сьогоднішнє й майбутній успіх, очікувані шляхи самовираження й задоволення працею [1].

У соціологічному підході говориться, що, з одного боку, кар'єра – це самореалізація індивіда, яка проявляється в просуванні, досягненні престижного, або перспективного рівня в соціумі. А з іншого, – це соціальна технологія, спрямована на розв'язання індивідуальних і організаційних проблем соціально-економічного сучасного середовища [3].

Філософський, соціологічний і економічний підходи дозволяють визначити кар'єру як свідомо обраний і реалізований людиною процес становлення її соціального, посадового й кваліфікаційного статусу, що забезпечує професійно-особистісне й соціальне самоствердження. Разом з тим жоден з цих підходів не розглядає кар'єру з погляду професійно-особистісного зростання, хоча саме з таким ростом часто співвідноситься кар'єрне просування. Це вимагає розглядати феномен кар'єри в психолого-педагогічному ракурсі - у контексті індивідуально-професійного становлення й функціонування індивіда в соціумі [3].

Відповідно до наукових напрямків виділяють три підходи до вивчення кар'єри в психології: соціально-психологічний, представниками якого є Б.Г. Почебут, Л.М. Прокоф'єва, В.О. Чикер; управлінсько-менеджерський (А.Н. Занковський, Є.В. Комаров); соціально-економічний (Н.П. Лукашевич, О. Мол). Автори вищезазначених підходів висловлюють досить різноманітні думки щодо вивчення кар'єри, але якщо виділити основні тенденції, то можна сформулювати таке загальне визначення: кар'єра – це життєвий показник соціальних і професійних досягнень особистості в організаційній структурі.

Представники *соціально-психологічного напрямку* визначають кар'єру як просування людини в організаційній ієрархії, послідовність занять протягом життя та як один із показників індивідуального професійного життя людини, досягнення бажаного статусу й відповідного рівня життя, а також досягнення визнання та слави.

Представники *управлінсько-менеджерського напрямку* розглядають кар'єру як сукупність посад, які працівник займає на цей момент часу (фактична кар'єра) або може займати (планова кар'єра); розглядають кар'єру як ланку, що зв'язує прагнення індивіда й соціальні системи.

Представники *соціально-економічного напрямку* визначають кар'єру як динаміку рівня освіти й кваліфікації працівника протягом трудового життя та посадових пересувань, а також як поведінку, пов'язану з накопиченням і використанням людського капіталу протягом робочого життя [5].

Деякі дослідники [3] також виділяють кроскультурний, гендерний та суб'єктно-акмеологічний напрямки. Особливістю кроскультурного підходу є розгляд кар'єри з позицій подібності й відмінностей функціонування особистості в професійній діяльності різних культурних і етнічних груп [1]. У межах гендерного напрямку кар'єра представлена як культурно зумовлена діалектична єдність процесу досягнення соціально-професійного статусу й характеристик соціокультурної статі особистості. У суб'єктно-акмеологічному – як траєкторія руху людини до вершин, «акме» професіоналізму, що припускає дослідження особистості фахівця як суб'єкта професійної діяльності [2]; як джерело кар'єрного просування особистості [4].

Висновки. Отже, аналіз показує, що в соціально-економічному підході основним показником успішності професійної кар'єри вважається економічне стимулювання; управлінсько-менеджерський підхід зосереджує увагу на реалізації управлінських функцій кар'єри; соціально-психологічний підхід розглядає професійну кар'єру з позиції можливостей для реалізації психологічного ресурсу у діяльності організації та дає змогу

визначити та вивчити психологічні чинники, які формують особистісний потенціал професійної кар'єри.

Теоретичний аналіз підходів до вивчення сутності кар'єри показав, що даний феномен багатоаспектний та вивчається дослідниками у різних галузях наукового знання. Складність вивчення кар'єри обумовлена чинниками, які пов'язані з особистісними особливостями, особливостями професійної діяльності, а також соціально-культурними чинниками. Дана проблематика є актуальною та перспективною для подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. A dictionary of business and management / [editor Jonathan Law]. – 4th edit. – Oxford : University Press, 2006. – 568 p.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Изд-во «Мысль», 1991. – 299 с.
3. Котенєва Ю. М. Формування уявлень про професійну кар'єру у студентів педагогічного коледжу в процесі фахової підготовки : дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Ю. М. Котенєва ; наук. керівник Савченко Сергій Вікторович ; ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Старобільськ, 2016. – 300 с.
4. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 446 с
5. Овсяннікова В. В. Особливості професійної кар'єри особистості / В. В. Овсяннікова // Проблеми сучасної психології. – 2013. – № 1. – С. 91-104. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2013_1_20
6. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М. : Инфра-М, 1997. – 574 с.

УДК 159.923:37.04

*Ірина Гриник, Андрій Грабинський
(Дрогобич, Україна)*

РОБОТА З РІЗНИМИ ВИДАМИ ТЕМПЕРАМЕНТУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті аналізується індивідуальний підхід у вихованні дітей з різними типами темпераменту, а також використання педагогом цілісної системи засобів, форм, методів та прийомів виховної роботи з урахуванням комплексу індивідуальних відмінностей у дітей.

Ключові слова: темперамент, дитина, навчання, робота, батьки, поведінка, виховання.

The article deals with the approach analysis in the education of children with various types of temperament and pedagogue usage of integrated system of means, forms, methods and techniques of educational work, taking into account the children individual differences.

Key words: temperament, child, education, work, parents, behavior, education.

На однакові за змістом і метою дії подразників, кожна людина реагує по-своєму. Одні реагують активно, жваво, глибоко, емоційно, довго переживають вплив подразників, а інші – спокійно, повільно, швидко забуваючи про те, що на них впливало. Дехто надто афективно реагує на події, на ставлення до них – спалахує гнівом, діє агресивно; а дехто в такому випадку розгублюється, виявляє боязливість, не чинить жодного опору там, де потрібно. То, темперамент можна визначити, як індивідуальну особливість людини, що виявляється в її збудливості, емоційній вразливості, врівноваженості та швидкості перебігу психічної діяльності.

Люди народжуються з різними індивідуальними особливостями: рисами обличчя, кольором очей і волосся, з різним ростом, пропорціями тіла тощо. Всі люди різні, але відрізняються вони не лише за зовнішніми ознаками, а ще й поведінкою.

Працюючи з **дітьми-сангвініками**, варто давати вихід їхній енергії, стимулювати розкриття їхнього потенціалу та здібностей у суспільно корисній праці. Потрібно виявляти довіру до сангвініка, підтримувати його корисну ініціативу, здійснювати моральну підтримку в його починаннях, закріплювати віру у власних силах у переборенні труднощів. Не варто давати йому доручення, пов'язані з довготривалою монотонною діяльністю. Потрібно враховувати його особисті інтереси, схильності, потреби й труднощі – їхній тимчасовий характер. Допомогу сангвініку краще надавати у формі відкритої дружньої підтримки, поради. Доцільно використовувати його лідерські якості в колективі, залучати до організації вечорів, диспутів та інших суспільно корисних заходів.

Діти-сангвініки намагаються займатися тільки легкою, приємною і цікавою для них діяльністю й уникати складного, неприємного, нецікавого.

Здатність до компромісу, оптимізм, життєрадісність, товариськість сангвініка за неправильного виховання чи не контрольованості здатні стати джерелом таких негативних рис характеру, як легковажність, поверховість, непостійність, егоїзм.

У роботі з **холеричними дітьми** слід покладатися на позитивний авторитет дорослого, цілеспрямованість педагогічних впливів. Потрібно виявляти зацікавлене розуміння душевного стану учня, тактовно і опосередковано запобігати «зривам», враховувати мотиви вчинків, залучати до активної діяльності, пов'язаної з виявом ініціативності. Потрібно уникати різких емоційних реакцій, спрямованих безпосередньо на учня. Краще впливати на холерика опосередковано, через колектив. Варто пам'ятати, що зайнятість корисною справою може спрямувати холерика на розвиток позитивних якостей особистості, відверне негативні впливи. Холеричні діти потребують тактовної допомоги та співчуття при ускладненнях.

Їхня невтомність, енергійність, схильність до ризику, упертість, пустотливість, задерикуватість, нетерплячість і висока конфліктність стають причиною биття посуду, бійок з однолітками, травм тощо. Холерика важко виховувати добрим, співчутливим, турботливим, оскільки цей тип схильний до агресивності. Холерика потрібно вчити ввічливості, уміння стримувати емоції, застосовувати не скільки пояснення, а й «програвати» з ним можливі ситуації.

Використовуючи цікаві для дитини види діяльності, поступово формувати посидючість, наполегливість, сумлінність, ретельність, точність у виконанні завдань. Організовувати життя дитини так, щоб вона, по можливості, не перезбуджувалась. Дорослі мають із розумінням ставитися до «зривів» у поведінці холериків, не принижувати їхньої гідності, формувати в них адекватне само оцінювання.

Застосування фізичних покарань, крику до холерика неефективні. Вони остаточно розхитують нервову систему дитини, у якій процеси збудження домінують над процесами гальмування. Відтак досягається ефект, протилежний бажаному. Якщо холерик неякісно виконав роботу, треба не сварити чи карати його, а пояснити, чому так не можна, і вимагати повторного сумлінного виконання. Якщо така дитина когось образила – без покарань і нотацій навчити вибачитися, допомогти зробити для цієї людини щось добре, обговорити, як наступного разу слід учинити в аналогічній ситуації.

Перебування двох холериків за однією партою можливе, але не доцільне. Оптимальне сусідство – холерик і сангвінік. Присутність на уроці сангвініка заспокоїливо діє на холерика, а холерик не особливо заважає сангвініку.

У роботі з **флегматиком** слід наполегливо використовувати завбачливі настанови на будь-яку діяльність, яку йому потрібно виконати, здійснювати докладний інструктаж (що? коли? у якій послідовності?) доцільно стимулювати вияв щирих почуттів учня.

Залучайте його до цікавої діяльності, що розвиває почуття, емоції й зміцнює віру у власні сили. Довіряйте учню, давайте можливість реалізувати себе у справі, посилюючи допомогу іншим. Необхідно уникати демонстративних доручень, пов'язаних із високим темпом діяльності, й допомагати йому займатися аутотренінгом та самовихованням.

Шалені ритми сучасності для флегматиків незрозумілі, логічно не обґрунтовані й надзвичайно виснажливі. Саме діти-флегматики найбільше ризикують утратити свою індивідуальність в оточенні дорослих холериків і сангвініків. Дорослі позитивно реагують на вміння флегматиків певний час самостійно займатися певною справою, не турбуючи дорослих, на не конфліктність, поступливість, розсудливість цих дітей. Варто дитині – флегматикові розпочати діяльність, продиктовану повсякденною необхідністю (їсти, вдягатися, мити посуд, робити уроки), як дорослі з іншим темпераментом нерідко доходять найвищої стадії роздратування. Неправильний підхід до організації виховання і навчання флегматика – це звинувачення його в тупості, некітливості, постійні покарання за повільність. Наслідки такого ставлення надзвичайно трагічні: у дитини виникають неврози, вона починає виконувати доручене швидко і неякісно, несумлінно, формується комплекс неповноцінності через постійні невдачі. Унаслідок індивід не розкриває себе як особистість, не реалізує власні творчі можливості мислення, почуттів та уяви. Якщо ж дитинство флегматика складається сприятливо і йому вдається розвиватися, зберігаючи всі позитивні риси темпераменту, суспільство отримує сумлінних, серйозних, пунктуальних, захоплених улюбленою справою людей – нерідко видатних вчених. Флегматики не витримують значних фізичних навантажень, якщо змушені виконувати їх у швидкому темпі. Флегматикам не притаманні бурхливі вияви почуттів, тому часто їх вважають байдужими, товстошкірими. Насправді почуття цих дітей вирізняються глибиною і постійністю. Флегматики болісно переживають несправедливість, зазіхання на їхні права, розлучення з близькими людьми, бояться і не люблять змін, нестабільності. Вони здатні повністю ігнорувати вимоги неавторитетної для них особи. З огляду не це батькам, вчителям під час спілкування з флегматиком потрібно зважувати кожне слово, кожну дію, щоб не втратити авторитету в очах дітей, намагатися створити певну взаємну довіру в стосунках, щоб дитина не замикалася в собі.

Для правильного виховання й розвитку дітей-флегматиків необхідно створювати дещо „тепличу” атмосферу, у якій має бути повністю відсутня поспішність, нетерплячість. З раннього віку перед такою дитиною слід розкривати широкий спектр наук і занять, що допоможе зробити їх допитливою.

Усіх флегматиків, які не встигають працювати в одному темпі з класом, бажано посадити разом за 1-3 парти в одному ряду. Це зручніше для вчителя і спокійніше для дитини. Сусідство флегматиків і холериків за однією партою недоцільне, тому що холерик надзвичайно стомлює і відволікає дитину, у якій переважають гальмівні процеси.

Меланхоліку в навчанні слід приділяти увагу, турботу й доброту. Головні особливості цих дітей: лякливність, нерішучість, бачення подій у різних тонах. Ці особистісні якості не можливо ліквідувати. Покарання, демонстрування дорослими постійного невдоволення тільки поглиблюють їх, розладнуючи надзвичайно чутливу нервову систему меланхоліків. Правильний виховний підхід полягає в тому, що дорослий виявляє співчуття і повне розуміння почуттів дитини. Тактовно, глибоко й зацікавлено проникати в її духовний світ, здійснювати моральну підтримку та зміцнювати віру у власні сили, виявляти розуміння її душевного стану. Періодично потрібно переключати переживання меланхоліка в русло переживань групи (колективу). Виховувати волю, наполегливість і почуття власної цінності в колективі. Потрібно через певний проміжок часу організувати для нього „ситуацію успіху”. Уважно стежити за настроєм та інтересами меланхоліка, потрібно заохочувати його заняття в гуртках, секціях тощо, з урахуванням його намірів, звичок та труднощів. Меланхоліки часто відзначаються сором'язливістю. Батьки та вчителі дитини ніколи, а тим більше у цьому випадку, не мають орієнтуватися на реакцію оточуючих, а винятково на

психологічний стан вихованця. Соромлячи чи караючи дитину, можна розвинути сором'язливість до рівня психічного захворювання. Дитині слід пояснити, що соромитись – нормальна реакція, якої не потрібно лякатися, і в кожній конкретній ситуації допомагати вихованцеві знайти спосіб оволодіння собою. Нову інформацію меланхоліки здатні засвоювати швидко чи повільно – залежно від обставин. У спокійній, доброзичливій атмосфері нові відомості засвоюються ними швидко й надовго. Тому створення сприятливих умов навчання і виховання дитини – основна проблема в роботі з меланхоліком. Меланхоліка швидко стомлює будь-яка діяльність, навіть легка і приємна. Як наслідок, меланхолік виконує кожену роботу вдвічі повільніше за сангвініка. Меланхоліка потрібно навчити планувати свою діяльність, розумно розділяти час і збалансовувати добуву і тижневу тривалість праці й відпочинку, інакше можливе нервово і фізичне виснаження організму дитини на ґрунті хронічної перевтоми або, з тієї самої причини, формування відрази, апатія.

Отже, приймайте дитину такою, якою вона є, щоб з-за будь-яких обставин вона була впевнена в незамінності вашої любові до неї.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Нуркова, В.В. Психологія / Н.Б. Березанська. - 2-ге вид. – М., 2008. – 120 с.
2. Дубровіна, І.В. Психологія / О.Є. Данилова, А.М. Прихожан. 6-е - вид. – М. : Изд. центр «Академія», 2007. – 202 с.
3. Немов Р.С. Загальна психологія. Гуманітарний вид. центр. – М.: Владивосток, 2001. – 56 с.
4. Психологія і педагогіка: Навч. посібник / А.А. Реан, Н.В. Борівська, С.І. Розум. – М., С-Петербург, Воронеж, Мінськ, 2008. – 52 с.
5. Марцинковская, Т.Д. Психологія і педагогіка / А.А. Григорович. – М., 2008. – 93 с.
6. Подласий І.П. Педагогіка: Новий курс. – М. : Владивосток, 2002. – 58 с.
7. Кравченко А.І. Загальна психологія: Навч. посібник. – М., 2008. – 76 с.
8. Кузьменко В. У. Індивідуальний підхід: десять кроків // Дошкільне виховання. – 2006. – № 7. – С. 10–12.

*Насиба Жуманиёзова, Ёштибор Рахимова
(Ургенч, Узбекистан)*

AMALIYOTCHI PSIXOLOGLARNING FAOLIYATINI SAMARALI TASHKIL ETISH YO'LLARI

Xozirgi kunda juda ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi dunyo xaritasida o'zining munosib o'rniga ega bo'lgan mustaqil O'zbekistonda xam barcha soxalarda tub isloxotlar boshlandi. Bu isloxotlarning barchasi inson omilini xar qachongidan xam yuqori saviyaga ko'tarib, uning kuchi, idroki, saloxiyati, ruxiy xamda ma'naviy barkamolligini bevosita taraqqiyot, rivojlanish va sivilizatsiya bilan uzviy bog'ladi. Bundan inson va uning mukammalligi, o'z ustida ishlashi, o'z mukammalligi xususida qayg'urishi muammosi xar qachongidan xam dolzarb masalaga aylandi.¹³

Bugungi kunda olib borilayotgan ma'naviy va marifiy tadbirlar va psixologik yordamlar orqali ta'lim sohasida tarbiyaning yangicha mazmun kasb etayotganligidan dalolat beradi. Bunday vaziyatlarda tarbiyaviy jarayonlar asosan pedagoglar, ustoz - murabbiylarning xohish - irodasi va mahoratiga, kasb-hunar kolleji ma'muriyatining tashabbuskorligi hamda bu yerdagi an'ana va psixologik muhitning ijobiyiligiga bog'liq. O'quv guruhida mo'tadil ma'naviy-psixologik muhitning

¹³ Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi. –Т.: O'zbekiston, 1997. 5-jild.

yaratilishi, talabalarining o'qishga, ilmiy ishga, ijtimoiy foydali faoliyatga yondashuvi, ularning jipsligi va jamoachilik xususiyatlari ko'p jihatdan amaliyotchi psixologga bog'liq. Eng asosiysi, talabalarining eng yaxshi individual xususiyatlarini namoyon etishi, ular shaxsining kamolga yetishi, intellektual va ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish psixologning lavozim vazifalarining bir qismi sifatida ish rejada ko'rsatilishi lozim. Lekin har bir amaliyotchi psixolog o'z vazifasini turilicha tushunadi va o'zining vazifalariga ham shunga yarasha munosabatda bo'ladi. Ayrim amaliyotchi psixologlar talabalar hayotida faol ishtirok etish va ba'zan hatto ularning shaxsiy muammolari yechimi xususida bosh qotirish va bu bilan o'z talabalariga go'yoki xuddi ota-onalar kabi g'amxo'rlik namoyon etishga oshiqadilar. Boshqa bir toifadagi psixologlar esa o'z vazifalarining eng tor doirasini belgilab olish va talabalarga ajratadigan vaqtining tejamliroq tusda bo'lishiga urinadilar.¹⁴

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ayrim psixologlarni tashvishga soladigan narsa shuki, ular ko'pincha talaba yoshlarning psixologiyasini yaxshi bilishmaydi va oddiy bir talabaning turmushida ko'ndalang bo'ladigan muammolarni yoki talabalar guruhida vujudga keladigan nizolaru kelishmovchiliklarni qay tarzda hal etish yo'lini topa olmay, guruhni qanday qilib yana jipslashtirish va namunaviy o'zaro yordam vaziyatini hosil qilish, talabalarni o'z qiziqishlariga muvofiq tarzda mashg'ulotlar bilan band qilishga qiynalib qoladilar.

Bunday vaziyatda tajriba, ustoz-shogird an'analari va ko'pgina mutaxassislar, murabbiy va psixologlarning maxsus tayyorgarlikdan o'tishi zarurligini ta'kidlaydilar, chunki ko'p hollarda murabbiylik vazifalari aynan yosh o'qituvchilar zimmasiga yuklanadi. Ular o'z yoshiga ko'ra talabalardan unchalik ko'p farq qilmaydilar va talabalarining o'qish va turmushda aksariyat hollarda duch keladigan muammolarini ular yaxshi tushunadilar, lekin baribir hayotiy va kasbiy tajribaning kamligi murabbiylik faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Katta yoshdagi murabbiy- o'qituvchilar o'z bilimlarini yetarli deb hisoblashadi va ortiqcha ta'limga ehtiyoj sezishmasdan bu boradagi yordamdan ham voz kechishadi, biroq ular ongida qaror topgan andozalar hozirgi yoshlarning o'ziga xos hayotiy nuqtai - nazari va qarashlarini teran ilg'ab olishga ba'zan to'sqinlik ham qiladi.

Psixologning kasbiy roli uning individual, shaxsiy, sub'ektiv xususiyatlari tizimini nazarda tutadiki, ularning shularga mos bo'lishi ushbu kasbiy vazifalarining muvaffaqiyatli bajarilishiga yordam beradi va psixologning o'z rolini ijro etishi uslubiga ta'sir ko'rsatadi.

Psixolog- tez ish yurita olishi, ijtimoiy – ma'naviy, ijtimoiy psixologik tuzilishi bilan boshqa xodimlarga nisbatan ajralib turishi kerak. Izlanuvchan, tadbirkor, saloxiyatli, fidoyi psixolog bozor iqtisodiyoti muhitiga moslasha oladi.

Odatda psixolog xodimlarning hulqini kuzatish, bir necha vaziyatlarni tahlil qilish va tashqi ko'rinishiga ega bo'lgan hodisalarga e'tibor berishi kerak. Ularning oilaviy ahvoli, ishdagi muammolari va boshqa turli xildagi kamchiliklari bilan qizikishi kerak. Ayniqsa o'z rahbarini ish faoliyatini kuzatish bilan bir qatorda o'z ko'rsatmalarini berishi kerak, masalan: Jahon psixologlari ham rahbarlar to'g'risida o'zlarini qarashlarini bildirishgan.

B.F.Lomov o'z izlanishlarida bir nechta yo'nalishlarni qamrab oladi:

1. Muomala - faoliyat, jarayoni fikr uzatish vositasi sifatida;
2. Qaror qabul qilish tiplari, vositalari va undagi bilvositalik va bevositalik xususiyatlari roli;
3. Hamkorlik faoliyatning tuzilmasi va uning o'ziga xos tavsiflari.
4. Rahbar kadrlar faoliyatining tuzilishi.
5. Rahbarning tiplari va ish uslublari va boshqalar.

Menimcha, psixolog mukammal shaxsiy fazilatlariga, mustahkam milliy xarakterga, boshqaruvchilik qobiliyatiga, muayyan muomala maromiga, g'oyaviy - siyosiy e'tiqodga, milliy

¹⁴ Маслоу А. Мотивация и личности. –СПб., 2008.

qiyofa, milliy his tuyg'ular, an'analar, rasm - rusumlarni o'zlashtirishga ega bo'lgan mutaxasis bo'lishi kerak.

Psixolog g'oyaviy - siyosiy sifatлари:

- G'oyaviy – siyosiy e'tikod, fidoyilik, printsiptallik, siyosiy savodxonlik, ijtimoiy faollik, ijtimoiy burchni anglaganlik, ijtimoiy fikrlash, tashkilotchilik, tadbirkorlik;

-kasbiy – ixtisosiy hislati: kasbiy yetuklik, mustaqillik, bilimdonlik, aqlning tanqidiyligi, axborotlarni tahlil qilish, o'z fikrini ifodalay olish, ilmiy-tadqiqot o'tkazishga moyillik.

-hissiy va ahloqiy fazilatları: vatanparvarlik, o'ziga o'zgalarga talabchan, kamtarlik, o'zgalarni hurmat qilish, o'ziga ishonch, ibolilik, halollik, adolatlilik, samimiylik, beg'arazlik, vijdonlilik, xulq madaniyati va odobi, hamdardlik, oqilona baholash, yumor hissi, dilkashlik, o'zini tuta bilish, o'z manfaatini ustun qo'ymaslik, ahloq qoidalariga rioya qilishlik;

-maxsus qobiliyatları: imyon e'tiqodlik, tashkilotchilik, nutqiy va nufuzli qobiliyat, sezgirlik, muomala o'rnatuvchanlik, diqqatni yo'naltirish, aniqlik, xolislik, safarbarlik,

Psixolog o'z ishining samaradorligiga erishish uchun, murakkab vaziyatlarda talabalarning o'z – o'zini anglashi, o'z-o'zini baholashini va uning insonga xos sifatlarini rivojlantirishga doir vazifa sifatida ko'rib chiqishi maqsadga muvofiqdir. U nafaqat o'z bilimlarini amalda qo'llash maqsadida har doim boyitib boradi, shu bilan birga vujudga keladigan vaziyatlarga nisbatan ijodiy nuqtai nazardan yondashadi, ko'pincha uning o'zi talabalarning rivojlanishiga yordam beradigan vaziyatlarni hosil qiladi.¹⁵

Psixologning madaniyati o'zi kiyadigan kiyim-boshni to'g'ri tanlashga qanday munosabatda bo'lishni ham o'z ichiga oladi. Kiyinish madaniyatining puxta o'ylanganligi, etiketga mos bo'lishi psixologning nazokati va ziyoliligi darajasini ko'rsatadi. U avvalo yoshiga muvofiq tarzda kiyinishi lozim. Psixolog o'zini yaxshi tarbiya ko'rgan ziyoli va talabalarni ruhiy dunyosiga yo'l topish uchun o'zining do'stona qiyofasini yaratishi va talabalar ongida samimiy ishonchli inson tasavvurini hosil qilishi zarur. Chunki psixologning eng muhim jihati uning sir saqlay olishi va dildan suhbatlasha oladigan, talabalarning oilaviy va shaxsiy hayotida yuz berayotgan o'zgarishlari tufayli yuzaga keladigan ruhiy holatlarini anglay olish qobiliyatining rivojlanganligi uning hurmati yuqori bo'lishiga sabab bo'ladi. Har bir amaliyotchi psixolog o'z ishini samarali tashkil etishda turli metodlardan foydalanishi, masalan suhbat metodi, kuzatish metodi, test metodlari orqali talabalarning qiziqish va ruhiy xolatlarida o'zgarishlarni aniqlashi va amaliy yordam berishi mumkin.

Psixologga hayotda va hammadan xam ko'p yordam so'rab murojaat etuvchilar orasida ko'plab omadsiz odamlar bor, aynan omadsizlik o'zini jismoniy sog'lom etuvchi mana shu odamlar psixolog tomonidan yordam kutishga majbur etadi. Psixologik - maslahatchiga murojat etuvchilar orasida u yoki bu emotsional chetlanishga ega odamlar uchraydi, bu chetlanishlar o'z navbatida ko'plab ko'ngli qolish va umidsizligi oqibati xisoblanadi. Bu odamlar qachon psixologdan faol yordam izlashni boshlaydilar. Bu odatda ularda muammo paydo bo'lishi bilan darhol sodir bo'lmaydi, balki ularning hayotida eng og'ir damlar boshlanganida murojaat etadilar.

Odam nima qilishni bilmaganida, yoki o'z muammosini mustaqil hal etish uchun uning imkoniyatlari qolmaganda psixologga yordam so'rab keladi. Ruhiy holati yomon bo'lganida, uning xayolida u bilan yoki unga yaqin odamlar bilan qandaydir qo'rqinchli holat sodir bo'layotgandek, yomon oqibatlarga olib kelishi mumkindek tuyulganda odam yordam so'rab psixologga murojaat etishi mumkin.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, bugungi rivojlanish davrida har tomonlama barkamol, o'zida shaxsiy va kasbiy sifatlarining mukammal darajasini shakllantira olgan, hayotga chiroyli nazar bilan qaraydigan, mentalitetga xos va mos bo'lgan ahloqiy sifatlarini o'zida mujassamlashtirgan va stresslardan xoli, optimistik ruhdagi kadrlarni tayyorlash bugungi zamon talabidir va bu ma'suliyat psixologlar zimmasidagi ishdir.

¹⁵ Радугин А.А. Психология и педагогика. Центр, 2004 г

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi. – T.: O'zbekiston, 1997. – 5-jild.
2. Ананев Б. Человек как предмет познания. – СПб.: «Питер», 2002.
3. Столяренко Л.Д. Педагогика и психология выше школе. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006.
4. Радугин А.А. Психология и педагогика. – Т.: Центр, 2004.
5. Маслоу А. Мотивация и личности. – СПб., 2008.

УДК 316.454.52

*Олена Коваленко
(Полтава, Україна)*

УСПІШНІСТЬ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розглядаються особливості успішності міжособистісного спілкування. Проаналізовано її чинники (технічні умови, особливості партнерів, соціально-культурні чинники тощо).

***Ключові слова:** успішність міжособистісного спілкування, властивості особистості, взаєморозуміння, соціально-культурні чинники.*

The article is about the features of successful interpersonal communication. Factors of successful interpersonal communication have been analyzed there (specifications, features partners, socio-cultural factors, etc.).

***Key words:** successfulness interpersonal communication, properties of personality, mutual understanding? the socio-cultural factors.*

Важливим феноменом, котрий зумовлює життєдіяльність людини є міжособистісне спілкування, котре розглядають як вищий рівень людського спілкування: воно має емоційний характер і зорієнтоване на особистість, є діалогічним; передбачає безпосередню взаємодію людей; тісно пов'язане із іншими видами спілкування. У результаті такого спілкування формуються міжособистісні стосунки. Його важливою характеристикою, що свідчить про якість міжособистісних стосунків, задоволеність людини ними є успішність. Тому метою нашого дослідження було проаналізувати явище успішності міжособистісного спілкування та його чинники.

Міжособистісне спілкування передбачає формування емоційних взаємин особистості з окремими суб'єктами, котрі її оточують, що передбачає емоційне ставлення один до одного, взаємне соціальне пізнання, певний спосіб поведінки один з одним [4]. Успішність такого спілкування виявляється в досягненні і збереженні психологічного контакту з партнером із метою стабілізації міжособистісних стосунків на оптимальній стадії їхнього розвитку через досягнення сумісності, згоди, взаємного пристосування, задоволеності шляхом гнучкого коригування умінь, станів, цілей, способів впливу відповідно до змін обставин (Т. М. Еммерс-Соммер) [14].

У контексті комунікації успішність міжособистісного спілкування зумовлюється технічними, психофізіологічними та соціально-культурними умовами (Т. А. Устименко) [8]. Технічні умови втілюються в силі, швидкості взаємної передачі інформації, у наявності зворотного зв'язку між учасниками спілкування. Психофізіологічні характеризуються відповідним станом учасників. Соціально-культурні умови спілкування стосуються символів, які в ньому використовуються; мови і поняттєвого апарату; правил, що виконуються учасниками; прийнятих ними ролей і займаних позицій.

Є. П. Ільїн чинники, які зумовлюють успішність, ефективність міжособистісного спілкування, поділяє на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належить ситуація, у якій

відбувається спілкування, оточення спілкування, особистість партнера по спілкуванню, наявність спільного з ним тезаурусу, розміщення партнерів один щодо одного тощо. Внутрішні чинники становлять психологічні характеристики суб'єктів спілкування (уміння слухати, спостережливість, правдивість, емпатійність, авторитет тощо) [2].

Властивостями людини, необхідними їй для успішного спілкування, С. І. Макшанов вважає: життєвий досвід, що передбачає зрілість і складається на основі глибоких розмірковувань, умовиводів, інтуїтивного прозріння та проникливості; схожість за окремими характеристиками, що спричинює припущення про спільні інші риси; інтелект, який дозволяє встановити зв'язок між словами та поведінкою людини, особливо незнайомої; розуміння себе, що є важливою умовою розуміння інших; можливість відволіктися і поглянути на ситуацію, людину зі сторони, неупереджено; складність (інтелектуальна, моральна тощо); естетичні схильності, які дозволяють людині у всьому шукати гармонію і це сприяє мистецтву її оцінки; соціальний інтелект [7]. О. О. Бодальов серед таких властивостей відзначає здатність до ідентифікації та децентрації, здатність до емпатії, здатність до саморефлексії. Вони сприяють звільненню людини від «закимів», які заважають їй активному спілкуванню, адже саме активність є визначальною в успішному міжособистісному спілкуванні [1].

Успішність міжособистісного спілкування також зумовлюється наявністю в осіб певного комплексу соціальних умінь та навичок. Так, К. Харджи соціальні вміння розглядає як сукупність цілеспрямованих, взаємопов'язаних, ситуаційно відповідних соціальній поведінці умінь, які можуть бути досліджені і які знаходяться під контролем індивіда. Специфікою таких соціальних умінь є: по-перше, цілеспрямованість; по-друге, взаємопов'язаність; по-третє, відповідність ситуації, у якій вони можуть бути застосовані; по-четверте, соціальні вміння визначаються в умовах певних одиниць поведінки, які відображаються індивідом; по-п'яте, соціальні вміння складаються з поведінки, яка може бути досліджена; по-шосте, соціальні вміння знаходяться під когнітивним контролем індивіда [15].

Успішне спілкування ґрунтується на взаєморозумінні, яке є також внутрішньою основою і метою спілкування (Б. Д. Паригін). Умовою взаєморозуміння є, по-перше, не лише розуміння іншої людини, але й розуміння її ставлення до себе чи до інших осіб як до партнерів по спілкуванню, розуміння самих стосунків між особами, що спілкуються. Важливою умовою взаєморозуміння також є прийняття партнерами способів розуміння один одного, їхня згода в поглядах, у ставленні один до одного [10].

Для успішного, повноцінного спілкування, на думку О. О. Бодальова, важливою є спрямованість на інших людей, тобто саме інші люди мають бути в центрі системи цінностей особистості. Інші умови успішності міжособистісного спілкування він пов'язує з пізнавальними процесами, особливостями емоційної сфери. Також важливим є вміння обирати найкращий спосіб поведінки щодо іншої людини; здатність більш-менш глибоко проникати в особистісну суть інших людей тощо [1].

В. М. Куніцина аналізує такі критерії успішності міжособистісного неформального спілкування, як психологічна близькість, довірливі взаємини, задоволеність, відсутність труднощів, напруженості, скутості, зажатості. Психологічними показниками успішності неформального спілкування є його мимовільність, легкість; контактність та комунікативна сумісність партнерів [6].

О. П. Саннікова, Р. В. Павелків, Р. В. Белоусова, О. В. Касаткіна успішність міжособистісного спілкування пов'язують із комунікативною креативністю як стійкою особистісною властивістю, котра містить комплекс інтелектуальних, емоційних та поведінкових компонентів, що сприяють нестандартному розв'язанню ситуацій спілкування, прояву творчості у спілкуванні, генерації оригінальних ідей та засобів спілкування, вибору оптимальних для суб'єкта стратегій поведінки, спрямованих на забезпечення успішної взаємодії з іншими людьми. Особи із високим рівнем комунікативної креативності мають високий показник товариськості, соціального інтелекту та їхніх комунікативних якостей [3; 9; 12].

Є. П. Ільїн зазначає, що на ефективність спілкування значно впливають також інші властивості, зокрема екстравертованість / інтровертованість, емпатійність, прагнення до влади над іншими, конфліктність (а отже, і образливість, гнівливість, підозріливість), агресивність, толерантність, сором'язливість, боязливість (соціальне боягузтво), ригідність / мобільність (швидкість пристосування до мінливостей ситуацій) тощо [2].

Чим тісніше спілкування осіб, тим більше вони цінують афективно орієнтовані навички й соціальну підтримку. Останнє, а також уміння керувати конфліктом, еґо-підтримка і заспокоєння зумовлюють успішність міжособистісного спілкування. Усе це більше цінують жінки, ніж чоловіки (С. А. Вестмайєр, С. А. Майєрс) [16]. Про соціальну підтримку, а також про тривожність згадує Ш. Андерс, характеризуючи успішне міжособистісне спілкування, яке зумовлює задоволеність ним людини [13].

Важливою характеристикою, яка також впливає на успішність міжособистісного спілкування, є комунікативна компетентність. У контексті міжособистісного спілкування цей феномен Р. В. Павелків і О. В. Касаткіна розглядають як інтегральне утворення, побудоване на комбінації взаємовідповідних пізнавальних відношень, практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань, умінь [3; 9].

Успішність спілкування зумовлює товариськість як стійка індивідуальна властивість особистості, що розвивається і проявляється у процесі комунікативної діяльності. Її ознаками є прагнення до спілкування, ініціативність у спілкуванні, легкість вступу в контакт, широта кола спілкування, стійкість, виразність спілкування і екстравертована спрямованість [4; 5].

Особливості та ефективність, успішність міжособистісного спілкування з точки зору соціально-психологічної безпеки особистості аналізує Т. В. Ексакусто [11]. Саме ефективність організації процесу спілкування багато в чому визначає систему міжособистісних стосунків, а отже, і соціально-психологічну безпеку людей. Чим вища ефективність спілкування, тим упевненішими, ціліснішими відчують себе люди; виникає задоволеність, зникає страх і тривоги; зростає соціальна адаптивність, а отже, і соціально-психологічна безпека. Соціально-психологічна безпека – це стан особи, зумовлений наявністю гармонійних взаємин з іншими людьми, що приносять задоволення, дозволяють реалізувати духовно-психічний потенціал особистості в процесі життєдіяльності, зберегти її цілісність. Основними характеристиками соціально-психологічної безпеки є почуття захищеності від негативних психологічних впливів з боку як партнерів по взаємодії, так і ситуативних умов; відсутність напруженості, труднощів, порушень у стосунках; гармонійний характер взаємодій і взаємин.

Отже, успішність міжособистісного спілкування як процесу формування емоційних взаємин особистості з окремими суб'єктами, котрі її оточують виявляється в досягненні і збереженні психологічного контакту з ними з метою стабілізації міжособистісних стосунків на оптимальній стадії їхнього розвитку. Така успішність зумовлюється сукупністю різноманітних технічних умов, психофізіологічних, соціально-культурних, особливостей партнерів, їхніх індивідуально-психологічних якостей, умінь і навичок. На успішність міжособистісного спілкування також може впливати віковий чинник, роль якого недостатньо обґрунтована в науковій літературі. Це і складає перспективу подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А. А. Психология общения / А. А. Бодалев. – М. : Изд-во «Институт практич. психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
2. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб. : Издательство «Питер», 2009. – 576 с.
3. Касаткіна О. В. Деякі аспекти вивчення комунікативної компетентності студентів / О. В. Касаткіна // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2005. – Т. 7. – Вип. 6. – С. 155–161.

4. Коваленко О. Г. Міжособистісне спілкування осіб похилого віку : психологічні аспекти : монографія / О. Г. Коваленко. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2015. – 456 с.
5. Крупнов А. И. Исследование индивидуальных различий в динамических характеристиках общительности старших школьников / А. И. Крупнов, Л. В. Жемчугова // Вопросы психофизиологии активности и саморегуляции личности. – Свердловск : СГОИ, 2002. – С. 63–69.
6. Куницына В. Н. Межличностное общение : учеб. / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
7. Некрасова Е. В. Особенности структуры взаимосвязи субъективной оценки дисгармонии межличностных отношений и ценностно-смысловой сферы личности старшеклассников / Е. В. Некрасова // Известия Самарского научного центра Рос. академии наук. – 2011. – № 2 (3). – Т. 13. – С. 606–611.
8. Устименко Т. А. Основи міжкультурної взаємодії / Т. А. Устименко. – Полтава, 1998. – 214 с.
9. Павелків Р. В. Загальна психологія : підручник / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2009. – 576 с.
10. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б. Д. Парыгин. – СПб. : ИГУП, 1999. – 592 с.
11. Рибалка В. В. Психологія честі та гідності особистості : культурологічні та аксіологічні аспекти : наук.-метод. посіб. / В. В. Рибалка. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. – 382 с.
12. Санникова О. П. Оценка показателей коммуникативной креативности с помощью оригинальной методики / О. П. Санникова, Р. В. Белоусова // Наука і освіта. – 2001. – № 6. – С. 52–54.
13. Anders Sh. L. Adult Attachment Style, Interpersonal Communication Competence, and Social Support / Sh. L. Anders, J. S. Tucker // Personal Relationship. – 2000. – December. – Vol. 7. – Issue 4. – P. 379–389.
14. Emmers-Sommer T. M. The Effect of Communication Quality and Quantity Indicators on Intimacy and Relational Satisfaction / T. M. Emmers-Sommer // Journal of Social and Personal Relationships. – 2004. – June. – Vol. 21. – no 3. – P. 399–411.
15. Hargie Q. Social Skills in Interpersonal Communication / Q. Hargie, Ch. Saunders, D. Dickson. – 3rd ed. – London : Routledge, 1994. – 369 p.
16. Westmyer S. A. Communication skills and social support messages across friendship levels / S. A. Westmyer, S. A. Myers // Communication Research Reports. – 1996. – Vol. 13. – Issue 2. – P. 191–197.

УДК 159.923.2:159.943.8

*Любов Любіна
(Чернівці, Україна)*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЖИТТЄВОЇ КРИЗИ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми життєвої кризи особистості, її ролі та значення для людини, причин виникнення та особливостей протікання криз в процесі життєвого шляху особистості, що представлена в сучасній науковій та науково-методичній літературі.

Ключові слова: життєві кризи, криза особистості, кризовий стан, травматичні події, психологічна травма.

This article the theoretical analysis of the individual life crisis, its role and significance for human causes and characteristics of flow crises in the life course personality, represented in modern scientific and scientific-methodological literature.

Key words: *life crisis, crisis of personality, crisis condition, traumatic event, psychological trauma.*

Протягом останнього часу в сучасному українському суспільстві зростає кількість проблем, обумовлених не лише екологічною ситуацією в країні, а насамперед, ускладненням та загостренням соціальних конфліктів як на рівні індивіда, так і на рівні держави та міждержавних взаємин. Нова соціальна ситуація в нашій країні, що пов'язана з ускладненням та загостренням соціальних конфліктів, зниженням рівня соціально-економічного благополуччя та загального рівня життя, втратою звичних стереотипних цінностей та установок, викликала масове збільшення емоційної напруги, яка виявляється в зростанні рівня загальної тривожності, масовій появі таких переживань, як самотність, відсутність сенсу життя, невпевненість, страх за майбутнє та багато іншого. У зв'язку із цим велика кількість дослідників різних наук все частіше виявляють інтерес до питань якості життя людини, особливостей її особистісного становлення в кризових періодах її життя.

Метою нашої роботи було здійснити теоретичний аналіз проблеми життєвої кризи особистості, її ролі та значення для людини, вікових особливостей протікання криз в процесі життєвого шляху особистості, що представлена в сучасній науковій та науково-методичній літературі.

Незаперечною цінністю для нашої роботи стали дослідження життєвих криз особистості таких зарубіжних та українських вчених, як А. Робертса, М. Рудда, Т. Джойнера, Е. Еріксона, Л. Ліндемана, Г. Сельє, Л. Анциферової, Л. Божович, Л. Виготського, Ф. Василюка, Т. Драгунової, Д. Ельконіна, Е. Носенко, Г. Пучкової, К. Поливанової, Т. Титаренко, П. Фесенка, Т. Шевеленкової та ін.

Вивчення питань особливостей виникнення, протікання та подолання життєвих труднощів та розвитку особистості в різних аспектах представлені у працях таких відомих науковців, як Б. Ананьєв, М. Аргайл, Ф. Василюк, А. Маслоу, Г. Пучкова, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Т. Титаренко, П. Фесенко. Більшість з них підтверджують значну ступінь впливу травматичних подій на подальший сценарій життя людини, її психічне та фізичне благополуччя.

Фундаментальні теоретичні положення та практичні дослідження проблеми виникнення, протікання та подолання життєвих криз особистості представлені в наступних працях видатних науковців: дослідження різноманітних реакцій на життєві кризи в малій психіатрії Л. Ліндемана (1944р.); психологічні та психофізіологічні дослідження стресу, стадій розвитку дистресу Г. Сельє (1956 р.); концепції життєвих циклів та психосоціальних криз Е. Еріксона (1959 р.); концепція видів криз В. Козлова (1997 р.) та ін.

Існують різні погляди щодо самої природи виникнення і перебігу життєвої кризи. Одні вчені вважають, що життєва криза виникає як емоційна реакція людини на загрозову ситуацію, коли виникають суттєві перешкоди у процесі досягнення життєво важливих цілей, котрі неможливо подолати звичним способом (Л. Ліндeman, М. Каплан).

С. Рубінштейн називає травматичні події «вузловими моментами життєвого шляху» особистості, які впливають на майбутнє життя людини та визначають її здоров'я [4]. В свою чергу Г. Олпорт кризу визначає як ситуацію емоційного та розумового стресу, яка вимагає значної зміни уявлень про світ та про себе за короткий проміжок часу, що зазвичай призводить до значних змін в структурі особистості [1]. Відповідно особистість, яка знаходиться в кризі, не може залишатись такою як була; їй не вдається осмислити свій актуальний психотравмуючий досвід, оперуючи звичними, шаблонними категоріями або використовувати прості звичні моделі поведінки [там само].

На думку більшості вчених (Л. Божович, Л. Виготський, Ф. Василюк, Т. Драгунова, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, К. Поливанова, Т. Титаренко та ін.) криза може виникати навіть тих в умовах, які ззовні виглядають достатньо мирними. Проте існують ситуації, які є кризовими для всіх або більшості людей. До таких ситуацій науковці відносять: вступ дитини до дитячого садка, до школи, підлітковий вік, закінчення школи, початок трудової діяльності, народження дитини в сім'ї, вихід на пенсію тощо. Такі ситуації, закономірно змінюючи одна одну протягом життя кожної людини, визначаються як кризи розвитку, на відміну від так званих випадкових криз: безробіття, стихійне лихо, інвалідність, війна, еміграція тощо.

Аналіз літературних джерел дозволяє умовно виокремити принаймні два характерних аспекти в теорії криз. Перший визначає проблематику що стосується окремого індивіда, але в деяких питаннях також використовується відносно сім'ї та групових процесів. Другий визначає кризи особистості не лише в якості можливих патологічних наслідків, а насамперед, як можливості для зростання та розвитку особистості.

Серед подій, які можуть призвести до кризи, дослідники виокремлюють такі, як смерть близької людини, важке захворювання, відокремлення від батьків, сім'ї, друзів, зміна зовнішності, зміна соціального середовища, створення сім'ї, різкі зміни соціального статусу та ін. В теорії життєвими подіями, які призводять до кризи вважають такі, які «створюють потенційну або актуальну загрозу задоволенню основних потреб ...» [2, с. 28] та при цьому ставлять перед індивідом проблему «від якої він не може піти і яку не може вирішити за допомогою наявних в його досвіді способів адаптації» [там само].

Таким чином, аналіз літературних джерел дозволяє визначити кризу як один із неминучих та необхідних моментів життя, однією з рушійних сил розвитку особистості, групи, суспільства. Відповідно криза – необхідна складова життя індивіда та суспільства, людства в цілому як системи. Криза – це завжди момент вибору з декількох можливих альтернатив, момент вибору регресивного або прогресивного рішення в подальшому розвитку.

Криза завжди є дезінтеграцією, але пропонує два її варіанти – позитивна, коли особистість збільшує рівень своєї цілісності, або негативна, коли стає травматичною як для самої особистості так і для суспільства.

Знання закономірностей особистісного розвитку людини в кризових вікових періодах дозволяють прогнозувати та діагностувати наявність стабільних і критичних періодів в житті людини, а отже дозволяють попередити виникнення травматичних наслідків, що виявляється корисним при розв'язанні багатьох проблем у різних сферах життєдіяльності людини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Олпорт Г. Личность в психологии / Г. Олпорт. – М.: Ювента, 1998. – 345 с.
2. Осухова Н. Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н. Г. Осухова. – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 288 с.
3. Поливанова К.Н. Психологический анализ кризисов возрастного развития / К. Н. Поливанова // Вопросы психологии. – 1994. – №1. – С. 61–69.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Издательство: Питер, 2002. – 720 с.

УДК 159.955.4:37.011.3-051

Олена Мирошник
(Полтава, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ВЧИТЕЛЯ ЯК УМОВИ ЙОГО СПІВ-БУТТЯ З УЧНЯМИ

Ключеві слова: діяльність, відносини, зв'язок, спів-буття, навчальна спільність, професійна рефлексія вчителя, соціально-діяльнісний підхід.

Keywords: activity, relation, association, co-existence, learning community, teacher's professional reflection, social-activity approach.

Постановка проблеми. Спроба науковців визначити точку відліку в оцінці критеріїв розвитку особистості вчителя у сфері професійної діяльності, породила різні наукові підходи щодо розуміння сутності його професійно-значущих властивостей. Достатньо поширеною в психолого-педагогічній науці є традиція визначення структурних складових особистості вчителя, виходячи із аналізу змісту педагогічної діяльності. Наприклад, відомий структурно-функціональний підхід до педагогічної діяльності Н.В. Кузьміної, заклав основу для визначення професійних здібностей вчителя. Розгляд сфер суб'єктності вчителя в професії дозволив виявити А.К. Маркової перелік професійних вмінь та навичок вчителя. Аналіз домінуючого змісту професійної діяльності став основою для визначення мотиваційних утворень особистості та професійної спрямованості вчителя (Л.М. Мітіна).

Виклад основного матеріалу. Водночас, відкритими залишаються питання щодо особистісного компоненту діяльності. Так, аналіз педагогічної діяльності на рівні основних її одиниць (мотив, ціль, дія, операція, умови) не може визначити специфіку педагогічної праці. Необхідно вийти за рамки абстрактного опису структури діяльності та виявити її системоутворюючий початок. На думку Ю.М. Кулюткіна цим початком, що визначає психологічний зміст педагогічної діяльності, є ставлення вчителя до учнів. « Ми не можемо раціонально інтерпретувати поняття «вчитель» поза його ставленням до учня. Та навпаки, поняття «учень» може набути смисл, тільки як взяте у його відношенні до вчителя» [2, 10].

Відносини «вчитель-учні» є онтологічною ознакою професійної діяльності педагога та психологічною складовою його спів-буття з учнями. В.І. Слободчиков та Г.А. Цукерман розглядають спів-буття як категорію інтерпсихічного, що відображає внутрішні суперечності та рушійні сили будь якої людської спільності, у якій можливо вільне самовизначення кожного, хто входить до неї [4]. В основі спів-буття людей знаходяться відносини та зв'язки. Відносини є результатом порівняння двох (будь яких) учасників відносин за обраною (або заданою), але єдиною для них основою. Зв'язок – це спеціалізовані відношення, у яких зміна одних явищ є причиною зміни інших. Одночасність існування та взаємодія цих різноспрямованих процесів, на думку В.І. Слободчикова, дозволяє розглядати феномен спів-буття рухливим, сприяючим, у нормі, до розвитку, до виникнення все більш складних видів єдності зв'язків та відношень [3]. Спів-буття є справжньою ситуацією розвитку, де вперше народжуються специфічні людські здібності, функціональні органи суб'єктивності, що у подальшому дозволяють дитині виявити самоставлення до власної життєдіяльності [3, 17].

Навчальна діяльність, що забезпечує спів-буття вчителя та учня, набуває ознак діяльності, яка реалізує самовизначення та самозміни дитини у навчальній спільності, сприяє формуванню позиції учня.

Однак, вчитель є не тільки учасником спів-буття із учнем, але є його організатором. Він визначає як предметно-дидактичну основу зв'язків та відносин із учнем, так й виявляє соціокультурну позицію по відношенню до учнів. Ця позиція має дихотомічний зміст. Перша, характеризує орієнтацію на ототожнення, що є основою залучення школяра до

загальнолюдських форм культури. Друга - на відокремлення як перетворення зв'язків та відношень, як умови становлення індивідуальності, суб'єктності учня. Г.А. Цукерман та В.І. Слободчиков називають ці позиції дорослого позиціями «умільця» та «вчителя» [4]. Дорослий, що навчає дитину у предметній співпраці різним вмінням є «умільцем». «Вчитель» же вчить дитину не стільки діяти, скільки попередньо вчитися діям. Звичайно, доросла людина має володіти арсеналом дій як «вчителя» так й «умільця», але вона має доцільно визначати прояв цих позицій залежно від особливостей педагогічної ситуації у взаємодії з учнем. Таким чином, спів-буття учителя з учнями потребує від нього розвинутої професійної рефлексії.

Існуючи підходи до розуміння професійної рефлексії вчителя, що орієнтовані переважно на дослідницьку (С. Грант, П. Кербі, Т. Уайлдмен, Д. Найлз, Ю.М. Кулюткін, Г.С. Сухобська) та інноваційно-творчу природу рефлексії (І.М. Семенов, С.Ю. Степанов) як засобу або механізму пізнання та саморозвитку особистості педагога, не враховують онтологічного виміру його професійної діяльності.

Ця задача має бути розв'язана лише з позиції соціально-діяльнісного підходу [1]. В рамках цього підходу рефлексія розглядається як властивість суб'єкта, що дозволяє усвідомлювати, регулювати власну діяльність, яка опосередкована процесом спілкування та взаємодією із іншими людьми. Тобто, в самому широкому сенсі рефлексивні процеси забезпечують процесуально-психічний бік діяльності, якій детерміновано не тільки мотивом та метою, але й статусно-рольовими характеристиками, ціннісними орієнтаціями, нормативним регулюванням у конкретній групі чи спільності.

З позиції цього підходу, професійна рефлексія вчителя є системною властивістю особистості, яка забезпечує усвідомлення та регуляцію вчителем складових професійної діяльності, що здійснюється з урахуванням вимог спів-буття з учнями, спрямованого на розвиток їх суб'єктності в навчально-виховному процесі (самототожності в середині спів-буття з іншими, усвідомленням власних цілей, бажань, здібностей та особистісних якостей). Іншими словами, професійна рефлексія здійснює регуляцію власних дій вчителя на основі усвідомлення ним меж власного «Я» та «Я» особистості учня. Онтологічний аналіз психологічної природи професійної рефлексії вчителя в рамках соціально-діяльнісного підходу дозволяє визначити такі її функції:

1. інтеграцію та диференціацію численних власних та децентрованих (з позиції іншого) презентацій структурних складових педагогічної взаємодії у свідомості вчителя;
2. породження смислу та усвідомлення значень в організації вчителем професійної дії;
3. контроль за процесуально-психічним забезпеченням професійної діяльності в рамках конкретної педагогічної ситуації;
4. регуляцію педагогічної дії із врахуванням усвідомлюваних меж власного «Я» та «Я» особистості учня;
5. творчої зміни смислових утворень особистості, що забезпечують професійний розвиток вчителя у напрямку соціально-значущих функцій педагога.

Отже, професійною рефлексією вчителя ми називаємо професійно-значущу властивість, що забезпечує усвідомлення та регуляцію педагогічної діяльності на основі визначення вчителем меж власного «Я» та «Я» особистості учня.

Специфічною особливістю рефлексії вчителя, з точки зору соціально-діяльнісного підходу, є її високий ступінь децентрації, як здатності розуміти явища з позиції іншого. Вчитель має здійснювати рефлексію внутрішньої основи дії учня та водночас усвідомити основи організації власних дій, спрямованих на вирішення навчального завдання та конструювання методичних підходів для корекції та розвитку навчальних дій учня в рамках психологічного спів-буття з ним.

У сферу рефлексії вчителя як суб'єкта соціальної дії, спрямованої на досягнення спів-буття з учнями, мають входити: спільний предмет дій вчителя та учня (особливості розуміння навчального та виховного завдання вчителем та учнем, методичні прийоми та

засоби роботи з ним); психологічні особливості учасників взаємодії, що визначають її динаміку та їх міру активності, стильові особливості їхньої поведінки та рольової орієнтації; усвідомлення власної професійної позиції у взаємодії з учнем, що акумулює розуміння закономірностей психолого-педагогічної науки та визначає ставлення до учня; самоаналіз власної поведінки вчителем за соціальними критеріями, культурними вимогами, моральними цінностями.

Аналіз теоретико-прикладних досліджень [1] показав наявність парціальних властивостей рефлексії за критерієм часу. Так, професійна рефлексія вчителя існує в режимі актуальної діяльності, в осмисленні дій, що вже були здійснені вчителем у минулому та дій, які тільки плануються у майбутньому.

Висновки. Онтологічно рефлексія представлена в професійній діяльності як система метакогнітивних процесів, станів та професійних властивостей, що з одного боку сприяють визначенню смислу професійної дії в умовах спів-буття з учнем, а з іншого є процесуально-психічною складовою професійної діяльності, що забезпечує осмислення вчителем педагогічної мети, антиципації результатів педагогічної взаємодії, прогнозування та планування педагогічного задуму, вибору професійного рішення, а також є складовою самоконтролю професійної дії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мирошник О.Г. Концепції педагогічної рефлексії у психологічних дослідженнях / О.Г. Мирошник // Психологія і особистість. Науковий журнал. – 2016. – №2 (10). – Ч.1. – С.189-199.
2. Мышление учителя: личностные механизмы и понятийный аппарат/ Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1990. – 104 с.
3. Слободчиков В. И. Психологические проблемы становления внутреннего мира человека / В.И. Слободчиков // Вопросы психологии. – 1986. – № 6. – С.14-23.
4. Слободчиков В.И. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте / В.И. Слободчиков, Г.А. Цукерман // Вопросы психологии. – 1990. – №3. – С.25-36.

УДК 159.964.21-051

*Марина Міщенко
(Умань, Україна)*

ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА

Стаття присвячена проблемі внутрішньоособистісного конфлікту у професійній діяльності психолога. Досліджено сутність феномену та особливості внутрішньоособистісних конфліктів у психологів.

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, психолог, професійна діяльність, протиріччя, причини.

This article is devoted to the problem of interpersonal conflicts in professional activity psychologist. The essence of the phenomenon and features of interpersonal conflicts psychologists.

Keywords: intrapersonal conflict, psychologist, professional activities, contradictions, causes.

Особливості професійної діяльності психолога викликають чисельні, різноманітні і суперечливі вимоги до його особистості і зумовлюють високий ризик виникнення внутрішньоособистісного конфлікту.

Внутрішньоособистісний конфлікт – це стан, в якому людина має суперечливі і взаємовиключні мотиви, цінності та цілі, з якими він в даний момент не може впоратися, не може виробити пріоритети поведінки [2].

Зовнішні причини внутрішньоособистісних конфліктів можуть бути надзвичайно різноманітними. Але їх загальна ознака полягає в неможливості отримання задоволення, що має в даній ситуації глибокий внутрішній зміст і значення для особистості, потреб і мотивів.

Аналізуючи зовнішні причини, що викликають внутрішньоособистісний конфлікт у професійній діяльності, виділяють наступні види протиріччя:

- Протиріччя між великою відповідальністю і недостатніми правами для її реалізації;
- Протиріччя між жорсткими вимогами до термінів і якості виконання завдання і поганими умовами праці;
- Протиріччя між двома взаємовиключними вимогами або завданнями;
- Протиріччя між жорстко поставленим завданням і погано прописаними механізмами і засобами його виконання;
- Протиріччя між виробничими вимогами, нормами і традиціями в організації з одного боку, і особистими цінностями або потребами з іншого;
- Протиріччя між прагненням до творчості, кар'єрі, самоствердження і можливостями реалізації цього в рамках організації;
- Протиріччя, викликані несумісністю соціальних ролей особистості;
- Протиріччя між прагненням до прибутку і моральними нормами.

Внутрішні причини внутрішньоособистісних конфліктів кореняться в суперечностях між різними мотивами особистості, у відмінностях її внутрішньої структури. При цьому, чим складніше внутрішній світ людини, чим більше розвинені його почуття, цінності і домагання, чим вище його здатність до самоаналізу, тим більшою мірою особистість схильна до внутрішнього конфлікту.

Професійна діяльність психолога різнопланова і поліфункціональна за своїм характером і змістом. Здійснюючи функціональні обов'язки, психолог використовує різні методи, техніки і технології, що об'єднуються за своїм характером в більш великі блоки, що характеризують основні види професійної діяльності практичного психолога.

Важливе значення в професійній діяльності психолога є рефлексія тих чи інших форм власного існування як професіонала. Ключовим у процесі професіоналізації психолога стає диференціація, відділення самого себе як фахівця від інших позицій, займаних людиною. Відбувається побудова предметності власної діяльності, тобто визначення специфічності, унікальності щодо діяльності інших професіоналів у цій галузі і одночасно обмеження власної діяльності, визначення смислів, цілей і способів власної діяльності. Професійно важливі психологічні якості особистості психолога виступають в ролі своєрідного психологічного ресурсу, потенційно готового до включення їх в різні види професійної діяльності. Професійно важливі психологічні властивості припускають віднесення до них інтелектуальних (особливості мислення та інших пізнавальних процесів), моральних, емоційних і вольових, а також організаторських якостей особистості психолога, які визначальним чином впливають на характер і ефективність професійної діяльності [3].

Специфіка умов професійної діяльності психолога пов'язана з підвищеною моральною відповідальністю суб'єкта професійної діяльності. Це, з одного боку, є наслідком особливої ролі, що відводиться професіоналам гуманітарного типу професій в суспільстві, ролі, що включає в себе етичні і моральні вимоги до особистісних особливостей професіонала, з іншого боку – це наслідок особливостей результатів діяльності в гуманітарній сфері.

Особистісна включеність у професійну діяльність як характерна особливість професії психолога і як умова його професійної успішності нерідко призводить до характерних для гуманітарного типу професій професійним деформацій і вигоряння. Формування адекватного уявлення про успішність професійної діяльності практичного психолога є, на наш погляд,

важливим моментом у вирішенні проблеми конструктивного подолання внутрішньоособистісних професійних конфліктів.

Для психолога оцінка успішності своєї роботи пов'язана, перш за все, з усвідомленням сенсу своєї діяльності, основних цілей і завдань, що вирішуються за кожним конкретним клієнтом. Невирішеність даної проблеми часто призводить: 1) до взаємного незрозуміння між психологами і їх керівниками (наприклад, керівнику складно буває оцінити роботу психологів), 2) до незрозуміння між психологом і його клієнтами, 3) до незрозуміння між колегами-психологами (що виражається у взаємних закидах і звинуваченнях в «непрофесіоналізмі»), 4) до неадекватної самооцінки психологом своєї праці.

Як об'єктивні детермінанти внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності практичного психолога виступають: неухильне дотримання етичних норм, виражена орієнтація на цінність іншої людини, передбачає адекватне сприйняття і оцінку психологом своїх можливостей; невизначеність нормативно-правової бази, що призводить до розмитості функціональних обов'язків зв'язків, до виконання інших видів робіт; надзвичайна функціональна різноманітність і складність завдань, що вирішуються психологом, вимагає від нього широкого наукового кругозору, орієнтації в багатьох областях психології, відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності діяльності практичного психолога; нереалістичність соціальних очікувань щодо можливостей практичного психолога; залежність професійної успішності від узгодженості спільних дій психолога і інших суб'єктів професійної діяльності (керівник, члени колективу і т. і.); недостатня адекватність організаційних структур потребам професійного зростання практичного психолога, досить жорстка регламентація діяльності різними нормативними актами, що суперечать професійним нормам і етичним вимогам до професії психолога [4, с. 132].

Таким чином, внутрішньоособистісний конфлікт є внутрішньоособистісною суперечністю, емоційно пережитою людиною як значуща для нього психологічна проблема, яка потребує свого вирішення і викликає внутрішню роботу свідомості, спрямовану на його подолання. Внутрішньоособистісні конфлікти, які проявляються у професійній діяльності, детермінуються об'єктивними і суб'єктивними причинами і обумовлені внутрішніми суперечностями, пов'язаними як із специфікою професійної діяльності, так і з особливостями самого суб'єкта праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов А. Я, Шипилов А. И. Конфликтология / Л. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 346 с.
2. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога: 2-е изд. / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – СПб.: Питер, 2006. – 528 с.
3. Василюк Е. Ф. Психология переживаний (анализ преодоления критических ситуаций) / Е.Ф. Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
4. Громова О.Н. Конфликтология / О. Н. Громова. – М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем», ЭКМОС, 2000. – 320 с.

*Угилжон Одамова, Гузал Таджиева
(Ургенч, Узбекистан)*

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA XOTIRANING RIVOJLANISHI

Farzandlarimiz bizning kelajagimiz, xalqimiz ertasining qanday bo`lishi farzandlarimizning bugun qanday ta`lim va tarbiya olishiga bog`liq.

O`zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov.

Farzandlarimiz bizning kelajagimiz, kelajagimizni yorqin ranglarda baxtiyor ko`rishimiz esa farzandlarimizga nechog`liq berilayotgan ta`lim -tarbiyaga uzviy bog`liqdir. Ta`lim – tarbiya olish uchun esa bolada bilish jarayonlari: sezgi, idrok, xotira, tafakkur, nutq, hayol, diqqat rivojlangan bo`lishi kerak. Insondagi bilish jarayonlari bir-biri bilan shunchalik uzviy bog`liq ularni tayyro holda tasvvur qilib bo`lmaydi. Ayniqsa insonning xotirasi shunday jarayonki , u orqali inson butun hayoti davomida egallaydigan bilim, malaka, ko`nikmalarini miyasida saqlaydi, kerak paytda esga tushuradi. Ta`lim-tarbiyani egallash jarayoni, ayniqsa maktabgacha yosh davridagi bolalarda yaxshi shakllangan bo`ladi. Bu haqida Vatanimizning birinchi prezidenti I.A.Karimov shunday degan edilar: ”Bir yoshdan olt yoshgacha bo`lgan bolalar voyaga yetkazishga alohida yondashuv bo`lishi lozim. Inson 90 ga kiradimi 100 gami buni faqat Olloh biladi. Xudo qancha umr bergan bo`lsa , shuncha yashaydi. Lekin fanda ilmiy asoslangan shunday tushuncha borki, inson butun umri davomida oladigan axborot hajmini 100% deb hisoblasak, 6-7 yoshgacha olgan informatsiyasiuning 50% dan ko`progini tashkil qilar ekan. Shu haqiqatni har bir oilaga , har bir ota- onaga tushuntirib bera olsak , juda katta ishni amalga oshirgan bo`lamiz” [1, 45 bet.].

Shuni bilgan holda biz bola ta`lim-tarbiyasiga alohida e`tibor berib, uning aqliy taraqqiyotini kuzatib borishimiz kerak. Imkon boricha uni xotirasini kelajak hayoti uchun zarur bo`ladigan bilimlar manbaiga to`ldirib borish lozim. Odanning butun aqliy taraqqiyoti xotiraning taraqqiyotidan iborat ekan , xotira bola hayotining dastlabki kunlaridanoq rivojlana boshlaydi. Bolada xotiraning dastlabki alomatlari yaqin atrofdagi odamlarni va narsalarni tanishida ko`rina boshlaydi. Bu holatni biz bola o`ziga tanish bo`lgan narsalarni ko`rganida qiladigan harakatlarida ko`rishimiz mumkin. Buni misollarda ko`radigan bo`lsak bola o`ziga yaqin odamlarni ko`rganida unga qarab talpinadi, xursand bo`ladi, aksincha notanish odamlarni ko`rganida undan qochishga harakat qiladi. Bundan ko`rinib turibdiki, bolalarda tanib olish qobiliyatining mavjudligi idrok qilgan narsa va hodisalarni esda olib qolish imkonini beradi. Bola xotirasining rivojlanishidan nutqning ahamiyati katta. Bu davrda bola narsa va hodisalarni bevosita ko`rish orqali emas , shu narsa hodisalarning nomlari orqali ham eslay oladigan bo`ladilar, undan tashqari ular kattalardan so`rab bilib olish, eshitish orqali ham o`z xotiralarini boyitib boradilar. Shuning uchun bu yoshda bolalar bergan savollarga kattalar erinmasdan, to`g`ri javob berishlari kerak. Chunki dunyo haqida tasavvurlarga ega bo`lmagan bola juda ko`p savollar beradi, hamma narsani bilishga intiladi, qiziqadi. Agar bola o`z savollariga javob ololmasa, kattalar tomonidan “ko`p savol beraverma, katta bo`lganingda bilib olasan “ kabi tanqidlarga uchrasa u keying safar kattalarga savol bilan murojat qilmaydi, o`z bilganicha harakatlarini bajaraveradi, qiziqishlari susayadi, bilishga bo`lgan ehtiyoj kamayishi mumkin, natijada ko`p xatoliklar qiladi. Maktabgacha yosh davridagi bolalarda xotiraning barcha tiplari o`sa boshlaydi. Biroq shu narsa xarakterliki , xotiraning asosiy turlari orasida harakat xotirasi nisbatan kuchliroq rivojlanadi. Shuning uchun ham turli harakatlarni hamda musiqa ohangiga o`ynashni bu yoshdagi bolalar osongina o`zlashtiradilar. Mexanik tarzda o`zlashtiriladigan nutq materialini ham qisman harakat xotirasiga kiritish mumkin. Shu sababli bog`cha yoshidagi bolalar tez aytiladigan turli ritmdagi she`rlarni bir- ikki qaytarishdayoq yodlab oladilar. Shuni ham alohida ta`kidlab o`tish lozimki, keyingi yillar maboynida bog`cha yoshidagi bolalarda mantiqiy yani so`zning ma`nosiga tushunib esda olib qolishga nisbatan mexanik esda olib qolish ustun bo`ladi degan fiklar mavjud bo`lgan.

Bolalarda xotiraning turlarini rivojlantirish uchun xotirani rivojlantiruvchi turli mashqlar o`tkazib turish kerak. Masalan : obrazli xotirani rivojlantirish uchun 10 ta rangli rasmlar bolalarga ko`rsatiladi. Bir necha soniyadan so`ng rasmlar olib qo`yilib, esda qolganini aytib berish so`raladi. Bolalar eslarida qolganini aytib berishadi, bu mashq ko`rish xotirasini mustahkamlaydi. Qanchasini esda qolganiga qarab bolalar xotira darajasi o`lchanadi. Bolalarga ko`rsatiladigan rasmlarni ranglisidan tanlashdan maqsad, rang bolalar e`tiborini tortadi, qiziqishini orttiradi. Undan tashqari sodda so`zlarni aytib , esda qolganini aytirish orqali bolalarda so`z- mantiq xotirasini shakllantirish mumkin. Eshitgan narsalarining rasmini chizish orqali bolalarda obrazli xotira shakllanadi. Xulosa qilib aytganda bolalarning nafaqat xotirasining rivojlanishiga e`tabor berishimiz kerak, balki psixik – bilish jarayonlarining barchasining rivojlanishi e`tiborli bo`lishimiz kerak. Zeroki yurtboshimiz- O`zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimovning aytganidek: ”Farzandlarimiz bizdan ko`ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo`lishlari shart!” [1, 77 bet].

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksakma`naviyat- yengilmas kuch. – T.: Ma`naviyat, 2008. – 176 b.
2. Kamilova N.G. Detskaya psixologiya. Uchebnoe posobiya “Voris - nashriyot“. – T., 2007. – 154 b.
3. G`oziev E. Psixologiya. Darslik “O`qituvchi” nashriyot-manba ijodiy uyi. – T., 2008. – 327 b.

УДК 168:159.92

*Ірина Ревасевич
(Тернопіль, Україна)*

ПСИХОКУЛЬТУРНІ ПАРАМЕТРИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Стаття презентує дослідження психокультурних параметрів особистісного розвитку людини. Задля кращого розуміння особливостей психокультури здійснена спроба конкретизувати її основний зміст як онтологічної реальності, феноменологічної даності, гносеологічної дійсності та ноуменальної сутності у контексті вітакультурної парадигми (за концепцією А.В.Фурмана).

Ключові слова: *особистість, особистісний розвиток, психіка, культура, психокультура, вітакультурна парадигма.*

The article presents the research of psychocultural parameters of personal development. For a better understanding of peculiarities of psychoculture accomplished an attempt to concretize its essential content as an ontological reality, phenomenological givens, epistemological reality and noumenal essence in the context of vita-cultural paradigm (by the concept of A. V. Furman).

Key words: *personality, personal development, psyche, culture, psychoculture, vita-cultural paradigm.*

Постановка суспільної проблеми. У час прискороеного інформаційно-технологічного прогресу проблеми людини та її буття виходять на перший план. Сталі канони, принципи, закономірності та концепції розвитку, вироблені різними науками, на сьогодні неможливо застосовувати однаково до людей з різних культурних середовищ. Адже у кожній культурі, навіть у кожній соціальній групі, існують власні норми, закони, правила поведінки тощо [9]. Ефективному розв'язанню вищезгаданих проблем сприятиме окреслення *психокультурних особливостей взаємодії* людей у діловому глобалізованому просторі задля свідомого вдосконалення себе окремою особою, потенційної реалізації нею власних здібностей та особистісного саморозвитку.

Мета статті – виявити й охарактеризувати психокультурні параметри особистісного розвитку індивіда у контексті вітакультурної парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізований постіндустріальний інформаційний простір створює багато можливостей для повноцінного зреалізування кожної людини. Сучасна психологія, за влучною характеристикою В.А. Роменця [7], конкретизуючи термін "людина", має на увазі насамперед категорійне поняття "особистість", яке постає одним з найбільш багатозначних у гуманітарних науках. У енциклопедичних наукових джерелах особистість розуміють як "особливу рису людини, котра набувається нею у соціокультурному середовищі у процесі спільної діяльності та спілкування, а її розвиток здійснюється саме в діяльності, яка керується системою мотивів" [6, с. 174-176]. Автори зарубіжних підручників вказують на розмаїття підходів до розкриття сутнісного змісту даної категорії, зокрема Г. Олпорт наводить понад 50 різних визначень. Ці відмінності стосуються не стільки самого об'єкта дослідження, скільки його концептуалізації і відображають теоретичні розбіжності науковців [11]. Однак, ретроспективна оцінка стану розробки окресленої проблеми у вітчизняній психології показала, як зазначає К.О. Альбуханова, що в 1938 році у психологічному посібнику К.М. Корнілова, Б.М. Теплова, Л.М. Шварца ще взагалі не було розділу про особистість. Її визначення "вперше дає Рубінштейн в "Основах загальної психології" (1940); у працях Ананьєва глава про особистість з'являється в 1945 р., Левітова – 1942 р., Теплова – 1953 р., Артемова – 1954 р." [1, с. 42]. Далі дослідниця підкреслює, що саме С.Л. Рубінштейн розглянув особистість як суб'єкта, котрий різним, але щораз певним чином поєднує свідомість і діяльність. Окрім того, до структури особистості він вводить такі складові: 1. Що хоче особистість? (Спрямованість, установки, потреби, інтереси). 2. Що може особистість? (Здібності, обдарованість). 3. Що є особистість насправді? (Темперамент, характер) [19]. Логічно доповнивши цю структуру свідомістю і самосвідомістю відповідно як четвертим і п'ятим компонентами, Фурман А.А. цитує для підтвердження сказаного відомого психолога: "Питання психологічного дослідження особистості не завершується вивченням її психічних властивостей – здібностей, темпераменту і характеру, вона завершується розкриттям самосвідомості особистості" [12, с. 31]. На переконання корифея української психології Г.С.Костюка, індивід стає особистістю в міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті громади, виконувати соціальні функції, володіти культурними здобутками нації і людства загалом. Рушійні сили психічного розвитку він вбачав у властивих суб'єктові внутрішніх суперечностях. До них належать "розбіжності між новими потребами і прагненнями суб'єкта та наявним рівнем оволодіння засобами їх задоволення; між рівнем розвитку, якого досяг суб'єкт і функціями, які йому доводиться виконувати; між тенденціями до інертності, сталості, з одного боку, і до рухливості, змін – з іншого" [3]. Зазначену стратегію продовжує та обґрунтовує український психолог П.А. М'ясоїд, котрий зазначає, що "... розвиток особистості має вигляд саморуху, викликаного суперечностями, які виникають у діяльності індивіда і зумовлюють його переходи на більш високий рівень життя – рівень особистості. Особистість – індивід, який прагне здійснити себе у світі. Це інструментальна функція психіки, яка на цьому рівні характеризує психологічний зміст відношення "людина – світ". Психічні новоутворення стають тут засобами, послуговуючись якими людина живе – здійснює акти самореалізації. Відповідно, особистість є активно діючим індивідом, суб'єктом вчинку" [4, с. 155]. Тільки як особистість, доводять далі науковці, людина "виявляє свою гідність бути носієм власне людського способу існування, протистояти світові як активний, спроможний до перетворень та впливів суб'єкт, бути самодостатньою одиницею, самоціллю, "безпосереднім самобуттям" (С.Л.Франк)" [5, с. 287].

Отже, підсумовуючи, висновуємо, що специфіку особистості вдалося знайти завдяки рубінштейнівській категорії суб'єкта життєдіяльності, суб'єкта життєвого шляху. Від часів Ш. Бюлер серед сонми різних підходів до його вивчення (подієвий, біографічний,

соціологічний), рубінштейнівський суб'єктний підхід посідає особливе місце, оскільки дає змогу: 1) розглянути саму особистість проєктивно в масштабах життєвого часу і простору; 2) зрозуміти її як багаторівневу систему; 3) пояснити її розвиток через спосіб розв'язання суб'єктом життєвих суперечностей і 4) розкрити своєрідну теорію відносності щодо визначення суб'єкта [1, с. 47-48]. Логічно підтверджує сказане філософсько-психологічна концепція В.А.Роменця, в контексті якої зміст поняття "особистість" охоплює все те, що конкретна індивідуальність вже встигла засвоїти, інтеріоризувати, привласнити, а саме: знання, уявлення, усвідомлені закони. Особистість, у витлумаченні геніального "методолога психософійного духу" (А.В.Фурман), має потребу "тягнутися до незнаного, таємного, небезпечного, розкривати себе у взаємодії з універсумом, макрокосмосом" [7, с. 137]. Відомо, що, на переконання багатьох дослідників, особистість виявляється у вчинку. Творчість, свобода, трансцендентування, самопізнання виокремлюються В.А. Роменцем як головні риси особистості, а вчинок – як спосіб особистісного існування у світі. Він пише: "Все, що існує в людині і в олюдненому світі, є вчинковим процесом і його результатом. У цьому вузловому осередку буття виявляється активна творча взаємодія людини і світу. Вчинок формує та виявляє найістотніші сили особистості, як і самого "великого світу" [7, с. 261].

Проблема особистісного розвитку також немає однозначного витлумачення. Різні дослідники прагнули дати своє визначення згаданій дефініції, наповнивши його змістом власного наукового підходу. Термін "особистісний розвиток" уперше використав К.Роджерс для позначення феноменології повнофункціональної особи, яка здебільшого ототожнюється з потребою саморозвитку чи самоактуалізації (А.Маслов), із досягненнями самості як цілісності, конгруентності, автентичності особистості (К.Г.Юнг, Г.Олпорт) [12]. В. Слободчиков розглядає процес становлення як складову процесу розвитку. На його думку, категорія розвиток одночасно містить у собі як мінімум три процеси: становлення, формування, перетворення [10]. Нам імпонує концепція Фурмана А.А., котрий зауважує, що розвиток особистості – це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей, талантів, свідоме вдосконалення себе людиною, а також особливе, індивідуальне життєсприйняття, спосіб буття, заснований на чіткому розумінні власних цінностей і цілей, що дозволяє вибудовувати гармонійні взаємини, відчувати повноту й осмисленість життя. Звідси очевидно, що особистість – це "складноутворений продукт щонайменше чотирьох інгредієнтів – культури, суспільства, конкретних соціальних взаємостосунків і власного індивідуального досвіду Я людини як опрацьованих й опрацьовуваних нею задатків, потенцій, ресурсів, здібностей" [12, с. 99].

У цьому проблемно-змістовому контексті доречним буде обґрунтування психокультурних параметрів особистісного розвитку людини. Методологічною основою дослідження є *вітакультурна парадигма* у системі наукового пізнання, запропонована А.В. Фурманом, котра обстоює ідею конструювання доквілля на принципах розвитковості, кватерності, типологізації, метасистемності та охоплює низку світоглядних універсалій [13; 15; 18]. Вона теоретично обґрунтовує положення, згідно з яким проблеми життя вирішуються засобами культури, а проблеми культури – засобами життя. Аналізуючи основні підходи вітакультурної парадигми до вирішення будь-якої проблеми, її автор зазначає, що, спроектовані на гуманітарну сферу, вони здійснюють "прокладання чотирисходинкового інтерпретаційного шляху, а саме: від метафори Дому до ковітальної спільноти, і далі – до культурного тіла та духовної аури колективістськи локалізованого соціуму" [14, с. 131]. Домом можуть бути сім'я, школа, вулиця, етнос, нація, культура, Земля, Всесвіт, але найчастіше – це батьківщина, де кожен виріс і стався як громадянин. Становлення ковітальної спільноти сприяє актуалізації явищ групової інтеграції. Цілком слушно, що поняття особистості буде порожнім, якщо воно не корелюватиме з конкретним культурним тілом, котре формує не тільки практичний розум, а й людську психіку. Воднораз духовна аура суспільства – це внутрішнє наповнення соціального життя нації духовними

станами самоочищення, позитивної віри, історичного самоствердження і цілепокладання на тлі переважаючого вітакультурного над біологічним [18; 19].

Ідею психокультури як надскладної сфери суспільної реальності А.В.Фурман уперше привніс у науковий простір соціогуманітаристики в 2001 році. Контурно окреслимо основні концептуальні положення і розкриємо змістовий формат наших інноваційних пошукувань.

Перші дослідження психокультури відображені у творчості таких відомих представників зарубіжної психології, як В. Вундт, Е. Фромм, М. Шелер, К. Юнг. Не вживаючи даного терміну, вони узагальнено розглядали його сутнісний зміст у контексті колективного несвідомого або духовності народу. Філософська основа розуміння психокультури особи постмодерного світу закладена у працях М. Абаєва, котрий витлумачує її як розумні, доцільно організовані форми активності особистості, використання яких дозволяє людині ефективно та гармонійно будувати свої відносини з соціумом. Саме психокультура є основною рисою особистості й показником певних якісних змін в її психічному житті [2].

Якісно інше смислове наповнення означеної наукової проблеми знаходимо у методологічно зрілій філософсько-психологічній концепції А.В. Фурмана, в контексті якої він визначає психокультуру як "інтегральну категорію, яка містить теоретико-пізнавальні, художньо-творчі, морально-аксіологічні, різносуб'єктивні та інші характеристики вчинково-діяльної присутності людини у світі, одним із векторів розвитку якої є спрямованість її життєактивності на вдосконалення і самоорганізацію внутрішнього світу власного Я у мережі окультурених соціальних стосунків і взаємодій" [17, с. 14]. У широкому і загальному розумінні культура психічної діяльності – це певна ступінь психосоціальної зрілості особистості в напрямку, що визначається реальними, передусім етнонаціональними, надбаннями і загальними тенденціями розвитку всієї сьогочасної культури, тобто той рівень її вітапсихічного вдосконалення як суб'єкта діяльності, індивідуальності вчинення та універсуму спонтанності, який досягнутий у процесі привласнення певного набору цінностей, напрацьованих у даній конкретній культурі, та під час окультурення своєї природи [17].

Психокультура, на думку науковця, – це не стільки психологічна культура і не стільки культурна психологія, тому що все це – спрощення; насправді – "це поєднання двох невидимих сфер – культурної і психодуховної та самоусвідомлення психіки у контексті етнонаціональної культури" [14, с. 154]. Між культурою і психологією існує тісний взаємозв'язок, тому що перша визначально організує суспільне життя людей, друга виробляє систему знань про групову поведінку та діяльність, а в підсумку робить співжиття громадян продуктивнішим і досконалішим за умов майстерного практичного використання цієї системи. Вказаний взаємозв'язок настільки органічний і безперервний, що дає підстави автору трактувати психокультуру як "певне історично зумовлене, динамічне, програмово-духовне налаштування великого чи локалізованого соціуму на той чи інший спосіб своєї життєактивності (у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинення), котрий забезпечує виживання, відтворення та оновлення психосоціальної вітальності окремих спільностей і груп, зокнайперше ідей, установок, цінностей, уявлень, норм і моделей діяння людей, національної ментальності та соціетальної психіки загалом" [16, с. 221]. Як зазначає А.В. Фурман, примітною рисою психокультури як об'єкта пізнання та конструювання є її безпосередня неочевидність, неаявність. Те, що бачиться і спостерігається як психічні і культурні явища та продукти – це всього-на-всього численні маніфестації реальної наявності психодуховного світу людини й аналогічного Всесвіту культури. Тому багатьох науковців цікавлять суб'єктивні елементи психокультури, які не можна побачити або почути, але всі знають про їх існування у вигляді норм, звичаїв, установок та цінностей [14]. Відтак психокультура – *теоретична данність*, що пояснює внутрішньо групові та міжгрупові особливості перебігу життєактивності, допомагає зрозуміти те, чому окремі індивіди, групи чи спільності вчиняють так, а не інакше, нарешті обґрунтовує відмінності у їх мотивації, світосприйнятті, установках, ціннісних орієнтаціях, ментальності, психосмислових

інваріантах. Звідси очевидно, що між концептуалізованими (ідеальними) вимогами культури і реальною психокультурною активністю колективних суб'єктів існує певна невідповідність, котра спричинює *динамічне розвиткове напруження*, яке, зі свого боку, зумовлює *інноваційні зміни* у психокультурі, а відтак і в соціосистемах. Тому стратегія психокультурного змістового збагачення усталеного поступального реформування різних сфер духовного виробництва є однією з основоположних у конструктивному розгортанні максимально широкого простору суспільствотворчих процесів, підвищення *індексу людського розвитку* країни [16].

У подальших дослідженнях автор виокремлює психокультуру як концентр вітакультурної методології, подає засадничі мислесхеми основних формовиявів, типів і детермінантів психокультури та окреслює змістовий формат останньої у ракурсі суспільної реальності, соціогуманитарної науки, навчальної дисципліни і соціальної практики [8; 14]. Філософсько-методологічні виміри психокультури при цьому стосуються витлумачення її як: а) *онтологічної реальності* (взаємопроникнення сфер психіки і культури), б) *феноменологічної данності* (внутрішня і зовнішня культура поведінки, діяльності, спілкування, вчинків людини чи групи), в) *гносеологічної дійсності* (система ідей, установок, очікувань, вартостей, уявлень, спрямована на формування ідеального мисленнєвого конструкту – психокультурного ідеалу), г) *ноуменальної сутності* (сфери трансценденції, що виходить за межі чуттєвого досвіду й досягається розумом).

Відтак психокультура, зважаючи на вищеподані міждисциплінарні узмістовлення, – це глобальний – соціально спричинений, тотально усуб'єктнений, життєдайно просякнутий, культурно значущий – механізм регулювання, контролю, проектування і самоорганізації поведінки, діяльності, спілкування і вчинення як окремих осіб і суб'єктних організованостей (діад, тріад, груп, колективів), так і масолюдських утворень (громади, партії, етноси, людство). Психокультурне самовизначення окремої людини А.В. Фурман та О.С. Морщакова витлумачують через уреальнені в діях і вчинках форми, методи, способи, засоби та інструменти її як суспільного зреалізування, так і особистісного. Відтак основне завдання психокультури вони вбачають у «творенні Людини моральної, добродійної, духовної, богоподібної» [17, с. 14] завдяки налагодженню взаємодії з іншими індивідами, рефлексивному самопізнанню, служінню справі і світобудові за християнськими канонами. Розвиток психокультурного світу особистості як царини аксіобуття, зазначають далі дослідники, відбувається в етико-нормативній площині та охоплює формування культури світовідношення, творення смисложиттєвих стратегій, розв'язання внутрішніх морально-етичних суперечностей, толерантного ставлення до ситуацій життя, досконалості психічної діяльності і душевних екзистенцій. Тоді сфера «психокультури – це програмний самісний шлях психодуховного розвитку людини до акмеологічних вершин ціннісно-сміслового розвитку особистісного начала, розширення простору її потенційних можливостей, досконалості та гармонійності у рамках конкретного повсякдення, а також постійне розширення і збагачення культурним змістом і духовним матеріалом її свідомості та самосвідомості» [17, с. 22].

Висновки. Таким чином, психокультурна спрямованість особистісного розвитку людини сприяє продуктивному самісному зростанню й вдосконаленню, а розмаїття культур і конкурентних варіантів ідеалів і норм у контексті моралі, права, громадськості і релігії в межах однієї культури, дозволяє індивіду, народу, нації підібрати потрібний варіант психокультурних пропозицій й у такий спосіб відповісти на виклик сучасності. І це природно, адже сьогодні все вирішує вільна і відповідальна особистість.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Альбуханова К.О. Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології / К.О.Альбуханова // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О.Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.

2. Ардашова Я.І. Психокультура в контексті культурного поступу суспільства [Електронний ресурс] / Я.І. Ардашова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2015. – № 1. – С. 11-18. – Режим доступу: [file:///D:/Downloads/filipol_2015_1_4%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/filipol_2015_1_4%20(1).pdf)
3. Костюк Г.С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psych.kiev.ua>
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. для ст. вищ. навч. закл. / Петро Андрійович М'ясоїд. – [3-тє вид., випр.]. – К.: Вища школа, 2004. – 487 с.
5. Основи психології: підручник / За заг. ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. – [вид. 6-те, стереотип.]. – К.: Либідь, 2006. – 632 с.
6. Психологический словарь / [ред.-сост. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова]. – 2-е изд. , перераб. и доп. – М. : Педагогика-Пресс, 1997. – 440 с.
7. Психологія вчинку : Шляхами творчості В. А. Роменця : зб. ст. / Упоряд. П. А. М'ясоїд; відп. ред. А. В. Фурман. – К. : Либідь, 2012. – 296 с.
8. Ревасевич І. Рефлексивне обґрунтування глибинного смислу психокультурного коду економіки / І. Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 66-72.
9. Ревасевич І. Психокультурна взаємодія людини та економіки / Ірина Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2008. – №3. – С. 56-62.
10. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека : Введение в психологию субъективности : уч. пособ. для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
11. Соколюк А. Особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця як суб'єкта професійного становлення [Електронний ресурс] / А.Соколюк. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1267>
12. Фурман А. А. Психологія особистості : ціннісно-орієнтаційний вимір : [монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса : ОНПУ; Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 312 с.
13. Фурман А. В. Ідея професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта - Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 205 с.
14. Фурман А. В. Психокультура української ментальності : [наук. вид.] / Анатолій Васильович Фурман. – [2-е вид.] – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
15. Фурман А. Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв'язання складних проблем / Анатолій Фурман // Інститут експериментальних систем освіти (науково-дослідний): Інформаційний бюлетень. – Випуск 4. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 4-7.
16. Фурман А. Програма авторського курсу “Психокультура інноваційних соціосистем” / А. Фурман, І. Ревасевич // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 221–235.
17. Фурман А. Психокультура як самоорганізована сфера аксіобуття / А. В. Фурман, О. Морщакова // Вітакультурний млин. – 2013. – Модуль 15. – С. 13-22.
18. Фурман А. Теорія освітньої діяльності як метасистема / Анатолій Фурман // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3-4. – С. 20-58.
19. Фурман О. Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього навчального закладу [Текст] : 19.00.07 : дис. ... д-ра психол. наук [Електронний ресурс] / Оксана Євстахіївна Фурман ; Тернопільський нац. ун-т . – Тернопіль, 2015 . – 467 с. – Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/1205>

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАР ЖАМОАСИДАГИ ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

В статье была проведена теоретическая основа особенностей взаимоотношений у младших школьников. А именно, раскрыты психологические особенности и механизмы взаимоотношений в младшем школьном возрасте.

Ключевые слова: младший школьный возраст, взаимоотношения, общение, личность, группа, коллектив, симпатия, деятельность, лидер, отношения.

In the article theoretical basis of features of mutual relations was conducted for junior schoolchildren. Namely, psychological features and mechanisms of mutual relations are exposed in a midchildhood.

Keywords: junior school age, mutual relations, communication, personality, group, collective, liking, activity, leader, relations.

Шахснинг ҳар томонлама камолга етишида ижтимоий муҳит таъсирлари муҳим аҳамиятга эга. Жумладан, инсоний муносабатлар асосига қуриладиган бу шахслараро муносабатлар тизимидир. Шу боис, шахслараро муносабатлар тушунчасининг мазмуни ва айнан кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда шахслараро муносабатлар тизими хусусиятларини ўрганиш муаммонинг нечоғли долзарб эканлигини кўрсатади. Шахслараро муносабатлар – бу реал ҳаётда ўзаро фикрловчи ва ҳис этувчи инсонлар мулоқотларида жамланувчи муносабатлардир. Мулоқот жараёнидаги ўзаро таъсир этиш натижасида рўй берадиган ижтимоий-психологик ҳодисадир. Шахслараро муносабатлар мулоқот моҳияти бўлиб, унинг ўзига хос натижасидир. Шахслараро муносабатлар – инсонларнинг ўзаро ички кечинмаларига боғлиқ бўлиб, характерларида ташқи намоён бўлувчи шахслараро ўзаро таъсирнинг усуллари ҳамдир яъни, инсонларнинг биргаликдаги фаолиятлари ва мулоқотлари жараёнида бир-бирларига ўтказадиган ўзаро таъсирларидир[2, 234].

Кичик мактаб ёши – бу боланинг шахсида юз берувчи ижобий ўзгаришлар ва янгиликлар давридир. Шунинг учун ҳам, мазкур ёш босқичида ҳар бир бола томонидан амалга ошириладиган муваффақиятлар даражаси анча муҳим ҳисобланади. Агарда бола бу даврда янги қизиқишларнинг қувончини ҳис қилмаса, ўз имкониятлари ва қобилиятларида ўзига бўлган ишончга эга бўла олмаса, у ҳолда кейинчалик, буни ўз тенгдошлари билан шахсий ўзаро муносабатлар тузилмасидаги ўрнини тўғрилаш ҳам қийин бўлади. Бола томонидан ўзлаштириладиган ва қўлланиладиган самарали мулоқот воситалари биринчи навбатда атрофдаги инсонларнинг унга бўлган муносабатини белгилайди. Мулоқот ижтимоий муносабатларнинг ўзига хос мактаби бўлиб боради. Турли-туман услубларини турли хил услубларини ўргана боради.

Кичик мактаб ёшида бола учун ўз тенгдошлари билан бўладиган мулоқоти тобора катта аҳамиятга эга бўлиб боради. Боланинг ўз тенгдошлари билан мулоқот қилиши туфайли билиш, предметли фаолият анча ривожланади ҳамда шахслараро мулоқот ва ахлоқий хулқ-атворнинг муҳим кўникмалари шаклланади. Тенгдошларига интилиш, улар билан мулоқот қилишга нисбатан кучли интилиши тенгдошлар гуруҳини бола учун ўта қимматли қилиб қўяди. Бола ўз гуруҳидаги иштирокини жуда кадрлайди. Гуруҳда қоидаларни бузганларга нисбатан баъзида ўта кучли санкциялар масхаралашлар, қийноқлар, жисмоний жазолар, “жамоа”дан ҳайдаш каби усуллар қўлланилади.

Гуруҳлар одатда ўз “етакчи”сига ёки “сардор”ларига эга бўлади. Одатий болалар жамоасида сардор бу ақли, эпчил ва ташаббускор тенгдошлардир. Исталган ҳолатда етакчи

бу энг аввало, яхши дўст бўлиб, у фақатгина тенгдошлар орасида биринчидир. Ўртоқлик қоидалари ёзилмаган бўлиб, бироқ уларга қатъий амал қилинади. Ўзаро ёрдам ва баҳам кўриниши ривожланган бўлади. Бу ёшдаги болалар бир-бирларига турли туман ҳикояларини сўзлаб беришни яхши кўрадилар. Бу воқеаларни улар кино ёки телевиденияда кўрган, эшитган ёки бўлмаса, шахсан ўзлари гувоҳ бўлган бўладилар. Сўзга усталик, яхши сўзловчи бўлиш қадрланганлиги туфайли бундай тарзда сўзловчи гуруҳда юқори мавқега эга бўлади.

Кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларнинг ривожланишидаги энг муҳим вазифалардан бири бу тенгдошлар гуруҳи билан ижтимоий ўзаро таъсир кўникмаларини эгаллаш ва дўстларни орттира олиш ҳисобланади. Янги ижтимоий вазият ва янги хулқ-атвор қоидалари шунга олиб келадик, ўқишнинг биринчи йилида болаларнинг конформлик даражаси ортади.

Бу эса янги гуруҳга киришнинг қонуниятли натижаси ҳисобланади. Тенгдошлар билан мулоқот қилиш мазкур ёшда муҳим роль ўйнайди. У нафақат ўз-ўзига бўлган адекват баҳони беради, балки болаларга янги шароитларга ижтимоийлашувига ёрдам беради ҳамда уларнинг ўқишини рағбатлантиради. 1-синф ўқувчиларининг ўзаро муносабатлари ўқитувчининг ўқиш жараёнини ташкил этиш билан белгиланади. У синфдаги статусларнинг ва шахслараро муносабатларнинг шаклланишига сабаб бўлади. Социометрик сўровларни ўтказишда шуни кўришимиз мумкинки, маъқул кўринганлар орасида кўпчилик яхши ўқийдиганлар ўқитувчи томонидан мақтанадиганлар ва бошқалардан ажратилиб кўрсатиладиганлар бўлар экан.

Одатда болалар симпатияларга кўра, қандайдир қизиқишларнинг умумийлигига қараб мулоқот қила бошлайдилар. Шунингдек, улар яшайдиган турар жой манзили ва жинс белгилари ҳам сезиларли аҳамиятга эга. Кичик мактаб ёшдаги болаларнинг ўзаро муносабатларидаги ўзига хос хусусият шуки, уларнинг дўстлиги одатда ташқи ҳаётий шарт-шароитларга ва тасодифий қизиқишларнинг умумийлигига асосланади: масалан, улар бир парта ортида ўтиришади, ёнма-ён яшашади, ўқиш ёки ёзишга қизиқишади. Кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларнинг онги шахснинг бирон-бир алоҳида хислатига кўра дўстларни танлай олиш даражасига етмаган бўлади. Бироқ, умуман олганда 3-4 синф болалари шахснинг, характернинг у ёки бу хусусиятларини чуқурроқ англай бошлайдилар. 3- синфнинг ўзидаёқ бир зарур бўлиб қолганида, ўқувчиларнинг 75% яқини ўз танловини бошқа болалардаги маълум бир ахлоқий хислатлари билан мотивлашади.

Социометрик тадқиқотларнинг материаллари шуни тасдиқлайдики мактабдаги муваффақиятлар ўқувчилар томонидан шахснинг муҳим характеристикаси сифати таклиф қилишни кунингга кимларни қабул қилинар экан. Сен ким билан бир парта ортида ўтришни истардинг? Туғилган кунингга кимларни таклиф қилишни хохлайсан ва нима учун айнан уни? деган саволларга куйидаги жавоблар бўлган. 1-синф ўқувчиларининг 85%и ҳамда 2-синф ўқувчиларининг 70% ўз танловларини тенгдошларининг ўқишидаги муваффақиятлари ёки муваффақиятсизликлари билан мотивлашган. Бунда агар ёмон ўқийдиган ўқувчи танлаган бўлса, у ҳолда ёрдам таклиф қилинган. Кўп ҳолларда ўқувчилар ўз баҳоларида ўқитувчига таянишган. Айнан кичик мактаб ёшида дўстликнинг ижтимоий-психологик феномени юзага келади. Бу дўстлик ўзаро боғланиб қолиш, симпатия туйғуси ва бир-бирини шундайлигича қабул қилишга асосланади.

Боланинг ўз тенгдошлари билан мулоқотидаги эмоционал тортилиши даражасига кўра, мулоқот дўстона ёки ўртоқлик бўлиши мумкин. Ўртоқлик мулоқоти (эмоционал чуқур бўлмади) асосан синфнинг ўзида кўпинча ўз жинс вакиллари билан бўлади. Дўстона муносабатлар синфда ҳам, асосан ўз жинс вакиллари билан (атиғи 8% ўғил болалар ва 11% қиз болалар қарама- қарши жинс билан) мулоқот қилиш ҳолатлари кузатилади. Гуруҳдаги болалар таркиби 1-синфда 2-3 нафардан, 3-синфда 4-5 нафардан бўлади. Болалар чуқур шахслараро болаларча муносабатлардан кўп нарсани ютадилар. Дўстлик туфайли болалар ижтимоий тушунчаларни ўзлаштирадилар, ижтимоий кўникмаларни эгаллайдилар ва ўзини ўзи ҳурмат қилишни ривожлантирадилар. Кичик мактаб ёшида гуруҳий дўстлик кенг тарқалган дўстлик тури ҳисобланади. Дўстлик кўпгина функцияларни бажариб, уларнинг орасида энг муҳимлари ўзини ўзи англашни ривожлантириш ҳамда кераклилик ҳиссини

шаклантириш ҳисобланади. Я.Л.Коломинский мактаб ўқувчиларининг мулоқотини шартли равишда 2 гуруҳга ажратишни таклиф қилади: - боланинг доимий симпатиясига эга бўлган синфдошлар давраси; -бола унчалик кучли симпатия билдирмайдиган синфдошлар даврасига киради.

Шундай қилиб гуруҳда ўзаро муносабатларнинг ривожланиш асоси бу мулоқот қилишга бўлган эҳтиёжнинг қондиришга интилишдир. Мактабга биринчи марта келган бола ўз фаолиятининг туб моҳияти ва вазифасини тўла тушуниб етмайди, балки ҳамма қатори мактабга боришим керак, деб ўйлайди. Катталарнинг кўрсатмаларига амал қилиб, тиришқоқлик билан дарсларга киришиб кетади. Орадан маълум вақт ўтгач шодиёна лаҳзаларнинг таассуроти камайиши билан мактабнинг ташқи белгилари ўз аҳамиятини йўқота боради ва бола ақлий меҳнат кўникмасига эга бўлмаса, у ҳолда унинг ўқишдан кўнгли совийди, унда умидсизлик ҳисси вужудга келади. Ўқитувчи эса бундай ҳолнинг олдини олиш учун болага таълимнинг ўйиндан фарқи, қизиқарлилиги ҳақида маълумотлар бериши ва уни шу фаолиятга тайёрлаши керак [1, 385-387].

Мактаб таълими ўқувчининг турмуш тарзини, ижтимоий мавқеини синф жамоаси ва оила муҳотидаги ўринни ўзгартиради. Унинг вазифаси ўқишдан, билим олиш, кўникмаларини эгаллаш, ўзлаштиришдан иборат бўлиб қолади. Боланинг мустақил равишда бажарган ҳаракатлари натижаларини ўз хатти-ҳаракатларининг хусусиятлари билан таққослай олишлари, унда ўзини ўзи назорат қилиш лаёқатини маълум даражада шакланганлигидан далолат беради. Ўқувчилар ўқув фаолиятини жамоа фаолияти сифатида ташкил этилишига кўп вақт унчалик эътибор берилмади.

Шундай шарт-шароитлардан бири бошланғич даврда ўқув фаолиятини жамоавий фаолият сифатида ташкил этилишидир. Қуйидаги белгилар мавжуд бўлгандагина ишни жамоавий деб ҳисоблаш мумкин:

-ўқитувчи томонидан берилган ўқув вазифаси ёки алоҳида бир микрогуруҳ томонидан тенгликда бажариш қабул қилинса;

-вазифаларни ўзаро тақсимлаган ҳолда биргаликда бирон-бир фаолият амалга оширилса;

-ўқувчилар ўртасида ўзаро назорат ва масъулият ҳиссининг мавжудлиги;

-ишларни тақсимлашни ташкил этиш ва унинг боришини ўқувчиларнинг ўзлари назорат қилишларига эришиш ва бошқалар[2,305].

Келтирилган фикрларга асосланган ҳолда қуйидаги хулосаларни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ:

-кичик мактаб ўқувчиларида мулоқотчанликни таркиб топиши, ўз имконият ва қобилиятларини англаш, атрофдагиларнинг ҳис-туйғуларини тушуниб етишишлари шахслараро муносабатлар бирламчи шартларидан ҳисобланиши мумкин;

- кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларни шахслараро муносабатга киришиши улардаги мулоқот малакаларини шакланганлиги билан белгиланади;

- кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда шахслараро муносабатга киришиши улардаги ўзаро ҳурмат ишонч ҳиссини шакланганлиги билан белгиланади;

- кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда шахс хусусиятларини ривожланиши шахслараро муносабатлар тизимида ўзига хос ўринга эга бўлиши билан белгиланади;

Юқоридаги фикрлардан кўринадики, ўқувчилар жамоасида шахслараро муносабатлар ўзига хос устқурма шаклда қурилган бўлиб, натижада шахснинг ҳар томонлама камолга етишини таъминлайди. Айниқса, шахслараро муносабатлар тизимида мулоқотни тўғри йўлга қўйилишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Лаврентьева Т.П. Культура общения младших школьников. – Киев, 2003. – 490 с.
2. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. – М., 2006. – 480 с.

*Лола Халмаматова
(Ташкент, Узбекистан)*

СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ГЕНДЕРНОЙ ПСИХОЛОГИИ И РАЗВИТИЕ ГЕНДЕР-МЕНЕДЖМЕНТА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

В данной статье представлены некоторые проблемы психологии гендерного равенства в мировом сообществе. Указаны особенности гендерных стереотипов, в том числе даны сведения о развитии гендер-менеджмента в Республике Узбекистан

***Ключевые слова:** гендер, психология, гендерное равенство, гендерное развитие, социальные установки, гендерные стереотипы, гендер-менеджмент.*

This article presents some psychological problems of gender equality in the world community. These features of gender stereotypes, including the given information about the development of gender-management in the Republic of Uzbekistan

***Keyword:** gender, psychology, gender equality, gender development, social attitudes, gender stereotypes, gender management.*

Гендер стал сегодня наиболее важным термином, введенным сначала для обсуждения статуса женщин в обществе и семье, а впоследствии адаптированный традиционными общественными науками. Гендер – это набор социальных ролей, в которых мужчины и женщины исполняют свои неравные общественные роли. Гендерная роль - это поведение в соответствии с набором определенных социальных предписаний, которые адресуются обществом людям в зависимости от их пола. Гендерные стереотипы, сформировавшиеся в культуре, – это обобщенные представления о том, как действительно ведут себя мужчины и женщины. Появление гендерных стереотипов обусловлено тем, что модель гендерных отношений исторически выстраивалась таким образом, что половые различия располагались над индивидуальными, качественными различиями личности мужчины и женщины. Существует несколько причин, по которым различные аспекты гендерного (полового) неравенства, не связанные с биологическими различиями или не обусловленные осознанным выбором, становятся актуальными для многих государств мира. Проявления гендерного неравенства ухудшают качество человеческого капитала, тормозят социальное развитие, снижают эффективность экономической системы.

Именно поэтому достижение гендерного равенства отнесено к ключевым целям развития тысячелетия. Ее следует рассматривать с точки зрения обеспечения равного доступа к экономическим возможностям, услугам образования и системы здравоохранения, участия в общественной и политической жизни для обоих полов. Причем без расширения прав и возможностей женщин и увеличения их равенства с мужчинами не будут достигнуты и другие цели в области развития, сформулированные в Декларации тысячелетия. Важно также понимать, что гендерная проблематика не сводится только к вопросам неравного положения женщин.

В то же время надо понимать, что стремление обеспечить гендерное равенство не означает желание ликвидировать естественные различия между женщинами и мужчинами. Например, нет никаких разумно обоснованных причин для того, чтобы во имя соблюдения принципа гендерного равенства принуждать женщин к выбору той же модели карьерного роста, которой следуют мужчины. Такая модель должна быть результатом их свободного выбора. Уравнение ставок оплаты труда мужчин и женщин экономически эффективно лишь в том случае, если в среднем обе гендерные категории обеспечивают равный производственный вклад. Следовательно, равенство экономических результатов даже в среднестатистическом исчислении далеко не всегда оказывается справедливым или экономически эффективным.

Проблемы психологии гендерного равенства в Узбекистане усложняются их малоизученностью и наличием различных точек зрения на равенство полов. В настоящее время, к сожалению, часто происходит различия между понятиями «гендерные проблемы» и «проблемы женщин». Поэтому, как считают специалисты, прежде чем говорить о проблемах достижения гендерного равенства, необходимо отделить данное понятие от так называемого «женского вопроса», или от смешивания его с ярким воинствующим феминизмом. В рекомендациях к национальным целям развития тысячелетия в Узбекистане для нашей страны выделена цель – поощрение равенства женщин и мужчин и расширение прав и возможностей женщин. В рамках ее реализации поставлена задача: ликвидация гендерного неравенства в начальном и среднем образовании к 2005 г., и на всех уровнях образования – не позднее 2015 г. Акцент на равенстве в сфере образования не случаен: в соответствии с концепцией человеческого развития, полный и равный доступ к образованию для мужчин и женщин служит основой для обеспечения свободы выбора, при котором достигается расширение их участия в общественной, экономической и политической жизни.

За последние десять лет возрос интерес к проблемам, связанным с мужской (маскулинной) и женской (феминной) сторонами менеджмента, или влиянием на него пола подчиненных и руководителей. Наиболее характерные и значимые из них – особенности мужского и женского коллективов; мужской и женский стили управления; мужская и женская трудовая мотивация; мужские и женские аспекты стимулирования труда; мужская и женская деловая одежда; служебная карьера мужчины и женщины. Проводимые исследования в таких областях, как гендерная психология, гендерная социология, гендерная юриспруденция и гендерный менеджмент, имеют такие общие векторы, как более глубокое знание проблематики, большая справедливость, равноправие де-юре и неравноправие де-факто, а также возросшее разнообразие факторов эффективности/неэффективности управления.

Для Узбекистана гендер-менеджмент – совершенно новое направление исследования в области психологии. Изучены и обоснованы социально-психологические феномены, характеризующие гендер-менеджмент в условиях Узбекистана. Поставив перед собой цель, мы попытались научно доказать, во-первых, необходимость изучения самого феномена «гендер-менеджмент», его особенность и привлекательность для науки, во-вторых, связь данного феномена с культурными, национально-специфическими условиями региона, в-третьих, связь с менталитетом, нравственными и духовными ценностями народа, стилем поведения и воспитания девушек, свойствами женского лидерства, а также гендерными стереотипами народа. Эмпирической целью исследования явилась научное обоснование социально-психологических и этнопсихологических особенностей гендер-менеджмента на примере женщин-руководителей-предпринимателей, работающих в частном секторе экономики Узбекистана.

Следует отметить, что на гендер-менеджмент как сферу науки и практики исследователи Запада и России стали обращать внимание сравнительно недавно. Это обстоятельство многие исследователи перспектив развития социальных процессов в мире связывают тем, что XXI в. все больше становится «веком женщин», что последние десятилетия коренным образом изменился статус и социальное положение женщин в обществе, в том числе в Узбекистане, где традиционно место женщины определялось исключительно в сфере домашнего труда.

Как известно, мужчины и женщины имеют равные права и обязанности, также равные возможности для их реализации. Это законодательно закреплено во всех трудовых законах, кодексах стран, в том числе и в нашем законодательстве. Хочется отметить, что в условиях, когда статус женщины и ее роль в рамках семьи отмечена вековыми традициями народа, эти возможности имеют свои специфические нюансы.

Отрадно, что в Узбекистане в годы независимости все больше внимания уделяется трудовой занятости женщин, открываются все новые и перспективные возможности для развития предпринимательства, укрепляется законодательная его основа, женское

предпринимательство развивается во всех сферах деятельности. Именно данное обстоятельство позволяет исследовать трудовое предпринимательство, как женщин, так и мужчин, чтобы определить особенности гендер-менеджмента в современных условиях.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бем С.Л. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов (Сер. «Гендерная коллекция – зарубежная классика»). – М.: РОССПЭН, 2004. – 336 с.
2. Саралиева З.Х. Социология гендерных отношений: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений (Сер. «Учебные пособия по гендерной теории в гуманитарных науках»). – М.: РОССПЭН, 2004. – 270 с.
3. Baker D. P., & Jones D. P. (1993). Creating gender equality: Cross-national gender stratification and mathematical performance. *Sociology of Education*, 66,91-103.

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ /
СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 355.2.199

*Рустам Бахрамов, Ислам Каримов, Шохрух Ниязов
(Самарканд, Узбекистан)*

**ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ
БАЪЗИ МУАММОЛАРИ**

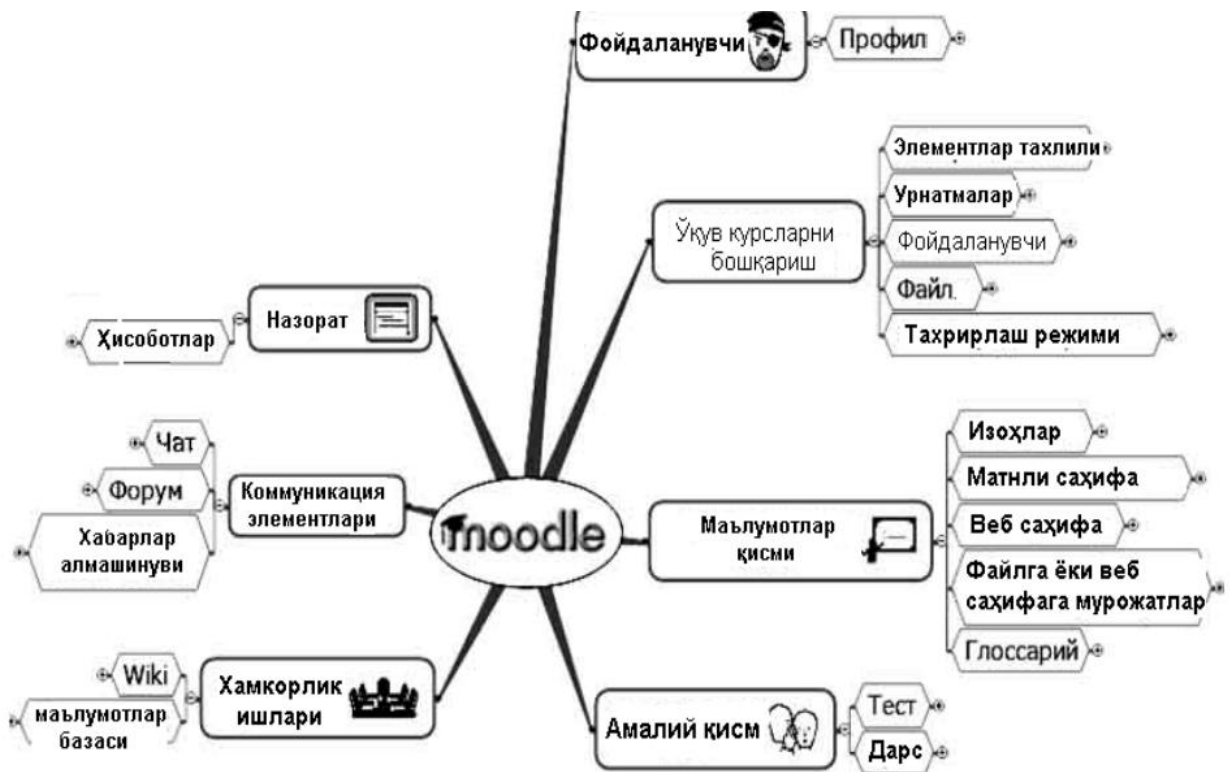
Одной из важнейших проблем дистанционного обучения является оценка знаний студента. В беседе со студентом это сделать легко, однако отсутствие непосредственного контакта требует мастерства педагога при оценке знаний студента. В статье приводятся возможные решения этой проблемы.

One of the most important issues of distance learning is to evaluate the student's knowledge. In an interview with the student to do it easily, but the lack of direct contact between the teacher requires skills in the assessment of student knowledge. The article presents possible solutions to this problem.

Бугунги кунда жамиятнинг ҳар бир соҳасини ахборот технологияларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Техника ва технологияларнинг тараққиёти даврида илм фан ривожланганлиги бир вақтида компьютер технологиялари ёрдамида замонавий таълимда яъни масофавий таълимни олий ўқув юртларининг талабаларига таълим бериш жараёнида компьютер технологияларидан фойдаланиш, талабаларни билимини ошириш, вақтини тежаш, уларни ижодий салоҳиятини шакллантирувчи барча омилларни автоматлаштириш йўлга қўйилган. Масофавий таълимда талабалар олаётган маълумотларнинг ишончилиги, тўғрилиги, замонавийлиги, ва маълумотларни сақлашлиги бундан ташқари талаба профессор-ўқитувчилар билан тўғридан тўғри мулоқот олиб боришлиги имкониятлари борлигини айтиш мумкин. Талаба масофавий таълимда ишлаш учун биринчи ўринда компьютер технологияси глобал тармоққа боғланган бўлиши керак.

Масофавий таълим кенг имкониятларга эга улар қуйидагилар:

1. Хамма мавзу матнлари бўлимларга бўлинишлиги.
2. Талаба ҳар бир мавзу матнларини видеомарузасини кўриши мумкинлиги:
3. Видеомарузадан сўнг талаба ўз- ўзини текшириш учун саволларга жавоб беришлиги:
4. Қўшимча маълумотлар маруза матни сифатида берилишлиги:
5. Кутубхонада ёки уй шароитида ҳам талаба маруза матнларидан ва синов тестларидан фойдаланишлиги:
6. Машғулотларнинг охирида ўтилган мавзу маълумотлари бўйича синов топширилишлиги:
7. Профессор –ўқитувчилар билан тўғридан-тўғри боғланишлиги ва бутун таълим жараёнида берилган саволларга жавоб беришлиги:
8. Таълим жараёнинг якунида Олий ўқув юртининг ўзида компьютер ёрдамида имтихон топширилишлиги:

«Moodle» тизими масофали ўқув жараёнида кенг қамровли имкониятлар ва ўқув жараёнида қўл келадиган қўллаб тўла тўқис қувватлаш – ўқув материалларининг кенг қўламда ёритилиши, билим савиясини текшириш ва бошқарувида ишлаш имконини яратади. Хозирги вақтда “«Moodle»” тизими жаҳоннинг йирик университетларида қўллаб келинмоқда. “«Moodle»” тизимида тахминан 2 млн нафар фаолият олиб борувчилар қайд этилган, 200-та давлатда 70-тилдаги 46-минг ўқув порталлари ва 300-нафар програмист-ишлаб чиқарувчилар фаолият олиб бормоқда.

Ҳозирги кунда бутун дунёда масофавий таълимни муаммолари етарлича мавжуд. Масофавий таълим бўйича мутахассис фанини ва компьютер технологияларини чуқур билишдан ташқари психологияни ҳам билиши зарур. Нима учун деганда талабалар билан ишлаш жараёнида талаба нимага эҳтиёж сезиётганлиги билиши керак. Бундан ташқари масофавий таълимни меъёрий-ҳуқуқий асослари йўлга қўйилмаган ҳамда ҳозирча олий ўқув юртларида масофавий таълимни моддий-техника таъминоти етарлича яратилмаганлигини айтиш мумкин.

Хозирги вақтда масофавий таълимни “Моодле” тизими жаҳоннинг йирик университетларида қўллаб келинмоқда. “Моодле” тизими ахборот-таҳлил муҳитини лойиҳалаш, яратиш ва уни бошқариш имкониятларини беради. Тизимнинг интерфейси аввал бошдан дастурлаштириш ва маълумотлар базаси, веб сайтлар ва бошқалар тўғрисида чуқур билимга эга бўлмаган талабаларга мўлжалланган. Тизим қулай бўлиб, интуитив равишда тушунилиши мумкин бўлган интерфейсга эга. Профессор-ўқитувчилар мустақил равишда фақатгина маълумотлар тизими ёрдамида электрон курс тузиши ва уни бошқариши мумкин.

«Moodle» тизимини афзалликларини келтирмоқчимиз:

- Жуда паст алоқали интернетда ҳам бемалол ишлайди;
- «Moodle» тизимини жуда оддий, тушуниш жуда осон эканлиги;
- «Moodle» тизими орқали вақтни тежалиши ва дарс сифатини ошиши;
- Баҳоланишни ҳолисоналиги;
- Дарсдан ташқари ҳам бемалол «Moodle» тизимидан фойдаланишнинг мавжудлиги;
- Талабаларда мустақил ишлаш учун имкониятни яратилганлиги;
- Ўқув фан дастури бўйича билим олиш имкониятининг борлиги.

Бундан ташкари институтнинг ҳар бир ўқув биоларида Wi-Fi тизимлари ишлаб турибди, талабалар дарс давомида ушбу тизимдан мавзуга доир матнлар, презентациялар, видео матнлар ва тестлардан фойдаланиб келмоқда.

Масофавий таълим «Moodle» тизими ахборот-таҳлил муҳитини лойиҳалаш, яратиш ва уни бошқариш имкониятларини беради. «Moodle» тизимида талабаларни баҳолашнинг янги усули мавжуд: бунга электрон журнални мисол қилиб кўрсатсак бўлади. Электрон журналдан фойдаланиш учун ҳар бир профессор-ўқитувчига логин парол берилади, боскичлар, гуруҳлар ва талабаларнинг исми фамилияси киритилган.

Хулоса қилиб айтганда масофавий таълимнинг ривожланиши мамлакатимизда ахборот технологияларининг ўрни тобора ортиб бораётганлиги ҳамда ноанъанавий таълим шаклини яратилишига замин яратади.

УДК 004

*Марина Вольвач, Иван Садовський
(Пирятин, Україна)*

ЛОКАЛЬНА СИСТЕМА ЗАХИЩЕНОГО КАНАЛУ ЗВ'ЯЗКУ НА ОСНОВІ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглядається можливість застосування технології безпроводних сенсорних мереж з метою створення локального мобільного комплексу обміну інформацією між окремими суб'єктами мережі.

Ключові слова: *безпроводні сенсорні мережі, блок мобільного зв'язку, вузол, абонент.*

In the article possibility of application of technology of off-wire sensory networks is examined with the purpose of creation of local mobile complex of exchange information between separate user nodes.

Keywords: *off-wire sensory networks, block of mobile communication, knot, subscriber.*

Технологія розподілених безпроводних сенсорних мереж (БСМ) останнім часом набуває широкого впровадження в багатьох сферах життя і знаходить багато нових застосувань.

В умовах ведення військових дій актуальність злагодження між окремими військовими та їх підрозділами є очевидною. Сучасні системи мобільного зв'язку не можливо використовувати в таких умовах по ряду причин. Зокрема, важливими чинниками є збереження секретності даних, захищеності від пеленгування передавача, глушіння каналів зв'язку шляхом ввімкнення потужних генераторів супротивником та ін.

Застосування технології БСМ дозволяє створити приховану локальну мережу зв'язку між окремими вузлами з обмеженою дальністю дії. Застосування системи захисту AES-128 робить її захищеною від можливості стороннього доступу до інформації, а застосування технології стрибкоподібного переходу між каналами підвищує загальну завадостійкість. Застосування стандарту ZigBee дозволяє застосовувати частотний діапазон 2,4 ГГц з виділенням 16 окремих каналів зв'язку [1, с. 288].

Застосування такого підходу є інноваційним, оскільки технологія розподілених безпроводних сенсорних мереж почала свій активний розвиток лише протягом останніх кількох років і набуває все більшого поширення в різних прикладних сферах діяльності людини.

Безпроводні сенсорні мережі являють собою систему розподілених у просторі вузлів, які взаємодіють між собою пакетним способом за допомогою електромагнітних хвиль обмінюючись при цьому даними. Потужність передавачів вузлів обмежується кількома міліватами, що дає змогу здійснювати обмін даними на відстані кількох сотень метрів між

абонентами без можливості фіксування режиму передачі даних з боку супротивника. При цьому, кожен з вузлів мережі виконує функцію ретранслятора для передачі даних між передавачем і приймачем. При насиченості вузлами певної території зв'язок може здійснюватися на відстань у кілька кілометрів без збільшення потужності передавачів. Застосування стандарту ZigBee дозволяє застосовувати частотний діапазон 2,4 ГГц з виділенням 16 окремих каналів зв'язку [2, с. 108].

Система побудована таким чином, що кожен з абонентів має при собі технічний пристрій який називається блоком мобільного зв'язку (БМЗ). По суті, БМЗ являє собою мобільний вузол БСМ. Усі разом вони утворюють PAN (Personal Area Network). Мережа конфігурується за допомогою координатора, що підключений до базової станції. Базова станція дає можливість виходу до будь якої комп'ютерної мережі (LAN–Local Area Network та ін.). Крім того, така конфігурація дає можливість виходу до мережі Інтернет (WAN) та представляти необхідні дані в захищеному режимі дистанційно. Схему побудови локальної системи обміну даними показано на Рис.1.

Найважливішими елементами безпроводної сенсорної мережі є вузли, які збирають дані від різних датчиків, і передають їх на комп'ютер. Але не менш важливу роль відіграє і координатор. Він керує роботою мережі, зберігає дані про її топології і служить шлюзом для передачі даних, що збираються усією сенсорною мережею, з подальшою їх обробкою.

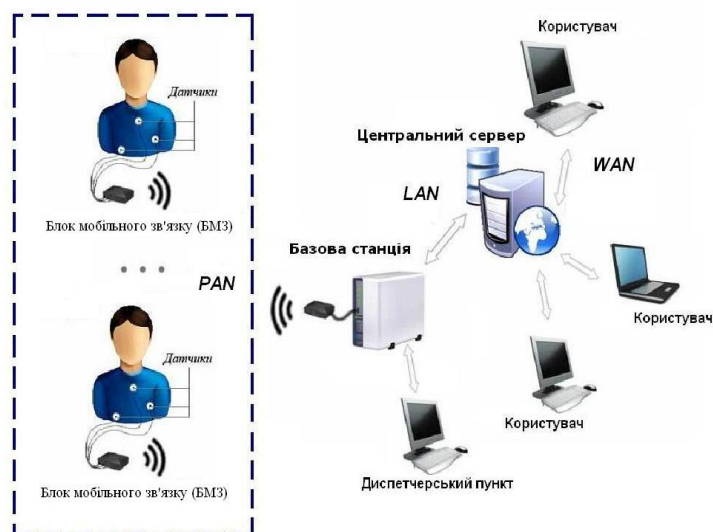

Рис.1. Схема побудови системи локального обміну даними

Вузол розроблено на основі безпроводного трансивера XB24-ACI-001. Це малогабаритний модуль стандарту ZigBee / IEEE 802.15.4, призначений для побудови промислових мереж передачі даних.

Блок мобільного зв'язку побудовано з використанням промислового модуля від компанії Digi/MaxStream XB24 AC1-001. Модуль в своєму складі має трансивер на 16 каналів і розрахований на використання в неліцензійному діапазоні 2,4 ГГц. Крім того, в його склад входить мікроконтролер, шість АЦП та флеш пам'ять. Стандартне програмне забезпечення дозволяє вирішувати широкий спектр задач по організації, конфігуруванню та функціонуванню PAN. Обробка даних від датчиків здійснюється в мікроконтролері (МК). За основу вибрано МК ATmega 8. Його завданням є опрацювання аналогових даних, що надходять від мікрофонного підсилювача та датчиків вітальних параметрів. В складі мікроконтролеру є шість аналогово-цифрових перетворювачів. Дані передаються до модуля XBee, де піддаються пакетуванню та передачі у вигляді електромагнітних хвиль діапазону 2,4 ГГц.

Дані, які надходять до модуля XBee від сусідніх БМЗ, піддаються початковому опрацюванню МК. Після цього надходять до цифро-аналогового перетворювача (ЦАП), підсилювача низької частоти (ПНЧ) та головного телефону [3, с. 85]. Структурна схема модуля для побудови локальної системи обміну даними показана на Рис.2.

Застосування технології БСМ для обміну даними між мобільними абонентами дозволяє вирішити цілий ряд проблем і надає їм багато зручностей. Кожен з абонентів має при собі невеликий пристрій кишенькового формату (БМЗ—блок мобільного зв'язку). БМЗ, по суті, являє собою кінцевий пристрій безпроводної сенсорної мережі, основною функцією якого є збирання даних від датчиків, приймання даних від найближчих “сусідів”, пакетування отриманих даних та передавання їх в навколишній простір за допомогою електромагнітних хвиль діапазону 2,4 ГГц.

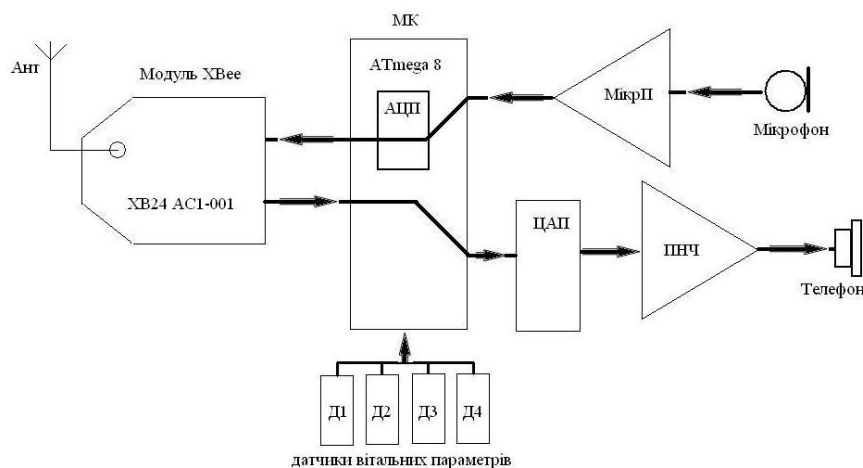

Рис.2. Структурна схема модуля обміну даними для побудови локальної системи обміну даними

Основна проблема способу передачі даних пов'язана з тим, що ми маємо гетерогенну (змішану) мережу. В процесі обміну даними між абонентами мережі та виводу їх в інші мережі з метою подальшої інтерпретації, основним є питання “безшовного” з'єднання різнотипних мереж. В розробці проекту використовується XML специфікація. Вона надає широкий спектр засобів. Серед специфікацій XML є спеціально розроблена технологія обміну даними SOAP. Вона дозволяє розробнику створювати власні протоколи верхнього рівня під визначені задачі [4, с. 249].

З точки зору користувача система являє собою набір WEB-інтерфейсів. Інтерфейси призначені для доступу користувача до основних функцій системи за допомогою WEB-сервісів. Сервіси здійснюють доставку даних в форматі XML у вигляді SOAP повідомлень, тобто без інструкцій по їх представленню. Крім даних користувач може зробити запити на завантаження інших форм. При цьому звернення відбувається не до WEB-сервісу, а безпосередньо до сервера у вигляді звичайного запиту XML файлу розмітки, яка з боку клієнта, за допомогою зв'язаних таблиць стилів XSLT, перетворюється в зрозумілий браузером XHTML формат. Схема взаємодії клієнта з сервером показана на Рис.3.

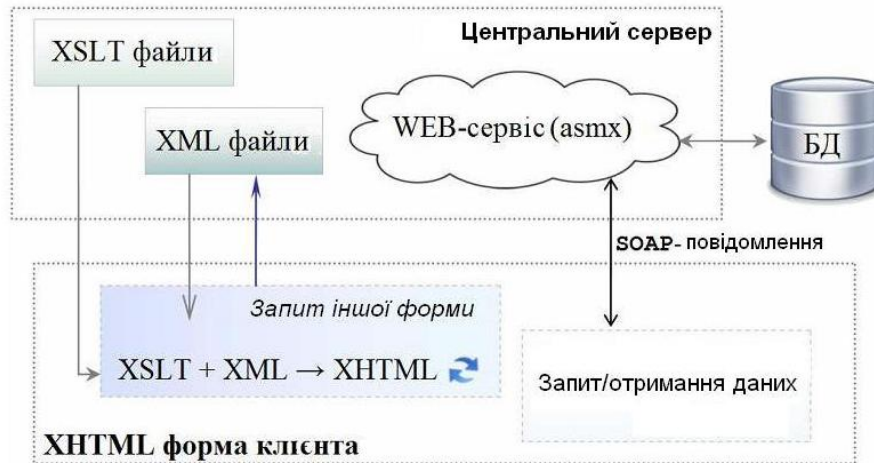

Рис.3. Схема взаємодії клієнта з сервером

Базова станція, база даних та центральний сервер в реалізованому варіанті фізично розміщуються на одному персональному комп'ютері.

Користувач здійснює управління системою через WEB-інтерфейси, які представлені рядом форм, що викликають одна одну.

Прикладів застосування технології безпроводних сенсорних мереж можна навести дуже багато: автоматизація будинків, промисловий моніторинг, сільське господарство, екологія і надзвичайні ситуації, системи безпеки і оборона, логістика, охорона здоров'я і телемедицина і т.д.

Застосування безпроводних сенсорних мереж в різноманітних сферах суспільства підносить життя кожної людини на якісно вищий рівень і тому знання та розуміння тих процесів, що відбуваються в "розумних" електронних системах, що на кожному кроці оточують нас, для сучасної людини є вкрай необхідним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мусиенко М.П. Выбор беспроводной технологии в автоматизированных системах передачи данных / М.П. Мусиенко, В.И. Томенко // Вісник Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси: ЧДТУ, 2007. – №3-4. – С. 164-169.
2. Симонов И. Как проектировать беспроводные сенсорные сети / И.Симонов, В. Германов // Молодая электроника. – 2007. – №8.
3. Соколов М. Программно-аппаратное обеспечение беспроводных сетей на основе технологии ZigBee/802.15.4 / М.Соколов // Электронные компоненты. – 2004. – №12.
4. Умнов А.Л. Система сбора информации с узлов сенсорной сети / А.Л. Умнов, Д.А. Головачев, П.А. Ковалев, И.С. Шишалов // Радиотехника. Нелинейный мир. – 2005. – Т.2. – № 4. – С. 249–253.

*Вікторія Галашевська
(Біла Церква, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ СЕРВІСУ CLASSROOM ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Статтю присвячено проблемі управління освітніми процесами за допомогою елементів дистанційного навчання. На основі аналізу, узагальнення, систематизації наукових джерел та практичного досвіду викладачів, висвітлено можливості використання сервісу Google Classroom. В умовах модернізації системи освіти України, викладачам необхідно постійно підвищувати свій рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ), використовуючи різноманітні шляхи розвитку в умовах ІКТ-насиченого середовища. Зроблені у статті висновки можуть бути використанні як і викладачами, так і студентами для підвищення ефективності навчального процесу.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, хмарні технології навчання, система управління навчанням, Google Apps, Classroom*

The article deals with the problem of management of the educational process while using the elements of the distance learning. Based on analysis, generalization, systematization of scientific sources and practical experience of teachers show us the possibility of service Google classroom. In the context of the modernization of the education system of Ukraine teachers, you need to constantly improve their knowledge of information and communication technologies (ICT), using different ways of development in the context of ICT – rich environment. Results shown in the article can be used both by teachers and students for making the learning process more efficient.

Key words: *information and communication technologies (ICT), cloud educational system, system management of learning, Google Apps, Classroom*

Інформаційно-комунікаційні технології формують образ сучасного суспільства, створюють нове середовище існування людини. Зміни охопили всі галузі людської діяльності – навчання і працю, міжособистісне спілкування та інше. Інформаційно-комунікаційні технології є досягненням науково-технічного процесу і водночас його каталізатором. Прискорюючи темпи розвитку науки і техніки, вони роблять наш світ все більш і більш динамічним.

Інформатизація освіти передбачає впровадження в освіту нових засобів, методів та форм професійної підготовки майбутніх фахівців, створення та використання потужних і простих у роботі інтернет-технологій та засобів електронного навчання [4].

Заслуговує уваги сервіс, котрий нещодавно представила компанія Google, розроблений на базі Google Apps – система управління навчанням Google Classroom.

Основні відмінності щодо використання інших системи управління навчанням і Google Apps для навчальних закладів полягають у способах доступу до них і сценаріях створення аккаунтів. Зокрема, при реєстрації в Google Apps може створюватися Аккаунт адміністратора, що надасть доступ до панелі управління для активації служб та управління іншими налаштуваннями домену навчального закладу. Після підтвердження домену адміністратора перед користувачем з відповідними правами відкривається можливість додавати нові служби, створювати класи та групи користувачів, реєструвати їх на потрібні курси. У такий спосіб вибудовується структура системи управління навчанням та навчального контенту [2].

Основним елементом системи управління навчанням Google Classroom є Групи. Функціонально групи нагадують структурою форуми, оскільки вони дозволяють користувачам з легкістю відправляти повідомлення іншим користувачам, з якими вони часто спілкуються в межах цієї групи. Групи також можна використовувати для розповсюдження

прав доступу до навчальних курсів. Адміністратор має право розділити користувачів групи на учасників і її власників. Ці ролі використовуються при визначенні дозволу в межах групи для певної особи. До того ж у користувачів з'являється додатковий поштовий аккаунт і робочий Диск, які можна використовувати тільки для навчальної діяльності, що сприяє розділенню особистих і робочих документів.

У такий спосіб вибудовується структура система управління навчанням та навчального контенту. Це надає такі можливості для викладача :

1. Налаштування класу. Для кожного класу створюється свій ключ доступу, який студенти та інші викладачі використовують для приєднання до спільноти.

2. Інтеграція з Google Диском. Коли викладач використовує Google Classroom, папка «Клас» автоматично створюється на його робочому Google Диску. Для студентів також створюється папка «Клас» з вкладеними папками для кожного класу, до якого вони приєднуються.

3. Створювати та розповсюджувати завдання у вигляді Google-документа. Платформа дає змогу створювати і поширювати індивідуальні копії документа для кожного студента за бажанням викладача, що значно спрощує технічні аспекти освітнього процесу.

4. Обмежувати час. При створенні завдань викладач може вказати термін виконання роботи. Коли учень здає завдання до завершення терміну виконання, на його документі з'являється статус «Перегляд», що дозволяє викладачу перевірити роботу. Після перевірки викладач може повернути завдання студенту для доопрацювання. Воно автоматично переходить в статус «Редагування» і студент продовжує роботу над документом.

5. Здійснювати контроль за виконанням завдань. За усіма завданнями можна спостерігати одночасно, і контролювати роботу над окремим завданням відразу в декількох класах.

6. Комунікування в класі. Завдяки поєднанню можливостей сервісу «Оголошення» і коментування завдань в Класі, викладачі та студенти завжди підтримують зв'язок і слідкують за станом виконання/перевірки кожного завдання.

7. Створювати он-лайн журнали оцінок

Використання системи управління навчанням Google Classroom як основного елементу хмарного середовища надає можливість для студентів:

1) вивільнити аудиторний час, відведений на виконання завдань, за рахунок виконання деяких видів робіт, що не передбачають використання обладнання, в мережі в будь-який зручний для студента час;

2) покращити рівень підготовки студентів до виконання навчального завдання через реалізацію системи допусків, а отже, й покращити рівень усвідомленості учнями виконуваних під час завдання дій;

3) частково звільнити студентів від необхідності виконання рутинних дій, використовуючи відповідні програмні засоби;

4) розширити можливості деяких експериментів через комплексне використання спеціалізованих програмних засобів (засоби відеоаналізу, моделювання тощо);

5) надати широкі можливості для розвитку інформаційно-комунікаційних, дослідницьких компетентностей студентів за рахунок збільшення рівня самостійності виконання завдань та зменшення кількості дій, виконуваних за шаблоном;

6) забезпечити диференційований підхід до виконання навчальних завдань за рахунок варіювання складності завдань, що видаються окремо кожному студенту або групі студентів;

7) забезпечити прозоре оцінювання викладачем виконаних робіт, надати широкі можливості для контролю за виконанням робіт з боку викладача та батьків.

Основні переваги сервісу. Використання системи управління навчанням Google Classroom не зводиться до заміни паперових носіїв інформації електронними. Сервіс дозволяє поєднувати процеси вивчення, закріплення та засвоєння навчального матеріалу, які під час традиційного навчання відокремлені один від одного[5, с. 178].

Сервіс Google Classroom дає можливість індивідуалізувати навчальний процес, спрощуючи роботу, разом з тим збільшуючи кількість індивідуально-групових методів і форм навчання. Також використання Classroom сприяє підвищенню мотивації до навчання, дозволяє економити час підготовки до навчання; наочність і інтерактивність інформації при подібній організації сприяє кращому засвоєнню інформації.

Використання Google Classroom в управлінні вищим навчальним закладом систематизує та виносить на більш високий рівень роботу всіх учасників освітнього процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Google Клас. [Електронний ресурс] / Справка-Клас. – 2015. – Режим доступу: https://support.google.com/edu/classroom/answer/6020279?hl=ru&ref_topic=6020277.
2. Гриценко В., Юстик І. Використання сервісу Google Classroom для управління освітніми процесами [Електронний ресурс] / Валерій Гриценко, Ірина Юстик. – 2015. – Режим доступу: <http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2015-10-06-06-17-54/sektsiia-4/3930-vykorystannya-servisu-google-classroom-dlya-upravlinnya-osvitnimy-protseamy>
3. Пліш І.В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій управління якістю освіти в школах приватної форми власності [Електронний ресурс] / І.В. Пліш // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2012. – №1 (27). – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua>.
4. Лютинська М. Використання освітнього інструмента GOOGLE CLASSROOM на уроках інформатики та заняттях гуртка «Обчислювальної техніки» [Електронний ресурс] / Марина Лютинська. – 2015. – Режим доступу: <http://gayvoroninnovacii.blogspot.ru/2015/01/google-classroom.html>
5. Тарасова С.М. Інформаційно-комунікативні технології в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом/ науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського, Вип. 1.31. Педагогічні науки. – Миколаїв, 2010. – С.173-180.

УДК 371

*Мадина Ермаганбетова, Айдана Байдильдина
(Астана, Казахстан)*

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗРАБОТКИ И ПРИМЕНЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ИНФОРМАЦИОННЫЕ И КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ» ДЛЯ СТУДЕНТОВ ПОЛИЯЗЫЧНЫХ ГРУПП

В научной статье рассматриваются проблемы изучения дисциплины «Информационные и коммуникационные технологии» студентами. На основе проведенного исследования авторами выявлена и обоснована необходимость создания трехязычного словаря терминологий по данной дисциплине.

***Ключевые слова:** трехязычный словарь, информационные и коммуникационные технологии, полиязычное образование.*

The scientific article reviews studying problems of the subject “Information and communication technologies” by students. On the basis of a research made, there had been found and substantiated a need of creation of a trilingual dictionary of terminologies in this discipline.

***Keywords:** trilingual dictionary, information and communication technologies, multilingual education.*

В связи с тем, что 13 мая 2016 года постановлением Правительства РК №292 были внесены изменения и дополнения в Государственный общеобязательный стандарт высшего

образования, в утвержденных типовых учебных планах в общеобразовательных дисциплинах (ООД) всех специальностей бакалавриата введена дисциплина «Информационные и коммуникационные технологии (ИКТ)» на английском языке.

В настоящее время при реализации данного постановления существуют проблемы в обучении курса ИКТ на английском языке:

- Отсутствует методическое обеспечение (в стадии разработки)
- Многие студенты не владеют английским языком
- Содержание ИКТ охватывает все разделы информатики
- Нет базы школьной информатики, так как не является предметом по выбору

Реформирование образования неукоснительно требует создания эффективных и рассчитанных на максимально быстрый результат методик обучения. Основой преподавания языку и критерием оценивания уровня языковой компетенции является словарь. Любой словарь показывает не просто объем языка, но и отражает отношение общества к языку. Применение трехязычных словарей в условиях перехода казахстанского школьного и высшего образования к преподаванию общеобразовательных и специальных предметов на английском языке требует пристального внимания как к разработке данных словарей, так и к поиску эффективных методов их использования в учебном процессе. Надо отметить, что существует огромное число различного типа двуязычных словарей, прекрасно зарекомендовавших себя на протяжении многих лет, но недостаточно учебных трехязычных словарей.

Незаменимым помощником в изучении дисциплины ИКТ мог бы стать словарь терминологий по этой дисциплине на трех языках: английском, русском и казахском. Студент будет изучать термины на английском языке на базе русского или казахского языках.

В настоящее время активно разрабатываются терминологические трехязычные словари для разных сфер человеческой деятельности. Например, в Астане в декабре 2013 г. МИД Казахстана презентовало казахско-англо-русский и русско-казахско-английский словари, которые, как отметил вице-министр иностранных дел К. Сарыбай, содержат словосочетания и термины, относящиеся к области дипломатии, современной внешней политике и международным отношениям и предназначены как для дипломатов, переводчиков, так и для преподавателей и студентов. Но данные словари не имеются в открытом доступе для использования в учебном процессе.

Явный дефицит базовых трехязычных словарей, необходимых для использования явственно ощущается как в повседневной школьной, так и в вузовской практике. Кроме того, сама методика использования трехязычных словарей в учебном процессе требует новых подходов в свете обновленной государственной образовательной политики. В Государственных стандартах по обучению языкам говорится, что целями обучения языкам является формирование лингвистической, коммуникативной, этнокультуроведческой компетенций. Достижение данных целей невозможно без усвоения базового лексического запаса трех языков. Общеизвестно, что уровень владения казахской, русской и английской речью учащихся школ с казахским и с русским языком обучения далеко не всегда отвечает современным требованиям, особенно в сельских школах. Одним из продуктивных путей преодоления этой разницы может стать активное использование трехязычных словарей. Представим, что среднестатистический обучаемый в полной мере обладает языковыми ресурсами так называемого «материнского языка», который может быть и неродным, пользуется вторым языком ситуативно (казахско-русский и русско-казахский билингвизм в Казахстане - явление распространенное) и имеет потребность в познании третьего языка. Наличие трехязычного словаря в повседневной практике обеспечивает возможность постоянного пополнения и корректировки лексического запаса на трех языках.

Отечественные методисты предлагают концепцию взаимосвязанного обучения казахскому и русскому языкам, которая предполагает, «во-первых, разработку методической системы обучения языкам на основе контрастивного анализа контактирующих языков, выявления сходств (универсалий) и различий в языках, что позволит предупредить трудности усвоения языка учащимися-казахами; во-вторых, использование словарей всех типов, которые служат средством усвоения и закрепления слов и конструкций обоих языков; в-третьих, сравнение и выявление особенностей структуры словарных статей, что предупреждает интерференцию на лексикографическом уровне; в-четвертых, проведение интегрированных уроков казахского и русского языков и литературы с использованием словарей; в-пятых, организацию внеклассной работы, способствующей совершенствованию двуязычной речи».

В свете новых требований эта концепция нуждается в существенном дополнении, так как для современного Казахстана необходимо взаимосвязанное обучение трем языкам и на школьном, и на вузовском уровне.

При анализе существующих учебных трехязычных словарей выяснилось, что их количество ограничено. В ресурсах республиканской межвузовской электронной библиотеки (РМЭБ) имеются в основной своей массе терминологические узкопрофессиональные многоязычные словари, предназначенные для определенной сферы. Например, казахско-русско-английский горнотехнический словарь Ш. Абдрамана, Г.Д. Ажибековой, М.Ж. Битимбаева, Т.И. Маулямбаева (Алматы, 2012), латино-англо-русский словарь философских терминов, немецко-казахско-русский терминологический словарь для специальностей «Физика», «Математика», «Информатика» и «Информационные системы»: З.К. Масалимовой (Павлодар, 2009), Англо-казахско-русский словарь (для средней школы) С.Г. Ахметовой, С.С. Татубаева (Алматы, 1993). Единственным в своем роде учебным многоязычным словарем оказался Англо-русско-казахский словарь по информатике Шарипбаева А. (Алматы, 2002). Но ввиду отсутствия в свободном доступе и ограниченного количества экземпляров вышеназванного словаря не все студенты могут им пользоваться.

В настоящий момент приходит осознание значимости применения подобных словарей. Отсутствие многоязычных словарей и несовершенство существующего словаря требует незамедлительного решения данной методической проблемы. Наличие такой словарной базы позволит предупредить многие ошибки, которые возможны при усвоении словарного состава и грамматического строя казахского, русского и английского языков. Применение трехязычного словаря дает возможность опоры не только на родной язык, но и на другие изучаемые языки, а необходимый сравнительно-сопоставительный анализ происходит произвольно, что имеет важное значение для усвоения материала по аналогии (если языковые явления сходны) и предупреждения ошибок, которые возникают при идиоматичности языковых единиц родного и изучаемого языков. Итак, направление современного казахстанского образования на получение качественного образования на трех языках невозможно без создания многоязычных учебных словарей с расширенным объемом словника и учитывающим, происходящие изменения в казахском языке.

Разработка электронного словаря терминологий по дисциплине «Информационно-коммуникационные технологии» необходима для лучшего понимания предмета, облегчения освоения материала студентами, а также предусматривает использование в широком доступе.

В первую очередь, содержание данного словаря определяет термины дисциплины ИКТ, а не дисциплины «Информатика», хотя имеются общие понятия. Основной акцент данного словаря делается на идентичное содержание терминов на трех языках, а также существование однозначного перевода термина. Электронный словарь предоставляет возможность выбора языка поиска, что создает удобство в его использовании, в то же время наличие анимации помогает в понимании сущности термина.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. План нации – 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ. Казахстанская правда. – № 92(27968) – 20 мая – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://edu.gov.kz/ru/page/100_shagov
2. Еркибаева Г.Г., Ныязбекова К.С. Проблемы взаимосвязанного обучения родному и русскому языкам в школе с казахским языком обучения // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – №6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2013/06/25238>
3. Функциональная значимость трехязычных словарей в полиязычном образовании // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – №8-4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/funktsionalnaya-znachimost-trehyazychnyh-slova-rey-v-poliyazychnom-obrazovanii>

УДК 378.14

Madina Yermaganbetova, Elmira Maikibayeva, Gulmira Nurbekova
(Astana, Kazakhstan)

AN ICT ROLE IN KEY SECTORS OF DEVELOPMENT OF SOCIETY

This article discusses the foundations Information and Communication Technologies (ICT). ICT has more recently been used to describe the convergence of several technologies and the use of common transmission lines carrying very diverse data and communication types and formats.

Keywords: *ICT, Information technology, Unified communications, Telecommunication, Computer software, LAN, network.*

В данной статье рассматриваются основные аспекты информационных и коммуникационных технологий (ИКТ). ИКТ в последнее время используется для описания целого ряда технологий, которые используются в различных местах, различными способами и формами.

Ключевые слова: *ИКТ, информационные технологии, унифицированные технологии, телекоммуникации, программное обеспечение, LAN, сети.*

In the past few decades, information and communication technologies (ICT) have provided society with a vast array of new communication capabilities. For example, people can communicate in real-time with others in different countries using technologies such as instant messaging, voice over IP (VoIP), and video-conferencing. Social networking websites like Facebook allow users from all over the world to remain in contact and communicate on a regular basis.

Modern information and communication technologies have created a "global village," in which people can communicate with others across the world as if they were living next door. For this reason, ICT is often studied in the context of how modern communication technologies affect society.

The digital divide characterized by highly unequal access to and use of ICT and manifests itself both at the international and domestic levels needs to be addressed by national policy makers. The digital divide can be narrowed and poverty reduction addressed through effective and focused utilisation of ICTs in key sectors such as education, industry and agriculture. The adoption of ICT requires a business environment encouraging open competition, trust and security, interoperability and standardization, and financial resources for ICT.

This requires the implementation of sustainable measures to improve access to the Internet and telecommunications infrastructure and increase ICT literacy, as well as development of local Internet-based content. African countries like most developing countries still depend on content

developed and managed in the developed world and as a result substantial costs are incurred while trying to access content. One of the causes that discourage access to digital information is culture and language differences. Efforts should be made to make ICTs available in local languages if they are to be demystified, adopted and utilised by locals.

Information and communications technology (ICT) is an extended term for *information technology (IT)* which stresses the role of *unified communications* and the integration of telecommunications (telephone lines and wireless signals), computers as well as necessary *enterprise software, middleware*, storage, and audio-visual systems, which enable users to access, store, transmit, and manipulate information.

Information technology (IT) is the application of computers to store, study, retrieve, transmit, and manipulate data, or information, often in the context of a business or other enterprise.

Unified communications is an evolving set of technologies that automates and unifies human and device communications in a common context and experience.

Telecommunication is the transmission of signs, signals, messages, writings, images and sounds or intelligence of any nature by wire, radio, optical or other electromagnetic systems.

Enterprise software, also known as enterprise application software (EAS), is computer software used to satisfy the needs of an organization rather than individual users.

Middleware is computer software that provides services to software applications beyond those available from the operating system.

Computer software, or simply software, is that part of a computer system that consists of encoded information or computer instructions, in contrast to the physical hardware from which the system is built.

However, ICT has no universal definition, as "the concepts, methods and applications involved in ICT are constantly evolving on an almost daily basis.

The phrase information and communications technology has been used by academic researchers since the 1980s, and the abbreviation ICT became popular after it was used in a report to the UK government by Dennis Stevenson in 1997.

Information and communication technologies for development (ICT4D) refers to the application of information and communication technologies (ICTs) toward social, economic, and political development, with a particular emphasis on helping poor and marginalized people and communities.

In business, ICT is often categorised into two broad types of product:

Traditional computer-based technologies (things you can typically do on a personal computer or using computers at home or at work).

Digital communication technologies (which allow people and organisations to communicate and share information digitally).

Traditional computer based technologies:

– Standard office applications:

✓ Word processing: eg MS Word to write letters, reports etc.

✓ Spreadsheets: eg MS Excel to analyse financials, calculations, create forecasting models etc.

✓ Database software: eg Oracle/MS SQL Server/Access to manage data in many forms from basic lists (eg customer contacts to catalogues).

✓ Presentation software: eg MS Powerpoint to make presentations.

✓ Desktop publishing: eg Adobe Indesign/Quark Express/MS Publisher to produce newsletters, magazines and other complex documents.

✓ Graphics software: eg Adobe Photoshop and Illustrator to create and edit images such as logos, drawing or pictures for use in DTP, websites or other publications.

– Specialist applications:

✓ Accounting package: eg Sage/Oracle to manage an organisations accounts.

✓ Computer Aided Design (CAD): to assist the design process. Specialist programmes exist for many times of design such as architectural, engineering, electronics and roadways.

✓ Customer Relations Management (CRM): to allow businesses to better understand their customers by collecting and analysing data such as their product preferences and buying habits etc. Often linked to software applications that run call centres and loyalty cards, for example.

Digital communication technologies

Communication of data by electronic means, usually over some distance is often achieved via networks of sending and receiving equipment, wires and satellite links.

The technologies involved in communication tend to be complex. You certainly don't need to understand them for your ICT course. However, there are aspects of digital communications that you need to be aware of. These relate primarily to the two types of network and the ways of connecting to the internet. Let's look at these two briefly:

– Internal networks:

✓ Usually referred to as a local area network (LAN), this involves linking a number of hardware items (input and output devices plus computer processing) together within an office or building.

✓ The aim of a LAN is to be able to share hardware facilities such as printers or scanners, software applications and data. This type of network is invaluable in the office environment where colleagues need to have access to common data or programmes.

– External networks:

✓ Often you need to communicate with someone outside your internal network, in this case you will need to be part of a wide area network (WAN). The internet is the ultimate WAN - it is a vast network of networks.

– In a broader context:

✓ Your ICT course will almost certainly cover the above examples of ICT in action, perhaps focusing on the use of key applications such as spreadsheets, databases, presentation, graphics and web design software.

– It will also consider the following important topics that deal with the way ICT is used and managed in an organisation:

✓ Nature of information (the "I" in ICT): this covers topics such as the meaning and value of information, how information is controlled, the limitations of ICT and legal considerations.

✓ Management of information: this covers how data is captured, verified and stored for effective use; the manipulation, processing and distribution of information; keeping information secure and designing networks to share information.

✓ Information systems strategy: this considers how ICT can be used within a business or organisation as part of achieving goals and objectives.

New forms of technology, such as social media platforms, provide spaces where individuals can participate in expressions of civic engagement.

REFERENCES

1. June J. Parsons and Dan Oja, New Perspectives on Computer Concepts 16th Edition - Comprehensive, Thomson Course Technology, a division of Thomson Learning, Inc Cambridge, MA, COPYRIGHT © 2014.
2. Lorenzo Cantoni (University of Lugano, Switzerland) James A. Danowski (University of Illinois at Chicago, IL, USA) Communication and Technology, 576 pages.
3. Craig Van Slyke Information Communication Technologies: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications (6 Volumes). ISBN13: 9781599049496, 2008, Pages: 4288.
4. Brynjolfsson, E. and A. Saunders (2010). Wired for Innovation: How Information Technology Is Reshaping the Economy. Cambridge, MA: MIT Press.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

На современном этапе развития общества студентам необходимо качественное образование. В связи с этим рассматриваются методические пути качественного обучения студентов по разделам информатики по программированию с использованием информационно-коммуникационных технологий и сущность информатизация образования.

Ключевые слова: *цифровые образовательные ресурсы, математические модели алгоритмов программирования, электронное учебное издание, компьютерные технологии, интерактивные технологии обучения.*

At the present stage of development of society students need quality education. In this regard methodical ways of high-quality training of students according to sections of informatics with use information and communication technologies and essence education informatization are considered.

Keywords: *digital educational resources, mathematical models of algorithms programming, electronic educational edition, computer technologies, interactive technologies of training.*

Информатизация образования приводит к изменению содержания, методов и форм учебной работы в вузе, основной задачей которой становится подготовка студентов к жизни и информационном обществе.

Одной из важнейших инфраструктурных компонент информатизации высшего образования является разработка электронных средств поддержки процесса обучения. Среди широкого спектра этих программных продуктов наиболее востребованными сегодня являются электронные учебные издания (ЭУИ) [1], нацеленные на достижение максимальной дидактической эффективности в процессе сообщения сведений, формирования и совершенствования умений и навыков обучаемого, закрепления, контроля, усвоения и обобщения их знаний и цифровые образовательные ресурсы.

Современный урок по программированию должен отличаться своей эффективностью, рациональным использованием времени на уроке. Одним из возможных путей решения данной задачи является активное использование в процессе обучения цифровых образовательных ресурсов (ЦОР).

Актуальность выбранной темы состоит в следующем: использование в учебном образовательном процессе цифрового образовательного ресурса позволяет повысить интерес к обучению и решить проблему достаточного количества необходимого учебного материала.

Решение данной проблемы определила цель исследования: создание цифрового образовательного ресурса «Объектно-ориентированное программирование в среде C++ Builder». На основе проблемы и цели исследования сформулирована рабочая гипотеза исследования: если цифровой образовательный ресурс будет использоваться в учебном процессе, то это будет способствовать повышению качества знаний студентов.

На основе гипотезы определены следующие задачи:

- анализ литературы по заявленной теме;
- разработка структуры и дизайна цифрового образовательного ресурса «Объектно-ориентированное программирование в среде C++ Builder»;
- разработка цифрового образовательного ресурса «Объектно-ориентированное программирование в среде C++ Builder».

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Цифровой образовательный ресурс по программированию среде С++ Builder было сделано на государственном языке, так как в настоящее время материалы по данному направлению отсутствуют.

Каждый ЦОР состоит из трех частей: теоретическая, интерактивная, тестирующая.

Окно ЦОР разделено на три части (рисунок-1. Программа создана на казахском языке):

- в верхней части окна – номер ЦОР, название темы;
- в центре окна – основной информационный блок;
- в нижней части окна – элементы управления видео и громкости, полоса прокрутки («Келесі/Далее», «Алдыңғы/Вперед»).

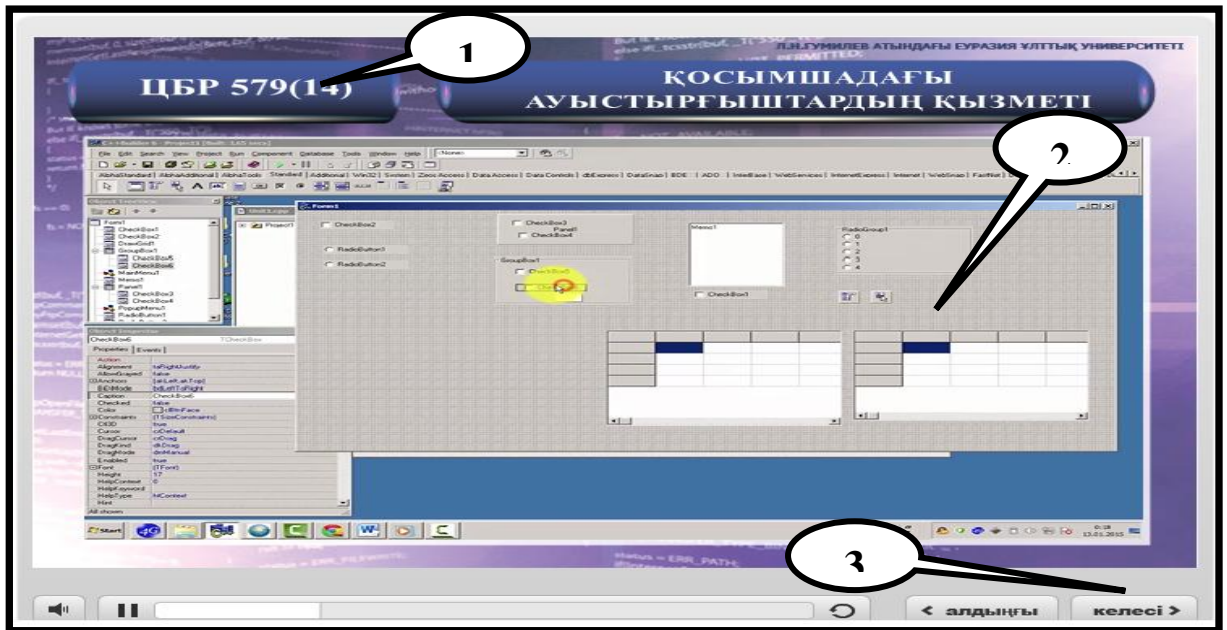

Рис. 1. Главная страница цифрового образовательного ресурса

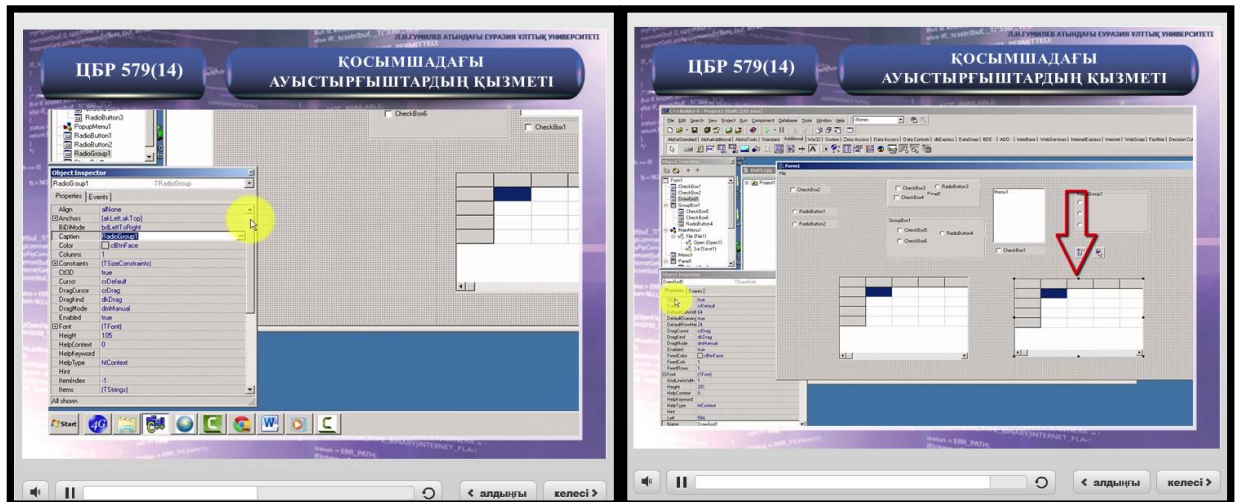

Рис. 2. Сюжеты анимации

В правой части окна находится полоса прокрутки. При выборе темы теоретического материала курса, сначала показывает сюжеты анимации, графические изображения (фоторисунки, иллюстрации, графические изображения и т.д.), текстовые блоки (рисунок 2, 3).

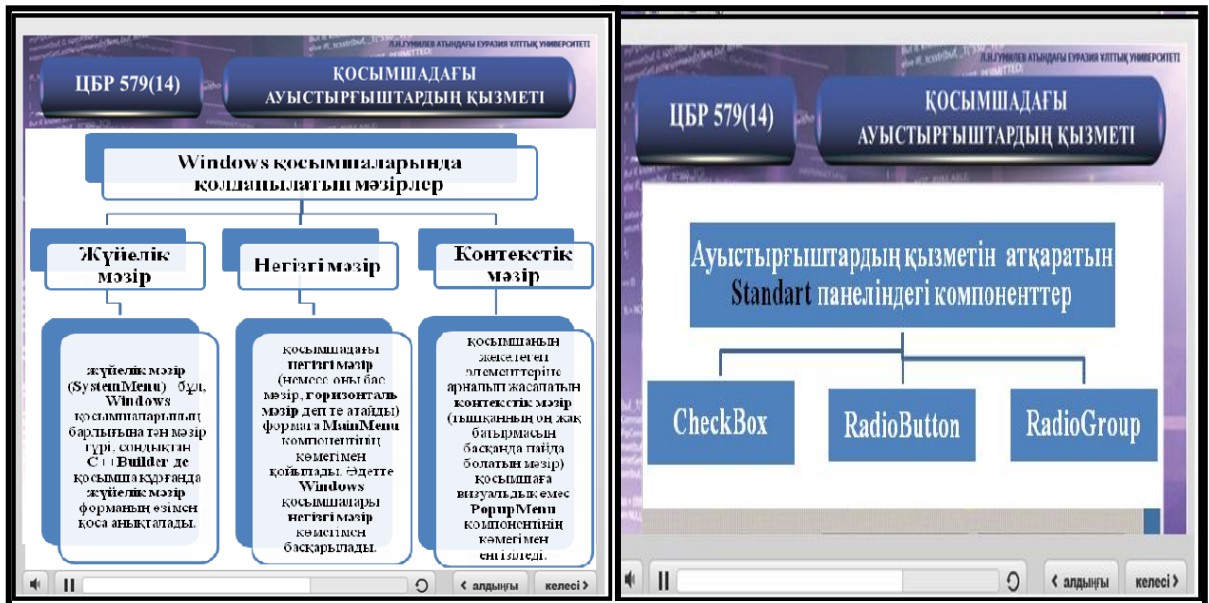

Рис. 3. Текстовые блоки

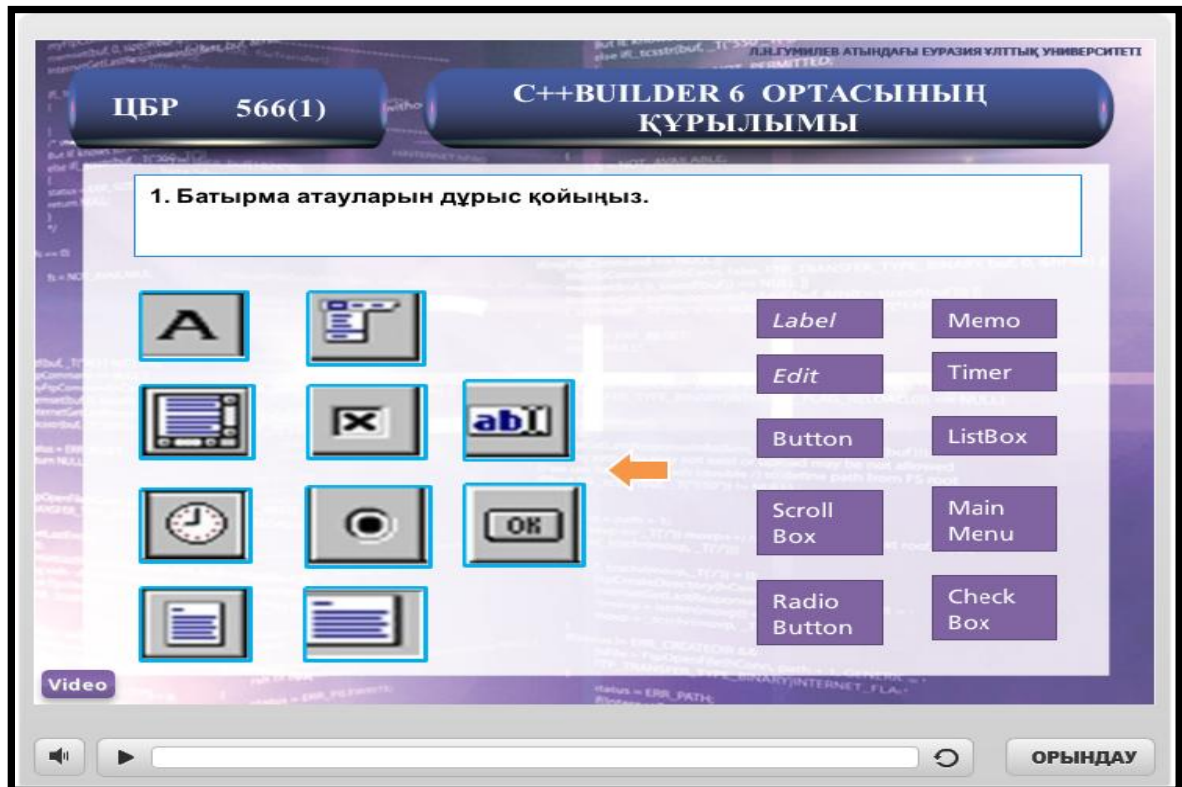

Рис. 4. Интерактивная часть-1 ЦОР

При нажатии кнопки «Келесі/Далее» программа переходит в интерактивную часть, которая состоит из разных задании (рисунок 4, 5).

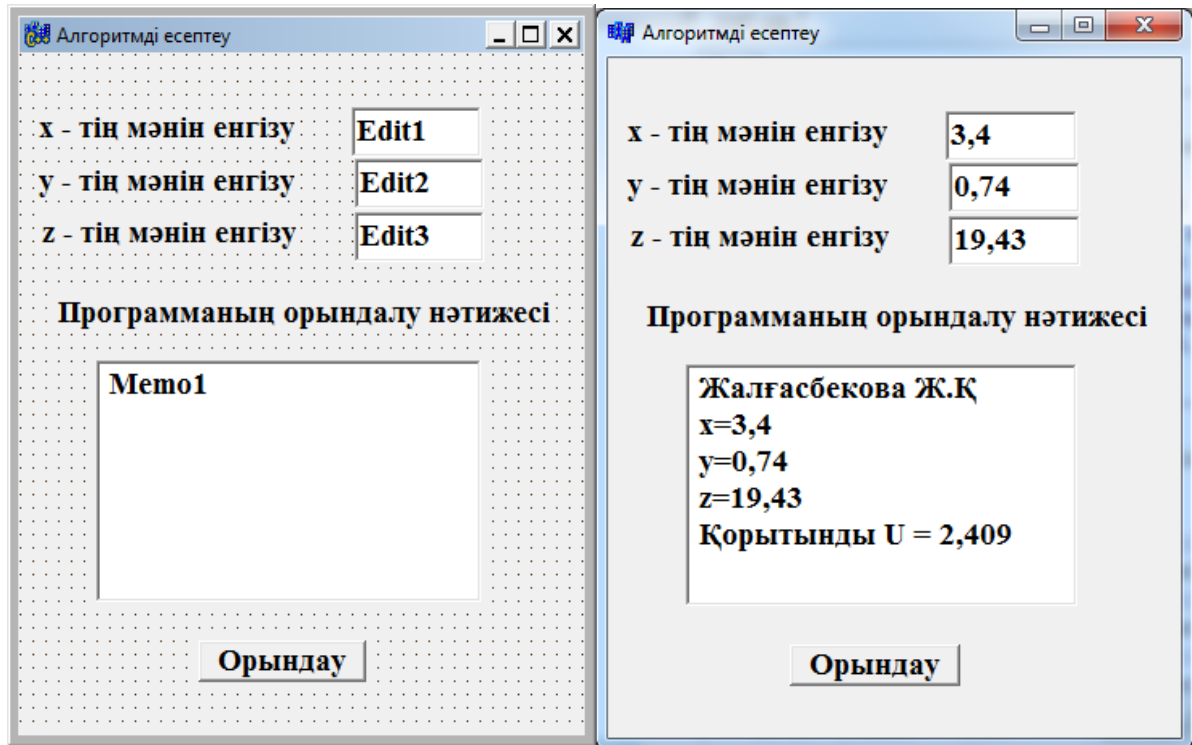

Рис. 5. Интерактивная часть-2 ЦОР

Метод программирования с использованием указателей в среде C++Builder имеет следующие преимущества при использовании его в учебном процессе в вузе:

- Дополняет теоретический материал, подготавливает студентов к работе с реальными компонентами среды C++ Builder.
- Студенты осваивают компьютер, приобретают навыки использования его при решении прикладных задач, учатся выполнять численные расчеты и обработку экспериментальных данных с помощью готовых пакетов компьютерных программ.
- Предложенная методика по сравнению с традиционной, позволяет развивать у студентов алгоритмическое и логическое мышление, воображение, желание самоутвердиться, получить конечный результат.

Мы надеемся, что созданное нами цифровой образовательный ресурс по языку программирования облегчит студентам освоение языка программирования.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Коротков Э.М. Управление качеством образования. – М., Мир, 2006.
2. Nurkasymova S.N, Zhalgasbekova Zh.K and Balabekov K.N. – Application of Modeling Technologies in Educational Process in High School, Middle – East Journal of scientific Research 17(3): 275-279, 2013, [http://www.idosi.org/mejsr/mejsr_17\(3\)13/2.pdf](http://www.idosi.org/mejsr/mejsr_17(3)13/2.pdf)
3. Serik M, Balgozhina G.B. Instant messaging application for Smartphone. Life Science Journal. 2014; 11(1s): 258-262. (ISSN:1097-8135). <http://www.Lifesciencesite.com>. 47.

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БҰЛТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Бұл мақалада қазіргі заманауи жаңа технологиялардың күннен-күнге дамып жатқан уақытында «бұлттық есептеулер» ең қажетті сервис екеніне назар аудара отырып, білім беру жүйесінде бұлттық технологияларды қолданудың мүмкіндіктері және оларды пайдаланудың тиімділігі қарастырылады.

Түйін сөздер: *cloud computing, бұлттық есептеулер технологиялары, жеке бұлттар, аралас бұлттар, қоғамдық бұлттар.*

This article discusses taking into account the emerging, cloud computing as the most necessary services and applications of cloud technology in the education system and the efficiency of their use.

Keywords: *cloud computing, cloud computing technology, private cloud, hybrid cloud, community cloud.*

Ақапаратты технологиялардың қарқынды дамуы дәстүрлі білім формалары мен білім саласындағы қызметтерге елеулі ықпалын тигізетіні белгілі. Қазіргі заманның өзгерістері білім беру әдістерінің де өзгеруіне әкеледі. Маманның кәсіби мәртебесін сақтау жаңа оқиғаларды, технологияларды және техниканы білуіне міндеттейді. Осыған орай жоғарғы оқу орындарында бұлттық технологияларды қолданудың мүмкіндіктері және олардың білім беру жүйесіндегі тиімділігін қарастыру біздің мақаламыздың өзекті мәселесі болып отыр.

Соңғы кезде үрдіс алып отырған жаға технологиялардың бірі – **Бұлттық технология**. Ағылшынша “**Cloud technology**” немесе “**Cloud computing**” (Cloud – бұлт; technology – технология; computing – есептеулер) “бұлт/бұлттық есептеулер” немесе “бұлт/бұлттық технология, қызметтер” деп те атайды. Бұлттық есептеулерді қарапайым сөзбен былай түсіндіруге болады: тұтынушы өз компьютерінде белгілі бір бағдарламаны іске қосқанда негізгі есептеулер мен ондағы дереккөздер интернеттегі шалғай серверлерде орындалып, сол жерде сақталады да, ал жұмыс нәтижесі жаңағы тұтынушының компьютерінде стандартты веб-браузердің терезесіне шығарылып көрсетіледі.

Cloud computing-ті жүзеге асыратын серверлерді «есептегіш бұлттар» деп атайды. Бұлттық технологияда жұмыс істеудің әдеттегі бағдарламалармен жұмыс істеудегі басты айырмашылығы — тұтынушы өз компьютерінің ресурстарын емес, өзіне интернет-қызметі ретінде берілген шалғайдағы мықты серверлердің ресурстарын пайдалануында. Сол арқылы тұтынушы өз дереккөздерімен жұмыс істеуіне толық мүмкіндік алады, ал бірақ сол дереккөздер орналасқан операциялық жүйеге, бағдарламалар базасына, есептегіш серверлердің жұмысына еш кедергі келтіріп, оны өзгерте алмайды.

«Есептегіш бұлттар» мақсатына қарай мынадай төрт түрге бөлінеді:

Жеке бұлттар (private cloud) – жеке кәсіпорындарының өзіне ғана, сондағы жеке тұлғалар мен олардың тұтынушыларының жұмыс істеуіне арналған инфраструктура. Жеке бұлттар сол кәсіпорынның өздеріндегі серверлерде орнатылуы мүмкін.

Ортақ бұлттар (public cloud) – көпшілікке арналған, олардың интернетте еркін жұмыс істеуіне арналған инфраструктура. Интернет желісіндегі Google, Yahoo т.с.с электрондық пошта жүйелері, Facebook, Twitter сияқты әлеуметтік желілерді Ортақ бұлттардың мысалы ретінде қарауға болады.

Қоғамдық бұлттар (community cloud) – ортақ мақсаттары бар қоғамдық тұтынушыларға арналған инфраструктура.

Аралас бұлттар (hybrid cloud) – екі немесе одан көп бұлт түрлерінің (жеке, ортақ, қоғамдық) аралас комбинациясын атауға болады. Бұлт түрінің осы моделін географиялық түрде әр жерде орналасқан филиалдары бар, немесе көптеген бағдарламалық жүйелері бар ірі компаниялар қолдануы мүмкін.

Енді бұлттық есептеулерді ұсынушы сервис иелері мен тұтынушылар арасындағы қатынасқа тоқталып өтейік. Тұтынушыларға қызмет көрсету моделі мақсаты мен құрамына байланысты мынадай негізгі үш түрге бөлінеді (**IaaS, PaaS, SaaS**):

Бағдарламалар сервис ретінде (Software as a Service, қысқаша SaaS) дегеніміз – тұтынушы “бұлттарда орналасқан” бұлт иелерінің меншігіндегі бағдарламалармен жұмыс істеу мүмкіншілігіне ие болатын бизнес-модельдің бір түрі. Тұтынушы кез-келген жерден интернетке қосылған кез-келген компьютерлік құралғымен өз дереккөздерімен жұмыс істей алады. Бағдарламаның үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ететін, және оған кететін шығындарды толығымен бұлт иелері өз мойнына алады да, ал тұтынушы (егер сервис ақылы болса) тек сол бұлтты сервисі қолданғаны үшін ғана айлық жарнақы төлеп тұрады.

Тұғырнама сервис ретінде (Platform-as-a-Service, қысқаша PaaS) дегеніміз – тұтынушы өзінің негізгі бағдарламалары мен жаңадан жасалатын, немесе сатып алатын бағдарламаларын бұлттарға қою мүмкіншілігіне ие болатын бизнес-модельдің екінші бір түрі. Мұндай тұғырнамаға көбінесе бағдарлама жасауға, оны сынауға, орындауға арналған құрал-жабдықтар, дерек көздерін басқаратын жүйелер, бағдарлама жазатын орта мен құралғылар кіреді.

Инфрақұрылым сервис ретінде (Infrastructure-as-a-Service, қысқаша IaaS) – моделін тек ірі кәсіпорындар пайдалануы мүмкін. Оның жеке тұлғаларға қажеттілігі шамалы. Сонымен IaaS моделі дегеніміз – тұтынушы өзіне керекті әртүрлі компьютерлік инфраортаны пайдалана алу мүмкіншілігіне ие бола алатын бизнес-модельдің үшінші бір түрі. Мұндай компьютерлік инфраортаға серверлер, мәлімет сақтау жүйелері, желілік құралғылар, осы ресурстарды басқаруға арналған бағдарламалар, операциялық жүйелер және т.с.с.кіреді. IaaS моделін пайдаланудың мысалы ретінде онлайнды MS Office бағдарламасын, «1С: Кәсіпорын» және кейбір антивирусты шешімдерді айтуға болады.

SaaS моделінің тағы бір логикалық жалғасы ретінде соңғы кезде (**Desktop as a Service, қысқаша Daas**) моделі шығып жүр. Daas моделін пайдаланғанда тұтынушылар өз қызметіне қажетті толығымен дайындалған стандартталған “виртуалды жұмыс орнын” ала алады. Әр тұтынушы осы ұсынылған “виртуалды жұмыс орнын” өз қажетіне ыңғайлы етіп өзгерте алады. SaaS моделінен өзгешелігі – тұтынушы белгілі бір бағдарлама ғана емес, бағдарламалар жиынтығымен жұмыс істеуіне мүмкіншілік ала алады.

Осыған ұқсас тағы бір (**Workspace as a Service, қысқаша WaaS**) деген де модель де кездесіп қалып жүр. Оның Daas моделінен өзгешелігі – тұтынушы тек бағдарламамен жұмыс істеуге ғана мүмкіншілік алады да, ал барлық есептеулер тұтынушының өз компьютерінде жүргізіледі.

Тағы да бір аты аталып жүрген «Барлығы сервис ретінде» (**Everything as a service, қысқаша EaaS**) моделі жоғарыда аталған барлық қызмет көрсету модельдерінің элементтерінен құралады. Көріп отырғанымыздай бұлттық есептеулердің түрлері мен қызмет көрсету модельдері өте көп, солардың барлығы да бизнеске арналған. Соның ішінде қарапайым жеке тұлғаларға арналған SaaS түріндегі шешімдер қазір көптеп кездеседі. Бір қызығы, солардың көпшілігін қазір күнделікті өмірде қолданып жүргенімізбен, бірақ солардың «бұлттық» шешімдер екеніне көбіміз назар аударып жүргеміз жоқ.

Енді бұлттық технологияны пайдаланудың тиімді жақтарына тоқталып өтейін. Олар:

- үлкен ресурстарды қажет ететін қиын есептерді шешу үшін тұтынушы өзінде жоқ көптеген серверлерді, бағдарламаларды бұлттар тарапынан пайдалана алады;
- тұтынушы кез-келген жерден, кез-келген уақытта интернетке қосылған кез-келген компьютерлік құралғымен өз дерек көздерімен жұмыс істей алады;

- тұтынушы өз дереккөздерімен басқа адамдармен еш қиындықсыз бөлісіп, сол дереккөздерімен олармен бірге қосылып жұмыс істей алады;
- жеке компьютердегі бағдарламалармен салыстырғанда бұлттық қызметтер көбінесе тегін, немесе бағалары айлық жарнақы ретінде өте арзан келеді;
- кейбір жобаларды «бұлтқа шығарудың» әсіресе ірі компанияларға тиімді болатын жағы – аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз етулерді администрациялауға, қолдауға, жаңартуға, лицензиялауға кететін шығындарды үнемдеуінде болып табылады;
- сонымен қоса сол бағдарламаларды жүргізетін білікті мамандар тапшылығы мәселесін сол жобаны «бұлтқа шығару» арқылы шеше алады.

Қорыта кеткенде қазіргі жаңа технологиялардың күннен-күнге дамып жатқан уақытында «бұлттық есептеулер» ең қажетті сервис екені айдан анық. Google секілді гиганттар осындай бағдарламалар мен сервистерді пайдалануға бізді итермелеуде. Оның үстіне соңғы кезде үрдіс алып отырған планшеттер мен қалта телефондары мобильді бағдарламалардың көбейуіне, есептегіш бұлттарды пайдалануға, олардың қызмет түрлерінің көбейуіне ықпал етіп отыр десек, қателеспейміз. Көптеген компаниялар қазір «бұлттар» жарысына қосылып кетіп өз қызмет түрлерін ұсынуда. Қазақстан нарығына еніп кеткен бірнеше Ресей, Беларусь компаниялары да бар. Ал «бұлттық шешімдер» ұсынып жүрген Қазақстан компанияларын қызмет түрлері саусақпен санарлық екені де белгілі.

УДК 37.016.02:004(574)

*Жунар Жалғасбекова, Нургуль Нурғалиева
(Астана, Қазақстан)*

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬДЫҚ НӘТИЖЕЛЕРДІ ӨНДЕУДЕГІ ЖАҢА ПРОГРАММАЛЫҚ ПАКЕТТЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ОРНЫ

Білім беру жүйесінде экспериментальдық нәтижелерді өңдеудегі жаңа программалық пакеттерді қолданудың программалық және әдістемелік негіздері талданады және зерттеледі, сонымен қатар нәтижесін жүзеге асырудың қолданысы сипатталады.

***Түйін сөздер:** білім беру ресурстары, программалау алгоритмінің математикалық моделдері, аппроксималаушы функциялар, регрессия функциялары, интерполяция.*

The results of application of new programmatic packages of processing of experimental data are analysed in the system of education, methodical bases are investigated, and also is characterized results of realization of actions.

***Keywords:** digital educational resources, mathematical models of algorithms programming, functions of approximation, functions of regression, interpolation.*

Компьютерлік технологиялардың дамуы мен жаңа технологиялардың ғылымда пайда болуы жаңа бағыттардың бастамасын ашты.

Мақаланың басты мақсаты бірнеше мысалдарды келтіре отырып жаңа ақпараттық технологияларды оқу үрдісіне енгізудің маңыздылығын көрсету, эксперименттік нәтижелерді компьютерлік өңдеу тәсілдерін қысқа уақыт аралығында ЭЕМ көмегімен шешу. Бұл мәселе математикалық білімді дербес компьютердің көмегімен жобалау және бағдарламалау мәселесі болып табылады.

Жұмыстың маңызыдылығы бұл қазіргі кезде жаратылыстану – техникалық ғылымының салаларында кездесетін эксперименттік нәтижелерді компьютерлік өңдеу тәсілдерін MathCad бағдарламасы арқылы шешуді автоматтандыру.

Експерименттік нәтижелерді өндегенде әдетте сол нәтижелерді $y=f(x)$ аналитикалық тәуелділікпен аппроксимациялау есебі туады. Оны келесі есептеулерде қолдануға болады. Тәжірибе деректерін аппроксимациялаудың үш мүмкіншілігі бар.

- Аппроксималаушы функция $f(x)$ барлық тәжірибелік нүктелер арқылы өтуі керек. Бұндай аппроксимациялау әдісі *интерполяция* деп аталады.

- Аппроксималаушы функция тәжірибелік нүктелерді тегістеу керек. Бұндай аппроксимациялау әдісі *регрессия* немесе *тегістеу* деп аталады.

- Аппроксималаушы функция жүйелік қателерді алып тастау керек (эксперименттік нәтижелерге түскен шулар). Бұндай әдіс тәжірибелік деректерді *сүзбелеу арқылы тегістеу* деп аталады.

Жоғарыда айтылған әдістердің ішінен екінші тәсілді қарастыралық.

Регрессия функциялары. Mathcad –та регрессияны есептеуге арналған бірқатар функциялар бар. Бұл функциялар бар мәліметтер жиынтығынан минимал ауытқу беретін берілген түрдегі қисықтар немесе жазықтықтар құрайды. Мәліметтерді аппроксимациялау үшін пайдаланған функциялар қисықтық немесе жазық түрімен ажыратылады.

Интерполяция функциясына қарағанда бұл функциялар аппроксимациялаушы қисықтардың немесе жазықтықтардың осы нүктелер арқылы өтуін талап етпейді.

Регрессияның кейбір функциялары аналитикалық функцияның коэффициенттерін қайтарады да, аппроксимациялық функцияны жаңа түрде жазуға мүмкіншілік береді. Бірқатар регрессиялық функциялар апроксимация функциясын нақты түрде алуға мүмкіндік бермейді. Олар тек сандық нәтижелерін кесте немесе график түрінде қайтарады. Mathcad –та бір полинома пайдаланатын регрессия енгізілген функ-циялардың комбинациясымен, регрессиямен **regress** және интерполяциямен **interp**, жүзеге асырылады.

Функциялардың синтаксисі төменде келтірілген:

interp (s, x, y, t)

regress (x, y, n)

Мұнда:

* x - элементтері өсу ретінде орналасқан, аргумент мәнінің векторы;

* y - сол өлшемдегі вектор мәнінің функциясы;

* s - **regress** функциясын құратын, апроксимациялық полинома құру үшін қажет коэффициенттер векторы;

* t - интерполяциялаушы функция есептелетін аргумент мәні;

* n - апроксимациялық полинома дәрежесі.

Аппроксимациялық полинома дәрежесі кез-келген болуы мүмкін.

regress және **interp** функцияларын шақыру мысалдары:

s:= regress (x,y,n)

yy(t) := interp (s,x,y,t)

yy(t):= interp (regress (x,y,n),x,y,t)

Бірнеше полинома қиындыларын пайдаланатын регрессия, енгізілген функциялар комбинациясымен регрессия және интерполяция арқылы орындалады.

interp (s, x, y,t)

loess (x,y, span)

Мұнда:

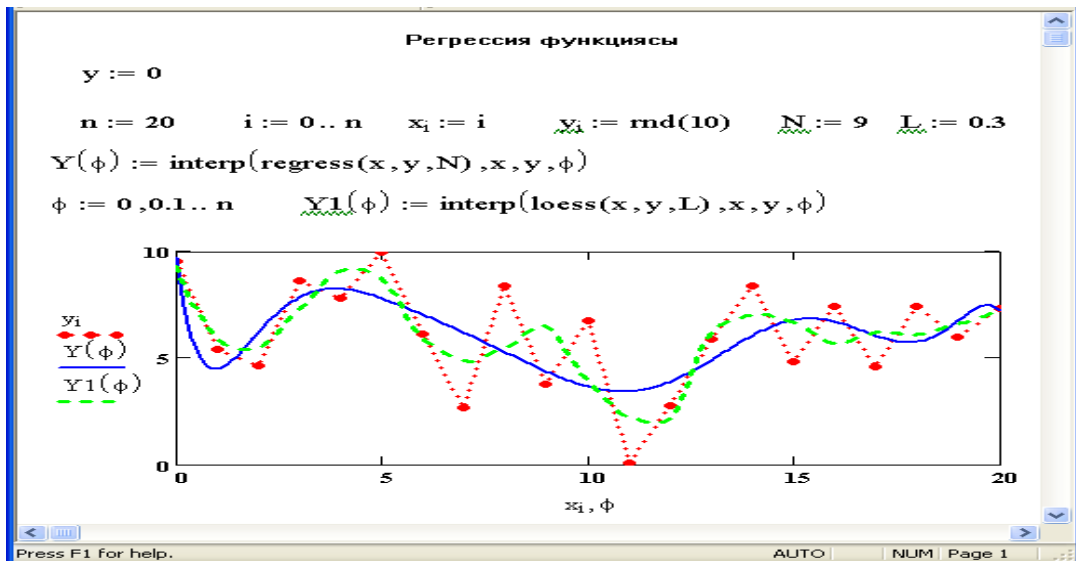
* **s:=loess (X,Y, span)- interp** функциясын қажет ететін, екі дәрежелі аппроксимациялық полинома құру үшін қажет коэффициенттер векторы;

* **span>0** полиномдар қиындыларының өлшемін көрсететін параметр.

Аппроксимацияланушы сызықтар тігілетін полиномдар қиындыларының өлшемін анықтай отырып, span параметрі деректердің *тегістелу деңгейін* береді.

Тәжірибиеде, $0.2 < span < 2$. span = 2 болған жағдайда да аппроксимация шешімі де, бір параболамен аппроксимациялаған шешімге тең. Span = 0.2 аппроксимация қисығы кез келген мәліметтер жинағын дәл сипаттайды деп айтуға болады.

regress (x, y, n) және **loess (x,y, span)** функцияларының қолдану мысалдары 1- суретте келтірілген.

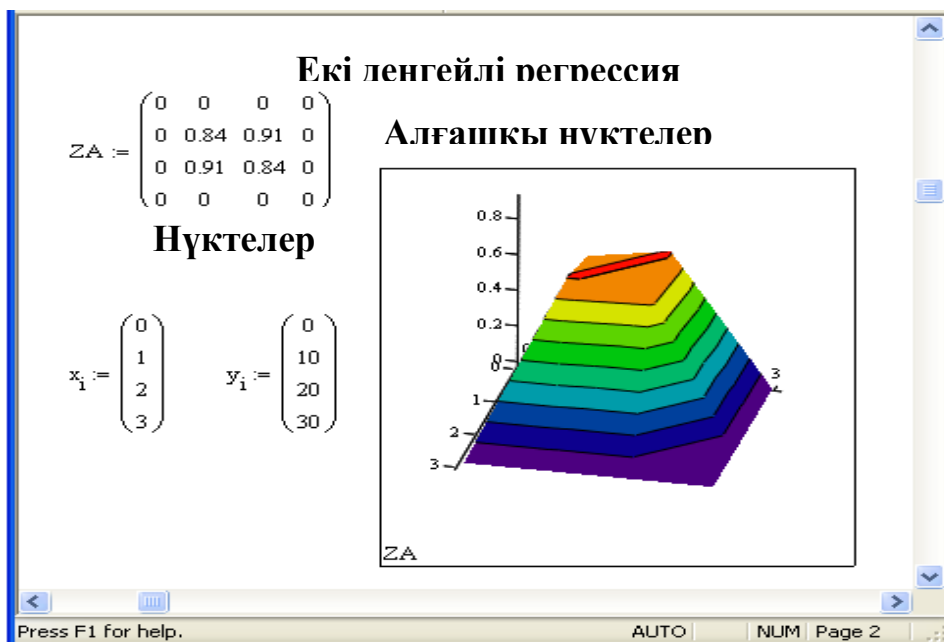

1-сурет. Аналитикалық өрнекті бере алмайтын регрессия функциясы

Екі деңгейлі регрессия. Регрессиялық функциялар көпөлшемді регрессияны қамтиды. Екі деңгейлі регрессия мысалы, 1 және 2- суреттерде көрсетілген. Бұл жағдайда x нүктелерінің координаттары XY массиві екі деңгейлі массивке айналады, ол массив екі бағаннан тұрады. Бірінші баған x осінің бойындағы координаттар, екінші баған y осінің бойындағы координаттар.

Z функциясы мәнінің массивы тікбұрыш ауданының барлық нүктелерінде баған бойынша енгізіледі. Z векторы қатарының саны XY массивінің қатар санына тең.

Екі деңгейлі интерполяция **regress** (XY, Z, N) функциясының немесе **loess** ($XY, Z, span$) функциясының көмегімен құрылады. Мұнда N - аппроксимацияланушы полиномның реті, $span$ - бір деңгейлі регрессиядағы секілді полином қиындысының өлшемін анықтайды.

2-сурет. Алғашқы массивтер және оларды екі деңгейлі регрессия үшін қайта құру

Mathcad-та көп деңгейлі интерполяцияда болуы мүмкін. XY массивіне әуелі бағандар қоса отырып, сонан соң **interp** функциясына берілетін, Z векторына сәйкесінше қатарлар санын қосып, тәуелсіз айнымалылардың санын көбейтуге болады. **regress** функциясында тәуелсіз айнымалылардың саны кез келген болуы мүмкін, бірақ айнымалылардың саны үлкен болған жағдайда ол баяу жұмыс істейді және көп жақты қажет етеді. **loess** функциясы ең көп дегенде 4 тәуелсіз айнымалыны қабылдайды.

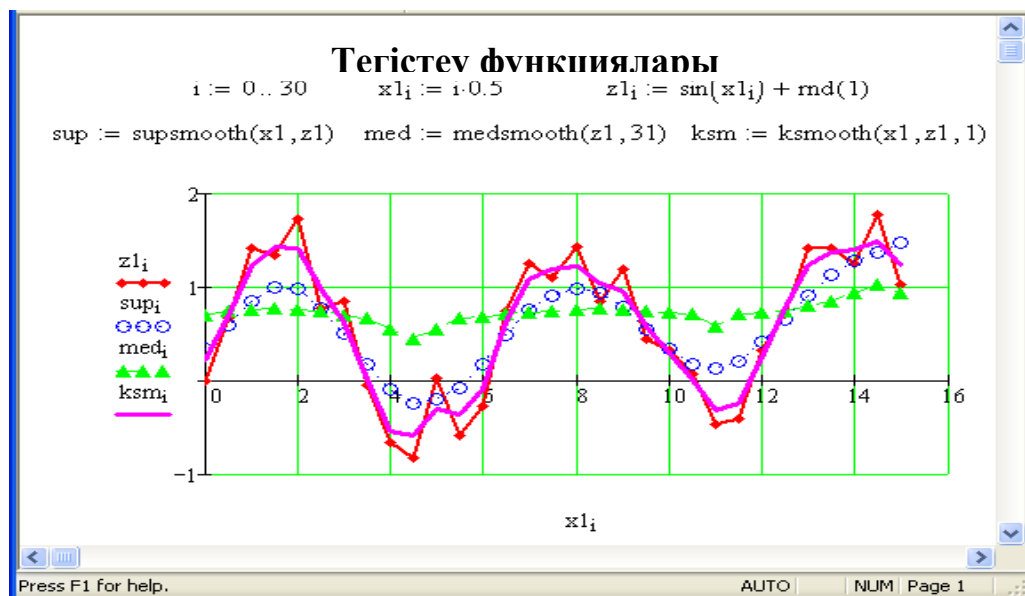
Жалпыландырылған регрессия. Функцияның өзгеру заңдылығы белгілі болып, тек осы функцияның коэффициенттерін табуы қажет ететін жағдайлар болады. Бірақ аппроксимациялық тәуелділіктің өзі сондай, арнайы регрессияның функциясын пайдалану мүмкін емес. Бұл жағдайда Mathcad жалпыландырылған регрессияның екі функциясын ұсынады: **linfit** және **genfit**. Егер қарастырылып отырған тәуелділік қандай да бір функциялардың сызықтық комбинациясын құрса, $y = a_0 * f_0(x) + a_1 * f_1(x) + \dots + a_n * f_n(x)$ және осы функциялардың тек коэффициенттерін анықтау керек болса, онда **linfit** функциясы қолданылады.

Мысалы, $f(x) = a_1 * \sin(2x) + a_2 * \cos(3x)$ функциясы берілсін.

Бұл функция үшін **linfit** (x, y, F) $f_i(x)$ функциясы бойынша коэффициенттер жиыны бар векторды қайтарады. Мұнда $y(x)$ -x векторындағы бар аргумент мәні үшін берілген функция мәндерінің векторы, F- $y(x)$ -сызықтық комбинацияға кіретін функция векторы.

Анықталмаған коэффициенті бар еркін түрде алынған функция үшін **genfit** функциясын қолдану керек.

Мысалы мына функция берілсін $f(x) = 2 * \sin(a_1 * x) + 3 * \cos(a_2 * x)$.

3-сурет. Мәндер массивтерін құра отырып берілген нүктелерді тегістеу

linfit және **genfit** функцияларының қолданылу мысалдары келесі 3 - суретте көрсетілген.

Қазіргі уақыт талабына сай жоғарғы оқу орындарында жаңа ақпараттық технологияны оқыту методикасын қалыптастыру – мамандардың жан-жақты терең зерттеуін және әрбір қабылданған методикалық өзгерістердің эксперименттік нәтижелер арқылы тексерілуін қажет ететін күрделі жұмыс. Сондықтан эксперименттік нәтижелерді компьютерлік өңдеу тәсілдерін қысқа уақыт аралығында ақпараттық технологиялардың көмегімен шешуді студенттерге үйрету біздің міндетіміз.

УДК 371.134:004(07)

Оксана Жмуд, Віра Колмакова
(Умань, Україна)

ФОРМУВАННЯ ТЕХНІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «АРХІТЕКТУРА КОМП'ЮТЕРА ТА КОНФІГУРАЦІЯ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ»

Стаття присвячена проблемам формування технічної компетентності майбутніх вчителів інформатики у вищому педагогічному навчальному закладі. Визначено зміст та структуру поняття «технічна компетентність». Розглянуто важливість навчання апаратних і системних програмних засобів сучасних ІКТ для вдосконалення системи навчання майбутніх учителів інформатики.

Ключові слова: апаратні засоби, системні програмні засоби, зміст навчання, інформаційно-комунікаційні технології.

The article is devoted to the problems of professional preparation of informatics teacher at higher pedagogical educational establishment. The necessary content of teaching the modern ICT hardware and system software and improvement of the future informatics teachers study system are determined, it is shown that introduction of the developed methodical department teaching system components substantially improves the preparation of students to the future professional activity.

Key words: hardware, system software, content of teaching, informative communication technologies.

Динамізм розвитку сучасного суспільства висуває все більші вимоги до освітньої галузі як соціального інституту. Оскільки, більшість випускників вищих навчальних закладів не готові до реалізації власних професійних обов'язків, не в повній мірі володіють технічними компетентностями для вирішення фахових та життєвих задач, то перед вищими навчальними педагогічними та технічними закладами постає завдання забезпечити підготовку висококваліфікованих та конкурентоспроможних педагогічних кадрів на регіональному, національному та міжнародному ринках праці.

Саме тому головним пріоритетним завданням для вищої педагогічної освіти є вирішення проблеми підготовки компетентного фахівця. Орієнтація освіти на вільний ринок праці вимагає від випускника не лише володіння певними знаннями, уміннями та навичками, які необхідні для його успішної професійної діяльності, а й уміння досконало застосовувати їх у своїй фаховій діяльності; прагнення до самовдосконалення та постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності [1, с. 4].

Контроль та оцінка якості навчання базується не лише на ґрунтовному опануванні наукового змісту навчального матеріалу, а на сформованих та опанованих студентами знаннях, уміннях і навичках, та вмінні вдало використовувати їх у власній практичній діяльності, тобто основним виступає саме практичний результат навчання.

Проблему реалізації компетентнісного підходу в процесі підготовки вчителя інформатики, конкретизації змісту його професійних компетентностей у різний час досліджували М. І. Жалдак, К. Р. Ковальська, В. В. Котенко, А. Ю. Кравцова, К. П. Осадча, Л. Є. Петухова, Ю. С. Рамський, О. В. Співаковський, С. А. Раков, С. Л. Сурменко та Войтович І. С. та ін.

М. Жалдак, Ю. Рамський та М. Рафальська пропонують багатокomпонентну модель системи компетентностей учителя інформатики, яка охоплює професійні та соціальні компетентності. Н. Радіонова та А. Тряпичина, розкриваючи логіку трьохетапного становлення професійної компетентності, вважають одиницею змісту професійної підготовки професійне завдання. А. Кіріллов обґрунтовує пріоритетність освоєння технологій комп'ютерного програмування і першочерговість таких компетенцій, як здатність

до самоосвіти та саморозвитку. Актуальною є методика компетентнісного підходу до моделювання ступеневої підготовки майбутнього вчителя інформатики.

Проте проблема щодо формування технічної компетентності майбутнього вчителя інформатики висвітлена недостатньо.

Проведений аналіз наукових джерел (Отрошко Т.В., Войтович І.С., Спірін О.М. та ін.) дозволяє зробити висновки, що технічна компетентність вчителя інформатики є необхідною умовою успіху в професійній діяльності, показником його потенційних можливостей.

Проведена дослідницька робота дозволила узагальнити та визначити сутність поняття «технічна компетентність» майбутнього вчителя інформатики.

Під *технічною компетентністю майбутнього вчителя інформатики* ми розуміємо інтегральну якість особистості, що базується на системі знань, умінь, навичок та сукупності професійно-важливих якостей, сформованість яких дозволяє фахівцеві ефективно реалізовувати професійну діяльність щодо володіння апаратно-технічною складовою комп'ютерної техніки в умовах її підключення до мережі Інтернет.

На наступному етапі науковий пошук було спрямовано на визначення професійно важливих якостей особистості як структурного компонента технічної компетентності майбутніх вчителів інформатики.

Сучасний розвиток технічних наук та технологій потребує значних змін в теоретичних, методичних та інформаційних засадах підготовки майбутніх педагогів. Практична діяльність вчителя інформатики включає безліч функцій, які визначають групи компетентностей, пов'язаних з навчанням. Вони обумовлені тим, що вчитель повинен вміти використовувати спеціальні технології для розробки програмного забезпечення і реалізації їх у навчальному процесі, здійснювати аналіз інформаційних технологій, створювати інформаційні технології основ програмування, практично використовувати різноманітні спеціальні інформаційні технології, що і визначає необхідність формування у нього інформаційно-технічних компетентностей.

Окрім того, кваліфікований, високопрофесійний учитель інформатики має досконало володіти знаннями основних принципів побудови та роботи технічних пристроїв, надати консультацію щодо вибору апаратного чи програмного забезпечення, знати відмінності між автоматизованим і автоматичним виконанням інформаційних процесів; вміти налаштувати роботу персонального комп'ютера чи локальної мережі та виконувати багато інших важливих завдань.

Такі компетентності вчителя інформатики визначають, з одного боку навчання основам інформатики на рівні користувача, навчання основам програмування, створення найпростіших інформаційно-комунікаційних та мультимедійних засобів навчання, а з іншого – вміння реалізувати спеціальні інформаційні технології в процесі навчання учнів і створювати інформаційну забезпеченість навчальної діяльності навчального закладу.

Вивчення потреб практичної діяльності вчителя інформатики дозволило виділити окремі компоненти в структурі категорії «технічна компетентність»:

1. *Дидактико-технологічний компонент*: вміння володіти технологіями виготовлення інформаційно-дидактичних та навчально-методичних матеріалів на паперових та електронних носіях; бути здатним ідентифікувати, оцінити й використати в навчанні доступні учням інформаційні джерела, комп'ютерно-орієнтовані та інші технічні засоби навчання;

2. *Програмно-інформаційний компонент*: вміння використовувати основні компоненти поширених пакетів прикладних програм і сервісні програми персонального комп'ютера (ПК) для забезпечення офісної роботи;

3. *Техніко-організаційний компонент*: вміння встановлювати, налагоджувати сучасні версії операційних систем, поширене прикладне та спеціальне програмне забезпечення ПК; вміння користуватися сучасними інформаційними базами даних і системами управління навчальним процесом середнього навчального закладу, зокрема для виготовлення документів про середню освіту, складання розкладу, підготовки адміністративних звітів.

4. *Техніко-ергономічний компонент*: бути готовим до обслуговування та адміністрування корпоративної комп'ютерної мережі, зокрема мережі загальноосвітнього навчального закладу; вміння здійснювати програмно-технічний супровід елементів дистанційного навчання та вміння використовувати з цією метою вільно поширювані системи; вміння обслуговувати комп'ютерну, периферійну й іншу оргтехніку та здійснювати її дрібний ремонт; бути готовим до розробки, модернізації, технічної підтримки офіційного Web-сайту школи та виконання функцій модератора.

Приведення рівня фахової підготовки вчителів інформатики у відповідність до вимог суспільства на сучасному етапі його розвитку вимагає пошуку нових форм і методів підвищення практичної значимості результатів навчання у вищому педагогічному навчальному закладі. Дана проблема повинна вирішуватись шляхом підвищення рівня підготовки вчителів, посилення політехнічної і практичної спрямованості навчання, створення умов для забезпечення посилення зв'язку навчання з життям та майбутньою фаховою діяльністю.

Вагоме місце і роль займає навчальний курс «Архітектура комп'ютера та конфігурація комп'ютерних систем» в системі фахової підготовки майбутніх учителів інформатики, вивчення якого сприяє формуванню у студентів цілісного уявлення про інформаційно-комунікаційні технології; опануванню ними основних ідей та методів сучасних наук; сприяють розумінню принципів функціонування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; загальному розвитку інтелекту; формуванню і розвитку активності та самостійності у пізнавальній діяльності; вихованню потреби в безперервному розширенні знань про комп'ютерну техніку, що динамічно розвивається і удосконалюється [2].

Наведемо приклади завдань, які використовуються в лабораторному практикумі [3] навчального курсу «Архітектура комп'ютера та конфігурація комп'ютерних систем» з метою формування в майбутніх вчителів інформатики професійно-важливих компетентностей. Даний курс читається для студентів II курсу напряму підготовки: 6.040302 Інформатика* за кваліфікацією – вчитель інформатики.

Тема: *Діагностика та вивчення способів програмного конфігурування сучасного персонального комп'ютера*

Мета навчального модуля: сформувати вміння та навички визначення параметрів апаратної частини сучасного комп'ютера та його конфігурування засобами CMOS SETUP (Complementary Metal Oxide Semiconductor Setup), працювати з програмами, призначеними для тестування апаратного забезпечення та визначати неробочі модулі комп'ютера.

Завдання для виконання практичних робіт навчального модуля:

1. Визначити склад і параметри апаратної частини комп'ютера, використовуючи повідомлення системи під час завантаження, результати тестування та повідомлення з операційної системи. Записати їх, вказавши: тип та характеристики процесора (назва, тактова частота, кратність внутрішнього множення тактової частоти, розрядність, наявність співпроцесора); параметри материнської плати; обсяг оперативно-запам'ятовуючого пристрою та його тип; тип та обсяг накопичувача (накопичувачів) на жорсткому магнітному диску або дисках; види, обсяги логічних дисків; наявність та характеристики інших зовнішніх запам'ятовуючих пристроїв, тип клавіатури, мишки, відеоадаптера, звукової та мережевої карт.

2. Визначити та записати значення опцій, що зберігаються в енергонезалежній пам'яті. Порівняти встановлені значення із значеннями, які встановлюються за замовчуванням. Визначити параметри швидкодії комп'ютера в режимі за замовчуванням, зокрема, час завантаження операційної системи.

3. Змінити параметри CMOS SETUP за вказівкою викладача та визначити зміну швидкодії комп'ютера, використовуючи програму тестування апаратних і системних програмних засобів. Визначити реактивність системи в цілому під час завантаження операційної системи і виконання операцій з файлами.

4. Виконати тестування апаратного забезпечення та визначити його неробочі модулі й замінити їх. Обладнання робочого місця навчального модуля: комп'ютер із перспективною

версією BIOS та відповідним програмним забезпеченням для тестування; модулі комп'ютера, у тому числі й неробочі.

Примітка: для виконання завдань 1–3, таким комп'ютером може бути один із аудиторних, який використовується в загальному навчальному процесі, а для виконання завдання 4 бажано використовувати окремий комп'ютер.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки: за сучасних умов реформування системи національної освіти проблема формування професійної компетентності фахівців, зокрема майбутніх вчителів інформатики, набуває все більшої актуальності; в структурі технічної компетентності майбутнього вчителя інформатики виділено наступні компоненти: техніко-організаційний, програмно-інформаційний, дидактико-технологічний, техніко-ергономічний; навчальний курс «Архітектура комп'ютера та конфігурація комп'ютерних систем» можна використовувати з метою формування професійних навичок у майбутнього вчителя інформатики

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ягупов В. В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В. В. Ягупов, В. І. Свистун // Наукові записки. – Т.71. – Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 3–8.

2. Войтович, Ігор Станіславович. Теоретико-методичні засади професійно орієнтованого навчання технічних дисциплін майбутніх учителів інформатики : автореф. дис ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Ігор Станіславович Войтович. – Київ, 2013. – 37 с.

3. Дем'яненко В.М. Апаратні і системні програмні засоби: Лабораторний практикум. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 96 с.

4. Дем'яненко В.М. Методика навчання майбутніх вчителів інформатики апаратних і системних програмних засобів: дисертація канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003.

УДК 004.925:519.1

*Марія Ізмайлова, Світлана Антоненко, Гліб Бойцун
(Дніпро, Україна)*

АЛГОРИТМ ТРИАНГУЛЯЦІЇ НАБОРУ ТОЧОК У СФЕРИЧНОМУ ПРОСТОРИ ЗІ ШВИДКИМ ДОДАВАННЯМ ТОЧОК

Розглянуто традиційний метод триангуляції набору точок у сферичному просторі. Наведено недоліки цього метода. Представлено власний алгоритм, що позбавлений описаних недоліків.

Ключові слова: *триангуляція, сферичний простір, діаграма Вороного.*

We have considered the traditional triangulation method of a set of points in the spherical space and listed the disadvantages of this method. We have developed own algorithm that does not have these disadvantages.

Key words: *triangulation, spherical space, Voronoi diagram.*

У сучасному світі кожен день все покращується та оптимізується. Ми прагнемо досконалості у всьому. Термін «діаграма Вороного» був введений в теоретичну комп'ютерну науку ще в середині 1970-х років. Значний відсоток сучасних розробок, представлених в літературі з обчислювальної геометрії, прямо або непрямо пов'язаний з діаграмами Вороного [1].

Загальноприйнятим рішенням триангуляції набору точок у сферичному просторі є генерація тривимірної опуклої оболонки. Цей метод має деякі недоліки у контексті сферичного простору: по-перше, генерація такої оболонки відбувається у тривимірному просторі, у той час, як усі дані зберігаються у двовимірних векторах, тобто потребують конвертації. По-друге, алгоритм, що працює у тривимірному просторі, є повільнішим та потребує більше ресурсів, ніж алгоритм, що працює у двовимірному просторі. Наостанок, додавання елементів до згенерованої опуклої оболонки є неможливим, тобто для додавання елементів треба знову згенерувати усю оболонку. Оскільки генерація є доволі повільним процесом, а кількість точок може досягати десятків тисяч, цей процес може займати хвилини або навіть години, що є неприйнятним для сучасних програм.

Для вирішення цих проблем було розроблено алгоритм триангуляції для сферичного простору. Суть алгоритму полягає у додаванні елементів до вже існуючої діаграми.

Процес додавання нової точки можна поділити на декілька етапів:

- 1) Знайти комірку в існуючій діаграмі, яка містить нову точку.
- 2) Знайти середні ребра між новою коміркою з центром у даній точці та сусідами комірки з етапу 1). Крайовими точками цих ребер будуть точки їх перетину з існуючими ребрами. Варто зауважити, що у сферичному просторі найближчою відстанню між двома точками є не пряма, а повернута парабола, що задається формулою

$$(y - v_y) \cos a - (x - v_x) \sin a = b((x - v_x) \cos a + (y - v_y) \sin a)^2, \quad (1)$$

де a – кут нахилу параболи, b – коефіцієнт з рівняння параболи $y = bx^2$, v – точка центру параболи. Параболи для ребер будуються за допомогою двох вершин та середньої точки між ними у декартовому просторі. Таким чином, для знаходження точки перетину двох парабол використовується формула

$$\begin{aligned} & (y - v_{1y}) \cos a_1 - (x - v_{1x}) \sin a_1 - b_1 \left((x - v_{1x}) \cos a_1 + (y - v_{1y}) \sin a_1 \right)^2 = \\ & (y - v_{2y}) \cos a_2 - (x - v_{2x}) \sin a_2 - \\ & b_2 \left((x - v_{2x}) \cos a_2 + (y - v_{2y}) \sin a_2 \right)^2 \end{aligned} \quad (2)$$

де v_1 – точка центру першої параболи, v_2 – точка центру другої параболи, a_1 – кут нахилу першої параболи, a_2 – кут нахилу другої параболи, b_1 – коефіцієнт першої параболи, b_2 – коефіцієнт другої параболи.

- 3) Після утворення усіх ребер нової комірки видаляються зайві ребра попередньої комірки.

На рис. 1 представлена покрокова ілюстрація даного алгоритму.

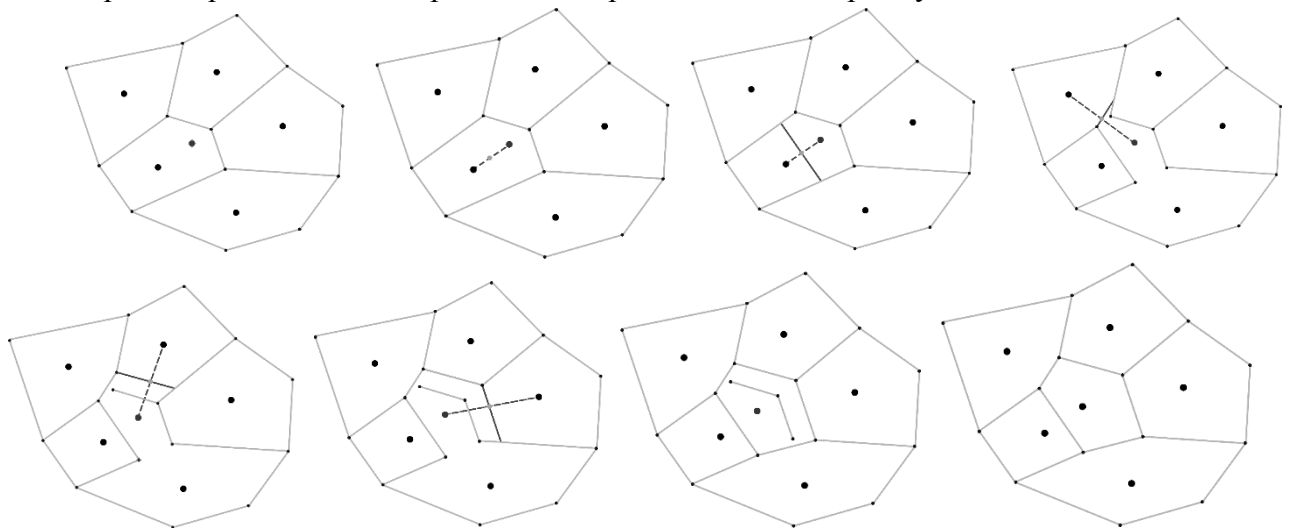

Рис. 1. Ілюстрація роботи алгоритму

Даний алгоритм дозволяє додавати нові точки до великих діаграм набагато швидше, ніж генерація опуклої оболонки, але його недоліком є неможливість генерувати діаграму з нуля. Для вирішення цієї проблеми необхідно або використовувати його сумісно з методом опуклої оболонки, або в якості початкової діаграми брати деякий правильний багатогранник (наприклад, додекаедр).

Було створено програмне забезпечення, що реалізує метод опуклої оболонки та власно розроблений алгоритм. Програму написано на мові C# у середовищі Unity.

Подальша робота передбачає проведення оптимізації алгоритму з метою зменшення необхідних ресурсів та часу виконання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вороний Георгій Феодосійович / Вікіпедія. [2017]. Дата оновлення: 06.01.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

УДК 004. 42

*Elmira Maikibayeva, Aruzhan Uysunbaeva
(Astana, Kazakhstan)*

ПАСКАЛЬ БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛІНІҢ ГРАФИКТІК РЕЖИМИ

Бұл мақалада Turbo Pascal бағдарламалау тілінің графикалық мүмкіндіктері талқыланды. Графикалық модульдер мен рәсімдерінің сипаттамасы көрсетілген. Графикалық режимдерді қосу жолдары және графикалық объектілер құру тәсілдері берілген.

Кілттік сөздер: *графикалық режим, GRAPH, Initgraph, графикалық функциялар мен процедуралар, CRT, графикалық драйвер.*

This article presents the graphics capabilities of the Turbo Pascal programming language. Also describes graphic modules and procedures. Shows how to switch graphics modes and creating of graphical objects.

Keywords: *graphics mode, GRAPH, Initgraph, graphic functions and procedures, CRT graphics driver.*

Turbo Pascal қазіргі заман талабына сай, қуатты программалау жүйесіне айналды. Turbo Pascal – жоғарғы деңгейлі программалау жүйесі. Оның логикалық құрылымы әртүрлі есептерді дәл шешуге көмегін тигізеді. Сондықтан, оқушылар мен студенттерге программалаудың негізін Turbo Pascal тілін оқытып - үйретуден бастап, программалаудың қыр - сырын меңгертудің маңызы зор [1].

Паскаль тіліндегі графиканың мүмкіндігі дисплей экраны нүктелер жиыны болып табылатын төртбұрышты аймақ болып табылады. Ол графикалық және мәтіндік режимдерде жұмыс атқара алады. Графикалық режимде экранның әрбір нүктесін түрлі түске бояп, сол түстер арқылы сызық, мәтін және әртүрлі бейнелер кескіндеуге болады.

Графикалық программалау процесі тиімділігін арттыру мақсатында Borland International фирмасы GRAPH арнайы программалар кітапханасын жасап шығарған болатын, онда қазіргі кезде мониторлардың барлық типтерімен жұмыс істейтін, экранға түрлі мөлшердегі қаріптер шығара алатын драйверлер жиыны.

Бұл модуль компьютерде әртүрлі графиктік операторлармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Тек суреттер салып қана қоймай, оны қозғалысқа келтіретін бағдарламалар да жасай аламыз. Компьютер мүмкіндігі барлық бояу түрлерін пайдаланып , әртүрлі тәсілдермен әрлеуге, мәтіндер жазуға болады [1, 2].

GRAPH модулі іске қосылысымен оның ішіндегі процедуралар мен функцияларды пайдалана беруге болады [3, 4].

GRAPH модулінің функциялары мен процедураларының параметрлері INTEGER типті болуы тиіс.

Initgraph (GDriver, GMode, Path) – экранды графикалық режимге көшіру. Мұндағы:

GDriver – драйвер номері, компьютерге енгізілген integer типті айнымалы, оған видеоадаптер түрі беріледі. Модульде әр түрлі адаптерлерге тұрақтылар анықталған, олар бізді сандарды жаттаудан құтқарады.

GMode – режим номері, сол сияқты integer типті айнымалы, таңдалған жұмыс істеп тұрған видеоадаптерге тәртіп береді. Әрбір видеоадаптер әр түрлі тәртіпте жұмыс істей алады.

Path – қажетті драйверге жол сілтеу, тармақты параметр. Бұл параметрде драйверлер сақталынатын каталог көрсетіледі. Мысалы, 'c:\tp\bgi' (bgi – графикалық драйвердің кеңейтілуі).

Драйвер автоматты түрде анықтау үшін әдетте мәні 0-ге тең Detect атаулы тұрақты пайдаланылады. Олардың дұрыс енгізілуін, мәні тұрақты болатын және ол дұрыс кезінде 0 мәнін қабылдайтын режимді орнату функциясы (GraphResult) арқылы тексеруге болады.

Мысалы:

```
Uses grph;  
Var gdriver,gmode,ErrCode:integer;  
Begin  
gdriver:=detect;  
initgraph (gdriver6 gmode,");  
ErrCode:=GraphResult  
if ErrCode < > 0 then  
Writeln ('Графикалық режим қате орнатылған, оның номері',ErrCode) else closegraph;  
End.
```

Графикамен жұмысты аяқтау үшін және текстік тәртіпке шығу үшін Closegraph процедурасын қолданады.

Графикамен жұмыс координат жүйесі басын (0,0) нүктесінен экранның жоғарғы сол бұрышынан бастайды. X-осі оңға, Y-осі төмен бағытталған. Экранның барлық нүктелері бүтін сандардың координаталарынан құралады.

GRAPH модулінде қарапайым элементтердің бейнелерін салу үшін, текст жазу үшін келесі функциялар мен процедуралар қолданылады:

– Setbkcolor(<түс>) – экран кеңістігінің түсін орнату. Бұл оператор программаға енгізілмесе, экран ағымдық қара не көгілдір түске боялып көрсетіледі.

– Setcolor (<түс>) – кескін түсін орнату. Оператор енгізілмесе, кескін ақ түске боялып көрсетіледі.

– GetColor (<түс>) – Setcolor операторы орындалған соң ағымдық түсті қайта орнату .

– GetMaxColor – политрадағы максималды түстің кодын анықтайды.

– GetMaxX, GetMaxY – экран координаталарының ең үлкен мәндерін береді .

– CloseGraph – графикалық режимді жауып, текстік режимге өту.

– RestoreCRTMode – уақытша текстік режимге өту.

– SetGraphMode (<режим>) – графикалық режимге қайта өту.

– ClearDevice – экранды тазалайды.

– GraphResult – жүйенің графиктік режимге дұрыс өтуін тексеру (функция). Ол integer типті және, қате болмаса, оның мәні 0-ге тең.

– Line (x1,y1,x2,y2) – (x1,y1) нүктесінен (x2,y2) нүктесіне дейін түзу кесінді сызу.

– Rectangle (x1,y1,x2,y2) – сол жақ жоғарғы төбесі (x1,y1), оң жақ төменгі төбесі (x2,y2) болатын тік төртбұрыш сызу.

– Circle (x,y,R) – орталық нүктесі (x,y), радиусы R-ге тең дөңгелек доғасын сызу.

- Arc (x,y,gr1,gr2,R) – градуспен берілген gr1, gr2 бұрыштарының аралығында орталық нүктесі (x,y), радиусы R-ге тең дөңгелек доғасын сызу.
- Pieslice (x,y,gr1,gr2,R) – градуспен берілген gr1,gr2 бұрыштардың аралығында орталық нүктесі (x,y), радиусы R-ге тең дөңгелек секторын сызу.
- Ellipse (x,y,gr1,gr2,Rx,Ry) – градуспен берілген gr1,gr2 бұрыштардың аралығында орталық нүктесі (x,y), биіктігі мен ені Rx,Ry болатын эллипс сызу.
- PutPixel (x,y,<түс>) – <түс>-ке боялған (x,y) нүктесін орнату.
- FloodFill (X,Y, <шекара түсі>) – шектелген фигураны бояу. Мұндағы X,Y фигура ішіндегі кез-келген нүкте <Шекара түсі> – боялатын фигураның шекара контурының түсімен бірдей болады.
- Bar (x1,y1,x2,y2) – боялған тіктөртбұрышты салады.
- SetTextStyle (<шрифт>,<бағыты>,<шрифт өлшемі >) – текст стилін орнатады. <Шрифт> параметрдің мәні 0.4, яғни 0-матрицалық (DefaultFont), 1-триплекс (TriplexFont), 2-ұсақ (SmallFont), 3-тік (SansSerifFont), 4-готикалық (GothicFont). <Бағыты> параметрінің мәні 0 (солдан-оңға қарай) немесе 1 (төменнен жоғары қарай). <Шрифт өлшемі > параметрінің мәні 1..10.
- OuttextXY (x,y,'текст') – (x,y), нүктесінен бастап дәйекшелер ішінде жазылған тексті экранға шығару.
- SetTextJustify (<Горизанталь>,<Вертикаль>) – тексттің курсорға қатысты орнын анықтайды. <Горизанталь> – мәні 0–көрсетілген позиция жолдың сол жағы (LeftText), 1-позиция шығарылатын жолдың ортасы (CenterText), 2-жолдың оң жағы (RightText). <Вертикаль> – мәні 0 – позиция бейненің төменгі жағында (BottomText), 1 – ортасында (CentrText), 2 – позиция бейненің жоғарғы жағында (TopText).
- SetLineStyle (<Сызық түрі>,<үлгісі>,<сызық қалыңдығы>) – фигуралар кескіндерінің контурлары және басқа да сызықтардың қалыңдықтарын орнатады. <Сызық түрі> – мәні 0..4, 0-үздіксіз, бір түкте түріндегі, 2-штрих пунктирлі, 3-пунктирлі, 4-пайдаланушы анықтайтын ерекше сызық түрі. <Үлгісі> – әдетте мәні 0-ге тең, тең <Сызық түрі> – мәні 4-ке тең болғанда оның сызық үлгісі көрсетіледі. <Сызық қалыңдығы> – мәні 1..3.
- DrawPoly (n,P) – n қабырғадан тұратын көпбұрыш салады, ал жоғарғы нүкте туралы мәліметтер типтелмеген P параметрінде сақталған.
- MoveTo (x,y) – Экрандағы (x,y) позициясын еске сақтайды, кейін ол позициядан кесінділер сызуға болады.
- LineTo (x,y) – сол позициядан кесінді алады.
- MoveRel (dx,dy) – (x,y) – тен (x+dx,y+dy) – ке дейін кесінді салады.
- GetX, GetY – өткен көрсеткіш кординатасын қайтарады.
- FillEllipse (x,y,rx,ry) – боялған эллипс салады.
- FillPoly (n,P) – боялған көпбұрыш салады.
- Sector (x,y,gr1,gr2,rx,ry) – эллиптикалық секторды бояйды.
- OutText ('текст') – дәйекшелер ішінде жазылған тексті экран бетіне шығарады. Бұл процедураның кемшілігі, текст шығаратын бастапқы нүктені беруге болмайды.

Видеожадтың немесе оның бір бөлігінің мазмұнының оперативті жадқа көшірмесін алуға болады.

Түсті монитордың мәтіндік режимде әр символдың түсін не экранды 16 түрлі түстің біреуі арқылы CRT модулінде жазулы операторлар бойынша бояп көрсетуге болады.

Турбо Паскаль тілінің графикалық мүмкіндіктерін қолдана отырып, стандартты фигураларды сызу, өзіндік программаларды жасау мүмкіндігіне ие болады. GRAPH модулінің графикалық мүмкіндіктері игеріле отырып, көптеген мысалдар шығарылады. Бұл тақырыпты қарастыра отырып, сызбаларды, суреттерді, мультипликацияларды жасай алады. Сонымен қатар салынған суреттерді қозғалта алу мүмкіндіктеріне ие болады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Фаронов, В.В. Turbo Pascal 7.0. Начальный курс: учебное пособие для студентов вузов / Валерий Васильевич Фаронов. – Москва: КНОРУС, 2006. – С.575.
2. Дәулетқұлов, А.Б. «Паскаль» тілінде программалау негіздері: алгоритмдеу және программалау : оқу құралы / А.Б. Дәулетқұлов, С.С. Алғазы. – Алматы: [б. и.], 2004. – 151 б.
3. Мақамбаев, М.Б. Паскаль тілі бойынша зертханалық практикум: оқу құралы / М.Б. Мақамбаев, Б. Қабланбекова. – Семей: Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті, 2001. – 102 б.
4. Сейпилова, Б. Программалау технологиялары: Turbo Pascal: оқу құралы / Б. Сейпилова. – Алматы: Эверо, 2009. – 227 б.

УДК 004.942

*Руслан Мисько
(Тернопіль, Україна)*

МАТЕМАТИЧНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ПОБУДОВИ ОБЛАСТІ ДОПУСКІВ НА ПАРАМЕТРИ ІНТЕРВАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

Досліджено теоретичні та прикладні засади створення програмної системи візуалізації побудови області допусків на параметри інтервальної моделі, що забезпечить наочність відображення даного процесу.

Ключові слова: інтервал, ідентифікація, модель, метод, програмна система, візуалізація.

It was research the theoretical and applied principles of development a software for visualization the process of building the tolerance set on parameters of interval model that will provide visibility of this process.

Keywords: interval identification, model, method, software system visualization.

Актуальність дослідження

Використання технологій створення візуальних програмних систем дозволяє наочно відобразити покрокове виконання окремих етапів досліджуваного методу параметричної ідентифікації інтервальної моделі, що забезпечить можливість використання систем візуалізації у навчальному процесі для спрощення сприйняття та розуміння алгоритмів використання методу прогнозування поведінки динамічних систем. Це, в першу чергу дозволить попри суттєвий ріст ступеня складності таких систем та методів їх аналізу, забезпечити простоту та наочність їх реалізації. Найбільш ефективним засобом для розв'язання даної задачі є використання сучасних засобів математичного моделювання, які б враховували як детерміновані, так і стохастичні фактори, і були б зручними для комп'ютерної реалізації системи візуалізації даних.

Основними проблемами розвитку та впровадження таких програмних систем є:

- обчислювальна складність методів для їх програмування;
- динамічний характер інформації, що потребує аналізу та прогнозування;
- неможливість створення універсальних програмних систем для візуалізації різних методів;
- складність зміни програмного коду створеної системи;
- слабка структурованість даних.

Математичне забезпечення для побудови області допусків на параметри інтервальної моделі

Процес формування інтервальної системи лінійних алгебраїчних рівнянь під час розв'язку задачі параметричної ідентифікації лінійних динамічних систем базується на наступних припущеннях [5].

1) Динамічна система описується рівняннями динаміки та рівняннями каналу вимірювання:

$$\vec{x}_{k+1} = G \cdot \vec{x}_k + Q \cdot \vec{u}_k, \quad k = 0, \dots, N-1 \quad (1)$$

$$\vec{y}_{k+1} = C \cdot \vec{x}_{k+1} + \vec{e}_{k+1}, \quad k = 0, \dots, N-1 \quad (2)$$

де k - час, який змінюється дискретно і приймає цілочисельні значення $k = 0, \dots, N-1$;

\vec{y}_{k+1} - вектор (розмірності $m \times 1$) виміряних значень «виходів» системи;

\vec{x}_k - вектор (розмірності $m \times 1$) змінних стану системи в k -й дискретний момент часу;

\vec{x}_{k+1} - вектор (розмірності $m \times 1$) змінних стану системи в $k+1$ -й дискретний момент часу;

$\vec{u}_k = (u_{1k} \ u_{2k} \ \dots \ u_{mk})^T$ - вектор (розмірності $m \times 1$) вхідних змінних в k -й дискретний момент часу;

C - невироджена квадратна матриця (розмірності $m \times m$), при цьому рахують, що ранг матриці $\text{rang}(C) = m$;

G, Q - матриці (розмірності $m \times m$) параметрів динамічної моделі, елементи яких необхідно ідентифікувати.

2) $\vec{e}_{k+1} = (e_{1k+1} \ e_{2k+1} \ \dots \ e_{mk+1})^T$ - вектор випадкових, обмежених за амплітудою похибок і при чому:

$$|e_{k+1}| \leq \Delta_{k+1}, \quad \Delta_{k+1} > 0 \quad (3)$$

Для спрощення обчислень, розглядають системи зі скалярним «входом», тобто вектор $\vec{u}_k = (u_k \ 0 \ \dots \ 0)^T$ є скалярним.

Процедура розрахунку стану системи наступна. Нехай в деякий момент часу k стан системи \vec{x}_k відомий. Тоді для визначення стану \vec{x}_{k+1} необхідно виконати дві операції: 1) задати вхід \vec{u}_k та похибку вимірювання \vec{e}_{k+1} ; 2) визначити стан \vec{x}_{k+1} в наступний момент часу відповідно до (1) [5]. Задану процедуру можна послідовно виконати для всіх $k = 0, \dots, N-1$. Послідовність станів x_0, x_1, \dots називають траєкторією системи.

Із врахуванням рівнянь каналу вимірювання (2) та обмеженості амплітуди похибок \vec{e}_{k+1} , заданої виразом (3) рівняння каналу вимірювання подають в інтервальному вигляді [5]

$$\vec{y}_{k+1} - \Delta_{k+1} \cdot \vec{I} \leq C \cdot \vec{x}_{k+1} \leq \vec{y}_{k+1} + \Delta_{k+1} \cdot \vec{I}, \quad k = 0, \dots, N-1, \quad (4)$$

де \vec{I} - одиничний вектор.

Отримана інтервальна система лінійних алгебраїчних рівнянь складається з m блоків інтервальних рівнянь, у кожному з яких N рівнянь, що дають змогу визначити елементи i -ї стрічки матриць G та Q . Тому, не порушуючи загальності, як основну ІСЛАР розглядають окремий блок загальної ІСЛАР, який має такий вид [5]:

$$x_{k+1}^- \leq g_1 \cdot [x_{1,k}^-, x_{1,k}^+] + \dots + g_i \cdot [x_{i,k}^-, x_{i,k}^+] + \dots + g_m \cdot [x_{m,k}^-, x_{m,k}^+] + q \cdot u_k \leq x_{k+1}^+, \quad k = 0, \dots, N-1 \quad (5)$$

ІСЛАР може не мати жодного розв'язку, тобто бути несумісною.

Якщо система є сумісною, тоді через Ω позначають множину її розв'язків [5]:

$$\Omega = \left\{ \vec{g} \in R^{m+1} \mid \bar{x}_{k+1}^- \leq \vec{g}_i \cdot [\bar{x}_k] + q \cdot u_k \leq x_{k+1}^+ \forall k = 0, \dots, N-1 \right\}. \quad (6)$$

Реалізація методу передбачає три етапи: покрокове знаходження та побудова смуг розв'язку інтервальних рівнянь; сукупність нерівностей, тобто перетин усіх смуг формує область розв'язків системи Ω у вигляді опуклого многогранника, вершинами якого є точки перетину смуг; оцінка області допусків.

Сукупність N нерівностей, тобто перетин усіх "смуг", утворює шукану множину Ω розв'язків системи. Координати вершин Ω можуть бути визначені графічно або аналітично, шляхом розв'язування системи лінійних рівнянь.

Для дослідження вибору початкового наближення візьмемо інтервальну систему лінійних алгебраїчних рівнянь (ІСЛАР), яка складається з $m = 2$ невідомих параметрів та N спостережень виду [5]:

$$\begin{cases} x_{1,1}^- \leq g_{11} \cdot [x_{0,1}^-; x_{0,1}^+] + g_{12} \cdot [x_{0,2}^-; x_{0,2}^+] + q_1 \cdot u_0 \leq x_{1,1}^+ \\ x_{2,1}^- \leq g_{21} \cdot [x_{0,1}^-; x_{0,1}^+] + g_{22} \cdot [x_{0,2}^-; x_{0,2}^+] + q_2 \cdot u_0 \leq x_{2,1}^+ \\ x_{1,2}^- \leq g_{11} \cdot [x_{1,1}^-; x_{1,1}^+] + g_{12} \cdot [x_{1,2}^-; x_{1,2}^+] + q_1 \cdot u_1 \leq x_{1,2}^+ \\ x_{2,2}^- \leq g_{21} \cdot [x_{1,1}^-; x_{1,1}^+] + g_{22} \cdot [x_{1,2}^-; x_{1,2}^+] + q_2 \cdot u_1 \leq x_{2,2}^+ \\ \vdots \\ x_{1,N+1}^- \leq g_{11} \cdot [x_{N,1}^-; x_{N,1}^+] + g_{12} \cdot [x_{N,2}^-; x_{N,2}^+] + q_1 \cdot u_N \leq x_{1,N+1}^+ \\ x_{2,N+1}^- \leq g_{21} \cdot [x_{N,1}^-; x_{N,1}^+] + g_{22} \cdot [x_{N,2}^-; x_{N,2}^+] + q_2 \cdot u_N \leq x_{2,N+1}^+ \end{cases} \quad (7)$$

Дану систему лінійних алгебраїчних рівнянь ділять на дві еквівалентні системи відповідно для визначення невідомих параметрів моделі - $\vec{g}_1 = (g_{11}, g_{12}, q_1)$ та $\vec{g}_2 = (g_{21}, g_{22}, q_2)$.

Наступним кроком буде виділення із утворених систем ряду насичених блоків [5].

Тоді для \vec{g}_1 вибирають наступні насичені блоки:

$$1. \begin{cases} x_{1,1}^- \leq g_{11} \cdot [x_{0,1}^-; x_{0,1}^+] + g_{12} \cdot [x_{0,2}^-; x_{0,2}^+] + q_1 \cdot u_0 \leq x_{1,1}^+ \\ x_{1,2}^- \leq g_{11} \cdot [x_{1,1}^-; x_{1,1}^+] + g_{12} \cdot [x_{1,2}^-; x_{1,2}^+] + q_1 \cdot u_1 \leq x_{1,2}^+ \end{cases} \quad (8)$$

$$2. \begin{cases} x_{1,3}^- \leq g_{11} \cdot [x_{2,1}^-; x_{2,1}^+] + g_{12} \cdot [x_{2,2}^-; x_{2,2}^+] + q_1 \cdot u_2 \leq x_{1,3}^+ \\ x_{1,4}^- \leq g_{11} \cdot [x_{3,1}^-; x_{3,1}^+] + g_{12} \cdot [x_{3,2}^-; x_{3,2}^+] + q_1 \cdot u_3 \leq x_{1,4}^+ \end{cases} \quad (9)$$

Відповідним чином проводиться виділення насичених блоків, які дозволяють знайти поточкові значення параметру \vec{g}_2 :

$$1. \begin{cases} x_{2,1}^- \leq g_{21} \cdot [x_{0,1}^-; x_{0,1}^+] + g_{22} \cdot [x_{0,2}^-; x_{0,2}^+] + q_2 \cdot u_0 \leq x_{2,1}^+ \\ x_{2,2}^- \leq g_{21} \cdot [x_{1,1}^-; x_{1,1}^+] + g_{22} \cdot [x_{1,2}^-; x_{1,2}^+] + q_2 \cdot u_1 \leq x_{2,2}^+ \end{cases} \quad (10)$$

$$2. \begin{cases} x_{2,3}^- \leq g_{21} \cdot [x_{2,1}^-; x_{2,1}^+] + g_{22} \cdot [x_{2,2}^-; x_{2,2}^+] + q_2 \cdot u_2 \leq x_{2,3}^+ \\ x_{2,4}^- \leq g_{21} \cdot [x_{3,1}^-; x_{3,1}^+] + g_{22} \cdot [x_{3,2}^-; x_{3,2}^+] + q_2 \cdot u_3 \leq x_{2,4}^+ \end{cases} \quad (11)$$

Вершини \vec{g}_s , \vec{g}_p многогранника Ω , та його центр ваги \vec{g} (початкове наближення знайдене за формулою (7) знаходять шляхом розв'язування квадратної системи лінійних

рівнянь з однією і тією самою невиродженою матрицею X і різними векторами змінних стану в $k + 1$ момент часу.

При $m = N$ перетин головних діагоналей многогранника Ω збігається з його центром ваги \vec{g} .

Наступний крок – перевірка належності початкового наближення множини Ω розв’язків ІСЛАР перетину діагоналей відповідних множин розв’язків, для знаходження невідомого вектора параметрів \vec{g} . Вектор \vec{g}_p є однією із вершин многогранника Ω , утвореного перетином відповідних площин, заданих інтервальними рівняннями системи.

Сукупність N нерівностей, тобто перетин усіх “смуг”, утворює шукану множину Ω розв’язків системи. Координати вершин Ω можуть бути визначені графічно або аналітично, шляхом розв’язування системи лінійних рівнянь. Внутрішню точку \vec{g} множини Ω знаходять як центр діагоналі [5], що з’єднує відповідні вершини, тобто

$$\vec{g} = 0,5 \cdot (\vec{g}_p + \vec{g}_s) \quad (12)$$

Центри областей розв’язків систем (8-10), (9-11) обчислюють за допомогою таких формул [6]:

$$\vec{g}_0^1 = \begin{pmatrix} x_{0,1}^+ & x_{0,2}^+ \\ x_{1,1}^+ & x_{1,2}^+ \end{pmatrix}^{-1} \cdot \begin{pmatrix} \bar{x}_{1,1} \\ \bar{x}_{1,2} \end{pmatrix}, \quad \vec{g}_0^1 = \begin{pmatrix} g_{11}^1 \\ g_{12}^1 \end{pmatrix}^T; \quad (13)$$

$$\vec{g}_0^2 = \begin{pmatrix} x_{2,1}^+ & x_{2,2}^+ \\ x_{3,1}^+ & x_{3,2}^+ \end{pmatrix}^{-1} \cdot \begin{pmatrix} \bar{x}_{1,3} \\ \bar{x}_{1,4} \end{pmatrix}, \quad \vec{g}_0^2 = \begin{pmatrix} g_{11}^2 \\ g_{12}^2 \end{pmatrix}^T; \quad (14)$$

де змінні стану $x_{0,1}^+, x_{0,2}^+, \dots, x_{5,1}^+, x_{5,2}^+$ у даних формулах є верхніми межами відповідних інтервалів змінних стану $[x_{0,1}], [x_{0,2}], \dots, [x_{5,1}], [x_{5,2}]$ з інтервальної матриці $[X]$ для вибраних насичених блоків (8) – (10).

Схематично розв’язки систем (9) - (11) зображені на рис. 1.

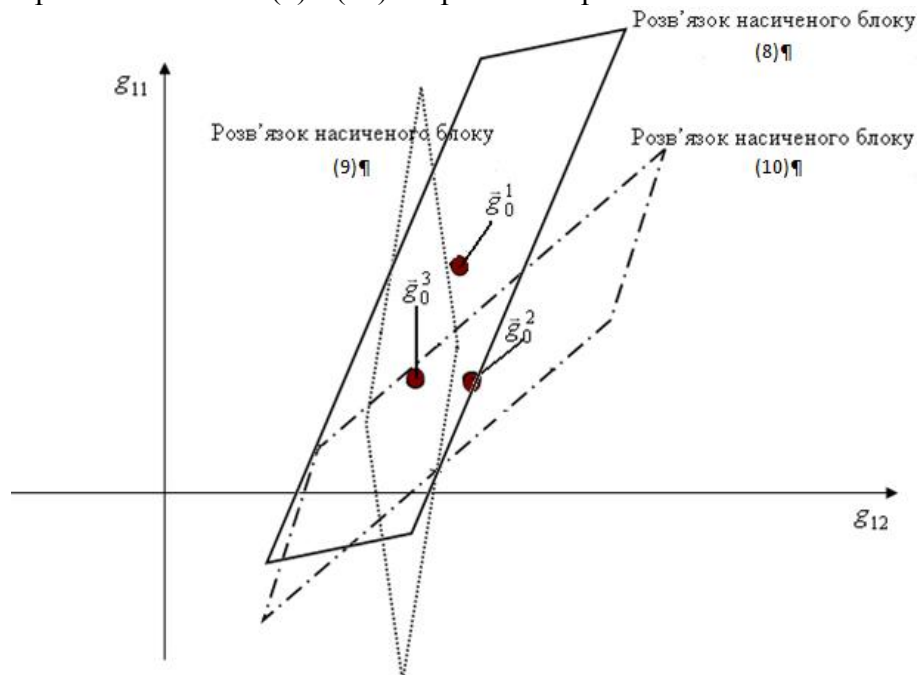

Рис. 1. Відображення областей розв’язків для насичених блоків ІСЛАР

Реалізація програмної системи для візуалізації побудови області допусків на параметри інтервальної моделі

Програмна система повинна виконати наступні кроки:

1. Покрокова побудова смуг розв'язку інтервальної системи $\bar{\Omega}_p$ для кожного проведеного спостереження окремо;
2. Для спрощення візуалізації передбачено можливість розв'язку системи двохвимірної розмірності, оскільки наявність великої кількості смуг не дозволить чітко відобразити область розв'язків.
3. Побудова області допусків на параметри моделі Ω_m .

Реалізація програми розпочинається введенням вхідних даних (рис.2).

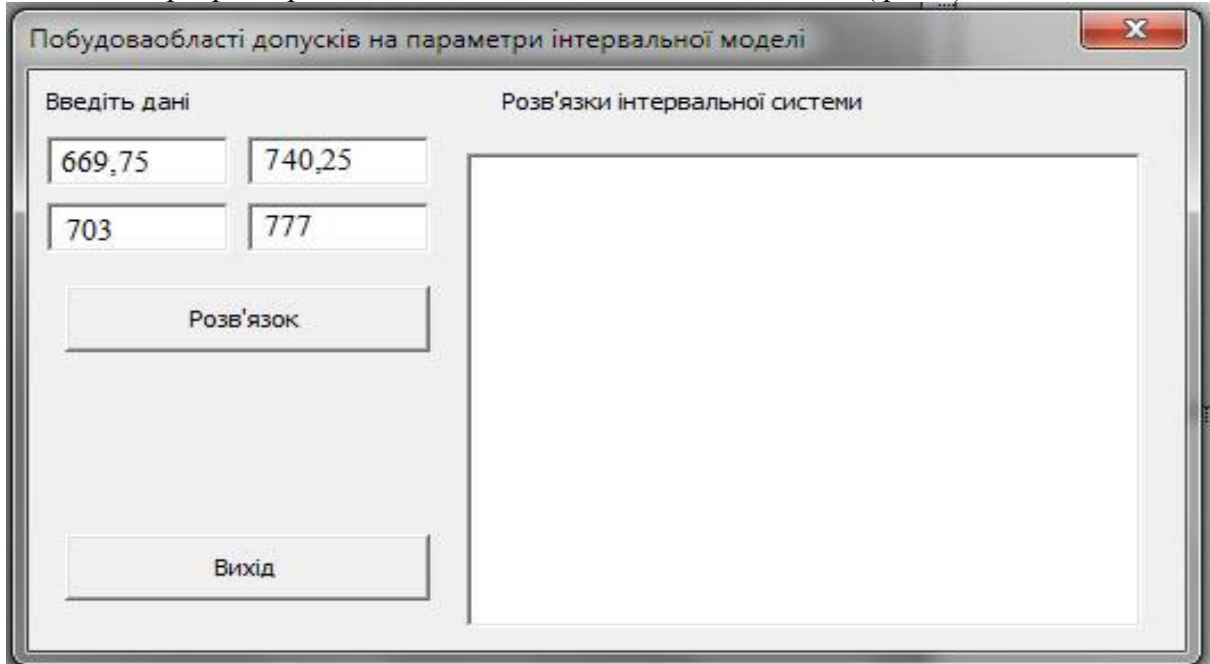

Рис. 2. Головна екранна форма спроектованої системи

Після введення даних необхідно натиснути кнопку «Розв'язок», при цьому у вікні «Розв'язки інтервальної системи» відображаються смуги розв'язків (рис. 3).

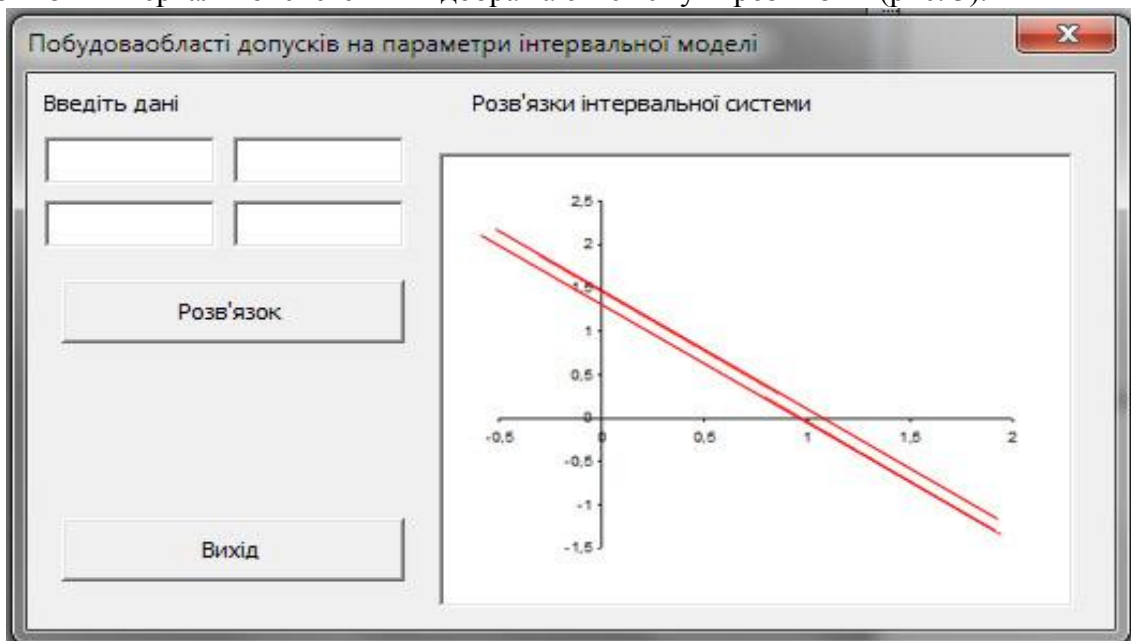

Рис. 3. Відображення побудови смуг розв'язку системи

Таким чином вводиться необхідна кількість спостережень та, після натискання кнопки «Розв'язок», смуги накладаються одна на одну, формуючи шукану область допусків (рис. 4).

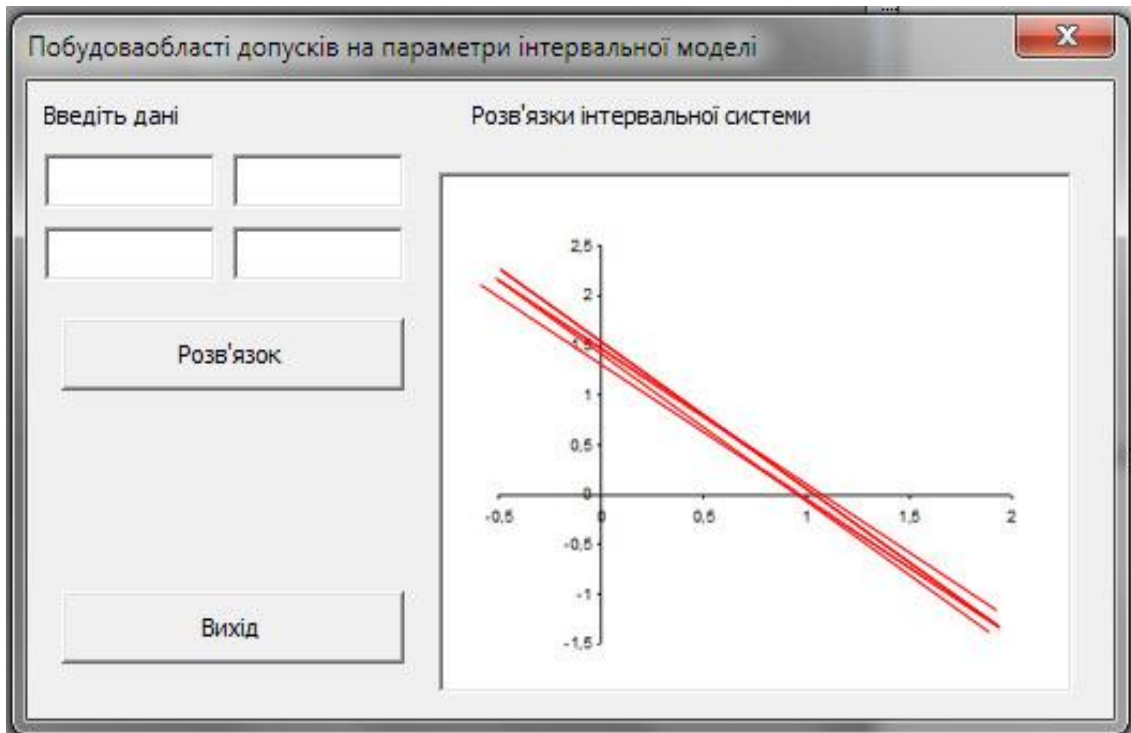

Рис. 4. Побудова графіка області допусків на параметри моделі

Як видно з графіка, наочне відображення відповідає аналітичному розрахунку, отже дана система візуалізації є адекватною та може використовуватися у навчальному процесі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бахвалов Н.С. Численне методы. – М.: Наука, 1975. – 631 с.
2. Айвазян С.А., Енюков И.С., Мешалкин Л.Д. Прикладная статистика. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 471 с.
3. Алефельд Г., Херцбергер Ю. Введение в интервальные вычисления. – М.: Мир, 1987. – 360 с.
4. Беллман Р. Динамическое программирование. – М.: ИЛ, 1958.
5. Максимова І.Я. Математичне моделювання лінійних динамічних систем методами аналізу інтервальних даних [Текст] : дис. ... к.т.н.: 01.05.02 / Максимова Ірина Ярославівна. – Львів, 2008. – 146 с.

Науковий керівник – кандидат технічних наук, доцент А.В.Лукас

УДК 22.161.6

Тазагул Пахратдинова, Атамурат Мамбетов
(Нукус, Узбекистан)

ВИДЫ СПОСОБНОСТИ ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматриваются вопросы инновационного мышления в условиях модульного обучения.

Ключевые слова: модернизация, модульный подход, инновация, методы, формы, инициатива, содержание.

The article deals with the thinking of innovational questions for teaching.

Keywords: modernization, module approach, methods of the form, initiative, contents.

В развитие экономики страны особое значение имеет высшая школа, задачей которой является не только образование в широком смысле слова, но и подготовка специалистов к профессиональной деятельности во всех сферах. Требования к специалистам в современном мире непрерывно меняются в связи с развитием общества. Для того чтобы, адекватно реагировать на эти изменения, высшим учебным заведениям необходимо постоянно совершенствоваться, т.е. повышать качество своей деятельности, качество подготовки специалистов. Особую остроту в задачу обеспечения качества профессионального образования приносят, с одной стороны, ускоренное развитие международных экономических связей, а с другой - конкуренция в сфере образования на рынке образовательных услуг.

Модернизация системы образования нашей страны потребовала серьезных изменений в обеспечении качества подготовки кадров и современному специалисту необходимо иметь системное мышление, способность к рефлексии, самостоятельным действиям в условиях неопределенности, быть готовым к общему и профессиональному саморазвитию.

Перспективы развития экономики поставили задачу перейти к реализации модели опережающего образования, переориентировать оценку образовательного результата со знаниевого на компетентностный, внедрить модульный подход к проектированию содержания среднего профессионального образования и кредитно-зачетную систему оценки трудоемкости учебных программ.

Главная стратегическая линия развития – становление учебного заведения как динамично развивающегося, интегрированного с высшей школой, разнопрофильного, многофункционального культурного центра субрегиона, адаптированного к инновациям, хорошо оснащенного материально и технически.

Качество образования - это степень соответствия уровня подготовки специалиста уровню согласованных требований по освоению той или иной программы, степень соответствия тому или иному стандарту.

Педагогическими инновациями могут быть педагогические идеи, процессы, средства; методы, формы, технологии, содержательные программы и т.п.

Инновации могут осуществляться на различных уровнях. К высшему уровню относятся инновации, затрагивающие всю педагогическую систему.

Результатом инновационных процессов в образовании является использование новшеств, как теоретических так и практических, а так же тех, которые образуются на стыке теории и практики. Причем инновация в системе образования предполагает введение нового в цели образования, разработку нового содержания, новых методов и форм обучения и воспитания, внедрение и распространение уже существующих педагогических систем, разработку новых технологий управления школой, ее развитие, школу как экспериментальную площадку, ситуацию, когда школа имеет принципиально новую

образовательную ориентацию и осуществляет обновление образования и воспитания, которые имеют системный характер, затрагивающий цели, содержание, методы, формы и другие компоненты системы образования.

В зависимости от специфики и места использования различают несколько видов нововведений: технологические инновации, методические инновации, организационные нововведения.

Понимая под инновационной деятельностью деятельность, направленную на преобразование, изменение существующих форм и методов обучения, разработку новых целей и средств ее реализации, можно выделить следующие ее структурные компоненты: мотивационный, креативный, технологический и рефлексивный, которые были положены в основу формирования готовности преподавателей к инновационной деятельности.

Поскольку целостность любой системы достигается взаимосвязью между структурными и функциональными компонентами, подготовка преподавателя к осуществлению инновационной деятельности будет представлен как поэтапный динамический инновационный процесс преобразования и профессионального саморазвития личности, в котором выделены: мотивационный, творческий, технологический и рефлексивный этапы. Каждый из этих этапов включал в себя совокупность компонентов: цель – средство – результат.

При этом можно определить четыре уровня развитости каждого из компонентов инновационной деятельности: адаптивный, базовый, профессиональный, творческий.

Таким образом, подготовка преподавателей вуза к инновационной деятельности в условиях самообучающейся организации представляет собой целостный поэтапный процесс, все элементы которого взаимосвязаны и взаимообусловлены.

В заключении необходимо отметить, что развитие и использование потенциала людей, составляющих организацию, их готовность к решению инновационных профессиональных задач являются ключевыми факторами в достижении учреждениями высшего образования конкурентных преимуществ и укреплении их позиций на рынке образовательных услуг.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Brian P. Hogan. HTML5 and CSS3 Level Up with Today's Web Technologies country. Tutorial. USA, 2013.
2. М.Арипов, Б.Бегалов, У.Бегимкулов, М.Мамаражабов. Ахборот технологиялар. Ўқув кўлланма. – Т.: “Ношир”, 2009.
3. Федотова Е.Л. Информационные технологии и системы: Учебное пособие. – М.: Форум ИНФРА, 2013. – 426 с.

УДК 004.912

*Володимир Рабешко, Юрій Підкова
(Тернопіль, Україна)*

АВТОМАТИЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ МОНІТОРИНГУ ПРОХОДЖЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ В УНІВЕРСИТЕТІ

У статті розглянуто підтримку і моніторинг процесу проходження виробничої практики в університеті та способи його автоматизації. Заміна паперового щоденника електронним відкриває нові можливості як для студента, так і для викладача, спрощує опрацювання інформації, доступ до звітних документів та пришвидшує оперування отриманими результатами, спрощує процес управління документацією в навчальному закладі.

Ключові слова: інформаційні технології, університет, виробнича практика, навчання, моніторинг.

In the article the automation support and monitoring of practical training at the university is considered. Replacing paper diary with electronic gave us new opportunities: both for the student and for the teacher, simplifies processing of information, access to reports and speed up handling the results, simplifies document management in university.

Keywords: *information technologies, university, work placements, training, monitoring.*

Сучасні інформаційні технології - це сукупність засобів, методів і прийомів збирання, зберігання, опрацювання, подання та передавання повідомлень, що розширює знання людей та розвиває їхні можливості щодо управління технічними та соціальними процесами. З розширенням області застосування комп'ютерних технологій, частка паперової документації стає все меншою. Паперові документи відходять на задній план, тоді як електронні стрімко набирають популярності.

У процесі навчання в університеті можна виділити декілька моментів. Основним є навчання, де студент набуває певних навичок відповідно до професії, яку він здобуває. І не менш важливим є практика, на якій він вчиться застосовувати набуті навички. Виробнича практика, готує студента до професійного життя як спеціаліста. Студент повинен проходити практику на підприємстві, яке працює в галузі, в якій він навчається. Під час проходження практики, студент має свій щоденник, в якому він отримує задачі від керівника, вказано їх перелік та терміни виконання, інформація про базу практики, робочі записи, відгуки керівника з боку підприємства.

Під час проходження виробничої практики ми виявили ряд проблем, які забирають час викладача та студента і які ми хочемо допомогти вирішити. Ось деякі з них:

1. Дані, які змінюються. До цих даних можна віднести графік проходження практики. Він однаковий для студентів одного факультету, але інший для другого. Складається сітка задач з певної кількості задач, котрі мають бути вирішені студентом. Вся ця інформація заповнюється вручну в паперовому варіанті. Для вирішення даної проблеми є набір електронних завдань, які можна підв'язати до того чи іншого щоденника і обсяг роботи для студента зменшиться на деяку долю. В разі необхідності зміни деяких пунктів, чи додання нових, або ж зміни послідовності, достатньо лише зайти в систему і змінити одне для всіх, кому це необхідно. А передруковувати і переписувати залишиться в минулому.

2. Дані про підприємство, студента та дати проходження практики. Це дані які вже є в базі даних університетів. Ці дані заповнюються представниками кафедри, перед тим, як дати щоденник студенту. Всі дані можна заповнити в декілька кліків під час генерації щоденника. Вибираємо, для кого даний щоденник, де буде проходитися практика, вибираємо дати і генеруємо новий щоденник з уже заповненими даними. Також підтягується сітка проходження практики. В результаті студент має електронний документ і не бігає до університету та не тратить час на його заповнення.

3. Нестача інформації. Бувало й таке, що для виконання того чи іншого завдання потрібна додаткова інформація, документи. Ми знову ж таки тратимо час на відвідування університету, час викладача, щоб отримати ту чи іншу інформацію. Для вирішення проблеми, в системі передбачено додавання додаткової інформації до тих чи інших завдань, а також завантаження документів, як для одного студента, так і для групи.

4. Звітність. Це стосується університету. Кожен визначений період ведеться звітність про проходження практик. При використанні нашої системи, за наявності даних, можна будувати різного роду звіти. Наприклад: графік проходження практики студентами факультету комп'ютерних інформаційних технологій по компаніях, відсортованих по спаданню. В результаті буде видно, які підприємства набирають найбільше студентів на навчання і т.д.

5. Здача щоденників, а також звітів проходження практики. Для здачи необхідно підготувати звіт, а також отримати підписи і печатки на щоденнику.

б. Зберігання паперових щоденників. Кожного року кількість паперових щоденників все збільшується і збільшується, а отже, потрібно більше місця для їх зберігання. А зберігати все ми можемо на одному жорсткому диску в електронному вигляді.

Нашою метою є зменшення обсягу роботи для викладача та студента, а також забезпечення звітності проходження практики студентами для університету.

Паперові щоденники заміняться електронними, і ведення таких щоденників спроститься в рази, так як більшість даних можна заповнити в декілька кліків.

Викладач матиме можливість слідкувати за прогресом виконання задач студентом, керувати завданнями, допомагати при їх вирішенні витрачаючи на це менше часу.

Студент зможе заповнювати всю необхідну інформацію по проходженні практики в особистому обліковому записі.

В процесі застосування системи, буде накопичуватися база даних, яку можна буде використовувати для генерації нових щоденників, що значно спростить діяльність університету наступних років, так як наступні покоління студентів матимуть готові шаблони щоденників. Також університет матиме статистичні дані про те, скільки студентів проходили практику в тих чи інших підприємствах.

Під час розробки автоматизованої системи моніторингу виробничої практики було пройдено наступні етапи [2]: сформовано вимоги до програмної системи, спроектовано структуру на основі MVC моделі, що забезпечує простішу розробку і підтримку розробленої системи, розроблено програмне середовище з використанням сервера баз даних – MySQL Server 5.6; мови програмування – Ruby; Ruby Framework – Ruby On Rails 4.1.8; Сервер – Linux CentOS 6.6.; Веб-сервер – NGINX; Сервер для додатків Ruby – Unicorn; Середовище розробки – JetBrains RubyMine 7.1; Проектування бази даних MySQL Workbench; CSS Framework – Twitter Bootstrap, Javascript Framework JQuery.

Використання сучасних технологій дозволяє спростити процес обробки документації і підтримки програмної системи за рахунок використання існуючих безкоштовних бібліотек.

Підсумовуючи вище наведене, можна сказати, що використання даної системи дозволить суттєво скоротити обсяг паперової документації у вищих навчальних закладах, зекономити кошти на придбання канцелярського приладдя та ефективніше використовувати час студента, викладача і кафедральних працівників.

Система підтримки та моніторингу процесу проходження виробничої практики є актуальною, оскільки надається можливість віддаленої комунікації між людьми, що в свою чергу дозволяє контролювати процеси, які відбуваються віддалено і швидше впроваджувати зміни з використанням мінімальних ресурсів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. П., Лавріщева К. М. Основи програмної інженерії. – К.: Знання, 2001. – 270 с.
2. Гаврилова Т. А., Хорошевский В. Ф. Базы знаний интеллектуальных систем. – СПб.: Питер, 2001. – 384 с.

Науковий керівник – кандидат технічних наук О.Л.Козак

МАТЕМАТИЧНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДСИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Метою даної роботи є розробка математичного та програмного забезпечення підсистеми моніторингу забруднення атмосферного повітря у вигляді web-додатку для моделювання концентрацій шкідливих викидів в атмосферу. Об'єктом дослідження є процес моніторингу стану навколишнього середовища. Предметом дослідження є створення web-додатку для задач моніторингу забруднень атмосфери.

Ключові слова: моніторинг стану навколишнього середовища, моделювання концентрацій шкідливих викидів, гранично допустима концентрація (ГДК), web-додаток, клієнт-серверна архітектура.

The aim of this paper is to develop mathematical tools and software for subsystem of monitoring the harmful air pollutions. This subsystem is in kind of web-application for modeling the concentrations of harmful air pollutions. Object of study is the process of environmental monitoring. The subject of research is developing the web-application for the tasks of environmental monitoring.

Keywords: environmental monitoring, concentration of harmful substances, modeling of harmful emissions concentrations, maximum permissible concentration (MPC), web-application, client-server architecture.

Актуальність теми.

У процесі антропогенної діяльності людини відбувається забруднення атмосфери, що призводить до зміни хімічного складу атмосферного повітря. Екологічний моніторинг довкілля є сучасною формою реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформатизації і забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування.

Серед усіх об'єктів моніторингу навколишньої природи найважливішим є спостереження за станом атмосферного повітря, оцінка внесення в атмосферу або виникнення в ній нових, нехарактерних для неї фізичних, хімічних, біологічних речовин та перевищення природного рівня концентрацій забруднюючих і отруйних речовин, контроль за станом джерел викидів, розробка управлінських рішень, щодо покращення екологічної ситуації та прогнозування станів навколишнього природного середовища.

Математичні моделі поширення промислового забруднення в атмосфері, поверхневих водах та ґрунтах досліджено у багатьох роботах вітчизняних вчених, зокрема Дейнеки В. І., Згуровського М. З., Скопечького В. В. Загальним питанням методології моделювання, глобальним моделям та їх концепціям присвячено праці Дородніцина А. А., Моїсєєва Н. Н., Свірежева Ю. М., Грановської Л. М. [3] та інших. В даній роботі розвинуто їх ідеї при створенні моніторингової системи забруднення атмосферного повітря з використанням web-ресурсів, яка дозволяє здійснювати безперервний екологічний моніторинг, візуалізацію інформації та розв'язувати актуальні задачі природоохоронного захисту.

Система моніторингу стану навколишнього середовища

В умовах сучасного негативного техногенного впливу на природну сферу, виникає гостра необхідність у створенні системи автоматизованого управління, яка б забезпечила адаптивність до змін стану навколишнього середовища з врахування територіальних

особливостей. Аналіз існуючих підходів до управління екологічною безпекою техногенних об'єктів показав, що сьогодні прийняття та реалізація управлінських рішень в сфері забезпечення управління екологічною безпекою базується на використанні стандартних моделей, що служить причиною запізнілої реакції існуючих систем управління на поточні вимірювання в самих промислових комплексах та навколишньому середовищі.

Внаслідок проведеного аналізу було розроблено математичні моделі поширення шкідливих викидів на основі вимірних концентрацій на певній території.

Система збору вимірювань представлена у вигляді розподіленої архітектури (рис. 1). Для її ефективного функціонування необхідно створити підсистему збору даних, підсистему математичного моделювання та підсистему моніторингу. Одним з ефективних способів організації нижче поданої взаємодії є створення web-ресурсу, який би дозволив отримувати інформацію з дистанційних систем збору даних про концентрації забруднюючих речовин, переглядати отриману та опрацьовувати інформацію про забруднення у доступному вигляді – числовому або у вигляді карт розподілу забруднення, що дозволить вчасно і ефективно реагувати, залучати експертів до оцінки стану середовища та наслідків забруднень.

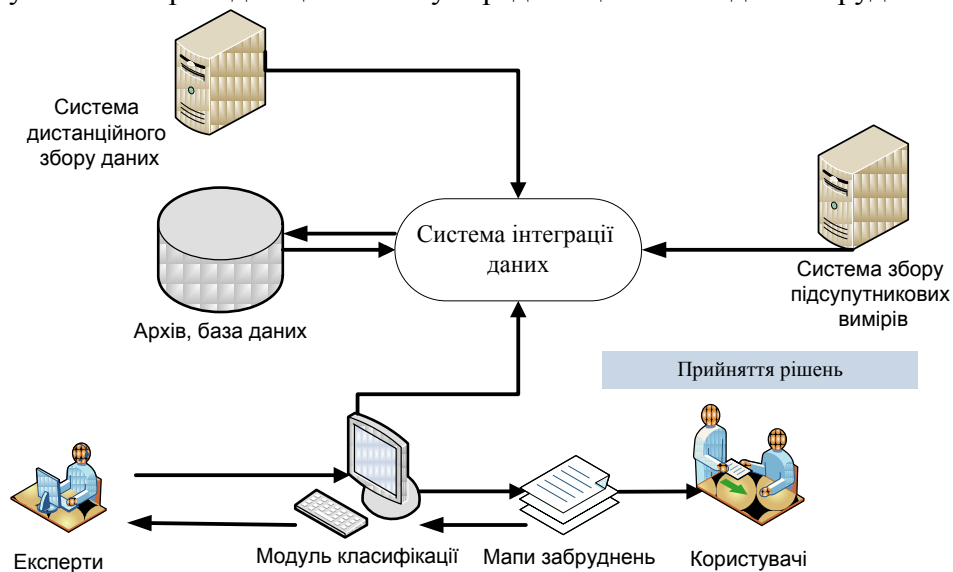

Рис. 1. Функціональна схема системи моніторингу атмосферного повітря

Математична модель системи моніторингу стану навколишнього середовища

Прийняття рішень про стан екологічної ситуації відбувається на основі вимірних або прогнозних значень концентрацій шкідливих речовин у повітрі. Для проведення вимірювань на значній території потрібно розгорнути достатньо велику мережу давачів. Тому для спрощення використано засоби математичного моделювання, які забезпечують визначення концентрацій шкідливих викидів у місцях, де не проводились вимірювання. Розглянемо як приклад однієї з використовуваних моделей – конкретну математичну макромодель, яка відображає процеси поширення шкідливих викидів від автотранспорту, а саме – діоксиду азоту, процес побудови якої описано нижче. Дана модель представлена у вигляді диференціального рівняння, для побудови якого використано методи структурної та параметричної ідентифікації в межах індуктивного підходу.

Методи структурної ідентифікації макромодель грунтуються на комбінаторних алгоритмах синтезу структури макромодель. Критерієм оптимальності структури макромодель є мінімізація середньоквадратичного відхилення між прогнозованими і експериментальними даними, що є не прийнятним у випадку представлення результатів експерименту у вигляді інтервальних даних, оскільки похибки вимірювань концентрацій є достатньо високими (в межах 50%).

Встановлено, що для аналізу кожної моделі-претендента необхідно розв'язувати задачу параметричної ідентифікації. Запропоновано макромодель процесу поширення шкідливих

речовин представляти у вигляді такого лінійного за параметрами різницевого оператора [1]:

$$v_{j+1,k+1} = \vec{g}^T \cdot \vec{f}(v_{0,0}, \dots, v_{0,k}, \dots, v_{j,0}, \dots, v_{j,k}, \vec{u}_{0,0}, \dots, \vec{u}_{j,k}), \quad j=0, \dots, J-1, \quad k=0, \dots, N-1, \quad (1)$$

де $\vec{f}(v_{0,0}, \dots, v_{0,k}, \dots, v_{j,0}, \dots, v_{j,k}, \vec{u}_{0,0}, \dots, \vec{u}_{j,k})$ – вектор (розмірністю $m \times 1$) базисних функцій, що задає структуру різницевого оператора;

$v_{j+1,k+1}$ – прогнозована характеристика (концентрація) в $(j+1)$ -ій точці простору в $(k+1)$ -ий момент часу;

$\vec{u}_{j,k} = (\vec{u}_{0,0}, \dots, \vec{u}_{j,k})^T$ – відомий вектор (розмірністю $p \times 1$) вхідних змінних в j -ій точці простору в k -ий дискретний момент часу;

\vec{g} – невідомий вектор (розмірністю $m \times 1$) параметрів різницевого оператора.

Використання запропонованого підходу [1] та застосування генетичного алгоритму дали можливість обрати найкращу структуру за критерієм мінімальної складності. Отримали різницевий оператор, який адекватно описує просторовий розподіл концентрацій діоксиду азоту:

$$v_{i,j} = 0,512 + 1,047 \cdot v_{i,j-1} - 0,201 \cdot v_{i,j-2} + 0,338 \cdot v_{i-1,j} + 0,238 \cdot v_{i-1,j-1} - 0,515 \cdot v_{i-1,j-2} + 0,385 \cdot v_{i-2,j} - 0,851 \cdot v_{i-2,j-1} + 0,447 \cdot v_{i-2,j-2}, \quad i = 2, \dots, 8; \quad j = 2, \dots, 8. \quad (2)$$

У роботі [1] була перевірена достовірність результатів, отриманих із застосуванням макромоделі стаціонарного поля діоксиду азоту у вигляді (2) та спрогнозовано розподіл концентрацій діоксиду азоту у решта точках сітки. Використання такої моделі в блоці управління дозволить ефективно реагувати на зміни в навколишньому середовищі запобігати екологічним катастрофам та зберігати природні ресурси.

Даний підхід до побудови макромоделей використано для створення ряду таких моделей у системі екологічного моніторингу.

Програмна реалізація web-додатку для моніторингу стану навколишнього середовища

Розглянемо детальніше процес створення web-додатку. У системи передбачено два основні профілі: користувач, оператор.

Оператор вводить дані про зроблені заміри шкідливих викидів та кліматичні умови, які потім додаються в сховище даних та стають основною частиною для формування моделі розподілу концентрацій шкідливих викидів у чисельному та візуалізованому виді.

Користувач може обирати станції (пости) спостереження, шкідливі речовини, по яких хоче отримати звіт.

Після визначення вимог до системи необхідно розробити її архітектуру.

Підсистема включає наступні компоненти:

1. Модуль опрацювання даних з постів контролю забруднення атмосфери.
2. Система візуалізації інформації (клієнтська частина).
3. Система опрацювання інформації (серверна частина).

- модуль побудови моделі;

- модуль обміну даними з Web-сервером.

Роботу програмного забезпечення верхнього рівня забезпечують наступні програмні компоненти:

- операційна система Microsoft Windows 7;
- база даних MS SQL Server 2008;
- технологія ASP.NET;
- програмний код автоматизованої системи.

Програмний додаток, що має модульну структуру, реалізований на гіпертекстовій мові розмітки HTML і мові програмування C#.

Запропонована структура організації ПЗ дозволяє забезпечити прийом, зберігання, обробку і представлення інформації в автоматичному режимі і організувати доступ користувачів до інформації по мережі Інтернет.

Архітектуру web-додатку можна зобразити у вигляді взаємодіючих компонент (рис. 2).

Кінцевим результатом роботи є web-ресурс що дозволяє проводити моніторинг забруднення атмосферного повітря.

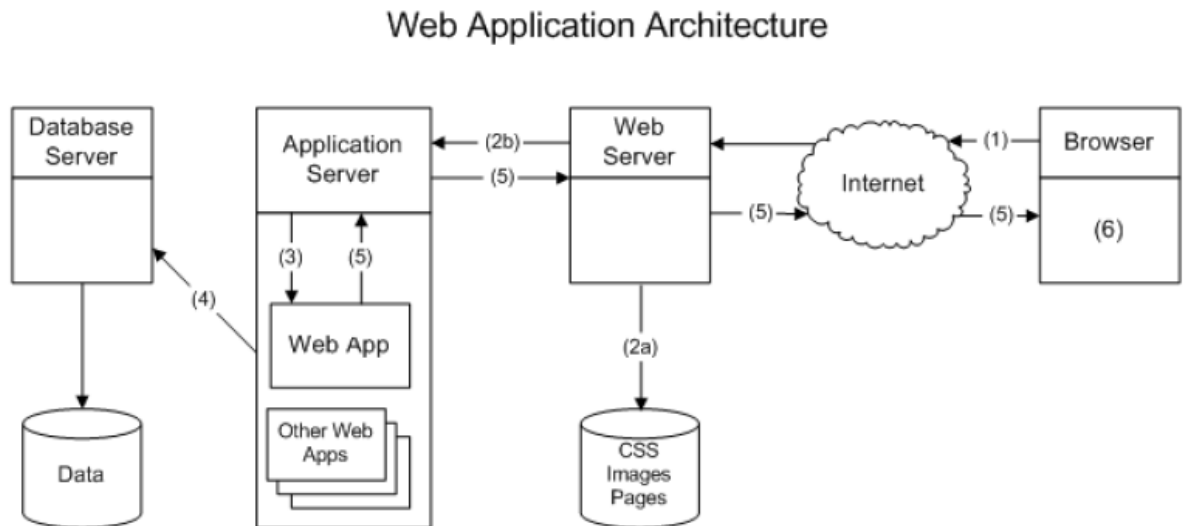

Рис.2. Архітектура web-додатку

Висновки

У роботі представлено процес розробки математичного та програмного забезпечення підсистеми екологічного моніторингу повітря. Дана підсистема розроблена у вигляді web-додатку, який дає можливість будувати та використовувати для прогнозування математичні макромоделі поширення шкідливих викидів в атмосфері.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войтюк І. Ф. Структурна ідентифікація різницевих операторів методами аналізу інтервальних даних: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук: 01.05.02 – математичне моделювання та обчислювальні методи / І. Ф. Войтюк; Національний університет "Львівська політехніка". – Львів, 2012. – 21 с.
2. Екологічний паспорт регіону Тернопільська область, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/category/45>
3. Державний екологічний моніторинг [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/category/149>

Науковий керівник – кандидат технічних наук, доцент А.В.Пукас

Олексій Котляров
(Слов'янськ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИКИ ТА АСТРОНОМІЇ З МЕТОЮ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІКУМУ

У статті розкрито особливості методу проектів як ефективного способу активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів. Проаналізовані вміння та навички, необхідні для створення проекту, етапи його виконання, способи координації студентського проекту викладачем.

Ключові слова: *метод проектів, критичне мислення, презентація, способи координації, дослідницькі проекти, творчі проекти, інформаційні проекти, практичні проекти, ігрові проекти.*

The article reveals the peculiarities of the method of projects as an effective way of activating the self-educational-cognitive activity of students.

Analyzes skills required to create a project, stages of its implementation, methods of coordination of student's project by teacher.

Keywords: *method of projects, critical thinking, presentation, methods of coordination, research projects, creative projects, information projects, practical projects, game projects.*

Сьогодні під час викладання фізики велику увагу приділяють компетентісно зорієнтованому навчанню, що дає можливість кожному студентові, спираючись на його здібності, схильності, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід, реалізувати себе в пізнанні та навчальній діяльності. Значущими стають ті складники навчально-виховного процесу, які розвивають індивідуальність студента, створюють належні умови для його саморозвитку й самовираження.

Предметна компетентність з фізики формується протягом всього курсу навчання та визначається не тільки роботою студентів на лекціях, лабораторних роботах, але і під час активної самостійної роботи. Активізувати навчально-пізнавальну діяльність студентів, сприяти творчому підходу у здобутті нових знань дозволяє метод проектів.

Метод проектів вперше як освітня технологія виник в 20-х роках ХХ ст. в США [1]. Його назвали методом проблем. Він передбачав індивідуальну роботу за спільно складеним планом.

Саме в активній індивідуальній та груповій діяльності, в роботі над проектом, коли джерелами знань стають безліч інформаційних ресурсів, плановий підхід до організації самостійної творчо-пошукової роботи студентів в контексті з ситуаціями, з якими студент зустрічається в повсякденному житті та майбутній трудовій діяльності, дозволяє отримати позитивні результати і, як наслідок – розвиток мисленої активності, критичного мислення, формування наукового світогляду, наукового стилю мислення та природничо-наукової картини світу.

С.Ц. Гончаренко так визначає метод проектів – це організація навчання, коли набуваються знання і навички у процесі планування й виконання практичних завдань – проектів [2].

У свою чергу Є.С. Полат так розкриває суть методу проектів: «Метод проектів передбачає певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів, що дозволяють вирішити певну проблему під час самостійних дій з обов'язковою презентацією результатів. Якщо

говорити про метод проектів як педагогічну технологію, то вона передбачає сукупність дослідницьких проблемних методів, творчих за своєю діяльністю» [3].

О. Рибіна зазначає: «Метод проектів – це педагогічна технологія, орієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх використання і здобуття нових (іноді шляхом самоосвіти)» [4].

Ю.Л. Хотунцев, О.А. Козина під проектом розуміють самостійну творчу роботу, що включає план, який формується і уточнюється протягом періоду виконання проекту. Тематика повинна бути різноманітною і розвивати творче мислення, навички дослідження, уміння інтегрувати знання [5].

Результат роботи студентів на проектом напряму залежить від структурно-організованої діяльності викладача, який приховано чи відкрито координує всі етапи роботи над проектом та сприяє підтримці творчої атмосфери й зацікавленості студентів під час роботи над проектом.

Розглянемо кроки, які дозволяють викладачеві вивести діяльність студентів на належний рівень та отримати від неї максимальний результат.

У виконанні проекту можна виділити три основні взаємопов'язані етапи:

1. Організаційно-підготовчий етап (постановка мети, її актуальність, пропонування джерел інформації).

2. Творчо-пошуковий (виконання проекту – аналіз, узагальнення, зіставлення, висновки).

3. Підсумковий – результат (презентація в супроводі з візуальною звуковою, відеоінформацією, фізичними моделями або дослідями).

4. Презентація результату (захист проекту та його обговорення).

Кожен етап координує викладач. Можна виділити два способи координації проекту:

- з відкритою координацією – координатор уміло спрямовує роботу учасників проекту, організовуючи діяльність виконавців та окремі етапи виконання проекту, домовляється про час консультації з учасниками проекту щодо корегування їхньої діяльності;

- з прихованою координацією – в такому проекті координатор виступає як повноправний учасник проекту.

В залежності від об'єму заздалегідь передбаченої роботи над проектом, проекти можуть відрізнятися за часом, передбаченим на їх виконання, за цим критерієм проекти можна класифікувати як:

- короткотривалі – для вирішення невеликої проблеми, протягом одного тижня;

- середньої тривалості – від тижня до місяця;

- довгострокові – декілька місяців.

В свою чергу всі проекти можна поділити на декілька видів:

1. Дослідницькі проекти – потребують добре обміркованої структури. Вони повністю підпорядковані логіці дослідження і мають відповідну структуру: визначення теми дослідження, аргументація її актуальності, визначення предмета й об'єкта, завдань і методів дослідження, формулювання гіпотез, розв'язання проблеми і вибір шляхів її розв'язання.

2. Творчі проекти – не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, підпорядковуючись кінцевому результату й формі його представлення (презентація-відеофільм, колективний колаж, вечір, свято тощо).

3. Інформаційні проекти – спрямовані на збирання інформації про якийсь об'єкт, явище, на ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її аналіз і узагальнення фактів. Такі проекти потребують добре продуманої структури та корекції у ході роботи над проектом.

4. Практичні проекти – спільна навчально-пізнавальна творча або ігрова діяльність студентів-партнерів, розв'язання практичних завдань «замовника» проекту і як результат – розробка макету, приладу, обладнання, рекомендацій щодо їх використання. Особливо важливими є правильна організація координаційної роботи у вигляді поетапних обговорень та презентація одержаних результатів з можливістю їх практичного застосування.

5. Ігрові проекти – образне відображення реальних процесів і явищ у сценічних формах, ігрових ситуаціях – як результат, моделювання реального об'єкту.

Інколи розв'язання фізичних проблем може поєднувати одночасно вказані типи проектів.

Висування проблеми та мети проекту на заняттях з фізики відбувається під час проведення лекції або лабораторної роботи, при цьому підкреслюється актуальність даної теми, необхідність, значущість обраного напрямку, використання отриманих знань в сучасному житті або під час вирішення виробничих ситуацій. Пропонується самостійно об'єднатися в групи по 3-4 студенти для виконання проекту, вибирається голова проектною групи, найчастіше саме через нього проводиться консультація та перевірка всіх етапів. Етапи виконання проекту передбачають послідовне коректування роботи групи – учасників проекту: складання плану роботи, визначення очікуваних результатів, визначення термінів початку і закінчення проекту, визначення етапності його реалізації. Зазначаються часові інтервали кожного етапу, визначаються механізми реалізації проекту, обов'язки та відповідальність учасників проекту. Викладач допомагає у вирішенні технічних моментів (робота з комп'ютерними програмами, використання обладнання кабінету фізики, виготовлення моделей та підготовку до проведення дослідів, що розкривають суть теми проекту та ін.).

На наступному етапі перевіряється підготовка до захисту проекту, координується час захисту, питання, на які слід звернути більшу увагу під час захисту проекту.

Останнім етапом є безпосередньо захист проекту. Цей етап охоплює дискусії, обговорення результатів проекту після його захисту, коментарі та поради викладача, самоконтроль учасників проекту та самоаналіз. Відбувається оцінка діяльності групи та окремих учасників проекту. Захист проектів, як правило, відбувається у формі презентації (7-10 хвилин), у ході якої студент має ознайомити присутніх з результатами своєї роботи. Готуючи презентацію, студент повинен висловитися з таких основних питань: вступ (тема, мета, завдання навчального проекту), результати навчального проекту, висновки.

Перед початком складання перших проектів для студентів I курсу проводиться окрема консультація з метою пояснити теоретичні аспекти щодо складання та реалізації проекту, наводяться приклади раніше захищених проектів, види проектів, вимоги до презентацій та оформлення проектних робіт, критерій оцінювання учасників проекту, пояснюються всі етапи проектною роботи.

Практика використання проектів показує, що чим вищий рівень особистої відповідальності учасників, тим вища якість кінцевого підсумкового результату. Найбільш відповідальні завдання переважно доручаються тим студентам в групі, які мають найбільш розвинене почуття відповідальності.

Отже, застосування методу проектів дає можливість розвивати творче мислення та вміння презентувати й висловлювати свої ідеї, вміння планувати свою роботу та досягати запланованих результатів, виставляти пріоритети, брати відповідальність за виконану частину роботи в контексті командної роботи, вміння оволодіти навичками ефективного спілкування комп'ютерну грамотність. У проектній роботі студенти здобувають ключові навички постановки проблеми, планування роботи, пошуку, збирання, обробки інформації та презентації результатів роботи.

Проектне навчання сприяє розв'язанню таких педагогічних цілей:

- створення позитивної мотивації під час навчання;
- формування навичок розумової праці, розвиток умінь аналізувати, виокремлювати найважливіше, робити висновки;
- формування прийомів групової роботи в колективі;
- розвиток індивідуальних здібностей та особливостей мислення;
- удосконалення навичок писемного та усного мовлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дьюи Дж. Школа и общество. – М.: Работник просвещения, 1992. – 48 с.
2. Гончаренко С.Ц. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997 – 376 с.
3. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М., 2000. – 272 с.
4. Рыбина О. Проектная деятельность (Лучшие страницы педагогической прессы.) – 2004. – №1. – С.46-49.
5. Хотунцев Ю.Л., Симоненко В.Д., Козина О.А., Орлов Б.И. Шигонцев М.Н. Проекты в школьном курсе «Технология» // Школа и производство. – 1994. – №4. – 96 с.

УДК 538.911

Даурен Солдатхан
(Астана, Қазақстан)

$LiSO_4 \cdot H_2O$ КРИСТАЛЫНДА АҚАУ ТУДЫРАТЫН РЕКОМБИНАЦИЯ
КЕЗІНДЕГІ ЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ

Мақалада $LiSO_4 \cdot H_2O$, кристалдың төменгі энергетикалық релаксация механизмі зерттелді.

Сілтілік металдар сульфаттары кристалындағы люминесценция негізінен автолокализацияланған электрондар мен кемтіктердің индукцияланған сәулеленуінің рекомбинациясы кезінде пайда болады, ол кезде автолокализацияланған экситонның сәулеленуі байқалады.

Рентгенлюминесценция мен термоқұлшындырылған люминесценцияның спектралдық құрамы және фосфоресценция спектрлерін зерттеуінен электрондар мен кемтіктердің қармалу центрімен рекомбинацияның ерекше механизмі анықталды.

Кілт сөздері: кристалл, ақау, рекомбинация, термоқұлшындырылған, рентгенлюминесценция.

In given to the article researches of relaxation mechanism below energy crystal $LiSO_4 \cdot H_2O$.

In sulphates alkali metals crystals luminescence mainly arises up at recombination of the electrons induced by an irradiation with autolocalized holes, here is a radiation of autolocalized exciton.

In the researched spectrum of reontgenoluminescence and spectral composition thermostimulated of luminescence and phosphorescence testify that determined by us crystals the special mechanism recombination of electrons and holes comes true with.

Keywords: crystal, defect, recombination, thermostimulated, reontgenoluminescence.

Сілтілік металдар сульфаттарындағы кристалына енетін молекулалық комплекстер фотохромдық материалдар және ионизацияланған сәулелер детекторлар, люминофорлар компонент ретінде кеңінен қолданылады.

Мақалада $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалындағы релаксация механизмін және рекомбинация кезіндегі люминесценцияны зерттеу барысында $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалдардың рентгенлюменсценциясы және термоқұлшындырылған люминесценциясы өлшенді. Эксперименттің мақсаты $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристаллогидратта пайда болатын сәулеленудің кең жолақтары электрондар мен кемтіктердің рекомбинациясының туындауының нәтижесі екенін анықтау болды.

Кристалл қоздырылған кезде центр люминесценцияның бір-бірінен жеке тұрған екі бөліктерінің қайта қосылуы нәтижесінде рекомбинациялық сәулелену пайда болады. Осы бөліктердің рекомбинациясы кезінде, олардың ионизациялану (ажырасу) кезіндегі энергиясымен тең энергия бөлініп шығады да ол негізгі күйге өту кезінде спонтандық немесе метастабильдық люминесценцияны беретін центрлік сәулеленудің қозған күйіне әкеледі. Ионизация процесі кезінде сол ақаумен алғашқы орналасқан байланысын үзіп, өткізгіштік зонаға түскен электрон, тағы сондай электронын жоғалтқан басқа бір ақау тудыратын активаторымен кездескенше кристалл бойымен

аралайды. Осындай ионизацияланған ақаумен рекомбинацияланған электрон өзінің артық энергиясын фотон түрінде береді де, рекомбинациялық люминесценция пайда болады [1, 72 б.].

Негізінде, электрондар және кемтіктер рекомбинациясы серіктестерінің біреуінің локализациялануынан кейін өтеді. Кейбір жағдайларда сәулелену еркін электрондарда және кемтіктерде пайда болуы мүмкін. Осы пайда болу мақсатына байланысты электрондық - еркін электрон локализацияланған кемтікпен, кемтіктік - еркін кемтік локализацияланған электронмен рекомбинацияланады, электронды-кемтік - еркін электрондар және кемтіктердің рекомбинация кезінде пайда болатын және туннельдік рекомбинациялық люминесценция деп бөлінеді. Жарқыраудан кейінгі қармау деңгейі термоқұлшындырылған люминесценция әдісімен зерттеледі [2, 98 б.].

Сульфаттар қатары үшін термоқұлшындырылған спектроскопия және электрондық парамагниттік резонанс әдісімен автолокализацияланған кемтіктер анықталады. Осыдан, $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалы сұйық азот температурасында автолокализацияланған кемтіктер SO_4 алты бағытта эквивалентті емес орналасқан элементарлық ұяшықтарда генерацияланатыны айқындалған. Мұндағы кемтіктер $350-370K$ аралығында термиялық тұрақты болады [3, 26 б.].

Бізге берілген $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалдың меншікті сәулеленуінің табиғатын түсіндіру үшін қозу спектрінің кең жолағын өлшеу керек. $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалының меншікті сәулелену жолағын $80K$ және $300K$ температурада өлшеу үшін BC-4 светофилтрдің көмегімен бөліп аламыз. Бұл жағдайда сәулелену жолағы фотондар энергиясының $5-7эВ$ және $9эВ$ жоғары екі облысында қоздырылады [5, 111 б.].

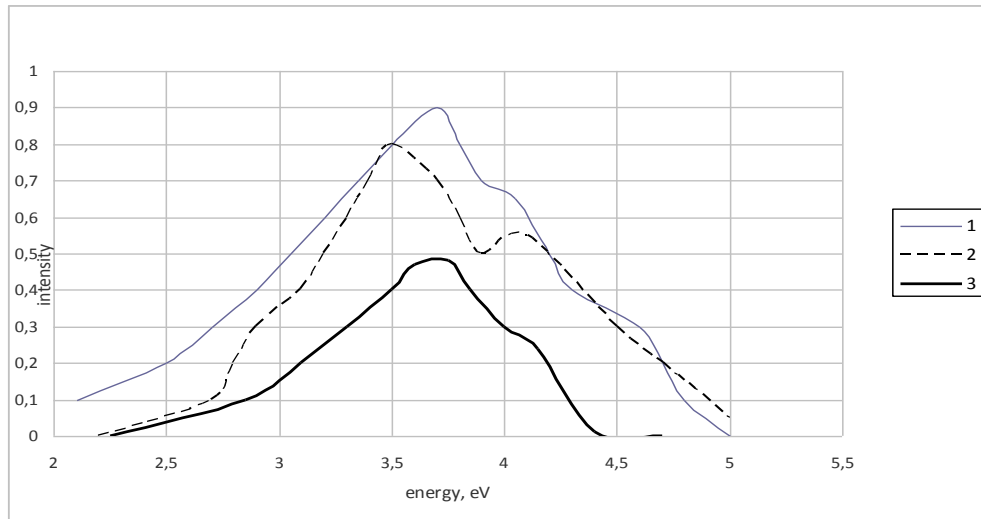
Эксперимент. $LiSO_4 \cdot H_2O$ монокристалды баяу буландыру әдісімен қаныққан су ерітіндісіне араластырамыз. Объектілерді қоздыру - мыс антикатодтары бар БCB-23 рентген трубкасымен жасалған сәулелендіру УРС-55 рентген аппаратымен жүргіземіз. Трубканың анодтық тоғы $10mA$, кернеуі $45kV$. Термоқұлшындырылған люминесценция тұрақты температурада $1,2rad/c$ жылдамдықпен өлшенді. Зерттеліп отырған кристалдардың жарқырауы ФЭУ-39А көмегімен тіркеледі. Термоқұлшындырылған люминесценцияның спектрлік құрамының максимумдары МДР-23 монохроматордың көмегімен өлшеніп зерттеледі. Люминесценцияның қозу спектрін өлшеу $3-11,5эВ$ энергия аймағында ВМП-2 вакуум монохроматордың көмегімен жүргізілді. Ультракүлгін радиация көзі болып $240Вт$ қуатты сутегі ағын лампы қолданылды. Спектр аймағында УК және жоғарғы УК жарығын бөліп алу үшін $4,1-0,8эВ$ аймағында өткізгіш ВЦ-4 фильтрі және $NaSO_4 7H_2O + UFS-2$ ($4.2-3.0эВ$), $UFS-1 + BC-4$ ($4.2-3.0эВ$) светофилтрлер комбинациясы қолданылды.

Эксперименттің қорытындысы

$LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалын $80K$ температурада рентген сәулемен тұрақты қоздырған кезде алғашқы кезінде максимумдары $4.5-4.6эВ$, $4.1-4.2эВ$ болатын сәулеленудің кең жолақтар пайда болды. 1-суреттегі 1-қисық. Рентген сәулемен қоздыру аяқталғаннан кейін спектральдық орналасуы бойынша рентгенлюминесценцияның кең жолағымен сәйкес келетін фосфоресценция байқалды. 1-сурет 3-қисық.

Рентген сәулемен қоздырылған $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалды $80K$ температурада қоздырған кезде термоқұлшындырылған люминесценцияның максимумы $120-160K$ аралықта $150K$ болатын интенсивті кең шың пайда болды.

$330-380K$ температура кезінде термоқұлшындырылған люминесценцияның әлсіздеу шыңы пайда болады. $150K$ кезіндегі термоқұлшындырылған люминесценцияның спектральдық құрамының сәулелену жолағының шыңы спектральдық орналасуы бойынша рентгенлюминесценция жолағымен сәйкес келіп тұрғанын ерекше белгіліп қою керек. Сурет-1, 2-қисық.

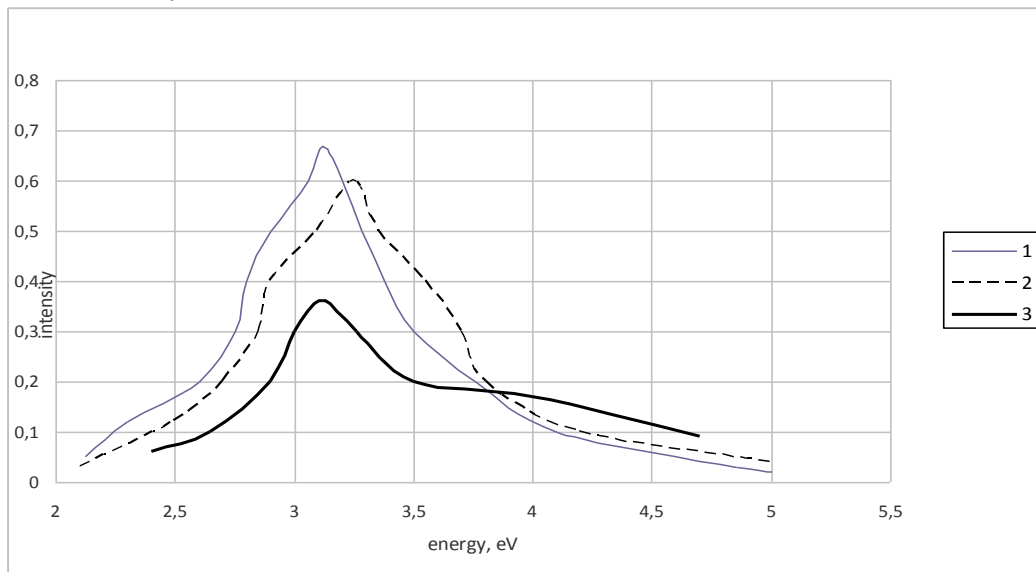

Сурет 1. $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалын 30 минут рентгенсәулемен қоздырғаннан кейінгі:

1 - рентгенлюминесценция спектрі, 2 - 120-160К кезіндегі термоқұлшындырылған люминесценцияның шыңы, 3 - фосфоресценция шыңы.

$LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалының рентген сәулесімен 4сағат бойы сәулелендіргеннен кейін 80К кезінде интенсивтіліктің қайта таралуы рентгенлюминесценцияның кең жолағы аумағында байқалды. Сурет-2. 1-кисық. Сәулеленудің қысқатолқынды жолақтарының интенсивтілігі азаяды, ал ұзынтолқынды жолақтарының интенсивтілігі артады. Осы заңдылық $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалының 120-160К кезіндеі термоқұлшындырылған люминесценцияның спектральдық құрамы үшін және фосфоресценциясы үшін де байқалады. Сурет-2, 2 және 3-кисық.

Рентгенлюминесценцияның температураға тәуелділігін өлшеу 80-400К аралығында екі әдіспен жүргізілді: бірінші жағдайда рентгенлюминесценция трубкадағы токтың тұрақты кезінде әр түрлі температурада өлшенді, ал екінші жағдайда тұрақты рентгенлюминесценция кезінде кристал 0,2град/с жылдамдығымен қыздырылып тұрды. Екі жағдайда да термоқұлшындырылған люминесценцияның негізгі шыңдары болу тиіс аумақтарындағы барлық рентгенлюминесценция жолақтарында қатты қызу байқалды.

Сурет 2. $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалын 4сағат бойы рентгенсәулесімен қоздырғаннан кейінгі:

1 - рентгенлюминесценция спектрі, 2 - 120-160К кезіндегі термоқұлшындырылған люминесценцияның шыңы, 3 - фосфоресценция шыңы.

120-160К кезіндегі рентгенлюминесценцияның қатты қызу интенсивтілігі алдын ала қоздыруға байланысты, яғни ақаулар импульсіне байланысты. Қатты қызу кезінде рентгенлюминесценцияның максимумдары қосылмайды. Эксперимент бойынша рекомбинация процестер тұрақты сәулелендіру кезінде термиялық қыздырылуы бірдей болды деп айта аламыз. $LiSO_4 \cdot H_2O$ кристалында жүргізілген зерттеу бойынша сәулеленудің кең жолақтары бірнеше максимумдармен байқалды. Осы кристалл үшін азот температурасында басқа авторлардың ЭПР әдісімен алты бағытты эквивалентті емес элементарлық ұяшықтарда орналасқан SO_4 радикалдары анықталған [4, 56 б.].

Зерттелген кристалдағы эквивалентті емес орналасқан кемтіктер валенттік зонадан қашықтықтағы әр түрлі локальдық күйлерге сәйкес келеді деп айта аламыз. Электрондардың осындай эквивалентті емес орналасқан кемтіктермен рекомбинация кезінде сәулеленудің әр түрлі жолақтары пайда болады. Сондықтан экспериментальдық қорытынды негізінде қоздырылған $LiNaSO_4 \cdot H_2O$ кристалда пайда болған сәулеленудің кең жолақтары электрондардың эквивалентті емес орналасқан кемтіктермен рекомбинация кезінде пайда болған деп айта аламыз. Бұл жолақтар тек бөлінген электрондық-кемтіктік жұптар құрылған кезінде, яғни спектр матрицаның фундаментальдық аймағында қоздырылады.

Рентгенолюминесценция, термоқұлшындырылған люминесценцияның спектральдық құрамы және фосфоресценция спектрлерін зерттеуінен біз қарастырған кристалдарда электрондар мен кемтіктердің қармалу центрімен рекомбинацияның ерекше механизмі жүзеге асатынын көрсетті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Т. Нұрахметов. Сырсандық кристалдар. – Алматы: Қазақстан, 1997. – 112 бет.
2. Т.К.Кукетаев. Люминесценция кристаллов: Учебное пособие. – Карағанда: Изд. КарГУ, 2008. – 93 с.
3. T.N. Nurakhmetov, D.M. Salikhodzhaeb and N. Bolshakova: News of NSA RK // Physics 6 (2002).
4. А.С.Балтабеков: Радиационно-стимулированные процессы в кристаллах фосфата калия, активированных ионами переходных металлов: Диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD). – Алматы, 2011. – С.124.
5. Т.Н.Нұрахметов, А.Ж.Қайнарбаев, Д.Солдатхан, И.Т.Токбергенов,: Люминесценция возникающая при рекомбинации наведенных дефектов в сульфатах щелочных и щелочноземельных металлов // Научный журнал ВЕСТНИК, ISSN 1028-9364. ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 14-02-2008. – С. 109-113.

УДК 371.31

*Боранкуль Узакова, Динара Сәкен, Эльмира Мерекеқызы
(Аркалык, Қазақстан)*

ЖАЙ САНДАРДЫҢ НАТУРАЛ САНДАР ҚАТАРЫНДА КЕЗДЕСУІ

Бұл мақалада жай сандардың натурал сандар қатарында және арифметикалық прогрессия қатарында кездесуі қарастырылған. Жай сандардың натурал сандар қатарында белгілі бір кезекпен орналасуын анықтау үшін көп ғалымдар еңбек еткен. Жай сандар теориясының тарихына толығырақ мүмкіндігіміз болмағандықтан, біз осы мақалада жай сандардың қасиеттерін қарастырдық

Негізгі сөздер: *жай сандар, Дирихле теоремасы.*

In this article, one of the natural numbers and arithmetic progressions of primes considered among the meeting. Among the numbers in the middle of prime numbers to determine the specific location of the alternately worked a lot of scientists. We do not have the opportunity to detail the history of the theory of prime numbers in this article, we examined the properties of prime numbers

Keywords: *primes, Dirichlet theorem.*

Жай сандар арифметиканың іргелі теоремасынан жай сандардың аса маңызды роль атқаратындығы аңғарамыз. Жай сандар жиының шектеусіз болатындығы өте оңай дәлелдей аламыз. Мұны Евклид өзінің «Негіздерінде» баяғыда-ақ көрсеткен болатын. Көп уақытқа дейін натурал қатардағы жай сандардың жиыны шектеусіз дейтін Евклид теоремасы жай сандар жөніндегі бізге белгілі жалғыз ғана ірі факті болып келді. Осы орайда натурал сандар арасында жай сандардың ұшырау жиілігі қандай және олар сандардың натурал қатарында қандай заңдылықпен орналасқан деген сұрақ туады? Осы қойылған сұраққа ежелден бері көңіл аударып, шешемін іздеген. Тіпті Эйлер (1760 жылы) былай жазған болатын: «Жай сандардың натурал қатардағы орналасу заңдылығының сырын білмек болып, соншалықты уақытын бекер өткізбеген бірде-бір математик табыла қояр ма екен». Эйлер осыны жазғаннан кейін әйгілі математиктер өз күштерін осы заңдылықты ашуға жұмсап бақты. Жай сандардың қазір қолда бар таблицаларына қарап, натурал қатардың әр түрлі кесінділерінде жай сандардың көріну жиілігі тіпті ала-құла екенін көреміз.

Мысалы: бірінші миллиондағы жай сандар 78499, екінші миллионда 70433, ал тоғызыншы миллионда 62760 жай сан бар. 8500000 мен 9000000 аралығында жай сандардың саны 31396, ал 8000000 мен 8500000 аралығында олар 31364, яғни алдыңғыдан 32 жай саны кем. Әсіресе кіші интервалдарға назар аударсақ, жай сандардың орналасу ретінің тым тұрлаусыз екендігін көреміз. Мысалы, алғашқы тоғыз миллионда әрқайсысында 6 жай сан болатын 16813, 7 жай саннан болатын 16901 жүздік болады да, 9 жүздікте 16 жай сан болады, 25 және 21 жай сандары болатын тағы екі жүздік, ақырында бірде-бір жай сан енбейтін 24 жүздік болады. Ол - ол ма, натурал қатардың бірде-бір жай сан енбейтін үлкен кесіндісін көрсетуге болады.

Мысалы, $N - 1$ натурал саннан құралған $N!+2, N!+3, \dots, N!+N$ тізбекте бірде-бір сан жай сан емес, өйткені олар сәйкес ретімен $2, 3, \dots, N$ сандарына бөлінеді. Ұзындығы 34-ке тең, жай сан кездеспейтін үзік, 1327 мен 1361-дің аралығында, сондай-ақ 8467 мен 8501 аралығында. 370261 мен 370373 аралығындағы үзіктің ұзындығы 112-ге тең.

Ал, екінші жағынан алғанда, айырмасы екіге тең, мысалы, мынадай жай сандар да кездеседі: 3 пен 5, 5 пен 7, 11 мен 13, 17 мен 19. Мұндай жай сандар «егіз» сандар деп аталады. 100000 санына дейін 1224 егіз сан және 1000000 санына дейін 8164 егіз сан болады. Жай сандар таблицасына қарағанда үлкен егіз сандар да болады екен, мысалы, 8004119 бен 80004121, 10006427 мен 10006429. Алайда егіз сандар санының шектеусіздігі жөніндегі мәселе осы күнге дейін шешілмей келеді. 1919 жылы норвег математигі В.Брун мынадай теореманы дәлелдеді: Егіз сандар сансыз көп болса да, оларға кері шамалардан құралған қатар жинақты болады [1. 315 б].

Жай сандардың таралуы мәселесінде функциясының қасиеттерін зерттеу ісін айтарлықтай ілгері бастырған ғалым орыстың ұлы математигі П.Л.Чебышев (1821-1894) болды. Ірі совет математигі Б.Н.Делоне былай деп жазды: «Лобачевскиймен қатар Чебышев орыстың екі ұлы математигінің бірі болды. Олардың творчествосында кейбір ұқсастықтар бар. Бүкіл дүние жүзі математиктерінің 2000 жылдан астам уақыт бойы жасаған нәтижесіз әрекеттерінен кейін, екі ғалымның бірі геометрия негіздемелері жөніндегі аса терең мәселені орнынан қозғады, ал екіншісі арифметиканың аса қиын мәселесі - барлық натурал сандар қатарындағы жай сандардың орналасуы жөніндегі мәселені қозғады».

Сандар теориясы саласындағы ірі маман Е.Ландау былай дейді: «Евклидтен кейін жай сандар жөніндегі мәселені дұрыс шешудің жолын тапқан және маңызды нәтижелер ашқан ғалым Чебышев болды». Натурал қатардың шектеусіз ең бір қарапайым бөлімше тізбегі деп арифметикалық прогрессияны алады.

Мысалы, айырмасы 4-ке тең прогрессияны қарастырайық:

3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39, 43, ...

Прогрессия мүшелерінің арасында жай сандар:

3, 7, 11, 19, 23, 31, 43, ...

Кездесіп отыр. Осы алынған прогрессияда қанша жай санның бар екенін және x -тің көрсетілген шекаралығында олардың қанша болатынын анықтау қызғылықты болар еді. 1837 жылы Дирихле бірінші мүшесі мен айырмасы өз ара жай сандар болатын кез келген арифметикалық прогрессия үшін мынадай аса бір терең мағыналы фактіні дәлелдеп берді.

Дирихле теоремасы. Егер прогрессияның айырмасы k және бірінші мүшесі l өз ара жай натурал сандар болса, $(l, k)=1$, онда $L, l+k, l+2k, l+3k, \dots$

Прогрессияда шектеусіз көп жай сандар болады.

$(l, k) - 1$ шарты - маңызды шарт, өйткені $(l, k) - 1$ болғанда прогрессияның барлық мүшелері v -ге бөлінеді және прогрессияда көп дегенде бір жай сан болады. Теореманың дәлелдемесі тым күрделі, ол математикалық анализдің және комплекс айнымалылар функциялары теориясының нәзік әдістеріне негізделеді. Дирихле ерекше $L(x)$ функция енгізеді, ол, Дирихле қатары деп аталатын, мынадай шектеусіз қатармен анықталады:

Дирихле характері былай анықталады. Натурал санын аламыз. K -мен өз ара жай сан болатын модуль k қалындылар кластарының группсын құрамыз. Бұл группаның реті болады. Осы группа үшін сәйкес X характерлер группасын құрамыз, бұл группа $(\text{mod } k)$ қалындылар кластарының группасымен изоморфты болады болады. X характерлер группасының элементтерінің 1 -дің k -нші дәрежелі түбірінің мәндерімен анықталатын сан мәндері болады, сонымен бірге характерлердің анықталу облысы модуль k -мен өз ара жай болатын барлық натурал сандардың жиыны болмақ [2. 182 б].

Егер бүтін a , $a \neq 0$ және $a \neq \pm 1$, санының ± 1 мен $\pm a$ сандарынан басқа басқа бөлгіштері жоқ болса, онда ол - *жай сан* деп аталады.

Теорема 1 (Өзара жай сандардың қасиеттері).

1°. a және b сандары өзара жай болғанда, тек сонда ғана $ax+by=1$ теңдігі орындалатындай x және y сандары табылады.

$$2^\circ. \left(\frac{a}{(a, b)}, \frac{b}{(a, b)} \right) = 1.$$

3°. Егер $ab : c$ және $(a, c)=1$ болса, онда $b : c$.

4°. $(a, b) = 1$ болсын. Онда $c : ab$ болғанда, тек сонда ғана $c : a$ және $c : b$.

5°. Егер $(a, c)=1$ және $(b, c)=1$ болса, онда $(ab, c)=1$.

6°. Егер $(a, b)=1$ болса, онда $(a^n, b^m)=1$, $n, m \in N$.

Дәлелдеу. 1°. $d=(a, b)$ болса, теорема бойынша, $d=ax+by$ болатындай x және y сандары табылады. Егер $d=1$ болса, онда $ax+by=1$.

Енді $ax+by=1$ теңдігі орындалатындай x және y сандары табылсын. Ал, $a : d$, $b : d$. Осыдан және бөлінгіштік қатынасының қасиеттерінен $1 : d$ шығады. Сондықтан $d = 1$.

2°. Бұл ең үлкен ортақ бөлгіштің 5-қасиетінен шығады.

3°. $ab : c$ және $(a, c)=1$ болсын. Онда 1-қасиет бойынша, $ax+cy=1$ теңдігі орындалатындай x және y сандары табылады. Осы теңдікті b -ға көбейтейік $abx+bcy=b$. Осы теңдіктің оң жағындағындағы қосындысының екі қосылғышы c -ға бөлінеді. Бөлінгіштіктің қасиеті бойынша, барлық қосынды да c -ға бөлінеді: $b : c$.

4°. $(a, b)=1$ болсын. Онда 1-қасиет бойынша кейбір бүтін x және y сандарына $ax+cy=1$.

Егер $c : ab$ болса, онда кейбір q санына $c=(ab)q=a(bq)=b(aq)$.

Сондықтан $c : a$ және $c : b$.

Енді $c : a$ және $c : b$ болсын. Онда кейбір q санына $c=aq$. Осыдан $aq : b$ және $(a, b)=1$. Осыдан 2-қасиет бойынша $q : b$. Сөйтіп $(a, b)=1$ және $c : a$, $c : b$ болса, онда $c : ab$.

5°. $(a, c)=1$ және $(b, c)=1$ болсын. Онда 1-қасиет бойынша кейбір бүтін x және y сандарына $ax+cy=1$. Осы теңдікті b санына көбейтейік: $abx+cby=b$. Енді $d=(ab, c)$ деп алайық. Соңғы теңдіктің сол жағындағы екі қосылғыш d санына бөлінеді, сондықтан

қосындыды да d санына бөлінеді: $b:d$. Оған қоса $c:d$. Ал b мен c өзара жай болғанжықтан $d=1$. Сондықтан $(ab, c)=1$.

6°. $(a, b)=1$ болсын. Әуелі $(a^n, b)=1$ екенін n саны бойынша индукциямен дәлелдейміз. $n=1$ үшін $(a^1, b^1)=1$ екені берілгеннен шығады.

Енді $n>1$ және $(a^{n-1}, b)=1$ болсын. Онда $(a^{n-1}a, b)=1$ екені индукцияның жорымы және 5-қасиеттен шығады. Сондықтан $(a, b)=1$ болса, онда кез келген натурал n санына $(a^n, b)=1$.

Сөйтіп кез келген натурал n санына $(a^n, b)=1$. Енді $(a^n, b^m)=1$ екенін m саны бойынша индукциямен дәлелдеуге болады

Жай және құрама сандар.

Анықтама 2. Егер натурал санның дәл екі бөлгіші болса, онда ол *жай сан* деп аталады.

Анықтама 3. Егер натурал санның екіден артық бөлгіші болса, онда ол *құрама сан* деп аталады.

1 саны не жай сан, не құрама сан болмайды.

Сөйтіп, натурал сандар үш топқа бөлінеді: жай сандар, құрама сандар және 1 саны.

Алғашқы жай сандар: 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, ... Олардың арасында жалғыз ғана жұп сан бар:

2.

Теорема 1 (Жай сандардың қасиеттері туралы).

1°. Егер p жай сан және $p:n$ болса, онда $p = n$ немесе $n = 1$.

2°. Егер p және q әртүрлі жай сандар болса, онда $p \nmid q$.

3°. Егер $p > 1$ саны $n > 1$ санының ең кіші бөлгіші болса, онда p жай сан болады.

4°. Егер n натурал сан және p жай сан болса, онда $(n, p) = 1$ немесе $n:p$.

5°. Егер екі немесе бірнеше санның көбейтіндісі жай p санына бөлінсе, онда көбейткіштердің бірі p санына бөлінеді.

Дәлелдеу. 1°. Егер $p:n$ және p жай сан болса, онда p санының дәл екі бөлгіші болады. Ол 1 және p саны. Ал $n > 1$, сондықтан $n = p$.

2°. p және q әртүрлі жай сандар болсын. Егер $q : p$ болса, онда 1-қасиет бойынша, $q = p$ болу керек. Сондықтан $p \nmid q$.

3°. $p > 1$ саны $n > 1$ санының ең кіші бөлгіші болсын. Егер p саны құрама болса, яғни, оның q бөлгіші және $1 < q < p$ болса, онда n санының p -дан кіші бөлгіші табылады. Сондықтан p жай сан болады [3. 62 б].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бадаев С.А. Сызықтық алгебра және аналитикалық геометрия. – Алматы, Қазақ университеті, 2003. – 315 б.

2. Оразбаев Б.М. Сандар теориясы. – Алматы, 1998. – 182 б.

3. Байарыстанов А.О. Жоғары математика теориясы және жаттығулар жинағы. – Алматы, 2013. – 62 б.

УДК 519.85

*Нуетбай Утеулиев, Аймурат Оринбаев, Атамурат Мамбетов
(Нукус, Узбекистан)*

ISHLAB CHIQRISHNI BOSHQARISHNING BIR BOSQICHLI STOXAСТИK DASTURLASH MASALASINI YECHISHNING DASTURIY TAMIYNOTI

Maqolada ishlab chiqarishni boshqarishning bir bosqichli stoxastik masalasini yechish algoritmiga C# ob'ektga yo'naltirilgan dasturlash tilida dasturiy tamiynot ishlab chiqish masalasi qaraladi.

Kalt so'zlar: dasturiy tamiynot, ob'ektga yo'naltirilgan dasturlash tili, algoritm, stoxastika.

In this article we considered the problem of software development for algorithm of the decision by one level stochastic problem of production management on object-oriented programming language - C#.

Keywords: software, object-oriented programming language, algorithm, stochastic.

Ishlab chiqarishni boshqarishning bir bosqichli masalasining qo'yilishi. x mahsulotini ishlab chiqarishni masalasini qaraymiz. Ushbu mahsulotga bo'lgan talab bizga noma'lum ya'ni bu tasodifiy miqdor xisoblanadi va uni θ bilan beglilaymiz. x hajmdagi mahsulotni ishlab chiqarish uchun sarflanadigan xarajatni $g(x)$ bilan belgilaymiz. Agar talab $x \geq \theta$ bo'lsa, ya'ni mahsulot ko'p ishlab chiqilib talabdan oshib ketsa, unda $f^1(x, \theta)$ xarajat (ya'ni, ortib qolgan mahsulotga ketadigan xarajat), aksincha $x < \theta$ bo'lsa, bu holatda qanoatlantirilmagan $f^2(x, \theta)$ xarajat yuzaga keladi.

Umumiy holda quydagicha funktsiyaga ega bo'lamiz:

$$f(x, \theta) = \begin{cases} f^1(x, \theta), & x \geq \theta \\ f^2(x, \theta), & x < \theta \end{cases}$$

Aitailik, $f^l(x, \theta)$, $l = 1, 2$ funktsiyasi har bir θ da x o'zgaruvchisi bo'yicha botiq va uzliksiz differentsiyanuvchi bo'lsin. Unda quydagi funktsiyani minimumlashtirish masalasiga ega bo'lamiz:

$$F(x) = g(x) + Mf(x, \theta) \rightarrow \min (1)$$

$$x \in X (2)$$

bu yerda X – korxon qavatligiga bog'liq cheklovlardan paydo bo'lgan n o'lchamli fazo.

Aitailik.(1)-(2) masalasida $F(x)$ maqsad funktsiyasi qavariq va $f(x, \theta)$ barcha θ larda differentsiyanuvchi bo'lsin, bunda $X = E^n$.

x^* nuqtasi ushbu masalaning yechimi bo'lishining zaruriy va yetarli sharti quydagicha ko'rinishda bo'ladi:

$$F_x(x^*) = g_x(x^*) + Mf_x(x^*, \theta) = 0 \quad (3)$$

bu yerda $g_x(x^*) - g(x)$ ning x^* nuqtasidagi gradienti, $f_x(x^*, \theta) - f(x, \theta)$ ning x^* nuqtasidagi x bo'yicha gradienti. $F_x(x^*) - F(x)$ funktsiyasini gradienti.

Ishlab chiqarishni boshqarishning bir bosqichli masalasining yechilish algoritmi. Stoxastik optimizatsiyaning to'g'ri metodlarini ichida eng ko'p tarqalgani stoxastik kvazigradient metodi hisoblanadi. (1)-(2) masalasini yechishda ushbu metod quydagicha algoritmga ega:

Aitailik, s qadamda x^s , $s = 0, 1, \dots$, yaqinlashish olingan bo'lsin. (x^0 boshlang'ish yaqinlashish).

1⁰. θ^S tasodifiy miqdori kuzatuv natijasida tanlab olamiz. Bu uchun imitatsion model qo'llanilishi mumkin.

2⁰. Stoxastik kvazigradient vektorini tuzamiz:

$$\xi^S = g_x(x^S) + \hat{f}_x(x^S, \theta^S)$$

bu yerda $g_x(x^S) - g_x(x)$ ning x^S nuqtasidagi gradienti,

$\hat{f}_x(x^S, \theta^S) - f(x, \theta)$ ning (x^S, θ^S) nuqtasidagi umumiy gradienti.

3⁰. Navbatdagi yaqinlashishni quyidagi rekkurent formula orqali hisoblaymiz:

a). Stoxastik kvazigradient metodida

$$x^{S+1} = \pi_x(x^S - \rho_S \xi^S), \quad S = 0, 1, \dots, \quad (4)$$

bu yerda $\pi_x(y^S)$ - proektsiyalash operatori

$$\pi_x(y^S) = \operatorname{argmin}\{\|x - y^S\|^2 | x \in X \subseteq E^N\} \quad (5)$$

b) Stoxastik chiziqlandirish metodida

$$x^{S+1} = x^S + \rho_S(\bar{x}^S - x^S), \quad 0 \leq \rho_S \leq 1 \quad (6)$$

$$z^{S+1} = z^S + \gamma_S(\xi^S - z^S) \quad (7)$$

$$\bar{x}^S = \operatorname{argmin}\{z^S, x\} | x \in X, \quad S = 0, 1, \dots, \quad (8)$$

bu yerda ρ_S - qadam ko'paytiruvchisi, S - qadamdagi γ_S - tanlab olinuvchi koeffitsientlar,

$$x^0 = 0, z^0 = 0.$$

Bir turdagi mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonada uchun aniq stoxastik masalasining qo'yilishi va uni yechish algoritmi. Quvvati \bar{x} bo'lgan korxonada, x hajmda bir turdagi mahsulot ishlab chiqilishi kerak. Ushbu mahsulotga bo'lgan talab $[0, T]$ periodda θ tasodifiy miqdor orqali berilgan.

Ishlab chiqilayotgan mahsulotga bo'lgan talab tasodifiy bo'lganligi tufayli, harqanday x da mahsulot ortib qolishi yoki yetmasligi mumkin. Belgilash kiritamiz: mahsulotni tayyorlashga ketgan xarajatni c pul birligi, mahsulot talabdan ortib ketgandagi yuzaga keluvchi zarar α pul birligi, aksincha kam bo'lgandagi zarari β pul birligi bilan belgilaylik.

Ushbu holatda stoxastik dasturlash masalasi quyidagi ko'rinishda yoziladi:

$$f(x, \theta) = cx + \begin{cases} \alpha(x - \theta), & \text{eger } x \geq \theta \\ \beta(\theta - x), & \text{eger } x < \theta \end{cases}$$

yoki

$$F(x) = cx + M \max\{\alpha(x - \theta); \beta(\theta - x)\} \rightarrow \min \quad (9)$$

$$x \in X = \{x: 0 \leq x \leq \bar{x}\} \quad (10)$$

Ushbu stoxastik masalasini yuqoridagi algoritim bo'yicha yechamiz. Navbatdagi qadam quyidagi rekurent nisbat orqali topiladi

$$x^{S+1} = \max\{\underline{x}, \min(\bar{x}, x^S - \rho_S \xi^S)\}, \quad (11)$$

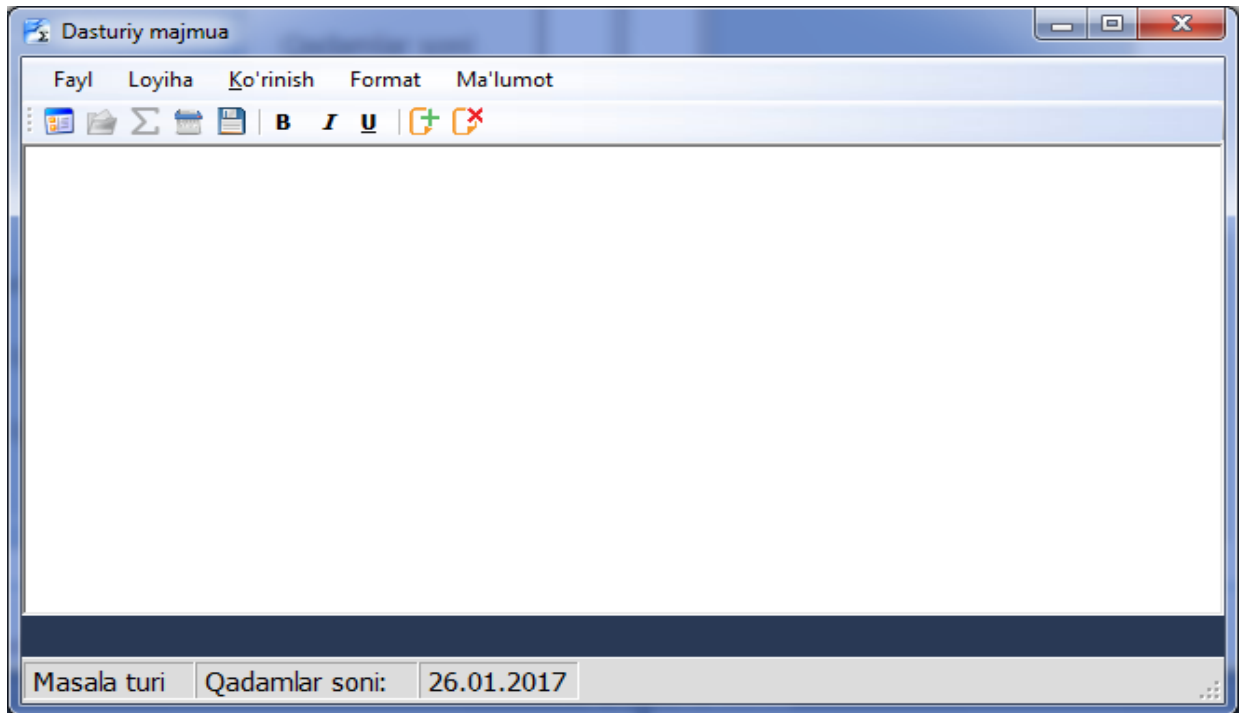
$$S = 0, 1, \dots,$$

Ushbu holatda $f(x, \theta)$ ning stoxastik kvazigradienti quyidagicha hisoblanadi:

$$\xi^S = \hat{f}_x(x^S, \theta) = c + \begin{cases} \alpha, & \text{eger } x^S \geq \theta^S \\ -\beta, & \text{eger } x^S < \theta^S \end{cases} \quad (12)$$

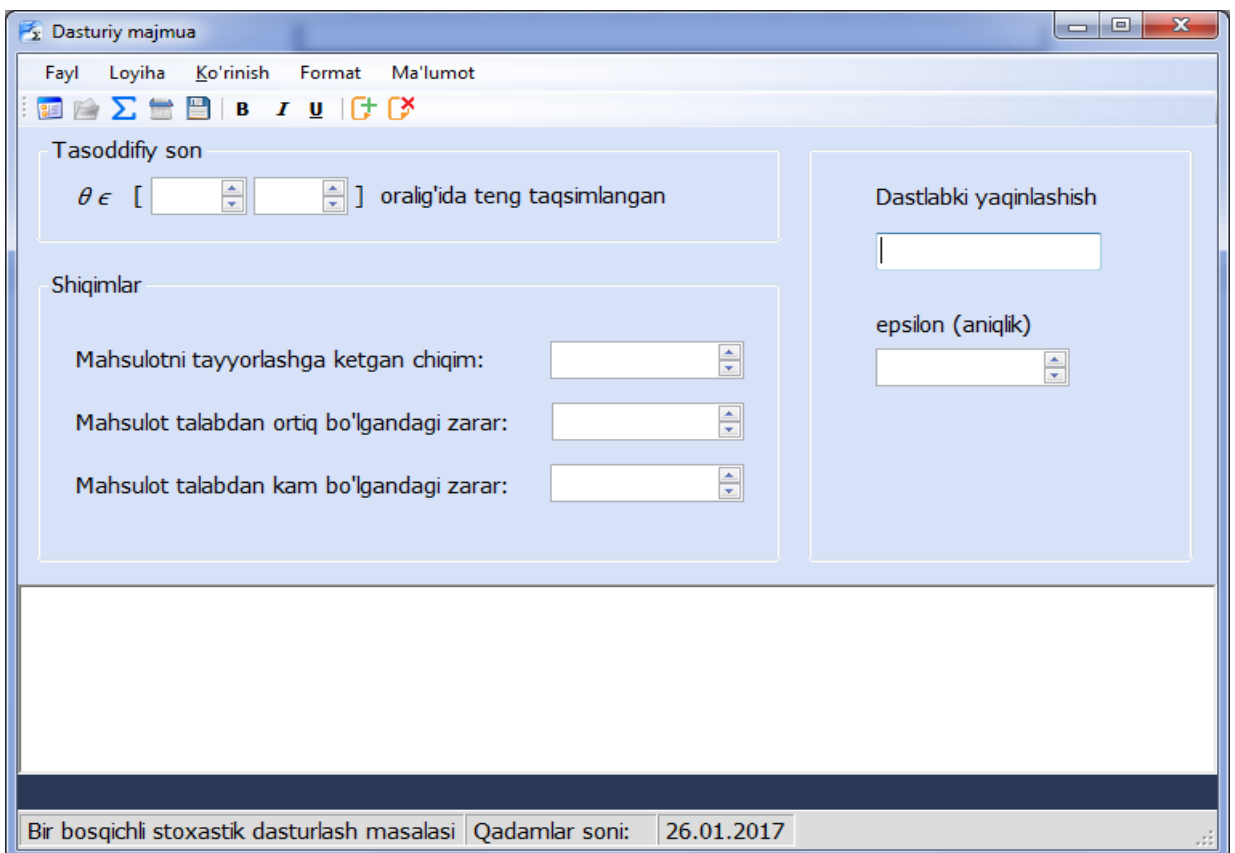
Bu yerda talab θ^S - tasodifiy miqdor.

Ishlab chiqarishni boshqarishning bir bosqichli masalasini yechish algoritmiga C# ob'ektga yo'naltirilgan dasturlash tilida tuzilgan dasturiy tamiynot. Dasturiy tamiynot bir nechta dialog oynalardan iborat. Masalan, masala turini tanlash, o'qitish, saqlash va boshqalar. Dasturiy tamiynotni ishga tushirganimizda dasturning asosiy oynasi ochiladi (1-rasm).

1-rasm

Dasturiy tamiyotdan foydalanib bir bosqichli stoxastik dasturlash masalasini yechishda, dastlab masala turini tanlaymiz. Buning uchun “Loyiha” menyusidan “Bir bosqichli ChDM” ni tanlaymiz. Shunda quyidagi oyna ochiladi (2-rasm).

(2-rasm)

Kerakli malumotlarni kiritib Σ piktogrammasini bosganimizda bir bosqichli stoxastik masalasini yechimining natijasini ko'rishimizga bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda ishlab chiqarishni boshqarishning bir bosqichli stoxastik dasturlash masalalari uchun dasturiy tamiynot ishlab chiqildi va shu dasturiy ta'miynotdan foydalanib bir boshqichli stoxastik dasturlash masalasi uchun sonli eksperiment o'tkazilib, optimal yechim topildi.

ADABIYOTLAR

1. Ермольев Ю.М., Ястремский А.И. Стохастические модели и методы в экономическом планировании. – М., 1979. – 139 с.
2. Мирзоахмедов Ф., Некоторые численные решения двухэтапных задач стохастического программирование кибернетика. – 1984. – С.71–73.
3. Uteuliev N.U., Arzimbetov.T.Z., OrinbaevA.B. Ishlab chiqarishni boshqarishning ikki bosqichli stoxastik masalasi uchun dasturiy majmua ishlab chiqish. "Amaliy matematika va informatsion texnologiyalarning dolzarb muommalari – Al-Xorazmiy 2016", Xalqaro anjuman. – Buxoro, 2016, 9-10 noyabr, 1-to'plam, 383-385 b.

*Оксана Яцинич
(Дрогобич, Україна)*

ДЕЯКІ ЗАДАЧІ, ЩО ПРИВОДЯТЬ ДО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ ПЕРШОГО ПОРЯДКУ

Диференціальні рівняння є математичною моделлю, яка використовується для розв'язування різного виду задач у фізиці, в геометрії, біології. Наведемо приклади розв'язування задач з допомогою диференціальних рівнянь першого порядку.

Ключові слова: *період піврозпаду речовини, швидкість розмноження бактерій, закон руху матеріальної точки, швидкість руху човна, сила тяги локомотива, сила струму в електричному колі, рівняння дотичної до кривої, тангенс кута нахилу дотичної.*

Differential equation is a mathematical model used to solve various types of problems in physics, geometry, biology. Here are some examples of solving problems with the help of first order differential equations.

Key words: *half-life of substance, the rate of growth of bacteria, law of motion of a point, boat speed, locomotive traction force, the current in the electrical circuit, the equation of the tangent to the curve, slope of the tangent.*

Приклад 1. З експерименту відомо, що швидкість радіоактивного розпаду речовини пропорційна її кількості. Визначити півперіод розпаду речовини (час, за який розпадається половина речовини).

Розв'язання.

Нехай $x(t)$ – кількість радіоактивної речовини в момент часу t , $x(0) = x_0$.

За умовою задачі $x'(t) = -kx$, $k > 0$. Тому $\frac{dx}{x} = -kdt$, $\ln x = -kt + \ln C$, $x = Ce^{-kt}$. Оскільки $x(0) = x_0$, то закон зміни кількості речовини з часом має вигляд $x(t) = x_0 e^{-kt}$.

Час T , за який розпадається половина речовини, визначається з рівняння $\frac{1}{2}x_0 = x_0 e^{-kt}$, тобто $T = \frac{\ln 2}{k}$. Цей час не залежить від початкової кількості речовини.

Приклад 2. З експерименту відомо, що швидкість розмноження бактерій у разі достатнього запасу їжі пропорційна їх кількості. Визначити, за який час кількість бактерій збільшиться в m разів порівняно з початковою кількістю.

Розв'язання.

Нехай $x(t)$ – кількість бактерій у момент часу t , $x(0) = x_0$. Зміна їх кількості описується рівнянням $x'(t) = kx, k > 0$. Тому $\frac{dx}{x} = kdt, \ln x = kt + \ln C, x = Ce^{kt}, x = x_0 e^{kt}$.

Час T , за який кількість бактерій збільшиться в m разів, визначається з рівняння $x(T) = mx_0, mx_0 = x_0 e^{-kt}$, тобто $T = \frac{\ln m}{k}$.

Приклад 3. На матеріальну точку масою m діє стала сила, що надає точці прискорення a . Навколишнє середовище чинить рухомій точці опір, пропорційний швидкості її руху (γ – коефіцієнт пропорційності). Визначити, як змінюється швидкість руху залежно від часу, якщо в початковий момент точка була в стані спокою.

Розв'язання.

Відлік часу починається від початку руху точки. $v(t)$ – швидкість руху точки в будь-який момент часу t . Тоді $v(0) = 0$. У будь-який момент часу t на цю точку діє сила $ma - \gamma v(t)$. За другим законом Ньютона ця сила надає точці прискорення $\frac{ma - \gamma v(t)}{m}$. Прискорення в момент часу t є швидкістю зміни швидкості в цей момент, тобто похідною швидкості по часу.

Тому $v' = \frac{ma - \gamma v(t)}{m}, v' = -\frac{\gamma}{m}v + a, v(t) = \frac{m}{\gamma}a + Ce^{-\frac{\gamma}{m}t}$. Візьмемо розв'язок, який задовольняє початкову умову $v(0) = 0$. Якщо $t=0$, то $0 = \frac{m}{\gamma}a + C, C = -\frac{m}{\gamma}a$. Тому швидкість

матеріальної точки змінюється за законом $v(t) = \frac{m}{\gamma}a(1 - e^{-\frac{\gamma}{m}t})$. Швидкість руху зростає з часом,

наближаючись до $\frac{m}{\gamma}a$. Через деякий час рух можна вважати рівномірним зі швидкістю, близькою до $\frac{m}{\gamma}a$.

Приклад 4. Матеріальна точка рухається по прямій зі швидкістю, обернено пропорційній пройденому шляху. В початковий момент руху точка була на відстані 5 м від початку відліку шляху і мала швидкість $v_0 = 20$ м/с. Знайти шлях, який пройшла точка, та її швидкість через 10 с після початку руху.

Розв'язання.

Нехай $s = s(t)$ – відстань точки від початку відліку в момент t . Тоді $s(0) = 5$. За умовою зміна величини s залежно від часу описується диференціальним рівнянням $s' = \frac{k}{s}, k$ – коефіцієнт пропорційності. Відокремивши змінні і проінтегрувавши, отримаємо $s^2 = 2(kt + C), s = \sqrt{2(kt + C)}$. З умови $s(0) = 5$ знайдемо сталу інтегрування $5 = \sqrt{2C}, C = \frac{25}{2}, s = \sqrt{25 + 2kt}$. Продиференціювавши це рівняння по t , знайдемо швидкість руху

точки в момент часу t : $v(t) = s'(t) = \frac{k}{\sqrt{25 + 2kt}}$. З умови $v(0) = v_0 = 20$ м/с визначимо коефіцієнт

пропорційності k : $v(0) = \frac{k}{5} = 20, k = 100$. Тому відстань $s(t)$ і швидкість $v(t)$ змінюються за законом $s(t) = \sqrt{25 + 200t}, v(t) = \frac{100}{\sqrt{25 + 200t}}$.

Через 10 с після початку руху $s(10) = \sqrt{25 + 200 \cdot 10} = 45$ м, $v(10) = \frac{100}{\sqrt{25 + 200 \cdot 10}} = \frac{20}{9}$ м/с.

Тому через 10 с після початку руху швидкість точки становила $\frac{20}{9}$ м/с, за цей час точка пройшла відстань $s(10) - s(0) = 45 - 5 = 40$ м.

Приклад 5. Рух човна сповільнюється під дією опору води, який пропорційний швидкості човна. Початкова швидкість човна дорівнює 2 м/с, а його швидкість через 4 с становить 1 м/с. Визначити, через скільки секунд швидкість човна дорівнюватиме 0,25 м/с, і який шлях він може пройти до зупинки.

Розв'язання.

Нехай $v = v(t)$ - швидкість човна в момент t . Тоді $v(0) = 2$. За другим законом Ньютона $mv' = F(t)$, де F - сила, яка діє на човен, m - маса човна. За умовою $F(t) = -kv(t), k > 0$ - коефіцієнт пропорційності, знак „-” вказує на те, що сила напрямлена проти руху човна (на зменшення швидкості). Тому $mv' = -kv$ - диференціальне рівняння руху човна. Його розв'язки $v = Ce^{-\frac{k}{m}t}$. За умовою $v(0) = 2$, тому $C = 2, v(t) = 2e^{-\frac{k}{m}t}$. За умовою $v(4) = 1$, тому маємо $1 = 2e^{-\frac{k}{m} \cdot 4}, \frac{k}{m} = \frac{\ln 2}{4}$. Швидкість човна $v(t) = 2^{1-\frac{t}{4}}$.

Час T , через який швидкість човна буде дорівнювати 0,25 м/с, знайдемо з рівняння $0,25 = 2^{1-\frac{T}{4}}, 2^{-2} = 2^{1-\frac{T}{4}}, T = 12$ с. Шлях, що пройшов човен, знаходимо за формулою $s(t) = \int_0^t v(x) dx = \int_0^t 2^{1-\frac{x}{4}} dx = \frac{8}{\ln 2} \left(1 - 2^{-\frac{t}{4}} \right)$. Отже, човен може пройти шлях, не більший від $\frac{8}{\ln 2} \approx 11,5$ м.

Приклад 6. Прискорення локомотива, початкова швидкість якого дорівнює v_0 , прямо пропорційне силі тяги F і обернено пропорційне масі поїзда m . Сила тяги локомотива $F(t) = b - kv(t)$, де $v(t)$ - швидкість локомотива в момент t , a, b, k - сталі величини. Знайти залежність сили тяги локомотива від часу t .

Розв'язання.

Прискорення локомотива - це похідна його швидкості : $a = v'$. Тому за умовою $v' = \frac{b - kv}{m}$.

Проінтегрувавши це рівняння, дістаємо $v' = \frac{b}{m} + Ce^{-\frac{k}{m}t}$. Початкова швидкість локомотива

$v(0) = v_0$, тому $v(0) = v_0 = \frac{b}{k} + C, C = v_0 - \frac{b}{k}$. Отже, $v = \frac{b}{k} + (v_0 - \frac{b}{k})e^{-\frac{k}{m}t}$, тому залежність сили

тяги локомотива від часу виражається рівністю $F(t) = b - kv(t) = (b - kv_0)e^{-\frac{k}{m}t}$.

Приклад 7. Матеріальна точка масою m рухається по координатній прямій Ox . Робота сили, яка діє на точку, пропорційна часу t від початку руху (коефіцієнт пропорційності дорівнює k).

Визначити закон руху точки, якщо в початковий момент ($t = 0$) точка була в стані спокою на відстані s_0 від початку відліку.

Розв'язання.

При прямолінійному переміщенні точки в напрямі дії сили робота сили $F(s)$, яка діє на точку, виражається формулою $A = \int_{s_0}^s F(u) du$. За умовою $A = kt$. Прирівнявши ці вирази, отримаємо

$\int_{s_0}^s F(u) du = kt$. Продиференціюємо по t обидві частини цього рівняння $F(s)s' = k, s' = v, F(s)v = k$.

За другим законом Ньютона $F(s) = mv'$, тому маємо диференціальне рівняння $mvv' = k$.

Проінтегруємо і отримаємо $\frac{mv^2}{2} = kt + C$. З початкової умови $v(0) = 0$ (в початковий момент

точка була в стані спокою) знаходимо $C = 0$. Тому $v = \sqrt{\frac{2k}{m}} t$. Оскільки $s' = v$,

проінтегрувавши, отримаємо $s = \frac{2}{3} \sqrt{\frac{2k}{m}} t^{\frac{3}{2}} + C_1$. Оскільки $s(0) = 0$, то $C_1 = s_0$. Тому

$$s = s_0 + \frac{2}{3} \sqrt{\frac{2k}{m}} t^{\frac{3}{2}}.$$

Приклад 8. Сила струму в електричному колі з омичним опором R і коефіцієнтом самоіндукції L задовольняє диференціальне рівняння $L \frac{di}{dt} + Ri = E$, де E - електрорушійна сила. Знайти залежність сили $i(t)$ струму від часу, якщо E змінюється за синусоїдальним законом $E = E_0 \sin \omega t, i(0) = 0$.

Розв'язання.

Із заданого рівняння маємо рівняння $\frac{di}{dt} + \alpha i = \frac{E_0}{L} \sin \omega t$, де $\alpha = \frac{R}{L}$. Це однорідне рівняння, розв'язок якого шукаємо у вигляді $i(t) = u(t)v(t)$. Розв'язуючи це рівняння, будемо мати $u = e^{-\alpha t}$ і $v = \frac{E_0}{L} \int e^{\alpha t} \sin \omega t dt$. Отриманий інтеграл знаходимо методом інтегрування частинами. Результат інтегрування буде :

$$I = \int e^{\alpha t} \sin \omega t dt = \frac{e^{\alpha t} (-\omega \cos \omega t + \alpha \sin \omega t)}{\omega^2 + \alpha^2} + C.$$

Звідси $v(t) = \frac{E_0}{L} \left(\frac{e^{\alpha t} (-\omega \cos \omega t + \alpha \sin \omega t)}{\omega^2 + \alpha^2} + C \right)$, де C - довільна стала.

$i(t) = \frac{E_0}{L} \left(\frac{(-\omega \cos \omega t + \alpha \sin \omega t)}{\omega^2 + \alpha^2} + C e^{-\alpha t} \right)$. З початкової умови $i(0) = 0$ маємо

$$0 = \frac{E_0}{L} \left(\frac{-\omega}{\omega^2 + \alpha^2} + C \right), C = \frac{\omega}{\omega^2 + \alpha^2}.$$

Отже, $i(t) = \frac{E_0}{L} \left(\frac{(-\omega \cos \omega t + \alpha \sin \omega t) + \omega e^{-\alpha t}}{\omega^2 + \alpha^2} \right)$.

Приклад 9. Крива $y = f(x)$ проходить через точку $(1;2)$. Кожна дотична до цієї кривої перетинає пряму $y = 1$ у точці з абсцисою, яка дорівнює подвоєній абсцисі точки дотику. Знайти криву $y = f(x)$.

Розв'язання.

Нехай $(x; y)$ - довільна точка на даній кривій. Рівняння дотичної, проведеної до цієї кривої в точці $(x; y)$, має вигляд: $Y - y = \frac{dy}{dx}(X - x)$, де X, Y - змінні координати точок дотичної. З умови, що дотична перетинає пряму $Y = 1$ в точці з абсцисою $2x$, отримаємо диференціальне рівняння, яке задовольняє шукана крива:

$$1 - y = \frac{dy}{dx}(2x - x); x \frac{dy}{dx} = 1 - y. \text{ Розв'язавши, маємо } y - 1 = \frac{C}{x}.$$

Шукана крива проходить через точку $(1;2)$, тому $C = 1, y = 1 + \frac{1}{x}$.

Приклад 10. Крива $y = f(x)$ проходить через точку $(0;1)$ в кожній її точці тангенс кута нахилу дотичної до цієї кривої дорівнює подвоєному добуткові координат точки дотику. Знайти криву $y = f(x)$.

Розв'язання.

Нехай $(x; y)$ - довільна точка на даній кривій. Тангенс кута нахилу дотичної, проведеної до цієї кривої в точці $(x; y)$, дорівнює похідній шуканої функції в точці x , тобто y' . За умовою $y' = 2xy; y = Ce^{x^2}$. Оскільки $y(0) = 1$, то $C = 1; y = e^{x^2}$.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Призва Г.Й. Диференціальні рівняння і їх застосування. – К.: Вища школа, 1974.
2. Дороговцев А.Я. Інтеграл та його застосування. – К.: Вища школа, 1974.
3. Диференціальні та інтегральні рівняння: Підручник / С.А.Кривошея, М.О.Перестюк, В.М. Бурим. – К. : Либідь, 2004 .
4. Диференціальні рівняння в задачах: Навч. посібник / А.М.Самойленко, С.А Кривошея, М.О.Перестюк. – К.: Либідь, 2003.
5. Пискунов Н.С. Дифференциальное и интегральное исчисления для втузов, Т.2 : Учебное пособие для втузов. – М. : Наука, 1985.

**ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ /
ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ**

УДК 796.012.1-057.87:796.012.61

*Любов Покоило, Роман Бенцак, Надія Лисак, Лариса Горлова
(Львів, Україна)*

**ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ
У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ ОЗДОРОВЧОЇ СПРЯМОВАНОСТІ
НА ОСНОВІ СИСТЕМИ ВПРАВ ПРОФЕСОРА БУБНОВСЬКОГО**

Проаналізувавши певну науково-методичну та популярну медичну літературу оздоровчого характеру, а також використавши досвід попереднього дослідження, автори статті пропонують використовувати оздоровчу систему доктора медичних наук Бубновського С. М. для оптимізації рухової активності студентів під час занять фізичними вправами. Доповнивши початкову систему вправ Бубновського С.М. під назвою "тріада здоров'я" фізичними комплексами вправ з резиновими амортизаторами та фітболами, автори ще раз пересвідчилися у дієвості даної системи для покращення фізичного і психологічного стану студенток.

Ключові слова: *оптимізація рухової активності, "тріада здоров'я", кінезітерапія, діафрагмальне дихання.*

Having analysed a certain amount of scientific-methodical and popular medical literature on health improvement, as well as experiences gained during the previous research, the authors of the article suggest implementing the health care system developed by MD, Prof. Bubnovskiy for the optimization of physical activity of students during their PE lessons. Expanding the initial Bubnovskiy's system of exercises called "the triad of health" by exercise complexes with rubber shock-absorbers and fitballs, the authors have once again testified to the efficiency of the system for improving both the physical and psychological states of the students.

Key words: *optimization of physical activity, "the triad of health", kinesitherapy, diaphragmatic breathing.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки будь-яка оптимізація – це надання оптимальних, найбільш сприятливих властивостей, покращення характеристик системи [3, с. 851] оптимальною руховою активністю людини можна вважати саме таку, яка за допомогою м'язової роботи зберігає та підвищує резервні можливості усього організму, підтримує функції м'язів і суглобів, підвищує фізичну працездатність, здійснює стимулюючий вплив на певні органи, системи тощо. Регулярні заняття студентів фізичними вправами повинні в цілому підвищувати імунітет організму, сприяти збереженню або відновленню здоров'я, збільшувати опірність до несприятливих чинників навколишнього середовища, що, в кінцевому результаті, зміцнить їх здоров'я, покращить навчання та емоційну стійкість.

Аналіз джерел спеціальної літератури свідчить про те, що незважаючи на величезну кількість фітнес-програм, які є практичним проявом фізкультурно-оздоровчих технологій у фізичному вихованні, інтенсивність занять не означає їх оптимізацію. Без сумніву, регулярні фізичні вправи допомагають організму ефективніше перетравлювати їжу, виводити шлаки, допомагають підтримувати емоційну рівновагу та долати стресові ситуації, покращують фізичну форму та гнучкість тіла тощо. Однак все перелічене стосується, насамперед, доступних простих в реалізації та ефективних фізичних вправ оздоровчої спрямованості з помірними фізичними навантаженнями. Саме такі вправи відмінно стимулюють імунну систему та регулюють нервово-м'язову діяльність людей різних вікових груп. Наприклад, Андреас Моріц (відомий цілитель, спеціаліст з Аюрведи, іридології, шіацу, енергетичної

медицини, ведучий популярного семінару "Ваше здоров'я у ваших руках") вважає, що помірні фізичні навантаження, що покращують кровообіг та прискорюють рух венозної крові з печінки до серця, можуть запобігти утворенню жовчних каменів, спричинених застоєм крові в печінці. Однак він застерігає, що надмірні фізичні навантаження виснажують організм, бо призводять до надлишкової секреції стресових гормонів, які втомлюють його. Виснажений надмірними фізичними навантаженнями організм не може повноцінно виконувати свої відновлювальні функції, ослаблюючи серцево-судинну систему та роблячи її вразливою до інших стресових факторів. Перевтома також впливає на стан вилочкової залози, яка відповідає за дію лімфоцитів (імунних клітин, що захищають нас від хвороб) і контролює постачання енергії. При перевтомі вона може навіть зменшитися в розмірі, а отже організм втрапить здатність чинити опір різним хворобам [5, с. 201-208]. Цей же автор у своїй сенсаційній книзі в галузі натуральних методів оздоровлення стверджує, що помірні фізичні вправи необхідні навіть при лікуванні раку, оскільки не тільки допомагають долати втому, спричинену лікуванням, але й (завдяки зростанню кількості кисню в клітинах) сприяють зростанню імунної відповіді [4, с. 266].

Такої ж думки дотримуються люди, які практикують йогу. У відомій книзі Свами Вішнудеванди "Повна ілюстрована книга з йоги" зазначено, що розвиток м'язів сам по собі не свідчить про здорове тіло, оскільки здоров'я – це такий стан людини, коли всі її органи працюють досконало (ще й під умілим контролем розуму). Інтенсивні раптові рухи, яких досить багато у системах фізичної культури, занадто перевантажують серце, а вуглекислий газ та інші метаболіти утворюються у великих кількостях, примушуючи серце битися сильніше [7, с. 35].

Хочеться також згадати Гарвея та Мерілін Даймондів, авторів чудових книжок про здоровий стиль життя, в яких вони закликають своїх читачів знайти "золоту середину" між відпочинком та фізичною діяльністю, бо переконані, що здоров'я всіх частин нашого тіла залежить від регулярних помірних фізичних вправ, що складаються з трьох головних частин:

- 1) аеробні вправи для зміцнення серця;
- 2) силові вправи;
- 3) вправи на гнучкість [8, с. 142-147].

Цікавими з оздоровчої точки зору є вправи, що виконуються з невеликим тягарем на маленькому батуті на основі системи, розробленої нещодавно лікарем Гаррі Шнейдером, під назвою "Resistive Rebounding" (дослівний переклад з англійської "підскакування з опором"). Ці вправи, на думку Даймондів, є найкращою домашньою аеробною тренувальною програмою, яка стимулює нейром'язову систему як ніщо інше [8, с. 145-147].

У нашій попередній статті, присвяченій оптимізації рухової активності студентів у процесі занять фізичними вправами оздоровчої спрямованості, було запропоновано використовувати оздоровчу систему доктора медичних наук Бубновського С.М., почавши з системи вправ під назвою "тріада здоров'я" в поєднанні з діафрагмальним диханням, правильним стретчингом і загартуванням організму холодною водою [6]. Переконавшись у тому, що система дійсно працює під час занять студентів фізичними вправами, ми вирішили розширити її, додавши ще певні елементи кінезітерапії (тобто терапії рухами) за методом Бубновського С.М.

Вивчення джерел підтвердило, що необхідно продовжувати використовувати систему Бубновського С.М., тому що вона націлена на досягнення довготривалого оздоровчого ефекту за рахунок помірних фізичних навантажень циклічної силових аеробіки, підсиленних процедурами загартування холодною водою та відповідною системою харчування. Доречно також додати певні йогівські вправи, тому що в основі всіх йогівських вправ лежать розтягування, розслаблення, глибоке дихання та збільшення кровообігу і концентрації, що так необхідно сучасним малорухливим студентам.

Мета дослідження – продовжити висвітлення науково-методичних і практичних засад оптимізації рухової активності студентів під час занять фізичними вправами оздоровчої спрямованості.

Методи дослідження – вивчення, аналіз, осмислення науково-методичної та популярно-медичної літератури оздоровчого характеру з подальшим практичним втіленням у навчальному процесі.

Організація і методика досліджень. У дослідженні брали участь 50 студенток I курсу (25 студенток економічного та 25 студенток філологічного факультету) Львівського національного університету імені Івана Франка. Вік студенток – 17-18 років. Заняття тривалістю 60-70 хвилин проводилися двічі на тиждень. За станом здоров'я дівчата належали до основної медичної групи, хоча майже половина з них на початковому етапі дослідження була у слабкій фізичній формі і ніколи не займалася спортом.

Основою занять стали циклічні вправи аеробного характеру за системою доктора медичних наук, професора Бубновського С.М., який створив новий напрямок в медицині під назвою "кінезітерапія" та активно пропагує здоровий спосіб життя у своїх книгах та центрах. Окрім минулорічної системи вправ, названою Бубновським С.М. "тріадою здоров'я", яка забезпечує поступове включення трьох так званих "поверхів" людини, до якої входили віджимання, присідання і прес лежачи, цього року ми вирішили додати ще фізичні навантаження з резиновими амортизаторами, що сприяють формуванню м'язової тканини, необхідної для опірно-рухового апарату та гемодинамічної функції серцево-судинної системи, а також розширити комплекс вправ на розтягування (стретчинг), необхідних для гнучкості та рухливості хребта і суглобів [1, с. 101-102].

Спочатку студенток ознайомили з оздоровчою системою Бубновського С.М. та провели тестові вправи на визначення сили, гнучкості, рівноваги до початку досліджень. Їх також навчили контролювати самопочуття за допомогою вимірювання пульсу та дихати за допомогою діафрагми (так званий діафрагмальний видих "Хаа", що знижує негативний вплив фізичного навантаження на серце) в момент силової фази вправи [1, с. 68].

Потім студентки поступово привчалися правильно виконувати мінімальну тріаду вправ для трьох поверхів тіла. Починали з нижніх кінцівок (присідань), продовжували середнім поясом тулуба (вправи на прес), а закінчували верхніми кінцівками (віджимання). Таким чином активувалася вся система кровообігу (велике і мале коло). Спочатку більшість студенток виконувала 5 таких серій по 5 повторень (тобто 25 присідань, 25 вправ на прес та 25 віджимань). Оскільки найважче студенткам давалися віджимання, на початковому етапі більшість дівчат робили їх стоячи на колінах (спрощений варіант). Інтервал між серіями був 20-30 секунд.

Після виконання кожної серії вправ обов'язково робилися вправи на розтягування м'язів ніг і спини, для того щоб на наступний день не боліли м'язи.

Пізніше додали спеціальні вправи для живота, оскільки такі вправи, крім лікувального ефекту (покращення перистальтики шлунку, запобігання дискінезії жовчних шляхів, болів у попереку тощо) мають косметичний ефект для дівчат. Це втягування живота, кранчі з резиною і фітболом, скручування, махи прямими ногами, пулл-овери, лежачи на спині з резиною, відведення прямої ноги з резиною із положення сидячи на килимку і т.д. [2, с. 70-79].

У кінці занять студентки за бажанням приймали контрастний душ (в кінці обов'язково холодний) або мили ноги холодною водою, що покращувало розслаблення м'язів і сприяло більш швидкому відновленню. За оздоровчою системою Бубновського С.М. холодні процедури загартування необхідно починати з народження і продовжувати ціле життя для того, щоби викликати адаптивну реакцію імунної системи, покращити транспортування кисню до органів та тканин тощо. Професор переконаний, що зовсім непотрібно поступово звикати до холодної води, адже тільки пірнання в крижану воду дієве – імунна система може не зреагувати на середню (15-16°C) температуру води і людина може захворіти. Коли ж вода максимально холодна (+4°C – температура води в ополонці), вона здатна викликати адаптивну реакцію імунної системи і захистити від переохолодження, збільшивши кровообіг у судинах [2, с. 161-163].

Результати досліджень та їх обговорення. Усього лише за місяць проведення досліджень на основі порівняльного аналізу результатів тестових вправ на силу і гнучкість

було виявлено значне покращення результатів в усіх тестових завданнях. Якщо на початку дослідження студентки могли здебільшого виконувати за заняття 5 серій тріади по 5 повторень, вже через місяць фактично всі робили 5 серій по 20 повторень присідань, 20 повторень вправ на прес та по 10 повторень віджимань. Значно зросла якість виконання вправ (правильне положення тіла, діафрагмальне дихання, ковток води між серіями і т.д.). У кожній студентки був свій індивідуальний помірний темп виконання вправ, і кожна студентка вела щоденник занять, де записувала пульс до, під час і після занять, кількість серій вправ тощо).

Практичний аналіз дослідження показав, що оптимальна тривалість серії – 10 хвилин при інтервалі між серіями 20-30 секунд для менш підготовлених і 10-15 секунд для більш тренуваних студенток.

Оскільки автори дослідження – "моржі" зі стажем, які на собі виявили значний лікувальний ефект холодних процедур, ми вважаємо, що одним з найважливіших результатів цього дослідження є те, що студентки при звичаїлися та полюбили такі процедури і навіть деякі з них готові почати зимові пірнання у воду +4°C в озері у парку "Погулянка", що розташоване поруч із навчальним корпусом кафедри фізичного виховання університету.

Основні висновки з виконаної роботи. Другий рік поспіль автори дослідження пересвідчуються, що оздоровча система доктора медичних наук, професора Бубновського С. М. є чудовим засобом оптимізації рухової активності студентів під час занять фізичними вправами, оскільки ґрунтується на розумінні свого організму як єдиного цілого, виховує здоровий дух і стимулює бажання зберегти здоров'я на все життя. Розширивши "тріаду здоров'я" додатковими комплексами вправ з резиновими амортизаторами та фітболами, ми досягли кращих результатів за один місяць, ніж за три місяці (семестр) минулого року без цих вправ. Ми вважаємо, а наші дослідження це підтверджують, що тільки правильні вправи (а не простий набір фізичних вправ з розмахуванням руками та ногами), виконанні в помірному, індивідуально підібраному темпі, корисні для здоров'я і дійсно оптимізують заняття фізичними вправами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бубновский С. М. Здоровые сосуды, или Зачем человеку мышцы? / С. М. Бубновский. – Москва : Эксмо, 2012. – 192 с.
2. Бубновский С. М. 100 лет активной жизни, или Секреты здорового долголетия / С. М. Бубновский. – Москва : Эксмо, 2013. – 192 с.
3. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2007. – 1735 с.
4. Мориц А. Рак не приговор! / А. Мориц; пер. с английского О.Г. Белошеев. – Минск : Попурри, 2013. – 304 с.
5. Мориц А. Удивительное очищение печени / А. Мориц; пер. с англ. П.А. Самсонов. – 3-е изд. – Минск : Попурри, 2007. – 272 с.
6. Покотило Л. Оптимізація рухової активності студентів у процесі занять фізичними вправами оздоровчої спрямованості / Л. Покотило, Р. Бенцак. // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: збірник наукових праць. Том 1. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського; гол. ред. В.М. Костюкевич. – Вінниця : ТОВ "Планер", 2015. Вип. 19. – С. 351–355.
7. Вішнудеванда Свами. Повна ілюстрована книга з йоги. / Свами Вішнудеванда. – К. : Здоров'я, 1992. – 192 с.
8. Harvey and Marilyn Diamond. Fit for Life II: Living Health. – Great Britain: Bantam Press, 1990. – 490pp.
9. Gallagher J. Inactivity 'kills' more than obesity. Electronic Sources [Cited 2015, 15 January]. – Available from: m.bbc.com/news/health-30812439.

УДК 796.01

Оксана Попова, Наталя Соколова
(Київ, Україна)

ЕТИКО-МОРАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПОРТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Розкривається значущість екологічної етики для спорту та спортивного менеджменту. Управління спортивною діяльністю потребує опертя на гуманізм, толерантність, пріоритет прав людини, честі, гідності та самовдосконалення.

Ключові слова: екологічна етика, корпоративні інтереси, екологічна раціональність, принципи гуманізму, професійна культура.

It reveals the importance of environmental ethics for sports and sports management. Management of sports activity requires reliance on humanism, tolerance, priority of human rights, dignity and self-improvement.

Keywords: ecological ethics, corporate interests and ecological rationality, principles of humanism, professional culture.

Сучасна телеологічна екологічна етика проголошує завдання: «Захищай своє довкілля!» Спортивна практика вписується у головне питання екологічної етики, «Чи є природа цінністю чи метою для людини, чи вона ціннісна сама для себе?». У цьому розрізі виникає питання, чи розвинута спортом тілесність людини є цінністю сама по собі і сама для себе, чи має право людина шкодити власній тілесності, шкодити їй. Чи шкода власній тілесності приведе людину до тієї шкоди, яка знищить її саму?. Антропоцентричне вирішення проблеми етики у спорті веде до необхідної гуманізації діяльності у спорті. Професор А.Єрмоленко зазначає, що «в цьому світі боротьби за існування немає етики, немає моралі. Цей світ по той бік добра і зла!» [1, с. 207]. Але потреба вижити, зберегти людство як самоцінну систему веде до усвідомлення необхідності екоетика як інструментальна раціональність: «Інструментальна раціональність є фундаментальним атрибутом сутності людини як природної істоти, тому вона дотична до екологічної раціональності» [1, с. 210]. Спорт сьогодні став тією спільнотою, яку Норберт Еліас називає «ми-спільнота», – це спільнота яка здатна творити та уже творить нові еко-моральні сутності. Етико-моральна відповідальність за власну тілесність як самоцінність, за її розвиток та саморозвиток – головні етичні завдання професійного спорту сьогодні. Неоднозначну думку висловлює суддя міжнародної категорії з понад двадцяти-річним досвідом, член Міжнародної федерації гімнастики Тетяна Шуйська-Горжий: «Якщо немає стовідсоткової впевненості в помилці спортсмена, вирішуй на його користь» [4]. Це свідчить про те, що. чи не головною смисловою віссю екологічної діяльності у спорті є відчуття того, що етична поведінка є більш вигідною, ніж не етична; антиподом етичної поведінки є поведінка нетолерантна (девіантна). Етична поведінка у парадигмі еко-етики виступає як раціональна необхідність та екологічна раціональність, що орієнтує на базові принципи задля збереження людської тілесності як базової цінності та збереження людства на планеті.

Професійна спортивна етика, що є невід’ємною складовою професійної культури, потребує детальної підготовки, формування та формулювання її основних принципів, проектування майбутніх форматів, вироблення стратегії і тактики, формулювання цілей та вибір цінностей. Ядром професійної етики є вироблення стилю поведінки, базових етичних принципів в середині спортивної організації чи корпорації, і до цього процесу вироблення бажано залучити якнайбільшу кількість учасників, тобто широкі кола персоналу, залучати співробітників до продуктивної та креативної співпраці, спортивних ігор та змагань. Як відомо, основними елементами професійної етики є базові вітальні цінності; цінності ефективного та продуктивного процесу спільної діяльності; шляхи та методи реалізації

спільних корпоративних інтересів; методи мотиваційного спонукання до ефективної діяльності; контроль за дотриманням базових етичних та світоглядно-гуманітарних суспільних норм у процесі корпоративно-професійної діяльності; допустимі кордони та методи внутрішньо-корпоративного впливу.

Визначаючи структуру спортивної професійної культури та етики, треба зазначити, що вона включає в себе такі елементи: 1) взаємовідносини тренера з вихованцями, зокрема, та специфічні стосунки, що стосуються участі у змаганнях, реабілітацію після травми або у зв'язку із хворобою; 2) окреслення меж, за якими тактика спортивної боротьби переходить у стан непорядної та антисоціальної поведінки; 3) базові норми взаємостосунків між спортсменами за умови існування внутрішньо командної або міжгрупової конкуренції; 4) прийоми та методи вирішення етико-моральних протиріч та конфліктів при заміні тренера або переході в інший спортивний колектив (зміна команди); 5) стосунки із суддями, з болільниками, з широким спортивним середовищем.

Професійна мораль спирається на певний каркас, тобто центральні (базові) принципи, без яких подібне явище просто не існує: високий рівень професійності; усвідомлення професійного обов'язку; професійна честь та гідність; толерантність та тактовність; професійний оптимізм; розуміння міри та «золотої середини» (між пихатістю, марнославством та приниженням, надмірним заграванням); професійна діяльність, освячена «високою» метою.

Сучасна наука виробила певні принципи та напрямки гуманізації професійної діяльності, а, отже, і підвищення людино-центричності професійної культури: в системі управління, професійного спортивного менеджменту наголос має робитися на цінності, а не на ціни, не на тимчасову вигоду та сумнівну насолоду, а на загальнолюдській культурі; орієнтація управління та його прийомів на організаційній культурі; пріоритет етико-моральних методів мотивації перед корисливо-хижацькими, врахування особистих потреб працівників організації; підвищення рівня інтелектуалізації та освіти в системі менеджменту; піклування до створення комфортних умов праці; підтримання прагнення персоналу до самореалізації та самовдосконалення; обов'язковість створення фірмового стилю, вироблення у персоналу смаку до покращення власного індивідуального іміджу та фірмового дизайну; формування здорового колективізму, вміння працювати у колективі, але прагнути до розкриття індивідуальних здібностей; опертя на знання історії власної організації, її засновників та найбільш достойних людей; прискіплива увага до останніх досягнень науки у сфері корпоративної етики [2]. Загальновідомо, що принципи олімпізму та «справедливої гри» включають в себе базові етичні принципи діяльності у сфері спорту: 1) захист честі і гідності; 2) сприйняття всезагального як базової цінності людської діяльності; 3) «Інший» як носій всезагального; 4) прагнення особистості до високого особистісного статусу у сфері спорту; 5) захист базових етичних норм та принципів суспільного життя та їхнє зміцнення; 6) прагнення до утвердження загально-соціальних норм, які формують простір соціальних статусів; 7) прагнення до захисту власної гідності та реалізації права бути достойним звання першого.

В системі сучасного спортивного менеджменту етика поведінки, дотримання етикету вкрай необхідні як спосіб виявлення статусу людини, їхнє дотримання підвищує ступінь довіри між діловими та професійними партнерами. Норми етикету, поважливе ставлення до принципів етики у спілкуванні є камертоном високого рівня ділового спілкування, покращення системи управління, збільшення її ефективності [3]. Статус співбесідника формується його вмінням поводитись як у рамках етикету, так і сприйняттям і повагою до високих гуманістичних і толерантних принципів комунікативної етики.

Значущою для спортивного менеджменту, його освітніх форм, зокрема тренерської діяльності, є звукова комунікація: «те, яким чином ми використовуємо слова, не менш важливо, чим їх значення, інтелектуальна, звільнена від емоцій, компонента мови» [3, с. 88]. Етична поведінка є надзвичайно важливою, навіть центральною частиною невербальної

поведінки в процесі виконання професійної діяльності, зокрема, спортивної. Професійний спортивний менеджер просто зобов'язаний досконально володіти правилами етикету, як загально-цивілізаційного, так і конкретно-культурного, а також бути освіченим і усвідомленим у базових парадигмах філософської етики.

Задля формування корпоративної культури організуються спеціальні тренінги, курси як для окремих особистостей, так і для цілих колективів. Професійні групи, які потребують корпоративних тренінгів, пропускаються через певні механізми коректування, а саме: а) формування зацікавленості у спільній роботі; б) виховання толерантності та психологічна налаштованість на симпатію; в) вироблення колективного емоційного досвіду; г) орієнтація на емоційну підтримку, верифікація реальності; д) готовність до професійного та емоційного реагування, реалізація зворотного зв'язку; є) уміння та бажання узгоджувати оцінки, погляди та дії; ж) вироблення навичок саморефлексії та самодослідження. Важливо, щоб ці тренінги проводили спеціально підібрані з широкого кола спортсменів професіонали, які б уміли спонукати учасників до відвертості, тримати мотивацію вихованців-учасників на високому рівні, наполягати на свободі вибору для учасників, руйнувати стереотипи та підбирати незвичайні та нетрадиційні прийоми проведення тренінгу, створювати для учасників нестандартну атмосферу, впливаючи на підвищення їхньої креативності. Їхній професіоналізм має бути дуже високим, адже спортивне середовище, як ніяке інше, чутливе та несприйнятливим до дилетантства. Професійна культура та професійна етика спортивної організації потребують створення, поступового формування фірмового стилю, концепції дизайну інтер'єру цієї організації та ділового іміджу її персоналу. Стиль забезпечує цілісність візуального сприйняття організації, є втіленням корпоративної культури та характеризується єдиною системою форми, кольору, матеріалу виконання, технологіями, представленими засновниками та працівниками клубу, спортивної школи, бізнесової організації тощо. Фірмовий стиль формується паралельно із метою, яку ставлять перед собою засновники, на яку має орієнтуватися персонал у своїй роботі, здатності успішно вирішувати форс-мажорні проблеми.

Спортивний менеджмент вимагає орієнтації на конкретну ефективну дію, на результат, на цілеспрямування. За такої вимоги норми етики та моралі стають важливим стримуючим, обмежуючим та орієнтуючим інструментом. В умовах, коли потрібно мобілізувати кращі сили команди, відчуття толерантності, міри, не агресивності виступають формуючим фактором. Спортивний менеджмент вимагає діяти «обличчям до клієнта». «Вчиняй так, як буде зрозуміло пересічним громадянам суспільства» – один з принципів сучасного спортивного менеджменту, який означає зв'язок з життям та керівництвом, спираючись на загальноприйнятні цінності. Як цілком слушно зазначає С.Свистунов, підприємець – це людина, яка робить щось нове [3, с. 29]. А спортивний підприємець – це новатор у спорті, який наймає менеджера для реалізації своїх новацій. Підприємливість, активність, креативність мають обов'язково мають поєднуватись з толерантністю, ввічливістю та справедливістю. Реалії ринкової конкуренції, зокрема, і у сфері спорту, вимагають від учасників віртуозного поєднання часто зовсім непоєднаних рис: наполегливості і терплячості, агресивності і м'якості, непоступливості та компромісності. Неабияк важливою стороною сучасного спортивного менеджменту є характер та стиль прийняття рішень. Розрізняють такі їх види: реактивний, поступовий, продуманий. Кожен з цих видів містять в собі обов'язкові моменти етико-моральних принципів та правил, без яких стилі не реалізуються. Прийняття рішень у спортивному менеджменті потребує особливої толерантності до клієнтів, партнерської поведінки, здатності передбачувати наслідки своїх вчинків, формувати стратегію і тактику, виходячи з гуманістичних принципів та цінностей. Усвідомлення того факту, що прийняття рішення – це складний психологічний процес, сам по собі вже є актом гуманістичної моралі. Складне організаційне рішення у спортивному менеджменті вимагає розуміння специфіки діяльності в певній спортивній галузі,

усвідомлення необхідності принципів поваги і самоповаги у діловому спортивному спілкуванні.

Етичні принципи містяться в основі раціонального вирішення менеджерської проблеми. Крім того, спортивний менеджер має володіти стилем послідовного прийняття рішення, гуманістичними принципами формування комунікативної стратегії, принципи постановки діагноза, проблеми.

Етика надає процесу менеджменту усвідомлення результату та кристалізації методів. У спортивному менеджменті потрібен адекватний партнер а не партнер-хуліган.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія / А.Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
2. Корпоративна культура: Навчальний посібник. Під заг ред. Г.Л.Хаєта. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.
3. Свистунов С.В. Основы менеджмента (для студентов физкультурных вузов) / С.В.Свистунов. – Киев – Кировоград: Полиум, 2016. – 268 с.
4. «Урядовий кур'єр». – № 244. – 2018. – 24 грудня. – Субота. – С.7.

УДК 37.016:796.011(477)

Олександр Попрошаєв
(Харків, Україна)

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У зв'язку з інтеграцією вищих навчальних закладів України до європейського освітнього простору гостро стоїть питання про місце та роль навчальної дисципліни «Фізичне виховання». На сучасному етапі, потрібно зберегти науково-методичну базу та науково-кадровий потенціал кафедр фізичного виховання. Найбільш прийнятною моделлю організації фізичного виховання в перехідний час є поєднання традиційної та секційної форм. Проведення секційних занять повинно враховуватись в основних видах навчальної роботи викладача кафедри фізичного виховання.

Ключові слова: *фізичне виховання, система освіти, нормативно-правові акти, навчальна програма, реформування, інтеграція, мотивація.*

In connection with integration of higher educational institutions of Ukraine to the European educational space, there is a question about the place and role of the discipline "Physical education". At the present stage, it is necessary to preserve the scientific-methodical base and scientific and human capacity of departments of physical education. The most appropriate model of organization of physical education in the transition period is the combination of traditional and sectional forms. The holding of sectional practice should be taken into account in basic types of educational work lecturer at the Department of physical education.

Key words: *physical education, education system, regulations, teaching program, reform, integration, motivation.*

Постановка проблеми. Інтенсивне реформування системи вищої освіти України, а саме її перебудова відповідно до вимог європейського освітнього простору, впровадження автономії навчальних закладів тощо, передусім, спрямоване, на підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців, їх конкурентоздатності на ринку праці протягом життя. Одним з суттєвих атрибутів зазначеної реформи є реорганізація освітнього процесу, форм навчання та оновлення змісту освіти. Як відомо, системи вищої освіти країн Європи та

пострадянського простору суттєво відрізняються, але і ті, і інші мають як свої переваги, так і недоліки. Тому очевидно, що під час реформ конче важливо, втілюючи нове, обов'язково зберегти власні здобутки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теперішній час існує багато публікацій, які висвітлюють питання реформування сучасної вищої освіти України в контексті рішень Болонського процесу та адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [1, с. 155; 5, с. 28]. Однак практично немає наукових праць, які стосуються питань реформування навчальної дисципліни «Фізичне виховання».

У цьому зв'язку звертають на себе увагу ряд публікацій, які висвітлюють деякі питання реформування фізичного виховання студентів під час інтеграції вітчизняних ВНЗ в загальноєвропейський освітній простір, в яких підкреслюється значущість ролі і функцій кафедр фізичного виховання в національній системі освіти та збереження їх науково-кадрового потенціалу [2, с. 223-224]. Важливими є наукові праці в яких аналізуються діючі нормативно-правові акти, які регулюють організацію викладання навчальної дисципліни «Фізичне виховання» в системі вищої освіти України, в цих роботах виділені базові документи відповідно до державного стандарту, які дійсні на цей час [3, с. 41-42; 4, с. 7-8]. Однак немає наукових праць, які давали би конкретні пропозиції, щодо реформування навчальної дисципліни «Фізичне виховання» з урахуванням реалій сьогодення.

Мета дослідження. Визначити місце навчальної дисципліни «Фізичне виховання» в національній системі освіти, під час інтеграції ВНЗ України в загально європейський освітній простір, враховуючи національні традиції та реалії та особливості сьогодення.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз діючих нормативно-правових актів, які регулюють організацію викладання навчальної дисципліни «Фізичне виховання» у ВНЗ України, з метою визначення державної політики в цьому питанні.

2. Сформулювати головні завдання та позначити пріоритетні напрямки діяльності кафедр фізичного виховання в нових умовах діяльності та обґрунтувати ефективність їх функціонування.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення матеріалів науково-методичної літератури, нормативно-правових актів, інших джерел інформації та практичного досвіду фахівців щодо організації навчальної дисципліни «Фізичне виховання» у вищих навчальних закладах України та західноєвропейських університетах.

Результати дослідження. Останнім часом загострилося питання про місце та роль навчальної дисципліни «Фізичне виховання» в оновленій системі вищої освіти України. Зазначимо, що в університетах Європи фізичне виховання студентської молоді здійснюється за принципово іншими моделями організації роботи: у вишах немає ні кафедр фізичного виховання, ні обов'язкових навчальних занять, передбачених навчальним планом. Замість цього існує клубна система організації роботи, де значна частина фінансування складається із членських внесків, студенти займаються у спортивних секціях зазначених клубів, використовуючи найсучаснішу спортивну базу тощо. Тобто фізичне виховання не має ознак навчальної дисципліни (відповідні кількість кредитів, форми навчання та контролю тощо) та цілком ґрунтується на бажанні та самостійності студентів.

Отже під час перебудови системи вищої освіти, можливо, враховуючи ці особливості, Міністерство освіти і науки України надало роз'яснення та рекомендації щодо реалізації наказу Міністерства освіти і науки України від 26 січня 2015 року № 47 «Про особливості формування навчальних планів на 2015/2016 навчальний рік». У зазначеному документі наголошується, що заняття у спортивних секціях можуть бути організовані як факультативи (тобто за бажанням студентів; до загальної кількості кредитів ЄКТС і до навчальних планів не включаються, форм підсумкового контролю не мають). У зв'язку з цим, ВНЗ України, розуміючи це положення кожний на свій розсуд, в навчальних планах скоротили навантаження (години) на фізичне виховання, а в деяких ВНЗ навчальна дисципліна

переведена на курс за вибором студентів, або не викладається зовсім. Це також призвело до скорочення штатів викладачів, нераціонального використання спортивних об'єктів, та, безсумнівно, це наклало відбиток на руховій активності студентів. Кафедри фізичного виховання опинилися на грані закриття.

Вважаємо, що такий підхід має бути суттєво скорегований за декількома причинами. По-перше, галузь фізичного виховання студентів в Україні та країнах Європи має дуже значні відмінності в методологічних підходах до її формування, що потребує дуже виваженого підходу до внесення змін і перехідного періоду. По-друге, вітчизняні виші значно поступаються європейським університетам у ресурсному забезпеченні, особливо це стосується матеріально-технічного забезпечення та фінансування. По-третє, після закінчення окремих західноєвропейських вишів студенти отримують *додаток до диплому* (паспорт здоров'я), в якому відображено «реальну картину» стану здоров'я та рівень фізичної підготовленості фахівця. Такий підхід суттєво впливає на підвищення *мотивації студентів* щодо регулярних занять спортом та турботи за власним здоров'ям. По-чверте, приймаючи рішення, яке фактично скасовує обов'язкове фізичне виховання в вишах України, неможливо не враховувати реалії сьогодення, тобто події на Сході країни, рівень підготовленості та стан здоров'я української молоді. Так, за останні роки різко скоротилася чисельність репродуктивного населення України, зросла захворюваність на гіпертонію, стенокардію й інфаркт міокарда, велика кількість дітей, учнів та студентів мають різноманітні відхилення у стані здоров'я та незадовільну фізичну підготовленість, а більш половини дорослого населення – низький або нижче середнього рівень фізичного здоров'я. Таким чином, цілком обґрунтовано виникає питання, хто буде захищати Державу? Отже, вважаємо, що в сучасних реаліях фізичне виховання має зазнати значних перебудов, але реформувати навчальну дисципліну потрібно поступово та дуже виважено та починати з приведення до відповідності нормативно-правової бази.

У цьому зв'язку необхідно звернути увагу на лист МОН України № 1/11-9585 від 18.07.2016 р. «Щодо фізичного виховання у вищих навчальних закладах», який був відповіддю на колективне звернення спортивної спільноти Слобожанщини до Міністра освіти і науки України Л.М. Гриневич.

В цьому листі зазначається, що лист МОН України від 13.03.2015 року № 1/9-126, який майже скасовує обов'язкове викладання навчальної дисципліни «Фізичне виховання» у ВНЗ України, *має рекомендаційний характер*, у той же час Наказ МОН від 11.01.2006 р. №4 «Про затвердження положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах», *чинний* в частині, що не суперечить чинному законодавству. У розділі III цього Наказу (п. 3.1) зазначено, що загальну організацію навчально-виховного процесу з фізичного виховання та масового спорту у вищому навчальному закладі здійснює його керівник, який забезпечує включення в навчальні плани з усіх спеціальностей обов'язкові навчальні заняття з фізичного виховання протягом усього періоду навчання, за винятком останнього випускного семестру, в обсязі 4 години на тиждень, тощо.

Щоби вирішити питання відновлення імперативної сили до наказ МОН від 11.01.2006 р. № 4 «Про затвердження положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах», Міністерству потрібно роз'яснити механізм можливого запровадження «Фізичного виховання» як обов'язкової дисципліни ВНЗ на підставі Закону України «Про вищу освіту». Відповідне звернення було відіслано до Міністерства від Ради ректорів Харківської області, але на цей час відповіді ми не отримали. Сподіваємось, що це питання вирішиться позитивно.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що на сучасному етапі, коли відбувається реформування національної системи освіти відповідно до стандартів загальноєвропейського простору, не варто відмовлятися від навчальної дисципліни «Фізичне виховання» та відповідних кафедр, тому що *це єдина дисципліна яка вирішує одночасно освітні, виховні та оздоровчі завдання*, а різні структурні підрозділи які можуть бути

створені замість кафедр будуть лише частково вирішувати ці завдання. Крім того, на цей час кафедра фізичного виховання, як структурний підрозділ ВНЗ, вирішує не тільки завдання пов'язані зі зміцненням здоров'я, розвитком фізичних якостей та рухових здібностей, а сприяють формуванню компетенцій організації і проведення студентами самостійних занять спортивно-оздоровчого характеру, спрямованих на зміцнення власного здоров'я, підвищення рівня функціональних можливостей організму, позитивної мотивації та потреби в систематичних заняттях.

Вважаємо, що моделі організації фізичного виховання у вишах можуть бути різні, але на сучасному етапі найбільш прийнятною є поєднання традиційної та секційної форм. Так, студенти можуть займатися по знайомій їм з середньої школи *традиційній програмі*, де зберігається *принцип спадковості* між середньою та вищою школами. Але поряд з цим з'являється *вибір спортивно-оздоровчої секції, викладача і часу відвідування*, що спрямовують студентів на самостійність та фізичне самовдосконалення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2004. – 384 с.
2. Мунтян В.С. Фізичне виховання у контексті положень нового закону України «Про вищу освіту» / В.С. Мунтян, В.І. Пліско // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Вип. 118, Том 1, – 2014 р. – С. 222-226.
3. Попрошаєв О.В. Фізичне виховання в контексті інтеграції в загальноєвропейський освітній простір / О.В. Попрошаєв, О.А. Білик, М.В. Островський // Спортивна наука України. – 2015. – № 2. – С. 36-43.
4. Попрошаєв О.В. Визначення місця та ролі навчальної дисципліни «Фізичне виховання» в національній системі освіти / О.В. Попрошаєв, В.С. Мунтян, М.В. Островський // Спортивна наука України. – 2016. – № 3.–С. 3-8.
5. Якименко Ю.І. Якість освіти – головний принцип Болонського процесу / Ю.І. Якименко // Проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – С. 27-29.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ БАСЕННОГО ХАРАКТЕРА

В статье исследуются особенности и некоторые функциональности произведений притчевого характера. Автор на основе изучения басни и притчи в восточной и западной литературе, ведёт сравнительный типологический анализ, выявляет факторы, определившие некоторые своеобразия и универсалии.

Ключевые слова: миф, притча, басня, параболы, специфические особенности жанра, восточная и западная литература.

The paper is devoted to comparative analyzing of the fable and fable type works. Observing peculiarities of their development in the writers works. The author gives outcomes about specific features of the genres, about their similarities and difference.

Key words: myth, parable, fable, fable type works, specific features of the genres, literature of East and West.

Художественная литература отображает в себе жизнь народа. Древняя мифология выражала жизнь человека, его потребности, желания, мечты, стремления, его отношение к настоящему, прошлому и будущему, все материальные и духовные жизненные силы, высшие идеалы.

Мифы – это не художественное произведение, а вид мышления предков в первобытной форме. Древние люди разъясняли и изображали реальную жизнь по мере своего понимания. Литературовед Е.М.Мелетинский писал о происхождении литературы из мифологии посредством фольклора [3; 277].

В создании первых образцов творчества мифы играли важную роль. И в основе мифов лежит изображение событий реальной действительности, явлений, предметов и понятий через образы. А образное мышление создаёт художественное произведение. Мифы были основой для создания сюжетов сказок и народно-героических эпосов. По утверждению М.Джураева, в выходе на арену «Авесты» весомое место занимают мифы народов Средней Азии [2; 87].

По учению Пифагора, мифы – это выражение философско-аллегорического восприятия природы. Греческий философ Эвгемер считал мифологические персонажи обожествлёнными образами исторических личностей. По мнению Платона, миф – это философско-символическая интерпретация действительности.

Мифы не остались лишь формой первобытного мышления, а с течением времени превратились в художественный документ, художественную аргументацию. А мифологическо-повествовательное прозаическое произведение – это своеобразная совокупность, краткое содержание реальной действительности. Особое значение в таком произведении занимает осознание мысли автора, восприятие сущности бытия. По словам русского литературоведа А.Бочарова, современную литературу традиционно подразделяют на две части: документальные и мифологическо-повествовательные принципы. Это имеет своеобразное значение. Если в мифах проявляются представления древних людей о природе и обществе, их верования, мышление, то и в баснях очевидными являются отношения природы и людей. Однако если обратить внимание на истинную сущность басен, то можно увидеть довольно весомую социальную значимость поднятого в ней вопроса.

Героический эпос серьёзно отличается от мифов и легенд в содержательном плане. Это отличие можно увидеть в связи содержания произведений, относящихся к героическому эпосу, с конкретными историческими событиями. В них созданы образы мужественных, бесстрашных, патриотичных героев. Теперь они противостоят не каким-то драконам, а злодеям в человеческом облике, как они сами, которые посягают на неприкосновенность родного края, независимость родины. «Тумарис», «Ширак», «Зарина и Стриангей», «Зариандр и Одатид», «Аморг и Спаретра» являются образцами героических эпосов с вышеизложенным содержанием.

Древние люди познавали мир через образы, сравнения. В мифах проявляются первобытные представления, взгляды, ощущения древних людей. В первых мифах отражены взгляды о происхождении небес, Вселенной, человека, различных веществ. В мифах происходит антропоморфизирование неживых предметов, придание символического характера предметам и событиям. Например, наблюдается своеобразная образность мифических понятий о дереве жизни, оживляемом мёртвых, о необыкновенных особенностях Симурга. Проанализированный М.Джураевым эпизод в тексте памятника «Минокехрат», созданного в VI веке на языке пахлави, звучит следующим образом: «дерево жизни, оживляющее мёртвых, растёт в посреди моря Хома Баркаша. Симург, сделавший дерево жизни своим пристанищем, есть покровитель добра. Всякий раз, когда он взлетает из своего гнезда, на ветвях дерева вырастают тысячи новых побегов, и всякий раз, когда он садится на гнездо, ломаются тысячи веток, и семена всех растений рассыпаются в разные стороны» [2; 88].

В мифологии народов мира наблюдается схожесть мифических образов, гармония в мифологическом мировоззрении.

Суждения и выводы, истекающие из представлений древних людей о быте, об окружающем мире, обществе, явлениях природы, на основе определённой действительности помещены в басни. Басни выполняли функцию примера, поучения, наставления, обучения.

В русской литературе и литературе других западных народов притча рассматривается не в одном только узком значении. Притча является древним жанром, и притчи религиозного содержания имеют свойство полисемии. Древнееврейское слово «машал» при использовании в тексте священной книги по традиции переведено на русский язык в форме «притча». В книге «Предания Соломона» наставления царя Соломона, а также поучения пророков, предания Иисуса называются афоризмами. Предания Соломона имеют нравственно-воспитательное или философско-поучительное содержание, не выражают, как народные поговорки, иносказательного содержания. Значимое в фольклоре слово «притча» в русских религиозных преданиях встречается в значении «событие». Притча, хотя она имеет форму мудрого изречения, часто бывает в виде короткого рассказа. Большинство притч в религиозных книгах выражают переносное значение, и есть потребность их пояснения. Поэтому само слово «басня» не передаёт одного значения. Об этом слове говорится: «Оно означало «всякое «хитрое» сочетание слов, для создания и восприятия которого требуется тонкая работа ума: «афоризм», «сентенция», «присказка», «игра слов», наконец, загадка и «иносказание» [1; 159].

Слово «притча» в целом несло в себе переносное, аллегорическое определение любого предмета. Притчу не различали от басни, басни Эзопа тоже назывались притчами. В народе, в разговорной речи применялась фраза «какое несчастье или неожиданность» (напр. «Эка притча приключилась»). Точно также притча понималась и в качестве рода дидактической литературы. В этом смысле притчей называли предания, относящиеся к Библии. Также по отношению к преданиям в составе ряда переведённых повестей применялся термин «притча». Древнерусские писцы не имели конкретной точки зрения: всякий непонятный ему эпизод в Библии именовался притчей. С другой стороны, симпатизируя аллегорической форме, находили в священной книге притчи, хотя они не выражали такого содержания. Итак, иносказательность, метафора, дидактизм, афористичность и загадочность в целом

обозначали понятие притчи. Однако ни одна из этих особенностей не являлась ни характеризующей, ни исключающей других. Относительно притчи не было также точных критериев: под названием притчи понимались пословицы, сентенции, рассказы, даже драматические и стихотворные произведения.

Притча, наряду с близкими ему символом, метафорой, иносказанием, басней, раскрывает своё «высшее и общее содержание» «обычной жизни». Двухзначность символа привела к исключению в притче отношения между образом и содержанием и обрела форму сравнения. 1. «Притча, равно как и аналог, отражает в себе собственную индивидуальную историю, по отношению к порядкам окружающего мира проявляется в метафорическом виде», – продолжает мысли Гегеля М.Уолтерс. 2. «Притча – от греческого «parabole», означает «находящийся сзади». Парабола – вид кривой линии.

Имеет способность сравнения и противопоставления какой-либо реальности с определённой идеей, при этом направлена на перенос этой реальности (транспозиционность). «Притчи включают в себя ежедневные заботы, мелочи жизни и даже самые общие вопросы воспитания», – говорится в энциклопедии «Британник» (Britannika. V. 23. P. 110.). А.А.Потебня, выразивший соответствующую данной точке зрения мысль, утверждает, что притча есть форма параболы и сравнения, в ней отражаются постоянно повторяющиеся события, иными словами, она приобретает обобщающий характер [4; 483].

Данное определение помогает пониманию притчи в качестве жанра и, разумеется, выделению жанрового эталона. Основанием для этого служит поэтика притч в Библии, а также поэтика дидактико-аллегорических притч Средневековья [1; 94].

С.С.Аверинцев выдвигает мысль, что «поэтика Библии – это поэтика притчи». Притча служит для других дидактических и аллегорических произведений центром и эталоном. Можно привести в качестве примера прозу, основанную на поучениях и наставлениях в литературе Ближнего Востока (Ветхий Завет, «Поучения Акихара», произведения Талмуда «Машалим»), раннюю христианскую литературу и литературу средних веков, продолжает С.С.Аверинцев. Приведённое определение не отражает в полной мере суть притчи, оно характеризует жанровый эталон, а это не является инвариантом жанра; он не имеет в виду историческую динамику события.

За последние десятилетия наблюдается чрезмерная популяризация термина «притча», и даже применение его вместо других терминов. Также наблюдается размытость границ притчи, встречаются случаи приписания притче любых форм условного содержания – философско-общее переосмысление метафорической, символической и реальной действительности. Эта традиция характерна и русскому, и западному литературоведению. В некоторых исследованиях речь идёт не только о жанре притчи, но и о своеобразном басенном мировоззрении. В частности, она рассматривается в качестве средства, воссоздающего реальность. В них притча граничит с аллегорией. Понятие притчи применяется в качестве дубликата аллегии и не находит своеобразной оценки.

Однако аллегория не является строго установленным литературным жанром, это модус, обладающий определённой мерой или переносным значением, обозначающий двухзначность. Нередки случаи именованья не только притч и аллегорий, но и любых произведений, основанных на мифы, символы, архетипы, – аллегоричными.

В литературоведении 70-х годов XX века притчевым формам стало уделяться больше внимания. Эта проблема была рассмотрена в рамках дискуссий по вопросам обусловленности [5].

В дискуссии приняли участие Л.Аннинский, П.Ульянов, Ч.Айтматов, А.Адамович, А.Кондратович, А.Бочаров, В.Кожин, В.Левченко, М.Храпченко и др. В центре темы дискуссии стояли не специфические особенности жанра, а вопрос применения в литературе обусловленности.

Притча – многогранное и исторически меняющееся, формирующееся событие, по этой причине можно установить её самое общее определение, жанровую сущность, которые

показывают, что в притче, выражающей аллегорическое содержание и отражающей символическое содержание, изображается взаимоотношение человека и окружающего его мира.

Притча постоянно говорит о сущности. В центре её стоит человек, человеческая сущность, экзистенция, она является исследуемой в контексте универсума проекцией индивидуального содержания универсального семантического слоя. Притча определяет экзистенциальную связь предметов или событий и её место существования в бытие. Притча не только выражает содержание поучения, наставления, она также связана с религиозным и экзистенциально-философским выражением. Поэтому она нашла применение в творчестве писателей различных эпох.

Л.Толстой в своём творчестве опирается на образцы притч из Библии и Средневековья, однако обходит стороной мифологические, архитипические и символические места. Появилась гармония изложения притчи и реальной бытовой жизни. Такой подход наблюдается в рассказах, распространённых в народе, в них Толстой старается соединить притчу и реалистический рассказ. А.Чехов отрицает притчу в качестве монологического, дидактического слова.

Словом, писатели, обращавшиеся к притче, с одной стороны, активно использовали её традиционные, религиозные и средневековые формы, с другой стороны, раскрывали новые формы и коммуникативные возможности жанра.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Аверинцев С.С. Поэтика ранневизантийской литературы. – М., 1997. – С. 159.
2. Джураев М. Миф, фольклор, литература. – Ташкент: Изд-во Национальной библиотеки имени Алишера Навои, 2006. – С. 87.
3. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. – М.: Наука, 1976. – С. 277.
4. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М., 1976. – С. 483.
5. «Современный литературный процесс и фольклор». *Вопр. Литературы*: 1976. – №8, 1977. – №1, 6. 1978- №3, 5, 11; «Факт и вымысел в литературе» – «Лит. обозрение»: 1978. – №2, 6, 7. 1979. – № 3, 5, 7; «Реализм и условность» – «Лит. газета»: 1978. – 4 марта, 5 апр., 17 мая, 24 мая, 7 июня.

УДК 894.375

*Нурмухаммад Азизов
(Андижан, Узбекистан)*

ЛИРИК ЖАНРЛАРНИНГ ЯНГИЛАНИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

Мақолада истиқлол даври ўзбек шеърятисидаги янгилашни жараёнлари, лирик жанрлар тараққиёти масаласи игнабарг шеърлар мисолида очиб берилган.

Калит сўзлар: *лирик тур, лирик жанр, мажозий образ, шакл ва мазмун.*

В статье просвещен период обновления лирических жанров в годы независимости в примере колких стихотворений.

Ключевое слова: *лирических тип, лирических жанр, абстрактный образ, форма и смысл.*

In the text development points of lyric genre in independence age Uzbek poetry and processes were disclosed at unity example

Key words: *lyric, lyric genre, allegorical hero, form and maintenance.*

Ўзбек халқининг истиқлолга эришиши ижод ахлига биринчи галда сўз эркинлигини инъом этди. Янги давр ижодкорларининг асарлари билан танишганимизда уларнинг кўнгили кечинмаларини, ижтимоий қарашларни ифода этишда бир қатор изланишлар олиб борганига гувоҳ бўламиз. Бу изланишлар жараёни ўзбек шеърлятида янги лирик жанрларнинг пайдо бўлиши, таракқиёти, ушбу жанрларда бадиий баркамол асарларнинг дунёга келишига сабаб бўлди, шунингдек, истеъмолда бўлган лирик жанрлар ҳам гоҳ шаклий, гоҳ мазмуний ўзгаришларга учради. Том маънода, мустақиллик даври ўзбек шеърляти миллий адабиётимизни янги босқичга олиб чиқди. Янги лирик жанрлар таракқиёти ҳар жиҳатдан Шарқ ва Ғарб адабий анъаналари таъсирида амалга ошганлигини кузатамиз.

Адабий турлар орасида лирик тур ўзининг эстетик нафосати, эмоционал таъсири билан алоҳида ўрин тутади. Лирлик асарларда инсон кўнглининг чуқур пучмоқлари, ўй-кечинмалари ижодкор қалб призмасидан ўтказилиб ҳиссий тўйинтирилган ҳолда бадиий ифода этилади. Табиат тасвири ёки жамиятдаги турфа муаммолар-у муваффақиятларга бағишланган ижод намуналари ҳам аслида инсонни куйлайди. Бу ҳол гоҳ рамзий-мажозий гоҳ яна турли шаклларда ифодаланадими, ўқувчини фикрлашга, лирик асарни чуқурроқ бадиий мушоҳада қилишга ундайди. Адабий жараёни кўздан кечирганда лирик жанрлар таракқиётида қатор ўзгаришлар, ижодий ўсишлар, янгиланишларга дуч келамиз. Ушбу жараёнлар бевосита жамиятдаги ўзгаришлар, бу ўзгаришларнинг халқимиз онг-у тафаккурига таъсири билан боғлиқ. Адабиётнинг яратувчиси ҳам, ўқувчиси ҳам инсон. Инсон фаолияти эса ижтимоий ҳаёт билан чамбарчас боғланган. Шундай экан, ижтимоий муҳит ижодкорга ҳам муайян таъсир ўтказмай қолмайди ва бу таъсир бадиий асарларда ўз аксини топади. Лирлик жанрлар табиатидаги янгиланишларга ижтимоий асос ахтариш масаланинг бир томони, аммо бу қарашни мутлақлаштириш хато. Олам ва одам ҳақида бадиий концепсияни ифодалашда ижодкорнинг айрича дунёқараши, истеъдоди бош мезондир.

“Шеър қисқаликни севади” деганди замондош шоирларимиздан бири. Шакл ва мазмун муносабатида мазмунни етакчи деб қарасак, ҳажман йирлик, лекин мазмунан бетакрор лирик асарларни баҳолашда тўғри йўлдан борамиз назаримда. Замонавий шеърлятдаги учлик ёки бир қаторли шеърларни янги адабий ҳодиса сифатида ўрганиш илмий жиҳатдан тўғри дейишга бир қатор асослар бор. Биз таҳлилга тортмоқчи бўлган шеърлар Анвар Обиджоннинг игнабарг шеърляридир.

Игнабарг шеърнинг мазмун-моҳияти табиати тўғрисида мақолаларимиздан бирида атрофлича тўхталганмиз. [3. 95-98] Шу сабабдан игнабарг шеърнинг яратилиши ўзига хос хусусиятларига эмас, Анвар Обиджоннинг игнабарг шеърляри таҳлилига юзланмоқчимиз.

Омин, Ғарбга йиқил теракжон. [2. 216]

Бу шунчаки табиатда юз бераётган жараён тасвири эмас. Унинг замирида ижодкор фалсафий мушоҳадаси борлиги шубҳасиз. Омин сўзи билан бошланувчи жумлалар ё қарғиш, ё эзгу дуо бўлиши барчамизга маълум. Адабиёт инсонларни эзгуликка тарбияга чақиришидан хулоса қилсак, теракнинг Ғарбга йиқилиши — эзгулик. Терак деганда кўз ўнгимизда ўзбекнинг тупроқ кўчалари четиди, ариқ бўйларида қаторлашиб турган дарахтлар гавдаланади. Ўзбек маҳаллалари, йўллари ҳаёлимиздан ўтади. Ўзбек десак маъно тораядигандек, нафақат ўзбек кўшни халқлар ўлкалари Шарқ ўлкалари. Шу маънода терак Шарқнинг рамзий тимсоли. Ижодкор Ғарб маданиятини бизга эмас, Шарқ маданиятини Ғарбга “йиқилишини” орзуламоқда.

Ғилдираги йўқдир Ватаннинг [2. 86]

Шеърда қўлланилган мажоз оригиналдир. Юртни турли сабабларга кўра ташлаб кетаётган инсон уни ўзи билан олиб кетолмайди. Ватан арава эмаски, уни етаклаб кетиб бўлса. Кўз олдимизда Жалолиддин Мангуберди, Бобур, Фурқатларнинг мунгли сиймолари гавдаланади.

Пашшаларнинг кафеси – ахлат. [2. 143]

Бадиий образнинг муҳим хусусиятларидан бири метафорикликдир. Бунда ижодкор бир нарса моҳиятини бошқа нарса орқали очиб беришга интилади. Пашша образи мажозий образ.

Унга юкланган маънони ойдинлаштириш учун А. Обиджоннинг “Пашшалар” радифли ҳажвий шеърига тўхталиш, иккала бадий матни ўзаро қиёслаш ўринли.

Биттаси бек сифат очкўз, мулладек сергап бири

Яна судхўр-у сур миршаб, қози-ю хон пашшалар.

Бошқаси тез шеърга қўнди, исқади ҳар мисрани,

Ё бировга эди айғоқ, нафси ўпқон пашшалар. [2. 178]

Шеърнинг дастлабки сатрларини ўқиган ўқувчи онгида пашша ҳашорати гавдаланади. Аммо кейинги, юқорида келтирилган байтларда пашша образига янги маъно юкланадики, бу орқали ижодкор ўзини қийнаган муаммоларни бадий идрок этади. Пашша образи орқали мустабид тузум амалдорлари, малайлари фош этилади.

“Пашшаларнинг кафеси – ахлат” игнабарг шеърисида ҳам пашша тимсолида разил, ёмон хулқли кишиларга муносабат билдирилган.

Адабиётшуносликда шакл ва мазмун муносабатининг $ш=м$, $ш>м$, $ш<м$ кўринишлари мавжуд. [1. 165] А.Обиджон шеърисида, хусусан игнабарг шеърларида гоҳ иккинчи, гоҳ учинчи кўриниш етакчи мавқеда бўлади. Лирик жанрлар такомилида А. Обиджон ижоди сермаҳсуллиги билан алоҳида аҳамият касб этади.

Биз истиклол шеърисида лирик жанрлар тарққиети масаласини очиб бериш учун шоирнинг айрим шеърларигагина тўхталдик. Игнабарг шеърлар мавзулар ранг-баранглиги, ифода усулининг ўзига хослиги, юксак бадиияти туфайли замонавий адабиётшунослигимизда катта илмий тадқиқотларга мавзу бўла олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Адабий тур ва жанрлар. – Т.: Ғ. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. – 165 б.
2. А.Обиджон. Танланган шеърлар. – Т.: Шарқ, 2007. – 86, 143, 178, 216 б.
3. Замонавий ўзбек адабиётшунослигининг янгиланиш тамойиллари. Илмий-назарий анжуман. – Т., 2016. – 95-98 б.

УДК 413.232

Ситора Баратова
(Андижан, Ўзбекистан)

К ПРОБЛЕМЕ ПЕРЕВОДА РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РУССКО-УЗБЕКСКИХ СЛОВАРЯХ

Статья посвящена анализу русско-узбекских словарей. Детальному исследованию подлежат варианты выбора фразеологических соответствий русских фразеологических единиц и способы перевода безэквивалентных единиц.

Ключевые слова: *межъязыковые фразеологические эквиваленты, безэквивалентные единицы, словарная статья, фразеологическое значение, оценочность, эмотивность, этимологическое значение, культурное содержание.*

The article is devoted to analysis of Russian-Uzbek dictionary. Detailed searching showed that are subject to the choices of idiomatic Russian phraseological units and transfer methods without equivalent units.

Keywords: *inter language phraseological equivalents, without equivalent units, dictionary article, phraseological meaning, emotiveness, etymological meaning, cultural content.*

Фразеологическая картина мира, бытующая в сознании одного языкового сообщества, не всегда совпадает с мировосприятием другого. В целях поиска приемлемого варианта

понимания в случае соприкосновения разных культур переводчик прибегает к приемам перевода фразеологизмов исходного языка с помощью межъязыковых фразеологических эквивалентов; межъязыковых частичных структурно-семантических эквивалентов; квазиэквивалентов; межъязыковых функционально-смысловых эквивалентов; межъязыковых фразеологических семантических коррелятов; безэквивалентную фразеологию – к приемам описательного или буквального (дословного) перевода.

Перевод фразеологизмов исходного языка средствами языка перевода в двуязычном словаре представляется делом весьма сложным. Сложность состоит в том, что в словаре переводу подлежит не только значение фразеологизма, а все знания (оценочность, эмотивность, этимологическое значение, культурное содержание и т.п.), связанные с переводимым фразеологизмом. Некоторые знания (например, оценочность, эмотивность) можно передать соответствующим подбором семантически соотносительных фразеологизмов языка перевода, но другие знания (этимологическое значение, культурное содержание и т.п.) необходимо, очевидно, излагать дополнительно (прибавлять к переводу, открывать специально дополнительный компонент словарной статьи для этой цели.

В нашей статье ставится вопрос о переводе русских фразеологизмов в русско-узбекских словарях.

Перевод, являясь одним из основных элементов словарной статьи, привлекал внимание таких авторитетных ученых, как Федоров, Бархударов, В.П. Берков, В.Н. Комиссаров, Рецкер, М.И. Умарходжаев и др. [1].

На основе теоретических положений, разработанных этими учеными, а также наших исследований, проведенных на лексикографическом материале русско-узбекских словарей, нами выделены пять основных типов перевода, использованных в русско-узбекских словарях:

- 1) перевод межъязыковым фразеологическим эквивалентом;
- 2) перевод свободным словосочетанием или предложением;
- 3) перевод развёрнутой структурой;
- 4) перевод одной лексемой;
- 5) комбинированный перевод;

Перевод фразеологизмов русского языка межъязыковыми фразеологическими эквивалентами широко использован в русско-узбекских словарях, например:

1) с помощью полного эквивалента: **с головы до ног или с ног до головы:** бошдан-оёк [2, с. 211], **нечего на зеркало пенять, коли рожа крива** (матал) ≈ афтинг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама [3, с. 122], **из года в год** йилдан йилга [4, с. 35] и др.

2) с помощью частичного эквивалента: **ломать голову над чем** бош қотирмоқ; **он долго ломал голову над задачей** у масалани ечиш учун роса бош қотирди [2, с. 211], **вариться в собственном соку с.т.** ≈ ўз ёғида ўзи қоврилмоқ [3, с. 31] и др.

3) с помощью аналога: **аза в глаза не знает** (// **ни аза смыслит**) ≈ алифни қалтак дея олмайди; ≈ оғзинг қани деса қулоғини кўрсатади; ≈ қорнини ёрса алиф қикмайди [3, с. 23], **глаза бы мои не видели** кошки эди кўзларим кўр бўлса-ю, кўрмасам ; кўзим қиксин сени кўргунча бундоқ; кўргани кўзи, отгани уқи йўқ [4, с. 351] и др.

Как свидетельствуют наши исследования, вариант, содержащий межъязыковое соответствие, семантизирует не только сигнификативно-денотативный макрокомпонент фразеологического значения, но и часть аспектов его коннотативного макрокомпонента. В частности, это свойственная почти любому фразеологизму интенсивность. С интенсивностью очень тесно связан другой компонент коннотации – экспрессивность. Соответственно, дефиниция, передающая интенсивность единицы, отражает также её экспрессивность. В случае, если приведённое в словарной статье межъязыковое соответствие характеризуется той же эмосемой, дефиниция передает и этот аспект коннотации заглавной ФЕ, вне зависимости от того, использована при этом помета или нет.

В этой связи, следует подчеркнуть, что в двуязычном словаре, независимо от типа дефиниции, фразеологическое соответствие (эквивалент или аналог), при наличии его в языке перевода, обязательно должен быть представлен, например, **закрывать глаза на что** кўз юммоқ, ўзини кўрмасликка солмоқ. [2, с. 205], **глаза завидушие, а руки загребушие** очкўз; суккинна; тўймас бало; ~ отни кўрса оқсайди, сувни кўрса сувсайди [3, с. 55]. При этом необходимо конкретизировать при помощи символов, эквивалент это или аналог, так как полный эквивалент ФЕ в другом языке способен передать всю семантическую структуру заглавного фразеологизма, например: **на каждом шагу** = хар кадамда или **выходить сухим из воды** = сувдан қуруқ чиқмоқ. Символ = указывает, что узбекские ФЕ **хар кадамда** и **сувдан қуруқ чиқмоқ** являются полными эквивалентами русских фразеологизмов **на каждом шагу** и **выходить сухим из воды**. Символом необходимо снабдить частичные эквиваленты, как семантические так и структурные, а символом ≈ снабдить аналоги.

Описание фразеологического значения ФЕ исходного языка при помощи частичных структурно-семантических эквивалентов, аналогов: **глаза на лоб лезут** кўзи қинидан чиқиб кетай деяпти; ~ кўзининг пахтаси ўйнаб кетаяпти (ҳаяжондан, кўркув, даҳшатдан) [3, с. 55] нельзя назвать способом, передающим полный объем информации о фразеологическом значении, так как абсолютные полные фразеологические эквиваленты встречаются крайне редко. В двуязычном словаре частичные структурно-семантические эквиваленты, аналоги обязательно должны сопровождаться другими способами семантизации, которые дают информацию о разнице в значениях заглавной ФЕ и приведенного межъязыкового соответствия. Например, «аналог + лексема + лексема» **выпялить** (выкатить, вытаращить) **глаза** ~ кўзнинг пахтасини ўйнатмоқ; бақраймоқ; чақчаймоқ. [3, с. 54]; «аналог + простое предложение + аналог»: **идти, куда глаза глядят** боши оққан томонга кетмоқ; ўйламай-нетмай йўлга тушмоқ; хув деб чиқиб кетмоқ [3, с. 55].

Использование второго типа перевода – перевод русской ФЕ словосочетанием или простым неосложненным предложением узбекского языка находит достаточно широкое применение в русско-узбекских словарях – в тех случаях, когда в языке перевода отсутствует эквивалент. Например, **не в бровь, а (прямо) в глаза** худди ўзига айтмоқ [2, с. 205]; **не своим голосом** (кричать, выть) қурқинчли (ғайри-табиий. ғалати) товуш билан бўқирмоқ [4, с. 353], **петь во весь голос** баланд овоз билан куйламоқ [2, с. 59]. **(говорить) за глаза** ўзи йўғида (орқасидан) гапирмоқ [3, с. 54] **с больной головы на здоровую** разг. ўз айбини бировга тўнкаш [2, с. 205], **выдеть простым (невооруженным) глазом** оддий кўз билан (яъни бирор асбоб ёрдамисиз) кўра олмақ [3, с. 207] и др.

Это можно объяснить тем, что при помощи свободного словосочетания или простого неосложненного предложения можно в узбекском языке передать значение русской фразеологической единицы, при том, что далеко не всегда может быть подобран фразеологический эквивалент. Преимуществом данного типа дефиниции перед развернутой структурой является его компактность, что немаловажно при составлении словаря.

Что касается третьего типа перевода, т. е. перевода с помощью развернутой структуры, то она характерна для русско-узбекского фразеологического словаря, например, **не было ни гроша, да вдруг алтын** ҳеч бало йўқ эди, бирдан ёғилиб кетди [3, с. 13]. Перевод при помощи развернутой структуры также встречаются (правда реже) и в русско-узбекских словарях общего типа, например: **не по годам** ёшига туғри келмайди, ёшига муносиб эмас [4, с. 352].

Под развернутой структурой в этой работе подразумевается связанное осложненное словосочетание, предложение с однородными членами или сложное предложение. Этот тип дефиниции содержит достаточно подробное описание предметно-логического содержания единицы, которое включает интенсивность качества, процесса и т. д., тем самым передавая информацию об экспрессивности фразеологизма: **смеяться в глаза** безрайиб туриб кулмоқ, масхара, мазах қилмоқ [2, с. 205]. Помимо этого развернутая структура может содержать информацию для более точного определения эмосемы, содержащейся в фразеологическом

значении. Так, если бы в приведенном примере, определяя значение ФЕ **смеяться в глаза**, составитель словаря ограничился только частью дефиниции: **безрайиб туриб кулмоқ**, то пользователь был бы лишён возможности определения оценочного и эмотивного компонентов значения данного фразеологизма. Добавление однородных обстоятельств **масхара, мазах қилиб** способствует выявлению у данной единицы отрицательно-оценочную эмосему.

Описание значения заглавной ФЕ при помощи данного типа перевода, как мы отметили выше, характерно для русско-узбекского фразеологического словаря. Причиной тому служит тесное переплетение культурной информации (которая чаще, как правило, в словарях дается отдельно от дефиниции: другим шрифтом или в скобках) с собственно дефиницией, т.е. культурная информация практически входит в состав дефиниции, в результате чего словарная дефиниция значительно расширяется в объеме, например **белые пятна** хали ўрганилмаган, аниқланмаган жойлар, хусусиятлар, нарсалар (география картасида, фанда) [3, с. 17]. В русско-узбекских словарях общего типа применение развернутого типа перевода тоже связано с представлением культурной или этимологической информации в рамках дефиниции.

В двуязычных фразеологических словарях развернутый тип перевода уместен только в тех случаях, когда автор считает, что никакой другой тип не семантизирует фразеологическое значение в полном объеме, например, **бальзаковский возраст** хотинларнинг ўттиз билан қирқ ўртасидаги даври (Бальзак таъбирича бу давр аёлларнинг энг яхши давридир) [3, с. 14]. По вполне понятной причине перевод русской ФЕ одной узбекской лексемой использовался реже других типов перевода во всех анализируемых нами русско-узбекских словарях: **прекрасный** (нежный, слабый) **пол** хотин – қизлар (жинси) [3, с. 142]. Однако, перевод из двух или иногда из трёх однословных лексем встречается довольно часто: **в глаза кому** тўппа-тўғри. дангал. юзига (бетига) [4, с. 251], **ни в одном глазу** сира, ҳеч, асло [2, с. 205], **белая кость** оқсуяк, зодагон [3, с. 17]. Данный тип перевода дает только общую информацию о сигнификативно-денотативном значении ФЕ, поэтому его применение нельзя отнести к достоинствам двуязычного словаря

Самым частотным в русско-узбекских словарях выступает комбинированный тип перевода с такими вариантами:

1) «лексема + лексема + свободное словосочетание + межъязыковое соответствие» **глаза завидушие, а руки загребушие** очқўз; сукқинна; тўймас бало; ~ отни кўрса оқсайди, сувни кўрса сувсайди [3, с. 55], **руки загребушие** погов. *неодобр.* очқўз. сукқинна; тўймас бало; отни кўрса - оқсайди, сувни кўрса – сувсайди [4, с. 251] и др.

2) «лексема + словосочетание + словосочетание» **глаза на мокром месте** (у кого) йиғлоқи, ҳадеб йиғлайверадиған одам; кўзининг ёши тинмайди [3, с. 55] и др.

3) «лексема + свободное словосочетание» **глядеть во все глаза** тикилмоқ; тикилиб қармоқ [3, с. 55] и др.

4) «межъязыковое соответствие + словосочетание» **замазывать глаза** кўз бўймоқ; алдаб йўлидан адаштирмоқ [3, с. 55] и др.

5) «лексема + лексема + словосочетание + словосочетание **в первую голову** аввало, даставвал, биринчи галда, биринчи навбатда (РУС, 1983, с. [2, с. 211].

6) «свободное словосочетание + свободное словосочетание + лексема + межъязыковое соответствие» **попасться на глаза** кўриниб қолмоқ, дуч келмоқ, йўлиқмоқ, кўзга чалинмоқ [2, с. 205] и др.

7) «свободное словосочетание + лексема» **не в бровь, а (прямо) в** ~ худди ўзига, бошлаб (айтмоқ, гап қилмоқ) [2, с. 205], **на глаз** кўз чама билан, чамалаб [2, с. 205].

8) «полный эквивалент + простое предложение + развернутое описание в скобках»: **открыть Америку** Америка очмоқ; гуё янгилик кашф этмоқ (хаммага маълум нарсани янглик деб эълон қилмоқ) [3, с. 132].

Сопоставительный анализ вышеупомянутых словарей дает нам право утверждать, что прямые описательные дефиниции в русско-узбекских словарях отличаются большим разнообразием структур. Комбинированный перевод, обладая определенными преимуществами перед свободным словосочетанием, по частотности использования преобладает в русско-узбекском фразеологическом словаре, а в русско-узбекских словарях общего типа уступает последнему, что связано со спецификой словарей общего типа.

Словарная дефиниция, представляющая собой развернутую структуру, как уже нами отмечалось, способна обеспечить пользователя наиболее полной информацией о семантике заглавной ФЕ. Составители русско-узбекских словарей данный тип перевода использовали для семантизации небольшого количества русских ФЕ. Это связано тем, что в двуязычных словарях комбинированный перевод является основным способом семантизации ФЕ.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: «Международные отношения», 1975. – 240 с.; Берков В.П. Двуязычная лексикография. «АСТ, Астрель, Транзиткнига», 2004. – 240 с.; Комиссаров В.Н. Теория перевода (Лингвистический аспект). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.; Рецкер Я.Н. Теория перевода и переводческая практика. – М.: «Международные отношения», 1974. – 215 с.; Умарходжаев М.И. Основы фразеологии. – Ташкент.: «Фан», 1983. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). – 5-е изд. – М.; ООО, Издательский Дом «Филология три», 2002. – 416 с.
2. Акабиров С.Ф. и др. Русско-узбекский словарь. – Ташкент, 1983. – 808 с.
3. Садыкова М. Русско-узбекский фразеологический словарь. – Ташкент: «Фан», 1972. – 192 с.
4. Абдурахимов М.М. Узбекско-русский и русско-узбекский словарь. – Ташкент, 2007. – 480 с.

УДК 8.085.22

Максуда Бахромова
(Андижан, Узбекистан)

АЛИШЕР НАВОЙИ АСАРЛАРИДА МЕХНАТ, САХОВАТ, ИШҚ МАВЗУСИ

В статье анализируются творческие взгляды Алишера Навои по произведениям поэта.

Ключевые слова: предания, произведения «Фархад и Ширин», тема труда, щедрость, образ Хотам Той.

The paper is devoted world outlook of Alisher Navai by works him.

Key words: story, “Farxad and Shirin”, theme of work, generosity, image of Xotam Toy.

Ҳазрат Мир Алишер Навоийнинг ҳаёт йўли ибрат мактабидир. Унинг ҳаёти ва ижодида “Комил инсон ғояси”нинг асосий тамойиллари намоён бўлади. Алишер Навоийнинг инсоний фазилятлари у яратган асар қахрамонларининг табиати, сажиясига сингдириб юборилган. Ҳазрат Мир Алишер Навоий амал қилган ғоялар у яратган асарлар ўзагида мужассамланган.

Умрни зоеъ этма, меҳнат қил,

Меҳнатни саодатнинг калиди бил.

Ҳазратнинг ушбу мисралари асосини унинг ҳаёт йўлидан кўриш мумкин. Алишер Навоий бунёдкорлик, саховат ишларини амалга оширган. Кўприклар, иншоотлар, мадрасалар қурдирган, ариқ ва ҳовузлар қаздирган. Шоир меҳнатни улуғлар экан, саодат, яъни бахтнинг калити меҳнат эканини таъкидлайди [1; 123].

Навоий ҳақидаги ривоятда келтирилишича, бир йигит доимо ариқ ва ҳовузларни тозалаб, ғилдираклари чиқиб кетган араваларни созлаб йўловчиларнинг ҳожатини чиқариб юрар экан. А.Навоий бу йигитга кунда салом бериб ўтар экан. Йигит шундай машхур, обрўли одамнинг назари менга тушди, шунга лойиқ бўлишим керак, деган хаёлга бориб, салла ўраб, ибодатга берилиб, бир сўрида савлат тўкиб ўтирадиган бўлибди.

Алишер Навоий уни бу ҳолда кўриб, жимгина ўтиб кетаверибди. Йигит Алишер Навоийни тўхтатиб бунинг сабабини сўраганда, унинг аввалги ҳолатида одамларга фойдаси тегишини, ҳозир эса бесамар умр ўтказаётганини тушунтирибди. Йигит ҳазратнинг сўзларидан таъсирланиб, аввалги юмушини бажаришда давом этибди.

Нафинг агар халққа бешакдурур,

Билки бу наф ўзунга кўпракдурур.

Ҳақиқий одам қўл кучи билан ёки маблағи билан эл юртга фойда келтириши, ширин сўзи ва маслаҳати билан мадад бериши лозим.

Ҳазрат Мир Алишер Навоий инсон онгининг нақадар юксаклигини «Фарҳод ва Ширин» достонидан олинган қуйидаги мисраларда ҳам айтиб ўтади.

Деди: Ҳар ишқи қилмиш одамизод

Тафаккур бирла билмиш одамизод.

Фарҳод тимсолида А.Навоий сиймосини кўрамиз. Фарҳоднинг қувваи ҳофизасининг кучлилиги, барча билимларни эгаллаганлиги, турли ҳунарларни маҳорат билан қила олиши, сув чиқариши, муҳаббатда собитлиги каби фазилатларнинг барчаси А.Навоий шахсиятига хос хусусиятлардир [1; 245].

Мутафаккир зотнинг барча замонлар учун шиор бўла оладиган ҳикмат ва ўғитлари жуда кўп. Хусусан, у одамларни икки тоифага яхши ва ёмонга бўлган эди. Ёмон одамларнинг ўзи ёмон эмас, балки феъл атвори, қилаётган ишлари ножоиз бўлади, деб тушунади шоир. Шундан келиб чиқиб, икки нарсани ёдда тутиш керак: ўзгаларнинг сенга қилинган яхшилиги ва ўзгаларга қилган ножоиз ишларинг. Икки нарсани унутиш керак: ўзгаларнинг сенга қилинган ёмонлиги ва сенинг ўзгаларга қилган яхшилигинг.

Ҳазрат Мир Алишер Навоийнинг саҳоват борасидаги фикрларини Хотами Той ҳикояти орқали уқиш мумкин. Хотам Тойдан ўзингдан да саҳоватлироқ одамни кўрганмисан? деб сўраганларида, бир воқеани сўзлаб беради. Ўтин териб юрган чолга, Хотамнинг зиёфатида бормайсизми? деганда қуйидагиларни айтади:

Сен доғи чеккил бу тикан меҳнатин

Тортмагил Хотами Той миннатин.

Бир дирам олмоқ, чекибон даст ранж,

Яхшироқ андинки, биров берса ганж.

Ҳазрат Мир Алишер Навоийни ҳам Хотам Тойга тенглаштириш мумкин. Шоир ҳаётлик чоғларида ёш қаламкашларни моддий кўллаб қувватлаган, етим есир, бева бечораларга саҳоват кўлини чўзган. Карамнинг маъноси кенг бўлиб, у меҳр-марҳамат кўрсатиш, саҳийлик, эҳсон қилиш кабиларни англатади. Саҳийлик инсондаги ҳислатларнинг энг улуғи. Бахиллик энг тубанидир. Бироқ, ҳар нарсанинг ҳам меъёри бор. *Ортиқча саҳийлик исрофдир.* Исроф эса бахиллик билан тенг. Қолаверса, ҳар қандай саҳийликда ҳам маълум тартиб бор. Чунончи, биринчидан, фақат *довруқ қозонмоқ учунгина мол-дунё совурмоқ саҳийлик эмас, ҳатто ақлдан эмас.* Бундай ишни ё маст, ё телба қилади. Маст ва телбани одам деб бўладими? Иккинчидан, шундай одамлар борки: *"Ёяр анга супраки, ул оч эмас, Берур анга тўнки, яланғоч эмас"*. Бундай кишини ҳам саҳий деб бўлмайди. У қуёшга ёрдам берай деб кундузи шам ёқадиган одамга ўхшайди. Учунчидан, *бировлардан олган нарсани тарқатган кишини ҳам саҳий деб бўлмайди.* Шундай кишилар борки, халқнинг молига кўз олайтириб, тама қилаверадилар. Сўнг уларнинг бир қисмини улашиб, ўзларини саҳоватли кўрсатмоқчи бўладилар [3; 345]. Уларнинг сочгани ҳам ташландиқ нарсалар, олгани ҳам. Чунки олмоғидан зиёндан бошқа нарса келмайди, бермоғидан эса ҳеч бир фойда йўқ:

Олмоғидин гайри зиён буд йўқ,

Турфа буким бермогидин суд йўқ.

Тўртинчидан, сўрамаса бермайдиган кишини ҳам сахий деб бўлмайди:

Они доғи дема сахийким, киши

То тиламай бермак эмасдур иши.

Хўш, унда сахий ким? Шоир сўфиёна ахлоқ ўлчовларидан келиб чиқиб сахий кишининг сифатини баён этади:

Они сахий онглагил, эй ҳушманд,

Ким ани давлат қилибон сарбаланд.

Ҳожси агар яхши дурур, гар табоҳ,

Кимсадин этмас тамағийи мол-у жоҳ

Бундай одам Яратган нима берса, каноат этади, нимани буюрса, бўйсунди. Қўлида бор нарса билан қўли қисқа одамни хурсанд қилади. Денгизнинг олдида турса ҳам ундан бир томчи сув сўрамайди, бировнинг ярасини кўрса, малҳамини аямайди. Муҳтож одам бир нарса сўраса, қўлидан келганича унга хайр қилади.

Саховатнинг энг юксак даражаси ахийлик, яъни жавонмардликдир. Унинг намунаси «Сабъаи сайёр»даги Фаррух ва Ахий ҳақидаги ҳикояда келтирилади. Фаррух тушида бир қизни кўради. У минг машаққатлар билан қизнинг юрти(Халаб)ни топиб боради. У қиз Гулчехра бўлиб, Ахийнинг хотини эди. Ахий Фаррухнинг чин муҳаббатидан таъсирланиб, ўз хотинини Фаррухга никоҳлаб беради ва уларни Фаррухнинг юрти – Ҳиндистонга юборади. Гулчехра бор ҳақиқатни Фаррухга айтиб бергач, Фаррух аёлга, менга сингил бўлинг, дейди. Ахий Ҳиндистонга келганда, Фаррух уни ўзининг ёпинчигидан таниб, Ахий билан кўришиб унга хотинини қайтариб беради.

А.Навоий асарларидан бирида ишққа таъриф бераркан, “пок кўз билан пок юзга пок назар ташламок”ликка урғу беради. Фарҳод таърифиди ҳам “дили поку, кўзи поку, ўзи пок” деб тавсифлайди [2; 278].

Бундан ташқари, Тасаввуф таълимотида инсонни севиш рад этилмайди, балки – Оллоҳ яратган, Оллоҳнинг нафаси мавжуд бўлган азиз ҳилқатни севиш Оллоҳни севиш билан баробар дейилади.

Мажозий ишқ субҳи анвар

Ҳақиқий ишқ хуришиди ховар.

Мажозий ишқ – инсонга бўлган севги тонг(субҳ)да эндигина кўринган нур (анвар) бўлса, ҳақиқий ишқ – Оллоҳга бўлган ишқ қуёшнинг ўзидир.

Демак, Ҳазрат Мир Алишер Навоий табиатидаги покдомонлик, саховатлилик, меҳнатсеварлик, инсонийлик, жавонмардлик, севгида собитлик хислатлари у яратган қаҳрамонларда мужассамланган. Мутафаккир зотнинг инсонпарварлик ғоялари нафақат ўз асарларида, балки шоир ҳаёт йўлининг ўзида ҳам акс этиб, бугунги кунда Комил Инсон ғоясини амалга ошириш борасидаги ишларимизда маърифат нурини бахш этиб туради.

АДАБИЁТЛАР

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 1-20 томлар. – Т.: “Фан”, 1997-2000.
2. Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Т.: O'zYU Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
3. Ўзбек адабиёти тарихи. 5 жилдлик. 2-жилд. – Т.: Фан, 1978.

Научный руководитель – кандидат филологических наук, доцент Д.З.Абдуллаева

ВИРАЗНІСТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНО-СТИЛІСТИЧНА ОСОБЛИВІСТЬ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ ФІЛОЛОГА

У статті розглянуто проблему виразності як комунікативно-стилістичної особливості культури мовлення майбутніх філологів, доведено актуальність означеної проблеми в процесі професійної підготовки.

Ключові слова: культура мовлення, виразне читання, виразність мовлення, комунікативні якості мовлення, виражальні засоби.

In the article the problem of expressiveness as communicative and stylistic peculiarities of future philologists' speech culture was reviewed, proved the relevance of the abovementioned problem during of professional training.

Key words: culture of speech, expressive reading, language expressiveness, speech communication quality, expressive means.

Одним із показників сучасного цивілізованого суспільства є його мовленнєва культура як частина загальної культури, як спосіб самоутвердження й самовираження особистості. Особливо актуальним є питання професійного вдосконалення мовлення філолога, який повинен оволодіти нормами сучасної літературної мови, основами теорії і практики виразного читання. Професійне мовлення є важливим критерієм освіченості, інтелігентності, загальної культури філолога й здійснює моральний, емоційний та інтелектуальний вплив на школярів, викликає в них певні почуття, інтерес, виробляє власне ставлення до сказаного. Культура мовлення філолога формується багатством словника, інтонаційною виразністю, здатністю виокремлювати стилістично марковані й нейтральні мовні одиниці. Ця особливість залежить від ерудиції, знання мовних норм, мовленнєвих умінь і навичок. Тому означена проблема є однією з найважливіших у процесі професійної підготовки філологів.

Проблему культури мовлення досліджували Н. Бабич, І. Білодід, О. Біляєв, Л. Головата, О. Горошкіна, А. Коваль, Л. Мацько, Т. Мішеніна, Т. Окуневич, М. Пентиліук, Л. Струганець та ін. Серед комунікативних ознак культури мовлення філолога вчені виокремлюють правильність, точність, чіткість, чистоту, багатство, доречність, логічність, а також виразність. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених проблемі формування мовленнєвої культури, питання виразності мовлення як комунікативно-стилістичної ознаки культури мовлення лишається актуальним. У пропонованій статті хочемо наголосити на особливій ролі в професійному мовленні філолога виразності, що має багаті ресурси виражальних засобів і лежить в основі мистецтва володіння словом.

Мета статті – обґрунтувати зміст виразності як комунікативно-стилістичної особливості мовленнєвої культури філолога, необхідність і важливість роботи над виразністю мовлення в процесі професійної підготовки.

Виразність мовлення є однією з комунікативно-стилістичних ознак мовленнєвої культури особистості. У словнику-довіднику філолога «Основні лінгвостилістичні поняття і категорії» виразність визначається як комунікативна якість усного або писемного мовлення, яка здатна привертати увагу, викликати інтерес до висловлюваного, впливати на емоції та почуття мовців [4, с. 22]. До мовних засобів виразності віднесено засоби художньої образності, зокрема звукове оформлення тексту, інтонацію, логічний наголос, тропи й фігури поетичного мовлення, стилістично різноманітні лексичні й граматичні одиниці. Також зазначено, що виразність мовлення досягається за умов самостійності й оригінальності мислення, інтересу мовця до того, про що він говорить чи пише, знання мови, розвинутого

мовного чуття й виявляється в умілому доборі мовних засобів, умінні користуватися ними, побудові таких висловлювань, які б привертали особливу увагу співрозмовників [4, с. 22]. Як бачимо, усі ці якості мають бути присутні в учителя словесності, адже не оволодівши необхідними знаннями й уміннями, не навчившись вправно володіти словом, філолог не зможе висловлювати правильно, точно, доречно й зрозуміло власні думки, переконувати, навчати, підтримувати в школярів інтерес до читання. І навпаки, оволодівши виразністю мовлення, словесник сприятиме покращенню культури мови у своїх учнів, збагаченню словникового запасу, удосконаленню техніки мовлення.

На думку Т. Мішеніної, «розвиток виразності мовлення майбутніх учителів філологічних спеціальностей як складник фахової підготовки передбачає сформованість предметної компетенції щодо фонічних засобів у мовленнєвій діяльності; інтонаційно-колеритній тональності слова і фрази; залежності тональності від стилю мовлення; особливостей структури мовлення: ритму, мелодії, темпу, інтонування, паузи, тембру; іронії як тропу й тону мовлення; пародіювання; мовних і позамовних чинників інтонаційного малюнку мовлення; комунікативно-стилістичних функцій жестів і міміки» [3].

Невід'ємною практичною основою виразного мовлення є виразне читання. На думку багатьох учених, кожен учитель, а філолог передусім, повинен уміти читати художньо, зберігаючи особливості стилю автора, відтворюючи правдиво та яскраво його творчий задум, колорит епохи; читати чи промовляти кожен текст відповідно до його стильових, жанрових і колоритних особливостей (публіцистичний, науковий, офіційний, діловий, художній стилі); виразно розповідати, ділячись власними спогадами, роздумами, спостереженнями, враженнями; уміти говорити вільно, просто (невимушено), доречно, точно, володіти багатством словника, архітектоніки тексту, інтонації та ін. [1, с. 140-141]. Виразне читання – це один із способів вивчити багатство літературної мови, її художньо-зображувальні та емоційно-експресивні особливості. Окрім того, це засіб естетичного виховання, формування світогляду, культури усного мовлення.

За словами Б. Буяльського, виразне читання – це мистецтво відтворення в живому слові думок, почуттів, настроїв, переживань, якими насичено художній твір. Під час такого читання виявляється особисте ставлення до твору. У процесі словодії читець (виконавець) залучає до творчості слухачів, активно впливаючи на їхні почуття, розум, волю [2, с. 6]. Так і виразне мовлення завдяки своїй правильності, емоційно-естетичній завершеності передає думки й почуття та впливає на слухачів.

Виразність мовлення забезпечується виражальними засобами звукового та художнього мовлення, зокрема тропами, емоційно-оцінною лексикою, синтаксичним конструюванням тексту, а також силою й видозмінами голосу, пауз і темпу мовлення, емоційною тональністю тощо. Таким чином, філолог повинен обрати з арсеналу мовно-виражальних засобів ті, що змусять школярів дати власну оцінку почутому, висловити свою думку. А це буде можливим лише тоді, коли в учителя точне, правильне, доречне й виразне мовлення. На думку В. Сидоренко, «за досконалого володіння мовою вчитель-словесник спроможний передавати все багатство думок і почуттів, продукувати власні й загальнолюдські ціннісно-світоглядні орієнтири, своє світосприйняття і світовідчуття, зреалізовувати інформативний, експресивний, міжособистісний, прескриптивний, інтерактивний аспекти навчання [5, с. 40].

Н. Бабич, опираючись на настанови А. Коні, пропонує рекомендації для вчителів-філологів щодо виразності мовлення: 1) говорити голосно, ясно, чітко, немонотонно, у тоні повинна вчуватись упевненість, переконливість, сила; 2) мовлення має бути живим словом. Тон мовлення варто змінювати – підвищувати й знижувати його залежно від змісту й значення конкретної фрази. Не можна забувати про паузи між окремими частинами усного мовлення; 3) мовлення оживлюють жести, але вони повинні відповідати змістові й значенню певної фрази або окремого слова; 4) мовець повинен мати витримку, володіти собою в будь-якій обстановці; 5) у мовленні недопустимий шаблон, штампи особливо небезпечні на початку й наприкінці тексту; 6) простота та ясність викладу – найвищі його якості; 7) щоб

досягти мети, добитися успіху, потрібно завоювати увагу й утримувати її до кінця комунікативної ситуації та ін. [1, с. 153-154].

Отже, виразним є чітке, розбірливе мовлення, яке передає певні почуття, внутрішні якості й забезпечується виразністю дикції та чіткістю вимови, умінням застосовувати виражальні засоби, такі як логічний наголос, паузи, видозміни голосу, емоційну тональність, що викликає потрібне сприйняття, передає настрій, оцінку. Забезпечується мовленнєва виразність досконалим володінням мовою та її виражальними засобами, знанням особливостей функціональних стилів, постійним тренуванням мовних умінь і навичок, мовним чуттям. Філолог має бути компетентним, високоерудованим, творчим фахівцем. Таку професійну підготовку забезпечує формування мовленнєвої культури, зокрема виразності як її комунікативно-стилістичної особливості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
2. Буяльський Б. А. Поезія усного слова: Азбука виразного читання: Книга для вчителя. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Рад. школа, 1990. – 255 с.
3. Мішеніна Т. М. Розвиток виразності мовлення на комунікативному етапі читацької діяльності майбутніх учителів філологічних спеціальностей / Т. М. Мішеніна // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2015. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2015_1_13
4. Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога) / Укладач І. І. Коломієць. – Умань ВПЦ «Візаві», 2015. – 202 с.
5. Сидоренко В. Формування акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника в системі неперервної педагогічної освіти / В. Сидоренко // Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал. – 2015. – № 4. – С. 39-48.

УДК 811.93:81'253

Олексій Баїманівський
(Житомир, Україна)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Метою статті є дослідження історії перекладу який здійснюється за допомогою залучення різних пристроїв і штучного інтелекту для вдосконалення і пришвидшення цього процесу. Проблема автоматизованого перекладу залишалася невирішеною до періоду винаходу комп'ютера і отримала швидкий розвиток з появою програмних продуктів і мережі Internet. Було з'ясовано, що автоматизований переклад полегшує і прискорює роботу перекладача, проте не може повноцінно його замінити і вимагає постійного втручання людини.

Ключові слова: *напівмеханічний спосіб перекладу, статистичний машинний переклад, автоматизований переклад, програмний продукт.*

The aim of the article is to study the history of translation which is implemented with the help of attracting of different devices and artificial intelligence to improve and speed up the process. The automated translation problem was not resolved until the period of invention of the computer and has been progressing rapidly with the advent of software and the Internet. It became clear that automated translation facilitates and accelerates the work of the translator, but can not fully replace him and requires constant human intervention.

Keywords: *semi mechanical method of translation, statistical machine translation, automatic translation software.*

Існує думка, що з часом штучний інтелект повністю замінить людину, і в галузі перекладознавства така професія як перекладач повністю переформатується в редактора автоматизованого перекладу і, слід зазначити, що ці страхи з боку представників цієї професії не є безпідставними. Деякі перекладачі повністю відкидають машинний переклад, тому що вони визначають переклад як мистецтво, яке має керуватися своїми естетичними критеріями, які не мають нічого спільного з системними продуктами автоматизованого перекладу. Це відноситься в основному до конкретних видів перекладу, наприклад, перекладу літературних текстів, зокрема віршованого типу, де багатозначність, конотація і стиль відіграють вирішальну роль. Для всіх зрозуміло, що ніякі програми не можуть навіть порівнюватися з людською творчістю. Проте швидкість у перекладі нескладних матеріалів не може порівнюватися з «повільністю» людини-перекладача. У цій статті ми проаналізуємо історію розвитку технологій автоматизованого перекладу.

Проблемами автоматизованого перекладу займаються як комерційні корпорації, так і дослідники багатьох наукових напрямків. Проте найбільша увага вчених сфокусована саме в галузі лінгвістики, це ми можемо спостерігати на прикладі таких праць, як фундаментальна монографія Ф. Джорджа «Основи кібернетики» [2], Дж. Вудера «Science without properties», О. К. Жолковського «О правилах семантического анализа», Ю. М. Марчука «Проблемы машинного перевода», Г. С. Цейтін, М. І. Откупшиковой «Система анализа текста с процедурным представлением словарной информации» [1] та інших, в яких визначено основні принципи і проблеми комп'ютерного перекладу. Ці наукові дослідження вели інтенсивні пошуки моделей і алгоритмів програм, але так і не створили вдалу концепцію для автоматизованого перекладу.

Теорія створення автоматизованих словників для вирішення проблеми мовних бар'єрів між народами перебувала на рівні фантастичних винаходів з часів Чарльза Беббіджа (1791–1871), який ще у першій половині 19 століття працював над проектом цифрової аналітичної машини – прототипу комп'ютера [5], до тридцятих років двадцятого століття, поки не стало відомо про пошуки двох дослідників – франко-вірменського вченого Джорджа Арструні (ідея створення автоматизованого двомовного словника на основі перфострічки) і росіянина Петра Смирнова-Троянського, які, працюючи незалежно один від одного, наближалися до однієї мети – створення концепції автоматизованого перекладу. Теоретичні розробки Петра Смирнова-Троянського були більш практично обґрунтованими: розробка складалася з двомовного словника, здатного оперувати граматичними інструментарієм за принципом мови есперанто. Концепція поділялася на три стадії: 1) носій мови мав розподілити слова за їх логічними формами та синтаксичними функціями; 2) спеціальна машина мала виконати переклад на потрібну мову; 3) носій мови редагує висхідний матеріал. Незважаючи на важливість роботи Троянського, вона залишалася в цілому невідомою до кінця 1950-х років [5].

Процес автоматизованого перекладу можна порівняти з процесом дешифрування за спорідненістю операцій і тому можна стверджувати, що початок розвитку комп'ютерного перекладу розпочався з появи першої електронної обчислюваної машини Colossus-1, створеної у Великобританії в 1942-43 рр. А. Т'юрінгом і Х. А. Ньюменом для розшифрування секретних німецьких кодів. Проте офіційною датою початку ери машинного перекладу традиційно вважають 1947 р., коли У. Уївер [5] написав листа Н. Вінеру з пропозицією об'єднати завдання перекладу із завданнями дешифрування текстів. Н. Вінер, будучи відомим поліглотом і скептиком, написав: «...що стосується проблеми механічного перекладу, то, відверто кажучи, я боюсь, що межі слів у різних мовах занадто розпливчасті, а емоційні й інтернаціональні слова займають занадто велике місце в мові, щоб який-небудь напівмеханічний спосіб перекладу був багатообіцяючим. На сьогодні механізація мови уявляється мені передчасною» [2, с. 152]. Проведена відомим ізраїльським математиком І. Бар-Хіллелом перша міжнародна конференція з машинного перекладу у 1952 р. сформулировала завдання і напрямки досліджень комп'ютерного перекладу.

За два роки відома компанія IBM разом із Джорджтаунським університетом запустила першу систему, яка справді запрацювала на базі словника з 250 слів і використовувала шість

синтаксичних правил [4]. Перші версії програм машинного перекладу були засновані на основі двомовних словників, а також ряду базових орфографічних правил і структури побудови речень. Проекти були засновані на досягненнях в галузі лінгвістики, особливо на розвитку трансформаційних генеративних моделей граматики, які з'явилися, щоб запропонувати нові можливості для машинного перекладу.

До 1964 року американський уряд стає настільки стурбованим неефективністю програм машинного перекладу, що він створив ALPAC – спеціальний комітет з оцінки перспективності подальших розробок автоматизованого перекладу. У 1966 році цей комітет підготував вельми критичну доповідь, в якій стверджувалося, що машинний переклад був повільним, неефективним і в два рази дорожчим за традиційний, вказавши, що не варто вкладати гроші в наукові дослідження в цій галузі. Проте, в доповіді наголошувалося також на необхідності стимулювання розробок інструментарію для сприяння процесу перекладу, таких як комп'ютерні словники, бази даних і т.д. Доповідь ALPAC призвела до заморожування досліджень в галузі машинного перекладу в США протягом десятка років, проте, дослідження тривали в Канаді, Франції та Німеччині [5].

У військовій галузі США дослідження тривали протягом декількох років. Була розроблена система Systran для використання в ВПС США (1970). У тому ж році ще одна успішна операційна система з'явилася в Канаді – це була система Метео для перекладу метеорологічних зведень, розроблена в Монреальському університеті. Слід також зазначити, що найдосконалішою програмною системою для машинного перекладу технічних текстів була розроблена у 1954 р. в СРСР система, яка мала запас 952 слова. IBM і Університет штату Вашингтон зробив операційну систему під назвою Mark II, але результати були невтішними [5].

У 1964 році було зупинено розробки вчених у цій галузі, у зв'язку з низьким рівнем розвитку комп'ютерної техніки того часу. У 1970 році М. Е. Хофф (Intel) створив перший мікропроцесор, який був встановлений в ПК, який пізніше еволюціонував в Apple II у 1977 р. й IBM PC у 1981 р. З настанням ери персональних комп'ютерів машинний переклад став економічно вигідним, а у 90-х роках розвитку комп'ютерного перекладу сприяла поява сканерів і розвиток комп'ютерних мереж, зокрема глобальної сітки Internet [3].

Значні успіхи були досягнуті протягом 1980-х років. Адміністративні та комерційні потреби багатомовних спільнот стимулювали попит на переклад, що призвело до розвитку систем машинного перекладу у таких країнах, як Франція, Німеччина, Канада і Японія. Найбільш вдалою була розробка Логос (переклад з німецької на французьку і навпаки). Світові корпорації ALPS, Weidner, Globalink, Sharp, NEC, Oki, Mitsubishi, Sanyo починають інвестувати в розробки цієї галузі. Кінець десятиліття був головним поворотним моментом у подальших розробках. По-перше, група з IBM опублікувала результати експериментів за системою (Candide), заснованою виключно на статистичних методах. По-друге, деякі японські корпорації почали використовувати методи, засновані на попередніх зразках перекладу, тобто, використовуючи корпусний підхід. В обох підходах відмінним було те, що вперше не використовувалися ні синтаксичні, ні семантичні правила при виборі лексичних еквівалентів. Третє нововведення стало початком сучасного автоматизованого перекладу, що передбачає поєднання синтезу мови і корпусу. Основні проекти на цій платформі розроблялися в ATR (Нара, Японія), JANUS (спільний проект ATR, Університет Карнегі-Меллона і Університету Карлсруе), а в Німеччині був профінансований урядом проект Verbmobil [5].

Широке застосування глобальної мережі Internet об'єднало мільйони користувачів ПК, що говорять різними мовами, у єдиний інформаційний простір. Англійська мова домінує в Internet просторі, але поступово долучаються абоненти, які нею зовсім не володіють, або володіють на дуже низькому рівні, і еволюційний розвиток сітки створює додатки до браузерів, за допомогою яких здійснюється переклад обраних користувачем Web-сторінок. Вдалим зразком комп'ютерного перекладу є програмний засіб Web Trans Site фірми «PROMT», створений на базі STILUS для використання у браузерах Internet Explorer, Mozilla Firefox, Opera та ін. Найбільш поширеним в Україні з вересня 2008 р. став сервіс на основі

статистичного машинного перекладу компанії Google – Google Translate, у якому підтримуються також і переклади українською мовою. Відомі компанії світу SYSTRAN Software Inc., Logos Corp., Globalic Inc., Alis Technologies Inc., Toshiba Corp., Compu Serve, Fujitsu Corp., TRADOS Inc., PROMT та інші займаються проблемами машинного перекладу і розробляють програмне забезпечення, випускаючи на ринок програмних продуктів все нові і нові «перекладачі» [5].

Продовжуючи історію систем автоматичного перекладу на матеріалах прикладної лінгвістики, можемо зазначити, що класифікуються ці системи за особливостями архітектурних рішень для лінгвістичних алгоритмів: TRANSFER – комплекс трьох процесів (аналіз матеріалів вхідної мови в термінології цієї ж мови, перетворення цієї структури в аналогічну вихідної мови, проведення синтезу створеного речення за структурою вихідної мови), INTERLINGUA – створення універсальної метамови, яка б робила трансформацію структур відповідно до спільних універсалів метамови. Принцип системи INTERLINGUA дуже зручний і простий для розробки програмного забезпечення, проте, на жаль, він залишається на сьогодні тільки теоретичним, бо саму метамову і її структуру не було розроблено. Всі існуючі програмні матеріали було розроблено на платформі TRANSFER, яка пізніше еволюціонувала в PROMPT, створений на ієрархічному підході. PROMPT, враховуючи постійний розвиток як вихідної, так і вхідної мови, розподіляє сам переклад на різні TRANSFERS, які виступають взаємозалежними для різних частин аналізу і синтезу [4].

Ми залишимо аналіз сучасних систем автоматизованого перекладу для майбутніх досліджень, проте в результаті проведеного дослідження ставимо перед собою такі запитання: який інструментарій автоматизованого перекладу дійсно корисний для перекладача, чи ставлять нові технології під загрозу існування професії перекладача?

На цьому етапі попит на переклади не може бути забезпечений авторським перекладачем, у зв'язку з неможливістю підготувати таку кількість перекладачів, великою оплатою праці цієї професії і повільністю роботи людини. Статистика варіюється, але в цілому, щоб зробити хороший переклад складного тексту, професійний перекладач не може обробити більше 4-6 сторінок або 2000 слів за день. Економічна необхідність знаходження більш дешевого рішення для міжнародного спілкування сприятиме для продовження технічного прогресу у розвитку програмних продуктів автоматизованого перекладу. На цьому етапі переважає симбіоз людини-перекладача і «комп'ютера», де перекладач має доступ до різних текстів, інструментів і програм, наприклад: тлумачні і двомовні словники, паралельні тексти, перекладені тексти в різних вихідних і цільових мовах і баз даних термінології. Процес перекладу за допомогою комп'ютера - це складний процес, що включає конкретні інструменти і технології, адаптовані до потреб перекладача, який залучений до процесу загалом, а не тільки на стадії редагування. Кожен перекладач може створити особисту робочу сферу і трансформувати її у відповідності з потребами конкретного завдання. Таким чином, за допомогою комп'ютера перекладач на робочому місці отримує певну мобільність з безпосереднім доступом до безмежної бази інформації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бородин А. И. Выдающиеся математики : биографический словарь-справочник / А. И. Бородин, А. С. Бугай. – К. : Радянська школа, 1987. – 654 с.
2. Джордж Ф. Основы кибернетики / Ф. Джордж. – М. : Радио и связь, 1984. – 272 с.
3. Історія машинного перекладу – Вікіпедія [Електронний ресурс] // Wikipedia. – 2012. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_машинного_перекладу
4. HUTCHINS, W. John. Translation. Technology and the Translator. URL: www.bcs.org.uk/siggroup/nalattran/nalamtr7/nalamt76.htm (consulted 9 May 2012).
5. KAY, Martin. History of machine Translation. URL: www.lsadc.org/Kay.html (consulted 1 May 2006).

ОСНОВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО ДИСКУРСА

Статья раскрывает содержание понятия «повествовательный дискурс» как одного из способов репрезентации языковой картины мира автора. Основное внимание уделяется рассмотрению основных параметров повествовательного дискурса. Приведенная в статье оценка повествовательного дискурса позволяет выделить его экстралингвистическую сущность.

Ключевые слова: дискурс, повествовательный дискурс, повествовательный текст, коммуникация, культура, ментальность.

The article analyzes the content of the notion «discourse» as one of ways of representation of the language picture of an author. The main attention is paid to the review the basic parameters of narrative discourse.

Keywords: discourse, narrative discourse, narrative, communication, culture, mentality.

Как научная дисциплина, дискурс возникает в 60-70-е годы XX века и на сегодняшний день является объектом внимания многих научных дисциплин, таких как: лингвистика, литературоведение, социология, политология, философия, когнитивная психология и многих других. Американский философ Ч.С. Пирс писал: «Ни одну разновидность человеческого языка, в том числе и поэтический текст, нельзя понять, не обратившись к "миру дискурса"» [5, с. 227].

Чаще всего под дискурсом подразумевается изучение устного либо письменного языка как носителя культурных явлений и как средства их понимания [3, с. 47]. Но так как изучению дискурса было посвящено множество научных исследований, авторы которых рассматривали данное понятие в разнообразных научных областях, можно сказать, что понятие «дискурс» стало шире самого понятия «язык».

Анализируя исследования, посвященные изучению термина «дискурс», можно выделить следующие, наиболее часто встречающиеся характеристики данного понятия:

- 1) в формальном отношении дискурс является единицей языка, превосходящей по объему предложение;
- 2) в содержательном плане дискурс связан с использованием языка в социальном контексте;
- 3) по своей структуре понятие «дискурс» диалогичен, так как основывается на взаимодействии нескольких участников (как минимум автора и реципиента).

Термин «повествовательный дискурс» употребляется в отношении дискурс-анализа повествовательных произведений: сказаний, мифов, сказок, летописей, художественных рассказов, романов, путевых заметок и т. д. Под дискурс-анализом понимается сфера изучения языкового общения с точки зрения его формы, функции и ситуативной и социально-культурной обусловленности [3, с. 75].

Рассмотрим основные параметры повествовательного дискурса:

1. Повествовательный дискурс является взаимодействием автора и читателя. В аспекте коммуникации повествовательный дискурс воспринимается как сообщение, автор выступает адресантом этого сообщения, а читатель – адресатом. Таким образом, повествовательный текст – это результат авторской дискурсии и стимул к читательской дискурсии.

2. Любой повествовательный дискурс обладает признаком антропоцентричности (так как человек является субъектом действительности и способен эту действительность отражать), а также ориентирован на форму (т.е. на использование разнообразных стилистических приемов).

3. Целью повествовательного дискурса является воздействие на реципиента, которое осуществляется благодаря определенным особенностям структуры дискурса. С помощью различных форм синтаксиса и эмоционально-окрашенной лексики автору удается вызвать у читателя наиболее искренние чувства. Однако степень эмоциональной окраски того или иного высказывания зависит от характера и содержания повествовательного дискурса, а также от индивидуального стиля автора [4, с. 123].

4. Общей особенностью повествовательных дискурсов является то, что в них различные фразеологические единицы занимают сильные позиции. Творчеству многих авторов свойственны афористичность – их произведения являются источниками крылатых выражений.

5. Основное отличие повествовательного дискурса от других видов дискурса состоит в механизме взаимодействия социальных концептов и стереотипов одной культуры (к которой принадлежит автор) с аналогичными концептами другой культуры (к которой относится читатель). В результате такого взаимодействия происходит переосмысление новых концептов в процессе актуализации повествовательного дискурса. Кроме того, повествовательный дискурс задействует фоновые знания читателя.

6. В ходе любого повествования автор использует различные приемы для того, чтобы добиться необходимого воздействия на читателя [2, с. 68]. Автор вербализирует свои взгляды на мир, выражает свои жизненные позиции и свое мировоззрение, показывает свои убеждения. В результате любой языковой элемент повествовательного дискурса (эксплицитно или имплицитно) отражает мир автора, который в свою очередь осмысливается читателем.

7. Повествовательный дискурс неразрывно связан с повествовательным текстом, так как дискурс включает в себя социальные условия и ментальные процессы, которые определяют порождение и восприятие текста. Но в отличие от текста повествовательный дискурс представляет собой актуальное речевое действие, и соответственно находится не на уровне языка (как, к примеру, текст), а на уровне языкового общения [1, с. 159]. При этом повествовательный дискурс связан с экстралингвистической составляющей языка, для него характерно использование слов и выражений непривычных для обыденного сознания (способы словесного изображения, смешение языковых стилей, элементы разговорной речи). К примеру, используя шаблоны речи различных социальных групп, можно отразить определенную социальную среду, к которой относятся действующие лица.

Таким образом мы можем сделать вывод о том, что повествовательный дискурс является социокультурным взаимодействием автора и читателя, он отражает взгляды и жизненные позиции автора, а целью повествовательного дискурса является воздействие на реципиента. Повествовательный дискурс напрямую связан с ментальными процессами и экстралингвистическими факторами языка, он несет на себе печать культуры определенного этапа в истории общества, именно поэтому исследование специфики форм повествовательного дискурса позволяет выявить природу этнокультурных особенностей и ментальности говорящей личности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ван Дейк, Т.А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста / Т.А. Ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 153-211.
2. Кулибина, Н.В. Художественный дискурс как актуализация художественного текста в сознании читателя / Н.В. Кулибина // Мир русского слова. – 2001. – № 1. – С. 67-74.
3. Макаров, М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
4. Одинцов, В.В. Стилистика текста / В.В. Одинцов. – М.: Наука, 1980. – 263 с.
5. Пирс, Ч.С. Избранные философские произведения / Ч.С. Пирс. – Пер. с англ. // Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. – М.: Логос, 2000. – 448 с.

СЕМАНТЫЧНАЕ ПОЛЕ ЯК МЕТАД ВЫВУЧЭННЯ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК

У артыкуле разгледжана паняцце семантычнага поля і яго асноўныя характарыстыкі, прадстаўлены прынцыпы вылучэння кампанентаў фразеасемантычнага поля і апісаны магчымасці яго выкарыстання для даследавання фразеалагічных адзінак. Адзначаны перспектывы супастаўляльных даследаванняў семантычных палёў у фразеалогіях дзвюх ці больш моў.

Ключавыя словы: фразеалогія, фразеалагічная адзінка, семантычнае поле, фразеасемантычнае поле

The concept of semantic field, its main characteristic features, the principles of phraseo-semantic field components and possibilities of its use in phraseological researches are described in the article. The prospectives of comparative studies of phraseological units in two or more languages are noted.

Key words: phraseology, phraseological unit, semantic field, phraseo-semantic field

Фразеалогія выступае важным кампанентам культуры народа і, асабліва, яго моўнай культуры. Падобна да лексікі, яна змяшчае ў сабе багацейшыя сродкі моўнай выразнасці, надае маўленню экспрэсіўнасць і непаўторны нацыянальны каларыт. Фразеалагізмы з'яўляюцца адным з найбольш моцных сродкаў уплыву на ўспрымальніка інфармацыі і адыгрываюць важную ролю ў працэсе камунікацыі. Фразеалагічныя адзінкі, падчас са здзіўляльнай дакладнасцю, дапамагаюць выразіць сутнасць складаных паняццяў і з'яваў і спрыяюць выразнасці выказвання ўвогуле.

Заснавальнікамі вывучэння фразеалогіі метадам семантычнага поля лічацца Гюнтэр Іпсэн і Вальтэр Порцыг. Яны ўпершыню адзначылі неабходнасць вывучэння семантычных палёў, але пры гэтым асноўную ўвагу надавалі фармальна-функцыянальным асаблівасцям фразеалагічных адзінак (іх лексічнаму складу, сінтаксічным сувязям і г. д.), пакідаючы па-за ўвагай важныя граматычныя і семантычныя характарыстыкі даследуемых адзінак [1, с. 121].

Аўтары шматлікіх даследаванняў у галіне семантычнага поля прыходзяць да адзінага меркавання аб яго сістэмнай арганізацыі. У якасці асноўных характэрыстык семантычнага поля найбольш часта выдзяляюць наступныя:

- семантычнае поле ўтвараецца сукупнасцю моўных адзінак, якія аб'ядноўваюцца агульнасцю зместу;
- моўныя адзінкі поля адлюстроўваюць паняццевае, прадметнае або функцыянальнае падабенства з'яў, якія абазначаюць;
- поле змяшчае мноства значэнняў, якія маюць хаця б адзін агульны кампанент;
- поле можа перасякацца з іншымі палямі, што вядзе да ўтварэння агульных сегментаў, зон семантычных пераходаў [2, с. 34].

Метад полевай мадэлі як рацыянальны спосаб апісання фразеалогіі стаў агульнапрызнаным у канцы ХХ ст. з увядзеннем Л.І. Райзензонам і Ю.Ю. Аваліані тэрміна “фразеалагічнае поле”, які тлумачыўся як “агульнасць лагічных і псіхалагічных сфер, а таксама уласна “быццёвых” сфер, якія спараджаюць аднолькавае ў цэлым (з частковымі варыяцыямі) кола фразеалагічных з'яў” [6, с. 74].

Аб карысці груповы фразеалагічных адзінак па семантычнай прымеце пісаў А.У. Кунін, адзначаючы магчымасць аб'яднання ў групы фразеалагічных адзінак, якія маюць розны састаў, але адносяцца да адных і тых жа паняццяў [5, с. 418]. Сярэдзіна 70-х гг. ХХ ст. характэрызуецца асаблівай увагай да пытанняў семантыкі фразеалагічных адзінак, у сувязі з

чым з'яўляецца шмат прац, прысвечаных апісанню фразеасемантычных палёў (Н.М. Амосава, Л.І. Антропава, А.У. Кунін, І.І. Чарнышова і інш.).

Тэрмін “фразеасемантычнае поле” з’явіўся ў даследаваннях апошняга дзесяцігоддзя. Аўтары гэтых даследаванняў адзначаюць, што, паколькі ў межах семантычнага поля ва ўзаемаадносінны ўступаюць асобныя значэнні моўных адзінак, менавіта значэнне з’яўляецца асновай для пабудовы як лексіка-семантычнага, так і фразеасемантычнага поля. Такім чынам, фразеасемантычнае поле ўяўляе сабой сукупнасць фразеалагічных адзінак, якія належаць да адной паняццэвай сферы і характарызуюцца пэўнымі сістэмнымі адносіннамі паміж сабой. Кожная фразеалагічная адзінка мае спецыфічны набор мінімальнага сэнсавых кампанентаў – сем, інтэгральных і дыферанцыйных. Па наяўнасці агульнай семантычнай прыкметы, якая ўваходзіць у семантычную структуру фразеалагічнай адзінкі пэўнай групы/падгрупы і якая з’яўляецца інтэгральнай, фразеалагічныя адзінкі аб’ядноўваюцца ў фразеасемантычнае поле. Інтэгральныя элементы значэння паказваюць на падабенства адной фразеалагічнай адзінкі да другой, дыферанцыйныя – на адрозненне. Дыферанцыйныя семантычныя прыкметы выступаюць як дадатковыя і адлюстроўваюць другасныя характарыстыкі абазначанай з’явы рэчаіснасці [3, с. 48–49].

Фразеасемантычнае поле ўключае ў сябе макрапалі, якія падзяляюцца на мікрапалі, групы і падгрупы. Размеркаванне фразеалагізмаў па фразеасемантычных субпалях, мікрапалях і падгрупах ажыццяўляецца на аснове іх ідэнтыфікацыі асобнымі словамі і словазлучэннямі ці разгорнутымі апісаннямі, а таксама па наяўнасці агульных інтэгральных сем у іх семантыцы.

Так, напрыклад, фразеасемантычнае поле “фізічны стан чалавека”, якое было даследавана І.К. Цівунчык у беларускай і французкай мовах, складаецца з наступных субпалёў: “агульнае самаадчуванне”, “рэакцыя арганізма на пэўную сітуацыю”, “фізіялагічны стан” і “знешні выгляд як вынік фізічнага стану”. У сваю чаргу, кожнае субполе мае ў сваім складзе фразеасемантычныя мікрапалі: так у складзе субполя “агульнае самаадчуванне” – гэта мікрапалі “стан здароўя” і “стан хваробы”. Далей мікрапалі распадаюцца на групы і падгрупы: у выпадку з мікраполям “стан здароўя” – гэта групы “здоровы, які ачунаў пасля хваробы”, “здоровы, у выдатнай форме” і “здоровы, бадзёры, энергічны, рухавы” і г. д. [3, с. 51–55]. С.С. Сінельнікава і С.А. Андрасова, якія даследавалі фразеасемантычнае поле “эмацыянальныя станы чалавека” на матэрыяле французкай мовы, выдзяляюць у яго складзе наступныя макрапалі: “спакой”, “станоўчыя эмацыянальныя станы”, “адмоўныя эмацыянальныя станы” і “двувалентныя эмацыянальныя станы”. Гэтыя макрапалі падзяляюцца на мікрапалі: напрыклад, макраполе “станоўчыя эмацыянальныя станы” ўключае ў сябе такія мікрапалі як “радасць”, “шчасце”, “захапленне”, “задавальненне” і “закаханасць” з далейшым падзелам на падгрупы ў межах кожнага мікраполя [7, с. 124].

Як бачым, вывучэнне фразеалогіі метадам семантычнага поля з’яўляецца актуальным у сучасным мовазнаўстве. Яно спрыяе больш глыбокаму раскрыццю сістэмных адносін унутры фразеалагічнага фонду мовы, а таксама больш дэталёвай семантычнай характарыстыцы фразеалагічных адзінак. Значна большыя перспектывы адкрываюцца пры вывучэнні фразеалогіі дзвюх або некалькіх моў.

Супастаўляльнае вывучэнне беларускай фразеалогіі знаходзіцца на пачатковым этапе свайго развіцця. На сённяшні дзень існуе невялікая колькасць даследаванняў, у якіх беларуская фразеалогія параўноўваецца з фразеалогіяй іншых славянскіх моў (С.І. Міхайлаў “Супастаўляльная фразеалогія славянскіх моў”, В.У. Праконіна “Назоўнікі “душа” і “сэрца” ў складзе беларускіх і рускіх фразеалагізмаў, Я.Я. Іваноў “Парэміялагічныя сістэмы беларускай і рускай моў: падабенствы і разыходжанні” і інш). Трэба адзначыць таксама спробы вывучэння беларускай фразеалогіі ў супастаўленні з англійскай (Л.У. Кулік “Саматычныя фразеалагізмы беларускай і англійскай моў: структурна-семантычны і лінгвакультуралагічны аспекты”, Н.П. Пятрова “Нацыянальна-культурны кампанент у беларускіх і англійскіх фразеалагізмах”), французскай (І.К. Цівунчык “Фразеасемантычнае поле “Фізічны стан чалавека ў беларускай і французкай мовах”) і нямецкай (С.В. Мілач

“Свет чалавечых узаемаадносін у лютэрку фауністычнай фразеалогіі (на матэрыяле беларускай і нямецкай моў”).

Такім чынам, супастаўляльнае даследаванне фразеалагізмаў полевым метадам уяўляе сабой адзін з асноўных кірункаў лінгвістычнага пошуку. Яно дазваляе выявіць лексіка-семантычныя асаблівасці і граматычныя характарыстыкі фразеалагізмаў, а таксама раскрыць іх культурна-нацыянальную канатацыю. Не менш важным з’яўляецца факт, што такія даследаванні спрыяюць пошукам моўных сродкаў для перадачы нацыянальна-спецыфічных рэалій, бо фразеалагізмы і іх пераклады найбольш часта выклікаюць недастатковае разуменне (або зусім памылковае ўспрыманне) з’яў носьбітамі іншай культуры. Даследаванні полевым метадам у галіне супастаўляльнай фразеалогіі маюць асаблівае значэнне для практыкі выкладання замежных моў, тэорыі і практыкі міжкультурнай камунікацыі, лексікаграфіі і стылістыкі перакладу.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Аюпова Р. А. Семантическое поле “любовь и ненависть” в русской и английской фразеологии / Р. А. Аюпова // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность (Казань, 11–13 декабря 2003 г.) : Труды и материалы : В 2 т. / Под общ. ред. К.Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т. 2. – С. 121–123.

2. Волошкина И. А. Фразеосемантическое поле “характер человека”: на материале французского языка : дисс. ... к. филол. наук: 10.02.05 / Волошкина И. А. . – Белгород, 2009. – 233 с.

3. Даніловіч М. А. Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі: дапам. / М. А. Даніловіч, Т. П. Фундатар, І. К. Цівунчык. – ООО “ЮрСаПринт”, 2013. – 133 с.

4. Кириллова Н. Н. Фразеология романских языков: этнолингвистический аспект: Монография / Н. Н. Кириллова. – СПб.: Изд-во Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена, 2003. – 319 с.

5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М.: Высш. шк.; Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.

6. Ройзенсон Л. И. Вопросы фразеологии и задачи её изучения в высшей и средней школе / Л.И. Ройзенсон, Ю.Ю. Авалиани. – Вологда, 1967. – 312 с.

7. Синельникова И. И. Состав фразеосемантического поля “эмоциональные состояния человека” (на материале французского языка) / И. И. Синельникова, С. А. Андросова // Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки. – 2014. – № 6 (177). – С. 122–126.

УДК 94:061.213

*Ірина В’юнiченко
(Вінниця, Україна)*

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Досягти високого рівня комунікативної компетенції в англійській мові, не знаходячись серед її носіїв, справа дуже важка. Тому важливою задачею вчителя є створення на уроці іноземної мови реальних і уявлюваних ситуацій спілкування, використовуючи для цього різні прийоми роботи.

Ключові слова: комунікативність, принцип комунікативності, комунікативно-мовленнєва ситуація, діалогічне мовлення, рольва гра, бесіда.

It is very difficult to achieve a high level of communicative competence in English, not being among its carriers. Therefore, an important task for a teacher is to create some real and imaginary situations of communication, using different techniques, on the foreign language lessons.

Key words: communicativeness, principle of communicativeness, communicative speech situation, dialogue, role-playing game, conversation.

Комунікативний підхід до навчання іноземним мовам є сьогодні методичним стандартом. Реалізація комунікативного підходу означає, що формування іншомовних мовленнєвих навичок і умінь відбувається шляхом і завдяки здійсненню учнем іншомовної мовленнєвої діяльності, а процес навчання іноземної мови будується адекватно реальному процесу мовленнєвого спілкування.

Комунікативний підхід зумовлює цілі, принципи, зміст і методи навчання іноземних мов, а методи навчання, у свою чергу, реалізуються в методичних прийомах. Одним з найбільш ефективних і доцільних прийомів при роботі зі школярами є створення комунікативних ситуацій на уроках англійської мови.

Досягти високого рівня комунікативної компетенції в англійській мові, не знаходячись серед її носіїв, справа дуже важка. Тому важливою задачею вчителя є створення на уроці іноземної мови реальних і уявлених ситуацій спілкування, використовуючи для цього різні прийоми роботи.

Посилення комунікативного спрямування навчання, тобто наближення до реального процесу спілкування, набуло характерної тенденції в період 60-70-х років ХХ століття.

Розробкою комунікативного напрямку вивчення іноземної мови в різних його аспектах займалося багато наукових колективів і методистів у різних країнах.

У чому полягає новизна комунікативного підходу? До чого зобов'язує його використання у навчанні іноземної мови учнів початкової школи? Відповіді на поставлені запитання можна отримати, розглянувши принципи комунікативності.

Поняття “комунікативність” розглядали багато дослідників (В.О. Артемов, В.Г. Костомаров, А.А. Леонтьєв, Ю.І. Пассов, С.Л. Рубінштейн, О.Б. Тарнопольський, Н.К. Скляренко, Е.П. Шубін).

У свою чергу, майже всі вчені одностайні в думці, що принципами комунікативності є: 1) ситуативність, 2) мовленнєво-мисленнєва діяльність, 3) новизна, 4) функціональність, 5) індивідуалізація, 6) діалог культур.

Дотримання наведених принципів комунікативності на уроках іноземної мови у старших класах сприятиме формуванню і розвитку практичних навичок і умінь спілкування іноземною мовою школярів [1, с. 28].

Принцип комунікативності – це провідний методичний принцип, який сприяє успішному досягненню головної мети навчання іноземної мови в середніх навчальних закладах – навчити учнів здійснювати іншомовне мовленнєве спілкування в межах засвоєного навчального матеріалу. Принцип комунікативності передбачає побудову процесу навчання іноземної мови як моделі процесу реальної комунікації. Модель має зберігати усі найсуттєвіші риси об'єкта, що моделюється. Для процесу спілкування – це вмотивований характер мовленнєвих дій як учителя, так і учнів. Комунікативні ситуації, що використовуються у навчанні іноземної мови, мають моделювати типові ситуації реального життя у відповідній сфері спілкування.

Комунікативно-мовленнєва ситуація - це динамічна система взаємодіючих конкретних факторів об'єктивного і суб'єктивного планів, які залучають людину до мовленнєвого спілкування і визначають її поведінку в межах одного акту спілкування. Комунікативна ситуація включає чотири чинники: 1) обставини дійсності, в яких відбувається комунікація; 2) стосунки між комунікантами; 3) мовленнєві наміри; 4) реалізацію самого акту спілкування, який створює нові стимули до мовлення. Отже, у процесі навчання важливо враховувати ситуативний характер мовлення, а саме: хто говорить (пише), про що, з якою метою, кому, за яких обставин, який передбачається результат спілкування. Мовленнєва дія неможлива поза ситуацією спілкування. З методичної точки зору особливе значення має здатність ситуації конкретизувати мовленнєву дію та предметно-змістовний план мовлення, зумовлювати вибір мовленнєвих засобів [7, с.224].

Існують ефективні шляхи створення комунікативної ситуації на старшому етапі навчання. Це перш за все створення ситуацій для діалогічного мовлення.

Діалогічне мовлення – це процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. Тому в межах мовленнєвого акту кожен з учасників по черзі виступає як слухач і як мовець. Спілкування, як правило, проходить у безпосередньому контакті учасників, які добре обізнані з умовами, в яких відбувається комунікація.

Однією з найважливіших психологічних особливостей діалогічного мовлення є його ситуативність. Ситуативним діалогічне мовлення є тому, що часто його зміст можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, в якій воно здійснюється.

У реальному процесі спілкування комунікативні ситуації виникають, як правило, самі собою. Це так звані природні ситуації. Їх можна використовувати у процесі навчання іноземної мови.

Автори підручників і вчителі спеціально створюють комунікативні ситуації, моделюючи природні комунікативні ситуації. Спеціально створені (або штучні) комунікативні ситуації потребують певної деталізації зовнішніх обставин і умов, в яких має місце діалогічне спілкування, наявності вербального стимулу, визначення ролей, в яких комуніканти виступатимуть, стосунків між ними тощо [6, с. 39].

До системи вправ для навчання діалогічного мовлення включаються 4 групи вправ: I група – вправи для навчання “реплікування”, II група – вправи на засвоєння діалогічної єдності різних видів, III група – вправи на створення мікро діалогів, IV група – вправи на створення діалогів різних функціональних типів [3, с. 15].

Останнім часом помітно зростає інтерес до навчальних відеофільмів як ефективного засобу навчання іноземної мови. Специфіка відео полягає в тому, що воно дає можливість поєднати зорові та звукові образи в типових обставинах, запропонувати учням мовленнєву ситуацію, в якій вони за допомогою викладача можуть опинитися у ролі активних учасників комунікації. Ефективність цього засобу навчання іноземної мови сприяють також технічні можливості відео, які дозволяють зупиняти та повторювати дію. Не слід, однак, забувати, що учні звикли до пасивного перегляду телепрограм. Тому при всіх можливостях відео центральною фігурою на занятті залишається викладач, який повинен організувати активне сприйняття фільму та наступну комунікативну діяльність учнів.

В залежності від характеру відео матеріалу та навчальної мети визначається певна послідовність навчальних дій, а також специфічні для відео прийоми роботи. Найбільш типовим для сучасної методики навчання іноземної мови з використанням відео слід вважати трьох етапний розподіл навчальних дій.

Перший етап (розуміння) передбачає загальне ознайомлення з відеофрагментом та виконанням вправ, спрямованих на розуміння послідовності дій та причинно-наслідкових зв'язків.

Другий етап (мовна практика) передбачає паузовий (за допомогою стоп-кадру) перегляд відеофрагмента з метою привернення уваги до відібраних мовних одиниць, вживання яких коментується вчителем та закріплюється у процесі виконання комунікативних вправ.

На третьому етапі (мовленнєва практика) основним завданням є стимулювання активної комунікативної діяльності учнів на основі ситуації відео фрагмента з використанням опрацьованого мовного матеріалу.

Робота з відео матеріалом сприяє в основному розвитку навичок та вмінь аудіювання та говоріння. Слід також використати завдання, що допоможуть розвивати уміння письма [4, с. 40].

Одним із шляхів створення комунікативної ситуації є рольові ігри, які сприяють реалізації міжособистісного спілкування учнів на уроці. Рольова гра орієнтує учнів на планування особистої мовленнєвої поведінки і прогнозування поведінки співрозмовника. Рольова гра передбачає елемент перевтілення учня у представника певної соціальної групи, професії, тощо. Через це рольові ігри часто сприймаються учнями як реальна дійсність: учні дістають у них можливості для самовираження, яке здійснюється у рамках цих ролей. Кожен гравець виступає як частина соціального оточення інших і демонструє шаблон, в рамках

якого він може спробувати свою власну чи групову поведінку. Кінцевою метою рольової гри є відпрацювання комунікативних навичок та умінь [2, с. 15].

Також особливе місце відводять бесіди. Її розглядають (мається на увазі обговорення прочитаних текстів) як основний засіб розвитку діалогічної і монологічної мови учнів. Учні повинні уміти виділяти головне в тексті, знаходити аргументи на питання проблемного характеру, висловлювати на іноземній мові зміст прочитаного, давати характеристику дійовим особам, тобто їх відповіді повинні бути розгорненими, носити характер мікрОВисловів, містити пояснення причини, докази, враження, думки. Такі високі вимоги до рівня володіння мовою на іноземній мові можна реалізувати, навчаючи бесіди з елементами дискусії, коли ставиться проблема, і учні виказують свою точку зору, погоджуються з думкою однокласників або заперечують їм, роблять висновки. Треба прагнути того, щоб організовані бесіди носили достовірно комунікативний характер [5, с. 63].

Беззаперечно, навчання іноземним мовам у вищих навчальних закладах має бути комунікативно орієнтованим. Одним з головних критеріїв комунікативного підходу є створення мовленнєвих ситуацій в процесі навчання, приблизних до реального життя; комунікативний підхід у навчанні забезпечує самостійну та творчу роботу учнів, а також використання мови, як засобу спілкування для досягнення навчальних цілей.

Вивчивши проблему про шляхи створення комунікативних ситуацій на уроках в старших класах, я дійшла наступних методичних висновків: вчитель іноземної мови у своїй педагогічній діяльності може використовувати сучасні методики – такі, як навчання в співробітництві, проектна методика з використанням нових інформаційних технологій і інтернет-ресурсів, використання рольових ігор, бесід, що допомагають реалізувати особистісно-зорієнтований підхід у навчанні, забезпечують індивідуалізацію і диференціацію навчання з урахуванням здібностей дітей, їх рівня навченості, схильностей, інтересів.

Отже, завдання педагога полягає в тому, щоб знайти максимум педагогічних ситуацій, у яких може бути реалізоване прагнення дитини до активної комунікації. Педагог повинен постійно удосконалювати процес навчання, що дозволяє дітям ефективно і якісно засвоювати програмний матеріал.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бородіна Г.І. Комунікативно-орієнтоване навчання іноземної мови у немовному вузі // Іноземні мови. – 2005. – №2. – С. 28-30.
2. Бондаренко С.М. Урок – творчество учителя. – М., 1974.
3. Бориско Н.Ф. Діалог культур: необхідність, можливості і межі // Тези доповідей Міжнародної наукової методичної конференції “Інноваційні підходи до навчання іноземних мов та культур у новому тисячолітті”. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет економіки та права, 2002. – С. 12-15.
4. Давиденко Ю.Є. Використання інформаційно-комунікативних технологій для мовної освіти // Іноземні мови. – 2005. – №3. – С.40-41.
5. Дементьева Т.Ф. Использование учебно-речевых ситуаций в процессе формирования коммуникативной компетенции студентов-иностранцев подготовительных факультетов // Збірник наукових праць. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. – Вип. 30. – К.-З., 2004.
6. Николаева С.Ю., Шерстюк О.М. Сучасні підходи до викладання іноземних мов // Іноземні мови. – 2002. – № 1. – С. 39-46.
7. Склярєнко Н.К. Обучение речевой деятельности на английском языке. – Киев, 1998; Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М., 1969. – 214 с.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО УРБАНОНІМНОГО ПРОСТОРУ МІСТА ЖИТОМИРА

У статті проаналізовано основні тенденції формування сучасного урбанімікону м. Житомира з огляду на Закон про декомунізацію, виявлено основні чинники, які вплинули на зазначений процес, простежено закономірності в перейменуванні вулиць і провулків обласного центру, охарактеризовано чинники, які зумовили зміни в урбанонімії Житомира.

Ключові слова: урбаноніми, годоніми, номінація, перейменування, декомунізація.

The article analyzes the major trends shaping the modern urbanimikonu m. Zhytomyr in view of the Act discommunitization, identified the main factors that influenced this process, traced patterns in the renaming of streets and lanes of the regional center, described the factors that led to changes in urbanonimiyi Zhitomir.

Keywords: urbanonim, godonim, deccomunitisation, nomination, redesignaton, decommunitisation.

Сучасний урбанонімний простір як складова соціокультурного континууму України зазнає значних змін з огляду на Закон про декомунізацію, що водночас призводить до зміни у сфері номінації, у результаті чого відбувається динаміка ономастикону як виразника політичних, культурних, соціально-економічних, націєтворчих процесів, які відбуваються сьогодні в нашій державі.

Зауважимо, що урбаноніми – назви міських об'єктів, зокрема вулиць, майданів, провулків тощо, як складова ономастичного класу були об'єктом наукового дослідження в працях таких лінгвістів, як А. Беспала, О. Вінарева, О. Галай, Т. Громко, А. Ємельянов, О. Карпенко, С. Казакова, Р. Козлова, Н. Кутуза, В. Лучик, Р. Ляшенко, Т. Можарова, Н. Подольська, О. Суперанська, В. Ткачук, М. Торчинський, А. Титаренко та ін.

Актуальність нашої розвідки зумовлена тим, що лінгвістичне потрактування основних тенденцій зміни сучасного урбанімікону Житомира досі не привертало уваги мовознавців.

Предметом нашого зацікавлення стали годоніми (назви лінійних об'єктів, насамперед вулиць і провулків) м. Житомира як найбільш сприятливі до змін урбаноніми, адже вони найчутливіше реагують на історико-соціальні зміни в житті міста, пов'язані з політичними подіями, які накладають відбиток і на процеси номінації, що призводить до динаміки ономастикону міста і змін у номінації урбанонімних об'єктів. Зауважимо, що ми вже порушували питання формування сучасного урбанімікону м. Житомира, зокрема проаналізували сучасний стан урбанонімії обласного центру у зв'язку з декомунізацією, схарактеризували нові найменування вулиць і провулків за мотиваційною ознакою, структурними особливостями, специфікою номінації, виявили загальні тенденції в перейменуванні урбанонімів м. Житомира порівняно з іншими містами України [1].

Мета запропонованої розвідки – проаналізувати основні тенденції формування сучасного урбанімікону м. Житомира з огляду на Закон про декомунізацію, виявити основні чинники, які вплинули на зазначений процес.

Перейменування 2016 року зачепило насамперед назви вулиць, які передовсім виконують номінативну та інформаційну функції [2, с. 13], а також провулків як структурного елемента годонімів.

Аналіз процесів перейменування вулиць і провулків Житомира у зв'язку із Законом про декомунізацію дав підстави виявити основні тенденції у формуванні сучасного урбанонімного простору міста:

1. Відповідно до рішення міської ради було перейменовано 87 годонімних об'єктів, які раніше були названі на честь видатних діячів радянського минулого й склалися здебільшого з назви прізвища (напр., *вулиця Баранова, Войкова, Ватутіна, Котовського, Косіора, Малікова, Мануїльського, Шелушкова* та ін.), рідше – з імені та прізвища (*вулиця Олександра Байка, Яна Гамарника, Люби Шевцової*) чи відображали деякі радянські реалії (*вулиця Дитячої Комуни, провулок Колгоспний, Піонерський, Пролетарський, Піонерських Таборів*).

2. У процесі перейменування спостерігаємо тенденцію номінації годонімних об'єктів, мотивованих знову ж таки антропонімами, у яких відображені прізвища видатних історичних постатей, борців за Україну, які за мотиваційною структурою належать до меморіальних онімів, що увічнюють пам'ять про людей, події або інші реалії [3, с. 313].

3. На відміну від традиційного найменування із зазначенням тільки прізвища особи, на честь якої названо урбанонім, більшість сучасних годонімів є складеними назвами, у яких до слова *вулиця, провулок* чи *проїзд* додано, відповідно до європейської традиції, ім'я та прізвище в родовому відмінку: *вулиця Якова Зайка, Івана Сірка, Юрка Тютюнника, Петра Калнишевського, Симона Петлюри, Євгена Рихліка; провулок Федора Терещенка, Пилипа Орлика, Панаса Саксаганського, Івана Садовського, Михайла Старицького, Петра Болбочана, Олени Левчанівської, Василя Кука, Сергія Кулжинського, Максима Залізняка, Христовора Барановського, Миколи Чечеля, Павла Кольченка, Михайла Клименка, Юліана Мовчана; проїзд Володимира Плотницького, Августа Ільїнського*.

4. Відантропонімні годоніми названо переважно на честь відомих в Україні людей – політичних, громадських і культурних діячів (напр., *вулиця Сергія Параджанова Михайла Грушевського, Івана Мазети, Степана Бандери, Романа Шухевича* та ін., *провулок Івана Багряного, Володимира Сосюри, Василя Стуса, Уласа Самчука, Олени Теліги* та ін.). Водночас низка урбанонімів містить у своїй номінації прізвища тих постатей, життя й діяльність яких були пов'язані передовсім із Житомиром і Житомирщиною (*вулиця Івана Сльоти, Кліма Поліщука, Миколи Сціборського, Євгена Коновальця, Леха Качинського, Тараса Бульби-Боровця, провулок Миколи Капустянського, Тараса Сенюка, Миколи Величківського* та ін.). Окремо відзначимо годоніми, названі на честь родин, котрі прославили Житомирщину (переважно в минулому), вплинули на культурне, соціально-політичне чи економічне життя мешканців краю: *провулок Тайберів, Аршеневських; вулиця Родини Гамченків, Князів Острозьких, Отаманів Соколовських*.

5. З-поміж відантропонімних годонімів відзначаємо такі, у яких представлено вказівку на посаду, звання, професію, причетність до релігії тощо: *провулок Сотника Савінського, Священника Жилюка, Генерала Жуковського, Художника Канцєрова, Скульптора Вітрика; вулиця Скульптора Олішкевича, Професора Кравченка, Митрополита Андрея Шептицького, Генерала Всеволода Петріва*.

6. До перейменування у зв'язку із Законом про декомунізацію долучилися громади поляків, чехів, вірмен, прагнучи увіковічнити своїх земляків, діяльність більшості яких пов'язана з Житомиром, у назвах міських об'єктів, у результаті чого з'явилися вулиці, названі на честь поляків *Святого Йоана Павла II, Святого Зигмунта Фелінського, Леха Качинського*, вірменина *Сергія Параджанова*, чеха *Євгена Рихліка*.

7. Спостерігаємо процес повернення давніх історичних назв вулиць, які функціонували до радянського періоду (*вулиця Троянівська, Синельниківська, Нобелівська, Радивилівська, проїзд Шпаковський*).

8. Водночас, крім відантропонімних, з'явилася низка годонімів-полісонімів, мотивованих здебільшого назвами районних центрів Житомирської області (*провулок Черняхівський, вулиця Чуднівська*) та інших міст України (*провулок Корецький, Острозький, Рівненський, вулиця Радивилівська*) чи Білорусі (*провулок Гомельський*), а також сільських населених пунктів, які розташовані близько від Житомира (*вулиця Довжицька* (село Довжик), *вулиця Троянівська* (село Троянів), *вулиця Чеська Крошня* (раніше було село Крошня)).

9. Найменшу кількість із-поміж нових урбанонімів становлять годоніми, пов'язані з органічним світом, використанням назв флори й фауни (*вулиця Тополина*), мотивовані гідронімами (*вулиця Кам'янська* (річка Кам'янка), *провулок Закам'янський*) чи ергонімами (*провулок Політехнічний*), іншими годонімами (*провулок Покровський* – від вулиця Покровська).

Отже, на урбанонімний простір м. Житомира в контексті декомунізації вплинули передовсім позамовні фактори, адже сучасні (нові) назви вулиць і провулків відображають явища національної культури українців, їхньої історії, а водночас і культурно-історичного розвитку кожного окремо взятого міста. Процес перейменування призвів до ситуації, коли поряд у мовленні житомирців функціонують дві назви вулиць – стара й нова, причому досить часто з перевагою першої, але з плином часу, сподіваємося, ситуація зміниться, як це сталося, наприклад, із назвою *вулиці Героїв Небесної Сотні* (колишня *Московська*), яка зараз в активному вжитку містян.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в системному дослідженні сучасних урбанонімів Житомира та районних населених пунктів Житомирської області, простеженні їхньої динаміки для створення цілісної лінгвальної картини урбанонімічного міста й області та здійснення компаративних студій у цій царині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гримашевич Г. І. Урбанонімія Житомира в контексті декомунізації / Г. І. Гримашевич // «Мова: класичне – модерне – постмодерне»: збірник наукових статей / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»; відповід. ред. В. М. Ожоган. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – Вип. 2. – С. 53–61.

2. Титаренко А. А. Урбанонімія Кривого Рогу: структура, семантика, функціонування: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Спец. 10.02.01 – українська мова / А. А. Титаренко. – Дніпропетровськ, 2015. – 20 с.

3. Торчинський М. Мотиваційна структура ономастикону / М. Торчинський // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: збірник наукових праць / гол. ред. Л. М. Полюга. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2011. – Вип. 1. – С. 311–317.

Шохіда Истамова
(Бухара, Узбекистан)

ОСОБЕННОСТИ МОТИВОВ СНОВИДЕНИЙ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ПИСЬМЕННЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКАХ

Данная статья посвящена сравнительному изучению символики сновидений в западной и восточной литературах. В частности, автор, анализируя мотив сновидения в поэтическом романе А.С.Пушкина «Евгений Онегин» (образ медведя), приводит его западное и восточное толкование. В статье на основе ряда примеров доказано различное толкование сновидений в фольклоре разных народов.

Ключевые слова: сновидение, мотив сновидения, русский сонник, Пушкин, узбекский народный сонник.

Present article is devoted to comparative study of dream symbols of eastern and western literatures. Particularly, analyzing dream motive in the poetic novel of Pushkin "Evgeniy Onegin" (the image of bear), the author gives its western and eastern interpretation. In the article the variable interpretations of dreams in folklore of different nations are proved on the basis of a number of examples.

Key words: dream, dream motive, Russian dream book, Pushkin, Uzbek folk dream book.

Мировая литература располагает не малым количеством произведений, посвященных исследованию сна и толкованию сновидений, поскольку сон, как психологическое явление, издревле является объектом религиозных поверий. На Востоке особое внимание уделяли созданию сонников [6, 3, 15, 1], что способствовало впоследствии появлению фундаментальных исследований в области психологии и фольклористики [12, 16, 17].

Особого внимания в узбекской фольклористике заслуживает докторская диссертация Дж. Эшанкулова «Сон и художественное толкование сна в узбекском фольклоре», посвящённая изучению мотивов сна в узбекской фольклористике [13]. До этого немногочисленные замечания на эту тему встречались в некоторых работах, посвящённых изучению поэм, сказок, траурных обрядов [5, 11, 14].

Подобно тому, как любое событие – случай по-своему воспринимается в сознании человека, так же и сон (сновидение) интерпретируется у каждого народа или даже внутри народа по-разному. И это весьма наглядно и со всей очевидностью отражается в толкованиях сна, поскольку именно здесь каждый народ демонстрирует особенность своего мировоззрения, богатство духовной культуры и степень просветительской традиции.

Именно с этой точки зрения и следует толковать символику сна в художественных произведениях европейских писателей, поскольку толкование снов в сонниках на Западе и Востоке весьма отличается по своему содержанию. К примеру, если согласно восточным сонникам белая вата во сне (из хлопка) – к счастью, то согласно западному толкованию сновидений, то же самое во сне предвещает скорбь или несчастный случай.

Авторы работ по истории культуры, истории сновидений или народной мудрости, связанной со сновидениями, как правило, руководствуются народными толкованиями, т.е. увиденная во сне символика истолковывается так, как она трактовалась веками в устном народном творчестве. Например, если увидел во сне воду, то ее трактовка в обязательном порядке связывалась с учётом народного предсказания, соответственно, в том же русле и духе толковалось и сновидение.

К примеру, в узбекском народе существует пословица «Увидешь во сне – ганж, а наяву – янч». Следовательно, увидеть во сне змею у узбеков связывается с чем-то хорошим, вернее, богатством, хотя в реальной жизни, змея воспринимается как гадкое и ядовитое существо. Однако в христианской вере змея воспринимается как признак зла или злодеяния.

В русских сонниках, к примеру, констатируется, что медведь во сне – к добру, поскольку у русского народа медведь символизирует благородство. У узбеков – представителей тюркских народов, то же самое символизирует образ лошади. Именно поэтому мотивы снов в узбекской литературе связаны не с образом медведя, а лошади.

Гениальный русский поэт А.С.Пушкин в поэме «Евгений Онегин» описывает сон Татьяны, где ей снится генерал в образе медведя – который согласно сонникам, связан с формированием образа жениха благородных кровей. Этому есть подтверждение в работах А.М.Вейна и А.А.Потебни [4, 136-137; 9, 564].

А.А.Потебня пишет: «Татьяна Пушкина – «русская душой» и ей снится русский сон... Этот сон предвещает выход замуж, хоть и не за милого». Действительно, русских сонниках подчеркивается что, «Медведя видеть во сне предвещает женитьбу или замужество» [2, 210].

Однако в мусульманских сонниках приснившийся во сне медведь предвещает несчастье. Поэтому, в соннике Мухаммада Тифлиси «Мукаммал туш таъбирлари» («Наиболее полный сонник») пишется: «Ибн Сирин, да будет мир с ним, говорит: «Увиденный во сне медведь – это враг подлый и гнусный. Увидеть во сне медведя в любом случае признак нехорошего» [15].

А.С.Пушкин даёт описание сна Татьяны в XI-XXIV частях 5 главы романа. Ю.М.Лотман подчеркивает что, в XI-XXI частях сон Татьяны имеет в тексте пушкинского романа двойной смысл. Являясь центральным для психологической характеристики «Русской душой» героини романа, он также выполняет композиционную роль, связывая содержание

предшествующих глав с драматическими событиями шесте» главы. И ещё сон Татьяны имеет глубоко реалистическую мотивировку [7, 650-651].

Ранее А.С.Пушкин в качестве эпиграфа главы приводит следующие строки поэта Жуковского, также связанные с мотивом сна:

О, не знай сих **страшных снов**

Ты, моя Светлана!

Знакомя читателя с Татьяной, поэт особо подчёркивает интерес и веру героини романа к снам, карточным гаданиям и лунным предсказаниям [8, 128]. Затем поэт для более чёткого представления передаёт внутренние предчувствия, вызванные недобрыми знаками. Татьяне снится чудный сон. Во сне она видит себя, бегущей по снежному сугробу, окружённому печальной мглой. В сугробах снежных перед ней шумит громко журчащий поток. В частности, две жердочки, склеенные льдинкой, кажутся ей гибельным мостком и вводят девушку в недоумение. Пришедшая в ужас девушка просит помощи у ручья, но не получает ответа. Тогда сугроб зашевелился и оттуда появился:

Большой взъерошенный медведь

Татьяна ах! А он реветь,

И лапу с острыми когтями

Ей протянул; она скрепясь

Дрожащей ручкой оперлась

И боязливymi шагами

Перебралась через ручей;

Пошла – и что ж? медведь за ней!

Девушка не осмелилась взглянуть назад, продолжает идти. Перед ней встаёт большой лес, Медведь идёт за ней вслед:

Татьяна в лес; медведь за нею;

Снег рыхлый по колени ей;

....

Упала в снег; медведь проворно

Её хватает и несёт;

Она бесчувственно-покорна,

Не шевельнется, недохнет;

Медведь, подняв бесчувственную девушку, приводит её в убогий шалаш. Вот как описывает этот шалаш поэт:

И ярко светится окошко,

И в шалаше и крик и шум;

Медведь промолвил: «Здесь мой кум:

Погрейся у него немножко!»

И в сени прямо он идет

И на порог ее кладет.

Придя в себя, Татьяна обнаруживает, что там нет никакого медведя, а за дверью она слышит крики и звон стаканов как на больших похоронах. Всё внутри шумит и вопит, а сами гости представляют собой чудовища в обликах животных.

Татьяна весьма удивляется, увидев героя романа Онегина, сидящего среди них. Онегин к тому же оказывается хозяином пиршества. В пылу любопытства Татьяна приоткрывает дверь, и струя воздуха, устремившись внутрь, тушит свечи, а шайка домовых приходит в беспокойство. Встав со своего места, Онегин направляется к двери. Татьяна растеряна и испуганна, она пытается убежать, но не в силах сделать это; хочется закричать, но голос пропал. Тогда дьявольское сборище, указывая на неё, стало кричать: «Моё! Моё». Но Онегин грозным голосом хозяина тоже произносит: «Моё!», и вся эта шайка исчезает.

Спор разгорается всё громче и громче. Евгений хватает длинный нож и вонзает его в Ленского, и тени страшно сгустились после нестерпимо раздавшегося крика. Татьяна в ужасе

просыпается и обнаруживает, что наступает рассвет и входит Ольга с вопросом: «Ну, скажи мне, кого ты видела во сне?». Но Татьяна не раскрывает свой сон. Девушка мучается, не зная тайного смысла своего сна, и пытается отыскать его толкование в соннике Мартина Задека – гадателя и толкователя снов.

Поэт в качестве авторитетного толкователя снов и автора сонников пользуется именем Задека – знаменитого халдейского мудреца (глава халдейских мудрецов).

Загадка и смысл сновидений может быть истолкованы по-разному в каждом отдельном сне, поскольку в художественных произведениях сны героев изначально предполагают пресуппозицию морального характера и состояния героев, а, следовательно, они и трактуются в том же духе. Следовательно, встречающиеся в художественном произведении сновидения также обладают своей специфичностью, особым смыслом и характеризуются своеобразным тайным загадочным умыслом.

В целом, особого внимания заслуживают поэмы и драматические произведения эпических жанров устного народного творчества, классической и современной литературы, в которых авторы используют мотивы сновидений в целях раскрытия определённых черт своих героев, их духовного мира, душевного состояния, внутренних, сердечных тревог, психологического состояния или для того, чтобы увязать между собой разные события произведения и придать ему смысловую и содержательную целостность. Такое композиционное построение воспринимается как своего рода традиционная форма или аспект произведения.

Сегодня в шедеврах устного народного творчества, а также в письменных литературных источниках можно заметить специфичность использования мотивов сновидений. Каждый автор пользуется ими по-своему: как способ воспроизведения душевного состояния героя или как композиционный элемент, усиливающий фактор художественного мастерства автора. При этом, мотив сновидений, как фактор описания объективной жизни, является важным средством художественного отображения. Этот фактор помогает писателю более чётко и красочно отстоять свою позицию, что улучшает художественно-эстетические качества произведения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмад Дониш. Тушларнинг баёни хақида // Наводирул вақое. (Нодир воқеалар). – Т.: Фан, 1964. – Б.305-313.
2. Балов А. Сон и сновидения в народных верованиях (Из этнографических материалов, собранных в Ярославской губернии) // Живая старина. – 1891. – Вып. IV. – С.210.
3. Биноий. Тушлар таъбири. – Тошкент: Халқ мероси, 1996. – 96 б.
4. Вейн, А.М. Три трети жизни. – Москва: Знание, 1991.
5. Дўстхўжаева Н. Эртақларда туш ходисаси // Тафаккур. – 1998. – 4-сон. – 85-бет.
6. Ирқ битиги. Таъбирнома. Қадимий ҳикматлар. Тузувчи Н. Раҳмонов. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.
7. Лотман Ю.М. Пушкин. Биография писателя. Статьи и заметки. «Евгений Онегин». Комментарий. – С.-Петербург: Искусство – СПб, 1995. – 847 с.
8. Пушкин А.С. Евгений Онегин. – Москва: Художественная литература, 1982.
9. Потенция А. Слово и миф. – М., 1989. С.564.
10. Толковый словарь сновидений. – М.: Эксмо, 2006. – 1488 с.

*Муносиб Ишанжанова, Бекмуроджон Мирзаев
(Андижан, Узбекистан)*

ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАР СЕМАНТИКАСИДАГИ КОГНИТИВ-ПРАГМАТИК АХБОРОТНИ ТУШУНИШ УСУЛЛАРИ

Ушбу мақолада фразеологизмлар семантикасидаги когнитив-прагматик ахборот ва уларни тушуниш усуллари ёритилади.

Калит сўзлар: *фразеологизмлар, когнитив маъно, лексик, предикатив фразеологизмлар.*

В статье анализируется когнитивно-прагматическая в семантике фразеологизмов и способы их понятия.

Ключевые слова: *фразеологизмы, когнитивное значение, лексика, предикативные фразеологизмы.*

Фразеологизм семантикасидаги прагматик ахборот нутқ жараёнида ёки матнда муайян коммуникатив вазиятда реаллашиб, лингвистик ва экстралингвистик, тарихий–маданий, ижтимоий-маданий, этимологик ахборотларни ифодалаб, мулоқот иштирокчиларининг прагматик мақсад ва муносабатларни ифодалаловчи лисоний воситалардир. Бу жараёнда адресат(муалиф, сўзловчи) прагматик маънонинг, яъни муносабат билдирувчининг субъектив баҳоловчиси вазифасини бажаради. Субъектнинг объектни баҳолаши табиат, одамлар, нарса ва ҳодисаларга нисбатан ижобий, салбий, нейтрал муносабатларда, оламни лисоний идрок қилишдаги миллий, маданий, этнографик, ижтимоий мавқе, этнографик хусусиятларини ифодаловчи лисоний бирликларда ўз аксини топади.

Улар фразеологик бирлик семантикасидаги миллий маданий коннотатив компонентлар дея юритилиб, тил концептосферасига кирувчи тушунчалар сифатида ўрганилади. [1. 87]

Фразеологик бирликлар семантикасида ифодаланадиган прагматик ахборотда прагматик мақсад ва муносабат, коннотатив образлилик, миллий-маданий ўзига хосликлар бошқа лисоний бирликларга қараганда кучлироқ ифодаланadi.

Прагматик ахборотдаги маънони англашда фразеологизм таркибидаги қуйидаги макростратегик координатлар аниқланади: а) фразеологик бирликни қўллашдан мақсад(функциялар); б) бунда қандай нутқий ҳаракатлар амалга оширилади; в) нутқий ҳаракатлар орқали коммуникантлар ўртасида қандай прагматик муносабатлар юз беради (субъект-объект муносабатлари); г) фразеологик бирлик қўлланилган матннинг прагматик потенциали (китобхонга, тингловчига таъсири), унда муаллифнинг, сўзловчининг коммуникатив интенцияси. Бундай ахборот рецепторнинг когнитив ментал онгида таҳлил қилинган, фразеологизмнинг ҳақиқий маъносининг идрок қилиш жараёни бошланади ва тингловчида (китобхонда) ахборотга нисбатан вербал прагматик муносабатлар юз беради.

Идрок қилиш манбадаги ахборотнинг имплицитлиги ва эксплицитлигида, билдирилган ахборотнинг онгли ёки онгсиз идрок қилиниши билан боғлиқ.

Муаллифнинг(сўзловчининг) ментал нияти турли вариантлардаги мазмунни ифодалаш мумкинлиги туфайли дастлаб, англаш учун фразеологизмнинг матндаги денотатив структурасига таянилади. Бу ўринда фразеологик маъно бирликнинг ўзидан ёки контекст ёрдамида идрок қилинадиган фразеологизмлар фарқланади.

Фразеологик маънони аниқлашда тадқиқотчидан қуйидаги фаолият турларини режалаштириш талаб қилинади: 1) фразеологик бирликлар ҳақидаги билимларни тўлиқ эгаллаб олиш; 2) фразеологик бирликларни матн ичидан ажрата олиш; 3) фразеологик маънони англашда нафақат уларнинг семантикасини, балки экспрессив-семантик, прагматик функцияларини ҳам фарқлай олиш. [2. 62]

Қўлланилишдан чиқиб кетган ва луғатларда белгиланмаган фразеологизмлар, фақат алоҳида ижтимоий гуруҳларга таниш бўлган фразеологизмлар орқали ифодаланадиган прагматик ахборот кўпинча уларни тушунилишида муайян қийинчиликлар туғдиради.

Шунингдек, фразеологик ахборот бошқа тил вакиллари учун номаълум бўлган, жамиятинг муайян бир ижтимоий-маданий қатламига мансуб персонажлар тилини, хулқ-атворларини, характерларини, ўзаро муносабатларидаги дейктик белгиларини ҳам ифодалалаш мумкин. Китобхон ёки тингловчини фразеологик бирликдаги прагматик ахборотни хато тушунишга мажбур қилувчи омиллардан яна бири – ифодаланган маъноларнинг бир хиллиги, аммо бу маъно бошқа тилларда ўзгача лексик бирликлар орқали ифодаланишидир. Бундай ҳолларда таржима тилида мавжуд бўлган, аслиятга семантик эквивалент бўла оладиган эквивалентлар танланади. Масалан, «*froid de loup*»(сўзма-сўз: бўри совуғи)- «қаҳратон совуқ»; «*le loup mourra dans sa peau*» (сўзма-сўз: бўри ўз терисида ўлади)- «букрини гўр тўзрилайди».

Демак, фразеологик бирликлар тингловчи ёки китобхондан, мутаржимдан нафақат аслият ва таржима тилларини яхши билишликни, балки аслият тилидаги стилистик, маданий-тарихий фактлардан тўлиқ хабардор бўлишликни, уларни таржима тилида тушунишда ўзига хос усул ва воситалардан тўғри фойдаланиш ҳам талаб қилади.

Нутқ жараёнида, айниқса бадий асар матнида муаллифнинг индивидуал мақсадларига кўра фразеологизмлар турли деформацияларга, таркибий ўзгаришларга учраши мумкин. Бу одатда муаллиф томонидан персонаж тилига киноя ва юмор, нутқ жараёнга тантанаворлик ёки кулгили тус бериш мақсадида турлича прагматик характердаги экспрессив- эмоционал, баҳоловчи воситаларни киритишни кўзда тутувчи стилистик усулдир. В.С.Виноградовнинг фикрича, фразеологизмлар семантикасидаги ахборотни англашда уларни учта катта гуруҳга бўлиб ўрганиш муҳимдир:

1. Лексик фразеологизмлар. 2. Предикатив фразеологизмлар. 3. Тилда мустаҳкам турғунлашган компаратив фразеологизмлар. [3. 181]

Шундай қилиб фразеологизм семантикасидаги прагматик ахборотни тушунишда лисоний бирликнинг фразеологик маъноси, бу маъно орқали ифодаланувчи прагматик мақсад, бу мақсад орқали юз берадиган нутқий ҳаракат, бу ҳаракатдаги прагматик муносабатларнинг воқеланиши иштирок этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Виноградов В.С. Перевод. Общие и лингвистические вопросы. – М. 2004. – 240 с.
2. Кўчибоев А. Матн прагматикаси. – Самарканд, 2015. – 123 б.
3. Королова А.Л. Передача образности в переводе как прагматическая проблема // Прагматика языка и перевод. Сб. науч. тр.

УДК 894.375

Сардорбек Кориев
(Андижан, Ўзбекистан)

“БОБУРНОМА”ДА ТАВСИФЛАШ ПРИНЦИПЛАРИ

В статье анализируются принципы описание и характеристики Бабур в мемуаре “Бабурнаме”.

Ключевые слова: Бабур, “Бабурнаме”, принципы описание, реалистический метод, композиция “Бабурнаме”.

In this article the principle of description of Babur in the “Baburname”.

Key words: Babur, “Baburname”, principle of description, method of real, composition of “Baburname”.

“Бобурнома”нинг мемуарлиги, унда муаллиф – Бобур шахсий муносабатларининг реалистик усулда ифодаланиши, ҳар бир маълумотга берилган тавсифий нуқтаи назарнинг ўзига хослиги тарихий ҳамда бадиий жиҳатдан жуда қимматлидир. Асарда муаллиф – Бобурнинг онгли ҳаёти тўла қамраб олинган бўлиб, унда воқеанинг ўзи кўрган томонлари ва ундан бевосита олган таассуротлари ҳақида ёзилган.

“Бобурнома”- муаллифи моҳир ёзувчи, ҳассос шоир сифатида ўзи шоҳиди бўлган воқеаларни маҳорат билан, санъаткорона тасвирлайди. Асардаги муаллифнинг бадиий тасвирга хос талқинлари, воқеа-ҳодисаларнинг бутун воқеийлиги билан китобхон кўз олдида гавдалантира олиши, сўз устида санъаткорона ишлаши, муаллиф услубининг фикран сахийлиги, ихчам баёни, ўзигагина хослиги ва энг муҳими, таъсирчан ифодаланиши асарнинг чинакам мемуарлигини таъминлаган. Асарда тасвирланган Фарғона, Қобул ва Ҳиндистондаги воқеа-ҳодисалар баёнида Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг шахсияти, ҳаёти ёритиб берилади.

Инглиз шарқшуноси Монстюарт Элфинстоннинг “Бобурнома” ва унинг бош қаҳрамони ҳақида айтган қуйидаги фикрлари эътиборга моликдир: “Бу хотираларда буюк туркий подшонинг ҳаёти батафсил тасвирланган, унинг шахсий ҳис-туйғулари ҳар қандай муболаға ва пардалашлардан холи. Унинг услуби оддий ва мардона, жонли ва образли. Бобур ҳарбий одамнинг ташқи кўриниши, кийими, таъби ва одатларини ифода этади, мамлакатларни, уларнинг иқлими, табиати, хўжалиги, санъат ва хунармандлик намуналарини тасвирлаб беради. Лекин муаллифнинг ёрқин характери асарга энг кўп жозоба бағишлайди”. “Бобурнома” – мемуар асар бўлгани учун ҳам муаллиф ўзи кўрган, гувоҳи бўлган воқеаларни насрий йўлда баён этади. Асарда ривоявийлик етакчи бўлгани учун ҳам тавсиф композициянинг узвий қисмига айланган. Тўғрироғи, асар тавсиф асосига қурилган. “Бобурнома” да асар воқелигига киритилаётган тарихий воқеа ва ҳодисалар, жой тасвирлари, тарихий шахслар портрети каби тасвирлар тавсифлаш асосида берилган. Асар тавсифлаш орқали изчил ва пухта ёритилган воқеалар баёни асосида ривожлантирилади.

“Бобурнома” да тавсифнинг ҳар икки кўриниши статик ва динамик тасвирлар кенг қўлланилган. Асардаги тарихий шахслар тавсифи статик тавсиф бўлса, тарихий воқеалар, жойларнинг географик ва бошқа хусусиятлари акс этган тавсифлар динамик тавсифлардир. “Бобурнома” асаридаги тарихий воқеалар, жойлар ва тарихий шахслар тасвири асардаги воқеаларни асослайди ҳамда асарда тасвирланаётган воқеаларнинг реал, ҳаққоний чиқишига хизмат қилади.

Асардаги воқеа-ҳодисалар Бобурнинг саргузаштларига, бошидан кечирган воқеаларга тутатиб кетган. Асарни ўқиган китобхон Бобурнинг ўсмирлиги, йигитлиги, жанговар лашкарбошилиги, ошиқлиги, мутафаккрилиги, меҳрибон оталиги қўйинки, барча зафару мағлубиятлари, фазилатлари-ю нуқсонлари билан кўз олдида гавдалантира олади. Муаллиф “Бобурнома” да воқеа-ҳодисалар талқини ва кишилар шахсиятига доир фикр-мулоҳаза ва маълумотларни реал баён этади. Асардаги ўзининг баён йўсини, воқеаларнинг сюжетли тарзда берилмаслиги, вақт таритибига риоя қилиши, фактографик хусусиятлари билан кундаликларга яқин туради. Асарда воқеаларнинг ҳаққонийлиги ва бадиий тўқиманинг йўқлиги жиҳатидан ҳужжатли –тарихий очерк, илмий биографияга хос услуб етакчилик қилади. Буни кўпроқ жойларнинг илмий тавсифларида кузатамиз.

«Бобурнома»да илмий маълумотлар беҳад кўп ва улар ҳозирги тармоқлашган фанларнинг элликка яқин соҳаларига мансуб. Бобур асардаги илмий маълумотларни тавсифлашда гоҳ ўзи кўрган ва ундан бевосита олган таассуротларини ёзади, гоҳ эшитган ва ўзи кўрмаган маълумотлар билан чекланади. «Бобурнома»да турли тафсилот ва тавсифларга, жумладан - геграфик, этнографик, биологик ва фаннинг турли соҳаларига оид тавсифларга кенг ўрин берилади. Шу билан бирга асарда, тарихий воқеа-ҳодисаларнинг юз бериши сабаб ва оқибатлари ўта пухталиқ, теранлик билан ўз талқинини топган.

Муаллиф “Бобурнома” композициясини тавсиф асосига қуради. Асарнинг ҳар бир қисми хронологик кетма-кетликда номланади. Асар сюжети тавсифлаш асосида ривожлантирилади.

Асар сюжетини ривожлантираётган воқеалар хронологик ҳамда макон кетма кетлигида тасвирланади. 899–йил воқеалари билан бошланган йил қисмида Фарғона водийси, Самарқанд, Кеш атрофларидаги тарихий воқеалар ва улар билан боғлиқ маълумотлар тавсиф асосида ёритилса, 912 йил воқеалари тасвирида Хуросон ва унинг атрофидаги воқеалар баён этилади. Бундай тизимли баён услуби 913-йил воқеалари берилган қисмидаги Афғонистон боғлиқ маълумотлар тасвири билан давом эттирилиб, 932- йил воқеалари берилган қисмидаги Ҳиндистон билан боғлиқ тасвир ва тавсифлар билан яқунланади. Кўриб ўтганимиздек, “Бобурнома” 22 қисмдан таркиб топган бўлиб, барча қисмларда ёритилган воқеалар тасвири ўзаро мустақкам алоқадаги бутунликка айланган. Бобурнинг “Бобурнома” ни ёзишдаги ижодий нияти ўзи гувоҳ бўлган макон ва замондаги воқеалар тасвирини (авлодлари) ўқувчига етказиш бўлган. Мана шу ижодий ният асар қисмлари орасидаги бутунликни таъминлаган. Китобхон асарни ўқиш жараёнида 899 йилдан 936 йиллардаги Фарғона водийси, Мовароуннаҳр, Хуросон ва Ҳиндистондаги воқеаларнинг иштирокчисга айланади гўё.

«Бобурнома»да давр воқеалари баёни асносида ўша даврнинг санъати, адабиёти, маънавий ҳаёти ҳақидаги маълумотлар ҳам баён этилади. Мазкур маълумотлар ёритилётган давр ҳаёти, ижтмоий ва маънавий кифасини ўқувчи кўз ўнгида реалроқ ойдинлашишига хизмат қилади. Асарда санъатнинг жуда кўп хиллари: рақс, куй, ашула ва тасвирий санъатга доир маълумотлар берилган. Китобхон Бобур замонининг машҳур ҳофизлари: Рухдам, Ҳофиз Ҳожи, раққослари: Тенгриқули, Рамазон, Мир Бадр; созандалари: Қулмуҳаммад Удий, Шайхий Ноий, Шоҳқули Ғижжакий, Хожа Абдуллоҳ Марворий; бастакорлари: Ғулом Шодий, Камолиддин Биноий, Паҳлавон Муҳаммад Бусаъид; рассомлари: Камолиддин Бехзод, Шоҳ Музаффар ҳақида, уларнинг куй, кўшиқ, рақс, сувратлари хусусида муайян тасаввурга эга бўлади.

Ушбулардан ташқари, “Бобурнома” китобхонга дин ва шариат, этнография, астрономия, табобат, ҳарбий илм, халқ оғзаки ижоди, математика, боғшунослик, шаҳар қурилиши, туш таъбиригача ўнлаб илмлардан муҳим маълумотлар беради. Бу асар мазмуни, воқеаларига эътибор қилган ўқувчи Бобурнинг кўп қиррали фаолиятига гувоҳ бўлади. Бобур асардаги тарихий фактлар ҳамда илмий маълумотларни ҳам ёзувчига хос юксак маҳорат билан тасвирлаб беради. Бу эса, шубҳасиз, унинг юксак истеъдод эгаси эканлигидан далолатдир.

“Бобурнома” да Бобур ўзи яшаган даврнинг ўзи кўриб, гувоҳи бўлган воқеаларини баён этиши билан бирга ҳеч қайси манбаларда берилмаган қимматли илмий маълумотларни ўзида акс эттирганлиги билан ҳам ажралиб туради. Асарда Фарғона водийси, Афғонистон ва Ҳиндистоннинг табиати, аҳолиси ва унинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати, хўжалик фаолияти ҳақида илмий маълумотлар ёзиб қолдирилган. Муаллиф тавсифлаш принципи асосида содда, тушунарли ва аниқ таърифлар орқали ҳар бир жойнинг географик хусусиятларини батафсил ёритиб беради. Бобур ўз тавсифларида ҳозирги илмий муомалада қўлланилаётган бир қатор принципларга амал қилган ҳолда иш кўради.

Бобур ҳақиқий санъаткор адиб сифатида жойлар тасвирида кичик тафсилотларни ҳам эътибордан қочирмайди, вилоятлар, шаҳар ва қишлоқлар манзарасини гавдалантирувчи гўзал реалистик лавҳалар чизади.

Асарда бирор тарихий воқеа баёнидан олдин ёки воқеаларнинг тасвири жараёнидан бироз чекинган ҳолда, шу воқеа юз бераётган жойларнинг умумий тасвири ва тавсифи берилади. Бунинг натижасида ўқувчи кўз ўнгида Бобур замонидаги Мовароуннаҳр, Хуросон, Афғонистон ва Ҳиндистон ўлкалари, улардаги кўплаб вилоятлар, шаҳар ва қишлоқларнинг тўла-тўқис манзараси, яъни маҳаллий ер-сувлари, тоғу чўллари, дала-даштлари, боғ-роғлари, экинзорлар, об-ҳавоси, набототу ҳайвоноти, турфа хил одамлари, қабила ва уруғларнинг урф-одати, турмуш тарзи, кийиниши, овқатлари, тили, шевасигача гавдаланади. Бундай ўринларда Бобур нафақат истеъдодли шоир ва ёзувчи, шу билан бирга, синчков ва билимдон олим, географ, этнограф, табиатшунос, тилшунос, санъатшунос сифатида ҳам кўринади.

“Бобурнома”даги табиат манзаралари тасвири ҳамда тавсифи Бобурнинг ёзувчи сифатидаги нозик диди, шоирона идрокдан далолат беради. Бобур Кобулнинг шарқи-шимолидаги Кўхистон тасвирида чилғўза дарахти ҳақида шундай ёзади: “Кўхистон элининг чироғлари тамом чилғўза йиғочиндиндур, шамъдек ёнар, ҳейле ғаробати бордур” [1; 193]. Ёки Дашти шайх деб аталадиган мавзе тасвирида қуйидаги фикрлар қизиқарлилиги билан аҳамиятлидир: “Бу доманада (тоғ этагида) ранго-ранг ҳар навъ лола бўлур. Бир қатла санаттим, ўттиз икки-ўттиз уч навъ ғайри мукаррар лола чиқти. Бир навъ лола бўлурким, андин андак (озгина) қизил гул ҳиди келур, лолаи гулбўй, дер эдук” [1; 193]. Асарда бундай нозик ва шоирона идрок билан тасвирланган воқеа-ҳодиса, меъморий ёдгорлик ва бошқалар шунчалик кўп ва шунчалик қимматлики, улар Бобурнинг ёзувчи сифатидаги улкан маҳорати ва ноёб қобилиятини намойиш этадилар. Бобур тасвирлаётган жойнинг ўсимликлар оламини тасвирлашда ҳам тавсифлашдан маҳорат билан фойдаланади. Асарда тавсифлаш ўсимликлар таърифини беришда жуда қўл келади ва асардаги воқеалар ва нарсалар баёнини ривожлантиради.

Бобур “Бобурнома”да Ҳиндистонда ўсадиган меваларнинг кўриниши, таъми ҳақида тўлароқ маълумот бериш учун қиёслаш усулидан фойдаланганлигини юқорида эътироф этдик. Муаллиф ўқувчи тасавурида ўша меваларни мукамалроқ гавдалантириш учун меваларнинг дарахти, ҳажми, ранги, гули ва япроғигача тасвирлайди ҳамда уларни Ўрта Осиё, хусусан, Фарғонада ўсадиган дарахт, мева, гул ва барглариға қиёслашнинг турли усуллари қўллайди. Бу эса Бобурнинг адиб ва олимга хос кузатувчи эканлигини кўрсатади.

Бобур туғилган ватани –Фарғона набототи ҳақида оз-у соз ёзган [3; 23]. Бунинг сабаби эса муаллифнинг ўз юртидаги наботот оламининг яхши билганлиги билан изоҳланади. Бобур ўз юртидаги ўсимлик ва меваларни тавсифини Ҳиндистонда ўсадиган мевалар ва ўсимликлар каби кенг тасвирлашни лозим деб топмайди.

Бобурнинг Ҳиндистон ҳайвонот дунёсига оид тавсифларида эколог, систематик, физиолог, этолог каби билим жиҳатларини кўрамыз. У жуда синчков эколог сифатида дастлаб Ҳиндистонда тарқалган ҳайвонларни яшаш муҳитларига кўра системаға солади [2; 23]. «Бобурнома» сюжети тавсифлаш асосида ривожлантирилади. Асар сюжетини ривожлантираётган воқеалар хронологик ҳамда макон кетма кетлигида тасвирланади.

“Бобурнома” – мемуар асар бўлгани учун ҳам муаллиф ўзи кўрган, гувоҳи бўлган воқеаларни насрий йўлда баён этади. Асарда ривоявийлик етакчи бўлгани учун ҳам тавсиф композициянинг узвий қисмиға айланган, асар тавсиф асосиға қурилган. “Бобурнома” да асар воқелигиға киритилаётган тарихий воқеа ва ҳодисалар, жой тасвирлари, тарихий шахслар портрети каби тасвирлар тавсифлаш асосида берилган. Асар тавсифлаш орқали изчил ва пухта ёритилган воқеалар баёни асосида ривожлантирилади.

Муаллиф тавсифлаш принципи асосида содда, тушунарли ва аниқ таърифлар орқали ҳар бир жойнинг географик хусусиятларини батафсил ёритиб беради. Бобур ўз тавсифларида ҳозирги илмий муомалада қўлланилаётган бир қатор принципларға амал қилган ҳолда иш кўради. Муаллиф тавсифи берилаётган ҳар бир вилоят ёки маълум бир жойнинг таърифига систематик тарзда ёндашади: ўша жойнинг географик жиҳатдан жойлашиш ўрни, иқлими, фойдали қазилмалари, шифобахш ўсимликлари, ҳайвонот дунёси, аҳолиси, қишлоқ хўжалиги, иқтисодий ҳолати ва бошқалар ҳақида ҳақиқий олим назари билан аниқ ва батафсил маълумот беради.

Муаллиф асар ёзиш жараёнида тарихий воқеа баёни давридаги подшоҳларнинг тасвири: портрети, фазилатлари, насаби, авлоди, оиласи, қилган урушлар ва ишлари кабилар тасвирлайди. Ҳатто унинг амир ва беклари ҳам тавсифлаш принципи асосида берилади. Бобур тарихий шахслар тавсифини беришда статик тавсифдан кенг фойдаланган. Бобур тасвирламоқчи бўлган тарихий шахснинг портретини чизади: шакл-у шамойили, ички дунёси, урф-одат, қилмишлари, афзалият ва камчиликларининг тавсифи асарнинг таъсир кучини оширади, тасвирланаётган воқеаларни асослайди, тарихий шахсларнинг характерини ёритиб беради.

АДАБІЄТЛАР

1. Бобурнома. – Т.: Ўқитувчи, 1999. – Б. 193.
2. Зокиров К. Бобурнинг ҳайвонот дунёси тўғрисидаги қарашлари. // Илмий хабарнома. АДУ, 2012. – 1-сон. – 23-бет.
3. Раҳмонов Р. Шох, адиб ва шоир-Заҳириддин Муҳаммад Бобур // “Бобурнома”. Нашрга тайёрловчи ва табдил муаллифи В.Раҳмонов, К. Муллахўжаева. – Т., 2008. – 23-бет.

УДК 811.111'367'

*Наталія Коробська
(Маріуполь, Україна)*

ЕПИТЕТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ВПЛИВУ АНГЛОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

У статті розглядаються англomовні рекламні тексти, їх функціональні характеристики. Особлива увага приділяється епітету як засобу реалізації функції впливу англomовного рекламного тексту. Епітет визначається як слово або словосполучення, що вказує на одну з особливостей об'єкта і спрямоване на уточнення його значення.

Ключові слова: *реklamний текст, епітет, функціональні характеристики, функція впливу*

The article focuses on English advertisement texts, their functional characteristics. Special attention is paid to epithet and its role in the manipulative effect of advertising. Epithet is determined as a word or word combination that indicates one of the features of an object and aims at specifying its understanding.

Key words: *advertisement text, epithet, functional characteristics, manipulative effect.*

Реклама як багатопланове явище – соціальне, психологічне, лінгвістичне, естетичне, власне економічне – привертає увагу дослідників різноманітних областей людської діяльності.

Особливістю рекламної комунікації є висока інформативна насиченість і яскраво виражена прагматична інтенція, що робить рекламні тексти найбагатшим матеріалом для дослідження функціонування мовленнєвих і мовних механізмів і комунікативних стратегій у складних умовах сучасного спілкування.

Так рекламний дискурс аналізували С. Ю. Тюріна, Е. В. Куликова; реклама як тип тексту досліджувалась у роботах А. Н. Назайкиної, Ю. С. Бернадської; мовні характеристики реклами розглядали Е. Н. Сердобинцева, Н. С. Лиса, Е. В. Куликова.

Незважаючи на неослабний інтерес науковців до явища реклами, все ще наявні нерозв'язані питання вивчення механізмів впливу реклами, її можливостей переконувати й спонукати аудиторію до дій, її здатності запам'ятовуватися реципієнтом і забезпечувати автоматизм поведінки останнього, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Дане дослідження присвячене аналізу епітету як засобу реалізації функції впливу у рекламному тексті. Його мета нашого дослідження полягає в функціональному аналізі епітету у текстах англomовної реклами.

Об'єктом дослідження є епітет як засіб реалізації функції впливу англomовного рекламного тексту, а предметом – його функціональні характеристики.

Матеріалом дослідження слугував корпус із 50 англomовних рекламних текстів, отриманих у результаті суцільної вибірки з друкованих англomовних журналів *Cosmopolitan* за період з 2014-2015 роки.

Англомовна реклама займає провідне місце в світовому інформаційному просторі, що обумовлює інтерес дослідників до рекламного тексту, а також засобам досягнення в ньому високого ступеня експресії.

Рекламний текст належить до текстів масового впливу, які розв'язують комунікативно-прагматичне завдання, спрямоване на забезпечення надійності, тривалості та ефективності процесу комунікації.

На думку О. В. Медведєвої рекламний текст – це різновид масової комунікації, в якій створюються і розповсюджуються інформативно-образні, експресивно-сугестивні тексти, які є оплачені рекламодавцем і адресовані ним групам людей з метою схилити їх до потрібних рекламодавцю вибору чи дії [10, с. 4].

Незважаючи на розмаїття цілей реклами, можна говорити про одну домінуючу мету рекламного звернення – спонукати людину до виконання певних дій: купити рекламований товар, звернутися за певними послугами, проголосувати за пропонованого кандидата тощо. Така мета реклами є в той же час домінуючою соціально-психологічною функцією рекламних текстів. Інші функції текстів засобів масової інформації – інформативна, фактична, естетична, – допомагають реалізації основної функціональної мети реклами, при цьому вони трансформуються у наступні субфункції: привернення уваги, формування зацікавленості об'єктом реклами шляхом створення специфічної уяви про нього, що впливає на емоції та естетичне почуття людини; оперативна інформація про зміни в сфері діяльності об'єкта реклами, формування поглядів та нових вимог у реципієнта [6, с. 112].

Таким чином, можна виділити такі дві основні функції рекламного тексту: інформативну функцію, що полягає в повідомленні необхідних даних про об'єкт реклами та функцію впливу, яку визначаємо як поєднання емотивної (викликає певну емоційну реакцію, мотивує), естетичної (вплив рекламного повідомлення як твору мистецтва) і перековувальної функцій. Вибір мовних засобів оформлення рекламного тексту буде, безумовно, мотивуватися можливістю реалізувати ці функції.

Реклама використовує багатий спектр засобів виразності на всіх мовних рівнях спрямованих на маніпулювання свідомістю адресата. Маніпулювання розуміємо тут як використання мовних засобів для здійснення психологічного впливу на адресата [7, с. 98].

Мовні засоби дають винятково багатий набір інструментів для реалізації функцій рекламного тексту, тому аналіз їх уживання є невід'ємним елементом загального дослідження реклами. Особливу вагу тут мають емоційно забарвлені слова, оскільки вони «розраховані на підсвідомість аудиторії, адже емоційність має властивості закріплюватися у підсвідомості» [3, с. 82].

Використовуючи рівневий принцип, виокремлюємо наступні стилістичні фігури: фонетико-змістовні, семантико-змістовні; структурно-синтаксичні [5].

Приймаючи до уваги мету дослідження, розглянемо епітет як засіб реалізації функції впливу в англомовному рекламному тексті.

Епітет – стилістична фігура, що є означенням чи обставиною у реченні як атрибут предмета, дії, стану й характеризується високою емотивно-експресивною зарядженістю, оцінністю й образністю [4, с. 149]. Епітети залюбки використовуються рекламодавцями, оскільки вони допомагають зробити аргументи живішими, більш наочними, наприклад: “*subtle French flavor*”; “*brilliant moisturizing color*” (*Elizabeth Arden*).

Автори реклами намагаються вживати незвичні фразові або контекстуальні епітети, наприклад: *an airwhipped mousse*, *rock-hard nails*, *dazzling*, *diamond-faceted sheens*.

Особливу цінність у рекламних текстах мають:

а) оригінальні епітети, наприклад: *kissable sensations* (*K&Y*); *baby-smooth perfection* (*MAYBELLINE*);

б) епітети, створені спеціально для реклами певного продукту та не зафіксовані у словниках (майже завжди це фразові епітети), наприклад: *restless toss-and-turner can*; *hair-free results* (*TRIA*); *make-up-artist-coordinated pairings* (*COVEGIRL*);

в) вмиле поєднання епітета із означуванням словом, що надає фразі метафоричного звучання [Аксенова К. А. Реклама и рекламная деятельность : [конспект лекций] / К. А. Аксенова. – М. : Приор-издат, 2005. – 96 с., с. 150], наприклад: *Enjoy sheer gloss color, soft moisturizing and a delicious, non-sticky feel (COVERGIRL)*

Треба особливо відзначити, що найчастіше епітети використовують в основному тексті реклами (41,6% від загальної кількості фактичного матеріалу), адже обсяг основного тексту дозволяє детальніше характеризування, в салоганах і заголовках, де є певні обмеження в обсязі, епітети використовують лише 9,4% і 11,8% текстів відповідно.

Таким чином доходимо до висновку, що основна функція рекламних текстів стимулююча, що полягає у впливі на цільову аудиторію, необхідності подіяти на реципієнта, переконати його, вплинути на його емоції, почуття чи раціональність, змусити до певних вчинків.

Мовні засоби як спосіб реалізації функцій і стратегій реклами представляють широкий спектр стилістичних фігур.

На семантико-змістовному рівні відмічаємо широке використання епітетів. Епітети в рекламі характеризуються оригінальністю, вмилем поєднанням з означуванням словом.

Перспективу дослідження вбачаємо в функціональному аналізі інших стилістичних засобів у текстах реклами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аксенова К. А. Реклама и рекламная деятельность : [конспект лекций] / К. А. Аксенова. – М. : Приор-издат, 2005. – 96 с.
2. Бернадская Ю. С. Текст в рекламе: Учебное пособие для студентов вузов / Ю. С. Бернадская. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 288 с.
3. Германов В. Г. Вплив засобів масової інформації на підсвідомість : дис. канд. філол. наук : спеціальність : 10.02.08. – «Тюркські мови» / В. Г. Германов. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. – 184 с.
4. Городецкая И. В. Англоязычный рекламный текст косметических средств: структура, семантика, прагматика : дис. канд. філол. наук: специальность : 10.02.04. – «Германские языки» / И. В. Городецкая. – Черновцы : Черновецкий национальный университет им. Ю. Федьковича, 2015. – 203 с.
5. Городецька І. В. Стилiстичнi фiгури в рекламних слоганах як засоби реалiзацiї iнформативної та персуазивної функцiї реклами / І. В. Городецька // Науковий вісник Чернівецького університету : Германська філологія. – Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2014. – Вип. 720. – С. 116-125.
6. Зильберт Б. А. Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Б. А. Зильберт, В. Г. Костомарова. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1986. – 210 с.
7. Зирка В. В. Языковая парадигма манипулятивной игры в рекламе : дис. на соиск. уч. степ. док. філол. наук / В. В. Зирка. – Днепропетровск : Днепропетровский национальный ун-т, 2005. – 462 с.
8. Куликова Е. В. Языковая специфика рекламного дискурса / Е. В. Куликова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2008. – № 4. – С. 197-205.
9. Лиса Н. С. Структурні та лiнгвопрагматичнi особливостi рекламного знака: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. С. Лиса. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 21 с.
10. Медведева Е. В. Рекламная коммуникация / Е. В. Медведева. – М. : ЛКИ, 2003. – 218 с.
11. Назайкин А. Н. Рекламный текст в современных СМИ : практическое пособие / А. Н. Назайкин. – М. : Эксмо, 2007. – 352 с.
12. Сердобинцева Е. Н. Структура и язык рекламных текстов: Учебное пособие / Е. Н. Сердобинцева. – М. : Флинта Наука, 2010. – 104 с.

13. Тюрина С. Ю. О понятиях рекламный дискурс и рекламный текст / С. Ю. Тюрина // Вестник ИГЭУ. – 2009. – № 1. – С. 3.
14. Cosmopolitan. – № 3. – 2014. – 305 p.
15. Cosmopolitan. – № 4. – 2014. – 280 p.
16. Cosmopolitan. – № 5. – 2014. – 256 p.
17. Cosmopolitan. – № 1. – 2015. – 267 p.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Г.В.Висоцька

УДК 821.521-31.09

*Юлія Маркоза
(Дніпро, Україна)*

ЕКФРАСИС У РОМАНІ КАБАБАТА ЯСУНАРІ «СТАРА СТОЛИЦЯ»

In this article the ekphrasis in the text of “The Old Capital” by Yasunari Kawabata is considered. The role and meaning of it are represented in the analysis of japanese traditional form of art such as gardening and fabrics manufacturing.

Keywords: *ekphrasis, literature, painting, gardening, fabrics manufacturing, Japan*

Так само як і в періодизації мистецтва, де абстракція передує реалізму, хоча викликає стійкі асоціації з авангардною та модерністською течією, важко встановити чіткий поділ на нове та старе, традиційне і новаторське в романі «Стара столиця» Кавабата Ясунарі, де екфрасис (будь-яке мистецтво відтворене за допомогою іншого) [1, с. 18] є акцентуючим моментом, який пов'язує ці протилежні поняття.

У романі «Стара столиця», який втілює основні лейтмотиви творчості Кавабата, описується стан початку європеїзації Кіото у 1961-му році. Ліричність та мелодичність творчого стилю автора позначається, перш за все, неабиякою увагою до природи та деталізованістю пейзажного опису. Про причини написання сам Кавабата відзначав, що волів зберегти образ старого Кіото, давньої столиці, який все більше і більше зникав з плином часу. Він часто навідувався до Кіото, але, на свій смуток, бачив лише формальні залишки старих будівель та пам'яток, внутрішнє життя яких йому здалося чимось невідомим, іншим [3, с. 310].

Екфрасис знаходить своє відображення через два традиційні види японського мистецтва, які досягли розквіту у Кіото – садівництво «енгей» та ткацтво, що включає у себе малювання ескізів для кімоно та процес фарбування тканин.

Садівництво, як вид мистецтва, у «Старій столиці» набуває значення топоекфрасису, через який передається живописне зображення. Під топоекфрасисом Клінг виділяє опис у літературному творі місця, яке несе певну естетичне навантаження»[2, с. 97]. Детальніше, живописний образ передається за допомогою мотиву відображення певних предметів у воді ставка, що веде до сприйняття читачем та літературними героями самого саду як полотна: «Біля каменів плавало латаття. Сосни на іншому березі відображалися у воді. «Розташування цих каменів нагадує абстрактний малюнок,» сказав Шінічі. «Чи хіба не усі японські сади абстрактні?» [4, с. 18]. Зазначмо, що для Шінічі абстракція має характер свіжості, чогось незвичайного, в той час, як наступні слова головної героїні виражають подив від того, що юнак не бачить очевидного мотиву, який вже і до цього існував в традиційній культурі. Екфрасис у даному випадку передає функцію відтворення естетичної концепції автора, адже у особистому листуванні Кавабата зазначав, що занепокоєний зникненням автентичного духу колишньої столиці у рамках невпинної вестернізації [3, с.308].

Не випадково Кавабата також звертається до ткацтва як мистецтва, яке влучно передає етнопсихологічний портрет нації. Найголовнішим елементом, через який відбувається втілення малюнку, є власне тканина, її колір та структура. Саме тому при складанні ескізу

митець мислить категоріями відносно сталими. «У пам'яті Такачіро зберігалися малюнки та кольори безлічі стародавніх матерій та одягу» [4, с. 31]. На відміну від справжнього митця, він обмежений можливістю реалізації свого ескізу на одязі. У тексті протиставляється також принцип розподілу кольору на Заході, а також у Японії, де «спококонвіку існує специфічне відчуття кольору, яке важко сформулювати словами» [4, с. 32].

У романі зображується батько головної героїні Такачіро Тіеко – власник торгового дому, що займається продажем тканин. Маючи потяг до живопису у дитинстві, той виготовляв ескізи для тканин, які «були дуже незвичайні для того часу, щоб отримати комерційний успіх» [4, с. 30]. То ж, коли батько Такачіро побачив «дивні малюнки ескізів для тканини юдзен» (спеціальний традиційний стиль розмалювання тканин, що зародився у Кіото в епоху Генроку(1688-1703)), то вирішує віддати сина на лікування до психіатричної лікарні. Однак, «на момент коли до Такачіро перейшло управління крамницею, ескізи вже сприймалися як нормальні» [4, с. 31], що свідчить поступове прийняття нового та незвичайного суспільством. Час, у даному випадку, виступає однією з деталей, яка дає читачеві уявлення про ескізи, створюючи категорію оцінки «відповідності» епосі. Наступною категорією зображення виступає поняття «відповідності» статусу та віку. Нагадаємо, що одяг у минулі часи мав визначну роль у встановленні соціального класу людини. Тому пояс, який Такачіро подарував доньці Тіеко критикується з погляду «чи личить такий пояс молодій дівчині на виданні» [4, с. 31]. Дружина Такачіро, наприклад, відмовляється носити кімоно вироблене за ескізами чоловіка, оскільки вважає, що вони не відповідають її вікові [4, с. 35]. Використання абстрактних понять відповідності часу, статусу, віку можна пояснити також і тим, що автор не описує реально існуючу картину, а надає асоціації про певний вид картин, які є грою авторської підсвідомості.

Черпаючи натхнення з картин абстракціоніста Пауля Клее, Такачіро створює ескіз нового поясу, який викликає суперечливий відгук оточуючих. Описові ескізу бракує графічної деталізації: «нове, оригінальне, не схоже на малюнки на старих японських тканинах», але все-таки виконано «в вишуканому японському стилі». Натомість фігуративно описується, що «у малюнку наявні дочірня повага до старших та батьківська любов», «інтересний, оригінальний, але у ньому немає гармонії, тепла, від нього лине занепокоєність, навіть хворобливість» [4, с. 43]. На нашу думку, вищезазначене зображення передає лейтмотив роману «Стара столиця», суперечливі роздуми автора про роль та місце європейського в консервативній Японії. З одного боку, він протиставляє старе новому, непокоїться про витіснення усталених звичаїв, з іншого, вказує на циклічність та відносність світосприйняття, коли речі, які здаються вперше незвичними, можуть мати багато спільного з традицією.

Таким чином, екфрасис, який проявляється у вигляді передачі абстрактного живописного образу через традиційні види японського мистецтва як ткацтво та садівництво, несе у собі естетиковиражальну функцію творчості Кавабата Ясунарі. Завдяки екфрасису у романі «Стара столиця» автор акцентує увагу на ролі та місці нових західних віянь у традиційному осередку Японії. З одного боку, він занепокоєний змінами, а з іншого, вказує на поступове прийняття та спільні риси у обох випадках.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Геллер, Л.М. Воскрешение понятия, или Слово об экфрасисе / Л.М. Геллер // Экфрасис в русской литературе: Труды Лозаннского симпозиума. – М., 2002. – С. 5–22.
2. Клинг О. Топоэкфрасис: место действия как герой литературного произведения (возможности термина) // Экфрасис в русской литературе: труды Лозаннского симпозиума / Под ред. Л. Геллера. М.: Изд-во «МИК», 2002. – С. 97–110.
3. 塚田満江 「『古都』うらおもて」 作品研究 : 1969. – P. 308–323.
4. 川端康成 「古都」 新潮文庫 : 1962. – 278 p.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор В.І.Ліпіна

С. И. ВИТКЕВИЧ И РОМАН МЕЖВОЕННОЙ ПОЛЬШИ

Роман в Польше XX века занимал значимое место в творчестве писателей. В данной статье рассмотрены виды и особенности романов XX века, а также описаны особенности романа С.И. Виткевича «Ненасытимость».

Ключевые слова: роман, межвоенный период, социально-реалистический роман, катастрофизм, С.И. Виткевич.

Novel of the twentieth century in Poland had a significant place in the works of writers. This article considers the types and features of novels of the twentieth century, and describes the features of the novel of S.I. Witkiewicz. "Greediness".

Keywords: novel, catastrophe, interwar period, social-realistic novel, S.I. Witkiewicz.

XX век по праву можно считать противоречивым: с одной стороны – это век технического прогресса и развития, с другой – век кровопролитных войн, разрушений и насилия. В истории Польши этот период также отличается своей противоречивостью. 1918 год стал годом зарождения Польского государства, в результате поражения в Первой мировой войне стран-завоевательниц Польши. Держава обрела свою независимость, что было воспринято деятелями культуры с большим одухотворением. Литература, как и все искусство в целом, не обязана была больше бороться за национальное самоутверждение, а должна была «заняться собой», совершенствовать средства художественного выражения, что было характерно для развития всей европейской литературы XX века, стремящейся обновить художественную форму, выработать новое художественное сознание и восприятие.

Тем не менее, долгожданное обретение независимости не принесло желаемых результатов, в экономике страны наблюдался застой, крестьяне находились в катастрофическом состоянии, в городах господствовала безработица, демократические права граждан постоянно урезались. Все это не могло не оставить свой отпечаток на литературе и культуре того времени, что и приводит к тому, что доминирующим в культуре становится предчувствие катастрофы.

Литературу межвоенного периода Польши можно разделить на две большие группы, первая – это так называемая виталистическая литература, связанная с всеобщей радостью обретения независимости, вторая – литература, выражающая пессимистическую тенденцию недовольства новой Польшей, так как мечты о свободе и идеальном государстве были далеки от реальной действительности [2, с. 73-75].

Чтобы осмыслить происходившие перемены, показать широкие картины жизни и проникнуть в причинность явлений необходимо развивать большие эпические жанры, а согласно характеру и особенностям проблем, которые были поставлены перед литературой действительностью того времени, таким эпическим жанром являлся именно роман. Таким образом, не случайным является тот факт, что важное место в межвоенный период в Польше занимает жанр романа. При этом развивались различные его виды. Исследователь С. Ф. Мусиенко выделяет 5 видов романов имеющих распространение в 20-30 годы XX века, это:

- 1) политический роман;
- 2) роман о Первой мировой войне;
- 3) исторический роман;
- 4) социально-реалистический роман;
- 5) антивоенный роман [2, с. 36].

В романах XX века идея освобождения страны находила свое воплощение в каждом произведении, независимо от мировоззрения писателя. Однако, несмотря на это, у писателей появилась возможность в пределах одного произведения осуществить связь между событиями мирового значения и жизнью человека. Романисты XX века стремились не только проникнуть в глубины человеческой психики, но и показать органическую связь человека с миром, с окружающей действительностью

В межвоенные годы гораздо больше, чем прежде, внимание писателей стало привлекать субъективное восприятие мира человеком. Огромную роль в поэтике стали играть интроспекция, внутренний монолог, поток сознания, а также всевозможные деформации оптики – гротеск, абсурд, пародия, которые постепенно стали восприниматься читателем столь же привычно, как в 19 веке классический реализм [3, с. 98]. Это новаторство должным образом воплотилось в творчестве С. И. Виткевича.

Станислав Игнаций Виткевич – польский писатель, философ и художник XX века, знаменитый представитель польского авангардизма. Свою творческую деятельность писатель начинал с создания драм, однако в литературе 20-30-х годов XX века Виткевич отказался от драмы в пользу романов, в которых ему было проще выражать свои убеждения. В это время были созданы три его романа «Прощание с осенью (1927)», «Ненасытность (1930)» и «Единственный выход (1931-1933)».

В романах 20-х годов отчетливо показано разрушение культуры и цивилизации, крушение мира, деградация личности под давлением зла, которое наступает – это и войны, и отдаление человека от природы посредством создания «железных монстров», и политические авантюры. Об этом и писал Виткевич в своем наиболее известном реалистическом романе «Ненасытность». Согласно классификации С. Ф. Мусиенко данное произведение мы отнесем к типу социально-реалистического романа, в котором автор показывает неисправимые изъяны современной цивилизации. Роман «Ненасытность» большей частью состоит из авторских отхождений от сути, замечаний и пространственных рассуждений. Читая роман, мы видим тревогу и небезразличность писателя по поводу растущей стандартизации и деформации общества. Виткевич показывает своему читателю деградацию человечества, всеобщую однотипность и обмельчание, нравственный распад общества.

По своей форме роман является центростремительным. Данная форма была разработана Стендалем при написании романа «Красное и черное». Центростремительный роман или «субъективная эпопея» по мнению Д. В. Затонского – это «направление художественного творчества, выходящее к познанию существенных сторон действительности через преимущественное обращение к внутреннему миру личности, ее морально-психологическим проблемам [1, с. 23]».

Центром романа является образ молодого человека Генезипа Капена, вокруг него располагаются все остальные герои, при этом, чем ближе они связаны с главным героем, тем подробнее они описаны в произведении. Например, описание отца Генезипа, который своим воспитанием оказал значительное влияние на его дальнейшую судьбу, и воспоминания связанные с детством, описание княгини Тинкондерога с которой у юного Зипека связаны ужасные и в то же время такие сладостные воспоминания и так далее.

Для романов 20–30-х годов характерным является изменение подхода к проблеме «положительного» и «отрицательного» героя, прежде всего как носителя классовых (социальных) черт. Все чаще романисты прибегали к показу личности в сложном комплексе противоречивых черт, воплощенных в ее натуре [2, с. 246]. Именно таким воплощением позитивных и отрицательных черт и является Генезип, 19-летний юноша, который стремится к поиску своей идентичности, ненасытно интересуется жизнью, познает разнообразие любовных утех, участвует в захвате власти, одним словом стремится к развитию своей личности, но, в конце концов, превращается в безвольное существо. В этом и видел автор катастрофизм человеческого существования, выражая, таким образом, предчувствие краха цивилизации.

Таким образом, можно сделать вывод, что роман во всем его разнообразии является ведущим жанром в Польской литературе 20-30-х гг. XX века. А ведущей темой романов помимо гордости за обретенную независимость становится также обостренное ощущение краха культурных ценностей и личности в целом, исходящей из потрясений XX века, таких как кровопролитные войны, революции и господство тоталитарных систем.

С. И. Виткаций один из ярких представителей литературы межвоенной Польши, романам которого присущ катастрофизм. Примером социально-реалистичного романа межвоенного двадцатилетия служит, написанный в 1930 году роман Станислава Игнация Виткевича, «Ненасытимость» – это роман, который на примере трагедии одного единственного человека, который утратил свою индивидуальность даже не найдя ее, раскрывает перспективу катастрофы в общественном развитии.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Затонский, Д.В. Жанровое разнообразие современной прозы Запада / Д. В. Затонский, Т. Н. Денисова, Ю. П. Уваров, В. И. Оленева. – Киев : Наукова думка, 1989. – 306 с.
2. Мусиенко, С. Ф. Реалистический роман в польской литературе межвоенного двадцатилетия (20-30-е гг. XX в.): Монография / С. Ф. Мусиенко. – Гродно : ГрГУ, 2003. – 262 с.
3. Хорев, В. А. Польская литература XX века. 1890-1990 / В. А. Хорев. – М. : «Индрик», 2009. – 352 с.

УДК 894.375

Бегали Муминов
(Андижан, Узбекистан)

ЎЗБЕК ҚИССАЧИЛИГИДА ЗИЁЛИЛАР ОБРАЗИНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ

Данная статья посвящена созданию образов интеллигенции в узбекской прозе. Анализируются и сопоставляются произведения 60-70-х годов и 70-80-х годов, где интеллигенция отражает социально-духовную сферу жизни общества.

Ключевые слова: узбекская литература, рассказ, эпические произведения, образ интеллигенции в узбекских рассказах.

In this article the peculiarities interpretation of characters representing the intelligentsia in the uzбек novells.

Key words: *uzбек literature, novell, prose, interpretation of characters, the intelligentsia in the uzбек novells.*

Жамиятнинг ижтимоий-маънавий тараққиёти кўп жиҳатдан ундаги зиёлилар қатламининг тутган мақоми, ўша жамият аъзоларининг унга нисбатан муносабати билан белгиланади. XX аср миллий тарихимизга назар солсак, унда зиёлиларнинг тутган ўрни ҳам, уларга муносабат ҳам муттасил ўзгаришда бўлганини кўриш мумкин. Табиийки, бу нарса ижтимоий ҳаёт ойнаси бўлмиш бадий адабиётда ўз аксини топади. Агар жадид адиблари зиёли образини марказга қўйиб, унинг нигоҳи билан мавжуд ижтимоий ҳаётни таҳлил қилишга интиланган бўлсалар, шўро даврида эса зиёли образи узоқ вақт “меҳнат кишиси” соясида қолиб келди. Жадид адабиётидаги зиёли ижтимоий ҳаётни танқидий назарда кузатиб, ундаги иллатлар сабаби ва улардан қутулиб тараққий қилиш имкониятлари ҳақида фикр қилаётган – изланаётган инсон эди. Шўро адабиёти зиёлини орқа планга сурдигина эмас, уни энг муҳим атрибути – фикр қилишдан маҳрум этди. Зеро эркинликдан маҳрум бўлган тайёр ғоявий қолиплар доирасига тортилган ўйлов – ўйлашнинг суррогати, холос.

70-йиллар охири 80-йиллар бошида эълон қилинган насрий асарларда, хусусан, қиссаларда характерлар ўзгариши, қаҳрамонлардаги кескин маънавий-руҳий янгиликларнинг гувоҳи бўламиз. Бу ҳолат, аввало, 60-70-йиллар қиссачилигидаги зиёли образлари билан 80-йиллар қиссачилигидаги зиёли образларининг қиёсий таҳлилида аниқ кўзга ташланади. Бу икки давр қиссачилигидаги зиёли қаҳрамонларнинг қиёсий таҳлили икки адабий авлод бадиий-эстетик тамойилларидаги фарқларни аниқлаш имконини беради.

Маълумки, 60-70-йиллар жамиятда социалистик ғояларга ишонч “қайта тирилтирилган” давр бўлди. Яъни жамият ҳаётидаги барча муаммоларни шахсга сиғиниш оқибатларига йўйилиб, энди кўпчиликда “партия ҳукуматимиз сиёсати тўғри йўлга тушди, яқин келажакда коммунистик жамият қурилади” деган ишонч туғдирилган эди. 60-70-йилларда ижод қилган О.Ёқубов, П.Қодиров, Ў.Умарбеков, Ў.Ҳошимов, Ш.Холмирзаев каби аксар носирларимиз адабиётга 50-йилларнинг охириларидан кириб келгани эътиборга олинса, уларнинг ижтимоий қарашлари асосини ана шу ишонч ташкил этади. Шу боис бу авлод яратган қиссаларнинг қаҳрамонлари – курашчан кишилар, уларнинг талқинида ташқи ҳатти-ҳаракат етакчи. Зеро, бу қаҳрамонлар (муаллифлари каби) ўша ғоя, ўша мақсад билан яшайди, курашади. Бу даврдаги асарларда ўша мақсад учун яшаётган ва унга етишга ҳалал бераётганлар орасидаги кураш ётади. Асарлардаги зиёли қаҳрамонлар эса ёзувчиларнинг мақсадига кўра, “мавжуд фаровон ҳаёт ва ундаги иллатлар ҳақида” фикрлайдиларки, бу иллатлар жамият интилаётган “ердаги жаннат” – коммунизмга етишга тўсқинлик қилаётир. Бу иллатлар илдизини кишилардаги маънавий-ахлоқий етишмовчилик ёки “адолат мезони”га амал қилмасликда деб тушунадилар. Бундай талқин ўз даврида бадиий адабиётдаги асосий проблемалар сифатида баҳоланди, реалистик адабиёт намуналари дея эътироф қилинди. Шунингдек, “оқ олтинни олтин қўллар яратади” деган рағбатомуз гаплардан илҳомланиб, адабиётда ҳам “олтин қўлли” меҳнат кишисининг образлари қаторасига яратила бошланди. Бу ҳил асарлар сирасига “Синчалак”, “Мерос”, “Эрк”, “Қанот жуфт бўлади”, “Биллур қандиллар”, “Дамир Усмоновнинг икки баҳори”, “Ёз ёмғири”, “Афросиёб гўзали” каби ўнлаб қиссаларни киритиш мумкин.

70-йиллар охири 80-йиллар бошларидаги адабиётда эса бу жараённинг ўзгача талқин этилганини кўрамыз. Бу даврда яратилган қиссаларда зиёли образининг янги типи майдонга келди. Мазкур янги типлар, албатта, уларнинг яратувчиси бўлган ижодкорларнинг ижтимоий-эстетик қарашлари, ҳаёт қонунларини теран мушоҳада этишлари билан боғлиқ эди. Абдулла Қаҳҳор айтганидек: “Агар ёзувчилик турмушдан нусха кўчиришдан иборат бўлса, бундан осон иш бўлмас эди. Ҳаётдан айнан кўчириш китобдан кўчиришдай гап. Копия копия бўлиб қолаверади. Бундай нарсалардан оригиналлик кутиш беҳуда. Оригиналлик ҳаёт ҳақиқатини дилдан ўтказиш, унга кўнгилдаги гапларни сингдириш, тилагингни қўшиб ифодалаш билан юзага келади” [3; 323-324]. Шундай экан, ҳаётдаги типлар, шубҳасиз, бадиий адабиётда ҳам ўз аксини топади.

Адабиётимизга кириб келган бу янги авлод ўзгача бир шароитда шаклланган эди. Бу даврга келиб, партиянинг 60-йилларидаги даъволари чўпчак эканлиги аён бўлиб қолганди. Бу авлод ўзидан олдинги авлоддан фарқли ўлароқ, ана шу мақсадга, ғояга энди ишонмас эди. Ижтимоий-сиёсий, бадиий-эстетик қарашлари билан кишилар онгида маълум ўзгаришларни ҳаракатлантира олган М.М.Дўст, Т.Мурод, Х.Султонов, Эркин Аъзам, Аҳмад Аъзам, Н.Отахонов каби ёзувчиларимиз қиссаларида олдинги давр қиссаларидан фарқли ўлароқ, янги типдаги зиёли образлари яратилдики, бу бевосита ижтимоий воқеликдаги ўзгаришлар, ҳукмрон мафкура талабларини ҳар томонлама чуқурроқ мушоҳада қилиш, кишилар онгидаги эврилишларни теран англаб етиш натижасида юзага келди. Энди бу қаҳрамонлар белгиланган мақсад сари оғишмай кетаверадиган, ғоя учун жонини жабборга бериб курашадиган эмас. Бу давр қиссаларида яратилган зиёлилар олдингиларга нисбатан бошқачароқ ҳаракат қиладилар. Улар ҳаёт камчиликларини маънавий-ахлоқий принциплардаги камчиликлардагина деб билмайдилар, балки ижтимоий воқеликнинг қандайлиги ва ўша воқеликда ҳаракат қилаётган ўзи ҳақида, ўзининг кимлиги, ички мақсади,

ташқи ҳаракат-қиёфаси, ижтимоий онгидаги тебранишлар, эврилишлар ҳақида ўйлай бошлайдилар. Бошқача айтсак, бу даврга келиб жадид адабиётида бошлаб берилган анъана – жамиятнинг мавжуд ҳолати, унинг қай томон бораётгани ҳақида теран ўй-мушоҳада юритаётган зиёли образларини яратиш давом эттирилди. Айна пайтда, бу анъана янги ижтимоий-тарихий шароитда давом эттирилгани учун ҳам янги мазмуний йўналишга эга бўлди. Бу давр зиёлиси энди жамият ҳақидагина эмас, жамиятдаги ўзи ҳақида ҳам ўйлайди.

Аслида, 70-йиллар охиригача яратилган қиссалардаги зиёлиларда аниқ, англашилган ва ишонилган мақсад, ягона ғоя мавжуд эди. Мана шу ғоя учун курашиб яшаш бош вазифа ҳисобланарди. 70-йиллар охири 80-йиллар зиёлиларида мана шу ғояга ишончсизлик туғилди, унинг охир-оқибати ҳақида ҳар томонлама фикрлаш, ўйлаш зарурати юзага келди. Мана шу ишончсизлик, мақсадсизлик натижасида адабиётимизда “кичкина одам”, “ортиқча одам”, “мақсадсиз одам”, “мослашаётган одам”, “исёнкор (ўзлигининг таназзули билан боғлиқ) одам” типдаги характерлар намоён бўлди. Бу эса адабиётимизда реалистик тенденцияларнинг кучаяётгани, аниқроғи, реалистик адабиёт тўғри йўлга тушаётганидан далолат эди. Чунки ҳаётни мафкуравий қолиплар асосида тасвирлаган “социалистик реализм” адабиётини чин маънода реалистик адабиёт ҳисоблаб бўлмайди. Аймақчимизки, 70-йиллар охири 80-йиллар адабиётида ёш авлод “социалистик реализм” принципларидан ростмона чекиниб, ҳаётни ҳаққоний бадиий тадқиқ этиш йўлидан боришга интилди.

Маълумки, XIX аср рус адабиётшунослиги илмида “ортиқча одам” (лишний человек), “кичкина одам” (маленький человек) каби ибораларни учратамиз. Бу ҳолатлар бежиз эмас эди, албатта. Чунки бу даврда рус адабиётида реализм тўла шаклланган ва ёзувчилар ҳам ижтимоий ҳаётни танқидий реализм нуқтаи назаридан тасвирлаган эдилар. Адабиёт билан чинакам ҳаёт яқинлашиши натижасида ижтимоий ҳаётдаги типлар бевосита бадиий адабиётда ўз аксини топди. А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, В.Гоголь сингари етук истеъдод соҳиблари яратган қаҳрамонлар ана шу давр кишилари қиёфасини ўзларида мужассам этган эдилар.

Ўзбек адабиётида эса реализмнинг бошланиши XX асрнинг бошларига тўғри келди. Чунончи, аср бошларида реалист саналган А.Фитрат, А.С.Чўлпон каби адиблар яратган асарлар моҳиятан маърифатпарлик йўналишини ташкил этди. Улардан кейинги авлод вакиллари (А.Қаҳҳор, Ғ.Ғулом, Ойбек, О.Ёқубов, П.Қодиров ва бошқалар)нинг асарларида шўровий мафкура учун хизмат қилувчи, ҳали реал ҳаётда мавжуд бўлмаган, “идеалдаги” кишилар характери ифодаланган. Бу давр ўзбек адабиётида, очиқ айтганда, реал ҳаёт картиналарини кўра олмаймиз, ижтимоий воқеликда “умргузаронлик қилаётган” кишилар билан, уларнинг орзу-мақсадлари билан таниша олмаймиз. Аксинча, ишониш қийин бўлган воқеа-ҳодисалар тафсилотининг бўрттирилган, сайқалланган, “андозага солинган” ҳолатига гувоҳ бўламиз. Шу билан бирга, асримизнинг 70-йилларигача ҳукм сурган, чинакам адабиёт учун хос бўлмаган шиору даъватлар, фармону қонунлар кўплаб ёзувчиларни “бир чизиқдан чиқмай” юришга мажбур этган, балки ўргатган эди.

Танқидий реализмга хос хусусиятлар ўзбек адабиётида 70-80-йиллардагина кўрина бошлади. Энди адабиёт реал ҳаёт билан яқинлашиб, чинакам инсон руҳиятини таҳлил қилиб, инсон идеалини англай ва уни ифодалай бошлади. Бу давр ёзувчилари энди орзу қилинган нарсаларни ёки кишиларни эмас, кўз билан кўриб, ҳис этиб турган, ўзи билан бирга ҳаракатланаётган кўз олдигаги кишилар ва ижтимоий воқеликни тасвирлай бошладилар. Худди шу ўринда рус адабиётшуноси В.Г.Белинскийнинг В.Гоголь ҳақидаги фикрларини келтириб ўтиш жоиз: “Жаноб Гоголь повестларидаги ҳаётнинг мукамал ҳаққонийлиги бадиий тўқиманинг оддийлиги билан узвий боғланган. У ҳаётга хушомад қилмайди, аммо унга тухмат ҳам қилмайди; у ҳаётда нимаики гўзал, инсоний бўлса, ҳаммасини юзага чиқариб, кўрсатаётганига қувонади ва айн вақтда ундаги хунуқликларни ҳам заррача яширмайди. У ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам шоир ҳаёт ҳақиқатига ниҳоятда содиқ қолади. У ҳаётнинг чинакам портретини – суратини тасвирлайди, бу суратда ҳамма нарса

хайратланарли даражада ҳаётдагига ўхшаш, унда асл нусхадаги экспрессия – ғаройиблик билан бирга ундаги бўжамаларгача аниқ кўринади” [1; 246-247].

Масалан, биргина М.Ю.Лермонтовнинг 1840 йилда ёзилган “Замонамиз қаҳрамони” асаридаги Печорин характери ўз даври ижтимоий муҳитига сиғмаган, мавжуд тузум талабларидан қониқмаган, биқик, норасо жамиятда ўз ўрнини топа олмаган “ортиқча одам” (“лишний человек”) қиёфасини тўла-тўқис очиб беради. Печорин ўша ижтимоий жамият қонунлари ярқисиз, номақбул эканлигидан, ҳақиқатни гапиргани билан атрофдагилар ишонмаганидан руҳан изтироб чекади, нима учун яшагани-ю нима мақсадда дунёга келганини ўйлайди, ўзининг “ортиқча” эканлигини ҳис этади: “Зачем я жил? Для какой цели я родился?” [2; 127] Бу эса Печориннинг ўзига ўзи берган ҳаққоний жавоби эди. Лермонтов 1830-40-йиллардаги “ортиқча одамлар” фожиасини Печорин тимсолида умумлашма образ сифатида ярата олди ва бу образ йиллар давомида адабиётдаги баҳсу мунозараларга туртки бўлди. Бу билан ёзувчи реалистик адабиётда инсон руҳий оламини яратишнинг янги йўлини бошлаб берди.

Теранроқ ўйлаб қараганда, салкам бир ярим аср илгари рус адабиётида кузатилган бу каби ҳолатлар ўзбек адабиётида XX асрнинг 80-йилларига келиб юзага чиқиши турли сабабларга кўра адабиётимизнинг ривожланиш жараёни анча ортда қолганлигини кўрсатади. Лекин шунга қарамай, 70-йиллар охири 80-йилларда яратилган “Истеъфо”, “Галатепага қайтиш ёхуд саодатманд Ғайбаров қиссаси”, “Кўнгул озодадур”, “Ёзнинг ёлғиз ёдғори”, “Жавоб”, “Отойининг туғилган йили”, “Аскартоғ томонларда”, “Бу куннинг давоми”, “Ўзим билан ўзим” каби ўнлаб қиссаларни миллий адабиётимизнинг ютуғи деб ҳисоблаш мумкин. Бу давр қиссачилигидаги зиёлилар руҳиятида кузатиладиган ҳолатлар, шубҳасиз, 60-70-йиллар қиссачилигидаги зиёли образлари билан қиёсий таҳлил этилишни талаб этади.

Масалан, “Жавоб”даги “кичкина одам” – Нуриддин Элчиев, “Отойининг туғилган йили”даги муҳитга кўника олмаётган шарттаки Асқар Шодибеков, “Аскартоғ томонларда” қиссасидаги “мақсадсиз умргузаронлик қилаётган” доцент Маҳди Ашрапов, “Бу куннинг давоми”даги ижтимоий ҳаётдан норози, ўзининг кимлигини англаб бораётган аспирант – У (исми берилмаган), “Кўнгул озодадур” қиссасидаги ортиқчалигини сезаётган “исёнкор одам” – Ғулом каби янги типдаги характерларнинг яратилиши бу икки адабий авлод бадиий-эстетик қарашларида ҳам, қисса яратишдаги маҳорат, имконият ва изланиш масаласида ҳам сезиларли фарқ мавжуд эканлигини очиқ-ойдин кўрсатади. Икки адабий авлод адабий-эстетик қарашларидаги фарқларни ўрганиш миллий бадиий тафаккуримиз ривожидagi ўзгариш, ўсишни очиб бериш имконини яратади. Қолаверса, адабиётшуносликнинг бош вазифаларидан бири ҳам мана шундай ўзгаришларни кузатиш, аниқлаш ва уни назарий-амалий жиҳатдан асослашдир.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Белинский В.Г. Адабий орзулар. Адабий-танқидий мақолалар. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – Тошкент, 1997. – Б.246 -247.
2. Григорян К.Н. Лермонтов и его роман “Герой нашего времени”. – Ленинград: “Наука”, 1975. – С. 127.
3. Қаҳҳор А. Асарлар. Олти томлик. VI том. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. – Тошкент, 1971. – Б.323 -324.

УДК 81'373.611:82 Покальчук

Неля Павлик
(Бердянськ, Україна)

АКТУАЛІЗАЦІЯ СЛОВОТВІРНИХ РЕСУРСІВ В ІДІОСТИЛІ ЮРІЯ ПОКАЛЬЧУКА

У статті досліджуються семантика та формальне вираження мовних одиниць як структурних компонентів художнього тексту. Увага зосереджена на семантико-стилістичному потенціалі словотвірних засобів в ідіостилі Юрія Покальчука.

Ключові слова: ідіостиль, книжні афікси, суфікси суб'єктивної оцінки, демінутиви, аугментативи.

The article is dedicated to the studying of semantics and formal expression of a language unit as a structural component of a literary text. The attention is focused on semantic and stylistic potential of word-formative means in Y. Pokalchuk's individual style.

Keywords: individual style, bookish affixes, suffixes of subjective estimate, diminutives, augmentatives.

У сучасній лінгвістиці спостерігається постійна увага до засобів і способів репрезентації творчої індивідуальності окремого письменника. Різноманітність поглядів і підходів до вивчення художньої мовотворчості зумовлює потребу всебічного розгляду авторського стилю. Стаття присвячена дослідженню лінгвостильових параметрів ідіостилу Юрія Покальчука. Мета наукової роботи – виявити й охарактеризувати з семантико-стилістичного погляду словотвірні засоби, актуалізовані у романі “Шабля і стріла” та деяких оповіданнях письменника.

Стилістика ресурсів вважається найбільш традиційним напрямком стилістики, об'єктом якого є сукупність стилістично забарвлених мовних засобів, їхні виражальні можливості і семантично-функціональні відтінки, а також засоби словесної образності [6, с. 421]. Стилістичні можливості словотвірних засобів, у тому числі афіксів суб'єктивної оцінки, у вітчизняному мовознавстві описували К. Городенська, М. Кравченко [1]; Л. Дідківська, Л. Родніна [2]; О. Федоренко [9]; О. Ситенко [4] та ін. Зі стилістичного погляду словотвірні ресурси можна кваліфікувати таким чином: 1) книжні (міжстильові) афікси; 2) афікси суб'єктивної оцінки (демінутивні та аугментативні суфікси); 3) афікси, які належать до різних функціональних стилів. Необхідно зауважити, що стилістична диференціація словотвірних одиниць не завжди достатньо послідовна, і найбільш чітко виділяються групи книжних суфіксів та префіксів і суфіксів суб'єктивної оцінки, але й вони підпорядковуються ситуативно-стилістичному впливу [5, с. 95].

Серед стилістично нейтральних словотвірних одиниць у досліджуваних творах Юрія Покальчука найбільше актуалізуються суфікси на означення осіб, а саме: **-ист; -іст; -ець (-ець); -ик, -ник; -ат; -к-; -ич; -ент; -ес-; -ач (-яч)**. Можемо виділити такі основні тематичні групи лексем, утворених за допомогою цих формантів:

1) за характером діяльності особи, походженням чи місцем проживання, соціальним станом, приналежністю до ідейно-політичних, наукових, релігійних тощо напрямів та ін.: “Високоосвічений **священник**, батько чотирьох дітей, отець Василь дістав місце при архієпископі Київському, що було водночас і підвищенням, і певним обмеженням в його діяльності як **українця-просвітителя**” [3, с. 440]; “Тішило юнаків одне – ми вже дорослі, я – **стрілець** української армії...” [3, с. 446]; “Я сам **нікарагуанець**, у моїй країні лихо, ви знаєте, вона окупована комуністичними бандитами, що називають себе **сандіністами**, а насправді просто чернь допалася до влади...” [3, с. 518]; “Чи ти думаєш, Данило, що закохаєшся в **узбечку**” [3, с. 102];

2) за зовнішніми чи внутрішніми ознаками особи, її поведінкою тощо: “Сам собі **господар**, сам собі **переможець**, сам собі й смерть вибереш” [3, с. 127]; “... усім ти ворог і

втеклий раб, утікач, бунтар, непогора” [3, с. 128].

У досліджуваній прозі спостерігається використання великої кількості абстрактної лексики, більша частина якої має похідну основу і твориться за допомогою суфіксів **-ість, -ік-, -цтв-, -ств-, -анн-, -енн-, -інн-, -ізм** та ін., наприклад: “Є **прагнення** до неї, **устремління, наближення**...” [3, с. 417]; “...Данило почав було заговорювати з новим в'язнем, але наткнувся на глуху стіну **замкнутості і ворожнечі**, навіть **злості**, що в свою чергу викликало досаду і **роздратування** у Данила” [3, с. 93]; “Дивно, в його **свідомості** все ще лишилось почуття до пана Голембовського, кілька років вони були справді близькі, там було щось, що в'язало їх попри всю **розбіжність, ревності, заздрість**, біль...” [3, с. 180]. Функціонування абстрактних слів пов'язане з позначенням емоційного та психічного стану персонажів твору, їхньої поведінки та стосунків, морально-етичних норм тощо.

У процесі аналізу зафіксовано велику групу лексем, які містять форманти суб'єктивної оцінки, зокрема демінутивні та аугментативні утворення. Суфікси з лексико-граматичним значенням поділяються на такі групи: 1) зменшено-пестливі – вживаються на позначення зменшеності чи здрібнілості і вважаються виразниками пестливості, ласкавого або фамільярного ставлення до предмета чи особи; 2) згрубіло-збільшувальні – позначають збільшення чи згрубілість і передають зневажливе, іронічне або фамільярне ставлення [7, с. 296]. В обстежених текстах демінутиви та аугментативи є важливим засобом вираження емоційно забарвлених значень, стилістичної виразності, образності, позитивної чи негативної оцінки.

Демінутивами, або зменшувальними утвореннями вважаються похідні іменники, що виражають значення зменшеності, яке здебільшого супроводжується ще й значенням суб'єктивної оцінки: позитивної (пестливої) або рідше негативної (зневажливої) [8, с. 205]. Однак відоме більш широке тлумачення цього поняття, в основі якого лежить загальне етимологічне значення зменшувальності, що дозволяє зараховувати до демінутивів усі слова, які мають інтегральну сему зменшувальності та її формальні показники. На цій підставі граматичну категорію зменшувальності, виражену здрібніло-пестливими суфіксами, представлено різними частинами мови [9]. Зменшено-пестливі форми в проаналізованій прозі найчастіше утворюються за допомогою суфіксів **-ичк-, -к-, -ик-, -очк- (-очок), -ечк- (-ечок), -чик-, -оньк-, -еньк-** та ін. Серед демінутивних утворень виокремлюються:

1) демінутиви з позитивним емотивним забарвленням, які передають такі семантичні відтінки:

а) зменшеності або здрібнілості: “Господар сидів у глибокому шкіряному кріслі біля **низенського столика**, на якому примостились дві **чашечки** з кавою” [3, с. 417]; “... але **доріженьки** наші таки розходяться” [3, с. 126-127];

б) зменшено-пестливості, ніжності, наприклад: “Війнув **вітерець**, різкий запах полину і сухої землі приніс він з собою, і враз Данило відчув **полегкість**” [3, с. 95]; “... і **листочки** на них **вузенькі**, гострі, – ніби прорізи азійських очей...” [3, с. 158]; “І ось уперше за всі ці роки проста **лободинка, блаженька** і низькоросла, як для тої, справжньої, своєї, пробіла в нього спогад, як азійська стріла, і вирвався назовні притлумлений щем за рідною стороною, за своїм краєм, за всім тим, що нині уособлювала оця **маленька рослинка**, за собою в своєму світі” [3, с. 175-176];

в) прихильного, сердечного ставлення, співчуття: “Бідні **сирітки!** Що ж з вами буде!” [3, с. 462]; “... поцілував **стареньку** на прощання, вона мені була як друга мати” [3, с. 136]; “Я плакала мовчки, бачачи, як він гладить по **голівці** сусідських дітлахів, як радо носить гостинці **донечці** наших господарів” [3, с. 532]; “Зовсім **маленька**, вона ніби **дівчинка**, молодша за мене” [3, с. 422];

г) зменшено-оцінної характеристики: “Таке собі **мишеня** з кісками” [3, с. 532]; “Васько їхній ходив у другий клас, **худенький**, чорнявий, як **галченя**” [3, с. 535]; “... і ступила на землю з нього **панночка, тоненька**, як **стеблинка**...” [3, с. 158]; “**Маленький і худенький хлопчак** сидів на тонкій гілці і челядник не міг до неї дістатись, бо вочевидь упав би, зламавши гілку” [3, с. 178];

2) демінутиви з негативним емотивним забарвленням, що відтворюють негативне, здебільшого зневажливе ставлення до персонажа: “Просто слово “психолог” чимось зачитило його, бо він раптом пильно глянув на мене своїми мишачими червонуватими очіцями...” [3, с. 517].

Емоційно-оцінний колорит у досліджуваних творах простежується у випадку сполучення лексем з демінутивними компонентами, найчастіше – це прикметник, прислівник та ін. з іменником, наприклад: “І коли вже батько мій ... наблизився до нашого **благенького будиночка** з дикту та дошок, погляд його упав на той бік коробки...” [3, с. 490]; “І ото було воно, те **маленьке** ніяке **дівчатко**, яке вислав кілька років тому пан Голембовський на освіту та виховання десь до великих міст” [3, с. 158]. Такий стилістичний прийом є одним з найпродуктивніших в ідіостилі письменника.

До аугментативів, або збільшувальних утворень, належать похідні іменники, що виражають значення збільшеності, яке часто супроводжується відтінком зневажливості, лайливості [8, с. 199]. Формальними засобами вираження таких утворень виступають згрубіло-збільшувальні суфікси **-иськ(о)**, **-ищ(е)**, **-ур(а)**, **-ух(а)**, **-их(а)**, **-от(а)**, **-уган (-юга)**, **-юк(а)**, **-омах(а)**, **-ан (-ань)**, **-аг(а)** та ін. Аналіз художнього мовлення письменника дозволяє зробити висновок, що аугментативи є менш продуктивними в його ідіостилі і вживаються для вираження негативної оцінки, зневажливо-презирливого ставлення, згрубілості: “**Циганюра** проклятий – ось що я для нього і для світу!” [3, с. 180]; “...**може, знаєте містечко Естелі, то один з найбільших сандіністських зміюшників**” [3, с. 519]; “Данило вихопив ножа і вдарив звіра..., відтягав страшну **пащеку**” [3, с. 125]; “**Свиното** брудна! Хто завгодно, тільки не ти!” [3, с. 168] або фамільярної прихильності без негативного відтінку: “Мишко – класний **дружбан**” [3, с. 532]; “Челядники вочевидь радо відступили і Данило з товаришами і з голим **циганчуком** перед себе мчали вперед” [3, с. 179]. Суфікси суб’єктивної оцінки використовуються письменником для відображення позитивних емоційно-оцінних чи зневажливо-негативних значень, посилюють емоційний вплив на читача.

Отже, аналіз творчої спадщини Юрія Покальчука дозволяє стверджувати, що найчастіше в його ідіостилі актуалізуються книжні (міжстильові) афікси та суфікси суб’єктивної оцінки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 199 с.
2. Дідківська Л. П., Родніна Л. О. Словотвір. Синонімія. Стилістика / Л. П. Дідківська, Л. О. Родніна. – К. : Наук. думка, 1982. – 170 с.
3. Покальчук Ю. В. Шабля і стріла / Юрко Покальчук. – Харків : Фоліо, 2003. – 543 с.
4. Ситенко О. О. Функціонально-семантичне поле здрібнілості в слов’янських та германських мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / О. О. Ситенко. – Донецьк, 2008. – 20 с.
5. Сопоставительная стилистика русского и украинского языков / Г. П. Ижакевич, В. И. Кононенко, Н. Н. Пилинский, В. А. Сиротина. – К. : Вища шк., 1980. – 203 с.
6. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 696 с.
7. Сучасна українська літературна мова : Стилістика / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.
8. Українська мова : Енциклопедія. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
9. Федоренко О. Д. Емоційно-оцінний потенціал демінутивів у публіцистиці (на матеріалі української періодики 1995-2004 років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / О. Д. Федоренко. – Київ, 2006. – 20 с.

ТЕХНОЛОГІЯ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ

У статті розглядається поняття «інтеграція»; особливості викладання української літератури для дітей у курсі «Дитяча література з ОКТМ» майбутнім учителям початкових класів; розглянуто літературознавчі, психолого-педагогічні та методичні засади вивчення аналізованого питання.

Ключові слова: інтеграція, інтегроване викладання, література для дітей, функції літератури, зміст освіти.

In the article the origin of the concept of «integrated education»; Ukrainian peculiarities of teaching materials for children in the course «Children's literature with the basics of culture and broadcasting equipment» primary school teachers; considered literary, psychological, pedagogical and methodological foundations for the study analyzed questions.

Key words: integration, integrated teaching, literature for children, literature functions, the content of education.

У процесі модернізації системи освіти в Україні вдосконалюються зміст, форми і методи виховання та навчання, розробляються та апробуються актуальні освітні технології. У таких умовах, що вимагають зосередження сил та знань, студенти готуються до професійної діяльності.

Як відомо, державний стандарт спрямовує зміст основних навчально-виховних програм на організацію такого розвивального середовища, яке вимагає постійного підвищення професійного рівня молодих фахівців. Вони мають бути готові до того, аби вміти знайомити дітей з усіма сферами життєдіяльності, застосовуючи нові досягнення в освіті, які в науковій літературі позначаються як термін інноваційних педагогічних технологій.

У даний час в організації навчально-виховного процесу в педагогічному коледжі значну увагу привертає проблема інтеграції загальноосвітніх, гуманітарних та спеціальних дисциплін і знань, що сприяє формуванню у молоді нового мислення, єдиної картини розвитку людства, його культури, стає основою для вирішення ряду методологічних проблем сучасної науки.

За тлумачним словником: «Інтеграція – об'єднання частин в єдине ціле». Вона виникає у тому випадку, коли:

- є наявні раніше розрізнено засвоєні елементи;
- якщо є об'єктивні передумови для їх об'єднання;
- об'єднуються вони за допомогою синтезу ;
- результатом такого об'єднання є система, якій притаманні якості цілісного.

Інтеграція змісту навчальних дисциплін не заперечує предметної системи їх вивчення. Вона є важливим засобом її удосконалення, подолання недоліків, поглибленого засвоєння знань про взаємозалежність між предметами.

Актуальним питанням сучасної дидактики є пошук шляхів інтеграції знань. Вона стає основою для вирішення ряду методологічних проблем сучасної науки. Процеси інтеграції набирають об'єктивної закономірності. В. Сидоренко виділяє 4 форми дії інтеграції у синтезі наукових знань:

- внутрішню (взаємопроникнення напрямів, яке відбувається у кожній науці);
- зовнішню (взаємозв'язок між галузями);
- вертикальну (від більш загальних до проміжних, а потім – до прикладних);

- горизонтальну (зв'язок у середині великих наукових комплексів).

Інтегративний підхід забезпечує реалізацію методологічної, освітньої, розвиваючої і виховної функції навчання.

Основою методологічної функції є формування у студентів цілісних уявлень про природу, її розвиток, загальні принципи навчання. Формуванню системності знань, їх глибини, усвідомленості і гнучкості сприяє освітня функція інтегративного підходу. Рівень освіченості визначає не лише глибину знань, а й уміння підійти до аналізу будь-якого об'єкта і явища з погляду різних навчальних предметів, поставити його у різні зв'язки і ситуації.

У коледжі, викладаючи дисципліну «Дитяча література з основами культури та техніки мовлення», використовуємо такі форми інтегрованого навчання:

- заняття та його різновиди;
- семінари, лекції, лабораторні заняття, факультативи, заліки;
- конференції, екскурсії, практичні заняття та ін.

Новими організаційними формами навчання дитячої літератури є інтегровані заняття, комплексні семінари, а також інтегровані навчальні дні у процесі практичного навчання (тобто використання літератури для дітей на всіх уроках, перервах, позакласних заходах).

Інтеграцію на заняттях дитячої літератури можна здійснювати між різними навчальними дисциплінами, навіть такими, які, на перший погляд, здаються несумісними.

На інтегрованих заняттях формуються наступні компетенції:

- ціннісно-сміслові (розуміння мети, важливості вивчення теми);
- загальнокультурні (культура мовлення, почуття патріотизму, історичні дані про рідне місто, край);
- інформаційні (робота з комп'ютером, вміння самостійно підбирати необхідний матеріал);
- комунікативні (вміння працювати у групах, вислуховувати, спілкуватися, лояльно відноситися до людей з іншою точкою зору).

Для ефективного проведення інтегрованих занять необхідні наступні умови:

- правильне визначення об'єкту вивчення, ретельний відбір змісту;
- високі професійні якості викладачів, що забезпечать творчу співпрацю викладачів і студентів при підготовці заняття;
- включення самоосвіти студентів у навчальний процес;
- використання методів проблемного навчання, активізація розумової діяльності на всіх етапах;
- продумане поєднання індивідуальних і групових форм роботи;
- обов'язкове врахування вікових психологічних особливостей студентів.

Використання інтегрованих занять вносить певний вклад у підготовку висококваліфікованих молодих спеціалістів, сприяє прагненню та свідомій зацікавленості студентів в оволодінні як загальноосвітніми предметами так і дисциплінами професійно-теоретичної підготовки. Наші випускники можуть адекватно сприймати зміни, що відбуваються у суспільстві і впевнено витримують конкуренцію на ринку праці.

Застосовуючи у навчально-виховному процесі інтеграцію наукових знань, реалізуючи її в системі освіти, можна досягти таких результатів:

- знання студентів набувають системності;
- уміння стають узагальнюючими, сприяючи комплексному застосуванню знань, їхньому синтезу, перенесенню ідей та методів з однієї галузі науки до іншої, що, по суті, покладено в основу творчого підходу до наукової діяльності людини у сучасних умовах;
- посилюються світогляд на направленість пізнавальних інтересів вихованців;
- більш ефективно формуються переконання, досягається всебічний розвиток особистості;
- інтегровані уроки сприяють інтенсифікації, оптимізації навчальної і педагогічної діяльності.

Все це сприяє підвищенню якості знань студентів.

«Навчаючи виховуємо», – під таким гаслом широко використовуємо інтеграцію навчального процесу та виховної діяльності майбутніх педагогів.

Інтеграційні процеси в освіті тривають, і вони різноманітні, але мета їх одна – розвинена, креативна особистість, здібна до творчого пошуку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилюк О. Нові технології навчання – ефективний шлях забезпечення високої кваліфікації спеціалістів / О. Гаврилюк // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 68.
2. Копіца Є. Міжпредметна навчально-термінологічна лексика / Є. Копіца // Дивослово. – 2007. – № 4. – С. 12-14.
3. Перемот С. Інтегровані уроки рідної мови і мовлення / С. Перемот // Початкова школа. – 1998. – № 2. – С. 16.
4. Усатенко Т. Інтеграція змісту освіти та навчання мови / Т. Усатенко // Українська мова і література в школі. – 1990. – С. 49-52.
5. Сидоренко В.К. Інтеграція трудового навчання і креслення (дидактичний аспект) / В. К. Сидоренко; за ред. Д. О. Тхоржевського. – К.: УДПУ, 1995. – 142 с.
6. Пелешок Е.Х. Розвиток ідеї міжпредметних зв'язків у педагогіці та проблема інтегрованого навчання / Е.Х. Пелешок // Реферати, курсові, дипломні роботи. – 2003. – 19 вересня. – Режим доступу до матеріалів: <http://www.studentam.net.ua/content/2003/19.09-12.htm>

УДК 821.512.133

Игорь Петров
(Андижан, Узбекистан)

ПРИЗНАКИ КЛАССИЦИЗМА В РЕАЛИСТИЧЕСКОМ ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ «МИНУВШИЕ ДНИ»

В этой статье описываются исследования признаков такого литературного направления, как классицизм, в реалистическом историческом романе Абдуллы Кадыри «Минувшие дни».

Ключевые слова: классицизм и его признаки, культ разума, долг и служение государству, ташкентский бунт, положительные и отрицательные герои, любовные треугольники в произведении.

The article describes researches of the signs of such literary trend as Classicism in the realistic historical novel of Abdulla Kadiriy "Past Days".

Key words: Classicism and its signs, the cult of reason, duty and service to the state, Tashkent riot, positive and negative characters, love triangles in the novel.

Роман «Минувшие дни» Абдуллы Кадыри – особенное произведение в узбекской литературе XX века. В своем произведении автор показал историческую обстановку в Кокандском ханстве середины XIX века, включает в сюжет такие исторические личности, как Худояр-хан, Мусульманкул, хаким города Ташкент Азизбек.

Так как это произведение является первым опытом создания романа не только в творчестве автора, но и вообще появление этого жанра эпического рода в истории узбекской литературы, автор сочетает признаки в нем признаки различных литературных направлений, хотя оно классифицируется как исторический реалистический роман. Ниже будут описаны черты классицизма в романе «Минувшие дни».

Главным признаком классицизма является преобладанием разума над чувством. Этот признак просматривается во всех положительных героях этого романа: главном герое Атабеке, его отце Юсуфбеке-ходжи и тесте Мирзакариме-кутидоре.

Не смотря ни на какие сплетни и клевету со стороны Хамида (его в народе также называли черным) о главном герое, Атабеку все же удалось доказать свою непричастность к ташкентскому бунту и тем самым избежать смертной казни.

Хотя в Атабеке преобладают романтические черты, то его отец Юсуфбек ходжи может послужить ярким примером этого признака преобладания чувства долга и разума, государство и власть превыше всего.

Юсуфбек-хаджи, как и многие другие, видел несостоятельность центральной власти. На троне сидел Худояр-хан, который был всего лишь марионеткой в руках своего тестя Мусульманкула. Мы видим Худояр-хана в начале романа, сидящим на троне, но абсолютно не принимающего никакого участия в управлении делами ханства. Все решения принимаются Мусульманкулом.

Но в первой главе третьей части романа перед нами предстает Худояр-хан, который решил избавиться от своего тестя Мусульманкула и взять власть уже в свои руки. Это ему удалось.

Даже видя борьбу за власть в ханстве, долг перед государством был превыше всего у Юсуфбека-хаджи. Во время правления Азизбека в Ташкенте отец Атабека был его главным наместника. Народ любил Юсуфбека-хаджи, так как он всегда защищал интересы народа, и даже во время ташкентского мятежа он оставался верен своим принципам.

Долгое время Ташкент находился в осаде войск хана, но местное население под предводительством Азизбека сопротивлялся им. Через некоторое время кольцо осады было снято, так как со стороны войска хана были большие потери, продукты питания в самом городе и у войска были на исходе, погодные условия стали ухудшаться.

Советы Юсуфбека-хаджи Азизбеку абсолютны были не нужны, так как наместник Ташкента поступал так, как нужно было ему. А главной целью Азизбека было отделение Ташкента от ханства, сделать его независимым краем с ним во главе.

Юсуфбек-хаджи видя несостоятельность этого плана Азизбека, посылает гонца для возврата ханских войск, а сам ведет пропаганду среди народа поддержать хана и восстановить порядок. Благодаря плану и действиям Азизбек был схвачен и предан ханскому суду. Главой Ташкента был назначен Юсуфбек-хаджи, однако он стремился занять главный пост. Все его мысли были о благополучии и спокойствии народа и своего государства. Он был преданным государственным человеком своему хану.

Четкое разделение героев на положительных и отрицательных ярко отражается в главном герое Атабеке и его антипode Хамиде. Так, по правилам классицизма, положительные герои не должны были обладать отрицательными качествами, а отрицательные герои – положительными качествами.

Хамид наделен исключительно отрицательными качествами. Он клеветает на Атабека самому хану о его причастности второго к ташкентскому бунту; имея жену, хочет добиться руки Кумюш, со своими подельниками выкрад ее из дома отца.

Атабек, напротив, наделен лишь положительными качествами: любовь и преданность жене, покорность родителям, героическое спасение своей любимой жены, отрицательное отношение к обстановке в ханстве и резне кипчаков в Ташкенте.

Еще один из признаков классицизма, который можно увидеть в этом произведении – основание сюжета на любовном треугольнике: героиня – герой-любовник – второй любовник. Но Абдулла Кадыри далеко шагнул в этом вопросе и показал в своем романе не один, а два таких треугольника. Называем их по месту образования: первый любовный треугольник «маргеланским», а второй – «тешкентским».

«Маргеланский» любовный треугольник построен на классицистическом приеме, когда за руку героини борются два претендента, достойный и недостойный. Достойным

претендентом за руку Кумюш является добрый и честный Атабек, а недостойным – лживый и подлый Хамид. В этой борьбе за руку Кумюш, конечно же, победу одержал Атабек.

При первом знакомстве Мусульманкула с Атабеком и после гостеприимной встречи его у себя в доме кутидор говорит своей жене, как будто предвещая будущее и не догадываясь о взаимном чувстве, которое уже успело поселиться в сердца двух молодых людей, говорит: «А и в самом деле, вот бы нам такого зятя!» [1, с. 28]

Второй любовный треугольник «ташкентский» построен следующим образом: главный герой (Атабек) – первая жена (Кумюш) – вторая жена (Зайнаб). Здесь идет борьба двух женщин за любовь и внимание мужа. Атабек любил Кумюш и женился на ней по любви, а женитьба на Зайнаб была прихотью его матери. Ревность, засевшая в душе и сердца двух женщин, ни той ни другой не давала покоя. Этот любовный треугольник, в отличие от первого, разрушается трагически. Вторая жена Атабека Зайнаб отравила свою соперницу Кумюш, после чего получила незамедлительный развод (по обычаям исламской религии для развода с женой мужу достаточно трижды произнести слово «развожусь») и впоследствии сошла с ума. Последний раз мы видим Зайнаб через год после смерти и могилы Кумюш.

«Атабек поднялся с колен и вдруг увидел перед собой тень полураздетой женщины. Он отступил от могилы, а женщина приблизилась к нему, словно моля о чем-то.

- Кто ты?

- Я Кумюш!

Атабек узнал голос: перед ним была безумная Зайнаб.

- Уходи отсюда!

- Я Кумюш! – снова сказала она. Но тут же повиновалась голосу любимого человека. Уходя она продолжала оглядываться». [2, с. 364]

После отъезда Атабека родители получили письмо от одного знакомого Юсуфбека-хаджи с следующим содержанием: «*Ваш сын Атабек со своим другом находился в рядах наших войск. Во время столкновения с царскими войсками под Алма-Атой, они храбро сражались и оба погибли. Я похоронил их своими руками*» [3, с. 365], что еще раз доказывает, что чувство любви своей родины и защиты своего родного края от захватчиков было первостепенным в душе Атабека.

Таким образом, в романе Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» можно увидеть такие признаки литературного направления классицизма, как долг и служение государству, разделение героев на положительных и отрицательных, использование в сюжете построение любовных треугольников.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кадыри А. Минувшие дни. – Т.: Узбекистон, 2015. – С. 28.
2. Кадыри А. Минувшие дни. – Т.: Узбекистон, 2015. – С. 364.
3. Кадыри А. Минувшие дни. – Т.: Узбекистон, 2015. – С. 365.
4. Материалы сайта <http://www.bukinistu.ru/klassitsizm.html>

Научный руководитель – старший преподаватель Г.А.Богданович

УДК 811.112.2:81'276.3

Олександр Поздняков
(Івано-Франківськ, Україна)

НІМЕЦЬКА МОЛОДІЖНА ЛЕКСИКА: ВИНИКНЕННЯ, ФОРМУВАННЯ, РОЗВИТОК

Стаття вивчає розвиток молодіжного вокабуляру як важливої складової системи сучасної німецької мови. Визначено передумови та ключові тенденції утворення досліджуваних лексичних одиниць. Автором встановлено семантичні особливості словникового запасу молоді та чинники його стилістичної заниженості, до яких відносяться прагнення експресії, виокремлення та мовної творчості.

Ключові слова: німецька мова, молодіжна лексика, розмовний стиль, експресивність, пейоративність, мовна творчість.

The article studies development of youth vocabulary as an important part of the system of modern German language. Preconditions and key trends of forming studied lexical units have been determined. The author has found out semantic peculiarities of young people's vocabulary and factors for its low stylistic degree. These factors are need for expression, individualization, language creativity.

Key words: German language, youth vocabulary, conversational style, expressivity, pejorativeness, language creativity.

Актуальність пропонованого дослідження визначається бурхливим розвитком й популяризацією німецького молодіжного вокабуляру як лексичної субсистеми. Завдяки своїй прагматичній цінності молодіжні слова та вирази активно застосовуються в комунікативних актах представниками різних суспільних прошарків, вікових груп, професій тощо. Електронні та друковані види засобів масової інформації з широким колом німецькомовних споживачів містять у текстах повідомлень чимало лексичних одиниць, що первинно вважались молодіжними.

Завдання статті полягають у тому, щоб на основі аналізу наукових і лексикографічних джерел простежити динаміку формування молодіжної лексики як функціонально важливої субсистеми німецької мови, з'ясувати її місце в складі останньої, визначити ключові семантичні особливості досліджуваного вокабуляру.

Звідси, **об'єктом** нашого дослідження є німецька молодіжна лексика як лінгвістичне явище, а **предметом** – специфіка її виникнення, розвитку та функціонування.

У якості ілюстративного матеріалу використано приклади, відібрані із спеціалізованих словників німецької молодіжної лексики, інтенсифікація укладання яких в останній час детермінована зазначеними вище чинниками.

Результати **аналізу наукової літератури** з обраної проблематики вказують на різнобічність здійснених досліджень (насамперед, німецькомовними вченими), які стосуються з'ясування лексико-семантичних особливостей молодіжної лексики, соціальних і психологічних детермінант її використання, виокремлення основних сфер застосування, характеристики контингенту первинних користувачів. На наш погляд, важливу роль у формуванні цілісного розуміння феномену молодіжного спілкування відіграли праці Я.К. Андроусопулоса [1], С. Аугенштайн [2], М. Хуна [3], Г. Генне [5], Е. Нойланд [6], П. Шлобінські [8].

Власне, розглядаючи проблему німецької молодіжної лексики, особливості її утворення та функціонування, слід зазначити, що вона не є модним породженням сьогодення. Зазначений мовний субкод розвивався паралельно з поняттям “молодь”. Початки формування специфічно молодіжного вокабуляру сягають ще 14 століття – часу заснування

перших німецьких університетів (Віденського, Гайдельберзького, Кьольнського). На даному етапі він мав статус засобу спілкування студентів, які окрім власне німецьких слів, широко використовували запозичення з грецької та латинської мов [5, с. 65].

Проте інтерес вчених досліджуваний лінгвістичний феномен привернув лише у 17 столітті, коли німецька мова витіснила латину не лише з побутового, а й з академічного обігу. Тоді й почала активне формування самостійна німецька студентська лексика [4, с. 14].

У вказаний період молодіжний вокабуляр почав виконувати одну з своїх ключових функцій – функцію експресивного елемента, який пожвавлював комунікацію, робив її виразнішою. Молодіжні слова були вторинними найменуваннями, емоційно забарвленою альтернативою одиницям літературної німецької мови. Як і в наш час, визначальним фактором появи таких лексем було притаманне молоді прагнення експресії, експериментування, творення чогось нового через переосмислення існуючого.

Отже, можна стверджувати, що молодіжна лексика є невід’ємною та вагомою складовою частиною німецької мови, яка на різних етапах історії так чи інакше впливала і продовжує впливати на розвиток її словникового складу.

З іншого боку, деякі особливості розвитку молодіжної лексики, наприклад, постійно зростаюча кількість брутальнізмів та вульгаризмів є свідченням негативних результатів у сфері мовних “експериментів” (*Klugscheißmodus – Besserwisser, Angeber; Breitarschantilope – Person mit breiten Hüften*).

Однією з тенденцій розвитку не лише молодіжної лексики, а й розмовного стилю німецької мови є зменшення проникнення до їх складу пейоративних лексем. У цьому випадку дає про себе знати ще одна детермінанта формування молодіжного вокабуляру – потреба виокремлення, звідси – використання афективних виразів, виявлення вербальної агресії, нехтування стилістичними нормами [4, с. 10] (*Rammelbeutel – Kondom; Buschscheißer – Pfandfinder*).

Сюди можна віднести також мовні одиниці, семантика яких містить натяк на низькі розумові здібності чи психічний стан (*gehirnamputiert – dumm; Schizzo – verrückter Typ*). Ці слова мають своєю основою поширені в суспільстві жарти, які висміюють відповідні людські вади. Проте в молодіжній комунікації вони виражають швидше іронічне, аніж презирливе ставлення до об’єкту номінації.

Соціально-психологічні особливості представників молодіжної субкультури виражаються також у схильності до зоосемії – використання назв тварин для позначення людей (дані лексичні одиниці мають, в основному, пейоративний характер) (*Sumpfhuhn – unattraktives Mädchen; Parkdrossel – Prostituierte*).

На нашу думку, було б неправильно робити відповідальною за виникненням вказаних слів лише молодь. Тут до уваги слід взяти діяльність засобів масової інформації, телебачення, де часто пропагуються насильство й агресія. А це чинить особливо відчутний вплив на свідомість психологічно несформованих підлітків.

Важливість та зростаючу роль молодіжної лексики засвідчує той факт, що її моделі словотвору та синтаксичні конструкції сьогодні все більше переймаються дорослими [6, с. 59]. Результати аналізу наукових праць засвідчили: значна частина молодіжних одиниць поповнює з часом словниковий склад розмовного варіанту німецької мови. Останній вважається своєрідним “дзеркалом” часу, для кожного періоду якого характерний свій активний вокабуляр [9, с. 11] (*Knackis – Eltern; poppig – hervorragend*).

Наступною характерною рисою молодіжної лексики є утворення okazionalizmів та композит з іронічним забарвленням (*Handy-Lipgloss-Shopping-mäßig – mädchenhaft; Parkettkosmetikerin – Putzfrau*). Для більшості молоді мова є ігровим матеріалом і спілкування приносить задоволення, лише коли відкидаються будь-які правила та відбувається вивільнення фантазії [2, с. 145]. Таким чином, можна стверджувати про досить високий рівень динаміки змін у складі досліджуваного вокабуляру як демонстрацію мовної творчості.

Проте змінюється не лише словниковий склад. Окремі мовні одиниці активного вжитку за збереження морфологічної структури зазнають семантичних змін. Так, згідно досліджень У. Пьоркзена, слово *toll*, означало спочатку *getrübt*, потім – *verrückt*, *geisterkrank*, а сьогодні змінило семантику в бік вираження захоплення, набувши позитивно-оцінного значення [7, с. 12].

Висновки. Молодіжну лексику не слід розглядати як короткотривале явище моди, доведено її існування як мовного субкоду ще кілька століть тому. З того часу молодіжний вокабуляр набирає ваги як компонент системи німецької мови, став тісно пов'язаним із розмовним стилем, поширюючись за межі субкультурного вживання й збагачуючи лексичний запас представників німецькомовного комунікативного простору. Формування молодіжної лексики визначається соціально та психологічно детермінованими прагненнями експресії, виокремлення та мовної творчості. Досліджувані мовні одиниці відзначаються вторинністю найменування та стилістичною заниженістю у порівнянні із стандартом.

Перспективи здійснення подальших наукових розвідок в даній сфері вбачаємо у поглибленому синхронічному та діахронічному вивченні семантики молодіжних лексем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Androtsopoulos J.K. Deutsche Jugendsprache. Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen / J.K. Androtsopoulos – Frankfurt am Main : Peter Lang, 1998. – 684 s.
2. Augenstein S. Funktionen von Jugendsprache / S. Augenstein. – Tübingen : Max Niemeyer, 1998. – 288 s.
3. Chun M. Jugendsprache in den Medien : Eine Jugendsprachliche Analyse von Jugendromanen, Hip-Hop-Texten und Kinofilmen [1. Aufl.] / M. Chun. – Saarbrücken : VDM Dr. Müller, 2007. – 352 s.
4. Ehmann H. Vorbemerkung / H. Ehmann. Affengeil : ein Lexikon der Jugendsprache [origin. Ausg. 4, durchges. Aufl.]. – München : C.H.Beck, 1996. – S. 9–22.
5. Henne H. Jugend und ihre Sprache : Darstellung, Materialien, Kritik / H. Henne. – Berlin; New York : de Gruyter, 1986. – 385 s.
6. Neuland E. Jugendsprache – Jugendliteratur – Jugendkultur [3., korr. Aufl.] / E. Neuland. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2008. – 277 s.
7. Pörksen U. Spricht die Jugend eine andere Sprache? / U. Pörksen, H. Weber. – Heidelberg : Schneider, 1984. – 141 s.
8. Schlobinski P. Jugendsprache und Jugendkultur / P. Schlobinski // Politik und Zeitgeschichte. – 2002. – Bd. 5. – S. 14–19.
9. Zimmer D. Redensarten: Über Trends und Tollheiten im neudeutschen Sprachgebrauch. – München : Wilhelm Heyne, 1996. – 235 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Михайлова Н. Молодежный язык Германии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.imwerden.de/pdf/deutsche_jugendsprache.pdf.
11. Niegel Ch. Hä?? Jugendsprache unplugged 2011: Deutsch, Englisch, Spanisch, Französisch. – Berlin; München; Wien; Zürich u.a. : Langenscheidt, 2011. – 168 s.
12. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2015. – Stuttgart : Klett, 2014. – 143 s.

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОНОТАЦІЇ В «ДНЕВНИКЕ» Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Проблема конотації не втрачає в лінгвістиці актуальності й продовжує активно досліджуватись вітчизняними й зарубіжними науковцями. Наразі багато уваги приділяється проблемі глибинних і додаткових значень слова, які безпосередньо пов'язані з поняттям конотації. У статті зроблено спробу проаналізувати деякі мовні засоби вираження конотації, емоційно-оцінні значення слів на матеріалі щоденникових текстів Т.Г. Шевченка.

Ключові слова: конотація, емотивність, семантика слова, щоденниковий текст.

The problem of connotation does not lose relevance in linguistics and it continues to be investigated by domestic and foreign scientists. Currently, a lot of attention is paid to underlying and additional meaning of the word, which are connected directly to the concept of connotation. This article attempts to analyze linguistic means of expressing connotations, emotional and evaluative meanings of the words based on diary texts written by T.G. Shevchenko.

Key words: connotation, emotiveness, semantics of words, diary text.

Мова як елемент духовної культури нації і основний засіб комунікації на відміну від інших знакових систем має такий сильний вплив на людей саме тому, що значення слова містить у тій чи іншій мірі емотивність. Сучасне мовознавство багато уваги приділяє проблемі додаткових та глибинних значень, які пов'язані з поняттям конотації. Так, В. Маслова вважає, що в конотації реалізуються потенційні ресурси номінативної системи мови, адже конотативне слово має здатність створювати та утримувати глибинний смисл у семантиці слова [2, 3]. М. Комлев, даючи характеристику семантичного змісту слова як одиниці мовленнєвої діяльності, назвав основні його компоненти – знак, лексичне поняття, денотат, конотат – і зазначив, що вони по-різному взаємодіють у різних словах і різних умовах вживання останніх [1]. Н. Хомський, професор лінгвістики Массачусетського технологічного інституту, вважає, що труднощі інтерпретації такого універсального поняття, як значення, полягають у тому, що останнє містить у собі будь-який аспект мови [5]. Американський лінгвіст Бенджамін Лі Уорф висловився ще конкретніше: «Лінгвістика – це в основному пошуки значення» [4].

Отже, проблема конотації як базова в лінгвістиці завжди актуальна й активно досліджується вітчизняними і зарубіжними науковцями. Проте в науковій літературі поки немає єдиного погляду на поняття конотації, про що свідчать праці М. Ариве, І. Арнольд, Ф. Гаде, В. Говердовського, Ж. Курте, М. Комлева, Г. Колшанського, В. Маслової, В. Телії, В. Харченко та ін.

Актуальність пошуку визначається зацікавленістю до об'єкту дослідження – додаткового (конотативного) значення деяких мовних одиниць щоденникових текстів (ЩТ) Т.Г. Шевченка.

Жанрово різноманітний, тематично багатий спадок Т. Шевченка, як і його багатогранна й самобутня у творчих проявах особистість, завжди привертала увагу науковців різних галузей. Літературний спадок видатного українського поета й прозаїка на рідній мові досліджено лінгвістами глибоко, детально, всебічно. Незважаючи на те, що літературна творчість Т.Г. Шевченка визначає його як неперевершеного самобутнього знавця української мови, він також досконало володів російською мовою і досягнув рівня такої словесної майстерності, що навіть критичний і вимогливий до слова І. Тургенєв назвав шевченкову мову «чисто російською». Поціновувачем російськомовної творчості Т. Шевченка також був

І. Франко. Він характеризував його мовлення як живе, без зайвої афектації: «він живописав словом, як фарбами».

Російськомовні твори автора досліджувались українськими лінгвістами (Г. Іжакевич, В. Ілєнко, Н. Озерова, Т. Космеда та ін.), проте лише в аспекті зіставлення їхніх мовних ознак. Довгий час не підлягали аналізу щоденникові тексти Т. Шевченка, написані російською мовою. Проте саме російськомовний «Дневник» письменника проливає світло на певний період його життя й творчості, роль і місце в історії, літературі, мистецтві тощо.

У статті зроблено спробу проаналізувати емоційно-оцінні значення слів у щоденникових текстах Т.Г. Шевченка.

Пошук довів, що найчастіше конотативно-оцінне значення у ЩТ утворюється за допомогою: якісних прикметників (*И в этом великоленном храме искусств... (об Эрмитаже)*), трохи рідше – іменників (*Я не мог себе отказать в радости подписать под этим черновым письмом «художник Шевченко»; Позор и унижение*), дуже рідко – дієсловами (*...Полюбовавшись окрестными вилами...; Разумеется, сплетничали*) та прислівниками (*Я сладко задремал; ...принялся жевать: жестко, кисло, приторно*).

У щоденникових текстах Т. Шевченка переважають слова й висловлювання позитивної оцінки, незважаючи на пригнічений морально-психологічний стан і тяжкі фізичні умови життя поета у Новопетровському укріпленні. Такі висловлювання свідчать про мужність, неймовірну витримку та силу духу Т. Шевченка. Нерідко позитивна й негативна оцінки йдуть поряд у одному реченні. У такий спосіб автор «Дневника» передає гострі, незабутні почуття, сильні емоції або ж створює різкий контраст:

1) *Без вашего человеколюбивого, христианского участия в моей безотрадной судьбе меня задушили бы в этой широкой тюрьме, в этой бесконечной безлюдной пустыне;*

2) *...пройти эти безводные пустыни, напиться сладкой Днепровой воды и вдохнуть в измученную грудь живительный воздух нашей прекрасной, нашей милой родины!*

3) *Полюбовавшись старым красавцем Кремлем, прошел я к юному некрасавцу Спасу с целью посмотреть скульптурные работы.*

Крім того, в «Дневнике» одні й ті ж особи, предмети або явища можуть мати різні чи навіть протилежні характеристики. Наприклад:

1) *Дрянь госпожа Пиунова! От ноготка до волоска дрянь! – Пиунова сегодня в роли Простушки (водевиль Ленского) была такая милочка...*

2) *Старинные церкви меня просто очаровали. – Храм Спаса вообще, а главный купол в особенности безобразен.*

3) *Сегодня, как и вчера, погода дрянь, слякоть и мерзость. – Ровно до 12 часов погода была хорошая...*

У текстах «Дневника» Т. Шевченка багато емоційно забарвлених слів мають додаткове стилістичне забарвлення, яке, як свідчать словники, з часом змінювалось: *колоссальный, безмятежный, изящный, самобытный, всемогучий, милочка* та ін.

Аналізуючи конотативне значення стилістично забарвлених слів, можна помітити, що прикметників з негативною оцінкою (*растленный, проклятый, скверный*) втричі менше, ніж з позитивною. Стилiстично забарвлених іменників із негативною оцінкою (*дрянь, гадость, тюрьма*), навпаки, приблизно втричі більше, аніж з позитивною. І хоча у ЩТ переважають слова з позитивною конотацією, автор щоденника використовує більш різноманітні стилістичні та конотативні елементи значення слів, створюючи негативну оцінку.

Отже, конотативне значення є невід'ємною складовою семантичної структури слова, адже конотація віддзеркалює суб'єктивне сприйняття людиною дійсності. Вивчення конотативного аспекту, його взаємодії з іншими компонентами значення слова дає відповіді на мовознавчі, психолінгвістичні, соціолінгвістичні, культурологічні та інші питання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.
2. Маслова В.А. Роль коннотации в отражении национальной языковой картины мира / Национально-культурный компонент в тексте и языке. – Минск, 1994 – Т. 1. – С.39-40.
3. Маслова В.А. Параметры экспрессивности текста. / Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М., 1991. – С. 179-204.
4. Уорф Б.Л. Наука и языкознание / Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М., 1960. – С. 169-182.
5. Хомский Н. Язык и мышление. – М.: Изд-во Московского университета, 1972. – 126 с.

Nigora Safarova, Rustam Qo'ldoshev
(Бухара, Узбекистан)

TOPISHMOQ VA LATIFA JANRI XUSUSIYATLARI, ULARNI O'RGANISHNING
NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

Topishmoq ham xalq og'zaki ijodining eng qadimgi va boy janrlaridan biridir. Topishmoqlar odatda, xalqning urf-odatları, ruhiyati hamda axloqiy-estetik qarashlarini o'zida aks ettiradi. Topishmoqda narsaning bir necha xil belgilari yashirin, sirli holda beriladi va har bir topishmoqning zamirida topilishi lozim bo'lgan bir ma'no va kim?, nima? so'roqlariga yashirin javob yotadi. Odamlar shu so'roqlarga qarab, topishmoqda yashiringan narsani topishga harakat qiladilar. Ayniqsa, bolalar topishmoqdagi jumboqni bilishga, uni topishga juda qiziqadilar.

Topishmoqlar mavzui tabiatda kundalik hayotda uchrab turadigan aniq hodisa va narsalardan iborat bo'ladi. Odatda, topilishi lozim bo'lgan narsa yoki hodisaning biror belgisi taqqoslash yo'li bilan obrazli ifodalanadi. Masalan, "Er tagida oltin qoziq, u hammaga bo'lar oziq" (*sabzi*). Bu topishmoqda sabzining tus jihatdan oltin rangiga yaqinligi, shaklan qoziqqa o'xshashligi, uning tuproq ostida bitishi va tanovul qilish mumkinligi uning xarakterli jihatidir. "Pak-pakana bo'yi, etti qavat to'ni" topishmog'ida pak-pakana bo'yi, etti qavat to'ni kabi belgilar piyoz ekanligini ko'rsatib turadi. "Dum-dumaloq, jajji oy, chaqib esang, g'ij-g'ij moy" topishmog'idagi dum-dumaloq, chaqsang – g'ij-g'ij moy kabi belgilar uning yong'oq ekaniga ishoradir.

Ba'zi topishmoqlar narsaning bajaradigan vazifasiga, harakatiga, uning nimadan yoki qanday ishlanganligiga qarab, shu xususiyatlar asosida yaratilishi mumkin: "Qo'li yo'q, oyog'i yo'q, uy poylar" (*Qulf*).

Topishmoqlar ko'proq istiora asosiga qurilgan bo'lishi mumkin: "Bir parcha patir, olamga tahir" (*Oy*).

Ba'zan istiora usulida bir emas, balki bir necha narsa qatorlashib kelishi ham mumkin: "Bir otasi, bir onasi, necha yuz ming bolasi" (*Quyosh, Oy, yulduzlar*).

Mubolag'a yo'li bilan yaratilgan topishmoqlar ham anchagina: "Bir chuqurda ming chuqur" (*Angishvona*), "O'zi bir qarich, soqoli ming qarich" (*Ip, igna*).

Ba'zi topishmoqlar so'zlarning ohangdosh bo'lib kelishiga asoslanadi: "Zuv-zuv borar, zuv-zuv kelar, doston o'qir, g'alvir to'qir" (*Ari*), "Osti tosh, usti tosh, o'rtasida jonli bosh" (*Toshbaqa*).

Savol-javob shaklidagi topishmoqlar bolalar qiziqishini orttirishi bilan ajralib turadi:

U nimadir, havodagi do'langan?

U nimadir, er yuzini suv olgan?

U nimadir orqasida og'zi bor?

U nimadir, o'rtasida mag'zi bor?

U nimadir, suv ichida joni bor?

Topishmoqlarda xalq donishmandligi aks etadi. ular o'ziga xos mazmuni va ularni ifodalash shakli bilan bolalarni ziyaklikka, kuzatuvchanlikka o'rgatadi, ularning fikrlash qobiliyatlarini

o'stiradi. Topishmoqlar 1-4-sinflarning savod o'rgatish, imlo va nutq o'stirishga doir darslarida o'rganiladi. Ulardan grammatik mashq va tahlil matnlari sifatida foydalaniladi.

O'quvchilar 1-4-sinflarning o'qish va nutq o'stirish darslarida topishmoqlarni og'zaki aytish bilan o'z nutqlarini boyitadilar, takomillashtiradilar. Topishmoqqa javob topish bilan o'quvchilarning tafakkuri rivojlanadi; ular mantiqiy fikr yuritishga, solishtirish va qiyoslash yo'li bilan to'g'ri xulosaga kelishga ko'nikma hosil qiladilar. Topishmoq matnlarini o'qish natijasida to'g'ri o'qish malakasini egallay boradilar. O'qish darslaridagi topishmoq matni ustida ishlash jarayonida topishmoq janriga xos nazariy tushuncha ham oladilar. Ularda yashirin berilgan belgi, narsa, voqea va hodisa kabilarni to'g'ri va oson topish malakalariga ega bo'ladilar.

Topishmoqlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati katta. Ular ham, xalq og'zaki ijodining boshqa janrlari kabi, xalqning urf-odati, psixologiyasi, axloqiy-estetik qarashlarini o'zida aks ettiradi. Topishmoqlar o'quvchilar fikrini kengaytirib, ularni diqqat bilan o'ylashga, kuzatuvchanlikka hamda mantiqiy fikr yuritishga o'rgatadi. Mantiqiy fikr yuritish esa bola nutqining o'sishiga yordam beradi. O'xshatish, qarama-qarshi qo'yish, metaforik tasvir usullari topishmoqlarning xarakterli xususiyatidir. Topishmoqlardagi taqqoslashlarni o'quvchilar xotirasida yaxshi qoldirish uchun predmetlarning o'zini yoki rasmini bolalarga ko'rsatish ma'qul.

Topishmoqlar xalqning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti rivojlanishi bilan o'zgarib boradi, yangi-yangi ma'no va mazmun ifoda etadi.

Topishmoqda yashirin berilgan narsa va hodisa haqidagi tushuncha fanda qat'iy tasdiqlangan bo'lib, ilmiy uslublarga yaqin holda o'qituvchining ta'limiy uslubi asosida bayon etiladi.

Topishmoqlarning ta'limiy xarakteri kuchli. Odatda, topishmoqda tabiatdagi biror hodisa, jonli mavjudot biror narsaga yoki uning holatiga va biror hodisaga o'xshatish, taqqoslash orqali yashirin gavdalantiriladi.

Topishmoqni yozma holda tahlil etish quyidagi tartibda bo'lishi mumkin:

1. Kitobdagi topishmoqni o'quvchilarga ko'chirib olishni tavsiya etish.
2. Topishmoqda berilgan asosiy belgilarni anglatuvchi so'zlarning ostiga chizish va u so'zlarni boshqa so'zlarga nisbatan balandroq ovozda o'qitish.
3. Topishmoqda yashiringan predmet rasmini topib, topishmoqning matni ostiga yopishtirish yoki topishmoqning javobini yozish.

Bayon etilganlardan ma'lum bo'ladiki, topishmoqlarni o'rganish – topishmoqni va unda yashiringan narsa-predmetni bilish demakdir.

Bilish murakkab dialektik jarayon. Topishmoqni va unda yashiringan predmetni bilish uchun ularni idrok etish, tasavvur qilish kerak. Binobarin, o'quvchilar topishmoqni o'rganish jarayonida bir qancha ishlarni bajaradilar. Masalan, o'qituvchi doskaga topishmoq matnini yozadi va tushuntiradi, o'quvchilar daftarlariga ko'chirib oladilar.

Bu yozma tahlilning birinchi variantidir. Ikkinchi variantda o'qituvchi topishmoqning matni bilan ukuvchilarni tanishtirish jarayonida uni doskaga yozib qo'yadi. Yoki topishmoq yozilgan kartonni o'quvchilarga ko'rinadigan joyga ilib qo'yadi.

O'quvchilar topishmoqning javobini topgach, uning qanchalik to'g'ri ekanligi aniqlanadi. Topishmoq matni ostiga uning javobi yoziladi. O'qituvchi har ikki usulni qo'llaganda topishmoqning javobini topish va uni yozib olish bilan chegaralanmaydi, topishmoq matni vositasida ifodali o'qishga doir mashqlarni o'tkazadi.

Topishmoqni ifodali o'qishda uning mazmuniga e'tibor berish zarur. Topishmoqni o'qish quyidagi bosqichlarda bo'lishi mumkin:

- a) topishmoqning o'qituvchi tomonidan ifodali o'qilishi;
- b) o'qilgan topishmoqni o'quvchilar to'la tushunganliklarini, ularning esida qanchalik qolganligini aniqlash maqsadida qisqa suhbat o'tkazish;
- v) o'qilishida xato yuz berishi mumkin bo'lgan ayrim so'z yoki so'z birikmalarini eslatish;
- g) topishmoq mazmunini tahlil etish;
- d) qayta o'qish. Masalan, asosiy ma'noni bildirgan so'z, gaplarni aniqlash maqsadida qayta o'qish;

е) топішмоқлар халқники еканлигини тushuntirish, uning yaratilish maqsadini eslatish.

Топішмоқларни ifodali o'qish tizimi faqat o'qish va nutq ustirish darslariga taallukli bo'lmasdan, balki grammatika, imlo va nutk ustirish darslariga ham taallukli. Chunki chunki o'quvchi grammatik mashqlarni bajarishda, xoh u yozma bo'lsin, xoh og'zaki bo'lsin, mashq matnini o'qish jarayonini o'taydi.

Топішмоқ matnini o'qish jarayonida ukuvchilar she'riy va nasriy asarlarni o'qish usullari bilan ham tanishadilar.

Топішмоқлар nihoyatda ixcham, ichki va tashqi qofiyali, hayotiy bo'lganligi uchun ham bolalar ularni tez bilib, xotiralarida saqlaydilar.

Bolalarning fikr doirasini kengaytirishda, aql-idrokini rivojlantirishda, kuzatuvchanlik hissini, nafasat tuyg'usini o'stirishda topishmoqlar muhim rol o'ynaydi.

Ona tili darslarida topishmoqlarni o'rganish o'qish darslaridagiga nisbatan farq qiladi. Chunki ona tili darslarida o'qilgan matn mazmunini tahlil etishga qaraganda grammatik tahlilga ko'proq e'tibor beriladi.

Darslarda shunday holat ham uchraydiki, ukuvchilar matnni o'qish, yozish va ba'zan grammatik tahlil qilish bilan uzoqroq band bo'lib toliqadilar. Natijada ukuvchilar passivlasha boshlaydi. Topishmoqlar darsda uchraydigan bunday hollarning oldini olishga imkon beradi.

Bola tarbiyasi ko'p qirrali sohadir. Bolalarni psixo-fiziologik jihatdan tarbiyalashda ham xalq og'zaki ijodining ahamiyati benihoyadir. Topishmoq real borliq, kishilarning mavjud hayoti bilan uzviy bog'liq holda xalqning moddiy, madaniy hayotini, tilini bilishda ham muhim vositadir. Topishmoqda biror predmet yashiringan bo'lib, predmetning belgilarigina aytiladi. Bola aytilgan belgilar asosida yashiringan predmetni topishi darkor. Buning uchun bola uzoq o'ylaydi. Aytilgan belgiga ega ko'p predmetlarni esga oladi. Bola topishmoqda aytilgan belgini turli predmetlarning belgilariga bog'lab ko'radi yoki taxmin qilgan predmetlarning belgilarini aytilgan aytilgan predmet belgilariga taqqoslaydi, so'ng bu haqda hukm chiqaradi. Bolada yuzaga kelgan bu psixologik holatlar bola tafakkurini tarbiyalaydi, tasavvurini reallashtiradi, so'z boyligini oshiradi, uni kuzatuvchanlikka o'rgatadi. Odatda, topishmoq aytishda eshituvchilar topishmoqda yashirin berilgan predmetning nimaga yaqinligini aytishni talab qiladilar. Bu esa predmetlarni guruhlab o'rganish demakdir, ta'lim-tarbiya ishida esa buning roli kattadir.

Latifa – xalq og'zaki ijodining eng ommaviy janrlaridan biri bo'lib, nozik, mayin kinoya, qochiriqlar ishtirok etuvchi kulguli, kichik hajmli hikoyalar. Xalq o'rtasida “afandi” deb ham yuritiladi. “Latifa” atamasi arabcha “latif” so'zidan olingan bo'lib, “nozik”, “yoqimli”, “zarif” degan ma'nolarni bildiradi. Xalq og'zaki ijodining mustaqil janri sifatida latifa quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Yagona qahramon bilan bog'liq holda yaratiladi.
2. Ixcham syujetga ega bo'ladi.
3. Asar konflikti, qahramoni va uning “muxolifi” o'rtasidagi muloqot dialog orqali hal etiladi.

Nasriddin obrazi. Bu obraz, asosan, 19-asrdan boshlab o'zbek latifalariga kirib kelgan. 19-asrga qadar latifa qahramoni “bir kishi”, “Mashrab”, fors-tojik latifalari ta'sirida “Mushfiqiy”, “Bahlul” yoki turkiy xalqlar og'zaki ijodida keng tarqalgan “Aldar ko'sa”, “Ko'sa”, “Kal” kabi turlicha nomlar bilan yuritilgan. Xalq orasida bu obraz “Nasriddin afandi”, “Xoja Nasriddin afandi”, “Afandi” kabi shakllarda qo'llanadi. Latifalarning eng muhim xususiyatlaridan biri uning hamma vaqt hayot bilan hamnafas, hamqadam borishidir.

Latifalar mazmuni va vokelikka munosabati jihatidan ikki turga bo'linadi:

1. Hajviy latifalar – ularda Nasriddin afandi yirik davlat arboblari, saroy ahli, qozilar, hokim va mirshablar, makkor mullalar va johil tabiblar davrasida tasvirlanadi.
2. Yumoristik latifalar – ularda Afandi bevosita oilasi, bolalar, qo'ni-qo'shnilar va mahalla-ko'y davrasida tasvirlanadi.

Latifalar xalq og'zaki ijodining go'zal namunasi sifatida qadimdan kishilar diqqatini o'ziga jalb qilib keladi. Ayniqsa o'zbek xalqi orasida latifalar “Mulla Nasriddin”, “Nasriddin Afandi”,

“Afandi” nomlari bilan bogʻliq holda tildan–tilga, dildan-dilga koʻchib, avloddan-avlodga oʻtib kelayotgan ogʻzaki ijod turi hisoblanadi.

Latifani maxsus ijro etuvchilar yoʻq. Uni har kim aytaverishi mumkin. Latifa – hamisha barhayot janr.

Boshlangʻich sinflarda Xoʻja Nasriddin latifalarini oʻrganishning ahamiyati va vazifasi juda katta. Boshlangʻich sinflarning 1-va 3- sinflari oʻqish darsliklari tarkibiga kiritilgan Afandi latifalarining birinchi vazifasi shundan iboratki, ular bolalarda, ularning xarakterida hazilga moyillik, bir-birini tushunish, hazilga hazil bilan munosabat bildira olish, hazilni tushunish sifatlarini tarbiyalaydi. Yana endigina rivojlanib kelayotgan yosh avlodning shakllanish jarayonidagi xarakter-xususiyatida samimiylik, topqirlik va hozirjavoblik kabi insoniy fazilatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Каримов И.А. "Алпомиш" достонининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзланган нутқ. – 1999 йил 6 ноябрь.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
3. Алпомиш. Достон. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси / Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли. Нашрга тайёрловчилар Ҳ.Зарифов ва Т.Мирзаев. – Т.: Шарқ, 2008.
4. Ўраева Д. Яхшиларга ёндашиб // Охунжон Сафаров. Ижодий портрет. – Т.: Мухаррир, 210. – Б.75-78.
5. Boychechak // Bolalar folklori. Mehnat qoʻshiq-lari. Tuzuvchi va nashrga tayyorlovchilar: O. Safarov va K. Ochilov. T.: GʻACH, 1984. B.136-205.

*Дамегуль Сейтова
(Нукус, Ўзбекистон)*

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК ТИЛИГА ЎЗЛАШГАН ИНГЛИЗЧА ТЕРМИНЛАРНИНГ ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ушбу мақола ўзбек тилига ўзлашган инглизча терминлар-нинг лексик-семантик хусусиятларига боғишланган.

Таянч сўзлар: *термин, жамият, терминология, аср, халқаро.*

This work is dedicated to the investigation of lexical-semantic peculiarities of adopted English terms in Uzbek language.

Key words: *term, society, terminology, age, international.*

XX асрнинг 90- йилларида тилимизда термин яратишга бўлган қизиқишнинг кучайишини гувоҳи бўламиз. Бунда кўпгина эскирган сўзлардан фойдаланиш тенденцияси кўзга ташланади. Бироқ жамият тараққиёти, республикамизнинг халқаро микёсдаги мавқеининг ошиб бориши, сиёсий-иқтисодий, савдо-сотик ва маданий алоқаларнинг кучайиши байналминал терминларнинг ўзбек тилига кўплаб кириб келишига туртки бўлди. Бунда Европа тиллари, жумладан, инглиз тили лексикасига мансуб терминларнинг ўрни кучайиб борди. Бугунги кунда тилимиздан аллақачон ўрин олган инглизча клуб, митинг, лидер, вокзал, рейс, троллейбус, баскетбол, спорт, финиш, ҳоккей, пиджак, свитр каби сўзлар қаторига янги-янги сўз ва терминлар кириб келмоқдаки, уларнинг кўпчилиги аллақачон кундалик ҳаётимизнинг бир қисми бўлиб қолган.

Бошқа тиллардаги сўз ва терминларнинг луғат бойлигимиздан ўрин олиши ўз навбатида терминология масалаларининг тўғри ҳал қилиниши билан боғлиқ. Бу борада халқаро терминологиянинг назарий хулосалари, уларнинг тажрибасидан фойдаланиш ўринли.

Тил системаси, жумладан унинг терминологик тизимидаги ўзгаришлар ижтимоий ҳаётда юз берадиган ҳодисалар билан боғлиқ ҳолда турли даврларда турлича кўринишларга эга бўлади. Бу ҳолат республикаизнинг мустақиллик йилларидан кейинги қисқа бир даврда ўзбек терминологиясининг ички имкониятлар, шунингдек, ўзлашма терминлар ҳисобига бойиб боришида ҳам кўзга ташланади.

Терминологияни тартибга солиш, алмаштирилиши назарда тутилган терминлар масаласи Вазирлар Маҳкамаси қошидаги Тил комитети, Атамашунослик қўмитаси ва Фанлар академияси Тилшунослик институти ходимлари биргаликда олиб боришаётган илмий-амалий ишлар туфайли маълум даражада тўғри йўлга қўйилиб, тартибга солинди. Ҳозирги кунда терминологияни такомиллаштириш, ривожлантириш илмий назарий асосда ва тил тараққиёти қонуниятлари билан ҳисоблашилган ҳолда амалга оширилмоқда [Ҳожиёв А.; 26 б.].

Бугунги кунда тилимиздан мустаҳкам ўрин олган компьютер, коллеж, дизайн, маркетинг, концепция, грант, бакалавр, магистр, классификатор, менежмент, интеграция, инвестиция, рейтинг, лицей, мониторинг, интернет, аудиоконференция, модем, ресурс, семинар-тренинг, электрон-почта, безнис мактаб, дуал тизим, ўзбек модели, ноу-хау, шоу, холдинг, ассоциация, концерт, диск, менежмент, параметр, кредитор, прогноз каби юзлаб сўз ва сўз бирикмалари пайдо бўлдики, уларнинг кундалик алоқа жараёнида ишлатилиши одат тусига кириб қолди. Аммо уларнинг қайси тилга мансублиги, талқини, этимологияси берилган луғатлар эндигина тузилмоқда. Мазкур сўзларнинг тилимизга ўзлаштирилишидаги фонетик қонуниятлар масаласи ҳам тилшунослар томонидан ўрганилганча йўқ. Ваҳоланки, олий мактабларда ўқиш-ўқитув ишларида юқоридаги терминларнинг кўпчилиги қисми аллақачон фаол қўлланилиб, асосий терминологик бойлик бўлиб қолган. Бу ҳолат оммавий ахборот воситалари тилида, илмий методологик асарларда, кундалик оғзаки мулоқот жараёнида ҳам яққол кўзга ташланади. Жумладан, С. Ғуломовнинг “Куч-билим ва тафаккурда” (Тошкент, 2002) номли китобида мазкур ҳолатни кузатамиз. Буни китобдан олинган куйидаги жумлалар ҳам тасдиқлайди: *“Иккинчи босқичда... таълим ва касб-ҳунар дастурлари мазмунини мунтазам такомиллаштириши бориси, самарали ахборот ва педагогик технологияни қўллаш, замонавий ўқув-услубий (мультимедиа дастурлари ва ш.к.) мажмуаларни тайёрлаш ва чоп этиши билан чамбарчас боғлиқ”*. (6-бет) “Тошкент давлат иқтисодий университетининг ўқув жараёнида видео-аудио услубий қўлланмалар ва электрон дарсликларни қўлламоқдаки, уларга кириб бориш нафақат компьютер синфлари билан, балки Интернет тармоғи орқали амалга оширилади”. (46-бет)

Мустақиллик йилларида тилимизнинг лексик қатламига жуда кўплаб янги терминлар кириб келди. Уларнинг асосийлари луғатларда ўз ифодасини топаётган бўлса-да, агар айрим мақолаларни ҳисобга олмасак, лингвистик жиҳатдан атрофлича тадқиқот ишлари олиб борилаётган эмас. Бу ўз навбатида тилшунос олимлар зиммасига катта вазифа юклайди. Шу ўринда янги терминология тилимиздан мустаҳкам ўрин олаётганлиги, кўпчилиги аллақачон кундалик мулоқотда ишлатилаётганлиги мазкур ўзлашмаларни лингвистик нуқтаи назардан ўрганиш масаласини кун тартибига қўймоқда. Гарчи махсус терминологик луғатларда бундай ўзлашмаларга изоҳ берилаётган бўлса-да, уларнинг ўзлаштирилиши даражаси, уларнинг турлари, тилдаги ўрни масалаларини тадқиқ қилиш ишлари эндигина бошланмоқда. Мазкур ҳолатни кўзда тутган ҳолда тилимизга ўзлашган терминлар юзасидан фикр юритмоқчимиз. Куйида мустақиллик йилларида инглиз тилидан ўзлашган терминлар изоҳига эътибор қаратамиз. Бунда коллежлар ва олий ўқув юртлари талабаларини ўқитиш, амалий кўникмаларини ҳосил қилиш жараёнида кўпроқ қўлланиладиган айрим терминларни кўриб чиқишга ҳаракат қиламиз.

Б и з н е с (инг. business – иш, ишбилармонлик, тадбиркорлик)-ўз шахсий маблағи ёки қарз эвазига таваккал қилиб, барча масъулиятни зиммасига олган ҳолда амалга ошириладиган ташаббускорона иқтисодий фаолият. Ўз олдига фойда олиш ва ўз шахсий ишини ривожлантиришни мақсад қилиб қўяди. Тор кўламдаги ва кичик фирмалардаги

бизнес кичик бизнес деб аталади. Тилимизда бизнес мактаб, бизнес режа, бизнесмен (оғзаки сўзлашув нуткида) каби сўз бирикмалари ва сўзлар кенг қўлланилмоқда. Масалан: ОЎЮлари ҳузуридаги бизнес-мактабларни минтақавий бизнес таълими марказларига айлантиришни кўзда тутиш ва мазкур марказларнинг фаолият шакллари кенгайтириш, бизнес-режа лойиҳаларини тузиш ...ва ҳ.к.

Г р а н т (инг. grant – совға, хайрия). Давлатга ёки маҳаллий идорага қарашли маблағдан ўқувчилар ва талабаларга тўланадиган стипендия. Шунингдек, таълим муассасалари, якка олим, ижодий жамоалар ва б.лара давлат ва маҳаллий маблағлардан маъмурий идоралар томонидан бериладиган субсидия, маблағ. Мазкур терминнинг тилимизда кенг қўлланиши билан боғлиқ ҳолда бир қатор янги сўз бирикмалари пайдо бўлди. Буларга давлат гранти, грант ажратиш, грант ютиш ва бошқаларни кўрсатиш мумкин.

Д и з а й н (инг. Design – лойиҳаламоқ, тузмоқ)-саноат ашёси, нарсанинг бадиий лойиҳаси. Дизайн, дизайнер термини бугунги кунда кўп қўлланадиган лексемалардан бири бўлиб қолди. Масалан: Ҳозир масофадан ўқитишнинг бир неча моделлари мавжуд. Биринчи модель: ...дизайн (жараёнларни ишлаб чиқиш, муҳит, дастур ва баҳо). [Ғуломов С.; 44-45 б.б.]

И н н о в а ц и я (инг. innovation–янгилик киритиш). Таълимдаги инновация-таълим таълим – тарбиянинг мақсади, мазмуни, усуллари ва шаклига, ўқитувчилар, ишлаб чиқариш усуллари ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолиятини ташкил этишда янгиликни жорий қилиш, тафаккур услубидаги ўзгариш.

Мазкур термин инновация дарси (стандарт, анъанавий бўлмаган, мослашувчан, ўзгарувчан, ўқувчиларнинг қизиқишларини оширишга қаратилган машғулот), инновацион модернизация(таълимга янгича ёндашиш), инновацион-трансформация (анъанавий ўқув жараёнини ўзгартирувчи янгилик, унинг тадқиқий тавсифини таъминлашга, изланувчан ўқув-билиш фаолиятини ташкил этишга қаратилган таълим) каби бирикмали терминлар ясалишида ҳам иштирок этган.

И н т е л л и к т у а л т р е н и н г (инг. training) – усул, бунинг ёрдамида кишилар ўз фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш ва ундан фойдаланишни ўрганадилар.

И м и ж (инг. Image – образ). Таассурот, хаёлот, образли яккол тасаввур, тасаввур этиш кучи. Рекламалар ва ҳ.к.ларни оммалаштириш мақсадида эмоционал-руҳий таъсир ўтказишга мўлжалланган қандайдир шахс образини оммавий ахборот воситалари, инсоннинг ўзи, шунингдек, махсус, имижмейкерлар деб аталувчи кишилар томонидан мақсадга мувофиқ шакллантириш, шунингдек, инсон ҳақидаги унинг ташқи қиёфаси, одатлари, гапириш тарзи, менталитети, ҳатти – ҳаракатлари ва ҳ.к.лар асосида шаклланадиган тасаввур.

К а м п у с (инг. campus – қароргоҳ, манзил) – Америка университети, коллежи ёки ўрта мактабининг ҳудуди ва қурилишлари; университет ётоқхонаси.

К о л л е ж (инг. college)- Буюк Британия ва Британия ҳамкорлигидаги мамлакатлар, АҚШ ва баъзи бошқа мамлакатлар таълими тизимидаги таълим муассасаси. Тайёрлов даражасига боғлиқ ҳолда бир неча турга бўлинади: олий касбий таълим таянч курси даражасида тайёрлашга йўналтирилган; олий ва ўрта касб-ҳунар таълими ўртасидаги оралик турга йўналтирилган; ўрта умумий таълим даражасида тайёрлашга йўналтирилган. Франция, Бельгия, Швейцария ва бир қатор француз тилли мамлакатларда ўрта ёки тўлиқсиз ўрта таълим муассасалари; 2. Ўзбекистонда давлат таълим стандартлари доирасида ўрта махсус, касб – ҳунар таълими берадиган янги турдаги таълим муассасаси. Коллежларда таълим олиш ўқувчиларга ўз билимларини чуқурлаштириш ва танлаган ихтисосликларига эга бўлишни таъминлайди. Битирувчига давлат томонидан тасдиқланган намунадаги дипломлар берилди. Бу дипломлар таълимнинг кейинги босқичларида ўқишни давом эттириш ёки эгаллаган ихтисос ва касб-ҳунар бўйича меҳнат фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини беради.

К о м п ь ю т е р в и р у с и (лот. virus – заҳар ва инг. computer –компьютер), – бегона шахс томонидан компьютерга ёзилган информацияни қисман ёки тўлиқ ўчиришга қобил махсус халақит берувчи программаларни киритиш йўли билан компьютернинг программа

қисми иш тартибини қасддан ёки беихтиёр бузиш, вирус компьютер миқёсида тарқалади ёки файллар ёхуд маълумот операциялари вақтида биттасидан иккинчисига ўтказилганда битта компьютердан бошқасига ўтади.

Комикслар (инг. comics, комик сўздан- кулгили) – “оммавий адабиётлар” (қоидага кўра ҳарбий саргузаштлар, детективлар ва ҳ.к., баъзан мумтоз адабиёт асарларини соддалаштириб баён қилиш) деб аталган жанрга тааллуқли қисқача тавсифдаги (туғалланган ҳикоядан иборат) газета ва журналлардаги расмлар туркуми, кўпинча катта бўлмаган китоб шаклида нашр этилади.

Креативлик (инг. creative – ижодий, яратувчи) – шахснинг нисбатан барқарор тавсифини ташкил этувчи ижодий қобилият, ижодга бўлган лаёқат даражаси; қандайдир янгиликни яратишга бўлган уқув; муаммонинг янгича ечими, янги усул ёки йўсин, санъатнинг янги асари. Индивидуал ишчанлик креатив ҳаракат муваффақиятининг зарурий шартидир.

Листинг (инг. listing – листинг, тузилган рўйхат) – ЭҲМга олинган информацион маълумот; мазкур маълумотли матннинг қоғозга туширилган шакли.

Маркетинг (инг. – бозор, сотиш). Товарлар, хизматлар, қимматбаҳо қоғозлар бозори соҳасидаги фаолият, товарларни сотишни рағбатлантириш, айирбошлашни ривожлантириш ва жадаллаштириш мақсадларида амалга оширилади.

Менеджер (инг. manager – бошқарувчи). 1. Корхонанинг мутахассис бошқарувчиси, ишлаб чиқаришдаги ёлланган раҳбар, маъмурий хўжалик соҳасида чекланган мустақилликка эга маъмур; бошқариш соҳасидаги мутахассис; 2. Компания, банк, молия муассаси, уларнинг таркибий бўлимлари раҳбарияти аъзоси; 3. Спортчиларнинг машғулотлари ва чиқишларни ташкил қилувчи касбий спортдаги тадбиркор (айниқса, Англияда).

Менеджмент (инг. management – бошқариш). 1. Бошқарув тизими, корхоналари ва концернлардаги маъмурий раҳбарлик; 2. Ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, фойдани кўпайтириш, корхона, фирмалар ресурс имкониятларидан фойдаланишни яхшилаш мақсадида ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқарувдаги ходимларни бошқариш тамойиллари, йўсинлари, воситалари ва шакллариининг мажмуи.

Модем (инг. modem modle – моделлаштириш ва demoduli-энг янги)-информация, аналог сигналларнинг рақамига ва аксинча алоқа каналлари бўйича ахборот олиш мақсадларида айлантирувчи қурилма.

Мониторинг (инг. monitor – назорат қилмоқ, текширмоқ). Педагогикада касбий таълим жараёнини режа асосида кузатиш. Мониторинг ўз ичига диагностикани, башоратлашни ва шахс касбий ривожланишини тўғрилашни ва таълим жараёнини олади.

Мультимедиа (лот. Multum– кўп ва инг. media – восита) – замонавий техникавий воситалар тизими, булар матнли информациялар, чизма тасвирлар, товуш(нутқ, мусиқа)лар, анимацион компьютер графикаси (чизма фильмлар, уч ўлчовли графика) билан бир бутунликда ишлаш имконини беради; жадал ривожланаётган ва истиқболли, айнақса, таълим соҳасидаги йўналишлардан бири.

Ноу-хау (инг. know-how – айнан, билишимча) – илмий, техникавий, ишлаб чиқариш-технологиявий, бошқарув, молиявий, иқтисодий, тижорат тавсифидаги билим маълумотларни, шунингдек, янгиликдан иборат ҳали кўпчилик томонидан амалиётда эгалланмаган ва қўлланмаган тажрибалар мажмуи.

Регион (инг. region – ўлка, вилоят). Табиий ёки тарихан шаклланган иқтисодий географик шароитлар мажмуи ва аҳолисининг миллий таркиби билан ажралиб турадиган вилоят, туман, ҳудуд, мамлакатнинг бир қисми.

Рейтинг (инг. rating – баҳо, қоида, даража). Ижтимоий фанларда, педагогикада рейтинг баҳолар шкаласини, хусусан, меҳнат ва ўқув фаолиятининг, касб нуфузининг, айрим шахслар оммавийлигининг асоси бўлиб хизмат қилади.

Сленг (инг. – жаргон). Инглиз тилида муайян ёш гуруҳи, касби, ижтимоий табақага мансуб кишилар қўллайдиган сўз ва иборалар, сўзлашишининг алоҳида тури.

С т а н д а р т (инг. standart – меъёр, намуна) – ваколатли идоралар белгилаган ва тасдиқлаган тартибда ишлаб чиқилган муайян соҳаларда фаолиятни амалга ошириш учун мажбурий бўлган стандартлаштириш объектларига нисбатан меъёрлар, қоидалар, талаблар мажмуини белгиловчи меъёрий-техникавий хужжат.

Т е с т (инг. test – синаш, текшириш). Бир хиллик, қисқалик, оддийлик талабларига мос келувчи стандарт топшириқлар. Буларни бажариш синалувчининг баъзи психофизиологик хусусиятларини (ақлий ривожланишини, унинг билимларини, иродавий сифатларини), шунингдек, билимлари, қобилияти ва малакалари даражасини белгилашга имкон беради; Талабалар билими сифатини назорат қилишнинг объектив усули.

Т р е н и н г (инг. training) – махсус мунтазам машқ, муайян ўқувлар, малакалар ва ҳар икковини қўшган ҳолда шакллантириш ва такомиллаштиришга қаратилган аввалдан ишлаб чиқилган усул бўйича ўқитиш.

Ф а й л (инг. file – тикма, картотека)- информатикада, 1) бир тахлтдаги тадрижий ёки кўплаб ёзувлар; 2) ташқи ташувчидаги маълумотлар яхлит мажмуининг номлари; 3) дискнинг номланган қисми.

Ф а к с, т е л е ф а к с (инг. fax, fac machin) – 1) ишга алоқадор ёзишмалар ва график ахборот (текстлар, жадваллар, чизмалар, тархлар, ёзувлар, фотосуратлар ва ҳ.к.)ларни бериш учун ва халқаро факсимил алоқани амалга ошириш учун мўлжалланган матн босиш қурилмаси бор аппарат. Факс бўйича ёзма сўровлар, прайсварақлар, пресстремзлар, реклама материаллар, жорий ёзишмалар амалга оширилади.

Х а к е р (инг. hacker – хакер, программачи-мутаассиб)- программалаштиришни аъло даражада эгаллаган ва ўз билими ҳамда куч-ғайратини ўзгаларинг компьютерларидаги программаларга, маълумолт жамғармасига, ҳимоя қурилмаларига кўнгил очиш ёки махфий маълумотларни олиш учун кириб боришга йўналтирган “фидойи”-компьютерчи. Бу ўз навбатида банклардаги ҳисоб рақамларидан пул маблағларини, лицензияланган программалар ва ҳ.к.ларни ўғирлаш билан боғлиқ халқаро миқёсдаги жиноий фаолиятга олиб келади.

Юқорида келтирилган мисоллар тилимизнинг луғавий таркибидаги ўзгаришлар жадал суръатда кечаётганлигини кўрсатади.

МАНБАЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

1. Ғуломов С. Куч-билим ва тафаккурда. – Тошкент, 2002.
2. Ҳожиёв А. Терминологиямизни такомиллаштирайлик // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1995. – 2-сон.

УДК 821.161.1

*Наталья Скрынник
(Харьков, Украина)*

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ПЬЕСЫ А.Ф. ПИСЕМСКОГО «САМОУПРАВЦЫ»

В данной статье предпринята попытка определить исторические источники трагедии А.Ф. Писемского «Самоуправцы». В основу трагедии А.Ф. Писемский положил подлинные события, происходившие в середине девяностых годов XVIII в. в костромском поместье Н.Ф. Катенина – Занино.

Ключевые слова: трагедия, исторический источник, жестокость, поместье.

This article makes an attempt to identify the historical sources of the tragedy of A.F. Pisemskij «Self-governors». The basis of the tragedy A.F. Pysemckij put the true events in the mid-nineties of the eighteenth century in the Kostroma estate of N. F. Catenin – Zannino.

Key words: tragedy, historical source, the cruelty, the estate.

Пьеса А.Ф. Писемского «Самоуправцы» занимает особое место в творческом наследии писателя. В ней отражены история и трагедия русского народа. Одна из причин этой трагедии – деспотизм, царивший во всех сферах русской жизни.

К «Самоуправцам» обращались Касторский В.В. [2], М.П. Могилянський [5], Л.М. Лотман [3], П.Г. Пустовойт [8], Вс. Сергеев [9]. Однако они затрагивали лишь отдельные аспекты пьесы. Вне поля зрения исследователей оказалось установление исторических источников трагедии.

В основу трагедии «Самоуправцы» А.Ф. Писемский положил подлинные события, происходившие в середине девяностых годов XVIII в. в костромском поместье Николая Федоровича Катенина – Занино. А.А. Григоров, историк костромского дворянства, собрал скудные сведения, которые сохранились об этом родственнике знаменитого П.А. Катенина. «Второй сын Федора Ивановича Катенина, Николай Федорович, родился 9 мая 1760 года в ус. Клусеево, скончался в сороковых годах XIX века в своей усадьбе Занино, – писал он. – Сведения, сохранившиеся о нем в архивах, чрезвычайно скудны. Известно, что смолоду он был пажом императрицы Екатерины II, потом служил в гвардии с 1777 до 1781 года, после чего вышел в отставку, а где служил по гражданской службе – неизвестно. По отставке он имел чин секунд-майора, а на статской службе дослужился до чина коллежского советника. Женился он в Петербурге на дочери богатого и знатного помещика Костромской губернии, приближенного ко двору, действительного статского советника и кавалера Ивана Федоровича Нелидова, Евдокии Ивановне «Меньшой», родившейся 24 февраля 1762 г. и скончавшейся также в сороковых годах XIX века. Женильба Н.Ф. Катенина на Е.И. Нелидовой принесла ему в дополнение к полученному от отца наследству еще много деревень и усадеб» [1]. Наши попытки найти источник, которым пользовался А.А. Григоров, успехом не увенчались.

Все, кто писал о невиданной жестокости костромского помещика, ссылались на монографию В. Касторского «Писатели костромичи (XVIII – XIX вв.)» (1958). В ней говорилось, что «<...> в основу трагедии “Самоуправцы” А.Ф. Писемский, очевидно, положил факт крестьянского восстания в 1794 – 1796 гг. в усадьбе Занино, Чухломского уезда, которая принадлежала богатому помещику Н.Ф. Катенину, жестокому самодуру. В подвалах своего дома он пытал и истязал крестьян <...>» [2, с. 57]. В. Касторский писал, что в основу целого ряда произведений А.Ф. Писемского был положен костромской материал и можно предполагать, что, пребывая в Костроме, он мог слышать о событиях в имении Занино. Таким образом, прототипом главного действующего персонажа трагедии и стал помещик Н.Ф. Катенин.

Как сообщает А.А. Григоров, в поместье Катенина «<...> имелся стекольный завод, на котором вырабатывались бутылки и всякая стеклянная посуда. Были также и ткацкие заведения, на всех этих предприятиях работали крепостные люди Н.Ф. Катенина. <...> Н.Ф. Катенин был жестоким, крайне вспыльчивым человеком, от которого много доставалось его людям. Крепостные буквально трепетали перед своим жестоким баринком. В усадьбе Занино был и эшафот, на котором производились порки, и разные орудия пыток, кандалы и др.» [1, с. 57]. В материале, опубликованном А.А. Григоровым, упоминаются воспоминания Н.П. Макарова «Мои семидесятилетние воспоминания и с тем вместе моя полная предсмертная исповедь», которые могли бы быть источником сведений для А.Ф. Писемского. Фрагмент этих воспоминаний опубликован в 1858 г. и мог быть знаком драматургу, однако в нем не говорится о Н.Ф. Катенине. Полный текст мемуаров опубликован в 1881 – 1882 гг., почти через двадцать лет после создания пьесы «Самоуправцы», и не мог послужить источником для ее сюжета.

Некоторые сведения о прототипе главного действующего лица пьесы содержатся на костромском электронном ресурсе Д. Ойнаса «Усадьба Костромского губернатора. Опыт изучения и реконструкции» [6]. Автор публикации сообщает, что Николай Федорович Катенин «известен был как жестокий самодур, сравниваемый современниками с Иваном Грозным. Долетали страшные, невероятные слухи о степени его жестокости. По слухам, он

устроил в своем имении в подземелье тюрьму «или вернее застенки с палачом, с цепями, с кандалами, с множеством различных орудий телесных наказаний, истязаний, почти пыток. Говорили, что он “распинал на кресте”, то есть “не пригвождал, а только прикреплял к кресту железными обручами за шею, за руки и за ноги, и так оставлял несчастных в подземелье на сутки и более без пищи и питья <...>”. В трагедии Писемский так же изображает деспотизм Платона Имшина, который выстроил «подвальные тюрьмы с цепями на стенах», там он пытал крепостных, когда «имение бунтовало» [7, с. 243]. Но все же, не смотря на жестокость, Катенин слыл и страстным поклонником всякого рода искусств. Имел крепостной театр, музыкальную школу, в которой обучались игре на различных инструментах и пению крепостные. Для своего театра Катенин выписал уроженца Кракова Иосифа Гебеду, талантливого скрипача, привезшего с собой две уникальные скрипки работы Гварнери и Страдивари. Жестокое обращение Николая Федоровича с музыкантом, с его семьей в конце концов переросли в громкое дело, разбиравшееся в 1795–1796 гг. Уголовной палатой Костромской губернии, а позднее и Сенатом» [6]. Автор электронной публикации также не называет источника, откуда он почерпнул сведения о бунте в Занино, поэтому вопрос об источнике сюжета трагедии остается открытым. Положив в его основу действительно происходившие события в конце XVIII в., А.Ф. Писемский, по словам В. Касторского, «показал себя правдивым и ярким бытописателем провинциальной глуши» [2, с. 57].

Таким образом, в основу «Самоуправцев» был положен не печатный источник, а костромской материал – события в имении Занино, о которых слышал драматург, пребывая в Костроме. Факты истории послужили Писемскому публицистическим целям – обсуждению современных проблем, в том числе и социально-политическим. Обращаясь к биографиям отдельных «ярких» личностей, Писемский актуализирует проблемы литературного творчества, литературной жизни своего времени вообще, задумывается над вопросами, волновавшими писателей современной ему эпохи и его самого.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Григоров А.А. Из истории костромского дворянства / А.А. Григоров [сост., вступит. ст. и примеч. Н.А. Зонтикова]. – Кострома : Костромской фонд культуры, 1993. – 472 с.
2. Касторский В.В. Писатели костромичи / В.В. Касторский. – Кострома : Костромское кн. изд-во, 1958. – 98 с.
3. Лотман Л.М. А.Ф. Писемский / Л.М. Лотман // История русской литературы: В 4-х тт. – Т.3. – Л.: Наука, 1982. – 876 с.
4. Макаров Н.П. Задушевная исповедь. [Избранные главы] / Н.П. Макаров // Современник. – С.–Петербург, 1859. – Т. LXXVIII. – С. 9–218.
5. Могилянский М.П. Писемский. Жизнь и творчество / М.П. Могилянский. – Л.: ЛИО Редактор, 1991. – 158 с.
6. Ойнас Д. Усадьба Костромского губернатора. Опыт изучения и реконструкции [Электронный ресурс] / Д.Ойнас. – Режим доступа: <http://ojkumena-od.blogspot.com/2013/11/blog-post.html>.
7. Писемский А.Ф. Пьесы / А.Ф. Писемский [вст. ст., подг. текстов и прим. М. Еремина]. – М. : Искусство, 1958. – 446 с.
8. Пустовойт П.Г. А.Ф. Писемский в истории русского романа / П.Г. Пустовойт. – М.: МГУ., 1969 – 274 с.
9. Сергеев В. А.Ф. Писемский и его трагедия «Самоуправцы» / В. Сергеев // А.Ф. Писемский. Самоуправцы. Трагедия в пяти действиях. – М.: Искусство, 1955. – 64 с.

УДК 415.412.4

Отабек Султанкулов
(Андижан, Узбекистан)

**СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ КОННОТАЦИИ
В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА ТОГАЯ МУРОДА
«ОТАМДАН КОЛГАН ДАЛАЛАР»)**

В статье поднята проблема выявления коннотативного значения с помощью синтаксических средств, особенно риторическим вопросительным предложением в романе Тогая Мурода "Отамдан қолган далалар".

Ключевые слова: коннотативные значения, синтаксические средства, риторические вопросительные предложения.

In article the problem of detection of connotive value by means of syntactic means, by especially rhetorical question in Togaya Murod's novel "Отамдан қолган далалар" is lifted

Keywords: connotive values, syntactic means, rhetorical questions

Как известно, синтаксические средства занимают особое место в образовании коннотативного значения. М. Юлдашев, который изучал проблемы синтаксиса, предлагает следующие виды синтаксических средств: синтаксический параллелизм, эмоциональное предложение, риторические вопросительные предложения, инверсия, эллипсис, парцелляция, назывные предложения (сегментация), градация, оксюморон (несочетаемые словосочетания), антитеза, (синтаксические конструкции), сравнения, паузы, коррекция [3. с. 40].

В данной работе мы старались показать средства повышения эстетических возможностей художественного текста, используя, вышеперечисленные синтаксические средства в романе «Отамдан қолган далалар» [4] Тогая Мурода. Писатель широко использует риторические вопросительные предложения, синтаксические повторения, как средство выражения коннотативного значения.

В художественном тексте часто используются риторические вопросительные предложения. Они служат для эмоционального выражения мысли.

Вопросительные предложения включая его отдельный вид – риторическое вопросительное предложение, которое стало особым объектом исследования. В этой статье изучена семантико-синтаксическая структура вопросительного предложения [1. с. 25]. В научных источниках, учебниках, пособиях глубоко освещаются семантико-синтаксические предложения [2. с. 255].

В риторическом вопросительном предложении понятия выражаются противоположно синтаксическому строению предложения. Эта конструкция служит для повышения выразительности и эмоциональности высказывания. В риторическом предложении ответ не требуется, а сам вопрос является эмоциональным ответом. Для достижения большей выразительности художественного текста использованы вопросительные местоимения и вопросительные частицы, служащие для подчеркивания и повышения выразительности, внутри риторического предложения в романе Тогая Мурода «Отамдан қолган далалар».

Пример: - *Зах зиндонда додингғни ким эшитмади, ким?* [4. с. 243] (Кто услышит твои жалобы в сырой темнице, кто?).

В этом предложении *ким-кто* в виде пресуппозиции вопросительного местоимения обозначает «Додинғни ҳеч ким эшитмайди» (никто не услышит твои жалобы). В этом месте субъект высказывания не выразил прямо свои мысли, а использовал риторическое вопросительное предложение. Вследствие этого автор добился повышения выразительности

речи. В романе вопросительное местоимение *ким-кто* в некоторых местах обозначает коннотативное значение, используя отрицательное местоимение *ҳеч ким-никто*.

Пример: - *Нимага болани урасан?*

- ***Ким уряпти?!*** [4. с. 104]

(-Почему бьёшь мальчика? -**Кто бьёт?!**)

В этом риторическом вопросительном предложении выражено пресуппозиция «*Ҳеч ким болани урмаяпти.*» (Никто не бьёт мальчика.).

Можно заметить скрытое значение в вопросительном предложении, образованного с помощью вопросительного местоимения *нима-что*.

Пример: - *Учувчини-да кўрдингми?*

- ***Кўрмай нима!*** – *дейман.* [4. с. 66]

(*кўрдим.*)

(Видел лётчика? Видел, а что скажу?)

Иногда в риторическом вопросительном предложении, составленном с участием вопросительного местоимения *нима-что*, выражаются скрытые значения, усиливая намек к словам *ҳамма нарса-все вещи, ҳеч нарса-ничего*. То есть в риторическом вопросительном предложении с участием местоимения *нима-что* отдельно подчеркивается понятие *ҳеч нима-ничего*, и его значения усиливаются.

Если сказуемое риторического вопросительного предложения форме отрицания, тогда предложение содержательно выражает утверждение. Если сказуемое предложения в утвердительной форме, тогда предложение имеет отрицательное содержание.

Пример: *Менда пул нима қилади?* [4. с. 97]

В этом примере составляет риторическое вопросительное предложение, выраженное местоимением *нима-что*. Понимается значение *менда пул йўқ* (*у меня нет денег*) из этого предложения.

В романе местоимения *нега-почему, мунча (намунча)* также образовали риторическое вопросительное предложение. Пример: - ***Намунча бақраясан?*** (почему так тарацишься?) [4. с. 97]

В этой фразе выражено *бақрайма-тарацишься* риторическим вопросительным предложением.

В безличном предложении коннотативное значение усиливается. Пример: ***Намунча бақраймаса?*** (***надо же так тарацишься***)

В этом романе писателя еще коннотативные значения выражены с помощью частиц, образующих риторическое вопросительное предложение:

а) усилительные частицы: *ахир, ҳам, -ку, -да, -у (-ю), -а (-я);*

б) вопросительные частицы: *-ми, -чи, -а, -я, нахот (ки).*

В романе усилено коннотативное значение и выразительность художественного текста с помощью частиц *-ми, -а, нахотки*.

Пример: - *Дориланган гўза ичидаям ухлайсанми-а?* [4. с. 68]

(Дориланган гўза ичида ухлаб бўлмайд)

Частица **-ми** в произведении используется вместе со существительными и глаголами. В следующем предложении частица, связанная с глаголом, образует риторическое вопросительное предложение:

- *келиб-келиб ўн бир килочига қўл силкийдимми?* [4. с. 66]

(Ўн бир килочига қўл силкимаслига лозим эди.)

В этом романе также встречаем риторические вопросительные предложения образованные с помощью интонации. Писатель использовал риторические вопросительные предложения в основном в диалогах и для выражения иронии.

Масалан: - *энди пахта термаймиз-а, домла, - дейман.*

- ***Пахта термайсан?*** *Энди пахта терасан-да!* [4. с. 59]

В этом диалоге речи вопросительное предложение **пахта термайсан?**, выражено интонацией, и выражает оценочное отношение (удивление) и передаём скрытое значение (энди пахта терасан-да). В результате коннотативное значение усиливается.

Из вышесказанного можно сделать вывод, что писатель Тогай Мурод эффективно пользовался синтаксическими средствами, особенно риторическими вопросительными предложениями, добившись усиления выразительности и эмоциональности художественного текста.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. А. Ахмедов. Ўзбек тилида гапнинг коммуникатив турлари. – Т.: Фан, 1979. – С. 170.; М. Хайназарова. Сўроқ гапларда шакл ва мазмун номувофиклиги: филол. фан. д-ри ...дис. автореф. – Т., 1999. – С. 25.
2. А. Ғуломов, М. Асқарова. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Ўқитувчи, 1987. – С. 255.
3. М. Йўлдашев, Бадиий матнинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. Фан. д-ри ... дис. автореф. – Т., 2009. – С. 40.
4. Т. Мурод. Отамдан қолган далалар. – Т.: Шарқ, 1994. – С.243.

УДК 811.111

*Бахыткуль Тулеубаева, Кульшат Жиренишина
(Алматы, Казахстан)*

АМЕРИКАНИЗМЫ В АНГЛИЙСКОЙ РЕЧИ

В начале 17-го века первые английские переселенцы начали прибывать в Америку в поисках новых и лучших условий жизни. Именно тогда английский язык впервые зазвучал на американской земле. Америка была для них новым миром. В самом начале они столкнулись с серьезной нехваткой слов в своем лексиконе, чтобы описать все новые и странные вещи. И со временем были созданы такие слова.

Ключевые слова: язык, американский вариант английского языка, британский вариант английского языка, американизмы, заимствования

At the beginning of the 17th century the first English migrants began arriving in America in search of new and better life. It was then that English was first spoken on American soil. America was for them a truly new world. Everything was different from what it had been in the Old Country(as they called England).They were faced with a serious lack of words in their vocabulary with which to describe all these new and strange things. Gradually such words were formed.

Keywords: language, American English, British English, americanisms, borrowings.

Несомненно, что лексика, используемая американцами, имеет свои отличительные черты. Более того: есть целые группы слов, которые принадлежат исключительно к американской лексике и выполняют свою особую функцию. Эти слова называются американизмами. Первая группа таких слов может быть описана как исторические американизмы.

В начале 17-го века первые английские переселенцы начали прибывать в Америку в поисках новых и лучших условий жизни. Именно тогда английский язык впервые зазвучал на американской земле. Например, существительное «*fall*» до сих пор используется первыми мигрантами в старом значении «осень», глагол «*guess*» – в старом значении «думать», прилагательное «*sick*» – в значении «больной, испытывающий недомогание». В американском варианте эти слова по-прежнему сохраняют свои старые значения, тогда как в британском английском их значения изменились. Эти и подобные слова встречаются как в

американской, так и в британской лексике, хотя американцы и англичане используют их в различных значениях.

Вторая группа включает в себя американизмы, которые, скорее всего, отсутствуют в британской лексике. Они являются чисто американскими, и поэтому мы будем называть их чистыми американизмами. Самые ранние из них сформировались первыми мигрантами, прибывшими на американский континент, и в значительной степени отражали их попытки адаптироваться в новой среде.

Следует помнить, что Америка называлась «Новым Светом» не только потому, что мигранты разорвали все свои связи с прежней жизнью. Америка была для них по-настоящему новым миром, в котором все было удивительным и поразительно отличающимся от того, что было в их Старом Свете (как они называли Англию): ландшафт, климат, деревья и растения, птицы и животные.

Поэтому, в самом начале они столкнулись с серьезной нехваткой слов в своем лексиконе, чтобы описать все эти новые и странные вещи. И со временем были созданы такие слова. Вот некоторые из них. «*Backwoods*» ("поросшие лесом, нежилые участки"), «*coldsnap*» («внезапный мороз»), «*Blue-grass*» («разновидность трав, характерных для флоры Северной Америки»), «*blue-jack*» («небольшой американский дуб»), «*egg-plant*» ("растение со съедобными плодами"), «*sweetpotato*» («растение со сладкими съедобными корнеплодами»), «*redbud*» («американское дерево, на котором произрастают цветы с розовыми бутонами (багряник), символ штата Оклахома»), «*redcedar*» («американское хвойное дерево с красноватой ароматной корой»), «*cat-bird*» («небольшая североамериканская птица, чье пение напоминает мяуканье кошки»), «*cat-fish*» («называется так из-за шипов, похожих на кошачьи когти»), «*bull-frog*» («огромная лягушка, издающая звуки, неотличимые от рева быка»), «*sun fish*» («рыба с круглым плоским золотистым телом»).

Если рассматривать все эти слова с точки зрения «стройматериалов», из которых они были сформированы, мы увидим, что это все знакомые английские слова, хотя они сами по себе не могут быть найдены в британской лексике. Тем не менее, как словообразовательные модели, так и их составные части легко узнаваемы как чисто английские слова.

Позднейшие американизмы представлены наименованиями объектов, обозначаемых по-разному в Соединенных Штатах и в Великобритании. Например, британское слово *chemist's* в американском английском звучит как «*drugstore*» или «*druggist's*», американский вариант слова «*sweets*» (брит.) – «*candy*», слова «*luggage*» (брит.) – «*baggage*» (амер.), слова «*underground*» (брит.) – «*subway*» (амер.), слова «*lift*» (брит.) – «*elevator*» (амер.), слова «*railway*» (брит.) – «*railroad*» (амер.), слова «*car*» (брит.) – «*automobile*» (амер.). Если исторические американизмы сохранили свои значения с 17 века (например, «*fall*» *сущ.*, «*mad*» *прил.*, «*sick*» *прил.*), существуют и такие слова, которые, хоть и имеются как в британском, так и в американском лексиконе, получили значения, характерные для американского использования. Существительное «*date*» (*e* используется как в британском варианте, так и в американском варианте английского языка в значении «время какого-либо события»; «день недели или месяца»; «год»). На основе этих значений только в американском английском было присвоено другое значение – встреча, назначенная на определенный момент времени.

Американская лексика богата заимствованиями. Основные группы заимствований такие же, как и те, что были отмечены в британской лексике. Тем не менее, существуют группы чисто американских заимствований, которые отражают исторические контакты американцев с другими народами на американском континенте. Таковыми являются испанские заимствования (например, «*ranchsombbrero, canyon, cinch*»), заимствования из лексики афроамериканцев (например, «*banjo*») и, особенно – заимствования из лексики индейцев. Последние довольно многочисленны и имеют своеобразный уникальный колорит: «*wigwam, squaw, canoe, moccasin, toboggan, caribou, tomahawk*». Вот некоторые заимствования индейского происхождения: «*pale-face*» (название, данное индейцами для всех белых людей), «*warpath, warpaint, pipeofpeace, fire-water*». Эти слова используются метафорически как в

американском, так и в британском современном общении. Женщина, которая слишком сильно накрашена, можно сказать, носит боевую раскраску (*towearwarpaint*), и человек может быть предупрежден о наличии врага следующим образом: («*Takecare:heisonthewar-path*») Берегись: он встал на тропу войны (т.е. он имеет враждебные намерения).

Многие названия мест, рек, озер, даже государств имеют индейское происхождение и сохраняют в своем звучании очень выразительное эхо далекого прошлого этого континента. Такие наименования как, например, Огайо, Мичиган. Теннесси. Иллинойс, Кентукки звучат экзотично и романтично. Еще одна группа американизмов представлена американскими сокращениями. Нужно обязательно отметить, что нет ничего исключительно американского в том, что касается сокращения слов, как способа словообразования. Это продуктивный способ словообразования характерен как для британского, так и для американского вариантов английского языка. Тем не менее, этот тип структуры слова представляется особенно характерным для американского словообразования. Следующие сокращения образовались на американской земле, но большинство из них используются как в американском варианте английского языка, так и в британском: «*movies, talkies, auto, gym*» (для слова «*gymnasium*»), «*dorm*» (для слова «*dormitory*»), «*perm*» (для словосочетания «*permanentwave*», «разновидность прически»), «*mo*» (для слова «*moment*», например, «*Justamo*»), «*circs*» (для слова «*circumstances*», например, «*underthecircs*»), «*cert*» (для слова «*certainty*», например «*That'sacert*»), «*n.g.*» (для словосочетания «*nogood*»), «*b.f.*» (для слова «*boyfriend*»), «*g.m*» (для слова «*grandmother*»), «*okay*» (Все эти слова представляют неформальные стилистические уровни лексики).

Еще можно привести примеры в поддержку утверждения, что лексический состав американского варианта английского языка включает определенные группы слов, которые являются чисто американскими и обладают определенными отличительными характеристиками. Тем не менее, при всех своих существенных признаках, это та же самая лексика, как и в британском варианте, и термины «лексика американского варианта английского языка» и «лексика британского варианта английского языка» используются чисто теоретически. На самом деле, они являются не двумя разными словарями, а одним. Начнем с того, что основной словарный запас, роль которого в повседневном общении имеет первостепенное значение, равнозначна как в американском, так и в британском английском, с очень немногими исключениями. С другой стороны, многие американизмы принадлежат разговорным оборотам и сленгу, то есть тем подвижным, изменяемым уровням лексики, которые не представляют собой стабильные, неизменяемые группы слов, причем последнее характерно как для американской, так и для британской речи.

На общем фоне обширной английской лексики, все группы американизмов выглядят сравнительно незначительными, и не являются достаточно весомым аргументом для поддержания гипотезы о существовании «американского языка».

Многие американизмы легко проникают в британскую речь, и, как следствие, некоторые отличительные характеристики американского английского стираются, так что дифференцирование, кажется, имеет тенденцию к выравниванию, нежели к обратному.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Марквардт А. Х., Квирк Р.А. Разговорный язык. Британский и американский. – Лондон, 1996.
2. Марквардт А. Х. Лингвистика и преподавание английского языка. – Лондон, 1996.

УДК 415.412.51

Фархад Усманов
(Андижан, Узбекистан)

МЕТАФОРАНИНГ ЭПИСТЕМИОЛОГИК ВАЗИФАСИГА ДОИР

Мақолада ўзбек тилишунослигида метафорик номинациянинг ўрни ва когнитив метафораларнинг эпистемиологик вазифаси ёритилган.

Калит сўзлар: метафора, когнитив жараён, когнитив метафора, эпистемиология, метафорик образ, антропологистика.

В статье рассматривается место метафорической номинации в узбекском языкознании и эпистемиологическая функция когнитивных метафор.

Ключевые слова: метафора, когнитивный процесс, когнитивная метафора, эпистемиология, метафорический образ, антропологистика.

This article enlightens the place of metaphorical nomination and epistemological functions of cognitive metaphors.

Key words: metaphor, cognitive process, cognitive metaphor, epistemology, metaphorical image, antropological linguistics.

Оламни билиш кўп босқичли когнитив жараёндир. Сизги аъзолари ёрдамида ҳис этилган объектив олам инсон онгида образлар тарзида аксланади. Кейинги босқичда инсон оламни юқоридаги образлар асосида ўз тилида ифодалайди. Бунда образлар ҳиссий идрок ва абстракцияни боғлаб туради.

Оламни билишда метафоранинг ўрни катта. Дастлаб Аристотель томонидан “сўзни турдан жинсга, жинсдан турга ёки ўхшашлик асосида кўчириш” тарзида таърифланган ва узоқ даврлар кўпроқ бадийий восита сифатида қаралган метафора XX асрдан оламни билишдаги фаол феномен сифатида баҳолана бошланди. Айниқса, Ж.Лакофф ва М.Жонсонлар томонидан яратилган метафоранинг когнитив талқини унинг фақат тил ҳодисаси бўлибгина қолмасдан, инсоннинг билиш фаолиятида муҳим ўрин тутувчи восита эканлигини кўрсатиб берди.

Когнитив метафора – шахс когнитив фаолиятига хос ҳодиса бўлиб, бир тушунча ёки ҳукм ҳақидаги билим структуралари асосида иккинчи тушунча ёки ҳукмни категориялаштиришдир.[1, 36]

Тилишунослик атамалар системасида ҳам метафорик номинациянинг ўрни катта. Бундай терминлар сирасига *валентлик, семантик майдон, ўзак, бошқарув алоқаси, тилларнинг қариндошлиги, тилларнинг чапишуви, портловчи ундош* ва бошқаларни киритиш мумкин.

Бундай ҳолатни бошқа тил терминосистемасида ҳам кузатиш мумкин:

(1-чизма)

Ўзбек тилида	Рус тилида	Инглиз тилида
<i>Сиргалувчи ундош</i>	<i>Плавный согласный</i>	<i>liquid consonant</i> (<i>суяқ ундош</i>)
<i>Портловчи ундош</i>	<i>взрывной согласный</i>	<i>stop consonant</i> (<i>тўхт(ат)о(у)вчи ундош</i>)

“Термин” сўзига берилган барча таърифларда унинг бир маъноли бўлиши кераклиги, аниқ, номинатив функцияга эга, бир маъноли, бир шаклли бўлиши лозимлиги таъкидлансада[2, 8], илмий дискурснинг тропиклиги ва метафора тадқиқотчилар кўз олдида эвристик вазифаларга эга бўлган илмий таҳлилнинг устувор жиҳатлари сифатида қайта баҳоланмоқда.[3, 86] Чунки инсон ўзига ҳали номаълум бўлган нарса ҳодисаларни

маълумларига қиёслаб ўрганади. Бунда қиёслаш учун асос аналогия, бошқача айтганда, ассоциатив алоқадорликдир. Шу аналогия асосида номлаш ҳам, илмий тушунчаларнинг метафорик образлар орқали таърифлари ҳам юзага келади. Демак, метафоралар илмий тафаккурда ижобий эвристик, когнитив ва эпистемиологик вазифа бажарувчи муҳим восита ҳисобланади.

Замонавий тилшунослик илми тилни ўрганишда унинг эгаси – инсонни марказга қўйиши натижасида кўпгина фанлар билан интеграцияни бошдан кечирмоқда. Бу эса ўз навбатида тилнинг моҳиятини ёритишдаги янгидан янги “метафорик талқин”[3, 87]ларни юзага келтирмоқда. Тилшунос олим А.Раҳимов ўзбек тилшунослиги илмий дискурсида метафоралардан фойдаланишнинг икки жиҳатига эътибор қаратади: 1) услубий меъёрларга мувофиқ келувчи илмий метафоралар асосидаги назарий тавсифлар; 2) услубий стандартларга мувофиқ келмайдиган, фавқулодда пародаксал илмий метафоралар. Бу жиҳатдан ўзбек тилшунослигидаги метафораларни икки гуруҳга бўлади: а) узвал илмий метафоралар; б) окказионал илмий метафоралар.

В.М.Алпатовнинг ўринли қайд этишича, тилшунослик фани ривожланишида икки қарама-қарши жараён ҳамиша кўзга ташланади: маълум лисоний воқеликлар, ёки тилнинг тараққиёти натижасида кўзга ташланган янги-янги фактлар тилшуносликда ўзига хос тартибсизлик (хаос)ни келтириб чиқарса, ушбу фактларни илмий таҳлил қилиш усулларининг ишлаб чиқилиши хаосни камайтиради.[4, 9]

Семантик усулда юз берадиган лисоний белги семантик структурасининг такомилли метафорик кўчим характерида бўлади. Яъни, олим янги кашфиётни номлар экан, испан адиби Х.Ортега-и-Гассет таъкидлаганидек, “...таркибидаги ҳар бир сўз тегишли маъно билан юкунган мавжуд сўз бойлигидан фойдаланишга мажбур. Тушунарли бўлиши учун олим маъноси янги тушунчага олиб бориши имкониятига эга бўлган сўзни танлайди. Сақланиб қолган эски маъно воситасида, унинг ёрдамида бу сўз (термин) янги маъно касб этади. Бу эса метафоранинг айни ўзидир”. [5, 5]

Ўзбек тилшунослигидаги айрим кузатишларимизга эътибор беринг:

“...Новербал босқичдаги тафаккур миллий характер касб этмайди, у ташқи нутққа айлангандагина миллий “либос” кийиши мумкин” [6, 22]

“...У (тил) шундай хусусиятга эга бўлганлиги учун ҳам ўқувчининг туйғуларини “бошқара олади”” [7, 92]

Эътиборлиси, метафорик образлилик лингвокультурологияга оид темиларнинг изоҳли луғатидан ҳам жой олган. Масалан:

Концептосфера – категориялаштирилган, қайта ишланган, стандартлаштирилган маданий концептларнинг халқ онгида акс этган мажмуи.[8, 25]

Лисоний лакуна - тилнинг луғавий тизимида бирор тушунчани ифодаловчи луғавий бирликнинг мавжуд бўлмаслиги унинг семантик харитасидаги “оқ доғлар”. [8, 27]

Оламнинг лисоний манзараси - воқеликни идрок этишнинг тилда муҳрланган ва муайян лисоний жамоа учун хос бўлган тузилиши, оламини идрок этиш ва концептуаллаштиришнинг универсал ва айни вақтда миллий хосланган усули. [8, 33]

Бир томондан, маълум маънода янги (умумэътироф этилган аниқ таъриф ва тавсифга эга бўлмаган) тушунчаларни изоҳлашда метафора муҳим эпистемиологик вазифада намоён бўлади. Шунингдек, таъкидлаш керакки, антропологистика деб аталувчи замонавий тилшуносликдаги термин ва таърифларида метафоранинг ўрни адолатли: бу хаосдан тартибга томон йўналишни акс эттиради.

АДАБИЁТЛАР

1. Худойберганаева Д. Матннинг мазмуний таркибида метафоралар // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2012. – №1.
2. Ақобиров С.Ф. Тил ва терминология. – Тошкент, 1968.

3. Раҳимов А. Ўзбек тилшунослиги илмий дискурсида метафора // Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари. Илмий-амалий анжуман материаллари. – Андижон, 2013.
4. Алпатоа В.М. Что и как изучает языкознание // Вопросы языкознания. – 2015. – №3.
5. Махмудов Н. Термин, образли сўз ва метафора // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2013. – №4.
6. Худойберганова Д. Нутқ яратилишининг психолінгвистик талқини // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2011. – №2.
7. Худойберганова Д. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентриқ талқини. Филол.фан.док.дисс... – Тошкент, 2015.
8. Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент, 2015.

УДК 81'322.4

Марина Феофентова
(Київ, Україна)

ПОНЯТТЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ТА АДЕКВАТНОСТІ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ

Розкрито сутність понять «еквівалентність» та «адекватність» машинного перекладу. Проаналізовано основні наукові підходи до визначення та класифікації означених понять.

Ключові слова: *еквівалентність перекладу, адекватність перекладу, машинний переклад, системи машинного перекладу.*

The definitions of machine translation equivalence and machine translation adequacy were outlined. The main scientific approaches to definition and classification of the given terms were analyzed.

Key words: *translation equivalence, translation adequacy, machine translation, machine translation system.*

У зв'язку з тим, що машинний переклад (МП) використовується все частіше і стає доступнішим для широких верств населення, проблема якості перекладу стає все актуальнішою. Між тим, навіть самі компанії-виробники систем машинного перекладу (СМП) відкрито заявляють, що якість МП наразі є не досить високою і лише в рідкісних випадках МП є адекватним [2; 3; 5; 8].

Адекватність та еквівалентність перекладу – поняття відносні. Їх рівень та специфіка залежать від способу перекладу і типу тексту, що перекладається. Ступінь наближення до оригіналу залежить від багатьох факторів – від майстерності перекладача, від особливостей зіставлення мов і культур, характеру перекладених текстів [3].

Машинний переклад, як і традиційний переклад, складається безпосередньо з процесу перекладу та результату цієї роботи – тексту перекладу. Оцінка якості МП відбувається у межах макрооцінки (ступінь задоволення потреб користувачів) та мікрооцінки (на текстовому рівні). Також до уваги беруться всі складові системи перекладу: зручність інтерфейсу, кількість словників, напрямки перекладу, вартість системи, швидкість перекладу та інші.

Наразі популярності набирає тенденція до розмежування у перекладознавстві понять «адекватність» і «еквівалентність» за принципом загального та часткового.

До основних концепцій еквівалентності відносять концепцію міжтекстової еквівалентності В. Уїлса, концепцію рівнів еквівалентності О.Д. Швейцера, концепцію формальної та динамічної еквівалентності Ю.А. Найди, концепцію комунікативної еквівалентності Г. Єгера, концепцію функціональної та функціонально-змістової еквівалентності Л.К. Латишева, види еквівалентності В. Коллера, "описову" концепцію Г. Турі, концепцію "скопос" К. Райс і Х. Вермеєра, а також концепцію естетичної відповідності [1; 9].

О.Д. Швейцер пропонує розглядати еквівалентність перекладу з точки зору його відповідності оригіналу. В.Н. Комісаров визначає еквівалентність перекладу як смислову спільність прирівнюваних одна до одної одиниць мови й мовлення. В.С. Виноградов, розглядаючи питання еквівалентності перекладу, акцентує увагу на збереженні відносної рівності змістової, смислової, семантичної, стилістичної і функціонально-комунікативної інформації, що міститься в оригіналі та перекладі [3; 4; 9].

Стосовно МП сучасні науковці пропонують різні визначення поняття «еквівалентності». Так, О.О. Селіванова під еквівалентністю розуміє збалансоване співвідношення двох найбільш важливих характеристик текстів оригіналу й перекладу: повноти й точності змісту, що передається. Схожої думки дотримується А.В. Бірюков, який зазначає, що еквівалентним можна вважати текст, здійснений на рівні, необхідному й достатньому для передачі незмінного плану змісту при дотриманні норм мови [1; 7].

Враховуючи усе вищесказане, під еквівалентністю МП будемо розуміти семантичну та структурну відповідність одиниць основних рівнів мови (лексико-семантичного, морфологічного і синтаксичного) у текстах оригіналу та перекладу посилання.

Адекватний переклад, на відміну від еквівалентного, може не бути відображенням оригіналу на іншій мові, але він повинен повністю передавати зміст тексту оригіналу, не спотворюючи його [9].

Аналізуючи ступінь адекватності перекладу, особливо машинного, перш за все необхідно визначити критерії власне адекватності. У теорії перекладу та лінгвістиці існують різні підходи щодо визначення цього поняття та його класифікації.

Так, О.Д. Швейцер розглядає адекватність перекладу відносно відповідності перекладу як процесу певним комунікативним умовам, відповідності вибору мовних знаків в мові перекладу тому виміру початкового тексту, що обирається як основний орієнтир процесу перекладу, та співвідношення початкового і кінцевого текстів, при якому послідовно враховується мета перекладу [9].

Т. Олійник вважає, що адекватним можна вважати той переклад, який: відтворює зміст і форму оригіналу засобами іншої мови; викликає в іншомовного одержувача реакцію, яка відповідає комунікативній спрямованості відправника; зберігає всі наміри автора щодо певного впливу на читача, з дотриманням усіх авторських ресурсів образності, колориту, ритму і т. п. [6].

Враховуючи зазначені вище особливості, в подальшому стосовно машинного перекладу будемо використовувати визначення О.О. Комісарова, згідно якого адекватність перекладу – забезпечення прагматичного завдання на максимально можливому рівні еквівалентності, дотримуючись жанрово-стилістичних вимог і відповідаючи конвенційній нормі перекладу [4].

Таким чином, адекватність МП можна визначити як адекватність відтворення основної прагматичної функції оригіналу. Виходячи з цього положення, доцільним постає питання подальшого доопрацювання існуючої типології помилок, які допускають СМП. Надалі вищезгадану типологію можна буде розглядати як базис, яким варто керуватись при оцінюванні рівня функціонально-прагматичної адекватності перекладів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бірюков А.В. Система оцінки якості автоматизованого перекладу [Електронний ресурс] / А.В. Бірюков // Вісник Сумського державного університету. – Серія «Філологічні науки». – 2004. – № 3 (62). – С. 42–48. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/11023>.
2. Ванников Ю.В. Проблемы адекватности перевода. Типы адекватности, виды перевода и переводческая деятельность / Ю.В. Ванников // Текст и перевод. – М.: Наука, 1988. – С. 34–39.
3. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В.Н. Комиссаров. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
5. Марчук Ю.Н. Проблемы машинного перевода / Ю.Н. Марчук. – М.: Наука, 1983. – 232 с.
6. Олійник Т. Прагматика перекладу : адекватність перекладу як критерій оцінки його якості / Т. Олійник ; [за ред. В.Т. Сулима, С.Н. Денисенко] // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методики викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі : [зб. наук. праць]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Ч. 1. Лінгвостилістика. Лексична семантика. Фразеологія. – С. 271–273.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: [термінологічна енциклопедія] / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Что такое количественная оценка качества перевода? [Електронний ресурс] // TQ-Metric Система оценки качества переводов: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.tmetric.ru/faq/>.
9. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 216 с.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент С.Г.Шурма

УДК 371.23.12

*Дилдора Хайдарова
(Фергана, Узбекистан)*

МЕТАФОРЫ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ТЕКСТЕ

В этой статье рассматриваются проблемы обучения метафоры в научно-популярном тексте и обозначение метафоры.

Ключевые слова: технология, метафора, общество, специалисты, ученики, инновации, образование, обучение, методы, функции, время, обучение, компьютер и интернет.

This article discusses the teaching learning problems metaphors in popular science and designation of metaphors.

Key words: technology, a metaphor for society, professionals, students, innovation, education, training, methods, features, time, training, computer and internet.

Основной признак метафоры – ее семантическая двойственность. В структуру метафоры входят два компонента – ее значение (свойство актуального субъекта) и образ ее вспомогательного субъекта.

Расширение денотативной области метафоры с индивида на категорию сужает и фиксирует значение метафоры, которая становится фактом языка: медведь – «неуклюжий человек, увальень». Сходство со стереотипом класса позволяет выделить определенную разновидность внутри другого класса, в данном случае класса людей.

Метафора традиционно рассматривается как сокращенное сравнение. Из нее исключены предикаты подобия (похож, напоминает и др.) и компаративные союзы (как, как будто, как бы, словно, точно и др.). Вместе с ними элиминируются основания сравнения, мотивировки, ситуативные обстоятельства, модификаторы. Метафора лаконична. Она сокращает речь, сравнение ее распространяет.

Метафора выполняет две основные функции – функцию характеристики и функцию номинации индивидов и классов объектов. Они четко противопоставлены в субстантивной метафоре. В первом случае существительное занимает место таксономического предиката, во втором – субъекта или другого актанта.

Исходной для метафоры является функция характеристики. Занимая позицию предиката, метафора постепенно утрачивает предметное значение и вместе с тем большую часть входящих в него семантических компонентов. Смысл метафоры ограничивается указанием на один или немногие признаки.

Оба основных типа полнозначных слов – имена предметов и обозначения признаков – способны к метафоризации значения. Чем более дескриптивным (многопризнаковым) и диффузным является значение слова, тем легче оно получает метафорические смыслы. Среди существительных метафоризируются прежде всего имена предметов и естественных родов, а среди признаков слов – слова, выражающие физические качества и механические действия. Метафоризация значений во многом обусловлена картиной мира носителей языка, то есть народной символикой и ходячими представлениями о реалиях (ср. фигуральные значения таких слов, как ворон, ворона, черный, правый, левый, чистый и пр.).

Существует ряд общих закономерностей метафоризации значения признаков слов:

- 1) физический признак предмета переносится на человека и способствует выделению и обозначению психических свойств личности (ср. тупой, резкий, мягкий, широкий и пр.);
- 2) атрибут предмета преобразуется в атрибут абстрактного понятия (поверхностное суждение, пустые слова, время течет);
- 3) признак или действие лица относится к предметам, явлениям природы, абстрактным понятиям (принцип антропоморфизма: буря плачет, утомленный день, время бежит и др.);
- 4) признаки природы и естественных родов переносятся на человека (ср.: ветреная погода и ветреный человек, лиса замечает следы и человек замечает следы).

Процессы метафоризации, таким образом, часто протекают в противоположных направлениях: от человека к природе, от природы к человеку, от неодушевленного к одушевленному и от живого к неживому. Перенос от предметных категорий к абстрактным инвентурируется редко. Признаковая метафора является орудием выделения, познания свойств материальных тел и абстрактных категорий, и ее можно назвать когнитивной. Важный результат когнитивной метафоры – создание вторичных предикатов, то есть предикатов, относящихся к нефизическим объектам (следовать, предшествовать, вытекать, выводить, развиваться, яркий, глубокий и др.). Расширяя круг сочетаемости слова, когнитивная метафора часто приводит к созданию очень общих значений.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бердова Н.М. Эвфемизм в современном немецком языке. – Киев: КД, 1981. – 275 с.
2. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1983. – 271 с.
3. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – Москва, 1956. – 365 с.
4. Зиндер Л.Р., Строева Т. В. Современный немецкий язык. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1975. – 410 с.
5. Киселева Н.Н. Метафора современной немецкой разговорной речи. – М.: КД, 1997. – 179 с.

УДК 415.0

*Гайратбек Холбутаев
(Андижан, Узбекистан)*

СТРУКТУРА И ГРАММАТИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ ТЕКСТА

В статье анализу подвергается структурно – семантическая организация текста, его грамматические категории, логико – композиционное членение.

Ключевые слова: текст, единство формы и содержания, языковые средства организации текста, высказывание, грамматико – синтаксический анализ текста, единство связанного текста, речевая организация текста, содержательно – логическое и композиционное членение текста.

In the article analyses structure and semantics of organization text, its grammatical category, logico – compo decomposition.

Key words: text, unity of form and maintenance, linguistic organization text of support, discourse, grammatically and syntactically analyses of the text.

В последние годы как в русской, так и в зарубежной лингвистике возрос интерес к проблемам структурно-семантической организации текста, к способам и видам объединения предложений в целый связный текст. Интерес к этой проблеме вызван потребностью высшей организации коммуникативных возможностей языка, призванного выражать усложненные понятия, разветвленную мысль на современном этапе развития человеческого общества, обусловлен диалектикой развития самого языкознания и потребностями различных областей современной науки и техники. Ведь текст не автоматически составляется из определённого количества простых и сложных предложений, а имеет свою определённую смысловую и грамматическую композицию, владеть которой нужно научиться, чтобы добиваться последовательности и стройности своих мыслей, отражаемых в речевом потоке.

Методологической основой анализа текста является положение о единстве формы и содержания как о двух неразрывно связанных и диалектически соотносящихся сторонах речевого произведения. В организации и структурировании содержания важна роль формы. Характер проявлений категорий формы и содержания неодинаков в разных типах текстов, но нарушение этого принципа приводит к появлению бесцветных и бессодержательных статей и выступлений в публицистике, к увлечению терминологией – в науке, к непониманию или противоречиям в истолковании законов – в деловой сфере.

Рассмотрение гносеологических характеристик языка и речи позволяет свести их к основному определению языка как *общего*, а речи как *отдельного*, частного и показать разные аспекты этого соотношения: *язык* – это система единиц взаимосвязанных и взаимообуславливающих друг друга, а также отношений между ними, а *речь* – это набор реализаций этой системы в процессе её функционирования. Текст не есть что-то среднее между языком и речью, ибо каждый акт речи воплощён в тексте, длина которого ограничивается внелингвистическими условиями – от реплики – междометия до корпуса книги. В настоящее время в науке прочно установилось представление языка как инварианта, а речи как варианта, изменяющегося и моментального [1. 23-24].

Изучение языковых средств организации текстов имеет большое теоретическое и прикладное значение. Интерес к вопросам лингвистики текста поддерживается, с одной стороны, диалектикой развития самого языкознания, обращением к смысловой, содержательной стороне языка, с другой – потребностями различных областей современной науки и техники, в том числе лингвистики, логики, педагогики, литературоведения, кибернетики, автоматического реферирования, машинного перевода, методики преподавания иностранных языков.

В лингвистической и методической литературе понятие *текст* употребляется

неоднозначно. С одной стороны, оно приравнивается к понятию *речь*, т.е. обозначает цепочку связанных предложений (в отличие от бессвязного их набора). С другой стороны, это структурно – семантическое, структурно – синтаксическое и логико-семантическое целое. Возможны минимально две программы исследования: методом традиционного грамматического анализа, когда лингвисты пытаются ответить на вопросы: как текст строится из предложений, из групп предложений, объединяющихся в сложные единства; какова связь внутри этих единств; как эти единства скрепляются между собой. В рамках концепции первой программы выделяются направления: грамматическое (И.А.Фигуровский и др.). Представители данного направления рассматривают части текста (*сложные синтаксические целые*) в качестве *компонентов*, из которых строится текст. При этом утверждается, что структура целого текста выражается в синтаксисе отдельных предложений и в их сочетаниях. Сторонники стилистического направления (Н.С.Поспелов, Г.А.Золотова и др.) в качестве единицы текста рассматривают *высказывание* и утверждают, что именно оно (а не предложение) является реальной синтаксической единицей связной монологической речи, высказывание же понимается как ограниченное по объёму сложное синтаксическое целое, сохраняющее «синтаксическую самостоятельность и законченность при извлечении из контекста связной речи». Представители структурно-семантического направления (Л.М.Лосева и др.) рассматривают сложное синтаксическое целое как составляющее текста, приравнивая его к микротемам. Здесь важно начальное предложение (оно предопределяет развертывание текста), но главное – семантика слов как средств связи. В данном случае убедительнее говорить о структурно – смысловой организации текста. Каждый смысловой компонент (тема, главная мысль, подтема, микротема, или микроидея и т.д.) может быть представлен определённой структурной единицей (предложением, *сверхфразовым единством*, цепью сверхфразовых единств). К этой концепции близка точка зрения Г.Я.Солганика (ср. его *прозаическую строфу* с выделением в ней *зачина*, равного первому предложению, средней части, представляющей развитие темы и концовки). Тесному единству строфы, по мнению Солганика, соответствует единство синтаксическое, чему способствуют синтаксические связи между составляющими её предложениями [2. 94-102]. Автором разработаны виды синтаксической связи между законченными предложениями, ее разновидности и средства выражения: *ценная связь, параллельная связь* [3. 49-84, 132- 170].

«Классический грамматико-синтаксический анализ текстов предлагает членение их на довольно простые составляющие - самостоятельные единицы мысли и речи, установление соответствия структурных единиц смысловым» [4. 17]. Вторая программа исследований ориентирована на описание механизмов и средств языка в коммуникативной функции. Речь характеризуется объединением и сращением в непрерывные единства (С.Д.Кацнельсон), а текст рассматривается прежде всего как коммуникативная единица [5. 14-15].

Как отмечает Т.М.Николаева, в современной трактовке текста на первый план выдвигаются вопросы коммуникативного плана, а в теории коммуникации существенным является, какими средствами языка осуществляется сообщение, как связаны высказывания в единую *макроструктуру* [6. 18-35].

Сложное синтаксическое целое является наиболее крупной из структурно-семантических единиц, на которые членится текст (или устное высказывание). Сложное синтаксическое целое состоит из нескольких предложений (часто различного строения: простых, сложных, осложненных различными оборотами, объединенных при помощи интонации и других средств связи и раскрывающих одну из микротем (подтем) текста. Различные по своей структуре самостоятельные предложения в составе сложного синтаксического целого свободно присоединяются друг к другу, связываясь преимущественно по смыслу, так что содержание второго предложения продолжает и развивает содержание первого и т.д. Организация сложного синтаксического целого не является стабильной, она зависит от содержания, стиля, авторской манеры. Тем не менее можно выделить несколько типов сложных синтаксических целых, отличающихся друг от друга по содержанию и строению: 1. сложное синтаксическое целое *статическое*, преимущественно описательного характера; 2. *динамическое*,

преимущественно повествовательного характера; 3. *смешанные*, широко употребляемые и при описании, и при повествовании, и при рассуждении [7. с. 150-152].

Особый круг проблем связан также с микрокомпозицией текста и, прежде всего, с композиционной структурой *абзаца*. Абзац, в отличие от сложного синтаксического целого, является стилистико-композиционной единицей. Абзац состоит из одного или группы предложений, которые связаны по смыслу в каком-либо отношении: или то, о чем говорится в последующих предложениях, происходит во время, обозначенное в первом предложении, или в месте, обозначенном в первом предложении; или в последующих предложениях рассказывается о том человеке, который назван в первом, т.д. Абзацы, состоящие из нескольких предложений, часто совпадают по своим границам со сложным синтаксическим целым. Такие абзацы стилистически нейтральны. Если же абзацы состоят из одного предложения или делятся на два-три синтаксических целых, то они, как правило, служат определённым стилистическим целям. Членение текста на абзацы является важным стилистическим фактором. Так, в целом большие по своему *объёму* абзацы более характерны для эпически спокойного повествования; наоборот, абзацы небольшие, в том числе и абзацы-предложения, более свойственны повествованию напряженному, лирически взволнованному. Много в этом плане зависит и от жанровых особенностей произведения, и от индивидуального стиля автора [8. 153–157].

Задачи исследования абзаца в художественных текстах и в текстах научных, научно-популярных, публицистических, учебных различны. Если в художественной и научно-эстетической прозе абзац, выявляя своеобразие своей структуры, является одним из показателей индивидуального стиля писателя или одной из примет литературного направления, то исследование структуры нехудожественной прозы преследует, прежде всего, дидактические цели. С одной стороны, лингвисты подходят к тексту, как к объекту понимания, предмету познавательной деятельности людей и стремятся создать определённый алгоритм работы с учебным и научным текстом. Психологов интересует, например, повышение эффективности чтения в процессе обучения и, в особенности, в процессе самообразования. С другой стороны, речь идет о создании лингводидактических основ обучения активному владению композицией различных жанров письменной речи: композицией и микрокомпозицией сочинения применительно к школьному возрасту и стилем и композицией научного и общественно-политического, делового текста в области образования и самообразования взрослых [9. 83–84].

Что же лежит в основе текста? Где те элементы, без которых нет текста? Интуитивно мы воспринимаем связный текст как последовательность предложений. Роль предложения для любого текста может быть двоякой: предложение как линейная коммуникативная единица либо функционирует самостоятельно, либо входит в состав сверхфразового единства, отсюда категория *последовательности* есть общее понятие лингвистики текста.

Конкретное содержание категории последовательности имеет формальное статистически исчисляемое выражение. Статистическое описание синтаксических единиц устанавливает параметры индивидуальных и функциональных стилей. Так, статистическое распределение долей абзацев по их *объёму* (количеству простых и сложных предложений) даёт представление о различии научного и публицистического стилей А.И.Герцена на текстовом уровне в аспекте категории последовательности [10.5]. Необходимо подчеркнуть, что различие между простым и сложным предложением в коммуникативном плане сводится к различию в объёме передаваемых ими сообщений: простое нераспространенное предложение сообщает об одной отдельной ситуации; сложное предложение сообщает о нескольких ситуациях и об отношениях между ними, сопровождаясь формальным, модальным, интонационным и содержательным приспособлением их друг к другу [11. 461-465]. Поэтому сложным предложениям и принадлежит основная организующая роль в научном стиле, так как они дают возможность передать комплекс взаимосвязанных мыслей. Этому свидетельствуют абзацы только из сложных предложений [12. 3-4]. Структурная роль отдельных предложений в тексте различна, и как отмечает О.И.Москальская, изучение закономерностей предложений в тексте

находиться в самій початковій стадії.

Организация текста зависит от форм и стиля речи, жанра, тематической направленности, индивидуальных особенностей автора, традиций форм выражения. Так, например высказывания *описательного* характера состоят из нескольких предложений и сверхфразовых единств и имеют относительно свободный порядок следования частей. Предложения в описании объединяются параллельной связью с преобладанием синтаксических и лексико – семантических способов, с небольшим участием анафорических элементов. Типичными приёмами являются сравнение, аналогия, противопоставление.

Повествование отражает временную последовательность действий, явлений, событий и организуется цепной связью. В повествовательных текстах преобладают предложения обстоятельственной семантики, в качестве средств связи используются союзы, союзные слова, наречия места и времени, относительные местоимения и др. средства.

Рассуждение является наиболее распространенным типом речи в научной литературе. Предметным содержанием таких текстов являются размышления, пояснения, комментарии, умозаключения и т.п., а структурную модель организует логическая последовательность научной мысли; высказываемые суждения группируются в последовательности.

Но каждый речевой план учитывает не только логику предмета, но и логику изложения. Каждый текст индивидуален. Отличаются тексты одного жанра подачей информации и использованием приёмов изложения. Тексты отличаются и конструктивными особенностями, так как целевая установка заставляет не только отбирать определённые факты, но и организовывать речь. В этом плане можно говорить о *коммуникативной стратегии* текста, которая позволяет определить функции языковых средств, их роль в структуре текста. Коммуникативная стратегия понятие универсальное: применяется к научным, деловым и даже художественно-билетристическим текстам; она заключается в таком развёртывании тезиса (основной мысли), чтобы наилучшим образом не только раскрыть содержание, но и повлиять на ситуацию [13. 166-170].

Общепринятым считается трехчленное деление текста: введение, главная часть, заключение.

Введение содержит необходимые для читателя исходные данные о предмете речи. В нём формулируется задача исследования, критически оцениваются возможные пути ее исследования, обосновывается выбранное направление, обнаруживается информация, которая считается новой, раскрывается история вопроса, формулируется метод и ожидаемый результат; обоснование актуальности заключается в подтверждении новизны предлагаемого решения.

В главной части описывается материал, в отношении которого выносятся суждение или даётся оценка. Этому соответствуют констатация, опровержение, доказательство. Оказываются важными тезис, аргумент, демонстрация.

В заключении подводятся итоги, формулируются выводы, суммируется сказанное, намечаются новые задачи.

Любой текст представляет собой развёртывание определённой мысли и может считаться законченным, когда ядерные понятия раскрыты, связи между ними показаны. Логика понятия или предмета представлена как логика изложения, которая у каждого автора индивидуальна, соотнесённость же содержательного, композиционного и стилистического аспектов создает единство текста.

Итак, можно отметить, что разработка и изучение структуры грамматических категорий текста важны теоретически и имеют прикладное значение, находя применение в вузовской и школьной практике, тем более, что сведения о синтаксисе связного текста приводятся в учебниках по русскому языку, начиная с четвёртого класса, но в школьном курсе сложное синтаксическое целое и абзац специально не изучаются. Сведения о них довольно сложны и противоречивы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. Синтаксис сложного предложения – М., 1998. – 232 с.
2. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. Сложное синтаксическое целое. – М., 2007. – 378 с.
3. Там же.
4. Метс Н.А. и др. Структура научного текста и обучение монологической речи. – М., 2006. – 211 с.
5. Там же.
6. Николаева Т. М., Лингвистика текста. – М., 1978. – С. 18-35.
7. Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. – М., 1977. – С. 150-152.
8. Там же.
9. Москальская М.О. Грамматика текста. – М., 1981. – С.83-84.
10. Борец Р.М. Исследование статистических и корреляционных зависимостей между некоторыми синтаксическими единицами на уровне текста в научном и публицистическом стилях А.И.Герцена. Деп. рукоп. №4886. ИНИОН АН СССР, 1975. – С.5.
11. Русская грамматика. – Т.2. – М., 1982. – 465 с.
12. Борец Р.М. Некоторые синтаксические особенности стиля Герцена в функциональном и индивидуальном аспектах на текстовом уровне. Деп.рукоп.№ 1283, ИНИОН АН СССР, 1977. – С. 3-6
13. Кожин А.Н. и др. Функциональные типы русской речи. – М., 1982. – С. 166-170.

*Mahbubahon Shokirova, Zuhridin Jo'rayev
(Ferghana, Uzbekistan)*

«BOBURNOMA» NING FRANSUZCHA TARJIMASIDA XARAKTER VA SHAMOYILGA OID SO'ZLARNING QIYOSIY TAHLILI

Kishi xarakteri va shamoyili(portreti)ni tasvirlash dunyo tarixida turli ijod usullarida uchraydi. Shoh Bobur ham o'z kitobida bunga mohirona yondashgan. Yondashuvdan insonlar fe'l-atvori va portretidan ibrat ko'zgusi yasash maqsad qilinganini payqash qiyin emas. Ushbu maqolada o'zbek va fransuz tillarida ana shu tasvir jarayoni qiyos qilinadi.

Tayanch iboralar: *qiyosiy tahlil, shamoyil, xarakter, fe'l atvor, fransuz tili, o'zbek tili*

The nature and character(portrait) of the image, as well as a variety of creative techniques in the history of the world. Babur also familiar with the approach of this book. The approach to the portrait of nature and people is not designed to mirror the example bears. This article in Uzbek and French languages, these images will be compared with the process.

Keywords: *A comparative analysis, shamoyil, character, character, French, Uzbek.*

“Boburnoma” – mukammal ilmiy va badiiy qimmatga ega kitob ekani hammamizga yaxshi ma'lum. “Boburnoma” jahonning ko'plab tillariga tarjima qilingan. Uni ilmiy jihatdan o'rganilgan va o'rganilmoqda. Quyida “Boburnoma” va uning fransuzcha tarjimasi “*Livre de Babur*”dan xarakter va shamoyil(potret)ga oid misollar qiyosiy tahlil qilinadi. Avvalo shuni aytish kerakki, qiyosiy tahlilda o'zbek va fransuz tillarining umumiy va o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqiladi. Bobur mukammal va teran fikrlar sohibi ekani hisobga olinsa, uning dunyo qarashi va tafakkuri – doimo ibratlidir. Ingliz sharqshunosi Monstyuart Elfinstonning Bobur va “Boburnoma” haqida aytgan fikrlari buni tasdiqlaydi: “*Bu xotiralarda buyuk turkiy podshoning hayoti batafsil tasvirlangan. Uning shaxsiy his-tuyg'ulari har qanday mubolag'a va pardalashlardan holi. Uning uslubi oddiy*

va mardona, jonli va obrazli. U o'z zamondoshlarining qiyofalari, urf-odatlarini va intilishlarini, qiliqlarini oynadek ravshan tasvirlaydi.”.

Asarda Bobur o'ziga yaqin va boshqa kishilar haqida so'z yuritadi, ularning qiyofa va xarakterlarini tasvirlaydi. “Boburnoma”ning tarjimasida ana shu tafsilotlar alohida urg'u bilan beriladi:

1. « UMAR CHAYKH MİRZA » (père de l'auteur)

...comme Umar Chaykh Mirza était un souverain doué d'une haute ambition et de grandes aspirations, il y avait eu toujours des désirs de conquête. – Umarshayx Mirzo oliyhimmat va ulug' orzuli shoh bo'lgani uchun (unda) boshqa mamlakatlarni egallash istagi bor edi». Ushbu misolda Umarshayx Mirzo – oliyhimmat va ulug' orzuli shoh » deb ta'riflanmoqda. Bunda : « oliyhimmat – *une haute ambition*; ulug' orzuli – *grandes aspirations* » tarzida tarjima etilmoqda. Bunda fransuz tilining o'ziga xos jihatlari ko'rinmoqda.

« Mirzo » so'zi « *Mirza (fils d'emir* – amir o'g'li) » ko'rinishida temuriylarga xoslikni bildiruvchi so'z sifatida aynan qoldirilmoqda.

2. Aspect physique et habitudes (de Umar Chaykh Mirza)

Umar Chaykh Mirza était un personnage corpulent et de petit taille, avec une barbe ronde et un visage charnu. Il portait sa tunique si serrée que, pour en nouer les cordons...il était sans recherche dans sa mise et dans sa nourriture...En été, il portait la plupart du temps le bonnet mongol, sauf au Conseil toutefois. » - (Umarshayx Mirzoning) shakl va shamoyili: “...Past bo'yli, yumaloq soqolli, sarg'ish yuzli, norg'il kishi edi. To'nni rosa tor kiyar edi. ...Kiymoq va yemoqda betakalluf edi...yoz paytlarda mahkamadan tashqari aksar mo'g'ulcha bo'rk kiyardi”. Ushbu misolda shakl-shamoyilga oid leksemalar quyidagicha tarjima etilgan:

1.corpulent – norg'il kishi

2.petit taille – past bo'yli ; fransuz tilida « *past* » so'zining « *bas* » degan ma'nosi ham bor. Bu o'rinda « *petit* »-*kichkina* so'zi qo'llanishi – fransuz tilining xususiy jihatinı ko'rsatadi.

3.barbe ronde – yumaloq soqolli; *barbe=soqol, ronde=yumaloq*;

4.un visage charnu – sarg'ish yuzli, norg'il kishi; « Boburnoma »da « *sarg'ish yuzli, norg'il* (norg'ul=jussador, baquvvat) » deyilmoqda, «*norg'il*» = *charnu(etdor)* bo'lgan taqdirda, « *sarg'ish (sariq rangli)*» so'zi qoldirilmoqda yoki ikkisi bir so'z bilan ifodalanmoqda;

5.tunique – chopon yoki to'n (bu so'z fransuz tili izohli lug'atida : *tunique = vêtement couvrant le buste* – gavdani qoplab turuvchi kiyim tarzida izohlangan.) *si serrée* – siqib turadigan; *si* so'zi esa *shunchalik, rosa* degan ma'nodadir ;

6.sans recherche – betakalluf (kamsuqum, ortiqcha mulozamatni yoqtirmaydigan); Bunda «*sans=-siz*», « *recherche=nozik did, izlanish* » ma'nosidadir.

7.le bonnet mongol – mo'g'ulcha bosh kiyim ; « *mo'g'ulcha bo'rk(oshlangan qorako'l teridan tikilgan bosh kiyim)=le bonnet* – boshga kiyadigan kiyim) tarzida berilgan.

3. Manières et qualités (de Umar Chaykh Mirza): Il était doué d'une grande générosité qui formait le fond de son caractère, et ses qualités égalaient sa générosité. Il était d'un bon naturel, subtil, éloquent, parlait d'une voix douce et était d'une grande bravoure. Il était d'agréable compagnie. .. C'était un personnage aux manières singulières et on raconte d'anecdotes à son sujet. – Umarshayx mirzoning fe'l atvori: G'oyat sahovatli edi. Xulqi ham sahovatcha bor edi. Xushxulq, hazilkash, gapga chechan va shirinso'z kishi edi. ...xushsuhbat kishi edi.hazilsho'xlikka o'ch (edi)....

Ushbu misolda xarakterga oid sifat va belgilar keltirilmoqda:

1. grande générosité – g'oyat sahovatli; bunda, *grande-katta* so'zi g'oyatning o'rnida kelmoqda.

2.bon naturel (*yaxshi tabiatli*) – bu so'z «*xushxulq*»ning o'rnida ishlatilgan;

3. subtil, éloquent(*har ikki so'z*) – gapga chechan;

4.voix douce (*yumshoq ovoqli*) – shirinso'z;

5.grande bravoure – hazilkash;

6.agréable compagnie – xushsuhbat kishi;

Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, fransuz va o'zbek tillarida ishlatiladigan so'zlar ma'no jihatidan o'z qo'llanish uslublariga ega.

4. SULTAN AHMAD MİRZA

« *Aspect physique: c'était un homme de haute taille, à la barbe fournie, au teint rouge et à la forte corpulence. Il avait de la barbe sur le menton, mais point sur les deux joues. Sa conversation était plein d'agrément.* – Sulton Ahmad Mirzo. *Shakl-shamoyili* : baland bo'yli, qo'ng'ir soqolli, qizil yuzli, norg'il kishi edi. *Soqoli engagiga tushardi. Ikki yonog'ida soqoli yo'q edi. Juda shirinso'z kishi edi*».

Keltirilgan misolda shamoyilga oid leksemalar berilmoqda:

1. haute taille – baland bo'yli ; dastlabki misolda «*past*» so'zi «*petite*» (kichkina) so'zi bilan ifodalangan edi. Bu so'zning «*bas*» degan ma'nosi ham borligi aytilgan edi. Fransuz tilida *haute* va *bas* so'zlari zid ma'noli so'zlar hisoblanib, bu yerda tarjimon mahorati va til strukturasi namoyon bo'lmoqdaki, *haute*(baland) so'zi ishlatilmoqda, demak, tarjima qilishda so'zlarning bu tarzda qo'llanishi – ma'no jozibadorligiga sabab bo'lar ekan, bu – ushbu tahlilda o'z aksini topgan.

2. la barbe fournie – “*soqoli engagiga tushardi*”; bunda, *barbe* - *soqol*; *fournie* – *quyuq*, *mo'l*, *qalin*, *serob* ma'nosidadir; bu yerda “Boburnoma”dagi “*qo'ng'ir*” so'zi tarjimada “*qalin*, *quyuq*” ma'nosini beruvchi so'z bilan kelyapti. Fransuz tilining izohli lug'ati “Larousse”da “*fournie – abondante – mo'l, ko'p; par exemple barbe fournie(qalin soqol)*” deb izohlangan. «*Qo'ng'ir*» so'zi o'zbek tili izohli lug'atida «*qora-sariq rangli, to'q malla, to'q rang qoramtir*» deb izohlangan. Tarjima istisnodir hamda «*qo'ng'ir*» so'zi «*fournie – to'q, mo'*» tarzida kelishi shuni ko'rsatadiki, Ahmad Mirzo sersoqol kishi ekan, soqolining mo'lligi albatta uning qo'ng'ir bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Odatda to'q rang qalin quyuq narsalarda namoyon bo'ladi.

3. au teint rouge – *qizil yuzli* ; chunki, Ahmad Mirzo (4) «**la forte corpulence** – *norg'il kishi edi*». Odatda gavadasi yo'g'on kishilar yuzlari qizilga moyil bo'ladilar. Bu ularning jismoniy holatidandir.

5. « Il avait de la barbe sur le menton, mais point sur les deux joues – *Ikki yonog'ida soqoli yo'q edi*». Berilgan ta'rifga e'tibor berilsa, Bobur «*ikki yonog'ida soqoli yo'*» demoqda, tarjimada esa bu gap «*uning iyagidagina soqol bor edi, lekin ikki yuzida yo'q edi*» deb berilgan.

6. Sa conversation était plein d'agrément – *juda shirinso'z kishi edi*, bu ta'rif Bobur nutqiga tegishli, lekin, tarjimada: «*uning suhbatlari yoqimlilikka to'la edi*» deyilgan.

5. « Qualités morales (de Ahmad Mirza) : sa foi était très orthodoxe...il avait d'excellentes manières...un homme juste...et droit engagements et dans sa parole...il était courageux...extrêmement pudibond... il était d'un naturel parcimonieux, taciturne et plein d'humanité. – *fe'l-atvori: ...pokiza e'tiqodli kishi edi...juda odobli edi...odil kishi edi...ahd va so'ziga barqaror kishi edi...shijoati bor edi...juda hayoli edi...tabiatida xasislik ustunlik qilar, kamsol va odmi kishi edi... .*

Misolning qiyosiy sharhi :

1. Au foi orthodoxe – *pokiza e'tiqodli* ; temuriy amir va beklarning ko'plari islom diniga e'tiborli bo'lganlari tarixdan yaxshi ma'lum. Xususan, Xoja Ahror Valiydek ulug' alloma va avliyoga Ahmad Mirzo ham murid bo'lgani buning dalilidir. Bu haqda Bobur shunday deydi : «*Hazrati Xoja Ubaydullohga murid edi. Hazrati Xoja unga murabbiy va homiy edi (39-bet)*». Shuning uchun Ahmad Mirzo shunday ta'riflanmoqda.

2. il avait d'excellentes manières – Boburning lafzi : «*juda odobli edi*» ni tarjimon: «*unda a'lo xulq-atvorlar bor edi*» deb tarjima qilgan.

3. un homme juste – *odil kishi*;

4. droit engagements et dans sa parole - «*Boburnoma*»da «*ahd va so'ziga barqaror*», tarjimada esa «*va'dasi va so'zida haqqo'y, to'g'ri so'z*» ko'rinishida kelmoqda.

5. il était courageux – *shijoatli kishi edi* ;

6. extrêmement pudibond – *juda hayoli edi*. Ushbu vasfdagi «*extrêmement*» so'zi «*juda ham, g'oyat*» ma'nosidadir. «*pudibond*» – *pudique – uyatchan, hayoli* so'zidan olingan. Fransuz tili izohli lug'ati «*Dictionnaire Encyclopedique*»da «*pudibond*» so'zining o'zi – *exagérément pudique* – ya'ni «*o'ta hayoli*» deb izohlangan ;

7. **il était d'un naturel parcimonieux** – *tabiatida xasislik ustunlik qilar*. Tarjimon lafzida : « *u tabiatan tejamkor yoki xasis edi* » deyilgan.

8. **taciturne** – *kamso 'z* ;

9. **plein d'humanité** – *odmi kishi edi*; bu ibora so'zma-so'z tarjimada : « **(yuragida) odamgarchiligi kuchli** » degan ma'noni beradi. Bobur lafzidagi « *odmi* » so'zi o'zbek tilining izohli lug'atida « *sodda, sipo* » deb izohlanadi. Tarjimada « *odamgarchiligi kuchli* » holida kelishi esa odamgarchilik va insonparvarlik kabi hislatlar odatda odmi – soddadil, sofdil kishilarda kuchliroq bo'lishi hayotiy haqiqatligi tufaylidir.

6. SULTAN HUSAİN MİRZA

Aspect physique et habitudes: Sultan Husaïn Mirza avait les yeux bridés et une stature de lion. Il était mince au-dessous de la taille. Bien qu'il eût atteint un grand âge et qu'il eût une barbe blanche, il portait des vêtements de soie rouge ou verte de belle couleur. Il se coiffait d'un bonnet d'agneau noir ou d'un kalpak. Parfois les jours de fête, il portait un petit turban à trois plis. Il l'enroulait de façon assez lâche et maladroite et y fixait une plume d'aigrette. C'était ainsi qu'il se rendait à la prière. – *Shakl shamoyili: (Sulton Husayn Mirzo) qiyiq ko'zli, sherkelbat kishi edi. Belidan past ingichka kishi edi. Ulug' yoshga yetib, soqoli oqargan bo'lsa-da, xushrang, qizil-yashil ipak matolardan kiyim kiyardi. Qora qo'zi terisidan qilingan bo'rk yo qalpoq kiyardi. Ahyon-ahyon iydlarda kichik uch o'rama sallani yap-yassi chirmab, qarqara patini sanchib, namozga borardi.*

Ushbu misolda shamoyilga oid quyidagi leksemalar ajoyib tarzda ketma-ket berilmoqda:

1. **les yeux bridés** – *qiyiq ko'zli*;

2. **Une stature de lion** – *sherkelbatli*;

3. **Mince** – *ingichka*;

4. **Barbe blanche** – *soqoli oq*; Berilgan leksemalar so'zma-so'z tarjima qilingan.

7. **Manières et qualités: ...il était de nature enjouée et agréable, mais d'humeur très changeante et ses propos étaient pareil à ses humeurs. ...Sultan Husaïn Mirza était un homme plein de courage et de vaillance.** – *xulq atvori: so'zamol va xushxulq kishi edi. Xulqi biroz tezroq, so'zi ham xulqidek o'tkir edi. ...shijoatli, mard kishi edi.*

Kuzatilgan misolda xarakterga oid so'zlar quyidagi tartibda berilmoqda:

1. **Enjouée** – *so'zamol*; Bobur o'z lafzida: **so'zamol** demoqda, tarjimada esa, *enjouée* – *xushchaqchaq* tarzida berilgan.

2. **Agréable** – “*xushxulq*”; biroq bu Bobur lafzi, fransuz tilining izohli lug'ati “*Dictionnaire Encyclopedique*”da “*agréable*” so'zi: 1) “*sympatique – yoqimli, istarali*”; 2) “*avenant – xush keladigan*” tarzida izohlangan. Tarjimada esa “**xushxulq**” so'zi ayni shu so'z bilan ifodalanishi kuzatilmoqda. Xulqi ya'ni uning xakteri yoqimli ma'nosi ushbu so'z orqali aks etgani bois “*agréable – yoqimli*” so'zi qo'llanmoqda. Fransuz tilida yoqimlilikni ifodalashda aksar ushbu so'z qo'llanishi bois so'zma-so'z tarjima qilinmaganligi bunda ko'rilmogda.

3. **D'humeur très changeant** – *xulqi biroz tezroq*; bu so'zda “*xulq – humeur*” tarzida, “*biroz tezroq – très changeant*” tarzida kelmoqda. “*Humeur - xulq, fe'l-atvor*”; *très changeant* – *juda o'zgaruvchan*” degani. Ushbu sifat tarjimasi istisno bilan kelgan.

4. **Plein de courage** – *shijoatli*;

5. **de vaillance** – *mard*; ushbu sifatlar esa so'zma-so'z tarjima qilingan.

Misollardan ma'lum bo'lmoqdaki, o'zbek tili fasohati – kamtarlik bilan ta'riflash orqali aks etayotgan bo'lsa, fransuz tili jozibasi – tavsifni yetkazib bera oluvchi so'zlarga boyligida ko'rinmoqda.

8. SULTAN MAHMUD MİRZA

Aspect physique et habitudes: C'était un homme de petite taille, à la barbe clairsemée, corpulent et résistant à la douleur. – *Sulton Mahmud Mirzo. Shakl-shamoyili : ...past bo'yli, siyrak soqolli, semiz, kamhafsalaroq kishi edi.*

Misolda kelgan xarakterga oid so'zlar talqini:

1. **petite taille** – *past bo'yli* ;

2. **à la barbe clairsemée** – *siyrak soqolli* ;

3. **corpulent** – *barvasta, gavgdali, semiz* ;

4. **résistant à la douleur** – *g'amga bardoshli* ; biroq yuqoridagi ikki sifat «*barvasta va bardoshli*» so'zlari Bobur lafzida bunday emas, balki, «*kamhafsala*» dir. Bu so'z o'zbek tilining izohli lug'atida «*bir ishga astoydil yopishib harakat qilmaydigan, ishtiyoqi yo'q*» deb izohlangan.

Tahlildan ko'rinadiki ushbu gap tarjimasida istisnodir.

9. «*Il avait une violente inclination pour la tyrannie et la pédérastie. ...Et punition de la tyrannie et la pédérastie de Sultan Mahmud Mirza, ses fils moururent tous à la fleur de l'âge. ...un mécréant....il était sans coeur et sa pudeur était des moindres. ...Sultan Mahmud Mirza avait une mauvaise élocution et on ne pouvait pas comprendre ses paroles du premier coup.* – *zulm va buzuqlik bilan ko'p mashg'ul bo'lar(di), ...zulm va kasofatidan barcha o'g'lonlari juvonmarg bo'ldilar....yomon e'tiqodli kishi edi....yuraksiz, hayosi kamroq kishi edi. ...badkalom edi. So'zini darhol anglab bo'lmasdi.*»

Avvalgi ko'rib chiqilgan misollarda yaxshi sifatning qiyosiy tahlili qilingandi. Ushbu berilgan misolda esa yomon sifatlar qiyosiy tahlilining ketma-ketligi kuzatilmoqda:

1. **une violente inclination** – *zo'ravonlikka ishtiyoqmand* ;

2. **la tyrannie** – *zolim* ;

3. **la pédérastie** – *buzuqlik, bachchabozlik*

4. **un mécréant** – *dahriy, dindan chiqqan* ;

5. **sans coeur** – *yuraksiz* ;

6. **sa pudeur était des moindres** – *nomusliligi kuchsiz, yo'qolgan* ;

7. **une mauvaise élocution** – *gapirishi yomon.*

Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, «Boburnoma» Jan-Lui Bake-Grammon tomonidan mahorat bilan, har bir xarakter va shamoyilga oid leksemalar o'ziga xos uslubda tarjima qilingan. Shu orqali asarning ushbu tarjimasida fransuz kitobxonlari tomonidan ham katta qiziqish bilan o'qib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zahiriddin Muhammad Bobur – “Boburnoma”(yangi tahrirda) 32, 39, 44 betlar; “O'qituvchi” NMIU, Toshkent 2012.

2. Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT – «Livre de Babour – Baburnama» 39, 50, 56, 57 pages; Imprimerie nationale, Paris 1985.

3. Dictionnaire Hachette Encyclopedique, «Hachette Livre» Paris, 2007.

4. O'zbek tilining izohli lug'ati; “O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi”. – Toshkent.

УДК 82-311.1

Катерина Шубкіна
(Дніпро, Україна)

«СЮЖЕТ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ» В ТВОРИ ПАТРИКА МОДІАНО «ВУЛИЦЯ ТЕМНИХ БУТИКІВ»

У даній статті було досліджено особливості втілення та розвитку «сюжету» героя в творі П. Модіано. Визначено основні деталі жанру «роману від першої особи» письменника, який стає реалізацією пошуку самого себе, в головному персонажі якого переплітаються (герой, оповідач й автор). Приділено особливу увагу пошуку власної ідентичності, який, в тканині твору, стає можливим завдяки використанню методу «літературної гри».

Ключові слова: роман від першої особи, ідентичність, “пошук” втраченого часу, прийом «літературної гри», період окупації.

This article is an attempt to highlight the peculiarities of main character's "plot". It is claimed, that Modiano's main genre of first-person narrative becomes its realization, where main character encloses (hero, narrator and author). The main attention is drawn to the research of hero's identity, which is possible by means of the method of the literary game.

Key words: *first-person narrative, identity, "search" of lost time, the method of the literary game, occupation.*

У французькій літературі тема ретроспективних «пошуків втраченого часу» бере свій початок від однойменної епопеї М. Пруста. Романна творчість П. Модіано, без сумнівів, продовжує, але в той же час і відходить від прустівської традиції. Головний герой, він же й оповідач, в творах П. Модіано є носієм та втіленням цього пошуку.

Для героїв П. Модіано, перед усім, важливим є відновлення логічного причинно-наслідкового зв'язку, що забезпечує усвідомлення етичного змісту буття [4, с. 182]. Також герой П. Модіано рефлектує, виступаючи в ролі слідчого, він використовує власний інтелект як елемент пошуку. У Модіано, пам'ять – імпульс інтелектуального пошуку, вирішення питання минулого, без якого не можливе майбутнє його персонажів [4, с. 183]. Спогади у творах П. Модіано фрагментарні – вони постійно змінюються листами, подіями, довідками з довідників.

У створюваному Модіано новому, філософсько-психоаналітичному, різновиді детективу, роль оповідача передоручається не слідчому, а самому потерпілому. Гі Роллан із роману «Вулиця темних бутиків», не дивлячись на те, що є професійним слідчим (працював у розшуковому агентстві більше восьми років разом із Хютте), хоча й уточнює, що це може й не мати ніякого зв'язку із його минулим, упродовж всього твору шукає не злочинців чи підозрюваних, а самого себе: « – *Moi ? Je suis sur une piste. – Oui. Une piste de mon passé...*» [7, с. 14].

Він створює різновид «роману від першої особи» [2, с. 5], який об'єднує героя, оповідача й автора, що ускладнює процес розслідування, оскільки з роману вилучається образ всезнаючого епічного автора, а проте, досить ненадійним «відбивачем» виступає сам потерпілий [2, с. 6].

Народження роману П. Модіано відбувається наче пошук себе за допомогою свого головного героя (героїв), саме тому йому притаманні автобіографічні дані самого письменника, читаючи твір ми слідкуємо не лише за калейдоскопом героїв, а й опосередковано знаходимо черговий ключ до містерії – Патрік Модіано. Як зазначив сам автор, він проводить цей пошук: «щоб розкрити таємниці батьків, щоб знайти відгадку їх життя» [6, с. 150]. Для цієї розгадки він використовує дійсні імена, телефонні номери, сподіваючись, що «хтось допоможе відновити відсутні деталі» [6, с. 75]. Тут ми бачимо варіант «відродження» власної історії. До того ж, читачу зовсім не принципово дізнатись розгадку таємниці минулого Гі Роллана, чи знайде він свою «l'identité». Сам автор розставляє акценти таким чином, що для нас цікавим є сам процес пошуку, «розслідування». Твір написано від першої особи, у вигляді псевдо спогадів, роман створює враження чорно-білого фільму [3, с. 300].

Головний персонаж роману Патріка Модіано «Вулиця Темних Бутиків» ніби оглядається в своє минуле за допомогою звуків, фотокарток, запахів, освітлення. «– *Vous vous en souvenez ? ... Alaverdi... Il sifflait cet air, les yeux brillants. Moi aussi, brusquement, j'étais ému. Il me semblait le connaître, cet air.*» [7, с. 24]; «*Elle avait un parfum poivré qui me rappelait quelque chose. Mais quoi ?*» [7, с. 29]. Коли потік спогадів стає нестерпним, то герої П. Модіано вдаються до пошуку інших артефактів, а саме – фотографій, які стають мовчазними свідками: «*Je ne peux plus parler de tout ça... Ça me rend trop triste... Je peux simplement vous montrer des photos...*» [7, с. 42]; «*Il faudra que je regarde sa photo attentivement. Et peu à peu, tout reviendra.*» [7, с. 59].

В пам'яті його головного героя зберігається атмосфера невпевненості, нестійкості, та «інстинкт» втечі, коли важливо вміти «розчинятись в декорі», зливатись із сірими

будинками, зникати в тумані. Це вміння він не втрачає ніколи, що можна простежити в загальній інтонації твору (відношення до Межева як до надійного місця, страх вийти на вулицю чи показати фальшиві документи). Можливо, все це є відбитком життя власних батьків автора, їх молодості, Межев стає знаковим місцем для письменника як місто життя та схову найрідніших людей.

До цього також додається ще й те, що він веде пошук самотійно. Саме тому оповідач Модіано завжди сумнівається в об'єктивності реальності та прагне від неї втекти, він не є вольовою особистістю, можливо, в наслідок своєї невизначеності, позбавлення минулого, без якого немає його майбутнього. Такий прийом гарно простежується у нашому творі, де головний герой заявляє: *“Je ne suis rien. Rien qu'une silhouette claire, ce soir-là, à la terrasse d'un café”* [7, с. 11].

Для того, щоб знайти себе в минулому, Гі Роллан ніби «оживляє» велику кількість людей: бармени, фотографи, ресторатори чи жокеї, які фігурують у творах Модіано так само, як і у Пруста, оскільки вони зберігають пам'ять про окремі події з життя головного персонажу, можуть відтворити мозаїку його минулого та долі.

Здається, що все, що залишилось від життя Педро, міститься в одній маленькій коробці з-під печива: *“Un soldat de plomb écaillé avec un tambour. Un trèfle à quatre feuilles collé au milieu d'une enveloppe blanche. Des photos.”* [7, с. 98].

У «Вулиці темних бутиків» ми спостерігаємо еволюцію героя, тут він зі стану пасивного спостерігача переходить у стадію активного суб'єкта, таким чином втілюючи прийом «літературної гри». Він не сторониться від описаних персонажів, а ніби приміряє їхні долі на себе, намагаючись злитись з ними. Він намагається уявити себе то Фредді, то Педро Стерном чи Педро Макевоєм, і кожного разу, уживаючись в чийсь історію, він грає цю роль до кінця, а потім починає все знов.

Внаслідок пошуків Гі Ролана ми бачимо, що ті уривки змісту його життя не складаються в цілісну долю, тут не проглядається самотійна цілісна особистість, навпаки, він постає перед нами хаотичним та роздробленим, як якісь клапти, уривки чогось, як зазначав сам Модіано.

В аналізованому творі, який повністю наслідує і продовжує ідею, тематику попередніх романів П. Модіано, також простежується амбівалентна фігура батька автора. Проте тут вона ніби розтягнена, розсіяна поміж різних героїв, що здається дещо дивним. З цього приводу французький дослідник творчого здобутку Модіано Тьєрі Лоран, у своїй праці «L'oeuvre de Patrick Modiano, une autofiction» зазначає: «Крім того, що на початку твору Хютте відіграє роль властиву батькові для бідного враженого амнезією, в романі більше немає дійсного зв'язку з нашою темою. Без сумніву тому, що вже досить близькою є смерть батька Модіано (1978) – Альбера. Хоча посвята є настільки ж цінною як і твір, який слідує за нею: ніколи раніше книга письменника не розпочиналась: *“POUR MON PÈRE”* [7, с. 9].

Гі Ролан постає перед нами як розсіяний образ між двома людьми: Джиммі Педро Стерном та Педро Макевоєм. Він у пошуку себе. Його начальник дає йому ім'я – Гі Роллан *“Vous vous appelez maintenant « Guy Roland ».”* [7, с. 15]. Вклад Хютте у це розслідування досить великий. Як зауважує сам герой: *“Cet homme avait beaucoup compté pour moi ... m'avait même procuré un état civil.”* [7, с. 15]. Саме таке відношення може навести на думку про те, що П. Модіано вклав у цього героя своє розуміння батька, в даному випадку його фігуру можна оцінити як ту недосяжну мрію батька, саме такого, якого в нього не було. З цього прощання починається «розслідування». Сам Гі Роллан вже був сімулякром його дійсного «Я», оскільки він є ніби «підробкою» його справжньої ідентичності, якою замінили його реальне ім'я, дійсну автобіографію. Саме таке відношення Хютте до проблеми Ролана приводить героя до висновку, що оглядатись назад, шукати власні корені є марною справою. Слідчий пропонує втекти від власного минулого, своєї передісторії, тим самим ілюструючи відношення Альбера Модіано до життя, який ловив лише теперішнє, готуючись до майбутнього, замінюючи власні імена, користуючись підробленими документами, які водночас звільняли його від небажаного коріння і в той же час забирали частинку самого

себе. Проти такого підходу постає головний герой і вирішує розшукати власне коріння, в чому можна провести паралель із самим Патріком, сином, що вирішив знайти себе, батькове коріння та отримати дозвіл на майбутнє, яке не можливе без минулого.

Перші спроби пошуку він втілює з двома офіціантами в ресторані, які розповідаючи йому про час коли його бачили, підштовхують його до висновку, що він: *“il ne restait plus qu’une silhouette dans la mémoire de deux barmen, et encore était-elle à moitié cachée par celle d’un certain Stiorpa de Djagoriew ”* [7, с. 29], згодом вони уточнюють, що він схожий на жильця із готелю «Кастилія».

Тут ми також розуміємо що вже більшості людей, які його знали, немає в живих. Усі люди, які могли допомогти йому знайти себе, вже давно пішли з його теперішнього життя. Зникла Деніз, закінчила життя самогубством Гей Орлова, помер старий Скуффі, зник Фредді. Архіви також було знищено вогнем. Навіть старий ресторанчик, в якому Роллан звик проводити вечори в очікуванні Деніз, вже стерто з лица міста. Єдиною надією залишається примарна «Вулиця темних бутиків».

До того ж під час зустрічі зі Стьопою ми дізнаємось, що «Гі Роллан» ще доволі молодий, проте сам оповідач у цьому не впевнений: *“ – Oh... je ne suis pas si jeune que cela...”* [8, с. 41]. Потім ми йдемо ще далі, розкриваючи деталі образу нашого героя, дізнаючись про його зовнішність: *«В лівій частині знімка – дуже високий чоловік, тридцяти років, на ньому світлий костюм в маленьку клітинку, він чорнявий, з тонкими вусами, його права рука не ввійшла у кадр, а ліва лежить на плечі молодій білявки. Мені раптом здалось, що це я»* [1, с. 36]. З приводу цієї фотокартки доречно навести частину дослідження Деніз Сіма *«Les Images paternelles dans l’oeuvre de Patrick Modiano»*, яка встановила, що це справжнє фото батьків Модіано, відзняте під час війни. Саме це фото допомагає нам уявити родину письменника, а також ще раз підтверджує продовження лінії автобіографізму у його творах.

Потім, слідкуючи за ходом розслідування, ми наштовхуємося на перше можливе ім’я нашого героя – Говард де Люц та навіть і його професію: *“Il y avait une chance pour que ce fût mon nom. Howard de Luz. Oui, ces syllabes réveillaient quelque chose en moi, ... Si j’étais cet Howard de Luz, j’avais dû faire preuve d’une certaine originalité dans ma vie, puisque, parmi tant de métiers ..., j’avais choisi celui d’être « le confident de John Gilbert ».”* [7, с. 65].

Герой повірив в цю свою ідентичність, навіть примінив собі образ аристократа, він постійно рефлектує щодо цієї своєї особистості, проте доходить досить цікавого висновку, відносячи себе до «пляжних людей», які є досить дивними: *«за собою вони залишають лише легкий туман, який одразу ж розвіюється»;* *“mais j’ai cru que l’«homme des plages» c’était moi”* [7, с. 72].

Згодом, коли Ролан намагається розшукати інформацію про Говарда де Люца, знаходить відомості про його батька, і, тут з’являється фраза про нього: *“S’agit-il de mon père ?”* [7, с. 73], до цього додається відсилка до знаку військового хреста, що досить чітко відсилає нас до фігури батька письменника, яка в цьому творі так явно проступає, оскільки усі ці символи «періоду окупації» пов’язують цей твір із «Площею зірки», де фігурує жовта зірка, яку власний батько автора не носив, будучи євреєм.

Продовжуючи свій пошук, герой натрапляє на останнього представника родини Говард де Люц – Клода Говарда, який повністю зруйнує такий крихкий образ Роллана – Фредді: *“j’ai l’impression que Freddie est mort...”* зауважує Клод [7, с. 80].

Не дивлячись на це, наш головний герой не втрачає надію і вирушає на пошуки до Вальбрезе, де зустрічається із садівником маєтку де Люців, який не визнає в ньому Фредді, але знає чорнявого чоловіка на тій фотокартці з Гей Орловою: *“Je l’ai connu aussi... Attendez... Mais oui... C’était un ami de Freddie... Il venait ici avec Freddie, la Russe et une autre fille... Je crois que c’était un Américain du Sud ou quelque chose comme ça...”* [7, с. 91]. Далі ми дізнаємось що цей латиноамериканець працював в якомусь латиноамериканському посольстві, що він був другом дитинства Фредді. Герой реагує на цю, вже не першу, зміну власної ідентичності досить цікаво: *“Il fallait que je m’habituisse à ce changement. Je n’étais plus le rejeton d’une famille dont le nom figurait sur quelques vieux Bottins mondains, et même*

l'annuaire de l'année, mais un Américain du Sud dont il serait infiniment plus difficile de retrouver les traces." [7, с. 92]. Протягом розмови садівник також згадує, що латиноамериканця звали Педро, таким чином наш герой отримує ім'я, яке підтверджує за допомогою Ботена: "*Un homme dont le prénom était Pedro. ANJou 15-28. 10 bis , rue Cambacérès, huitième arrondissement. Il travaillait dans une légation d'Amérique du Sud paraît-il.*" [7, с. 104]. Отже він готовий повернутись до точки відправлення свого пошуку та розпочати усе знову.

Гі Роллан-Педро не зупиняється лише на імені, він іде ще далі, і розшукує свою квартиру на вулиці Камбасерес, де нині проживає краща подруга Деніз – його жінки – Елен Пільграм, яка називає його мес'є Макевоєм, що ще раз заплутує нашого героя. В метриці Деніз помічено що вона вийшла заміж 3 квітня 1939-го року за Джиммі Педро Стерна, який народився 30 вересня 1912 р. в Салоніках (Греція), грецьким підданім. З цієї ж метрики ми дізнаємось що Деніз намагалась перейти франко-швейцарський кордон у лютому 1943-го з м. Межева.

Таким чином розширення простору героя Модіано є суміжним із таким же розширенням простору у Пруста та зачіпає не лише топографію; розширюється коло спілкування, світ відчуттів та почуттів, життєвий досвід, коло знань, сприйняття оточуючого, в тому числі (як це відображено у Пруста) природи та мистецтва.

Іноді буває важко визначити, скільки часу пройшло між сусідніми епізодами – день, місяць, рік. Іноді все-таки з'являються якісь хронологічні опори, але вони не завжди є точними.

«Сюжет головного героя» розвертається як все більш послідовна розповідь про входження героя в життя – в життя родини, її оточення.

Герой все більше заглиблюється у свій внутрішній (об'єктивний у Модіано) світ, старанно та наполегливо аналізує його, відкриває в собі несподівані порухи душі, зигзаги та повороти любовного почуття, що відбувається під впливом почуття (та свого минулого життя).

В цьому ж пасажі з'являється вперше адреса за якою проживав Джиммі Педро Стерн в Римі (Італія) – вулиця Темних Бутиків, 2. Джиммі Педро Стерн зник у 1940-му році [1, с. 140].

В той час як про Педро Макевоє ми знаємо лише, що він жив у Парижі у грудні 1940-го року, працював у Домініканській місії, подальші його сліди загублені, також є припущення, що він лишив Францію під час "*depuis la dernière guerre*" [7, с. 181]. Можливо також, що він користувався чужим ім'ям чи підробленими документами, як не рідко траплялось в ті часи.

Таке різноманіття можливих ідентичностей, імен, збиває з пантелику Педро, і він сам в кінці своїх спогадів каже: "*Et je ne me souviens plus si, ce soir-là, je m'appelais Jimmy ou Pedro, Stern ou McEvoy.*" [7, с. 182].

Наступним приголомшливим свідком дійсної ідентичності Педро стає жокей, Андре Віддмер. Саме він в певній мірі заповнює прогалину в питанні: Макевоє чи Стерн? Від нього Ролан довідується що Педро Макевоє – це не його справжнє ім'я: "*– Dis-moi, Pedro... Quel était ton vrai nom ? Ça m'a toujours intrigué. Freddie me disait que tu ne t'appelais pas Pedro McEvoy... Mais que c'était Rubi qui t'avait fourni de faux papiers...*" [7, с. 92].

Від жокея Педро дізнається про те, що навчався разом із Фредді у колежі Луїзи, про свого батька, якого намагається згадати: "*Je me suis approché de la fenêtre. ... Et j'essayais d'imaginer l'aspect que pouvait avoir cet homme, venu nous chercher un jour de sortie, qui descendait d'une voiture, marchait vers nous et qui était mon père.*" [7, с. 204].

Одразу після спогаду про батька чоловіки починають обговорювати втечу до Межева: "*Mon cœur a battu un peu plus fort quand il a prononcé le mot : Megève.*" [7, с. 195].

У Модіано втеча веде до оптимістичних поглядів у майбутнє, які уриваються повною невідомістю того, що стало з Педро та Деніз.

В одній із вставок, що являє собою лист пані Е. Каган, ми дізнаємось про чоловіка на ім'я Олег де Вреде. За його професійною діяльністю можна побачити збіг між біографіями де Вреде та батька П. Модіано – Альбера. Він також під час окупації співпрацював із німцями, а

саме, як визначає свою професійну діяльність Олег: *“Il m’a annoncé qu’il rentrait à Paris, « pour travailler avec les Allemands ». À quoi ? ai-je demandé. « À leur vendre des voitures. »”* [7, с. 208].

Від цієї дами, а точніше, з її листа ми розуміємо, що Олег де Вреде, як і Альбер Модіано (якого було відправлено в Освенцем), свого часу також був ув’язнений: *“Il m’a dit qu’il avait été prisonnier et qu’un haut officier allemand s’occupait de lui.”* [7, с. 195].

Останнім, хто може розрубати цей гордіїв вузол та поставити крапку у пошуку Педро, є його товариш юності Фредді Говард де Люц, який: *“ En 1950 M. Howard de Luz a quitté la France pour se fixer en Polynésie sur l’île de Padipi, proche de Bora Bora (Iles de la Société).”* [7, с. 238]. Хоча він врешті решт не знаходить Фреді, проте не полишає надії знайти його і вирішує продовжити пошук минулого, а знайшовши його отримати можливість здобути й майбутнє: *“Je finirais bien par le trouver. Et puis, il me fallait tenter une dernière démarche : me rendre à mon ancienne adresse à Rome, rue des Boutiques Obscures, 2.”* [8, с. 251].

«Сюжет героя» П. Модіано розкривається перед нами як втілення класичного «пошуку втраченого часу». Для його героя характерний не пошук, як сам по собі, а, перед усім, як усвідомлення етичного змісту та розуміння власного буття. Головний герой виступає тут в ролі слідчого, головна зброя якого – власний інтелект. Фрагментарні спогади, які вирують та стають імпульсом, є основою цього філософсько-психоаналітичного детективу, в якому зміщено акценти: оповідач – не слідчий, а власне сам потерпілий.

«Роман від першої особи», який бере за основу П. Модіано, створюється за допомогою поєднання в одному персонажі (героя, оповідача й автора). Саме акцент на цьому типі роману робить можливими автобіографічні вкраплення, відсилки до образу власного батька. Власне цей жанр є засобом пошуку самого себе, власної ідентичності, родини самого письменника, для чого оповідь ведеться від першої особи. Також, тут можна побачити використання спогадів оточуючих, звуків, мовчазних свідків – речей, фотокарток.

Цей сюжет розгортається на тлі атмосфери невпевненості, яку підкреслює «інстинкт» втечі, що спонукає головного героя «розчинитись в декорі», стати непомітним і стає чудовим втіленням епохи, періоду окупації, який породжує, за висловом Гі Роллана, появу «пляжних людей», які, в той самий час як бути символом цього періоду, втрачають власні імена, вік та ін., що й власне властиво нашому герою. Однією з головних рис головного героя є прагнення втекти від реальності, як відбиток періоду, характеру, він намагаються втекти від себе, як вольової особистості.

Герою властивий вихід з пасивного стану до активного, він вже не є звичайним спостерігачем, а стає активним суб’єктом, що власне й підтверджує прагнення Гі Ролана прожити історію можливої своєї ідентичності, що відбувається за допомогою прийому «літературної гри». В тканині твору герой не є цілісною особистістю, він стає ніби пазлом, який збирається протягом всього твору, хоча в кінці залишається недосяжним для самого себе та й читача.

Саме для цього пошуку Модіано не обмежує свого героя просторово, залишаючи можливість втечі, не лише в Межеві, а й втечу, як перехід від однієї особистості до іншої.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Модіано Патрик Улица Тёмных Лавок / Патрик Модіано ; пер. с фр. М. Зониной. – Спб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 192 с.
2. Трофимова Ю. С. Особенности художественной целости романа Патрика Модіано: Автореф. дисс. докт. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» – М. 2004. [Електронный ресурс] / Ю. С. Трофимова – Москва, 2004. – 10 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sovremennaya-frantsuzskaya-proza-rubezha-vekov>
3. Фесенко В. І. Література і кінематограф 70-х років: простір зустрічі й інтермедіального дискурсу / В. І. Фесенко //, Мова, культура й освіта в сучасному світі:

збірник наукових праць до 90-річчя доктора філологічних наук, професора Романовського О.К. – К. : вид. центр КНЛУ. – 2008. – 398 с.

4. Фокина М. Н. Экзистенциальная составляющая проблемы амнезии в романах Патрика Модiano / М. Н. Фокина // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – М. : 2011. - № 628. – С. 176 – 196.

5. Cima Denise Les Images paternelles dans l'oeuvre de Patrick Modiano : [thèse de doctorat] / Denise Cima. – Nantes : Université de Nantes, 1998. – p. 245

6. Lectures de Modiano / textes réunis et présentés par Roger-Yves Roche. – Nantes. : Default, 2009. – 250 p.

7. Patric Modiano Rue des Boutiques Obscures / Patric Modiano. – P : éditions Gallimard, 1978. – 251 p.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор О.Л.Калашишнікова

УДК 811.161.2'373

*Світлана Шуляк
(Умань, Україна)*

ЕЛЕМЕНТИ ДВОВІР'Я У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті досліджено функціонування елементів двовір'я у магичних текстах українських народних замовлянь. Проаналізовано особливості поєднання дохристиянської віри з християнською та визначено найуживаніші лексеми на позначення цього процесу.

Ключові слова: українські замовляння, текст, мова, двовір'я, дохристиянська віра, християнська віра, релігійні терміни.

The article investigates the functioning of the elements of two-faith in magic texts of Ukrainian folk spells. We analyzed the peculiarities of integration of pre-Christian faith and Christian faith and defined the most frequently used lexemes for denoting this process.

Key words: Ukrainian spells, text, language, two-faith, pre-Christian faith, Christian faith, religious terms.

Магіко-міфологічна мова замовлянь в українських етнолінгвістичних дослідженнях представлена працями М.О. Дикарева, Є.Г. Кагарова, В.П. Петрова, М.О. Новикової, С.К. Росовецького та іншими науковцями. Сакральне в мові українського фольклору в етнолінгвістичному контексті вивчають В.В. Жайворонок, В.І. Кононенко, О.Р. Петренко, Н.В. Слухай та її наукова школа, О.В. Тищенко, М.В. Філіпчук.

Моделювання мовної картини світу замовлянь (зокрема язичницького і християнського сегментів) є актуальним напрямом дослідження у сучасній етнолінгвістиці, потребує детального вивчення.

В.В. Жайворонок зазначає, що двовір'я – поєднання дохристиянської віри певного народу з новою, християнською вірою (у нас – поганства, або язичництва, з християнством); простий народ нелегко відривався від свого стародавнього й довго вважав нову віру панською, тому двовір'я глибоко увійшло в його душу, а також і його мову [2, с. 170].

Персоніфікації явищ природи – відгомін язичництва у мові: *дощ іде, сонце заходить, вітер лютує* [2, с. 170].

Так само основні релігійні терміни залишилися ще з дохристиянських часів (*Бог, Господь, молитва, молитися, небо, рай, пекло, гріх, жертва, храм, свято, святий*) [2, с. 171], як-от: *І мені: всі святі – станьте в помоч мені* [Вербальна, с. 41]; *Берусь не своїми руками. / А Божими молитвами!* [1, с. 54]; а також лексеми *лихо, злий дух* у контексті на кшталт: *Оце лихо каменем прикладем / І злого духа з (ім'я) вишлем!* [1, с. 42].

Християнські свята припасовували до свят дохристиянських, храми будували на місці старих каплиць, що також сприяло двовір'ю; старі боги ставали або злими (бісівськими) силами, або добрі якості окремих з них переносилися на християнських святих (наприклад, якості Перуна на святого Іллю, якості Велеса на святого Власія, а якості Ярила на святого Юрія) [2, с. 171], наприклад: *Ти ж, Ілля-пророк, / Завідуєш бурями-тучами / І всякими вітрами* [1, с. 48]. Мотив залучення святих до дій, що притаманні звичайним людям супроводжує значну частину замовлянь, як-от: *Бо святий Адам і святий Аврам / На цьому полі орали, / А пресвятая Богородиця-праворучниця / По полю ходила, / Зілля це сіяла, бояр копала, / Од дання одробляла!* [1, с. 43].

Силу нового для народу Хресного знамення (Хреста) і досі вживають при кожній життєвій потребі з огляду на старі обряди та вірування (побачивши вперше місяць-молодик, треба перехреститися, щоб щастило цілий місяць; запалюючи світло в хаті, теж треба перехреститися, бо до хати входить бог вогню; заходячи в воду, перехрестися, а то водяник утопить тебе; перехрестись, як падає зоря з неба, бо то людина померла; позіхаєш, перехрестися, щоб ротом не влізла в тебе нечиста сила; хрестяться перед працею (їдою) і по закінченні; хрест – погибель нечистому (звідси приповідка «боїться, як чорт хреста») [2, с. 171]: *Сохрани, Господи, і помилуй / Раба Твого больного (ім'я) / Від чорного глаза: / Від мужського, від женського, / Від денного, від полуденного, / Від часового, від получасового, / Від ночного, від полуночного, / Від всіх жил і піджилків, від всіх сугавів, / Від білого тіла, від жовтої кості, / Від чорної печені, від гарячої крові / Спаси, Господи, і помилуй його! / Не я його придавлюю, / Не я його приколюю, / А матінка свята Богородиця / Своєю рукою, своїм коліном, / Своім перстом, своїм **хрестом**, / Своєю животворною силою!* [1, с. 56].

З дохристиянського часу зостався у великій пошані схід [2, с. 171]. Схід – одна з чотирьох частин світу; протилежне захід; здавна вірили, що сторона землі, звідки сходить сонце (бог-сонце), – це місце започаткування життя; це блаженна сторона, де вічна весна, вічне світло й тепло; це рай (ирій, ірій, вирій); тут мешкають померлі; слід молитися на схід (це прийняла й християнська церква), зокрема вранці, коли сонце, викупане й виспане, особливо милостиве; звертаючись обличчям на схід, проказують і різні заговори та заклинання; храми будують вівтарем на схід [2, с. 588]. А от всі хвороби, весь негатив відсилають туди «де сонце не сходить», наприклад, у лікувальному замовлянні: *Одна взяла чкурець, / Друга взяла данне і посмішку, / Переляк, пристрїт, підвій і підлій, / І понесла на сухі очерета, на болота, / На круті гори, на темні ліса, / **Де сонце не сходить**, / Де курячий голос не доходить* [1, с. 45]. *Йди собі на ниці лози, на бистрі води, / **Де сонечко не сходить**, / Де християнський голос не заходить, / Де півні не співають, / Топорами не рубають* [1, с. 49].

У замовляннях використовували елементи обряду, виговорюючи хворобу до хліба, води. Ці елементи етнокультури слугували засобом вигнання хвороби, наприклад, переляку: *Переляк-перелячище, / Не викачую тебе білим яєчком, / А виговарюю тебе до святої води, / До святого хліба. / Цю святу воду попивать, / А хліб рождена, хрещена, молитвена (ім'я) / Буде поїдять, / А з родженої, хрещеної, молитвеної (ім'я) / Ця свята вода і цей святий хліб / Будуть чорну болєзнь виганять: З вітру і підвію, з пристрїту і переляку, / З вроків і дання, з посмішки і нервів* [1, с. 32].

У текстах замовлянь вдало поєднуються елементи дохристиянської віри з лексемами на позначення християнських святих, як-от: *Добрідень, переляче! / Не сама прийшла – / Дванадцять апостолів привела, / Зорею підперезала, / У світ Божий випроводжала. / Усі святі знаючі й незнаючі, / Станьте на поміч / Хрещеному, молитвеному (ім'я) / Переляк качати, / На водичку викликати* [1, с. 32]. Для цього замовляння характерний синкретизм різних понять: *апостолів, зорі, світу Божого, води*, які мають одну мету – допомогти людині одужати, позбавити її фізичних і духовних мук.

Безперечно, у магичних текстах українських народних замовлянь продуктивно функціонують елементи двовір'я, поєднуючи лексеми на позначення язичництва з релігійними термінами, що виступають на визначення християнської віри. Найуживанішими

лексемами вважаємо імена святих (*Бог, Богородиця, Ілля-пророк, святий Адам, святий Аврам*); елементи релігійного служіння (*молитва, хрест*); космоніми (*місяць, зоря, сонце*); сторона світу, звертаючись обличчям до якої, проказують замовляння – *схід*; назви *лихо, злий дух*, що викликають негативні емоції та дійшли до нас ще зі стародавніх вірувань наших предків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вербальна магія українців / вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

УДК 894.375

Зилола Ешанова
(Андижан, Узбекистан)

БОЛХАСРАТ ТОҒИНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНЛАРИ

Дунёнинг барча халқлари бадий ижодидаги анъанавий образлардан бири бўлган тоғ образи ўзбек фольклорининг барча жанрларида иштирок этади ва муҳим бадий-эстетик вазифа бажариб келади. Мақолада халқ достонларида келувчи биргина Болхасрат тоғи образининг “Алибек ва Болибек” достонидаги мифологик талқини берилган.

Калит сўзлар: мифология, культ, тоғ, тоғ образи, мифологик талқин, мифологик макон, достон, эпик макон.

Образ горы, являющийся одним из традиционных образов художественного творчества всех народов мира, присутствует во всех жанрах узбекского фольклора и выполняет важную художественно-эстетическую функцию. В статье рассматривается трактовка мифологического образа горы Болхасрат, упоминающейся в народном эпосе «Алибек и Болибек».

Ключевые слова: мифология, культ, гора, образ горы, мифологическая трактовка, мифологическое место, эпос, эпическое место.

The image of mountains is one of the traditional images artistic creation of all people of all the world, which takes part in all genres of Uzbek folklore and make important role in artistic aesthetic function. This article describes the empravization of the character of mountain by the examples such as «Alibek and Bolibek» of folklorizm.

Key words: myphology, cult, mountain, character of mountain, myphological improvisation, mythological place, epos, epic place.

Бугунги фольклоршунослигимиз олдида турган долзарб вазифалардан бири мифологик қарашлар асосида шаклланган анъанавий образлар тизимини ўрганиш бўлиб, тоғ образи ҳам ана шундай образлар сирасига киради. В.Н.Топоровнинг ишларида дунё халқлари фольклорида учровчи тоғ образининг мифологик функциялари батафсил ёритиб берилган. “Аксарият ҳолатларда тоғ космик тартибнинг барча элементлари ва қурилмасини ўзида мужассам эттирувчи дунё модели сифатида қабул қилинади. Тоғ дунё ўқи ўтувчи марказ сифатида қаралади. Бу ўқ тепада Қутб юлдузига боғланса, пастда қуйи олам, ер остига туташган деб талқин этилади. Ўқ ўтувчи жой “ернинг киндиги” саналади [2, с. 311-315]. Тоғ образининг семантик кўлами, қўлланилиш ўрни, шакллари ўзбек фольклоршунослигининг бевосита тадқиқот объектига айланган эмас. Фақат маълум образлар тизими, қаҳрамонлар генезиси ўрганилганда у ёки бу тоғ образи ҳақида тўхталинган, фикр-мулоҳазалар

билдирилган [6, с. 51-56; 3, с. 84]. Мавжуд ҳолат халқ дostonларида келувчи тоғ образини атрофлича ўрганишни талаб этади. Манбалар таҳлили эпос намуналарида тоғнинг энг фаол қўлланилувчи мифологик образлардан бири эканлигини кўрсатади. Биз ушбу мақоламизда Болхасрат тоғининг бадий талқинларини ёритишни мақсад килдик.

Халқ дostonларида Асқар тоғ, Бало тоғи, Болхасрат тоғи, Палопон тоғи, Сулдуз тоғи, Сангин тоғи, Ола тоғ, Мурод тепа, Хўй тоғи, Бобохонтоғ, Қорача тоғи каби маълум бир эпик номда бадий воқеликда тўла тасвирланувчи тоғ образлари кенг қўлланилиб, батафсил бадий талқинда келади. Муайян эпик номда келувчи тоғ образлари халқ дostonларида ҳомий руҳлар макони, қаҳрамоннинг синалиш манзили, қаҳрамоннинг инциация жараёнидан ўтиш жойи, қаҳрамон яшаётган ҳудуднинг маълум бир қисми ёки юрт, ватан, тимсоли, қаҳрамон макони ва ўзга оламлар чегараси, ўтиш ўрни, муайян йўл масофасини билдирувчи эпик ўлчам ва тоғдаги ғор ўзга оламга ўтиш йўли, девлар кўним топган жой каби бадий талқинларда акс эттирилади.

“Алибек билан Болибек” дostonида келган Болхасрат тоғининг таърифини ўзбек фольклорини тоғ образининг мадҳи дейиш мумкин. Қўрғон дostonчилик мактабининг етук намояндаси Эргаш Жуманбулбул ўғли куйлаган бу дostonдаги Болхасрат тоғи таърифида халқнинг тоғ образи билан боғлиқ барча тасаввур ва тушунчалари юксак даражада бадий акс этганлиги билан ажралиб туради. Бахши қаҳрамон тилидан Болхасрат тоғини таъриф этар экан, бутун таланти ва иқтидорини, ижодкорлик қувватини ишга солган. Ушбу образга илк бор эътибор қилиб, кенг оммага маълум этган фольклоршунос Муҳаммадали Қўшмоқовнинг куйидаги фикрлари диққатга сазовор: “Классик шеърининг Қўрғон мактаби шеърини муҳитига таъсири Эргаш шоир куйлаган дostonларда камалакдай етти рангда намоён бўлади. Шу муносабат билан Қўрғон шоирлари, жумладан, Эргаш Жуманбулбул ўғли ижодига қардош туркман халқининг классик шоири Махтумқули шеърини етказган баҳра ҳақида ҳам тўхталиш мумкин. Машраб, Махтумқули каби шоирларнинг маълум асарларини бахшилар дoston бошлашдан аввал куйлаш одат тусига кирган эди. Чунончи, Махтумқулининг мана бу машҳур кўшиғи:

Эй Севдигим Санги тоғи,
Баланд-баланд белинг сенинг.
Душман кўрса девдай бўлар
Ёвмут, гўкланг элинг сенинг.
Кескин-кескин йўлинг кечар,
Қирлар бағри кўнглинг очар,
Салқин чашма сувинг ичар,
Турли-туман молинг сенинг...

...Бахшилар бу кўшиқни “Жонон ёрим” деб атайдилар. Сари бахшининг маълумотига кўра, Махтумқулининг юрти Санги тоққа Эрон кўшинлари ҳужум қилганда, шоир яшаган ерини ташлаб, Қарриқалъага кўчишга мажбур бўлган. Бу кўшиқда унинг Санги тоғ билан хайрлашгани тасвирланган...

Махтумқулининг гўзал, лекин босқинчилар зулми туфайли халқидан айрилган, бахти қайтган Ватан образи бадий жонлантириб берилган “Санги тоғ” кўшиғини Қўрғон шоирлари ҳам севиб куйлашган шекилли. Эргаш Жуманбулбул ўғли 1925 йилнинг охирида ёзиб топширган “Алибек билан Болибек” дostonида Алибек Болхасрат тоғига қарата айтган ушбу шеърини “Санги тоғ”га хос ғояни бадий талқин қилиш ҳадиси истефода этилганлигини кўрамиз:

Сайлгоҳим, Болхасрат тоғи,
Майин ҳаволаринг сенинг.
Очилар гулшанда боғи,
Минг алвон гулларинг сенинг...

Эргаш шоир эпик бадий тафаккурига хос улуғвор, муболағавий, ҳаётбахш образлар воситасида Ватаннинг адабий пойдорлигини куйидаги куйма мисраларда тасвирлайди:

Қиёмат тонги отганда,

Оламини фоний тутганда,
Исрофил сурина торганда,
Тебранмас сангларинг сенинг.
Қибладан шамол эшганда,
Жами тоғ-тош етишганда,
Ҳамманинг ақли шошганда,
Шошмагай белларинг сенинг.

М.Кўшмоқов нозиклик билан илғаб, жуда ўринли қайд этганидек: “Махтумқули билан Эргаш Жуманбулбул ўғли осмондаги бир юлдузга қараб, ўз юрар йўлини билиб олган икки йўлчи” эканлиги, “Эргаш шоир эпик бадий тафаккурига хос улуғвор, муболағавий, ҳаётбахш образлар воситасида Ватаннинг адабий пойдорлигини” кўрсатган мисраларни келтириб таҳлил этганлиги тоғ образи талқинларининг ўзбек фольклоршунослигидаги ўзига хос ютуқ сифатида баҳолаш мумкин. Шоир ва фольклоршунос Эргаш шоирнинг Болхасрат тоғи тимсолида Ватанни мадҳ этганлигини таърифлар экан: “Ватаннинг бу қадар бадий, гўзал, бетакрор тасвирига Ҳомер ва Шекспирнинг ҳам суки оқар эди!” [5, с. 62-65] – деб образли ифодалайди. Чиндан ҳам илҳомнинг олий мақомларда учган ҳолатининг маҳсули бўлмиш Болхасрат тоғи таърифи ҳар жихатдан талқинларга имкон беради. Алибек шахзода Бешанинг тоғидан ошиб Болхасрат тоғига етди: “...Алибек шахзода Болхасрат тоғининг шавқига-завқига, хуш баҳорлигига маст бўлиб: – Эй, жонивор Болхасрат тоғи, сен ҳамма тоғларнинг подшосисан, сендай тоғ осмоннинг остидаги тоғнинг ичида йўқ, – деб Болхасрат тоғининг шаънига бир байт ўхшатиб айтиб турибди” :

...Сенсан тоғларнинг султони,
Кўргансан олам замони,
Уч юз олтмиш бир макони,
Яшилдир туғларинг сенинг.

-деб куйлар экан, диққатимизни кўшиқдаги “Уч юз олтмиш бир макони, Яшилдир туғларинг сенинг” мисралари тортади. Фольклор асарлари таркибида келувчи эпик тоғларнинг деярли барчасида уч юз олтмиш ёки уч юз олтмиш бир макон, дара анъанавий сифатловчи бўлиб келади ва бу сифат, асосан, муқаддас саналувчи тоғларга нисбатан қўлланилади. Яшил туғ ибораси эса бу маконларнинг ҳар бирида муқаддас қадамжолар борлигини англатади. Болхасрат тоғи шундай муқаддас тоғ сифатида таърифланган. Бу хил азал-абад, ибтидо ва интиҳога гувоҳ тоғлар саноклидир.

Қиёмат тонги отганда,
Оламини фоний тутганда,
Исрофил сурина тутганда,
Тебранмас сангларинг сенинг.

То қиёматгача туради деб билдирилган Болхасрат тоғининг Селинг, Кўҳиста деб номланувчи бўлимлари бор.

Бир тоғинг бор оти Селинг,
Гуллар очилган ранг-баранг,
Сайрон этар шеру филинг,
Ётар арслонларинг сенинг.
Бир тоғинг бор Кўҳиста,
Гул очилган жиба раста,
Сувингни ичган бўлмас хаста,
Шифодир сувларинг сенинг.
Сенсан тоғларнинг подшоҳи,
Бузрукларнинг қадамгоҳи,
Жами азизлар арвоҳи,
Али манзилларинг сенинг.

Барча муқаддас тоғлар каби Болхасрат тоғи ҳам бузрукларнинг қадамгоҳи, жами азизлар арвоҳи кўним олган жой, Алидек улуғлар руҳи ёдланувчи маскандир. Бу манзилнинг бор

гиёҳи, ҳавоси, сувлари шифо, танга дармон, қувват берувчи хусусиятга эга. Бу хил манзилларда хос кишилар, эранлар – чилтонлар учрашиб, суҳбат куради.

Жами ваҳший маконисан,
Гул тоғининг султонисан,
Чилтон суҳбат қўрғонисан,
Файзу футуҳларинг сенинг.

Чилтонлар суҳбатида қилинган ҳар қандай олқиш, дуолар ижобат бўлади. Халқ тасаввурига кўра чилтонлар авлоқ манзилларда йиғилиб суҳбат курадилар:

Шер, фаланглар юрмоққа,
Йўлбарслардан сурмоққа,
Чилтонлар суҳбат курмоққа,
Оvloқ манзилларинг сенинг.

Халқ тасаввурида ана шундай тоза, мусаффо ҳаво қувват маконларида қилинган дуолар ижобат бўлади, деб анланган.

Олқор, кийик жойламоққа,
Какликларинг сайрамоққа,
Кўрганни шод айламоққа,
Бўлган дуоларинг сенинг.

Бу манзилнинг шамоли, қор-ёмғири, тумани ҳам шифобахш. Кишининг маънавий ва жисмоний камолига шу манзилларнинг ҳавоси, қуввати камарбаста бўлади, узоқ умр кўришига хизмат қилади.

Ҳеч тоғда йўқ сенинг садонг,
Ҳар касалга бодир давонг,
Ода бўлмас сонсиз меванг,
Сатта ёнғоқларинг сенинг.

Болҳасрат тоғи, унинг табиати, ҳавоси, наботот ва ҳайвонот дунёси барча -барчасини таъриф- тавсиф этган шоир:

Таърифингга йўқдир адад,
Барин айтмоқ бизга не ҳад,
Алибекка беринг мадад,
Ётган азизларинг сенинг” [1, с. 186-190] – деб хулоса қилади.

“Алибек ва Болибек” достонида келган Болҳасрат тоғининг таърифи чинданда, нафақат, ушбу дostonнинг, балки ўзбек эпоси намуналари орасида ноёб бадиий тасвир сифатида алоҳида ажралиб туради.

Хулоса қилиб айтганда, “Алибек билан Болибек” достонидаги Болҳасрат тоғи хомий руҳлар, хомий эранлар, чилтонлар ва азизлар макони ҳамда Ватан тимсоли сифатида англаниб, ўзбек фольклорида тоғ образи ҳақидаги тасаввурлар ва дунёкарашларнинг мукамал бадиий ифодаси сифатида келганлиги билан аҳамиятлидир.

МАНБАЛАР ВА АДАБИЁТЛАР:

1. Алибек ва Болибек / Булбул тароналари. – Тошкент: Фан, 1973. – Т.5. – Б.186-190.
2. Топоров В.Н. Мифы народов мира: Энциклопедия. – М., 1980. – Т.1. – С.311-315. [philologos.narod.ru / myth / gora .htm](http://philologos.narod.ru/myth/gora.htm); Мифы народов мира.Электронная энциклопедия.www.mifinarodov.com/g/ gora. html
3. Мирзаева С.Р. Романик дostonлар поэтикаси. – Т.: Фан, 2004. – Б.84.
4. Турдимов Ш.Г. Бу тоғлар қандай тоғлар... // Адабиёт кўзгуси. – Т., 1998. – №1. – Б. 51–56.
5. Қўшмоқов М. Бахшилар хазинаси. – Т.: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. – Б.62-65.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

UDK 1(091)

*Dilbar Adizbayeva, Gulmira Skabaeva, Alima Shoibekova
(Almaty, Kazakhstan)*

**MODERN FEATURES AND PROBLEMS OF THE EURASIAN CIVILIZATION AS
A COMPONENT OF THE CONTEXT (ON MATERIALS KAZAKHSTAN)**

The article discusses the global civilization, the universal human and democratic governance, therefore, liberty, and property, and democracy, and other basic postulates and principles of policies.

Keywords: *literature civilization, law, history, status, character.*

As it is impossible to universal (worldwide) civilization is also impossible universal man. On the unity of human nature is allowed to speak only as a meaningless abstraction. His own social essence given the cultural and historical context in which this placed a particular person, and he in his deep inner life, including the political - legal orientation. That type of civilization, to which the will of fate belongs to the individual, determines his social, and therefore the legal status and gives a specific set of rights and responsibilities.

You can anticipate the objection: Is not universal (ahistorical, available to all nations) the commandment "thou shalt not kill," "Thou shalt not steal," etc.? It seems that they are universal in the same extent that freedom is universal and its principles as a measure. In the "universal" rights can provide a list of such postulates. This is in some sense a manifestation of abstract universal human nature (the human community). But to become the rule of law, they must be "translated" the Law "language" not only legislation (for example, the secondary procedural rules), but also the practice of the actual relationship of "live", the law in force. And this is possible only with the help of their interpretation as a professional sense of justice lawyers and ordinary sense of justice of the general population. This interpretation will fill their cultural and historical significance as interpreted phenomenon. Therefore, the same (for the title) political and legal institutions have very different content in different types of civilizations. Consequently, freedom, and property, and democracy, and other basic postulates and principles of policy and law on equal interpreted to have disparate content and transformed into different legal rules.

It should be noted that both the axiom we perceived the following assertions:

the whole world has chosen a certain economic model and a specific political system. It is capitalism and democracy.

- Recognition of a single "trunk" line of historical development, empirically presented the history of Europe. What the rest of the country, sooner or later take the path already traversed Europe.

- Do That the development process is initiated "from above", the ruling elite, whose mission - to overcome the inertia of tradition backward society.

And because the world is capitalism ensures the quality of life and the guarantee of individual rights, it makes sense to carry out consistent economic and political reform in our country, and we will automatically leave to "world standards of quality of life." Use of proven experience in the world procedures (models, strategies, etc.) will allow Kazakhstan to bring these standards, which are the economy - liberal market economy (based on individual rights). Consistent implementation of these procedures ensures the successful reform of society and its inclusion as an equal member in the "international community" or "Western society."

Main part. However, today we have the right to ask the question: if the typical model of reform, why fifteen years of restructuring and reform has not led us to a "world standard"? Perhaps history is a small term. But we know that many countries in less time being reformed.

The most striking historical example - West Germany. Transformations in it after the defeat of fascism in World War II called "economic miracle". In a short time a totalitarian state changed its political regime has made a number of economic competition of the advanced countries, including the United States, affected by war. In addition, examples are many others, and they all show that the motion of a "world standard" takes place in a relatively short period (usually around ten years).

There are general laws of this process. Economic depression and decline in living standards - only the initial stage, the initial state. Beginning reform is both a beginning stage of positive movement. In some cases, the process of reform in these countries experienced fluctuations in the level of living of the population, but the general trend was positive. In this case, it is the growth in average living standards is one of the main indicators of success of ongoing political and economic reforms. In turn, the opposite result, decline in living standards - a sign of inadequate reforming or lack thereof.

So before planning further actions and mechanisms for further reform of the economy and society, it makes sense to first, admit that we did not meet the standards of a historically typical of reform and, secondly, to try to understand the reasons for this.

As a rule, we conduct reforms ran into resistance. Determining the causes of counter once gave Comte: "In the meantime, individual minds join unanimously to a number of general ideas on which to build a common social doctrine, people, no matter what political palliatives as necessary to remain in the revolutionary institutions." Consequently, the theoretical basis and the last application tested in other countries, the economic model transformation can be embedded in broader social practice of our country. Only under condition of their acceptance by public opinion and the will of the initiators. Otherwise, these models will be, at best, offer intelligent, and at worst will be "bone of contention" between the different social forces and groups.

Hence the question: is the Western way of development of the only true way to achieve social harmony and comfort in our country.

Let's try to first establish what the different and contradictory bases chosen by Kazakhstan (in the footsteps of Western society) put development and of the aggregate of our ethnic, national, cultural and historical traditions, which combined term Kazakhstan (or more generally - Eurasian) mentality.

If we consider Western society as a social system, the first thing that catches our eyes - the main trend of the social system aimed at the emergence of elements ensuring its equilibrium. High entrepreneurial initiative is constrained by the trade union movement, aggressiveness producer - consumer elite- middle class, the executive power- legislation, etc. Modern Western society has developed and can exist as a society of equal subjects of the competition.

Hence - the principles of civil law and the position that the state intervention is only necessary in order to protect the weaker party of civil law relations (contract of adhesion) or to protect the public interest.

The main characteristics of such a society are pluralism and individual initiative. Pluralism - the nature of social interaction in which there is a tendency of the system to distribute roles and responsibilities between the people and the community; monitor how mutual control (as opposed to control the autocratic systems where monitoring begins "from above"). Democratic governance - the power built on the regulation of private or collective initiatives. Decision-making is carried out on the regulation of private or collective initiatives. Decision-making is based on the "private initiative" of the community. The initiative of a member of the community is accepted or, on the contrary, is not accepted by other members. Head decides on the basis of the approval of the community. If the community is no agreement, the final decision involves conciliation (perhaps in this case, the solution is a compromise). Pluralism - a structure that has no definite center. The

center can sometimes occur and perform the function of limiting the creation of new forms, and then disappear.

In Western society, the emergence of centralized forms has always been associated with two tendencies. Either there is a counterbalance - another centralized form (competitor) or reaching limit digressive (skeletal) education, replication occurs. Absolutism royal autocracy was always limited or Frond, or parliament. Similarly, it can be understood as economic competition between companies. The emergence of the labor movement - opposed to entrepreneurship.

Another trend - replication. The Revolution and the British and French war of liberation of the American colonists - a vivid example of this tendency. In general, the loss of its colonies of European states - a fact replication. The loss of the North American states of Britain, Canada, Australia, was the process of "cell division" and the emergence of countries like England. The same is true for Spain and France.

Summary and Conclusions. The process of division and replication inevitably linked to confrontation and conflict - "unity and struggle of opposites", which, according to F.Gizo, was the basis of the civilized achievements, the development of law and morality in Western Europe. He right is an indicator of progress confrontation, is recorded as "rules of engagement", "right" appears as a continuation of the ban on the hopeless conflict. In this case, the energy of the warring parties goes into an area where "no-smoking".

Western society is characterized by the fact that there is a separation of power functions. State power is divided now between the executive, legislative and judicial authorities.

Corporate governance is also committed to the separation of powers, to a democratic form in which power is differentiated by function. It is a form penetrates and public administration, and private organizations, is characteristic for educational institutions, and even military organizations (such as the police). Determines component of activity of state economic policy is focused antitrust character.

REFERENCES

1. O. Conte positive philosophy. Op. By: On Freedom. Anthology of Western classical liberal thought. (Series "Public opinion: studies and publications"). – M.: Science, 1995. – p. 315.
2. F. Guizot History of Civilization in Europe. – M., 1992.
3. The Universal Declaration of Human Rights of 10.12.1998g. // In the book. International Bill of Rights of Person Almaty LLP "Ayan children", 1998.

*Улугбек Азимов, Дилафруз Рафиқова
(Фергана, Узбекистан)*

МАЪНАВИЙ ТАХДИДЛАР ВА УЛАРНИНГ КЎРИНИШЛАРИ

В данной статье описываются условия глобализации формы оценки угрозы к духовности, отражение сущности и профилактических мер.

Ключевые слова: *Релятивизм, духовность, моральное угроза, Ренессанс, мода, культура.*

This article describes the conditions of globalization forms of assessment of the threat to spirituality, reflection, nature and preventive measures.

Keywords: *Relyativizm, spiritual, moral threat, Renaissance, fashion, culture.*

Европа Уйғониши (Ренессанс)дан бошланган Янги давр Европа маънавий муҳитига хос қарама-қаршиликлар кураши кейин ҳам давом этди. XVIII аср француз маърифатчилиги заминиди шаклланган атеизм йўналиши Гельвеций (1715-1771), Гольбах (1723-1789), Дидро

(1713-1784) қарашларидан немис мумтоз фалсафасига ўтиб, Фейербах (1804-1872) орқали Карл Маркс ва Ф.Энгельснинг мурасисиз синфий кураш тарғибига қаратилган коммунистик утопияга олиб келди. Бундай хатарли режаларнинг амалга жорий қилиниши инсоният учун нақадар қиммат тушганлиги бугун барчамизга аён бўлиб турипти. Бу офатдан энди қутулдик, деб турганида, инсоният яна янги, илгаргилардан-да хатарлироқ, маккорроқ хуружларга дуч келиб турибди.

“Бугунги кунда дунёнинг айрим ҳудудларида, – деб куюнчаклик билан қайд этилади Ислом Каримов асарларида, – катта маънавий йўқотишлар юз бераётгани, миллатнинг асрий қадриятлари, миллий тафаккури ва турмуш тарзи издан чиқаётгани, ахлоқ-одоб, оила ва жамият ҳаёти, онгли яшаш тарзи жиддий хавф остида қолаётганини кузатиш мумкин.”

Ахлоқ илмидаги **релятивизм тамойили** (яъни, ахлоқий қоида ва меёрларнинг замона ва ижтимоий муҳит билан боғлиқ ҳолда ўзгариб туришини мутлақлаштириш), инсон ахлоқини мўътадил тутишда имоннинг аҳамиятини етарли ҳисобга олмаслик XX аср ўрталаридан бошлаб (айниқса, 60-70 йилларда Европа ёш йигит-қизлари орасида авж олган очик зинокорликни тарғиб қилувчи “сексуал инқилоб” баҳонасида) моҳиятан ғайриинсоний “ахлоқий” (аникроғи, ғайриахлоқий) меёрларнинг Европа муҳитида урчиб кетишига олиб келди (шаҳватни қўзғатишга қаратилган “мода”ларнинг кенг тарғиб қилиниши, бир хил жинс эгалари “никоҳи”га қонуний тус берилиши, кино ва теленамоишларда аёл яланғоч бадани ва жинсий муносабатларнинг эркин намойиш қилиниши, зўравонлик, бузғунчилик, кимор, маст қилувчи ичимликлар тарғиботи ва ҳк.). Европа муҳитидаги бундай хатарли тамойиллар турли йўллар билан дунёнинг бошқа минтақаларига ҳам кириб келмоқда.

“Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий қадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда”, - деб ёзади биринчи президентимиз И. Каримов ўз китобида ва бундай хатарли ҳолатдан фақат ўз халқини эмас, балки бутун жаҳон афкор оммасини огоҳлантириш лозим деб билади.

Биз бошқаларга ақл ўргатмоқчи ёки “бу ишинг - тўғри, буниси – нотўғри деб ҳакамлик қилмоқчи ҳам эмасмиз. Биз фақат ўз фарзандларимизни турли ахборот воситалари орқали ёпирилиб келаётган бало-қазолардан ҳимоя қилмоқчимиз, улар онги-шуурида она сути, аждодлар ўғити, халқ ҳикмати орқали ўзлашган мустақил миллий қадриятларга садоқат, ўз инсоний фазилатларини дадил ҳимоя қила оладиган жасорат уйғотмоқчимиз, халос. Шу билан бирга ўзимизнинг ҳаётдаги турли қарашларга муносабатимизни ҳам очик баён қилмоқдамиз, зеро ошкоралик бўлмаса, тафаккур эркин бўлмаса, маънавият соҳасида бирор салмоқли натижага ҳеч қачон эришиб бўлмайди.

“Маънавий таҳдид деганда, - ўринли изоҳ бериб ўтади И. Каримов, - аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қариши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, зоявий ва информацион хуружларни назарда тутуш лозим, деб ўйлайман.”

Биринчи президентимиз топиб айтганидек, *“кимдир Раҳмон измида юрса, кимдир шайтон измида юради,”* ҳаркимнинг гуноҳи ҳам , савоби ҳам ўзига. Аммо бостириб келаётган хавфни кўриб туриб, кўрмасликка олиш, ҳозир-ю ҳузури, ўзимнинг ишим битса бўлди-да, ўзга билан нима ишим бор, деган кайфият бизга тўғри келмайди. Қолаверса, гап биздан кейин шу юртнинг чироғини ёқиб ўтирадиган болажонларимиз тақдири устида кетаяпти.

Вазиятнинг мураккаблиги шундаки, бугунги кунда яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги кураш ва зиддиятлар фақат салтанатлар, халқлар ва шахслар ўртасида эмас, балки ҳар биримизнинг қалбимизда, онгимизда кечмоқда. Яъни бу муаммолар фақат ёш авлодгагина тааллуқли эмас. Душман очик-ойдин ўзини кўрсатмайди: сиз махсус кабел орқали берилиб кино кўриб ўтирибсиз, ёки интернет орқали муайян сайтлардаги маълумотлар билан танишяпсиз, кўчада турли рекламалар диққатингизни тортаяпти, эҳтиёт бўлинг, сизни

керакли йўналишда “тарбия” қилишяпти, ўз қарашларини турли воситалар билан онгингизга сингдиришяпти. Шундай, “улар кўпинча турли ниқоблар, жозибали шиор ва гоюлар пардаси остида иш кўради.” Биз эса сал гафлатга берилсак, онгимиздаги ўзгаришларни ўзимиз ҳам пайқамай қоламиз. Гўёки ҳеч ким бизга тажовуз ҳам қилгани йўқ, мажбур ҳам қилгани йўқ, биз ўз ихтиёримиз билан “мустақил” равишда шу “хулоса”га келдик. Бу ерда таъсир ўтказишинг шундай маккорона усуллари қўлланмоқда-ки, унча-мунча одам гафлатда қолиши ҳеч гап эмас. Аслида имонли, эътиборли инсон бундай макру хийлаларни жуда осон билиб олса бўлади – улар барчаси инсонлар онгининг энг тубига жойлашган биологик (хайвоний) инстинктларни кўзғашга қаратилган, бундай филмларда энг эзгу ниятлар ҳам қўлда автомат билан амалга оширилади, энг ижобий қахрамонлар ҳам шахватга берилади, оддий ҳазиллар ҳам ўзини ҳурмат қилган инсон учун ҳақоратли ҳолатлар шаклида ёки ҳаёсиз ибораларда ифодаланади.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

4. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Муствақил Ўзбекистон тарихи. – Т.: Шарқ, 2000.
5. Давлатов М.Ш. Ўзбекистон давлатининг олий таълим соҳасидаги сиёсати ва унинг ривожланиши. – Т., 2007.
6. Йўлдошев Ж. Ўзбекистон Республикаси таълим тараққиёти йўлида. – Т.: Ўқитувчи, 1994.
7. Маънавий юксалиш йўлида. – Т., 2008. – С. 40-41.
8. Каримов.И.А Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.

*Сайёра Атаджанова
(Ташкент, Ўзбекистан)*

РОЛЬ ФИЛОСОФИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА

Данная статья раскрывает роль философии в становлении независимого государства, а также сущность и единство национальной идеологии Республики Узбекистан. Также отмечены особенности узбекской модели перехода к рыночным отношениям, как одной из основ национальной идеологии.

Ключевые слова: философия, идеология, рыночная экономика, единство, узбекская модель перехода к рыночным отношениям, национальная идея.

This article reveals the role of philosophy in the formation of an independent state, as well as the nature and the unity of the national ideology of the Republic of Uzbekistan. Also marked features of the Uzbek model of transition to a market economy as one of the pillars of national ideology.

Keywords: philosophy, ideology, market economy, the unity, the Uzbek model of transition to a market economy, the national idea.

Важнейшей особенностью нынешнего этапа развития Республики Узбекистан является формирование духовно богатой личности, обладающей независимым самостоятельным мышлением, творческой способностью подходить к решению современных проблем общественной жизни. Каждый человек должен осознавать себя достойным гражданином своей страны, глубже осваивать историю, богатую культуру и наследие великих предков, осознанно воспринимать сегодняшнюю быстроизменяющуюся действительность, самостоятельно мыслить и чувствовать свою причастность к преобразованиям в государстве.

Провозглашение независимости Республики Узбекистан поставило перед философией – этой величайшей и вечной в масштабах истории, культуры и цивилизации духовной ценности – задачу быть соответствующей своей гуманистической сущности и назначению,

помогать созидать демократическое государство и гражданское общество. Обновление философии, отказ от стереотипов догматической мысли предшествующего периода, было осмыслено как жизненная необходимость, отвечающая запросам и требованиям развития по пути независимости, становления нового социально-экономического строя, базирующегося на рыночных отношениях.

Философия призвана обосновывать необходимость становления и развития рыночной экономики как одного из важнейших атрибутов современного цивилизованного общества в единстве и взаимосвязи с другими его атрибутами; как базы процветания, подъема благосостояния народа, как одного из существенных действенных факторов интеграции Узбекистана в современную мировую цивилизацию. В нашей стране этот процесс осуществляется на основе пяти принципов, разработанных И.Каримовым, известных, как «узбекская модель» перехода к рыночным отношениям. «Суть и содержание разработанной и реализуемой сегодня модели – это кардинальное изменение и обновление государственного и конституционного устройства, реализация политических, экономических и социальных реформ, базирующихся на таких принципах, как деидеологизация экономики и ее приоритет над политикой, возложение на государство роли главного реформатора, то есть функции инициатора и координатора реформ, обеспечение верховенства закона, осуществление сильной социальной политики, поэтапность и постепенность проводимых реформ. Мы сознательно отказались от революционного варианта проведения реформ путем «шоковой терапии» в пользу эволюционного поэтапного развития, уберегли тем самым наш народ от тяжелейших экономических и социальных потрясению».¹⁶

Достоинство этой модели заключается в максимальном учете геополитического положения нашей страны, потенциала природно-сырьевых ресурсов, демографического фактора, человеческого потенциала, социальной и производственной инфраструктуры, национальных особенностей и в целом менталитета народа. Ее анализ включает в себя не только исторические, политические, социальные, культурные, но и философские основы. Благодаря последним становится возможным осмысление рыночной экономики как специфического процесса взаимодействия в единой системе «Человек – Природа – Общество» как в национальном, так и в региональном и мировом масштабах. В мировом масштабе эта система конкретизируется как современная цивилизация, обусловленная единством пространственно-временных параметров бытия человека как ее объекта и субъекта.

Признанная всем миром «узбекская модель» развития исходит из диалектики общего и особенного. Развитие рыночной экономики является важным средством формирования качественно новых ценностей общества и глубинной перестройки его сознания. Философское мировоззрение способствует осознанию обществом необходимости познания объективных законов развития экономики. Философский анализ выявляет всеобщий, универсальный характер таких ценностей современной цивилизации, как многообразие форм собственности: учитывает различные уровни развития стран, входящих в систему мировой цивилизации. Философия, обращаясь к сознанию, мышлению, мировоззрению людей, формирует не только общественное признание, но и уважение к рыночной экономике, к частной собственности, к свободе предпринимательской деятельности. Она так же способствует прагматическому настрою людей, осознанию роста профессионализма, деловой активности и убеждает в жизненной важности сочетания всех этих качеств с ориентацией на гуманистические, духовно-нравственные и культурные ценности. Частная собственность, предпринимательская деятельность рассматриваются не только как экономические категории, но и как социально-философские, как основа воспитания и образования гармонично и всесторонне развитых людей, как субъектов, созидающих новое общество.

¹⁶ Каримов И.А. Концепция дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране. Доклад на совместном заседании Законодательной палаты и сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан. Ташкент: Узбекистан, 2011.С.3.

Философия, таким образом, играет важную роль в обществе и оказывает влияние на развитие социально-исторических процессов. Идея национальной независимости формируется во взаимодействии с накопленным прогрессивным опытом человечества и своей истории. В ней сконцентрирована диалектика общего и особенного, традиций и инноваций. Общим для национальной идеи любого народа является понимание важности своих корней.

Поэтому национальная идея является внутренней силой, воплотившей мечты и цели каждой нации, переходящей из поколения в поколение в качестве ее духовной и жизненной потребности. В произведениях Президента Узбекистана И. А. Каримова рассматриваются вопросы о месте и роли национальной идеологии в жизни общества, формирования общественного сознания современного общества в условиях процесса глобализации, утверждения в сознании молодежи новых общественных идеалов и ценностей, воспитания гармонично развитого поколения и т.д.¹⁷. В философии независимости идет активное осмысление таких ключевых понятий, как «независимость», «государство с великим будущим», «рынок», «правовое государство», «гражданское общество», «общечеловеческие и национальные ценности», «государство как главный реформатор» и т.д.

Эпоха, в которую мы живем, занимает особое место в истории человечества. С ней связаны события и процессы, имевшие глобальные последствия для настоящего и будущего мира. Это две мировые войны, крах империй и колониальной системы, образование и распад мировой системы социализма, кризис и качественная трансформация классического и монополистического капитализма, научно-техническая революция и ее последствия, угроза ядерной войны, «холодная война» и «разрядка», распад биполярного мира, появление глобальных проблем, экспансия международного терроризма и т.д.

Эти процессы, затронувшие интересы всего человечества не могли не найти своего отражения в мировой философии, в частности, в философской критике сциентизма, в обостренном внимании к проблемам человеческого существования, толерантности и гуманизма. Философия независимости призвана исследовать, теоретически обобщать эти и другие сложнейшие процессы общественного развития через призму универсальных категорий, общей логики развития человечества, сложившихся конкретно-исторических условий региона, особенностей образа жизни и ментальности народов, проживающих в Узбекистане.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Каримов И.А. Концепция дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране. Доклад на совместном заседании Законодательной палаты и сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан. – Ташкент: Узбекистан, 2011. – С.3.
2. Каримов И.А. Узбекистан на пороге XXI века. Угроза безопасности, условия стабильности и гарантия прогресса. – Т., 1997.
3. Каримов И.А. Узбекистан, устремленный в XXI век. – Т., 1999.
4. Каримов И.А. Идеология – это объединяющий флаг нации, общества, государства. – Т., 1999.
5. Каримов И.А. Идеология национальной независимости – убеждение народа и вера в великое будущее. – Т., 2000.
6. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т., 2008.
7. Абдунабиев А. Вклад в мировую цивилизацию. – Т., 1998.
8. Алексеев П.В., Панин А.В. Философия. Учебник. – М., 2010.

¹⁷ Каримов И.А. Узбекистан на пороге XXI века. Угроза безопасности, условия стабильности и гарантия прогресса Т., 1997; Узбекистан, устремленный в XXI век. Т.,1999; Идеология – это объединяющий флаг нации, общества, государства Т. . 1999; Идеология национальной независимости- убеждение народа и вера в великое будущее Т., 2000; Юксак маънавият – энгилмас куч. Т. , 2008.

Абдувахаб Мадаминов
(Фергана, Узбекистан)

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ТАРАҚҚИЁТ ДУШМАНИДИР

Ушбу мақолада диний экстремизм ва терроризм, унинг жаҳон ҳамжамияти тараққиётига, ижтимоий барқарорлигига таҳдиди, унга қарши курашининг мафкуравий асослари илмий – назарий жиҳатдан таҳлил этилган.

Таянч иборалар: экстремизм, диний экстремизм, мафкуравий кураш, ахборот оқими, глобаллашув, диний эътиқод, маънавий қадрият, тараққиёт.

In the article there was analysed scientific – theoretically the ideological basis of struggling against religious extremism and terrorism, its threat to the world development and our society

Key words: *ekstremism, religious ekstremism, idkal war, information line, dlobalization, religious hust, development.*

Маълумки, асримиз бошларига келиб инсоният тараққиёти, жамият барқарорлиги ва хавфсизлигига катта хавф солаётган мафкуравий таҳдидлар орасида диний экстремизм бош омилга айланди. Афсуски, бундай таҳдидлар мустақиллик йилларида Ўзбекистон ҳудудида ҳам ҳозиргача сақланиб қолаётганлиги жиддий ташвиш уйғотмоқда. Бунинг муайян сабаблари қуйидагилардан иборат эканлиги мутахассислар томонидан таъкидланмоқда:

- собиқ иттифоқ тузумининг емирилиши даврига келиб турли инқирозий ҳолатлар иқтисод, сиёсат соҳалари билан бирга маънавий-мафкуравий соҳани ҳам камраб ола бошлаган эди;

- бу даврга келиб содир бўлаётган чуқур ижтимоий ўзгаришларга мусулмонлар диний идораси етарли даражада баҳо бера олмади;

- диний маънавий ҳаётда илмли диний уламолар ўрнига сохта “исломчилар” устивор мавқени эгаллай бошладилар ва улар томонидан кўп ҳолларда ислом дини асослари бузиб талқин этилишига йўл қўйила бошлади;

- мавжуд вазиятдан фойдаланган айрим диний ақидапарастлик оқимлари тарафдорлари аҳолининг диний эътиқодга нисбатан қизиқиши кучлилигидан фойдаланган ҳолда уларнинг онгида пайдо бўла бошлаган ғоявий бўшлиқни ўзларининг ёт ва зарарли экстремистик мазмундаги ғоялари билан тўлдиришга фаол кириша бошладилар;

- диний мутаассиблик вазиятидан фойдаланиб қолишни ният қилган гуруҳлар томонидан экстремистик руҳдаги диний адабиётларни тарқатиш авж ола бошлади;

- геосиёсий мақсадлар учун давлатлар ўртасидаги курашнинг кенгайиши оқибатида диний ақидапарастлик экстремистик ғояларни тарғиб қилиш халқаро тус ола бошлади;

- минтақада янги ташкил топган давлатлар ўртасидаги чегараларнинг кучли эмаслиги оқибатида экстремистик мақсадлар учун курашаётган кучлар учун ўзларининг ғаразли ниятларини амалга ошириш учун маълум даражада имкониятлар вужудга келди.

Буларнинг барчаси мустақилликнинг дастлабки даврида баъзан яширин, баъзан эса очик ошкора равишдаги мафкуравий ташвиқот ва зўравонликка асосланган ҳаракатлар ҳамда воқеа-ҳодисаларнинг содир бўлишига олиб келди.

Экстремизм (лотинча “extemus”-ўта)-ижтимоий-сиёсий муаммоларни ҳал этишда ўта кескин чора-тадбирларни, фикр-қарашларни ёқловчи назария ва амалиёт. Экстремизм мазмунига кўра –диний ва дунёвий, намоён бўдишига кўра-худудий, минтақавий, халқаро шаклларга бўлинади[6]. “Экстремизм” атамаси аслида жамият аҳлининг хоҳиш-иродаси билан ҳисоблашмасдан ўзларининг тор доирадаги қарашлари устиворлигини таъминлаш учун уриниш, бу йўлда ўз мақсадларига эришиш учун ҳаддан ташқари ақл бовар қилмас даражадаги айримчалик позициясида туриш маъносини англатади. Бунда ушбу устиворликни таъминлаш мақсадида жамиятдаги барча қадриятлар тизимини инкор этган ҳолда моҳиятан уларга қарши бўлган зид қарашларни илгари суриш, кескин чоралар

кўришдан ўзини тия олмаслик кабилар экстремистик кайфиятдаги оқим тарафдорлари учун ҳос бўлган хусусиятлардир.

Мазкур мақсадларга эришиш учун зўравонлик усулларига ўтиш ва улардан фойдаланиш терроризм билан боғлиқликни англатади. Натижада зўравонликнинг сиёсийлаштирилиши оқибатида ўзларининг муддаоларига эришиш ниятида янги кимсаларни ўз сафларига жалб қилишар экан, экстремистик гуруҳ раҳбарининг кўрсатмаларини сўзсиз, итоаткор равишда садоқат билан бажарилиши талаб қилинади. Ана шу тарзда барча экстремистик гуруҳлар ўз олдига тинч-осойишта турмуш кечираётган халқ ҳаётини издан чиқариш, мураккаб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий вазиятни инқирозий ҳолатга олиб келиш йўли орқали ҳокимиятни эгаллаш ва ўз ҳокимиятини ўрнатишни пировард мақсад қилиб олади. Ушбу мақсад йўлида ҳаракатланаётган ҳар бир диний экстремистик оқим ёки ташкилотки, табиийки ўзларининг усуллари ва воситаларидан фойдаланишади.

Масалан, “Хизбут-таҳрир” диний экстремистик оқими ислом динини ниқоб қилиб олган олган ҳолда сиёсий ҳокимият учун курашади. Бунда асосий эътиборни фикрий кураш услубига қаратишади, яъни фикрий кураш ёрдамида бутун мусулмон оламида ягона ислом давлатини ўрнатиш, унда халифалик тузумини тиклаш ғоясини тушунтириш ёрдамида кишиларнинг онгини ўзгартириш ва ўз навбатида дастлаб фикрий инқилобга, ундан сўнг эса сиёсий инқилобга эришишни асосий мақсади деб билади. Жаҳон оммавий ахборот воситалари таркатаётган маълумотларга қараганда, охириги пайтда бутун жаҳон жамоатчилигини яна бир янги террорчилик ҳаракати жиддий ташвишга сола бошлади. Бу “халифалик давлати қуриш” шиори остида ҳокимиятни қўлга киритиш учун астойдил ҳаракат бошлаган “Ироқ ва Шом ислом давлати” (ИШИД) ташкилотидир. “Ироқ ва Шом ислом давлати” (ИШИД) 2013 йилнинг апрель ойида “Ироқ ислом давлати” ва Сурияда жангарилик ҳаракатларини олиб бораётган “Ал-Қоида” террористик ташкилотига тегишли бўлган “Жабҳа ан-Нусра” гуруҳларининг бирлашуви оқибатида ташкил топган террористик ташкилотдир. Суриядаги фуқаролар уруши даврида ўзининг ваҳшийликлари билан ушбу жангари ташкилот бугунги кунда Сурия (Шом) ва Ироқ давлати ҳудудларида фаолият олиб бормоқда. Натижада кейинги пайтда хориж оммавий ахборот воситаларида Ироқ ва Сурия (Шом) давлатлари ҳудудида “Ироқ ва Шом ислом давлати” диний-экстремистик гуруҳи гўёки “халифалик ислом давлати”ни тузиб фаолият бошлаганлиги тўғрисидаги хабарлар пайдо бўлди. Хусусан, 2014 йилнинг 29 июнь куни ИШИД ўз назоратини ўрнатган ҳудудларда “Халифалик” тузилганини эълон қилди. 2014 йилнинг июль ойида эса 43 ёшли Абу Бакр ал-Бағдодий исмли шахс ўзини ИШИДнинг раҳбари деб эълон қилди. Ўз номини бир неча бор ўзгартириб, гоҳ “Ироқ ва Шом ислом давлати”, гоҳ “Ислом давлати” (ИД) дея аташга уринаётган бу жангари ташкилот ҳозирги кунда нафақат ён-атрофидаги давлатларга, балки бутун дунёга катта хавф соляпти. Унинг асосий мақсади ислом давлати қуриш бўлиб, давлат тузилишининг бошқа барча кўринишлари унинг даъвосига кўра, “ислом дини устидан мазах қилиш” деб ҳисобланади. Ана шу мақсадга эришиш ниятида ушбу ташкилот ҳозирда дунёнинг турли мамлакатларидаги мутаассиб фикрли исломий кучларни ўз байроқлари остида тўплаш учун тинмай ҳаракат қилмоқда. Бугунги кунга келиб Ироқ ва Суриянинг каттагина ҳудудларини босиб олган мазкур гуруҳ Ироқнинг шарқида жойлашган Диёл вилоятдан Сурия шимолидаги Ҳалаб шаҳригача бўлган ҳудудлардаги бир қанча вилоятлар билан бирга Мосул, Рамади, Сулаймонбек, Тикрит, Фалужа каби шаҳарларда ўз назоратини ўрнатган.

Ҳозирги даврда ахборот алмашинув жараёнларининг дунё миқёсида ақл бовар қила олмас даражада глобаллашуви оқибатида диний экстремистик оқимлар учун ҳам ўз мақсадларига эришиш ва бу йўлда курашиш учун қулай имкониятлар пайдо бўлаётганлигини ҳам алоҳида таъкидламасдан бўлмади. Бошқача қилиб айтганда ахборот алмашинув воситаларининг ўта такомиллашган ва мукамал турларининг турмушимиздан кенг ўрин эгаллаётганлиги мафкуравий кураш олиб бораётган томонлар учун ҳам катта қулайликларни вужудга келтирмоқда. Натижада бугунги кунда ахборот бир пайтнинг ўзида ҳам арзон, ҳам қиммат, ҳам қулай, ҳам ўта хавфли товарга айланиб бормоқдаки, гап ундан қачон ва қай

мақсадларда фойдаланишга боғлиқ бўлиб қолган. Ахборот оқимини тўсиш, унинг тарқалишини олдини олиш амалий жиҳатдан мумкин бўлмаганлиги боис, “ахборот асри” яратиб бераётган имкониятлар, афсуски, диний экстремистик оқими аъзоларига ҳам жуда қўл келмоқда. Шу боис “ўргимчак тўри” дея ном олган интернет тармоқларида борган сари бузғунчи ва зарарли ғоялар тарғиботи ва террорга оид чақириқларнинг кўплаб учраётганлиги ҳам гўёки оддий ҳолга айланиб борапти.

Кўриниб турибдики, диний экстремизмнинг асосий мақсади аслида жамиятни кўрқув ва ваҳимада тутиб туриш, шу йўл билан омма онгида саросималик уйғотиш, эртанги кунга нисбатан ишончсизлик туйғуларини шакллантиришга қаратилган. Бу эса ўз навбатида жамият ҳаётининг турли соҳаларини беқарорлаштириш, унинг тараққиётига тўсқинлик қилиш ва охир оқибатда тараққиёт тизгинини ўз қўлларига олиш орқали ёвуз ниятларига етишишдан иборатдир. Шундай экан, диний экстремизмнинг ҳар қандай кўринишларига қарши кураш ҳозирги даврда ижтимоий барқарор вазиятни таъминлашнинг энг муҳим талабидир. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислоҳ Каримов сўзлари билан айтганда, “Халқимизнинг табиатига мутлақо ёт бўлган сиёсий, диний экстремизм, ақидапарастлик ва бошқа ёвуз оқимларнинг минтақамизга кириб келиши ва тарқалиши тинчлик ва осойишталикка, фарзандларимизнинг келажагига катта хавф туғдиришини одамлар онгига чуқур сингдириб бориш керак. Халқларимиз тафаккурида юксак ахлоқий маънавий қадриятларни қарор топтириш ва мустаҳкамлаш орқали уларни ёвуз кучларга қарши курашга сафарбар этиш зарур”. Диний-сиёсий экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг охириги йиллардаги халқаро тажрибасида динлараро бағрикенглик ғояси тарғиботи алоҳида ўрин тутмоқда. Бугун уни тарғиб қилаётган ўнлаб ташкилотлар дунё бўйлаб фаолият юргизмоқда. Уларнинг орасида ЮНЕСКО каби глобал миқёсда амал қилаётган нуфузли халқаро муассасалар бор. Аммо, бу йўналишда олиб борилаётган ишларни ҳали қониқарли деб бўлмайди. Шундай экан, диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг халқаро сиёсий – ҳуқуқий заминини мустаҳкамлаш билан бир қаторда унинг маънавий-маърифий асосларини кучайтириш ҳам жаҳон ҳамжамияти олдидаги энг долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтиладиган бўлсак, Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислоҳ Каримов “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобида шундай фикрларни билдирган, - “Ёшларимизни бегоналарнинг қўлига ўз ихтиёримиз билан топширмаслигимиз керак. Ёшлар учун, улар чин инсон, ўз диёрининг, ўз мамлакатининг чинакам ватанпарварлари бўлиб ўсишлари учун фаол курашмоғимиз лозим”[5. Стр.62], деган сўзлари барчамиз учун дастурамалдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10. – Т.: Ўзбекистон, 2002.
2. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т. 12. – Т.: Ўзбекистон, 2004.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
4. Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш. – Т.: Ўзбекистон, 2009.
5. Каримов И. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т., 2011.
6. Каримов И.А. Тинчлик ва осойишталик барча ютуқ ва марраларимизнинг асосидир / www.uza.uz 10.05.2013.
7. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбек, 2001.
8. Эркаев А. Глобаллашув: ахборот хуружи ва оммавий маданият. // Тафаккур. – 2008. – №4.
9. Отамуродов С. Глобаллашув ва миллат. – Т.: Янги аср авлоди, 2008.

ЗМІСТ ОСВІТИ: ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ САМОТВОРЕННЯ

Проаналізовано спеціальні освітні технології, які спрямовані на формування механізмів самореалізації і самопородження особистості, на розвиток особистісних функціональних якостей. Розкрито сутність феноменів «турбота про себе» і «самопізнання» як принципів трансформації людиною самої себе.

Ключові слова: освітні технології, особистість, самореалізація, трансформація, «турбота про себе», самопізнання.

Analyzed special education technology, which focused on the development of mechanisms of self-realization and self-creation of personality, development of personality and functional qualities. There is revealed the essence of the phenomena of «care of the yourself» and «self-knowledge» as the principles of the transformation of the man himself.

Key words: educational technology, personality, self-realization, transformation, «care of the yourself», self-knowledge.

Серед безлічі інтерпретацій і уявлень про освіту особливо цінним нині видається розуміння її як засобу творення людиною самої себе і світу, в якому вона живе. Тож логічно припустити, що і зміст освіти повинен містити спеціальні освітні технології, які б орієнтувалися на ознайомлення, засвоєння і відпрацювання механізмів самореалізації і самопородження особистості, на розвиток особистісних (смысловиттєвих, творчо створюваних) функціональних якостей. У зв'язку з цим вмотивованим вважаємо представлення технологічного сегменту освітнього змісту освітніми технологіями самотворення, в основу яких покладено специфічні техніками (методиками). Останні, як і технології загалом, на сьогодні не розроблені. На шляху їх розробки й обґрунтування важливим бачиться пошук і мотивування засадничої методології, до якої слід віднести напрацювання античних мислителів – розробників «культури себе», що і донині вважається потужним джерелом становлення і формування самоідентичності.

Елліністичні практики себе, як-то: «боротьба із собою» (Епіктет), «відвойовування себе» (Сенека), «розумне влаштування себе» (Марк Аврелій) схиляють на самодостатність, свідомість щодо сенсу власного життя, на істинне розуміння себе, що здійснюється шляхом внутрішнього анахорезису (самопостереження, увага до себе, міркування про себе, усамітнення в собі, боротьба з помислами, самоконтроль). Звернення погляду на самого себе, перебування із самим собою повинні забезпечувати стан внутрішнього status quo, що характеризується відсутністю залежності від зовнішніх обставин, від інших людей, адже той, хто піклується про себе ні від кого не залежить, він сам визначає напрямок свого руху, а стосунки з іншими ставить у залежність від правильного ставлення до себе. Таке повернення до себе є свідченням турботи про себе.

Поняття «турбота про себе» мислилася в античні часи складовою техніки життя, що орієнтувалася на вміння переключатися на самого себе, робити самого себе предметом дослідження; воно означало «зведення встановлень стосовно способу бути і діяти, форм рефлексії, практик» [1, с. 341]. Антична «турбота про себе» побутувала під протекторатом розуму. Саме на основі розуму відбувалося формування самодостатнього ставлення до себе. Згодом розуміння «турботи про себе» вийшло за межі техніки життя й почало означувати собою основоположний принцип мистецтва жити, адже «турбуються про себе не для того, щоб краще жити, не для того, щоб жити більш розумно, не для того, щоб керувати іншими як належить... Треба жити так, щоб ставитися до себе як можна краще. ... Живуть так, що

фундаментальним проектом існування, онтологічною основою життя, що виправдовує, наділяє смислом і підкоряє собі усі техніки себе, виявляється ставлення до себе. Між розумним Богом, котрий налаштував для мене у порядку світу ланцюжок небезпек і бід, і мною, котрий бачить у цих нещастях випробування і спонукає до самовдосконалення, між цим Богом і мною не може бути нічого, що не впиралося б у питання про мене» [7, с. 486].

Грунтуючись на матеріалах античності М. Фуко, у своїх останніх роботах, присвячених «естетикам існування», досліджує проблему творення суб'єкта практиками *підкорення* (практиками об'єктивації) і практиками *звільнення*. Особливу увагу вчений зосереджує на, так званих, «технологіях турботи про себе» чи «техніках себе», які видаються способами самоформування людини в якості суб'єкта. Поняття «техніка» використовується у даному випадку не у загальноновизнаному значенні (як сукупність матеріальних засобів), а трактується у значенні старогрецького «*techne*» – мистецтво, майстерність, уміння. Саме «техніки себе», в основу яких закладено рефлексія, зусилля над собою виступають способами самоформування суб'єкта дії, способами передачі духовного досвіду. Так, «у традиційному суспільстві вчитель культивував в учневі «турботу про себе» (*epimeleia*), яка припускала певне особливе відношення до себе і до інших, відношення, при якому відбувається переведення погляду з оточуючого світу на те, що сама людина думає, і що відбувається у середині її думки. «Турбота про себе» означала певний образ дій суб'єкта по відношенню до самого себе, у ході якого він змінює, очищує, перетворює (*transforme*) і змінює (*transfigure*) себе» [3, с. 265]. На переконання М. Фуко «для досягнення такого результату необхідна сукупність практичних навиків, що набуваються шляхом великої кількості вправ, які будуть мати в історії західної культури, філософії, моралі і духовного життя довготривалу перспективу» [6, с. 285].

Поряд із «турботою про себе», яка зорієнтована на набуття форми суб'єкта і розуміється як принцип трансформації людиною самої себе, античні мислителі зосереджували увагу ще на одному типі відношення до себе – самопізнанні, що передбачає оволодіння знанням про «Я»-сутність (те, що індивід представляє собою насправді). У випадку, якщо ці стратегії визначаються як засадничі в освіті, їх відмінності, безперечно, впливають на характер педагогічної діяльності. Якщо в основу освіти покладено принцип самопізнання, то вона «вибудовується як процес, кінцева мета якої – допомогти суб'єкту відкрити параметри свого «Я», своїх здібностей, намірів і бажань і реалізувати їх... У випадку коли в основу освіти закладено принцип «турботи про себе» ... це призводить до абсолютно інших результатів. У фокусі освітньої діяльності виявляється не максимальне наближення до власної сутності за допомогою ряду герменевтичних процедур з виявлення особистісних смислів, а здійснення таких дій, які ведуть до радикальної зміни самого себе» [3, с. 266].

Розглядувані типи відношень до себе (самопізнання і «турбота про себе») є важливими вузловими пунктами на шляху здобуття освіти, одним із стрижневих завдань якої є піднесення людини до рівня всезагального. Такий рух розуміється як підйом над собою, над своєю природною сутністю у сферу духу. Подібні міркування є визначальними для німецької класичної філософії, яка природу освіти тлумачила на основі розуміння індивідуального «Я» як укоріненого у всезагальному. Так, Гегелівське трактування освіти ґрунтується на особливому розумінні індивіда як «Я», що виступає суб'єктом освіти. Як суб'єкт освіти «Я» бачиться особливим, всезагальним, «... у якому абстрагуються від усього особливого, але в якому разом з тим все міститься у прихованому вигляді. Воно є тому не чисто абстрактна всезагальність, а всезагальність, що містить у собі все» [2, с. 61 – 67]. Суб'єктивність у даному випадку презентується як визначеність всезагального. Вона уявляється у своїй «діяльнісній сутності, у внутрішній активності і процесуальності як «інтерсуб'єктивна» діяльність, що розгортає себе в культурі та історії. Суб'єктивність, що освічує себе, стає всезагальністю вищого ряду, конкретним буттям всезагального, індивідуалізацією його змісту» [4, с. 135–136].

Відомо, що самотворення відбувається в актах індивідуальної творчої діяльності. У ній індивідуальність не лише виявляється і проявляється, а й твориться, означається. Результати діяльності людини засвідчують те, чим вона є. Образ людини стає зримим у світлі її діянь. «Є лише один шлях ... для творення великої особистості: велика робота над великим творінням. Особистість тим значніша, чим ширша її сфера дій, той світ, у якому вона живе, і чим більш завершеним є цей останній, тим більш завершеною є вона сама. Одним і тим самим актом творчої самодіяльності творячи його і себе, особистість твориться і визначається, лише включаючись у її всеохопне ціле» [5, с. 95].

Таким чином, розуміння людиною самої себе є системоутворювальним компонентом змісту освіти, методологічним орієнтиром якого є технології самотворення, представлені «турботою про себе» і «практиками себе». Вони є важливою передумовою «породження із себе» й основою зародження і плекання духовності, яка пов'язана з вибором свого власного образу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адо П. Духовные упражнения и античная философия / П. Адо; [пер. с фр. В. Воробьева]. – М. ; СПб. : Изд-во «Степной ветер»; ИД «Коло», 2005. – 448 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. [в 2-х т.] / Г. В. Ф. Гегель ; [Сост., общ. ред. и вступит. статья А. В. Гулыги]. – Т. 2. – М. : Мысль, 1971. – 630 с.
3. Грозина Н. А. Процесс образования субъекта: критический анализ взглядов М. Фуко / Н. А. Грозина // Философия образования. – 2007. – № 1 (18). – С. 262–268.
4. Микешина Л. А. Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания / Л. А. Микешина. – Изд-е 2-е, доп. – М., 2008. – 374 с.
5. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики / С. Л. Рубинштейн // Вопросы философии. – М., 1989. – С. 89–95.
6. Фуко М. Герменевтика субъекта [Сборник работ] / М. Фуко ; [пер. с англ., нем., франц. / Сост., общ. ред. и предисл. В. В. Винокурова, А. Ф. Филиппова] // Социо-Логос : Социология. Антропология. Метафизика. – М. : Прогресс, 1991. – 480 с.
7. Фуко М. Герменевтика субъекта: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году / М. Фуко; [пер. с фр. А.Г.Погоняйло]. – СПб. : Наука, 2007. – 677 с.

*Ахмаджон Умурзаков
(Фергана, Узбекистан)*

И.КАНТ ИЖОДИНИНГ ТАНҚИДГАЧА БЎЛГАН ФАЛСАФИЙ ДАВРИ

В этой статье критически проанализировано творчество И.Канта, интеллектуальную деятельность ученого. Анализируется творческая и умственная деятельность Канта как эмоционального субъекта принципов и формы чувственного мира, охватывающая философские подходы.

Ключевые слова: *познание, материя, познание эмоциональное и психическое благополучие, моральное явление, гнесеология.*

This article critical of creativity I.Kant Creative and second semester Kant's emotional and mental activity of the Subject of the principles and form of the sensible world, covering the end of the term period includes the philosophical approaches.

Key words: *to know, to matter, to know the emotional and mental being, moral phenomenon, gneseologiya.*

Кант фаолятини одатда икки даврга бўлиб ўрганишади – танқидгача бўлган давр ва танқидий давр. Бунга сабаб уларнинг ҳар бирида Кант қарашларига хос бўлган муҳим фарқлар мавжудлигидир. Биринчи давр, 1746 йилда Кантнинг дастлабки фалсафий асари «Жонли кучларни тўғри баҳолаш тўғрисида фикрлар» (1747 йилда чоп этилгани)нинг 1770 йилгача давом этди. Бу даврнинг «танқидгача» деб аталишининг асосий боиси шуки, ҳали бу даврда иккинчи даврга хос бўлган Кантнинг «танқидий» принципи ҳали ишлаб чиқилмаган эди. Иккинчи давр Кантнинг «хиссий ва ақлий англанадиган дунёв шакли ва принциплари тўғрисида» мавзуидаги диссертациясидан бошланиб, олим фаолятининг охиригача бўлган муддатни қамраб олган. Иккинчи давр танқидий деб аталишига асосий сабаб, Кант энди барча фалсафий изланиш ва тадқиқотлар «танқид»га асосланиш керак деган, тамойилга таяниб ижод қилишга ўтди.

У бу давр инсон билиш қобилиятларини, унинг билими қамрай оладиган чегараларни танқидий тадқиқ этиш лозимлигини илмий асослашга ҳаракат қилади. Албатта, бир-биридан тубдан фарқ қилувчи бу даврларга ўтиш тасодифан рўй бергани йўқ. Бунда Кантнинг ўзи ёзганидек, XVIII асрнинг 60-йилларида инглиз фалсафасининг йирик вакили Давид Юм асарларининг таъсири катта бўлган. Агар Кант дастлабки даврда нарсаларни, уларнинг ўз ҳолича мавжуд бўлишини оддий мушоҳадага таянган ва тажрибага асосланмаган ҳолда билиш мумкинлигини эътироф этган бўлса, танқидий даврга келиб, бундай билишни бутунлай инкор қилади. Танқидгача бўлган даврда Кант илмий изланишлари марказида табиат фалсафаси муаммолари турган. Олим томонидан 1755 йилда эълон қилинган «Осмоннинг энг умумий тарихи ва назарияси» номли асарда ишлаб чиқилган сайёралар тизимининг дастлаб «туманлик»дан пайдо бўлиши тўғрисидаги гипотеза, коинотни англаш ва астрономия илми ривожига катта аҳамиятга эга бўлди. Бу даврда, шунингдек, Кант кучларни ўлчаш принциплари, Қуёш системасининг пайдо бўлиши ва ривожланиши, Ер тарихи ва унинг келажакда ривожланиш истиқболлари, ҳаракатнинг нисбий характерини аниқлаш, сув кўтарилишларининг космик аҳамияти каби масалалар устида жуда кўп ва сермахсул изланишлар олиб борди. Кейинги даврда эса, аксинча, гносеология, этика, эстетика Кант қизиқишларининг асосий мавзуи бўлди.

Билиш жараёнида инсон ақли имкониятларига турлича баҳо бериш Кант фаолятидаги икки даврнинг туб фарқи дейиш мумкин. Чунки, танқидгача бўлган даврда ёзилган асарларида немис файласуфи инсон ақли ёрдамида билиш мумкин бўлмаган нарсаларга ҳам эришиш мумкинлигига ишонган эди. Бу асарларда олимнинг билишдаги барча қийинчиликларни аниқ тасаввур қила олиш ва руҳан тушкунликка тушмасдан, умидсизланмасдан енгиб ўтишга ишончи акс этган фикрлари кўплаб учрайди. Лекин танқидий даврга келиб ўз ақлининг билиш имкониятлари кучига бўлган бундай ишонч ўрнини ақл ёрдамида нарсаларни билиш мумкинлигига ишончсизлик эгаллайди. Натижада, бу даврда Кантнинг билиш назариясида агностицизм – бизни ўраб олган дунёни тўла-тўқис билиш мумкинлигини инкори ҳукмронлик қила бошлади.

Кант томонидан Декартнинг машҳур «Менга материяни беринг ва мен ундан дунёни яратаман, яъни менга материяни беринг ва мен сизга дунё қандай пайдо бўлганлигини кўрсатаман» деган фикрининг танқиди ҳам айнан шу даврда ёзилган. Кант таълимоти бўйича, фалсафанинг энг муҳим муаммолари бўлмиш – борлиқ, ахлоқ, деган масалаларини таҳлил қилиш учун энг аввало, инсон билимининг имкониятлари ва чегараларини аниқламоқ керак. Бизнинг билимларимиз нарсанинг ҳодисасини, яъни бизга қандай ҳолатда намоён бўла олишини (феномен) била олади. Улар бизнинг тажрибамиз мазмунини ташкил қилади. «Нарса ўзида»нинг бизнинг сезги аъзоларимизга таъсири натижасида сезгилар хаоси вужудга келади. Бу хаос бизнинг ақлимиз қуввати билан тартибга солинади ва бир бутунга айлантирилади. Биз табиат қонунлари деб билган нарсалар аслида ақл томонидан ҳодисалар дунёсига киритилган алоқадир. Бошқача қилиб айтганда, бизнинг ақлимиз табиатга қонунлар киритади. Лекин ҳодисалар дунёсига инсон онгига боғлиқ бўлмаган нарсаларнинг моҳияти,

яъни «нарса ўзида» мос келади. Уларни мутлақ билиш мумкин эмас. «Нарса ўзида» биз учун фақат ақл билан билиш мумкин бўлган, лекин тажрибадан келиб чикмайдиган мохиятдир.

Кант инсон ақлининг чексиз қудратига ишончсиз қарайди. Инсон билимининг нисбатан чекланганлигига у маълум ахлоқий маъно беради. Унингча, агар инсон мутлақ билимга эга бўлса, унда ахлоқий бурчни бажариши учун кураш ҳам, интилиш ҳам бўлмасди. Кант таълимоти бўйича, макон ва замон ғоялари инсонга унинг тасаввурларидан олдин маълумдир. Макон ва замон реал эмас, балки фақат тушунчада, ғоялардадир. Билиш назариясида Кант диалектикага катта ўрин беради. Қарама-қаршиликни билишнинг зарурий омили сифатида қарайди

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. И.Кант. Сочинения. – М., 1963. – 1-жилд.
2. Фалсафа энциклопедия. – Т.: Шарқ, 2011.

*Бурхон Шамсиддинов, Ахрор Алижонов
(Коканд, Узбекистан)*

ЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ ГЕГЕЛЯ О БОГЕ

Развитие немецкой классической философии достигло своей кульминации в творчестве Гегеля (1770-1831). Гегель развил учение о законах и категориях диалектики, впервые в систематизированном виде разработал основные положения диалектической логики и подверг критике господствовавший в учениях того времени метафизической метод мышления.

Гегель учит современную теологию, что её главным образом является проблема действительности бога. Если теология хочет пробрести бога. Если теология хочет приобрести статус науки, она должна опираться на данные разума, божественная сущность должна бит представлена как понятийно постижимая. В центр проблемы рационального постижения бога Гегелем ставится, казалось бы, наиболее абстрактный вопрос христианской веры – о триединства бога как Отца, Сына и Святого Духа. Именно понятие триединства является ключевым при рассмотрении гегелевского понимания действительности и опыта. Триединства оказывается парадигмой целого¹⁸.

Гегелевская “Логика” связана прежде всего с теологической проблематикой, но ход рассуждения философа иной: экспликация вопроса о боге покоится на фундаменте “Науки логики”, рассмотрению оплоскости феноменологической предшествует логическое обоснование.

Если последовать за гегелевским ходом рассуждения, то уже в первом шаге мы столкнёмся с проблемой действительного, являющейся в конечном итоге необходимейшей предпосылкой рассмотрения вопроса о боге. Чувственная данность предмета, единичное – эта “очевидность” обычного сознания, при ближайшем анализе оказывается не непосредственным, а опосредованным. Наще сознание в действительности начинает с всеобщего как самодвижения, в котором снимается субъект-объектная разорванность. Исходная целостность понимается Гегелем как связь субстанции и субъекта. Только теперь действительность может быть потигнута как Дух. Духовное суть действительное. Цель сознания- узнать себя в своём предмете. Истина предметного мира выступает только через деятельность, опыт сознания. Дело не обстоит таким образом, будто бы знание коррегирует себя в согласии с некоторым готовым, “истинным” предметом. Движение сознания по предмету есть одновременно и движение самого предмета. Я и вещь проходят как бы один

¹⁸ Holzleitner M. Gotteslogik-Logik Gottes: Zur Gottesfrage lei G.W.Hegel. Frankfurt a.M. etc.: Lang. 1987. 267 s. (Keigenburger studien zur Theologie: Bd/ 36)

путь выверения. Истина понимается Гегелем не в качестве какого-то статичного масштаба, а как процесс самопрезентации.

Интереснейшим и весьма существенным является вопрос “кто мыслит?”, обращенный к гегелевской Логике. Задачей Гегеля было снятие любой предпосылочности. Начало логики обосновано только её концом, начало – гегелевское толкование сущности самости. Самость, как самоосуществление в себе, возвращается к своему началу. Эта самость суть действительность идеи, индивидуум самопорождается из этой действительность-это универсальная духовная целостность.

Гегель был убеждён. Что начало мышления не может быть заранее определено или опосредовано. Начало есть чистое бытие. Но эта непосредственность оказывается в действительности тройственной; уже в сфере бытия сокрыта аббревиатура троичности. Благодаря этому результатом движение через отрицания отрицания просматривается христологическая модель преоделения смерти через воскресение.

Разворачивание целого возможно только как триединое соответствие логики, феноменологии и системы реального. Каждый элемент представляет собой целое лишь в диалогическом единстве с другими. Абсолютный дух действителен только в трёх своих ипостасях, в трёх воплощениях. Они же, в свою очередь, действительны только в этом триединстве. Ближайшим моментом этого единства соответствия оказывается разнозначность и коэкзистенциальность этих воплощений. Все три измерения являются одновременно истоком и целью триединства.

Один из аспектов проблемы триединства – вопрос о времени и вечности. Время есть «бытие, которое, существуя, не существует и не существуя, существует»¹⁹.

Время есть созерцаемое становление. Власть над временем являет собою понятие. Истина конечного, природного времени духовном, идеальном, в вечности. Гегель вскрывает внутреннее родство чистого мышления и времени. «До-временность» логики вводила в заблуждение многих интерпретаторов, ими делался вывод о «вневременном», «мистическом» понимании Гегелем истории. А намерением Гегеля было как раз снять, преодолеть такое понимание через триединое понимание истины²⁰.

Философия познает бога как конкретное, духовное, реальное Всеобщее. Чтобы восстановить такое изначально христианское мировосприятие, Гегель вновь обращается к Ансельмову доказательству действительности Всевышнего, пытаясь проникнуть в его изначальные смысл. Ансельм стремился единственно возможным образом выразить в одной мысли единство божественной сущности и божественного бытия. Мысль лишь сама через себя, только посредством самой себя, должна схватить идею бога так, чтобы одновременно доказать действительность, существование бога. Ансельмова интуиция единства мышления и бытия очень близка Гегелю. Но эта абстрактно выраженная идентичность требует своего углубления и развития. Абстрактное единство бытия и мышления снимается в ходе самоэксplikации чистой мысли. Именно через этот ход рассуждения рождается гегелевская идея логики. Согласно Ансельму, мышление само по себе ведёт к богу, существованию мыслимого совершенства, в котором сущность и существование – одно. Это, далее, означает, что единственный способ, который ведёт к познанию бытия бога, есть само мышление. Такое следствие Ансельмова рассуждения впервые усмотрел и смог развернуть Гегель. Оригинально гегелевское “расширение” онтологического доказательства сводится к необходимости постижения бога как конкретно-гипотетическому мышлению, развернутому гегелевской “Логикой”.

Философия часто задаётся вопросом, не имеет ли её мышление своими следствиями. Атеизм и агностицизм?. Не ведёт ли оно к размежеванию теологии и философии?. В рамках обсуждения гегелевского философского проекта также может быть поднят вопрос: мыслима

¹⁹ Holzleitner M. Gotteslogik-Logik Gottes: Zur Gottesfrage bei G.W.Hegel. Frankfurt a.M. etc.: Lang. 1987. 228 s. (Keigenburger studien zur Theologie: Bd/ 36)

²⁰ Holzleitner M. Gotteslogik-Logik Gottes: Zur Gottesfrage bei G.W.Hegel. Frankfurt a.M. etc.: Lang. 1987. 265 s. (Keigenburger studien zur Theologie: Bd/ 36)

и возможна ли действительность как таковая и соответствующее ей мышление без действительности божественной?.

Интимные корни гегелевского мышления, то, что возгло его “*intellectus fidei*”, – это идея вочеловечения бога и явление божественного триединства. Но содержание философии Гегеля пронизано и мотивами, общими для мышления Нового времени, – это признание самоопределяющей компетации человеческого разума, возвышение человека до трона абсолюта. Между тем Гегель не забывает ни на минуту о единстве разума и веры. Его намерение – доказать теологическое право философии. Философия – истинная теология, истинное богослужение.

С приушей ему интеллектуальной честностью Гегель ищет место совпадения философии и теологии, человеческого знания о боге и божественного знания о человеке. Этот пункт примирения – где Дух существует для Духа – сказался, в итоге в «философском приходе»²¹.

Бурхон Шамсиддинов
(Коканд, Узбекистан)

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

В статье рассматриваются философские основания наук в методологическом и теологическом смысле. Приводятся высказывания Мительштрасса, К. Поппера, К. Куна о философских проблемах естественных наук.

Существует много определений столь уникального явления, как наука, но в силу её сложности и многогранности какое-то одно, универсальное определение вряд ли вообще возможно. На протяжении своей истории она претерпела столько изменений и каждое её положение настолько связано с другими аспектами общественной деятельности, что любая попытка дать определение науки, а таких было немало, может выразить более или менее точно лишь одну из её сторон. И всё-таки во всех случаях довольно четко прослеживается выделение двух подходов к пониманию науки, когда её трактуют в широком смысле.

В широком смысле – это вся сфера человеческой деятельности, функцией которой является выработка и теоретическая систематизация объективных знаний о действительности. Здесь понятия “наука”, “ученые” не конкретизируются и понимается как общие, собирательные понятия. Именно в таком контексте нередко употребляется понятия “наука” применительно к философии, а философов называют учёными, что в общем-то правомерно, но, как будет показано ниже, лишь отчасти.

Для обозначения же конкретных научных дисциплин, таких например, как физика, химия, биология, история, математика и др., понятию “наука” придаётся узкий, и, следовательно более строгий смысл. Здесь наука точно определена, а учёный выступает как узкий специалист, носитель конкретного знания. Он уже не просто учёный, а всегда и обязательно или физик, или химик, или историк, или представитель другой науки, которая непременно представляет собою стройную. Строго упорядоченную систему знаний о том или ином объекте (явлении) природы, общества, мышления.

Каждая из таких наук имеет специфические, присущие только ей законы и методы, своей, единый для всей этой науки язык, категориальный аппарат и т.п., что позволяет верно описывать и объяснять свершившиеся процессы, адекватно понимать настоящее и с определенной степенью точности предсказывать то, что обязательно наступит или может при определенных обстоятельствах наступить в соответствующей области знаний.

²¹ Holzleitner M. Gotteslogik-Logik Gottes: Zur Gottesfrage bei G.W.Hegel. Frankfurt a.M. etc.: Lang. 1987. 267 s. (Keigenburger studien zur Theologie: Bd/ 36)

Как содержание той или иной науки, так и полученные ею результаты едины для всех культур и народов и никаким образом не зависят от позиции, точки зрения или мировоззренческих установок отдельного ученого. Они передаются как совокупная, проверенная временем и практикой сумма знаний, которую нужно усвоить, чтобы в данной области идти дальше.

Юрген Миттельштрасс, профессор философии Германия, отмечает, что при помощи теории науки философия пытается преодолеть возрастающий разрыв между наукой и ею самой, между исследованиями и рефлексией, природой и духом. Науки относятся к этому к безразличием, так как они делают то, что философия лишь комментирует. Однако человеческая деятельность включает не только действия, но и их изучение. Поэтому философия способна расширять понимание действительности и научных процессов. Осмысление современной науки характеризуется двумя чертами: 1) исключением теории науки из философии, при этом философию трактуют соответственно ее изначальной идеей, как ориентированную на обоснование, т.е как нормативную деятельность; 2) необычной конъюнктурой научно- исторического аспекта в рамках теоретического анализа. Теория науки связывается с доминирующим в науках “натуралистическим” пониманием её собственных процессов: наука превращается в эмпирический объект, который изучают таким же образом, как и прочие объекты науки²².

Термин “философские основания науки” понимается двояким образом. На первом уровне в основе этого понятия лежит представление о том, что все процессы в макро- и микро мире протекают по идентичным закономерностям. Эта ньютоновская идея может получить догматическую значимость и вести к исключению конкурирующих теорий. На втором уровне с этим понятием связывают специальные элементы структуры теорий, которые в методологическом смысле конституитивны для этих теорий, но не могут вырабатываться самими теориями. К таким элементам относятся методологические принципы.

Но в обоих случаях “философских оснований науки” определяется нечётко, поэтому его нужно заменить понятием “ориентации”. Речь идёт о таких философских ориентациях, которые вторгаются в проблематику оснований науки, но не в идеологическом смысле (1) и не в методологическом (2), а в теоретико-познавательном, который представляет собой средний уровень между ними. Этот уровень связан с вопросом обоснования теории. Речь идёт о требованиях к структуре научной теории с перспективой её обоснования и о требованиях к семантике научного языка с перспективой оправдания его употребления. Таким образом речь идёт о всеобщих принципах и положениях, предшествующих специальным требованиям второго уровня.

У истоков современной теории науки стоят, по мнению Миттельштрасса, К. Поппер, К. Кун. Выступив против классической программы обоснования, К. Поппер пришёл к выводу, что из-за логической невозможности индуктивных выводов в эмперических науках и асимметрии верификации и фальсификации критерием научной рациональности высказывания становится его фальсифицируемость. Это значит, что теория науки ориентируется уже не на структуру теорий, а на метод их критики. По Куну, научное развитие не может описываться ни как история прогресса, ни как история обоснования, поэтому что суждения об историческом процессе научного знания связаны с такими критериями, которые сами являются частью этого процесса.

Философские основания наук могут существовать только в методологическом и теологическом смысле. Философия- это способ ставить вопросы, которые необходимы, и давать оветы, которые могут изменять мир с точки зрения разумной перспективы. Эта задача философии имеет силу и в отношении наук. Научные субъект в этом случае учится видеть себя в качестве субъекта науки, а объективность научного знания тем самым представима

²² Wozu Wissenschaftsphilosophie? Positionen u. Fragen zur gegenwertigen Wissenschaftsphilosophie/Hrsg von Hoyningen Huene P., Hirsch G.,-B.; N.Y., 1988. –S. 179-212.

как транссубъективность формирования научного знания. Теоритические конструкции систематизируют эмпирию сообразно историческим целям. Наша идея науки в отношении научных конструкций должна быть идеалистичной, а идея истории науки в отношении реконструкций исторических целей материалистичной.

Ульрих Мюллер – Герольд, химик, профессор высшей технической школы в Цюрихе (Швейцария) ставит вопрос, нужна ли философия науки современным естествоиспытателям?

В эпоху коренных преобразований в науке может возникать желание рефлексии, желание ставить философские вопросы у самих учёных. Но, как правило, такие работы ничего не прибавляют к специальным наукам. Современные естествоиспытатели, сталкиваясь с философскими проблемами, не находят в философии науки того, что ищут, а то, что находят малоинтересно. Миттельштрасс облегчил обоснование этого тезиса констатацией того, что теория науки перешла из области философии в область истории науки.

Главная тема философии науки – развитие теорий – мало интересует естествоиспытателя, поскольку он связан с нынешними теориями, а не научно – логическими проблемами, в то время как в теории науки эти темы не ставятся.

Теория науки ничего не может внести и в решение острых проблем естествознания. Об этом, в частности, свидетельствуют высказывания К. Поппера и других философов по вопросу интерпретации квантовой теории. Философские же проблемы естественных наук решаются методами самой науки. Так, Монад в своей работе о значении случайности и необходимости в молекулярно-биологически ориентированной теории эволюции опирался на применение этих понятий физиком Больцманом, а не Гегелем²³.

Вопросы теории науки имеют значение прежде всего для полемики среди самих философов. Там они могут иметь оправдание. Интересующемуся же философией естествоиспытателю лучше изучать великих философов. Гегель, Ницше, Хайдеггер, философы средних веков дадут ему интереснейшие находки другого характера. Он ищет не философию, которая в постановке проблем и методах подражает естественным наукам, а философию, имеющую собственное достоинство.

По Миттельштрассу, Кун исключает понятие метапарадигматической или транспарадигматической рациональности, связанной с более общими ориентациями, из-за чего, якобы, возникает “куновская дилемма”, нейтральные по отношению к теории, транспарадигматические критерии оценки неэффективны для решения проблемы, а эффективные критерии зависят от теории. Однако, согласно Куну, решающими критериями для выбора теории обладают как зависимые, так и независимые от теории моменты. Поэтому для Куна имеют значимость и те теории, которые принадлежат уровню “философских основ”. Куна интересует именно то, как объяснить рациональность решений в пользу той или иной теории.

Таким образом, непонятно, что Миттельштрасс понимает под “куновская дилемма”, из-за которой он упрекает Куна в необъясненном и им самим факте²⁴.

По утверждению Миттельштрасса, в рамках куновской теории нельзя образовать понятие внерациональной научной практики, так как оно предполагает существование мета – или транспарадигматических критериев, и Кун, вследствие этого, заменяет философию в форме теории науки историей науки. Однако, по теории Куна, научные революции происходят на основе аргументов, которые не имеют строгих доказательств и оставляют поэтому пространство для различных мнений, так что эта практика может однозначно квалифицироваться как внерациональная.

²³ Muller Herold U. Wozu: Komment zum Beitr. Von Jurgen Mittelstrass//Wozu Wissenschaftsphilosophie? Positionen u. Fragen zur gegenwertigen Wissenschaftsphilosophie/Hrsg von Hoyningen Huene P., Hirsch G.,-B.; N.Y., 1988. –S. 213-218.

²⁴ HOYNINGEN-HUENE P. Diskussion sbemerkung zum Beitr. Von Jurgen Mittelstrass//Wozu Wissenschaftsphilosophie? Positionen u. Fragen zur gegenwertigen Wissenschaftsphilosophie/Hrsg von Hoyningen Huene P., Hirsch G.,-B.; N.Y., 1988. –S. 219-225.

ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 678. 652: 66.022.34

*Тетяна Ляшок, Софія Федорченко, Сергій Курта
(Івано-Франківськ, Україна)*

**АНАЛІЗ ТА ПОШУК АКЦЕПТОРІВ ФОРМАЛЬДЕГІДУ ДЛЯ ОТРИМАННЯ
НИЗЬКОТОКСИЧНОГО КАРБАМІДОФОРМАЛЬДЕГІДНОГО ПІНОПЛАСТУ**

У статті актуалізується проблема зменшення емісії вільного формальдегіду з карбамідоформальдегідного пінопласту під час його монтажу та використання шляхом введення спеціальних хімічних акцепторів. Також розглядаються способи зменшення водо- та вологопоглинання пінопласту при експлуатації.

Ключові слова: *карбамідоформальдегідна смола, пінопласт, карбамід, меламін, вільний формальдегід, емісія, вологопоглинання, водопоглинання, технологічні параметри.*

Article updated problem of reducing emissions of free formaldehyde from urea-formaldehyde foam during its installation and use by introducing special chemical acceptors. Also try to reduce water and moisture foam during operation.

Keywords: *ureaformaldehyde resin, foam, urea, melamine, free formaldehyde, emission, water absorption, moisture absorption, process parameters.*

Карбамідоформальдегідні пінопласти (КФП) займають особливе місце серед газонаповнених пластмас при отриманні теплової ізоляції зі зниженою горючістю. Відсутність здатності до розвитку стабільного процесу горіння, до самостійного горіння після видалення джерела полум'я і до утворення розплаву при горінні свідчить про знижену пожежну небезпеку карбамідного пінопласту в порівнянні з поширеними пінополістиролом і пінополіуретаном. Їх головними перевагами є хороші теплофізичні характеристики, дешевизна, недефіцитність сировинних компонентів вітчизняного виробництва та висока технологічність. Застосування карбамідних пінопластів відкриває широкі можливості для значного зниження вартості робіт з тепло- та звукоізоляції будівель та споруд різного призначення.

Однак, при всіх позитивних характеристиках карбамідоформальдегідні пінопласти поступаються пінополістиролу і пінополіуретаном через такі їм властиві недоліки, як, зокрема, виділення токсичного формальдегіду при їх виготовленні та експлуатації, і високе водо- і вологопоглинання, яке приводить до погіршення теплоізоляційних властивостей карбамідо-формальдегідного пінопласту.

Для виробництва пінопластів використовують переважно карбамідоформальдегідну смолу із зменшеним вмістом вільного формальдегіду, але при затвердінні КФП виділяється величезна кількість газоподібного формальдегіду, концентрація якого значно перевищує ГДК в атмосфері. В таблиці 1 представлена характеристика досліджуваної карбамідоформальдегідної смоли марки КПС-Г та вимоги до неї.

Таблиця 1.

Характеристика карбамідоформальдегідної смоли КПС-Г та вимоги до неї

№	Назва показників	Вимоги ТУ	КПС-Г
1	Зовнішній вигляд	Однорідна суспензія без сторонніх включень	відповідає
2	Масова частка нелетких речовин при 105°C, %	51-56	52,58
3	Густина смоли, г/см ³	1,28±0,1	1,196
4	Концентрація водневих іонів рН	7,5-8,5	7,67
5	Змішуваність з водою при 20°C	1:1	1:2
6	Час желатинізації при 100°C, с	60	82
7	Масова частка вільного формальдегіду, %	0,25	0,266

Вміст сухих речовин в смолі є важливою характеристикою, що визначає ступінь усадки пінопластів: чим вищий вміст сухого залишку, тим меншою усадкою володіє пінопласт. Для отримання пінопласту використовуються смоли з меншою в'язкістю, оскільки вони краще змішуються з іншими компонентами і підвищують кратність спінювання. Висока в'язкість смол приводить до погіршення якості пінопласту і пониження кратності спінювання композиції. Збільшення в'язкості смоли і поєднання її з водою може привести до коагуляції смоляної композиції.

Емісія вільного формальдегіду з пінопласту перевищує ГДК у повітрі житлового приміщення. Тому у роботі була виконана спроба зменшення виділення вмісту вільного формальдегіду з пінопласту. Це було реалізовано шляхом вивчення дії різних акцепторів на смолу та безпосередньо на піну. Було проведено ряд дослідів з додаванням різних акцепторів до смоли та піни.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика смоли без акцептора та з акцептором

№	Назва показників	Назва смоли	
		КПС-Г	КПС-Г + 1% акцептора
1	Зовнішній вигляд	Однорідна суспензія без сторонніх включень	Однорідна суспензія без сторонніх включень
2	Масова частка нелетких речовин при 105°C, %	52,58	52,21
3	Густина смоли, г/см ³	1,196	1,195
4	Концентрація водневих іонів рН	7,67	7,93
5	Змішуваність з водою при 20°C	1:2	1:1,5
6	Час желатинізації при 100°C, с	82	74
7	Масова частка вільного формальдегіду, %	0,266	0,13

В таблиці 2 представлена порівняльна характеристика смоли з додаванням та без додавання акцептора № 1 (карбаміду). Із таблиці видно, що при правильно підбраному акцепторі вміст вільного формальдегіду зменшується у двічі.

В таблиці 3 представлені середні значення емісії газоподібного формальдегіду після приготування та сушки карбамідо-формальдегідного пінопласту (20°C, 24 год) без та з додаванням акцептора №1 (карбаміду) в різній кількості.

Таблиця 3.

Середні значення емісії газоподібного формальдегіду після приготування та сушки КФП (20°C, 24 год) без та з додаванням акцептора

№	Вид КФП пінопласту	Середні значення емісії газоподібного CH_2O , мг/м ³ Зразки, після витримки на повітрі, годин							
		0 год	0,5 год	1,5 год	3 год	4 год	24 год	24 год + 1 год при 50°C (25 год)	26 год
1	КФП без акцептора	5	2,5	1,8	0,86	0,6	0,21	1,74	0,1
2	КФП +0,5% акцептора №1	3,0	1,5	0,73	0,24	0,12	0,00	1,1	0,0
3	КФП +1,0% акцептора №1	2,0	0,75	0,4	0,15	0,08	0,00	0,8	0,0

На графіку 1 приведена графічна залежність емісії газоподібного формальдегіду після приготування та сушки карбамідо-формальдегідного пінопласту (20°C, 24 год) без та з додаванням акцептора №1 в різній кількості. Як видно, при введенні 0,5-1,0% карбаміду він починає працювати як акцептор газоподібного формальдегіду в КФП і зменшує емісію газоподібного формальдегіду при приготуванні КФП в 2-4 рази.

Можна відзначити, що емісія газоподібного формальдегіду з КФП з акцепторами зменшується майже до нуля при його висушуванні впродовж 24 год при 20°C, а при нагріванні висушеного КФП до температури 35-40°C виділення формальдегіду різко зростає, і найменше його виділяється з КФП, що містить 1% акцептора № 1.

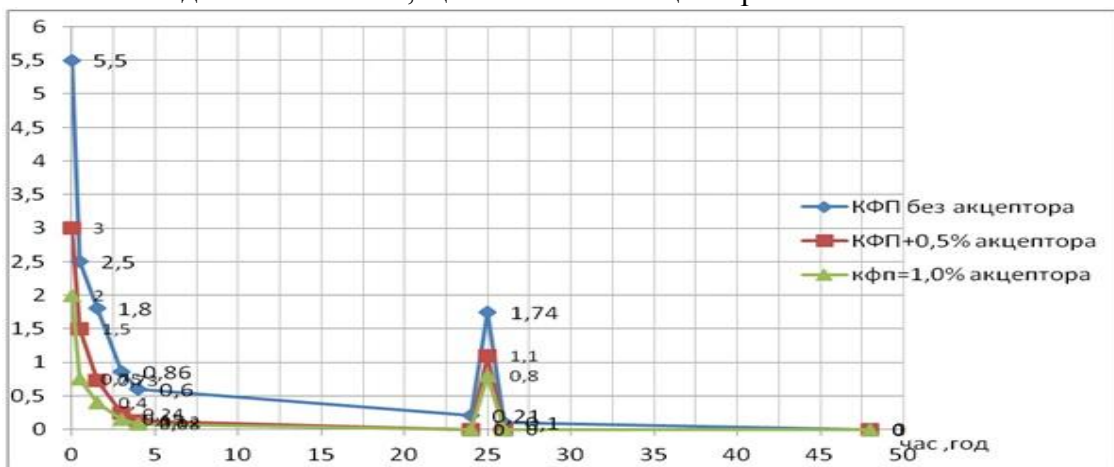

Рис. 1. Графічна залежність емісії газоподібного формальдегіду (ppm) після приготування та сушки карбамідоформальдегідного пінопласту (нагрівання через 25 год до 40°C) без та з додаванням акцептора в різній кількості.

Також зразки пінопласту, покриті різними речовинами і висушені, за відповідними стандартними методиками перевіряли на зменшення водо- та вологопоглинання. Результати наведені на рисунках 2 і 3.

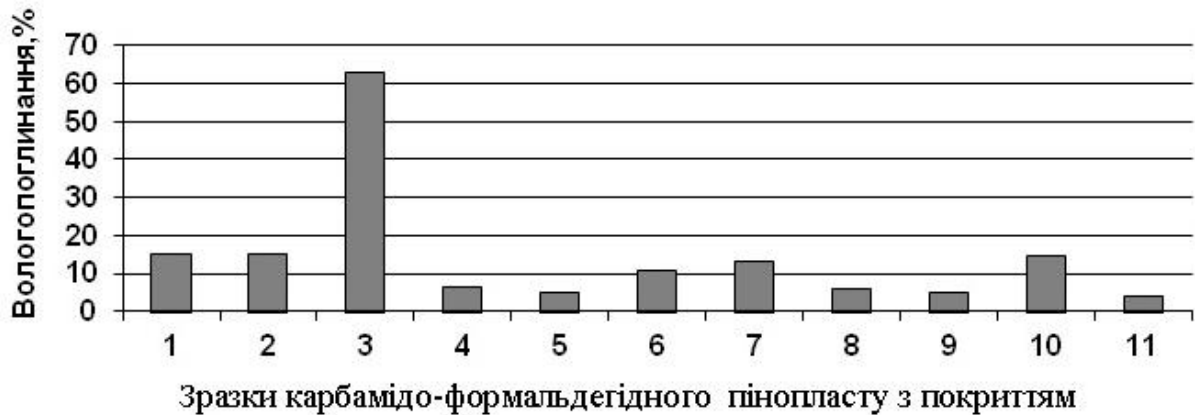

Рис. 2. Вологопоглинання (пара) зразків КФ пінопласту з покриттям:

- Зразок 1 – покриття полівініловим спиртом (ПВС)
- Зразок 2 – покриття поліакриламідом (ПА)
- Зразок 3 – покриття гіпаном (ПГ)
- Зразок 4 – покриття рідким склом (РС)
- Зразок 5 – покриття рідким склом (РС)
- Зразок 6 – покриття бутилакрилатом (БА)
- Зразок 7 – покриття КФС (1)
- Зразок 8 – покриття КФС з 4 % NH_4Cl (2)
- Зразок 9 – покриття пентафталевою фарбою (ПФ)
- Зразок 10 – покриття КФС з 4 % HCl (3)
- Зразок 11 – покриття гліфталевою фарбою (ГФ)

Із рисунку 2 випливає, що покриття КФП різноманітними полімерними плівкоутворювачами може знизити вологопоглинання (пари) в 2-3 рази. Особливо ефективне покриття КФП рідким склом та самою КФС смолою з затверджувачем та без нього.

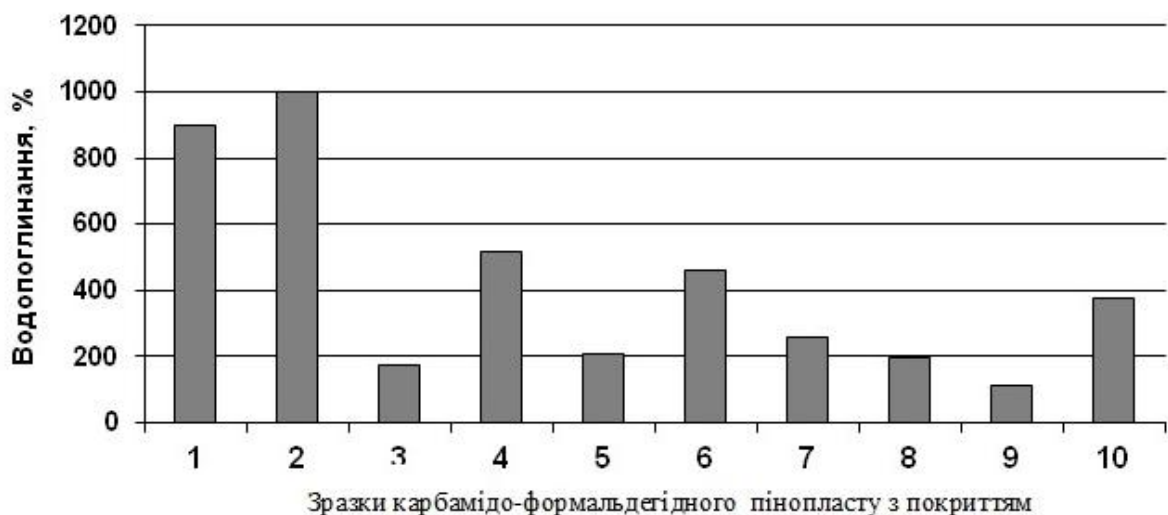

Рис. 3.3. Водопоглинення зразків КФ пінопласту з покриттям:

- Зразок 1 – покриття полівініловим спиртом (ПВС)
- Зразок 2 – покриття поліакриламідом (ПА)
- Зразок 3 – покриття КФС
- Зразок 4 – покриття рідким склом
- Зразок 5 – покриття КФС з 4 % NH_4Cl
- Зразок 6 – покриття бутилакрилатом (БА)

Зразок 7 – покриття пентафталевою фарбою (ПФ)

Зразок 8 – покриття КФС з 2 % НСІ

Зразок 9 – покриття КФС з 4 % НСІ

Зразок 10 – покриття гліфталевою фарбою (ГФ)

Із рисунку 3 видно, що покриття КФП різноманітними полімерними плівкоутворювачами може знизити водопоглинання в 2-5 разів. Особливо ефективне покриття КФП самою КФС смолою з затверджувачем та без нього.

Отже, у даній статті проведений пошук та випробування різних акцепторів формальдегіду для КФП. Запропоновано використовувати два нових види акцепторів, що зменшують кількість дифузійного формальдегіду з карбамідоформальдегідного пінопласту в 2-4 рази. Показано, що покриття карбамідоформальдегідного пінопласту різноманітними плівками полімерів значно зменшує його водо- та вологопоглинання при експлуатації, що покращує теплоізоляційні властивості КФП. Найкращі результати одержані при використанні затвердженої КФС та рідкого скла.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Берлин А.А., Шутов Ф.А. Пенополимеры на основе реакционноспособных олигомеров. – М.: Химия, 1978. – 458 с.
2. Вирпша З., Бжезинський Я. Аминопласти. – М.: Химия, 1972. – 344 с.
3. Дементьев А.Г., Тараканов О.Г. Структура и свойства пенопластов. – М.: Химия, 1983. – 172 с.
4. Страданченко С.Г., Шубин А.А. Пластмассы в строительстве: учеб. пособие. / Шахтинский институт ЮРГТУ. – Новочеркасск: ЮРГТУ, 2004. – 196 с.
5. Кулешев И.В., Торнер Р.В. Теплоизоляция из вспененных полимеров. – М.: Стройиздат, 1989. – 196 с.
6. Федорченко С.В. Розробка експрес-методу визначення метанолу у стічних водах підприємств деревообробної промисловості. Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія Хімія. Випуск ХІХ (2015). – С. 88-92.

УДК 547:004.4.001.26:378.14.26(072)

*Олександр Речицький, Світлана Решинова
Анна Васильчак, В'ячеслав Варшевський
(Херсон, Україна)*

СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ

У статті розкривається зміст розробленої комплексної комп'ютерної навчальної програми для програмованого навчання органічної хімії.

Ключові слова: *органічна хімія, комп'ютерна програма, програмоване навчання, електронний підручник, навчальна програма, контролююча програма.*

The article reveals the contents developed a comprehensive computer-based training program for programmed learning in organic chemistry.

Key words: *organic chemistry, a computer program, programmed learning, e-textbook, curriculum, supervising program.*

Сучасний розвиток комп'ютерних технологій, проникнення їх у повсякденне життя вимагає введення нових методів та інструментів у навчання студентів. Програмоване навчання з застосуванням сучасних інформаційних технологій – це чергова сходинка до використання техніки найвищого класу в підготовці спеціалістів різних галузей народного

господарства і науки. В наш час практично всі розвинені країни розробляють і широко використовують комп'ютерні технології навчання [1, 2, 3]. Відповідно, виникає потреба у комплексних комп'ютерних навчальних програмах з органічної хімії, які б інтегрували у собі електронний підручник, навчальну та контролюючу програми. Подібні комплексні програми були б дуже корисними для студентів всіх форм навчання. Використання електронного програмованого комплексу допоможе студентам здійснювати самоконтроль знань з органічної хімії, удосконалювати та поглиблювати знання і вміння. Крім того, необхідність виразити свої знання в однозначній формі у певній мірі дисциплінує мислення. Електронна контролююча програма дозволяє викладачам із мінімальними затратами часу визначати і оцінювати знання кожного студента, тому що вміння розв'язувати завдання – це один з найважливіших критеріїв оцінки знань. Вище вказане зумовило актуальність дослідження.

Мета роботи: розробити комплексну комп'ютерну навчальну програму з органічної хімії, яка включає: а) електронний підручник, б) електронний задачник, в) програму комп'ютерного контролю знань, г) програму статистичного аналізу результатів контролю, д) програму зворотного зв'язку.

Перші три програми орієнтовані на студента. Програми статистичного аналізу результатів контролю та зворотного зв'язку призначені для роботи викладача.

Для розробки електронного підручника було обрано навчальний посібник “Органічна хімія в схемах” (автори Речицький О.Н., Решнова С.Ф.) [4], що зумовлено рядом причин.

По-перше, інформація в цьому посібнику представлена у наочній формі у вигляді блок-схем. Блок-схеми слугують наочним матеріалом і сприяють утворенню чітких та точних образів сприйняття й уявлення, полегшують студентам перехід від сприйняття конкретних предметів до сприйняття абстрактних понять про них, шляхом виділення і словесного закріплення очевидних, загальних, суттєвих властивостей предметів, полегшують роботу з розв'язування пізнавальних задач.

По-друге, все що не включено в посібник, легко доповнюється змістом інших підручників, що дозволяє надалі розширювати і поглиблювати знання з цієї дисципліни.

По-третє, у посібнику викладено основи сучасної органічної хімії на атомно-молекулярному та електронному рівнях з урахуванням рекомендацій IUPAC.

На основі аналізу наявних засобів програмування написання коду електронної книги здійснено за допомогою програми Adobe Dreamweaver, яка на даний момент є однією з найпоширенішою у використанні для створення Web-сайтів та різних додатків.

Електронний посібник має формат самостійної програми, не потребує відкриття через Інтернет-браузери і має вигляд програми-довідки з інструментальною панеллю з командами: “вперед” та “назад” – дають змогу повернутися до попередньої сторінки, домашня сторінка (HOME) – показує титульну сторінку посібника, друк (PRINT) – друк обраної частини матеріалу, пошук (SEARCH) – дає можливість знайти матеріал за певним словом, яке вводять в панелі задач.

Створення електронного задачника для програмованого навчання було здійснено також за технологія HTML [5].

Для навчальної програми створені тестові завдання різних видів: тести відкритої форми, тести закритої форми, тести на встановлення відповідності, тести на встановлення правильної послідовності, альтернативні тести. Тестові завдання відповідають різним рівням складності та розроблені з урахуванням загальних принципів і вимог до оформлення шаблонів тестів, їх форми та змісту. До кожного завдання розроблені розгорнуті відповіді, пояснення і вказівки [6, с. 83].

Завдання пропонуються після певної порції інформації, повторюючи структуру викладу теоретичного матеріалу в посібнику. Така послідовність виконання завдань допомагає студентам більш тісно пов'язати теоретичні знання з розв'язуванням задач, засвоїти вивчений матеріал, активізувати самостійну роботу, викликати цікавість до набуття знань з органічної хімії.

Блоки тестових завдань побудовані за технологією програмованого навчання і дозволяють виявити прогалини у знаннях. Для ліквідації цих прогалин пропонуються як додаткові завдання-підказки, так і посилання до матеріалів електронного посібника.

За допомогою технології HTML були розроблені маршрути контролю знань та їх автоткорегування. Таким чином, електронний задачник за своїм характером є програмованим.

При підготовці матеріалів для контролюючих програм з органічної хімії розроблені тестові завдання трьох рівнів складності, проведено збалансування завдань за складністю з урахуванням таких факторів як форма тестових завдань, спосіб їх представлення та час, що відводиться на контрольний зріз знань. Виходячи з цього для певного розділу органічної хімії пропонується тестовий контроль з 45-50 завдань трьох рівнів складності (25 % – першого, 50 % – другого, 25 % – третього), на розв'язання яких відводиться 90 хвилин.

Для контролю та оцінювання рівня знань студентів використовувалося програмне забезпечення конструювання тестів ADSoft Tester, яке дозволяє проводити аналіз результатів тестування та генерує звіти.

Інформацію про результати контролю і досягнення студентів викладач одержує за допомогою розробленої програми статистичного аналізу результатів контролю. Програма статистичної обробки результатів контролю представляє в обробленому вигляді як узагальнену інформацію, так і індивідуальну по кожному з студентів. Підсумкова інформація представляється у табличній та графічній формах (діаграми). Можливе перенесення будь-якої з форм її представлення у документи MS Office. Підсумкова інформація має зберігатися у відповідних файлах. Програма зворотного зв'язку виконує корегуючу функцію у навчальному процесі [7, с. 511-515].

Ефективність розробленої комплексної комп'ютерної програми з органічної хімії була перевірена у ході педагогічного експерименту, результати якого дозволяють стверджувати, що організація навчання органічній хімії з використанням розробленої системи методичного забезпечення активно впливає на процес навчання, систематизує роботу студентів на протязі всього семестру, сприяє індивідуалізації навчання та всебічному розвитку особистості студента, вносить зміни у взаємовідношення між викладачем та студентом, створює атмосферу співробітництва. Комплексна комп'ютерна програма допомагає у самоконтролі, вдосконаленні і поглибленні знань з органічної хімії, поповнює навчально-методичне забезпечення дисципліни.

Подальша робота полягає у впровадженні розробленої комплексної комп'ютерної програми в навчальний процес.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Башмаков А.И. Разработка компьютерных учебников и обучающих систем / А.И. Башмаков, Н.А. Башмаков. – М.: Информационно-издательский дом “Филинь”, 2003. – 616 с.
2. Биков В.Ю. Технологія створення дистанційного курсу / В.Ю. Биков, В.М Кухаренко., Н.Г Сиротенко та ін. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.
3. Красильникова В.А. Теория и технологии компьютерного обучения и тестирования / В.А. Красильникова. – М.: Дом педагогики, 2009. – 340 с.
4. Речицький О.Н. Органічна хімія в схемах / О.Н. Речицький, С.Ф. Решнова – Херсон: ХДУ, 2014. – Т. 1. – 438 с. – Т. 2. – 442 с. – Т. 3. – 274 с.
5. Хестер М. Створення Web-сторінок в Dreamweaver / М. Хестер. – М.: НТ Пресс, 2005. – 104 с.
6. Решнова С.Ф. Теоретичні засади відбору завдань для програмованого навчання / С.Ф. Решнова, О.Н. Речицький // Збірник тез доповідей VI Української конференції “Домбровські хімічні читання – 2015”. – Чернівці: Видавництво ЧНУ, 2015. – С. 83.
7. Rechytskyi A. Development of the complex computer training program in organic chemistry / A. Rechytskyi, S. Reshnova, V. Varshevskyi // Papers and Commentaries «The XVII International Academic Congress “History, Problems and Prospects of Development of Modern Civilization”». – Tokyo: 2016, Tokyo University Press – V. 2. – P. 511-515.

ПУТИ УМЕНЬШЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ФОСФАТ-ИОНОВ В КОТРЕЛЬНОМ «МОЛОКЕ»

Экспериментальными данными предложены способы удаления фосфатов из котрельного «молока», который повышает концентрацию цианидов в фильтрате, что положительно сказывается на процессе получения целевых продуктов из котрельного «молока»

Ключевые слова: фосфаты, цианиды, исходное сырье, очистка, фильтрат.

Processes of extraction phosphate-ions from kotrelo «milk» are investigated, limy «milk» and suspension «dry to exhaust». It is shown, that with growth of concentration of a limy solution in maintenance cyanogens-ions, due to linkage phosphate-ions with formation phosphate of calcium increases. Formation phosphate of calcium it is confirmed by physical and chemical methods of the analysis.

В настоящее время в республике Казахстан в отвалах и хранилищах фосфорных предприятий по производству желтого фосфора накопилось несколько миллионов тонн отходов. Фосфорные предприятия оказались несовместимы с окружающей средой и послужили источниками пылеобразования, техногенных потоков: значительного количества токсичных выбросов, вредных твердых и жидких отходов.

Основными отходами фосфорного производства являются фосфорные шламы, котрельная пыль, котрельное «молоко», феррофосфор, сточные воды и газовые выбросы фосфорных печей, на долю которых приходится до 10-20% потерь от исходного сырья.

Уловленная котрельная пыль имеет сложный химический состав, который зависит от состава исходного сырья, способа его подготовки, электротермического и технологического режима работы фосфорной печи и наряду с полифосфатами металлов содержит такие токсичные вещества как цианиды, фториды и др.

Фазовый состав фосфатной составляющей водной вытяжки котрельной пыли по данным бумажной хроматографии [1, с. 101] представлен различными фосфатами: орто-, -ди-, -триполи-, -цикло-, -трифосфатами.

Котрельная пыль электрофильтров выводится из процесса в виде водной суспензии-котрельного «молока» с плотностью 1,2-1,24 кг/л. Плотность котрельного «молока» (КМ) зависит от минеральной части его твердой фазы.

Химический состав образцов КМ (в пересчете на сухой остаток) колеблется (мас%): 38-42 P₂O₅; 9,5-10,7 CaO; 7,2-9,8 K₂O; 2,5-3,0 MgO; 1,9-3,9 Na₂O; 3,5-4,1 R₂O₃; 19,2-22,5 н.о; 2,1-2,5 F; 1,1-1,5 H₂O.

Состав и свойства котрельного «молока» зависят не только от качества фосфатного сырья, условий его предварительной обработки, режима печного агрегата, но и в значительной мере от рН образующийся суспензии. Так, котрельное «молоко» АО «Химпрома», работающего на кусковом сырье, со значением рН суспензии около семи содержит от 12,6 до 218 мг/л цианидов. КМ образующиеся при переработке окатышей имеет рН суспензий 7-12 с содержанием цианидов от 110,3 до 9450 мг/л. Наиболее высокое содержание цианидов в котрельном «молоке» более 9000 мг/л зафиксировано при значениях рН 12. Особенно важным условием получения КМ с высоким содержанием цианидов является повышение значения рН среды.

В работе [2, с. 67] описан метод получения ферроцианидов из котрельного «молока». Однако наличие высокого содержания фосфат-ионов в котрельном «молоке», оказывает

отрицательное влияние на процесс синтеза целевых продуктов, в частности пигментных материалов. Поэтому для повышения выхода и качества ферроцианидных пигментов необходимо прежде всего решить проблемы удаления из котрельного «молока» фосфат - ионов.

Изучены возможности удаления из котрельного «молока» P_2O_5 с осаждением фосфат-ионов и удерживания цианидов в жидкой фазе котрельного «молока» использовали более дешевый и доступный раствор гидроксида кальция. В фильтрат котрельного «молока» добавляли свежеприготовленные из гашеной и сухой извести растворы гидроксида кальция в разных концентрациях.

После отделения осадка жидкую фазу анализировали на содержание CN^- и P_2O_5 (табл. 1 и 2).

Табл. 1.

Влияние концентрации гашеной извести на содержание CN^- - ионов и P_2O_5 в котрельном «молоке»

№	$Ca(OH)_2$	P_2O_5 , мг/л	CN^- , мг/л	Время фильтрации, минут
1	5%	0,035	1841	16
2	10%	0,036	2334	20
3	15%	0,037	2623	25
4	20%	0,038	3348	33
5	25%	0,029	3391	38
6	30%	0,018	3428	40

Из таблицы 2 видно, что при добавлении раствора $Ca(OH)_2$, приготовленного из гашеной извести, с одновременным увеличением ее концентрации и времени фильтрации содержание в котрельном «молоке» цианидов возрастает от 1841 до 3428 мг/л.

При введении в жидкую фазу котрельного «молока» раствора, приготовленного из сухой извести, отмечается аналогичная зависимость изменения содержания CN^- -ионов и P_2O_5 (таблица 3).

Однако в этом случае имеет место более глубокая очистка КМ от P_2O_5 и повышение концентрации по CN^- -ионам.

Табл. 2.

Влияние концентрации растворов из сухой извести и времени фильтрации на содержание CN^- - ионов и P_2O_5 в КМ

№	$Ca(OH)_2$ %	P_2O_5 ,мл/л	CN^- мг/л	Время филтрации, мин
1	5	0,0400	2513	16
2	10	0,0395	2619	20
3	15	0,0381	2805	25
4	20	0,0350	3116	33
5	25	0,0180	3406	38
6	30	0,095	3701	40

Проведенные исследования показали что, для извлечения фосфат – ионов из КМ предпочтительнее использовать раствор гидроксида кальция, приготовленного из сухой извести.

Таким образом, по экспериментальным данным предложен способ удаление фосфатов из котрельного «молока», который также повышает концентрацию цианидов в фильтрате, что, безусловно, положительно скажется на процессе получения целевых продуктов из КМ.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Биотон Р.С. Химия и технология извести. – М.: Стройиздат, 1972. – 237 с.
2. Зеленев В.И. Методика исследования золотосодержащих руд. – М.: Недра, 1978. – 230 с.
3. Абетаева С.А, Джусипбеков У.Ж, Чернякова Р.М, Джунусбекова Г.Б. // Химический журнал Казахстана. – 2008. – №2.

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК 618.391

*Бахтиёр Джуманов, Комила Азимова, Лола Сафарова
(Самарканд, Узбекистан)*

**СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОФИЛАКТИКУ И ЛЕЧЕНИЕ
КОАГУЛОПАТИЧЕСКОГО КРОВОТЕЧЕНИЯ, ВОЗНИКАЮЩЕГО
ПРИ НЕРАЗВИВАЮЩЕЙСЯ БЕРЕМЕННОСТИ**

Одной из главных причин материнской смертности в большинстве стран мира являются маточные кровотечения, развившиеся на фоне беременности. В статье представлены современные данные литературы, касающиеся профилактики и лечения коагулопатического кровотечения, возникающего при неразвивающейся беременности.

Ключевые слова: *неразвивающаяся беременность, кровотечение, коагулопатия, профилактика, лечение, .*

One of the main causes of maternal mortality in most countries are uterine bleeding, developing during pregnancy. The article presents the current data in the literature regarding the prevention and treatment of coagulopathic bleeding occur during the missed abortion.

Key words: *Missed abortion, bleeding, coagulopathy, prevention, treatment.*

Неразвивающаяся беременность является актуальной проблемой современного акушерства и гинекологии, как в Узбекистане, так и во всем мире. У пациенток с замершей беременностью риск развития коагулопатических кровотечений возрастает, так как гибель плодного яйца и нахождение его в полости матки запускает механизмы нарушения в свертывающейся системе крови [1, 3, 11]. По данным Радзинского В.Е. нарушение свертывающей системы крови по типу гиперкоагуляции проявляется в 57% клинических случаях [10].

Адаптация системы гемостаза во время беременности, направленная на повышение коагуляционного потенциала, носит системный характер и затрагивает все звенья гемостатического баланса. Изменение первичного (сосудисто-тромбоцитарного) гемостаза заключается в увеличении абсолютного количества тромбоцитов (при этом в связи с гемодилуцией их относительная концентрация может незначительно снизиться), росте функциональной активности пластинок (повышении адгезивности и агрегации, способности к активации и дегрануляции). Динамика параметров плазменного (вторичного) гемостаза связана прежде всего с увеличением содержания фибриногена, количество которого в организме вырастает более чем в 2-3 раза. Также в среднем на 100-200% растет концентрация и активность большинства других плазменных факторов [4, 6].

Однако существует ряд ситуаций, когда в силу различных причин фибринолитическое звено гемостаза у беременных и родильниц демонстрирует не угнетение, а повышенную активность. В этих случаях неизбежна клиническая реализация в виде кровотечений, которые носят, безусловно, коагулопатический характер и требуют соответствующей специфической терапии [1, 2].

Необходимо учитывать, что активация фибринолитической активности может носить как системный, так и местный характер [4, 6].

Системная активация фибринолиза наблюдается при остром и молниеносном ДВС-синдроме (при массивных кровотечениях, тяжелом гестозе, эклампсии, преждевременной отслойке плаценты, септических состояниях, эмболии околоплодными водами, катастрофической форме АФЛ-синдрома, а также при наличии в матке мертвого плода) [8, 9].

Значительно чаще формируется локальная активация фибринолиза. Она имеет место при хроническом ДВС-синдроме (гестоз, аутоиммунные процессы, инфекционная патология), внутриматочной инфекции во время беременности или в родах, гипотонии матки [4, 8]. В зону риска попадают пациентки с воспалительными процессами эндо- и миометрия в анамнезе, гормональными нарушениями до беременности, эндометриозом, миомой матки, аномальными маточными кровотечениями до беременности, врожденными и приобретенными нарушениями гемостаза коагулопатического характера.

Женщины, имеющие перечисленные отягощения, традиционно относятся к группе риска по кровотечениям в послеродовом и послеабортном периоде. Но обычно подразумевается угроза гипотонии матки. Однако данный контингент нуждается в первую очередь в мероприятиях, направленных на профилактику кровопотерь, связанных с повышенной фибринолитической активностью. Для этих целей целесообразно использовать препараты, обладающие свойствами ингибиторов протеаз, то есть антифибринолитические средства, чья безопасность и эффективность подтверждена данными доказательной медицины. В частности, в систематическом обзоре ассоциации Кохрана (2007) по результатам 211 рандомизированных контролируемых исследований (20 781 участник) показано: ингибиторы фибринолиза значительно уменьшают объем кровопотери и потребность в трансфузиях, их использование не сопровождается повышением частоты тромботических осложнений и летальных исходов [7, 13].

Золотухиной Т.В., Подзолковой Н.М., Шиловой Н.В. с целью снижения риска активации фибринолиза за 3 дня до удаления плодного яйца из полости матки предлагается предварительно внутривенно вводить антипротеолитические препараты (Контрикал, Трасисол или Гордокс). Как указывают авторы, при хирургическом опорожнении полости матки у женщин с неразвивающейся беременностью может возникнуть кровотечение, в связи с чем заранее заготавливаются соответствующие растворы для вливаний и медикаментозные средства (свежезамороженная плазма, фибриноген, полиглюкин), а также препараты факторов свертывания крови (Ново-Севен) [5]. Во время и непосредственно после окончания операции (необходимо) ввести большой дозы средства, повышающие сократительную способность матки: окситоцин, метилэргометрин и др. Ряд исследователей также отмечают, что причиной неразвивающейся беременности являются вирусно-бактериальные ассоциации, поэтому необходима и адекватная противовоспалительная терапия [7, 12, 13].

Однако эти способы материально затратные (ввиду высокой стоимости препаратов), и для большинства лечебных учреждений не вполне доступны для практического применения.

Кроме того, имеющиеся на сегодняшний день методы снижения кровопотери при лечении неразвивающейся беременности не учитывают некоторые параметры свертывающейся системы крови, которые помогут в последующем предупредить развитие кровотечения во избежание радикальных инвалидизирующих операций [6, 7]. Наряду с этим при лечении неразвивающейся беременности необходимо учитывать показатели некоторых провоспалительных цитокинов для профилактики инфекционно-воспалительных послеабортных осложнений [3].

В качестве средства, профессионально контролирующего фибринолитическую активность, выступает транексамовая кислота – синтетическая аминокислота, конкурентный ингибитор плазминогена. По механизму действия транексамовая кислота подобна ε-аминокапроновой кислоте, но превосходит ее по эффективности в 10-20 раз [7, 12].

Механизм действия транексамовой кислоты заключается в специфическом ингибировании активации и превращении профибринолизина (плазминогена) в фибринолизин (плазмин). Транексамовая кислота обладает местным и системным гемостатическим действием при кровотечениях, связанных с повышением фибринолиза (патология тромбоцитов, меноррагии, хирургических вмешательствах), а также противовоспалительным, противоаллергическим, противомикробным и противоопухолевым действиями за счет подавления образования кининов и других активных пептидов, участвующих в аллергических и воспалительных реакциях. Транексамовая

кислота также обладает собственной болеутоляющей активностью, а также потенцирующим эффектом в отношении анальгетической активности опиатов.

Известно, что транексамовая кислота, являясь эффективным гемостатическим средством, оказывает кровесберегающее действие, сокращает объем кровопотери на 40-50%, снижает потребность в трансфузии донорских эритроцитов на 30%, а также крайне низок риск тромботических осложнений [12, 13].

Таким образом, изменения в свертывающей системе крови у пациенток с неразвивающейся беременностью и активация воспалительных процессов как на местном, так и на системном уровне в большинстве случаев требует комплексное применение противотромботической и антифибринолитической, заместительной и гемостатической, а также антибактериальной терапий.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Айрапетов Д.Ю., Ордянец И.М. Анализ свертывающей системы крови у женщин с привычным невынашиванием беременности и гомологией антигенов HLA // Врач. – 2013. – №8. – С. 68-70.
2. Готовцева, Л. В. Клиническое значение исследования системы гемостаза у беременных с синдромом потери плода во II триместре беременности. дис. ... канд. мед. наук / Л. В. Готовцева. – М., 2006. – 134 с.
3. Доброхотова Ю.Э., Джобова Э.М., Озерова Р.И. Неразвивающаяся беременность: тромбофилические и клинико-иммунологические факторы: руководство. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010. – 144 с.
4. Зайнулина М.С., Глотов А.С., Корнюшина Е.А. Тромбофилии в акушерской практике: методические рекомендации НИИ акушерства и гинекологии им. Д.О. Отта СЗО РАМН / Под ред. Э. К. Айламазяна и В. С. Баранова. – Санкт-Петербург: Н-Л, 2009. – С. 53.
5. Золотухина Т.В., Подзолкова Н.М., Шилова Н.В. и соавт. Алгоритм клинико-генетического обследования при неразвивающихся беременностях. Методические рекомендации (№ 36). – Москва, 2002. – С.10-11.
6. Канаев Ф.М., Фролов А.Л., Ахметова В.Г., Хуснутдинова Э.К., Гильманов А.Ж. Особенности состояния системы гемостаза у женщин с невынашиванием беременности // Клиническая лабораторная диагностика. – 2012. – №8. – С. 37-41.
7. Краснопольский, В. И. Патогенетическое обоснование тактики ведения женщин с неразвивающейся беременностью [Текст] / В. И. Краснопольский, О. Ф. Серова, Л. И. Липовенко и др. // Мать и дитя : мат-лы VI российского форума (Москва, 12–15 октября 2004 г.) / под ред. В. И. Кулакова, В. Н. Серова. – М. : МЕДИЭкспо, 2004. – С. 101–102.
8. Макацария, А. Д. Синдром диссеминированного внутрисосудистого свертывания крови в акушерской практике [Текст] : практическое руководство / А. Д. Макацария, А. Л. Мищенко и др. – М. : Триада-Х, 2006. – 496 с.
9. Пырегов А.В., Гурьянов В.А., Кречетова Л.В., Тетруашвили Н.К. / Профилактика активации синдрома системной воспалительной реакции при абдоминальном родоразрешении беременных с гестозом // Проблемы репродукции. – 2006. – №6. – С.108-110.
10. Радзинский, В. Е. Неразвивающаяся беременность [Текст] / В. Е. Радзинский, В. И. Димитрова, И. Ю. Майскова. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2009. – 200 с.
11. Салов И.А. Неразвивающаяся беременность. – Саратов: Изд-во Саратов. мед. ун-та, 2010. – 334 с.
12. Степанян Л.В. Пути снижения кровопотери при лечении неразвивающейся беременности: Дисс. канд. мед. наук. – Астрахань, 2012. – С. 129-130.
13. Ящук А.Г., Юлбарисова Р.Р., Попова Е.М. Неразвивающаяся беременность: современные возможности консервативного ведения // Российский вестник акуш. гин. – 2013. – Т.13, №6. – С. 29-30.

УДК 618.174-084

*Бахтиёр Джуманов, Наргиза Назарова, Ирода Вафаева
(Самарканд, Узбекистан)*

СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕНИЯ АКУШЕРСКИХ КРОВОТЕЧЕНИЙ

Проблема акушерской кровопотери до настоящего времени продолжает оставаться одной из наиболее актуальных проблем акушерской практики. В статье представлены современные данные литературы, касающиеся современных методов лечения акушерских кровотечений.

Ключевые слова: акушерские кровотечения, гипотоническое кровотечение, коагулопатия, лечение.

The problem of obstetric blood loss is still one of the most actual problem in obstetrical practice at present. The article presents the current data in the literature concerning modern methods of treatment of obstetric hemorrhage.

Key words: obstetrical bleedings, hypotonic hemorrhage coagulopathy, treatment.

Тяжелое послеродовое кровотечение является одной из основных причин материнской смертности во всем мире [1, 6]. Более чем половина материнских смертей, которые случаются в первые 24 часа после родов, в основном происходят в связи с неконтролируемым кровотечением [4, 7]. Каждая беременная женщина может столкнуться лицом к лицу со смертельным кровотечением во время или после родов, особенно уязвимыми в этом отношении становятся пациентки, страдающие анемией [7, 8]. В связи с указанным, поиск новых методов профилактики послеродовых кровотечений продолжает привлекать внимание исследователей.

Лечение при акушерских кровотечениях должно быть ранним и комплексным. Оно ведется в следующих основных направлениях:

- остановка кровотечения,
- нормализация гемодинамики,
- коррекция нарушений гемостаза.

Начинают с консервативных методов остановки кровотечения (введение утеротонических средств, наружный массаж матки, ручное или инструментальное обследование полости матки, ушивание разрывов мягких тканей родовых путей) [2, 9]. Если перечисленные методы эффективны, это проявляется сразу, если нет, то многочисленные манипуляции ведут лишь к потере времени. Необходимо помнить, что ручное (инструментальное) обследование полости матки осуществляется только 1 раз, проводится под качественным обезболиванием, чтобы не добавлять болевой компонент и не усугублять шок. Эффективность этой манипуляции тем выше, чем раньше она осуществлена, кровопотеря более 800 мл, гипотензия длительностью более 30 мин резко снижают ее эффективность и результативность. Отсутствие эффекта от ручного обследования чаще всего свидетельствует о коагулопатическом характере кровотечения и необходимости перехода к оперативным методам лечения и срочной коррекции нарушений в системе гемокоагуляции [1, 2, 4]. Применение утеротонических средств при кровотечениях обязательно. Их можно вводить до ручного обследования матки, во время этой операции они могут дополнять последнее. Рекомендуется введение окситоцина внутривенно струйно или капельно, простагландинов внутривенно или в толщу шейки матки. Не утратило своего значения введение метилэргометрина (если он не использовался ранее с целью профилактики). Ошибкой является многократное повторное введение утеротонических средств. Если нет эффекта после первого введения (или наблюдается слабый и кратковременный эффект), то увеличивать дозу не следует, так как поврежденный нервно-мышечный аппарат матки все

равно не реагирует [7, 9]. Вслед за ручным обследованием полости матки необходимы тщательная ревизия родовых путей и ушивание имеющихся разрывов. Это не только приводит к остановке кровотечения, но и рефлекторно способствует сокращению матки [4, 7]. Другие временные методы остановки кровотечения: допустимо временное прижатие аорты к позвоночному столбу или наложение клемм по Бакшееву. После наложения клемм по Н.С. Бакшееву родильницу переводят в операционную. Если после наложения клемм и проведения интенсивной инфузионной терапии кровотечение остановилось, а матка восстановила способность к эффективному сокращению, то операцию откладывают, за родильницей осуществляют наблюдение в течение двух часов (оценка общего состояния, жалоб, гемодинамических показателей, диуреза, состояния матки и кровянистых выделений из половых путей). В этот период продолжают консервативные мероприятия по профилактике нарушений сократительной деятельности матки (утеротонические средства, холод на живот), инфузионную терапию, проводят необходимое лабораторное обследование женщины (показатели гемоглобина, гематокрита, гемостазиограмма и др.). Если матка хорошо сокращается и кровотечение не возобновляется в течение двух часов, клеммы осторожно снимают и продолжают консервативное лечение в палате интенсивной терапии [1, 2, 4].

Если, несмотря на наложение клемм по Н.С. Бакшееву и интенсивную инфузионную терапию, кровотечение не прекратилось, кровопотеря нарастает и приближается к 1000 мл, приступают к хирургическому лечению – удалению матки как источника кровотечения [3, 5].

Последовательность действий выглядит следующим образом [6, 8, 12]:

- введение простенона в мышцу матки;
- ишемизация матки путем наложения зажимов и лигатур на сосудистые пучки;
- наложение гемостатических компрессионных швов Б-Линча (B-Lynch) и Перейры;
- перевязка подвздошных артерий;
- ангиографическая эмболизация;
- и лишь затем ампутация или экстирпация матки.

Вопрос об удалении матки следует поставить при продолжающемся кровотечении и кровопотере, составляющей около 30% ОЦК [4, 9]. В случае сформированной шейки и при отсутствии нарушений свертываемости крови возможно выполнение надвлагалищной ампутации матки, в остальных случаях выполняется экстирпация матки. Решение в пользу экстирпации матки определяется тем, что массивное гипотоническое кровотечение обусловлено шоковым состоянием матки с исходным тяжелым поражением ее нервно-мышечного аппарата на фоне системных нарушений гемодинамики, гемостаза, дыхательной функции клеток. В этих условиях кровопотеря, а также операционный стресс приводят к прогрессированию системных нарушений с развитием острой формы ДВС-синдрома и появлению коагулопатического компонента кровотечения. В результате раневая поверхность сохраненной шейки матки при ограничении объема хирургического вмешательства надвлагалищной ампутацией матки будет являться дополнительным источником внутрибрюшного кровотечения [4, 7]. С целью остановки паренхиматозного кровотечения, продолжающегося, несмотря на экстирпацию матки, производят перевязку внутренних подвздошных артерий [5, 12].

В последнее время все больше зарубежных и российских ученых предлагают различные методики хирургического лечения гипотонических кровотечений позволяющие сохранять матку, а вместе с ней репродуктивную и менструальную функцию.

Все более широко используются операции на магистральных сосудах малого таза.

После того как в гинекологической практике получила широкое распространение селективная эмболизация маточных артерий при лечении миомы матки, ряд авторов предложили применять данную методику в послеродовом периоде для остановки кровотечений [2, 3]. Эмболизация также как и перевязка маточных артерий позволяет резко снизить кровоток в послеродовой матке. По данным ряда западных авторов эффективность

методики доходить до 97%, однако стоит заметить, что для ее выполнения требуется наличие специальной аппаратуры и персонала, причем в непосредственной близости от род. зала, в связи с чем не может выполняться вне специализированных стационаров. Так же описаны случаи эмболии околоплодными водами и развития ишемического некроза после выполнения данной манипуляции [7, 8, 9].

В последние годы появляются публикации о проведении двусторонней перевязки внутренних подвздошных артерий у женщин с гипотоническим маточным кровотечением в раннем послеродовом периоде в целях сохранения репродуктивной и менструальной функций [3, 5, 8]. Следует отметить, что впервые в гинекологической практике двустороннюю перевязку внутренних подвздошных артерий выполнил Howard Kelly у пациентки с раком шейки матки. Долгое время считалось, что гемостатический эффект от перевязки внутренних подвздошных артерий связан с ишемизацией матки. Однако дальнейшие исследования показали, что остановка кровотечения при применении данного метода обусловлена не прекращением кровотока в маточных артериях, а изменением его характера и направления.

Помимо операций на магистральных сосудах предложены ряд операций, позволяющих осуществлять механическую компрессию матки.

Тампонада полости матки при помощи баллонов позволяет в ряде случаев избежать оперативного лечения [2, 7, 9]. Возможно использование катетеров Фолея, либо зондов Блэкмора. В настоящее время разработан специальный баллон для остановки послеродовых кровотечений. В качестве метода остановки кровотечения в послеродовом периоде рядом авторов предложены различные компрессионные швы, накладываемые на матку. В 1997 году Кристофер Линч описал технику разработанного им компрессионного шва на матку, позволившую в 11 случаях избежать экстирпации матки при послеродовых кровотечениях. Техника выполнения предполагает наложение одного шва, сжимающего целиком тело матки в продольном и поперечном направлениях. В случае если кровотечение возникло после родов через естественные родовые пути, автор рекомендует выполнять разрез на матке до наложения шва [5, 10]. Это позволяет опорожнить матку от сгустков и остатков плацентарной ткани, делает возможным надлежащим образом наложить шов, а также провести максимальную и симметричную компрессию с обеих сторон матки. Преимуществом данной методики, по мнению автора, является возможность избежать перевязки магистральных сосудов матки и сохранить генеративную функцию. Помимо вышеописанной методики существуют и другие варианты наложения компрессионных швов на матку [10, 11].

Таким образом, в последнее время появляется все больше хирургических методик, направленных на сохранение репродуктивного здоровья у молодых женщин с послеродовыми кровотечениями, рациональное использование которых позволяет в значительном большинстве случаев добиться остановки кровотечения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ан А.В., Пахомова Ж.Е. Критические состояния при акушерских кровотечениях. // Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии. – 2010. – Т.9, №4. – С.33-36.
2. Баранов И.И. Современные принципы лечения акушерских кровотечений // Вестник Российской ассоциации акушеров-гинекологов. – №2 '99. – 2008.
3. Ищенко А.И., Липман А.Д., Ищенко А.А. Органосохраняющие операции при акушерских гипотонических кровотечениях // Проблемы репродукции. – 2009. – №3. – С.4-8.
4. Каримова Н.Н., Аюпова Ф.М. Клиническая оценка состояния женщины, перенесшей массивное акушерское кровотечение // Вестник врача. – Самарканд, 2013. – №2. – С.64-65.
5. Курцер М. А., Панин А.В., Сушевич Л. В., Перевязка внутренних подвздошных артерий как альтернатива гистэктомии при массивных акушерских кровотечениях // Акуш. и гин. – 2005. – №4. – С. 12-15.

6. Негмаджанов Б.Б., Сафаров А.Т., Раббимова Г.Т. Кровотечения в акушерской практике: Методическое пособие. – Самарканд, 2011.
7. Салов И.А., Маршалов Д.В., Рогожина И.Е., Ширяева М.И. Превентивная терапия акушерских кровотечений // Акушерство и гинекология. – 2007. – №6. – С.13-17.
8. Серов В.Н., Маркин С.А. Критические состояния в акушерстве. – М., 2013.
9. Стрижаков А. Н., Давыдов А.И. Избранные лекции по акушерству и гинекологии. – М.: Медицина, 2009.
10. Allam M.S., B-Lynch C., The B-Lynch and other uterine compression suture techniques // Int J Gynaecol Obstet. – 2005. – Jun; 89, 3, 236-241.
11. Cho J., Jun H., Lee C., Hemostatic suturing technique for uterine bleeding during cesarean delivery // Obstet. Gynecol. – 2000. – 96, 502-6.
12. Fortney Y., O'Leary J.A. Uterine artery ligation in the control of postcesarian hemorrhage J.Reprod. Med. – 2006, 40. – P.189-193.

УДК 618.14-008.6

*Бахтиёр Джуманов, Сардор Эиматов,
Комила Азимова, Лола Сафарова
(Самарканд, Узбекистан)*

ПРОФИЛАКТИКА ИНФЕКЦИОННО-ВОСПАЛИТЕЛЬНЫХ ОСЛОЖНЕНИЙ ИСКУССТВЕННОГО ПРЕРЫВАНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ

Своевременное предупреждение инфекционно-воспалительных осложнений после искусственного прерывания беременности является актуальной проблемой современного акушерства и гинекологии. В статье рассмотрены вопросы профилактики инфекционно-воспалительных осложнений искусственного прерывания беременности.

Ключевые слова: аборт, антибиотикопрофилактика, эндометрит, инфекционно-воспалительные осложнения.

Timely prevention of infectious-and-inflammatory complications after artificial abortion is an actual problem of modern obstetrics and gynecology. The article considers the issues of prevention of infectious-and-inflammatory complications of artificial interruption of pregnancy.

Key words: abortion, antibiotic prevention, endometritis, infectious-and-inflammatory complications.

Введение. Проблема «безопасного аборта» – одно из приоритетных направлений в деятельности ряда международных организаций, связанной с охраной репродуктивного здоровья [1, 6, 7].

Важность проблемы медицинского аборта обусловлена большим количеством осложнений, которые влечет за собой эта операция, прежде всего инфекционно-воспалительного характера. Среди нозологических форм воспалительных осложнений после медицинского аборта лидируют эндометриты, в основном на фоне задержки частей плодного яйца, которые встречаются в 13,5-55% случаев [1, 3, 6, 7].

Однако первичная профилактика послеабортных инфекционно-воспалительных осложнений заключается в предупреждении нежелательной беременности, причем помимо социально-экономических причин, большое значение принадлежит уровню медицинской информированности населения, а также грамотной политике по планированию семьи и контрацепции [2, 4, 8].

Значительная роль в возникновении воспалительных осложнений медицинского аборта отводится микрофлоре влагалища и цервикального канала, которая в норме является одним

из факторов неспецифической резистентности [3, 4, 5]. Однако, при определенных условиях, в частности, при аборте микроорганизмы могут стать возбудителями инфекционных осложнений. Эта проблема имеет особую актуальность в условиях имеющегося роста инфекций, передаваемых половым путем.

Несмотря на актуальность проблемы своевременного предупреждения инфекционно-воспалительных осложнений искусственного прерывания беременности, данные об эффективности превентивной антибиотикотерапии при медицинском аборте достаточно противоречивы [2, 9, 10].

В этой связи совершенствование комплекса профилактических мероприятий, способных снизить риск развития инфекционно-воспалительных заболеваний органов малого таза после искусственного прерывания беременности является актуальной задачей современного акушерства.

Цель исследования.

Изучить эффективность применения антибактериальных препаратов для профилактики инфекционно-воспалительных осложнений после искусственного прерывания беременности.

Материалы и методы.

Нами наблюдались 60 женщин 18-35 лет, которым проведено искусственное прерывание беременности при гестационном сроке 7-10 недель. В основной группе (30 чел.) проводилась антибиотикопрофилактика (введение однократно внутривенно за час до аборта 1 г амоксициклава). Выбор этого препарата связан с их хорошей всасываемостью (концентрация в тканях достигает максимума уже через 1-2 часа после введения), доступностью, широким спектром действия. Группу сравнения составили 30 пациенток, у которых антибактериальные препараты с целью профилактики послеабортных осложнений использованы не были. В обеих группах в динамике определяли показатели гемограммы, бактериоскопического исследования вагинального отделяемого, а также исследовали параметры УЗИ с определением динамики инволюции матки. Проведены бактериологическое и цитоморфологическое исследования аспирата из полости матки в динамике перед искусственным прерыванием беременности и через 7-10 дней после аборта. Работа проведена на базе Самаркандского Областного Перинатального Центра с 2015 по 2017 гг.

Результаты исследования и их обсуждение.

Возраст обследованных женщин колебался от 18 до 37 лет, составляя в среднем $25,1 \pm 1,2$ года. Ни у одной из пациенток основной группы не было выявлено воспалительных осложнений ни при выписке, ни через 10 дней после выскабливания. Среди женщин группы сравнения у половины отмечены те или иные проявления инфекционно-воспалительных осложнений. В группе сравнения у 17 женщин диагностированы различной степени выраженности проявления воспалительного процесса в эндометрии. У женщин основной группы не было отмечено ни одного случая проявления побочных реакций, в том числе аллергических.

В основной группе в случаях наличия при первоначальном исследовании воспалительных изменений цитоморфологических показателей (преобладание нейтрофилов над лимфоцитами) в послеабортном периоде отмечена значительная положительная динамика в виде увеличения числа лимфоцитов, появления или увеличения числа макрофагов, что в целом свидетельствовало об уменьшении воспалительной реакции. В отличие от основной группы, у женщин группы сравнения не наблюдалось существенного изменения цитоморфологических показателей в динамике, особенно в случаях последующего развития воспалительного процесса в эндометрии. При бактериологическом исследовании аспирата из полости матки в случаях развития эндометрита высевались энтеробактерии (*E. coli*), грамположительные кокки (*S. Aureus*, *Enterococcus spp*), неспорообразующие анаэробы (*Bacteroides spp*, *Peptococcus spp*, *Peptostreptococcus spp*).

Нами отмечена более выраженная динамика эхографических показателей в основной группе, прежде всего в отношении переднезаднего размера матки. При исследовании состояния вагинального биоценоза у женщин как основной группы, так и в группе сравнения, не отмечено повышения частоты бактериального вагиноза, кандидоносительства.

Выводы

Таким образом, при искусственном прерывании беременности превентивное однократное применение антибактериальных препаратов является хорошим методом профилактики инфекционно-воспалительных послеабортных осложнений. Использование антибактериальных препаратов позволяет достичь более выраженной динамики инволюции матки в послеабортном периоде, приводит к нормализации цитоморфологических показателей при исследовании аспирата из полости матки, не оказывая негативного влияния на состояние микрофлоры влагалища.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Аборт (медико-социальные и клинические аспекты) / О. Т. Фролова, В.Ф. Волгина, И.А.Жирова и др. – М.: Триада-Х, 2003. – 160 с.
2. Адамян Л.В. Антибиотикопрофилактика при абортах и «малых» гинекологических операциях / ЛВ. Адамян // Проблемы репродуктологии. – 2005. – № 4. – С. 45-47.
3. Гатина Т.А. Современные подходы к проведению искусственного прерывания беременности в первом триместре и профилактике осложнений аборта: автореф. дисс.канд. мед. наук / Т.А. Гатина. – М., 2001. – 25 с.
4. Гончаров Д.В. Оптимизация методов предупреждения инфекционно-воспалительных осложнений после искусственного прерывания беременности: автореф. дисс. канд. мед. наук. – Пермь, 2008. – 24 с.
5. Дергачева Т.М. Диагностика и лечение неспецифических эндометритов после искусственного аборта / Т.К. Дергачева, АА. Родионенко // Бюлл. Сиб. отд. РАМН. –1993. – №9. – С. 74-77.
6. Плотко Е.Э. Медикаментозный аборт и вакуум-аспирация на ранних сроках беременности: равноценный выбор? // Вестник РУДН. Серия медицина. Акушерство и гинекология. – 2011. – № 5. – С. 227-235.
7. Юсупова А.Н. Аборты в России / А.Н. Юсупова. – М.: ГЭОТАР-МИЦ, 2004. – 208 с.
8. Alan Guttmacher Institute (AGI). Abortion in context: USA and Worldwide. – NY: AGI, 1999.
9. A randomised controlled trial of antibiotic prophylaxis in abortion / JS SagrateeJ. Mood-ley, I. Kleinschmid, W. Zawilski // Gynecol. Ob-stet. Invest. – 2001. – VoL 51. – P.38-40.
10. Tonelli, T. Amoxicillin/clavulanic acid versus cefotaxim for antimicrobial prophylaxis in abdominal surgery: a randomized trial / T. Tonelli, T. Mazzei, A Novelli // J. Chemother. – 2002. – VoL 14. – №4. – P. 366-372.

УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК ХОДЬБИ ПІСЛЯ ПЕРЕНЕСЕНОГО МОЗКОВОГО ІНСУЛЬТУ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ВІДНОВНОМУ ЕТАПІ

Основним завданням нейрореабілітації є повернення людини з ГПМК до звичного (буденного) способу життя. Оскільки саме ходьба є основою практично будь-якої рухової діяльності, тому для того, щоб вирішити дане завдання необхідно відновити функцію ходьби. Ходьба – складна циклічна локомоторна дія, одним з основних елементів якої є крок. Існує шість фаз ходьби. У людей з ГПМК правильний стереотип ходьби є порушеним, це зумовлено наслідками інсультів: парезами та плегіями; змінами м'язевого тонусу; порушеннями чутливості; когнітивними змінами діяльності головного мозку та емоційно – вольової сфери. Вирішення даної проблеми допоможе інтегрувати хворого до повсякденної рухової активності.

Ключові слова: гостре порушення мозкового кровообігу, нейрореабілітація, фізична реабілітація, мозковий інсульт, корекція патологічної ходьби, фізична терапія.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Гостре порушення мозкового кровообігу (ГПМК) є важливою медико-соціальною проблемою. Захворюваність на мозковий інсульт складає 2,5 - 3 випадки на 1000 населення в рік [4, 11].

Постінсультна інвалідизація займає перше місце серед усіх причин інвалідності та складає 3,2 на 10000 населення. До праці повертається 20% осіб, що перенесли інсульт, при тому, що одна третина хворих на мозковий інсульт - люди працездатного віку [4, 11].

Основними неврологічними симптомами і синдромами мозкового інсульту є рухові порушення: навички ходьби, розлади координації. У теперішніх умовах ефективність застосування методик з фізичної реабілітації в комплексному лікуванні хворих після мозкового інсульту не є досконалими [6, 7]. Тому удосконалення та впровадження методики фізичної реабілітації, що спрямована на корекцію патологічної ходьби в комплексному лікуванні пацієнтів після перенесеного мозкового інсульту на відновному етапі засобами фізичної реабілітації є актуальною.

Дослідження буде виконано згідно зі зведеним планом науково-дослідної роботи на 2016 – 2020 р. у рамках теми 4.2 « Теоретико-методичні основи фізичної реабілітації неповносправних з порушенням діяльності опорно-рухового апарату та дихальної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для більшості хворих з гострим порушенням мозкового кровообігу, через ряд причин, характерна дисфункція ходьби. Основним завданням нейрореабілітації є повернення людини після перенесеного інсульту до звичного (буденного) способу життя [15]. Для того, щоб вирішити дане завдання необхідно відновити функцію ходьби. На неврологічному рівні функція ходьби забезпечується складною, ієрархічно організованою системою, в якій умовно можна виділити три рівні: спінальний, стовбурово-мозочковий, вищий (кірково-підкірковий). Ці системи вирішують чотири основних завдання: підтримку рівноваги; ініціацію ходьби; генерацію ритмічних крокових рухів; зміну параметрів ходьби залежно від умов довкілля [23].

Механізми ходьби та підтримка рівноваги тісно взаємодіють але не співпадають одна з одною. Для забезпечення нормальної функції ходьби необхідна взаємодія практично всіх рівнів нервової системи. Ініціація ходьби та її швидкість залежить від мезенцефальної локомоторної зони, яка розташована в дорсолатеральній частині покривки середнього мозку. Мозочок регулює швидкість і амплітуду рухів, координує рухи тулубом та

кінцівками. Регуляція ходьби головним чином забезпечується серединними структурами мозочку [23].

Вищий рівень регуляції ходьби забезпечується корою великих півкуль та зв'язаними з нею підкірковими структурами. В ній можна виділити дві основні системи: першу формують основи корково-підкоркового кола, включаючи нейрони стріатума, паллідума, таламуса і повертається до додаткової моторної кори. Це забезпечує підготовку і реалізацію автоматизованих локомоторних і поступальних синергій; другий компонент – премоторна кора, яка взаємодіючи з асоціативними зонами тім'яної кори, що забезпечує пристосування локомоторних дій до конкретних умов [7].

Формулювання мети й постановка завдань роботи. Метою нашого дослідження є удосконалити методику фізичної реабілітації спрямовану на корекцію навичок ходьби в осіб другого зрілого віку після перенесеного мозкового інсульту на відновному етапі.

Проаналізувати і узагальнити зміст існуючих методик фізичної реабілітації, спрямованих на корекцію навичок ходьби після перенесеного мозкового інсульту на відновному етапі. Визначити модель правильного стереотипу ходьби, стан функції ходьби в після перенесеного мозкового інсульту на відновному етапі. Удосконалити методику фізичної реабілітації, спрямовану на корекцію навичок ходьби. Експериментально перевірити ефективність даної методики фізичної реабілітації. Розробити практичні рекомендації для осіб, що перенесли мозковий інсульт.

Методи дослідження:

На першому етапі дослідження проаналізовано та узагальнено дані науково-методичної літератури.

Виклад основного матеріалу. Метою спостережного аналізу ходьби є визначення основних відхилень ходьби пацієнта і пряме втручання стосовно тих порушень, які ініціюють її патологічну функцію. Такими порушеннями є паралічі та парези, зміни м'язевого тону, постінсультні трофічні порушення, дихальні ускладнення, порушення чутливості, мовні порушення, когнітивні порушення, емоційно – вольові порушення, розлади сну тощо. Для визначення основних відхилень ходьби було здійснено порівняльні характеристики нормальної ходьби та її функцій. Правильний стереотип ходьби включає шість фаз ходьби.

Перша фаза передбачає рух передньої ноги, що приземляється з п'ятки і опираючись на неї виконує обертання в напрямку дотрону і донизу. Цей рух носить назву переكات п'ятки, котрий починається в першій фазі і продовжується протягом того часу допоки нога залишається опорною. У цій фазі м'язи передньої групи гомілки, по мірі наступання на п'ятку, забезпечують іммобілізацію гомілково – ступневого суглобу, а розігнуте положення колінного суглобу забезпечується чотириголовим м'язом стегна [6].

У другій фазі стопа стикається всією подошвою з опорною поверхнею, разом з тим відбувається рух всієї ноги, зокрема гомілки, в гомілкоступневому суглобі, при цьому опорна нога проходить фазу вертикалі. Скорочення м'язів ніг у цій фазі забезпечується відвідними м'язами стегна, що запобігають значному опусканню тазу на протилежній стороні. Скорочення великого сідничного м'язу помітно тоді коли тулуб нахилений вперед і вертикаль його центру ваги проходить спереду поперечної осі кульшового суглобу [6].

Третя фаза включає задній крок опорної ноги. Маса тіла перенесена на пальці. Стопа, починаючи з п'ятки, відходить від опорної поверхні, проходить при цьому обертання довкола пальців. Як п'ятка в першій фазі, так і пальці в 3 фазі служать опорою для тіла. Одночасно відбувається плантарне згинання стопи навколо поперечної осі гомілкоступневого суглобу. Третя фаза закінчується поштовхом пальців стопи, в якому приймають участь всі м'язи задньої і бічної поверхні гомілки і подошви стопи.

У четвертій фазі спостерігається задній крок вільної ноги. Відбувається згинання в колінному і гомілковоступневому суглобах, а також згинання в кульшовому суглобі. В четвертій фазі м'язи працюють наступним чином вони скорочуються при верхній опорі,

причому м'язи задньої поверхні стегна, що розгинають стегно розслабляються, а передньої скорочуються, а передня група м'язів гомілки скорочується [6].

П'ята фаза – це період вертикалі вільної ноги, коли нога, що переноситься, трішки зігнута в колінному і гомілково – ступневому суглобах. Крім роботи м'язів, для руху ноги вперед також має значення маятниковий рух, спочатку в кульшовому, а потім(в наступній фазі) у гомілково – ступневому суглобі.

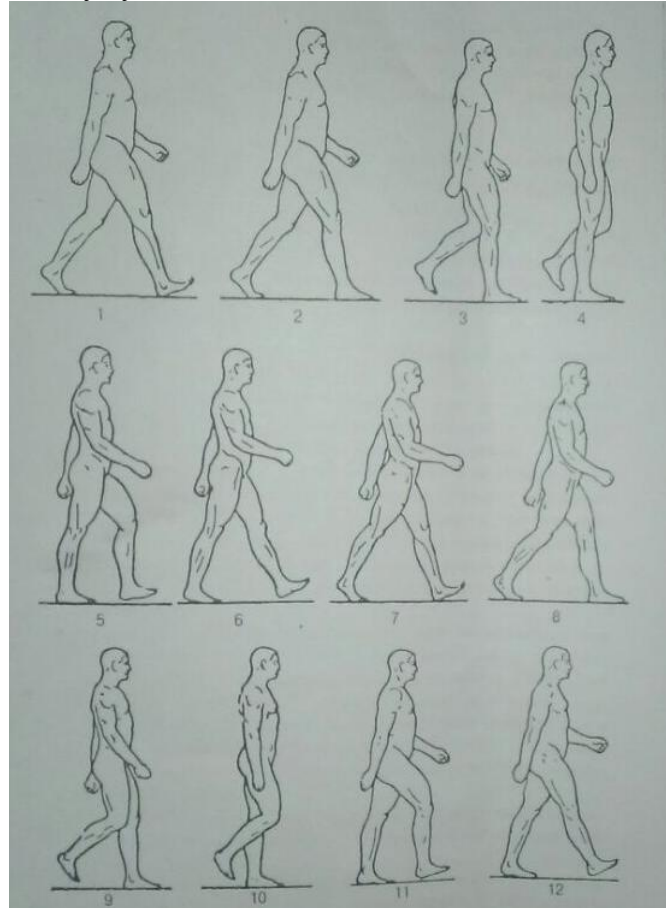

Рис. 1 Послідовне положення тіла під час повного циклу рухів при ходьбі

Послідовне положення тіла під час повного циклу рухів при ходьбі: 3 – 6 - крок при правій опорній і лівій вільній нозі; 9 – 12 – крок при лівій опорній і правій вільній нозі; 1, 2, 7, 8 – періоди подвійної опори; 4, 10 – періоди вертикалі; 5, 6, 11 – передній крок.

Шоста фаза включає передній крок переносної ноги. Протягом цієї фази рух стегна сповільнюється в той час, як гомілка продовжує рухатися вперед завдяки розгинанню в колінному суглобі. Цей рух відбувається за рахунок скорочення чотириголового м'язу стегна (балістичний тип). Суть його полягає в тому, що чотириголовий м'яз стегна, спочатку поступово скорочуючись, а потім даючи сильний короткий ривок для руху гомілки, раптово розслабляється, а рух гомілки закінчується вже після цього розслаблення [6].

В кінці шостої фази гомілка повністю розгинається під час приземлення ноги, після чого ходьба переходить в першу фазу. На цьому повний цикл руху ноги під час ходьби закінчується, і в подальшому відбувається тільки його повторення [6, 7].

Дослідження показало, що механізми ходьби та підтримка рівноваги тісно взаємодіють, але не співпадають одна з одною і для забезпечення нормальної функції ходьби необхідна взаємодія практично всіх рівнів нервової системи.

Для здійснення функцій ходьби людині необхідно зберігати рівновагу. Збереження рівноваги тіла в положенні стоячи можливо лише тоді, коли центр ваги тіла знаходиться над площею опори. Інакше кажучи, вертикаль центру ваги має не виходити за межі площі опори. Якщо ця вертикаль виходить за межі площі опори, то рівновага порушується і тіло стає не

стійким (падає). Мала стійкість рівноваги тіла людини пояснюється тим, що значна частина м'язової енергії використовується для утримання центру ваги в межах площі опори. Площа опори при положенні стоячи здійснюється зарахунок підшвенної поверхні стоп і простором, що знаходиться між ними. Основними місцями опори у стоп є нижні поверхні п'яткового бугра і кісток плесна [6].

При досягненні симетричного положення стоячи маса тіла рівномірно розподіляється на дві стопи так, що вертикаль центру тіла проходить приблизно всередині площі опори, розміщуючись в серединній площині тіла.

Відомо, що втрата рівноваги настає в тому випадку коли вертикаль центру тіла при положенні стоячи на одній нозі наближається до краю підшви менш ніж на 3 см.

Під час ходьби важливе значення мають рухи тулуба та тазу. При основному поступальному русі вперед рухи тулуба зводяться до коливань в вертикальному і поперечному напрямках, а також до рухів повороту і скручування довкола його вертикальної осі і деякого нахилу допереду і дозаду.

Загальний центр маси тіла рухається не по прямій, а коливається, а амплітуда вертикальних коливань тулуба досягає 3 – 4 см. Вона може бути більшою або меншою, в залежності головним чином, від положення опорної ноги в період вертикалі. Поперечні коливання тулуба зводяться до того, що все тіло рухається в період одиночного кроку в сторону опорної ноги [6]. Завдяки рухам тазу, що здійснюються довкола вертикальної осі кульшового суглобу опорної ноги, довжина кроку збільшується [6].

Висновки

1. Знання кінематики нормальної ходьби, динаміки і м'язової активності є ключовим для оцінки патологічної ходьби.
2. Систематичний метод спостереження патологічної ходьби дає можливість виявити причини порушень та стратегію застосування фізичної терапії.
3. Спостереження дасть можливість визначити основні відхилення ходьби та особливості застосування засобів фізичної терапії для корекції даних відхилень ходьби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бейн Э.С. Восстановление речи у больных с афазией / Бейн Э.С., Бурлакова М. К., Визель Т. Г. – М.: Медицина, 1982. – С.182.
2. Берштейн Н. А. Физиология движений и активность / Берштейн Н. А. – М.: Медицина, 1990. – 494 с.
3. Витензон А.С. Закономерности нормальной и патологической ходьбы человека. – М.: ЦНИИПП, 1998. – 271 с.
4. Діагностика, комплексне лікування, реабілітація, профілактика і організаційні заходи з питань церебрального інсульту / Зозуля І. та ін.: Навч.-метод. посібник для слухачів системи до- та післядипл. підгот., лікарів всіх спец. – К., 2005. – 72 с.
5. Діагностика, комплексне лікування, реабілітація, прфілактика і організаційні заходи з питань церебрального інсульту / Зозуля І. Та ін.: Навч.-метод. посібник для слухачів системи до- та післядипл. підгот., лікарів всіх спец. – К., 2005. – 72 с.
6. Епифанов В. А. Восстановительная медицина / Епифанов В. А. – М.: ГЭОТАР- Медиа, 2007. – 592 с.
7. Епифанов В. А. Реабилитация больных, перенесших инсульт. – М.: МЕДпресс, 2006. – 256 с.
8. Завалишин И. А. Спастичность / Завалишин И. А., Бархатова В. П. // Журн. Невропат. и психиатр. – 1986 – №4. – С.532-536.
9. Кадыков А. С. Восстановление нарушенных функций и социальная реадaptация больных, перенесших инсульт (основные факторы реабилитации) / Кадыков А. С. // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора медицинских наук (в форме научного доклада). – М. – 1991.

10. Кадыков А. С. Реабилитация после инсульта / Кадыков А. С. – М.: „Миклош”, 2003. – 176 с.
11. Кузнецов В. В. Програма реабілітації хворих на інсульт / Кузнецов В. В., Доценко І. В., Шульненко Д. В. – К., 2007. – 22 с.
12. Лунев Д. К. К клинике и патофизиологии нарушений мышечного тонуса при мозговом инсульте / Лунев Д. К. // Журн. невропат. и психиатр. – 1966. – № 12. – С. 1751-1758.
13. Марченко О. К. Фізична реабілітація хворих із травмами й захворюваннями нервової системи : навч. посіб. / О. К. Марченко. – К.: Олімпійська література, 2006. – 196 с.
14. Мухін В. М. Фізична реабілітація / В. М. Мухін. – К. : Олімпійська література, 2005. – 468 с.
15. Hacke W. Neurology / Hacke W., Brott T., Caplan L.R. et al. – 1999. – Vol.53. – P. 3-14.

УДК 616.831-005.1.08

*Наиля Зиганшина, Рано Нуралиева, Азиза Бурибаева,
Нилуфар Умарова, Гульнора Нуралиева
(Самарканд, Узбекистан)*

СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕНИЯ ИШЕМИЧЕСКОГО ИНСУЛЬТА

Ишемический инсульт является полиэтиологическим и патогенетически разнородным клиническим синдромом. В каждом случае ИИ следует стараться установить непосредственную причину инсульта, так как от этого в немалой степени будет зависеть терапевтическая тактика. Особую значимость имеет своевременность, преемственность и правильная тактика лечения на всех этапах терапии ишемического инсульта. Большое значение отведено восстановительным и реабилитационным мероприятиям, которые направлены на снижение инвалидизации и наиболее полному восстановлению утраченных функций нейронов.

Ключевые слова: ишемический инсульт, инфаркт мозга, реперфузия, нейропротекция, антиагреганты, антикоагулянты, ангиопротекторы, антиоксиданты.

Ischemic stroke is polyetiologic and pathogenetically heterogeneous clinical syndrome. In each case, the AI should try to establish a direct cause of the stroke, as from this to a large extent will depend on the therapeutic strategy. Of particular importance is the timeliness, continuity and correct tactics of treatment at all stages of treatment of ischemic stroke. Great importance given to recovery and rehabilitation activities which aim to reduce disability and most complete recovery of lost functions of neurons.

Key words: ischemic stroke, cerebral infarction, reperfusion, neuroprotection, antiplatelets, anticoagulants, angioprotectors, antioxidants.

В соответствии с критериями ВОЗ, ишемический инсульт определяют как «острое очаговое неврологическое нарушение с клиническими проявлениями, сохраняющимися в течение более 24 ч, вероятной причиной которого служит ишемия головного мозга» [8]. Для инфаркта мозга характерно быстрое развитие неврологических нарушений, проявляющихся общемозговыми и очаговыми нарушениями. Необходимо не только установить ишемический характер инсульта и его локализацию, но и выяснить его этиопатогенетический вариант. Для этого надо оценить наличие факторов риска сосудистой мозговой катастрофы, таких как артериальная гипертензия (АГ), заболевания сердца и сосудов, сахарный диабет, возраст пациента (старше 50 лет), курение, а также ранее перенесенный ишемический инсульт или транзиторная ишемическая атака [5].

По данным Всемирной федерации неврологических обществ, ежегодно в мире регистрируется не менее 15 млн. инсультов. Причем предполагается, что эти данные явно занижены, так как в развивающихся странах многие случаи инсульта не регистрируются или вовсе остаются без внимания врачей по причине недоступности медицинской помощи. В России заболеваемость инсультом составляет 3,4 на 1000 человек в год. В абсолютных цифрах это составляет более 450 000 новых инсультов в год [6, 7].

В большинстве стран мира острые нарушения мозгового кровообращения входят в четверку самых частых причин смертности. Не менее трети инсультов приводят к летальному исходу в остром периоде. В течение последующего года летальность увеличивается еще на 10-15%. Инсульт является одной из наиболее распространенных причин инвалидизации. У 80% выживших после инсульта развивается та или иная степень ограничений в повседневной жизни [2].

При развитии ишемического инсульта лечение состоит из нескольких этапов:

- догоспитального;
- госпитального (базисного, дифференцированного);
- реабилитационного (лечебная физкультура, рефлексотерапия и массаж).

Тактика лечения на догоспитальном этапе

Формирование устойчивого очага некроза и развитие структурно-морфологических изменений в нейронах головного мозга при возникновении инфаркта мозга происходит в течение 3-6 часов после проявления первой симптоматики, так называемое «терапевтическое окно». В течение этого времени при восстановлении кровоснабжения ишемизированного участка, происходит остановка процесса формирования очага некроза и минимизация неврологического дефицита. Врач скорой помощи оказывает пациенту интенсивную (при необходимости реанимационную) медицинскую помощь, направленную на устранение угрожающих жизни нарушений сердечно-сосудистой и дыхательной систем (с применением специальных носовых и ротовых воздухопроводов), отсасывают выделения из полости рта и носа (слизь и/или рвотные массы). При необходимости проводится интубация трахеи, искусственное дыхание, непрямой массаж сердца.

Общее (базисное) лечение ишемического инсульта

Базисная терапия направлена на поддержание жизненно важных функций организма. Она включает следующие мероприятия: оценка и коррекция нарушений со стороны дыхательной и сердечно-сосудистой системы;

контроль водно-электролитного баланса; лечение повышенного внутричерепного давления и судорожных приступов; коррекция артериального давления; нормализация уровня глюкозы (инсулинотерапия при гипергликемии >10 ммоль/л); нормализация температуры тела (искусственное охлаждение, диклофенак, напроксен, ацетаминофен при $t > 37,5^{\circ}\text{C}$); поддержание нормоволемии (избегать использования глюкозосодержащих растворов); профилактика и своевременная диагностика инфекционных и тромбоэмболических осложнений; раннее начало полноценного питания (естественного или искусственного энтерального); максимально ранняя вертикализация (2–4-е сутки); комплексная реабилитация силами мультидисциплинарной бригады.

Реперфузия и нейропротекция при ишемическом инсульте.

В патогенезе развития острой фокальной ишемии мозга основное значение принадлежит снижению церебрального кровотока, развитию циркуляторной гипоксии вследствие недостаточного поступления в нервную ткань кислорода и глюкозы. Наиболее перспективными методами предотвращения необратимого повреждения мозгового вещества у больных с ишемическим инсультом являются восстановление локального мозгового кровотока (тромболитическая терапия) и метаболическая защита мозга (нейропротекция).

С целью реперфузии ишемизированного очага используют:

1. *Тромбоцитарные и эритроцитарные антиагреганты:*

ацетилсалициловая кислота, дипиридамол, тиклопидин, клопидогрель, пентоксифиллин.

2. *Антикоагулянти*: гепарин, низкомолекулярные гепарины, фенилин, варфарин.
3. *Вазоактивные препараты*: винпоцетин, ницерголин, инстенон, аминофиллин (эуфиллин), циннаризин.

4. *Ангиопротекторы*: пармидин (продектин), троксерутин, этамзилат.

5. *Биореологические препараты*: плазма, альбумин, реополиглюкин.

Нейропротекцию у больных с инфарктом мозга осуществляют с помощью таких препаратов, как:

1. *Блокаторы кальциевых каналов*: нимодипин.

2. *Антиоксиданты*: эмоксипин, мексидол, милдронат, альфа-токоферола ацетат, аскорбиновая кислота.

3. *Препараты преимущественно нейротрофического действия*: пирацетам, церебролизин, церебромедин, семакс; глицин, карнитина хлорид, аминалон, пикамилон.

4. *Препараты, улучшающие энергетический тканевой метаболизм*: цитохром С (цитомак), актовегин, солкосерил, диавитол глиатилин, рибоксин, липоевая кислота.

Базисная гипотензивная терапия.

В первые 7-10 суток после манифестации симптомов ИИ следует воздерживаться от агрессивной антигипертензивной терапии. Показано, что повышение артериального давления в первые часы и дни инсульта носит рефлекторный характер и выполняет определенную саногенетическую роль. Снижение артериального давления в этих случаях может приводить к нарастанию выраженности неврологической симптоматики. По истечении 7-10 дней лечение артериальной гипертензии проводится в соответствии с общими принципами лечения этого заболевания [1, 2]. Показано, что постепенная нормализация АД достоверно уменьшает риск повторных нарушений мозгового кровообращения [3].

Отек головного мозга является грозным осложнением ИИ и может приводить к повышению внутричерепного давления и, как следствие, к дислокации и сдавлению церебральных структур. Поэтому при появлении признаков отека мозга следует незамедлительно начинать противоотечную терапию. Препаратом выбора является маннитол, менее эффективен дексаметазон. Для уменьшения отека мозга проводят также управляемую гипервентиляцию легких [1, 2].

Дифференцированная терапия в остром периоде ИИ

Эпидемиологические исследования свидетельствуют, что не менее 70% ИИ связаны с тромбозом или тромбоэмболией церебральных артерий [4]. В этих случаях наиболее современным методом лечения является тромболизис – растворение тромбов в мозговых артериях. Показан только в первые часы после первичного, внезапно возникшего ишемического инсульта средней или тяжелой степени. Используются такие тромболитики: фармакиназа, альтеплаза, арикстра. Продолжают применение антикоагулянтов, дезагрегантов, средств, улучшающих реологические свойства крови и микроциркуляцию, ноотропов, истинных церебропротекторов, антиоксидантов и общеукрепляющих препаратов. Проводится профилактика пролежней и застойных пневмоний у пациентов со сложным инсультом.

Реабилитационно-восстановительное лечение.

Реабилитация начинается сразу после стабилизации общего состояния и включает в себя лечебную физкультуру, массаж, гимнастику, физиотерапевтические процедуры, санаторно-курортное лечение.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гусев Е.И., Скворцова В.И. Ишемия головного мозга. – М., 2001. – С.328.
2. Дамулин И.В., Парфенов В А, Скоромец Л.Л., НЛЯхно. Нарушения кровообращения в головном и спинном мозге. / В кн.: «Болезни нервной системы. Руководство для врачей». Н.Н. Яхно, Д.Р. Шульман (ред.). – М., 2003. –С.231-302.

3. Парфенов В.А. Вторичная профилактика ишемического инсульта // Русский медицинский журнал. – 2005. – Т.13. – №25. – С.819-823.
4. Парфенов В. А. Метаболическая терапия ишемического инсульта // Русский медицинский журнал. – 2002. – Т.10. – №25. – С.21-30.
5. Лихачев С.А., Астапенко А.В., Белявский Н.Н., Кузнецов В.И. // Мед. новости. – 2004. – №1. – С. 32–37.
6. Яхно Н.Н., Виленский Б.С. Инсульт как медико-социальная проблема // Русский медицинский журнал. – 2005. – Т.13. – № 12. – С.807-815.
7. Bogousslavsky J. The global stroke initiative, setting the context with the International Stroke Society // J Neurol Sciences. – 2005. – V.238. – Suppl. 1. – S. 166.
8. Lees K.R. // Lancet. – 2002. – V. 1, N1. – P. 511–535.

УДК 616.233-002.053

*Шоира Ибатова, Шухрат Уралов, Феруза Маматкулова,
Рано Баратова, Сохиба Исроилова
(Самарканд, Узбекистан)*

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ БРОНХООБСТРУКТИВНОГО СИНДРОМА У ДЕТЕЙ

В статье рассматриваются современные аспекты и особенности течения БОС у детей раннего возраста, причины, предрасполагающие возникновению бронхообструкции, данные по распространенности, основные признаки, клинико-anamnestическое обследование, дополнительные методы исследования и лечение при БОС.

Ключевые слова: современные аспекты, бронхообструктивный синдром, дети, причины, план обследования, лечение.

The article deals with modern aspects and characteristics of the BOS in young children, causes, predisposing the appearance of bronchial obstruction, prevalence data, the main symptoms, clinical and anamnestic examination, additional methods of investigation and treatment of BOS.

Key words: modern aspects, bronchial obstruction, the children, the causes, the survey plan, treatment.

Бронхообструктивный синдром (БОС) довольно часто встречается в практике семейного врача. Особенно это касается детей раннего возраста. Известно, что болезни органов дыхания лидируют в структуре заболеваемости в детском возрасте [2, 9]. В последние годы БА все чаще регистрируется у детей первых лет жизни [1]. С БОС протекают множество заболеваний бронхолегочной системы: ООБ, БА, бронхолегочная дисплазия (БЛД), врожденные пороки развития (ВПР) бронхолегочной системы (трахеобронхомаляция, трахеобронхомегалия, пороки развития легкого и др.), муковисцидоз, аспирационный синдром, инородное тело и т.д. [4, 5]. Однотипность клинических симптомов бронхиальной обструкции при этих заболеваниях, затрудняет раннюю диагностику и тактику лечения, что может привести к затяжному и рецидивирующему течению некоторых из них.

Бронхообструктивный синдром (БОС) – стойкое или преходящее сужение просвета внутригрудных дыхательных путей, которое сопровождается нарушением бронхиальной проходимости и клинически проявляется приступообразным кашлем, экспираторной одышкой, приступами одышки. [6].

Основная причина возникновения БОС – острое респираторное заболевание, бронхолит, пневмония, грипп, аллергия, на фоне этих заболеваний обструкция активно развивается [16].

Особенно клинически ярко БОС проявляется у детей первых лет жизни, что обусловлено анатомо-физиологическими особенностями органов дыхания: узость дыхательных путей, недостаточная эластичность легких, мягкость хрящей бронхиального дерева, недостаточная ригидность грудной клетки, склонность к развитию отеков, гиперсекреция вязкой слизи, слабое развитие гладких мышц бронхов [10]. Сталкиваясь с БОС у детей грудного возраста на практике, семейный врач, как правило, выставляет диагноз обструктивный бронхит или бронхиолит, протекающие с симптомами дыхательной недостаточности, развивающиеся чаще на фоне ОРИ [11, 14].

Практически у каждого второго ребенка с ОРИ в клинической картине имеет место та или иная степень выраженности бронхиальной обструкции. В то же время течение БОС на фоне ОРИ может маскировать проявления основного заболевания.

Основными признаками БОС у детей являются:

- 1) клинические:
 - одышка (экспираторная, инспираторная, смешанная);
 - эмфизематозное вздутие грудной клетки;
 - коробочный перкуторный звук над легкими;
 - аускультативно-ослабленное дыхание и сухие свистящие (у грудных детей — влажные) рассеянные хрипы;
- 2) рентгенологические:
 - повышенная прозрачность легочной ткани легких;
 - горизонтальное положение ребер;
 - низкое расположение диафрагмы.

Первые симптомы: одышка и синдром свистящего дыхания («wheezing») довольно часто появляются у детей уже в раннем возрасте и с эпизодом БОС сталкиваются хотя бы однажды от 30 до 50% детей раннего возраста, из них первый эпизод обструкции нижних дыхательных путей регистрируется у 30% детей первого года жизни [8]. По данным Зайцевой О.В. у детей раннего возраста БА служит причиной БОС в 30–50 % случаев [3]. Практически у каждого второго ребенка с ОРИ в клинической картине имеет место та или иная степень выраженности бронхиальной обструкции. БОС в виде свистящих хрипов на фоне ОРЗ отмечается у до 50% детей в возрасте до 6 лет [12, 15]. Данные по распространенности БОС у детей первых лет жизни неоднозначны. С вирусным бронхиолитом, перенесенным в раннем возрасте, часто связаны повторные эпизоды БОС в дошкольном возрасте [7].

При тщательно собранном анамнезе и объективном обследовании ребенка клиническая картина значительно дополнится прежде всего симптомами того заболевания, при котором развился БОС.

В плане обследования ребенка с целью установления заболевания, протекающего с БОС, необходимо обратить внимание на анамнез жизни ребенка, семейный анамнез, уточнить возможность наличия бронхиальной обструкции у ребенка в прошлом.

Впервые выявленный БОС легкого течения, развившийся на фоне ОРИ, не требует проведения дополнительных методов обследования.

В случаях затяжного или рецидивирующего течения БОС в план обследования необходимо включить:

- клинический анализ крови;
- исследование IgE, IgA;
- серологические тесты на наличие хламидий, микоплазменной, цитомегаловирусной, герпетической инфекций;
- серологические тесты на гельминты (аскаридоз, токсокароз);
- проведение бронхоскопии, особенно при предположении об инородном теле бронхов;
- компьютерную томографию – по показаниям.

Случаи бронхиальной обструкции у детей раннего возраста, все случаи тяжелого течения БОС независимо от возраста требуют обязательной госпитализации.

Диагностика заболевания, на фоне которого развился БОС или которое впервые проявилось бронхиальной обструкцией, особенно затруднительна у детей первых лет жизни. Из большого числа заболеваний, протекающих с бронхиальной обструкцией, наиболее частыми у детей раннего возраста являются острый обструктивный бронхит и бронхиальная астма (БА). Поэтому прежде всего необходимо провести дифференциальную диагностику между БОС инфекционного и аллергического происхождения.

Лечение БОС должно быть направлено на ликвидацию причины заболевания, приведшего к развитию обструкции. Для улучшения проходимости дыхательных путей используется бронхолитическая терапия [13]. Препаратами выбора являются бета-2-агонисты короткого действия (сальбутамол, фенотерол, тербуталин). Эффект от их применения наступает через 5-10 мин. Назначать их следует 3-4 раза в сутки. Для детей доставка препарата проводится с помощью спейсера. Разовая доза сальбутамола для ингаляций через спейсер составляет 100-200 мкг. Для детей до 2 лет – 200 мкг, старше 2 лет – 100 мкг. При использовании небулайзера разовая доза вентолина в небулах (пластиковые ампулы по 2,5 мл, содержащие 2,5 мг сальбутамола) для детей до 5 лет – 0,1 мл/кг массы тела, старше 5 лет – по 2,5 мл на одну ингаляцию. В первый час лечения при тяжелом приступе удушья можно провести три ингаляции через спейсер или небулайзер в той же дозе через каждые 20 минут. Препараты типа сальбутамола для длительной терапии не применяются, так как вызывают усиление гиперреактивности бронхов и снижение чувствительности к бета-2-агонисту.

Возможно также применение антихолинергических препаратов – ипратропиума бромида (атровента). Их бронходилатирующий эффект наступает через 15-20 мин после ингаляции. Через спейсер однократно ингалируют 2 дозы (40 мкг) препарата; через небулайзер детям до года – 10 капель на ингаляцию, старшим – 20 капель (до 250 мкг) 3 раза в сутки. Из других бронхоспазмолитиков следует отметить беротек (фенотерол гидробромид) и комбинированный препарат беродуал (0,05 мг фенотерола гидробромида + 0,02 мг ипратропиума бромида в одной дозе). Беродуал по 1 дозе аэрозоля через спейсер 3 раза в сутки. Через небулайзер детям до 6 лет – 10 капель на одну ингаляцию, старше 6 лет – 10-20 капель на одну ингаляцию.

При тяжелом течении БОС, особенно у детей с проявлениями атопии или ранее получавшие ингаляционные глюкокортикостероиды (ИКС), рекомендуется применять как топические, так и системные глюкокортикостероиды (ГК). ИКС целесообразно назначать через 15-20 минут после ингаляции бронхолитика. Эффективным и безопасным из ИКС является фликсотид в небулах, возможно его применение у детей 1 года жизни. Детям в возрасте от 4 до 16 лет – по 1,0 мг 2 раза в сутки. Системные ГК при необходимости применяют не более 3-5 дней в дозе 1-2 мг/кг в сутки.

Для улучшения дренажной функции бронхов детям назначают отхаркивающие и муколитические препараты, массаж, постуральный дренаж, дыхательную гимнастику. В качестве муколитических средств назначают препараты амброксола: амбробене, лазолван, амброгексал и др. Амброксол назначают детям до 7,5-15 мг/2,5-5 мл 2-3 раза в сутки в виде сиропа или для ингаляций. В качестве муколитика также можно использовать АЦЦ, флуимуцил. Для детей раннего возраста – по 50-100 мг 3 раза в сутки.

При остром обструктивном бронхите или бронхиолите в терапию включаются противовирусные препараты (интерферон, виферон и др.). Антибиотики назначаются только при наличии бактериальных очагов инфекции.

Таким образом, важность проблемы БОС, особенно для детей раннего возраста, сомнений не вызывает. Бронхиальная обструкция может быть первым проявлением различных заболеваний органов дыхания и является в дальнейшем одной из причин нетрудоспособности и инвалидности. В связи с этим важно как можно раньше

диагностировать и дифференцировать заболевание, приведшее к обструктивным нарушениям в дыхательных путях. Именно такой подход позволит осуществить рациональную терапию у больных и проводить профилактические мероприятия.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Даминов Т.А. Выявление группы риска по развитию бронхиальной астмы у детей и прогнозирование отдаленных последствий заболеваний с бронхообструктивным синдромом: Даминов Т.А., Халматова Б.Т., Сотиболдиева Н.Р. Инф.письмо (№8п/53). – Т., 2011. – 4 с.
2. Зайков С.В. Бронхообструктивный синдром: принципы диагностики и терапии / С.В.Зайков // Украинский пульмонологический журнал. – 2009. – № 1. – С. 45-49.
3. Зайцева С.В. Синдром бронхиальной обструкции у детей / С.В.Зайцева, О.А.Муртазаева // Трудный пациент. – 2012. – №10 (2-3). – С. 34-39.
4. Ковалькова Н.А. Распространенность бронхообструктивного синдрома и его ассоциации с факторами риска хронических неинфекционных заболеваний в городской Сибирской популяции: автореф. дис. ... канд. мед.наук : 14.00.05 / Ковалькова Н.А. – Новосибирск, 2014. – 26 с.
5. Мизерницкий Ю.Л. Диагностика и принципы терапии острой бронхиальной обструкции у детей / Ю.Л.Мизерницкий // Педиатрия. Прил. к журн. ConsiliumMedicum. – 2008. – №1. – С. 41-46.
6. Охотнікова О.М. Синдром бронхіальної обструкції у дітей: диференційна діагностика та лікування / О.М. Охотнікова // Мистецтво лікування. – 2010. – №1 (67). – С. 45-56.
7. Патрушева Ю.С. Диагностика и лечение острого бронхоолита у детей / Ю.С.Патрушева, М.Д.Бакрадзе, Т.В.Куличенко // Вопросы диагностики в педиатрии. – 2011. – Т. 3, № 1. – С. 5-11.
8. Сероклинов В.Н. Бронхообструктивный синдром у детей: учеб.пособие для врачей /В.Н.Сероклинов, А.В.Федоров, И.А.Пономарева. – Барнаул : АГМУ, 2010. – 49 с.
9. Серебренникова С.Н. Роль цитокинов в воспалительном процессе / С.Н.Серебренникова, И.Ж.Семинский // Сибирский медицинский журнал (Иркутск). – 2008. – Т. 81, № 6. – С. 5-8.
10. Сероклинов В.Н. Бронхообструктивный синдром у детей: учеб.пособие для врачей / В.Н.Сероклинов, А.В.Федоров, И.А.Пономарева. – Барнаул : АГМУ, 2010. – 49 с.
11. Симбирцев А.С. Цитокины в диагностике и лечении заболеваний органов дыхания // Российская ринология. – 2004. – № 1. – С. 38-40.
12. Соловьева Н.А. Клинико-патогенетические варианты бронхообструктивного синдрома у детей грудного возраста: Н.А. Соловьева / Дисс...канд. мед.наук. 14.01.08. – Красноярск, 2014. – 115 с.
13. Сорока Ю.А., Чернышева О.Е., Левченко С.А., Фоменко Т.А. Алгоритм оказания неотложной помощи детям раннего возраста с бронхообструктивным синдромом // Педиатрия на пороге третьего тысячелетия: Сб. науч. Трудов. – Донецк, 2007. –С.82-86.
14. Умарова С., Ибатова Ш.М., Абдурасулов Ф.П., Суванкулова А.И., Кобилова М. Основные причины и факторы риска БОС у детей // "Тенденции и перспективы развития науки и образования в условия глобализации". Украина. Переяслав-Хмельницкий XIII Международная научно-практическая конференция, 2016. – С.227-229.
15. Шмелев Е.И. Бронхообструктивный синдром — универсальное патологическое состояние в пульмонологии // Атмосфера. Пульмонология и аллергология. – 2006. – № 1. С. 3–8.
16. Юлиш Е.И. О факторах риска развития бронхообструктивного синдрома у детей раннего возраста / Е.И.Юлиш, Ю.А.Сорока, О.Е.Чернышева // Здоровье ребенка. – 2012. – №6 (41). – С.85-88.

УДК 636.2:612.438(045)

*Ғолиб Исоев, Санжар Ашууров, Малика Абдурахмонова
(Самарканд, Узбекистан)*

МОРФОГЕНЕЗ И ПАТОГЕНЕЗ СЕПСИСА НОВОРОЖДЕННЫХ

В этом исследовании проанализированы морфологические и морфологические изменения органов иммунной системы при сепсисе у новорожденных. Основной задачей исследования было определить морфологическую и морфометрическую особенности тимуса.

Ключевые слова: *комплемент, ретикулоциты, сепсис, иммунодефицит, Гассаловые клетки, септикопиемия.*

This research on the basis of morphological and immune changes in infants sepsis arising in the member morfometrik lighting lines given. Sepsis and identify the specific characteristics of the thymus in infants under the age of morphological morfometric in a different from the form of a baby who died of sepsis autopsiya led to the use of the material.

Key words: *complement, reticular cells, sepsis, immune deficiency, Gassals cells, septikopiemiya.*

Неадекватный системный воспалительный ответ иммунокомпромиссного организма на бактериальную, как правило, условно-патогенную инфекцию, приводящую к генерализованному повреждению эндотелия сосудистого русла, стойким нарушениям микроциркуляции, расстройствам гемостаза с обязательным компенсированным или декомпенсированным ДВС-синдромом и дальнейшей полиорганной недостаточностью является основой сепсиса.

Для неонатологов сепсис представляет исключительно сложную проблему в связи с максимальной его частотой именно в неонатальном периоде [3, 5], что обусловлено: 1) недостаточностью к моменту рождения неспецифических барьерных механизмов как слизистых оболочек, так и иммунитета и низких их резервных возможностей в период становления биоценоза; 2) дисбалансом, недостаточной контролируемостью выброса цитокинов и других медиаторов; 3) физиологическими особенностями иммунного статуса новорожденных, расцениваемыми как временное биологически целесообразное иммунодефицитное состояние, связанное с периодом внутриутробной жизни, родовым стрессом и переходным периодом из условий внутриутробного развития к внеутробному; 4) особенностями рождения и раннего постнатального периода жизни, представляющими собой цепь экстремальных воздействий, каждое звено которой сопровождается соответствующим профилем гормонов и цитокинов, в связи с чем происходит непрерывная смена механизмов адаптации на всех уровнях регуляции; 5) индивидуальной реактивностью организма новорожденного, обусловленной сроком гестации, особенностями антенатального периода развития, возможными дефицитами питания матери, хронической антенатальной гипоксией и т.д. [2, 5].

Целью исследования явилось изучение патогенетических и морфогенетических механизмов восходящего проникновения инфекции и морфогенеза поражения плодных оболочек и плода.

Материалы и методы: исследование большого статистического материала истории беременности, родов и протоколов вскрытий умерших детей от различных форм неонатального сепсиса. Проведен анализ анамнестических данных, изучены результаты массового цитологического скрининга вагинального биоценоза в различные периоды беременности. Проведено макроскопическое изучение плодных оболочек и плаценты, а также тела и внутренних органов умерших новорожденных. Плодные оболочки, плацента и

органы плода подвергнуты микроскопическому исследованию методами гистологии и гистохимии.

Результаты исследования показали, что сепсис у новорожденных в неонатальном периоде обнаруживается в 8,6% случаев, Из них, сепсис встречался преимущественно у новорожденных с признаками недоношенности в 66,7%, а в сочетании с врожденными пороками в 28,4% случаев. В зависимости от клинико-патогенетических признаков неонатального сепсиса ранний неонатальный сепсис в нашем материале составил 68,5%, остальное (31,5%) соответствовало позднему неонатальному сепсису.

Многочисленные сведения о патогенном значении нарушений вагинального биоценоза у беременных женщин, что само по себе может обусловить невынашивание беременности в связи с повышенной возбудимостью матки и преждевременным разрывом плодных оболочек [2]. Полученные данные по изучению истории беременности и родов свидетельствуют о том, что при массовом цитологическом скрининге признаки нарушения вагинального биоценоза выявлялись более чем у половины беременных женщин (52%). В подавляющем большинстве наблюдений определялись признаки бактериального вагиноза (25,4%) и неспецифического бактериального кольпита (15%), вызванных условно-патогенной микрофлорой. Значительно реже диагностировались вагиниты, обусловленные трихомонадами (2,1%), грибами рода *Candida* (4,1%) и возбудителями внутриклеточной инфекции - хламидиями (4,3%), микоплазмами (1%), вирусами генитального герпеса (0,1%). Обобщая результаты скрининговой диагностики урогенитальных инфекций в ходе беременности, следует констатировать, что почти у 40 % рожениц имеются патогенетические предпосылки для развития восходящего бактериального инфицирования последа и плода, обусловленные в первую очередь бактериальным вагинозом и неспецифическим бактериальным кольпитом.

Восходящее трансмембранозное инфицирование околоплодной среды условно-патогенными бактериями происходит в ходе срочных родов и находится в прямой зависимости от продолжительности первого периода и в обратной от длительности безводного периода. Отмеченное обстоятельство обусловлено тем, что по мере физиологического расширения внутреннего зева шейки матки при сохраненном плодном пузыре происходит контакт растянутых плодных оболочек с микрофлорой цервикального канала. Степень патогенности этой микрофлоры определяет вероятность трансмембранозного инфицирования около плодной среды и развития воспалительных изменений в плодных оболочках, плаценте и пуповине [6]. В результате проникновения микробов в околоплодную жидкость при целом плодном пузыре разворачивается закономерная цепь ответных реакций со стороны материнского организма и плода, которые последовательно развиваются в плодных оболочках, плаценте и пуповине. Определяющим фактором воспалительных реакций последа является физиологическое участие плодных оболочек, плаценты и пуповины в обмене околоплодной жидкости. Будучи промежуточной биохимической средой, она обеспечивает обмен воды и электролитов, а также утилизацию азотистых шлаков через микроциркуляторное русло децидуальной оболочки матки и межворсинчатое пространство плаценты [3]. В связи с этим материнский организм имеет постоянную информацию о биохимическом составе амниотической жидкости. В случае размножения в околоплодной среде микробов, продукты жизнедеятельности которых оказывают выраженные лейкотропное действие, разворачивается экссудативная воспалительная реакция в плодных оболочках и эндометрии, генетически нацеленная на противодействие бактериальной агрессии [5].

Первые признаки воспаления, как правило, выявлялись в плодных оболочках и выражались миграцией лейкоцитов из децидуальных капилляров и венул. При нарастании концентрации микробов в околоплодной жидкости лейкоцитарная реакция прогрессирует и в конечном итоге распространяется на все слои плодной оболочки. В подобных случаях в связи с застойной гиперемией децидуальных сосудов нередко нарушается фильтрация околоплодной жидкости, что находит клиническое отражение в развитии острого

многоводія. Установлено, що в воспалительному процесі учащують фетальні поліморфно-ядерні лейкоцити, моноцити і лімфоцити, які мігрують через отечну стінку пупочних судів, інфільтрують вартонов студень і можуть досягати амніотического покрову пупочного канатика. Розвитку ексудативного фуникуліта нерідко передшестує лейкоцитарна реакція магістральних судів, розположених в хоріальній пластині плаценти, більш чутко реагуючих на появлені інфекційних факторів в околоплодної жидкості в зв'язі з неразвитою адвентиціальній оболочкою і відсутністю вартонова студня.

В якості клініческих проявлень восходящого бактеріального інфіцирування посліда служали многоводіє, прежде временне излитіє околоплодных вод, преждевременная отслойка плаценти і острое нарушение пуповинного кровообращения. В зв'язі з етим обнаруженіє морфологіческих признаков хоріодецидуіта являється серъезным фактором риска в отношении возможного бактеріального інфіцирування новорожденных, однако найбільшю опасностью представляє фуникуліт, который, как правило, сопровождается нарушением фетоплацентарного кровообращения і поэтому служит одной из ведущих причин внутриутробной гибели плодов і неонатальной смертности.

Среди живорожденных доношенных детей морфологіческая верификация восходящого бактеріального інфіцирування посліда отмечалась у 25%, из них у 8-12% выявлялись признаки фуникуліта. Как правило, они соответствуют начальным проявлениям воспалительного процесса, что сохраняет относительную жизнеспособность новорожденных. В то же время именно эти младенцы составляют группу высокого риска в отношении врожденной пневмонии і неонатального сепсиса [1, 6]. В зависимости от клинко-патогенетических признаков неонатального сепсиса ранний неонатальный сепсис составляет 68,5%, позний неонатальный сепсис – 31,5%. Результаты скрининговой диагностики урогенитальных инфекций в ходе беременности, позволяют констатировать, что почти у 40 % родильниц имеются патогенетические предпосылки для развития восходящого бактеріального інфіцирування посліда і плода, обусловленные в первую очередь бактеріальным вагинитом і неспецифическим бактеріальным кольпитом. Проникновение микробов в околоплодную жидкость при целом плодном пузыре развертывает закономерную цепь ответных реакций со стороны материнского организма і плода, которые последовательно развиваются в плодных оболочках, плаценте і пуповине. При этом определяющим фактором воспалительных реакций посліда является физиологіческое участие плодных оболочек, плаценти і пуповины в обмене околоплодной жидкости. В качестве морфогенеза, первые признаки воспаления, как правило, выявляются в плодных оболочках і выражаются миграцией лейкоцитов из децидуальных капилляров і венул. В последующем в воспалительном процессе участвуют фетальные поліморфно-ядерные лейкоциты, моноциты і лімфоциты, которые мігрують через отечную стінку пупочных судів, інфільтрують вартонов студень і можуть досягати амніотического покрову пупочного канатика.

ИСТОЧНИКИ ИЛИТЕРАТУРА

1. Абаев, Ю. К. Воспалительные заболевания новорожденных: монография / Юрий Кафарович Абаев. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 256 с. – (Серия "Медицина для Вас") Экземпляры: всего:2 - хр(1), ф8(1)
2. Ашиткова Н.В., Дегтярева М.В., Володин Н.Н. и соавт. Диагностическое и прогностическое значение лимфопени- чес к их состояний у новорожденных детей с осложненным течением неонатального периода // Педиатрия. Журнал им. Г.И. Сперанского. – 2009. – № 1. – С. 49-54.
3. Пулатова Р.З. Клинико-лабораторные критерии диагностики сепсиса у детей раннего возраста : научное издание / Р.З. Пулатова // Мед. журн. Узбекистана. – Т., 2006. – №2. – С. 16-19. – Библиогр.: 5 назв.

4. Takahashi N, Hasegawa H, Komiyama M, Ohki T, Yada Y, Koike Y, Kawamata R, Honma Y, Momoi M. Selective excretion of anti-inflammatory cytokine interleukin-10 in a superantigen-inducing neonatal infectious disease. *Cytokine*. 2009 Jan;45(1):39-43. Epub 2008 Dec 11. Department of Pediatrics, Jichi Medical University School of Medicine, 3311-1 Yakushiji, Shimotsuke-shi, Tochigi-ken 329-0498, Japan. naoto-t@jichi.

5. Puliti M, Bistoni F, Tissi L. *Microbes Infect*. 2010 Jan 28. [Epub ahead of print] Lack of B7-1 and B7-2 costimulatory molecules modulates the severity of group B Streptococcus-induced arthritis. Microbiology Section, Department of Experimental Medicine and Biochemical Sciences, University of Perugia, Via del Giochetto, 06122, Perugia, Italy.

6. Balci S, Güçer S, Orhan D, Karagöz T. A well-documented trisomy 13 case presenting with a number of common and uncommon features of the syndrome. Unit of Clinical Genetics, Department of Pediatrics, Hacettepe University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey. *Turk J Pediatr*. 2008 Nov-Dec;50(6):595-9.

УДК 616.233-002-007.272

*Ғолиб Исоев, Азим Байкулов, Рустам Абдулхаев
(Самарканд, Ўзбекистан)*

НЕОНАТАЛ СЕПСИСИДА ТИМУСДАГИ МОРФОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАР

Олинган тўқима кесмалари гематоксилин ва эозин билан, Ван-Гизон, ҳамда ШИК-реакцияси усулида бўялди. Аутопсия материалдан фойдаланиб, чақалоқлар сепсиси касаллиги таъсирида тимусда юз берадиган морфологик ва морфометрик ўзгаришлар асосида яратилган алгоритмни дастур сепсис жараёнида организм иммун тизими морфофункционал ҳолатини ҳам ретроспектив, ҳам бу касалликка чалинган чақалоқларда проспектив усулда баҳолашда қўл келиши мумкин.

Калит сўзлар: Тимус, морфология, сепсис, иммун танқислик, Гассал таначалари, септикопиемия, ретикуляр хужайралар.

Autopsiya using materials from the effects of changes that occur in the thymus in infants disease sepsis and sepsis of the program algorithm created on the basis of morphological morfometrik in the process of the body, including the immune system also covers morfofunktsional condition, also suffering from this disease can come in the evaluation method prospektiv baby in hand.

Autopsiya using materials from the effects of changes that occur in the thymus in infants disease sepsis and sepsis of the program algorithm created on the basis of morphological morfometrik in the process of the body, including the immune system also covers morfofunktsional condition, also suffering from this disease can come in the evaluation method prospektiv baby in hand.

Keywords: Thymus, morphology, sepsis, immune deficiency, Gassals cells, septicopiemiya, reticular cells

Сепсис касаллигида иммун тизимнинг ҳам марказий, ҳам периферик аъзоларининг морфофункционал ҳолати етарлича ўрганилмаган ҳисобланади. Мавжуд маълумотлар тимуснинг асосан лимфоид ва ретикулоэпителий тўқимасига қаратилган. Лекин, инфекция касалликларнинг таъсир механизмларидан келиб чиқиб, бирламчи ва энг муҳим ўзгаришлар ривожланадиган қон томирлари ва стромаси кам ўрганилган. Тимусда юз берадиган инвалютив ўзгаришларнинг бевосита сабаблари, морфогенези ва морфологик хос белгилари тўлиқ ўрганилмаган. Жумладан, инвалюциянинг атрофик даврига келиб ретикулоэпителий хужайраларнинг ретикуляр хужайраларга ва фиброцитларга айланиши, Гассал

таначаларнинг кўп жойни эгаллаб, кисталар пайдо қилиши ҳақидаги маълумотлар ҳам бири-бирига қарама-қарши ҳисобланади.

Ишнинг мақсади: Чақалоқлар сепсисида тимуснинг морфологик ва морфометрик ўзига хос хусусиятларини аниқлаш.

Тадқиқот вазифалари:

- Туғруқда бош мия жароҳатидан нобуд бўлган чақалоқлар тимусининг морфологик ва морфометрик ҳолатини назорат гуруҳи сифатида ўрганиш;
- Чақалоқлар сепсисида тимуснинг қон томирлар, стромаси ҳамда лимфоцитлар гистотопографиясида ривожланадиган ўзига хос морфологик ўзгаришларни ўрганиш;
- Сепсиснинг формалари бўйича тимуснинг структур тузилмаларида юз берадиган ўзгаришларнинг морфометрик кўрсаткичларини ҳисоблаш;
- Сепсис жараёнида организм иммун тизими морфофункционал ҳолатини баҳолашда қўл келадиган тимуснинг морфологик ва морфометрик мезонларини ишлаб чиқиш.

Тимуснинг меърий морфологик ҳолатидаги, жумладан ангиоархитектоникаси, капиллярлар ва посткапилляр тўрининг ўзига хос тузилиши ҳақидаги маълумотлар бу аъзони гистология фанида ўрганишда қўлланилиши мумкин.

Чақалоқлар сепсисига хос морфологик ўзгаришлар томирлар деворида, дастлаб пўстлок қават кейин эса мағиз қават артериолалар, капиллярлар ва посткапилляр венулаларда, унга қўшимча ретикуляр стромаси ва лимфоцитларда ривожланадиган ўзгаришлар, охир оқибатда тимуснинг инвалюцияланиши ҳақидаги маълумотлар чақалоқлар сепсисини клиник-морфологик баҳолашда ва бу касалликнинг патогенетик давосини режалаштиришда неонатологлар ва педиаторлар томонидан фойдаланиши мумкин.

Аутопсия материалидан фойдаланиб, чақалоқлар сепсиси касаллиги таъсирида тимусда юз берадиган морфологик ва морфометрик ўзгаришлар асосида яратилган алгоритмли дастур сепсис жараёнида организм иммун тизими морфофункционал ҳолатини ҳам ретроспектив, ҳам бу касалликка чалинган чақалоқларда проспектив усулда баҳолашда қўл келиши мумкин

Тадқиқот материали ва усуллари:

Бир ёшгача бўлган даврда сепсиснинг ҳар хил формаларидан нобуд бўлган чақалоқларнинг аутопсия материалларидан фойдаланилди. Материалнинг асосий қисми (56 таси) Самарқанд вилоят касалхонаси патологик анатомия бўлими амалиётидан олинди, қолган қисми (27) эса Республика патологик анатомия маркази болалар патологияси бўлимида амалга оширилган аутопсия материалларидан олинди, жами материал 83 та болалар аутопсиясидан иборат бўлди. Жами аутопсия материалимиздан 17,4 фоизини энг оғир, яъни IV-даражали чала туғилганлар ташкил қилди, кейинги гуруҳларга мос равишда қолганлари куйидагича тақсимланди: III-даража – 23,6 фоиз, II-даража – 30,0 фоиз ва I-даража – 29,0 фоиз. Ўлим сабаблари ичида ҳар хил турдаги пневмопатиялар биринчи ўринни эгаллади, яъни 42,2фоиз, ҳомила даврида орттирилган инфекция – 22,9 фоиз, чала туғилган чақалоқларнинг морфо-функционал етилмаганлиги – 19,5 фоиз, ҳар хил органларнинг туғма пороклари – 15,4 фоизни ташкил қилди. Шу фактни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, деярлик барча гуруҳларда ўғил болачалар кўпчиликни ташкил қилди, бу эса ўғил бола ҳомиланинг ҳар хил экологик таъсиротларга кўпроқ берилувчанлигидан ва морфо-функционал жихатидан орқада қолиб кўпроқ чала туғилишидан далолат беради.

Чала туғилишнинг сабабларини аниқлаш мақсадида барча гуруҳларда оналар томонидан ҳомиладорлик даврида ўтказган экстрагенитал ва ҳомилага боғлиқ патологиялар, уларнинг анамнезлари, касаллик тарихи ва туғриқ картаси орқали ўрганиб чиқилди. Шу нарса аён бўлдики, бола қанчалик чуқур даражада чала туғилган бўлса, онада шунчалик касалликлар комбинацияси кўп ва оғир кечганлиги аниқланди.

Аутопсия пайтида чақалоқнинг қай даражада чала туғилганлигини аниқлаш мақсадида вазни, тана узунлиги, оёқ-қўлларининг танага нисбати, тана қисмларининг симметрияси ўлчанди ва терисидаги тукларнинг ривожланиш даражасига, бош суякларининг қай даражада суяккланишига қараб гуруҳларга ажратилди. Чақалоқларнинг қандай вазнда туғилганликлари

туғриқ картасидан олинди. Чақалоқ мурдасини ёриб текширишда барча органлар қатори тимуснинг ҳам вазни ўлчанди, анатомик жиҳатидан унинг қандай тузилишга эга эканлиги, бўлақларининг катта-кичиклиги, симметрияси, ранги, юмшоқ-қаттиқлиги ва қон қуйилиш ўчоқлари бор-йўқлиги ўрганилди. Туғриқ пайтида бош мия жараҳотларидан нобуд бўлган 16 та чақалоқлар аутопсия материални назорат гуруҳи сифатида олинди. Уларнинг ўртача тана вазни $3342,4 \pm 32,6$ г тимус вазни – $13,2 \pm 0,8$ г тимуснинг оғирлик коэффиценти 4,0 га тенг бўлди. Тимуснинг оғирлик коэффиценти граммлардаги тимус вазнининг килограммлардаги тана вазнига нисбати бўйича ўлчанди [1, 3].

Ван-Гизон, ҳамда ШИК-реакцияси усулида бўялган тимус тўқимаси кесмалари ёруғлик микроскопи остида кўрилиб, ҳар томонлама ўрганилди Айрисимон безда ҳар хил патологик ҳолатларда ривожланадиган морфологик ўзгаришларни тартибга солиш, ҳамда бир хил шаклга учун органнинг ҳар бир морфологик белгисини баҳолашчи алгоритм тузиб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади [2].

Тимус бўлақчалар катталиги ўртача ўлчамларда, стромаси кам, ёғ тўқима учрамайди, гипоплазия ва «юлдузли осмон» ҳолатлари кузатилмайди, қатламлар чегараси аниқ, улар инверсияга учрамаган, Гассал таначалари кам миқдорда ва ўртача катталиқда, такомил топиш ва ривожланиш даврларида, уларда ШИК-мусбат модда борлиги аниқланади ва тимус тўқимаси акцидентал инвалюцияга учрамаган. Чала туғилишнинг ҳар хил даражасида ва ўлим сабабларини ҳисобга олган ҳолда тимус тўқимасида учраган морфологик белгилар номерларининг комбинациялари асосида ҳар хил турдаги тимуснинг гипопластик, диспластик ва акцидентал инвалюцияга хос бўлган ўзгаришларини аниқланди.

Хулоса:

1. Туғруқда бош мия жараҳатидан нобуд бўлган чақалоқлар тимусини морфологик ва морфометрик жиҳатдан ўрганиш пўстлоқ ва мағиз қаватлари ангиоархитектоникасининг ўзига хослигини кўрсатди.

2. Чақалоқлар сепсисиди тимуснинг қон томирлар, стромасидаги патоморфологик ўзгаришлар бу касалликка хос дастлабки ва асосий жараёнлар бўлиб, уларнинг оқибатида лимфоцитлар миқдори кескин камайиб, аъзо тўлиқ атрофияланишгача инвалюцияланиб боради.

3. Сепсиснинг формалари бўйича тимуснинг структур тузилмаларида юз берадиган ўзгаришларнинг морфометрик кўрсаткичларини ҳисоблаш;

4. Сепсис жараёнида тимусда ривожланадиган ўзгаришлар мажмуаси организм иммун тизими морфофункционал ҳолатини баҳолайдиган кўзгу эканлиги ва унинг асосида бу касалликка чалинган чақалоқлар иммун тизими ҳолатини проспектив ҳолда башоратлаш мумкинлиги тасдиқланди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Исмаилова М.А. Кичик вазли чақалоқларда сепсисни кечиш хусусиятлари : научное издание / М.А. Исмаилова, З.Ж. Рахманкулова, Б.А. Умаров, У.Ф. Насирова и др. // Новости дерматовенерологии и репродуктивного здоровья. – Т., 2006. – №3. – С. 89-91. – Библиогр.: 3 назв

2. Marchand I, Mahé E, Clérici T, Saiag P, Chevallier B. [Disseminated BCG infection revealing X-linked severe combined immunodeficiency]. Ann Dermatol Venereol. 2008 Aug-Sep;135(8-9):587-90. Epub 2008 Jul 22.

3. Marinova T, Philipov S, Aloe L. Nerve growth factor immunoreactivity of mast cells in acute involuted human thymus. Inflammation. 2007 Apr;30(1-2):38-43. Epub 2006 Dec 14. Department of Biology, Medical Faculty, Medical University, 2 Zdrave Street, BG-1431 Sofia, Bulgaria.

УДК 611.42:612.119:612.45

*Ғолиб Исоев, Мехрож Фазлиев, Мавзуна Камолова
(Самарканд, Узбекистан)*

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ТИМУСА ПРИ НЕОНАТАЛЬНОМ СЕПСИСЕ

В данной работе проведено исследование клинко-анамнестических данных и особенностей морфологических и морфометрических изменений тимуса у детей первого года жизни, умерших от различных форм сепсиса. Клинко-морфологический анализ “чего” проведен учитывая состояние доношенности и недоношенности, гипотрофии и преморбидных фоновых заболеваний.

Ключевые слова: *инфекция, иммунодефицит, морфология, ретикулез, тимомегалия, гипотрофия.*

In this work a study of clinical, anamnestic data and characteristics of morphological and morphometric changes of the thymus in children of the first year of life, died from various forms of sepsis. Clinical-morphological analysis of “why” performed given the state of donoshennosti and prematurity, malnutrition and premorbid background diseases.

Keywords: *infection, immunodeficiency, morphology, reticuloses, thimomegalia, gipothrophiya.*

Сутью септического процесса является неспособность организма уничтожить микробы, связанная прежде всего с иммунодефицитным состоянием [1, 2, 3]. Последнее может быть фоновым, т.е. имевшимся в организме до начала инфекционного процесса, а также закономерно возникающим в ходе его как в результате действия возбудителей и их токсинов, так и вследствие терапии. Так, сепсис практически всегда возникает у ребенка с каким-либо фоновым состоянием, которое, как правило, сопровождается ИДС. Инфекционные заболевания при иммунодефицитных состояниях отличаются особой тяжестью и длительностью течения, развитием необычных осложнений, часто сепсиса [2, 3, 4]. При этом, в этиологии инфекционных процессов основная роль, как правило, принадлежит микроорганизмам с низкой патогенностью. При дефекте клеточного звена иммунитета инфекционные заболевания обусловлены в основном грибами, вирусами и грамотрицательной флорой, при дефекте гуморального иммунитета – грамположительными бактериями.

До настоящего времени остается малоизученным морфофункциональное состояние органов иммунитета, в частности центрального органа – тимуса при сепсисе у новорожденных [5, 6]. Особенно, данные по морфологическим изменениям в тимусе, возникающие при различных инфекционных заболеваниях остаются противоречивыми. В последнее время в педиатрии является особо актуальной проблема роста иммунодефицитных состояний, развивающихся под действием экологических, генетических и инфекционных факторов.

Учитывая вышеизложенное, в данной работе проведено исследование клинко-анамнестических данных и особенностей морфологических и морфометрических изменений тимуса у детей первого года жизни, умерших от различных форм сепсиса. Клинко-морфологический анализ проведен учитывая состояние доношенности и недоношенности, гипотрофии и преморбидных фоновых заболеваний.

Цель: клинко-морфологический анализ “чего” проведен учитывая состояние доношенности и недоношенности, гипотрофии и преморбидных фоновых заболеваний.

Материал и методы исследования. Объектом исследования явились тимусы 36 новорожденных детей, умерших в младенческом периоде от сепсиса. Во время вскрытия трупов выделяли тимус, взвешивали и определяли весовой коэффициент тимуса (ВКТ). Для гистологического исследования кусочки тимуса фиксировали в 4% растворе формалина на фосфатном буфере и после обезвоживания в спиртах заливали в парафин. Срезы толщиной 5-

8 мкм окрашивали гематоксилином и эозином, по Ван-Гизону и поставили ШИК-реакцию. Для унификации учета морфологических изменений тимуса в условиях новорожденности и различных патологий разработан алгоритм оценки морфологических признаков.

Результаты. Результаты клинико-морфологического анализа наблюдений с сепсисом показали, что это заболевание как самая тяжелая форма инфекции, часто встречающаяся у детей, развивалась у недоношенных (34,7%), гипотрофичных (64,3%) при наличии преморбидного фона (рахит, анемия) – 51,5%. Огромное значение в развитии сепсиса имели различные врожденные дефекты органов и тканей, в том числе врожденные пороки сердца (23,8%), мозга (14,6%), почек и печени (7,3%) и другие врожденные пороки развития (13,1%). Указанные дефекты чаще встречались у детей раннего грудного возраста, и приводили нередко к септическим поражениям легких, кишечника, мозга, и серозных полостей.

Патоморфологически выявлены двухсторонняя крупноочаговая пневмония с абсцедированием и некрозом пораженных очагов, язвенно-некротические, фиброно-язвенные энтероколиты, иногда с метастатическими абсцессами в печени. Гнойные метастазы обнаружены также в головном мозге, эпикарде, в редких случаях наблюдался гнойный перитонит. В возрастной группе 7-12 месяцев сепсис встречали как и в предыдущих группах, у детей с искусственным или смешанным вскармливанием и как осложнения вирусно-бактериальной пневмонии, энтероколита, вызванных патогенными микробами, протекавшего в виде септицемии.

Таким образом, сепсис, развивающийся у ослабленных детей в условиях сниженной иммунологической реактивности микроорганизма и при наличии преморбидного фона, протекал тяжело, с полиморфными поражениями внутренних органов, о чем указывали и другие авторы [2, 4]. Следует подчеркнуть, что очень часто у иммунонесостоятельного ребенка развитие сепсиса обуславливается даже условно-патогенными микроорганизмами. Наши исследования показали, что сепсис детей годовалого возраста обусловлен преимущественно условно патогенными микробами (75,7%), такими как *E. coli*, клебсиелля, сигненойная палочка, эпидермальный стафилококк, протей, присоединялись вирусная инфекция, дрожжеподобные и плесневые грибы.

При иммунологическом исследовании установлено, что содержание иммуноглобулинов и Т- и В-лимфоцитов колебался в зависимости от степени недоношенности и тяжести сепсиса. Септикемия на фоне недоношенности, преморбидных состояний и врожденных пороков развития характеризовалась значительным снижением уровня иммуноглобулинов всех классов. Также снижен в крови уровень кортизола и иммуноглобулина Е. При септицемии с присоединением вирусной инфекции отмечено повышение уровня иммуноглобулина G до 16,7 г/л, повышение кортизола до 10256,31 нмоль/л. В возрастной группе 7-12 мес. почти во всех случаях повышен уровень иммуноглобулина M, в среднем – $4,03 \pm 0,19$ г/л, а уровень иммуноглобулинов А ($0,31 \pm 0,05$) и G ($6,55 \pm 1,33$ г/л) сравнительно низкий.

При диагностике вторичных иммунодефицитов у детей мы учитывали клинический анамнез, когда имеет место наличие первичных инфекционных заболеваний, вызываемых вирусами, вирулентными бактериями, паразитами, а также когда имеются болезни обмена, такие как тезауридозы и питания – гипотрофия, анемия и т.д.

Патоморфологически вторичные иммунодефициты проявлялись IV-V фазами акцидентальной трансформации, приобретенной атрофией тимуса. В периферических органах иммуногенеза – опустошение структурно-функциональных зон, замещение их ретикулярной и соединительной тканью, а также отсутствие активации лимфоцитов, светлых центров размножения.

При инфекционных заболеваниях в зависимости от давности срока заболевания в тимусе отмечали различные фазы акцидентальной трансформации. В начальных стадиях вирусной инфекции, чаще гриппа и аденовирусной инфекции, тимус несколько увеличен, отечный. Микроскопически отмечается разрыхление слоев тимуса за счет отека, массивного распада лимфоцитов и ретикулоэпителиальных клеток. Особенно был выражен распад лимфоцитов,

расположенных в субкапсулярной зоне, появлялись крупные макрофаги и клетки-няньки с большим числом фагоцитарных лимфоцитов. В мозговом слое также лимфоциты в состоянии кариолизиса и кариопикноза; тельца Гассалья увеличены, к ним прилежат распавшиеся лимфоциты и макрофаги. В этом слое появляются крупные с гиперхромными ядрами клетки, напоминающие вирусные метаплазированные клетки других органов.

В последующих стадиях заболевания отмечается уменьшение объема коры и расширение мозгового слоя; этот процесс сопровождается утолщением межуточной ткани за счет ретикулеза и склероза. В коре преобладают ретикулярные клетки над лимфоцитами, последние располагаются в основном в цитоплазме клеток-нянек. Цитоплазма ретикулоэпителия подвергается дистрофическим изменениям и распадается. Межклеточные расстояния расширяются.

В последующих стадиях начинается коллабирование долек тимуса, в коре лимфоциты почти исчезают, ретикулоэпителий распадается, иногда появляются гигантские клетки с крупными гиперхромными ядрами. При этой фазе акцидентальной трансформации лимфоциты преобладают в мозговом слое и находятся в активном бласттрансформированном состоянии. Со стороны межуточной ткани отмечается фиброзирование соединительных прослоек с преобладанием волокнистых структур; лимфатические сосуды спадаются. Ретикулоэпителиальные клетки, лежащие на базальной мембране, метаплазируются в ретикулярные, затем соединительнотканые клетки приобретают веретенообразную форму и прорастают в сторону паренхимы тимуса. Сначала они занимают корковый слой, а потом в виде тяжей проникают в мозговой слой, между тельцами Гассалья. При этом в тимусе лимфоциты почти не определяются, тельца Гассалья состоят из чешуйчатой кальцинированной массы. Соотношение толщины паренхимы тимуса и межуточной ткани свидетельствует в пользу стромы.

Выводы. 1. В процессе наступает приобретенная атрофия паренхимы тимуса с полной метаплазией ретикулоэпителия в ретикулез и склероз, исчезновением из паренхимы тимуса лимфоцитов и клеток-нянек, нарушением базальной мембраны коры, состоящей из ретикулярной ткани, облитерацией лимфатических сосудов и щелей междолькового пространства и внутридолькового периваскулярного пространства, где происходит в норме рециркуляция лимфоцитов, склерозированием посткапиллярных венул паренхимы тимуса. 2. В результате длительного воздействия патогенных факторов в тимусе полностью блокируются все морфофункциональные элементы и наступает паралич тимуса в иммуногенезе. Вследствие этого наступает делимфотизация Т-зависимых зон периферических лимфоидных органов, нарушается взаимоотношение Т- и В-лимфоцитов и вторично происходит гипоплазия В-зависимых зон. 3. Гистометрические исследования тимуса при приобретенных иммунодефицитах показали, что его масса уменьшена в два раза в сравнении с контрольной группой и составила в среднем $64 \pm 0,8$ г. его весовой индекс также был значительно ниже нормы ($103 \pm 0,17$). Дольки тимуса равномерно коллабированны, диаметр их составил 1164 ± 87 мкм, из них 497 ± 53 мкм приходилось на корковый слой, 667 ± 71 мкм – на мозговой. Наблюдается утолщение стромы – 288 ± 23 мкм, и коэффициент соотношения стромы и паренхимы составил $0,24 \pm 0,04$, что значительно выше по сравнению нормы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Самсыгина Г.Л., Яцык Г.В. Сепсис новорожденных. Руководство по педиатрии. Под ред. А.А. Баранова, Б.С. Кагано-ва, Р.Р. Шиляева. Том Неонатология. Под ред. Г.В. Яцык, Г.А. Самсыгиной. – М.: Изд. дом «Династия», 2006. – С.337-351.
2. Бирюкова Т.В., Солдатова И.Г., Володин Н.Н. и др. Сравнительная информативность определения уровней прокальци-тонина, интралейкина 8 и С-реактивного белка как критериев системного воспалительного ответа при раннем неонатальном сепсисе // Педиатрия. – 2007. – 86 (4). – С.43.
3. Самсыгина Г.А., Яцык Г.В. Сепсис новорожденных. В кн. «Руководство по педиатрии. Неонатология». – М.: Династия, 2005, – С. 337-352.

4. Vincent J. L.f SakrY., Sprung C.L., Ranieri M., Reinhart K.f Gerlach H., Moreno R., Carle t J., Le Gall J. R.f Pay en D. Sepsis in European Intensive Care Units: Results of the SOAP Study // Crit. Care Med. – 2006. – Vol. 34. – №2. – P. 344-353.

5. Bhandari V, Wang C, Rinder C et al. Hematologic profile of sepsis in neonates: neutrophil CD64 as a diagnostic marker // Pediatr. – 2008. – 121 (1). – P. 129-134.

6. Thierauf A, Dettmeyer R, Wollersen H, Musshoff F, Madea B. Fatal Candida tropicalis infection in an 8-month-old infant with an aplasia of the thymus as a rare cause of death in infancy // Forensic Sci Int. – 2007 Jul 4;169(2-3). – P.228-33. Epub 2006 May 11. Institute of Forensic Medicine, University of Bonn, Stiftsplatz 12, 53111 Bonn, Germany.

УДК 616.61-002.2-036.1:616.33/.342-002.44]-071-08:612.017.1

*Леонтій Кушнір, Володимир Вівсянник,
Тетяна Німцович, Ірина Галиш
(Чернівці, Україна)*

ПОКАЗНИКИ МАРКЕРІВ ЗАПАЛЕННЯ (ІНТЕРЛЕЙКІНИ-8, 10) ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ В КОМПЛЕКСНОМУ ЛІКУВАННІ ХРОНІЧНОЇ ХВОРОБИ НИРОК II ТА III СТАДІЙ У ХВОРИХ З СУПУТНИМИ ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВИМИ УРАЖЕННЯМИ ШЛУНКА ТА ДВНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ

У роботі вивчено деякі патогенетичні особливості виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка (ЕВУШ) у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження інтерлейкінів. Виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії з наявністю хронічного пієлонефриту супроводжується суттєвим збільшенням інтерлейкіни-8 та зменшенням кількості інтерлейкіну 10.

Ключові слова: хронічний пієлонефрит, хронічна хвороба нирок, інтерлейкіни.

Актуальність. Хронічна хвороба нирок (ХХН) залишається актуальною проблемою для наукових досліджень та у галузі клінічної нефрології [1, с. 1]. Згідно з даними великих популяційних реєстрів поширеність ХХН становить у загальній популяції не менше 10 %, досягаючи 20 % у окремих категорій осіб (пацієнтів із цукровим діабетом, осіб похилого віку) [2, с. 3].

Останні ниркові реєстри свідчать про те, що значна кількість випадків термінальної ХХН пов'язані з потребою удосконалення патогенетичної корекції у системі комплексного лікування. Патогенез ХХН є предметом чисельних наукових досліджень у всьому світі [3, с. 5]. Ключовим ланцюгом у розвитку ХХН є клітинні механізми, порушення локальної гемодинаміки та порушення клубочкової фільтрації. Останнім часом зростає інтерес до ролі цитокінів у прогресуванні ХХН, особливо так званих прозапальних цитокінів, які активують метаболізм сполучної тканини, стимулюють проліферацію фібробластів, епітеліальних клітин, мезангіального матриксу, включаються до ланок імунозапальних процесів у якості медіаторів [1, с. 4].

На місцевому та організменому рівнях цитокіни відповідальні за всі послідовні етапи розвитку адекватної відповіді на патогени, відновлення ушкодженої структури тканин, всюди, де розвивається запальна реакція. Важливим є баланс між про- та протизапальними цитокінами. Дослідження показали, що прозапальні цитокіни призводять до розвитку синдрому системної запальної відповіді (systemic inflammatory response syndrome – SIRS), який супроводжується компенсаторним синдромом протизапальної відповіді (compensatory anti-inflammatory response syndrome – CARS) [4, с. 2].

Протизапальний цитокін інтерлейкін 10 (ІЛ-10) – один з центральних у зміненому при уремії спектрі цитокінів.

Тому у хворих на ХХН, які лікуються програмним ГД і характеризуються наявністю хронічного запалення, доцільним є вивчення особливостей як про-, так і протизапальних цитокінів.

Особливе значення для розвитку ХХН надається і інтерлейкіну-8. Низкою експериментальних досліджень доведено, що ІЛ-8 є одним із ключових цитокінів, який індукує розвиток каскаду інших прозапальних цитокінів. Цей монокін проявляє свій патологічний вплив із самих ранніх етапів формування запалення, призводить до його прогресування, розвитку тубулоінтерстиціальних змін та процесів ниркового фіброгенезу.

Отже, за літературними джерелами інтерлейкін-8 має вагомий системний вплив, визначаючи перебіг хвороби та її прогноз [5, с. 2].

Незважаючи на експериментально обґрунтовану участь деяких речовин в патогенезі ХХН, клінічні дослідження їх значення у процесі прогресування цього захворювання малочислені та суперечні. Зокрема не висвітлюється їх взаємовплив та взаємозв'язок з іншими чинниками ниркового ураження у хворих на хронічну хворобу нирок.

З огляду на це, дослідження інтерлейкіну-8 та ІЛ-10 і їх взаємозв'язок у хворих на хронічну хворобу нирок при різних клінічних варіантах перебігу захворювання та на різних стадіях функціонального стану нирок є актуальним.

Метою нашого дослідження було вивчити показники маркерів запалення (інтерлейкіни-8, 10) та їх корекцію в комплексному лікуванні хронічної хвороби нирок II та III стадій у хворих з супутніми ерозивно-виразковими ураженнями шлунка та дванадцятипалої кишки.

Матеріали та методи. На базі Буковинського державного медичного університету у відділенні нефрології нами було обстежено 81 хворих на хронічну хворобу нирок II-III стадій. Діагноз хронічної хвороби нирок встановлено за даними клінічного обстеження хворих, об'єктивного статусу, лабораторних досліджень (загальні аналізи крові та сечі, аналіз добової протеїнурії, загального білка крові, вмісту електролітів у сироватці, рівнів креатиніну/сечовини у крові та сечі, швидкості клубочкової фільтрації). Також хворим проведено ЕКГ, УЗД, за показаннями – внутрішньовенну урографію, ФГДС, пункційну біопсію нирок (13 хворим).

Рівень цитокінів ІЛ-8 та ІЛ-10 визначали з використанням наборів фірми «Вектор Бест» (Новосибірськ, Росія) згідно з інструкціями шляхом проведення імуноферментного дослідження на аналізаторі імуноферментних реакцій

RT-2100 С («Ray to Electronics Inc.» Китай).

Усіх хворих було поділено на дві групи: I група з ХХН II-III ступеня (n=46, із них 38 – з ЕВУЩДПК), у віці ($62,5 \pm 1,8$) років (дані представлені як середні \pm стандартна помилка), ІМТ (індекс маси тіла) ($71,8 \pm 1,1$) кг/м. Діагноз ХХН виставляли згідно з класифікацією хронічної хвороби нирок. II групу склали 35 хворих без ЕВУЩДПК у віці ($52,67 \pm 2,7$) років, ІМТ ($59,0 \pm 1,8$) кг/м. Хворих обстежено при поступленні та через 2 тижні в процесі призначення терапії.

Статистичний аналіз проводили з використанням програми STATISTICA for Windows 6.0. Результати у вигляді таблиць та діаграм переводили в базу даних. В процесі статистичної обробки результатів дослідження визначали тип розподілу даних, описові показники, вірогідність отриманих результатів та інші види аналізу.

Результати досліджень. Нами було досліджено рівні вищевказаних цитокінів у сироватці крові хворих на ХХН II та III стадій в залежності від наявності ерозивно-виразкового ураження шлунка та дванадцятипалої кишки (табл.1).

Вміст цитокінів у хворих на ХХН II та III стадій (ХП) в залежності від наявності ЕВУШДПК ($M \pm m, n$)

Показники	Групи обстежених		
	Практично здорові особи $n = 19$	Хворі на ХХН II-III ст. без ЕВУШДПК $n = 35$	Хворі на ХХН II-III ст. з ЕВУШДПК $n = 98$
ІЛ-8 (пг/мл)	32,11±0,35	145,12±0,33*	144,09±0,37*
ІЛ-10 (пг/мл)	200,10±3,39	85,47±3,55*	62,04±3,79**/**

Примітка.: * - достовірність відмінностей ($p < 0,05$) порівняно до норми у здорових осіб;
** - достовірність відмінностей ($p < 0,05$) між показниками пацієнтів з ЕВУШДПК та без ЕВУШДПК;

Як видно з таблиці 1, рівні ІЛ-8 у досліджуваних нами хворих на ХХН значно відрізняються від норми як у групі з ЕВУШДПК ($p < 0,001$), так і у пацієнтів без наявності уражень гастродуоденальної ділянки ($p < 0,001$). Але виявлені результати досліджень не відрізняються між обома групами хворих ($p > 0,05$).

Результат визначення ІЛ-10 показав, що його рівні значно знижувалися в обох групах хворих на ХХН, що було вірогідним у порівнянні з нормою як у пацієнтів з ЕВУШДПК ($p < 0,001$), так і у групі хворих на ХХН без ЕВУШДПК ($p < 0,001$). Необхідно відмітити, що показники ІЛ-10 вірогідно відрізнялися між групами хворих ($p < 0,05$) та були значно нижчими у пацієнтів з ЕВУШДПК (табл. 5.1).

Рівень ІЛ-10 у досліджуваних пацієнтів був значно зниженим у порівнянні з нормою ($p < 0,05$). Так, у хворих на ХХН II стадії без ЕВУШДПК вміст ІЛ-10 був значно нижчим ($97,02 \pm 3,31$ пг/мл), ніж у відповідних хворих на ХХН III стадії ($78,92 \pm 3,39$ пг/мл) ($p < 0,05$). При поєднаній патології рівень ІЛ-10 ще більше знижувався та у пацієнтів з ХХН III стадії з наявністю ЕВУШДПК був найнижчим ($59,16 \pm 3,28$ пг/мл) (рис. 5.1).

При проведенні аналізу динаміки рівнів ІЛ-8 та ІЛ-10 у хворих на ХХН з ЕВУШДПК залежно від стадії ХХН та характеру ураження гастродуоденальної ділянки виявлено позитивний вплив препарату Ребаміпід (рис.1).

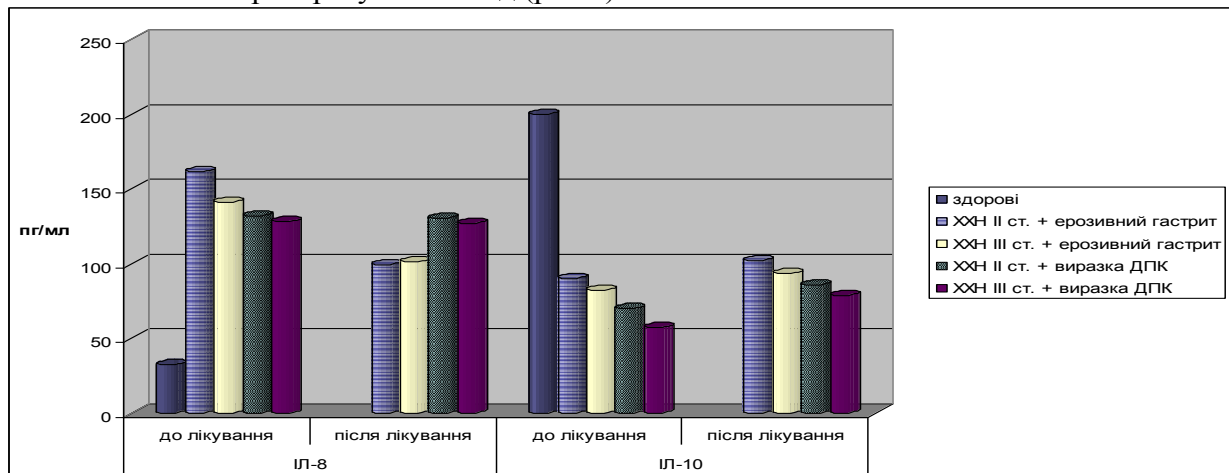

Рис. 1. Динаміка вмісту ІЛ-8 та ІЛ-10 у хворих на ХХН з ЕВУШДПК залежно від стадії ХХН та характеру ураження гастродуоденальної ділянки під впливом ребаміпиду.

Отже, як видно з рис.1, набагато краще на лікування ребаміпідом відреагували показники досліджуваних цитокінів у пацієнтів з ХХН як II, так і III стадії з наявністю ерозивних уражень СОШ у порівнянні з хворими на ХХН з поєднанням виразки ДПК.

Так, у хворих на ХХН II стадії з наявністю ерозивного ураження СОШ показники ІЛ-8 внаслідок терапії ребаміпідом вірогідно знизилися з $161,18 \pm 0,28$ пг/мл до $99,23 \pm 0,31$ пг/мл ($p < 0,05$). У пацієнтів з ХХН III стадії з ерозивним гастритом рівень ІЛ-8 змінювався під впливом ребаміпиду відповідно (до лікування – $141,02 \pm 0,33$ пг/мл та $101,02 \pm 0,34$ пг/мл –

після терапії ребаміпідом ($p < 0,05$). У хворих на ХХН II стадії з виразкою ДПК рівень ІЛ-8 до лікування становив $132,07 \pm 0,30$ пг/мл та внаслідок лікування ребаміпідом знижувався до $130,33 \pm 0,27$ пг/мл, що теж було вірогідним ($p < 0,05$), але різниця значень не настільки відрізнялася, як у пацієнтів з ерозивним гастритом. А у хворих на ХХН III стадії з виразкою ДПК рівень ІЛ-8 змінювався з $128,13 \pm 0,29$ пг/мл – до лікування до $127,02 \pm 0,36$ пг/мл – після лікування ребаміпідом ($p > 0,05$). У даному випадку результат не був вірогідним (рис.1).

Вміст ІЛ-10 поступово зростає під впливом лікування ребаміпідом у всіх досліджуваних пацієнтів. Так, у хворих на ХХН II стадії з наявністю ерозивного ураження СОШ показники ІЛ-10 внаслідок терапії ребаміпідом збільшилися з $89,9 \pm 3,29$ пг/мл до $102,13 \pm 3,44$ пг/мл ($p < 0,05$). У пацієнтів з ХХН III стадії з ерозивним гастритом рівень ІЛ-10 змінювався під впливом ребаміпіду відповідно (до лікування – $82,33 \pm 3,33$ пг/мл та $93,14 \pm 3,54$ пг/мл – після терапії ребаміпідом ($p < 0,05$). У хворих на ХХН II стадії з виразкою ДПК рівень ІЛ-10 до лікування становив $69,92 \pm 3,40$ пг/мл та внаслідок лікування ребаміпідом зріс до $85,78 \pm 3,57$ пг/мл, що теж було вірогідним ($p < 0,05$). А у хворих на ХХН III стадії з виразкою ДПК рівень ІЛ-10 змінювався з $52,81 \pm 3,67$ пг/мл – до лікування на $78,8 \pm 3,46$ пг/мл – після лікування ребаміпідом ($p < 0,05$).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Никула Т.Д. Хронічна ниркова недостатність / Т.Д. Никула. – К.:3 адруга, 2001. – 516 с.
2. Rania N. Chronic kidney disease: targeting prostaglandin E₂ receptors / N. Rania, H. Ramzi, R. L. Hébert // American Journal of Physiology – Renal Physiology. – 2014. – Vol. 307. – P. 243-250.
3. Regner K.R. Dual Role of Microsomal Prostaglandin E Synthase 1 in Chronic Kidney Disease / K.R. Regner // Hypertension. – 2012. – Vol. 14. – P. 12-14.
4. Yakovenko E. The state of gastro-esophageal mucosa and Helicobacter pylori infection in chronic renal insufficiency patients after kidney transplantation / E. Yakovenko, V. Anashkin, A. Ivanov et al. // Helicobacter. – 2005. – Vol. 10. – P. 515.
5. Ruggenti P. Progression, remission, regression of chronic renal diseases / P. Ruggenti, A. Schiepati, G. Remuzzi // Lancet. – 2001. – № 357 (9268). – P. 1601-1608.

УДК 618.14-008.6

*Ильхом Маматкулов, Лола Сафарова,
Бахтиёр Джуманов, Комила Азимова
(Самарканд, Узбекистан)*

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ТАКТИКЕ ЛЕЧЕНИЯ ГИПЕРПЛАСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ЭНДОМЕТРИИ У ЖЕНЩИН ОПТИМАЛЬНОГО ФЕРТИЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В последние годы отмечен рост заболеваемости ГПЭ, что связывают как с увеличением продолжительности жизни женщин, так и с увеличением числа женщин с нейроэндокринными расстройствами. В статье рассмотрены вопросы дифференцированного подхода к лечению гиперпластических процессов эндометрия у женщин оптимального фертильного возраста.

Ключевые слова: гиперплазия эндометрия, тактика ведения, гиперэстрогемия, гормонотерапия, гистерэктомия.

There has been increased of endometrial hyperplasia in recent years. This is due both to the increase in life expectancy and the increasing number of women with neuroendocrine disorders. The article deals with a differentiated approach to the treatment of endometrial hyperplasia of the best child-bearing aged women.

Key words: endometrial hyperplasia, conducting tactics, hyperestrogenemia, hormonal therapy hysterectomy.

Введение. Гиперпластические процессы эндометрия (ГПЭ) представляют собой чрезвычайно важную, сложную и многогранную проблему практической гинекологии. Прежде всего, это связано с тем, что данная патология относится к числу пролиферативных процессов и при длительном течении без лечения может явиться фоном для развития рака эндометрия [1, 6].

Гиперпластические процессы эндометрия (ГПЭ) выявляются у 30-55% гинекологических больных. Отмечается высокая частота сочетания ГПЭ с миомой матки и аденомиозом [3, 4].

Существенно, что диагноз «гиперплазия эндометрия» является морфологическим и ставится на основании гистологического исследования эндометрия [2, 5].

Несмотря на многочисленные исследования, посвященные изучению этиологии и патогенеза заболевания, механизмы формирования патологического процесса в эндометрии до конца не ясны, поэтому подходы к ведению больных не однозначны и не стандартизированы [5].

Цель исследования – оптимизация тактики лечения гиперпластических процессов эндометрия у женщин оптимального фертильного возраста с учетом клинико-морфологических аспектов.

Материал и методы исследования.

Под нашим наблюдением находились 50 женщин оптимального фертильного возраста с ГПЭ, которым были проведены клинико-лабораторные, УЗИ и гистологические методы исследования для оценки различных методов лечения. Работа проведена на базе Самаркандского Областного Перинатального Центра с 2014 по 2017 гг.

Результаты исследования и их обсуждение.

Возраст обследованных женщин колебался от 18 до 30 лет, составляя в среднем $24,5 \pm 1,2$ года. Из 50 больных 5 были не замужем, 29 были замужем и имели детей, 16 были замужем, но детей не имели. У последних в последующем проведено лечение бесплодия. Гиперпластические процессы эндометрия в 20 случаях (40%) сочетались с миомой матки, в 10 случаях (20%) – с эндометриозом матки и яичников, в 16 случаях (32%) – с нарушением овариально-менструального цикла (рис.1). У 4 (8%) обследованных женщин сопутствующие гинекологические заболевания отсутствовали.

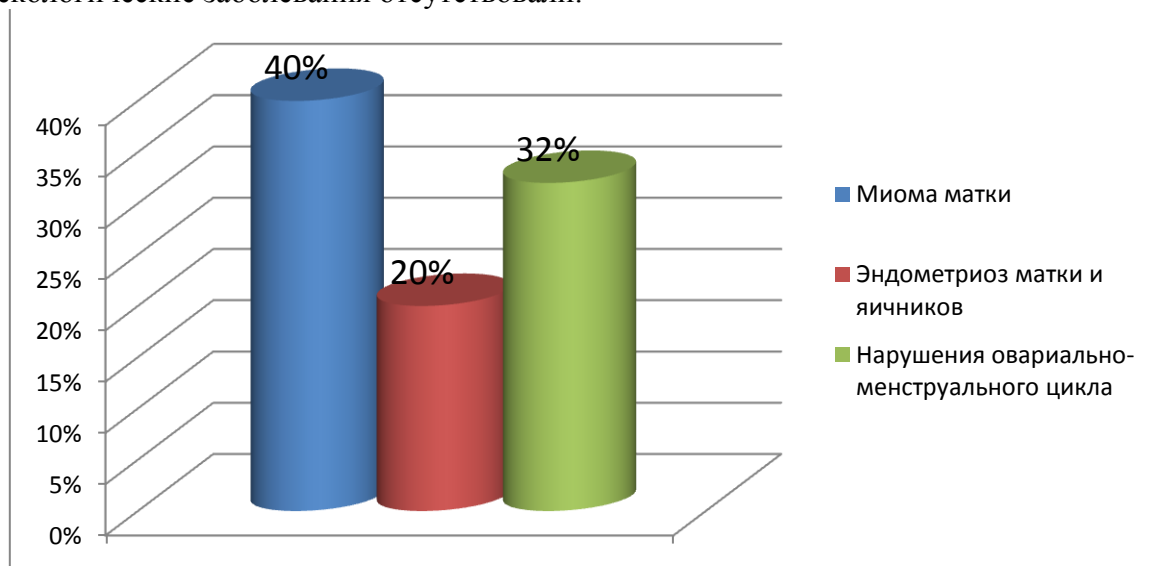

Рис. 1. Частота и структура сопутствующих гинекологических заболеваний у обследованных женщин

Лечение гиперплазии эндометрия проведено дифференцированно в зависимости от сопутствующих гинекологических заболеваний, возраста и репродуктивного поведения пациентов. В 7 случаях (15,6%) произведено хирургическое лечение с тотальной или субтотальной гистерэктомией по поводу симптомной миомы матки и эндометриоза с выраженной симптоматикой. У 14 (31%) женщин с миомой и у 6 (13%) женщин с эндометриозом проведено пролонгированное гормональное лечение Линдинетом по схеме

63+7 дней. У 11 (24,4%) женщин с бесплодием на фоне нарушений менструального цикла проведена стимуляция овуляции Клофитом по 50-100 мг в течение 5 дней с последующим назначением ХГЧ в дозах 7000-10000 ЕД.

Выводы.

Таким образом, дифференцированный подход к лечению ГПЭ с учетом сопутствующих гинекологических заболеваний, возраста и репродуктивного поведения женщин способствует наибольшему удовлетворению ожиданий пациентов, сохранению репродуктивных функций, а также уменьшению экономических затрат.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Думановская М.Р., Чернуха Г.Е., Асатурова А.В., Коган Е.А. Частота выявления и структура гиперплазии эндометрия в различные возрастные периоды // Акушерство и гинекология. – 2015. – №3. – С.18-22.
2. Кузнецова И.В. Гиперпластические процессы эндометрия. – М., 2009. – С. 48.
3. Уварова Е.В. Сочетанная патология эндо- и миометрия у больных репродуктивного возраста (вопросы патогенеза, диагностики и лечения) // Автореф. дисс. д. м. н. – М., 2003. – 127 с.
4. Федина Е.В. Значения исследования системы гемостаза для выбора тактики ведения больных репродуктивного периода с гиперпластическими процессами эндометрия // Автореф. дисс. к. м. н. – Москва, 2007. – 24 с.
5. Чернуха Г.Е., Думановская М.Р. Современные представления о гиперплазии эндометрия // Акушерство и гинекология. – 2013. – №3. – С.35-38.
6. Шешукова Н.А., Макаров И.О., Фомина М.Н. Гиперпластические процессы эндометрия: этиопатогенез, клиника, диагностика, лечение // Акушерство и гинекология. – 2011. – №4. – С.16-20.

УДК 61.831-005-073.432

*Ишназар Мустафакулов, Зафар Муртазаев, Муродулла Рустамов,
Мухаммад Дусяров, Лайло Рахматова
(Самарканд, Узбекистан)*

**ПРИМЕНЕНИЕ ЛАПАРОСКОПИИ В ЛЕЧЕБНО-ДИАГНОСТИЧЕСКОМ
АЛГОРИТМЕ У БОЛЬНЫХ С ТРАВМОЙ ЖИВОТА**

В данной работе представлен ретроспективный анализ результатов применения видеолaparоскопии у больных с закрытой травмой живота за период с 2006 по 2016 гг. в Самаркандском филиале Республиканского научного центра экстренной медицинской помощи 250 пациентов, вошедшие в исследование, были разделены на две группы: основную группу составили 114 пациентов, которым в диагностике и лечении использовалась лапароскопия, и контрольную группу из 136 больных, в лечебно-диагностический алгоритм которых входила лапаротомия.

Ключевые слова: лапароскопия, травма, повреждение, ранение, гемоперитонеум.

This paper presents the results of a retrospective analysis of the use of videolaparoskopiі in patients with closed abdominal trauma in the period from 2006 to 2016. Samarkand branch of the Republican Scientific Center for Emergency Medical Aid 250 patients included in the study were divided into two groups: the study group consisted of 114 patients in the diagnosis and treatment of used laparoscopy, and a control group of 136 patients in the medical-diagnostic algorithm that included laparotomy.

Key words: laparoscopy, trauma, injury, wound, hemoperitoneum.

Актуальность. Травматизм – одна из актуальных проблем современной медицины, поскольку среди пострадавших отмечается высокая летальность и высокая степень инвалидизации. Так по данным ВОЗ за 2004 г. смертность в результате травм занимает 10-е место среди ведущих причин смерти в мире, возрастает к 20-30 г. на 28%, переместившись на 5-е место.

Повреждения живота составляют от 1,5 до 18% от числа всех травм мирного времени, но частота и тяжесть их продолжают нарастать [1, 2]. Закрытые травмы живота сопровождаются большим числом осложнений и высокой летальностью из-за трудностей диагностики и частого сочетания с повреждениями органов других органов и систем. Диагностический алгоритм должен быть пересмотрен в сторону максимального использования современных малотравматичных и высоко информативных диагностических методов.

Широкое применение лапароскопии при повреждениях органов брюшной полости позволяет в предельно сжатые сроки и с высокой степенью достоверности поставить правильный диагноз, наметить тактику лечебных мероприятий, снизить процент необоснованных лапаротомий, исключить возникновение послеоперационных грыж [3, 4, 5].

Вместе с тем все более актуальной становится проблема оценки эффективности внедрения видеолaparоскопической техники в диагностику и лечение травм органов брюшной полости [6, 7].

Цель исследования. Определение показаний и противопоказаний к использованию лапароскопии у пациентов с абдоминальной травмой, разработка техники выполнения лапароскопии и улучшение результатов лечения пострадавших с травмой живота.

Материал и методы. В данной работе представлен ретроспективный анализ результатов применения видеолaparоскопии у больных с закрытой травмой живота за период с 2006 по 2016 гг. в Самаркандском филиале РНЦЭМП 250 пациентов, вошедшие в исследование, были разделены на две группы: основную группу составили 114 пациентов, которым в диагностике и лечении использовалась лапароскопия, и контрольную группу из 136 больных, в лечебно-диагностический алгоритм которых входила лапаротомия.

Мужчин было 187 (74,8%), женщин – 63 (25,2%). По характеру повреждения автодорожные явились у 149 (59,6%), бытовые у 57 (22,8%), криминальные у 44 (17,6%). По возрасту преобладали молодые люди: до 30 лет – 175 (70%) пострадавших, от 31 до 50 лет – 61 (24,4%) и старше 51 года – 14 (5,6%).

Из 250 пострадавших 134 (53,6%) поступили в состоянии алкогольного опьянения. До 6 часов с момента травмы поступило 135 (54%) пострадавших, до 12 часов – 65 (26%), до 24 часов – 35 (14%) и позже 24 часов 15 (6%) пострадавших. Наиболее часто при закрытой травме живота отмечалось повреждение паренхиматозных органов (144 – 57,6%), а также повреждение кишечника (71 – 28%), мочевого пузыря (20 – 8%), почки (15 – 6%). Причем, повреждение печени, селезенки, почки, обширные забрюшинные гематомы чаще наблюдались с повреждением грудной клетки (у 22% пациентов), таза (у 19,5%) и позвоночника (у 15,5% больных). При поступлении признаки травматического шока (I-II-III степени) отмечены у 175 (70%) пациентов, симптомы внутреннего кровотечения у 95 (38%) и перитонита у 78 (31,2%) больных.

На предоперационном этапе выполнялись лабораторные исследования, ультразвуковое исследование, полипозиционная рентгенография, компьютерная томография.

Результаты и их обсуждение. Видеолaparоскопия выполнена 136 (54,4%) пациентам с сочетанной травмой живота и органов забрюшинного пространства, в том числе 68 пострадавшим, у которых возникли возможности оказания помощи эндохирургическими способами при выполнении диагностической видеолaparоскопии – как элемент исследования, или вслед за ней. Наиболее частыми сочетанными повреждениями живота были: ЧМТ – 41,3%, повреждения грудной клетки – 36,5%, травма опорно-двигательного аппарата – 30,3%, костей таза – 21,7%, позвоночника – 3,7%, мочевыделительных органов (почки, мочевого пузыря) – 1,9%.

Шок легкой степени (I-II) сопутствовал сочетанным повреждениям живота у половины пострадавших – 50,8%. У 24,8% была картина тяжелого шока без угрозы для жизни пострадавших, а 15,9% поступающих в отделение больных находились в критическом состоянии крайне тяжелой степени шока с угрозой для жизни. Картина шока по состоянию центральной гемодинамики и функции жизненно важных органов не имела место только у 8,8% пострадавших.

В ходе выполнения диагностической лапароскопии у 45 (39,5%) больных патология органов брюшной полости не выявлена. При выполнении 69 (60,5%) диагностических лапароскопий диагностированы повреждения внутренних органов брюшной полости с последующей оценкой характера, тяжести и объема повреждений и определением лечебной методики. При выполнении 5 (4,3%) диагностических лапароскопий в случае диагностирования массивного кровотечения в брюшную полость, распространенного перитонита при сочетанных повреждениях паренхиматозных и полых органов мы были вынуждены осуществить переход на лапаротомный оперативный доступ для выполнения адекватного по объему хирургического вмешательства. У 64 (56,1%) больных при выявлении повреждений внутренних органов брюшной полости удалось лапароскопически выполнить лечебную лапароскопическую операцию. У 47 (41,2%) больных осуществлена остановка кровотечения при ранении печени путем применения коагуляции или интракорпорального наложения швов. При выявлении ранения селезенки выполняли остановку кровотечения с усиленной аргоном коагуляцией раневой поверхности у 16 (14%) больных. У 1 (0,8%) больного при повреждении желчного пузыря была лапароскопическая холецистэктомия. При выполнении лечебных лапароскопических операций переходов на лапаротомию не было.

Без применения эндовидеохирургических технологий обследованы и пролечены 136 (54,4%) больных с клинической картиной тупой травмы живота. У 27 (19,8%) больного при сомнительной клинической картине, при которой не могли исключить повреждения внутренних органов брюшной полости, выполнена лапаротомия, носившая исключительно диагностический характер. У 7 (5,2%) больных осуществлено ушивание разрыва диафрагмы посредством лапаротомного оперативного доступа. У 65 (48,0%) больных по поводу внутрибрюшного кровотечения проведена лапаротомия с последующим ушиванием ранений и разрывов печени – у 41 (30,1%) больного и ушиванием разрыва капсулы селезенки или выполнением спленэктомии – у 24 (17,6%). У 3 (2,2%) пациентов выполнено ушивание травматического разрыва желудка, а у 20 (14,7%) – ушивание разрыва тонкой кишки. В 14 (10,3%) случаях мы были вынуждены наложить стомы больным при травматическом разрыве толстой кишки.

Для определения диагностической ценности и эффективности лапароскопии при диагностике травмы живота определены чувствительность (Se), специфичность (Sp) и точность (Ac) лапароскопии. Данные диагностические показатели рассчитывали по соответствующим формулам, после определения количества истинно положительных (TP), истинно отрицательных (TN), ложно положительных (FP) и ложно отрицательных (FN) результатов выполнения лапароскопии в соответствии с общепринятой методикой [8, 9].

Истинно положительными (TP) признаны 64 (56,1%) результатов. При лапароскопической диагностике диагностировано повреждение внутренних органов брюшной полости с последующем переводом диагностической лапароскопической операции в лечебную. Истинно отрицательными (TN) признаны 45 (39,5%) результатов. В данных случаях при выполнении диагностической лапароскопии не выявлено повреждений внутренних органов брюшной полости. Данный факт подтвержден в ходе последующего динамического наблюдения за больными. Ложно положительными (FP) признаны 5 (4,3%) результатов диагностических лапароскопий. В ходе выполнения лапароскопической диагностики у больных диагностировано массивное внутрибрюшное кровотечение или распространенный перитонит. Данные состояния явились показанием к выполнению расширенной диагностической операции посредством лапаротомного оперативного доступа

с целью точного определения характера и объема повреждений, с последующим устранением последних. Следует отметить, что данные состояния явились следствием сочетанных повреждений паренхиматозных и полых органов брюшной полости. При проведении лапароскопической диагностики ложноотрицательных (FN) результатов не получено.

Таким образом, с учетом полученных результатов рассчитаны параметры диагностической ценности лапароскопии при травме живота: чувствительность диагностической лапароскопии (Se) составила 100%, специфичность диагностической лапароскопии (Sp) составила 90%, точность диагностической лапароскопии (Ac) составила 95,6%.

При применении стандартной тактики обследования больных, т.е. без применения эндовидеохирургической методики также получены результаты, характеризующие ее диагностическую ценность. Истинно положительными (TP) признаны 123 (90,4%) результатов применения стандартной схемы обследования больных. У больных при явных клинических признаках повреждения органов брюшной полости принято решение о выполнении операции посредством лапаротомного оперативного доступа. Истинно отрицательными (TN) признано 5 (3,6%) результатов. У больных диагностировано повреждение органов брюшной полости и хирургическое вмешательство выполнено посредством лапаротомии, но в ходе операции объем повреждений органов брюшной полости превысил первоначально диагностированный. Ложноположительными (FP) признаны 6 (4,4%) результатов. На основании данных обследования у пациентов предположено повреждение органов брюшной полости и выполнена лапаротомия, но при ревизии брюшной полости диагноз не подтвердился. Ложноотрицательными (FN) признано 2 (1,4%) результата. При применении стандартной схемы диагностики у больных не выявлено повреждений органов брюшной полости. Однако в результате динамического наблюдения констатировано развитие клинической картины повреждений органов брюшной полости, что явилось показанием к выполнению хирургического вмешательства посредством лапаротомии. Чувствительность диагностических лапаротомных операций и стандартной тактики при абдоминальной травме составила 98,4%. Специфичность диагностических лапаротомных операций и стандартной тактики при абдоминальной травме составила 83,3%. Точность диагностических лапаротомных операций и стандартной тактики при абдоминальной травме составила 94,1%.

Таким образом, целесообразность применения лапароскопии при травматических повреждениях органов брюшной полости определяется высоким уровнем диагностической ценности данной методики, а также высокой вероятностью (56,1%) перевода диагностического вмешательства в эффективную лечебную операцию.

Выводы. Видеолапароскопия при сочетанной травме живота позволяет визуализировать зону повреждений, выявить наличие гемоперитонеума и оценить его объем, обнаружить прямые или косвенные признаки повреждений внутренних органов, определить тактику лечения, подтвердить или опровергнуть доминирующий характер абдоминальной травмы, выполнить эндохирургическую операцию.

Видеолапароскопия является высокоэффективным, безопасным, малотравматичным способом хирургического лечения, дающее наименьшее количество послеоперационных осложнений, способствует ранней активизации больных, следовательно, является экономически выгодным, так как сокращает сроки пребывания больных в стационаре и на больничном листе.

Резко сокращается количество напрасных лапаротомий и их осложнений в виде эвентраций, послеоперационных грыж и нагноений ран, что резко увеличивает качество жизни.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ермолов А.С. Основные принципы диагностики и лечения тяжелой сочетанной травмы. 50 лекций по хирургии / Под.ред. В.С. Савельева. – М.: Медиа, 2003. – С.292-295.
2. Хаджибаев А.М., Ахмедов Ю.М., Карабаев Х.К. и др. Выбор лечебно-диагностической тактики при закрытой сочетанной абдоминальной травме // В сб. «Современная военно-полевая хирургия и хирургия повреждений». – Санкт-Петербург, 2011. – С. 175.
3. Бисенков Л.Н., Зубарев П.Н., Трофимов В.М. и др. Неотложная хирургия груди и живота. – СПб: Гиппократ, 2006. – 560 с.
4. Алишихов А.М., Пузанов С.Ю., Богданов Д.Ю. Результаты эндохирургической диагностики и хирургического лечения торакоабдоминальной травмы // Хирургия. – 2013. – №2. – С. 51-60.
5. Грасиас В.Х., Рейли П.М., Маккенни М.Г. и др. Неотложная хирургия. – М.: Издательство Панфилова, 2010. – 886 с.
6. Бояринцев В.В., Юанов А.А. Некоторые аспекты лечения повреждений живота при сочетанной травме // Мат. II съезда хирургов Южного федерального округа. – 2009. – 42 с.
7. Сажин В.П., Горячев В.В., Сажин И.В., Климов Д.Е. Возможности видеоторакоскопических технологий в лечении больных с торакоабдоминальными ранениями // Эндоскоп. хирургия. – 2013. – №1. – 165 с.
8. Власов В.В. Введение в доказательную медицину. – М.: Медиа Сфера, 2001. – 392 с.
9. Васильев А.Ю., Малый А.Ю., Серов Н. С. Анализ данных методов исследования на основе принципов доказательной медицины / ГЭОТАР-Медиа 2008. – 32 с.

УДК 618.16

*Ишназар Мустафакулов, Улугбек Шербеков, Кодир Шеркулов,
Зилола Джураева, Достон Мухаммадиев, Худойр Омонов
(Самарканд, Узбекистан)*

ОЖОГОВЫЕ БОЛЕЗНИ У ПАЦИЕНТОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ

В данной статье рассмотрены результаты историй болезни 431 пациентов, которые находились на лечении в ожоговом центре Самаркандского филиала РНЦЭМП в 2006-2016 гг. По нашим данным, у 25 пациентов (7 женщин и 18 мужчин) в возрасте от 18 до 69 лет (в среднем $54,3 \pm 2,4$ года) имелся сахарный диабет, что составило 5,8% среди всех госпитализированных по поводу ожогов. Группу сравнения составили 406 пациентов без диабета в возрасте 18-88 лет (в среднем $41,7 \pm 0,5$ лет). Сроки пребывания в стационаре обожженных обеих сравниваемых групп были практически одинаковыми, составляя в среднем $36,5 \pm 7$ дней и $35,1 \pm 0,9$ дней соответственно. Несмотря на то, что сахарный диабет является сравнительно редкой сопутствующей патологией среди всех пострадавших от ожогов, даже при небольшой площади ожогового поражения он может ухудшать заживление ран, а при развитии ожоговой болезни значительно утяжеляет ее течение и влияет на прогноз.

Ключевые слова: *ожог, ожоговая болезнь, сахарный диабет.*

The article describes the results of 431 case histories of patients who were treated at the burn center of Samarkand branch REMARC in 2006-2016. According to our data, 25 patients (7 women and 18 men) aged 18 to 69 years (mean age $54,3 \pm 2,4$ years) had diabetes, accounting for 5.8% of all hospitalized with burns. The comparison group included 406 patients without diabetes at the age of 18-88 years (mean age $41,7 \pm 0,5$ years). Duration of stay in the hospital burnt both comparison groups were similar, averaging 36.5 ± 7 days and $35,1 \pm 0,9$ days, respectively. despite the fact that

diabetes is relatively rare comorbidities among all burn victims, even in a small area it can burn lesions impair wound healing and burn with the development of disease significantly increases the size and the effect for the prognosis.

Keywords: burn, burn disease, diabetes.

Введение. Прогноз ожоговой болезни определяется тяжестью травмы, проводимым лечением, а также наличием сопутствующих заболеваний. Известно, что после получения ожогов у больных сахарным диабетом изменяется обмен веществ, что может негативно сказаться не только на процессы заживления ран, но и течение ожоговой болезни, приводя к развитию ее осложнений. Сама ожоговая травма, в свою очередь, существенно утяжеляет течение сахарного диабета, часто приводя к декомпенсации. В тоже время статистические данные по этой проблеме в доступной литературе ограничены.

Цель исследования. Улучшить результаты ожоговой болезни у пациентов с сахарным диабетом.

Материалы и методы исследования. Был проведен сравнительный анализ особенностей течения ожоговой болезни у пациентов с сахарным диабетом и без него. Исследование базировалось на аудите историй болезни 431 пациента, которые находились на лечении в ожоговом центре Самаркандского филиала РНЦЭМП в 2006-2016 гг.

По нашим данным, у 25 пациентов (7 женщин и 18 мужчин) в возрасте от 18 до 69 лет (в среднем $54,3 \pm 2,4$ года) имелся сахарный диабет, что составило 5,8% среди всех госпитализированных по поводу ожогов. Декомпенсация диабета отмечена у 12 пациентов на фоне тяжелого его течения, диабет средней тяжести с субкомпенсацией - 7 человек, а компенсированный диабет легкой степени был у 6 пациентов. При этом у 2 больных диабет был диагностирован впервые только после госпитализации в ходе обследования в ожоговом отделении. Группу сравнения составили 406 пациентов без диабета в возрасте 18-88 лет (в среднем $41,7 \pm 0,5$ лет).

Результаты исследования и их обсуждение. Всем пациентам проводилось комплексное лечение, а обожженные с сахарным диабетом консультированы эндокринологом, проводился контроль сахара крови в динамике с его своевременной коррекцией инсулином.

Сроки пребывания в стационаре обожженных обеих сравниваемых групп были практически одинаковыми, составляя в среднем $36,5 \pm 7$ дней и $35,1 \pm 0,9$ дней соответственно. В тоже время летальность у пациентов с диабетом составляла 7 больных и 88 больных у пострадавших от ожогов без диабета. Для уточнения влияния диабета на течение ожоговой болезни и развитие ее осложнений из исследованных групп были отдельно выделены пациенты с общей площадью поражения более 15% поверхности тела (12 и 242 пациента соответственно с диабетом и без него). При этом общая площадь ожогового поражения у пациентов с диабетом и без него составляла в среднем $29,5 \pm 4,5\%$ п.т. и $37,1 \pm 0,8\%$ п.т., а площадь глубоких ожогов при этом составляла $15,7 \pm 3,5\%$ п.т. и $18,6 \pm 0,7\%$ п.т. соответственно, т.е. у обожженных с диабетом тяжесть травмы была меньшей. Однако в ходе анализа получено, что у обожженных с диабетом и без него развитие эрозивно-язвенных поражений желудочно-кишечного тракта выявлено в 41,% и 24% случаев, пневмонии – в 50% и 39,3% случаев, а сепсиса – в 50% и 25% случаев соответственно, т.е. осложнения ожоговой болезни при диабете развивались чаще. При этом все 6 больных с диабетом, у которых были пневмония и сепсис погибли. Следует заметить, что среди общего количества умерших с диабетом была еще одна пациентка с общей площадью поражения 8% п.т., все ожоги глубокие, течение ожоговой болезни у которой также осложнилось пневмонией и сепсисом. При этом у всех погибших с диабетом, несмотря на проводимое лечение, не удавалось корригировать гипергликемию. В тоже время летальность в группе сравнения у пациентов с ожоговой болезнью без диабета составляла 17,2%, при этом пневмония и сепсис несколько реже осложняли течения заболевания (92,7% и 79,5% случаев соответственно).

Чтобы исключить действие других факторов, для оценки влияния диабета на сроки лечения были отдельно выделены выжившие пациенты с общей площадью поражения менее 15% поверхности тела (11 и 155 пациента соответственно с диабетом и без него). Несмотря на то, что у обожженных с диабетом и без него общая площадь поражения ($6,6 \pm 1,4\%$ п.т. и $5,5 \pm 0,2\%$ п.т.) и площадь глубоких ожогов ($2,3 \pm 0,8\%$ п.т. и $2,5 \pm 0,2\%$ п.т.) были практически одинаковыми, сроки пребывания в стационаре пострадавших от ожогов с диабетом (в среднем $36,4 \pm 9,8$ дня) были больше, чем у больными без диабета (в среднем $25,1 \pm 0,8$ дня).

Выводы. Таким образом, несмотря на то, что сахарный диабет является сравнительно редкой сопутствующей патологией среди всех пострадавших от ожогов, даже при небольшой площади ожогового поражения он может ухудшать заживление ран, а при развитии ожоговой болезни значительно утяжеляет ее течение и влияет на прогноз. В тоже время на фоне развития осложнений ожоговой болезни сахарный диабет переходит в тяжелое течение с декомпенсацией. Все вышесказанное диктует необходимость продолжения дальнейших исследований по оптимизации процессов заживления ожоговых ран и снижению риска осложнений ожоговой болезни у пациентов с сопутствующим сахарным диабетом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Азолов В.В., Пономарёва Н.А., Дмитриев Г.И. и др. Система реабилитации обожженных во всех периодах ожоговой болезни: Методические указания №2001/21. – Н.Новгород, 2001. – 28 с.
2. Багненко С.Ф., Кечаева Н.В., Крылов К.М. Медико-экономические стандарты в комбустиологии: первые шаги // II съезд комбустиологов России, 2-5 июня 2008 г.: сб. науч. тр. – М., 2008. – С.11.
3. Вазина И.Р., Бугров С.Н., Бухвалов С.А. Термическая травма: летальность, причины смерти, диагностические ошибки и ятрогенные осложнения // II съезд комбустиологов России, 2-5 июня 2008 г.: сб. науч. тр. – М., 2008. – С.11-13.
4. Жегалов В.А., Перетягин С.П., Пономарева Н.А. К 40-летию организации Российского ожогового центра // Нижегород. мед. журн. – 2006. Прил. «Травматология, ортопедия, комбустиология». – С. 16–19.
5. Миронов П.И., Лыков А.В., Смольников В.В. Оценка взаимосвязи синдромов органной дисфункции с течением и исходами тяжелой термической травмы // II съезд комбустиологов России, 2-5 июня 2008 г.: сб. науч. тр. – М., 2008. – С.88-89.
6. Спиридонов Т.Г., Смирнов С.В. Обоснование современной периодизации ожоговой болезни // II съезд комбустиологов России, 2-5 июня 2008 г.: сб. науч. тр. – М., 2008. – С.45-46.
7. Шаповалов С.Г. Анализ осложнений ожоговой болезни, имеющих значение при определении причины смерти // II съезд комбустиологов России, 2-5 июня 2008 г.: сб. науч. тр. – М., 2008. – С.56-57.
8. Шлык И.В., Крылов К.М., Пивоварова Л.П., Осипова И.В. Особенности патогенеза ожогового сепсиса // II съезд комбустиологов России, 2-5 июня 2008 г.: сб. науч. тр. – М., 2008. – С.95-96.
9. Жегалов В.А., Куприянов В.А., Варенова Л.Е. Динамика ожогового травматизма в Нижегородской области // Нижегородский мед. журн. – 2004. – Прил. «Комбустиология». – С. 40–41.
10. Сергеева Е.Н. Применение монохромного некогерентного светодиодного излучения в комплексном лечении ожогов кожи у детей. – СПб., 2008. – 142 с.

УДК 618.4.5-089.881.61

*Диёра Очилова, Гулнора Элтазарова, Гулрух Индиаминова
(Самарканд, Узбекистан)*

ВЫБОР СПОСОБА РОДОРАЗРЕШЕНИЯ ПОСЛЕ ОПЕРАЦИИ КЕСАРЕВА СЕЧЕНИЯ

Значительная частота операции кесарева сечения является основной причиной увеличения числа женщин с рубцом на матке. Выбор тактики ведения беременности, оптимальных сроков и методов родоразрешения у таких пациенток представляет значительные трудности и в каждом конкретном случае должен решаться индивидуально. Учитывая вышесказанное, акушерами-гинекологами ведение родов через естественные родовые пути с рубцом на матке рассматривается как реальный путь снижения уровня кесарева сечения.

Ключевые слова: кесарево сечение, рубец на матке, абдоминальное родоразрешение, вагинальные роды, состоятельность рубца на матке.

The frequency of caesarean section is the main reason for the increase in the number of women with a uterine scar. The choice of tactics of pregnancy, the optimal timing and methods of delivery in such patients presents considerable difficulties in each specific case should be addressed individually. With this in mind, obstetricians keeping vaginally birth with a uterine scar are considered as a real way of reducing the level of caesarean section.

Key words: caesarean section, a uterine scar, abdominal birth, vaginally birth, consistency of the uterine scar.

Многие акушеры при родоразрешении беременных с рубцом на матке после кесарева сечения (КС) следуют постулату: кесарево сечение однажды – кесарево сечение всегда. Однако, в последнее время, особенно в дальнем зарубежье, в связи с новыми достижениями в оперативной технике и послеоперационным ведением больных частота консервативного родоразрешения женщин с рубцом на матке постепенно возрастает. По данным литературы [2, 6], до 60-80% женщин, или каждая 3-4-я пациентка из 5 перенесших первичное кесарево сечение, могут быть успешно родоразрешены через естественные родовые пути.

По данным Американского колледжа акушеров и гинекологов (ACOG), если предыдущее КС было выполнено в нижнем маточном сегменте поперечным разрезом, то риск разрыва матки составляет от 0,2 ДО 1,5%, что соответствует 1:500 [7]. Эксперты ACOG считают, что вагинальные роды после КС безопаснее, чем повторное КС, и вагинальные роды после более чем одного предыдущего КС так же не имеют повышенного риска осложнений [7, 9].

Т.Д. Metz и соавт. [8] на основании изучения исходов родов у 1100 женщин, отобранных для пробных родов через естественные родовые пути после первичного КС в анамнезе, при помощи мультивариабельной логической регрессии создали бальную шкалу прогнозирования успешности вагинальных родов после КС. Шкала основывалась на оценке зрелости шейки матки перед родами по Bishop, а так же суммировались такие показатели, как: естественные роды в анамнезе, возраст менее 35 лет, отсутствие соматической патологии и индекс массы тела до беременности менее 30. Вагинальные роды произошли в 85% случаев у женщин с 16 и более баллами по прогностической шкале, в то время, как у женщин с 10 и менее баллами вагинальные роды произошли только в 50%. Авторы отмечают, что важную роль в благоприятном исходе при родах через естественные родовые пути после КС играет степень зрелости шейки матки, однако, дальнейший поиск и построение моделей прогнозирования возможности вагинальных родов является крайне актуальной и современной задачей.

В литературе отмечено, что неблагоприятными факторами в возможности родов после КС являются следующие анамнестические данные: выполнение предыдущего КС по поводу клинически узкого таза, аномалий родовой деятельности, преэклампсии, предлежания и/или преждевременной отслойке нормально расположенной плаценты, при длительном безводном промежутке. Так же снижают вероятность самопроизвольных родов ожирение, анемия, хронические инфекционные заболевания. Достаточно часто несостоятельным оказывается рубец у женщин, перенесших малое КС или корпоральное КС [1, 4, 6].

По данным АСОГ предикторами, повышающими шанс на успех вагинальных родов после КС, являются: естественные роды в анамнезе, спонтанное развитие регулярной родовой деятельности, «зрелая» шейка матки, отсутствие предыдущих показаний к КС, а так же преждевременные роды. Предикторы, уменьшающие шанс вагинальных родов – ожирение, значительная прибавка массы тела за беременность, короткий интергравидарный интервал, возраст матери старше 40 лет, крупные размеры плода, индукция родов, срок беременности более 41 недели и существовавший ранее или имеющийся гестационный сахарный диабет [7, 9, 10]. В этой связи представляет интерес изучение взаимосвязи времени наступления последующей беременности после КС и вероятности удачных вагинальных родов с риском разрыва матки.

D.M.Stamilio и соавт. [11] провели мультицентровое ретроспективное когортное исследование с включением 13 331 женщины. При помощи одно- и многофакторного линейного регрессионного анализа оценена взаимосвязь между коротким и длинным интервалом между беременностями и тремя материнскими осложнениями: разрыв матки, комплексные осложнения (включая разрыв мочевого пузыря, повреждение кишечника, разрыв маточной артерии) и гемотрансфузии. Исследование показало, что интервал между беременностями менее 6 мес. ассоциируется с риском разрыва матки, комплексными осложнениями и переливанием крови. Авторы пришли к заключению, что короткий интервал между беременностями повышает риск разрыва матки и других осложнений в 2-3 раза.

Суммируя вышесказанное, вагинальные роды после КС в анамнезе успешны в 70-80%, поэтому все пациентки должны быть информированы о возможности последующих родов через естественные родовые пути после перенесенного КС; взвешенный учет факторов риска и преимущества самопроизвольных родов поможет принять осознанное решение. Женщина должна знать, что каждое последующее КС – операция высокой сложности и риска, которая увеличивает частоту материнской заболеваемости и смертности. Так же повторное КС чаще приводит к респираторному дистресс-синдрому и снижению адаптации новорожденных, что требует включения детей в группу риска по развитию осложнений в неонатальном периоде и более тщательного врачебного наблюдения [1, 5, 6].

По мнению Н.Е. Кан и соавт. [4] ведение родов через естественные родовые пути при наличии рубца на матке допустимо при соблюдении ряда условий, которые являются критериями отбора для ведения таких родов, а именно: одно КС в анамнезе поперечным разрезом маточной стенки; отсутствие акушерских показаний, послуживших показанием для первой операции; неосложненное течение послеоперационного периода; предположение о полноценности нижнего маточного сегмента; локализация плаценты вне рубца на матке; головное предлежание плода; соответствие размеров плода и таза матери; тщательное клиническое и обязательное непрерывное кардиомониторное наблюдение в родах; наличие условий для экстренного родоразрешения путем КС, квалифицированного медперсонала и соответствующей оснащенности; возможность выполнения КС в экстренном порядке не позднее, чем через 15 минут после принятия решения об операции; ведение родов при развернутой операционной.

Абсолютным противопоказанием для самопроизвольных родов после КС являются: корпоральное КС в анамнезе или якорный разрез на матке; предшествующий разрыв матки; локализация плаценты в области рубца на матке; любое другое противопоказание для родов через естественные родовые пути; отказ пациентки.

Относительными противопоказаниями являются: более чем один рубец на матке; крупные размеры плода; неизвестный тип разреза на матке; тазовое предлежание плода; многоплодная беременность.

Рубец на матке после кесарева сечения не считают противопоказанием к использованию родов других акушерских и анестезиологических пособий, таких как родовозбуждение и родостимуляция. Родовозбуждение окситоцином повышает риск разрыва матки по рубцу, однако, индукция родов не противопоказана (амниотомия). Амниотомия с последующим введением окситоцина должна назначаться после тщательного обсуждения акушерской ситуации и учета всех факторов риска [1, 2]. Простагландины противопоказаны из-за более высокой опасности осложнений по сравнению с окситоцином применение простагландина E₁ (мизопростол) ассоциировано с высоким риском разрыва матки и не должно использоваться при вагинальных родах после кесарева сечения. Имеются отдельные сообщения об успешном применении простагландина E₂ для родовозбуждения [3]. Эксперты ACOG на основании многочисленных данных не отвергают возможность родостимуляции у данных пациенток, однако, риск разрыва матки по рубцу при родостимуляции незначительно повышается в сравнении со спонтанными родами (до 1,8% – расхождение, не требующее лечения, менее 0,5% – разрыв матки) [7,9,10].

Во втором периоде родов возможно проведение рассечения промежности и вакуум-экстракция плода по показаниям. Рекомендуется активное ведение 3-го периода родов, считается обязательным проведение ручного обследования стенок послеродовой матки, так как невозможно исключить спонтанный разрыв по рубцу. Появление признаков разрыва матки возможно через значительный интервал времени после родоразрешения. Кроме того, важно иметь представление о состоянии рубца на матке для решения вопроса о тактике ведения родов в последующем. Операция ручного обследования стенок полости послеродовой матки должна проводиться крайне осторожно, так как грубое ее выполнение нередко является причиной разрыва матки. В процессе ведения родов рекомендуется непрерывный кардиомониторный контроль состояния плода. Ухудшение состояния плода наиболее часто свидетельствует о начинающемся разрыве матки [3, 6]. Признаками угрожающего или начавшегося разрыва матки являются: патологическая кардиотокограмма, напряженность и локальная болезненность в надлобковой области, кровянистые выделения из половых путей, острые боли в эпигастрии, тошнота, рвота, тахикардия, остановка родовой деятельности.

Таким образом, в настоящее время ни один рубец на матке не может считаться совершенно полноценным, в связи с чем нет абсолютной уверенности в успешном исходе самопроизвольных родов после предшествующего КС ни для матери, ни для плода. Следует согласиться с мнением В.И.Краснопольского [5], что работа по определению состоятельности рубца на матке после КС и стремление к родам через естественные родовые пути должна осуществляться постоянно во всех учреждениях. Достаточный опыт ведения естественных родов с рубцом на матке позволяет выделить ряд условий, таких как: КС поперечным разрезом в нижнем маточном сегменте, неосложненное течение послеоперационного периода, отсутствие осложнений при данной беременности, являвшихся показаниями к первой операции, отсутствие признаков неполноценности рубца и т.д., при наличии которых самопроизвольные роды после КС становятся возможными [4, 5, 7]. Выбор тактики ведения пациенток в пользу естественных родов должен решаться индивидуально, с учетом риска различных осложнений, роды должны проводиться в условиях высококвалифицированных лечебных учреждений, где имеются все возможности для своевременного выполнения экстренного КС с минимальным промежутком времени от появления показаний. Роды через естественные родовые пути, после перенесенного КС, являются реальной перспективой снижения роста абдоминальных родоразрешений.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Баев О.Р., Шмаков Р.Г., Приходько А.М. Современная техника операции кесарева сечения в доказательной медицине // Акуш.и гинекология. – 2013. – №2. – С.129-135.
2. Буянова С.Н., Щукина Н.А., Чечнева М.А. и др. Современные методы диагностики несостоятельности швов на матке или рубца на матке после кесарева сечения // Российский вестник акушера-гинеколога. – 2013. – 1:73-77.
3. Габидуллина Р.И., Шамсутдинова Л.Г. К вопросу о применении простагландина Е2 у беременных с рубцом на матке после кесарева сечения // Российский вестник акушера-гинеколога. – 2013. – №2. – С. 48-52.
4. Кан Н.Е., Тютюнник В.Л., Кесова М.И., Балущкина А.А. Выбор способа родоразрешения после операции кесарева сечения // Акуш. и гинекология. – 2014. – №6. – С.20-26.
5. Краснопольский В.И., Логутова Л.С., Буянова С.Н. Несостоятельный рубец на матке после кесарева сечения: причины формирования и лечебная тактика // Акуш. и гинекология. – 2013. – №12. – С.28-33.
6. Савельева Г.М., Трофимова О.А.// Роль кесарева сечения в снижении перинатальной смертности и заболеваемости доношенных детей // Акуш. и гинекология. – 2008. – №4. – С.20-23.
7. American College of Obstetricians and Gynecologists. ACOG Practice Bulletin N 115: Vaginal birth after previous cesarean delivery. Obstet. Gynecol. 2010; 116 (2Pt 1): 450-463.
8. Metz T.D., Stoddard G.J., Henry E., Jackson M., Holmgren C., Esplin S. Simple, validated vaginal birth after cesarean delivery prediction model for use at the time of admission. Obstet. Gynecol. – 2013; 122(3): 571-578.
9. National Institute of Health Consensus Development Conference Panel. National Institute of Health Consensus Development Conference statement: vaginal birth after cesarean: new insights March 8-10, 2010. Obstet. Gynecol. 2010; 115(6): 1279-1295.
10. National Institute for Health and Clinical Excellence. Caesarean section. NICE clinical guideline; 2011. – 57 p.
11. Stamilio D.M., DeFranco E., Pare E., Odibo A.O., Peipert J.F. et al. Short interpregnancy interval:risk of uterine rupture and complications of vaginal birth after cesarean delivery. Obstet. Gynecol. 2007; 110(5): 1075-1082.

УДК 618.14-002-08

*Світлана Приймак, Катерина Приймак
(Чернівці, Україна)*

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОГО ЕНДОМЕТРИТУ

У проведеному дослідженні виявлено посилення лікувального ефекту поєданого застосування препарату Лонгідаза® та стандартної антибактеріальної терапії в комплексному лікуванні хронічного ендометриту.

Ключові слова: хронічний ендометрит, лікування, Лонгідаза.

In this paper the increase of effect of combined usage of the medicine Longidasa® and standard antibacterial therapy in the scheme of complex treatment of chronic endometritis has been unveiled.

Key words: chronic endometritis, treatment, Longidasa.

Епідеміологічні дослідження безплідного шлюбу свідчать, що серед причин порушення генеративної функції у жінок патологічні зміни ендометрія у вигляді хронічного ендометриту, внутрішньоматкових зрощень, поліпів і гіперпластичних процесів виявляються

приблизно у половини обстежених пацієнток [1, с. 147]. Морфологічно-функціональні пошкодження ендометрія є причиною не тільки безпліддя, невиношування вагітності, невдалих спроб і репродуктивних втрат при проведенні програм допоміжної репродукції, але і зниження якості життя пацієнток, яка виникає через фізичний і психологічний дискомфорт внаслідок формування хронічного больового синдрому, хронічних білей, диспареунії і т. д.

У зв'язку з множинністю порушень гомеостазу в ендометрії у пацієнток із хронічним ендометритом і / або внутрішньоматковими синехіями тактика терапії передбачає комплексний підхід та поєднання низки лікувальних заходів. Першим, вкрай важливим, етапом терапії є необхідність елімінації інфекційного фактора, що досягається призначенням антибактеріальних препаратів широкого спектру дії, противірусних препаратів, метронідазолу. Однак, надходження лікарських препаратів у вогнище запалення у пацієнток з хронічними захворюваннями ендометрію, як правило, знижений у зв'язку з гемодинамічними порушеннями в тканинах матки у вигляді хронічного венозного стазу, про що свідчать результати реологічного обстеження органів малого тазу у цих хворих [2, с. 89]. В зв'язку з цим терапія хронічних ендометритів тривала і ефективність її залежить від давності захворювання і, отже, від ступеня морфологічних змін строми ендометрія. Здатністю активувати дію лікарських препаратів, полегшувати їх проникнення в тканини, як відомо, мають протеолітичні ферменти, які вже кілька десятиліть використовуються в комплексі терапії хронічних запальних захворювань органів малого тазу [3, с. 60]. В останні роки в клінічну практику впроваджено препарат Лонгідаза® («НВО ПетроваксФарм»), що є кон'югатом гіалуронідази з високомолекулярним носієм поліоксидонію®, що істотно збільшує терапевтичний ефект ферментного препарату і забезпечує додатково протизапальну і хелатуючу дію фармакологічного засобу [4, с. 9].

Мета дослідження: оцінити ефективність препарату Лонгідаза® в комплексній терапії пацієнток з хронічним ендометритом.

Матеріали і методи

Під наглядом перебувало 50 жінок у віці 25-42 років. Пацієнтки скаржились на порушення менструального циклу за типом гіперполіменореї (23 жінки – 46%), та / або менометрорагій (14 жінок – 28%), альгодисменореї (29 жінок – 58%), тягнучі болі внизу живота (42 жінки – 84%). Порушення генеративної функції (безпліддя, невиношування вагітності) мали 45 жінок – 90%.

Всім пацієнткам було проведено діагностичне вишкрібання з гістологічним дослідженням зіскрібка ендометрію. Ультразвукове дослідження (УЗД) органів малого тазу проводили за допомогою апарата AlokaSSD-2000 з використанням трансвагінального датчика з частотою 7,5 МГц.

Всі пацієнтки були розділені на 2 групи за принципом «випадкового підбору».

I (основну) групу склали 30 пацієнток: з хронічним ендометритом (18 жінок), поліпами ендометрію і простою вогнищевою гіперплазією ендометрія (12 жінок).

II (контрольну) групу склали 20 пацієнток: з хронічним ендометритом (13 жінок), гіперпластичними процесами ендометрія (7 жінок).

Всі пацієнтки в післяопераційному періоді отримували антибактеріальні препарати, нестероїдні протизапальні засоби. Крім цього, протягом 2-х міс. пацієнткам призначали гормональну терапію - естроген-гестагенні препарати або замісну циклічну терапію естрогенами і гестагенами. Крім цього пацієнтки I групи в комплексі терапії отримували препарат Лонгідаза® по 3000 МО 2 мл 2% розчину лідокаїну внутрішньом'язово, починаючи з 2-ої доби після операції і далі з інтервалом 4 дні всього 10 ін'єкцій. Пацієнтки II групи в післяопераційному періоді отримували тільки основну терапію.

Оцінку ефективності комплексної терапії здійснювали в I фазу менструального циклу за наступними критеріями: динаміка скарг та клінічних проявів захворювання, стан порожнини матки та ендометрія за результатами УЗД.

Результати дослідження та їх обговорення

У процесі спостереження більшість пацієнок вказували на добру переносимість препарату Лонгідаза. Болючість у місці ін'єкції відзначали 29 (58%) жінок. У I групі всі пацієнтки відзначили суб'єктивне поліпшення стану - зникли «тягнучі» болі внизу живота, зменшився об'єм менструальної крововтрати, зникли «мажучі» виділення крові до і після менструацій, менструації стали малоболючими або безболісними, припинилися білі із статевих шляхів. При УЗД у 27 пацієнок (90%) відзначені правильна диференціація шарів ендометрія в динаміці менструального циклу, нормалізація ехогенності зони зіткнення ендометрію і базальної пластинки ендометрію.

У II групі всі пацієнтки відзначили зменшення скарг на тягнучі болі внизу живота, з них у 15 жінок(75%) менструації стали безболісними. 65% пацієнок відзначили нормалізацію менструального циклу. Тим не менш, при УЗД через 2 міс. після проведеного лікування у 12 (60%) пацієнок зберігалась невідповідність ехо-структури ендометрію параметрам менструального циклу, що розцінюється як опосередкована ознака хронічного ендометриту.

Отримані результати представлені в табл.

Таблиця 1

Порівняльні результати обстеження пацієнок

Групи обстеження	Скарги				Стан ендометрія	
	Больовий синдром		Порушення менструального циклу		Хронічний ендометрит	
	До лікування	Після лікування	До лікування	Після лікування	До лікування	Після лікування
I група N=30	22	-	25	-	18	3 (10%)
II група N=20	20	5 (25%)	10	7 (35%)	13	8 (40%)

Терапія хронічних запальних захворювань тіла матки і, як їх наслідків, внутрішньоматкових зрощень, фіброзних змін ендометрію є складною клінічною задачею у зв'язку з множинністю патогенетичних ланок патологічного процесу. Тривала персистенція інфекційного агента, істотна зміна параметрів загального та місцевого імунітету у пацієнок обумовлюють хронізацію і тривалий перебіг захворювання в стертій формі із формуванням вторинних внутрішньоорганних сполучнотканинних змін, поліпів ендометрія, внутрішньоматкових зрощень і т.д. Реакція на проведену антибактеріальну терапію у цих пацієнок, як правило, недостатньо ефективна або неадекватна. У зв'язку з цим є доведеною доцільність включення даної терапії в комплекс лікувальних заходів при лікуванні хронічних запальних захворювань органів малого тазу у жінок репродуктивного віку. Перевагою застосованого в цьому дослідженні препарату Лонгідаза ® є кон'югація в цьому лікарському засобі ферменту гіалуронідази і високомолекулярного носія аналога Поліоксидонію ®, що істотно збільшує терапевтичний ефект ферментного препарату і забезпечує додатково протизапальну і хелатуючу дію фармакологічного засобу. У проведеному дослідженні виявлено посилення лікувального ефекту поєданого застосування препарату Лонгідаза ® та стандартної антибактеріальної терапії (антибактеріальні препарати, нестероїдні протизапальні препарати) в порівнянні зі стандартною антибактеріальною терапією. У пацієнок швидше зникали скарги, клінічні прояви запальних захворювань органів малого тазу. За даними інструментального контролю (УЗД, Ехо-гістросальпінгоскопія) у переважної кількості пацієнтів зареєстрована нормалізація морфофункціонального стану ендометрію після проведеної терапії. Отримані результати дозволяють зробити висновок про доцільність застосування препарату Лонгідаза ® в післяопераційному періоді у пацієнок із

хронічним ендометритом, вогнищевою гіперплазією ендометрія, після руйнування фіброзних внутрішньоматкових зрощень.

Висновки.

Застосування препарату Лонгидаза® в комплексі з антибактеріальною терапією підвищує клінічну ефективність лікування хронічних запальних процесів ендометрія

Використання препарату Лонгидаза® сприяє відновленню морфофункціонального стану ендометрію, про що свідчать нормалізація ехо-структури ендометрію при динамічному УЗД моніторингу менструального циклу

Препарат Лонгидаза® добре переноситься, сприяє суттєвому покращенню якості життя пацієнок з хронічними запальними захворюваннями і фіброзними змінами ендометрія

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Колесник Г.В. Вплив хронічного ендометриту на репродуктивну функцію пацієнок / Г.В.Колесник // Актуальні проблеми акушерства і гінекології та медичної генетики: Збірник наукових праць. – Луганськ, 2012. – Вип.23. – С.147-155.
2. Грищенко В.И. Женское бесплодие: состояние проблемы / В.И.Грищенко, Н.А.Щербина // Международный медицинский журнал. – 2009. – №1. – С.89-92.
3. Светлаков А.В. Формирование бластоцист и частота наступления имплантации у женщин разных возрастных групп в зависимости от длительности бесплодия в анамнезе / А.В. Светлаков // Проблемы репродуктивности. – 2009. – №4. – С. 59-65.
4. Шарапова О.В. Современные проблемы охраны репродуктивного здоровья женщин: пути решения / О.В. Шарапова // Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии. – 2009. – Т. 2, №1. – С. 7-10.
5. Hulka J.F., Reich H. Text book of laparoscopy Philadelphia: W.B. Saunders, 1998.

УДК 618.1.-002:616.-06:576

*Аліна Семеняк, Надія Попадюк
(Чернівці, Україна)*

**ОСОБЛИВОСТІ МЕНСТРУАЛЬНОГО ЦИКЛУ ЗА НАЯВНОСТІ
ЗАПАЛЬНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ЖІНОЧИХ СТАТЕВИХ ОРГАНІВ**

Проведено клініко-лабораторне обстеження 50 жінок із порушенням менструального циклу. Встановлено наявність умовно-патогенних і патогенних мікроорганізмів у піхві та цервікальному каналі у 90 % випадків за відсутності лактобактерій у 80 %.

***Ключові слова:** порушення менструального циклу, запальні захворювання жіночих статевих органів.*

A clinical and laboratory examination of 50 women with menstrual disorders. The presence of opportunistic and pathogenic microorganisms in the vagina and cervical canal in 90% of cases, the absence of lactobacilli in 80%.

***Key words:** menstrual disorders, pelvic inflammatory disease.*

Вступ. Менструальний цикл залежить від багатьох факторів. Головними показниками нормального менструального циклу є: регулярність, в більшості випадків кожні 28 днів (допустима тривалість регулярного циклу, при якому можливе настання вагітності, коливається в межах від 21-24 до 35 (30, 32, 42) днів); тривалість менструації 2-7 днів; неволючі менструації або незначний біль, що самостійно минає; крововтрата, в середньому, приблизно 50-100 мл (30-150). Відомо, що порушення менструального циклу можуть бути

спричиненими як захворюваннями організму, так і факторами зовнішнього середовища [4, с. 10-15].

У структурі захворювань жіночих статевих органів порушення менструальної функції та запальні захворювання займають перші позиції. Небезпечним є те, що незважаючи на наявність різноманітних методів діагностики та лікування, не відмічається зниження частоти урогенітальних інфекцій. Особливостями перебігу запальних захворювань жіночих статевих органів є нетипова клінічна симптоматика, стертий перебіг, що призводить до несвоєчасної діагностики та формування хронічних форм захворювання [1, с. 78]. В умовах локального запального процесу відбуваються різноманітні біохімічні процеси, порушення гормонопродукуючої функції яєчників, що лежить в основі більшості ускладнень. Хронічний запальний процес спричинює органічні та функціональні зміни репродуктивних органів. Постійна персистенція патогенних мікроорганізмів в жіночих статевих органах сприяє розладам репродуктивної функції: самовільним викидням, завмерлій вагітності, безплідності, що робить проблему актуальною та необхідною для постійного вивчення [2, с. 106, 3, с. 12].

Мета дослідження. Встановлення причини порушень менструального циклу при відсутності екстрагенітальної патології та нормальному індексі маси тіла.

Матеріал та методи. Нами проведено клініко-лабораторне обстеження 70 жінок, які були розділені на 2 групи: I (основна) – 50 із порушеннями менструального циклу, II (контрольна) – 20 жінок, що не відмічали порушень менструального циклу. Вік у межах 18-23 років.

Методи обстеження: клініко-лабораторний, мікробіологічний, імунофлуоресцентний та статистичний.

Матеріал для дослідження: виділення з заднього склепіння піхви та цервікального каналу, зішкріб циліндричного епітелію з цервікального каналу, сироватка крові.

Результати дослідження та їх обговорення.

У жінок основної групи встановлено розлади менструального циклу, що проявлялися нерегулярними менструаціями у 34 випадках (68 %), надмірними кровотечами у 28 випадках (56 %), тривалими у 32 випадках (64 %) та болючими у 46 випадках (92 %) менструаціями. У всіх жінок основної групи було поєднання кількох симптомів. Контрольну групу становили жінки з регулярним менструальним циклом (у межах 26-32 днів), тривалістю менструації 2-5 днів, помірними безболісними менструаціями.

Для визначення інфекційного чинника, як можливої причини порушень менструального циклу, проведено опитування жінок обох груп на наявність патологічних виділень із піхви з подальшим гінекологічним обстеженням, бактеріологічним обстеженням виділень із піхви та цервікального каналу.

Жінки контрольної групи не скаржилися на наявність патологічних виділень із піхви. При бактеріологічному обстеженні встановлено у 18 жінок (90 %) наявність лактобактерій, у 2 (10 %) дріжджоподібних грибів роду *Candida*.

Серед жінок основної групи 40 (80 %) відмітили наявність періодичних виділень із піхви, дискомфорт внизу живота, що самостійно минали через кілька днів, тому вони не надавали цьому значення.

При мікробіологічному та імунофлуоресцентному методах обстеження виділень із піхви та цервікального каналу у 45 жінок (90 %) встановлено порушення мікроцинозу піхви та наявність патогенних мікроорганізмів у цервікальному каналі.

Виявлено умовно патогенні мікроорганізми – стафілококи *Staphylococcus aureus* у 20 %, *Staphylococcus epidermidis* у 38%, ешерихії *Escherichia coli* у 26 %, дріжджоподібні гриби роду *Candida* у 36% та патогенні – піогенний стрептокок *Streptococcus pyogenes* у 18 %, фекальний ентерокок *Enterococcus faecalis* у 12 %, трихомонади *Trichomonas vaginalis* у 68 %.

У цервікальному каналі жінок виявлялися також внутрішньоклітинні мікроорганізми – хламідії у 28 %, мікоплазми у 18%, уреоплазми у 22%.

Існування мікроорганізмів, які мають переважно внутрішньоклітинний механізм життєдіяльності, поєднувалося з контамінацією слизової оболонки піхви умовно патогенними та патогенними мікроорганізмами, що є свідченням полімікробного процесу. Особливістю мікроцинозу у жінок основної групи є персистування одночасно кількох мікроорганізмів. Лактобактерії у основній групі виявлялися лише у 10 випадках (20 %).

Висновки

1. У жінок із порушенням менструального циклу у 90 % спостерігається наявність запального процесу у піхві та цервікальному каналі з одночасною персистенцією кількох умовно патогенних і патогенних мікроорганізмів.

2. За наявності порушень менструального циклу першочерговим завданням повинно обстеження на наявність умовно патогенних і патогенних мікроорганізмів із послідувачим патогенетичним лікуванням.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буданов П.В. Нарушения микроциноза влагалища / П.В.Буданов // Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии. – 2005. – №4(2). – С.78-88.

2. Колесник В.Л. Комплексний метод лікування хронічного сальпінгоофориту / В.Л. Колесник, В.Я.Голота // Педіатрія, акушерство та гінекологія. – 2005. – № 3. – С.106-107.

3. Колесник В.Л. Реабілітація репродуктивної функції жінок, що страждають на хронічний сальпінгоофорит. – Дисертація канд.мед.наук. – Національний медичний університет ім. акад. О.О. Богомольця МОЗ України, Київ, – 2006.

4. Планування сім'ї: навч. посіб. / За ред. Н.Я. Жилки, І.Б. Вовк. – 3-е вид., доп. – К., 2010. – 300 с.

УДК 616.33/.342-002.44:[616.12-008.331.1+616.379.008.64]:612.017.1

*Інна Сіцінська
(Чернівці, Україна)*

МОРФОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ СЛИЗОУТВОРЕННЯ СЛИЗОВОЇ ОБОЛОНКИ У ХВОРИХ НА ПЕПТИЧНУ ВИРАЗКУ ШЛУНКА ТА ДВАНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ У ПОЄДНАННІ З АРТЕРІАЛЬНОЮ ГІПЕРТЕНЗІЄЮ І ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ ТИПУ 2, СТАН ПІСЛЯ ЛІКУВАННЯ

У статті розглянуто стан морфологічних показників слизоутворення в різних видах клітин слизової оболонки шлунка та дванадцятипалої кишки та їх зміни при поєднанні із артеріальною гіпертензією та цукровим діабетом типу 2. Виявлено істотні зміни даних показників при дії токсигенних штамів CagA, VacA H.pylori. Спостерігається позитивна динаміка процесів слизоутворення при використанні різних схем антихелікобактерної терапії.

Ключові слова: *пептична виразка шлунка, дванадцятипала кишка, артеріальна гіпертензія, цукровий діабет типу 2, токсигенні штами CagA, VacA H.pylori, антихелікобактерна терапія, слизоутворення.*

In article are considered as morphological indicators of mucus in various types of cells of the mucous membrane of the stomach and duodenum and their change when combined with hypertension and diabetes mellitus type 2. Revealed significant changes of these indices under the action of toxigenic strains of CagA, VacA H. pylori. Positive dynamics of the processes mucus when using various schemes of antihelicobacter therapy.

Keywords: *peptic ulcer of the stomach, duodenum, arterial hypertension, diabetes mellitus type 2, toxigenic strains of CagA, VacA H. pylori therapy, mucus.*

Вступ. Дослідження у всіх напрямках дозволили виділити, що група патогенів *Helicobacter pylori* (*H.pylori*) пов'язана із швидким прогресуванням атеросклерозу (АС), інсулінрезистентності (ІР) та гіперінсулінемії (ГІ) [2, с. 12]. Вплив *H. pylori* ґрунтується на пошкодженні ендотелію шляхом прямого впливу ендотоксинів, стимуляцію системного або субендотеліального запалення та порушенні локальної мікроциркуляції крові шляхом розвитку місцевого запалення та порушення процесів слизоутворення [1, с. 34; 3, с. 90; 4, с. 178.].

Мета дослідження. Оцінити стан процесу слизоутворення у хворих на пептичну виразку шлунка та дванадцятипалої кишки у поєднанні з артеріальною гіпертензією та цукровим діабетом типу 2 при дії токсигенних штамів *H.pylori*, зміни після ерадикаційної терапії.

Матеріали і методи дослідження. Обстежено 33 особи на пептичну виразку шлунка (ПВШ) та дванадцятипалої кишки (ДПК) у поєднанні з артеріальною гіпертензією (АГ) і цукровим діабетом типу 2 (ЦД2) (група 1); 30 осіб на ПВШ та ДПК (група 2) та 30 практично здорових осіб (ПЗО) (група 3).

Хворим на ПВШ та ДПК у поєднанні з АГ і ЦД2 проведена наступна терапія: у групу 1б увійшли 9 осіб, що приймали терапію препарату вісмуту субцитрат 120 мг 4 р/д, тетрацикліну 500 мг 4 р/д, метронідазолу 500 мг 3 р/д протягом 10 днів та «Лаціум» по 1 саше 2 р/д 1 міс.; група 2б – 8 осіб – езомепразол 20 мг 2 р/д, амоксицилін 1,0 г 2 р/д 5 днів, езомепразол 20 мг 2 р/д., кларитроміцин 500 2 р/д , тинідазол 500 мг 2 р/д протягом наступних 5 днів та «Лаціум» по 1 саше 2 р/д 1 міс.; група 3б – 8 осіб – езомепразол 20 мг 2 р/д, амоксицилін 1,0 г 2 р/д 5 днів, езомепразол 20 мг 2 р/д., кларитроміцин 500 2 р/д , тинідазол 500 мг 2 р/д протягом наступних 5 днів (послідовна терапія) та «Лаціум» по 1 саше 2 р/д 1 міс.; група 4б – 10 осіб – езомепразол 20 мг 2 р/д, амоксицилін 1,0 г 2 р/д, фуразолідон 200 мг 4 р/д протягом 10 днів та «Лаціум» по 1 саше 2 р/д 1 міс.

Критерії включення в дослідження: пептична виразка шлунка та дванадцятипалої кишки *H.pylori* -асоційована; АГ І стадії 1-го ступеня ІІ стадії та 2-го ступеня; ЦД 2 легкого ступеня тяжкості, компенсований та ЦД 2 середнього ступеня тяжкості, субкомпенсований. Критеріям виключення є: ускладнена ПВШ та ДПК, ізольована АГ, АГ ІІІ стадії, 3-го ступеня; ЦД 2 тяжкого ступеня, декомпенсований. Отримані біоптати досліджували за допомогою забарвлення гематоксилином та еозином (для описової характеристики мікроскопічних змін), азур-ІІ-еозином (для визначення Нр – подібних мікроорганізмів та для діагностики апоптотичних тілець), PAS-реакції (для оцінки слизопродукуючих властивостей різних епітеліальних клітин СОШ) (Venerucci F., 2001), проводили гістохімічну методику визначення ОМБ (Шендерюк О.П., Давиденко І.С., 2006).

Результати досліджень та їх обговорення. Згідно наведених даних, оптична густина PAS-реакції нижча у хворих на ПВШ при наявності токсигенних штамів CagA+VacA+ у порівнянні з CagA+VacA-/ CagA-VacA+ пацієнтами, що вказує на більш сильно порушене слизоутворення. Причому, при пептичній виразці у поєднанні з АГ і ЦД2 відмічається подальше поглиблення порушень процесів слизоутворення (табл. 1-2).

Таблиця 1

Морфологічні показники слизоутворення слизової оболонки у хворих на пептичну виразку шлунка та дванадцятипалої кишки без артеріальної гіпертензії і цукрового діабету типу 2, M±m

Слизова оболонка шлунка Слизова оболонка дванадцятипалої кишки

Показники	CagA+VacA + n=17	CagA+VacA-/ CagA-VacA+ n=13	Показники	CagA+VacA + n=11	CagA+VacA-/ CagA-VacA+ n=7
Оптична густина PAS-реакції в слизистих шийкових клітинах (відн.од. опт.густини)	0,324±0,0020	0,347±0,0025 p<0,05	Оптична густина PAS-реакції в келихоподібних клітинах (відн.од. опт.густини)	0,290±0,0019	0,291±0,0022 ^{HB}
Оптична густина PAS-реакції в покривному епітелії (відн.од. опт.густини)	0,263±0,0018	0,284±0,0020 p<0,05	Оптична густина PAS-реакції в клітинах брунеровських залоз (відн.од. опт.густини)	0,381±0,0028	0,394±0,0028 p<0,05
Оптична густина PAS-реакції в поверхневому слизу (відн.од. опт.густини)	0,186±0,0015	0,230±0,0017 p<0,05			

Примітка. p<0,05 - достовірність відмінностей показників між даними групами; HB – достовірність між показниками не виявлено.

Таблиця 2

Морфологічні показники слизоутворення слизової оболонки у хворих на пептичну виразку шлунка та дванадцятипалої кишки у поєднанні з артеріальною гіпертензією і цукровим діабетом типу 2, M±m

Слизова оболонка шлунка Слизова оболонка дванадцятипалої кишки

Показники	CagA+VacA + n=13	CagA+VacA-/ CagA- VacA+ n=21	Показники	CagA+VacA + n=9	CagA+VacA-/ CagA- VacA+ n=17
Оптична густина PAS-реакції в слизистих шийкових клітинах(відн.од. опт.густини)	0,311±0,0021	0,328±0,0024 p<0,05	Оптична густина PAS-реакції в келихоподібних клітинах (відн.од. опт.густини)	0,264±0,0014	0,278±0,0024 p<0,05
Оптична густина PAS-реакції в покривному епітелії (відн.од. опт.густини)	0,250±0,0018	0,267±0,0021 p<0,05	Оптична густина PAS-реакції в клітинах брунеровських залоз (відн.од. опт.густини)	0,342±0,0024	0,364±0,0021 p<0,05
Оптична густина PAS-реакції в поверхневому слизу (відн.од. опт.густини)	0,148±0,0015	0,184±0,0014 p<0,05			

Примітка. p<0,05 - достовірність відмінностей показників між даними групами.

Наведені дані проілюстровані за допомогою рисунків 1-2.

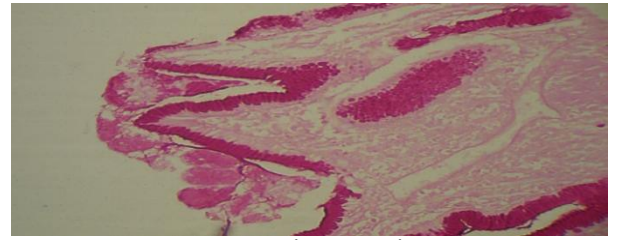
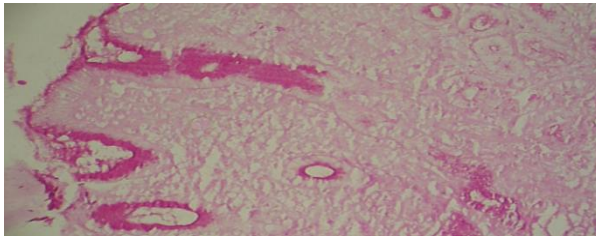

Рис.1. Спостереження пептичної виразки шлунка без поєднання із артеріальною гіпертензією і цукровим діабетом типу 2.

Слизова оболонка шлунка. А) при CagA+Vac+ *H.pylori*; Б) при CagA+VacA-/CagA-VacA+ *H.pylori*. PAS-реакція. Об.20х. Ок.10х.

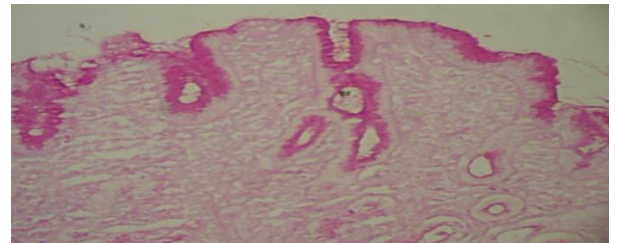
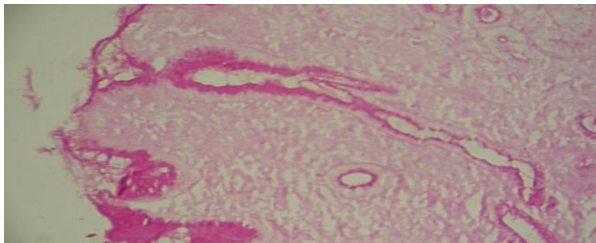

Рис.2. Спостереження пептичної виразки шлунка у поєднанні з артеріальною гіпертензією і цукровим діабетом типу 2.

Слизова оболонка шлунка. А) при CagA+Vac+ *H.pylori*; Б) при CagA+VacA-/CagA-VacA+ *H.pylori*. PAS-реакція. Об.20х. Ок.10х.

Запропоновані схеми терапії (табл. 3) дозволяють суттєво покращити стан СОШ та ДПК у поєднанні з АГ і ЦД2 з урахуванням токсигенних штамів. Однак, комбінація із пробіотиком «Лациум» і антихелікобактерними схемами лікування дає суттєвий позитивний результат.

Таблиця 3

Морфологічні показники слизоутворення слизової оболонки шлунка та дванадцятипалої кишки у хворих на пептичну виразку шлунка та дванадцятипалої кишки у поєднанні з артеріальною гіпертензією і цукровим діабетом типу 2 після лікування, $M \pm m$

Показники	Група хворих на пептичну виразку шлунка та дванадцятипалої кишки у поєднанні з артеріальною гіпертензією і цукровим діабетом типу 2 n =67			
	Група 1б n=9	Група 2б n=9	Група 3б n=8	Група 4б n=10
Оптична густина PAS-реакції в слизистих шийкових клітинах (відн.од. опт.густини)	0,322±0,00 22 *	0,354±0,0024 *	0,328±0,0022 *	0,369±0,0024 *
Оптична густина PAS-реакції в покривному епітелії (відн.од. опт.густини)	0,264±0,00 21 *	0,278±0,0024 *	0,262±0,0023 *	0,295±0,0026 *
Оптична густина PAS-реакції в поверхневому слизу (відн.од. опт.густини)	0,181±0,00 15 *	0,198±0,0019 *	0,190±0,0015 *	0,199±0,0018 *
Оптична густина PAS-реакції в келихоподібних клітинах	0,298±0,00 24	0,304±0,0027 *	0,274±0,0021 *	0,298±0,0023 *

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

(відн.од. опт.густини)	*			
Оптична густина PAS-реакції в клітинах брунеровських залоз (відн.од. опт.густини)	0,396±0,0022 *	0,398±0,0023 *	0,366±0,0023 *	0,384±0,0029 *

Примітка. * - достовірність відмінностей ($p < 0,05$) між показниками в 1б-ї, 2б, 3б, 4б груп.

У групі хворих з вперше виявленою ПВШ та ДПК у поєднанні з АГ і ЦД 2 при використанні традиційної схеми лікування I лінії (езомепразол 20 мг 2 р/д, амоксицилін 1,0 г 2 р/д, кларитроміцину 500 мг 2 рази протягом 10 днів) ефективність ерадикаційної терапії виявлено у 6 осіб (75%), при комбінації даної схеми із пробіотиком «Лаціум» – у 8 осіб (88%).

Хворим на ПВШ та ДПК у поєднанні з АГ і ЦД2, які були раніше проліковані, проведена наступна тактика лікування: при використанні квадротерапії (езомепразол 20 мг 2 р/д, амоксицилін 1,0 г 2 р/д, кларитроміцину 500 мг 2 рази протягом 10 днів) ефективність ерадикаційної терапії становить 71% (у 5 осіб), а у комбінації з пробіотиком «Лаціум» – 78% (у 7 осіб); при використанні «поєднаної терапії» (езомепразол 20 мг 2 р/д, амоксицилін 1,0 г 2 р/д, кларитроміцину 500 мг 2 рази протягом 10 днів) ефективність ерадикації – 77% (у 7 осіб), у поєднанні з пробіотиком «Лаціум» – 87% (у 7 осіб); при використанні «терапії відчаю» (езомепразол 20 мг 2 р/д, амоксицилін 1,0 г 2 р/д, кларитроміцину 500 мг 2 рази протягом 10 днів) – 78% (у 7 осіб) та у комбінації з пробіотиком «Лаціум» – 87% (у 7 осіб).

Однак, ефективності ерадикаційної терапії не виявлено у 2 осіб (25%) та 1 особи (12%) з вперше виявленою ПВШ та ДПК у поєднанні з АГ і ЦД2 при використанні традиційної терапії I лінії без та з комбінацією пробіотика «Лаціум»; у 2 осіб (29%) та у 2 осіб (22%) хворих на ПВШ та ДПК у поєднанні з АГ і ЦД2 при використанні квадротерапії без та з використанням пробіотика; у 2 осіб (23%) та у 2 осіб (13%) хворих на ПВШ та ДПК у поєднанні з АГ і ЦД2 при використанні поєднаної терапії без та з використанням пробіотика; у 1 особи (22%) та 1 особи (13%) хворих на ПВШ та ДПК у поєднанні з АГ і ЦД2 при використанні «терапії відчаю» без та з використанням пробіотика.

Висновок. На тлі впливу токсигенних штамів пептичної виразки шлунка та дванадцятипалої кишки у поєднанні з артеріальною гіпертензією і цукровим діабетом типу 2 виявлено зниження слизоутворення клітин слизової оболонки шлунка та дванадцятипалої кишки. При використанні схем антихелікобактерної терапії виявлено позитивна динаміка слизоутворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьева, Е. Н. Дисфункция эндотелия – ключевое звено в патогенезе атеросклероза / Е.Н. Воробьева, Г.И. Шумахер, М.А. Хорева, И.В. Осипова // Рос. кардиол. журн. – 2010. – № 2. – С. 84 - 91.
2. Крестецька, С.Л. Латентна інфекція як фактор ризику швидкого прогресування атеросклеротичного процесу / С.Л. Крестецька, М.Г. Крестецький, А.Ю. Волянський та ін. // Аналіз Мечніковського Інституту. – 2006. – №1. – С.47-65.
3. Лазебник, Л. Б. Метаболический синдром и органы пищеварения / Л.Б. Лазебник, Л.А. Звенигородская. – М.: Анахарсис, 2009. – 184 с.
4. Paramichael K. X. Helicobacter pylori infection and endocrine disorders: Is there a link? / K. X. Paramichael, G. Papaioannou, H. Karga et al. // World J. Gastroenterol. – 2009. – Vol. 14. – 15 (22). – P. 2701–2707.

УДК 618.14-008.6

Юлдуз Тангилова, Ахрор Тангилов, Нодира Зокирова
(Самарканд, Узбекистан)

**ВЕДЕНИЯ ПАЦИЕНТОК РЕПРОДУКТИВНОГО ВОЗРАСТА
С АНОМАЛЬНЫМИ МАТОЧНЫМИ КРОВОТЕЧЕНИЯМИ,
АССОЦИИРОВАННЫМИ С ХРОНИЧЕСКИМ ЭНДОМЕТРИТОМ**

Наиболее частым показанием к неотложной госпитализации в гинекологической практике являются маточные кровотечения, при этом данная патология составляет одну треть всех визитов к гинекологу. В статье рассмотрены вопросы дифференцированного подхода к лечению аномальных маточных кровотечений у женщин с хроническим эндометритом репродуктивного возраста.

Ключевые слова: хронический эндометрит, аномальные маточные кровотечения, алгоритм ведения.

The most common indication for emergency admissions in gynecology are uterine bleeding, with this pathology is one-third of all visits to the gynecologist. The paper deals with a differentiated approach to the treatment of abnormal uterine bleeding in women with chronic endometritis of reproductive age.

Key words: chronic endometritis, abnormal uterine bleeding, reference algorithm.

Введение. Эффективность лечения аномальных маточных кровотечений зависит от учета всех факторов, на фоне которых развивается данная патология. К сожалению, традиционное обследование, которому подвергаются пациентки с аномальными маточными кровотечениями, не всегда позволяет выявить хронический эндометрит, как причину кровотечения. Однако частота хронического эндометрита в репродуктивном возрасте может достигать 80-90% [1, с. 56-59]. Недостаточная диагностика приводит к неполному лечению, рецидивам кровотечений, снижая качество жизни и обуславливая нарушения репродуктивной функции, осложненное течение беременности и родов [2, с. 165]. Однако, исследования в этом направлении по-прежнему немногочисленны.

Воспалительные заболевания женской половой системы имеют значительный удельный вес в структуре гинекологических заболеваний, составляя 60 — 65% из числа обратившихся в женскую консультацию и около 30% из числа направленных на стационарное лечение [3, с. 374]. Хронический неспецифический эндометрит занимает одно из первых мест по частоте среди воспалительных заболеваний женских половых органов [3, с. 373]. Частота хронического эндометрита варьирует в чрезвычайно широких пределах 0,2-66,3% [4, с. 182-184], что объясняется различными подходами к диагностике данной нозологии [5].

Цель исследования – разработать клинико-диагностический алгоритм ведения пациенток репродуктивного возраста с аномальными маточными кровотечениями, ассоциированными с хроническим эндометритом, для повышения эффективности лечения.

Материал и методы исследования.

Всего было обследовано 100 пациенток с аномальными маточными кровотечениями, поступивших на лечение в гинекологическое отделение городского родильного комплекса №1 города Самарканда за период 2014-2016 годы.

Обследование всех пациенток проводили по единой схеме, включающей изучение паспортных данных, жалоб, анамнеза жизни и заболевания, общеклинического, гинекологического исследования и специальных методов исследования. Специальные методы включали в себя: комплекс методов лабораторной диагностики генитальных инфекций; морфологическое исследование биоптатов эндометрия, ультразвуковое исследование органов малого таза.

Результаты исследования и их обсуждение.

На основании анализа архивных историй болезни и проведенного нами исследования были выявлены факторы риска наличия ХЭ, а также факторы, указывающие на высокую вероятность неэффективности лечения пациенток с АМК, ассоциированных с ХЭ традиционным методом.

Была выделена группа важных факторов риска наличия ХЭ у пациенток с АМК.

Наиболее значимыми факторами риска развития ХЭ и связанных с ним аномальных маточных кровотечений, являются – возраст старше 30 лет, роды и аборт в анамнезе, перенесенные сальпингооофориты и инфекции мочевыделительной системы.

В таблице 1 мы суммировали признаки заболевания, сохранившиеся после традиционного метода лечения на основании ретроспективного изучения 42 историй болезни пациенток, находившихся на лечении в родильном комплексе №1 в 2010-2011 году (группа сравнения). Диагностическая таблица представляется следующим образом – см. табл. 1.

Таблица 1.

Диагностическая таблица риска неэффективности лечения с помощью традиционных методов лечения

Признак	Абс.	%
Жалобы		
Бесплодие	11	26,2
Невынашивание беременности	8	19
Постпонирующие выделения	36	85,7
Мено-метрорагия	34	81
Боли	42	100
Акушерский, гинекологический анамнез		
Роды	37	88
Внематочная беременность	14	33,3
АМК	20	47,6
Гиперплазия эндометрия	4	9,5
Выделенные микробные агенты		
E .Colli	33	78,6
Str. Agalactia	6	14,3
Ureaplasma	3	7,1
Данные УЗИ		
Расширение параметральных сосудов	27	64,3

Как видно из указанной таблицы, у всех женщин после традиционного лечения сохранился болевой синдром, более, чем у 26% - бесплодие, у 33,3% - имела место внематочная беременность. Признаки хронического воспалительного процесса по данным УЗИ сохранились у 64,3% пациенток.

Таким образом, оценив факторы риска неблагоприятного исхода ХЭ, можно выделить группу пациенток, которым показано применение предложенного нами метода двухэтапной трехкомпонентной терапии. По результатам проведенного исследования получается, что у 26 пациенток, получавшие стандартное лечение (всего 42 человека) через 9 месяцев после окончания лечения имело место морфологически подтвержденное купирование воспалительного процесса в эндометрии (т.е. эффективность лечения – 62%).

Пациентки, получавшие лечение с применением медицинского озона (65 пациенток) через 9 месяцев после окончания комплексного лечения в 60 случаях имели морфологически подтвержденное купирование воспалительного процесса в эндометрии (т.е. эффективность лечения составила 92,3%).

На основании проведенного исследования нами составлен алгоритм ведения пациенток с аномальными маточными кровотечениями, ассоциированными с хроническим эндометритом.

Алгоритм ведения пациенток с аномальными маточными кровотечениями, ассоциированными с хроническим эндометритом.
Углубленное обследование: морфологическое исследование, комплексное микробиологическое исследование

Выделение из группы риска контингента пациенток, которым показано проведение комплексного метода лечения

I этап терапии: Раздельное диагностическое выскабливание полости матки, антибиотики, противогрибковые и противовирусные препараты в зависимости от выделенного микроорганизма

Внутриматочная озонотерапия курсом № 3-5

II этап терапии: комбинированные оральные контрацептивы

Лечение комплексным методом в течение 6 месяцев

Контроль излеченности через 9 месяцев от начала лечения

Наблюдение по месту жительства

Выводы.

1. Таким образом, предложенный клиничко-диагностический алгоритм ведения пациенток с аномальными маточными кровотечениями, с выделением группы риска по наличию ХЭ, для углубленного их обследования, повышает клиническую эффективность лечения до 91%

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Агабекян Г.Г., Вартнян Н.Д., Канаян С.А., Канаян А.С. Роль хронического воспаления в патогенезе маточных кровотечений в перименопаузальном периоде // Росс. Вестник ак.-гинеколога. – 2005. – №3. – С.56-59.
2. Воропаева Е.Е. Клиничко-морфологические аспекты оптимизации лечения бактериального вагиноза, ассоциированного с хроническими воспалительными заболеваниями матки: Дисс. ... канд. мед. наук. – Челябинск, 2005. – 165 с.
3. Довлетханова Э.Р., Клинышкова Т.В., Стрекалова Е.Л., Товмасын В.М. Влияние персистенции хламидий на состояние эндометрия больных с бесплодием // Материалы VII Российского Форума «Мать и дитя» – М., 2005. – С.373-374.
4. Дубницкая Л.В., Назаренко Т.А. Хронический эндометрит: Современные подходы к терапии // Мед. альманах. – 2010. – № 2 (11). – С. 182–184.
5. Евсева М.М. Естественные и преформированные физические факторы в восстановительном лечении женщин с последствиями хронического воспаления органов малого таза: автореф. дисс... докт. мед. наук. – М., 2008.

ГЕМОДИНАМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРІВНЯННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КАРДІОПРОТЕКЦІЇ ПРИ ГОСТРОМУ ІНФАРКТІ МІОКАРДА

Метою представленої роботи є використання простих і доступних методів оцінки гемодинамічних показників в дослідженні ефективності кардіопротекції (препаратами Корвітин® та Тівортін®) на тлі стандартного лікування гострого інфаркту міокарда (ГІМ) згідно сучасних протоколів та настанов. Доведено збільшення хронотропізму за Корвітину® при пробі Штанге ($p < 0,001$) і Генчі ($p < 0,05$), збільшення функції дихання в обох тестах з перевагою впливу Тівортину®. Отже запропоноване використання гемодинамічних параметрів виявило свою ефективність.

Ключові слова: *гострий інфаркт міокарда, артеріальний тиск, частота серцевих скорочень, пульсоксиметрія, кардіопротекція.*

The aim of this article is to use simple and available methods for assessing hemodynamic parameters in the study efficiency cardioprotection (drugs - Corvitin® and Tivortin®) against standard treatment of acute myocardial infarction (AMI) under current protocols and guidelines. Reserch proved the increase of chronotropism with Korvitin® at Stange test ($p < 0,001$) and Ghencea ($p < 0,05$), increase in respiratory function in both tests with impact Tivortinu® advantage. Thus the proposed use of hemodynamic parameters showed its effectiveness.

Key words: *acute myocardial infarction, blood pressure, heart rate, pulse oximetry, cardioprotection.*

Мета наукової роботи: дослідження гемодинамічних параметрів в якості маркерів ефективності кардіопротекторної терапії за гострого інфаркту міокарда

Завдання наукової роботи:

1. Проаналізувати зміни частоти серцевих скорочень (ЧСС), систолічного та діастолічного артеріального тиску (САТ і ДАТ), частоти дихання (ЧД) в розподілі хворих залежно терапії кардіопротекторами Корвітином® або Тівортіном® з аналізом вихідних показників, на фоні лікування, після проведення дихальних проб (Штанге і Генчі) та безпосередньо після внутрішньовенного (в/в) введення препаратів.

2. Впровадити, отримані на основі дослідження, данні для збільшення ефективності індивідуального підходу в лікуванні хворих, що перенесли ГІМ, з об'єктивізацією кардіопротекції.

Матеріали і методи: в роботі використаний ряд досліджень, зокрема оцінка гемодинаміки з контролем показників ЧСС, САТ і ДАТ; вимірювання ЧД. Всі вищевказані показники аналізувалися в спокої, після дихальних проб, а саме проби Штанге і проби Генчі, а також після безпосередньої в/в терапії (у 23 пацієнтів Корвітин® і ще 10 - Тівортін®).

Власні результати:

Встановлено більший приріст ЧСС при терапії Корвітином® після кожної дихальної проби ((проба Штанге, $p < 0,001$) (проба Генчі, $p < 0,05$)) з недостовірним ефектом ($p > 0,05$) збільшення ЧСС після в/в введення обох препаратів (Корвітин® або Тівортін®). Доведено позитивне збільшення функції дихання в обох тестах (Штанге, Генчі) з перевагою у Тівортину (рис. 1).

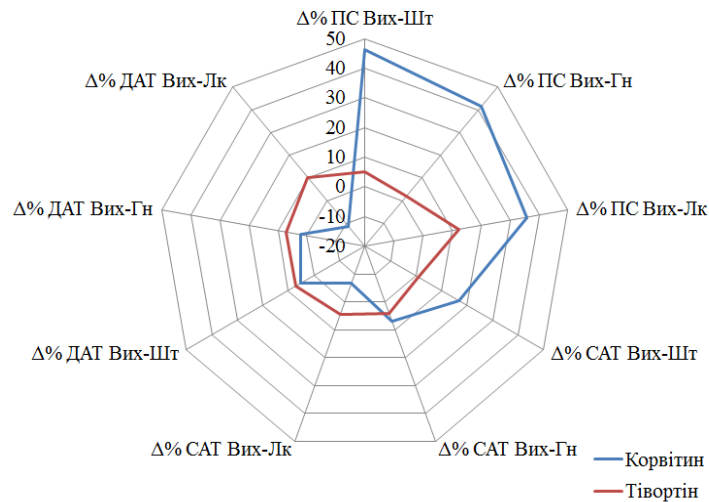

Рис. 1. Зміни ($\Delta\%$) центральної гемодинаміки (ЧСС=ПС, САТ і ДАТ) в зіставленні вихідних параметрів (Вих), за проб із затримкою дихання на вдиху (Штанге - Шт) і на видиху (Генчі - Гн) та після кардіопротекції (Корвітин® або Тівортін® - Лк).

Оцінка змін ($\Delta\%$) функції дихання (ЧД) (рис. 2) свідчить про достовірно більший приріст показника в групі Корвітину® в зіставленні з Тівортіном® за проведення проб затримки дихання на вдиху (Штанге) і на видиху (Генчі) ($\Delta\%$ для проби Штанге 8,46 ($p<0,01$) проти 11,76 ($p<0,001$) в зіставленні обох препаратів ($p<0,001$) і для проби Генчі 17,69 ($p<0,001$) проти 33,33 ($p<0,001$) в зіставленні Корвітину® і Тівортіну® ($p<0,001$)).

В той же час зареєстровані розбіжності в динаміці ЧД за в/в введення препарату – зменшення показника в групі Корвітину® ($\Delta\%$ -7,69, $p<0,002$) і збільшення – в групі Тівортіну® ($\Delta\%$ 13,73, $p<0,001$), як наведено на рисунку 2.

А отже, враховуючи визначення проби Штанге і Генчі як «хорошої» при збільшенні тривалості понад 50 с і 40 с, відповідно, та оскільки при зниженні стійкості організму до гіпоксії тривалість затримки дихання на вдиху і видиху зменшується [3, с. 8] дослідженим фактом є позитивне спрямування лікування стосовно функції дихання в обстежених пацієнтів та більша ефективність Тівортіну® ($\Delta\%$ 13,73, $p<0,001$) за впливу на функцію дихання в обстежених пацієнтів (рис. 2).

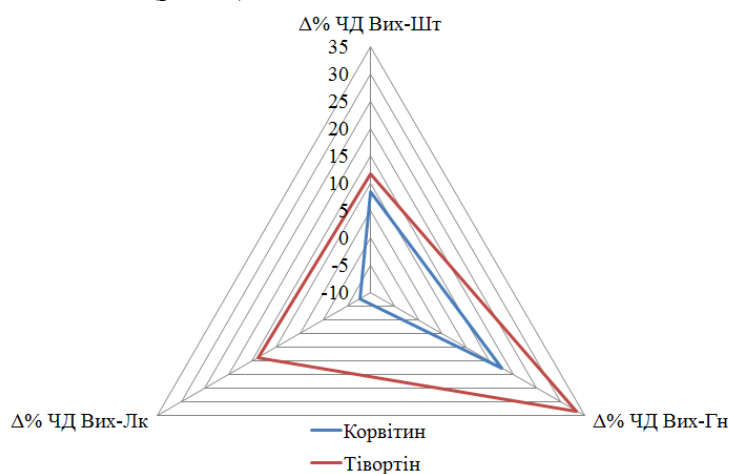

Рис. 2. Зміни ($\Delta\%$) функції дихання (ЧД) в зіставленні вихідних параметрів (Вих), за проб із затримкою дихання на вдиху (Штанге - Шт) і на видиху (Генчі - Гн) та після кардіопротекції (Корвітин® або Тівортін® - Лк).

ВИСНОВКИ

1. Доведено більший приріст частоти серцевих скорочень ($\Delta\%$) за Корвітину® при затримці дихання на вдиху (проба Штанге, $p < 0,001$) і на видиху (проба Генчі, $p < 0,05$) з недостовірним ефектом ($p > 0,05$) для збільшення частоти серцевих скорочень після в/в введення обох препаратів (Корвітин® або Тівортін®), хоча і з перевагою для Корвітину® - отже збільшення хронотропізму за Корвітину®.

2. Досліджено позитивне збільшення функції дихання в обох тестах (Штанге, Генчі) – тобто кардіопротекція є доцільною, з перевагою впливу на функцію дихання Тівортину® ($\Delta\%$ 13,73 ($p < 0,001$) проти $\Delta\%$ -7,69 ($p < 0,002$), $p < 0,01$).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вейн А.М. Вегетативные расстройства. Клиника. Диагностика. Лечение / А.М. Вейн. – М.: МИА, 2000. – 752 с.

2. Курсов С.В. Перфузионный индекс в практике анестезиологии и интенсивной терапии / С.В. Курсов // Медицина невідкладних станів. – 2015. – № 7. – С. 20-25.

3. Chakhunashvili G. Assessment of anthropological, physical and functional indices in sportsmen (basketball players) against the background of high physical loading / G. Chakhunashvili, N. Jobava, M. Guchashvili // Georgian. Med. News. – 2011. – Jul-Aug; 196-197. – P. 12-18.

Науковий керівник – кандидат медичних наук, доцент П.Р.Іванчук

УДК 616-07.233-002.053.1

*Шухрат Уралов, Шоира Ибатова, Дильбар Исламова, Рохила Жалолова,
Гулхумор Мухиддинова, Дилдора Гиясова, Навбахор Бутаева
(Самарканд, Узбекистан)*

КЛИНИКО-ЛАБОРАТОРНАЯ ОЦЕНКА БРОНХООБСТРУКТИВНОГО СИНДРОМА У ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА

В статье рассматриваются вопросы клинико-лабораторной оценки бронхообструктивного синдрома у детей раннего возраста инфекционного и аллергического генеза. Изучение особенностей течения БОС у детей раннего возраста может выявить наличие факторов, предрасполагающих к рецидивирующему течению бронхообструкции и разработать комплекс профилактических и лечебных мероприятий с целью улучшения прогноза заболевания.

Ключевые слова: *бронхообструктивный синдром, дети, аллергия, острые респираторные инфекции, клинико-anamnestическое обследование.*

The article considers the questions of clinical and laboratory evaluation of broncho-obstructive syndrome in children of early age infectious and allergic Genesis. The study of the peculiarities of BOS in children of early age can detect the presence of factors predisposing to recurrent course of bronchial mast and develop a set of preventive and curative interventions to improve the prognosis of the disease.

Key words: *bronchial obstructive syndrome, children, allergies, acute respiratory infections, a clinical-anamnesic examination.*

Актуальность. В происхождении синдрома бронхиальной обструкции (СБО) лежат различные патогенетические механизмы, основными из которых являются бронхоспазм, воспалительная инфильтрация, отек, гиперсекреция вязкой слизи, мукоцилеарная

недостаточность, обтурация или деформация бронхов и другие. Очевидно, что клинические и лабораторные проявления бронхообструктивного синдрома (БОС) имеют не только общие характеристики, но во многом зависят от причин его развития, обусловленных основным заболеванием [1, 2, 3]. Изучение особенностей течения БОС у детей раннего возраста может выявить наличие факторов, предрасполагающих к рецидивирующему течению бронхообструкции и разработать комплекс профилактических и лечебных мероприятий с целью улучшения прогноза заболевания [1, 2, 4, 5].

Цель исследования. Провести клиничко-лабораторную оценку бронхообструктивного синдрома у детей раннего возраста.

Материалы и методы исследования. Нами проведено изучение результатов клиничко-анамнестического обследования и лабораторных характеристик у 132 детей раннего возраста с БОС различного генеза, получавших лечение в отделениях педиатрического блока Самаркандского Филиала Республиканского Научного Центра Экстренной Медицинской Помощи.

Результаты исследования и их обсуждение. I-группу составили 68 (51,5%) детей, пациенты с первым на момент обследования эпизодом бронхообструкции в возрасте 3-12 мес. – 48 (70,6%), в возрасте 1-3 лет – 20 (29,4%) детей. II группа – БОС с рецидивирующим течением БОС, у которых в анамнезе на момент обследования имело место 2 или более эпизодов бронхообструкции, в которую вошли 64 (48,5%) детей, среди которых дети в возрасте 3-12 мес составили 23 (35,9%), а в возрасте 1-3 года – 41 (64,1%). У детей на первом году жизни достоверно чаще (в 70,6% случаев) имел место первый эпизод бронхообструкции, в то время как рецидив БОС в возрасте до года был установлен только у 35,9% детей. У больных старше года первый эпизод БОС встречался в 29,4% случаев, повторные случаи БОС – у 64,1% детей. В обеих группах БОС у мальчиков встречался почти в 2 раза чаще, чем у девочек.

Дети с впервые установленной бронхиальной обструкцией, протекающей на фоне острой респираторной инфекции, поступали в стационар, как правило, на 2-3 сутки заболевания (39 детей). Основной причиной госпитализации послужило наличие выраженных признаков интоксикации (в 23,5% случаев), дыхательной недостаточности (ДН) 1-2 степени (у 27,9% детей), подозрение на острую пневмонию и ранний возраст ребенка (16,2% и 17,6% соответственно). В тоже время дети с острой пневмонией, протекающей с БОС, госпитализировались несколько позже, на 4-5 сутки заболевания, как правило, после появления признаков ДН. Два ребенка с выраженными признаками поствакцинальной аллергии доставлены в стационар в первые сутки клинических проявлений заболевания. 1 ребенок в возрасте 8 месяцев с острым бронхитом, 1 с эпизодом БОС, был госпитализирован на 14 сутки от начала болезни, только при появлении признаков ДН.

Поводом для госпитализации детей с рецидивирующим течением БОС служили частые рецидивы бронхообструкции. Госпитализация, как правило, имела плановый характер и осуществлялась позже, на 4-7 сутки заболевания. В тоже время, у 18,7% пациентов поводом для стационарного лечения явилось наличие ДН, у 17,2 – ранний возраст ребенка. Эта группа детей, в основном, поступала в больницу на 2-4 день от первых проявлений БОС. Так 2 детей (1 и 3 лет) с острой двухсторонней очаговой пневмонией, дыхательной недостаточностью (ДН) 2 степени были госпитализированы на 1-2 сутки болезни, у этих пациентов имели место частые (более 8 раз) рецидивы БОС. Сочетание с тяжелой сопутствующей аллергической патологией – распространенной формой атопического дерматита – явилась причиной госпитализации у 10,9% детей с рецидивирующим течением БОС.

Наличие ДН 1-2 степени явилось наиболее частой причиной госпитализации детей с первым эпизодом БОС, при рецидивирующем течении бронхообструкции этот признак отмечен в 1,5 раза реже. Наличие выраженного токсикоза также оказалось более характерным для детей с впервые выявленным БОС (у 23,5% детей по сравнению с 9,4% у детей 2 группы). Ранний возраст ребенка стал причиной для госпитализации с одинаковой частотой в обеих группах. У детей 2 группы в 1/3 случаев причиной стационарного лечения

стали частые рецидивы бронхообструкции, требующие углубленного обследования с целью выявления генеза заболевания. Обращает внимание, что дети с впервые выявленной бронхообструкцией поступали в стационар более чем в половине случаев на 2-3 сутки заболевания, в то время как пациенты с рецидивирующим течением БОС госпитализировались в 40% случаев на 4-5 сутки болезни, а 28% детей этой группы – на 6-7 сутки от первых признаков появления БОС.

Наследственная отягощенность по аллергическим заболеваниям была выявлена у 24 детей (35,2%) 1 группы и более, чем у половины (в 59,4%) детей 2 группы. Из них по материнской линии частота отягощенного наследственного анамнеза у детей с рецидивирующим течением бронхообструкции была несколько выше, чем у детей с первым эпизодом БОС (38,5% и 21,3% соответственно).

Патологическое течение беременности и родов у матерей обследованных детей выявлено в 1 группе в 55,9% случаев, во 2 группе – у 60,9% матерей. Наиболее часто отмечались угроза прерывания беременности и наличие интеркуррентных заболеваний, однако их частота была приблизительно равной в обеих группах. Недоношенными (1 степень) родились 2 детей 1 группы и 1 - 2-й группы. Перинатальная энцефалопатия постгипоксического или травматического генеза имела место у 17,6% детей с первым эпизодом БОС и у 32,8% детей с рецидивирующим течением бронхообструкции.

При анализе социально-бытовых условий и частоте табакокурения нам не удалось установить достоверного различия между изучаемыми группами. В анамнезе жизни обследованных детей имелись указания на перенесенные острые инфекционные респираторные заболевания, однако, частота интеркуррентных инфекций была выше у детей 2 группы (51,5% и 100%). Кроме того, часто болеющие дети в возрастной группе от 1 до 3 лет среди пациентов с рецидивирующим течением БОС встречались достоверно чаще (40% и 65,8% соответственно).

Сопутствующие заболевания были отмечены у детей обеих групп с БОС. Анализируя частоту сопутствующей патологии, мы не выявили достоверной разницы между детьми 1 и 2 группы, имеющих диагноз рахита 1-2 степени (в 36,8% и 37,5% случаев), гиперплазии тимуса (23,5% и 26,6%), железодефицитной анемии легкой степени (7,4% и 12,5%), острого пиелонефрита (4,4% и 6,25%). В тоже время атопический дерматит достоверно чаще встречался у детей с рецидивирующим течением БОС (у 22% детей 1 группы и 37,5% детей 2 группы).

У детей с рецидивирующим течением бронхообструкции достоверно чаще, чем в группе детей с первым эпизодом БОС, имелись отягощенная наследственность по аллергическим заболеваниям, перинатальные повреждения ЦНС, атопический дерматит и рецидивирующее течение острых респираторных заболеваний. В тоже время патологическое течение беременности и родов, частота некоторых сопутствующих заболеваний, характер социально-бытовых условий достоверно не различались. Подавляющее большинство детей обеих групп получали раннее искусственное вскармливание и имели курящих в семье, однако частота этих факторов по группам также была приблизительно одинаковой.

На основании клинических особенностей БОС у детей раннего возраста нами было выделено различные варианты течения, имеющих место как у детей с первым эпизодом бронхообструкции, так и при рецидиве БОС. В характеристике БОС существенной разницы у мальчиков и девочек выявлено не было.

Различие клинических проявлений БОС может быть обусловлено многими факторами, такими, как возраст больного, особенностями его генотипа и преморбидным фоном, экологическими и другими факторами, но прежде всего – заболеванием, послужившим причиной развития бронхообструкции. Своевременный диагноз основного заболевания является необходимым условием адекватной терапии БОС. С этой целью наблюдаемым детям было проведено комплексное клинико-лабораторное, рентгенологическое и аллергологическое обследование.

Мы провели сравнительный анализ результатов проведенного обследования как между наблюдаемыми группами детей, так и в зависимости от варианта клинического течения БОС.

Анализируя показатели периферической крови установили, что лейкоцитоз выше 9×10^9 /л был выявлен у половины пациентов обеих групп, причем в подавляющем большинстве случаев имел место лимфоцитарный характер лейкоцитоза. В тоже время, лейкоцитоз при первом клиническом варианте течения БОС встречался несколько чаще у детей с рецидивирующей бронхообструкцией, чем при первом эпизоде БОС (в 68,4% и 52% соответственно). Кроме того, почти у всех детей 1 группы (у 5 из 6 обследованных) со вторым вариантом клинического течения имел место выраженный лейкоцитоз. Лейкопения встречалась у обследованных детей достаточно редко. Абсолютной лимфопении ($< 1,0 \times 10^9$ /л) у обследованных детей мы не наблюдали. Эозинофилия в периферической крови была выявлена в 1/3 случаев, с одинаковой частотой в 1 и во 2-й группах сравнения (в 32,3% и 34,4%). Однако достоверно чаще эозинофилия, как относительная, так и абсолютная, была характерна для третьего и четвертого клинических вариантов течения БОС.

Мы не установили достоверной разницы количества моноцитов в периферической крови между детьми 1 и 2 групп, однако, в целом частота абсолютного увеличения числа моноцитов была выше, чем частота относительного моноцитоза. Скорость оседания эритроцитов также достоверно не отличалась у детей 1 и 2 групп, ускорение СОЭ было характерно для 1/3 всех детей. В тоже время при третьем клиническом варианте течения БОС у детей 1 группы увеличение СОЭ зарегистрировано в 3 раза чаще, чем у детей 2 группы. Кроме того, ни у одного ребенка с течением БОС по 4 варианту не было зарегистрировано ускорение СОЭ.

Обследование детей с БОС, проведенное в условиях стационара, включало в себя изучение у части пациентов некоторых иммунологических показателей. Мы провели анализ среднegrupповых показателей общего IgE (обследовано 63 ребенка), ИЛ-4 и интерферонового статуса (обследовано 19 детей) у больных с первичной бронхиальной обструкцией и с рецидивом БОС. Группой сравнения явились 10 здоровых детей.

В результате проведенного исследования было установлено, что средней уровень общего IgE сыворотки крови детей с БОС достоверно выше, чем у здоровых ($M+m=45,8 \pm 15,4$ МЕ/мл). Нами выявлена тенденция увеличения этого показателя у детей с рецидивирующим БОС по сравнению со средними показателями детей с первичной бронхиальной обструкцией, однако статистически достоверной разницы не установлено ($M+m= 154,7 \pm 25,9$ МЕ/мл и $129,8 \pm 18,4$ МЕ/мл).

Содержание ИЛ-4 сыворотки крови в среднем по группам превышало уровень здоровых детей в 2,5-3 раза, средние показатели детей 2 группы были выше, чем первой, однако разница не была статистически достоверна ($M \pm m=82,7 \pm 14,1$ пг/мл; $96,4 \pm 17,1$ пг/мл; $35,09 \pm 2,7$ пг/мл). При дальнейшем анализе оказалось, что 48,2% детей с первичным БОС и 76,3% больных с рецидивами БОС имели высокие уровни IgE и/или ИЛ-4, в то время как у остальных детей эти показатели соответствовали уровню здоровых.

Изучение продукции интерферонов (ИФН) у детей с БОС выявило повышенное содержание ИФН сыворотки в обеих группах, причем уровень цитокина был достоверно выше при первом варианте клинического течения, как у детей с первичной бронхообструкцией, так и при рецидиве БОС. Продукция ИФН-а клетками периферической крови в среднем по группам была снижена ($M+m= 98,1 \pm 15,3$ Ед/мл; $75,23 \pm 4,48$ Ед/мл по сравнению со здоровыми $132,7 \pm 2,48$ Ед/мл), в тоже время при индивидуальном анализе оказалось, что дети с БОС гетерогенны по этому показателю. Пониженная способность к продукции ИФН-а была более характерна для детей, часто болеющих ОРВИ и для больных с частыми (более 3-х) рецидивами БОС. Продукция ИФН-г клетками периферической крови у детей с БОС была снижена по сравнению со здоровыми ($M+m= 12,3 \pm 1,2$ Ед/мл; $9,2 \pm 1,4$ Ед/мл и $19,5 \pm 1,98$ Ед/мл), причем у детей с рецидивирующим течением установлено статистически достоверное снижение этого показателя по сравнению с детьми с первым эпизодом БОС.

Было выявлено, что у детей с БОС в среднем по группам имело место повышение содержания общего IgE, IL-4 и ИФН сыворотки крови, в то время как продукция ИФН-а и ИФН-г клетками периферической крови у части детей была снижена. Известно, что данный вариант иммунного ответа характерен для лиц с атопией. Однако, в нашем исследовании гиперпродукция IgE и IL-4 в сочетании с дисфункцией интерфероногенеза имели место у части детей при всех вариантах клинического течения БОС, включая больных без атопического анамнеза. В тоже время, у пациентов с отягощенным аллергологическим анамнезом, атопическим дерматитом и при третьем варианте клинического течения этот тип иммунного ответа встречался чаще. Итак, дети с БОС оказались гетерогенны по изученным иммунологическим показателям.

Выводы. Таким образом, в результате проведенного обследования детей первых трех лет жизни с БОС, госпитализированных в педиатрические отделения СФРНЦЭМП, было установлено, что синдром бронхообструкции является следствием различных заболеваний. Клиническое течение БОС зависит от причины заболевания, преморбидного фона и некоторых других факторов. Следовательно, все дети с БОС нуждаются в комплексном клинико-лабораторном обследовании с целью установления заболевания, послужившего причиной развития БОС.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Афонина Н. А. Заболеваемость детского населения болезнями органов дыхания как медико-социальная проблема (обзор литературы) / Н.А.Афонина // Российский медико-биологический вестник им. академика И.П. Павлова. – 2010. – № 4. – С. 157-162.
2. Бабушкина А.В. Острые респираторные вирусные заболевания и бронхообструктивный синдром / А.В.Бабушкина // Украинский медицинский журнал. – 2011. – Т. 81, № 1. – С. 69-74.
3. Баклунов В.В. Системная дисплазия соединительной ткани один из важных факторов формирования рецидивирующего бронхита у детей / В.В.Баклунов // Современная педиатрия. – 2006. – № 4. – С. 193-196.
4. Волков И.К. Дифференциальная диагностика бронхообструктивного синдрома у детей / И.К.Волков // Медицина неотложных состояний. – 2013. – №48(1). – С.125-128.
5. Даминов Т.А. Выявление группы риска по развитию бронхиальной астмы у детей и прогнозирование отдаленных последствий заболеваний с бронхообструктивным синдромом: Даминов Т.А., Халматова Б.Т., Сотиболдиева Н.Р. Инф.письмо (№8п/53). – Т., 2011. – 4 с.

УДК 616.71-018:3-002-053Ф-08

*Гулжахон Утаганова, Азиза Базарова
(Самарканд, Узбекистан)*

АНАМНЕСТИЧЕСКАЯ КАРТИНА ДЕТЕЙ С НАТАЛЬНОЙ ТРАВМОЙ ШЕЙНОГО ОТДЕЛА ПОЗВОНОЧНИКА

В статье представлены результаты основных этиологических факторов и анамнестических данных у новорожденных перенесших натальную травму шейного отдела позвоночника. Исходя из полученных данных, пришли к выводу, что поражения центральной нервной системы при натальных цервикальных травмах связаны с непосредственным воздействием на шейный отдел позвоночника и нарушением мозгового кровообращения в вертебробазилярном сосудистом русле.

Ключевые слова: *позвоночник, шейный отдел, магнитно-резонансная томография, нейросонография, ультразвуковая доплерография.*

The article presents the results of the main causative factors and medical history data in neonates undergoing natal trauma of the cervical spine. Based on these data, concluded that the lesions of the central nervous system with natal cervical trauma associated with a direct effect on the cervical spine and a violation of cerebral circulation in vertebrobasilar vascular bed.

Key words: spine, cervical spine, magnetic resonance imaging, neurosonography, Doppler ultrasound

Введение. Интерес к проблеме родовой травмы нервной системы объясняется тем, что, несмотря на большие успехи в области родовспоможения, частота этой патологии остается высокой и колеблется от 7% до 20%. В структуре перинатальной смертности она составляет 11%.

Несмотря на то, что показатели младенческой заболеваемости снизились тем не менее, родовые повреждения на шейном уровне встречаются наиболее часто и особенно потому, что в процессе даже нормальных родов наибольшая нагрузка падает именно на этот отдел позвоночника [2, 7].

Во время родов происходит чрезмерное разгибание и сгибание головы, приводящее к растяжению костно-связочного аппарата шейного отдела позвоночника с одновременным воздействием на артериальную систему и спинной мозг. А это, с одной стороны, приводит к структурным нарушениям спинного мозга и гемодинамики в вертебральных артериях. С другой стороны, подчас незначительные смещения шейных позвонков и травматизация их связочного аппарата ведут к обеднению мозгового кровотока из-за пережатия позвоночных артерий; развитию спазма всего артериального русла в вертебробазиллярном бассейне даже при небольшом растяжении или компрессии позвоночных артерий вследствие их обильной вегетативной иннервации; нарушению венозного оттока из полости черепа;

Одним из приоритетных направлений, имеющих большое медико-социальное значение, является раннее выявление групп повышенного риска по отклонениям в психическом и речевом развитии. Возникающие в перинатальном периоде нарушения ЦНС в виде задержки нервно психического и предречевого развития у детей различной степени выраженности могут способствовать формированию стойкого органического неврологического дефицита, приводящего к тяжелым последствиям [1, 3, 5].

Цель изучить клинико-anamnestические данные и основные этиологические факторы у новорожденных с родовой травмой шейного отдела позвоночника (РТШОП).

Материал и методы: Для установления диагноза «родовая травма шейного отдела позвоночника» и в последующем оценки степени ее тяжести всем новорожденным (n=800) из группы риска проводилась скрининговая оценка по методике Плеханова Л.А. (2003 г). У 103 больных, составивших основную группу, диагностирована натальная травма шейного отдела позвоночника.

У детей основной группы с момента рождения регулярно проводилось тщательное клинико-неврологическое обследование. Важным моментом для своевременного диагностирования РТШОП является оценка накануне родов факторов риска, к которым относятся: возраст матери, рост, паритет, осложненный акушерский анамнез (мертворождение, кесарево сечение в анамнезе и др.), осложнения при данной беременности (угроза прерывания, гестоз, неправильное положение плода, аномальная локализация плаценты, тяжелая анемия), крупный плод).

Результаты исследования и их обсуждение. Изучение факторов риска в основной группе показало, что наиболее часто встречающимися предрасполагающими факторами родовых повреждений шейного отдела позвоночника у детей основной группы являются стремительные роды (76,7%), крупная масса при рождении (75,73%), несвоевременное излитие околоплодных вод (65,05%), затрудненное выведение головки (59,22%), первые роды в возрасте старше 30 лет (57,28%), тазовое предлежание плода (43,69%). При этом два фактора – стремительные роды и масса тела ребенка - при рождении являются

определяющими в развитии РТШОП (таб 1). Заслуживает внимания тот факт, что роды в тазовом предлежании в основной группе отмечены в 43,69%, в то время как в среднем в общей популяции они встречаются в 5-7% случаев.

Таблица 1.

Анализ предрасполагающих факторов риска РТШОП

<i>Фактор риска</i>	<i>Основная группа (n=103)</i>	<i>Контрольная группа (n=30)</i>
Несвоевременное излитие околоплодных вод	67 (65,05%)	2 (6,67%)
Стремительные роды	79 (76,7%)	1 (3,33%)
Затрудненное выведение плечиков	61 (59,22%)	1 (3,33%)
Затрудненное выведение головки	45 (43,69%)	-
Крупная масса при рождении (более 4000 г)	78 (75,73%)	1 (3,33%)
Тазовое предлежание плода	15 (14,56%)	-
Поперечное положение плода	20 (19,42%)	-
Задний вид затылочного предлежания	21 (20,39%)	-
Оперативные пособия в родах (акушерские щипцы, вакуум-экстракция, кесарево сечение)	15 (14,56%)	-
Сужение таза у матери и ригидность мягких тканей рожениц	37 (35,92%)	4 (13,33%)
Слабость родовой деятельности	18 (17,48%)	3 (10%)
Первые роды старше 30 лет	59 (57,28%)	3 (10%)

К детям с крупной массой при рождении были отнесены новорожденные с массой тела при рождении более 4000 г. Как видно из рисунка 2 средняя масса тела у новорожденных основной группы составила $4017,09 \pm 0,5$ г (max – 5300 г, min – 3000 г), а у здоровых детей основной группы среднее значение массы тела составило $3313,3 \pm 0,3$ г (max – 3900 г, min – 2500 г). При рождении крупного плода затруднено прохождение не столько головы, размеры которой намного превышают нормальные показатели, сколько выведение плеч и туловища (окружности их существенно увеличены). Именно в этих условиях особенно часто травмируется шейный отдел позвоночника плода. В наших наблюдениях указание на «застывание плечиков» и резкие затруднения при их выведении имелись у 59,22% детей основной группы. Именно в группе детей, родившихся с затруднениями при выведении плеч, обнаружены признаки особенно грубых повреждений нервной системы, и, прежде всего, в области шейного отдела спинного мозга. У всех больных данной категории при рождении отмечены асфиксические расстройства, причём у половины из них имелась патология шейных спинальных сегментов, где локализуется спинальный дыхательный центр [8,9].

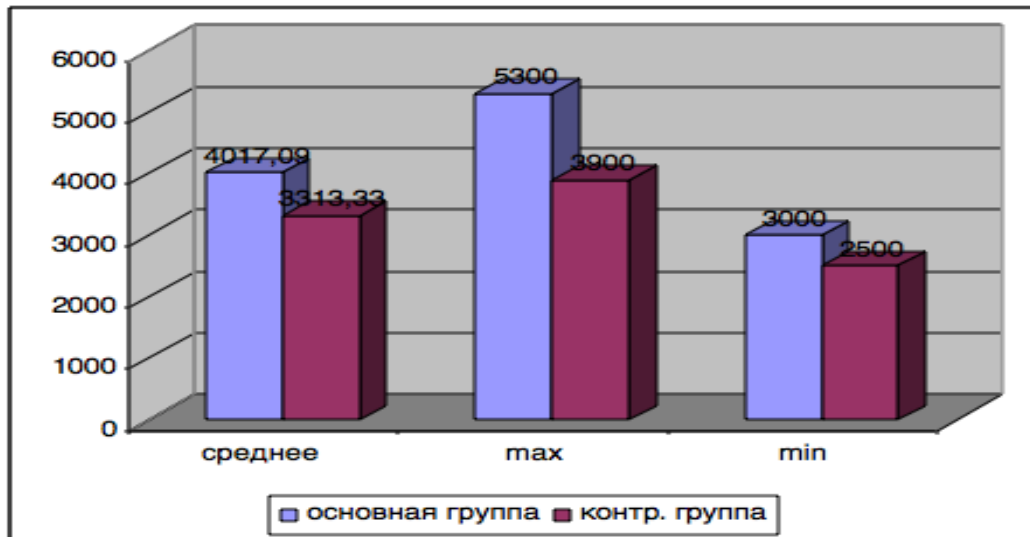

Рис. 1. Показатели распределения массы тела при рождении у обследованных детей

Изучение акушерского анамнеза матерей показало преобладание в основной группе женщин с повторными беременностями (67 случаев – 65,05%), а в контрольной группе с первой беременностью (60%). Повторные роды отмечены в основной группе в 46 случаях (44,66%), а в группе здоровых детей в 60%. Различия показателей в группе детей с РТШОП обусловлены, прежде всего, патологическим течением как настоящей, так и предыдущих беременностей у матерей больных. Физиологическое течение настоящей беременности было отмечено в 28 (93,33%) случаях в контрольной группе, в то время как у детей с РТШОП преобладало патологическое течение беременности и родов, составляя 86,41%.

Наряду с этим отмечалось отягощённое течение и предыдущих беременностей, составляя 74,76% и 10% соответственно в основной и контрольной группах. Патология предыдущих беременностей в основной группе проявлялась преимущественно в виде рождения больных детей 23,3%, в то время как в контрольной группе отмечены лишь выкидыши – 10%. Несколько реже в группе больных детей у матерей в предыдущих беременностях отмечено мертворождение (8,74%), выкидыши (5,83%), врожденные пороки развития (5,83%). Патологическое течение беременности является преопределяющим фактором возникновения в последующем родовых травм, не только головного, но и спинного мозга. Это обусловлено тем, что дисфункция фетоплацентарного комплекса в условиях внутриутробного развития, приводит к нарушению не только маточно-плацентарного, но и церебро-спинального кровообращения. При смещении отдельных параметров динамической и метаболической регуляции за пределы физиологических величин происходит срыв механизмов ауторегуляции мозгового кровотока, в результате чего он ведет себя пассивно по отношению к артериальному давлению и способствует развитию церебральной гипоперфузии и вазогенного, а затем и цитотоксического отека мозговой ткани. Имеющиеся изменения при патологическом течении родов (стремительные роды, преждевременное излитие околоплодных вод и др.) способствуют более легкому возникновению РТШОП и спинного мозга (СМ). При анализе гестационных сроков у здоровых детей и детей с РТШОП выявлено, что в контрольной группе преобладающее число детей рождено в срок – 28 случаев (93,33%), лишь в 2 случаях имело место преждевременное рождение детей (6,67%). В основной группе рождение детей в срок отмечено в 83,49%, в 16,51% наблюдений имела место переношенная беременность. В группе детей от переношенной беременности имела место выраженная неврологическая симптоматика, свидетельствующая о поражении шейного отдела позвоночника и СМ. Это, по видимому, обусловлено тем, что в случае переношенной беременности плацента подвергается инволюции, что само по себе приводит к анте- и интранатальной гипоксии плода, предрасполагающей к развитию натальных травм нервной системы [4, 6].

Выводы.

1. Поражения ЦНС при натальных цервикальных травмах в основном имеют комбинированный характер и связаны как с непосредственным воздействием на шейный отдел спинного мозга (растяжение, сдавление), так и с нарушением кровотока в вертебробазиллярном сосудистом русле.

2. У матерей детей, получивших РТШОП, чаще выявляется хроническая фетоплацентарная недостаточность, гестоз беременной, хронические неинфекционные гинекологические заболевания, несколько реже угроза прерывания беременности, а также четко прослеживается влияние на позвоночник и спинной мозг механических факторов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Амбулаторно-поликлиническая педиатрия: Учебное пособие / Под ред. В.А. Доскина. – М., 2012.
2. Барашнев Ю.И. Перинатальная неврология. – М., 2010. – 638 с.
3. Гузева В.И. Руководство по детской неврологии. – СПб., 2009. – 640 с.
4. Неонатология. Учебное пособие / Под ред. Н.П.Шабалова. – М., 2010. – Т.1. – С.454-507.
5. Росин Ю.А. Доплерография сосудов головного мозга у детей. – СПб., 2008. – 120 с.
6. Плеханов Л.А. Принципы современной терапии родовых повреждений шейного отдела позвоночника и спинного мозга у грудных детей: Метод. рекомендации. – Челябинск, 2013. – 14 с.
7. Ратнер А.Ю. Неврология новорожденных. – М., 2009. – 334 с.
8. Brand MC. Part 1: recognizing neonatal spinal cord injury. Adv. Neonatal Care. 2009 Feb; 6(1): 15-24.
9. D'amato C. Pediatric spinal trauma: injuries in very young children. 9: Clin Orthop Relat Res. 2010 Mar; (432): 34-40. Ronen GM, Buckley D, Penney S, Streiner DL. Long-term prognosis in children with neonatal seizures: a population-based

УДК 616.71-018:3-002-053Ф-08

*Гулжахон Утаганова, Саодат Игамова, Фарангиз Хамедова
(Самарканд, Узбекистан)*

ЛАБОРАТОРНАЯ ОЦЕНКА КРИТИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ НОВОРОЖДЕННЫХ С РОДОВОЙ ТРАВМОЙ ШЕЙНОГО ОТДЕЛА ПОЗВОНОЧНИКА

В статье представлены критерии клинко-лабораторных состояний новорожденных перенесших родовую травму шейного отдела позвоночника и находящихся в критическом состоянии. Родовая травма шейного отдела позвоночника диагностирована у 103 новорожденных составивших основную группу и наблюдаемых в возрасте до года жизни. В качестве контрольной группы обследована 30 практически здоровых новорожденных. Приведенные нами данные могут служить основанием для своевременного оказания адекватной медицинской помощи для предотвращения неврологической патологии.

Ключевые слова: *позвоночник, шейный отдел, магнитно-резонансная томография, нейросонография, ультразвуковая доплерография.*

The article presents the results of the study of the pathophysiological aspects of the newborn are in critical condition. Clinical and neurological examination in 103 newborns in critical condition as a result of birth trauma undergoing cervical spine.

Keywords: *birth trauma, cervical spine, newborn, critical condition.*

В последние годы получает широкое распространение термин «перинатальная неврология». Используя его, стремятся подчеркнуть важность перинатального периода для последующего постнатального развития ребенка. В центре внимания всегда остаются такие проблемы как оценка степени риска для плода, выбор наиболее щадящего метода родоразрешения, определение роли неблагоприятных факторов в патогенезе перинатальных повреждений. Важнейшими являются проблемы критических состояний в неонатальном периоде [3, 8, 12]. Заболевания новорожденных, сопровождающиеся критическим состоянием, когда в организме утрачена или значительно нарушены одна или несколько жизненно важных функций, нередко заканчиваются летально или обуславливают проспективно значительную потерю здоровья и даже инвалидность детей. Во время родов происходит чрезмерное разгибание и сгибание головы, приводящее к растяжению костно-связочного аппарата шейного отдела позвоночника с одновременным воздействием на артериальную систему и спинной мозг [1, 2, 13]. А это, с одной стороны, приводит к структурным нарушениям спинного мозга и гемодинамики в вертебральных артериях. С другой стороны, подчас незначительные смещения шейных позвонков и травматизация их связочного аппарата ведут к обеднению мозгового кровотока из-за пережатия позвоночных артерий; развитию спазма всего артериального русла в вертебробазилярном бассейне даже при небольшом растяжении или компрессии позвоночных артерий вследствие их обильной вегетативной иннервации; нарушению венозного оттока из полости черепа [4, 6, 7].

Цель исследования. Изучить клиничко-неврологические особенности и результаты нервно-психического развития детей, перенесших родовую травму шейного отдела позвоночника.

Материал и методы исследования. Для изучения патофизиологических аспектов критических состояний у новорожденных и разработки дифференцированных методов их диагностики был проведен тщательный клиничко-неврологический осмотр 103 новорожденных с родовой травмой шейного отдела позвоночника (РТШОП) основной группы. Все новорожденные (основной и контрольной групп) обследовались по единому алгоритму. Всем детям проводился мониторинг жизненно важных функций, включающий: частоту сердцебиений, частоту дыханий, артериальное давление, температуру тела, напряжение кислорода в крови, ШОК – индекс (частота сердечных сокращений/АД), уровень гемоглобина. Все специальные методы исследования проводились в динамике от рождения и далее по минутам, часам и суткам раннего неонатального периода с учетом фазового характера перехода от внутриутробной к внеутробной жизни и приспособления к новым условиям существования. Путем тщательного клиничко-неврологического осмотра критическое состояние диагностировано у 74 детей основной группы, составивших основную подгруппу.

Результаты исследования. Преимущественное число пациентов основной группы родились либо в средне-тяжелой, либо в тяжелой асфиксии (77,67%). Состояние их оценивалось как тяжелое, или крайне тяжелое. В связи с этим особое внимание было уделено интерпретации результатов оценки адаптации ребенка к внеутробным условиям существования, проводимой по шкале Апгар и применяемой для определения степени тяжести нарушения мозгового кровообращения у новорожденных на 1 и 5 минутах после рождения по пяти основным признакам. Оценка 7 баллов и выше по шкале Апгар указывала на хороший прогноз, как в отношении жизнеспособности новорожденного, так и его нервно-психического развития (НПР). Низкие оценки, особенно ниже 5 баллов, относили к факторам риска развития неврологических нарушений. Преобладающей оценкой в данной группе была оценка в 4-5 баллов на 1 минуте у 65 больных (63,11%) и на 5 минуте в 60 случаях (58,25%), свидетельствующая о поражении центральной нервной системы (ЦНС) средней тяжести. Несколько реже отмечена оценка в 6 баллов, составляющая 22,33% (23 больных) и 27,18% (28 больных) на 1 и 5 минутах соответственно и свидетельствующая о легком поражении ЦНС. Тяжелая степень асфиксии диагностирована у 15 (14,56%) больных с РТШОП на 1

минуте и у 14 (13,59%) на 5 минуте. У детей с РТШОП средний балл по шкале Апгар на 1-ой минуте составил $4,06 \pm 0,65$, на 5-ой минуте обследования – $5,05 \pm 0,56$ баллов. При этом оценка в контрольной группе была значительно выше, как на первой, так и на 5-ой минутах – $7,97 \pm 0,49$ и $8,33 \pm 0,24$ балла соответственно. Из чего следует, что дети с РТШОП уже на 1-ой минуте жизни имеют неврологическую симптоматику различной степени выраженности от легкой и средней до тяжелой с оценкой в 1-3 балла. Причиной критического состояния чаще всего в этих случаях являются поражения нервной системы и сопутствующие им дыхательные нарушения.

При определении уровня АД величина максимального (систолического) и минимального (диастолического) давления в среднем составляли у детей основной подгруппы $65 \pm 2,56$ и $25 \pm 2,38$ мм. рт.ст. (рис. 1), тогда как у детей контрольной группы – $76 \pm 3,58$ и $40 \pm 3,01$ мм. рт.ст (рис. 2). На вторые сутки сохранялись низкие показатели pO_2 и АД (систолическое $64,3 \pm 0,2$ мм.рт.ст., диастолическое – $26,5 \pm 0,3$ мм. рт.ст.). На 3-и сутки pO_2 достигало нижних границ нормы, а шок-индекс уменьшался (АД систолическое – $69,6 \pm 0,2$ мм. рт.ст, диастолическое – $30,4 \pm 0,5$ мм. рт.ст.). На 4-5-е сутки максимально снижался гемоглобин и максимально увеличивалось АД (систолическое – $73,9 \pm 0,21$ мм. рт.ст., диастолическое – $39,1 \pm 0,1$ мм. рт.ст.). В конце раннего неонатального периода и на второй неделе жизни у большинства детей, перенесших критическое состояние, повторно уменьшалось pO_2 , а АД, как правило, было выше возрастной нормы, при этом систолическое давление приближалось в среднем к $83,3 \pm 0,34$ мм. рт.ст., а диастолическое – $44,5 \pm 0,45$ мм. рт.ст. Как видно из рисунка в динамике 1-2 недель жизни как систолическое, так и диастолическое АД в группе здоровых детей особенно не изменялось.

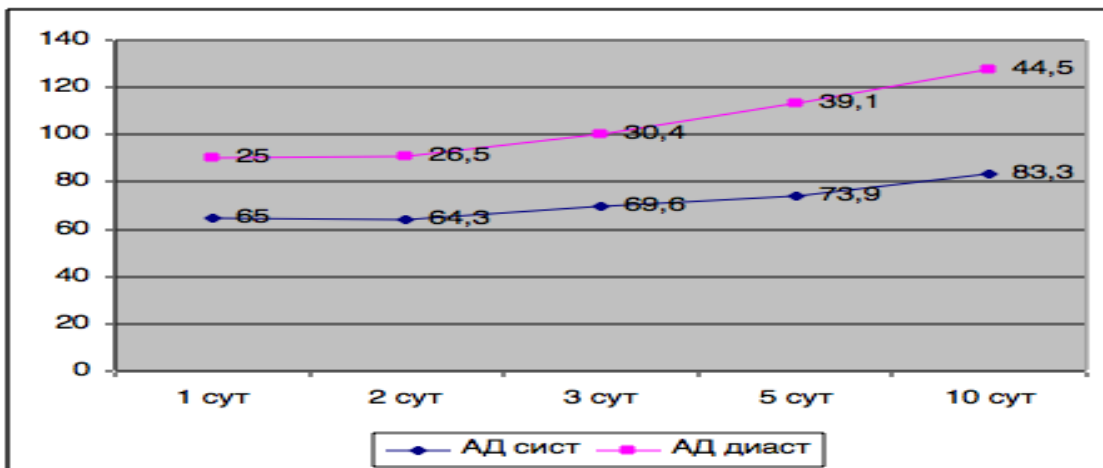

Рис. 1. Характеристика колебаний АД у детей в критическом состоянии

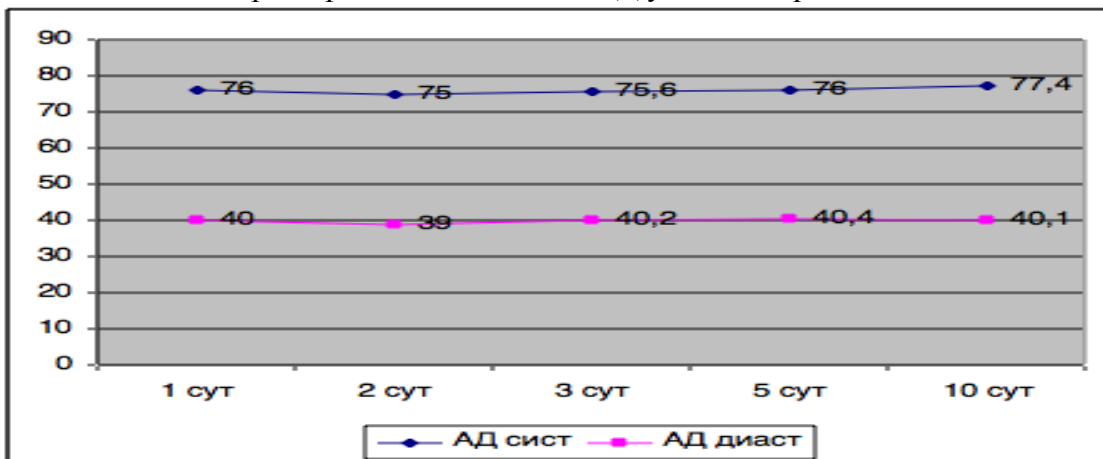

Рис. 2. Характеристика уровня АД (мм.рт.ст) у здоровых детей

Анализ лабораторных и клинических данных дает основание говорить о смешанном типе гипоксии у обследованных новорожденных с РТШОП. В первые сутки жизни у детей, находящихся в критическом состоянии ($n=74$), гипоксия имела преимущественно гипоксический и циркуляторный генез. Первое обусловлено недостаточностью функции внешнего дыхания, второе – нарушением микроциркуляции, максимально низким артериальным давлением (максимальное ниже последующего стационарного уровня на 23%, минимальное – на 44%).

Постоянно низкий уровень гемоглобина у детей основной подгруппы (в среднем $165\pm 3,4$ г/л) по сравнению с таковым у детей контрольной группы ($210\pm 2,5$ г/л) свидетельствует в пользу возможного гемического компонента гипоксии при критических состояниях новорожденных с РТШОП и нарушениях транспортного звена кислородного метаболизма, что в большей степени было выражено с 5-х суток жизни, когда гемоглобин в абсолютном выражении составлял $155\pm 2,7$ г/л (в некоторых случаях 135 г/л) и был на 26% ниже показателей гемоглобина у детей контрольной группы.

Данные проведенного исследования свидетельствовали также о снижении pO_2 у новорожденных детей в критическом состоянии вследствие РТШОП, когда в первые сутки жизни pO_2 падало до $13,3\pm 0,3$ мм. рт.ст. (а в 5 случаях до 7 мм. рт.ст), при этом составляло $43,4\pm 2,3$ мм. рт.ст. у здоровых детей. Максимальная разница напряжения кислорода в обследуемых группах была выражена на 3-5 сутки и составляла 35%. В абсолютном выражении этот показатель определялся минимальным на 1-м часу жизни ($16,6\pm 1,6$ мм. рт.ст. в основной группе при $38,4\pm 4,2$ мм. рт.ст. в контрольной группе). Относительное увеличение парциального давления O_2 , характерного для взрослых, у детей контрольной группы зарегистрировано в 24 часа жизни, а у детей основной группы на 9-10 сутки жизни.

Выявляемая тенденция к задержке жидкости в 1-2 сутки жизни у детей с РТШОП в критическом состоянии и тенденция к повышению артериального давления на 5-е сутки жизни, требующие проведения им терапии мочегонными препаратами, являются особенностями клинических проявлений активности гормонов-регуляторов водно-солевого обмена и гемодинамики. Величины систолического АД выше 90 мм. рт.ст. (58 наблюдений – 78,38%) у доношенных новорожденных расценивались нами как артериальная гипертензия. Это обусловлено тем, что при усилении стрессорного воздействия родов в виде средне-тяжелой асфиксии и, особенно при извлечении ребенка за тазовый конец (14,56% от всего числа детей с РТШОП) резко повышается концентрация в пуповинной крови «аварийного» гормона - вазопрессина, что расценивалось нами как проявление ответной компенсаторно-защитной реакции. Повышение уровня артериального давления сочетающегося с развитием отека синдром выявлено у 25 (33,78%) новорожденных в критическом состоянии, обусловленным РТШОП и интерпретировано нами как синдром «неадекватной секреции вазопрессина».

Определение тяжести состояния больных с РТШОП в критическом состоянии, то есть оценка полиорганной недостаточности, приоритетно по отношению к диагностике отдельных синдромов. Для оценки уровня сознания у новорожденных использована шкала А.Р.Шахнович с учетом стволовых рефлексов и различия в прогностической ценности симптомов

у преобладающей части детей с РТШОП, находящихся в средне-тяжелом и тяжелом состояниях ($n=74$), имело место в той или иной степени выраженности нарушение сознания. Что проявлялось преимущественно в виде отсутствия окулоцефалического рефлекса (54,0%), отсутствия открывания глаз на звук или боль (60,81%), нарушения дыхания (77,03%), коленного (81,08%) и кашлевого рефлексов (83,78%), отсутствия спонтанных движений (83,78%) и реакции на боль (59,46%). У детей контрольной группы в одном случае отмечено отсутствие окулоцефалического рефлекса (3,3%), у одного больного – отсутствие открываний глаз на звук (3,3%), в двух наблюдениях – отсутствие коленных рефлексов (6,67%), у одного здорового новорожденного отсутствовал кашлевой рефлекс (3,3%). Однако

данная симптоматика при повторном осмотре исчезала и не требовала определенной коррекции.

При этом суммарная оценка по данной шкале у детей основной подгруппы составила $45,67 \pm 0,2$ балла, а у детей контрольной группы $62,3 \pm 0,6$ баллов. Высшая оценка у здоровых новорожденных составляла 65 баллов. Средняя оценка по всем симптомам у детей контрольной группы значительно превышала таковые у детей с РТШОП в 2, а в некоторых случаях и в 4-5 раз.

Особое значение у детей с РТШОП в критическом состоянии имеют выявляемые нарушения дыхательной системы, проявляющиеся чаще всего в виде асфиксии. В связи с этим нами проведен анализ шкалы Даунса, позволяющей оценить степень тяжести респираторного дистресс-синдрома (РДС). При оценке степени РДС нами учитывались следующие показатели: цианоз, мышечный тонус, хрипы при дыхании, крик и частота дыханий в минуту. Каждый признак оценивался по двухбалльной системе. Отсутствие цианоза в основной подгруппе выявлено у 18 (17,47%) больных, получивших оценку в 0 баллов. У детей контрольной группы лишь в 2 (6,67%) наблюдениях выявлен цианоз. 56 (54,37%) детей с РТШОП основной подгруппы получили оценку в 1 балл, цианоз у них исчезал при $FiO_2=0,4$. Цианоз, не исчезающий при $FiO_2=0,4$, выявлен у 29 детей (28,15%) основной подгруппы, получивших оценку в 2 балла. При этом средний балл у здоровых детей составил $0,07 \pm 0,02$, а у детей с родовой травмой позвоночника $1,11 \pm 0,3$ балла.

При определении мышечного тонуса нормотония выявлена у 28 (93,33%) здоровых новорожденных с оценкой в 0 баллов, что в основной подгруппе составило 19,42% (20 случаев). Основным симптомом у детей с РТШОП в первые сутки жизни было нарушение мышечного тонуса, проявляющегося чаще всего в виде тремора или разгибательного гипертонуса – 63,11% (65 случаев) с оценкой в 1 балл. Оценку в 2 балла получили 18 (17,47%) новорожденных основной подгруппы, у них были отмечены мышечная гипотония, иногда с переходом в атонию, в 3 случаях – судороги. Кратковременный разгибательный гипертонус отмечен у 2 (6,67%) здоровых новорожденных. Средний балл по данному показателю составил в основной подгруппе – $0,98 \pm 0,3$ балла, а в контрольной группе – $0,02 \pm 0,02$ балла.

Отсутствие хрипов при дыхании у детей с РТШОП выявлено в 28 (27,18%) наблюдениях и оценивалось в 0 баллов. У 69 (66,99%) детей основной подгруппы с оценкой в 1 балл хрипы выявлялись при аускультации, а в 6 (5,83%) случаях и на расстоянии или дистанционные (оценка в 2 балла). У детей контрольной группы хрипов ни в одном случае выявлено не было. Средний балл у детей основной подгруппы по изучаемому признаку составил $0,79 \pm 0,2$ балла.

Звонкий мотивированный крик, оцениваемый в 0 баллов, выявлен у 27 (90%) здоровых новорожденных и у 33 (32,04%) детей основной подгруппы. Несколько чаще у детей с РТШОП отмечался глухой или монотонный крик (оценка в 1 балл) – в 59 наблюдениях (57,28%), что отмечено у 3 детей (10%) контрольной группы. Стон или писк выявлялся у 11 больных новорожденных (10,68%) с оценкой в 2 балла. Средний балл по изучаемому показателю составил в основной подгруппе – $0,79 \pm 0,2$ балла, а в контрольной группе – $0,03 \pm 0,01$ балл. Частота дыхания, соответствующая менее 60 в минуту, выявлена у 29 (96,67%) здоровых новорожденных и 29 больного (28,16%) с оценкой в 0 баллов. Наиболее характерно для детей с РТШОП было учащение дыхания до 60-80 в минуту – 66 случаев (64,08%), учащение дыхания до 69 в минуту отмечено лишь у одного здорового (3,33%) новорожденного, получившего 1 балл. Оценка в 2 балла с учащением дыхания более 80 в минуту, реже приобретающего характер периодического, выявлено у 8 детей основной подгруппы (7,77%). Средний балл у детей основной подгруппы составил – $0,8 \pm 0,2$ балла, в контрольной группе – $0,01 \pm 0,001$ балл.

У детей с РТШОП в критических состояниях течение основного заболевания нередко осложняется вследствие пассивного увеличения АД в системе мозгового кровотока в

условиях выраженной гипоксии и постгипоксического нарушения ауторегуляции тонуса мозговых сосудов. Приведенные данные могут служить основанием для выделения групп риска и критических периодов, когда наиболее возможны вторичные повреждения нервной ткани у детей с РТШОП, и превентивно-коррекционные мероприятия могут быть наиболее эффективными.

Интерпретация результатов оценки болевого порога по альгометрической шкале новорожденных показала повышение болевого порога (суммарная оценка 0-3 балла) у 12 (11,65%) детей основной подгруппы. У 14 больных (13,59%) с РТШОП болевой порог был нормальным (суммарная оценка 4-7 баллов), обезболивание требовалось лишь при травматических манипуляциях. Однако большая часть детей (61,16% - 63 больных), получившая оценку в 8-12 баллов, предполагала спорадическое обезболивание и регулярную седацию, у них болевой порог был снижен. Резкое снижение болевого порога отмечено у 12 (11,65%) детей с РТШОП с суммарной оценкой по шкале 13-18 баллов. Этим детям проводилось регулярное обезболивание и седация, при необходимости противошоковые мероприятия. 2 детям (2,92%) основной подгруппы, получившим суммарную оценку более 18 баллов, проводилась общая анестезия и противошоковые мероприятия.

Таким образом, механизмы адаптации плодов включаются, начиная с первого периода родов, вследствие возникающих механических нагрузок, исчезновения эффекта искусственной невесомости (поскольку плод развивается в изоосмолярной жидкой среде, являющейся идеальным амортизатором), периодических эпизодов ишемии-реперфузии в связи с потугами. При прохождении родового канала усиливаются компрессионные и торсионные нагрузки на череп и позвоночник, особенно при неадекватных акушерских пособиях (основная группа). Оксигенация крови, поступающей в пупочную вену, падает, в результате чего запускается «нырятельный рефлекс» - централизация кровообращения. При первом контакте с газовой средой и низкой температурой (минимум на 10°C ниже, чем в матке) срабатывает рефлекторный механизм первого вдоха, что зачастую нарушено у детей с РТШОП. В этих ситуациях сердечная мышца новорожденного работает против высокой постнагрузки. Сердечный выброс может быть повышен только за счет тахикардии, поэтому ограничена ауторегуляция мозгового кровотока.

Возникающее вследствие этого тяжелое или критическое состояние новорожденного с РТШОП проявляется «полиорганной недостаточностью» или «полиорганной несостоятельностью»: дыхательная система поражается у 96% больных, центральная нервная система в 100% наблюдений.

У детей с РТШОП в критических состояниях течение основного заболевания нередко осложняется вследствие пассивного увеличения АД в системе мозгового кровотока в условиях выраженной гипоксии и постгипоксического нарушения ауторегуляции тонуса мозговых сосудов.

Выводы. Приведенные данные могут служить основанием для выделения групп риска и критических периодов, когда наиболее возможны вторичные повреждения нервной ткани у детей с РТШОП, и превентивно-коррекционные мероприятия могут быть наиболее эффективными.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Быковщенко А.Н. Состояние защитно-приспособительных возможностей плода при аномалиях родовой деятельности и различных методах коррекции.: Автореф. дис. канд. мед. наук. – М., 2008. – 25 с.
2. Диагностика и лечение болезней нервной системы у детей / Под ред. В.П.Зыкова. – М., «Триада-Х», 2012. – 256 с.
3. Кулаков В.И., Серов В.Н. Руководство по безопасному материнству. – М.: Триада-Х, 2000. – 531 с.; Пальчик А.Б., Шабалов Н.П. Гипоксически-ишемическая энцефалопатия новорожденных. – СПб., 2000. – С. 19-36.

4. Барашнев Ю.И. Перинатальная неврология. – М., 2001. – 638 с.
5. Гузева В.И. Руководство по детской неврологии. – СПб., 2009. – 640 с.
6. Неонатология. Учебное пособие / Под ред. Н.П.Шабалова. – М., 2004. – Т.1. – С.454-507.
7. Росин Ю.А. Доплерография сосудов головного мозга у детей. – СПб., 2009. – 120 с.
8. Плеханов Л.А. Принципы современной терапии родовых повреждений шейного отдела позвоночника и спинного мозга у грудных детей: Метод. рекомендации. – Челябинск, 2013. – 14 с.
9. Плеханов Л.А. Современное представление и скрининг диагностика родовых повреждений позвоночника и спинного мозга у грудных детей Метод. рекомендации. – Челябинск, 2013. – 26 с.
10. Ратнер А.Ю. Неврология новорожденных. – М., 2005. – 334 с.
11. Brand MC. Part 1: recognizing neonatal spinal cord injury. *Adv. Neonatal Care.* 2006 Feb; 6(1): 15-24.
12. D'amato C. Pediatric spinal trauma: injuries in very young children. *9: ClinOrthopRelat Res.* 2005 Mar; (432): 34-40.
13. Ronen GM, Buckley D, Penney S, Streiner DL. Long-term prognosis in children with neonatal seizures: a population-based study. *Neurology.* 2007; Nov 6; 69(19): 1816-22.

УДК 611.345:616.345

*Фарида Хамидова, Зиядулла Жуманов, Гулафзал Амонова
(Самарканд, Узбекистан)*

К КЛИНИКО-МОРФОЛОГИЧЕСКИМ ОСОБЕННОСТЯМ ПОЛИПОВ ТОЛСТОГО КИШЕЧНИКА

Полипы толстого кишечника являются одним из тяжелых заболеваний кишечника. До сегодняшнего дня нет точно установленных причин полипозов. Описывается семейный множественный полипоз и одиночные гиперпластические полипы. В статье приводятся результаты ретроспективного клинико-морфологического анализа полипов толстого кишечника 84 больных.

Ключевые слова: *толстый кишечник, полипы, семейные и воспалительные, аденоматозные полипы.*

Polyps of column are one of the severe intestinal diseases. Up to this day, there is no exact set of polyp's reasons. It described multiple polyposis and single hyperplastic polyps. The article presents the results of a retrospective clinical and morphological analysis of 84 patients with polyps.

Keywords: *intestinum bowel, polyp, congenital and inflammatory adenomatos polyps.*

Актуальность. Полипы толстого кишечника являются одним из тяжелых заболеваний кишечника. Для этой болезни характерно образование в слизистой оболочке кишечника одиночных или множественных полипозных образований, имеющих разные причины происхождения [1, с. 24; 2, с. 60].

Множественные полипы толстого кишечника могут быть проявлением семейного наследственного заболевания, обозначаемого синдромом Пейтца – Джигерса. В кишечнике могут появляться одиночные воспалительные полипы, которые не наследуются и связаны с хроническими колитами и колонопатиями.

Среди жителей нашего региона Узбекистана довольно распространенным являются хронические колиты с полипами. В клинической практике нелегко отличить множественный

семейный полипоз от воспалительного полипоза и оба эти патологии сопровождаются жидким стулом с примесью крови. В таких случаях единственным подспорьем служат морфологические исследования операционного материала, либо результаты анализа биоптатов.

Цель исследования. Исходя из вышеотмеченных аргументов, считаем актуальным целенаправленное изучение полипов толстого кишечника на операционном и биопсийном материале.

Материал и методы. Мы подвергли ретроспективному морфологическому анализу операционные материалы и целевых биопсий, взятых из толстого кишечника 84 больных коренных жителей нашего региона. Среди них детей до 14 лет было 11, больных в возрасте до 30 лет – 27, 31-50 летнем возрасте были 38 и за 51 лет было 8 человек. Среди больных 69 являлись представителями мужского (82,1%) и 15 – женского пола (17,8%). Приготовленные гистологические срезы окрашивались гематоксилин – эозином и по Ван Гизону.

Во всех случаях по медицинским картам проводилось изучение клинического проявления полипов. Особо обращали внимания на внекишечные симптомы, при полипозах, связанные с обменными нарушениями.

Полученные результаты. Результаты клиничко – морфологического анализа свидетельствуют, о том, что в медицинских картах большинство больных не были приведены внекишечные проявления болезни, не отмечены барабанные пальцы рук, атеромы, либо жировики. Часто констатировалась анемия, как результат продолжительного неинтенсивного выделения крови со стулом.

Клинические симптомы у детей характеризовались острыми, либо подострыми кровотечениями и анемией. У большинства взрослых отмечался желудочный дискомфорт, учащенный стул с прожилками крови и малоинтенсивные тупые боли в животе.

Из общего число 84 больных, только 3 были подвергнуты радикальной операции с резекцией части толстого кишечника, 72 больным была произведена эндоскопическое удаление полипов и 9 больным была произведена целевая биопсия во время колоноскопии.

Результаты морфологического изучения удаленных полипов и биоптатов из толстого кишечника показали, что множественный полипоз семейно-наследственного характера отмечено у 9 больных. У этих больных морфологические исследования коррелируют и клиническими данными, свидетельствующими о наследственном характере патологии. Среди них было 6 детей до 7 лет, у которых морфологические исследования подтвердили множественный полипоз, характерный для синдрома Пейтца – Дженгерса. Морфологическое изучение материалов биопсий у 9 больных показало, что двух из них в возрасте 57 и 66 лет отмечался малигнизирующиеся полипы прямой и сигмовидной кишки. У 72 больных, которым производилось эндоскопическое удаление полипов обнаружены аденоматозные, а у отдельных больных – ворсинчатые полипы кишечника.

Выводы. Таким образом, изучение медицинских карт, операционных и биопсийных материалов 84 больных с полипами толстого кишечника свидетельствуют о том, что внекишечные проявления множественного семейного полипоза, иногда остаются не распознанными что косвенно может указать на недостаточную осведомленность проктологов с внекишечными симптомами. Семейный полипоз Пейтца – Джигерса, проявляющийся в детском возрасте, нередко протекает как острая или подострая патология кишечника. Наибольший пик заболеваемости полипами кишечника приходится на возраст 30-50 лет. Нам кажется, что у коренного населения, жителей нашего региона полипы и возможно полипозы толстого кишечника, очень часто возникают из-за воспалительных процессов в результате хронического колита. Среди больных с страдающих с полипами и полипозами значительно преобладают представители мужского пола.

Результаты морфологического исследования полипов показали, что наиболее встречаются одиночные аденоматозные и реже ворсинчатые полипы. Структура полипов у большинства больных соответствует к продуктивному воспалению и поэтому резонно считать, что они являются осложнениями хронических колитов. Малигнизация отмечена у

больных в исходе с длительного течения воспаления и при наличии пролонгированных полипов в старческом возрасте.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Харлова О.А., Данилова Н.В., Мальков П.Г., Агейкина Н.В., Князев М.В. Клинико-морфологические особенности зубчатых образований толстой кишки // Архив патологии. – 2015. – Т.77, №4. – С. 24-31.
2. Харлова О.А., Данилова Н.В., Мальков П.Г., Агейкина Н.В., Князев М.В. Зубчатые образования (serrated lesions) толстой кишки // Архив патологии. – 2015. – Т.77, №1. – С. 60-69.

УДК 611.7:616.716.4.006

*Фарида Хамидова, Фазлиддин Мусурмонов, Жасурбек Исмоилов
(Самарканд, Узбекистан)*

АНАЛИЗ НЕЭПИТЕЛИАЛЬНЫХ ОПУХОЛЕЙ ЧЕЛЮСТЕЙ

Опухоли зубочелюстной системы своеобразную группу онкопатологии. Среди опухолей этой сферы особую группу по распространенности и характеру роста составляют неэпителиальные опухоли. Порой наблюдается ошибочный подход при лечении этих опухолей. В статье приводятся результаты исследования частоты, характер роста и эпидемиологии неэпителиальных опухолей зубочелюстной системы.

Ключевые слова: *опухоли зубочелюстной системы, частота, неэпителиальные опухоли, морфология.*

Tumors of dental system and mouse cavity constitute a peculiar kind of oral cancer pathology group. Among the tumors of this area a special group according the prevalence, nature, growth and prognosis composes non epithelial tumors. Sometimes there is the wrong approach for the treatment of these tumors. The article presents the results of study of the frequency, pattern of growth and epidemiology of non epithelial dental system tumors.

Keywords: *odontogenic and nonodontogenic tumors maxilla and mandibula, nonepithelial tumors, morphology.*

Актуальность. Опухоли зубочелюстной системы и полости рта составляют своеобразную группу онкопатологии и среди них особое место занимают неэпителиальные опухоли. Источниками неэпителиальных опухолей челюстей могут быть кости, соединительная ткань, ткани зубного зачатка, мезенхимальная ткань, окружающая челюстей [1, с. 7].

Как утверждают специалисты, занимающиеся опухолями в стоматологической практики, возникновение и характер роста эпителиальных и неэпителиальных опухолей отличаются и порой являются причиной ошибочного подхода к лечению и прогнозированию исходов болезни [2, с. 26]. Недостаточность сведений о частоте и характере роста неэпителиальных опухолей в челюстях является почвой неудовлетворительного знания стоматологами клиники этих опухолей. Это диктует всестороннего изучения эпидемиологию, частоту и характер роста этой группы опухолей.

Цель исследования. Исходя из вышеуказанного аргумента нами было решено проанализировать неэпителиальных опухолей верхней и нижних челюстей по материалам патологоанатомического отделения клиники СамМИ.

Материал и методы. За прошлые 5 лет (2011-2016 гг) в патологоанатомическое отделение поступило материалы от 53 больных с различными опухолевыми и опухолеподобными заболеваниями зубочелюстной системы. В 27 из них (51%)

диагносцированы опухолеподобные процессы, такие как эозинофильная гранулема (болезнь Таратынова), фиброзная дисплазия, херувизм и эпюлис. У 26 больных по биопсийным и операционным материалам установлены опухоли различного гистогенеза. Среди них неэпителиальных опухолей было 12 (46,2%). Возраст этих больных 21-57 лет, среди них преобладали мужчины (9 больных).

Результаты и обсуждение. Среди диагностированных неэпителиальных опухолей челюстей 5 относились к органонеспецифическим костным опухолям. 4 из 5 одонтогенных мезенхимальных опухолей являлись доброкачественными. Гистологически в 2 случаях установлена дентинома, в 1 случае цементома и ещё в 1 случае – фибромиксома нижней челюсти. В одном случае была распознана одонтогенная саркома, по типу умеренно дифференцированной фибросаркомы. Все опухоли из одонтогенной мезенхимы являлись внутри – челюстными, характеризовались местно-деструктивным ростом. В одном случае доброкачественная дентинома оказалась рецидивировавшей.

Органонеспецифические опухоли челюстных костей в 4 случаях оказались компактной остеомой, по одному случаю встретилась остеобластокластома (гигантоклеточная опухоль) и плазмоцитомы (миеломная болезнь) и внутричелюстная гемангиофиброма, 6 из 7 больных были мужчины.

Необходимо подчеркнуть, что при диагностики одонтогенных мезенхимальных опухолей стоматологами допускалась ошибочная трактовка рентгенологических данных, как челюстные кисты.

Выводы. Диагностика неэпителиальных челюстных опухолей порой затруднительно и только лишь биопсийное исследование правильно устанавливает характер онкопатологии. Почти всегда одонтогенные неэпителиальные органоспецифические опухоли челюстей оказываются внутричелюстными. Некоторые доброкачественные органоспецифические опухоли могут рецидивировать. Окончательный вердикт при опухолях неэпителиального характера, независимо его органоспецифичности или неспецифичности выводит морфологическое исследование.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Соловьев М.М. Опухоли челюстно-лицевой локализации (диагностика, клиника и лечение). – Ленинград: Медицина, 1982.
2. Абдуллаходжаева М.С., Акбарова М.Т. Атлас патологической анатомии болезней зудо-челюстной системы и органов полости рта. – Ташкент: Медицина, 1983.

УДК 618.16

*Улугбек Шербеков, Муродулла Рустамов, Кодир Шеркулов,
Шовкат Бойсариев, Зайниддин Сайдуллаев
(Самарканд, Узбекистан)*

ОБОСНОВАНИЕ ТАКТИКИ ЛЕЧЕНИЯ ОСТРОГО ПАРАПРОКТИТА

В статье рассмотрены результаты лечения у 746 оперированных в проктологическом отделении клиники № 1 СамМИ в течение 1, 2 и 3 лет после операции. После радикальных операций по поводу парапроктитов с интрасфинктерным и чрезсфинктерным гнойным ходом (608 случаев 81,5 %) образования свищей не было. После операций по поводу парапроктитов с экстрасфинктерным гнойным ходом (138 случаев 18,4%) в 8 случаях (1,0%) сформировался свищ, в 5 случаев (0,6 %) отмечен рецидив острого парапроктита в области послеоперационного рубца. Все больные со свищами и острым парапроктитом успешно оперированы в нашем отделении.

Ключевые слова: острый парапроктит, абсцесс, дренирование гнойника, лечение.

In the article treatment results of 746 patients who were operated at the Proctological department of SamMI № 1 Clinic and were being observed during 1, 2, 3 years further, are given. After radical operations about paraproctitis with intrasphincteric and trasspincteric location of the pyogenic source (608 cases about paraproctitis with the extrasphincteric location (138 cases of 18.4%) in 8 cases (1.0%) fistulas have formed, in 5 cases (0,6%) recurrence of the acute paraproctitis in the area of the postoperative scar has occurred. All the patients with fistulas and acute paraproctitis were successfully operated in our department.

Keywords: acute paraproctitis, abscess, drainage of an abscess, treatment.

Введение. Острый парапроктит является одним из наиболее распространенных проктологических заболеваний. По данным авторов больные с острым парапроктитом составляют около 0,5–4% всех хирургических больных, 5-40% больных с заболеваниями ободочной и прямой кишок, 20–48% больных с острыми гнойными поражениями аноректальной зоны [2, 5, 6, 7].

Острый парапроктит занимает четвертое место после геморроя, анальных трещин и колита, и составляет 38–41% от общего числа больных с экстренной хирургической патологией толстой кишки и 10–50% от всех случаев колопроктологических заболеваний [1, 2, 3, 5, 8, 12]. Заболевают острым парапроктитом чаще мужчины в возрасте 20–50 лет и на их долю приходится до 70% всех случаев, что многие исследователи связывают с анатомическими особенностями строения малого таза, обусловленными половыми различиями [9, 10, 12].

Показатель заболеваемости среди больных с острым парапроктитом в трудоспособном возрасте варьирует от 6,1 до 22,4% случаев [2, 7, 9, 13].

Несмотря на множество проведенных исследований у нас в стране и за рубежом, в лечении острого парапроктита остается ряд нерешенных проблем. Недостаточность анального сфинктера после радикальных операций, по данным различных авторов, колеблется от 7,2 % до 33%, рецидивы заболевания от 15 % до 30 %.

В настоящее время не существует общепринятой тактики лечения больных с различной степенью сложности острого парапроктита. Часть авторов предлагают ограничиться вскрытием и дренированием параректального гнойника и производить радикальную операцию только в случае формирования свища прямой кишки. При этом они вполне резонно отмечают, что у 30 % больных, после вскрытия и дренирования абсцесса наступает полное выздоровление и радикальная операция в этом случае является дополнительной неоправданной травмой анального сфинктера.

Цель исследования – улучшить результаты хирургического лечения больных острым парапроктитом.

Материалы и методы исследования. Мы проанализировали результаты лечения острого парапроктита у 746 пациентов, которые находились на лечении в проктологическом отделении клиники СамМИ за период 2005-2015 годов. Из них женщин 218 (29,2 %), мужчин 528 (70,8 %), в возрасте от 18 до 80 лет. Сроки от момента заболевания до госпитализации составляли от 2 до 12 дней, в среднем 4-6 суток. По локализации подкожно-подслизистые формы парапроктитов были у 352 (47,1 %), ишиоректальные у 256 (34,3 %), пельвиоректальные у 37 (4,9 %), ретроректальные у 64 (8,5 %) и межмышечные у 37 (4,9 %) больных. Выработали дифференцированные подходы при выборе хирургической тактики.

Радикальная операция при остром парапроктите предполагает вскрытие параректального абсцесса, с учетом степени его сложности, отношения к волокнам сфинктера и ликвидацию его внутреннего отверстия в прямой кишке. В общехирургических стационарах, чаще всего, производится простое вскрытие и дренирование гнойника без ликвидации отверстия в кишке, что в большом проценте случаев приводит к образованию свищей прямой кишки.

При подкожно-подслизистых, ишиоректальных, интрасфинктерных парапроктитах, имеющих интрасфинктерное сообщение с просветом прямой кишки выполняем вскрытие и дренирование гнойника с иссечением гнойного хода в просвет прямой кишки.

При ишиоректальных парапроктитах с трансфинктерным гнойным ходом проходящим через поверхностную порцию анального сфинктера, т.е. захватывающую часть анального сфинктера выполняем вскрытие и дренирование гнойника с рассечением гнойного хода в просвет кишки.

При ишиоректальных и ретроректальных формах с затеками, а также пельвиоректальных гнойниках с трансфинктерным гнойным ходом, при всех парапроктитах с экстрасфинктерным сообщением выполняем вскрытие и дренирование гнойника, криптэктомию. Дополнительными разрезами вскрываем затеки, дренируем их, через внутреннее отверстие проводим лигатуру, затягиваем ее. Подтягивание лигатуры производим после купирования воспалительного процесса в ране, в среднем через 4-5 дней. Как правило, достаточно 3-4 подтяжек лигатуры, после которых она отходит самостоятельно, или мы ее удаляем на 14-18 день. При этих формах, в редких случаях, когда четко не удастся определить пораженную крипту, приходится ограничиваться широким вскрытием и дренированием гнойной полости. В дальнейшем если формируется свищ операцию проводили в плановом порядке через 2-4 месяца.

При рецидивном парапроктите, по возможности иссекаем все рубцовые ткани, при крайне осторожном отношении к волокнам сфинктера. Затягивание лигатуры таким больным целесообразно после выполнения дна раны грануляциями.

Все виды парапроктита вскрывали под общим или перидуральным обезболиванием. В конце операции выполняем рану тампонами с мазью Вишневского или гипертоническим раствором.

Переязка на следующий день. Рану промываем растворами антисептиков, дренируем мазевыми турундами.

Антибиотики при гнойных парапроктитах назначаем при распространенных процессах с затеками в параректальную клетчатку.

Результаты исследования и их обсуждение. Прослежены результаты лечения у 746 оперированных в проктологическом отделении в течение 1, 2 и 3 лет после операции. После радикальных операций по поводу парапроктитов с интрасфинктерным и чрезсфинктерным гнойным ходом (608 случаев 81,5 %) образования свищей не было. После операций по поводу парапроктитов с экстрасфинктерным гнойным ходом (138 случаев 18,4%) в 8 случаях (1,0 %) сформировался свищ, в 5 случае (0,6 %) отмечен рецидив острого парапроктита в области послеоперационного рубца. Все больные со свищами и острым парапроктитом успешно оперированы в нашем отделении.

Послеоперационная недостаточность при остром парапроктите чаще всего встречается при применении лигатуры, при рецидивном парапроктите. По нашим данным составила 7 (0,9 %) случаев, при одновременном обеспечении радикальных оперативных вмешательств. Ни в одном случае оперативной коррекции недостаточности сфинктера не потребовалось.

Таким образом, операции по поводу острого парапроктита должны проводиться с учетом расположения гнойного хода к волокнам сфинктера прямой кишки, с ликвидацией внутреннего отверстия. Лечение в условиях специализированного отделения больных с острыми парапроктитами ведет к радикальному их излечению без перехода в хронический парапроктит.

Выводы

1. Операции по поводу острого парапроктита должны проводиться с учетом расположения гнойного хода к волокнам сфинктера прямой кишки, с ликвидацией внутреннего отверстия.

2. Лечение в условиях специализированного отделения больных с острыми парапроктитами ведет к радикальному их излечению без перехода в хронический парапроктит.

3. По возможности операции по поводу острого парапроктита должны проводиться хирургом подготовленным по проктологии.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаев М.Ш., Мансурова А.Б. Острый парапроктит у больных сахарным диабетом // Колопроктология. – 2012. – №1. – С. 46-51.

2. Алексеевнина В.В., Лебедь А.А., Олифирова О.С., Брегадзе А.А. Применение электроактивированных растворов в хирургической практике // Бюллетень Восточно-Сибирского научного центра СО РАМН. – 2011. – №4. – С.18.

3. Ан В.К. Опыт радикального хирургического лечения сложных форм острого парапроктита // Международный медицинский журнал. – 2001. – №5. – С.458-459.

4. Болквядзе Э.Э., Егоркин М.А. Классификация и лечение сложных форм острого парапроктита. Пятнадцатилетний опыт // Колопроктология. – 2012. – №2.

5. Бородинец А.Л., Агеев В.П., Кремень В.Е. Результаты лечения острого парапроктита // Первый Белорусский международный конгресс хирургов. – Витебск, 1996. – С.158-159.

6. Быков А.Ю., Тинис А.А., Безруков А.В., Хряков А.С., Навроцкий А.Н. Комплексное лечение больных острым парапроктитом в амбулаторно-стационарном проктологическом отделении // Научно-медицинский вестник Центрального Черноземья. – 2007. – №29. – С. 126-128.

7. Abdullaev M.Sh., Mansurova A.B. Acute paraproctitis in patients with diabetes mellitus (review of literature) // Koloproktologiya. – 2012. – №1. – P. 46-51. (in Russ.).

8. Alekseeva N.T., Glukhov A.A., Ostroushko A.P. Histochemical characteristics of the epidermis during the healing of aseptic wounds against a background of magnet therapy // Sovremennye naukoemkie tekhnologii. – 2012. – №8. – P. 7-8. (in Russ.).

9. Alekseevnina V.V., Lebed' A.A., Olifirova O.S., Bregadze A.A. Application of electroactivated solutions in surgical practice // Biulleten' Vostochno-Sibirskogo nauchnogo tsentra SO RAMN. – 2011. – №4. – P. 18. (in Russ.).

10. Balaitis Iu.V., Poida A.I., Zhel'man V.A. [Features of development and generalization of infection in acute paraproctitis]. Pervyi Belorusskii mezhdunarodnyi kongress khirurgov. Sbornik nauchnykh trudov [Proc. 1st Int. Cong. Surg.]. – Vitebsk, 1996. – P. 165-167. (in Russ.).

11. Bolkvadze E.E., Egorкин M.A. Classification and treatment of complex forms of acute paraproctitis. Fifteen years of experience // Koloproktologiya. – 2012. – №2. – P. 13-16. (in Russ.).

12. Bolkvadze E.E., Koplatadze A.M., Protsenko V.M., Egorкин M.A., Alekperov E.E. Necrectomy volume and treatment of postoperative wound during the anaerobic paraproctitis // Sibirskii meditsinskii zhurnal. – 2009. – № 84(1). – P. 84-85. (in Russ.).

13. Bykov A.Iu., Tinis A.A., Bezrukov A.V., Khriakov A.S., Navrotskii A.N. Complex treatment of patients with acute paraproctitis in out-patient and stationary proctology department // Nauchno-meditsinskii vestnik Tsentral'nogo Chernozem'ia. – 2007. – №29. – P. 126-128. (in Russ.).

УДК 611.01:616-007.17.006

Тура Эшкабилов, Бахтиёр Абдуллаев, Зилола Суярова
(Самарканд, Узбекистан)

ДИСПЛАЗИЯ И РАК: ВЗАИМООТНОШЕНИЕ И ПРОГНОЗ

Дисплазия является облигатным предраком шейки матки. Диагностика дисплазий в ранней стадии является залогом для своевременной профилактики рака. Однако, до сегодняшних дней не выработаны алгоритмы и критерии для оценки подходов к лечению дисплазии. На большом биопсийном материале изучены дисплазии и рак в плане взаимоотношения и прогноза.

Ключевые слова: рак шейки матки, дисплазия, рак на месте, малигнизация

Dysplasia is an obligate precervical cancer. Diagnosis of dysplasia in the early stages is the key to modern prevention of cancer. However, still did not have developed algorithms and criteria for the evaluation of approaches to the treatment of dysplasia. The large biopsies have studied dysplasia and cancer in terms of relationships and prediction.

Keywords: cancer of the cervix uterus, dysplasia, carcinoma in situ, malignisation.

Актуальность. По данным ВООЗ в мире имеют дисплазию шейки матки около 40 миллионов женщин. Дисплазия является облигатным предраком и в настоящее время её называют цервикальной интраэпителиальной неоплазией [1, с. 28]. Диагностика дисплазии в ранней стадии является залогом для своевременного лечения и профилактики рака матки. Однако, до сегодняшней день не выработаны алгоритмы и критерии для оценки подходов к радикальным мерам оперативного лечения дисплазий разной степени [2, с. 46]. Это диктует необходимость всестороннего изучения эпидемиологию распространения, взаимоотношения дисплазий и рака шейки матки для выработки прогностических критериев.

Цель исследования. Мы задались целью изучить на биопсийном материале клинической больницы Самаркандского мединститута дисплазии и рак шейки матки в возрастном аспекте, эпидемиологию, взаимоотношение и исход их от сроков продолжительности данных патологий.

Материал и методы. Материалом для анализа послужили биоптаты 277 женщин в возрасте 27-67 лет, поступившие в патологоанатомическое отделение клиники СамМИ за последнее 5 лет (2011-2016 года). Все биоптаты окрашены гематоксилин – эозином. Из всех анализируемых случаев в 39 случаях был установлен рак шейки матки и в остальных 238 случаях были диагностированы разные степени дисплазии.

Результаты и обсуждение. Возрастной пик больных с дисплазией приходится на 31-47 лет, которые составили 88,5% (221 больных). 19 (7,9%) женщин были в возрасте 27-30 и 37 – в возрасте 48-67 лет (15,5%). Больные с установленным раком шейки матки, в основном, были в возрасте 33-59 лет. Микроскопическое исследование опухолей подтвердило у 37 больных плоскоклеточную карциному и у 2 – умеренно дифференцированный железистый рак.

Из всех установленных дисплазий 238 случаев, у 75 больных (31,3%) распознана дисплазия I степени, у 111 больных – дисплазия II степени (47,1%) и у 52 (21,5%) – дисплазия III степени. Диагноз carcinoma in situ установлено только в третьей степени дисплазии. Во всех остальных случаях диагноз ограничивался с установлением дисплазии I и II степени.

Полученные результаты анализа продолжительности течения патологии свидетельствуют о том, что с дисплазиями I и II степени больные страдали в течение от 7 месяцев до 4 года. В этот период они получали противовоспалительное, а часть больных и противовирусное лечение. Диатермокоагуляционное лечение получали в прошлом за этот

срок 54 больных с I и II степенью дисплазии. Повторные анализы у части этих больных леченных с ДЭК констатировал переход в дисплазию III степени, то есть, carcinoma in situ. Количество таких больных составило 11 больных. Следовательно, после коагуляции у 11 больных со средней степени дисплазия переходила в более тяжелую степень то есть преинвазивной карциноме эндоцервикса.

У больных с установленным раком шейки матки (39 женщин) в анамнезе были противовоспалительное, противовирусное, физиотерапевтическое и диатермокоагуляционные способы лечения. У определенной части из них – у 27 больных раньше были распознаны дисплазии разной степени.

Однако в результате безуспешного лечения дисплазий, в исходе диатермокоагуляционных способов лечения, у этих больных отмечался инвазивный рост клеток, и в итоге констатировался та или иная форма рака шейки матки.

Выводы. Таким образом, проведенный нами анализ биопсийных материалов 277 больных, в том числе, 238 женщин с различной степени дисплазией и 39 больных с раком шейки матки показали, что наибольший возрастной пик больных при дисплазиях приходится на 31-47 лет, а при раке шейки матки – 33-59 лет. Очень часто наблюдались дисплазии легкой и умеренной степени – 186 больных. Анализ случаев дисплазий и рака шейки матки а ргіоге показывает последовательность развития дисплазий разных степеней и перехода их в рак шейки. Рак шейки матки в некоторых случаях развивался в результате длительного лечения хронических воспалительных процессов и дисплазий, а в отдельных случаях в исходе диатермокоагуляционных способов лечения. Таким образом, в материалах биопсий однозначно прослеживается связь, тесное взаимоотношение и последовательный переход облигатных предопухолевых процессов в рак шейки матки.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Данилова Н.В., Андреева Ю.Ю., Завалишина Л.Э., Мальков П.Г. Маркеры стромальной инвазии при фоновых и предраковых изменениях железистого эпителия и аденокарциноме шейки матки // Архив патологии. – 2012. – Т.74, №4. – С. 28-34.

2. Сазонова В.Ю., Федорова В.Е., Данилова Н.В. Алгоритм дифференциальной диагностики предраковых и регенераторных изменений эпителия шейки матки // Архив патологии. – 2013. – Т.75, №1. – С. 46-52.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

УДК 57.086.83

*Рузибой Бахрамов, Ойжамол Имайдинова, Жахонгир Маматқодиров
(Андижан, Узбекистан)*

РОЛЬ МИКРООРГАНИЗМОВ В ПОЧВЕ

В статье «Роль микроорганизмов в почве» выяснено, как почва богата микроорганизмами, которые в ней живут, размножаются и погибают. Рассказано, что в почве обитают микроорганизмы, с помощью которых растения приспосабливаются к среде и которые поставляют растениям питательные вещества и защитные средства.

Ключевые слова: *микроорганизмы, почва, растения, гумус, актиномицеты, грибы, биохимия, плодородие, бактерия.*

In the article «The importance of microorganisms in the soil», the soil and plants to adapt to the environment and the delivery of nutrients to plants.

Keywords: *microorganisms, soil, plant, humus, actinomycetes, fungi, biochemistry, productivity, bacteria, actinomycetes.*

Почва богато заселена микроорганизмами, которые в ней живут, размножаются и погибают. Численность микроорганизмов наиболее велика в поверхностных слоях почвы, хотя в различных почвенно-климатических условиях она несколько отличается. Микроорганизмы обеспечивает питательными веществами, воздухом, влагой, благоприятной температурой. Почвенная микрофлора играет важную роль в жизни растений. Она образует вблизи корней биологически активный слой, улучшает питание растений, предохраняет их от болезней. Однако до настоящего времени сравнительно мало известно об огромной роли микроорганизмов, который, вероятно, постоянно совершенствовался в ходе эволюции растений и, бесспорно, играл и играет большую роль в жизни каждого растительного вида. Не случайно еще древние римляне утверждали, что для успешного развития растений необходима хорошая почва. [1]

В настоящее время наукой доказано, что в почве обитают микроорганизмы, с помощью которых растения приспосабливаются к среде и которые поставляют растениям питательные вещества и защитные средства. Например, бактерии играют важную роль в плодородии почвы. [2]

Участвующие микроорганизмы в круговороте азота

Имя бактерии	Латинское имя	Деятельность Фаолияти
Азотфиксирующие	Azotobacter Rhizobium	Сапрофиты Симбионты
Нитрифицирующие	Nitrosomanas Nitrobacter	Связывают органические соединения
Денитрифицирующие	Thiobacillus	Превращают нитрат в свободный азот

Микроорганизмы в почвах распадаются и образуют гумус, участвуют в круговороте азота. Количество азота в почве в большой степени зависит от интенсивности биологических процессов.

Синтез органических веществ в почве происходит при участии различных видов микроорганизмов. Особую роль играют автотрофные микроорганизмы: серобактерии, железобактерии, нитрифицирующие бактерии и другие, которые в процессе жизнедеятельности превращают минеральные вещества в органические, служащие источником питания для гетеротрофных микроорганизмов. [1]

В очистных сооружениях бактерии играют почти такую же роль, как в почве. И в том и в другом случае они расщепляют органические вещества, превращая их в безвредные растворимые неорганические соединения. По всей вероятности, в своем большинстве бактерии приспособились к жизни в условиях, существовавших на ранних геологических этапах, и приобрели способность выживать при всех последующих резких изменениях климата. [3]

Актиномицеты – принимают активное участие в процессах минерализации, наибольшее их количество встречается в почвах, богатых растительными остатками. Они обладают богатым ферментативным аппаратом. Актиномицеты распространены в различных географических широтах и на различных высотах над уровнем моря, их обнаруживают даже в недрах земли, в источниках нефти и горючего газа. Присутствие актиномицетов почти во всех почвах, как и их способность усваивать различные вещества, свидетельствуют о важной роли в почвенных процессах. [2]

Широко распространены в почвах также микроскопические грибы. Микроскопические грибы – многочисленная и разнообразная группа микроорганизмов. Наибольшее значение среди них имеют плесневые грибы, которые по сравнению с бактериями и актиномицетами считаются более высокоорганизованными. В почве микроскопические грибы играют важную роль, поскольку их ферментативный аппарат обладает высокой активностью, способен очень быстро осуществлять окисление и разложение углеводов, жиров, белков и принимает участие в биохимических трансформациях различных органических веществ в почве. [3]

Составляющее объём некоторых микробов в биосфере

Наименование микробов	Составляющий объём биосфере	Роль в почве
Бактерии	70%	Плодородители почвы
Актиномицеты	30%	Участвуют в минерализации
Грибы	1-3%	Обитатели кислых почв

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Микроорганизмы и плодородие / Ж.Войнова-Райкова и др. – М.: “Агропромиздат”, 1986.
2. Выживаемость фитопатогенных бактерий в природе / И.В.Воронкевич. – М.: “Наука”, 1974.

УДК 57.086.83

*Рузбой Бахрамов, Феруза Мустафакулова, Маргуба Абдуллайева
(Андижан, Узбекистан)*

ГЕННАЯ ИНЖЕНЕРИЯ – ЧАСТЬ БИОТЕХНОЛОГИИ

В настоящее время основным содержащим фактором дальнейшего развития биотехнологии является генная инженерия. Использование микроорганизмов даёт целый ряд преимуществ. Имеется возможность использовать бактерии для получения многих товаров повседневного спроса, в том числе пищевых продуктов и источников энергии.

Ключевые слова: биотехнологии, микроорганизмы, ДНК, генетика,

This article is the subject of the current period if the culminate information about the gene engineering. Bacteria are necessary for the life of the people using the products, technologies lit.

Keyword: biotechnology, microorganisms, DNK, genetic, cell, metabolits.

Микроорганизмы имеют большое значение для человека: во-первых, потому, что они играют важную роль в биосфере, и, во-вторых, потому, что их можно преднамеренно использовать в нужных целях и при этом самыми разными способами. В последние годы появился новый источник пищи: это так называемый белок одноклеточных, который получают из микроорганизмов.

Использование микроорганизмов для этого дает целый ряд преимуществ: не нужно больших площадей для посевов, не нужно помещений для скота: микроорганизмы быстро растут на самых дешевых или побочных продуктах сельского хозяйства или промышленности (например, на нефтипродуктах, метаноле или бумаге). Белок одноклеточных можно использовать на корм скоту вместо продуктов, которые годятся людям.

Человек все больше и больше использует бактерии. Это создает все предпосылки для происходящей сейчас перестройки промышленности и создания так называемой биотехнологии. При этом мы рассчитываем на коренное изменение способов получения многих товаров повседневного спроса, и том числе пищевых продуктов и источников энергии. Своими успехами биотехнология во многом обязана генетикам. Накопление генетических знаний позволило свободно обращаться с генами любых организмов, в том числе и с нашими собственными. Так возникла генетическая инженерия.

Генная (генетическая) инженерия – раздел молекулярной генетики связанный с целенаправленным созданием новых молекул ДНК, способных размножаться в клетке-хозяине и осуществлять контроль за синтезом необходимых метаболитов клетки. Возникнув на стыке химии нуклеиновых кислот и генетики микроорганизмов, генная инженерия занимается расшифровкой структуры генов, их синтезом и клонированием, вставкой выделенных из клеток живых организмов или вновь синтезированных генов в клетки растений и животных с целью направленного изменения их наследственных свойств.

Для осуществления переноса генов (или трансгенеза) от одного вида организмов в другой, часто очень далекий по своему происхождению, необходимо выполнить несколько сложных операций:

1. Выделение генов (отдельных фрагментов ДНК) из клеток бактерий, растений или животных. В отдельных случаях эту операцию заменяют искусственным синтезом нужных генов;
2. Соединение (сшивание) отдельных фрагментов ДНК любого происхождения в единую молекулу в составе плазмиды;
3. Введение гибридной плазмидной ДНК, содержащей нужный ген, в клетки хозяина;
4. Копирование (клонирование) этого гена в новом хозяине с обеспечением его работы.

Клонированные гены путем микроинъекции вводят в яйцеклетку млекопитающих или протопласты растений (изолированные клетки, лишённые клеточной стенки) и из них выращивают целых животных или растения, в геном которых встроены (интегрированы) клонированные гены. Растения и животные, геном которых изменен путем генноинженерных операций, получили название трансгенных растений или трансгенных животных.

Есть все основания предполагать, что уже в ближайшем будущем будет решена проблема направленного изменения наследственности высших растений, что приведет к революции в сельском хозяйстве. В первую очередь речь идет о создании симбиоза между злаками и азотфиксирующими клубеньковыми бактериями, а это решит проблему азотных удобрений. Имеются уже доказательства того, что свободноживущие азотфиксирующие бактерии способны ассоциировать с корнями злаков, давая возможность растению-хозяину получать некоторое количество азота в результате бактериальной азотфиксации. Теперь генетически нужно добиться, чтобы азотфиксирующие бактерии более эффективно присоединялись к корням злаков, что способствовало бы их более полезной и успешной ассоциации (симбиозу).

Биологически активные вещества (антибиотики, витамины, ферменты и др.), полученные микробиологическим синтезом, находят широкое применение в медицине, сельском

хозяйстве, в пищевой, лёгкой и др. отраслях промышленности. С помощью микроорганизмов из растительных отходов получают топливный биогаз (смесь метана и диоксида углерода), осуществляют обезвреживание и разложение промышленных и бытовых отходов, очистку сточных вод, выщелачивание металлов (золота, меди) из горных пород и отвалов.

Полагают, что в недалёком будущем биотехнология способна решить основные проблемы человечества – охрану здоровья и окружающей среды, обеспечение пищей и источниками энергии.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Микроорганизмы и плодородие / Ж.Войнова-Райкова и др. – М.: “Агропромиздат”, 1986.
2. Выживаемость фитопатогенных бактерий в природе / И.В.Воронкевич. – М.: “Наука”, 1974.
3. Биология / Н.Грин, У.Стаут, Д.Тейлор. – М.: “Мир”, 1990. – Т.1.

УДК 636.2:612.646.02

*Наталья Минина, Юрий Горбунов,
Эльвира Бариева, Валерий Андалюкевич
(Гродно, Беларусь)*

ФЕНОТИПИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕМОНТНЫХ ТЕЛОЧЕК, ПОЛУЧЕННЫХ МЕТОДОМ ТРАНСПЛАНТАЦИИ ЗАМОРОЖЕННО-ОТТАЯННЫХ ЭМБРИОНОВ

Исследованиями установлено, что ремонтные телочки, полученные методом трансплантации замороженно-оттаянных эмбрионов, от рождения до 18 месячного возраста по росту не уступали, а в большинстве случаев превосходили сверстниц, полученных традиционным методом воспроизводства. Первотелки-трансплантанты обладают высоким уровнем молочной продуктивности, который по удою составляет 7536,10 кг, содержанием жира в молоке 3,62% и белка 3,23%. Вследствие этого они являются хорошим селекционным материалом для выбора среди них рекордисток нового поколения, а также использования их в качестве матерей быков-производителей.

Ключевые слова: метод трансплантации, заморожено-оттаянные эмбрионы, первотелки-трансплантанты.

The study has stated that heifer replacements, from the date of birth to 18 months, got through transplantation of frozen-defrosted embryos were not inferior to and in many cases superior to the heifers of their age but got through traditional reproduction. Transplant first-calf heifers have a high level of milk productivity which amounts to 7536.10 kilos, with 3.62% of fat and 3.23% of protein. Thus they provide a good selection material for new generation champions to be chosen among them and for being used as mothers of bulls for service.

Keywords: heifer replacements, frozen-defrosted embryos, transplant first-calf.

Введение. Выбраковка высокоценных коров по разным производственным причинам создает предпосылку быстрой потери существующего генофонда высокоценных генотипов животных. В связи с этим в селекционной программе проблеме создания высокопродуктивных стад в хозяйствах республики, а также сохранения и быстрого распространения ценных генотипов племенного поголовья отводится одно из приоритетных мест [1, с. 3].

Методу трансплантации эмбрионов в этой проблеме отведена роль как средству, которое позволяет получать большее количество однотипных потомков от высокопродуктивных

животных, ценных в племенном и товарном отношении, совершенствовать племенные и продуктивные качества в ряде поколений, более эффективно использовать генетический потенциал выдающихся коров [2].

Метод трансплантации эмбрионов дает возможность более полного использования потенциала плодовитости коров с рекордной продуктивностью и тем самым ускорить темпы селекции не только по линии отца, но и матери. Особенно важное значение метод пересадки эмбрионов имеет для получения выдающихся по племенной ценности производителей, так как увеличивается возможность отбора бычков от матерей с рекордно высокой продуктивностью. Особое значение метод приобретает при выведении новых линий, типов и пород животных. Он позволяет быстрыми темпами создать ядро новой популяции. В связи с этим применение пересадки эмбрионов ставит всю селекционную работу на новый интенсивный путь развития, конечным итогом которого является повышение продуктивности животных за счет получения и широкого использования производителей с высокой комбинационной способностью [3].

Научные исследования в данном направлении в Республике Беларусь проводились и ведутся, в основном, в стационарных условиях племзаводов и лучших хозяйств республики, тут же осуществляется и практическая реализация научных разработок в виде получения телят и создания криобанка ценных генотипов [4].

Целью исследований явилось изучение фенотипических особенностей ремонтных телочек, полученных методом трансплантации замороженно-оттаянных эмбрионов, в РУСП «Племзавод «Россь».

Материалы и методы. Исследования по использованию метода трансплантации эмбрионов крупного рогатого скота проводили в РУСП «Племзавод «Россь» Волковысского района Гродненской области. В качестве доноров-эмбрионов использовали коров черно-пестрой породы живой массой 550...650 кг с удоем от 10,0 до 12,5 тыс. кг молока за наивысшую лактацию с содержанием жира в молоке 3,7...4,1%. Возраст коров находился в пределах от 4 до 10 лет. В качестве реципиентов – телок в возрасте 18...19 месяцев живой массой 380...410 кг.

Зародыши получали после индукции полиовуляции от коров нехирургическим методом на 7-й день. Для вызывания полиовуляции у коров-доноров был использован гипофизарный препарат ФСГ-супер (Россия) по общепринятой схеме обработки в дозе 50 ЕД по Арморвскому стандарту.

Эмбрионы находились в стадии развития поздней морулы, ранней и поздней бластоцисты. Проведение гормональной обработки доноров, извлечение эмбрионов, их оценку, культивирование, криоконсервацию и оттаивание, а также пересадку осуществляли согласно «Рекомендаций по трансплантации эмбрионов в молочном и мясном скотоводстве» [5].

Биологически полноценными считали такие эмбрионы, которые имели правильную шарообразную форму, гомогенную светлую цитоплазму, неповрежденную прозрачную оболочку, одинакового размера бластомеры с плотным межклеточным контактом. Они соответствовали по степени зрелости периоду, прошедшему от момента оплодотворения до их извлечения, согласно «Методическим рекомендациям по оценке качества эмбрионов крупного рогатого скота при трансплантации эмбрионов» [6].

Через 90 дней после пересадки зародышей реципиенты были происследованы на стельность ректальным методом. Отелы реципиентов проходили в сроки, характерные для данного вида животных, без осложнений. Процедура пересадки не оказала существенного влияния на эмбриональную смертность, процесс отела, массу тела новорожденных, смертность телят до отела и соотношение полов среди получаемых телят. Телята, полученные методом трансплантации эмбрионов, рождались без заметных морфологических и физиологических нарушений.

Контрольну групу склали телочки, отримані традиційним методом штучного осіменення, а експериментальну – телочки, отримані методом трансплантації заморожено-оттаєних ембріонів. Групи сформовані за принципом аналогів, з урахуванням породи, віку та походження.

У теляток обох груп була вивчена жива маса при народженні, в віці 2, 3, 4, 5, 6, 12, 18 місяців, 1 лактації, швидкість росту за вказані вікові періоди та рівень молочної продуктивності.

Отримані результати досліджень оброблені біометрично з використанням комп'ютерної програми М. Excel. В роботі прийняті наступні позначення рівня значимості Р: * $P < 0,05$.

Результати.

При пересадці ембріонів від одного тваринного іншому надається можливість вивчити вплив хірургічного вилучення, пересадки ембріонів та організму реципієнта на онтогенез отриманого молодняка.

Аналіз динаміки живої маси за віковими періодами показав, що телочки експериментальної, як і їх сучасниці контрольної групи за весь період вирощування не мали суттєвих відмінностей. Від народження до двомісячного віку телятки-трансплантанти та їх аналоги мали практично однакову живу масу, яка склала 29,6 – 29,7 кг. До 3-місячного віку спостерігалося деяке збільшення живої маси тварин експериментальної групи (87,24 кг проти 82,52 кг). Тенденція невеликого переважання теляток-трансплантантів над сучасницями, отриманими традиційним методом, за живої маси спостерігалася також за вікові періоди від 4 до 12 місяців. Так, до 4-х, 5-ти та 6-ти місячного віку різниця на користь теляток експериментальної групи, жива маса яких була на рівні 116,67 кг, 143,14 кг, 159,76 кг, склала 9,29 кг, 15,19 кг та 6,95 кг відповідно. До 12 місяців тварини експериментальної групи важили 770,38 кг та перевищували своїх сучасниць контрольної групи на 18,14 кг. Однак ці дані не достовірні. Жива маса теляток контрольної та експериментальної груп за віку 18 місяців була практично на однаковому рівні та склала 416,81 кг та 417,10 кг відповідно. Тварини як контрольної, так і експериментальної груп за віку 12-18 місяців за живою масою перевищували вимоги стандарту чорно-пестрої породи на 7,4-11,1% та 14,3-11,2% відповідно.

Теляткам обох груп характерна достатньо висока швидкість росту. Від народження до 2-х місяців середньодобові прирости у тварин двох груп були на одному рівні та склали 570 г. Однак, починаючи з 2-х до 12 місяців, телятки-трансплантанти відрізнялися більш високою швидкістю росту порівняно з сучасницями контрольної групи. Переважання експериментальних тварин за ці вікові періоди за середньодобовими приростами над телятками, отриманими методом штучного осіменення, складало від 0,91-28,7%. При цьому достовірні відмінності ($P < 0,05$) за швидкості росту між експериментальними та контрольними тваринами виявлені за період від 4 до 5 місяців (882,19 г проти 685,33 г). Однак за віку 12-18 місяців телятки-трансплантанти поступали своїм сучасницям контрольної групи за величиною середньодобового приросту на 99,24 г (602,76 г проти 702,00 г).

В практичній племенній роботі, спрямованій на покращення стад, особливу увагу приділяється селекції, заснованій на попередньому відборі корів за рівнем продуктивності за першу лактацію.

При пересадці ембріонів від одного тваринного іншому надається можливість вивчити вплив хірургічного вилучення, пересадки ембріонів та організму реципієнта на майбутню продуктивність отриманого потомства. Рівень молочної продуктивності корів-перотеляток, отриманих методом трансплантації заморожено-оттаєних ембріонів, представлений в таблиці 3.

Молочная продуктивность коров-первотелок

Показатели	Группы	
	Контрольная	Опытная
Удой за 305 дн. лактации, кг	6749,76±290,56	7536,10±395,11
Содержание жира, %	3,61±0,018	3,62±0,020
Содержание белка, %	3,25±0,015	3,23±0,030
Количество молочного жира, кг	251,58±11,25	286,62±15,48
Живая масса, кг	502,75±7,15	510,25±5,82

В результате исследований установлено, что коровы-первотелки в условиях РУСП «Племзавод «Россь» обладают высоким потенциалом молочной продуктивности. Их удой превосходит требования стандарта породы на 69-131%.

При сравнении молочной продуктивности первотелок, полученных методом трансплантации эмбрионов и методом искусственного осеменения, выявлено, что животные опытной группы превосходят своих сверстниц из контрольной группы по удою на 786,34 кг. Удой первотелок-трансплантантов составил в среднем 7536,10 кг против 6749,76 кг у коров-первотелок, полученных традиционным методом воспроизводства. Содержание жира и белка в молоке у первотелок как опытной, так и контрольной групп было практически на одном уровне и составило соответственно 3,62% и 3,23%, 3,61% и 3,25%.

Следует отметить, что коровы-первотелки обеих групп хорошо развиты, имеют крепкое телосложение и отличаются достаточно крупными размерами тела. Их живая масса на 22,75 кг (контрольная группа) и на 30,25 кг (опытная группа) превышает требования стандарта черно-пестрой породы. При этом, не установлено значительных различий по живой массе между контрольными и опытными животными, которая составила у них соответственно 502,75 кг и 510,25 кг.

Заключение. Результаты исследований позволяют сделать вывод о том, что:

– ремонтные телочки, полученные методом трансплантации эмбрионов, отличались достаточно высокой скоростью роста и от рождения до 18 месячного возраста по росту практически не уступали, а в большинстве случаев превосходили сверстниц, полученных традиционным методом воспроизводства;

– первотелки-трансплантанты обладают высоким уровнем молочной продуктивности и являются хорошим селекционным материалом для выбора среди них рекордисток нового поколения, а также использования их в качестве матерей быков-производителей.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Голубец, Л.В. Биотехнологические аспекты репродукции животных: монография / Л.В. Голубец. – Барановичи: Баранов. укрупн. тип., 2001. – 128 с.
2. Кыса, И.С. Получение телят-двоен методом трансплантации эмбрионов: автореф. дис. ... канд. биол. наук: 03.00.13 / И.С. Кыса; Всерос. науч.-иссл. ин-т. жив-ва. – п. Дубровицы, Московская обл., 1990. – 23 с.
3. Дуранов, В.С. Рост и развитие телят-трансплантантов / В.С. Дуранов // Зоотехния. – 1991. - №5. – С. 8-10.
4. Сковородко, В.А. Биотехнология получения, хранения и пересадки эмбрионов крупного рогатого скота: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук: 06.02.01 / В.А. Сковородко; Белорус. науч.-иссл. ин-т. жив-ва. – Жодино, 1997. – 17 с.
5. Технология трансплантации эмбрионов в молочном и мясном скотоводстве : рек. / сост. : И. И. Будевич [и др.]; БелНИИЖ. – Жодино, 1996. – 24 с.
6. Методические рекомендации по оценке качества эмбрионов крупного рогатого скота при трансплантации: методические рек. / сост. : Н.И. Сергеев [и др.]; ВИЖ. – Дубровицы, 1984. – 30 с.

**МАТЕМАТИЧНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ОЦІНКИ ЗБИТКІВ
ВІД ЗАБРУДНЕННЯ ПОВІТРЯ АВТОТРАНСПОРТОМ**

Досліджено метод інтервального оцінювання збитків на основі аналізу реальних концентрацій шкідливих речовин. Досліджено існуючу методику оцінювання збитків довіллю від автотранспорту, що базується на статистичних показниках методами аналізу інтервальних даних. Розроблено програмне забезпечення для дослідження та прогнозування гарантованих інтервалів збитків, пов'язаних із негативним впливом транспортних засобів на довкілля.

***Ключові слова:** метод аналізу інтервальних даних, метод інтервального оцінювання збитків, прогнозування гарантованих інтервалів, математична модель забруднення повітря, програмна система.*

The method of interval estimation of losses by analyzing the actual concentrations of harmful substances. The existing methods of evaluating losses from traffic environment, based on statistical indicators methods of analysis of interval data. The software is developed for the study and prediction intervals guaranteed losses associated with the negative impact of vehicles on the environment.

***Key words:** methods of analysis of interval data, method of interval evaluation of losses, prediction of guaranteed intervals, software system, mathematical model of air pollution.*

Забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту при постійно наростаючій кількості автомобілів стає все більш актуальною проблемою, особливо у великих містах. Контроль за рівнем забруднення атмосфери здійснюють держсанепідстанції, проводячи вимірювання концентрацій шкідливих речовин. Наступним важливим етапом цієї задачі є визначення збитків та їх відшкодування власниками автотранспортних засобів. На сьогодні дана задача розв'язується за допомогою екологічних зборів, величина яких визначається Міністерством екології та природних ресурсів України і базується на неточних статистичних показниках. Тому постає проблема розробки нового підходу до оцінювання збитків від діяльності автотранспорту, який ґрунтується на реальних концентраціях шкідливих речовин в атмосферному повітрі і дозволяє здійснити адекватний розподіл цих збитків між учасниками процесу забруднення довкілля.

На сьогоднішній день Державним комітетом статистики України (наказ від 13.11.2008 №452) затверджена методика, що базується на статистичних показниках при оцінюванні обсягів викидів автотранспортом. В основі цієї методики використовуються дані про наявні транспортні одиниці, зареєстровані в межах даного району чи міста, а також обсяги використаного пального в межах певної території. Така методика дає можливість оцінити обсяги шкідливих викидів і розрахувати збитки, нанесені довіллю. Основним недоліком вказаної методики є неврахування при оцінюванні збитків великої кількості факторів: транспорт використовується не регулярно; в межах певної території пальне використовує транзитний транспорт, який перебуває на даній території; погодні умови; розповсюдження шкідливих викидів; провітрюваність певної території; напрям та сила вітру.

Зробимо деякі припущення, на яких буде ґрунтуватися запропонований метод інтервального оцінювання економічних збитків. Нехай із застосуванням певної методики [1, с. 62] з заданою точністю отримані загальні обсяги викидів автотранспорту за конкретний

проміжок часу. Тоді основним завданням є оцінка збитків в межах встановлених обсягів викидів із заданою точністю та розподіл відповідальності за нанесені збитки довікілью. Для регулювання обсягів шкідливих викидів промисловими підприємствами розроблена Міністерством охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки України Інструкція про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища. У цій інструкції вказано, що сума збору визначається в залежності від обсягів викидів. Фактично встановлені платежі даною інструкцією дають можливість регулювати обсяги шкідливих викидів окремими промисловими підприємствами. При цьому до уваги приймаються точкові джерела шкідливих викидів. Оскільки обсяги платежів повинні відповідати обсягам нанесених збитків довікілью внаслідок відповідних обсягів шкідливих викидів можемо стверджувати, що саме збитки довікілью еквівалентні обсягам цих платежів. Спираючись на вказану методику, а також із урахуванням точності оцінки обсягів шкідливих викидів, можемо побудувати методику для оцінювання збитків нанесених довікілью по різних видах забруднень шкідливими речовинами. Єдиною проблемою при цьому залишається той факт, що автотранспорт слід розглядати як розподілений об'єкт, а не точкове джерело шкідливих викидів, що суттєво ускладнює оцінювання збитків. А особливо, подальший розподіл відповідальності внеску в загальний обсяг збитків кожної автотранспортної одиниці. Тому, спочатку розглянемо загальну оцінку величини збитків нанесених довікілью автотранспортними одиницями для певної території на певний проміжок часу, а потім повернемося до методики оцінювання обсягів цих збитків із подальшим розподілом відповідальності за ці збитки. Згідно існуючої методики [2, с.308], величину збитків по видах, за кожен тону шкідливих викидів розраховують за формулою:

$$ZB_{ij} = NZV_{ij} \cdot I \cdot K_1 \cdot K_2, \quad (1)$$

де NZV_{ij} – нормативи j -того збору, який справляється за річні викиди i -тої забруднюючої речовини (грн/т); I – величина індексу споживчих цін (індекс інфляції) за попередній рік; K_1 – коригуючий коефіцієнт до нормативів збору, який встановлюється залежно від чисельності жителів населеного пункту; K_2 – коригуючий коефіцієнт до нормативів збору, який встановлюється залежно від народногосподарського значення населеного пункту.

Тоді, користуючись формулою (1) для розрахунку реальних збитків з врахуванням річних викидів i -тої забруднюючої речовини, загальні збитки розраховуємо за формулою:

$$Z = \sum_{i=1}^M \sum_{j=1}^N ZB_{ij} \cdot V_i, \quad (2)$$

де V_i – річні обсяги викидів i -тої забруднюючої речовини в тонах.

Таким чином, враховуючи усі індекси та коригуючі коефіцієнти в формулі (2), а також наявності обсягів річних збитків можна розрахувати загальний обсяг збитків довікілью, який еквівалентний платежам за викиди. Проте дана формула не дає можливості оцінити розподіл збитків у часі, а також провести персоніфікацію відповідальності за збитки, що є актуальним для розподіленого джерела викидів, яким є автотранспорт. На сьогоднішній день є можливість із використанням лабораторій, які функціонують в міських Держсанепідслужбах, а також засобами моделювання встановити реальні концентрації шкідливих викидів забруднюючих речовин в атмосфері. Розглянемо випадок, коли оцінка збитків проводиться на основі вимірювання реальних концентрацій шкідливих речовин в приземистому шарі атмосфери для заданого певного району міста. Аналіз існуючих технологій отримання миттєвих значень концентрацій шкідливих викидів показав, що вони ґрунтуються на застосуванні спектроаналізаторів (пристроїв оцінювання реальних концентрацій типу „Аквілон 1-1”, „СФ-26”, „Тайфун Р-20-2”). При цьому вимірювання миттєвих значень концентрацій за допомогою згаданих приладів передбачає забір повітря в точках вимірювань на протязі 10-20 хвилин з подальшим виділенням концентрацій шкідливих викидів в

лабораторних умовах. Тому реально процес вимірювання дає можливість на певній території встановити сумарні миттєві концентрації шкідливих викидів автотранспорту, а також постійно діючі фонові концентрації.

Такий підхід уможлиблює враховувати при оцінці як викидів, так і їх наслідків – збитків, враховуючи ряд надзвичайно важливих факторів, а саме: інтенсивність транспортних потоків; розповсюдження концентрацій шкідливих речовин в атмосфері внаслідок провітрювання; погодні умови; район міста. А головне – забезпечує встановлення з певною точністю реальної картини забруднень наявних транспортних засобів, які беруть участь у цьому забрудненні, і відповідно об'єктивне з заданою точністю оцінювання обсягів збитків.

Користуючись формулою (2) перейдемо від оцінки річних збитків до динамічного оцінювання цих збитків. У результаті отримаємо таку формулу:

$$Z(t) = \sum_{i=1}^M \sum_{j=1}^N ZB_{ij} \cdot V_i(t), \quad (3)$$

де $Z(t)$ – динаміка оцінювання збитків; $V_i(t)$ – динаміка зміни концентрацій i -тої забруднюючої речовини.

Враховуючи, що концентрації забруднюючих речовин залежать від території і загалом від об'єму приземистого шару атмосфери, а також той факт, що формула (3) орієнтована на розрахунок річних збитків, у формулі (2) перейдемо до дискретних оцінок розміру збитків. Тоді отримаємо наступну формулу:

$$Z_k = \sum_{i=1}^M \sum_{j=1}^N ZB_{ij} \cdot V_{ik}, \quad (4)$$

де V_{ik} – обсяги викидів шкідливих речовин за k -тий період, які визначаються за формулою:

$$V_{ik} = \tilde{V}_{iv} \cdot Q \cdot t_k / t_v, \quad (5)$$

де \tilde{V}_{iv} – це встановлена концентрація шкідливих викидів i -тої забруднюючої речовини за час забору повітря в точці вимірювання; Q – об'єм приземистого шару атмосфери, який визначається його товщиною та площею району інтенсивного руху автотранспортних засобів (переважно товщина приземистого шару визначається від 1 до 3 метрів); t_v – тривалість забору повітря для вимірювання концентрацій шкідливих викидів, виражена у частці до річної; t_k – тривалість дискрети у частці до року.

Користуючись відомими в теорії систем методами аналізу даних, які розробляються в межах теоретико-множинного або інтервального підходу, приймаємо, що при оцінюванні обсягів викидів V_{ik} у формулі (5) перейдемо до так званих інтервальних чисел, якими задається неточність вихідних даних. Тоді ця формула набуде такого вигляду:

$$[V_{ik}^-; V_{ik}^+] = [\tilde{V}_{iv}^-; \tilde{V}_{iv}^+] \cdot Q \cdot t_k / t_v, \quad (6)$$

де V_{ik}^-, V_{ik}^+ – відповідно нижня і верхня гарантовані межі встановлених обсягів шкідливих викидів для відповідного приземистого шару відповідної шкідливої речовини та часу забору повітря; $\tilde{V}_{iv}^-, \tilde{V}_{iv}^+$ – нижнє і верхнє значення інтервалу виміряних концентрацій

шкідливих речовин з точністю $\Delta_{\tilde{V}} = \frac{\tilde{V}_{iv}^- + \tilde{V}_{iv}^+}{2}$.

Тоді, формулу (4) щодо оцінки збитків внаслідок забруднень середовища автотранспортом представимо у такому вигляді

$$[Z_k^-; Z_k^+] = \sum_{i=1}^M \sum_{j=1}^N ZB_{ij} \cdot [V_{ik}^-; V_{ik}^+], \quad (7)$$

де Z_k^-, Z_k^+ – нижня і верхня гарантовані межі встановлених збитків внаслідок забруднення приземистого шару атмосфери для даного району міста та вимірних концентрацій визначених з точністю $\Delta_{\bar{v}}$.

У такий спосіб обчислені збитки будемо називати інтервальними збитками внаслідок забруднення певної території розподіленими об'єктами, якими є автотранспортні засоби. Такий підхід дає можливість встановити гарантовані межі збитків, межі яких однозначно визначаються точностями встановлення обсягів викидів.

За допомогою GUI було реалізовано наступні функції: введення даних в базу даних (рис. 1); прогноз динаміки; знаходження інтегрованих показників; екранні форми розподілу.

У програмі є можливість вибору умов проведення вимірювань: об'єкт вимірювання, речовини, норматив зборів за забруднення вибраною речовиною, а також – задання інтенсивності транспортних потоків.

Рис. 1. Форма введення факторів впливу

На рис. 2 представлено розрахунок динаміки концентрацій шкідливих викидів, у результаті якого для певної речовини за певний період можна отримати оцінку збитків та графік динаміки інтервальних збитків.

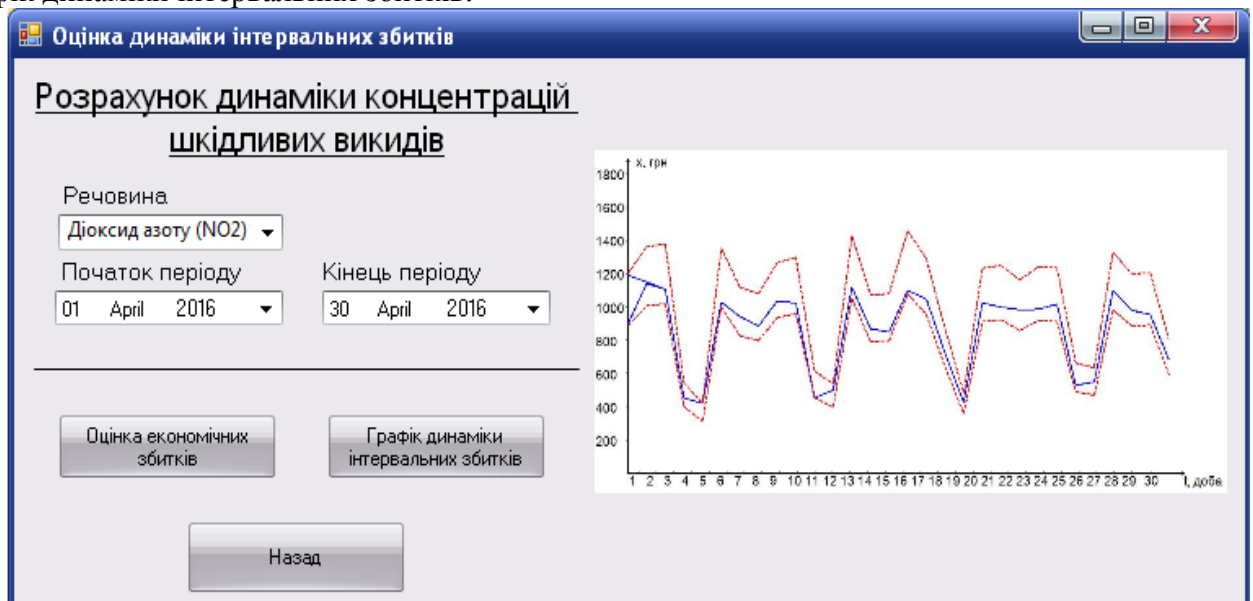

Рис. 2. Форма розрахунку динаміки концентрацій шкідливих викидів

Провівши інтервальне оцінювання збитків переходять до модуля розподілу відповідальності за нанесені збитки. В результаті отримують схему розподілу збитків в залежності від певних характеристик: виду транспортного засобу; виду палива; норм викидів загальному транспортному потоці. На рис. 3 проілюстровано розрахунок збору з власника певного виду транспортного засобу згідно розробленої схеми розподілу відповідальності.

Розрахунок розподілу відповідальності за нанесені збитки

Речовина: діоксид азоту (NO₂)

Початок періоду: 01 квітня 2016 р.

Кінець періоду: 30 квітня 2016 р.

Розмір збитків: 31802,89 грн.

Фізична особа

Кількість літрів пального	Збір за 1 л	Сума
100	0,002 грн.	0,2 грн.

Юридична особа

Вид автотранспорту	Час перебування протягом місяця (год.)	Збір за 1 год.	Сума
пасажирські автобуси	300	0,15 грн.	45 грн.

Назад

Рис. 3. Екранна форма нарахування сплати за забруднення довкілля

Розроблене програмне забезпечення для оцінювання збитків від забруднення автотранспортом дає можливість поєднати розроблені методи прогнозування динаміки інтервальних збитків та здійснює розподіл відповідальності власників автотранспортних засобів юридичних та фізичних осіб за збитки, нанесені довкіллю шкідливими викидами автотранспорту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дивак М.П. Моделювання процесів встановлення платежів за збитки нанесені екологічному середовищу автотранспортом / М.П. Дивак, О.К. Кушнір // Перспективи впровадження екологічного оподаткування в Україні: зб. матер. наук.-практ. круглого столу, 4 червня 2010 р. – Ірпінь: Нац. унів. ДПС України, 2010. – С. 62-65.
2. Кушнір О.К. Економічні збитки внаслідок діяльності автотранспорту / О.К. Кушнір // Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України в XXI столітті. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки (за матеріалами III міжнародної науково-практичної конференції). – Кам'янець-Подільський: ПП „Медобори-2006”, 2010. – С. 308-311.

УДК 694.1

Олена Калашник, Тарас Паламарчук
(Полтава, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ БУДИНКУ ЗБІРНОГО ІЗ ДЕРЕВИНИ ДЛЯ МИТНИХ ЦІЛЕЙ

Класифікація товарів за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності є обов'язковою умовою для їх митного оформлення. У даній роботі розглянуто процес класифікації для митних цілей збірної будівельної конструкції із деревини/

Ключові слова: збірні будівельні конструкції, деревина, класифікація, Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності

The classification of goods for Ukrainian goods classification of foreign economic activity is a prerequisite for customs clearance. In this work the process of classification for customs purposes prefabricated buildings of wood

Key words: prefabricated buildings, wood, classification, Ukrainian goods classification of foreign economic activity

Класифікація товарів для цілей митного оформлення здійснюється згідно з вимогами Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД), яка є товарною номенклатурою Митного тарифу України, затвердженого Законом України від 05.04.2001 р. № 2371-III «Про Митний тариф України» (зі змінами та доповненнями) [1], з урахуванням Основних правил інтерпретації УКТ ЗЕД та визначальних для класифікації характеристик товару.

Згідно зі статтею 69 Митного кодексу України (МКУ) [2] товари при їх декларуванні підлягають класифікації, тобто у відношенні товарів визначаються коди відповідно до класифікаційних групувань, зазначених в УКТ ЗЕД. Митні органи здійснюють контроль правильності класифікації товарів, поданих до митного оформлення, згідно з УКТ ЗЕД. У разі виявлення під час митного оформлення товарів або після нього порушення правил класифікації товарів митний орган має право самостійно класифікувати такі товари [2].

Рішення митних органів щодо класифікації товарів для митних цілей є обов'язковими. Такі рішення оприлюднюються у встановленому законодавством порядку. У разі незгоди з рішенням митного органу щодо класифікації товару декларант або уповноважена ним особа має право оскаржити це рішення у порядку, встановленому главою 4 МКУ [2]. Висновки інших органів, установ та організацій щодо визначення кодів товарів згідно з УКТ ЗЕД при митному оформленні мають інформаційний або довідковий характер.

Слід зауважити, що питання класифікації товарів для митних цілей за УКТ ЗЕД завжди були і залишаються одними з найбільш актуальних у сфері митного регулювання, так як ефективність застосування митними органами заходів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоторговельної діяльності знаходиться у прямій залежності від того, наскільки повно і точно вирішені питання класифікації товарів. Обов'язком декларанта є подання митним органам всієї наявної у нього інформації про властивості товарів, що може допомогти посадовим особам здійснювати контроль правильності класифікації за УКТ ЗЕД задекларованих товарів.

Відповідно до контракту купівлі-продажу з митної території України з метою експорту поставляється товар «Збірна будівельна конструкція з деревини: дерев'яний будинок зі зрубу загальною площею 112 м² (у частково розібраному стані для полегшення транспортування)».

Оскільки декларування товару ґрунтується на коді товару, на першому етапі агентом з митного оформлення було здійснено класифікацію товару за УКТ ЗЕД [3]. Проаналізуємо дії

агента з митного оформлення під час класифікації товару за УКТ ЗЕД. Для аналізу скористаємося програмою MD Explorer.

Збірні будівельні конструкції з деревини згідно УКТ ЗЕД відносяться до розділу XX «Різні промислові товари», групи 94 «Меблі; постільні речі, матраци, матрацні основи, диванні подушки та аналогічні набивні речі меблів, світильники та освітлювальні прилади, в іншому місці не зазначені; світлові покажчики, табло та подібні вироби; збірні будівельні конструкції» (рис. 1).

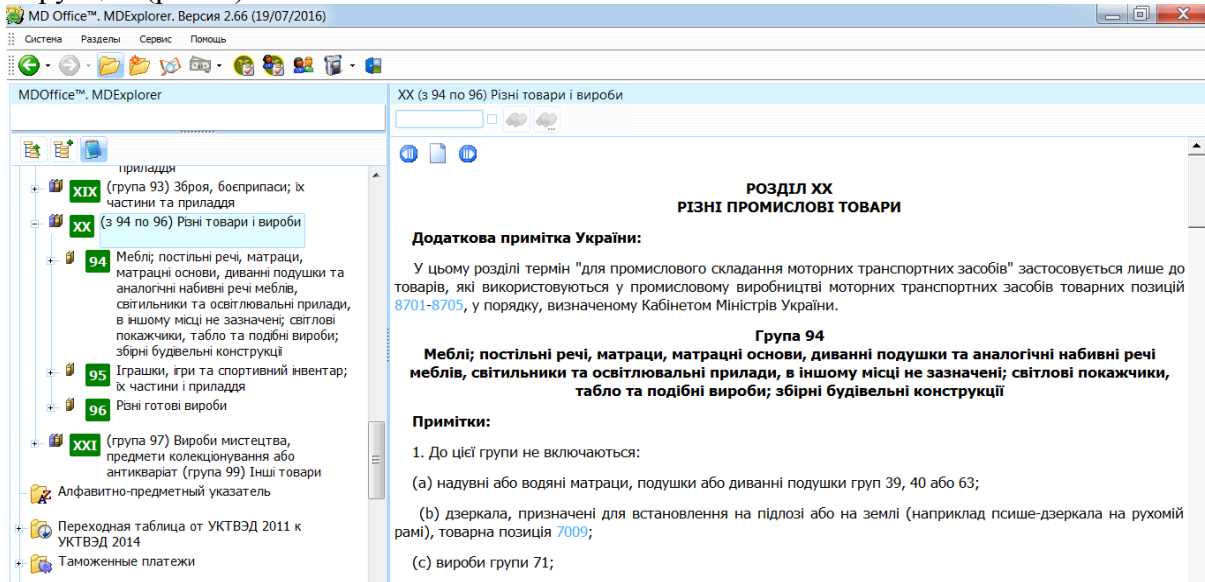

Рис. 1. Діалогове вікно MD Explorer – кодування товару – збірні будівельні конструкції на рівні групи УКТ ЗЕД

Ознайомившись з примітками до групи 94, з'ясуємо, що збірні будівельні конструкції класифікуються у товарній позиції 9406. Зокрема, у примітках зазначено, що відповідно п.4. термін «збірні будівельні конструкції» товарної позиції 9406 означає конструкції, зібрані на підприємстві, або ті, що постачаються як сукупність окремих елементів для складання на місці, наприклад, житлові або промислові приміщення, контори, школи, магазини, навіси, гаражі або аналогічні будівлі. У загальних положеннях також знаходимо інформацію про те, що частини збірних будівельних конструкцій товарної позиції 9406, подані окремо, у всіх випадках включаються до відповідних товарних позицій. Класифікація збірної будівельної конструкції згідно з УКТ ЗЕД [3] на рівні товарної позиції представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація збірної будівельної конструкції згідно УКТ ЗЕД

Етапи визначення коду товару	Опис
Група 94	Меблі; постільні речі, матраци, матрацні основи, диванні подушки та аналогічні набивні речі меблів, світильники та освітлювальні прилади, в іншому місці не зазначені; світлові покажчики, табло та подібні вироби; збірні будівельні конструкції
Товарна позиція 9401	Меблі для сидіння (крім включених до товарної позиції 9402), які перетворюються або не перетворюються на ліжка, та їх частини
Товарна позиція 9402	Меблі медичні, хірургічні, стоматологічні або ветеринарні (наприклад операційні столи, столи оглядові, лікарняні ліжка з механічним пристроєм, стоматологічні крісла); перукарські крісла та аналогічні крісла з пристроєм для обертання, нахилання і підймання; їх частини
Товарна позиція 9403	Інші меблі та їх частини

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Товарна позиція 9404	Основи матраці; постільні речі та подібні вироби (наприклад матраци, стьобані ковдри пухові та пір'яні, диванні подушки, пуфи і подушки), з пружинами або заповнені будь-якими матеріалами, чи вироблені з пористої гуми або полімерних матеріалів, з покриттям чи без покриття
Товарна позиція 9405	Лампи та освітлювальне обладнання, включаючи прожектори та їх частини, в іншому місці не зазначені; світлові вивіски, світлові покажчики, табло з назвою або адресою і подібні вироби, що мають умонтоване джерело світла та їх частини, в іншому місці не зазначені
Товарна позиція 9406	Конструкції будівельні збірні

Проаналізуємо пояснення до товарної позиції 9406. До цієї товарної позиції входять конструкції будівельні збірні, відомі також як «будівлі, зроблені промисловим способом», виготовлені з будь-яких матеріалів. Ці будівлі виконують дуже різні функції: можуть бути житлом, робочою підсобкою, конторою, школою, магазином, навісом, гаражем і теплицею і, як правило, подані у вигляді:

- закінчених будівель, повністю зібраних і готових до використання;
- закінчених будівель, незібраних;
- незакінчених будівель, зібраних або незібраних, які мають характерні властивості збірних будівельних конструкцій.

У випадку, коли будівлі подані незібраними, потрібні складові елементи можуть бути подані частково зібраними (наприклад, стіни, кроквяні ферми) чи нарізаними за визначеним розміром (зокрема, балки, бруси), або, у ряді випадків, невизначеної або довільної довжини для нарізування на місці (лежень (поріг, нижній брус), ізоляційні матеріали і т.д.).

Включені до цієї товарної позиції будівлі можуть бути як обладнаними, так і необладнаними. Проте звичайно умонтоване устаткування, яке лише постачається, повинне класифікуватися разом з будівлею. До нього відносяться електропроводка (проводи, розетки, вимикачі, рубильники, дзвінки і т.д.), опалювальне і вентиляційне устаткування (котли, батареї, кондиціонери і т.д.), санітарне устаткування (ванни, душеве устаткування, водонагрівачі і т.д.), кухонне устаткування (раковини, витяжки, плити і т.д.), а також предмети меблів, умонтовані або призначені для вмонтовування (шафи для посуду і т.д.).

Матеріали для складання або оброблення збірних будівельних конструкцій (наприклад, цвяхи, клеї, штукатурка, будівельний розчин, електропроводи та кабелі, труби та трубки, фарби, шпалери, килимові покриття) повинні класифікуватися разом з будівлею за умови, що вони подані в необхідній для будівель кількості.

Подані окремо частини будівель та устаткування, ідентифіковані чи ні як призначені для цих будівель, не включаються до цієї товарної позиції і у всіх випадках включаються до відповідних товарних позицій.

Додаткові пояснення до товарної категорії 94060011 містять інформацію про те, що мобільні будинки мають, наприклад, наступні характеристики:

- зовнішня поверхня може складатись з різних матеріалів (дерева, пластмаси, алюмінію і т.д.)
- вони, як правило, мають довжину 7 – 11 м, ширину 3 – 4 м, висоту 3 – 4 м та масу 1 – 4,5 т;
- вони можуть мати похилий дах з двох сторін;
- їх інтер'єр повністю обладнаний всім необхідними для проживання;
- вони мають одинарну або спарену вісь в центрі, обладнані колесами невисокого розміру та буксувальною балкою, яка допускає переміщення місця розташування будинку на короткі відстані;

- переміщення по дорогах загального використання здійснюється при навантаженні на трейлер або вантажівку, так як вони не обладнані світловим сигналом, а також будь-якими гальмівними системами, вони не можуть бути дозволені для громадського транспорту.

Отже, ознайомившись з поясненнями до товарної позиції 9406, з'ясуємо чим відрізняються мобільні будинки від інших збірних будівельних конструкцій і можемо продовжити подальшу класифікацію конструкції будівельної збірної, яка планується до експортної поставки (табл. 2).

Таблиця 2

Продовження класифікації збірної будівельної конструкції

Етапи визначення коду товару	Опис
Товарна підпозиція 940600	Диференціація відсутня
Товарна категорія 94060011	- мобільні будинки
—	- інші
Товарна категорія 94060020	--з дерева
—	-- з чорних металів
Товарна категорія 94060080	-- з інших матеріалів

Як видно з таблиці 2, головним критерієм класифікації конструкцій будівельних збірних на рівні товарної категорії є матеріал виготовлення. Вивчивши властивості товару – «конструкції будівельні збірні», декларант визначив товарну категорію на рівні восьми знаків (рис. 2).

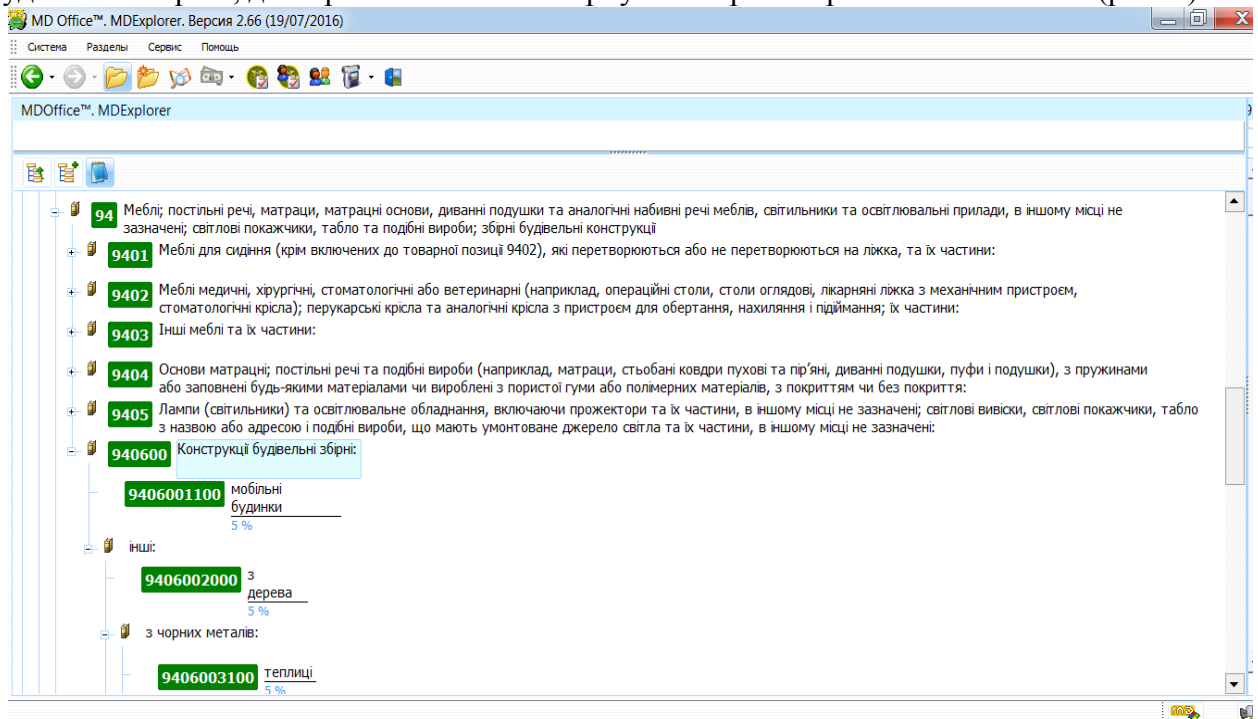

Рис. 2. Діалогове вікно MD Explorer – кодування товару – «конструкції будівельні збірні» на рівні категорії та підкатегорії за УКТ ЗЕД

Як бачимо, на рівні товарної підкатегорії диференціація відсутня, отже декларант прийняв рішення про класифікацію товару кодом 9406002000 (рис. 3).

УКТВЭД 2014 года, товар 9406 00 20 00

Меблі; постільні речі, матраци, матрацні основи, диванні подушки та аналогічні набивні речі меблів, світильники та освітлювальні прилади, в іншому місці не зазначені; світлові покажчики, табло та подібні вироби; збірні будівельні конструкції
Конструкції будівельні збірні:
-інші:
--з дерева

Рис. 3. Діалогове вікно MD Explorer – код товару «конструкції будівельні збірні» з дерева за УКТ ЗЕД для митних цілей – 9406002000.

Даний код декларант використовуватиме для отримання інформації про перелік законодавчих та нормативно-правових актів, які регулюють переміщення партії товару – «конструкції будівельні збірні» з дерева через митний кордон України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Митний тариф України : Закон України 584-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : zakon.rada.gov.ua/go/584-18. – Назва з екрану.
2. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495 –VI (станом на 01 квітня 2016 р.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> – Назва з екрану.
3. Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум.: URL : www.kmu.gov.ua/dmsu/control/.../list?... – Назва з екрану.

УДК 629.7. 616.4

*Ташпулат Сафаров, Шокир Ураков
(Самарканд, Узбекистан)*

**СИСТЕМА ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ
И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ ДЛЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ДИАГНОСТИКИ
ОДНОГО КЛАССА БОЛЕЗНИ**

Статья рассматривает вопросы реализации программного комплекса для дифференциальной диагностики на примере инфаркта миокарда и головной боли. Программный комплекс разработан по матричной вероятностной модели и модели логического рассуждения, основанной на формализации знания экспертов.

Ключевые слова: *комплекс программ, дифференциальная диагностика, вероятностная модель, логическая модель, рассуждения, знания экспертов.*

Article deals with the implementation of software for the differential diagnosis as an example myocardial infarction and headache. The program is designed for complex matrix probabilistic model and logical reasoning based on the formalization of the knowledge of the expert.

Keywords: *software complex, differential diagnosis, probabilistic model, logical model, reason, knowledge of experts.*

Предлагаемая система поддержки принятия диагностических решений (СППДР) разработана по принципам [1], математического и алгоритмического обеспечения [2, 3]. На основе математического и алгоритмического обеспечения разработан комплекс программ на

языке Delphi под названием DIAGNOSTIKA и зарегистрирован в агентстве по интеллектуальной собственности Республики Узбекистан.

Комплексная программа DIAGNOSTIKA состоит из основных управляющих программ и следующих трех подпрограмм: PROCEDURE MATVER; PROCEDURE DIAGLOG1; PROCEDURE DIAGLOG2.

Комплекс программ DIAGNOSTIKA работает в диалоговом режиме и имеющим базами знаниями настоящего варианта СППДП функционируют для следующих однородных классов болезни (ОКБ): 1-ОКБ это «Инфаркт миокарда», 2-ОКБ это «Головная боль». С помощью данной СППДР рассматриваются вопросы дифференциальной диагностики каждого класса болезни.

Пользователь в процессе функционирования СППДР должен отвечать на следующие вопросы: «Введете тип класса болезни: выход из программы -0, кардиологический -1, головная боль-2».

Если пользователь вводит 0, то программа завершает свою работу, если 1 работает для кардиологических болезней и спрашивает следующие данные:

- количество симптомов и признаков;
- количество диагнозов;
- количество рекомендаций.

Если пользователь вводит 2, то программа работает для болезни «Головная боль» и спрашивает следующие данные:

- количество симптомов и признаков;
- количество диагнозов;
- количество этиологии.

Если пользователь вводит другие значения, то программа даёт сообщения «Тип класса болезни неправильный» и его спрашивает повторно.

После ввода выше описанной информации для решения задачи диагностики по кардиологической болезни работают подпрограмм MATVER и DIAGLOG1, а для болезни головная боль MATVER и DIAGLOG2.

Подпрограмма MATVER разработана на основе матричной вероятностной модели, разработанной в [2].

Процесс работы MATVER в диалоговом режиме (ЭВМ-пользователь) происходит в следующем порядке:

ЭВМ: Вводите вес экспертов $A[q]$;

Пользователь: вводит значение $A[q]$ для каждого эксперта ($q=1,2,\dots,k$). Весовые коэффициенты экспертов $A[q]$ принимают значение в интервале $(0,1]$.

ЭВМ: Вводится оценка q -экспертов $P2[i,j]$;

Пользователь: последовательно вводит оценка экспертов $P2[i,j,q]$. После этого программа проверяет достоверность оценки экспертов. Если достоверность недостаточна, то на экране появиться следующее сообщение:

Недостаточная точность в оценках экспертов.

Хотите обновлять состав экспертов.

Если да введите 1, если нет, введите 0.

Если пользователь вводит 1, то программа повторно спрашивает вес и оценку экспертов, если вводит 0 программа завершает работу без результатов.

Если достоверность оценки экспертов достаточна, то проверяются с допустимыми отклонениями $E[i,j]$

После этого программа определяет наиболее вероятный вариант диагноза и их наименование, читает из файла `diagnoz.txt`. На экране даёт номер и наименование диагноза.

Подпрограмма DIAGLOG1 работает по знаниям кардиологических болезней, информация которой хранится в файлах `SIMPTOM.TXT`, `DIAGNOZ.TXT`, `RECOMEN.TXT`. Логическое рассуждение данной подпрограммы основано на правилах, разработанных в [4].

Подпрограмма DIAGLOG1 функционирует многоэтапном режиме:

1-этап: устанавливает диагноз по симптомам. Значение симптомов вводится в диалоговым режиме.

Если есть необходимость переходить на 2-этап, который основывается на результатах ЭКГ, происходит следующий диалог: ЭВМ спрашивает: «В базе есть или нет результаты ЭКГ, если есть вводите 1, если нет вводите 0».

Если пользователь вводит 1, то программа устанавливает диагноз, основанный на результатах ЭКГ. Если вводит 0, то программа переходит на 3-этап и спрашивает: «В базе есть или нет результаты изменения фермента, если есть вводите 1, если нет -вводите 0». Если пользователь вводит 1, то программа работает по результату изменения фермента, если вводит 0, то программа переходит на 4-этап и спрашивает: «В базе есть или нет результаты ЭхоКГ, если есть вводите 1, если нет вводите 0». Если пользователь вводит 1, то программа работает по результату ЭхоКГ, если вводит 0, то программа переходит на 5-этап и спрашивает: «В базе есть или нет результаты коронарной ангиографии, если есть вводите 1, если нет вводите 0». Если пользователь вводит 1, то программа работает по результату коронарной ангиографии, если вводит 0, то даёт информации: «В базе информации недостаточно, требуется дополнительное исследование».

По общим принципам программа на каждом этапе попытается установить диагноз по существующим знаниям. Если сможет установить диагноз, то даёт сообщение по диагнозу и соответствующих рекомендаций, если нет переходит на следующий этап.

Программа DIAGLOG2 работает по знаниям головной боли, информация о которой хранится в файлах SIMPTOM.TXT, DIAGNOZ.TXT, ETIOLOG.TXT. Логическое рассуждение происходит по правилам, разработанным в [4].

Данная подпрограмма функционирует почти без вмешательства пользователя. При этом пользователь должен заполнить по необходимой информации выше указанные файлы.

Программа на 1- этапе устанавливает диагноз по симптомам и характеристам. На 2-ом этапе установленный диагноз подтверждается по особенности локализации «Длительность приступа и периодичностью».

В результате программа даёт соответствующий диагноз или этиологию.

Если для установления диагноза информации не хватает, то ЭВМ даёт следующее сообщение «Для установления диагнозов или этиологии информации недостаточно».

Предлагаемым способом по созданию и применению автоматизированной СППДР методологической точкой зрения, является универсальный характер. По принципу работы алгоритма функционирование системы состоит из двух этапов.

Первый этап основан на многомерной матричной вероятностной модели, которая является пригодной для любого класса болезни. На этом этапе достаточно заменить информационное обеспечение, изложенной для кардиологической болезни и болезни головной боли.

Для применения данной СППДР для другого ОКБ основное внимание уделяется второму этапу, который основывается на логичном рассуждении экспертов.

Необходимо отметить, что алгоритм логичного рассуждения экспертов для одного ОКБ обязательно отличаются от другого ОКБ, что связано со специфическими особенностями болезни.

По принципу общих структур комплекса алгоритма процесс принятия диагностического решения данной СППДР остается неизменной. Для каждого ОКБ необходимо разработать свой алгоритм рассуждения по экспертным знаниям и добавить в базу алгоритмов.

В программные обеспечение тоже надо разрабатывать необходимые подпрограммы и добавить комплекс программ. Так как для n классов ОКБ программа содержит в себе n подпрограммы, как: DIAGLOG1, DIAGLOG2, DIAGLOG3, ..., DIAGLOG n .

Каждая DIAGLOG_i соответствует i-му ОКБ. В частности в данном случае в программных обеспечении количество подпрограмм две: DIAGLOG₁ – для кардиологических болезней, DIAGLOG₂ – для головной боли.

Во всех случаях в комплексе программы работают две подпрограммы. Одной из них всегда MATVER, а второй будет одна из следующих подпрограмм: DIAGLOG₁, DIAGLOG₂, DIAGLOG₃,..., DIAGLOG_n.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Сафаров Т.С., Ураков Ш.У. Системный подход компьютерной поддержки врачебной деятельности в клинических условиях // Техника и технология. – Москва, 2009. – №3. – С.43-45.
2. Сафаров Т.С., Ураков Ш.У. Матричная вероятностная модель для создания советующих систем медицинской диагностики // Новый теоремы молодых математиков / Республиканская научная конференция. – Наманган, 2009. – С. 32-34.
3. Сафаров Т.С., Ураков Ш.У. Алгоритмическое обеспечение советующих систем медицинской диагностики // Проблемы информатики и энергетики. – Ташкент, 2010. – № 2. – С.81-86.
4. Сафаров Т.С., Ураков Ш.У. Организация иерархической структуры базы знаний и их применение в медицинской диагностике // Проблемы информатики и энергетики. – Ташкент, 2011. – № 6. – С.45-48.

УДК 629.35

*Ірина Снегір'єва
(Кривий Ріг, Україна)*

ПОЛІПШЕННЯ ЯКОСТІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ

У статті розглянуті основні показники якості перевезення вантажів та принципи управління якістю. Якість перевезення вантажів відіграє важливу роль в роботі транспортного підприємства та задоволенні потреб споживачів транспортних послуг.

Ключові слова: *якість перевезення вантажів, транспортне підприємство, системний підхід, транспортна система.*

The article describes the main indicators of quality of transport of goods and the principles of quality management. Quality transportation of goods plays an important role in the transport of the enterprise and meet the needs of users of transport services.

Key words: *quality of cargo transportation, cargo company, system approach, transportation system.*

Транспортна система країни відіграє велику роль у розвитку економіки. Тому важливо щоб вона була надійною, розвиненою, гнучкою, безпечною та перспективною. Кожний вид транспорту є невід'ємною частиною транспортної системи як країни так і світу в цілому. Україна займає важливе місце в системі транспортних сполучень світу, оскільки має вдале географічне розташування і через її територію проходять міжнародні транспортні коридори, які дозволяють в досить короткі строки забезпечити доставку вантажів з Європи в Азію. В останні роки стала гостро проблема взаємодії різних видів транспорту при організації вантажних перевезень. Але ще більш нагальною необхідністю є вдосконалення обслуговування транспортних споживачів, вдосконалення та поліпшення якості перевезення вантажів.

Як ми вже сказали, перевезення вантажу є одним із основних видом послуг на транспорті. Основними вимогами споживачів транспортних послуг є: безпека перевезень, забезпечення доставки «від дверей до дверей», своєчасність і мінімальні терміни доставки, вплив на навколишнє середовище, збереження вантажів при перевезенні та гнучкість перевезення.

Розвиток економіки та міжнародних взаємозв'язків підвищують вимоги до якості перевезень. Показник якості транспортної послуги – кількісна характеристика однієї або декількох споживчих властивостей послуги, що складають її якість. Якість перевезень оцінюється за сукупністю характеристик, що визначають їх придатність задовольняти потреби вантажовідправників чи вантажоодержувачів у відповідних перевезеннях.

Розглядаючи показники якості транспортної послуги, розуміємо, що вони повинні відповідати таким основним вимогам:

- забезпечувати відповідність якості вантажних перевезень потребам споживачів;
- використовувати всі властивості вантажного рухомого складу для забезпечення схоронності вантажів при перевезеннях, задоволенні вимог споживачів відповідно до умов договору;
- бути стабільними;
- сприяти підвищенню якості вантажних перевезень;
- виключати взаємозамінність показників при комплексній оцінці рівня якості вантажних перевезень.

Якість перевезення включає наступні групи показників:

1. Показники своєчасної доставки вантажів – характеризуються точністю прибуття вантажу в пункт призначення, регулярністю прибуття вантажу – властивості перевезення, зумовлені частотою надходжень вантажу за встановлений (заданий) відрізок часу, швидкістю доставки вантажів.

2. Показники збереження вантажів під час перевезення характеризуються доставкою без втрат, тобто забезпечення властивості транспортної послуги зберігати масу вантажу однаковою на початку і наприкінці перевезення або зменшеної відповідно до встановлених норм природних втрат; без пошкоджень означає, що в процесі перевезення забезпечується збереження вантажів та їх придатність до використання за призначенням після перевезення; без забруднення вантажу характеризує властивість транспортної послуги зберігати чистоту перевезеного вантажу відповідно до встановлених норм і вимог.

3. Економічні показники характеризують витрати, пов'язані з процесом перевезень у цілому або виконанням окремих робіт при доставці вантажу.

Але окрім вище названих показників якості при організації вантажних перевезень необхідно враховувати ключові принципи управління якістю, освоєних передовими міжнародними компаніями. До таких принципів відносять:

1. Принцип орієнтації на споживача. Стратегічна орієнтація на споживача методично та технічно, життєво необхідна кожній організації і кожному підприємству, що функціонує в умовах конкурентного ринку.

2. Принцип другий – роль керівництва. Відповідно до нього керівник повинен створити умови, необхідні для успішної реалізації всіх принципів системного управління якістю.

3. Принцип залучення працівників. Це одне з ключових положень, відповідно до якого кожен працівник повинен бути залучений в діяльність з управління якістю. Необхідно домогтися, щоб у кожного виникла внутрішня потреба в поліпшеннях, прагнення до кращих умов і отримання максимально позитивного результату в процесі праці.

4. Принцип четвертий – процесний підхід. Процес – це діяльність, спрямована на досягнення встановленої мети, яка має кількісне вираження – результат. Тому для реалізації процесного підходу організаційна система повинна переорієнтуватися з функціонального управління на управління результатами, сукупність яких повинна забезпечити підвищення ефективності системи та конкурентоспроможності підприємства.

5. Принцип системного підходу до управління.

6. Принцип постійного поліпшення. Прагнення та втіленні поліпшення має стати системою і складовою частиною системи управління.

7. Принцип прийняття рішень заснованих на фактах. Керівник повинен виключити необґрунтовані рішення. Необхідно збирати й аналізувати фактичні дані і приймати рішення на їх основі. Найбільш поширеними зараз є статистичні методи контролю, аналізу та регулювання.

Використовуючи дані принципи керівникам транспортного підприємства необхідно пам'ятати про важливість поточного контролю, періодичного аудиту роботи транспортного підприємства, що дасть можливість проаналізувати помилки в організації роботи зробити певні висновки, побачити недоліки контролюючи процес роботи, а не результат та усунути їх з метою підвищення якості перевезень. Адже якщо кожне транспортне підприємство буде націлене на максимальне задоволення потреб споживачів в якісних транспортних послугах, шляхом самовдосконалення, то якість перевезення буде на найвищому рівні. Підвищення якості перевезення можлива лише при комплексному, системному підході зусиллям всіх працівників.

Політика у сфері забезпечення якості перевезення вантажів бути частиною загальної політики транспортного підприємства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вільковський Є.К., Кельман І.І., Бакуліч О.О. Вантажознавство (вантажі, правила перевезень, рухомий склад): Навч. посібник. – Львів: Інтеллект-Захід, 2007. – 495 с.

2. Батенко Л.П., Загородніх О.А., Ліщинська В.В. Управління проектами: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 231 с.

3. ГОСТ Р 51005-96.

4. ISO 9000:2015

5. Шагиахметова Э.К. Основы грузовых авиаперевозок. Учебное пособие. – 2-е изд. – М.: «Авиа бизнес», 2007. – 120 с.

УДК 62-52

*Юрій Стрежекуров (Кам'янське, Україна),
Юрій Ніколаєнко, Максим Іванов (Дніпро, Україна)*

МЕТОД ВІДПРАЦЮВАННЯ КРОКУ ЕЛЕКТРОПРИВОДУ ЛІНІЙНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ НА КРОКОВОМУ ДВИГУНІ

У статті запропонована методика контролю за відпрацюванням кроку в електроприводі лінійного переміщення оснований на кроковому двигуні. Метод дозволяє уникнути використання оптичних чи механічних датчиків контролю відпрацювання кроку переміщення та спростити систему керування.

Ключові слова: електропривод, кроковий двигун, система керування, відпрацювання кроку.

In the article the methods of control for practicing step electric linear motion based on stepper motors. The method avoids the use of optical sensors or mechanical working step movement control and simplify management.

Key words: power, stepper motor, control system, working step.

Вступ. Як правила у електроприводі, який заснований на крокових двигунах, для контролю відпрацювання кроків використовуються оптичні кінцеві датчики або зворотні

зв'язки по переміщенню об'єкту. Перший метод контролю не дає можливості зафіксувати похибку у процесі переміщення. У другому методі точність переміщення обумовлена похибкою механічної системи та дискретністю оптичного датчика. Тому зазначені методи неможливо використовувати у прецизійних системах таких як металообробні верстати.

Постановка задачі. Задача даної роботи створити електронну систему контролю відпрацювання кроку двигуна без використання оптичних датчиків, яка дозволить отримувати інформацію о переміщенні та у випадку помилки передати інформацію на керуючу систему для повторної ініціалізації крокової послідовності імпульсів на фазах крокового двигуна.

Результати роботи. Процес відпрацювання одиничних кроків, в залежності від частоти керуючих імпульсів, супроводжується перехідним процесом струму у фазах крокового двигуна і найчастіше має коливальний характер та на кожному кроці закінчується до початку наступного кроку, тобто кутова швидкість ротора Θ_2 на початку кожного кроку дорівнює нулю (рис 1)[1].

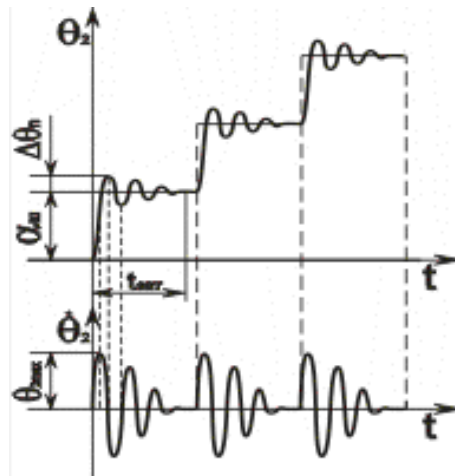

Рис. 1. Перехідні процеси при відпрацюванні кроку

У момент часу t_n ротор перемістився на один крок, проте він має максимальну швидкість Θ_{2max} і кінетичну енергію і продовжує переміщатися проти сил поля. Починається процес вільних коливань (хитань) ротора щодо положення стійкої рівноваги, як у всіх синхронних мікродвигунів. Коливання загасають, коли вся кінетична енергія витрачена на електричні, магнітні і механічні втрати, викликані цим процесом. Амплітуда і час загасання коливань тим менше, чим більше ці втрати.

Основними показниками режиму відпрацювання одиничних кроків є перерегулювання $\Delta\Theta_n$, тобто максимальне відхилення від нового положення стійкої рівноваги ротора при перехідному процесі; максимальне значення миттєвої швидкості ротора Θ_{2max} в процесі кроку; час загасання вільних коливань ротора на одному кроці $t_{zат}$.

Запропонований спосіб реєстрації відпрацювання кроку полягає в тому, що на двигун подають різнополярні імпульси із заданими величинами довжини і напруги, після закінчення кожного імпульсу замикають фазу накоротко, а після переходу струму через нуль проводять в заданому часовому інтервалі пошук екстремуму кривої струму, при виявленні якого реєструють стійку відпрацювання кроку.

На рис. 2 показана експоненціальна залежність наростання струму $i_p(t)$ від часу t при загальмованому роторі.

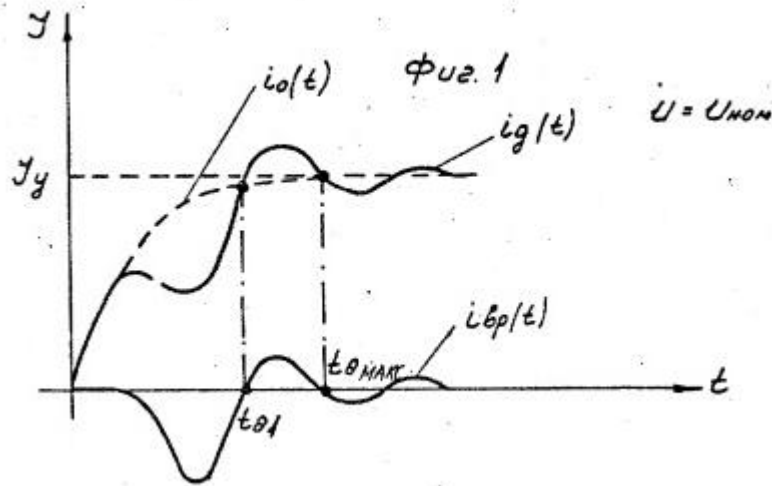

Рис. 2 Залежність наростання струму при загальованому роторі

З метою економії споживаної енергії кроковий двигун керується короткими імпульсами напруги, які закінчуються раніше, ніж ротор відпрацює крок. Після закінчення імпульсу рух ротора продовжується, що знаходить відображення в коливальному характері зміни струму в короткозамкненій обмотці двигуна. Наведений в обмотці струм після закінчення імпульсу має кілька екстремумів.

Перший екстремум (мінімум струму позитивного знака) відповідає негативному екстремуму наведеного в обмотці струму $i_{br}(t)$ і має місце поблизу першої точки перетину $i_p(t)$ і $i_q(t)$ (рис 3), при положенні ротора поблизу точки Θ стійкої рівноваги активної складової і моменту.

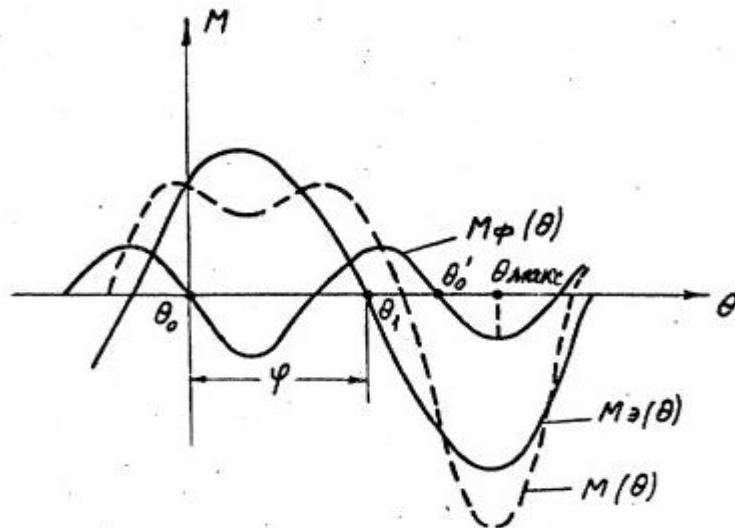

Рис. 3. Перший екстремум перехідного процесу кроку

Другий екстремум (максимум струму позитивного знака) відповідає позитивному екстремуму наведеного в обмотці струму $i_{br}(t)$ і має місце при положенні ротора поблизу точки стійкої рівноваги реактивної складової моменту.

Третій екстремум (максимум струму негативного знака) має місце після зупинки ротора в точці Θ_{max} при його русі назад до точки Θ_0 стійкої рівноваги. Таким чином, наявність третього екстремуму найбільш надійно свідчить про те, що двигун відпрацював крок, так як він пройшов точку Θ_0 відповідну шаговому переміщенню.

Таким чином для забезпечення стійкої відпрацювання двигуном кроку в умовах роботи в приводі зі змінним навантаженням і напругою живлення контроль відпрацювання кроку треба робити за наявності третього екстремуму в кривій струму, наведеного в обмотці крокової двигуна після закінчення імпульсу. Причому контроль двигуна треба після першого проходження струму через нульове значення.

Висновки. У ході роботи на підставі типових перехідних процесів у крокових двигунах запропоновано метод контролю відпрацювання кроку в електроприводах лінійного переміщення на крокових двигунах. Метод дозволяє створювати системи керування без використання оптичних датчиків в колах зворотніх зв'язків, що значно спрощує схеми, та підвищує надійність систем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арменский Е.В., Фалк Г.Б. Электромеханические устройства. – М., 2002. – 116 с.
2. Емельянов А.В., Шилин А.Н. Шаговые двигатели. – Волгоград, 2005. – 12 с.

УДК 53.082.13: 622.02:622.271.4

*Галина Ткаченко, Катерина Герасимова
(Кривий Ріг, Україна)*

ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗСУВІВ В ЗОВНІШНІХ ВІДВАЛАХ З ВИПАДКОВО РОЗПОДІЛЕНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ РОЗКРИВНИХ ПОРІД

У роботі використано метод імітаційного моделювання зовнішніх відвалів, за допомогою якого враховано випадковий характер розподілу фізико-механічних властивостей розкривних порід і ґрунтів слабкої основи. Визначені ризики деформування ярусів відвалу та ймовірність зсувних явищ.

Ключові слова: *стійкість зовнішніх відвалів, розкривні породи, коефіцієнт запасу стійкості, імітаційне моделювання, ризики деформування.*

Overburden breeds and weak foundation ground physical and mechanical properties casual distribution nature is taken into account with the help of this method. Dump layer deformation risks are determined. For the first time the external dump simulation modeling method is used.

Key words: *stability of external mine dumps, overburden breeds, ration of supply stability, simulation modeling, risk deformations.*

Проблема та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Процес відвалоутворення за весь час розробки крутоспадних родовищ Кривбасу належить до категорії гірничих виробництв підвищеного ризику, так як розвивається у вкрай несприятливих інженерно – геологічних та гідрогеологічних умовах. У абсолютному значенні ризик визначається величиною можливих втрат у матеріально-речовинному або вартісному вираженні [1]. При проведенні гірничих робіт, як і при їх плануванні залишається актуальною задача прогнозування, аналізу, якісної та кількісної оцінки можливих ризиків [2]. У сучасних умовах роботи гірничо збагачувальних комбінатів особисте значення придбає моніторинг інженерно-геологічних умов кар'єрного поля та контроль стійкості укосів відвалів, прогнозування зсувних явищ з використанням сучасних комп'ютерних технологій.

Особливий вплив на стійкість відвалів мають потужність, геологічна будова та обводненість слабкої основи. З моменту проектування природно-техногенних систем, якими є відвали, пройшов достатньо тривалий період часу. Під впливом техногенних факторів, пов'язаних з веденням гірничих робіт, змінились гідрогеологічні умови, погіршились фізико-механічні властивості порід, що призвело до активізації зсувних явищ, та загострило

проблему зміни стану стійкості відвалів. Існуючі методи розрахунків та прогнозу стійкості відвалів слабо орієнтовані на комплексний підхід, при якому враховується багатофакторність процесу відвалоутворення, імовірнісний характер вихідної геолого-маркшейдерської інформації, і тому не забезпечують повну безпеку і безаварійність процесу відвалоутворення.

Використання сучасних комп'ютерних технологій і методів моделювання дозволяє уникнути зазначених труднощів і дозволяє підвищити ефективність і безпеку відвалоутворення.

Аналіз досліджень і публікацій. Комп'ютерні технології в гірництві – відносно нова область знань, яка об'єднує фундаментальні гірничі науки і нові напрямки – інформаційні [1]. Наукові дослідження в галузі моделювання дозволили накопичити суттєвий вітчизняний досвід. Значний внесок в цю проблему внесли В.Ф.Бизов, В.О.Завсєгдашний, О.С.Зеленський, В.М.Коробко, С.З.Поліщук.

Незважаючи на загальний методологічний підхід щодо питання стійкості породних укосів, геомеханіка техногенних масивів, до яких належать відвали різного призначення, має свою специфіку. По-перше, відвали є динамічними системами, які змінюють свої геометричні параметри й літологічний склад гірських порід у просторі та часі. По-друге, розкривні породи, які складають тіло відвалу, мають порушену структуру, на відміну від бортів кар'єрів і породних укосів, у яких гірські породи знаходяться в стані природного залягання. Багато показників родовищ у принципі не можуть бути визначені чітко із-за своєї природи. Наприклад, фізико-механічні властивості ґрунтів основи відвалів мають чітко виражену реологічну залежність [2, 3]. Враховуючи ці обставини та багатофакторність процесів відвалоутворення, нами було прийнято рішення скористатись найбільш сучасними і адекватними щодо об'єкта дослідження методами.

Постановка завдання. Метою роботи є прогнозування та попередження зсувів зовнішніх відвалів й обґрунтування ризиків деформування ярусів, що є основою вибору оптимального технічного рішення для забезпечення стійкості відвалів при їх формуванні.

Викладення матеріалу та результати. Коефіцієнт запасу стійкості ($K_{ст}$) поки єдиний із загальноприйнятих кількісних показників, що визначає ступінь стійкості гірничих масивів і можливість їх деформування. Якщо проаналізувати формулу за якою обчислюється $K_{ст}$ і величини, які до неї входять, то можна виділити дві групи факторів: 1- фактори, що впливають на величину утримуючих сил (чисельник $K_{ст}$); 2- фактори, які впливають на величини зсувних сил (знаменник $K_{ст}$). Можна спрогнозувати й кількісно оцінити вплив додаткових умов і зміну параметрів, які визначають величину коефіцієнта запасу стійкості ($K_{ст}$) та його зміну. До них відносяться: наявність, потужність і розташування водоносних горизонтів, зміни величини порового й гідростатичного тиску, неоднорідність фізико-механічних властивостей розкривних порід і ґрунтів основи. Усі ці параметри розглядаються нами як випадкові величини, що не дозволяє з точністю до одиниці передбачити вплив того або іншого фактора у майбутньому. Названі параметри складають необхідний комплекс вихідних даних для розрахунків стійкості зовнішніх відвалів і прогнозування стійкого стану в процесі відвалоутворення. Варіюваними параметрами під час дослідження були фізико-механічні властивості порід відвалу в межах одного ярусу й ґрунтів основи в межах одного літологічного шару.

Враховуючи специфіку процесів відвалоутворення нами обрана методика кількісної оцінки ризиків деформування за допомогою математичної статистики [3, 4, 7]. Головні інструменти даного метода – дисперсія, стандартне відхилення, мода. За допомогою отриманих числових характеристик розподілу варіаційного ряду можна оцінити ризики можливого деформування відвалу, проаналізувавши динаміку зміни нормативних значень коефіцієнта запасу стійкості при певних умовах відвалоутворення. Перевагою даного методу кількісної оцінки ризиків деформування є нескладність математичних розрахунків. А такий недолік методу, як необхідність отримання великої кількості вихідної інформації (чим

більша вибірка, тим вірогідніше оцінка ризиків), долається застосуванням імітаційного моделювання [5].

Отримані розподілення $K_{ст}$ дозволяють кількісно оцінити величину ризику можливого деформування відвалу, тобто ймовірність того, що його кількісна оцінка стійкості буде мати значення менше нормативного.

Для розрахунків ризиків можливого деформування відвалів використовувалась формула:

$$R = P(0 < k_{ст} \leq k_{норм}) = \int_0^{K_{норм}} f(k) dk, (1)$$

де P - ймовірність того, що $K_{ст}$ буде мати значення менше нормативного, дорівнює приросту інтегральної функції розподілу на проміжку $[0; 1,2]$.

Для випадку, коли встановлено закон розподілу $K_{ст}$, і він відповідає нормальному, ризику можливого деформування розраховуються за наступною формулою:

$$R = \left[\Phi\left(\frac{K_{норм} - \bar{K}_{ст}}{\sigma}\right) + \Phi\left(\frac{K_{норм}}{\sigma}\right) \right], (2)$$

де Φ - функція Лапласу, $K_{норм}$ - нормативне значення $K_{ст}$, згідно діючий нормативній базі $K_{норм} = 1,2$; $\bar{K}_{ст}$ - середнє значення $K_{ст}$, σ - дисперсія $K_{ст}$.

Далі у результаті числового моделювання отримуємо розподілення $K_{ст}$ і його числові характеристики (табл.1).

Таблиця 1

Числові характеристики розподілення $K_{ст}$ для різних потужностей слабкої основи і обводнених порід основи відвалу.

Числові характеристики	Потужність слабкої основи, м				
	5	10	15	20	25
Середнє значення варіаційного ряду $K_{ст}$	1.23	1.11	1.06	1.05	1.05
Медіана	1.22	1.11	1.05	1.04	1.04
Мода	1.20	1.10	1.05	1.02	1.03
Стандартне відхилення	0.061	0.031	0.031	0.034	0.035
Екссес	1.84	-0.33	0.53	0.40	0.59
Асиметричність	1.34	0.07	0.70	0.69	0.73

Імовірнісне розподілення $K_{ст}$ дає змогу кількісно визначити ризики можливого деформування відвалу, або його локальних зон. Розподілення, при якому ризик деформування мінімальний, забезпечує вибір оптимального технологічного рішення з точки зору безпеки відвалуотворення.

Так для розглянутих варіантів були визначені ризики можливої втрати стійкості (деформування), які розраховувались за формулою (2). Результати визначення ризиків представлені у вигляді матриці ризиків (табл.2) і дають змогу зробити наступні висновки. При обраних геометричних параметрах відвалів і варіантах відсипки типів розкривних порід при отриманих ймовірностях розподілення $K_{ст}$ ризику деформування ярусів відвалу можливі для усіх розглянутих варіантів, якщо потужність слабкої основи буде перевищувати 10 м. Значення імовірних ризиків при умові наявності в основі відвалу шарів обводнених порід будуть вище, і тільки при потужності 5 м ризику деформування не будуть перевищувати 12-

15%, якщо відвал відсипано на всю висоту скельними породами, або породами змішаної фракції.

Розрахунок за формулою (2) дозволяє оцінити ймовірність того, що стійкість відвалу при урахуванні ризикоутворюючих факторів буде мати розрахункове значення $K_{ст}$ менше нормативного.

Таблиця 2.

Кількісна оцінка ризиків можливого деформування ярусів відвалів

Варіант відсипки порід	Потужність слабкої основи, м					Варіант відсипки порід	Потужність водонасиченої основи				
	5	10	15	20	25		5	10	15	20	25
1	1,24	3,27	5,6	7,0	21,1	1	1,5	4,5	5,5	7,5	28
2	6,08	6,46	5,57	17,1	20,0	2	6,7	7,8	8,8	8,9	35
3	7,45	6,50	5,6	18,6	19,9	3	8,7	8,0	7,6	90,4	38
4	18,6	18,68	18,9	19,2	35,0	4	9,2	9,3	9,6	10,0	42

Позначення:

1- «скельна маса – змішані породи (у різних пропорціях) - скельна маса»;

2 - «скельна маса – глинисті (пухкі) породи - скельна маса»;

3 - «змішані породи - глинисті (пухкі) породи - скельна маса»;

4 - «глинисті (пухкі) породи - піщані - глинисті (пухкі)

Наведені дані розрахунків ризиків показали, що значення $K_{ст}$ для трьохярусних відвалів (висота кожного яруса 20 м), які складаються з піщано – глинистих порід незалежно від потужності слабого шару, не набуває нормативного значення 1,2. Аналіз цих даних засвідчує, що при всіх розглянутих варіантах формування відвалів на слабкій або водонасиченій основі значення $K_{ст}$ буде менше нормативного

Висновки. Так як розроблена імітаційна модель спирається на реальні характеристики процесу відвалоутворення вона може бути використана для розрахунку і прогнозування стійкості зовнішніх відвалів при різних гірничо-геологічних умовах відвалоутворення, що сприяє вибору оптимальних технологічних рішень при формуванні відвалів та їх проектуванні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Петросов А.А., Мангуш К.С. Экономические риски горного производства. – М.: МГГУ, 2002. – 142 с.
2. Ковальчук Т.М. Максимов О.В. Ткаченко Г.І. Урахування факторів ризику та невизначеності при проведенні відкритих гірничих робіт. Вісник Криворізького технічного університету. Збірник наукових праць. – Кривий Ріг: КТУ. – 2005. – №7. – С.10-15.
3. Прогнозирование и оценка состояния устойчивости внешних отвалов с помощью имитационного моделирования. Разработка рудных месторождений. – Кривой Рог: КТУ. – 2007. – №91. – С.99-102.
4. Фізико-математична модель утворення поверхні зсуву в зовнішніх відвалах залізородних кар'єрів // Вісник Криворізького технічного університету. Збірник наукових праць. – Кривий Ріг: КТУ. – 2011. – №28. – 2011. – С. 65-70.
5. Завсєгдашній В. О., Максимов О.В., Ткаченко Г.І. Імітаційне моделювання: Навч. посібник. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2004. – 166 с.
6. Норми технологічного проектування гірничодобувних підприємств із відкритим способом розробки родовищ корисних копалин. – К.: МППУ, 2008. – 702 с.
7. Комп'ютерна програма для оцінки і розрахунку стійкості укосів бортів кар'єрів і ярусів відвалів «KUSTO»: Свідectво про реєстрацію авторського права на твір. Україна, МСП 03680 / В.О.Півень, Д.М.Шпирок, О.В.Романенко, Є.Я.Бехлер, Є.О.Несмашний, О.В.Максимов, Г.І.Ткаченко. – № 18720; Заявл. 03.10.06; Зареєстр. 22.11.06.

**ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ /
ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

УДК 331.45

*Валентина Федорчук-Мороз, Олена Вісин
(Луцьк, Україна)*

**ОКРЕМІ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ
ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ**

В роботі проведено аналіз шкідливих фізіологічних, нервово-психічних, психосоціальних чинників, які мають місце при виконанні професійної діяльності працівників освіти. З'ясовано, які професійні захворювання виникають у результаті тривалої дії цих чинників на організм людини. Запропоновано заходи щодо зменшення впливу шкідливих психофізіологічних чинників з метою подальшої високопродуктивної праці педагогів.

***Ключові слова:** психофізіологічні чинники, виробничий травматизм, професійні захворювання, синдром професійного вигорання, професійний стрес, мобінг.*

The harmful physiological, neuro-psychiatric, psychosocial factors which nowadays take place in professional teaching activity are analyzed in the article. It is found which professional diseases are caused by long impact of these factors. Recommendations for reducing harmful physiological factors to further effective work of teachers.

***Key words:** psycho physiological aspects, manufacturing injuries, professional diseases, burnout, professional stress, mobbing.*

Постановка проблеми. Статистика виробничого травматизму та професійних захворювань свідчить про те, що на сучасному етапі 30-40% економічних збитків будь-якої країни пов'язані з недостатньою професійною і медико-психофізіологічною надійністю фахівців. Ці тези доповнює існуюча на сьогодні тенденція росту (у 2-3 рази) показників затрат на підготовку висококваліфікованих фахівців та подальше підтримання рівня їх професійно важливих якостей. З кожним роком зростає і вартість техніки. Саме тому, у результаті різного роду аварій і катастроф тільки економічні втрати вражають своїми розмірами, які сягають десятків та сотень мільйонів умовних одиниць. Вартість же людського життя оцінити в будь-яких грошових одиницях взагалі неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психофізіологічні причини професійних захворювань як наукова проблема досліджуються в працях таких вітчизняних науковців як М. Дьяченко, Л. Кандибович, В. Пономаренко, В. Кохан, В. Хімич та ін., а також зарубіжних дослідників Д. Лейна, Х. Леймана, К. Лоренца, Б. Мешкустат, К. Нідла, Д. Ольвеуса, Е. Пелігріні, Е. Регнет, Б. Уілсона та ін. Але, незважаючи на значний інтерес дослідників до цієї проблеми, вона ще залишається малодослідженою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням публікації є встановлення сутності, причин, основних характеристик психофізіологічних шкідливих виробничих чинників, що спричиняють професійні захворювання працівників освіти, їх видів та короткий огляд наукових джерел з даної проблеми, а також пошук конструктивних шляхів попередження та методів боротьби з цими негативними явищами.

Виклад матеріалів дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Психофізіологічна оцінка стану показує, що 25-30% фахівців, які працюють у важких, шкідливих або напружених умовах праці не здатні адекватно приймати рішення та діяти в екстремальних ситуаціях; 85% осіб, які потрапляли до екстремальних ситуацій, мають прояви стресових розладів; 30-40% працюючих отримують виробничі травми різного ступеня важкості, причому переважна їх кількість – це фахівці, які пройшли стажування, з достатньо високим рівнем кваліфікації; 30-90% працівників сучасних професій знаходяться

під впливом синдрому професійного вигорання (burnout syndrome): 90% правоохоронців, 85% соціальних робітників, 75-80% лікарів, вчителів, психологів, 30-50% фахівців операторського профілю. При чому, ознаки зазначеної патології починають проявлятися вже на етапі оволодіння професією – при навчанні [1, с. 147].

З інтенсивним впровадженням автоматизації та комп'ютеризації виникла проблема врахування таких психологічних можливостей людини як швидкість реакції, особливості пам'яті та уваги, емоційний стан та ін. Поява операторської діяльності, пов'язаної з використанням комп'ютерів, призвела до суттєвих змін у фаховій структурі праці. Зменшилась фізична важкість праці, ризик виробничого травматизму. Однак на користувача комп'ютера посилюється вплив нових, раніше невідомих чи маловідомих несприятливих виробничих чинників фізичного, хімічного та психологічного характеру. Окремо необхідно розглянути небезпеки, що зумовлені використанням комп'ютерної техніки у педагогічній діяльності. А саме, почастишали випадки прояву у педагогів основних «комп'ютерних» хвороб: у користувачів комп'ютерів, які інтенсивно використовують їх за умов значних розумових напружень, досить часто (40-70%) виникають психологічні та поведінкові порушення (нервозність, роздратування, тривога, замкнутість, нерішучість та ін.); частота порушень зору професійних користувачів комп'ютерів, а саме до таких можна зарахувати на сучасному етапі педагогів, на 15-20% більша, ніж серед працівників, які у своїй діяльності не використовують комп'ютери; наявність пульсації яскравості знаків, різна контрастність між освітленням поверхонь дисплея та навколишнього середовища; зоровий режим, коли працює тільки ближній зір, постійна перебудова апаратів акомодації та конвергенції – основні причини зорового дискомфорту; синдром довготривалих статичних навантажень, який виникає при неправильному положенні тіла, може локалізуватися в різних частинах тіла (шиї, спині, руках, ногах та ін.) і виникати з різною періодичністю (рідко, епізодично, щоденно); результатом СДСН може бути сутулість, викривлення хребта (сколіоз); інформаційне перевантаження мозку в поєднанні з дефіцитом часу; тривожне очікування інформації, що викликає необхідність прийняття рішень; гіподинамія та монотонія; тривала ізоляція у спілкуванні, зумовлена індивідуальним характером праці на комп'ютері.

Під впливом цих чинників виникають зміни у співвідношенні процесів збудження та гальмування в корі головного мозку. При цьому функціональна активність центральної нервової системи знижується, а порушення рівноваги основних нервових процесів все більше спрямоване в бік гальмування. Розвивається втома, яка згідно з ДСТУ 3038-85 визначається як сукупність тимчасових змін у фізіологічному стані людини, які з'являються внаслідок напруженої чи тривалої діяльності [2, с. 136].

Переважним видом праці педагога є розумова праця. Втома при розумовій праці виявляється в нервовому напруженні, зниженні концентрації уваги і зменшенні свідомого її регулювання, погіршенні оперативної пам'яті і логічного мислення, сповільненні реакцій на подразники, що впливає на серцево-судинну систему, збільшуючи артеріальний тиск і частоту пульсу, а також на терморегуляцію організму та емоційні стани працівника.

Наслідком гострого стресу педагога може бути психогенна афонія, що проявляється повною втратою голосу при збереженні шепітливої мови. Психологічні прояви хронічного стресу в роботі вчителя: тривожність, депресія, фрустрованість (стрес «втраченої надії»), емоційне спустошення, виснаження, що призводить до характерних психосоматичних захворювань: психозів, неврозів, захворювань судин мозку, серцево-судинних захворювань та інфаркту міокарда, гіпертонічної хвороби, виразково-дистрофічних уражень шлунково-кишкового тракту, нейроциркуляторної дистонії, зниження імунітету, онкологічних захворювань, вроджених порушень розвитку дітей, тощо. Згубна дія стресу також проявляється у зростанні алкоголізму та наркоманії та випадків самогубств.

Один із наслідків тривалого (хронічного) професійного стресу – це синдром «емоційного вигорання» як стан фізичного, емоційного і розумового виснаження педагога, у т. ч. розвиток негативної самооцінки, негативного ставлення до роботи і втрата розуміння і співчуття стосовно іншої людини (К. Маслач). Високий рівень «вигорання» педагогів із великим

стажем зумовлений тривалою дією професійних стресів, молодих – входженням у фахову сферу, першими кроками у педагогічній діяльності [3, с. 266].

На сьогоднішній день синдром вигорання розглядається як довготривала стресова реакція, яка виникає як наслідок дії на людину хронічних професійних стресів середньої інтенсивності. У зв'язку з цим, ми розглядаємо синдром вигорання як «професійне вигорання», що потенціє деформацію особистості професіонала.

На сучасному етапі сильним стресом, який впливає на стан працівника та можливість виникнення небезпечних ситуацій, є мобінг. Під терміном «мобінг» розуміють вороже, неетичне ставлення однієї людини або групи людей, яке прямо спрямоване і систематично повторюється по відношенню, головним чином, до однієї особи, на якій дане переслідування відбивається негативно.

В сфері діяльності мобінг має як негативні наслідки: зменшення активності діяльності і зниження її ефективності (зниження успішності, втрата доходів) так і позитивні: підвищення мотивації до успіху. В контексті організації педагогами роботи з проблемою мобінгу рекомендуємо дотримуватися наступного алгоритму: створення умов недопущення явища; діагностика наявності мобінгу і його реальних та потенційних жертв; профілактична робота з колективами і з особами в яких є висока ймовірність стати об'єктом явища; швидке і грамотне роз'єднання жертви з відповідними стресовими впливами; індивідуальна і групова психологічно-корекційна робота з жертвами мобінгу (створення психологічно-педагогічної корекційної програми, її виконання та аналіз ефективності) і колективом, в якому зародилось явище [4, с. 16].

Висновки. Отже, робота науково-педагогічних кадрів пов'язана з впливом на них негативно діючих стресорів, таких як: інтенсивність праці; зростання потоку інформації, яку необхідно опрацювати і використовувати у повсякденній практиці; дефіцит часу; відповідальність за прийняття рішень; гіподинамія; різні зовнішні впливи (шум, випромінювання тощо); монотонність праці; порушення стереотипної системи праці тощо. Як наслідок напруженості трудового процесу, фізіологічні порушення можуть супроводжуватися розладами нервової та серцево-судинної систем, шлунково-кишкового тракту та ін.; до психологічних розладів належать агресивність, фрустрація, нервозність, роздратування, тривога, нерішучість, швидкий розвиток втоми тощо. В роботі по усуненню цих негативних явищ доцільно використовувати весь арсенал різноманітних методів, запозичуючи позитивний світовий, європейський досвід та враховуючи специфіку розвитку того чи іншого колективу. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми, що досліджується. Напрямок подальших наукових пошуків може стати дослідження індивідуальних особливостей працівників освіти, розробка нових та адаптація європейських нормативно-законодавчих актів у українське законодавство з метою профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Федорчук-Мороз В.І. Медико-психологічні особливості стану працівників / В.І. Федорчук-Мороз // Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика: Матеріали дев'ятої міжнародної науково-методичної конференції – Львів: ЛНУ, 2010. – С.146-148.
2. Безпека праці: ергономічні та естетичні основи: Навч. посіб. / С. Апостолук, В. Джигирей, А. Апостолук та ін. – 2-ге вид., стер. Рекомендовано МОН. – К., 2007. – 215 с.
3. Бутиріна М. Шляхи попередження «професійного вигорання» педагогів / М. Бутиріна, А. Новолаєв // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактор-упорядник В. Ільницький, А. Душний, В. Зимомря]. – Дрогобич : Посвіт, 2016. – Вип.15. – С. 265-271.
4. Гогіташвілі Г. Г., Лапін В. М. Стрес і мобінг як причини травматизму // Безпека життєдіяльності. – 2005. – №8. – С. 14-17.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдуллаев Бахтиёр Саидович – кандидат медицинских наук, доцент кафедры патологической анатомии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Абдуллаева Дилдорахон Зумратбековна – кандидат филологических наук, доцент кафедры узбекского языка и литературы Андижанского государственного университета имени З.М.Бабура (Андижан, Узбекистан)

Абдуллаева Нигорахон Дилшодбек кизи – студентка 3 курса физико-математического факультета Андижанского государственного университета имени З.М.Бабура (Андижан, Узбекистан)

Абдуллаева Марғуба Содиқжон кизи – студентка факультета защиты растений и плодовооводства Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Абдулхаев Рустам Фозил ўғли – студент 1 курса специальности «Фармацевтическое дело» Ургутского медицинского колледжа (Самарканд, Узбекистан)

Абдумаликов Улуғбек – преподаватель кафедры генетики, селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Абдурахмонова Малика Ғайрат кизи – студентка 1 курса специальности «Фармацевтическое дело» Ургутского медицинского колледжа (Самарканд, Узбекистан)

Абетаева Елик Абылгазыевна – магистр психологии, старший преподаватель кафедры профессионального обучения и ООД Евразийского технологического университета (Алматы, Казахстан)

Адизбаева Дильбар Жорабаевна – кандидат философских наук, профессор кафедры профессионального обучения Казахского национального аграрного университета (Алматы, Казахстан)

Адизова Нигора Бахтиёровна – преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Азизов Нурмухаммад Ньматиллаевич – магистрант 2 года обучения кафедры русского языка и литературы Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)

Азимов Улугбек Абдухалилович – преподаватель кафедры общественных наук Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)

Азимова Комила Исломовна – преподаватель кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Алдабергенова Динара Рахымбековна – преподаватель музыки СШ №9 г.Зырян Восточно-Казахстанской области Республики Казахстан (Зырян, Казахстан)

Алижонов Ахрор Ганиевич – преподаватель кафедры общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Алижорова Гулбахор – студентка агрономического факультета Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Алмаші Світлана Іванівна – старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету (Мукачево, Україна)

Алмашій Іван Іванович – старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету (Мукачево, Україна)

Амонова Гулафзал Узбекбоевна – преподаватель кафедры патологической анатомии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Андалюкевич Валерий Болеславович – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры генетики и разведения сельскохозяйственных животных УО «Гродненский государственный аграрный университет» (Гродно, Беларусь)

Андрощук Марія Семенівна – викладач кафедри менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

Антоненко Альона Сергіївна – студентка 4 курсу хіміко-біологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Антоненко Світлана Валентинівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри математичного забезпечення ЕОМ Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Апиева Алина Алдановна – студентка 3 курсу економічного факультета Евразійського національного університету імени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Арипова Насиба Атхамовна – преподаватель кафедры технологии и организации строительства Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)

Атаджанова Динара Улугбековна – преподаватель кафедры методики начального и дошкольного образования Ургенчского государственного университета имени Аль-Хорезми (Ургенч, Узбекистан)

Атаджанова Сайёра Эгамовна – преподаватель кафедры философских и социально-политических дисциплин Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)

Ахатаева Баян Орынбасаровна – преподаватель социально-гуманитарных дисциплин Колледжа транспорта и коммуникации г.Астаны, магистрант II курса факультета истории Евразійського національного університету імени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Ахатов Амиржан Асанович – студент 3 курса економічного факультета Евразійського національного університету імени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Ахлимирзаев Ахмаджон – кандидат педагогических наук, доцент кафедры математики Андижанского государственного университета имени З.М.Бабура (Андижан, Узбекистан)

Ашуров Санжар Турсунмуродович – преподаватель кафедры общепрофессиональных предметов Ургутского медицинского колледжа (Самарканд, Узбекистан)

Бабаева Наргиза Музафаровна – кандидат экономических наук, заведующая кафедрой общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Базарова Азиза Кабилджановна – преподаватель кафедры неврологии и нейрохирургии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Байдильдина Айдана Бейбитовна – студентка 1 курса факультета информационных технологий Евразійського національного університету імени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Байкулов Азим Кенжаевич – преподаватель кафедры бионеорганической, биоорганической и биологической химии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Байтханова Акмаржан – преподаватель кафедры ветеринарии Шымкентского аграрного колледжа (Шымкент, Казахстан)

Балабекова Мерей Айткалиевна – преподаватель кафедры казахского языка и литературы с секцией русского и иностранных языков АО «Жезказганский университет имени О.А.Байконурова» (Жезказган, Казахстан)

Баратова Раъно Шомуродовна – преподаватель кафедры общественного здоровья и общей гигиены Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Баратова Ситора Рашидовна – учитель русского языка и литературы школы №43 г. Андижан (Андижан, Узбекистан)

Бариева Эльвира Исметовна – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры генетики и разведения сельскохозяйственных животных УО «Гродненский государственный аграрный университет» (Гродно, Беларусь)

Бахрамов Рузбой Мирзамахсудович – преподаватель кафедры ботаники и агробиотехнологии Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Бахрамов Рустам Рахматуллаевич – преподаватель кафедры медицинской информатики и информационных технологий Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Бахромова Максуда – студентка 3 курса факультета филологии Андижанского государственного университета имени З.М.Бабура (Андижан, Узбекистан)

Башманівська Любов Андріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри світової літератури та методик викладання філологічних дисциплін Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)

Башманівський Олексій Леонідович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри слов'янських і германських мов Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)

Бенцак Роман Нестерович – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Бігун Олександр Миколайович – викладач англійської мови ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)

Бойсариев Шовкат Усмонович – преподаватель кафедры общей хирургии, рентгенодиагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Бойцун Гліб – студент 1 курсу магістратури факультету прикладної математики Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Болатбек Айгерим – студентка 4 курса кафедры музыкального образования Государственного университета имени Шакарима г.Семей Восточно-Казахстанской области Республики Казахстан (Семей, Казахстан)

Бондарев Марко Олександрович – викладач кафедри системотехніки і інформаційних технологій Шосткинського інституту Сумського державного університету (Шостка, Україна)

Борисенко Денис Володимирович – викладач кафедри технологій і дизайну Української інженерно-педагогічної академії (Харків, Україна)

Брынина Екатерина Сергеевна – аспирант I года обучения кафедры белорусской литературы Гродненского государственного университета имени Янки Купалы (Гродно, Беларусь)

Бурибаева Азиза Худжамкуловна – ординатор отделения экстренной неврологии Самаркандского филиала Республиканского научного центра экстренной медицинской помощи (Самарканд, Узбекистан)

Бутаева Навбахор Эльмуродовна – врач-лаборант Самаркандского филиала Республиканского научного центра экстренной медицинской помощи (Самарканд, Узбекистан)

Бутько Елена Сергеевна – аспирант I года обучения кафедры белорусского и сопоставительного языкознания УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы» (Гродно, Беларусь)

В'юниченко Ірина Григорівна – викладач іноземної мови та зарубіжної літератури Вінницького коледжу будівництва і архітектури Київського національного університету будівництва і архітектури (Вінниця, Україна)

Вакула Юлія Анатоліївна – студентка 3 курсу спеціальності «Початкова освіта» ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)

Варениченко Анастасія Борисівна – аспірант II року навчання кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Варшевський В'ячеслав Данилович – магістр хімії, викладач кафедри органічної та біологічної хімії Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

Васильчак Анна Валеріївна – студентка 1 курсу магістратури факультету природознавства, здоров'я людини і туризму Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

Вафаєва Ирода Мирсамадовна – преподаватель кафедри акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Ващенко Олена Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Вівсянник Володимир Васильович – кандидат медичних наук, викладач кафедри внутрішньої медицини та інфекційних хвороб ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)

Вільгушинський Роман Казимирович – Заслужений художник України, викладач кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)

Вінярчук Наталя Вікторівна – студентка 6 курсу факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)

Вісин Олена Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного технічного університету (Луцьк, Україна)

Войтюк Ірина Федорівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерних наук Тернопільського національного економічного університету (Тернопіль, Україна)

Вольвач Марина Василівна – викладач комп'ютерних дисциплін циклової комісії комп'ютерних наук та математики Пирятинської філії ПВНЗ «Європейський університет» (Пирятин, Україна)

Воропай Мирослава Василівна – студентка 1 курсу магістратури факультету дизайну Київського національного університету технологій і дизайну (Київ, Україна)

Гаважук Стела Ливиу – адвокат, доктор юридических наук, старший преподаватель кафедри публичного права Бельцького государственного университета имени А.Руссо (Бельцы, Молдова)

Галашевська Вікторія Михайлівна – викладач інформатики циклової комісії фізико-математичних дисциплін КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)

Галиш Ірина Володимирівна – лікар-нефролог обласної клінічної лікарні (Чернівці, Україна)

Герасимова Катерина Варфоломіївна – кандидат технічних наук, доцент кафедри фізики Криворізького національного університету (Кривий Ріг, Україна)

Гиясова Дилдора Исмоиловна – врач-лаборант Самаркандского филиала Республиканского научного центра экстренной медицинской помощи (Самарканд, Узбекистан)

Горбунов Юрий Анатольевич – доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры генетики и разведения сельскохозяйственных животных УО «Гродненский государственный аграрный университет» (Гродно, Беларусь)

Горват Маріанна Василівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії та методики початкової освіти Мукачівського державного університету (Мукачево, Україна)

Горенко Мар'яна В'ячеславівна – викладач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Горлова Лариса Михайлівна – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Горна Оксана Іванівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри анатомії і фізіології людини та тварин Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Грабинський Андрій Віталійович – студент 3 курсу соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)

Грабовська Ірина Віталіївна – студентка 3 курсу спеціальності «Діловодство» ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)

Григоренко Євген Іванович – кандидат юридичних наук, викладач кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (Харків, Україна)

Григоренко Яна Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (Харків, Україна)

Григорян Алла Олександрівна – викладач ЦПК природничо-наукової підготовки КЗОЗ «Вовчанський медичний коледж» Харківської обласної ради (Вовчанськ, Україна)

Григус Тетяна Миколаївна – студентка 6 курсу факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)

Гримашевич Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)

Гриник Ірина Ярославівна – кандидат психологічних наук, викладач кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)

Гріднєвська Ганна Олександрівна – студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Гула Наталя Юріївна – студентка 6 курсу факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)

Гуртовенко Юрій Олександрович – викладач холодительно-технологічного відділення, заступник директора з навчально-виробничої роботи Технолого-економічного коледжу Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна)

Далакьян Жанна Сейрамовна – преподаватель кафедры философских и социально-политических дисциплин Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)

Данча Любов Іванівна – аспірант II року навчання кафедри теорії і методики журналістської творчості Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (Рівне, Україна)

Дейнега Інна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

Дейнека Інна Павлівна – викладач математики Державного навчального закладу «Ніжинський професійний аграрний ліцей Чернігівської області» (Ніжин, Україна)

Дейнека Станіслав Миколайович – викладач циклової комісії загальнотехнічних дисциплін Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний коледж» (Ніжин, Україна)

Демкура Тарас Володимирович – аспірант IV року навчання кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету (Тернопіль, Україна)

Джалалова Рохила Фахриддиновна – кандидат медичних наук, преподаватель кафедры общественного здоровья и общей гигиены Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Джуманов Бахтиёр Абдуразакович – кандидат медичинських наук, доцент кафедри акушерства і гінекології ліцею факультета Самаркандського державного медичинського інституту (Самарканд, Узбекистан)

Джураева Зилола Арамовна – преподаватель кафедри ендокринології Самаркандського державного медичинського інституту (Самарканд, Узбекистан)

Дмитрук Михайло Богданович – аспірант кафедри фізичної реабілітації Львівського університету фізичної культури (Львів, Україна)

Довгало Максим Валерьевич – аспірант II года обучения кафедри теорії і історії дизайну Белорусской державної академії мистецтв (Мінськ, Беларусь)

Дубик Віра Іванівна – вчитель-методист, вчитель біології та хімії Вишнопільської ЗОШ I-III ступенів Тальнівського району Черкаської області (Україна)

Дубина Катерина Олександрівна – студентка 4 курсу хіміко-біологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Дусияров Мухаммад Мукубаевич – преподаватель кафедри общей хирургии, рентгенодиагностики и терапии Самаркандського державного медичинського інституту (Самарканд, Узбекистан)

Дячок Оксана Миронівна – кандидат архітектури, доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)

Дьерке Гейза Гейзович – аспірант III року навчання кафедри історії і теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв (Львів, Україна)

Ергалиева Акдидар Нурлановна – преподаватель кафедри казахского языка и литературы с секцией русского и иностранных языков АО «Жезказганский университет имени О.А.Байконурова» (Жезказган, Казахстан)

Ермаганбетова Мадина Аскарровна – кандидат педагогических наук, и.о. доцента кафедри інформатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Есиркеп Аппак Нурлановна – магистрант 1 курса кафедри інформатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Єфіменко Світлана Миколаївна – аспірант кафедри методики викладання фізики Кіровоградського державного педагогічного університету імені В.Винниченка (Кропивницький, Україна)

Жакиянова Арай Нургазыевна – аспірант кафедри історії Казахстану Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Жақаш Әмина Бағдатқызы – студентка 4 курса факультета информационных технологий Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Жалгасбекова Жупар Кыдыровна – кандидат физико-математических наук (Ph.D), профессор кафедри інформатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Жамалиева Жанна Каймолдановна – преподаватель кафедри соціально-економічних дисциплін Талдыкорганського політехнічного коледжу (Талдыкорган, Казахстан)

Жиреншина Кульшат Ауганбаевна – старший преподаватель кафедри іноземних мов Казахстанського національного університету імені Аль-Фарабі (Алматы, Казахстан)

Жмуд Оксана Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформатики та ІКТ Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Жовтоніжко Ірина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізики Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)

Жуманиёзова Насиба Раматиллаевна – преподаватель кафедри педагогії і психології Ургенчського державного університету імені Аль-Хорезмі (Ургенч, Узбекистан)

Жуманов Зиядулла Эшмаматович – старший преподаватель кафедры патологической анатомии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Жураев Зухриддин Камолиддинович – студент 4 курса факультета иностранных языков Ферганского государственного университета (Фергана, Узбекистан)

Зеленько Назарій Валерійович – студент 2 курсу спеціальності «Діловодство» ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)

Зиганшина Наиля Хасановна – ассистент курса клинической фармакологии кафедры внутренних болезней, фармакологии и клинической фармакологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Зокирова Нодира Исламовна – доктор медицинских наук, профессор кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Ибайдуллаев Туланбой Турсунбоевич – кандидат физико-математических наук, преподаватель кафедры математики Андижанского государственного университета имени З.М.Бабура (Андижан, Узбекистан)

Ибатова Шоира Мавляновна – кандидат медицинских наук, доцент кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Игамова Саодат Суръатовна – преподаватель кафедры неврологии и нейрохирургии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Имайдинова Ойжамол Ганишер кизи – студентка факультета защиты растений и плодовооводства Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Индиаминова Гулрух Нуриддиновна – магистр, преподаватель кафедры акушерства и гинекологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Исламова Дильбар Садиковна – старший преподаватель кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Исмоилов Жасур Мардонович – преподаватель кафедры патологической анатомии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Исоев Голиб Эгамбердиевич – преподаватель кафедры общепрофессиональных предметов Ургутского медицинского колледжа (Самарканд, Узбекистан)

Исроилова Сохиба Бурибаевна – старший преподаватель кафедры общественного здоровья и общей гигиены Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Истамова Шохида Максудовна – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Ишанжанова Муносиб – старший преподаватель кафедры иностранного языка межфакультетского Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)

Иванов Максим Олександрович – студент 4 курсу групи ОВ-13 Машинобудівного коледжу Дніпропетровського національного університету імені Олеса Гончара (Дніпро, Україна)

Ізмайлова Марія Костянтинівна – кандидат технічних наук, доцент, голова циклової комісії прикладної математики Машинобудівного коледжу Дніпропетровського національного університету імені Олеса Гончара (Дніпро, Україна)

Калашник Олена Володимирівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри експертизи та митної справи ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Полтава, Україна)

Камолова Мавзуна Тулкин кизи – студентка 1 курса специальности «Фармацевтическое дело» Ургутского медицинского колледжа (Самарканд, Узбекистан)

Каневський Віталій Сергійович – студент 3 курсу спеціальності «Діловодство» ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)

Карибжанов Акадиль – студент 4 курсу кафедри музикального образования Государственного университета имени Шакарима г.Семей Восточно-Казахстанской области Республики Казахстан (Семей, Казахстан)

Каримов Ислон Шухратович – студент 2 курса педиатрического факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Каримсаттар Салтанат Абубакировна – преподаватель кафедры казахского языка и литературы с секцией русского и иностранных языков АО «Жезказганский университет имени О.А.Байконурова» (Жезказган, Казахстан)

Карнаухова Ганна Сергіївна – старший викладач кафедри прикладної та обчислювальної математики і САПР Одеської державної академії будівництва та архітектури (Одеса, Україна)

Касимов Файзулло Мухаммедович – кандидат педагогических наук, доцент факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Касимова Мавлуда Мухаммедовна – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Кауш Ион Тудор – магистр в области публичного права, преподаватель кафедры публичного права Академии экономических знаний Молдовы (Кишинёв, Молдова)

Кауш Лидия Ивановна – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Академии экономических знаний Молдовы (Кишинёв, Молдова)

Керимова Диана Танирбергеновна – студентка 3 курса факультета педагогики и спорта Павлодарского государственного педагогического института (Павлодар, Казахстан)

Кобан Марина Александровна – кандидат технических наук, доцент кафедры теории и экономической политики Молдавской экономической академии (Кишинёв, Молдова)

Коваленко Олена Григорівна – доктор психологічних наук, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)

Колмакова Віра Олексіївна – старший викладач кафедри інформатики та ІКТ Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Комилова Фотима Махмудовна – преподаватель педагогического факультета Андижанского государственного университета имени З.М.Бабура (Андижан, Узбекистан)

Корж Олена Олександрівна – аспірант IV року навчання кафедри андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)

Кориев Сардорбек Одилжонович – магистрант 2 курса кафедры узбекского языка и литературы Андижанского государственного университета имени З.М.Бабура (Андижан, Узбекистан)

Корнісік Надія Миколаївна – викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист; викладач основ медсестринства циклової комісії терапевтичних дисциплін Комунального вищого навчального закладу «Ковельський медичний коледж» (Ковель, Україна)

Коробська Наталія Володимирівна – студентка 5 курсу соціально-гуманітарного факультету ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (Маріуполь, Україна)

Косач Надія Юріївна – студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Косимов Козимжон Исакович – старший преподаватель кафедры общественных наук Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)

Котляров Олексій Володимирович – викладач фізики та астрономії, директор Слов'янського хіміко-механічного технікуму (Слов'янськ, Україна)

Которос Инга Семеновна – доктор економічних наук, вищий преподаватель кафедри бухгалтерського учета и аудита Молдавской экономической академии (Кишинёв, Молдова)

Криворучко Валентина Іванівна – викладач Гадяцького коледжу культури і мистецтв імені І.П.Котляревського (Гадяч, Україна)

Кузьма-Качур Марія Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Мукачівського державного університету (Мукачево, Україна)

Кулдошев Рустам – преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Курбанов Музаффар Уматович – преподаватель кафедры общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Курта Сергій Андрійович – доктор технічних наук, професор кафедри органічної та аналітичної хімії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)

Кушнір Леонтій Дмитрович – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини та інфекційних хвороб ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)

Кыдырова Махаббат Маратовна – преподаватель кафедры казахского языка и литературы с секцией русского и иностранных языков АО «Жезказганский университет имени О.А.Байконурова» (Жезказган, Казахстан)

Лахманець Тетяна Володимирівна – викладач біології циклової (предметної) комісії викладачів природничих дисциплін, фізичного виховання та окремих методик ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)

Лисак Надія Василівна – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Любарець Владислава Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, Україна)

Любима Аліна Євгенівна – викладач інформаційних дисциплін циклової комісії інформатики, програмування та комп'ютерної техніки Київського державного коледжу туризму і готельного господарства (Київ, Україна)

Любіна Любов Анатоліївна – кандидат психологічних наук, викладач кафедри психології та філософії ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)

Ляшок Тетяна Володимирівна – студентка 1 курсу магістратури факультету природничих наук ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)

Мадаминов Абдувахабжан Ахмаджанович – старший преподаватель кафедры общественных наук Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)

Маєр Вікторія Дмитрівна – студентка 3 курсу економічного факультету Машинобудівного коледжу Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Маєр Діана Дмитрівна – студентка 3 курсу економічного факультету Машинобудівного коледжу Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Майкибаева Эльмира Курметовна – магистр информатики, преподаватель кафедры информатики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Максимів Наталія Вікторівна – студентка 4 курсу хіміко-біологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Максимлюк Олена Олексіївна – студентка 6 курсу факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)

Малицька Олена Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)

Мамажонова Мавжуда Абдуллаевна – старший преподаватель кафедры общественных наук Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)

Маматкодиров Жaxonгир Бахтиер угли – студент агрономического факультета Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Маматкулов Ильхом Амонович – резидент магистратуры 3 года обучения кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Маматкулова Феруза Хамидовна – старший преподаватель кафедры педиатрии №2, неонатологии и пропедевтики детских болезней Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Мамбетов Атамурат Баймуратович – преподаватель кафедры высшей математики, физики, химии и информационных технологий Нукусского филиала Ташкентского государственного аграрного университета (Нукус, Узбекистан)

Мараимова Умида Исмаилжановна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономики Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)

Маркович Марія Йосипівна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)

Маркоза Юлія Олександрівна – студентка 4 курсу факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Маткаримова Барно Хабибуллаевна – преподаватель кафедры обучения языков Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)

Махкамова Муборак Юсуповна – преподаватель кафедры технологии и организации строительства Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)

Мелибоев Азизбек Низомидинович – стажёр-преподаватель кафедры общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Мельник Людмила Сергіївна – студентка 2 курсу відділення «Початкова освіта» ВКНЗ «Коростишівський педагогічний коледж імені І.Я.Франка» (Коростишів, Україна)

Мерекеқызы Эльмира – студентка 2 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Микула Еріка Богданівна – аспірант II року навчання кафедри історії і теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв (Львів, Україна)

Минина Наталія Генриховна – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры генетики и разведения сельскохозяйственных животных УО «Гродненский государственный аграрный университет» (Гродно, Беларусь)

Мирзаев Бекмуроджон Дилмурод ўгли – студент 3 курса факультета иностранных языков Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)

Мирон Ірина Володимирівна – студентка 6 курсу факультету економіки і підприємницької діяльності Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)

Мирошник Олена Георгіївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)

Мисько Руслан Юрійович – студент 2 курсу магістратури факультету комп'ютерних інформаційних технологій Тернопільського національного економічного університету (Тернопіль, Україна)

Михалевич Ирина Александровна – аспірант I года обучения кафедри польской филологии УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы» (Гродно, Беларусь)

Мілько Ольга Андріївна – студентка 6 курсу педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Міхно Олександр Анатолійович – спеціаліст I категорії, викладач хімії і біології Машинобудівного коледжу Дніпропетровського національного університету імені Олеса Гончара (Дніпро, Україна)

Міщенко Марина Сергіївна – кандидат психологічних наук викладач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Муминов Бегали Юнусович – старший преподаватель кафедри узбекского языка и литературы Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)

Муртазаев Зафар Исафулович – кандидат медицинских наук, доцент кафедри общей хирургии, рентгенодиагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Мустафакулов Ишназар Бойназарович – кандидат медицинских наук, доцент кафедри общей хирургии, рентгенодиагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Мустафакулова Феруза Абдувохобовна – преподаватель кафедри ботаники и агробиотехнологии Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Мусурмонов Фазлиддин Исамиддинович – преподаватель кафедри патологической анатомии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Мухаммадиев Достон Суннатулло угли – студент 3 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Мухиддинова Гулхумор Аламовна – врач-лаборант Самаркандского филиала Республиканского научного центра экстренной медицинской помощи (Самарканд, Узбекистан)

Навроцький Олексій Олексійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (Харків, Україна)

Нажмиддинова Мафтуна – студентка 3 курса педагогического факультета Андижанского государственного университета имени З.М.Бабура (Андижан, Узбекистан)

Назарова Наргиза Абдукаримовна – преподаватель кафедри акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Насу Илья Георгиевич – кандидат педагогических наук, доцент кафедри науки о воспитании Бельцкого государственного университета имени А.Руссо (Бельцы, Молдова)

Насырова Зарина Мунировна – старший преподаватель кафедри педагогики Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)

Нигматова Мавжуда Махмудовна – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Нишонов Туланмирза Сойибжонович – преподаватель кафедри математики Андижанского государственного университета имени З.М.Бабура (Андижан, Узбекистан)

- Ниязов Шохрух Тимурович** – студент 2 курсу педіатричного факультета Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)
- Ниязова Гулбахор Давроновна** – старший преподаватель факультета педагогії Бухарського державного університету (Бухара, Узбекистан)
- Нідзолік Оксана Олегівна** – студентка 1 курсу ВКНЗ «Коростишівський педагогічний коледж імені І.Я.Франка» Житомирської обласної ради (Коростишів, Україна)
- Ніколаєнко Юрій Володимирович** – студент 4 курсу енергетичного факультету Дніпровського державного технічного університету (Дніпро, Україна)
- Німцович Тетяна Іванівна** – лікар-гастроентеролог обласної клінічної лікарні (Чернівці, Україна)
- Номонов Баходир Кодирхон огли** – студент факультета іноземних мов Кокандського державного педагогічного інституту (Коканд, Узбекистан)
- Нуралієва Гульнора Бахтияровна** – ординатор відділення екстреної неврології Самаркандського філіала Республіканського наукового центру екстреної медичної допомоги (Самарканд, Узбекистан)
- Нуралієва Рано Матьякубовна** – завідувач курсом клінічної фармакології кафедри внутрішніх захворювань, фармакології та клінічної фармакології Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)
- Нурбекова Гульмира Фазылгаламовна** – магістр інформатики, преподаватель кафедри інформатики Євразійського національного університету імені Л.Н.Гумілева (Астана, Казахстан)
- Нургалиєва Акмарал Кажмуратовна** – кандидат педагогічних наук, преподаватель кафедри педагогії Павлодарського державного педагогічного інституту (Павлодар, Казахстан)
- Нургалиєва Нургуль Азаматовна** – магістрант 1 курсу кафедри інформатики факультету інформаційних технологій Євразійського національного університету імені Л.Н.Гумілева (Астана, Казахстан)
- Обуд Оксана Петрівна** – викладач-методист, голова циклової комісії маркетингу та економічних дисциплін ДВНЗ «Тернопільський коледж харчових технологій і торгівлі» (Тернопіль, Україна)
- Одамова Угилжон** – преподаватель кафедри педагогії та психології Ургенчського державного університету імені Аль-Хорезмі (Ургенч, Узбекистан)
- Омаш Салима Болатқызы** – магістрант 2 року навчання кафедри регіонознавства факультета міжнародних відносин Євразійського національного університету імені Л.Н.Гумілева (Астана, Казахстан)
- Омонов Худойр Шомурод угли** – студент 3 курсу лікувального факультета Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)
- Оринбаєв Аймурат Бахадирович** – преподаватель інформатики академічного лиця при Нукусському педагогічному інституті імені Ажиніяза (Нукус, Узбекистан)
- Орлов Анатолій Михайлович** – аспірант III року навчання кафедри історії та теорії мистецтв УО «Білоруська державна академія мистецтв» (Брест, Білорусь)
- Орлов Олексій Геннадійович** – викладач кафедри менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Охват Ірина Валеріївна** – студентка 6 курсу факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)
- Очилова Дієра Собіровна** – аспірант кафедри акушерства та гінекології Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)
- Очилова Лайло** – старший преподаватель факультета педагогії Бухарського державного університету (Бухара, Узбекистан)

Павлик Неля Віленівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)

Павлюк Лідія Вікторівна – викладач основ менеджменту циклової комісії викладачів діловодства та інформаційної діяльності ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)

Паламарчук Тарас Олександрович – студент факультету товарознавства, торгівлі та маркетингу ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Полтава, Україна)

Панько Татьяна Ивановна – аспірант кафедри педагогіки Кишиневского государственного педагогического университета имени Иона Крянгэ (Кишинев, Молдова)

Пахратдинова Тазагул Караматдиновна – преподаватель кафедры высшей математики, физики, химии и информационных технологий Нукусского филиала Ташкентского государственного аграрного университета (Нукус, Узбекистан)

Пелех Олена Павлівна – аспірант III року навчання кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Переяслав-Хмельницький, Україна)

Перепелюк Лілія Ігорівна – студентка 1 курсу географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Перожок Эдита Александровна – магистрант 1 курса юридического факультета УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы» (Гродно, Беларусь)

Петрів Оксана Степанівна – викладач циклової комісії спеціальних економічних дисциплін Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж» (Бережани, Україна)

Петров Игорь Валерьевич – студент 2 курса кафедры русского языка и литературы факультета филологии Андиганского государственного университета (Андиган, Узбекистан)

Пиж'янова Наталія Володимирівна – викладач кафедри музикознавства та вокально-хорових дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Підан Любов Федорівна – вчитель біології та географії Уманського навчально-виховного комплексу «ЗОШ I-III ступенів № 10 – медична гімназія» (Умань, Україна)

Підкова Юрій Ігорович – студент 2 курсу магістратури факультету комп'ютерних інформаційних технологій Тернопільського національного економічного університету (Тернопіль, Україна)

Плішка Ігор Андрійович – студент 2 курсу спеціальності «Економіка підприємства» Хмельницького політехнічного коледжу Національного університету «Львівська політехніка» (Хмельницький, Україна)

Плішка Тетяна Петрівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування Хмельницького університету управління та права (Хмельницький, Україна)

Поздняков Олександр Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)

Покотило Любов Іванівна – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Попадюк Надія Олегівна – студентка 1 курсу медичного факультету ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)

Попова Оксана Борисівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)

Попрошаєв Олександр Володимирович – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, завідувач кафедри фізичного виховання №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

Постолаки Ольга Владимировна – студентка 1 курсу магістратури юридического факультета Бельцкого государственного университета имени А.Руссо (Бельцы, Молдова)

Потанін Станіслав Євгенович – старший викладач кафедри дизайну Київського національного університету технологій і дизайну (Київ, Україна)

Приймак Алла Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських і германських мов Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)

Приймак Катерина Василівна – студентка 2 курсу ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)

Приймак Світлана Григорівна – викладач кафедри акушерства та гінекології ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)

Процик Ольга Анатоліївна – викладач спеціальних економічних дисциплін Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж» (Бережани, Україна)

Прудченко Інна Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Рабешко Володимир Михайлович – студент 2 курсу магістратури факультету комп'ютерних інформаційних технологій Тернопільського національного економічного університету (Тернопіль, Україна)

Раджабова Гавхар Умаровна – старший преподаватель кафедры общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Радзіховська Лариса Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних систем Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Радкевич Володимир Михайлович – спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист кафедри музичних дисциплін ВКНЗ «Коростишівський педагогічний коледж імені І.Я.Франка» Житомирської обласної ради (Коростишів, Україна)

Рафикова Дилафруз Каххоралиевна – магістрант кафедри педагогики Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)

Рахимова Эътибор Рустамовна – преподаватель кафедры педагогики и психологии Ургенчского государственного университета имени Аль-Хорезми (Ургенч, Узбекистан)

Рахманова Мукаддас Қахрамоновна – преподаватель кафедры педагогики Национального университета Узбекистана имени М.Улугбека (Ташкент, Узбекистан)

Рахматова Лайло Темирхоновна – преподаватель кафедры общей хирургии, рентгенодиагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Ревасевич Ірина Степанівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету (Тернопіль, Україна)

Речицький Олександр Наумович – кандидат хімічних наук, доцент кафедри органічної та біологічної хімії Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

Решнова Світлана Федорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри органічної та біологічної хімії Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

Рудик Тамара Олександрівна – студентка 3 курсу факультету економіки, менеджменту та права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Рустамов Азамат Максуд ўгли – студент факультета педагогтики и психологии Ургенчского государственного университета имени Аль-Хорезми (Ургенч, Узбекистан)

Рустамов Муродулла Исомиддинович – кандидат медицинских наук, преподаватель кафедры общей хирургии, рентгенодиагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Садовський Іван Сергійович – викладач комп'ютерних дисциплін циклової комісії комп'ютерних наук та математики, директор Пирятинської філії ПВНЗ «Європейський університет» (Пирятин, Україна)

Садыков Тлеген Садыкович – доктор исторических наук, профессор кафедры истории Казахстана Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Саєнсує Марія Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Одеського національного економічного університету (Одеса, Україна)

Сайдуллаев Зайниддин Яхшибоевич – преподаватель кафедры общей хирургии, рентгенодиагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Саймбетова Жанар Туребековна – аспирант 2 года обучения (PhD докторант) кафедры профессионального образования Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)

Салиева Хавасхан Омоновна – преподаватель кафедры общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Сальникова Тетяна Валеріївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Університету митної справи (Дніпро, Україна)

Сарбасова Карлыгаш Амангельдиновна – доктор педагогических наук, профессор кафедры профессионального образования Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)

Сарыбасова Алтынай – преподаватель кафедры ветеринарии Шымкентского аграрного колледжа (Шымкент, Казахстан)

Сафаров Ташпулат Сафарович – доктор технических наук, профессор кафедры информатики и информационных технологий Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Сафарова Лола Алиаскаровна – преподаватель кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Сафарова Нигора Охунжоновна – кандидат филологических наук, доцент факультета педагогтики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Свінціцька Тетяна Сергіївна – науковий співробітник (сестринська справа, акушерство), викладач-спеціаліст, викладач хірургічних дисциплін циклової комісії хірургічних дисциплін Уманського медичного коледжу (Умань, Україна)

Сейтова Дамегуль Утарбаевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и литературы Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Узбекистан)

Семеняк Аліна Вікторівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри акушерства та гінекології ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)

Сәкен Динара Сейткалықызы – студентка 2 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Сирлибаев Медет Кушербаевич – магистр физической культуры и спорта, преподаватель кафедры теории и методики физического воспитания и начальной военной подготовки Павлодарского государственного педагогического института (Павлодар, Казахстан)

Сирожиддинова Маъмура Шарофиддиновна – преподаватель кафедры общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Сіроштан Тетяна Миколаївна – студентка 1 курсу факультету фінансів, банківської справи та страхування Машинобудівного коледжу Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Сіцінська Інна Олексіївна – викладач кафедри внутрішньої медицини та інфекційних хвороб ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)

Скабаева Гульмира Несипбаевна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры профессионального обучения Казахского национального аграрного университета (Алматы, Казахстан)

Скоромный Игорь Владимирович – преподаватель кафедры информационных технологий Талдыкорганского политехнического колледжа (Талдыкорган, Казахстан)

Скриннік Наталія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Харківського державного університету харчування та торгівлі (Харків, Україна)

Смаилова Диана Ербулатовна – магистр педагогических наук, преподаватель кафедры дошкольного и начального образования Павлодарского государственного педагогического института (Павлодар, Казахстан)

Смирнов Ігор Георгійович – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Снегірєва Ірина Петрівна – викладач відділення транспортних технологій Криворізького коледжу Національного авіаційного університету (Кривий Ріг, Україна)

Совтус Ірина Миколаївна – науковий співробітник (сестринська справа, акушерство), здобувач наукового ступеня кандидата наук зі спеціальності 03.00.05 «Ботаніка кафедри ботаніки, лісового та садово-паркового господарства Інституту біології, хімії та біоресурсів» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, викладач терапевтичних дисциплін циклової комісії терапевтичних дисциплін Комунального вищого навчального закладу «Ковельський медичний коледж» (Ковель, Україна)

Соколова Наталія Дмитрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)

Солдатхан Даурен – магистр физики, преподаватель кафедры физики и химии Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)

Станішевська Тетяна Іванівна – доктор біологічних наук, професор кафедри анатомії і фізіології людини та тварин Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Стрежекуров Юрій Едуардович – викладач циклової комісії обслуговування верстатів з ПУ і РТК Машинобудівного коледжу Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Султанкулов Отабек Жасурович – магистрант 2 года обучения кафедры русского языка и литературы Андиганского государственного университета (Андиган, Узбекистан)

Султанова Нургуль Камильевна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой музыкального образования Государственного университета имени Шакарима г.Семей Восточно-Казахстанской области Республики Казахстан (Семей, Казахстан)

Суярова Зилола – студентка 5 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Табигат Берикболат – студент 4 курса кафедры музыкального образования Государственного университета имени Шакарима г.Семей Восточно-Казахстанской области Республики Казахстан (Семей, Казахстан)

- Таджиева Гузал** – преподаватель кафедры методики начального и дошкольного образования Ургенчского государственного университета имени Аль-Хорезми (Ургенч, Узбекистан)
- Тангиров Ахрор Алимович** – студент 3 курса кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Тангирова Юлдуз Алимовна** – резидент магистратуры 3 года обучения кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Ташланова Нигора Джураевна** – старший преподаватель кафедры языков Ферганского филиала Ташкентского университета информационных технологий (Фергана, Узбекистан)
- Тащук Максим Вікторович** – студент 2 курсу першого лікувального факультету ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)
- Тетерева Марина Ярославівна** – викладач інформаційних дисциплін циклової комісії інформатики, програмування та комп'ютерної техніки Київського державного коледжу туризму і готельного господарства (Київ, Україна)
- Ткаченко Галина Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри фізики Криворізького національного університету (Кривий Ріг, Україна)
- Тожибоев Дониёр Бахтиёр ўгли** – студент факультета строительства зданий и сооружений Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)
- Тошева Нурзода Тоштемировна** – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
- Тришкалюк Сергій Ростиславович** – студентка 2 курсу магистратури факультету комп'ютерних інформаційних технологій Тернопільського національного економічного університету (Тернопіль, Україна)
- Троцюк Ніна Вікторівна** – науковий співробітник (сестринська справа, акушерство), викладач першої кваліфікаційної категорії; викладач основ медсестринства циклової комісії терапевтичних дисциплін Ківерцівського медичного коледжу (Ківерці, Україна)
- Тулеубаева Бахыткуль Бахытжановна** – старший преподаватель кафедры иностранных языков Казахского национального университета имени Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)
- Туманова Юлія Володимирівна** – викладач відділення менеджменту та матеріалообробки, в.о. завідувача навчально-методичного кабінету Політехнічного технікуму Конотопського інституту Сумського державного університету (Конотоп, Україна)
- Турсунбоева Мухлиса Анвар кизи** – преподаватель кафедры обучения языков Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)
- Узакова Боранкуль Зиядиновна** – старший преподаватель кафедры математики и физики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
- Уйсинбаева Аружан** – студентка 4 курса факультета информационных технологий Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
- Умарова Гулжахон Умидуллаевна** – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
- Умарова Нилюфар Туракуловна** – ординатор отделения экстренной неврологии Самаркандского филиала Республиканского научного центра экстренной медицинской помощи (Самарканд, Узбекистан)
- Умурзаков Ахмаджон Махаматович** – преподаватель кафедры общественных наук Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)
- Ураков Шокир Улашович** – преподаватель кафедры информатики и информационных технологий Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Уралов Шухрат Мухтарович – кандидат медических наук, доцент, заведуючий кафедрою педіатрії №4 Самаркандського державного медического інституту (Самарканд, Узбекистан)

Ус Тетяна Володимирівна – старший викладач кафедри політичної економії Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)

Ускенбаева Салтанат Абылгазыевна – кандидат техніеских наук, преподаватель кафедри хіміеских технологій Казахского національного ісследовательского техніеского університету імені К.Сатпаева (Алматы, Казахстан)

Усманов Фархад Фахриддинович – старший научный сотрудник Андижанского державного університету (Андижан, Узбекистан)

Усмонова Мухтасархон Акбаровна – старший преподаватель кафедри общественных наук Ферганского политехниеского інституту (Фергана, Узбекистан)

Утаганова Гулжахон Холмуминовна – кандидат медических наук, преподаватель кафедри неврологии и нейрохирургии Самаркандского державного медического інституту (Самарканд, Узбекистан)

Утеулиев Ниятбай Утеулиевич – доктор фізико-математических наук, профессор кафедри інформаційних технологій Нукуського філіала Ташкентского університету інформаційних технологій (Нукус, Узбекистан)

Фазлиев Мехрож Шамсиддинович – преподаватель кафедри общепрофессиональных предметов Ургутского медического колледжа (Самарканд, Узбекистан)

Файзуллаева Хуршида Эркин кизи – студентка 3 курса факультета педагогикки, психологии и дефектологии Ташкентского державного педагогического університету імені Низами (Ташкент, Узбекистан)

Федорченко Софія Володимирівна – кандидат техніеских наук, доцент кафедри органічної та аналітичної хімії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна)

Федорчук-Мороз Валентина Іванівна – кандидат техніеских наук, доцент кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного техніесного університету (Луцьк, Україна)

Феофентова Марина Олегівна – студентка 6 курсу Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Фоменко Лариса Миколаївна – аспірант I року навчання кафедри педагогикки та інтелектуальної власності Української інженерно-педагогичної академії (Харків, Україна)

Фордунь Яна Леонідівна – студентка 6 курсу факультету історичної освіти Національного педагогичного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, Україна)

Фролова Наталія Олександрівна – викладач кафедри фізики Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)

Хайдарова Дилдора Комиловна – преподаватель кафедри иностранных языков Ферганского державного університету (Фергана, Узбекистан)

Халилова Наргиза Икромалиевна – кандидат психологических наук, доцент кафедри психологии Ташкентского державного педагогического університету імені Низами (Ташкент, Узбекистан)

Халмаматова Лола Аманкуловна – преподаватель кафедри технологии и организации строительства Ташкентского архитектурно-строительного інституту (Ташкент, Узбекистан)

Хамидова Фарангиз Суратовна – преподаватель кафедри неврологии и нейрохирургии Самаркандского державного медического інституту (Самарканд, Узбекистан)

Хамидова Фарида Муиновна – кандидат медических наук, доцент кафедри патологической анатомии Самаркандского державного медического інституту (Самарканд, Узбекистан)

Харківський Валерій Сергійович – аспірант II року навчання кафедри креативної педагогикки та інтелектуальної власності Української інженерно-педагогичної академії (Харків, Україна)

- Хиневич Руслана Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри дизайну Київського національного університету технологій і дизайну (Київ, Україна)
- Ходжаева Сафія Саиджоновна** – старший преподаватель факультета педагогтики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
- Холбутаев Гайратбек Ойбек угли** – магистрант 2 года обучения кафедры русского языка и литературы Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)
- Холмирзаев Нодиржон Низомжонович** – преподаватель кафедры общественных наук Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)
- Хомитов Расулжон Хасанбо угли** – студент 2 курса строительного факультета Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)
- Хужаниёзова Замира Одамбоевна** – преподаватель кафедры педагогики и психологии Ургенчского государственного университета имени Аль-Хорезми (Ургенч, Узбекистан)
- Хусанова Зулфия Рахматуллаевна** – преподаватель кафедры экономики Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)
- Цигипало Андрій Іванович** – студент 2 курсу магістартури факультету комп'ютерних інформаційних технологій Тернопільського національного економічного університету (Тернопіль, Україна)
- Чепелевський Юрій Леонідович** – аспірант кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Черняк Ігор Якович** – кандидат архітектури, доцент кафедри містобудування Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)
- Чобану Іон Михайл** – научный сотрудник Института юридических и политических исследований Академии наук Молдовы (Бельцы, Молдова)
- Чобану Эльвира Виктор** – аспирант III года обучения Центра социологии и социальной психологии Академии наук Молдовы (Бельцы, Молдова)
- Шамсиддинов Бурхон Жакбарович** – преподаватель кафедры общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)
- Шелепко Геннадій Анатолійович** – аспірант III року навчання кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Шербеків Улугбек Ахрарович** – кандидат медичинських наук, преподаватель кафедры общей хирургии, рентгенодиагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Шеркулов Кодир Усмонкулович** – преподаватель кафедры общей хирургии, рентгенодиагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Шойбекова Алима Жорабаевна** – магистрант кафедри професійного навчання інженерного факультета Казахского национального аграрного университета (Алматы, Казахстан)
- Шокирова Махбубахон Назиргуломовна** – преподаватель высшей категории Ферганского государственного университета (Фергана, Узбекистан)
- Шубкіна Катерина Андріївна** – студентка 5 курсу факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
- Шуляк Світлана Андріївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Элтазарова Гулнора Шербеківна** – кандидат медичинських наук, доцент кафедри акушерства и гинекологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Эргашев Улугбек Адхамович – преподаватель кафедры общественных наук Ферганского политехнического института (Фергана, Узбекистан)

Эшанова Зилола Кучкаровна – старший преподаватель кафедры узбекского языка и литературы Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)

Эшкабилов Тура Жураевич – кандидат медицинских наук, доцент кафедры патологической анатомии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Эшматов Сардор Хуррамович – магистрант 2 года обучения кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Эшова Дилбар Шоназаровна – преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Юринець Ніна Василівна – спеціаліст вищої категорії, учитель української мови і літератури ЗОШ I-II ступенів с. Верба Володимир-Волинського району Волинської області (Україна)

Юсупжонова Феруза Курбановна – преподаватель кафедры иностранных языков Ферганского государственного университета (Фергана, Узбекистан)

Юсупов Ахрор Курбонович – преподаватель истории Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Юсупова Ольга Володимирівна – доцент кафедры анатомії і фізіології людини та тварин Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Юсупова Севара Низамитдиновна – старший научный сотрудник-исследователь кафедры истории Узбекистана Андижанского государственного университета (Андижан, Узбекистан)

Якуба Марина Станіславівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри геоботаніки, ґрунтознавства та екології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Якубова Шахноза Эркинбоевна – преподаватель кафедры педагогики и психологии Ургенчского государственного университета имени Аль-Хорезми (Ургенч, Узбекистан)

Яцинич Оксана Борисівна – викладач вищої категорії, викладач-методист ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж» (Дрогобич, Україна)

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БИОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Улузбек Абдумаликов, Жахонгир Маматқодиров, Гулбахор Алижонов*
БИОЛОГИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ ПОЧВЫ И ЗНАЧЕНИЕ
ПРЕДШЕСТВУЮЩИХ КУЛЬТУР В СЕВООБОРОТЕ 3
- Оксана Горна, Ольга Юсупова, Тетяна Станішевська,
Альона Антоненко, Катерина Дубина, Наталія Максимів*
ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ СТУДЕНТОК
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ 5
- Олександр Міхно, Тетяна Сіроштан*
ФОТОСИНТЕЗ ЯК ВЕРШИНА ЕВОЛЮЦІЇ 7

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

- Тетяна Лахманець*
ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ 11
- Оксана Нідзолік*
ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РАЙОНУ ТА ЗАХОДИ ЇХ ВИРІШЕННЯ
(НА ПРИКЛАДІ КОРОСТИШІВСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ) 14
- Лілія Перепелюк*
МАЛІ РІЧКИ УМАНЩИНИ: ЗАХОДИ З ПОКРАЩЕННЯ ЇХ СТАНУ 17
- Марина Якуба*
АКТУАЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ АЛЕЛОПАТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ
ЛІСОУТВОРЮЮЧИХ ДЕРЕВНИХ ПОРІД 21

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

- Amirzhan Akhatov, Alina Apıyeva*
THE ROLE OF EXPO-2017 IN DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONDITIONS OF GREEN
ECONOMY 24
- Юлія Вакула*
ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК ДОДАТКОВА МОЖЛИВІСТЬ
ДЛЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА 26
- Ігор Смирнов*
ЛОГІСТИКА ЗАПАСІВ ТА СКЛАДСЬКА ЛОГІСТИКА
ГОТЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА 28

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

- Віталій Каневський*
РОЗВИТОК ДІЛОВОДСТВА ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ 37
- Юрій Чепелевський*
ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСТОБУДІВНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ 40

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

- Марія Андросюк, Інна Дейнега*
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ 43
- Наргиза Бабаева, Ализбек Мемибоев*
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМИ РИСКАМИ 46
- Lidia Cauș, Ion Cauș*
CONTABILITATEA MIJLOACELOR NEPREDESTINATE
ÎN ORGANIZAȚIILE NECOMERCIALE 49
- Марина Кобан*
НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА 54

<i>Инга Которос</i> ROLUL CONTABILULUI PROFESIONIST ÎN CONDIȚIILE TEHNOLOGIILOR AVANSATE	57
<i>Muzaffar Kurbanov, Akhror Alijonov</i> THE IMPORTANCE AND BENEFITS OF SMALL BUSINESSES TODAY	61
<i>Вікторія Маєр</i> СУЧАСНИЙ СТАН БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	62
<i>Діана Маєр</i> СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ПАТ «НОВОКАХОВСЬКИЙ ЗАВОД «УКРГІДРОМЕХ»	66
<i>Umida Maraimova</i> EFFECTIVE WAYS OF USING INNOVATIVE MARKETING TECHNOLOGIES IN SMALL SCALE BUSINESS	70
<i>Олексій Орлов</i> ЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ	72
<i>Лідія Павлюк</i> СУЧАСНА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ: МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІ	75
<i>Тетяна Плішка, Ігор Плішка</i> ОПЛАТА ПРАЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА СТИПЕНДІЇ СТУДЕНТІВ	77
<i>Ольга Процик</i> ХАРАКТЕРИСТИКА, СУТЬ ТА ПОНЯТТЯ ЗВІТНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	79
<i>Гавхар Раджабова</i> ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ – ОСНОВНОЙ ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ПРОГРЕССА	82
<i>Лариса Радзіховська, Тамара Рудик</i> КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	84
<i>Тетяна Сальникова</i> УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ	87
<i>Тетяна Ус</i> ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА	91
МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ	
<i>Наргиза Бабаева, Маъмура Сирожиддинова</i> СОДЕРЖАНИЕ И ФОРМЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ КАДРОВ ВО ФРАНЦИИ	95
<i>Merey Balabekova, Makhabbat Kydyrova, Saltanat Karimsattar, Akdidar Ergalieva</i> MODEL OF MANAGING THE TEACHING STAFF AS A PART OF QUALITY CONTROL SYSTEM	98
<i>Наталя Вінярчук</i> ВИДИ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ СУТЬ	102
<i>Ірина Грабовська</i> БІБЛІОГРАФІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ВТОРИННО-ДОКУМЕНТАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ	105
<i>Тетяна Григус</i> ІНТЕГРУВАННЯ ТОВАРНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА	107

Наталія Гула	
ОРГАНІЗУВАННЯ ЗБУТУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВО-ЗОРІНТОВАНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА	110
Тарас Демкура	
РОЗВИТОК ІНТЕГРОВАНИХ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ КОМПАНІЙ МЕРЕЖЕВОГО МАРКЕТИНГУ	112
Назарій Зеленько	
ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ПАБЛІК РІЛЕЙШИНЗ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ	115
Олена Максимлюк	
ТОВАР ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ КОМПЛЕКСУ МАРКЕТИНГУ	117
Ірина Мирон	
КОМУНІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА НА РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ	121
Оксана Обуд	
МАРКЕТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	123
Олексій Орлов	
ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОЇ ШКОЛИ МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ	125
Ірина Охват	
УДОСКОНАЛЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В СФЕРІ ПОСЛУГ	128
Марія Саєнкус, Ганна Карнаухова	
ВИКОРИСТАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ В УПРАВЛІННІ МАТЕРІАЛЬНИМИ ТА ІНФОРМАЦІЙНИМИ ПОТОКАМИ	130
ЖУРНАЛІСТИКА / ЖУРНАЛІСТИКА	
Любов Данча	
ПРИКЛАДНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕДІА ПРАВА ЯК ПОНЯТТЯ ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВА	134
СОЦІОЛОГІЯ / СОЦІОЛОГІЯ	
Elvira Ciobanu	
ACTUALITATEA ŞI IMPORTANŢA PROBLEMEI DELINCVENŢEI ÎN RÂNDUL MINORILOR	136
ІСТОРІЯ / ІСТОРІЯ	
Баян Ахатаєва	
САНЖАР АСФЕНДИЯРОВ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ИСЛАМ ДІНІ	141
Жанна Далакьян	
РАЗВИТИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА	144
Абдувахаб Мадаминов	
АМИР ТЕМУР ДАВРИДА ФАН, МАДАНИЯТ ВА ТАЪЛИМ МАСАЛАЛАРИ	147
Тлеген Садыков, Арай Жакиянова	
ДӘСТҮРЛІ АУЫЗША ТАРИХТАҒЫ ӘЙЕЛ ТҮЛҒАСЫНЫҢ СИПАТЫ	149
Наталія Соколова	
ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОГО ГІМНАСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	151
Яна Фордунь	
ПАМ'ЯТКА АХІТЕКТУРИ ТА САДОВО-ПАРКОВОЇ КУЛЬТУРИ – МАЄТОК ПОМІЩИКІВ ДАХОВСЬКИХ В СЕЛІ ЛЕСЬКОВОМУ	154
Нодиржон Холмирзаєв, Мухтасар Усмонова	
ЎЗБЕКИСТОНДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ	156

<i>Нодиржон Холмирзаев, Улугбек Эргашев</i> ЎЗБЕКИСТОН “МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ” ДЕМОКРАТИК ПАРТИЯСИНИНГ ЁШЛАРГА ОИД СИЁСАТИ: ҲОЛАТИ ВА ИСТИҚБОЛИ	158
<i>Нодиржон Холмирзаев</i> МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИСЛОҲОТЛАР	161
<i>Нодиржон Холмирзаев</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ПАРТИЯЛАРНИНГ ЁШЛАРГА ОИД СИЁСАТИ: ҲОЛАТИ ВА ИСТИҚБОЛИ	163
<i>Ahror Yusupov, Bahodir Nomonov</i> CULTURE DURING THE KHANATE TIMES	165
<i>Севара Юсупова, Зарина Насырова</i> МОЛОДЁЖЬ УЗБЕКИСТАНА – ЖИЗНЕННАЯ ПОЗИЦИЯ	168
ПОЛІТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ	
<i>Салима Омаиш</i> БАТЫСТЫҢ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДА «ЖҰМСАҚ КҮШ» САЯСАТЫН ҚОЛДАНУ ҮЛГІЛЕРІ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ МЫСАЛЫНДА	171
ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Stela Gavajus, Olga Postolachi</i> IMPORTANȚA JUDECĂȚII ÎN PRIMĂ INSTANȚĂ CA TEMELIE A UNUI PROCES PENAL EȘTIVABIL ÎN SISTEMUL JUDICIAR AL REPUBLICII MOLDOVA	174
<i>Євген Григоренко</i> ПРОБЛЕМИ ПРОХОДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ (НЕВІЙСЬКОВОЇ) СЛУЖБИ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ	178
<i>Яна Григоренко</i> РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	181
<i>Олексій Навроцький</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ	183
<i>Эдита Перожок</i> ЮРИСДИКЦИОННЫЙ ПОРЯДОК РАЗРЕШЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ СПОРОВ	186
<i>Ігор Черняк</i> ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ МІСТОБУДІВНИХ АНСАМБЛІВ	189
<i>Іон Сіобану</i> UNELE ASPECTE PRIVIND SECURIZAREA VOTULUI ELECTRONIC	197
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО / ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ	
<i>Роман Вільгушинський, Марія Маркович</i> ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ	201
<i>Мирослава Воропай, Станіслав Потанін, Руслана Хиневиц</i> СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ СТВОРЕННЯ	203
<i>Максим Довгало</i> ИННОВАЦИИ В ДИЗАЙНЕ СТЕНДОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ВЫСТАВОК	206
<i>Оксана Дячок</i> ХУДОЖНІЙ РОЗПИС ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ КАТЕДРИ	209
<i>Гейза Дьерке</i> ОБРАЗНО-ПЛАСТИЧНІ ПОШУКИ ВОЛОДИМИРА МИКИТИ У НАТЮРМОРТАХ 1960 – ПОЧ. 1970-Х РР.	214
<i>Еріка Микула</i> ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО ЗАКАРПАТТЯ У МИСТЕЦТВОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ 1950-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х РР.	219

<i>Анатолій Орлов</i> ЖИВОПИСНЫЕ РЕКВИЗИТЫ САДОВОДСТВА И ОГОРОДНИЧЕСТВА НА ПОЛЕСЬЕ. АНАЛИЗ ЯВЛЕНИЯ И ВОЗМОЖНЫЕ ПУТИ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА. ПОИСКИ НАЦИОНАЛЬНОГО СТИЛЯ	223
<i>Наталія Пиж'янова</i> КОНЦЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОХМАТІВСЬКОГО ХОРУ В КИЄВІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	226
<i>Хавасхан Салиева</i> НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСВЯЩЕННЫЕ ТРАДИЦИОННЫМ РОСПИСЯМ УЗБЕКИСТАНА	229
ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГІКА	
<i>Нигорахон Абдуллаева, Ахмаджон Ахлимирзаев, Туланбой Ибайдуллаев, Туланмирза Нишонев</i> РЕСПУБЛИКАМИЗ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИНИНГ МЕРОСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	231
<i>Елик Абетаева</i> РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЯ	234
<i>Нигора Адизова, Нурзода Тошева</i> БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА БЎШ ЎЗЛАШТИРУВЧИ ЎҚУВЧИЛАР ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ АМАЛИЙ АСОСЛАРИ	237
<i>Динара Алдабергенова</i> ОБУЧЕНИЕ СИСТЕМЫ 12-ЛЕТНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ»	240
<i>Іван Алмашій</i> ІДЕЇ ПРИРОДОВІДПОВІДНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ	243
<i>Акмаржан Байтханова, Алтынай Сарыбасова</i> МУҒАЛІМНІҢ САБАҚҚА ДАЙЫНДАЛУ ЖҰМЫСТАРЫ	245
<i>Рузбой Бахрамов</i> ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМДА ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ	248
<i>Олександр Бігун</i> СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВОЇ ГРИ ЯК ЗАСОБУ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	250
<i>Марко Бондарев</i> ГРУПОВА РОБОТА НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ	253
<i>Денис Борисенко</i> ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТУВАННЯ ДИЗАЙН-ПРОДУКТУ	255
<i>Анастасія Варениченко, Надія Косач, Ганна Гріднівська</i> ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОДОЛАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ	259
<i>Олена Ващенко, Ольга Мілько</i> ВПЛИВ ЖИТТЄВОГО СЕРЕДОВИЩА НА СТАН ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	261
<i>Маріанна Горват</i> РОДИННЕ ВИХОВАННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	265
<i>Алла Григорян</i> ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ	267

Юрій Гуртовенко ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ I-II РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ	270
Станіслав Дейнека, Інна Дейнека ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ЗАГАЛЬНОТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	273
Віра Дубик ДОСЛІДЖЕННЯ, ЯКІ МИ ВИКОРИСТОВУЄМО У ЖИТТІ	276
Світлана Єфименко РЕАЛІЗАЦІЯ ГРАФІЧНОГО МЕТОДУ В НАВЧАННІ ФІЗИКИ ЗАСОБАМИ МУЛЬТИМЕДІА	280
Жанна Жамалиева, Ігорь Скоромный ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ КОЛЛЕДЖА	284
Ірина Жовтоніжко, Наталя Фролова ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ	287
Файзулло Касимов, Мавлуда Касимова МАТЕМАТИКАДАН ИЖОДИЙ ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИНИНГ МЕТОДИК ХУСУСИЯТЛАРИ	291
Fotima Komilova МАКТАВГАСНА ТА’ЛИМ YOSHIDAGI BOLALAR TARBIYASIDA MUSIQIY VA ESTETIK TARBIYANING UZVIYLIGI	294
Олена Корж НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНО- НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	297
Козимжон Косимов ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НОАНЪАНАВИЙ ИМКОНИЯТЛАРИ	300
Валентина Криворучко СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ	303
Марія Кузьма-Качур ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЇ ФАСИЛІТАЦІЇ НА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРУПОВОЇ РОБОТИ	306
Владислава Любарець ВЧИТЕЛЬ У ПРОЦЕСІ ПРОФІЛІЗАЦІЇ СТАРШОЇ ШКОЛИ	309
Аліна Любима, Марина Тетерева МАСОВІ ОНЛАЙН-КУРСИ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ	311
Абдувахаб Мадаминов ЁШЛАРНИ КОМИЛ ИНСОН СИФАТИДА ТАРБИЯЛАШ МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ АСОСИЙ МАҚСАДИ	314
Абдувахаб Мадаминов ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЁШЛАРНИНГ ТАЪЛИМ – ТАРБИЯ СИФАТИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ	316
Олена Малицька ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	319

<i>Мавжуда Мамажоновна, Расулжон Хомитов</i> ЁШЛАР ЭКОЛОГИК АХЛОҚИЙ НОРМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ДИДАКТИК МАСАЛАЛАРИ	322
<i>Барно Маткаримова</i> ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ КОММУНИКАЦИОННЫХ НАВЫКОВ	323
<i>Муборак Маҳкамова</i> БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ	325
<i>Людмила Мельник</i> МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ	328
<i>Maftuna Najmiddinova</i> QO'G'IRCHOQ TEATRINING BOLALAR HAYOTIDAGI O'RNI	330
<i>Ilie Nasu, Tatiana Ranco</i> ELEMENTELE CHEIE ALE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI FINLANDEZ: FENOMEN AL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI MONDIAL	334
<i>Мавжуда Нигматова, Сафия Ходжаева</i> ТАЛАБАЛАРДА ОГОҲЛИК ВА ФИДОИЙЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ	337
<i>Гулбахор Ниязова, Дилбар Эшова</i> ЁШЛАРНИ МЕХНАТГА ОНГЛИ ВА ИЖОБИЙ МУНОСАБАТДА БУЛИШ РУХИДА ТАРБИЯЛАШ	342
<i>Акмарал Нурғалиева</i> РАЗРАБОТКА КОМПЛЕКСА ЗАНЯТИЙ ПО РАЗВИТИЮ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ	346
<i>Оксана Петрів</i> ТИП ТЕМПЕРАМЕНТУ І ОРГАНІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ	349
<i>Любов Пидан</i> ВИКОРИСТАННЯ КІМНАТНИХ РОСЛИН У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН	354
<i>Володимир Радкевич</i> ВИКОРИСТАННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО МИСТЕЦТВА НА ЗАНЯТТЯХ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І-ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ	356
<i>Муқаддас Раҳманова</i> ЁШЛАРГА ОИД ДАВЛАТ СИЁСАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ	361
<i>Хавасхан Салиева</i> МЫСЛИТЕЛИ ВОСТОЧНОГО РЕНЕССАНСА О РОЛИ СЕМЬИ В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ	363
<i>Карлыгаши Сарбасова, Жанар Саймбетова</i> СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА В СОДЕРЖАНИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ	365
<i>Диана Смаилова, Медет Сирлибаев, Диана Керимова</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	368
<i>Ірина Совтус, Надія Корнісік, Ніна Троцюк, Тетяна Свінцицька</i> НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТТЯ У МЕДИЧНОМУ КОЛЕДЖІ ЯК ДІЄВИЙ ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	372

<i>Нургуль Султанова, Динара Алдабергенова, Акадиль Карибжанов, Берикболат Табигат, Айгерим Болатбек</i>	
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ	383
<i>Нигора Ташланова</i>	
РАЗВИТИЕ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ	386
<i>Нурзода Тошева, Нигора Адизова</i>	
ШАХС БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ	388
<i>Юлія Туманова</i>	
ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	392
<i>Мухлиса Турсунбоева</i>	
НОВЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	396
<i>Гулжахон Умарова, Лайло Очилова</i>	
SODDA VA MURAKKAB MASALALARNING YECHILISHINI KOMPYUTER VOSITALAR YORDAMIDA TUSHUNTIRISH	398
<i>Лариса Фоменко</i>	
ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНТЕРЕС» У РІЗНИХ НАУКАХ	403
<i>Лола Халмаматова, Насиба Арипова, Дониёр Тожибоев</i>	
ИСТОРИЧЕСКОЕ СТАНОВЛЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	406
<i>Валерій Харківський</i>	
ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»	409
<i>Замира Хужаниёзова, Динара Атаджанова</i>	
ТАЛАБАЛАРНИНГ АХБОРОТЛАР БИЛАН ИШЛАШ КЎНИКМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИҶАТЛАРИ	412
<i>Замира Хужаниёзова, Азамат Рустамов</i>	
TALABALARNING AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MEZONLARI	415
<i>Замира Хужаниёзова, Шахноза Якубова</i>	
BO`LG`USI MUTAXASSISLARNI KASB FAOLIYATINI TEKNOLOGIYALASHTIRISH ASOSLARI	417
<i>Зулфия Хусанова</i>	
ДАРС ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ	420
<i>Геннадій Шелепко</i>	
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СЕРЕДНІМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТОКУ ХХ СТОЛІТТЯ (ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)	424
<i>Дилбар Эшова, Гулбахор Ниязова</i>	
ИСКУССТВО И ТЕХНОЛОГИЯ ВОСПИТАНИЯ	427
<i>Ніна Юринець</i>	
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО КОМПЕТЕНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ	430
<i>Феруза Юсупжоновна</i>	
ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПАМЯТИ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ	434

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

<i>Світлана Алмаші</i>	ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА У ПРОЦЕСІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	437
<i>Мар'яна Горенко</i>	НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	440
<i>Ірина Гриник, Андрій Грабинський</i>	РОБОТА З РІЗНИМИ ВИДАМИ ТЕМПЕРАМЕНТУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	442
<i>Насиба Жуманиєзова, Ётибор Рахімова</i>	AMALIYOTCHI PSIXOLOGLARNI FAOLIYATINI SAMARALI TASHKIL ETISH YO'LLARI	445
<i>Олена Коваленко</i>	УСПІШНІСТЬ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ	448
<i>Любов Любіна</i>	ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЖИТТЄВОЇ КРИЗИ ОСОБИСТОСТІ	451
<i>Олена Мирошник</i>	СОЦІАЛЬНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ВЧИТЕЛЯ ЯК УМОВИ ЙОГО СПІВ-БУТТЯ З УЧНЯМИ	454
<i>Марина Міщенко</i>	ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА	456
<i>Угилжон Одамова, Гузал Таджієва</i>	МАКТАВГАСНА YOSHDA GI BOLALARDA XOTIRANING RIVOJLANISHI	459
<i>Ірина Ревасевич</i>	ПСИХОКУЛЬТУРНІ ПАРАМЕТРИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ	460
<i>Наргіза Халілова, Хуршида Файзуллаєва</i>	БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАР ЖАМОАСИДАГИ ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ	466
<i>Лола Халмаматова</i>	СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ГЕНДЕРНОЙ ПСИХОЛОГИИ И РАЗВИТИЕ ГЕНДЕР-МЕНЕДЖМЕНТА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	469
СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ		
<i>Рустам Бахрамов, Ислон Каримов, Шохрух Ниязов</i>	ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ БАЪЗИ МУАММОЛАРИ	472
<i>Марина Вольвач, Иван Садовський</i>	ЛОКАЛЬНА СИСТЕМА ЗАХИЩЕНОГО КАНАЛУ ЗВ'ЯЗКУ НА ОСНОВІ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	474
<i>Вікторія Галашевська</i>	ВИКОРИСТАННЯ СЕРВІСУ CLASSROOM ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	478
<i>Мадина Ермаганбетова, Айдана Байдильдина</i>	НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗРАБОТКИ И ПРИМЕНЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ИНФОРМАЦИОННЫЕ И КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ» ДЛЯ СТУДЕНТОВ ПОЛИЯЗЫЧНЫХ ГРУПП	480

<i>Madina Yermaganbetova, Elmira Maikibayeva, Gulmira Nurbekova</i> AN ICT ROLE IN KEY SECTORS OF DEVELOPMENT OF SOCIETY	483
<i>Жунар Жалгасбекова, Аппак Есиркеп</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ	486
<i>Жунар Жалгасбекова, Әмина Жақаш</i> БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БҮЛТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ	490
<i>Жунар Жалгасбекова, Нургуль Нургаліева</i> ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬДЫҚ НӘТИЖЕЛЕРДІ ӨНДЕУДЕГІ ЖАҢА ПРОГРАММАЛЫҚ ПАКЕТТЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ОРНЫ	492
<i>Оксана Жмуд, Віра Колмакова</i> ФОРМУВАННЯ ТЕХНІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «АРХІТЕКТУРА КОМП'ЮТЕРА ТА КОНФІГУРАЦІЯ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ»	496
<i>Марія Ізмайлова, Світлана Антоненко, Гліб Бойцун</i> АЛГОРИТМ ТРИАНГУЛЯЦІЇ НАБОРУ ТОЧОК У СФЕРИЧНОМУ ПРОСТОРІ ЗІ ШВИДКИМ ДОДАВАННЯМ ТОЧОК	499
<i>Elmira Maikibayeva, Aruzhan Uysunbaeva</i> ПАСКАЛЬ БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛІНІҢ ГРАФИКТИК РЕЖИМИ	501
<i>Руслан Мисько</i> МАТЕМАТИЧНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ПОБУДОВИ ОБЛАСТІ ДОПУСКІВ НА ПАРАМЕТРИ ІНТЕРВАЛЬНОЇ МОДЕЛІ	504
<i>Тазагул Пахратдинова, Атамурат Мамбетов</i> ВИДЫ СПОСОБНОСТИ ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ	510
<i>Володимир Рабешко, Юрій Підкова</i> АВТОМАТИЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ МОНИТОРИНГУ ПРОХОДЖЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ В УНІВЕРСИТЕТІ	511
<i>Андрій Цигипало</i> МАТЕМАТИЧНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДСИСТЕМИ МОНИТОРИНГУ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ	514
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Олексій Котляров</i> ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИКИ ТА АСТРОНОМІЇ З МЕТОЮ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІКУМУ	518
<i>Даурен Солдатхан</i> $LiSO_4 \cdot H_2O$ КРИСТАЛЫНДА АҚАУ ТУДЫРАТЫН РЕКОМБИНАЦИЯ КЕЗІНДЕГІ ЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ	521
<i>Боранкуль Узакова, Динара Сәкен, Эльмира Мерекеқызы</i> ЖАЙ САНДАРДЫҢ НАТУРАЛ САНДАР ҚАТАРЫНДА КЕЗДЕСУІ	524
<i>Ниембай Утеулиев, Аймурат Оринбаев, Атамурат Мамбетов</i> ISHLAB SHIQARISHNI BOSHQARISHNING BIR BOSQICHLI STOXASTIK DASTURLASH MASALASINI YECHISHNING DASTURIY TAMIYNOTI	528
<i>Оксана Яцинич</i> ДЕЯКІ ЗАДАЧІ, ЩО ПРИВОДЯТЬ ДО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ ПЕРШОГО ПОРЯДКУ	531

**ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ /
ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ**

<i>Любов Покотило, Роман Бенцак, Надія Лисак, Лариса Горлова</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ ОЗДОРОВЧОЇ СПРЯМОВАНОСТІ НА ОСНОВІ СИСТЕМИ ВПРАВ ПРОФЕСОРА БУБНОВСЬКОГО	536
<i>Оксана Попова, Наталія Соколова</i> ЕТИКО-МОРАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПОРТИВНОГО МЕНЕДЖЕНТУ	540
<i>Олександр Попрошаєв</i> ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	543
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Дилдорахон Абдуллаєва</i> СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ БАСЕННОГО ХАРАКТЕРА	547
<i>Нурмухаммад Азизов</i> ЛИРИК ЖАНРЛАРНИНГ ЯНГИЛАНИШ ТАМОЙИЛЛАРИ	550
<i>Ситора Баратова</i> К ПРОБЛЕМЕ ПЕРЕВОДА РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РУССКО-УЗБЕКСКИХ СЛОВАРЯХ	552
<i>Макеуда Бахромова</i> АЛИШЕР НАВОЙЙ АСАРЛАРИДА МЕҲНАТ, САХОВАТ, ИШҚ МАВЗУСИ	556
<i>Любов Башманівська</i> ВИРАЗНІСТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНО-СТИЛІСТИЧНА ОСОБЛИВІСТЬ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ ФІЛОЛОГА	559
<i>Олексій Башманівський</i> ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПЕРЕКЛАДУ	561
<i>Екатерина Брынина</i> ОСНОВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО ДИСКУРСА	565
<i>Алена Буцько</i> СЕМАНТИЧНАЕ ПОЛЕ ЯК МЕТАД ВИВУЧЭННЯ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК	567
<i>Ірина В'юниченко</i> КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	569
<i>Галина Гримашевич</i> ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО УРБАНОНІМНОГО ПРОСТОРУ МІСТА ЖИТОМИРА	573
<i>Шохида Истамова</i> ОСОБЕННОСТИ МОТИВОВ СНОВИДЕНИЙ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ПИСЬМЕННЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКАХ	575
<i>Муносиб Ишанжанова, Бекмуроджон Мирзаев</i> ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАР СЕМАНТИКАСИДАГИ КОГНИТИВ-ПРАГМАТИК АХБОРОТНИ ТУШУНИШ УСУЛЛАРИ	579
<i>Сардорбек Кориев</i> “БОБУРНОМА”ДА ТАВСИФЛАШ ПРИНЦИПЛАРИ	580
<i>Наталія Коробська</i> ЕПІТЕТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ВПЛИВУ АНГЛОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ	584
<i>Юлія Маркоза</i> ЕКФРАСИС У РОМАНІ КАВАБАТА ЯСУНАРІ «СТАРА СТОЛИЦЯ»	587
<i>Ірина Михалевич</i> С. И. ВИТКЕВИЧ И РОМАН МЕЖВОЕННОЙ ПОЛЬШИ	589

Бегали Муминов ЎЗБЕК ҚИССАЧИЛИГИДА ЗИЁЛИЛАР ОБРАЗИНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ	591
Неля Павлик АКТУАЛІЗАЦІЯ СЛОВОВІРНИХ РЕСУРСІВ В ІДІОСТИЛІ ЮРІЯ ПОКАЛЬЧУКА	595
Олена Пелех ТЕХНОЛОГІЯ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ	598
Ігорь Петров ПРИЗНАКИ КЛАССИЦИЗМА В РЕАЛИСТИЧЕСКОМ ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ «МИНУВШИЕ ДНИ»	600
Олександр Поздняков НІМЕЦЬКА МОЛОДІЖНА ЛЕКСИКА: ВИНИКНЕННЯ, ФОРМУВАННЯ, РОЗВИТОК	603
Алла Приймак МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОНОТАЦІЇ В «ДНЕВНИКЕ» Т.Г.ШЕВЧЕНКА	606
Nigora Safarova, Rustam Qo'ldoshev TOPISHMOQ VA LATIFA JANRI XUSUSIYATLARI, ULARNI O'RGANISHNING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI	608
Дамегуль Сейтова МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК ТИЛИГА ЎЗЛАШГАН ИНГЛИЗЧА ТЕРМИНЛАРИНИНГ ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ	611
Наталія Скрынник ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ПЬЕСЫ А.Ф. ПИСЕМСКОГО «САМОУПРАВЦЫ»	615
Отабек Султанкулов СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ КОННОТАЦИИ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА ТОГАЯ МУРОДА «ОТАМДАН КОЛГАН ДАЛАЛАР»)	618
Бахыткуль Тулеубаева, Кульшат Жиренишина АМЕРИКАНИЗМЫ В АНГЛИЙСКОЙ РЕЧИ	620
Фархад Усманов МЕТАФОРАНИНГ ЭПИСТЕМИОЛОГИК ВАЗИФАСИГА ДОИР	623
Марина Феофентова ПОНЯТТЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ТА АДЕКВАТНОСТІ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ	625
Дилдора Хайдарова МЕТАФОРИ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ТЕКСТЕ	627
Гайратбек Холбутаев СТРУКТУРА И ГРАММАТИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ ТЕКСТА	629
Mahbubahon Shokirova, Zuhridin Jo'rayev «BOBURNOMA» NING FRANSUZCHA TARJIMASIDA XARAKTER VA SHAMOYILGA OID SO'ZLARINING QIYOSIY TAHLILI	633
Катерина Шубкіна «СЮЖЕТ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ» В ТВОРІ ПАТРІКА МОДІАНО «ВУЛИЦЯ ТЕМНИХ БУТИКІВ»	637
Світлана Шуляк ЕЛЕМЕНТИ ДВОВІР'Я У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ	643
Зилола Эшанова БОЛҲАСРАТ ТОҒИНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНЛАРИ	645

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

<i>Dilbar Adizbayeva, Gulmira Skabaeva, Alima Shoibekova</i> MODERN FEATURES AND PROBLEMS OF THE EURASIAN CIVILIZATION AS A COMPONENT OF THE CONTEXT (ON MATERIALS KAZAKHSTAN)	649
<i>Улугбек Азимов, Дилафруз Рафиқова</i> МАЪНАВИЙ ТАХДИДЛАР ВА УЛАРНИНГ КЎРИНИШЛАРИ	651
<i>Сайёра Атаджанова</i> РОЛЬ ФИЛОСОФИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА	653
<i>Абдувахаб Мадаминов</i> ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ТАРАҚҚИЁТ ДУШМАНИДИР	656
<i>Інна Прудченко</i> ЗМІСТ ОСВІТИ: ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ САМОТВОРЕННЯ	659
<i>Ахмаджон Умурзаков</i> И.КАНТ И ЖОДИНИНГ ТАНҚИДГАЧА БЎЛГАН ФАЛСАФИЙ ДАВРИ	661
<i>Бурхон Шамсиддинов, Ахрор Алижонов</i> ЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ ГЕГЕЛЯ О БОГЕ	663
<i>Бурхон Шамсиддинов</i> ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК	665
ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Тетяна Ляшок, Софія Федорченко, Сергій Курта</i> АНАЛІЗ ТА ПОШУК АКЦЕПТОРІВ ФОРМАЛЬДЕГІДУ ДЛЯ ОТРИМАННЯ НИЗЬКОТОКСИЧНОГО КАРБАМІДОФОРМАЛЬДЕГІДНОГО ПІНОПЛАСТУ	668
<i>Олександр Речицький, Світлана Решинова, Анна Васильчак, В'ячеслав Варшевський</i> СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ОРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ	672
<i>Салтанат Ускенбаева</i> ПУТИ УМЕНЬШЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ФОСФАТ-ИОНОВ В КОТРЕЛЬНОМ «МОЛОКЕ»	675
МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ	
<i>Бахтиёр Джуманов, Комила Азимова, Лола Сафарова</i> СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОФИЛАКТИКУ И ЛЕЧЕНИЕ КОАГУЛОПАТИЧЕСКОГО КРОВОТЕЧЕНИЯ, ВОЗНИКАЮЩЕГО ПРИ НЕРАЗВИВАЮЩЕЙСЯ БЕРЕМЕННОСТИ	678
<i>Бахтиёр Джуманов, Наргиза Назарова, Ирода Вафаева</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕНИЯ АКУШЕРСКИХ КРОВОТЕЧЕНИЙ	681
<i>Бахтиёр Джуманов, Сардор Эшматов, Комила Азимова, Лола Сафарова</i> ПРОФИЛАКТИКА ИНФЕКЦИОННО-ВОСПАЛИТЕЛЬНЫХ ОСЛОЖНЕНИЙ ИСКУССТВЕННОГО ПРЕРЫВАНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ	684
<i>Михайло Дмитрук</i> УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК ХОДЬБИ ПІСЛЯ ПЕРЕНЕСЕНОГО МОЗКОВОГО ІНСУЛЬТУ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА ВІДНОВНОМУ ЕТАПІ	687
<i>Наиля Зиганшина, Рано Нуралиева, Азиза Бурибаева, Нилуфар Умарова, Гульнора Нуралиева</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛЕЧЕНИЯ ИШЕМИЧЕСКОГО ИНСУЛЬТА	691
<i>Шоира Ибатова, Шухрат Уралов, Феруза Маматкулова, Рано Баратова, Сохиба Исроилова</i> СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ БРОНХООБСТРУКТИВНОГО СИНДРОМА У ДЕТЕЙ	694

<i>Ғолиб Исоев, Санжар Ашууров, Малика Абдурахмонова</i> МОРФОГЕНЕЗ И ПАТОГЕНЕЗ СЕПСИСА НОВОРОЖДЕННЫХ	698
<i>Ғолиб Исоев, Азим Байкулов, Рустам Абдулхаев</i> НЕОНАТАЛ СЕПСИСИДА ТИМУСДАГИ МОРФОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАР	701
<i>Ғолиб Исоев, Мехрож Ғазлиев, Мавзуна Камолова</i> МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ТИМУСА ПРИ НЕОНАТАЛЬНОМ СЕПСИСЕ	704
<i>Леонтий Кушнір, Володимир Вівсянник, Тетяна Німцович, Ірина Галиш</i> ПОКАЗНИКИ МАРКЕРІВ ЗАПАЛЕННЯ (ІНТЕРЛЕЙКІНИ-8, 10) ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ В КОМПЛЕКСНОМУ ЛІКУВАННІ ХРОНІЧНОЇ ХВОРОБИ НИРОК II ТА III СТАДІЙ У ХВОРИХ З СУПУТНИМИ ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВИМИ УРАЖЕННЯМИ ШЛУНКА ТА ДВНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ	707
<i>Ильхом Маматкулов, Лола Сафарова, Бахтиёр Джуманов, Комила Азимова</i> ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ТАКТИКЕ ЛЕЧЕНИЯ ГИПЕРПЛАСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ЭНДОМЕТРИИ У ЖЕНЩИН ОПТИМАЛЬНОГО ФЕРТИЛЬНОГО ВОЗРАСТА	710
<i>Ишназар Мустафакулов, Зафар Муртазаев, Муродулла Рустамов, Мухаммад Дусияров, Лайло Рахматова</i> ПРИМЕНЕНИЕ ЛАПАРОСКОПИИ В ЛЕЧЕБНО-ДИАГНОСТИЧЕСКОМ АЛГОРИТМЕ У БОЛЬНЫХ С ТРАВМОЙ ЖИВОТА	712
<i>Ишназар Мустафакулов, Улугбек Шербек, Кодир Шеркулов, Зилола Джураева, Достон Мухаммадиев, Худоёр Омонов</i> ОЖОГОВЫЕ БОЛЕЗНИ У ПАЦИЕНТОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ	716
<i>Диёра Очилова, Гулнора Элтазарова, Гулрух Индиаминова</i> ВЫБОР СПОСОБА РОДОРАЗРЕШЕНИЯ ПОСЛЕ ОПЕРАЦИИ КЕСАРЕВА СЕЧЕНИЯ	719
<i>Світлана Приймак, Катерина Приймак</i> СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОГО ЕНДОМЕТРИТУ	722
<i>Аліна Семеняк, Надія Попадюк</i> ОСОБЛИВОСТІ МЕНСТРУАЛЬНОГО ЦИКЛУ ЗА НАЯВНОСТІ ЗАПАЛЬНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ЖІНОЧИХ СТАТЕВИХ ОРГАНІВ	725
<i>Інна Сіцінська</i> МОРФОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ СЛИЗОУТВОРЕННЯ СЛИЗОВОЇ ОБОЛОНКИ У ХВОРИХ НА ПЕПТИЧНУ ВИРАЗКУ ШЛУНКА ТА ДВНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ У ПОЄДНАННІ З АРТЕРІАЛЬНОЮ ГІПЕРТЕНЗІЄЮ І ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ ТИПУ 2, СТАН ПІСЛЯ ЛІКУВАННЯ	727
<i>Юлдуз Тангирова, Ахрор Тангиров, Нодира Зокирова</i> ВЕДЕНИЯ ПАЦИЕНТОК РЕПРОДУКТИВНОГО ВОЗРАСТА С АНОМАЛЬНЫМИ МАТОЧНЫМИ КРОВОТЕЧЕНИЯМИ, АССОЦИИРОВАННЫМИ С ХРОНИЧЕСКИМ ЭНДОМЕТРИТОМ	732
<i>Максим Тащук</i> ГЕМОДИНАМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРІВНЯННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КАРДІОПРОТЕКЦІЇ ПРИ ГОСТРОМУ ІНФАРКТІ МІОКАРДА	735
<i>Шухрат Уралов, Шоира Ибатова, Дильбар Исламова, Рохила Жалолова, Гулхумор Мухиддинова, Дилдора Гиясова, Навбахор Бутаева</i> КЛИНИКО-ЛАБОРАТОРНАЯ ОЦЕНКА БРОНХООБСТРУКТИВНОГО СИНДРОМА У ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА	737
<i>Гулжахон Утаганова, Азиза Базарова</i> АНАМНЕСТИЧЕСКАЯ КАРТИНА ДЕТЕЙ С НАТАЛЬНОЙ ТРАВМОЙ ШЕЙНОГО ОТДЕЛА ПОЗВОНОЧНИКА	741

<i>Гулжахон Утаганова, Саодат Игамова, Фарангиз Хамедова</i> ЛАБОРАТОРНАЯ ОЦЕНКА КРИТИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ НОВОРОЖДЕННЫХ С РОДОВОЙ ТРАВМОЙ ШЕЙНОГО ОТДЕЛА ПОЗВОНОЧНИКА	745
<i>Фарида Хамидова, Зиядулла Жуманов, Гулафзал Амонова</i> К КЛИНИКО-МОРФОЛОГИЧЕСКИМ ОСОБЕННОСТЯМ ПОЛИПОВ ТОЛСТОГО КИШЕЧНИКА	751
<i>Фарида Хамидова, Фазлиддин Мусурмонов, Жасурбек Исмоилов</i> АНАЛИЗ НЕЭПИТЕЛИАЛЬНЫХ ОПУХОЛЕЙ ЧЕЛЮСТЕЙ	753
<i>Улугбек Шербеков, Муродулла Рустамов, Кодир Шеркулов, Шовкат Бойсариев, Зайниддин Сайдуллаев</i> ОБОСНОВАНИЕ ТАКТИКИ ЛЕЧЕНИЯ ОСТРОГО ПАРАПРОКТИТА	754
<i>Тура Эшкабилов, Бахтиёр Абдуллаев, Зилола Суярова</i> ДИСПЛАЗИЯ И РАК: ВЗАИМООТНОШЕНИЕ И ПРОГНОЗ	758
СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО	
<i>Рузбой Бахрамов, Ойжамол Имайдинова, Жахонгир Маматқодиров</i> РОЛЬ МИКРООРГАНИЗМОВ В ПОЧВЕ	760
<i>Рузбой Бахрамов, Феруза Мустафакулова, Маргуба Абдуллаева</i> ГЕННАЯ ИНЖЕНЕРИЯ – ЧАСТЬ БИОТЕХНОЛОГИИ	761
<i>Наталья Минина, Юрий Горбунов, Эльвира Бариева, Валерий Андалюкевич</i> ФЕНОТИПИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕМОНТНЫХ ТЕЛОЧЕК, ПОЛУЧЕННЫХ МЕТОДОМ ТРАНСПЛАНТАЦИИ ЗАМОРОЖЕННО-ОТТАЯННЫХ ЭМБРИОНОВ	763
ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ	
<i>Ірина Войтюк, Сергій Тришкалюк</i> МАТЕМАТИЧНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ОЦІНКИ ЗБИТКІВ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ ПОВІТРЯ АВТОТРАНСПОРТОМ	767
<i>Олена Калашник, Тарас Паламарчук</i> ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ БУДИНКУ ЗБІРНОГО ІЗ ДЕРЕВИНИ ДЛЯ МИТНИХ ЦІЛЕЙ	772
<i>Ташпулат Сафаров, Шокир Ураков</i> СИСТЕМА ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ ДЛЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ДИАГНОСТИКИ ОДНОГО КЛАССА БОЛЕЗНИ	776
<i>Ірина Снегірьова</i> ПОЛПШЕННЯ ЯКОСТІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ	779
<i>Юрій Стрежекуров, Юрій Ніколаєнко, Максим Іванов</i> МЕТОД ВІДПРАЦЮВАННЯ КРОКУ ЕЛЕКТРОПРИВОДУ ЛІНІЙНОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ НА КРОКОВОМУ ДВИГУНІ	781
<i>Галина Ткаченко, Катерина Герасимова</i> ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗСУВІВ В ЗОВНІШНІХ ВІДВАЛАХ З ВИПАДКОВО РОЗПОДІЛЕНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ РОЗКРИВНИХ ПОРІД	784
ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ / ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ	
<i>Валентина Федорчук-Мороз, Олена Вісин</i> ОКРЕМІ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ	788
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	791

Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 21. – 826 с.

Враховуючи свободу наукової творчості, редколегія приймає до друку публікації та статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на **«Тенденції і перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»**.

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати та скорочувати текст.

Адреса оргкомітету: 08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30 (к. 203), тел. 093 056 94 96

Матеріали конференції розміщені на сайті: <http://confscience.webnode.ru>

Укладачі: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Підписано до друку 15.02.2017 р.
Формат 60×84 1/8. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 69,8.

Виробник ФОП Лукашевич О.М., свідоцтво про державну реєстрацію
№2358000000002997 від 12.10.2011 р.
08400, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Покровська, 49, к. 12

